

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
MAKKAI SANDOR

FELELŐS SZERKESZTŐ:
KERECSENYI DEZSŐ

FŐMUNKATARSOK:
PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE,
TÚRÓCZY ZOLTÁN

1939.
Negyvennyolcadik évfolyam
I—XII. füzet.

Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet Rt., Budapest

	Oldal
<i>Keken András</i> : Evangélikusság és nemzetiség a XIX. században — — —	123
<i>Kiss Jenő</i> : A szociális gondolat Pál apostolnál — — — — —	365
<i>Kiss Tamás</i> : Arva Bethlen Kata — — — — —	451
<i>Kolozsvári Grandpierre Emil</i> : Illyés Gyula — — — — —	417
<i>Koncz Sándor</i> : Az egzisztenciális filozófia — — — — —	399
<i>Kovács Endre</i> : A felvidéki magyarság — — — — —	78
„ Húsz év a Felvidék irodalmában — — — — —	468
<i>Kutas Kálmán</i> : Torkos I ászló — — — — —	237
<i>Makay Miklós</i> : Az oxfordi konferencia üzenete a keresztyénséghez — —	69
„ Bethel bei Bielefeld — — — — —	412
<i>Makkai László</i> : Protestáns napok Budapesten — — — — —	554
<i>Makkai Sándor</i> : Ady három világa — — — — —	63
„ A kincses város — — — — —	489
„ Nemzet és ifjúság — — — — —	169
<i>Mikecs László</i> : Református magyarok Ó Romániában — — — — —	566
<i>Musnai László</i> : Kőrösi Csoma Sándor ismeretlen élete — — — — —	405
<i>Muzzi Piroska</i> : A német nő a harmadik birodalomban — — — — —	310
<i>Nagy Lajos</i> : Az agrárálló, mint a református kultúra veszedelme — —	360
„ Jubileum Nagykőrösön — — — — —	507
<i>Oroszlán Zoltán</i> : Az V. nemzeti képzőművészeti kiállítás Kassán — —	576
<i>Ottlik László</i> : Világnézet és politikai állásfoglalás — — — — —	493
<i>Pap Béla</i> : Ébred az Egyház! — — — — —	1
„ Szabó Dezső és a magyar kálvinizmus — — — — —	240
<i>Pichal E</i> : A protestantizmus Flandriában — — — — —	505
<i>Pongrácz Józsefné</i> : Leánynevelésünk — — — — —	8
<i>Pröhle Károly</i> : Nemzeti állam és felekezeti iskola — — — — —	178
<i>Ravasz László</i> : Lenni és látszani — — — — —	57
<i>Révész Imre</i> : Az Ige bujdosói és a bujdosó Ige — — — — —	281
<i>Réz Henrik</i> : A protestánsok mai helyzete a Bácskában — — — — —	424
<i>Sárkány Oszkár</i> : A cseh Janus arc — — — — —	88
<i>Sólyom Jenő</i> : Az iskolaügy az állam és az egyház viszonyában — — —	300
<i>Szabó Richárd</i> : A svájci országos kiállítás — magyar szemmel — — —	502
<i>Szabó Zoltán</i> : Sárospataki törekvések a falu szolgálatára — — — —	141
<i>Szathmáry Lajos</i> : Alföldi gimnáziumaink sorsa — — — — —	531
„ A protestáns nevelési eszmény és középiskoláink — — — — —	207
<i>Szentpéteri Kun Béla</i> : Az egyház és az állam jogi kapcsolatai — — — —	175
<i>Taraszy Sándor</i> : Az egyház új felismerése a teológiában — — — — —	286
<i>Tóth Béla</i> : Vidék és irodalom — — — — —	261
<i>Tóth Endre</i> : Nehány ismeretlen Tisza levél — — — — —	528
<i>Török István</i> : Keresztyén szabadság — — — — —	113
<i>Török Pál</i> : Darányi Ignác mint földművelési miniszter — — — — —	497
„ Tisza István mint államférfi — — — — —	524
„ Vörösmarty, mint politikai kritikus — — — — —	94
<i>Újszászy Kálmán</i> : A sárospataki főiskola faluszemináriuma — — — —	147
<i>Vajda Endre</i> : A láthatatlan írás. (Áprily Lajos új verskötetete) — — —	343

	Oldal
<i>Vajda Endre</i> : A novellairó Ady — — — — —	539
„ Az intellektuális író — — — — —	255
„ Emlékezések és önéletrajzok 1939 magyar irodalmában — — — — —	570
<i>Vajthó László</i> : Magyar újdonságok az elmúlt évad színházában — — — — —	543
<i>Vargha Tamásné</i> : Szintetikus világszemlélet — — — — —	441
<i>Vasady Béla</i> : Egyház, nemzet és állam — — — — —	183

Versek.

<i>Aprily Lajos</i> : Rohan a kő — — — — —	177
„ Túl ötven erdőn — — — — —	118
<i>R. Berde Mária</i> : Imádság imádságért — — — — —	253
„ Üzentél, Klaudia — — — — —	537
<i>Debreczeny Lili</i> : A sárospataki Fellegvár — — — — —	146
<i>Fejes Adám</i> : A titkok titkos harca ez — — — — —	266
„ Dunántúli magyar pap éneke — — — — —	501
<i>Gulyás Pál</i> : Oláh Gáborhoz — — — — —	87
<i>Ijgyökössy Endre</i> : Hallgatózz csak, énekelget — — — — —	578
„ Töredelem — — — — —	139
<i>Holó Ernő</i> : Kopjafás magyarok — — — — —	213
„ Nagyenyed — — — — —	364
<i>Reményi József</i> : Égi őr — — — — —	398
„ Szemafor — — — — —	206
<i>Reményik Sándor</i> : János Evangéliuma — — — — —	553
<i>Tynni Aale</i> : A sértő szó. (Ford. Képes Géza) — — — — —	321
„ Pygmalion. (Ford. Képes Géza) — — — — —	285

Jelek és magyarázatok.

A mi külpolitikánk — — — — —	438
Antiklerikális — egyházellenes — — — — —	268
Az egyház merjen Egyház lenni! — — — — —	323
Az Országos Protestáns Napok — — — — —	515
Balogh Jenő — — — — —	323
Bethlen István — — — — —	323
Csokor a zürzavar virágaiból — — — — —	216
Darányi Kálmán — — — — —	579
Ecclesia militans — — — — —	37
Erős várunk nekünk az Isten — — — — —	546
Európa térképe — — — — —	214
1938 legérdekesebb kiállítása — — — — —	38
Gyórfy István — — — — —	546
Házasságközvetítők alkonya — — — — —	41

	Oldal
Humor és Biblia — — — — —	322
Húsz évvel ezelőtt — — — — —	579
<i>J. T.</i> : A korszellem — — — — —	214
„ Die Fahne des Gegners — — — — —	103
„ Faji filozófiát? — — — — —	325
„ Freiheit — — — — —	435
„ Kenyér és Ige — — — — —	437
„ Ki az „őskeresztény“? — — — — —	162
„ Móricz Zsigmond — — — — —	435
„ Nem hittem — — — — —	514
„ Sors és felelősség — — — — —	579
„ Szabó Dezső — — — — —	267
„ Túl mohó vagy — — — — —	322
<i>K. A.</i> : A kipellengérezett középosztály — — — — —	99
Keresztyn bálványozók — — — — —	98
Klerikális tintakulik — — — — —	102
Kritika az egyházban — — — — —	161
Nemzeti gyökvonás és hatványozás — — — — —	215
Nyugalom — — — — —	514
Öregek egymás közt — — — — —	41
Sörös Béla — — — — —	546
Szakember kívántatik — — — — —	101
Tóth Tihamér meghalt — — — — —	324
Treuga Dei — — — — —	376
Világmisszió 1938 — — — — —	268
Zákeus és a keresztyn faj — — — — —	39

Könyvek és írók.

<i>Barczán Endre</i> : A magyar Proust — — — — —	53
„ Biczó Ferenc: A magyar nyelv és irodalom korszerű tanítása — — — — —	583
„ I. Szalay: Grammaire française — — — — —	388
<i>Bernát Gyula</i> : Gesztelyi Nagy László: Az egyházi adózás — — — — —	387
<i>Bikácsi László</i> : Aradi Zsolt: Az ég a rács mögött — — — — —	56
„ Jékely Zoltán: Medárdus — — — — —	111
„ Kodolányi János: Julianus barát — — — — —	275
<i>D. D.</i> : Slaud Géza: Magyar színészeti bibliográfia — — — — —	274
<i>Debreczeny Lili</i> : Kosáryné Réz Lola: A föld ködében — — — — —	391
„ Szentmihályiné Szabó Mária: Örök társak — — — — —	167
<i>E. F.</i> : Kilián Zoltán: Rádióesztétika — — — — —	518
<i>Eryei Gáspár</i> : Alvinczy Géza: A fiatal Darányi Kálmán — — — — —	335
„ Jó Tibor: A magyar nemzeteszme — — — — —	549
„ Két könyv a visszatért Felvidékről — — — — —	165
„ Tamási Aron: Szülőföldem — — — — —	391

<i>Fehér Gábor</i> : Arvi Järventaus: Kis falu a világ végén — — — — —	279
„ Kiss Lajos: A szegény ember élete — — — — —	219
<i>Gaudy László</i> : Haslett: A tudomány megoldatlan problémái — — —	108
<i>Gesztelyi Nagy László</i> : Bernát Gyula: Az új Magyarország agrárpolitikája	580
<i>Gréb Gyula</i> : A felsőmagyarországi bányavárosok német népi színjátékai	486
<i>H. B.</i> : Két könyv a renaissanceről — — — — —	336
<i>H. J.</i> : A. Malraux: Hódítók — — — — —	279
<i>Haász Gábor</i> : Kölcsey Antónia naplója — — — — —	50
„ Sik Sándor: Pázmány — — — — —	582
<i>Harsányi András</i> : Schulek Tibor: Bornemisza Péter — — — — —	547
<i>Harsányi István</i> : Makkai Sándor: Tudománnyal és fegyverrel — — —	377
<i>Hartyáni Zoltán</i> : Kerék Mihály: A magyar földkérdés — — — — —	271
<i>Hencze Béla</i> : Marconnay Tibor: Az idők kertje — — — — —	52
„ Török Sándor: Örök vasárnapok — — — — —	277
<i>Incze Gábor</i> : Márkus Jenő: A liberális szellem a ref. egyházban — — —	516
<i>Istványi Géza</i> : Gyalokay Jenő: Az erdélyi hadjárat 1849 nyarán — —	49
<i>Jékely Zoltán</i> : Kolozsvári Grandpierre Emil: Alvajárók — — — — —	223
„ Soós László: Az Almieri trió — — — — —	278
<i>Joó Tibor</i> : A magyar könyvtárosok és levéltárosok egyesületének évkönyve	275
„ Cs. Szabó László: Latin Európa — — — — —	485
„ Magyarok könyvtára — — — — —	439
„ Tolnai Gábor: Régi magyar főurak — — — — —	484
„ Zrinyi Miklós prózai munkái — — — — —	439
<i>Juhász István</i> : Révész Imre: Magyar református egyháztörténet I. — —	105
<i>K. A.</i> : Gaál Ferike Jolán: Móra Ferenc — — — — —	280
<i>Karácsony Sándor</i> : Ferenczy Ferenc: Magyarok vagyunk — — — — —	386
„ Incze Gábor: A Kispénzverő-utcában — — — — —	110
<i>K. D.</i> : Illyés Endre: A felekezeti tanítóképzők — — — — —	335
„ Magyar nyelvvédő könyv — — — — —	334
<i>Kerecsényi Dezső</i> : Brisits Frigyes: A XIX. század első fele — — — —	220
<i>Kolozsvári Grandpierre Emil</i> : Kispéter Miklós: A győzelmes film — —	273
„ Tolnai Gábor: Az árvíz és az irodalom — — — — —	55
<i>Kring Miklós</i> : A mai világ képe — — — — —	517
<i>L. M.</i> : Kosztolányi Dezső: Szeptemberi áhitat — — — — —	335
<i>Mády Zoltán</i> : Borotvás-Nagy Sándor: Közgazdasági művelődésünk kezdetei	218
<i>Makay Miklós</i> : Borbély László: Tengerre magyar! — — — — —	334
<i>Makkai László</i> : A világ magyar reformátusságának létkérdései — — —	47
„ Két könyv a középkorról — — — — —	330
<i>Makkai Sándor</i> : Varga Zsigmond: Bevezetés a bibliai vallástörténetbe. —	
Az ószövetségi vallás története — — — — —	43
<i>Pálmai Kálmán</i> : Hevesi András: Irén — — — — —	276
<i>Pap Ferenc</i> : Muraközy Gyula: A válság megoldása — — — — —	218
„ Szabó Imre: Magyar sorskérdések — — — — —	327
<i>P. F.</i> : Csekey Sándor: Amós próféta könyve — — — — —	329

	Oldal
<i>Szabó István</i> : Schüssler Wilhelm: Mitteleuropa als Wirklichkeit und Schick- sal — — — — —	166
„ Südostdeutsche Forschungen — — — — —	332
<i>Szabó Richárd</i> : Robert Graves: A vitéz Belizár — — — — —	224
„ Harsányi Zsolt: Magdolna — — — — —	167
„ E. Ludwig: Roosevelt — — — — —	274
„ Magyar kereskedők és iparosok nyelvvédő könyve — — — — —	334
„ Négy verses kötet — — — — —	335
„ Guy de Pourtalès: A csodálatos halászat — — — — —	54
<i>Szegedi István</i> : Koroda Miklós: A világ csak hangulat — — — — —	392
<i>V. Szőnyi Sándor</i> : Az Orsz. Ref. Szeretetszövetség kiadványai — — — — —	270
„ Gesztelyi Nagy László: A homok hősei — — — — —	48
„ Révay József: Raevius ezredes utazása — — — — —	112
„ Zsindely Ferenc: Dunáru! új a szél — — — — —	222
<i>Tolnai Gábor</i> : Schulek Tibor: Bornemisza Péter — — — — —	547
<i>Urbán Ernő</i> : Gáncs Aladár: Serkenj fel, aki aluszol — — — — —	328
„ Scholz László: Szentlélek tábora — — — — —	383
„ Szilády Jenő: A magyarországi tót protestáns egyházi irodalom — — — — —	385
<i>Váczy Elemér</i> : Villani Frigyes: A renaissance úttörői — — — — —	274
<i>Vajda Endre</i> : Márai Sándor: Eszter hagyatéka — — — — —	520
„ Pálóczi Czinke István: A zsoldárok — — — — —	384
„ Passuth László: Esőisten siratja Mexikót — — — — —	552
„ Schöpflin Aladár: Vihar az akváriumban — — — — —	390
„ Székely Júlia: A repülő egér — — — — —	389
„ Szentimrei Jenő: Ferenc tekintetes úr — — — — —	584
<i>Vajthó László</i> : Vojnovich Géza: Arany János életrajza — — — — —	109
<i>Vietórisz József</i> : Ifj. Szász Károly: Harangszó — — — — —	518
<i>V. Z.</i> : Gáspár Zoltán: Húsz év története — — — — —	518

PROTESTÁNS SZEMLE

TARTALOM:

Ébred az Egyház!...

Leánynevelésünk

Korunk önvizsgálata

Huizinga és Ortega

A magyarok

1938 protestáns krónikája

Bornemisza Péter drámái

Jelek és magyarázatok

Könyvek és írók

Pap Béla
Pongrácz Józsefné

Csabai István
Hagymási Bálint
Erneyi Gáspár
Juhász Géza

1

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

FŐSZERKESZTŐ: MAKKAI SÁNDOR FELELŐS SZERKESZTŐ: KERECSENYI DEZSŐ

FŐMUNKATÁRSÁK: PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE, TÚRÓCZY ZOLTÁN

BUDAPEST, 1939. JANUÁR

XLVIII. ÉVFOLYAM

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

MAKKAI SANDOR: Varga Zsigmond: Bibliai vallástörténet	— — —	43
MAKKAI LÁSZLÓ: A világ magyar reformátusságának létkérdései	— —	47
V. SZÓNYI SANDOR: Gesztelyi Nagy László: A homok hősei	— — —	48
ISTVÁNYI GÉZA: Gyalókay Jenő: Az erdélyi hadjárat	— — — —	49
HALASZ GÁBOR: Kölcsey Antónia naplója	— — — — —	50
HENCZE BÉLA: Marconnay Tibor: Az idők kertje	— — — — —	52
BARCZAN ENDRE: A magyar Proust	— — — — —	53
SZABÓ RICHARD: Guy de Pourtalès: A csodálatos halászat	— — —	54
KOLOZSVARI GRANDPIERRE EMIL: Tolnai Gábor: Az árvíz és az irodalom	— — — — —	55
BIKACSI LÁSZLÓ: Aradi Zsolt: Az ég a rács mögött	— — — —	56

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, könyveket, folyóirat-cserepéldányokat a felelős szerkesztő címére (Budapest, VII., Lövéldetér 2. II. 1.) kell küldeni. Az előfizetés, megrendelés és szétküldés ügyeiben a kiadóhivatal (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.) illetékes.

A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk. Kéziratokat a szerkesztőség nem őríz meg és nem küld vissza.

Minden közleményért írója felelős.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).

Felelős kiadó: Szabolcska László.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.

A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.

Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

Ébred az Egyház!...

A magyar társadalom elfásulva és megkeseredett szájjal érkezett a világháború befejezéséhez. A tömegek lelkében alapérzéssé vált a *kiábrándultság* és a kiábrándultság édes gyermeke mindig a *meghasonlás*. Az elveszített világháború a maga brutális realizmusával leplezte le és csúfolta meg azt a világot, amelyet azelőtt, mint egyedül lehetségeset ismertünk. A legkülönbözőbb társadalmi keretek között élő tömegek megdöbbenve ébredtek rá arra, hogy milyen óriási szakadék van a szó és a tett, az ígélet és a beteljesítés, a hitvallás és az élet között. A legnagyobbaknak és szentebbeknek ismert fogalmak hirdetői és hordozói nem állották ki a próbát s a közvélemény, amely az eszmét mindig azonosítja annak képviselőjével, csalódva a zászlóvivőkben, magát a zászlót tagadta meg. Rég szerzett sebek, amelyeket eddig elkendőzött a tradíció és a romantika, a maguk teljes mélységével tárultak ki, a nagy rianásra a szárazföldnek hitt jégtábla megrepedt s a fulladó ember hiába kapaszkodott kétségbeesetten, a szilárd partnak hitt jégtábla hideglelős kezében mind abróbb és abróbb darabokra töredezett. Riadtság, üresség s valami ösztönös menekülési vágy új hit, új vallás, új világ után volt a kornak a pecsége az emberek homlokán.

Neokatolicizmus és új reformáció.

A római katolicizmus hamar felismerte, hogy az egyen-súlyvesztésnek és bizonytalanságnak ebben a pánikszerű pillanatában az győző, aki a legbiztosabb, legmagabízóbb hangot üti meg s aki leggyorsabban hozza a pillanatnyi segítséget. Megtette. A jégzajlásos árral küszködő ember elé odaállította mint egyedüli szigeteket, kősziklát és menedéket az egyházat. Nem, mint elvont fogalmat, még nem is mint az evangélium hordozóját, vagy egyedül üdvözítő ritust, hanem, mint gyakorlati hatalmat, politikai erőt, amely nemcsak lelki üdvösséget, de egzisztenciát és kenyeret is jelent a hívőnek. Megszületett a *politikai katolicizmus*, amelynek népszerűségét csak emelte, hogy gyakorlati programjában az antiszemitizmusnak is előkelő hely jutott. A program részleteiben még ki sincs fejtve, de már van párt, szervezet, újság, hatalmi igény és hatalmi súly. A külső siker szinte kényszeríti a mozgalom vezetőit a program további kibontására, a mélyebb spirituális tartalom feltárására. Ezt a spirituális ízt és tartalmat hozza elsősorban Prohászka és annak a spirituális tartalomnak szociális alapjait fedezi fel az ébredő neokatolicizmus a XIII. Leo pápa által még 1891-ben kiadott *Rerum novarum* kezdetű bullában, amelyet 1931-ben XI. Pius pápa *Quadragesimo anno* című körlevelében újra napvilágra hoz. Mennél nyilvánvalóbbá válik, hogy a politikai katolicizmus ön-

magában nem tartható fenn, annál lázasabb ütemű a munka, amely siet alátámasztani az összedüléssel fenyegető boltoztot, szellemi tartalommal megtölteni a politikai kereteket és egyháztársadalmi szervezkedéssel megőrizni, sőt tovább fejleszteni a megszerzett hatalmi súlyt. Előttünk áll a neokatolicizmus mai formájában, amely érdekesen egyesíti a középkori katolicizmus hagyományait a Rerum novarum szociális szellemével, Prohászka evangéliumigényét az ultramontán szellem követelődző türelmetlenségével, az Actio Catholici egyháztársadalmi szervezkedését a Charitas nyomorenyhító munkájával.

A magyar protestantizmus ébredése ennek az útnak éppen a megfordítottja. A neokatolicizmus ébredése politikai zászlóbontással és tömegtoborzással, a protestantizmus világháború utáni ébredése szerény, névtelenségbe burkolódzó bibliakörökkel kezdődik. Amott először van meg az „egy kéz” s ahhoz igazodik a leglázasabb egyéniség is, itt spirituális gerillacsapatok mozgolódnak, evangéliumi szabadsapatok szervezkednek s amikor már ezres tömegeket hódítottak meg, még akkor sincs egységes külső szervezetük, társadalmi és politikai érdekszövetségük. *A neokatolicizmus az egyház totalitásának a jegyében bontakozott ki, az ébredő magyar protestantizmus az egyháztagok individuális ébredésén keresztül érkezett meg az új reformációhoz.* Sok ezer apró forrásból és érből indult el az a szakadatlanul erősödő áradat, amely kitisztította a betemetett medret, áttörte a hazug látszatok és élettelenülé vált tradíciók érdekefalát és ezáltal lehetővé tette, hogy az egyház testében az életnek eleven vérkeringése újra megindulhasson.

A magyar protestantizmus ébredése éppenezért nem egy *lezárt*, hanem egy *elindult* folyamat, egy új szakasz az örök reformáció végeleáthatatlan vonalán. Nem a *felébredt* egyházzól, hanem az *ébredő* egyházzól beszélünk, egy állandó folyamatról, amelyben az intézményes egyház, a jogi egyház hitvalló egyházzá alakul át, nem megérkezésről, hanem elindulásról van szó, annak az örök vágynak a munkálásáról, hogy a látható egyház ne az *árnyéka*, hanem a *visszfénye* legyen a láthatatlan anyaszentegyháznak.

Tisztázódnak az elvek.

Ez az ébredési folyamat természetesen — mint minden reformáció — Isten Szent Lelkének az inspirációja és kényszere nyomán, de *emberek munkáján keresztül* válik érzékelhetővé, tapinthatóvá, valósággá. Ez pedig azt jelenti, hogy különböző egyéniségű, neveltetésű, ítélőképességű emberek az ébredés célját, az egyház és misszió egymáshoz való viszonyát, sőt magának az egyháznak a lényegét és rendeltetését sem egyformaképen látták. Megindul tehát egy elvi harc, egy teológiai vita, amelyben mindenki felsorakoztatja a maga érveit, nem egyszer gúnyal és személyi éllel támogatva az önmagukban nem elég súlyosaknak vélt érveket.

Az első hang, amely az ébredés jegyében lelkeket toborzott, természetesen nem volt más, mint a háború előtti evangélicizációs módszer felfrissítése. A pietizmusnak és német érzelmi keresztyénségnek egy érdekes utóregése ez, amelyet első szárnycsapásaiban minden látszólagos krisztocentrizmusa mellett inkább *bibliái humanizmusnak*, mint *reformátori keresztyénségnek* lehet nevezni. Vallásos kozmopolitizmus, amely a racionalizmus reakciójaként a hangsúlyt nem az egyházra, nem az öntudatos hitre, nem az élet nagy alapelveinek tisztázására, hanem az egyéni kegyességre és a hit szubjektivitására tette. A hitelenség és az egyházi formalizmus korszakában hívó embereket akart nevelni, a névleges keresztyénséggel szemben élő keresztyénséget képviselni. Kétségtelen érdeme volt, hogy az intézményeibe merevedett és tradicionalizmusba öregedett egyházi közvélemény figyelmét felhívta arra, hogy a keresztyénség több, mint tradíció, több mint ismeret: élet Krisztusban és Krisztus által. Nagy fogyatékosága volt azonban, hogy mindezt az egyháztól függetlenül akarta csinálni. Elfelejtette, hogy a *reformáció nem csupán az egyesek reformációját, hanem az egyház reformációját jelentette és kell, hogy jelentse minden időben*. Harcolt a racionalizmus ellen, de nem tudta magát felszabadítani a teológiai liberalizmus kísértése alól, amely az egyházat egyszerű társadalmi keretnek, talán szociális és kulturális szempontból fontos, de a vallás szempontjából nem egzisztenciálisan döntő tényezőnek tekintette. Ébresztett hitet, kínálta az evangéliumot, de nem adott református egyházi öntudatot. Voltak bibliakörei, gyülekezetekben külön kis gyülekezetei, de a magyar reformátusság széles tömegeihez nem tudott eljutni.

Ezt a szakadékot akarta áthidalni a *történelmi kálvinizmus*, amely a holland szigorú református egyház inspirációjára Kuyper Ábrahám nyomán visszamegy a reformáció idejéig és Kálvin egyházfelfogásában találja meg a belső megújulás kulcsát. Ez a mozgalom is szembezáll a tradicionális és formális keresztyénséggel. Nyíltan kimondja, hogy a kálvinizmussal semmiképpen sem egyeztethető össze az a magát orthodoxnak nevező álláspont, amely az egyházat hit és szeretetközösség helyett csupán jogi és politikai intézménynek tekintette. Rámutat arra, hogy *„az intézményes egyház nem testvéri hitközösség, hanem jogi szervezet, hivatalnokilag vezetett gépezet, amely egy hagyományos és törvényesen elismert alkotmány, törvények, szervezet, hatóságok, intézmények, közigazgatási és fegyelmi faktorok, kényszerű adórendszer, nyilvános iskolák és államsegélyek összessége. Egy kis állam az államban, bár többé nem ellene, hanem híves árnyékában kvietálva.*“ (Makkai S.: Öntudatos kálvinizmus, 32. l.) De ugyanakkor szembezáll a *„hitvallásos beállítottság“* és *„dogmatikai előfeltevés“* nélküli úgynevezett általános keresztyénséggel s nem csupán „élő keresztyéneket“, hanem öntudatos, református egyháztagokat akar nevelni. *Hirdeti, hogy az új reformációnak az egyházból kell kiindulnia és oda visszatérnie,*

nem új egyházat kell szervezni az egyházban, hanem magát az intézményes egyházat kell hitvallásos egyházzá, élő, lelki egyházzá átalakítani.

Egészen más gyökérszálakból kiindulva, a világprotestantizmusnak inkább a svájci, mint holland ébredési mozgalmával érintkezve, de lényegileg ugyanehhez a végső következtetéshez érkezik meg az *erdélyi reformátusság* még a magyarországit megelőzve. Az egyház itt egészen különös jelentőséget kap, nemcsak a vallásnak, de a magyarságnak is felelővára. Egyházaságnak és nemzetiségnek ez a szoros egymásbakarolása azonban távolról sem a negyvennyolcas hazafiasságnak újraébredését jelenti, hanem ellenkezőleg egy befeléforduló, mély és őszinte egyéni és nemzeti *bűnbánatot*, a „magunk revíziója“-gondolatának halálosan komolyan vevését. Talán éppen ebből a nagy leszámolásból, az egyes kérdéseknek a gyökérig menő megvizsgálásából magyarázható az is, hogy bár az erdélyi református teológia sokkal szélesebb körben kapcsolódott bele a Barth—Brunner-i egzisztenciális teológia tanulmányozásába, mint a magyarországi a Kuyper-i holland teológiáéba, mégis önállóságát és karakterét megtartotta, *szolgai utánzóvá nem lett*. Talán legjellemzőbben világítja meg ezt az érdekes ráhatást Tavasz Sándor önvallomása, aki dogmatikájának előszavában az utat, amelyen végigment, így határozza meg: „Mindenekelőtt Isten Igéjének a hatása után vágyakoztam és őszintén igyekeztem az Ige világításában látni nagy kérdéseinket. *Nagyon sokat* tanultam Barth Károlytól és Brunner Emiltől, korunk eme igazán nagy és a hit szenvedélyétől hajtott teológusaitól és általában a dialektikai teológiától... Azt azonban nem igénylem, hogy minden kikötés nélkül, iskolás értelemben dialektikus teológusnak tartson valaki... Nem igénylem, hogy gondolkozásom fedje minden ponton a dialektikai teológia egyik, vagy másik képviselőjének a dogmatikai gondolkozását, annál kevésbbé, mert a dialektikai teológiát éppen azért tartom „*reformátori*“ teológiának, mert az Ige abszolút tekintélye alatt utat nyit a „*személyes*“ hit és gondolkozás előtt... De ha elmondhatom, hogy nagyon sokat tanultam a dialektikai teológiától, hozzá tehetem, hogy a *legtöbbet tanultam Kálvintól*“. Ez a „*legtöbbet tanultam Kálvintól*“ a közös gyökér, amely különböző talajból kihajtva is ugyanazt a gyümölcsöt teremte.

Megszületik a missziói törvény.

Az elveknek ez a kikristályosodási és letisztulási folyamata természetesen harccal járt, amelyben nemcsak sebeket kaptak és osztogattak az ellenfelek, de *tanultak is akarva, akaratlanul egymástól*. Ma már egyes kivételektől eltekintve a közös gyökeret, a hitvallásos egyházi alapot éppenúgy elfogadják azok, akik kezdetben az általános keresztyénség kardjával viaskodtak, mint ahogyan az egyéni élet és gyakorlati pietás jelentőségét nem ki-

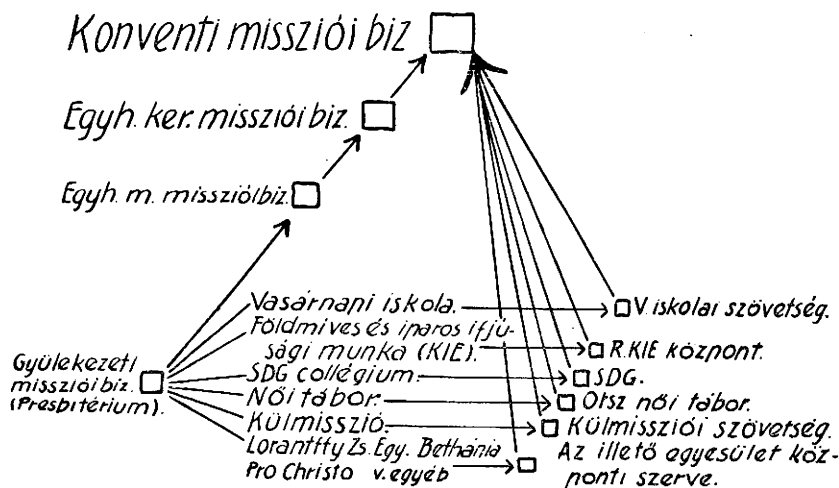
csinylik le azok, akik a történelmi kálvinizmus, vagy dialektika-theológia iskolájában jártak.

Az egyház és misszió egymáshoz való viszonyának elvi tisztázása tehát megtörtént, de még mindig ott állott a nagy kérdés, hogyan építhetők bele az egyes önkéntes belmissziói munkák a gyülekezeti munka egységébe. A *Soli Deo Gloria Szövetség, Pro Christo Mozgalom, Keresztyén Ifjúsági Egyesület, Vasárnapi Iskolai Szövetség* stb. hogyan tarthatják meg függetlenségüket, bizonyosfokú autonómiájukat, központi irányításukat s hogyan illeszkedhetnek be ugyanakkor a *helyi gyülekezetek* munkaprogramjába? Erre a nem könnyű kérdésre keres feleletet mindenekelőtt a magyarországi reformátusság 1928-ban megnyílt zsinata, amely az egyház missziói munkájáról külön törvény-cikket alkot s ezzel a missziói munkát hivatalosan is beleépíti, mint szerves és alkotó részt az intézményes egyház testébe. Elrendeli, hogy „a missziói munkákat minden egyházközségben végezni kell” s a „felsőbb egyházi hatóságok részéről szükségesnek nyilvánított belmissziói munka elmaradásáért fegyelmileg felelős” az egyházi tisztviselő. A belmissziói munka végzésére, ellenőrzésére és irányítására az egyházi hatóságok — egyházközség, egyházmegye, egyházkerület s végül konvent — *missziói bizottságokat* alakítanak. Ugyanakkor az egyetemes konvent a kimonodottan református egyházi és hitvallásos alapon dolgozó országos mozgalmakat — belső szabadságukat meghagyva — egymás után átveszi, *hivatalos* diák, (Soli Deo Gloria Szövetség) illetve földműves és iparos ifjúsági munkájának (KIE) tekinti. Az egyes belmissziói munkaágak tehát közvetlenül a gyülekezeti belmissziói bizottság, közvetve az egyházmegyei, kerületi és konventi bizottság irányítása és felügyelete alá kerülnek. Azok a missziói munkák, amelyek országos központjaikkal is tartanak fenn kapcsolatot, országos központjaikon keresztül ugyancsak a konventi belmissziói bizottság ellenőrzése alá tartoznak. Kialakul tehát az egyház és belmissziói munkák között egy olyan egészséges vérkeringés, ahol minden egyesület és mozgalom annyit ér, amennyi Lélek áramlik át hajszálcsovein magának az anyaszent-egyháznak táplálására. Az alábbi grafikon egészen világosan szemlélteti ezt a körforgást, az egyház és a missziói munkák egymáshoz való viszonyát és egymásrahatását az ébredő magyar református egyházban.

Szociális lelkiismeret.

Az egyház azonban nemcsak hitközösség, de szeretetközösség is. Jézus Krisztus a nagy parancsolatban egészen világosan megmutatta, hogy az evangélium nemcsak az *Isten és ember közötti*, — szeresd a te Uradat Istenedet teljes szívedből, minden erődből, teljes elmédből —, hanem az *ember és világ, ember és ember közötti viszonyt* — szeresd felebarátodat, mint önmagadat — is meghatározza. Hogy mit jelent ez a viszony és ki a fele-

barát, arra vonatkozóan is félreérthetetlen feleletet ad a könyörülő samaritánusról szóló példázat. Amilyen nyilvánvaló tehát, hogy Isten országa nem azonosítható semmiféle társadalmi vagy gazdasági rendszerrel, mert Isten országa sokkal több, *minőségileg* más, mint a legtökéletesebb polgári világrend, éppen olyan

Az egyház és a missziói munkák egymáshoz való viszonya.

nyilvánvaló az is, hogy az egyház nem húnyhatja be a szemét, az emberi nyomorúság kiáltó sebeinek a láttán. Az evangélium nem azzal az igénnyel jött, hogy új *társadalmi vagy gazdasági rendszert*, hanem azzal, hogy új lelket és rajta keresztül új embereket hozzon a földre, akikben megszentelődhetik a legalkalmasabbnak mutakozó és egyes koroknak legjobban megfelelő rendszer. Az egyház tehát nem akkor teljesíti az evangélium parancsát, ha a *maga egészében* átváltozik jótékonyági intézménnyé és állásközvetítő irodává, hanem akkor, ha az evangélium alapigazságait, köztük szociális parancsait, olyan erővel tudja hirdetni és képviselni, hogy újjászületett tagjainak a munkáján keresztül az Evangélium etikája és szellemisége járja át a modern társadalmi és gazdasági élet minden sejtjét és idegét. Ez azonban távolról sem zárja ki azt, hogy az egyháznak ne lennének speciális szociális és karitatív feladatai, amelyeket az evangélium mint a diakónia szolgálatát egyenesen az egyházra bízott. A „*meglátogatni az árvákat és özvegyeket az ő nyomorúságukban*” olyan parancs, amely elöl egyetlen gyülekezet sem zárkozhatik el s ma talán már nincs is olyan református gyülekezet, ahol a betegek, árvák, elesettek, munkaképtelenek gondozása érdekében legalább kísérletek ne történtek volna.

Vannak azonban az egyháznak olyan szociális és karitatív feladatai is, amelyek túlnőnek az egyes gyülekezetek keretein,

Pap Béla: Ébred az Egyház!...

melyeket tehát az egyház egyetemének kell megoldania. Árvaházat, aggmenházat, gyógyíthatatlan betegek, szellemi fogyatékosok számára nem létesíthet otthont minden gyülekezet. Itt egyetemes összefogásra van szükség és az ébredő magyar református egyházban ennek a munkának a végzését az *Országos Református Szeretetszövetség vállalta magára*. Kiss Ferenc ny. egy. tanár indítványára és vezetésével 1931-ben indul el ez a munka, amely néhány év alatt az elmúlt évtizedek legnagyobb jelentőségű egyháztársadalmi munkájává nőtte ki magát. Tagjainak a száma meghaladja a 70.000-et s az ország 27 különböző városában és községében 37 szeretetintézményt, árvaházakat, aggmenházakat, napközi otthonokat, testi és szellemi fogyatékosok számára otthont létesített, börtönmissziót stb. tart fenn. Intézményeiben az elmúlt év folyamán 1.305 tagot ápolt s évi költségvetése meghaladja a 200.000 pengő.

Ezek a számok egészen világosan mutatják, hogy a magyar református egyház szociális lelkiismerete megmozdult. A magyar református egyház *elindult*, hogy ne csak hit, hanem szeretetközösség is legyen.

Mikor fog megérkezni?

Pap Béla

A magyar református politika változhatatlan alapelvét klasszikus magyar szabadsághőseink a református Bocskay Istvántól a római katolikus II. Rákóczi Ferencig rég felírták zászlójukra: „cum Deo, pro Patria et Libertate“. Ez a zászló nekünk, tisztántúli magyar reformátusoknak szemfedőnk lehet, de alkunk tárgya soha.

(Révész Imre beiktatási beszédéből.)

Leánynevelésünk

Forrongó korszakok az élet minden területén felvetik a maguk kérdéseit. A Protestáns Szemle folyó évi 9—10. számában Turóczy Zoltán tollából jelent meg „Egyházi középiskoláink“ címen érdekes és gondolkoztató cikk. Felvethetjük a kérdést, hogy közelebbről vajjon leánynevelésünk milyen úton halad? Megfelel-e azoknak a kívánalmaknak, melyek épen protestáns szempontból olyan fontosak? Rányomja-e a protestáns szellemiség bélyegét iskolai nevelésünk oly mértékben leányaink lelkére, hogy evangéliumi közszellem kialakítására alkalmassá tegye az otthont s vele közéletünket? Sokat beszélünk és írunk a családi élet válságáról. Kétségtelen, hogy ennek súlyos gazdasági oka van, de nem kisebb szerepet játszik benne az egyéni élet elsekélyesedése és itt kell megragadnunk a leánynevelés kérdését is. Eldugult életforrásokat kell megnyitnunk, hogy új, friss élet pezsdüljön fel csalódásokkal, kétségekkel megterhelt, tespedő közéletünkben.

Minden válsággal küzdő kornak megvan a maga nőkérdése. Pázmány Péter abban, hogy a leányokon a divat hatalma lett úrrá s vele a női élet elsekélyesedett, nemzeti veszedelmet látott. „Igaz keresztyéni gondolatokat csepegtessetek gyermektek szívébe“ — írja egy helyen az anyáknak, „ne az öltözetek cifráságában s orcájának idegen festékekkel való festésében találja örömet“ — mondja egy másik alkalommal. Hasonlóképp rója meg Faludi F. a korabeli asszonyt. „Mikor már csirázik valami eszecske belőle — írja a lányokról — sietnek vele egyenesen a tükör eleibe leckére. Oktatják toaletta dolgában, mutatják a kendőzésnek eszközeit, hogy a természetet mesterséggel segítse. Reszelik fogait, tépik szemöldökeiket, sanyarú bőjtre fogják, hogy meg ne hizzon. Felserdülvén táncra, muzsikára hajtják — sokszor a jó erkölcs rovására. Tanul a leányka a világ dolgában, de tudatlan marad a Jézus Krisztus iskolájában“. (Nemes asszony.) A rokokó asszonya még tovább vitte a barokk kilengéseit s a korabeli írónak elég témát adott az az antiszociális szellem, melyben egyesek duskáltak a jóban. Fényűzően éltek, nagy névnapokat és egyéb ünnepeket ültek s a „nép nyomorgott“. Mintha csak a ma asszonyának szólnának ezek az intelmek. Hát valóban a hanyatló korok kísérelő jelensége a női élet nagyfokú testkultusza s vele erkölcsi hanyatlása, a szellemi és erkölcsi értékek elsekélyesedése? Hová tűntek a XVI—XVII-ik század ragyogó női jelmei? A Lorántffy Zsuzsánnához és Kanizsay Dórához hasonló nagy magyar asszonyok, kikről Takáts Sándor így ír: „Ezer éves fennállásunk okát már sokan kutatták. Hiszen csodaszámba megy, hogy a pártoskodás, gyűlölködés országa ezernyi, külső veszedelem között is megállhatott. De egyről teljesen megfeledeztek, a magyar asszonyokról. Ők a nemzeti hagyományok, szo-

kások és nemzeti nyelv leghűbb őrei, ők az idegen módinak s erkölcsnek legnagyobb ellenségei. Nem lehet őket rávenni, hogy a hazai földet elhagyják. A nemzeti érzés mindent átható ereje tölti be egyéniségüket s egy szál kétségök sincs benne, hogy az az igaz és helyes élet, melyet ők élnek.“

Milyen lehetett az az élet, mely oly hatalmas erőforrással bírt, hogy ezerestendős sorsunk egyik legküzdelmesebb korában, az ország háromfelé szakadása idején is oly fényesen megállták a magyar asszonyok helyüket?

„A gondot pedig, valamire Isten segít, jó szívvel viselem, csak cselekedhessem az Isten akaratját“, írja Lorántffy Zsuzsánna egyik levelében. „Adja Isten élhessenek Istenöknek s hazájuknak s nemzetöknek s magoknak e világon jó hírek terjedésére, jövődöben üdvösségökre“, írja I. Rákóczy György, a Lorántffy Zsuzsánna férje fiairól. Ez az otthon szelleme. Férj, feleség át van hatva attól a vágytól, hogy úgy egyéni, mint családi életüket magasabb rendeltetés szolgálatába állítsák. „Igazán mondom, hogy hív és édesanyai szívvel voltam tihozzátok mind lelki s mind testi dolgotokban, mert soha sem életemet, sem fáradságot nem becsültem feljebb az ti javatoknál“, írja egy önfeláldozó édesanya, küzdelmes élete közepette fiainak, Máriássyné Sügér Anna. „Isten kegyelméből mindnyájan nemzetünk magyarságában megmaradtunk. Csak maradjanak ők is lélekben és ruhában magyarok. Ha magyar köntösbe járnak is élélhetnek.“ — Így ír a magyar asszony Haller grófné Károlyi Klára, mikor arról van szó, hogy fiai Bécsbe menjenek „udvari levegőt“ szívni. Istenben való mély hit, kötelességtudás, erős hazaszeretet és felebaráti szeretet jellemezte ezeket a magyar nagyasszonyokat. Életüket a szolgálat töltötte be. Minden irányba kiterjedő gondoskodásuk erős szociális érzékről tesz bizonyosságot. A „szegénységről“ szegényházakkal gondoskodnak. Birtokaikon kórházat is állítanak, hogy senki szüksége ne szenvedjen.

„Ha a XVI-ik század lovagias szellemének s mély vallásosságának okát és rúgóját keressük, azt a magyar nemesség családi életében találjuk meg“, írja Takáts Sándor. Mindaddig, míg főuraink a magyar otthonok levegőjében nevelkedtek és magyar nőt vettek feleségül, magasan lobogott a nemzeti érzés a nemesi és főuri udvarházakban. Az elnemzetietlenedés a XVIII-ik században a főurak külföldi tartózkodásával indul meg azzal, hogy idegen származású nőket vesznek feleségül s vele megindul az idegen erkölcsök uralma és a nemzeti élet hanyatlása. „Magyart s jó nemzetből valót vegyen kegyelmed, ha szegény és árva is“ — írja Batthyány Magdolna bátyjának, mikor az német leányt akar feleségül venni.

De nemcsak mély vallásosság és odaadó hazaszeretet jellemzi őket. Érdeklődésük sokoldalú. Eltekintve attól, hogy kiváló gazdasszonyok, nagy birtokaikat férjök távollétében példásan igazgatják, magas színvonalán állanak az akkori kor műveltségének is. Lorántffy Zsuzsánna férje halála után is nagyon sokat

áldoz könyvre, iskolákra, templomokra. Nagy súlyt vet arra, hogy iskoláiban kiváló tanerőket alkalmazzon. „Isten dicsőségét és vallásunknak igaz tudományát akarjuk megtartani“ — vallja egyik írásában. Nemesak sokat olvas, maga is irogat. Gyönyörű levelei költői kedélyének a megnyilatkozásai. Egyéb írásai: „Mózes és a próféták“, „Szent Lélek származásáról“, „Szent atyák öröme“, bizonyosságai annak, hogy egész benső élete egy központ körül forgott. Ez a központ Isten volt, kit hitének karjaival átölelt, mert legigazibb olvasmánya a Biblia volt. A Szent Írás naponkénti olvasása s vele egyre mélyülő hite tette képessé arra, hogy „minden erejével, minden igyekezetével, minden rábízott javakkal mások életértékének emelésére hasson“ — írja egyik életrajzírója.

De nem marad mögötte a XVI-ik század egyik legeszebb, legműveltebb nagyasszonya, Kanizsai Dorottya sem, kit a király két ízben is meghívott a rendek tanácskozásába, hogy segítsen az országos gondok hordozásában. Ha olvassuk ezeknek a nagyasszonyoknak az életét, szinte csodálatba ejt sokoldalúságuk. Eltekintve attól, hogy mint előkelő úrnők is fényesen megállják helyüket, pl. mikor Kanizsai Dorottyt a király arra kéri, hogy menyasszonyát, Mária főhercegnőt ő fogadja Haimburgban, épen azzal van elfoglalva, hogy Báthory István menyasszonyát hozza haza — mégis otthonukban ragyog legszebben jellemök szépsége és ritka értéke. Amit ma többnyire gyárilag állítanak elő, azt a nagyasszonynak kellett előteremteni a háztartásában. Nemesak fon, szó — hiszen messze híres volt a magyar nagyasszonyok fehérneműs ládája — kertészkedik, gyógyszereket készít részben lepárolással, részben más módon, gyógynövényeket gyűjt és orvosol, kifogyhatatlan volt a házi munkában. Gyümölcsfeldolgozása, baromfitenyésztése külföldön is híres volt. Udvari lányaikkal egész éven át kifogyhatatlanok voltak a munkában s csak egy-egy lakodalom, vagy keresztelő hozott változást munkás életökbe. Könnyen megérthetjük azt a hatást, melyet ezek a főúri asszonyok az udvarházaikban nevelkedett főúri és nemes leányokra gyakoroltak, kiknek nemesak úrnőjük volt, hanem anyjuk helyett anyjuk is egy-egy ilyen nagyasszony. Némelyiknek olyan híres volt ilyen értelemben a háza, hogy messze földről is elhozták a főurak leányaikat hozzá „nevelőbe“ a kor akkori szokása szerint. A munkaközösség egy ilyen háznál, hol 70—80 ifjú és leány is nevelkedett egyszerre, az úrnőnek mindenkire kiterjedő gondoskodása és szeretete a közösségnek s az együvé tartozásnak valami olyan felülmúlhatatlan hatását váltotta ki, a közös célért való munkálkodás a nemzeti érzésnek olyan kiapadhatatlan forrása volt, melyhez hasonló eredményt a mai iskolai nevelés soha sem volna képes elérni. Mindnyájunk előtt ismeretes, hogy ifjúkori benyomásaink a legmaradandóbbak. Az az ifjú leány, aki nap-nap után maga előtt látta a szorgalom s az áldozatos élet példáját a ház úrnőjében, mint pl. Nádasdy Tamás feleségéről feljegyezték, hogy még egy jó szoknyája sem volt, any-

nyira felemésztette nagy jövedelmét a másokról való gondoskodás (80 ifjú és leány nevelkedett az udvarában), az a leány nem lehetett sem dologtalan, sem önző. Annak egyetlen vágya volt „asszony anyjához“ hasonlónak lenni. Tudjuk, hogy fiatal leányok életében milyen nagy szerepet játszik a tanítónő, mint eszmény. Igaz, hogy ma általános a panasz, hogy a leánytanítványok már nem rajongnak úgy tanárnőikért, mint régen. Ha kikerülnek az iskolából, sokszor meg sem akarják őket ismerni. Van valami ebben a magatartásban a kor szelleméből, de azt sem tagadhatjuk, hogy maguknak a tanároknak is van valami közük hozzá. Nem mindenki lép már hivatásból erre a pályára. Sokan robotszerűen dolgoznak, kenyérért. A lélekkel dolgozó tanár ma is megtalálja az utat a leányszívekhez. A XVIII-ik század hanyatló kora bizonyossága annak, hogy amilyen mértékben elvesztették ezek az otthonok lelkiségüket, mert a magyar nagyasasszonyok sirba szálltak, magukkal vitték mély vallásosságukat, forró hazaszeretetüket s felváltotta őket az idegenből hozott asszonyok „új módos“ élete, kiket semmi sem kötött a magyar rögöz, olyan mértékben pusztult, veszett minden magyar érték s vele sülyedt az erkölcsi élet is. Faludi joggal fakadt ki a barokk asszony ellen s az általános hanyatlás idején fel-felrémlt a régi nagyasasszonyok emléke a magyar írók lelkében is. Dugonics „Etelká“-jában „egy igen ritka magyar kis-asszonyt“ állít az olvasók elé, „kinek ékes példáin örvendeni fognak ama szép fiatal kisasszonyok“.

A hanyatlás benyúlik a XIX-ik század első felébe s csak a nemzeti ébredés kora hoz változást a leánynevelés terén is. Fáy András, a nőnevelés úttörője így ír: „Nagynak óhajtom hazámat, de boldognak előbb. És mivel vélhetném e nagy célt biztosabban elérhetőnek, mint legelőbb is a nők és anyák nevelése által...“ „Én nem bámulandó híres, nevezetes, hanem boldog és boldogító nőket kívánok neveltetni.“ Azóta nagy utat tett meg a magyar nőnevelés, de hogy a boldogság és boldogítás terén mennyire haladt, arról sokat beszélhetnének a kialudt tűzhelyek, az elnémult gyermekkacagás, a diplomás leányok cselédbére, vagy azok az ezrek, kik egy-egy kis állástól remélik életök beteljesedését és sok más szomorú jelensége korunknak.

A XIX-ik század materializmusa a XX-ik század mai ember típusát termelte ki, amelynek már forrongó fejlődési korát éljük. Az emberiség történetében megtaláljuk a „kultúrfolytonosságot“, de a nagy átalakulások lassan érlelődnek. Azonban az irányt, mely felé haladnunk kell, máris láthatjuk. Reálizálnunk kell életeszélyünket az élet minden terén. Ehhez elsősorban benső elmélyedésre van szükség. A nagy igazságok rendesen nagyon egyszerűek. A mi komplikált nevelés-oktatásunk elmerül a részletekben s nem jut odáig, hogy megragadja az örök embert. Lényegében a ma asszonyának sincs más törekvése, mint hogy megtalálja helyét ebben a zürzavaros világban. A XVI—XVII. század asszonyának kiegyensúlyozott jelleme bizonyítéka annak, hogy csak a test és lélek harmónikus fejlődése képes megoldani

a nevelés legfontosabb feladatát, hogy t. i., tökéletesebb ember-típusokkal ajándékozza meg a világot. Az a féktelen testkultusz, mely az utóbbi időben lábra kapott s az értelmi nevelés túltengése egyáltalán nem munkálja egyben az erkölcsi embert is. A figyelmet más irányban köti le s a belső ember elsatnyul. Beláthatatlan következményekkel járna, ha még sokáig vesztegelnénk ezen a ponton. Mindnyájan tapasztalhatjuk, hogy korunkat erősen spirituális életigénylés jellemzi. Látogatottabbak a templomok, vallásos megmozdulások tapasztalhatók mindenfelé, nem ok nélkül vette programjába az egyház a belmissziót. De mindez csak annyiban bír értékkel, amennyiben tényleg utat épít a kereső léleknek Istenhez. „Aki jól akarja nevelni gyermekét, ne elégedjék azzal, hogy jó példát ad, hanem idején isteni szolgálatra szoktassa” — mondja Pázmány Péter. A gyermek nevelése ma a szülők kezéből jóformán kisiklott, az iskola sem tudta megragadni az ifjúságot. A tekintély elve megdőlt s egy ifjúsági szervezet szabálya ma parancsolóbb jelentőségű a diák előtt, mint bármily iskolaszabály. Bár leányoknál ez kevésbé veszélyes jelenség — de hatása alól ők sem vonhatók ki. Nekik is megvannak a maguk kérdései, melyekre feleletet várnak. Ők is útkeresők, mert még nem tudják, hogy merre induljanak? Mindenkít, aki Erdélyben megfordul, meglep a magyar ifjúság friss életlendülete. De ez csak ott tapasztalható, ahol az evangélium megérintette a lelkeket. Minden erdélyi magyar tisztában van azzal, hogy a magyarság az egyházzal áll vagy bukik. Tehát az egyház is odafordult az életforráshoz, hogy erőt közvetítsen a tagokba. Mi még sok dologban most is ott topogunk, ahol húsz évvel ezelőtt s azalatt az erdélyi magyar leányifjúság a megváltozott viszonyokba beilleszkedve, nekilendült, hogy új, egészségesebb életformát alakítson ki a jövő erdélyi magyar otthonokban.

Kidd, a nagy angol társadalomtudós a jövő társadalmi fejlődésének központjába a nőt állítja. Szerinte a társadalmi fejlődés útja eddig az erő, majd az értelem volt, melyet a férfi képviselt. A fejlődés azt diktálja, hogy most már a szívnek kell benne uralomra jutnia, melynek központi képviselője a nő. Ezt a feladatot azonban semmiképen sem tudná betölteni a ma asszonya a „sztárok“ és „démonok“ korában. A XVI—XVII. század magyar élete szakadatlan harc s mégis a nemzeti öntudat, nemzeti nyelv soha jobban nem hódított, a hitélet soha olyan magasan nem lobogott, mint akkor, midőn a magyar nő Bibliája fölé hajolva virasztott a nemzet álma felett. A férj messze járt, távoli csatatereken, de a feleség lelke volt az otthon maradt életnek. Nemcsak eszével, ügyességével intézte a dolgokat, hanem a szívével is. „Noha tudom kegyelmed is szánja e „szegény földet“, de én mégis kérem Kegyelmedet, ne legyen nagyobb romlások a hadak miatt“, — írja Lorántffy Zsuzsánna férjének, hogy a szegény népnek kárt ne tegyen a háború. Mi volt a titka ennek az életnek? Semmi más, mint a belső ember megnövekedése. Ezek a magyar nagy-

Pongrácz Józsefné: Leánynevelésünk

asszonyok megtanultak maguk alá szállni, hogy Jézus növekedjék nagygyá az életökben. Nem hiszem, hogy leányaink számára igazabb alapot találhatnánk, mint ők találtak, ha boldog és boldogító nőket akarunk látni a magyar élet romjain.

A nemzeti hanyatlás korában a leánynevelés áttevődött a városi vagy magán iskolákba, de protestáns jellegű leányiskoláink továbbra is a Biblia szellemében folytatták a tanítást és nevelést. Halasi Péter debreceni leánytanítóról 1753-ból írja Zoltán Lajos (Vasárnap, 1938, 37. sz.), hogy halálakor taneszközüül 1 Bibliát, 2 Újtestamentomot, 1 Énekeskönyvet és 1 nagy Katekizmust találtak a házánál. A liberálizmus ostroma alatt a valóság mindjobban háttérbe szorult az iskolában s elveszítette életformáló erejét. Pedig ha van jogosultsága a protestáns leányiskolái nevelésnek, csak ebben az értelemben van. Ennek az iskolának az a feladata, hogy az egész tanítást és nevelést áthassa a Szentírás ihlette erő s lánggra gyujtsa fiatal leánylelkében azt a szikrát, mely képes igazabb, nemesebb, tisztább női jellemeket formálni s általa megindítani az otthonon keresztül künn a nemzeti életben is azt a belső átalakulást, amelyre ma oly nagy szükségünk van.

Pongrácz Józsefné

A keresztyén egyházak tartsanak bölcs mérsékletet a zsidók átvételénél, de sohasem mondhatnak le a maguk missziói parancsáról, bármily divatos fajteória kedvéért. Ugyanakkor azonban a lelkek megnyerésénél őket nem asszimilációs törvények vezetik, hanem az örökkévaló evangéliumnak a parancsa. Amikor Krisztus Urunk alapította Egyházát, nem ígért semmiféle előnyt, sem recepciót, sem asszimilációt, hanem szenvedést ígért.

(Ravasz László felsőházi beszédéből.)

Korunk önvizsgálata

I. Huizinga és Ortega.

Évszázadokon keresztül konok és kérlelhetetlen ellenfél, örök és ádáz antitézis: Hollandia és Spanyolország. De mégis valami lappangó együttműködéssel kapcsolódtak egybe. Olyan szent fanatizmussal gyűlölték egymást, ahogy csak örök útitársak képesek egymást gyűlölni. Mindketten az örök dolgokat keresték, az állandó és szent dolgokat, a folyton változó, zavaros világban, és a nagy, buzgó keresésben kissé mindketten kívül maradtak Európa lázas versenyén. Kívül állottak a kontinens szélén, az egekre függesztett szemekkel igyekeztek megfogni a valóságfelettit, az egyik a maga arisztokratikus, latin és szenvedélyesen katolikus modorában, a második az ő higgadtabb, germán, protestáns és polgári szemüvegén keresztül. Mindkettőjük nagy száza a barok volt, de egyikük sem csatlakozott a külsőséges, üresen pompázó általános korstílushoz, mindketten igazabb és mélyeségesebb rétegek felé törekedtek. Így lesz egyszerre érthetővé, hogy ma is ép ez a két nemzet adta korunk tévelygéseinek két legnagyobb bírálóját: Ortegát és Huizingát.*

Huizinga északról jött s ennek a tájnak erényét és becsületét örökölte. Mielőtt a mai napokról szólott volna, tekintetét egy nagyszerű könyvben, egy olyan korszaknak az elemzésén edzette meg, melynek ríktó fényében a nemes régi hagyományok színpadi játékokká silányultak, mikor az élet és a modor elszakadt egymástól, amikor a kínos átmeneti időkben a középkor utolsó őszi színpompája lobbant fel. Szavaiban származása mindig megéreződik, van benne valami reformátori szokimondás és hitvalló ostorozás.

A spanyol első pillanatra nem árulja el fajtája jellegét ilyen nyíltan. Pedig ő is, mint minden nagy spanyol, fürkészhetette azokat az emberi és mégis nemzeti titkokat, melyek a bús-képű manchai lovagnak, Don Quijoténak az ábrázatára ültek ki. Megszoktuk, hogy ha a spanyolokról szólunk, akkor Greco révületét, Goya lázálmaait idézzük szemünk elé, pedig a tiszta látású, higgadtan emberi Velasquez nem kevésbé volt spanyol, és Ortega, ha már festőhöz akarjuk hasonlítani, éppen Velasquezt juttatja eszünkbe, de úgy, hogy Picasso bohóckodásai és megdöbentő ötletei számára is ad némi teret. Kristályos latin szellem ragyog soraiból. A könnyedséget keresi, elannyira, hogy filozófiai gondolatait tárcaszerű karcolatként írja le, hogy történelem-lélektani nézeteit gáláns bókokkal fűszerezett levél formájába veti papírra.

* *Ortega*: Tömegek lázadása c. könyvét Puskás Lajos, *Huizinga*: A holnap árnyékában c. művét Garzuly Mária fordításában nemrég adta ki az Egyetemi Nyomda.

Kettőjük közül Johann Huizinga az idősebb. „A holnap árnyékában“ című művét 1935-ben írta. Nem hiába volt az apja hírneves fiziológus tanár, az alcím, melyet könyve élére tesz, orvosian tárgyilagos: Korunk kulturális bajainak diagnózisa. Huizinga a szellem embere, ezért minden kornak legértékesebb tartalmának a kultúrát tartja. Ha az ember névre rá akarunk szolgálni, akkor meg kell tartuk a kultúrát, ami csak úgy lehetséges, hogy kultúrát teremtve haladunk előre. Megállani már nem tudunk, noha a túlságos haladás is tönkre tehet, mert hátha valahol az út felén leszakadt egy kíd... A kultúra elsősorban a szellem és az anyag egyensúlya, mindig valami eszmény felé törtet, megköveteli a külső és belső természet fékentartását és szolgálat is. Kérdéses, hogy a halálra való irányítottság bizonyos mértéke nélkül fennállhat-e a kultúra. Ma azonban az élet megszállottjai vagyunk. Leigáztuk a külső világot, de önmagunk természetének nem vagyunk urai többé. Gondolkozásunkat az érzés és belátás pubertáskori ziláltsága jellemzi. A vér bűvös képlet lett számunkra. „A vér ősidők óta szent jelentőségű és a legmélyebb isteni misztérium jegyévé vált“. „Bátorságot és harcot jelent, amellet a legmindennapibb közmondás számára is értelmes kifejezés“. De a jogrendszerekbe való újrafelvétele túlságosan mitologikusan hat. Mai államférfiak olyan szemléletesen beszélnek róla, hogy egy középkori hűbérúr sem tehette volna különben — mondja Huizinga a középkor legnagyobb ismerője. Az ember egy fenséges ragadozó, — hirdetik manapság — eleme a harc kedvéért való harc. De vajjon van-e olyan vadállat, aki csupán-csak a ragadozás kedvéért ragadozik? A vér materiális értelmezésből következik a fajnak túlságosan szűkre szabott fogalma. Pedig egy kínai és angol között nemcsak testi, de szellemi, tehát kulturális különbségek is vannak és az utóbbiak nem a leglényegtelenebbek. Mihelyt a „faj plusz kultúra“ fogalmával dolgozunk, akkor már meg is döntöttük a faj elvének tudományos alapú követelését, hisz a testi ismertetőjel, mint például a mongolfolt s a szellemi alkat között semminemű kapcsolatot sem tudunk felkutatni. Azonban korunk átlépte a tudományos gondolkodás határát, az általános ítélőerő gyengült, a kritikai szükséglet aláhanyaglott. Valóban, nem is annyira az erkölcsi, mint inkább az értelmi, logikai válság a huszadik század legjellemzőbb betegsége. Az élet legfőbb értékmérője a siker lett. A tisztességtelen könyvelőn még talán megbotránkozunk, a nemzetközi szélhámos azonban már kivívja csodálatunkat, s ha egész embercsoportok követnek el jogtalanságokat, akkor szemünkben már dicsfény veszi őket körül. Gyermeikien gondolkozunk, a technika vívmányai infantilissá kényeztettek bennünket. Ezek a felelőtlen gyerekek egyszercsak kiadják a jelszót, hogy legyünk hősök s azzal kezdetét veszi a játék. A hős kultusz analízisével Huizinga korunkat a legkérlelhetlenebbül fekteti bonckése alá. Valamikor, a nagy és férfias időkben, az emberek csupán kötelességüket teljesítették, még akkor is, mikor életüket áldozták egy szent célért. Ma

azonban mindenáron hősök akarnak lenni s „minden tökfilkó úgy beszél az Übermenschről, mitha az neki idősebb testvérbátyja volna“. A kornak szüksége van a hősiség izgató szerére, mert a kor gyenge. A szolgálat és kötelesség fogalma nem bír már elég vonzóerővel, „fel kell erősíteni, meg kell fűjni, talán fel kell fűjni őket“. A hősiesség monopoliium lett, egyes csoportok arra ruházzák rá, aki őket követi. Huizinga élesen bírálja a hőskultuszt, talán kissé túl szigorúan is. Ám jól teszi, csak hozzá kell tenni azt, amit már Ortega mond, hogy a hajósok mindig a csillagok után igazodnak, pedig jól tudják, hogy sohasem érthetik el azokat. Az emberek nem lesznek jobbak, de azért az eszményt mégis magasra kell helyezni — vallja Huizinga jó maga is. Ez a korszak gyáva, ép azért kell, hogy a hősiség eszménye lassan átformálja az embereket, s majd eljön az idő, mert el kell jönnie, hogy életünket áldozni egy nemes célért megint csupán kötelesség lesz.

Huizinga prófétai keménységgel ítélkezik kora felett. Sokszor csak az árnyat látja, de a derengő fényt nem. Az új gondolatoknak csak a veszélyeit veszi észre, de megérteni nem képes azokat. De azért mindig bölcs és igazságos bíró. Akik az új rendért dolgoznak, meg kell nézzék magukat az ő kegyetlen tükrében, meg kell tisztuljanak szavainak parázsában és mondatainak élet vesszején.

José Ortega y Gasset, egy évtizeddel ifjabb és ez már az ő latinitásával együtt magában rejti azt, hogy nem annyira bírál, mint amennyire megérteni igyekszik. A kép, amit a korról ad, távolról sem oly egységes, mint Huizingáé. Különböző szempontok merülnek fel, egymást keresztezik s hol az egyik uralkodik, hol a másik. A mai napokról szólva, a metafizika tanárát néha elnémítja az újságíró Ortega szava, a világnézetet a politika. Azonkívül Ortega spanyol is, és mint ilyen, ő is rokona Don Quijoténak: eszméi és valóság között, mihelyst a saját koráról ír, kissé meglazul az összefüggés. A vérző Spanyolországból Párisba vándorolt ki, de róla is elképzelhető az, ami Unamunóval történt meg, ki vad köztársasági elvei miatt évekig morzsolta a száműzetés keserű kenyerét, hogy mint Franco lelkes híve halhasson meg. A szélmalomharc a legvilágosabb fejű spanyolok gondolkozásában is ott kísért.

Ortega legmélyebb, alapvető műve, korunk feladatáról szól: *El tema de nuestro tiempo* (1923). A világ, mely a humanista gondolkodót körülveszi, ellentétes világnézetek ádáz küzdelmében marcangolja önmagát. Miért e győőlet, — kérdi Ortega, mikor pedig minden nézetből a valóságnak és az igazságnak egy-egy új részlete bontakozik ki. Ő filozófiai alapokra fekteti Anatole France bölcs legendáját az igazságról, az együgyű szerzetes látomását a „Szent Klára kútjából“. A természetet mindig csak egy nézőpontból láthatjuk s ahogy új helyzetet veszünk fel, az imént látottakat az új perspektíva már egész másként mutatja be — tanítja a spanyol gondolkodó. Pedig a perspektíva nem torzít,

csak rendez. Olyan valóság, amely minden nézőpontból ugyanaz, képtelenség. Minden élet egy nézőpont az univerzumra, minden egyén, nép, korszak az igazság megragadásának egy-egy pótolhatatlan szerve. Az élet fejlődés, szüntelen változás, kimeríthetetlen kaland. Az életnek összessége nélkül, az álláspontok összegezése nélkül az Igazság általános eszménye megismerhetetlen maradna. Csak az a perspektíva helytelen, melyik azt hirdeti magáról, hogy ő az egyedüli. Mi mindnyájan egyéni nézőpontból az Igazságnak csak egy parányát vagyunk képesek felfogni. Az Igazság a nézőpontok összessége, de ez csak az Isten előtt tárul fel, mi mindnyájan az Isten szemei vagyunk, melyekkel Ő az Igazságot szemléli. De bármennyire is kifürkészhetetlen a teljes igazság, vannak általános formák és alapelvek, melyek nélkül nem képzelhető el kultúra. Ennél a pontnál kapcsolódik be a filozófus gondolkörébe a mai kultúra bírálata „A tömegek lázadásáról“ (1920) szóló könyvben. Eszmecsereknél és vitáknál biztos alapot szolgáltatnak az általános normák. A szembenálló felek ezekre hivatkoznak, ezeken mérik le a maguk igazát. A mai kor megveti a szellemi csatározásokat, egyszerűen azért, mert nem hisz többé az alapelvek érvényében. A történelem, éppúgy, mint a mezőgazdaság nem a csúcsokról, hanem a völgyekből táplálkozik, nem a kiváló egyén, hanem a társadalom átlaga szabja meg irányát. 1800 és 1914 között Európában a népesség 180-ról 460 millióra szaporodott. Ez a hirtelen megduzzadás lökte előre a tömegeket. Szerepük természetszerűleg megnőtt, áradatuk a legfelsőbb rétegeket is ellepte. Ez a tömegek forradalma. Lehet, hogy ez átérés egy új rendre, de lehet, hogy egy hatalmas katasztrófa fenyeget, mert „a valódi, amely, a rettenetes, az előreláthatatlan, a kimeríthetetlen világban, mindenképpen lehetségesek: minden jók és minden gonoszak“. Az intő példa azonban figyelmeztet. A forradalmak veszedelmesek, mert az éhezők először a pékműhelyeket szokták szétrombolni. A tömegek megkaparintják a vezetést, de nincs fogalmuk arról, hogy „a gondolatok milyen tiszta és éles levegőben élnek. Ők csupán az ösztöneiket álcázzák logikummá“. Az emberiség sokszor talán tragikus kiábrándultságtól hajtva, gyermeknek tettei magát. De vajjon nem vezérli őt az a megfontolás, hogy az ifjúságnak több joga van mint kötelessége? Hasonlót tételez fel Huizinga is, mikor azt mondja, hogy sokan azért keresik ma a közösséget, mert ott megszűnik az egyéni felelősség.

A múlt század egy szépet álmódott. Álmát liberáliszmusnak hívták. „Azt hirdette, hogy az ellenséggel, — s ami még több — a gyenge ellenséggel hajlandó együtt élni. Kevés volt a valószínűség, hogy egy ilyen szellemmel teli szép, nyaktörő és természetellenes dolgot megvalósítson“. A liberáliszmus tehát megbukott. Az utána következő áramlatokat Ortega megveti, de ugyanakkor észre sem veszi, hogy gondolatmenetén mennyire nyomot hagyott az új szellem. A tömegek lázadásától csak egy új nemesség menthet meg — mondja Ortega. A nemesség pedig folytonos

készenlét arra, hogy önmagunkat felülmúljuk. Szüntelen tréning, azaz aszkézis, tevékeny élet: tehát uralom vagy engedelmesség. „Élni annyit tesz, mint egy feladatot betölteni... Nemsokára eljő az idő, hogy planétákról a csillagokig hatol majd a kiáltás, mint számtalan kutya üvöltése. És egy Erőt fog kérni, hogy az parancsoljon, hogy feladja a napi munkát, hogy kötelességet rójon ki“. Uralkodni annyit tesz, mint megóvni a tömeget a léha és üres élettől. Nézetek nélkül a társadalom semmivé, az ember szerkezet és alaklatná válik. Ezért kell, hogy egy szellemi Erő uralkodjon, hogy a többségben levő nézetnélkülieknek egységes szemléletet adjon. A cél az élet legfontosabb tényezője. A cél nem az én életem. Magasabb annál, kívül áll rajta és mi feléje vándorlunk. Ép ezért a nemzet kötőanyaga. Nem a fajta, nem a nyelv, nem az, ami tegnap voltunk, hanem amivé lenni akarunk egyesít minket állammá. A közös cél olvasztotta össze a különböző vérségűeket nemzetté, a sokfajta beszédet egységes nyelvvé, tehát nem vér és nyelv közössége, hanem az egyetlen cél a nemzet alappillére. Az állam pedig közös feladat, közös út, a jövőre irányuló közösen izzó akarát.

De, hogy az új rend eljő vagy sem, olyan kérdés, mely meghaladja a kultúrfilozófus képességeit. Lehet, hogy az új idők hajnalán állunk, de lehet, hogy ez már az alkonyat. Az előregezés napjaiban a határok, ép úgy mint ma, túlérzékenyekké válnak. A szellemiek, a fajiak, a gazdaságiak egyaránt. „Mert az utolsó láng lobban legnagyobbat és a legmélyebbről tör fel az utolsó sóhaj“.

Igy vélekedik korunkról egy holland és egy spanyol, egy kemény szavú próféta és egy szemlélődő humanista: két tiszta faj, két milliárd pont a zürzavarban, a logosz és mítosz, az értelem és a szenvedély mai harcai közt.

Csabai István

II. *A magyarok.*

A szellem területén ma tájékozódni, úgy látszik, csak kétféleképpen lehet. Az egyik mód igen emlékeztet nagy orvosoknak arra a híres mozdulatára, mellyel végperceikben figyelik érverésüket, testi és lelki állapotuk változásait. A már csak pillanatokkal gazdálkodó élet, a jelen, nincsen a megfigyelő hatalmában, megfigyelései és megállapításai ezt a még jelenvaló életet nem tudják megmenteni, de valami ösztönös hősiesség az utolsó percig gyűjti magának az ismeretet, abban a tudatban, hogy ez az ismeret valahol a messze jövőben tanúbizonyságot tesz. Bizonyoságot tesz magáról még az elhomályosulásban is látni tudó emberről. Az az ismeret pedig, melyet a jelenből távozó ember gyűjtött, építőanyagává válik a most még csak nem is sejtett alakú és tartalmú jövendőnek. Ez az a „tájékozódás“, mely az írók beszédét monologokká, naplóká és el nem küldött levelekké szűkíti. „Nem

azért írok neked — írta a minap Illyés Gyula, — hogy téged tanítsalak, hanem, hogy magamat. Sajnos, már csak magamnak hiszek, tanulni is csak magamtól tanulhatok. A szétfolyó töprengés helyett már csak ezért beszélek hangosan: ezért írok még.”

A másik fajta tájékozódás reményteljesebb. A Verne-regények hajótörést szenvedett hőseinek nem az az első kérdésük, amint kábulatukból magukhoz térnek, hogy hol vannak. Ezt hiába kérdeznék. Nincs iránytű és térkép, mely erre feleletet tudna adni. Első kérdésük: sziget-e, vagy összefüggő száraz föld-e az, ahová jutottak. Van-e lehetőség arra, hogy a hajótöréssel és a kábulattal megszakadt élet hamarosan megtalálhassa önmagával való szerves folytatását, vagy pedig mindent el kell felejteni és mindent újra kell kezdeni?

Huizinga és Ortega y Gasset a hősiek orvosok. A jelenvaló, élet nincs a kezükben, de megmondják róla a véleményüket. „Dixi et salvavi animam meam“ — ez a magatartásuk. Megvan bennük még az a bátorság is, hogy ma nagyon is lenézett elvek és szemléleti módok alapján ítéljék meg a jelent. Logicitás, a szellem tisztelete, humanizmus, szabadság, emberméltóság, — hogy csak a legfontosabbakat említsük, — a számukra értéket és irányt mutató csillagok. Egy elmuló nemzedék legjobbainak szavát halljuk, amikor beszélnek. Beszédük nem tanácsokat ad, hanem „hivatkozik“. Hivatkozik három, tíz vagy húsz európai évszázad életére s a történeti tanulságok sugallják megítélésüket. Valami hirtelen megromlás fogta el az embereket — mondják, — lehetséges ugyan, hogy mindez a romlás szükségszerű alakulás eredménye, de az embernek többnek és erősebbnek kellene lennie, semhogy eddigi értékeit így kiszolgáltatassa a végzet hatalmának.

Abban a ma már szinte áttekinthetetlen válság-irodalomban, melyet a mai Európa gondolkodói létrehoztak, Huizinga és Ortega írásai a legjelentékenyebbek közé tartoznak. Nem véletlen, hogy abban a két nemrégiben megjelent magyar könyvben,* mellyel a mi tudósaink és íróink végzik el korunk önvizsgálatát, oly gyakran találkozunk nevükkel. Pedig ez a két könyv első látásra nem is árulja el magáról a válság-irodalom jelleget. Nem nevezhetők magányos feljajdulásnak. Az első könyv egy tudomány- és műveltségnepszerűsítő sorozat tagja s a második is egyik kötete a mai világ egész képét megmutatni kívánó gyűjteménynek. Ez utóbbi a maga nagy terjedelmével meg egyenest a valamikori kiegyensúlyozott idők áttekintést és lezáró összefoglalást adó akaratára emlékeztet.

E látszatnak a könyvek hamarosan ellentmondanak. Alig olvasunk el belőlük néhány lapot, azonnal érezzük a szellemnek

* 1. *Mátray László*: A modern gondolkodás. (Budapest, 1938. Magyar Szemle Kincsestára.) 2. A mai világ képe. I. kötet. Szellemi élet. (Szerkesztette *Kornis Gyula*. Az egyes tanulmányok írói: *Kornis Gyula, Halasy-Nagy József, Prohászka Lajos, Somogyi József, Kállay Miklós, Lyka Károly, Schütz Antal* és *Prahács Margit*. Az Egyetemi Nyomda kiadása. Bp., 1938.

azt az önmagát szembeszegző erejét, mely minden ítéletmondás alapja. Mátray László könyvéről még végigolvasása után is hajlandók vagyunk elhinni, hogy két egymásnak nekifeszülő fogalom, a „modern“ és az időszerű“, tisztázása kedvéért íratott, értven az elsőt értékest, a másikon pedig csak meglevőt. Kornis Gyula bevezetésnek készült tanulmánya az egész kultúra tragédiájának sötétségéig viszi el az olvasót. Mátray László minduntalan friss és izmos elit-racionalizmusát viszi hareba a mindent elönteni készülő koráramlások ellen, Halasy Nagy József a keresztyén humanizmus tiszta történeti és etikai látásával, Prohászka Lajos pedig a világ gyötrelmét a maga személyes élményéig mélyítő felelősségtudattal méri fel a jelen zürzavart. Mindannyian féltének valamit. Féltik a gondolat higiéniáját, a szellemalkotta értékek rendjét, az emberi közösséget és magát az embert. Bizakodásukat, a jövőre vonatkozó jóslataikat inkább emberi alkatur határozza meg, semmint okfejtéseik. Kornis Gyula hite és bizalma a teremtő emberben, Prohászka Lajos rezignációsan hősi pesszimizmusa, Halasy Nagy József végső appellálása a szellemembernek kötelességére azt bizonyítja, hogy a tudósításnak és felvilágosításnak szánt tanulmányokban az aggódó ember lírája remeg.

Annál feltűnőbb, hogy azok, kik e tanulmánysorozatban az irodalom, a színház, a művészet, a zene mai helyzetképeinek megrajzolását vállalták, sokkal kevésbbé vannak érintve ettől a válsághangulattól. Mintha csak ők képviselnék azt a majdnem felhőtlen derűt, melyben a még mindig haladás-ígéztet közvélemény ringatja el magát, ha civilizációs „vívmány“-ain végigtekint. Ha vannak is pillanatnyi aggodalmaik, hamarosan túlteszik magukat rajta, mert az alkotások számbavétele és rendezése alig ad időt arra, hogy egy kissé hosszabban mögéjük pillantsanak. Lehet, hogy a művek a „rossz virágai“, de mégis csak virágok, van színük és illatuk. A jelen emberének elég ennyi. A hit és a gondolat birkózik a tanítást adó multtal és az izgalmas jelennel a jövőért, a művészetek megfigyelői alig győzik felsorolni a neveket és alkotásokat, melyek számukra nem is annvira jövőbeli reménységek előjelei, hanem boldogító megvalósulások és beteljesedések.

A hit és gondolat elemzőire és történetíróira sötét analógiák nehezednek. Népvándorlás, a Krisztus születése táján élő hellenizmus feszültségei, a szétesésben levő római birodalom kora: ezek azok az ijesztő megfelelések, melyekre a jelen ábrázoló ráemlékezni kénytelenek. És ez a ráemlékezés annál kínzóbb, mert mindannyian pontosan látják azt az útvonalat is, amelyet az európai ember végigjárt, amíg idejutott. Renaissance, felvilágosodás, pozitívizmus vagy: világosság, értelem, technicizmus jelentik a lefelé vezető lépcsőfokokat. Míg azonban Ortega és még inkább Huizinga tekintete maradandóbban fordul, akár az értékelés és ítéletmondás elveiért, akár a jövőre vonatkozó jóslatokért, a mult felé, a mieink szeme nyugtalanabb mozgású. A jelen kétségtelen

zavaraiban is meglátnak reménykeltő jelenségeket, viszont a lefelé haladó történeti út végigjárásában több engedményre hajlandók. Heroikus lendületét például oly igen mai irányzatoknak, melyeket a maguk egészében igen erős kritikával illetnek, jövőt építő tendenciának ismerik fel, de a liberalizmussal szemben elfoglalt álláspontjuk sokkal megértőbb, mint ama „heroikus“ élet-szemléleteké.

Az a kép, amelyet jelenünkről rajzolnak, igen gazdag vonalozású. Vallás, gondolkodás, világnézet, műveltség, erkölcs, tudomány és művészet ügyeiről való számadásuk már önmaguk természetes határain belül is sokágú. Mindegyik sajtálagos terület azonban egyúttal olyan magaslati pontokat kínál, melyekről az egész élet is áttekinthető. Valamennyien, ki több, ki kevesebb éllel, erre az egészre néz és róla mond ítéletet. Az ítéletek tartalmukban nagy azonosságokat mutatnak, bár megfogalmazásuk más és más. De éppen e tartalmi azonosságok alapján lehet megkísérelnünk, hogy a mai szellemi életnek két oly lényeges jegyét kiemelhessük, amelyek sok részlet-jegyet is magukban foglalnak.

Az első: a *gyökeres jelenvilágiság*. A vallás mai helyzetképével foglalkozó Schütz Antal használja ezt az igen szerencsésen megtalált, valóban összefoglaló kifejezést. Az élet immanens és transzcendens elveinek egyensúlya végzetesen felborult. Noha ma halljuk a leggyakrabban az anyag elleni harc csatakiáltásait, életünk egyre menthetetlenebbül bonyolódik bele a kézzelfogható e-világ kötelékeibe. Nemzetek, fajok és egyének itt és most kívánnak boldogokká lenni és a földi boldogulásnak földi elveit teszik meg szentté. A szeretet kollektivitás-szerkezetté merevül, s a vér szava mítikusabb hatalommá lesz, mint a léleké.

A másik: a *szellemellenesség*. Mátray László egész könyve ezt a jegyet határozza meg, de a gondolkodók tanulmányai is többször állapodnak meg mellette. A logoszt kiszorítja helyéből az új mítosz, a vezetés kicsúszik az elit-ember kezéből és a tömegé lesz. Gondolat és tudomány helyet ad a sikeres észszerűtlenségnek, az objektív szellem a kontárság kultuszának.

És a jövő? — kérdezzük korunk vizsgálóitól. A felelet, melyet kapunk, igen bizonytalan hangsúlyú. Amint korunk általános képének rajzában is nem egyszer menekülnek történeti analógiákhoz, úgy ebben is. Mivel a romlás kezdetének dátuma egyre jobban a renaissance idejére rögzítődik, a jövőt gyakran látják az ezt megelőző idő valamely, többé-kevésbé módosult másaként. A középkor, ennek is inkább kezdeti része látszik többük előtt olyanak, mint amely példaként állhat előttünk az új élet-szintézisben. „A középkor mindent túlvilági értékekre vonatkoztatva, biztosította a világ és az élet harmóniáját a lélek bensőségének túlnyomósága mellett“ — írja Kornis Gyula. Prohászka Lajos is itt találja meg az egyén joga s a szolidaritás követelménye között az annyira vágyott egyensúlyt.

Kikerülhetetlenül elibénk áll itt a protestantizmus kérdése. A protestantizmus a nagy határvonalon, a renaissanceon *innen*

életforma. Nem mai keletű annak a nyílt vagy burkolt megmondása, hogy abban a folyamatban, mely mai dúlt arculatunkat létrehozta, a protestantizmus is az egyik cselekvő tényező. Akár a tapintat, akár a meggyőződés az oka, de ezzel a váddal, mely a tanulmányok nagyobb részének történetlátásából egyenest következnek, nem találkozunk. Viszont azonban csak két helyen, éppen a két talán legöntudatosabban katolikus tudósnál, olvasunk arról a munkáról, melyet a protestantizmus a jövő, az új életszintézis megalapozásában eddig végzett. Ez a munka szerintük vajmi kevés, és ami van is, igen vékony pozitív eredményeket ígér, mert a protestantizmus egybeszövődése e világ műveltségi és gazdasági szálaival, valamint az egyén ugyancsak földi értelmű jogaival (— egyikük még mindig a „protestálás szellemé“-t idézi —) ezt a munkát állandóan akadályozza. Hogy a katolicizmus intézményekben és szervezetekben gondolkodik, s a munkaeredményt is ezek mozdulataiban hajlandó látni, megállapításuk első felét érthetővé teszi. Hogy nem veszik eléggé észre azt a magunk revízióját, melyen a protestantizmus éppúgy, ha nem mélyebben, átmegegy, mint a katolicizmus, nem egészen az ő tévedésük. Részben a mi hibánk is. Korunk önvizsgálatából ez a szorosán reánk tartozó tanulság.

Hagymási Bálint

Ha a kultúra erkölcsi gyógyulását nem várhatjuk az államtól, akkor honnan remélhetjük? Egy minden etikai gyökerezéstől elszakadt nemzedék úgy gondolta: a hősi életeszemély hiú értékével megvívastalódhatik és megerősödhetik. Ez csak azáltal vált lehetségessé, hogy az emberek elvesztették a szentséggel való kapcsolatukat. A valódi, mély, tiszta és eleven hittet természetsszerűen adódnék a kultúra gyógyulásának megindulása.

J. Huizinga

1938 protestáns krónikája

Kié volt 1938?

Akik átélték, úgy fognak visszaemlékezni 1938-ra, mint különös izgalmak, nagy várakozások, nagy ünnepek és nagy megvalósulások, de egyúttal nagy válságok és kiszámíthatatlan jövőjű események esztendejére. Mintha csonka életünk huszadik esztendejének szokatlan jelentőségét előre érezték volna, a nemzet, az emberek, pártok és felekezetek egyaránt siettek igényüket bejelenteni: *1938 a miénk*. Így hirdettetett 1938 István király, a Himnusz, az Eucharistia, Debrecen és Szálasi évének. Mindenik igény mögött a nemes szándékok egész tömege állott, de húzódtak meg meg nem egy mögött — gyakran jóhiszeműen — önös érdekek, kisajátítási akarások is. Tény, hogy mindenki nagy várakozásokat fűzött hozzá és a maga emberi erejével munkálkodott is reményei valóráváltásán. Az isteni kegyelem azonban mindenkit megszégyenített. Az emberi akarások felett, még ha a legnemesebbek is voltak, ítéletet gyakorolt: István király évében marasztalta el a szentistváni állameszmét a müncheni értekezlet, az eucharisztikus kongresszus táborát megtizedelte a politika és Debrecen jubileuma elmaradt. Ezzel szemben azonban megadatott nekünk a legnagyobb kegyelmi ajándék, visszakaptuk a magyar Felvidéket. Így tette Isten 1938-at a Felvidék esztendejévé, figyelmeztetve arra, hogy „nem azé, aki akarja, sem azé, aki fut, hanem a könyörülő Istené“. (Róm. 9, 16.)

Régi és új világ.

Azok a nagy változások, melyek két évtizede érlelődnek a magyarságon belül, úgy látszik, első nagy válságukhoz, viharos megnyilatkozásukhoz 1938-ban érkeztek el. Az Anschluss és a vele kapcsolatos események viharként kavarták fel a szélesebb tömegek politikai kedélyvilágát is és követelően szólaltak meg eddig halk és bátortalan igények. A szociális kérdés, a földreform és a zsidótörvény sürgetése képében, egyszerre előtérbe került. Mi itt a politikai fordulat természetével és várható következményeivel nem foglalkozunk, de annál elodázhatatlanabb kötelességünk: hogy számot vessünk mindezekkel a keresztyén egyházak és elsősorban a magyar protestantizmus szempontjából. Az egyház és a nemzet viszonyát talán még soha ilyen szenvedéllyel nem vitatták nálunk hozzáértők és hozzánemértők egyaránt; mint mostanában. Sajnálattal kell megállapítanunk (s ennek felelőssége részben a földi egyházat is terheli), hogy értelmiségünk s még inkább a széles néprétegek avatatlanul és tudtukon kívül ellenségesen közelítenek Krisztus Egyházához, mikor ennek a nemzethez és a fajhoz való viszonyát feszegetik. Még a törvény-

hozás felelős tényezői sincsenek tisztában a kérdés horderejével, mikor például az első zsidótörvényben a keresztyén szervezetet a gazdasági élet kapuit felnyitó kulcsnak, belépésre jogosító jegynek tekintik. Teljesen félreérti és megcsonkítani akarja a magyar jobboldal az Egyház misszióját, mikor a zsidók megkeresztelése ellen tiltakozik. De lealacsonyítják az Egyházat a zsidók is akkor, mikor anyagi előnyökért keresztelkednek meg. Az egyházak az igények, követelések, programmok és szemrehányások, sőt fenyegetések pergőtüzébe kerültek. Egyes merész és túlbuzgó teoretikusai az új magyar államrendszernek be akarják kebelezní az egyházat a totális államba, a politika szolgálójává akarják alacsonyítani, vagy ki akarják taszítani az életről, megtiltva neki a közügyekhez való hozzászólást. Mindenkinek tisztában kell lennie azzal, hogy az egyház előtt csak egy kötelező parancs van: ez a Krisztusé. Krisztus pedig azt parancsolja, hogy a megtérőt meg kell keresztelni, az emberre totális joga csak Istennek lehet s az egyháznak igenis bele kell szólnia az élet irányításába, meg kell szentelnie az életet, anélkül, hogy pártpolitikát folytatna. A politikus egyház ma már komoly keresztyén ember előtt nem ideálkép, de a missziós Egyház életlehetőségeit elrablók ellen harcot kell hirdetnünk.

Ezzel szemben az Egyház előtt valóban új feladatok nyílnak. Nem merülhet ki a szociális és faji igények túlkapásainak kárhooztatásában, hanem felismerve az új kor irányvonalait, ezeknek megszentelésére kell törekednie. A nemzetietlenség vádjá ellen különösen a magyar protestantizmusnak nem kell védekeznie. Multja és jelene egyaránt védi őt s kétségtelen, hogy az ő szocializmusa az igazi.

1938 valószínűleg egy új magyar világ vajudási korszaka volt. A hit alapján álló egyház tudja azonban, hogy régi és új világban egyaránt ő képviseli a legnagyobbat.

Protestánsok és katolikusok.

A magyar protestáns-katolikus viszony alakulásának szempontjából is eseménydús esztendő áll mögöttünk. Előbb a Bangha Béla által felvetett únió-kérdés foglalkoztatta az elméket és a kedélyeket, aztán Szent István jubileuma és az eucharisztikus kongresszus adott alkalmat egymáshoz intézett megnyilatkozásokra. A kongresszussal és István király emlékünnepevel kapcsolatban március 21-én közös körlevelet adtak ki a református és evangélikus egyház püspökei, főfelügyelői és főgondnokai, melyben határozottan leszögezték a protestáns álláspontot. A magyar protestantizmus természetesen semmi közösséget nem vállalhatott az *eucharisztikus világgyűléssel*, annál is inkább, mivel tudta, hogy ennek propagandája részben éppen az „eretnekek“ felé irányult, hogy visszatérítse őket az „egy akol“-ba. Mindezek ellenére az egyházak gondoskodni kívántak arról, hogy katolikus testvéreink ünnepét részünkről semmi bántó hang ne zavarja.

Visszatekintve, Ravasz Lászlóval együtt elmondhatjuk, hogy a magyar protestantizmus valóban tiszteletteljes hallgatással állt félre az útból, ami jelentette egyrészt a más hitének megbecsülését, de másrészt a magunk álláspontjának tökéletes fenntartását is. Örvendetes, hogy katolikus részről ezt kellő mértékben méltányolták. *István király évének* megünneplésében részt kért magának a magyar protestantizmus is, mindössze az ünneplés lelki feltételeinek biztosítását igényelte az államhatalom részéről. Sikerült is a katolikus egyház hivatalos szentje és a magyarok első királya, első nagy keresztyén egyénisége közt a kellő különböztetést érvényrejuttatni és István király magyar ünnepét így az egész nemzet együtt ülhette meg.

Hasonló egyetértést azonban sok más téren nem lehetett elérni. Az áldatlan *reverzális-harcnak* új állomását jelenti a református zsinat törvénye, mely megtorlásokat alkalmaz a reverzálisadóval szemben. Hogy a reformátusság mennyire nem szívesen, csak a körülmények kényszere folytán nyult ezekhez a katolikus egyház által kezdeményezett eszközökhöz, mutatja a törvény körül kifejlődött vita. Nem kell elfelejteni azonban, hogy a reverzális nem speciálisan magyar ügy, hanem az egész világkeresztyénségben a legkínosabb botránykő. Ezekben az esztendőkből ügyszólván minden protestáns egyház (még a törpe olasz *valdens* kisebbség is) hasonló intézkedéseket tett. A világprotestantizmus egyik legfontosabb feladata lenne, hogy közös erővel a reverzális eltörlését kivívja, mert addig nem lesz keresztyén békesség.

Jószándékú, de végtelenül szerencsétlen kezdeményezés volt katolikus részről az ú. n. *kereszt-akció*. A kereszt kifüggesztése ellen már többször tiltakoztak a protestáns egyházak, mert kénytelenek felekezeti célokat sejteni mögötte. Ennek ellenére az idén sem hiányoztak nálunk a cseppet sem épületes kereszt-afférok (Kecskemét, Pestszentlőrinc stb.). Be kell látnia a katolikus egyháznak, hogy ha valóban a keresztyén szolidaritásnak akarja külső jelét adni, azt más formák között kell tennie. Ennek az őszinte szolidaritásnak azonban elenyészően csekély megnyilvánulásait láttuk. Ellenkezőleg, *a hercegprímásnak a Felvidék viszszaacatolása alkalmából kiadott rendeletei* a közös istentiszteletekre és vallásos ünnepekre vonatkozólag, éppen azt mutatják, hogy egyelőre lehetetlenség a közös alapra állás. Nem a rendelkezések tartalmának jogosultságát vitatjuk, hanem az időpontot tartjuk rosszul megválasztottnak, amelyben ezek világot láttak. Bizony, kimerítették az ünneprontásnak minden ismervét. Mégis, talán egy eseményt kiemelhetünk, amelyik jobb jövővel biztat. Ez a *katolikus és protestáns diákegyesületek husvéti konferenciája volt*, melyen a résztvevők megállapodtak a közös erkölcsi alapon és az ebből folyó közös tennivalókban. Bár eredménye is lenne az elhatározásnak, hogy a keresztyén szolidaritás gondolata végre áttörhessen felekezeti viszonyaink ködfüggönyén!

Ünnepek és hétköznapok.

A debreceni református világggyűlés (augusztus) áldott seregszemléje volt a világ magyar reformátusainak. A nagytemplomban elhangzott közös hitvallás, a találkozás felemelő percei, az ünnepek meleg hangulata a sorsközösség nagy élményével ajándékozták meg „Krisztus magyar családját“. *A debreceni kolégium négyszázéves jubileuma*, ha a politikai események miatt el nem marad, nemcsak a magyar reformátusság, hanem az egész magyar kultúra és a világprotestantizmus ünnepe lett volna. 1939-ben talán zavartalanabb körülmények között sikerül majd az egész világról összegyűjteni azokat, akik az Alma Mater multjában Isten csodálatos kegyelmét és gondviselő akaratát akarják ünnepelni.

Egyházaink nagy hitvallásos megújulása 1938-ban is megteremte a maga gyümölcseit. *A missziós és evangélizációs munka* gyarapodó, szaporodó egyesületekben s mindenekelőtt az egyházon belül most már mind nagyobb lendülettel halad hódító útján. Konferenciák, előadásorozatok, táborok alkalmával a munka vezetői beszámoltak az eredményekről és rámutattak az új szükségletekre. Kiemelkedő hatása volt az evangélikus és a református lelkészegyesületek és tanáregyesületek konferenciáinak, a keletföldi evangélikus szabadegyetemnek, a KIE nyári táborozásának s a Kálvin János Társaság „Arccal a falu felé“ e konferenciájának. Munkából és beszédekből egyaránt megállapítható, hogy a jövő hitvalló, magyar, szociális egyházának képe mind tisztábban bontakozik ki.

Az evangélizációs munkában nagy segítséget jelentett *Stewart* Jakab skót misszionárius budapesti látogatása. „Az önök lelkéért és Budapest halhatatlan lelkéért vagyok itt“ — mondta a Tattersall-ban összegyűlt ezrek előtt s a cinikusnak bélyegzett főváros valóban meg is mutatta másik arcát, mikor sok látványosságnál érdekesebbnek és vonzóbbnak tartotta Krisztus hirdetőjét. Budapestnek ez a legnagyobb szabású és legnagyobb tömeget megmozgató evangélizációja nem maradt nyom nélkül a lelkekben.

Régi és új munkások.

A közel félévszázados belmisszióknak, mely korszakot jelentett a magyar protestantizmus megújuló életében, két nagy megindítója lépett ki a munkából 1938-ban. Nyugalomba vonult *dr. Szabó Aladár* Budapest—józsefvárosi ref. lelkész, „a magyar belmisszió atyja“, aki a bibliakörök, az ifjúsági munka, a vasárnapi iskola, az egyházi és egyesületi evangélizáció s a diakonisszaképzés bölcsőjénél ott állott s akihez a református belmisszió majd minden szála visszavezet. Szimbólikus jelentőségű, hogy épen 1896-ban, a millennium esztendejében figyelmeztetett a nemzeti dicsőség és kultúra kizárólagos csodálatába temetkező társadal-

munk megüresedésére és Krisztustalan életére s kimondta az akkor forradalminak tekinthető igazságot: *Krisztusba vetett gyermeki hit nélkül kultúra, erkölcs, egyháziasság, vallásosság nem ér semmit.*

Hetvennégy éves korában meghalt *dr. Kecskeméthy István* kolozsvári református teológiai tanár, a nagy bibliatudós és -fordító, belmisszióink másik nagy úttörője. Mint tudós, szigorúan kritikus elme volt, de az akkori liberális-természettudományos világban az elsőként hirdette, hogy a tudomány nem befolyásolhatja, csak szolgálhatja a hitet. Reformátorian kegyes élete, gyűjtő igehirdetése, személyes varázsa, keresztyén politikai működése példájával sokszoros gyümölcsöket termelt tanítványai-ban, kik közül egész sor nagysága került ki a mai magyar református életnek.

Három püspököt temettek el 1938-ban a magyar protestáns egyházak. *Balogh Elemér*, a csehszlovákiai reformátusoknak 1921 óta dunáninnyi püspöke, aki egyháztörténetírói munkásságával, belső építő és szervező tevékenységével és külföldi összeköttetéseinek felhasználásával a legnagyobb kisebbségi református püspökök közé írta be emlékét, meghalt, mielőtt élete nagy reményét, a felvidéki magyarság hazatérését megérte volna. Hetvenkét munkás esztendejének továbbra is ható és munkálkodó bizonyossága, gyönyörű könyvtára, melyet a budapesti és losonci református teológiai akadémiákra hagyott.

A másik két halott püspöknek, *Makláró Károly* debreceni református és *Domján Elek* nyiregyházi evangélikus püspököknek egyházkormányzó munkáját rövidebbre mérte a Gondviselés. *Makláró Károly*, aki a kerületének minden zegét-zúgát ismerő, a bölcsen kormányzó pásztor-nak, a kitűnő adminisztrátornak a mintaképe volt, csak másfélesztendeig, *Domján Elek*, a tudós és nagy igehirdető püspök pedig még egy évig sem folytathatta Istennek ezt a legfelelősségteljesebb, de legszebb szolgálatát. Hálálukkal a tiszai magyar protestantizmus életében majdnem egyidejűleg köszöntött be az őrségváltás.

Az utódok közül *Sörös Béla*, az új felvidéki dunáninnyi református püspök, már ezelőtt is egyik vezető egyénisége volt egyházának. Mint a losonci teológia gazdája s a Református Összefogás éltető szelleme, olyan munkát végzett, melyért nemcsak egyházunk, hanem az egész magyarság háláját és osztatlanul feléje forduló bizalmát megérdemelte. A tiszántúliak új püspöke, *Révész Imre* is az egész magyar szellemiség egyik büszkesége. A magyar egyháztörténelem új iskolája fűződik nevéhez. A mult ismeretén, nagy hagyományain alapuló egyházkormányzási elvei s reformátori szellemű és erejű igehirdetése áldott kovászai lesznek a tiszai reformátusság új életének.

A protestáns egyháztudomány halottjai közül lapunk már megemlékezett *Payr Sándor* egyetemi tanárról, az evangélikus egyháztörténetírás egyik legértékesebb munkásáról.

Őszinte ragaszkodással és tisztelettel ünnepelte a magyar

protestantizmus *Raffay Sándor* bányakerületi evangélikus püspököt, 20 éves püspöki és 30 éves lelkipásztori szolgálatának évfordulója alkalmából. Szilárd, határozott egyénisége, úgy is, mint egyházának irányítója, úgy is, mint közéleti szereplő, a magyar élet nagy értékei közé tartozik s méltán jutalmazta meg őt a kormányzói kiténtetés a m. kir. titkos tanácsosi címmel. De talán legszebb jubileumi ajándéka, mert ezt ő adta és nem kapta, a revidált bibliának megjelenése volt, melynek újszövetségi részét ő nézte át és öltöztette új ruhába.

Hódolatának és szeretetének tanújeleit adta a magyar protestantizmus *Horthy Miklós* kormányzó hetvenéves születési évfordulóján, kinek ünnepét egy kicsit külön a magáénak is érezte. 1938-ban mondott le *Darányi Kálmán*, talán sokáig az utolsó protestáns magyar miniszterelnök, kinek egyéniségében olyan szépen érvényesült a biblíás református ember. Ugyancsak ebben az évben lett miniszter *Tasnády-Nagy András*, kultuszállamtitkár, akit éveken keresztül, mint a „protestáns kultuszminisztert”, az egész magyar társadalomnak és közéletnek különös rokonszenve övezett. Utódja, *Zsindely Ferenc* működése elé komoly reménységgel nézünk. *Sztranyavszky Sándor*, az evangélikus egyház egyik főfelügyelője ez évben nyerte el a földművelésügyi tárcát, míg *Vay László*, a tiszántúli református főgondnok, államtitkár lett.

Egyház és kultúra.

Nem lenne teljes az esztendő krónikája, ha nem emlékeznénk meg a protestantizmussal szorosabban összefüggő kulturális eseményekről. A Luther-szoborra megindult gyűjtés nem várt sikerrel végződött s ennek alapján a pályázatot is kitézték, melyen a magyar evangélikus képzőművészet legnagyobb értékeivel vett részt. Itt kell megemlítenünk a debreceni kollégium jubileuma alkalmával az egyetem előtt felállított új reformátor-szobrokat és a kollégium belső udvarának festett díszét. Az 1938-ban épített és tervezett templomok közül a legfigyelemreméltóbbak a miskolci új deszkatemplom és a debreceni egyetemi templom terve. Az evangélikus egyház, legszebb művészi hagyományát ápolva, magas színvonalú egyházzenei előadásokat és estélyeket rendezett. A budapesti református hitoktatók zoltárestet rendeztek a Zeneakadémián.

Olvasóink ismerik a Protestáns Irodalmi Társaság ezévi eseményeit, a tisztújítást és a jubileumi estélyt, azért ezeket itt csak futólag érintjük.

*

Ezek az 1938-as esztendő protestáns mérföldkövei. Izgalmakban, munkában, eredményekben gazdag esztendő volt, multával mégis aggódva fürkesszük az ég jeleit: vajjon mi vár ránk a jövőben, vajjon megtettünk-e minden emberileg lehető, hogy megtartassunk? Isten kezében vagyunk.

Ernyei Gáspár

Bornemisza Péter drámái

1.

Főműve, az Elektra kerek száz évvel Mátyás trónralépte után jelent meg. Ez a dráma a reneszánsz-király latin vetésének magyar aratása abban a Bécsben, amelyet Mátyás, élete végén, magyar fővárossá tett. Bornemisza így mondja el az Elektra keletkezését: „Mikor az bécsi tanuló nemes uraim kértek volna, hogy valami játékot magyarul szerzenék, kivel az urakat vigasztalnák, jóllehet elégnék magam nem tartottam, mert ez féle írásba nem forgottam, mindazonáltal kívánságokat meg nem szeghettem... Választván azért a böles Sophecles tragédiáját, melyet Electrának hínak“.

Ez a választás nem véletlen. A dráma címlapján bibliai idézet fenyeget: „Jaj nektek, kik nevettek most, mert még sírtok“. Az Ajánlásban, Előljáró Beszédben és a dráma szövegében is vissza-visszatérő gondolat, hogy „az Úr Isten noha halogatja az büntetést az bűnért, de azért el nem feledkezik róla“; „sem késik, sem siet“. Elektra a bosszú drámája: a bűn és bűnhődés arányát keresi. A legázolt hódoltsági magyarnak jól eshetett a megtorlásra gondolni. S ha volt lélek, aki nem győzte ezt ismételni, aki izzott a bosszú lázától, s nem ismert irgalmat, bocsánatot: Bornemisza lelke volt az.

Élete végén már püspök, evangélikus szuperintendens, — de a reformáció prédikátorai, püspökei jobban hasonlítottak egy mai halálra kész agitátorhoz, mint előkelő paputódaikhoz. Bornemisza nyugtalan vére holtig nem higgad. Ez a vér korán föllobban: mint kassai diák, húsz éves korában kópé ötlettel kísértet képében akarja protestánsná rémíteni a várkapitányt. Turpissága kisül, megverik, bebörtönzik. Illó nyitány a folytatáshoz. Külföldre fut, bejárja a német, francia és olasz földet. Útja végén írja az Elektrát. Bécsből már a következő 1559. évben haza kell térnie, hite miatt, de ott marad a veszélyes Habsburg-közelben, a Kisalföldön, s megkezdi prédikatori munkáját.

Háromszor ítélik halálra, s ő gondosan ellenőrzi, megfizet-e a Jehova az ő ellenségeinek. Még az olyan apróságot is számon tartja, mennyire megjárta Balassa Bálint útra készülő apja, mikor nem hallgatta meg Bornemisza prédikációját, s ezért tengelye tört, a kocsin vitt dolgai is odavesztek. Aki a császár elé hurcoltatja, fogságba jut — írja —, aki kiüldözi birtokáról, három várát veszíti el. A kegyes Aeneas nem érezheti inkább az Ég oltalmában magát, mint ő.

Lehet-e az ilyen lélekben tragikus életérzés? Bornemisza-nak nemcsak az Isten jelenlevő, személyes hatalom, aki perel perlőinkkel, s dárdát nyujt védelmünkre. Ugyanilyen élő erő, névvel, alakkal fölruházott személy számára az ördög is. Kísér-

téseiről külön könyvet ír. Elpanaszolja benne, hogy csak egyetlen nap is mennyi tömérdek bosszúságot okoztak neki jobbágyai, kocsisa, szakácsa, szolgálói, könyvnyomtatói, könyvkötői, iskolamestere és udvarló diákjai. Ebből a kurta felsorolásból is látszik, hogy Bornemisza házatáját nem szabad puritán remetelaknak képzelnünk. Ha az ördög a világ örömeivel csalja lépre az ajtótos lelket, Bornemiszának kétszer is meg kellett néznie, hova rakja le a lábát.

Négyszer nősült, s mindig előkelő családból, úgyhogy neki is okvetlenül a főúri Bornemisza-ágból kellett származnia, mégha koldussá tette is a török megszállás. Tudott úri módon élni; maga írja, hogy az ő tartása Balassi uramnak, a költő apjának, másfél ezer forintjába került egy év alatt. Telegdi érsek bizonyára nem joggal hányt szemére a hittérítésnek azt a kissé szolgabírósi módját, hogy gyónásra vetemedő jobbágyait kalodába záratta.

Bornemisza élete metafizikai dráma, világvihar lobogtatja: egyfelől Isten irgalma, másfelől a Sátán fondorlatai. S ezt a megszállott lelket éri bécsi diáktársainak az a kérése, hogy írjon nekik valami játékot magyarul. Ennek a műkedvelő szándéknak köszönhető irodalmunk egyik drámai főműve. Bármennyire szerénykedik, csekélyli magát, hamar lelepleződik alkotó öntudata. Nem fordít, hanem „az játéknak szebb voltáért“ sokat hozzáad és másképen rendel. Alkotása úgy viszonylik Sophokles remekéhez, mint Plautus a görög vígjátékhoz, vagy Molière Plautushoz. Mind a hárman veszik az idegen remekművet, s kizsákmányolják, amennyire lehet, indokolást, szerkezeti sajátságokat, egész jelenet-sort vesznek át belőle, de *faji étellel* töltik meg, s végeredményben önálló művet alkotnak: latin és francia vígjátékot, magyar tragédiát.

2.

Bornemisza egész önálló felvonást illeszt darabja elé. Azért van erre szüksége, hogy megmagyarázza az előzményeket, amelyeket Sophokles közismerteknek tett föl. A reneszánsz szilaj magyar hőseit állítja a görög keretbe, minden alakja, jelenete hazai talajból nő elő. Sophokles műve komor, egyvonalú alkotás. Bornemisza reneszánsz ízlése sokat módosít rajta. Tipikus jellemeit egyénivé teszi, tragikus dallamai közé vídámakat vegyít. Mindjárt első felvonásában az ujjongó Klytemnestrát és a boldog Aegisthust mutatja be. Aegisthus vídám magyar uralkodó; most csöppen bele a fejedelemségbe nagy könnyen, egyetlen gyilkosság, Agamemnon megölése árán. Nem érzi magát biztonságban, mert Elektra, Agamemnon lánya megszöktette előle kis öccsét, a leendő boszulót, Orestest, tehát hogy híveket szerezzen, könnyű kézzel herdálja Agamemnon kincseit. Tizenkét király, hatvan zászlósúr udvarol előtte. Első gondja, hogy lantos, hegedűs, sípos, dobos, trombitás számtalan legyen, mindenek vígad-

janak, ifjak örvendjenek, szép személyek előtte táncoljanak. Udvarmestert is állít mellé Bornemisza, Parasitust, aki ép egy négysingnyi aranyláncot akar tőle elkuncsorálni („mely frissen hágnék benne!”) Klytemnestra szintén magyar úrnő. Ujjong, hogy megszabadult első urától, hiszen híre nélkül egy pohár bort sem ihatott kedvére. Ha lefeküdt, dörgölődött, ha felkelt, csak morgolódott. „Csak ez orvossága az gonosz férjeknek: öld meg, fojtsd meg, vesszen el”, — vijjogja. Ahol ez a mű keletkezett, hozzászórtak, hogy olcsó az élet.

Sophoklesben mindebből egy hang sincs. Bornemisza már csak akkor lépteti föl Elektrát, mikor a magyar néző is értheti, micsoda anya és mostoha apa ellen lázong a zord leány. A görög kórus szerepét szintén eredetien oldja meg: egy vén asszonyra ruházza. Ez megint bizalmas, dorgálni is merészkedő öreg magyar eseléd. Mikor megölik Klytemnestrát, azt mondja Elektrának: „Jaj, szegény! Ez ám, hogy soha szót nem fogada. Mint intettem, mint kértem az Istenért, térne meg immár gonoszságából, soha semmit nem fogada. Ám lássa immár, mit nyert vele.” Van ebben némi nyers humor is, de mint magyar jellemkép, minden porcikájában igaz. Milyen beszédes bizonyossága a reformáció demokrata fölfogásának, hogy Bornemisza nem a paraszt eselédből csinál komikus figurát, hanem az udvaronéból!

S csak most, a második részben kerül sor Orestes és a nevelő megjelenésére, amellyel Sophokles drámája kezdődik. A nevelőt Bornemisza mesternek nevezi, s pusztán izes beszédével is magyar jelleget ad neki. Magasabbra is emeli, Orestessel szemben, mint a görög. A mester elmondja Agamemnen halálát, életszerű részleteléssel. Ezzel „bosszúállásra indítja” Orestest, mint írónk a darabhoz fűzött rövid „summá”-ban megjegyzi, szerkesztői öntudata bizonyosságként.

A harmadik rész hatalmas jelenettel indul. Nyersebb, mint eredetije, de mindig világosan láttatja hősei lelkét. Klytemnestra imája vetekszik Balassi Menyhárt elvetemült hangjával: „Az én urammal, Aegistusszal mégis lakhassam sok esztendeig nagy gyönyörűségemre. Ezt ha nekem megadod, téged hatalmas Istennek tartlak”. Később még cinikusabb lesz: „Lám, kegyelmes az Isten. Essél egyszer vagy kétszer térdre előtte, mindjárt megbocsátja bűnödöt, mint most énnekem... Ha tudtam volna, hogy ily kegyelmes legyen, bizony ennél is vígabban laktam volna”. Ezt már akkor mondja, mikor a mester meghozza neki Orestes halálának koholt hírért. Bornemisza művészi magasrendűségének első fölfedezője, Móricz Zsigmond is kiemelte már ennek a jelenetnek mélységes magyar ízét: „Adjon Isten jó napot felségednek.” „Fogadj Isten, jó atyámfia, mi járatba vagy?” „... Egy szóval megmondom felségednek: Orestes megholt.” „Kicsoda?” „Orestes.” „Megholt?” „Meg.” „Az Orestes?” „Így vagyon, felséges asszonyom, az mint mondom.” „Az én fiam?” „Azt értem. Felséged fia volt.” Az eredeti is jelzi ezt a faggató izgalmat, de művészien kiaknázza. Ahogy aztán a mester elbeszéli Orestes ál-

lítólagos halálát a delphii versenyen, az is alkalmazkodik a középkor szokásaihoz, eleven képzelet műve, erőben, mozgalmasságban vetekszik az eredetivel. Némi magyar ízt itt is kap Orestes. Első nap „csak mulatságba“ minden „első nyereséget“ elvisz. A versenyzők mégsem irigykednek rá; ölelik, csókolják, ő pedig „az görög vitézeket mind szállására vivé, vígan őket mint királfiú vendéglé“.

Csaknem kicsinyessé válik Bornemisza realizmusa, mikor a negyedik részben azzal ösztönzi hűgát Aegistus megölésére, hogy ha megtenné még férjhez is mehetnének: „Noha immár nagy bűba megfonnyadtunk, de csak az jószágért is elvonnának bennünk.“

Az ötödik rész fölismerési jelenete Elektra és öccse közt vetekszik a harmadik rész nagy leszámolójával, anyjával szemben. A párbeszéd szofistákon edzett fordulatait Bornemisza egyszerűbbekkel cseréli föl, de époly igazakkal. Klytemnestra halálakor sem rajzol félre senkit. Elektra ujjongása vad elhithető ábrázolás. Az anyagvilkosság lefolyását a magyar költő is eltakarja előlünk, de Aegistus törbe csalását már nem. Enyhítésül ideilleszt egy humoros vonást: Parasitus rögtön megtagadja eddigi urát és az erősebb pártjára kél.

Az antik és magyar szellem összeolvadásának egész reneszánsz költészetünkben nincs magasabbrendű alkotása. Alakjából sugárzik az élet, a magyar valóságérzék. Prózaformát használ, mint valamennyi előző dráma-kísérletünk, de itt-ott jambuslejtése van. A víg és szomorú elem szerencsés vegyítésével teljesen újkori ízlést mutat. Olvasása közben lehetetlen Shakespeare-re nem gondolnunk. De Bornemisza a maga hőseinek forró életét szigorú antik szerkezetbe ömlesztzi, s ezzel ugyanezt a szintézist előlegezi már, amelyet a Bánk Bán költője valósít majd meg, némileg lazítottabban. A magyar Elektrának épúgy tapsolhatnak a francia hármasegység hívei, mint a shakespeare-i stilizálatlan emberázolás csodálói. Nemcsak századához mérten kiváló. Időálló értéke van. Önjogú magyar alkotás, noha itthoni kultúránk előzményeiből meg sem tudnánk magyarázni. Ehhez a drámához a teremtő erőn kívül egyéb is kellett: sűrű irodalmi légkör, színpadismeret, nagyvárosi környezet. Erre volt jó Bécs magyar diák kolóniája.

Hat évvel Shakespeare és négyvel Lope de Vega születése előtt nemcsak létrejöhet a magyar Elektra, hanem elő is adják, ki is nyomatják. Vérbeli reneszánsz termék, az egyéniség korlátlan kiáradásának himnusza. Sem az élvezetvágyat, sem a bosszút nem fékezi benne egyéb, mint némi félpogány vallásos érzés. A világ: érzékek öröme; lemondani róla Elektrának is gyötrelm. Semmi sines távolabb ettől az írótól és alakjaitól, mint a krisztusi megbocsátás vagy a középkori aszkézis. Helyesli az élvezetet, csak ne lépje túl a határt. Istennek alig juttat több teret, mint népünk maga; körülbelül annyi ez, mint amennyi a görög tragédiában a végzet szerepe. Titokzatos rendező, de akarátát ter-

mészetes eszközökkel hajtja végre. Misztikus rajongásnak az egész drámában semmi nyoma.

De hát mire ez a sok hűhó, ez a nekigyürköző „méltatás“, — kérdezheti, aki tudja, hogy Bornemisza Elektráját tudományos közvéleményünk valami lappangó külföldi Sophokles-átdolgozás puszta fordításának tartja. Én magam ugyan kötve hiszem, hogy ez a föltételezett átdolgozás előkerüljön valaha, de mégis csak jobb volna, ha fölmutathatnánk Bornemiszától legalább néhány más jelenetet, amely hihetővé teszi, hogy benne magában is volt önálló megfigyelő, beszéltető, cselekvény-elrendező képesség, az eltérések tehát műve és Sophokles közt tőle magától származnak.

Több mint tíz éve, mikor először fölbukkant az az állítás, hogy ilyen jelenetsorunk tényleg van, mégpedig ép az a Komédia, amelyet az Elektra fölfedezéséig legtöbb tisztelet övezett 16. századi drámakísérleteink közt: Balassi Menyhárt Arultatása. Jobb föltevés híján egy unitárius papnak, Karádi Pálnak tulajdonították ezt, Karádi határozott tiltakozása ellenére. Ma már pusztá külső érvek alapján is bajos volna tagadni, hogy ezt az aristophanesi merészségű politikai szatírárt csak Bornemisza írhatta. Hiszen épen azidőtájt, mikor a Komédia cselekvénye játszik, költőnk maga is ott élt Menyhárt úr udvarában, ismerte jól a Balassák viszonyait, birtokaik fekvését, ami az akkori tétova földrajzi tudás mellett magában is súlyos bizonyíték. De még fontosabb a két mű nyelvének azonos erejű zengése, ábrázolásuk rokonsága, víg és komoly részleteik arányos vegyítése, Klytemnestra és Menyhárt vallási cinizmusának egytőről sarjadt volta. Mindkettő magasztalja a bosszúval se nem siető, se nem késő Istent. Mindkettő öt részre oszlik, s szereplőit szólóknak nevezi.

Mégis van itt valami bökkenő. Aki olyan biztosan mozog a sophoklesi formafegyelemben, mint Bornemisza, írhatta-e tíz évvel később ezt a kezdetleges vígjátékot? Egyik kutatónk már rámutatott, tisztán tartalmi érvekkkel, hogy „a komédia csonkán maradt ránk“. E szerint: vagy már Karádi is töredék szöveget kapott, vagy ő maga rövidítette meg a kész darabot. De az esztétikai megfontolásból ugyancsak az következik, hogy Bornemisza kezéből *így* semmiesetre sem kerülhetett ki ez a drámai szatíra. Az Elektra Summáiban igazolja, hogy a dráma szerkezetéről világos képe van. Hogyan állíthatta volna ugyanő a vígjáték közepére a mai jelentéktelen harmadik részt, amelynek csak annyira a veleje, hogy a kálvinistákon suhint egyet? Még kevésbé fércelhetette hozzá a befejező szakaszt, amelyben már nem is Menyhárt úrról van szó, hanem műveletlen fia kap benne egy fejmosást a tudást becséről. Aki a négy első rész egységes cselekvényét fölvázolta, a befejezésben bizonyára megemlékezett volna Menyhárt élete esődjéről, felesége és leánya fogságban történt haláláról.

Bornemisza vígjátékával okvetlenül az történt, ami akkor

még Angliában is szokott dolog volt. A kiadó Csáky szalmájának tekintette a kéziratot. A két mű, Elektra és Balassi Menyhárt apró nyelvi eltéréseit is ez magyarázza. De még ha híven adta volna is közre, annyit a torzó Komédia is igazolna, hogy írója az Elektrába szintén állíthatott önmegfigyelése alapján magyar ihletű jeleneteket, s azontúl is hazai ízű fordulattal írhatta át az összes párbeszédeket.

A Komédia részletei magasabb szelleműek, mint a ránk maradt „egész“, s színpadi képzeletről tanuskodnak. Nem egyoldalú papi ember műve. Nem vitadráma. Az ügyetlen kihagyások sem törölték el minden nyomát, hogy íróját elsősorban az ország dolga érdekelte. Menyhártban nem a hitehagyottat ostromozza, hanem az istentelent. Akár Klytemnestrát hallanánk, mikor a derék úr azt mondja az érseknek: „Ha gondja volna Istennek a világra, régen megtértünk volna, de sokszor megpróbáltam és így leltem magamban, hogy semmi abban nincs.“ Ha válaszos vitának szánta volna az író, micsoda fényes alkalmat szalasztana el a híres negyedik részben, ahol Menyhárt gyón az érsek előtt, hogy katolikussá lehessen, mert már csak ezen az áron remélhet irgalmat a bécsi királytól! Semmi nyoma, hogy a főpapot gyűlöletessé akarná tenni, vagy akár csak kinevettetni. Igaz, cinikusnak festi, vérbeli humanista főpaprak, de ha rossz érsek is, látszik, jó magyar, egyenes ember. Nem igen firtatja, mit vétett Menyhárt úr az Isten ellen, annál inkább faggatózik, miféle hitványságokat követett el népével szemben. Mikor azt hallja tőle, hogy tulajdon anyját is mindenéből kiforgatta, nyomorba és tébolyba kergette, azt a paphoz nem, de hazafihoz annál illőbb kifakadást adja a szájába Bornemisza, hogy megérdemli, amiért ilyen monstrumot hozott a világra.

Bezzeg a két Balassi, az apa és fia rajzában nem fukarkodik az író a legsötétebb vonásoktól sem. Menyhártban a gazembernek azt a végletét rajzolja, aki már meg sem kísérli szépiteni romlottságát, sőt szinte erkölcsi fölháborodásba esik, mikor prédikátora azt ajánlja, térjen Istenhez: „Soha ez bestyét az nagy jámborságból és szentségből ki nem vehetem“, — hördül fel méltatlankodva. Fia, Boldizsár ugyanilyen szendén sóhajt föl a darab végén, hogy „az Isten a sok bestye békeséget elveszteni és amaz arany időt elhoznája, akit atyámtúl sokszor hallottam hogy könnyűhullatással ohajtott, arany időnek nevezvén és híván a háborúságnak idejét, kiben ű sok aranyat gyűjthet vala.“

4.

De mégis csak különös bizonyításmód ez. Az Elektra magyar ízeit a Komédiával valószerűsíttem, mikor abban is kételkedik a mai irodalomtudomány, ő írta-e ezt a satirikus játékot, viszont a Komédia csonka voltát az Elektra kitűnő szerkezetével próbálom elhíhetőt tenni, mikor az meg szószerinti fordítás is lehet. Csakhogy nem lehet. A reneszánsz nem ismerte még a szö-

veghúséget. A szent textust, a bibliai zsoltárokat is teleárasztja a fordító saját egyéni körülményeivel. Bornemisza nyíltan is megmondja az Elektráról, hogy szabad átdolgozás, s ennek a könnyörtelen igazmondónak a kijelentéseit semmi okunk kétségbe vonni.

Ennek az igazmondásnak sok megrázó bizonyítéka, Bornemisza egész további működése kivülesik tárgyamon. Többi alkotásai túlnyomórészt vallásosak. Tasso kora már ez: a reneszánsz lelkek sorra megtérnek. Írónknak is alig marad egyéb tere, mint óriási prédikációs kötetei. Igaz, még ezekben, pályája hajlatán is kiütközik garaboncás természete. Hirhedt könyve, az Ördögi Kísértetekről, olyan kíméletlen leleplezéseket közöl nevükön nevezett kortársainak még szerelmi életéről is, hogy paptársai, országos botrány közben, visszavonatják vele. Pázmány később azt mondja róla, hogy „az ördög sem írhatott volna szemérem nélkül ilyen mosdatlan ocsmányságokat.“ Költő ez a galiba-szerző szuperintendens; az ő műve a „Vajon s mikor leszen jó Budában lakásom“ refrénű kis dal; — ez a legkerekebb lírai kompozíciónk Balassáig. De tudós is. Közrebocsát egy énekgyűjteményt, s ebben csaknem mindenütt a legjobb szöveget őrzi meg. Prédikációiban pedig kora egész műveltségét, ismeretanyagát fölvonultatja, aprotestáns lélek számára átértékelve.

Minden magyar prózáíró az ő örököse, amint minden költőnk az ő nagy tanítványáé, Balassa Bálinté. Középkori irodalmunk melegágya a Dunántúl volt. Amit ez a korszak termel, túlnyomórészt üvegházi növény. A zöme nyelvben sem magyar, s ha magyar is, idegen észjárással fűzőgeti mondatait, betűszerint tapad külföldi mintáihoz. Ma már nem kelthet bennünk zavartalan esztétikai örömet.

Most is élő, ható szépirodalmunknak a Felvidék a bölcsője. Bornemisza teszi azzá. Mi az oka, hogy mégis századokra kihull a köztudatból? Ne feledjük, mással is megesett ez abban a szélsőséges korban, Shakespeare-t sem véve ki. Még se higgyük, hogy Bornemisza élete eredménytelen. Idáig sem volt az. Írói tapasztalatait azonnal átoltthatta Balassába. Telegdi Miklós egyenesen az ő ellensúlyozására létesítette, az ő parókiája tőszomszédságában, Nagyszombatban, a 16. század egyetlen katolikus nyomdáját. S ez is egyik oka, hogy Pázmány idején Nagyszombat már katolikus szellemi középpont volt, s egyetemi várossá nőhetett. Abban szintén van valami szép jelképeség, ha nem vehető is teljesen bizonyosra, hogy Bornemisza nyomdája később Vizsolyra került, s rajta készült az első teljes magyar Biblia, a Károli Gáspáré.

5.

A Felvidék irodalma azóta is bűvópatak. Bornemisza és Balassa hatalmas föltörése után a 17. században lassan-lassan eltűnik; legföllebb koronkint árulja el valami földalatti moraj, hogy a zöld hegyek aaltt, lent a titokzatos mélyben, van még

Juhász Géza: Bornemisza Péter drámái

szellemi élet. A múlt század végén a radványi könyvtár visszaadja Balassa elkallódott világi líráját. S mikor a Kisalföld, Nagyszombat és Kékkő vára évek óta idegen uralom alatt áll, s túl az új határokon épen bontakozik a Felvidék új irodalma, 1923-ban a gothai tartományi könyvtárból váratlanul fölbukkan Bornemisza Elektrája.

A magyar köztudat ma sem sejti, mekkora kincset kapott vissza benne. Napjainkban megsokszorozódott az érdeklődés a Felvidék iránt. Talán igazságot szolgáltat végre Bornemiszá-nak is.

Juhász Géza

JELEK ÉS MAGYARÁZATOK

ECCLESIA MILITANS. „Szívünk a legmélyebb fájdalommal van tele — írják a csehek egy Genfből terjesztett röpiratukban — és szinte meghasad, mert a nagyhatalmak népünket, amelyik büszke arra, hogy elnökük keresztyén és humanista programját, különösen a nemzeti és vallási kisebbségekkel való bánásmódot illetően, maradék nélkül megvalósította és amely azzal a vággyal volt eltelve, hogy a szeretetnek és jószándéknak keresztyén szellemét tegye uralkodóvá, prédára vetették.“

Ejnye, hát csak mese az, hogy nemrégiben még Moszkvából várták a csehek a megváltás evangéliumát s minden ellenkező híresztelés dacára valóban a keresztyén áldozatos szeretet szelleme töltötte el Prága urait még kisebbségeikkel szemben is? Hát akkor maga a prágai hercegérsek, Kaspar bíboros hazudnék pásztorlevelében, mikor bűnbánatra hívta a cseh népet, keserűen emlékezteti a húszéves államtörténetben oly gyakran előforduló vallásellenes megnyilvánulásokra, arra, hogy a vezető körök az igaz Isten helyett hamis bálványokat állítottak a nép elé, hogy Isten nevét nem merték nyilvánosan kiejteni s hogy a válság napjaiban, mikor az egész világ a békéért imádkozott, a cseh nép csak a saját emberi erejében bízott? Bocsánatot kérünk a genfi cseh sajtószolgálat „keresztyénjeitől“, de mi már inkább hiszünk az érseknek s vele együtt valljuk, hogy Csehszlovákia katasztrófáját nagymértékben a modern ateizmus okozta s nem az ártatlanság bárányaként vitetett vértanúságra. Megerősíti ezt a meggyőződésünket az is, hogy Tiso szlovák miniszterelnök, bizonyára visszaemlékezve az elmúlt húsz esztendő „keresztyén szellemű“ csehszlovák politikájára, nemrégiben szükségesnek tartotta hangsúlyozni, hogy a szlovák nemzetnek a vezére többé nem Lenin és Marx, hanem kizárólag Krisztus kell, hogy legyen. Ime, a csehszlovák nép két felelős vezetője ismeri be az eddigi világnézeti teljes csődjét s azt, hogy bármit is állítson a propaganda, a demokrata Csehország szelíden szólva nem kedvezett a keresztyén szellem érvényesülésének.

S mégis ennek a Csehországnak pörfelvételi riadóját közli és terjeszti a World Alliance for International Friendship Through The Churches s bélyegzi „becstelen békének“ a müncheni egyezményt, amelynek „semmi közö sincs az igazsághoz“. Ennek a Csehországnak a határait akarja összpontosítani Barth a keresztyén önvédelmet a nemzeti szocializmus „óriáskigyója“ ellen, ezt tekinti mártírnak a francia protestantizmus. Verdier párisi szent beszéd keretében mondta ki, hogy Franciaország vígasztalan, amiért nem adhatott segítséget ennek a Csehországnak. S a világ keresztyén egyházainak papjai meggondolatlanul, fel nem ismerve annak az ügynek igazságtalanságát, melyet védelmeznek, egy új engesztelhetetlenséget prédikálnak,

talán öntudatlanul, talán tudatosan keresztesháborút hirdetnek Róma és Berlin ellen, abban a szörnyű tévhitben, hogy ezzel Isten ügyét szolgálják. Ne áltassuk magunkat! Ezeken a cikkeken, beszédeken keresztül, Isten szolgáinak szájával a háború ura, a Sátán készíti elő az új világégést. Vajjon idejében felismerik-e az illetékesek, hogy szavaikban tulajdonképpen nem nemzeti, se nem keresztény felháborodás, hanem egyrészt Moszkva, másrészt a „nemzetközi faj“ olthatatlan bosszúvágya liheg? Vállalják-e a harcos egyház igazi hivatását a békéért, vagy a Sátán zászlói alá küldik meghalni az emberiség millióit? Mert, Csehszlovákia ide vagy oda, ma már nem róla, hanem sokkal nagyobb dolgokról van szó. Krisztus egyházának pedig tudnia kell, hogy kizárólag Krisztusért harcolhat.

1938 LEGÉRDEKESEBB KIÁLLITÁSA. A túlságosan hirtelen és talán nem minden titokzatos háttér nélkül bezárt kiállítás, melyet a Táj- és Népkutató Központ rendezett a Károlyi-palotában, évtizedek óta a legbátrabb és legőszintébb megnyilatkozás volt, melyet hivatalos vagy félhivatalos körök javára írhatunk. Teleki Pál, Győrffy István és Magyary Zoltán professzorok és munkatársaik igazán derék munkát végeztek. A falakat befedő térképek, táblázatok, grafikonok olyan fejbeverő világossággal és fellebbezhetetlenséggel mutatják meg a proletársorba süllyedt nemzet szörnyű bajait, hogy ugyancsak keményen lehet vértézve az, akinek lelkét és szívét még ez sem indítja meg.

Egyik térkép az ország agrárlakosságának népsűrűségét mutatja. Néptelen nagybirtokterületek, túlszaporodott törpebirtokos vidékek — e két véglet közt hányódik parasztságunk. Azután kimutatások: a magyar társadalom proletárjellegű, 9 millióból 6 millió (kétharmad) nem önálló egzisztencia. Ezzel szemben a föld 30 százaléka ezer holdon felüli nagybirtok. S hogy a halálgyűrű bezáródjék, egy másik falon ott árulkodik a nagytőke urainak táblázata: Magyarországon a munkaalkalmat teremtő pénz néhány pénzmágnás család kezében van, ezek uralkodnak abban a 9 pénzügyintézetben, melyeknek érdekkörén kívül számottevő termelési vállalat nem egzisztálhat.

A kiállítás azonban nemcsak helyzetképet fest, hanem gyógy módot is ajánl. Erre szolgálna az új szociálpolitika (földosztás, telepítés, munkabér és -idő rendezése, a földműves kultúra szakszerű irányítása) és főként a modern közigazgatás, melynek tervezetét Magyary professzor részletesen kidolgozott rajzokban mutatja be.

Ez az, ami különbség nélkül minden magyar embert érdekel. Vannak azonban részletek, melyekhez mi különösebb kíváncsisággal közeledünk. Ilyen pl. a református nép sorsa. Örömmel látjuk, hogy a magas átlagú (18—500 hold) kis- és középbirtok éppen a Tiszántúl és a Duna—Tisza köze kimondottan református lakosságú vidékein van a legszebben képviselve. Az is jólesik, hogy a nagybirtok ódiума nem a mi fejünkre hull, hiszen míg

a katolikus egyháznak 750.000, addig a reformátusnak csak 30.000, az evangélikusnak meg éppen 6000 hold egyházi nagybirtoka van. De katolikus az a 810.000 hold nagybirtok is, amelyik három családnak (Esterházy, Festetich és Károlyi) kezén van. Viszont szomorú azt a tanulságos térképsorozatot nézegetni, amelyik a tiszamenti parasztság másfél évszázados küzdelmét szemlélteti. A vízmentesítésben még csak segítette őket az állam, de a nagybirtok és a szék elleni harcokban magukra maradtak. A népszaporulatnak el kell vándorolnia s marad a nagybirtok katolikus jobbgyaival. Így keletkeztek a Tiszántúli reformátusság testén a tiszamenti nagy beszakadások. Ugyancsak nagy a pusztulás a tiszántúli városokban. A Duna és Bihar között a 17. század végén, sőt a 18. században is sokáig úgyszólván minden város református jellegű volt. A szegénysorsú, de jobban szaporodó katolikuság mára azonban már annyira előrenyomult, hogy mindössze tíz itteni városban van — erősen fenyegetett — református többség. Az országnak ötvenen felüli városa közt is csak ez a tíz református jellegű. A városból falura szorultunk. De veszedelemben van városaink ősi kultúrája is, mert — amint a karcagiak a kiállítás egyik rendezőjének panaszolták — a középiskola elhódítja tőlük fiaikat. Ezért kéri, hogy állítsanak föl nekik mezőgazdasági középiskolát, hadd maradjon otthon a végzett fiatalság az apai birtokon. Mintha tudnák a karcagiak, hogy a népből megújuló magyar kultúrát valóban csak így lehet megteremteni! Ugyancsak városaink tragédiájára mutatnak rá a városlakók származásának adatai. Debrecen mai lakosságának például fele sem helyi születésű. Így tehát a város növekedése sem minket gyarapít, mert a bevándorlók, a „jöttmentek“ főleg katolikusok és zsidók. Vigasztaló ellentét a kisebb hajdúvárosok országos viszonylatban is legnagyobb zártsága.

Ime, egy kiállítás mennyi mindent mutat meg, mennyi sebet és bűnt takargat ki. Adja Isten, hogy a rendezőket semmi el ne tudja kedvetleníteni és ne szünjenek meg az alvó magyar lelkiismeret felrázását továbbra is munkálni!

ZAKEUS ÉS A KERESZTYÉN FAJ. Magyar nyelvünk a legutóbbi időben két szörnyű korccsal szaporodott: egyik a „keresztyén faj“, másik az „árizálás“. Nem is beszélve arról, hogy az „árizálás“ milyen bántóan ugrik ki a magyar szavak közül, leg súlyosabb kifogásunk ellene az, hogy meggondolatlan becsempészése és teljesen helytelen alkalmazása egy idegen fogalomnak. Ha még valaki — szerencséjére — nem ismerné, felvilágosítjuk, hogy az ipari és kereskedelmi vállalatok zsidó tisztviselőinek nem-zsidókra való kicserélését jelenti. Azt mindenki tudja azonban, hogy a magyarság nem árja fajú, tehát ha valaki következetes, annak árizálás alatt zsidóknak asszimilált németekkel és tótokkal való behelyettesítését kell értenie. Ez pedig talán mégsem lehet kizárólagos célja a zsidótörvénynek.

A másik eset még sokkal súlyosabb, egyenesen blaszfémia.

Krisztus evangéliuma nem ismer fajt, sőt egyenesen azért van, hogy „ne legyen görög és zsidó, hanem mindnyájan egyek legyenek“. Lapunk hasábjain már érintettük, hogy e botrányos összetételnek megszületésében egyenesen az első zsidótörvény a ludas. Megírtuk, hogy a kormány, amelyik állítólag keresztyén politikát folytat, alkalmat adott a keresztyén nevezet méltatlan árúba bocsátására és lealacsonyítására, mikor a bizonyos dátum előtt lecsorgott keresztyézet anyagi előnyök jogcímévé deklarálta. Ime, itt van az ifjú, még végre sem hajtott törvény első látható következménye: nyilas lapjaink tele vannak apróhirdetésekkal, melyekben X Y „keresztyén fajú“ alkalmazottat keres. Most, mikor mindenki a száján viseli ezt a legszentebb nevezetet, éppen most tudják már mind kevesebben az igazi értelmét és csodálkozzunk-e a nagy tömegek tudatlanságán, mikor Szent István évében a törvényhozók testületei elfogadták ezt a gyökerében ellentmondást tartalmazó törvényjavaslatot? Reméljük, hogy a most következő, második munkavédelmi törvény már a magyarságot és a „gutgesinnt“-séget nem a keresztlevéllal fogja igazoltatni. Tegye jóvá, amit elődje vétett, segítsen kiirtani mindennapi nyelvhasználatunkból e két, részben a magyarság, részben a keresztyénség lényegét meghamisító kifejezést és főleg mentesítse az egyházakat attól a terhes és méltatlan népvándorlástól, amelyik a törvény miatt nyakunkbaszakadt.

Mert 1919 óta nem kopogtattak zsidók olyan türelmetlenül a keresztyén egyházak ajtaján, mint napjainkban. Megértjük, hogy sokan elrettenve nézik ezt az áradatot, hiszen már a körülmények mutatják, hogy legtöbb esetben nem komoly megtérésről, hanem a törvény következményei elől való menekülésről van szó. Az igaz, hogy csak az 1919 utáni keresztlevél ér valamit, de hát mit lehet tudni biztosan a mai változó világban? Jó egy keresztlevél a háznál! Jóérzésű ember csak szánalommal tud ezekre a szerencsétlenekre nézni, akiknek a kenyérért a legdrágábbat kell árúba bocsátaniok, hogy így sohasem hűnyó parazsat gyűjtsenek fejükre és halhatatlan lelkükre.

Szomorú, hogy az egyházon belül is véleménykülönbségek támadnak. Megértjük azokat is, akik fel akarják tartóztatni ezt az özönlést, de azokat is, akik a keresztelezés sákramentumának szerzeretési igéjét tartva szem előtt, „mindenek“ megkeresztelését sürgetik. A helyzet kulcsa a zsidóság kezébe van letéve. Azt a bizalmatlanságot, melyet a keresztyén közösség az áttérő zsidók irányában táplál, csak maguk a zsidók oszlatthatják el, tettekkel bizonyítva megtérésüket. Krisztus feltétele: „Menj el és oszd szét vagyionodat a szegények közt“, — a mi körülményeink közt egyenesen a zsidósághoz szól. Az evangélium Zákéus esetében (Lukács 19.) mutatja meg a zsidóságnak, miképpen kell a megtéréshez méltó gyümölcsöket teremni: „Uram, imé minden vagyonomnak felét a szegényeknek adom és ha valakitől valamit patvarkodással elvettem, négyannyit adok helyébe!“ Az ilyen megtérővel szemben az egyháznak nem szabad haboznia, félre kell tennie a félel-

met a világ véleményét illetőleg, hiszen mikor Krisztus bement Zákeushoz, ellene is zúgolódott a kicsinyes sokaság: „Bűnös emberhez ment be szállásra!“ Ha a térítés és keresztelés missziói parancsát s a megtérés igazi értelmét és következményeit kereszttyének és zsidók valóban felfogják, akkor szól majd Magyarországhoz is a Zákeus házában elhangzott ige: „Ma lett idvessége ennek a háznak!“

ÖREGEK EGYMÁS KÖZT. Elmerengve olvasom az *Esti Kurírban* Fenyő Miksa cikkét Herczeg Ferencről, melyben ildomosnak tartja felhívni a figyelmet arra a hálára, mellyel a nemzet a Revíziós Liga nagynevű elnökének tartozik a Felvidék egy részének visszaszerzését megelőző magyar propaganda szervezése körül; érdemeiért. Ezúttal nem ezeken az érdemeken merengtem el, hiszen ezt Herczeg Ferenc közismert szerénysége nem igényli, hanem egyszerűen — az idő múlásán. Hol vannak már azok a „szép idők“, mikor ebben a hírlapi tószóban szereplő felköszöntő és felköszöntött két tábor élén néztek egymással farkasszemtel! Bizony, az már irodalomtörténeti tény, hogy Fenyő Miksa lapja, a *Nyugat*, boltoslegénynek nevezte az Új Idők szellemi vezérét, ennek pártja meg fiatalos lelkesedéssel hazáárulózta le a támadókat és egész mozgalmukat. Valaha jobb- és baloldalnak nevezték őket s a történetek után joggal hihette volna bárki, hogy sírigtartó vendetta fog dúlni közöttük. De nem! A békeangyal íme megsuhogtatja szárnyait, elsímulnak a régi ellentétek, a békejobb — reszketve bár — kinyúlók. Ha most gonosz akarnék lenni, fessegetni kezdeném az okot, vajjon ki és mi az, aki vagy ami ellen így összesodrónak az örökösnek hitt ellenfelek? De ne gonoszkodjunk és ne politizáljunk. Allapítsuk csak meg a pillanathoz méltó kegyelettel, hogy itt meghalt egy régi világ és készülődik az új. Az ismeretlen, félelmes viharok előtt, melyek új farkasok üvöltését hozzák, az öregek rádöbbennek, hogy bizony a régi világ, ha bal-, ha jobboldali, menthetetlenül elmúlik s ők hibáikban, erényeikben, akár barátok, akár ellenfelek voltak, végzetesen összetartoznak: — testvérek. Egyellen igazi ellenség van s ez a kegyetlen idő. Kár, hogy ez a csontig fájó tapasztalat nem adatik meg egy-egy pillanatban a marakodó fiataloknak is: több lenne az egyetértés és az építő munka.

HAZASSÁGKÖZVETÍTŐK ALKONYA. Nemrégiben házasságközvetítő állt a törvény előtt. A vád — csalás. A vizsgálóbíró megérti, hogy itt nem megátalkodott bűnözőről, hanem tönkrement, elzülött egzisztenciáról van szó. Megkérdi hát: — Volt magának becsületes mestersége, hogyan adhatta hát a fejét ilyesmire? — Nem hozott az üzlet semmit, kérem. — Mi az, hát már nem házasodnak az emberek? — Hogyne házasodnának kérem, de már csak szerelemből!

Ez a jel. S a magyarázat? Ma már úgyis olyan bizonytalan minden, hogy a fiatalok nem nézik a biztos megélhetést, vég-

leges állást, busás hozományt. Bátran megengedhetik maguknak azt a „fényűzést“, hogy csak a szívükre hallgassanak. S ha már megvan a választott, ugyan minek várni? Később sem lesz jobb a helyzet. És mennek az anyakönyvvezetőhöz. A tönkrement házasságközvetítő igazat mondott. Napról-napra látjuk megszületni ezeket az anyagilag a mindennapos személyeire „alapozott“ házasságokat, rendszeren egészen fiatalok, úgyszólván gyermekek között. S bizvást mondhatjuk, hogy nem rosszabbak a „szolid polgári pártiknál“. Sőt. Ezeknek a fiataloknak szeméből egy új, őszintébb kornak az ígérete ragyog felénk, egy kornak, amelyik mer majd egyébben is a szívére hallgatni s hangjára, mint Jerikó falai, leomlanak az életünket nyomorító előítéletek.

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

BIBLIAI VALLASTÖRTÉNET. I. Bevezetés a bibliai vallástörténetbe. II. Az ószövetségi vallás története. Írta: Dr. Varga Zsigmond. Debrecen, 1938. Szerző kiadása.

A debreceni egyetem kiváló vallástörténész-professorának 1932-ben jelent meg „*Altalános Vallástörténet*” című hatalmas, kétkötetes munkája, mely a mi magyar tudományos irodalmunkban egyedülálló. A mű imponáló terjedelemben, nagy alaposággal és szakértelemmel tárja elénk a vallás egész életét és világát az emberiség szellemi kibontakozásának bonyolult szövevényében. De ezenfelül a külföldi vallástörténeti szakirodalom rengetegének legjavával is állja a versenyt. A most előttünk fekvő *Bibliai Vallástörténetet* szerzője ennek az alapépitménynek folytatásául tekinti és nyilvánítja. A 713 nagy és sűrű oldalra terjedő könyv minden tekintetben méltó földszintje és emelete a fundamentumnak, betetőzését pedig az Újszövetség vallásának történetében a közeli jövőre ígéri alkotója s ez egyúttal az ő egész életművének is, — legalább ebben az irányban, — bekoronázása lesz.

Ez a hely semmiképpen nem alkalmas arra, hogy Varga Zsigmond Bibliai Vallástörténetének szakszerű tárgyalását biztosítsa s erre maga az ismertető sem érzi magát képesnek és jogosultnak. Ellenben éppen folyóiratunk kötelezett arra, hogy a műben megnyilvánuló nagy alapelvekre felhívja a figyelmet s rámutasson a minden öntudatra törő evangéliumi keresztyént mélyen érintő és érdeklő tartalom gazdag értékeire.

Szerző a munka I. részében „Bevezetést” ad tulajdonképpeni tárgyához. De olyan bevezetést, mely mind az Ó-, mind az Újtestamentumot illetően mélyen belevág a problémák lényegébe s így a legszükségesebb és legeszméletesebb tudományos fejtegetés, különösen ma, mikor a Bibliának, mint az isteni Kijelentés, az Ige foglalatjának szemléletében ismét bizonytalanság és zavar kezd mutatkozni.

A bibliai vallástörténetnek, szerző szerint, az a feladata, hogy a bibliai vallások életét mindenféle megnyilatkozásában felfedje, tisztázza és leírja. Mivel pedig ezt csak fejlődési folyamatok rajzában végezheti el, azért a bibliai forrásokon kívül fel kell tárnia azokat a külső forrásokat is, melyek a lényegesre kívülről vetnek világosságot. Nem azért, hogy a Biblia elsüllyedjen a külső folyamat roppant árjában, hanem ellenkezőleg, azért, hogy egészen különleges tartalmában és értékében emelkedjék ki abból előttünk. Ez összehasonlítási és kölcsönösségi egybefüggés felmutatása nélkül a Biblia páratlanságát és egyedüliségét sohase tudnók öntudatosan megítélni. Itt tehát a tudomány azt a belső bizonyosságot, mellyel a hit hódol az Ige előtt, nem gyöngíti és rontja, hanem éppen erősíti és tisztítja, mikor azt az öntudat ítélőszéke előtt megismétli. Tagadhatatlan tény, bizonyítja szerzőnk, hogy a bibliai vallás összefüggésben áll kora egész vallásos életével és világával s attól el nem szakítható. De ez a számtalan vonatkozással igazolt összefüggés nem a lényegyet érinti, hanem azt a kifejezés formáival és módjaival egészíti ki. Egészen bizonyos, hogy a bibliai vallás nem az előző vallástörténeti fejlődés mechanikus folytatása, de éppen olyan bizonyos az is, hogy mint isteni Kijelentés is, történetileg közvetített s ezért vizsgálójának mindkét szemponttal számolnia kell: a történeti kutatás elveivel éppen úgy, mint az isteni Kijelentés sajátosságával. Ennek a két szempontnak egyforma erővel való érvényesítésében rejlik az oka annak, hogy a szerző a mechanikus vallástörténeti és a zárt szempontú bibliokateológiai állásponttal szemben egy olyan vallástörténeti módszert képvisel, mely sem a történetiséget, sem a történetfelettséget nem téveszti szem elől.

Történeti szempontból igazat kell adni a vallástörténeti iskolának, mely a bibliai vallások tisztázhatására a Kr. e.

VI.—Kr. u. II. századokat ítélte döntő-jelentőségűeknek. Ez alapon az Ószövetségre nézve kitünt, hogy az izraelita vallás nagy rendszerezése, a papi író szellemében, a babyloni fogság és a parzismus hatása alatt ment végbe. Ettől visszafelé következett be a kiválasztott nép történetének rekonstrukciója is, természetesen irányított szellemben s ettől kezdve nyílt meg a kapu a különböző idegen hatások nagyobbmértvű befolyása előtt is. Az Újszövetségre nézve pedig kitünt a hellén filozófia, a római stoicizmus, a népies emlékek és az ókori keleti vallásrendszerek jelentősége, melyeknek alapján vallástörténeti vizsgálat tárgya lett maga az Idvezítő, szemléyében és igehirdetésében éppen úgy, mint Pál apostol és rendszere s végül a Jánosi teológia.

De viszont ezzel a történeti szemponttal szemben igazat kell adni annak a teológiai szemléletnek is, amely elutasítja a vallástörténeti iskola azon me-rev előfeltételezését, hogy mindezekkel szemben a bibliai vallások egyszerűen csak átvevők voltak. A vallástörténeti paralellek és analógiák csak azt bizonyítják, hogy a keresztyénség igenis támaszkodott az előzményekre és felhasználta azokat, de semmiképpen sem azt, hogy tartalmában azonos velük. A teológiai szemlélet kétségtelené teszi, hogy ezt a tartalmat a keresztyénség a maga Kijelentés-értékéből merítette s ezzel teljesen eredeti és új jelleget fejezett ki. Brunner találó ítélete szerint a vallástörténet színeket és vásznat adott — a festményhez. A vallástörténeti és a teológiai magyarázati mód együtt vezet rá arra, hogy a Biblián kívüli vallásokban is van igazság-tartalom, de az egyetlen igazság csak a Bibliában van jelen.

Ezek után a világos és termékeny elvi megállapítások után a szerző részletesen és rendkívül tanulságosan mutatja be a teológiai tudomány legújabb fejlődését a bibliai vallástörténetre vonatkozóan.

A magyar olvasó számára teljes és eddig ebben a formában egészen nélkülözött tájékoztatást ad az ókori keleti emlékek lelőhelyeiről, azok feltárásáról és megfejtéséről s feldolgozásuk átalakító hatásáról az ószövetségi teológiai

tudományra, majd hasonlóan ismerteti az újszövetségi kortörténet emlékeinek lelőhelyeit, feltárását, közrebocsátását és feldolgozását.

Ezt követi mind az ó-, mind az újszövetségi vallás tisztázására alkalmazott irodalomkritikai, formakritikai, művelődés- és vallástörténeti irányok és módszerek munkájának tárgyalása s jelentőségük világos felmutatása. Ezek a fejtegetések nemcsak a teológus számára nélkülözhetetlenek, hanem a művelt olvasónak is felettébb tanulságos képet adnak a Biblia megértésére fordított tudományos munka hatalmas méreteiről és kiváló eredményeiről.

Szerző gondos vizsgálat után megállapítja, hogy a Wellhausen és iskolája által alkalmazott irodalomkritikai módszer mindenekelőtt éppen a kritikai elv bevezetése által végzett nagyjelentőségű munkát, mikor az ótestamentumi iratokat a tradíció adataitól függetlenítve, azok sorrendi egymásutánját úgy állapította meg, hogy helyes csoportosításukkal a választott nép történeti és szellemi életének biztos rajza lehetővé vált. Ez az eredmény a wellhauseni iskolának soha el nem múlt érdeme marad. All ez főképpen a Mózes öt könyvére és a Józsué könyvére, mind a források megjelölését, mind azok összedolgozásának idői fixírozását illetően. Ellenben szerzőnk határozottan megállapítja, hogy a megjelölt forrásokban közölt tartalomban magában mélyebb és hitelesebb tradíció érvényesül, mint amilyent és amennyit a wellhauseni iskola feltételezett. A többi ótestamentumi iratra nézve szerzőnk már nem tartja hasonló értékűeknek az irodalomkritikai tevékenység eredményeit. Azt pedig, hogy ez az irány az ótestamentumi iratoknak csak egytizedrésze nézve hajlandó elfogadni a fogság előtti eredetet, valósággal irodalmi erőszakoskodásnak itéli.

Ennek okát pedig magában a módszerben találja meg, mely sokkal korlátozottabb, semhogy teljes magyarázatot adhatna. A választott nép életét kizárólag csak az Ótestamentum kánoni irataiból nem lehet megérteni. A tisztán irodalmi, tartalmi szempontoknak tehát ki kellett bővülniök az ókori kelet mű-

velődése és vallása történetének szempontjaival.

Azonban, mikor ezt a megtermékenyítő kitágítást helyesli, szerző egy szűkséges óvást emel az ellen a másik véglet ellen is, hogy most már minden ótestamentumi fogalmat kizárólag az ókori keleti művelődés és vallás folyamataiból akarjunk megmagyarázni. Ezért az ő higgadt tudományos mérlegelésére mindenütt jellemző módon igen sok ilyen kísérletet megbírál és elvet, mivel azt vallja, hogy a komoly kutatástól távol áll a Biblia uniformizálása és relativizálása.

Viszont kiemeli azt, hogy például az Ótestamentumra alkalmazott formatörténeti kritikai módszer új és termékenyítő szempontot szolgáltatott a kutatásnak, mikor rávezette arra, hogy az Ószövetség iratainak előtörténete van. Az antik irodalmi műfajok századok együttes munkájának gyümölcsei. A monda, a törvény, a prófécia, a himnusz, a példázat stb., szóval azok az irodalmi formák, melyekbe az Ótestamentum tartalma ömlik. Ősrégiek és sokszor meghatározzák, de meg is világítják ezt a tartalmat. Ebből következnek a szövegkritikai munka nagy felelőssége és nagy lehetőségei. A választott nép történetének tisztázásánál a kultúrtörténeti és archeológiai szempontok alkalmazása azáltal tágitotta ki a hagyományos kép távlatait, hogy Izráel népét az ókori keleti népek történeti egvűttesébe, az ótestamentumi embert pedig az ókori kelet mindennapi életébe állította bele s ezzel nemcsak kimélyítette, hanem új, életteljes jelentésűvé is tette az Ótestamentum holt betűvilágát. A bibliai valástörténet ótestamentumi szakaszáról beszélhetvén, immár kétségtelen, hogy az ókori kelet és az Ótestamentum között letagadhatatlan szellemi kapcsolat áll fenn s ezért az Ótestamentum vallását az ókori keleti vallásokkal összefüggésben kell megérteni. Így az Ótestamentumban leírt vallásos szokások, intézmények, kultuszhelyek, szent személyek, démonok, angyalok, eschatológia stb. soha nem lesznek megérthetők önmagukban, a környező és előző világ azonos vagy hasonló tényezőire való tekintet

nélkül. Mindez azonban nem megsemmisíti, hanem éppen kiemeli a Bibliának az előző és környező tényezőkkel szembeni igazi különbségét és eredetiségét, amely nem a közös jegyekben, hanem a lelki megélés gyökeréből kibontott belső jelentésben van.

Az Újtestamentum iratait illetőleg szerző rendkívül érdekes és mélyreható áttekintést ad a tudományos fejlődés vonaláról. Először a XIX. század nagyvonalú irodalomkritikai munkáját bírálja, főleg Baur ét és követőit. Ennek az iskolának alaptétele az, hogy az újtestamentumi iratok nem egyes írói szemléltiségek produktumai, hanem közösségi történeti fejlődés fázisainak kifejezői s mint ilyenek, tükrözői annak a nagy küzdelemnek, mely a zsidó törvénytartikulárizmus és az evangéliumi univerzalizmus ellentétében éleződött ki, hogy aztán a Kr. u. II. század katolikus tanában és egvházfogalmában jusson egvségre. Szerző ezt az alaptételt egyszerűen konstatálja és ez a tény-megállapítás természetesen igaz is. Véleményem szerint szükséges lett volna rámutatnia arra, hogy ez a beállítás az irodalomkritikai szempontot megelőző filozófiai szemléletből fakadt, és pedig a hegeli filozófia közismert tétel ellentételemagassabb egvség skémájának alkalmazása a keresztvetség kialakulására. Ha ugvanis ezt tudjuk, akkor az iskola irodalomkritikai megállanításainak értékére nézve is biztos mérő van a kezünkben, főleg annak túlzásaira és erőszakoskodásaira vonatkozóan, ott, ahol a valóság nem hajlandó a filozófiai skéma kereteibe beleilleszkedni. Ebből érthető meg, hogy bár a bauri iskola, mint szerző is megállanítja, természetesen mutatta ki az Újszövetség és a korszellem összefüggését, az egyes iratok szerzőjére, hitelességére, korára nézve olyan tévedésekbe esett, melyeket hosszú és alapos munkával kellett helyesíteni.

Az Újszövetséget is először a formatörténeti módszer emelte ki izoláltságából, hogy aztán a szöveg- és kánon történeti, majd a nyelv-kutatási s végre a művelődés- és vallástörténeti kutatások elvezethessenek az újszövetségi kor történeti képének kritikai megállanításához

s ennek összefüggésében az újszövetségi vallás teljes megértéséhez. Kiemelem itt annak a pompás részletnek tanulságos voltát, melyben a szerző a Jézus és Pál személyiségével s működésével foglalkozó nagy tudományos irodalom fejlődési vonalát mutatja fel s találó kritikával választja el az értéket az önkényes és alaptalan szóbeszédtől. Az újszövetségi exegézis különféle típusainak megítélése közben szerző terjedelmesebb részt szán Barth Károly és a dialektika teológia exegézisének kritikájára. Megkísérli itt magának az egész dialektika teológiának rendszeri és elvi felmérését is, nem titkolván vele szemben elégedetlenségét és kifogásait, noha természetesen nem tudhat e másfél munkában gyökérig-ható és kimerítő módon foglalkozni vele.

A bevezető rész végén odajut, hogy az írásmagyarázat egyetlen biztos elve a történet-kritikai szellem érvényesítése, melyet új élettel az új vallástörténeti anyag feltárása telít meg s így valóban vallástörténeti módszerré változtat, mely felhasználja mind a formatörténeti, mind a pneumatikus, mind a dialektikai magyarázat jó eredményeit, egyúttal tiltakozva a dogmatizálás és allegorizálás idegen, vagy idejétmúlt beavatkozásai ellen. Ezért is nevezi szerzőnk a művében kifejezésre jutó tudományt bibliai teologia helyett bibliai vallástörténetnek.

A könyv második része az Ószövetségi vallás történetét adja elő, éspedig két alrészben, melyek közül az első Izráel vallását művelődéstörténeti és vallás-fenomenológiai megvilágításban tárgyalja, a második pedig Az ószövetségi vallás kialakulásának történeti rajzát adja.

A mi irodalmi viszonyaink között egészen kivételes olvasmányt nyújt mind széleskörű és alapos útmutatása, mind anyagának lebilincselően érdekes volta szempontjából az a rész, mely az Ótestamentumot körülvevő történelmi, szellemi és vallási világot tárja elénk. A politikai történet rajza, az írás kialakulása és elterjedése az ókori keleten s Izráel írásismerete és használata, az ókori keleti nyelvek és azok ószövetségi művelődési és vallási kölcsönhatásai, az

ókori kelet vallási életének irodalmi tükröződései s azok műfaji és tartalmi egyezései az Ótestamentummal, az ókori kelet közös vallási kifejező formái, mint Izráel vallási öröksége: mind olyan vonások, melyek együtt meglepően elevenné, életszerűvé és a nagy távlatba állítás által egészen újszerűvé teszik számunkra az Ótestamentum sokszor betűvé és tanná merevedett, másfelől értelmetlen, holt anyaggá porlott világát.

Különösen nagy hálaival tartozunk a szerzőnek azért, hogy a második alrészben megalkotta az ószövetségi vallás történeti kialakulásának rajzát, mert ebben a kiváló tudományos lelkiismeretességgel elkészített képből végre folyamatában, kialakulásának növekedő és megteljesedő rendjében láthatjuk elénk tárulni az evangéliumi isteni Kijelentés csodálatos előképét, Mózes életének és művének, a próféták korának és működésének s a júdeizmus kialakulásának hatalmas fordulóiban. Áttekintve az egész mű felett, az a meggyőződésünk, hogy szerző a maga elé tűzött tudományos célt tiszteletreméltó sikerrel valószínűsítette meg s ezen felül határozott eredménnyel munkálta azt az előszavában hangoztatott másik célkitűzését is, hogy kielégítse a lelkében érzett kényszerítő szükséglet anyaszentegyháza ily irányban való szolgálatára. Valóban igaza van abban, hogy „papi generációk működnek és dőlnek ki a sorból a nélkül, hogy e mélységesen komoly kérdésekről kellő, alapos ismeretük volna és a bibliai tartalom helyes értékelése birtokában vívhatnák meg harcukat a kereszténység és a hit ellenségeivel szemben“. Ennek a nagy hiánynak pótlására szerző hatalmas segítséget nyújtott művével s túl a lelkipásztorokon is minden öntudatos-ságra vágyó keresztény léleknek hű és gazdag kalauzzal szolgált a Biblia megértéséhez és használatához.

Ebből a könyvből tudományos bizony-ságtévő erővel sugárzik ki az élet számára szóló igazság, hogy a Biblia isteni Kijelentés, de nem varázskönyv. Benne az Ige nem a betű, hanem a Lélek által szól hozzánk s hogy ezt a lelket a betű meg ne ölhesse, ahhoz az emberi, történeti feltételek tisztázása a leg-

hathatósabb segítség. Varga Zsigmond művének az a legnagyobb értéke, hogy magyarázatával, elvi álláspontjának hűséges követéseképpen, nem relativizálja és nem mossa el, hanem ellenkezőleg kiemeli és megvilágítja azt, ami a Szentírásban örökkévaló, mert isteni.

Makkai Sándor

A VILÁG MAGYAR REFORMÁTUSSÁGÁNAK LÉTKÉRDÉSEI. (Az *Igazság és Élet* füzetei. 12. Debrecen, 1938. 88 l.)

Ez az a könyv, melyet valóban mindenkinél el kell olvasnia. Kis füzet, de igazi ismertetését csak majdnem szószzerinti utánközléssel lehetne adni. Ezért csak a legfőbb tanulságokat érintem.

Tíz tanulmány mutatja be a világ magyar reformátusainak életét. Vasady Béla és Makkai Sándor a magyarországi, Ince Gábor az ausztriai, Kulifay Imre a franciaországi, Takaró Géza és Daróczy Sándor az amerikai, László Dezső a romániai, Batta Pál és Varga Imre a csehszlovákiai, Ágoston Sándor a jugoszláviai magyar reformátussággal foglalkoznak.

Háború utáni szétszakíttottságunk, bár lényegében és következményeiben nagy tragédia, jelenségeiben érdekes kísérlet, hogyan hatnak a különböző környezet és elbánás a magyar reformátusságra. Az utóbbi húsz esztendő életünk nagy erőpróbája volt. Megláttuk a magyarországi reformátusság esetében, hogyan kell a szükséges megújulásnak a túlértékelt hagyományokkal küzdenie, Amerika példája viszont azt mutatja, hogy ezeknek a hagyományoknak megbomlása, főleg a hitvallási alap megrendülése szétzüllesztte az egyházat. Az isteni kegyelmet kell csodálnunk, hogy az amerikai magyar reformátusságnak mégis mintegy fele ragaszkodik a megosztott, belső harcoktól tépett egyházhoz és a templomlátogatási arányszám (33%) még az eddiginél (20%) is jobb.

Ausztria és Franciaország esete a viláprotestantizmus összetartozásának szükségességét illusztrálja, Csehszlovákia és Románia magyar reformátussága a „sub pondere crescit palma” igazságát bizonyítja, míg a jugoszláviai hely-

zet az elnyomás alatt sorvadó egyháztest tragédiáját mutatja.

De minden különbözőség ellenére is tagadhatatlan határozottsággal emelkedik ki a huszadik századi magyar reformátusság közös nagy létkérdése: „*visz-sza az Egyházhoz!*” Mégpedig nem a régi, statikus, kultúrintézményszerű, hanem az új, *dinamikus, missziós egyházhoz*. A misszió annál inkább időszerű életformájává válik egyházunknak, minél nagyobb mértékben lép fel benne a *szórványkérdés*. A Mezőség, a Regát, Amerika s a külföld után, ha semmi nem történik, a Dunántúl is szórványterületté válik s talán nemsokára a magyar reformátusság egyharmada szorul majd szórványgondozásra. A szórványokat pedig csak erőteljes misszió foghatja össze. „Evangelizálni, vagy meghalni!” — mondotta egy francia prot. lelkipásztor s ez ránk sokszorosan érvényes.

Az új missziós egyház már nem a kultúrát, hanem a hitvallást, az Igét, a személyes pozitív hitet tartja központi kérdésének. Ezzel kapcsolatban le kell számolnia a politikai- és kultúrprotestantizmus csökevényeivel. Az Ige és a Történelem kerülnek így gyakran összeütközésbe és ez magyarázza életünk mai nagy válságát. Kétségtelen, hogy mindenütt, kulturális, politikai, szociális téren a *Soli Deo Gloria* elvet kell komolyan venni s nem az Igét módosítani a világhoz, hanem a nemzet életét kell Isten mértéke alá állítani. De nem kell elfelejteni, hogy a történelmi egyházak benne vannak egy adott kulturális és nemzeti keretben, ezek építéséhez maguk is hozzájárultak és földi sorsuk végzetesen össze van velük kötve. Épen Erdélyben és a Felvidéken mutatkozott meg a legélesebben, hogy magyarság és reformáció, sőt nép és reformáció elválaszthatatlanok egymástól, bármelyik szenved sérelmet, a másik is azonnal megérzi. Nem is beszélve arról, hogy a mai elidegenedett csonkahazában milyen nemzeti kötelességei vannak a sajtóosan magyar habitust képviselő reformátusságnak. A Felvidéken, ahol a *Református Összefogás* mozgalma már a szellemi, lelki és gazdasági önálló életközösség

gondolatát akarta megvalósítani, a legjobb úton voltak a két szempont összehangolása felé. Erdélyben is emelkednek hasonló hangok s érthető, hogy László Dezső erősen aggódik, nehogy ez az egyház új elvilágiasodására vezessen, de érzésem szerint aggodalma túlzott. Ő maga is elismeri, hogy a kultúr-protestantizmus kiküszöbölendő, de a másik veszély, a kultúra nélküli vallás: a szekta, talán még nagyobb. A hitvalló egyház azonban meg fogja találni a két véglet közt a helyes utat, a nélkül, hogy az Ige tisztaságából bármit is feláldozna. A felekezeti iskolát határon innen és túl hitvallásos iskolává, aktív egyháztagok melegágyává kell fejleszteni, a szociális gondoskodást hitből fakadó szeretetszolgálatnak, a politikába való beleszólást pedig a közélet megszentelesének kell felfogni: ez az egyetlen út, melyen haladva az Igét és a Történelmet helyes viszonylatba lehet állítani.

Sok változás történt századunkban a református egyház életében, de az Ige iránti növekvő felelősség, az életnek Isten uralmába hajtására való törekvés és a közös magyar hagyományok ma is elválaszthatatlanul kapcsolják egybe a szétszórtságban élő magyar református-ságot. Megrázó bizonyosságát adta ennek az augusztusi debreceni magyar református világggyűlés, melynek alkalmából jelent meg ez a kis füzet is.

Makkai László

A HOMOK HŐSEI. Írta: dr. Gesztyei Nagy László. Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda Rt. Szerző kiadása. Budapest. Studium könyvkereskedés.

„Különösen megilletődve kell megállanunk a múlt század második felének nagy telepítői s hatalmas úttörői előtt, akik közül három város — Cegléd, Nagykőrös, Kecskemét — legkiválóbbjaira kívánunk csak hivatkozni, mint Csókás Józsefre Kecskeméten, B. Tóth Ferencre Nagykőrösön, Ungváry Lászlóra Cegléden, akik halhatatlan alkotásokat létesítettek, amelyekre aztán a koronát Mathiász János tette fel több mint 30 esztendei kecskeméti működésével. E munkáknak az eredménye az, hogy ez a há-

rom város a sivár homoki telepítés, a szőlő- és gyümölcsstermelés fejlesztése, a faiskola-ültetés és gyümölcsfa-kezelés terén olyan eredményeket tudott elérni, amelyek irányt szabtak és irányt szabnak ma is az egész Alföld szőlő- és gyümölcskultúrájának a fejlődése elé.“ Ezekkel a szavakkal adja munkájának mintegy foglatatát maga a szerző. (98. l.)

Mi köze azonban mindehhez a Protestáns Szemlének? Akármilyen örvendetes is minden lépés és gazdasági erősödés magyar fajtánk és hazánk számára, Szemlénket mégis első rendben a lelkiség és szellem érdekli, más, illetékesebb ténnyezők számára engedi át a teret az anyagi haladás figyelemmel kísérésére és értékelésére, esetleg tanulságai levonására.

Azonban éppen az a jelentős, hogy a homok hősei közül hárman maguk emelték ki tudatosan református lelkiségüket, életszemléletüket s egész életük is feltűnő erővel mutatja ennek a lelkiségnek a vonásait. Csak a negvedikről, Mathiász Jánosról, aki unitárius volt, nem látunk a rendkívül józan ész és jellem vonásain kívül semmi határozottabban lelkítípust mutató jeleket.

Korlátoltság és igazságtalanság lenne felekezeti érdemeknek számítani a magyar föld e derék hőseinek eredményeit különösen napjainkban, amikor a magyar föld és művelőinek életét és eredményeit mind alaposabban és részletesebben felkutató és feltáró irodalom Szeged területéről is csodákat mutogathatna. Azonban a kezdeményezés és önállóság, a közért való felelősség és áldozatkészség olyan példái is a gazdasági életnek ezek a hősei, szerény sorsból felemelkedett küzdői, hogy a lelkiség épszámban is helyük van, nemcsak a homok Georgikonjában.

Amiről Széchényi álmodott, hogy az Alföldet Hollandiához hasonló „bájos kertté“ kell varázsolni, s amit gondolatai közül fent leginkább Ravasz László ragadott meg, azt itt lenn a homokon ezek a szívós és értelmes, törhetetlen erejű magyarok valóra váltották három város határában a maguk munkájával. Eredményeiket pedig kisugároztatták immár az egész magyar Alföldre. Aki itt él a ho-

Könyvek és írók

mokon és napról-napra látja a tőlük megindított folyamat áramait és elágazásait, az tudja csak kellőképpen értékelni Gesztelyi Nagy László könyvének érdemét is.

Gazdaságtörténetünknek nemcsak nagy-szerű forrása lesz ez a könyv, hanem gazdasági fejlődésünk irányának, módjainak, tennivalóinak is nélkülözhetetlen útmutatója, mert a népi lélekből sarjadt erős példák mutat fel minden számbaveendő tényezőt. Van bűnrovata is, — akaratlanul is, — a közélet, bankélet, gazdasági hitel, mezőgazdasági és kertgazdasági hivatalos szervek számlájára, de viszont a faji kutatás is örvendetes tanulságot nyerhet belőle.

Kifogásolhatnók, hogy a könyv megírása is époszi, nemcsak anyaga. Neki áradó, elterjengő, vissza-visszatérő fordulatokban bővelkedő, gyakran naív anyagú, lelkes és néhol szikkatag —, ámde mégis kedves, gazdag és őstelevény, a magyar lelkek termése. Így jobb az egyszerűbb olvasóknak, — s reméljük, ilyenek sokan lesznek, — mert minden protestáns lelkésznek és tanítónak fel kellene olvasnia a magyar föld e „misz-ionáriusainak“ életétörténetét és küzdelmeit, hiszen körülöttük rejtőznek azok, akik ezután eljövendők, vagy el kellene értelmesebb ifjaikkal olvastatnia e munkát.

De nemcsak népi olvasmány Gesztelyi könyve. A magyar lelkiismeret, önbizalom, a vezetők felelőségének és hibáinak is jó lecke-könyve. És panasz-tár, fájó és megalázó panaszok tára, amelyek felett nem békít meg a hősök kivételes győzelme, hanem amelyek gyógyulása még mindig kízó várakozás csupán. Teremtő és sarkaló, támogató és fejlesztő tőke a munkálkodni akaró és tudó embereknek a gyors haszon, vagy az élőködés kalózbarlangjai helyett nemzeti, halaszthatatlan szükség. A munka újabb munkát teremt. A munkás ember legnagyobb áldása a többi munkásnak, nem az élvező és henye „irányító“ szellemű tulajdonos vagy vezető. Egyszerű és az Isten napja alatt folyó munka a legjobb gyógyszer a fülledt társadalom számára is. A földben van „fantázia“,

— amint ma mondanák! — csak küzdeni kell vele. És még így tovább.

De nagyszerű eredmények és büszkeségek tára is ez a szerény könyv. Anatóliától Amerikáig hatottak, irányítottak, gazdagítottak, neveltek és győztek a homok hősei! A modern színpadi export —, hogy már ilyen csúnyán mondjuk a csúnya dolgot, — régen eltemetődik szerzőinek emlékével együtt, amikor a homok hőseinek külföldre szállított gyümölcsfái és szőlőtőkái még mindig édes táplálékkal, üdítő zamattal és egészséges gyümölcssel beszélnek sok idegennek a magyar Alföld békésen hódító hőseiről.

Jó ajándékot adott a szerző a magyarságnak munkájával.

vitéz Szőnyi Sándor

GYALOKAY JENŐ: AZ ERDELYI HADJARAT 1849 NYARÁN. (A Magyar Történelmi Társulat könyvei I. Budapest é. n.)

A Magyar Történelmi Társulat most meginduló népszerű sorozatának első kötete ez a könyv. Mint a hátlapján lévő jelentésből olvassuk, csupa első vonalbeli tudósunk népszerű monografiái fogják sorra követni. Örömmel üdvözljük a vállalkozást, hiszen ma, a történelmi érdeklődés új korszakában igen nagy szükség van arra, hogy a könyvpiacot szelvényben hosszában elárasztó dilettáns, általudományos munkák helyét komoly szaktudósoktól írt népszerűsítő munkák foglalják el. Viszont a történettudomány számára is igen fontos lenne, ha föl tudná venni az érintkezést az étellel, ha a tudós kutatás eredményei nem maradnának meg egy szűkkörű csoport birtokában, hanem mentől szélesebb körben terjednének el és oszlatnának el annyi homályt, meg balvélekedést. Szükségünk van a nemzeti önismeret szempontjából a történelemre, a higgadt szakszerűséggel dolgozó tudósok eredményeire. De ezek a történészek is csak akkor töltik be teljességgel hivatásukat, ha eredményeiket a nagyközönség számára is hozzáférhetővé teszik.

A szabadságharc történetére vonatkozólag fokozottan áll mindaz, amit mondtunk. Joggal írja Gy.: „Talán

nincs is a mi ezeréves hadtörténelmünknek még egy olyan fejezete, melyről anynyi valótlan-ságot írtak volna össze, mint az 1848—49-i szabadságharcról. A hiteles levéltári források alapján dolgozó tudósnak rengeteg, a köztudatba beiródott tévedés ellen kell hadakoznia. Gy. már egy negyedszázadnyi idő óta végzi ezt a gyömlálást. Elszórtan megjelent cikkeiben a szabadságharc igen sok homályos, vagy hibás beállításban ismert, elferdített részletét világította meg nyugodt objektivitással. Cikkeinek egy összefüggő csoportját foglalja össze e kis könyvében. Bem 1849. évi nyári hadjárata külön önálló szakasza volt a függetlenségi harcnak. Erdélynek az osztrákoktól és oroszoktól való megtisztítása már márciusban befejeződött. Június közepétől augusztus közepéig a megújult orosz-osztrák támadással szemben a tavaszihoz képest megváltozott viszonyok között és megváltozott hadműveleti terv szerint kellett küzdenie Bemnek. Lüders oroszai és az alárendelt osztrák hadtest három oldalról támadtak Erdélyre. A támadó hadsereg létszáma nem volt sokkal nagyobb a védőkénél. De a honvédsereg harcértékét erősen lerontotta a siralmas felszerelés, a sok alig kiképzett újonc, s főként a képzett tisztek hiánya. Bemnek nem voltak alvezérei. Állandóan hol az egyik, hol a másik hadszíntérré kellett mennie, hogy a távollétében elharapózott bajokat kiküszöbölje. Ahol ő nem volt jelen, egyre másra érték a honvédséget az indokolatlan vereségek. Részint az oroszok lanyha, vagy ügyetlen hadviselési módjának, részint pedig és nem utolsó sorban Bem hallatlan mozgékony-ságának volt az eredménye az, hogy a honvédsereg három hónapig ellen tudott állani a támadóknak. A hadjárat három kisebb csatától eltekintve vereségek sorozata volt, aminthogy az adott körülmények között nem is lehetett más. Bem zseniális hadvezetése mégis elérte a fő hadászati célt, sikerült megakadályoznia, hogy az erdélyi orosz-osztrák erők egyesüljenek a magyarországiakkal. A döntő temesvári csatában Lüders nem tudott résztvenni.

Istványi Géza

KÖLCSEY ANTONIA NAPLOJA.
(Bevezetéssel kiadta: *Kozocsa Sándor*.)

Mint bájos acélmetszetek egy régi, csendes vidéki történetben, peregnék le előttünk Kölcsey Toni, a kis úrikisasszony, Kölcsey Ferenc unokahúga száz év előtti napjai. A családban írónőnek csúfolják és valóban titkos becsvágygal hajol esténként a papíros fölé, hogy beszámoljon az eseményekről és érzéseiről. Szerencsére mégsem írónő, s így nem valószínűtlenül érzékeny történet kerül ki tolla alól, nem bánatában nyögdécselő nőalak, a kor eszménye, hanem minden hangulati finomság mellett egészséges, életrevaló megfigyelések, örvendező, búsuló, zavart és okoskodó, ártatlan és ravaszdi, elragadó önarckép, a kor valósága. Ha novellákat írt volna, ma bizonyára képtelenek lennénk olvasni, stílusán kiütköznie a letűnt korszellem mesterkéeltsége és neveltséges avultsága, de mert egyszerűen csak magáról szólt, száz év távolából a legtisztább irodalom-má lép elő a műve, nagyszerű breviáriumává mindannak, amit a biedermeierben szépnek és máma is hatónak éreztünk.

Nem a Borsos-képek gyöngéd poézisa szól e a báli izgalmak rajzából, amelyik pedig reális kis beszámoló-nak készült? „Szathmárra a' bálás városba érkezettünk-kor mindjárt újra kezdődött a' készülődés, az öltözködés. Csak most látám, milly adagja van a' hiúságnak nállunk leányoknál. Minden szalag felett a' ruhán', s minden virág levélke felett a fejére illesztésnél, nagy, hosszas tanácskozás tartatott. Szóval mi leányok mindent elkövettünk, hogy az első bálba jól nézhessünk ki... Igen sokat tánczolék, s bár lábaim gyakran majd össze rogytak, mindég a legnagyobb gyönyörrel... Mikor haza jöttünk a bálból Nagy anyánk kérdé tőlünk: fáj e' lábunk', s szennyes a' ruhánk dereka?" s midőn mondánk hogy ez mind meg van, ő örvendő mondá, úgy hát nincs semmi bajotok. 'S valóban panaszkodni sem igen mertünk a' láb-fájásról, a' legnagyobb megadással túrtuk azt."

Vagy nézzük meg ezt a mindennapi jelenetet, ami ma úgy hat, mintha élő képnek játszanák meg amatőr színját-

szók. „Most mi Marival fonókába szoktunk este egymáshoz járni. Az estve is együtt voltunk. Illykor igen jól elmulatgatjuk magunkat, beszélgetvén, leginkább nevelőbeli időnkéből 's közbe közbe nagyot pergettetvén orsónkal.“ Novellája hősnőjét bizonyára nem merte volna ilyen pórias foglalkozás mellé leültetni, a kényeskedő ízlés nem engedte. Az életben megbocsátható volt, ami az irodalomban megengedhetetlen; honnan sejtette, hogy éppen az életével lesz szerepjátszóvá késői kíváncsiskodók előtt.

De nemcsak ő maga, az emberek, a környezet is engedelmesen résztvettek a korhű színdarabban. A mama felolvastott, apjával mellette ülve hallgatták, ő varrogatva, az apa pipázva. A jó apa szívesen tartott erkölcsi prédikációkat, amelyeknek minden szavát érdemes volt feljegyezni. Guszti, a fivér kiment a nagyvilágba, mert „küzdés a fiú élete“, ahogy a húga nagyon találóan írta neki. A barátnék kedvesek voltak, vagy tartózkodók, a mívelt lelkű D. Máli szépen beszélgetett, s Luise kellemesen zongorázott. Az urak sok érdekes újságokkal mulaták őket, borozgattak is, ami elég nem jó, de Prissnitzet is dicsérték, ami viszont helyénvaló. A messze földről jött német katonáné mesécskéket vegyített az emlékeibe, a gyermekkori nevelőné helytelenül fél éjeken át bűbájos könyveket olvastatott a kislánnyal, mint Pokolkői Vendel, Hahnura, Jetta. „A szeretve tisztelt elhunyt“, ahogy illik, éjjel megjelent, „sárga meredt kezeivel behullott szemével 's arcaival, úgy mint halotti ágyán látám.“ Egy nap olyan napja volt, amilyen még nem; megkérték a kezét, de apai tanácsra és a maga szívéből is megtagadta. Bezzeg Wesselényire, a nagy férfiúra, más, remegő érzéssel nézett, földi nőt nem is tartott méltónak hozzá; s egyszercsak a báró „megházasodott és elvette a — szobalányát! mily váratlan“. De a fiatalok, a hozzáállók közt is volt, aki megdobogtatta a szívet; Bencze, „milly ideális ő! Nekem mindég úgy tünik fel képzelettembe, mint a regényes lovagkor érdekes énekese“. Persze ártatlan kis ábránd volt ez és maradt, hiszen apától még akkor is kikapott, amikor egyszer az

emlékkönyvét odakölcsönözte egy fiatal embernek. Apa oly böles volt és jó! „Apámnak némely szavai igen rosszul estek, de még most is mikor már én is lecsillapultam, mélylen érzem, milly nagy hálával tartozom én az illy jó és okos apának, ki sok rosztól megóv engemet, 's mindég oly szívesen vigyáz lépésimre“.

Hát az állatok talán nem tudták, hogy ők is a biedermeier korban élnek, illusztrációk egy képeskönyvből! „Ő mi nagy károm volt ma! Virágaimnak egyik legszebbikét egy bimbós violát, a' mit én olly nagy és szíves gonddal telelém, 's mellynek virágát olly igen vártam egy harapással megette egy tinó. Ez ostoba állat nem tud másként gyönyörködni a' tavaszi zöldbe, csak ha megeszi.“ És a táj, a kietlen Máramaros is, ahol őt hetet időztek, barátságos álarcot öltött és csendes hangulatot kínált, kitűnően tudta a szerepét. „Közönségesen azt hiszik a' külsőbb Vármegyék a' társokrúl, hogy vad 's tájai inkább vadonak, mellyeket ha egyelőre csudálunk is, szép emléket nem hagynak magok után. Azonban milly édesen lesz az ember meglepetve, midőn a' komor vad tájak helyett a' legtündéribb vidék tün fel elébe. A béczek magasán és még is szelíden nyulnak el 's a' legkellemesebb változásokat mutatják. A' legmagasbak örök hóval vannak fedve míg alattok az alacsonyabbak kéklenek.“ Biedermeier hegyek, magasak és szelídek. A nép az egyetlen, amelyik az élettelen tárgyaknál is makacsabban, nem alkalmazkodik az általános szelídséghez; „igen durva“. „Kár, hogy e' tündér tájakat miveltebb nép nem lakja.“ Talán ott lehet valami baj, ami később az otthoni béresgyerekeknel tünik fel neki. „Míg sokan ebbe a korba a' czukros ételek közt is mérgeesen válogatnak, addig hány van a' ki hetekig is alig lát egyebet málékenyérnél, a' mi csakugyan rosz eledel, kivált magába... Azt mondaná valami józan okos ember most, ha e' betük fennhangon kiabálnának: Mily bolond ábrándos beszéd, minden úgy jó a' hogy van. És én tudom jól ha ők volnának rosz állapotba, nem volna jól úgy a' hogy van.“ Kölesey Toni ezzel a szívből jövő felbuzdulásával is nagyszerűen beleillett korába, a bie-

dermeierbe, aminek másik neve nálunk: reformkor.

Halász Gábor

MARCONNAY TIBOR: AZ IDŐK KERTJE. (Szonettek. A „Kivonulás“ kiadása. 1938.)

A szonett a fegyelmezett líraiság műfaja. A kész mű eleve meghatározza a kifejezésre törő gondolat kalandját és küzdelmét. Ezért csodálkozunk, hogy Marconnay — ha átmenetileg is — ennél a műfajnál kötött ki. Heves, erőszakos vérmérsékletű, gondolatvilágában is zaklatott egyéniség. Ámbár a művészes mindig egyik erős jellemvonása volt — s viszont ebben a kötetében is van valami herkuleskedő, levetkőzhetetlenül fegyelmezetlen, gyermekes.

Szonettjei képek, rugalmas és szikrázó képek s történesek — néha balladácsak —, bennök legtöbbször a természet mondja ki az utolsó szót. A legművészebbek azok, melyekben távoli pontokat köt össze, egymástól független elemek egymásnak felelgető hangjait csendíti össze, hogy a bennük élő kozmikus hangulatot, melyben expanzió ihlete horgonyoz, megéreztesse. (*Egy démon földre szállt, Advent.*) Ilyenkor a mulandóság ráncai alatt az örökkévalót találja meg. Szonettjeiben nem a táj kikerekített, szkematizált egysége a fontos — nem afféle állóképek —, hanem a fordulat, a vonalvezetés, a szavak ütközéséből kiserkedő friss életszerűség. Ezt az életszerűséget a líra legalább száz év óta keresi, ezt kereste a szimbolizmusban is a maga módján, az irreálitás realitásán keresztül: Marconnay egy puritánabb szimbolizstikával, kevésbé árulkodó és kevésbé színpadias szembeállással s friss, éberebb, józanabb látásmóddal igyekszik megtalálni. A belső látás helyett a külső látáshoz tér vissza — ezzel persze visszakanyarodik egy megelőző ideálhoz... Ez az úgy látszik immár poétikájává vált szemléletmód erősen megszabja versalakító módját is: ezért van az, hogy verssorait néha apró mondatokra töri: új lobbanás a szembe, új fordulat a versben. — Ez azonban csak szonettjeinek egyik részére áll. — Az ebből folyó kép-bőség nemcsak a ter-

mészetet imádó ember észrevevő mohósága, hanem poétika is, legalább is az alkotó erőerzet öröme, az alkotóerő gyakorlása: keményen és kegyetlenül, romantikamentesen uralkodni az elemeken. Formálni az anyagot s nem elfogadni a léhán és szellemtelenül felkínálkozót.

Szonettjeinek másik része, borús és lázongó magánbeszéd, lírájának közvetlenebb és meztelenebb kifejezései. Ezek között is pár igen szép van. (*Erdő, berek, Sokdíg tűnődött, A hivatás dicsérete, Kor, Az őszi sóvárgás, Az áruló beszél.*) E fajta szonettjeiben a magatartás páthosza, magától elragadtatott ünneplése, a költő lázongó búja s szociális és irodalmi elégedetlenségei szólalnak meg. Az előbbiekkal szemben az, ami benne állandóbb. Hanem itt valamit. Marconnay mondanivalójában ép úgy, mint formanyelvében még mindig a különállást akarja biztosítani magának. És itt kerül szembe bejelentett igényével s siklik egészen észrevétlenül a végzetes circulus viciosus pályájára: belső világa jobbra negatívumokban nyilatkozik meg. Nem lesz belőle népköltő soha — mint előszavában óhajtaná — alexandrinusai s természetszeretete ellenére sem! Hiányzik belőle a naív és nagyszerű felelősségvállalás, mely súlyos dolgokért is egyszerűen és utógondolat nélkül meri tartani a hátát. Ha elemezzük mondanivalóját, valóban azt találjuk, hogy főleg tiltakozás, tagadás; pozitív lelkesültsége is az ellentét sarkán fordul s ereszt le magának hidat csapkodó kiütései számára. Valamit utál, gyűlöl — sok mindent utál-gyűlöl, amiről közelebbit nem mond s ez az árnyalatlanúság, ha mindig használ is a versnek, de egészében üressé teszi az ópust. Szonettjeit csak addig élvezzük, ameddig olvassuk s visszaidézett arcán a hadakozó izgalmát látjuk, de nem a kimondott szó dicsfénye ragyog. Valami önmagában megdicsőült, östermeszeti, Nap-fia Marconnay áll előttünk ezekben a versekben, aki szüzi és romlatlan és kemény és igaz, de ez attributumok tartalékait nem érezzük, bőven ömlő forrásai nem locsolják át maguktól szikrázó kertjét. Főleg azért Nap-fia, hogy szonettjeit megírja, viszont

leginkább azért, mert azokat megírta. E dermedt menekülés szuggesztív is, érthető is, érdekes is, de egyetemes hatásának szervi akadályai vannak.

Negatívum az is, ahogy Marconnayban költői természete tudatosodik. Önmagáról alkotott felfogása sokkal inkább parnassien-nek mutatja, mint amennyire valójában az! Ez viszont elvitathatatlan erejére és eredetiségére vall. — Kötetéhez előszót is írt. Ez az előszó ismét elmaradhatott volna. Művelt olvasónak árt, műveletlennek nem használ.

Hencze Béla

A MAGYAR PROUST. (*Marcel Proust: A la recherche du temps perdu* c. 17 kötetes munkájának két szakasza megjelent magyar nyelven *Gyergyai Albert* fordításában. Grill-kiadás.)

Gyergyai Albert a francia irodalomnak a franciák által is igen-igen nagyra becsült, egyik legkiválóbb magyar ismerője. Ismerője és ismertetője. Mint tudós, a mai francia regényről írott könyvével ért el nemrég nagy sikert, mint Proust művének magyar tolmácsolója pedig a legnagyobb műfordítók közé sorakozott. Mint tudós, teljes fegyverzetel s az őrtálló katona megnyugtató éberségével silbakol a magyar-francia szellemi határon; mint művész, a francia forma kigyógyíthatatlan szerelmese; mint emberek közt forgó ember pedig a francia értékeknek szinte misszionáriusi hevületű propagátora. E kerek egy lélek ily három irányú megnyilatkozása minden korban szimpatikus lett volna, de különösen az most, a mi német szellemtől szaturált korunkban.

A megajándékozottság első öröme után nézzük meg mostmár egy kicsit közelebbről, hogy mit is kaptunk a kezünkbe. Proustban általában véve a modern irodalom egyik legmerészebb újítóját s leghathatósabb megtermékenyítőjét tisztelik. Műve egyik főjelentősége onnan származik, hogy az eladdig módszertani kérdést, az eseményeknek az időben való lepergetését teszi meg műve fő témájául. A modern ember számára a romantika fedezte fel az időt. Ekkor szaporodtak el a történeti tárgyú szép-

irodalmi munkák, ekkor született meg az új történettudomány s számos tudományágban ekkor lett uralkodó a történelmi módszer. Az első romantikusokat a tökéletesebbnek képzelt régmúlt érdekelte s csak a következő nemzedék kezdte kutatni a pontos időbeli egymásutánat. A világháború óta már nem érünk rá hűvösen érzékelni az idő múlását, hol repülőgépeken, hol narkotikumok útján futunk előre, vagy utána. Az időkérdés a generációs válsággal együtt érett korproblémává. Az idővel való küszködésnek a német irodalomban is megtaláljuk ugyan a nyomát, de legnagyobb arányú kifejezését Proust művében szemlélhetjük. Ő pontos sorrend helyett emléképeket idéz fel; ezek a képek és motívumok osztódnak, majd bujkálnak aztán, s egyszer egyik, másszor másik szereplővel kapcsolatban, vagy szereplővel tűnnek fel újra. Ez a wagneri motívum-bujkáltatás Proustnál az irodalom és a zene közötti határsértés eléggé idegen a magyar lélektől. Magát a regény tematikáját azonban, az idővel való bajlódás, illetve az időből való viszonylagos kiemelkedés gondolatát az ázsiai természetű magyar ember messziről jött édes rokonként fogadja. Ennek az édes rokonnak azonban első pillanatra egy igen nagy hibája van a mi szemünkben, az, hogy oldalas mondatokban beszél, s egy-egy mondaton belül a lehető legravaszabbul helyezi el az egymásba szövődő, egymást keresztező, egymást megszakító alárendelt mondatait, s ezzel a mondatbeosztással nem is annyira értelmünket, mint inkább szemünket akarja plasztikus gyönyörűségeiben részeltetni. A fordítóknak ezen a téren volt legtöbb nehézsége s érdeme is ennek a problémának a megoldásában rejlik. Csodálatos hűséggel őrizte meg az eredeti mondat felépítését s ugyanakkor a közfelfogás, sőt az uralkodó tudományos felfogás szerint is sértetlen magyar nyelven sikerült visszaadnia a regény mondanivalóját.

A fordítás második és harmadik általános jellemvonása a francia és magyar nyelv különbözőségéből fakad. A mi nyelvünk nem ismeri a nemeket s nem ismeri a participiális szerkezeteket,

ezért aztán a fordító sokszor szinte röpké magyarázatokat, névismétléseket (néhány mondatrészt megismétlését) kénytelen a szövegbe belopni. Ha pedig felbontja a participiális szerkezeteket s általában a sűrített kifejezéseket, a francia regény írott mű jellegével szemben a magyar fordítás beszélt jellegűvé válik. Egyes kifejezéseiben néha talán fölöslegesen, bár szemmel láthatólag megvilágosító szándékból választ szinonimát a spontán kínálkozó szó helyett.

Ha összehasonlítjuk az eredeti szöveggel Gyergyai Albert monumentális fordítását, az első és utolsó benyomásunk, hogy az eredeti szöveg megvilágosodott és költői szépségei tudatosultak. Mint minden jó műfordítás — a szó nemes értelmében — kívántatja az eredetét.

Barczán Endre

GUY DE POURTALES: A CSODÁLATOS HALÁSZAT. (Regény. Fordította *Kőszegi Imre*. Az Athenaeum kiadása.)

Kettős műfajú alkotás ez a regény. Elvezet az ős-patricius, kálvinista genfi családok otthonába, megrajzolja zárt társadalmukat, jól érzékelteti az új családoknak ebbe az elhatárolt világba való beszűremkedését, följe kerekedését. Tartalma nagyobb részénél fogva tehát társadalmi regény. De történetivé teszi — különösen a világháborúval foglalkozó részeknél — a valódi események, valódi nevek szerepeltetése.

Főalakja, Paul de Villars, két nemzedék között áll. Még elkülönültebb teszi helyzetét, hogy művészlélek. Így szakad ki a rohamok megszokott életformáiból, így lesz belőle zongoraművész és zeneszerző. Szabadulni akar az ódon keretek szorító hatalmából, keres valami újat, önmagát, a szerelmet. A kálvini Genfből a rousseau-i Genfbe akar eljutni.

Kettős szerelmi története tudatalatti mélységek finom boncolása. Első szerelme, Louise, mindig a lelket, *csak* a lelket keresi. Máshoz megy férjhez vélt kötelességből, érzésben hű marad Paulhoz, de nem képes arra, hogy odaadja magát neki. Nem férje iránti tisztos-

ségből — ilyesmiről szó sem esik — hanem különös, természetellenes lelki alkata miatt. Egy borzalmas lausanne-i éjszaka, melybe mintegy szimbólikus lángcsóvát vetít a francia partokról átvilágító tűzvész, véget vet ennek az egyre kínosabbá váló szerelemnek. Paul a felszabadulás érzésével, a testi vágy pogány ujjongásával ölelkezik össze unokatestvérével, a szép, okos és természetes Antoinette-tel.

Az önfeledt szerelem éjszakája még nem vezet házassághoz, sőt kapcsolathoz sem. A nyugtalan, hamletien töprengő fiatalember még mindig keres valamit. A világháború kitörésekor a francia hadseregbe kerül. Összekötő szerepe van az angol és francia csapatok között. Alakja itt kissé háttérbe vonul, hogy a szerző néhány érdekes dolgot árulhasson el a szövetséges hadak előttünk kevésbé ismert intimitásaiból. Gázmérgezés, kórház az idegen seregekben küzdő svájci sorsa. A fegyverszünet után visszatér szülővárosába, lassan-lassan eltűnik az árnyék közte és Antoinette között. Az író házasságot sejtet könyve végén.

Pourtales valóban gazdagon hangszereli regényét. A szín előterében mozgó három főalak egyéniségét a tudatalatti megsejtetésével jellemzi. Az író beléjük láttat a nélkül, hogy mindent kimondana. Mögöttük látjuk a genfi zárt társaság különös, néha — mint pld. a hét Villers nagybácsi esetében — az abnormalitásig különös alakjait. Kiemelkedik közülük Victor Galland de Jussy robusztus, zordságában is mélyen emberi, sötét bronzból öntött szobra.

A regényben minden mozog, halad, változik. Nemcsak a főhős és a vele közelebbi kapcsolatban álló személyek előtérben lepergő története fejlődik benne, hanem az eleven kulisszák által alkotott háttér: a rejtélyes, hozzáférhetetlen apa, a közelebbi és távolabbi rokonok, a kertész, a „szökött katona“, az orosz kommunisták valóságából tépett, plasztikus galériája.

Még távolabbi háttér a világtörténelem mozdulása. A háborús részeknél mutatkozik a regény műfaji kettőssége. Szívesen elmond az író — a regényala-

októl függetlenül is — politikai és stratégiai érdekességeket. Az angol-francia front mögötti surlódások, egy német támadás leírása, a francia hadikórház élete történetivé teszik a művet. Francia létére igyekeznek a németekkel szemben — kiknek zenéjét ismeri és szereti — tárgyilagosságra, ha nem is mindig sikerrel.

„Új ég és új föld“ c. fejezetében a népszövetség egybegyűlését mint megkérdő, föloldó végakaratot érzékelteti olvasóival. Csodálatos, hogy a franciák — még írják is — itt tartanak.

A regény jobb fordítást érdemelt volna.

Szabó Richárd

TOLNAI GÁBOR: AZ ÁRVIZ ÉS AZ IRODALOM. (Különlenyomat a „Pest-Budai árvíz 1838 ban“ című műből. Bp. 1938.)

Tolnai Gábor munkája két önálló, de összedolgozott tanulmányt foglal magában. A szerző ugyanis, és az olvasó csak dícsérni tudja érte, nem elégedett meg az árvíz sugalmazta irodalmi alkotások és társadalmi mozgalmak száraz és önmagában kevéssé tanulságos felsorolásával, hanem az árvíz ürügyén a Szent Szövetség korának emberét, a biedermeier kori ember életstílusát rajzolta meg s a háttérben magát a nálunk ma is oly időszerű, annyi maradványában élő kort. Ezt a főcímen túlmenő munkát jelzi az alcím: — „Pest-Budai ember a Szent Szövetség korában“.

Kísérlete a maga nemében az első. A Szent Szövetség kora emberének tanulmányozására, a Tolnaiéhoz hasonló átfogó szellemben, mind a mai napig nem akadt vállalkozó kultúrtörténészeink között. Jóllehet, ez a rövid tanulmány tervrajzában, mint lehetőség, az egész kort magában hordja, úgyhogy csupán a már adott részleteket kellene tovább fejleszteni, kiszélesíteni, hogy a biedermeier teljes képét megkaphassuk, mégsem üres keret, mégsem vázlat vagy kivonat-szerű, hanem teljes és befejezett egész. A vállalkozás sikerének okát, a bőséges tárgyi ismereten és az intuíción kívül, a szerencsésen megválasztott mód-

szerben s főként a módszer alkalmazásának módjában kell keresnünk.

Tolnai egyetlen pillanatra sem válik a módszer rabszolgájává, ami annál könnyebben megtörténhetnék, mivel tanulmánya az első magyar életstílustanulmány. Módszerét rugalmasan, szinte észrevehetetlenül alkalmazza, a tudományos munkához elengedhetetlenül szükséges fegyverzettséggel. Olykor az életstílust használja fel a művelődés jelenségeinek magyarázatára, máskor éppen ellenkezőleg a művelődés jellegéből vonja ki az életstílus meghatározóit. Ugyanakkor azonban számol a mindenható államhatalommal, mely mind az életstílusnak, mind a művelődésnek könyörtelenül határt szab. A módszert tehát, a szerint, hogy melyik oldalról közeledünk hozzá, mindig más és másféleképpen határozhatjuk meg, anélkül, hogy akár egyik, akár másik meghatározás kimerítené.

S mivel a módszer rugalmas és hajlékony, életszerű a kép is, mely végső eredményképpen kialakul. A metternichi politika kíméletlen és következetes nyomására az élet összezsugorodik, megszűkül és befelé fordul. S miközben minden kicsivé, családiassá, bensőséggé szelidül, meggondolkoztató ellentétképpen, e jámbor eszményekkel egyidőben tombol a romantika, a maga sirköltészetével, kísérteteivel, történelmi szörnyűségeivel és nagyságaival. Ez az ellentét érthetetlennek, feloldhatatlannak látszott. Tolnai oly egyszerű, oly magától értetődő magyarázatot ad rá, hogy többé már nem az ellentétet csodálkozunk, hanem azon, hogy ez még eddig egyetlen tudósnak sem jutott eszébe. A biedermeier élet börtönszerű korlátozottságában a lélek a szellem kalandjában keres menekülést, szabadságot, izgatószeret, levegőt. A kor gyermekének „ablakában muskátli virul“, de ő a „blaue Blumet üldözi“. Biedermeier és romantika nem-hogy ellentétek volnának, hanem szűkszerűen összefüggének.

Tolnai Gábor a részletkutatások bőszéges anyagát átfogó tervbe illesztette, ahol a kuriózum részletté vált, minden adat a maga helyére került, mintegy megtalálta értelmét. Szempontjai gaz-

Könyvek és írók

dagságával és minőségével munkája minden bizonnyal vissza fog hatni a további részletkutatásokra is.

Kolozsvári Grandpierre Emil

ARADI ZSOLT: Az ÉG A RÁCS MÖGÖTT. (Révai-kiadás. — Budapest, 1938.)

Ha nem derülne ki mindjárt a regény előszavából, hogy ennek a könyvnek élmeny- és dokumentumjellege van, bizvást hihetné az olvasó, hogy kezdő íróember fantáziájából született, irodalmi utánérzések hatása alatt keletkezett regény nyel van dolga. De Aradi Zsolt maga mondja, hogy mindaz, amit az olvasó elé tár, a hős és néhány mellék-alak kivételével — valóság és így annál hangsúlyozottabban kell rámutatnunk arra, hogy az irodalomban nem elég valamit pusztán átélni, irodalomná is kell azt formálni, azaz művészileg is át kell még egyszer élni.

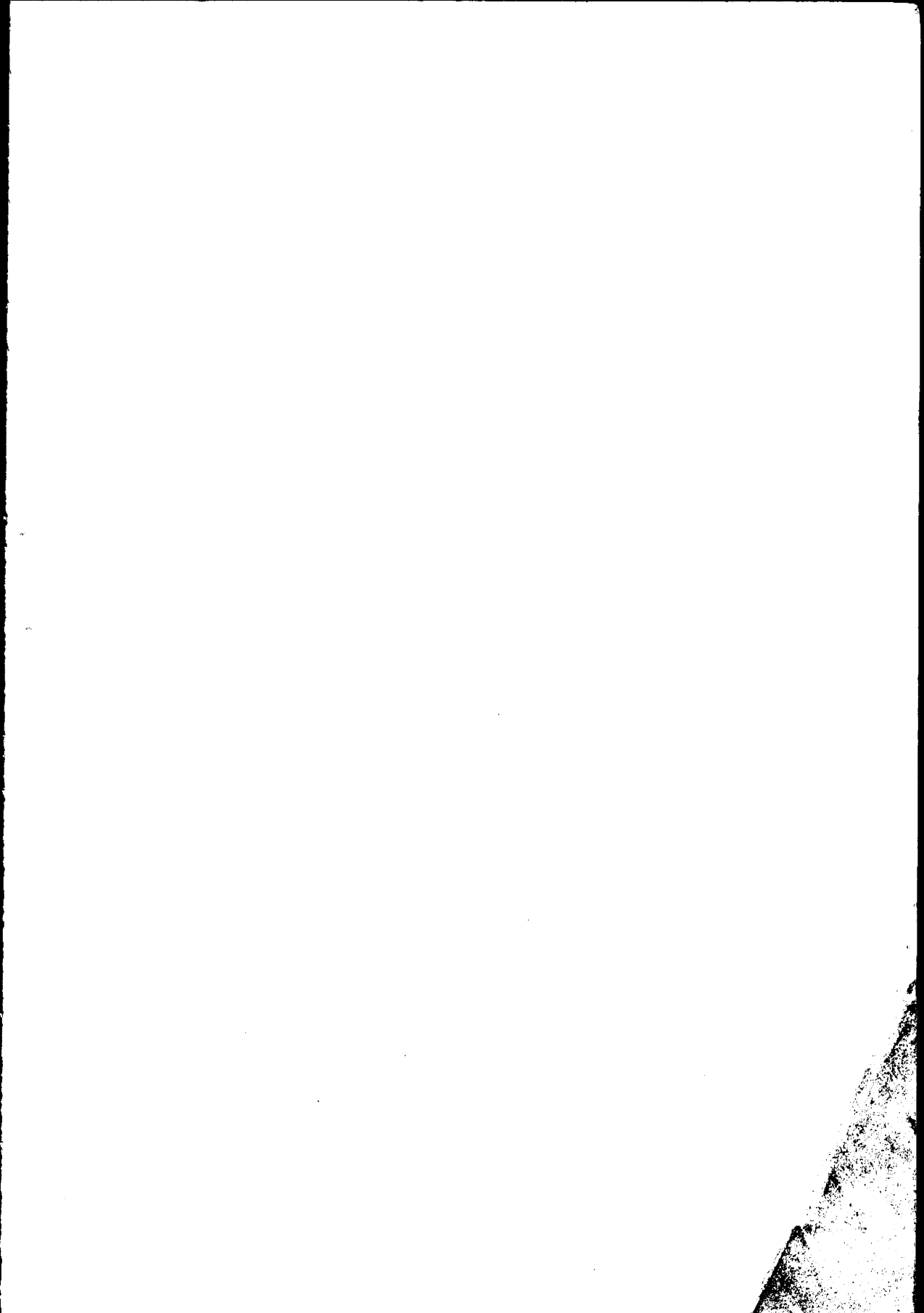
A regény úgynevezett kisebbségi, vagy még közelebbről meghatározva, börtönregény. Hőse: gazdag földbirtokos család elkényeztetett fia. A hatóság politikai vétség miatt, — valójában ártatlan, meggondolatlan beszélgetések és levelezések miatt, — elfogja és az alig tizennyolc éves ifjú az otthon puha melegéből egyszerre a börtönök ismeretlen, félelmetes világába kerül. Nem érti, hogy miért kerül ide, nem tudja megmagyarázni, hogy mi az ő bűne, azt hiszi, hogy valami borzalmas tévedésnek esett áldozatul. Ifjú hercegnek képzelet magát, aki egészen más, mint a többi ember. Azonban csakhamar rádöbben, hogy eddig álmvilágban élt, nem látott és nem tudott semmit. Rájön az orvosi vizsgálatnál — hogy ő is olyan, mint a többi ember, megtudja, — a rendőrigazgató mondja meg neki, — hogy egyetlen bűne, hogy kisebbségi nép fiának született. Ezt megérti, de még mindig nem érti, hogy miért gyűlöli egyik ember a másikat. Letartóztatják és fogházba szállítják.

Közben megismerkedik a rendőri appa-

rátussal is. Egy sikkasztó megmagyarázza neki, hogy a rendőrség tulajdonképpen gépezet, a rendőrök maguk is a masina kerekeivé, szíjaivá alakultak át és innen nincs többé menekülés. (Ezrészr elmondták már ezt a kalandorregények.) Látjuk az ügyvédet is, aki kövér és pénzsóvár. A rendőrigazgató naívan ravasz és raffináltan kegyetlen. Cigaretta lóg a szájában, elegáns és gúnyosan mosolyog. Mintha csak egy detektív regényből vagy egy amerikai bűnügyi filmből vágták volna ki! A kihallgató rendőrtisztviselő kicsi és vörös, egyszer még a szeme is vörös lett, sőt a ruhája is. (Miért kell egy elleneszenes embernek okvetlenül kicsinek és vörösnek lenni?) Hősünk lassanként alkalmazkodik az új élethez, a cellák társadalmának életéhez. Új alakok tűnnek fel, nagyon vegyes társaság, de igen érdekesek. A jószívű gyilkos cigány, az erdész, aki mindenkinek Shakespeare-ről mesél, a nagytekintélyű Gorek, aki bejárta a félvilágot, Weiser, akit mindenki utál, mert árulkodik, mindezek igen érdekesek, csak kár, hogy rég ismert börtöntípusok, új életet Aradi Zsolt sem tudott beléjük önteni. Végnélküli vitakozások és semmitmondó filozofálgatások, — közben-közben egy-két börtönvers (még ezek a legjobbak) töltik ki a fogház egyhangú életét. Végül egy év után fölmentik hősünket, kiszabadul, de folyton visszagondol a cellák lakóira és visszavágyik közéjük. (Minden börtönregény ezzel végződik.)

Dicsérjük a könyv tiszta szándékát, nemes idealizmusát, egyszerű, rokonszenves stílusát, sokszor érdekes meseszövegét? Aradi Zsolt élményein át egy lélek útját próbálta bemutatni, dokumentumaival a kisebbségi hősöknek és mártíroknak akart áldozni. Sajnos, regényét nem a művészi megoldás értéke, csak a kisebbségi sors mindjobban kiéleződő szomorú időszerűsége teszi érdekessé.

Bikácsi László

SYLVESTER

PROTESTÁNS SZEMLE

2

TARTALOM :

- Ravasz László : Lenni és látszani ● Makkai Sándor : Ady három világa ●
Az oxfordi konferencia üzenete a keresztyénséghez ● Gaudy László :
A politikai protestantizmus ● Kovács Endre : A felvidéki magyarság ●
Gulyás Pál : Oláh Gáborhoz (vers) ● Sárkány Oszkár : A cseh Janus-arc ●
Török Pál : Vörösmarty, mint politikai kritikus ● Jelek és magyarázatok
● Könyvek és írók

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

FŐSZERKESZTŐ : MAKKAI SÁNDOR FELELŐS SZERKESZTŐ : KERECSENYI DEZSŐ

FŐMUNKATÁRSÁK : PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE, TÚRÓCZY ZOLTÁN

1939. FEBRUÁR.

BUDAPEST

XLVIII. ÉVFOLYAM

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

JUHASZ ISTVAN: Hitvalló egyháztörténet — — — — —	105
GAUDY LASZLÓ: Háslett: A tudomány megoldatlan problémái — —	108
VAJTHÓ LASZLÓ: Vojnovich Géza: Arany János életrajza — — —	109
KARACSONY SANDOR: Incze Gábor: A Kispénzverő-utcában — —	110
BIKACSI LASZLÓ: Jékely Zoltán: Medárdus — — — — —	111
vitéz SZÓNYI SANDOR: Révay József: Raevius ezredes utazása — —	112

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, könyveket, folyóirat-cserepéldányokat a felelős szerkesztő címére (Budapest, VII., Lövölde-tér 2. II. 1.) kell küldeni. Az előfizetés, megrendelés és szétküldés ügyeiben a kiadóhivatal (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.) illetékes.

A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk. Kéziratokat a szerkesztőség nem őríz meg és nem küld vissza.

Minden közleményért írója felelős.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).

Felelős kiadó: Szabolcska László.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.

A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.

Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI
TÁRSASÁGUNK f. évi február hó 23-24.
napjain Budapesten a református theologiai
akadémia dísztermében (IX., Ráday-u. 28.)

konferenciát tart

---

a következő programmal:

ELSŐ NAP. (d. u. 4 órától kezdve:)

BEVEZETŐ BESZÉD. D. Kapi Béla, az Irodalmi Társaság
üv. elnöke.

1. *Egyház, állam, nemzet viszonya dogmatikai és keresztyén
etikai szempontból.* Dr. Vasady Béla egyetemi ny. r. tanár. —
Felkérve hozzászólásra: Turóczy Zoltán.
2. *Egyház és állam jogi kapcsolatai.* Dr. Szentpéteri Kun Béla
egyetemi ny. r. tanár. — Felkérve hozzászólásra: Dr. Karner
Frigyes Károly.

MÁSODIK NAP. (d. u. 4 órától kezdve:)

1. *Nemzeti állam és felekezeti iskola* D. Dr. Pröhle Károly
egyetemi ny. r. tanár. — Felkérve hozzászólásra: Dr. Imre
Sándor egyetemi ny. r. tanár.
2. *Keresztyénség és nemzetnevelés.* Dr. Makkai Sándor egye-
temi ny. r. tanár. — Felkérve hozzászólásra: Dr. Benes Zol-
tán miniszterelnökségi miniszteri tanácsos.

ZÁRÓBESZÉD: Dr. Ravasz László püspök.

FELKÉRJÜK hátralékos előfizetőin-
ket, hogy Szemlénk előfize-
tési díjában fennálló tartozá-
saikat rendezni méltóztassa-
nak.

KIADÓHIVATAL.

Lenni és látszani

A debreceni diák másnapos hangulatban felébredve, reábámul a coetus félhomályában egy tárgyra, majd utána nyúl és ezt mondja: azt gondoltam ennek a kulacsnak, hogy cipó, hát most látom, hogy sapka. Íme, a pillanat tört része alatt, háromféle tárgynak látjuk ugyanazt a dolgot. Már ez is mutatja, milyen *nagy különbség van a valóság és a látszat között.*

Komolyabbra fogva a dolgot, azt kell mondanunk, hogy az élet egyik leggyökeresebb problémájával állunk szemben. A világon minden dolog először csak látszik; azaz kép támad bennünk róla, s mi egyebet sem csinálunk, csak a tárgyról alkotott képeinket, azután fogalmainkat, végül ítéleteinket szakadatlanul revideáljuk és javítgatjuk. Az ember először csecsemő korában egy följe hajló homályos foltot lát, később tudja meg, hogy az az édesanyja, s mikor öreg fővel sírba teszi, zokogva vallja meg, hogy egész életén át nem tudta megismerni, ami e homályos kép mögött elrejtőzködő áldott személyiség, kibeszélhetetlen gazdagságú, titkaiban végére járhatatlan valóság. Tulajdonképpen az az örök harc, amelyet magunk és világunk megismeréséért szakadatlanul vívunk, az a legfölségesebb hősköltemény, ami ezen a földön lejátszódhatik, nem más, mint millió meg millió léleknek, évmilliókon keresztül hangyaszorgalommal való haladása a látszattól a valóság felé.

Ennek alkalmasint az az oka, hogy a valóság és látszat megkülönböztetése, azaz, a látszat mögött a valóságnak a felfedezése, az emberre nézve *döntő jelentőségű* kérdés. Ugy kell lennie, hogy a látszattól nem tudunk megélni, csak a valóság az, amire építeni lehet. Nem lehet valakinek telefonálnom, ha egy olyan számot hívok fel, amelyik az övéhez hasonlóan *látszik*, de nem az. Nem lehet rálépnem egy olyan pallóra, amelyik teherbírónak látszik, de nem az, mert beleesem a mélységbe. Nem lehet megvédenem magam egy olyan fegyverrel, amely hű utánzata ugyan a revolvernek, de miután csokoládéból van, csak csemegeként való. Ezeket a példákat vihetem tovább. Nem lehet végigélni egy olyan házasságot, amelyben a felek hűsége csak látszat, de nem valóság. Nem lehet megélni olyan szeretetből, amelyik nagyszerűen meg van ugyan játszva, de mögötte önzés és ellenszenv rejlik. Nem lehet magamról azt a látszatot ébreszteni, hogy lángelme és hős vagyok, ha az eszem korlátolt és a szívem gyáva. Minden látszat csak ideig-óráig él, azután elpattan, mint a szappanbuborék, kiábrándulás vagy keserű lázadás következik utána. A látszatra alapított élet kaland, amelyik ideig-óráig sikerülhet, de előbb vagy utóbb mindenki rajta vesz. Az embernek azért legfontosabb feladata, hogy a látszat és a valóság között különböztessen, s a látszatokat eldobva magától, mindig a valóság felé törjön, mert egyedül a valóságra alapíthatja önön életét

és egész világát, még élesebben kifejezve: *saját léte függ a valóság megragadásától.*

Ennek ugyebár nem lehet más oka, mint az, hogy maga az emberi lét gyökerében a valóságnak a kérdése. Nem az a fontos, hogy minek látszom, hanem az a fontos, hogy vagyok-e és mi vagyok? Az, aminek látszom, az nem én vagyok, abból én nem tudom léteimet tovább folytatni, az különböző és idegen tölem, s éppen úgy nem tart meg engem, mint ahogy a haláltól nem ment meg sem a ruhám, sem a fegyverzetem, sem a kitüntetésem. A létezés maga csak a valóság medrében képzelhető el, *lenni nem lehet másképpen, csak a valóságban.*

Valóságban lenni. Nem tudom, gondolkoztak-e arról, hogy ez milyen különös, összetett és tragikus dolog. Általában véve milyen merészség, milyen kockázatos vállalkozás a lét, mennyi akadály és ellensége van annak, hogy én legyek, s milyen csodálatos és minden pillanatban váratlanul megnyert csata az, hogy én vagyok. Minden lét más létet fenyeget és támad. Világcsodája tehát, hogy mindezideig minden *van*. Pedig mi minden történik arra nézve, hogy ne legyen! Gondoljuk el, hogy annyi százezer folyó egyebet sem csinál, csak el akar folyni, hogy egyszer már ne legyen és mégis mindig van. Száz meg százezer hegy, a tízezer méter magas Mount Everest és a vakondtúrás, szakadatlanul csak fogy, mállasztja a fagy és a hó, gyalulja a szél, mossa a víz, mindenik hegy le akar szállani, a síkban akar elfeküdni, megszűnni és mégis mindig van, sőt sokszor felágaskodik. Megvan az életideje a csillagoknak és a bolygóknak, kihűlnek, életerejük elsugárzik, atomjaik szétporlanak és egyszer pályafutásuk bevégeződik. Hol van a csillagtemető s mi van ott a fejfákra írva? Azt, hogy minden élőlény születés és halál határa közé vettett, nem kell fejtegetnem, mert mindenki tudja. Gondoljunk csak arra, hogy kétszáz esztendő múlva kik lesznek itt és hol leszünk mi, minden problémáinkkal, igényeinkkel és szenvedéseinkkel! Világos dolog tehát, hogy a lét maga minden pillanatban megnyert utolsó és ismét utolsó győzelem.

Még a kovakőnél vagy a gránitatomnál sem megy ez a küzdelem könnyen. Mennyivel nehezebb ez az élőlénynek. Mi erőt fordít erre a küzdelemre például a szervezeted; mozdonyokat lehetne hajtani azzal a munkával, amit a szíved végez, azért, hogy légy. Mi hőmennységet halmazol fel erre a célra a táplálkozással, nézz meg egy statisztikát arról, hogy Budapesten mi élelem fogy el egy évben, s mindez azért, hogy mi 1938-at végigszolgáljuk. De mindez csekélység ahhoz képest, mi lelki megrendülés, félelem, aggodalom, kívánság, harag, gyűlölet, vágy, irigység, ötlet, számítás, fogcsikorgató akarat, kétségbeesett erőfeszítés szükséges ahhoz, hogy mi tovább legyünk. Megdöbbenve látjuk, hogy a lét szakadatlan gond és szakadatlan teher, szakadatlan erőfeszítés és szakadatlan küzdelem, szakadatlanul lobogó szenvedély és pillanatonként kicsikart diadal. Mindezt összevéve, félelmes, hatalmas,

Halálosan komoly, megrendítő és szenvedélyes művelet a létezés, gyökeresen nagy, páratlan *feladat* is, amihez semmi egyéb a világon nem fogható. Legnagyobb, legkomolyabb, legnehezebb, leggyőzelmesebb, legcsodálatosabb dolog *lenni*.

Ha a létnek ezt a természetét vizsgáljuk, rájövünk, hogy a lét az a sajátságos valami, ami mindig *megvan*, de mindig *hiányzik* belőle. Mindig *megvan* ő maga, de mindig *hiányzik* belőle *önmaga*. Ebben a pillanatban én vagyok, de létem gyökeréhez az tartozik hozzá, hogy ugyanakkor *hiányzom önmagamnak*. Ezt a hiányt akarom megragadni, ezért reszketek, ezért aggódok, de az én bús és vad szenvedélyem, örök kockázatom, halálos párbajom, véres koszorúm, pyrrhusi győzelmem, hogy megint megragadom, megint megfogom — önmagam létét; újra vagyok és újra hiányzom önmagamnak.

Hogyan hiányzom önmagamnak? Hiányzom úgyis, mint *egész*; vagyis lételemnek hiányzik önnön lételem; de hiányzom millió részben, annyi részben, ahány részből állok én, az egységgé szervezett különös és csodálatos lét. Tehát hiányzom magamnak, mint kenyér, mint élettárs, mint gondolat, mint erő, hiányzom önmagamnak, mint méltóság, érték, béke, egyensúly, kiengesztelődés. Hiányzom önmagamnak mint cél és tökéletesség. Tehát a lét millió meg millió hiányban szakadatlanul igényli önmagát. Követeli a részét, felveszi önnön tőkéje kamatait, a fa egész ágának gyümölcseiből táplálkozik a fa gyökere. Az élet nyilvánvalóan arra megy, amerre szükségei járnak, előcsapataink az igény és kívánság, harci riadónk a hiány fájdalma, s a lét maga mint egy hadjárat, arra építi ki stratégiáját, amerre a hiány támdása, s a szükség hódító ösztöne kényszeríti.

Itt következik be az embernek tragikai vétke. Az ember az az egyetlen lény, amelyik fellépő hiányait nem csak a valósággal pótolja, hanem sokszor álproblémát keres. A játsszi álproblémák rendszere a *látszat*. Nincs olyan bibe, amely himpor helyett porszemet, vagy ábrándot ölelne át s attól várná a megtermékenyülést; erre egyedül az emberi lélek képes. Az ember a látszat szerzője és szolgálja. A látszat gyökerében tehát hazugság és csalás. Létnek mond olyasmit, ami nem valóság, s azt kívánja tőle, hogy a valóság helyét pótolja. Valakinek halvány az arca, de ő azt akarja, hogy rózsás legyen, szépen kifesti, s azt hiszi, hogy ezzel az élete, a fiatalsága, a vére lett tömöttebb, melegebb, lüktetőbb. Valaki 160 centiméter magas, nemcsak a cipőjét, nemcsak a kalapját tornyosítja fel, nemcsak a ruháját szabja nöttetőnek, de a fejtartása, a méltóságos ágaskodása, tekintélyhajszolása és imponálni akaró erőlködése egy csomó olyan látszatot alakít ki körülötte, amelyikről azt hiszi, hogy ez valóság, ez élet, ez nagyság. Azt hiszi, hogy mind ez az ő romolhatatlan és elvehetetlen tulajdona, pedig üres színjátás az egész. Gazdagnak még mutathatom magam és szórhatom a pénzt, ha szegény vagyok is, mindaddig, amíg hitelem van arra, hogy a más pénzével tegyem ezt; szellemi téren megjeljenhetek a világ előtt és mások gondolataival, ötletével,

bölcsességével sátorozhatok és a keresztkérdések elől visszavonulhatok. De erkölcsi vonatkozásban nehéz ez a vállalkozás, mert még legegyszerűbb formáját, a nagyképűséget is, mindenki észreveszi, legsötétebb formáját: a szélhámosságot pedig előbb-utóbb leleplezik.

De azért mégis sötét dolog, hogy az ember mennyire eltévedt ezen az úton. Az egész világ látszatra rendezkedik be. Azt hiszem, hogy ez a világban az ősgonoszság, az örök hazugság, minden nyomorúságnak, szégyennek és bukásnak a forrása. Gondoljuk végig, micsoda intézkedéseket teszünk, mekkora intézményeket alkotunk és milyen lángelmével rendezkedünk be arra, hogy áltassuk a világot, többnek látszódjunk, mint ami vagyunk, s általában *látszat-életet* éljünk. A nyelv tele van olyan kifejezésekkel és fordulatokkal, amelyek látszatot plántálnak. Gondoljunk az udvariassági kifejezésekre, gondoljunk a jelzőkre, a nyelvnek ezekre a kedves és színes alkotó részeire, melyek olyan fogékonyak a hazugság penészgombája iránt. Gondoljunk az elsieltett ítéletekre, az oktan általánosításokra, az elkopott indulatszókra, a nyelv magában véve tele van a látszat sorvasztó világbetegségével. Gondoljunk a filozófiára, elvonásból támadt üres elméletek, szavakkal jelzett fogalombábok zörgő héjaiból felhalmozódott rendszerekre, konglomeratum-hegyeire és zátony szigeteire olyan gondolatcsigáknak, amelyekből kihalt az élet. Mindez mutatja, hogy az emberi gondolkodás, az üres, magát áltató optimizmus, vagy a szenvedő, hivalkodó, nagyképű pesszimizmus, egyaránt tele van a látszat betegségével. Gondoljunk társadalmi életünkre, az osztályok rétegződésére, rangkérdésre, szórakozásokra és társadalmi kezdeményezésekre: mi látszat halmozódik fel benne! Gondoljunk Carlyle „Megfoltozott Szabójára“, erre a tréfáskedvű, de véresen komoly műre, amelyik kifejti, hogy a társadalom ruhakérdés, a ruha pedig látszatkérdés. Ő bizonygatta, hogy csak elméletben áll: nem a ruha teszi az embert, a valóságban a ruha teszi az embert. Ugyanaz a társaság egy udvari fogadásnál, béketárgyaláson egészen másképp viselkedik, mint pl. ahogy viselkednék egy közös gőzfürdőben ruha nélkül. Másképp viszonyulnak az emberek önmagukhoz és egymáshoz díszmagyarban és fürdőnadrágban. Gondoljunk arra, mennyi látszat vegyült bele a politikai életbe. Hiszen a politika, ha az igények művészete, akkor tulajdonképpen az igényeknek álpótlékokkal való kielégítése az igazi politikai művészet. A politikában a látszat a jelszavakban tűnik elénk, ezekben a csodálatos, különös bálványokban, melyekben senki sem hisz, de mindenki hódol nekik, mint a megvénhedt pogányság felvilágosodott bölcsei az isteneknek, akikről megvallják: nem bizonyos, hogy vannak-e, de az bizonyos, hogy ők nagy hasznukat veszik.

Az embernek az a tragikai vétsége, hogy látszatra építi fel világát, minden csalódásnak és nyomorúságnak a forrása. Ha csak valóság volna, nem volna csalódás, csak ott van kiábrándulás, ahol illúziókban hittek az emberek. Ahol valóság van, ott

igazság lakik, s az igazság világában nincs csalás. Minden meghasonlás gyökere végeredményében a látszat és a valóság ellentétére vezethető vissza, s lét nincs más, csak az, ami igazsággal rokon. Látszatokból származnak az ideológiák, a divatok, látszatok táplálják a testvérharcot; azért kell megölnünk egymást, mert félrevezettük és megcsaltuk egymást.

Én úgy érzem, hogy e nemzedék lelkének a mélyén valami undor ébred az látszatokkal szemben. Kiállhatatlan a színművészetben az álpáthosz és a szavalás, képben és írásban az üres minta, a lélek nélküli szabály. Azt keresik az emberek, ami közvetlen és természetes. Gyermekéből és ifjúságból valami ösztönös tiltakozást érzünk a közösen elfogadott hazugság-rendszerek ellen, s a jobbak hajlandók inkább rosszabbnak látszani, mint valóság ellenére helyesnek, jól neveltnek, illedelmesnek. Ahol az erkölcs lassan konvencióvá válik, mindig megtörténik, hogy a konvenció ellenségei az erkölcsnek is hadat üzennek. Maguk a népek, mint külön élő lények, szenvedélyes és félelmetes létezők, kezdenek megmozdulni, le akarják hányni mindazt, amit századok hazugságrendszere építettett rájuk osztályuralomban, politikai dogmákban és jelszavakban. Az egyházak megrendültek, s a leghívebb lelkek gyökeres próféciával követelik, hogy csak annyi létjogosultsága legyen intézménynek, szervezetnek, teológiának, amennyi belső, közvetlen, egyéni hit keserű és édes bora, pusztító és tápláló tüze áramlik szét bennük.

A létnek azt a tragikus vállalkozását, hogy látszatokra építsen, egyetlenegy dolog előzi vagy gyógyítja meg, az, ha hiányát a *valósággal* pótolom. Ez a valóság nem lehet a világ, mert mérőben más, mint én; nem lehetek én, mert éppen azért van hiányom, mert önmagamnak elégtelen vagyok. Ezt a hiányt csak *Isten* pótolhatja, aki milliószor több, mint én, aki mindenekfelett, s talán egyedül valóság, de aki ha tökéletesen más is, mint én, mégis az, amire nekem szükségem van, mert úgy van a lét alkotva, hogy Istenben találja meg önmagát, ez volt a célkitűzése, ez volt az alapeszméje a teremtésnek, ne csodálkozzunk rajta, hogy ez a teremtés célja és koronája is. A létező, akit embernek nevezünk, akkor találja meg léte értelmét, akkor oldódik fel önnön nagy titka, ha Isten elé áll és *benne ragadja meg azt, ami belőle hiányzik*. Isten nem látszik, Ő van, Ő még a látszatban is van, mert abban jelenik meg számunkra, hogy gondolataiban, cselekedeteiben, mindenekfelett pedig a testté lett Ige történeti személyiségében hozzánk érkező, általunk megragadható, felfogható és tapasztalható valósággá vált.

Elgondolható, hogy ez az élénkállás, vagy maga elé állítás nem valami kicsiny dolog. Világpólusok csúcsai érintkeznek és a mindenségben felgyült villamosság sül ki akkor, amikor egy lélek Isten elé áll és azt mondják egymásnak: Te. Ez a két világpólus a teremtő lét és a teremtett lét. A teremtett lét az Istentől néven szólított ember, e szembefordulással mindenekfelett léte gyökeres hiányait érzi, alkatának balog és bús szerkezetét, azt,

hogy műrekek helyett megesonkított torzó, összhang helyett fel-dúlt zürzavar; ez neki fáj, mert ez az ő létének siralmas minő-sége. Ezért az ő terhe, az ő jajgatása, az ő szenvedélye a bűn-bánat is. Minden igazi bűnbánat személyes, felelős ugyan, de minden igazi bűnbánatban kozmikus romlások rettenetes pana-sza ég. Viszont minden bűnbánat megvigasztalásában, s minden olyan ellentétnek a kiegyenlítésében, mely az ember és Isten kö-zött feszült: a hívő lélek válságán kívül *világhelyreállítás* is rej-lik, a lét megromlott szépségének restaurálása, s magára a terem-tett mindenségre hull belőle dicsőség. Imádságtól fénylenek a negyek s összhangban zúg a tenger.

A megszólított és bűnbánó embert Isten mindenekfelett igazzá teszi. Elválasztja mindentől, ami látszat, ami elmélet, ami érdem, ami jog, s magát a pusztta létezését hagyja meg, mint ami rettentő felelőség a végső ítélet fenyegetése előtt. Ezt a lehántott és tiszta valóságot, amelyik kívül esik minden emberi hatáson, befolyáson, kuruzsláson, könyörgésen, Isten maga elé állítja és egyetlenegy végső hiányát, önnön tökéletlenségét, egy *teremtő tulajdonítással* kipótolja. A Krisztuson keresztül néz reá s ezzel mindazt, ami hiányzik belőle, de Krisztusban értelemfeletti teljes-ségben megvan, *neki tulajdonítja*, azaz olybá veszi, mintha az emberé volna az, ami a Krisztusé. Ez a fiúvá fogadtatásnak a nagy titka. A végső igazságszolgáltatás tehát Istennek egy *látszatteremtése*, amennyiből krisztusiaknak tart, holott nem va-gyunk azok, de ezzel igazi teremtő munkát is végez, mert való-sággal tulajdonunkká teszi mindazt, ami belőlünk hiányzik, ám Krisztusból pótolható. Ez a második teremtés a létnek legnagyobb titka és *kegyelem* a neve.

A valóságot és a látszatot Isten igazsága ideleenn örökre elválasztja, odafenn megítéli és kegyelme olyan új kapcsolatba hozza, amelyben a *látszat létté válik*.

Ravasz László.

Magyarországról Európában semmit sem tudnak. Ne keres-sétek hát határitokon kívül Magyarország javát s hírét, midőn magatokban hevernek a valódi arany s ezüst bányák. Mindenben pedig a keresztény s nemzeti szót kellene jelígéül használnotok. Le kell vetnetek az idegenszerűség nyűgét.

(Széchenyi István: Világ.)

Ady három világa

Halálának huszadik évfordulójára.

Még négy évtizede sem telt el a huszadik századnak és ez alatt a rövid idő alatt már három világ is alakult Ady körül. „Világnak“ mondom, a szónak abban a magyar értelmében, amely lelki és szellemi atmoszférát jelent. Vessünk egy-egy futó pillanást reájuk.

Három világa közül az *elsőt* ő maga élte, vívta, győtrődte és diadalmaskodta végig, attól kezdve, hogy Dévénynél, mint Góg s Magóg fia, új idők új dalaival tört be, egészen addig, amíg fajtája elterült véres teteme felett üdvözetet sikoltott a győzőnek.

Ez a világ, vagy amint ő mondta: „ez a kicsi magyar világ“ a huszadik század első két évtizedének magyar glóbuszát jelenti. Ady egészen benne élt és mégis tökéletes, kibékíthetetlen ellentétben állott vele. Költészetének nagy szimbólikus valóságai: Nemzet, Asszony, Sátán, Halál, Isten igazi lényegük és arculatuk szerint teljesen másként mutatkoztak meg a közszellem és Ady számára.

A Nemzet: öntudatlanul álmodta régi dicsőségét és vakon nyújtózkodott lusta nemtörődömségének ágyán, mintha ezt az ágyat nem a végzet lángjai nyaldosnák, hanem a nap sugarai sütötték volna tele hasát.

Az Asszony: a költészet múzsája, minden más költő lelkében behúnyta szemét a patriarkális, tiszta családi eszmény világszerte megindult bomlása felett, nem vette tudomásul a kor beteg szerelmét s nem jajdult fel az „éjben, borban, bűnben, szemétkben“ tisztaságért sóvárgó férfilelek rettentő gyötrelmein.

A Démon: az élet mélységei, szakadécai, ellentétei, sátáni valósága hét pecsét alatt titkolva fülledtek a polgári erkölcs vastag bőre alatt.

A Halált: ezt a nagy és termékeny víziót apró szenzációk és öntelt racionalizmus sápasztották el a kor emberének és magyarjának lelkében.

Isten pedig nem volt tényezője az életnek, mely a humanitás vallásában az *embert* kereste és csodálta.

Ez a világ nem is akarta, de nem is tudta megérteni, annál kevésbé befogadni „a pacirtaalcsás sirályt“: a magyar költői szellemnek ezt a rokontalan, elrémitő, vad és kétségbeesett felvijjogását, az új magyart és új embert s benne azt a más világot, amit hozott és magából árasztott.

Ma már, mikor erről az ellentétről beszélünk, szinte az az érzésünk támad, hogy mély tengerfenékről halljuk felszűrődni egy elsüllyedt Atlantisz tompa zürzavarát. De éppen ezért — minden harcizaj elülte után — végre abban a helyzetben vagyunk,

hogy pártállás és szenvedély nélkül megadhatjuk mindkettőjüknek: a kicsi magyar világnak és Adynak *keserves* igazát.

Mai látásunkban éppen az az új vonás, hogy tudjuk és nyugodtan megmondhatjuk: mind a két félnek volt igaza és ez az igazság mind a két oldalon egyformán *keserves* igazságnak bizonyult.

Ady halált, végzetet, ítéletet jelentett erre a világra, amelybe betört. Kegyetlen rombolója volt a boldog hazafiságnak, démoni kacaj az idillikus szerelmek felett. Irgalmatlan széttépője minden felelőtlen idealizmusnak. Az élet önfeledt élvezőinek baljóslatot vijjogó halálmadár s szörnyű botránkozás a szokás- és ünnep-keresztyénségnek. Emberileg tehát teljesen érthető az a felhördülés és tiltakozás, ami fogadta. A régi nem akarhatta *est* az újat. De sohse feledjük el, hogy *miért nem akarta?* Azért, mert az Adyban megjelenő új magyar és új ember *nem volt kívánatos*, örömteljes, egészséges és jövővel biztató, hanem ellenkezőleg: szomorú, beteg, bomló, halálos. A kor ideálokért lelkesedő költészeté és a költészettől ideálokat követelő korszellem Adyban sem nem láthatott, sem nem kaphatott magának táplálékot, ellenkezőleg: a maga szörnyű leleplezését és elítéltetését látta meg benne. Mi magyarok, századokon át megszoktuk, hogy költőink egyúttal lelki vezéreink, nemzeti génuszunk magasba lendülő szárnyai legyenek. Mindazt, ami számunkra az életet és a jövőt jelentette, költőink rajzolták elénk s ennél fogva mindig meg is követeltük a költészettől, hogy egészséges, vonzó és tisztult eszménység sugározzon fényt, feledtető és lelkesítő ragyogást lelkünk és sorsunk sötét, szenvedő, valóságos arcára. Azt az Adyt, aki minden kendőzés nélkül, egész dekadenciájában *belülről* és tökéletes *azonossággal* fejezte ki szomorú és beteg nemzetét s valósággal felbomló vérével írta meg önsorsa betűiben egész nemzete végzetét: a beteg világ kivetette magából, *mert nem tudott s nem akart belenyugodni a pusztulásba*. Ebben az önlényétől való viszszaorzadásban van a magyar világ ellenállásának *igaza* Adyval szemben, mert egy nemzet mindaddig, amíg életéről önmaga le nem mondott, sohasem azonosíthatja magát azzal, ami halálos ítéletét jelenti. Ez az igazság azonban *keserves* igazság volt, mert mélyében egy szégyelt és titkolt *elismerését* tartalmazta mindannak, amiről Ady sírt, ami felett dühöngött s amiért átkozódott és káromkodott.

Azonban Adynak is megvolt a maga igaza, bár *reménytelenül*. „Siratta magát és népét“. Igazságot képviselt, de *rettentő* igazságot. A halálos magyar sors, a feloldhatatlan emberi tragikum, az atyai házat nem találó tékozló fiú igazságát. Olyan küzdelme volt ez a költőnek és világának, melynek szemlélete közben szívszorongva érezzük a görög sorstragédiák kegyetlen emberfelettségét, amely nem ismer *a két küzdő fél akaratából* megszülethető és kibontakozható megoldást, hanem a végzet pallosával vágja ketté a reménytelen lélekesomót.

Ma, visszatekintve, megérthetjük mindazoknak borzongó

szorongását, akik Ady harcát annakidején remegve figyelték: titokzatos sejtelve volt ez annak, hogy a két féligazság felett csak *a halál* mondhatja ki az egyetlen igaz ítéletet, amely azonban *senkinek se hirdet örömet*. A küzdelem könnybe, vérbe, nemzethalálba fulladt s a sírba, melyet népek vettek körül, — de kagva, — beleomlott a költő emberi élete is.

Adytól már sokszor megvonták a maga igazát és sokszor kiszolgáltatták neki, egyoldalúan, szenvedélyesen, mind a két ellenkező oldalról. De a teljes igazságot csak most adhatjuk meg neki. Ha ez elégtétel, úgy nagyon különösen hangzik. Mert azt kell mondanunk: *igaza lett, de sajnós, mert igazságtalanul lett igaza*. Mindaz, aminek végzetét megjósolta: magyar dicsőség, családi eszmény, önfeledt boldogság, bizakodó humanizmus, ünnepi keresztyénség csakugyan összeomlottak, de fájdalom, *nem a bűnbánat és lelki megújulás tüzeiben, hanem a vad erőszak és istentelen világhazugság győzelmében*. Nemzetünk legnagyobb tragédiájának: Trianonnak gyötrelmes lényegét semmi sem fejezhette volna ki beszédesebben, mint az a tény, hogy a régi magyar nemzet és Ady Endre sírja egyszerre domborult fel, mint a mulat és jövőt elválasztó égisgerő hegy.

Ady *első* világa immár a *multé*. „Két halottak lenn fekszenek.“ És mi, ha igazán meg akarjuk érteni, amit ez a tragikus küzdelem számunkra jelent, mindkét részre nézve fenntartás nélkül kell mondanunk: *béke a halottaknak!*

*

A halottak azonban *feltámadnak*. Örökre halott csak az marad, ami porból vétetett: *a bűn teste*. A magyar nemzet is feltámadt sírjából és Ady jóslata is életté teljesedett: „ifjú szívekben élek.“

A testileg már halott, de a lelkileg feltámadt Ady körül Trianon után kialakult az *ő második világa*. A mult kísértetei még hadonásztak ellene, de ezek már csak kísértetek voltak, vértelen árnyékok. A fórumra *új bíróság* lépett az Ady-pörben: *a magyar ifjúság ítélte*. Ennek az ítéletnek a lényege világos: a magyar ifjúság *magdénak vallotta* Adyt. Ha volt valami, aminek Trianon utáni magyar életünkben őszintén örvendhettünk, az éppen *az a mód*, ahogy a magyar ifjúság ezt az ítéletét kimondta és vállalta. Azért tartom ezt az ítéletet örvendetesnek és termékenynek, mert az ifjúság választást tudott tenni Ady *múlándó* és *maradandó* lénye között. Már akkor is megmondtam és ma csak megismételhetem azt a meggyőződésemet, hogy a magyar ifjúság *sohasem tekintette Adyt követendő emberi eszményképének*. Az ifjúság életösztone világosan megérezte, hogy el kell választania Adyban a keserűt, beteget és halálost a prófétaitól, a lelki embertől, a költőzsenitől. Az előbbi fájdalommal és megbocsátással hagyta a sírban, az utóbbit tisztelettel és halával vallotta a maga örökségének. Hogy Trianon után helyes nemzeti és egyéni önismeret és kritika, bűnökkel való leszámolás s új elszánások fakad-

tak: ez Ady diadala az ő második, „lelki“ világában. Számomra mindig megható és felemelő élmény marad az a rövid és tiszta pillanat, amikor a magyar ifjúság hivatásának igazi magaslatán állott ebben a kérdésben s igazolta önmagában Ady jóslatát:

„Szomorú létem
Az Idő óramutatója
S minden bűnöm egy stáció
Hol a jövő új embere
Életútját vígabban rójja.“

Sokan voltunk, akik reménykedtünk abban, hogy ez a diadal *igazi Ady-diadal* lesz, olyan, amiről a költőnek *múlándó* fele nem is álmodhatott s amiben nem is reménykedhetett, de amit az ő *génusza* megérdemelt: hogy az ifjúság *túlhalad* rajta, *meg fogja cáfolni* a Halál Rokonát a maga pozitív életével és éppen ebben a cáfolatban támad új életre benne mindaz, ami a költő-zseniben halhatatlan.

Mi volt az *élő szerepe* Adynak ebben az ő második világában? A kérdésre nagyon nehéz úgy felelni, hogy ez a felelet elkerülje az okvetelenkedő tanulságok levonását és hangoztatását. Egy pillanatra sem szabad elfelednünk, hogy az ifjúság lelkében feltámadt Ady: *költő*, csakis költő s nem tanító, nem politikus, nem vezér. A költő új világot teremtő víziójában a humánus végtelenül gazdag és a legnagyobb ellentétekből összeálló küzdelmes valósága bontakozik ki a szemünk előtt. Ez a kitárulás nemzetünk és az európai emberiség életének egy olyan kiváltságos csomópontjában történt, melyben a nagy külső tragédiát előkészítő és megindoló *lelki* változáson ment át a humánus. Ennek a változásnak költői tükröződése tehát természetesen nem lehetett harmonikus, tiszta és derült, ellenkezőleg: akkor volt csak igaz és önmagához hű, ha az örvénybe jutott humánusot a maga sötét ziláltságában, epedő vágyakozásaiban és kielégíthetetlen szomjúságaiban, lemondó csüggettségében és lázadó feszüléseiben, démoni önmarcangolásában és lázas Istenkeresésében, érzéki szédületeiben és szellemi mámorában ábrázolta ki. A mi reménységünk tehát az volt, hogy az ifjúság, mint az emberiségnek őrzőngő lázálmából felébredt és feltisztult öntudata, éppen ettől a híven kifejezett emléktől indítva, leszámol önmagában a betegséggel és elindul a maga új útjain az igazabb élet felé, *sohasem feledve*, de öntudatosan *tüllépve* azt a sirt, amelyben azok nyugosznak, akiknek előbb betegen gyötrődniök és meghalniok kellett, hogy az utánuk jövők egészségesek, örvendezők és tiszták lehessenek.

Ha ma szétnézünk a magyar világban, azt kell mondanunk, hogy ez a második világ is elmúlt már s Adyra nézve, sajnos, egy *harmadikba* léptünk. Sajnos, mondom, mert semmiképpen nem örvendetes, hogy Ady immár *klasszikus* lett. Klasszikus abban a szomorú magyar értelemben, hogy senkinek a szeme sem rebben meg már, ha azt hallja, hogy Ady a legnagyobb magyar költő-zsenik egyike, sőt helybenhagyólag bólint reá. Így szoktunk

bólogatni, mikor olyan halottakról van szó a társaságban, akiket nem ismertünk, akikről itt-ott ellenmondó jellemzéseket hallottunk, de már úgyszólván mindegy, mert eltűntek az élet alakító tényezői közül. Ady klasszikus lett, mert dícsérik, de nem olvassák s nem élik át többé a költészetét. Valamikor arról panaszkodtak, hogy Ady érthetetlen. Ma már annyira érthető, hogy közönyös. Lehet, hogy ennek a ténynek többféle magyarázata adható. Én csak egyre akarok rámutatni, amely azonban minden egyébnél aggasztóbb: *maga a magyar élet lépett ki* ismét abból a látási szögből, amelyet Ady költészete testesített meg. Már megint teljesen elfeledtük azt, amit Ady az Eltévédtt lovasról, a Mesebeli Jánosról, a Fajok cirkuszában ugráló bohóceról és többi keserves szimbólumunkról kiáltott felénk. De ezzel együtt jár az a kísértés is, hogy a belső, lelki *önerő* útjairól letérve, ismét külső ábrándok, elméletek, terrorok, csábítások lidércfényei után igazodjunk. Sohasem volt figyelmeztetőbb, mint ma, Ady félelmes látomása az Időről, mely kezében óriás rostával áll és rostál egyre s kihulatja az „aszott és be nem telt“ nemzeteket.

Ady harmadik világa a harc és győzelem után a *feledés*, a közöny, az elhalványodás éjszakája kezd lenni.

Húsz esztendő sírjából ma panaszosan tör fel a kiáltás:

Szabad-e engem hidegen megértni,
Szabad közönnyel előlem kitérni?...

Nem szabad. Ady ma is olyan figyelmeztetéseket ad nekünk, melyeket soha jobban megszívnünk nem kellett, mint éppen ma.

Igaz, hogy most szemmel láthatólag más a világ, mint volt az ő halálakor. Akkor Magyarország, régi mivoltához mérten, halott volt, darabokra tépett, véres halott.

Ma már megkezdődött az Ezékiel-látta csontmezőn a fel-támadás csodája. Ma már hisszük, hogy Magyarország nem marad „halál-tó“ s nem „hiába minden“.

De sohasem szabad elfelednünk, hogy Ady szellemében ez a hitünk csak akkor fakaszt igazi életesodát, ha a külső változást a *belső* változás teszi áldottá. Ha külső értelemben áll az, hogy nem elégedhetünk meg és nem telhetünk be igazságunk *morzsáival*, hanem tovább kell küzdenünk *egész* igazságunk megnyeréséért, — még inkább áll belső értelemben az, hogy a magyar természet és szellem teljes megújulását, saját életének teljes megvalósulását kell önmagunk körében elérnünk. Ezt a nagy és meg-rázó figyelmeztetést kiáltja felénk Ady prófétai kérdése:

Pótolnak-e életet életmorzsák?

Nemzetünk előtt olyan gyökeres és teljesen új életnek parancsa áll, melyet „perc-emberkék“ sohasem teljesíthetnek. Valóban, nemzetünknek „nagy, súlyos álmai fekszenek kiterítve, lent“ a magyar öntudat mélyén. Hiszen a magyar nemzet nagyot és súlyosat még csak álmodni tudott önmagáról! Ezt

az álmat „majmos, zavaros, hittelen“ nemzedékek nem építhetik bele a valóságba!

Ma azért idéztük fel Ady ismét ködbeveszni indult szellemét, hogy meghalljuk és megszíveljük az ő legnagyobb, örökértékű tanítását: a magyar életet és jövődőt csak a magyar nemzet saját értékeibe vetett hit kösziklájára lehet felépíteni, nem idegen elméletek és módszerek zavaros utánzataként, hanem *élő kövekből*: saját életünk odaadásával, a magyar természet és szellem igazi kincseinek átélésével, magyar igazság és magyar szeretet bevehetetlen várává.

Ady ehhez az áldozatos vállalkozáshoz zengi a jövő dalát:

...építésre készen a kövünk,
Nagyot alkotni mégis mi jövőnk,
Nagyot és szépet, emberit s magyart.

Makkai Sándor.

Ha tekintetbe vesszük, mily arányban növekedett a forradalmi elem a közelebbi múlt években: aggodalom szállhat meg bennünket; de a valóságos veszedelem nem e növekedésben rejlik. A való veszedelem azon párt nézeteiben és cselekményeiben rejlik, mely a fennállót fenn akarja tartani.

(Eötvös József: *A XIX. század uralkodó eszméi...*, 1854.)

Az oxfordi konferencia üzenete a keresztyénséghez

Az 1937. július 12—26. Oxfordban összegyűlt Egyház, Nép és Állam konferencia delegátusai, tárgyalásaik összefogásaként az alábbi üzenetet küldték Krisztusnak az egész világon levő egyházaihoz:*

„Krisztus nevében, békesség néktek!

Olyan időben gyűltünk össze, amikor a világ bizonytalanságba és félelembe fullad. Az embereket csaknem megsemmisítő bajok és látszólag megoldhatatlan problémák verik le. Ott is, ahol még béke van, a munkanélküliség és a rosszul tápláltság rákfenéje mardossa a test, az értelem és a szellem erőit. Másfele a háború végzi a maga pokoli munkáját és mindannyiunkat azzal fenyeget, hogy általános katasztrófába dönt.

Bár számos nemzetnek vagyunk a polgárai, az mégsem kényszerít bennünket arra, hogy csak kérdezzük egymástól: vajjon van-e megoldás a mának kérdéseire?, mint keresztyének munkához látunk, mint akikre a „megbékéltetés ígéje“ bízott: „Isten Krisztusban volt, megbékéltetve a világot önmagával“.

Az Egyház legelső kötelessége és a legnagyobb szolgálat, amit a világnak tehet, az, hogy csakugyan *Egyház* legyen, amely az igaz hitet vallja és amely azzal bízott meg, hogy teljesítse Krisztus, az ő egyetlen Ura, akaratát, Akiben ő egyé lett a szeretet és szolgálat közösségében. Mivel nagyon hasonlók vagyunk a világhoz, nem kívánhatjuk Tőle, hogy mihozzánk hasonlóvá váljék. Az Egyház csak akkor szólíthatja fel az embereket bűnbánatra, amikor mi mindnyájan, egyenként és együttesen megbánunk bűneinket. Kizárólag két hang vezethet a kereszthez; az egyik a bűnnélküli Megváltó hangja, a másik a megtért és bűnbocsánatot nyert bűnösé. Mi tehát hívjuk a világot, hogy jöjjön Jézus Krisztushoz.

A mi hűtlenségünk ellenére Isten nagy dolgokat csinált az Ő egyháza által. Egyike a legnagyobbaknak az, hogy annak a tragédiának ellenére, amit a mi megoszottságunk és kifejezési képtelenségünk jelent, több fontos dologban egyöntetű vélemény, egy ökuménikus közösség valósult meg a keresztyének között. A

* Másfél esztendeje annak, hogy a Gyakorlati Keresztyénség Világmozgalma, az ú. n. Life and Work mozgalom ezt az üzenetet az oxfordi konferenciájáról a világ keresztyén egyházaihoz széjjel küldte. Az azóta eltelt idő mindenben igazolta a konferencia megállapításait. Ez az üzenet ma időszerűbb, mint valaha volt. Mindenképpen megérdemli, hogy hasábjainkon, magyar fordításban a hazai protestantizmus rendelkezésére bocsássuk.

mi Krisztusban való egységünk nem pusztá vágy; valóság az már. Bátran beszélhetünk róla, mert konferenciánk példa reá. Mi, akik nagyon sok nemzetből jöttünk, szívünkben különböző hitvallásokkal, olyan Egyházakból, amelyeknek háta mögött történelmi századok vannak és olyanokból, amelyek csak néhány évtizeddel dicsekedhetnek, mi mindnyájan egyek vagyunk „Krisztusban“. Kizárólagos alapja ennek az egységnek az Egyetlen Úr szuverénitása és megváltó munkája, mert forrása nem emberi akaratok megegyezésében van, hanem Jézus Krisztusban, Akinek élete az Ő testén át szétömlik, minden más akaratot alávetve az Ő akaratának.

Az Egyházban, különösen az Egyház életében és kultuszában nem is lehet faji kérdés. Minden faj különleges ajándékot kapott Istentől, amit az emberiség nagy családjának szolgálatára érvényesítenie kell. Minden faji gőg és ellentét lázadás Isten ellen. Mint, ahogy a népek és nemzetek különbözősége — ha azt Istennek rendeljük alá — hozzájárul az emberi élet meggazdagításához. Isten arra hív fel minden embert, hogy szolgálja honfitársait a saját hazájában. De a nemzeti önzés, amely más nemzetek és kisebbségek leigázására törekszik, éppen olyan bűn minden faj és nép Istene ellen, mint az egyéni önzés. A nemzet, faj, osztály, vagy akármilyen politikai, vagy társadalmi ideológia istenítése bálványimádás; nem való másra, mint arra, hogy a szétesés fozásával nyomorúságra vezessen.

Mivel az egyetemes Egyház ismeri az igazi emberi közösség titkát, az a hivatása, hogy figyelmeztesse a népeket arra, hogy mindannyian Isten családjának tagjai. A világ azon nemzetekkel szemben, amelyekbe belegyökerezik, az a feladata, hogy feltétel nélkül ítélje el a háborút. A háború a bűn gyümölcse és megnyilvánulása. Ez igazság, amely megmarad, bármi legyen is a válasz erre a két kérdésre: Mi egy nemzetnek a feladata, melynek választania kell a háború és a között, amit ő a jog elviselhetetlen megsértésének minősít? Mi a feladata a háborút viselő állam keresztyén polgárának? A háború elítélése ama kötelességünkkel egyidőben születik meg, hogy meg kell szabadítanunk az emberiséget azoktól a fizikai, erkölcsi és szellemi pusztításoktól, amelyeket az neki okoz. Ha a háború kitör, az Egyháznak mindenekelőtt Egyháznak kell lennie, Krisztus Testének, amely még mindig *egy*, annak ellenére, hogy azok a nemzetek, amelyekbe be van ékelve, harcolnak egymással. Hivatásának világos tudatában tovább kell imádkoznia azért, hogy Isten neve megszenteltessék, hogy az Ő országa jöjjön el, hogy az Ő akarata legyen meg, minden háborút viselő nemzet életében. Szükséges, hogy ez az imaközösség minden országban megmaradjon. Az Egyháznak, mint a hívek anyjának, meg kell tartania szellemi közösségében mindazokat, akik különbözőképen fogják fel keresztyén kötelességüket háború esetén.

Nem elég elítélni a háborút. A látszólagos külső béke alatt gyakran ellenségeskedések lappanganak. A keresztyéneknek min-

den erejükkel hozzá kell járulniok az igazságos nemzetközi kapcsolatok és a nemzetek közötti békés együttműködés megvalósításához; sőt segíteniök is kell azokat, hogy békében valósítsák meg azokat a módosításokat, amelyek a mindig új körülmények miatt szükségesekké válnak. Mert, ha a nemzetek között az igazságot akarják, elsőknek kell kérniök, hogy a nemzetek ne úgy fogják fel szuverénitásukat, mint ami jogot ad nekik arra, hogy a saját ügyükben bírók legyenek.

Elismerjük, hogy az Állam a saját területén a legnagyobb tekintély, és hogy Istentől kapta a küldetést arra, hogy fenntartsa a rendet és jogot, és hogy munkálkodjék a nemzet javán. De mivel minden tekintély Istentől származik, az Állam is az Ő ítétele alatt marad. Isten maga a forrása annak az igazságnak, amelynek az Állam nem ura, hanem a szolgálója. Így a keresztyén ember nem ismerheti el egyetlen földi tekintélynek sem a szuverénitását; az Állammal szembeni hűsége csak egy része az Isten iránti engedelmességnek és az nem bitorolhatja ennek az első és abszolút engedelmességnek a helyét.

Isten az Ő Egyházára kötelességeket rótt, amelyeket annak minden áron teljesítenie kell. Az első az, hogy hirdesse az Ő Igéjét, hogy „minden népeket Krisztus tanítványává tegyen“ és hogy alávesse életét a Lélek hatalmának. Az Egyház kényszerítve van, hogy ehhez a feladatához alkalmazkodjék, akár beleegyezik ebbe az Állam, akár nem. Az államnak pedig a maga részéről el kell ismernie és biztosítania kell az Egyháznak a teljes szabadságot, hogy az küldetéséhez hű maradhasson. Az Egyház ezt a követelését csupán arra alapítja, hogy gondjaiban hordja mások jogát és szabadságát is.

A gazdasági tevékenység területén az Egyház legelső feladata az, hogy határozottan hirdesse azt, hogy ez a tevékenység is, mint az egész emberi élet, a Krisztus ítélete alatt marad. A jelenlegi társadalomban az osztályok és az egymással szemben álló kasztok szervezete akadály a emberi közösségnek. A nevelés, a szórakozás és még az egészség kérdésében is jogosulatlan egyenlőtlenségek korlátozzák a kibontakozásnak nagyon sok lehetőségét. A gazdasági élet szervezete azon van, hogy nyereségsumját növelje. Azok a munkalehetőségek, amelyek nagyon sok embernek — minden más lehetőséget kizárva — adódnak és gyakran a munkanélküliség, nagyon nehezé teszi számukra, hogy megfeleljenek keresztyén hivatásuknak.

Ezen bajok ellen visszahatásként, bizonyos új társadalmi mozgalmak jöttek létre. Ezek a társadalmi igazságért folytatott harcukat megtoldják azzal, hogy elvetnek mindenféle vallásos hitet. Mivel az Egyház ismeri a bűn valóságát, tudja azt, hogy az élet külső szervezetében végbemenő bármiféle változás sem képes önmagától kitépni a társadalmi bajt. Az Egyház nem adhat helyet tehát ezen mozgalmak utópista várakozásának és félreérthetetlenül le kell lepleznie harcias istentelenségüket. És amikor ezt megteszi, kötelessége elismerni, hogy a keresztyének részben

felelősek ezen mozgalmak vallásellenes jellegéért, mert vakok voltak a gazdasági bajokkal szemben.

A keresztyéneknek tehát a mai gazdasági világban kettős feladatuk van: hitükről bizonytságot tenni és minden intézmény felett úgy mondani ítéletet, ahogy azt ők az Isten akaratából felfogják. Azok a kártékony erők, amelyek ellen harcolniok kell, nemcsak az emberek szívében és kölesönös kapcsolataikban vannak meg, hanem elárasztották és megrontották magát a társadalmi szervezetet is, és ott is harcolni kell ellenük. Az Egyház küldetése, hogy világosan megjelölje a szellemi és anyagi javak igazi rangsorát. Az ember nem élhet kenyér nélkül és az ember nemcsak kenyérrel él. A mi emberi gazdagságunk abban áll, hogy közösségben vagyunk Istennel és Órajta keresztül a mi testvéreinkkel. Ennek a közösségnek az egész gazdasági szervezetet alá kell vetni.

Azokat a kérdéseket, amelyek főképpen magukra vonták a konferencia figyelmét, a gyakorlatban nem lehet eredményesen tanulmányozni, csakis a „világiak“ közreműködésével. Akik az ipar, a közigazgatás és a közélet irányításáért naponként hordják a felelősséget, azoknak kell megtalálniok a saját részükre az igazságos döntést, az adott helyzetek végtelen változatai között. Az Egyháznak viszont, hogy segíteni tudja ezeket az embereket a határozottan keresztyén magatartás elfoglalására, meg kellene vizsgálnia, hogy milyen új szolgálati típusokat tud teremteni.

Az Egyházra bízott feladatok megvalósítása nagyrészt az ifjúság kezébe van letéve. Nagyon sok hang erővel hívja az ifjakat, hogy szenteljék oda magukat a politikai és társadalmi eszményeknek; nehéz nekik meghallani a Jézus Krisztus hangját, Aki hívja őket, hogy legyenek az Ő örökkévaló országának szolgálói. És mégis sokan közülök, a nélkül, hogy félnének a nevelésségtől és néha az üldözéstől, Krisztushoz fordulnak és személyes életükben éppen úgy, mint a keresztyén ifjúsági mozgalmakban, az egyházak ébredésének szentelik magukat és a Jézus Krisztus evangéliumának szóval és tettekkel való hirdetésének. Mi nagyon örülünk ezeknek a bátor bizonyágtételeknek.

Ami az ifjúság tanítását és nevelését illeti, ezen a téren az Egyház feladata kettős. Mindenekelőtt azon kell lennie, hogy mindenki számára biztosítsa azt, hogy teljesen kibontakozhassanak Istentől kapott képességei; éppen ezért elítéli azokat az egyenlőtlenségeket, amelyek ezen a téren megakadályozzák az ugyanazon egy ország polgárai között az igazi közösség kialakulását.

Másfelől az Egyház különleges küldetése az, hogy kikutassa a nevelés értelmét és célját a keresztyén élettel való kapcsolataiban. Itt is mint máshol, elhallgatni Istent, annyi mint tagadni Őt. Szükséges tehát, hogy az Egyház megkövetelje magának azt a jogot, hogy gyermekeinek keresztyén tanítást és nevelést adjon. Éppen ez az a pont, amelyen jelenleg nagyon sok országban legélesebb az összeütközés a keresztyén hit és az életnek ilyen nemkeresztyén felfogása között, az Egyház és a bölcsel-

tek vagy totalitárius mozgalmak között. Az Egyház számára ift minden kockán forog és készen kell lennie a harc megvívására.

Az a mi reménységünk és azért imádkozunk, hogy a közeljövőben Istennek lelke fakasszon mindenütt új életet és hogy így sok keresztyén érezze meg azt a hivatását, hogy együttesen kell az Isten és emberek szolgálatának új formáit keresnie.

Mélységesen átérezzük azon egyházaknak távollétét, amelyek nem képviseltették magukat konferenciánkon. Szívünk aggodalommal telik meg, ha az oroszországi Egyház szenvedéseire gondolunk. Rokonszenvünk és hálánk németországi keresztyén testvéreink felé száll; az a szilárd bizonyoságtétel, amit Jézus Krisztus mellett tesznek, Istenbe vetett élő bizalomra indít bennünket és azt kérjük, hogy mindannyiunknak adassék meg az a kegyelem, hogy: Urunk mellett mi is olyan határozott bizonyoságot telessünk.

A stockholmi konferencia óta — 12 esztendeje — Isten nem hagyott minket bátorítás nélkül. Az Egyház egységének gondolata egyre jobban elmélyül az egész világon. Mi bízunk abban, hogy ezt az egységet még eredményesebben fogja szolgálni az egyházak ökuménikus tanácsa, amelynek tervét a konferencia megtárgyalta és az egyházaknak ajánlotta.

Ama két hét alatt, amit mi Oxfordban töltöttünk, megpróbáltuk önámítás nélkül nézni ezt az össze-vissza és megoszlott világot, a társadalmi rend igazságtalanságait, a háború fenyegetését és borzalmát. A világ aggodalommal van tele, szenved és fél. Mi is „kétségeskedünk, de nem esünk kétségbe“. Reménységünk horgonyát az élő Istenbe vetettük. Az élet értelme megmarad, a gonosz minden formájával szemben is, ha Krisztusban és abban a közösségben maradunk, amelyet Ő Isten és ember, ember és ember között teremt. Az Ő nevében mint Istennek és Ő benne, mint egymásnak is szolgálói, eltökéltük magunkat arra, hogy hirdetjük a megváltás üzenetét, és úgy élünk, mint az Ő gyermekei és megküzdünk az igazságtalansággal, a kegyetlenséggel és a gyűlölettel. Kétségbe eshet-e az Egyház? Az ő Ura azt mondta néki: „E világon nyomorúságtok leszen; de bízatok: én meggyőztem a világot.“

Fordította: *Makay Miklós*

A politikai protestantizmus

Nincs Európában állam, amelyben a háború utáni években az egységre áhítozó protestantizmus ne tartott volna teljes, vagy részleges kis, vagy nagybizottsági, vagy előkészítő ülést. Talán évszázadok multán egyháztörténeti emlékekké nőnek a helységek s az ilyen helyeken lejátszódott események. Ma csak azokat érdeklik, akik a nagyszerűen szerkesztett egyházi lapokban olvassák és figyelik az eseményeket.

Ami ezen a területen történik, rendszerint kétféle fogalmazásban lát napvilágot. Az európai államok majdnem valamennyiében van protestáns sajtó-szolgálat, amelyik önálló kiadványait küldi el minden, nemzetközi érdekelt félnek. A tájékoztatás s tájékozódás másik módja az, hogy azonfelül, amit a hivatalos sajtó-organumok nem közölhetnek, az európai sajtó-konzernben talán még egyedül független protestáns egyházi sajtó-munkások írják meg azt, ami történt, vagy történőben van.

A magyar protestantizmus abban a meggyőződésben él, hogy politikai protestantizmus nincs. A magunk életében azt látjuk, hogy a lelkeszek politizálását nem nézné jó szemmel sem az egyházi, sem a világi felsőbbség. Külföldön pedig a háború óta állandóan folyik a protestantizmus politikai mozgalma, — megítélésünk szerint egészen nagyvonalú elgondolással. Csak a legutóbbi eseményekre gondoljunk, abban a beállításban, ahogy azt az európai protestáns sajtó tájékoztatásokból látni lehet s akkor e sorok elolvasása után sokan lesznek a cikkíróval egy véleményen.

Hazánkban is nagy feltűnést keltett az a levél, amelyet Barth Károly írt Hromadka cseh professzornak s amelyet utóbbi publikálás céljából a napisajtó rendelkezésére bocsátott. A magyar protestantizmus néhány embere olvasta azt a levelet is, amelyet viszont Barth Károly küldött azoknak a magyar protestáns embereknek, akik nyilatkoztak az egyházi sajtóban politikai állásfoglalásáról.

Az európai összeomlás után nem akartunk hinni a szemünknek, amikor azt olvastuk, hogy az anglikán egyház keresi az érintkező pontokat a görög-keleti egyházzal s azóta a római egyház intézményeket is létesített a görög-keleti keresztyén egyház visszavételének kidolgozására s a német evangélikus egyház külügyminiszter püspöke, Dr. Heckel személyesen is végiglátogatta a balkáni görög-keleti egyházak politikai és világi vezetőit.

Amikor Anglia egyházi uniós elgondolása a görög-keleti egyházzal nem járt teljes sikerrel, erőteljes barátkozási akciót kezdett a skandináv államok evangélikus egyházaival. Idehaza, mi protestáns berkekben még arról vitázunk, hogy az anglikán egyház dogmatikailag a református, vagy evangélikus egyházhoz áll-e közelebb, közben a fentebb említett egyházi érdekeltségek

nem akadnak fenn ilyen kezdeti nehézségeken, hanem megegyeznek abban, hogy az anglikán és skandináv evangélikus hívők milyen sok kérdésben értenek egyet. Talán abban is megnyugodtak a kedélyek, hogy evangélikus hívő vehet úrvacsorát anglikán lelkész kezéből s viszont. De nemcsak a skandináv államokkal lépett ilyen barátsági szerződésre az anglikán egyház, hanem a balti államok evangélikus egyházaival is.

A francia protestánsizmus, amelyik a maga egymillió lélekszámával aligha lehet európai jelentőségű, megirigyelte az angol egyházi emberek egyházpolitikai sikereit s maga is rászánta magát egy ilyen vállalkozásra. Érdekes, hogy amint a római püspök kimondhatatlan anyagi áldozatokat hoz a hideg evangélikus észak szívének olyan formában való felmelegítésére, hogy az tüzet találjon a római egyház oltárainál, ugyanez az elgondolás jelentkezik az angol, a francia, sőt napjainkban már az evangélikus magyar egyháznál is, hogy az északi tömlutheránizmus egysége által megerősítésék, vagy külső szövetséggel, vagy belső lelki alkalmasságával.

A francia protestánsizmus három férfia Dr. Monnier párizsi dékán, majd Henri Clavier montpellier-i professzor, legutóbb pedig Marc Boegner párizsi ref. lelkész, a francia protestáns szövetség elnöke látogatták meg az északi tömlutheránizmust. A professzorok látogatásának célja tájékozódás volt s eredménye mai kifejezéssel élve: teológus-csere lett. Földrajzi útvonal a professzoroknál a következő volt: meglátogatni minden olyan protestáns érdekeltiséget, amely Németországtól nyugatra, északra és keletre van. Az első professzor igénytelen, s politikai megnyilatkozások nélkül járta útját, Clavier már hangsúlyozottan kifejezést adott mindenfelé annak a nézetének, hogy ő Schuschnigg, Niemöller, Benes és Csehszlovákia mellett van. Az ő utazása földrajzi elgondolásban nem valósult meg teljesen, mert a mozgósított és háborús hangulat miatt Varsóból vissza kellett utaznia Párizsba. Marc Boegner személyes sikereket ért el a skandináv útván. Kopenhágában a dán királynő is megjelent az érdeklődő hallgatóság között, Uppsalában előadásokat tarthatott és Stockholmban az evangélikus templomban prédikálhatott; érintkezést talált Oskar Barnadotte herceggel s királyi kitüntetésekkel indulhatott haza.

A német evangélikus egyház érzi az elszigeteltségét. Az angliai ökumenikus konferenciákon már nem vett részt, az egyházak ökumenikus Tanácsában részére fenntartott tagságokra nem nevezte meg embereit, látja azt, hogy amilyen mértékben apad a német ifjúságban a lelkészi pályára való vállalkozás, legalább ugyanolyan mértékben csappant meg a külföldi teológusoknak német egyetemeken való résztvétele. Ha nyilatkoznak is meg hangok a külföldi protestánsizmus vezető férfiai részéről, hogy Niemöllert immár bocsássák szabadon, mind erőteljesebben domborul ki annak a tényre, hogy Németország lassan elveszíti azt a vezető pozíciót, amit a teológia tudományában eddig elfoglalt

s nagyszerűen betöltött. Hogy a külföld eme tartózkodásának elsősorban politikai okai vannak, az nem szorul bizonyításra.

Amit mi látunk, akár jól, akár rosszul, azt bizonyára látják a német evangélikusok is. Dr. Heckel német evangélikus püspök, aki főként a német evangélikus egyház külföldi ügyeivel foglalkozik, ugyancsak a múlt év októberében volt úton, mint francia pályatársai, de ő keletre és délre utazott. Meglátogatta a német gyülekezeteket Görögországban, Egyiptomban, Palesztinában, Szíriában, Itáliában s a repülőgépen tett útja alkalmából sort kerített arra is, hogy hazánkban is eltöltsön néhány órát. Utazása alkalmával fogadta őt a görög király, trónörökös és trónörökösne, az akkor temetett Chrisostomos püspök koporsójára koszorút tetetett, Kairóban a svéd követ tiszteletére vacsorát adott s a Jeruzsálem és Betlehem között élő emberek szociális helyzete gyakorolt nagy hatást a német külügyi püspökre.

Viszont teljesen politikamentes az a protestáns érdeklődés, amellyel Svédország és Svájc a múltban az ukrán nép felé fordult. Amint ismeretes, az úgynevezett „ukrán“ nép egy évtizede átadta magát az ébredés gondolatának s a Keleten itt növekedik a reformáció legfrissebb hajtása. Amíg ezen a területen a vallási ébredésen volt a hangsúly, addig a nagyobb számban levő ukrán evangélikusokat a svéd evangélikus egyház, a kisebb számban levő református gyülekezeteket pedig a svájci református belmissziói egyesületek segítézték. Nagy kérdés az, hogy a most következő tavaszon az ukrán kérdés új megvilágításba kerülvén, nem szünteti-e meg az előbbi két állam azt a missziói munkáját, amelynek sikeréért olyan sokan imádkoztak.

Nem volna teljes a kép, ha nem tennénk említést a romániai evangélikus püspökről: Dr. Glondyszról. Rendkívül rokonszenves ember. A magyar ügynek jó barátja. Nem szász születésű. Felépésével és felszólalásával azonnali sikereket szokott elérni. A nemzetközi és felekezetközi konferenciák mindegyikén tisztségekhez jutott. S ma ő az, aki a keleteurópai német evangélikus egyházi kérdéseket kezében tartja. Az ő elmesélt álma és vágya az, hogy mindazon a területen, amely Európában Németországtól keletre van, valahogyan egységesíttessék az evangélikus egyházak sokasága. Ma még csak a kimondott német egyházakkal foglalkozik, de talán a közel jövőben az erdélyi magyar evangélikusok további sorsa miatt is igen közelről kell figyelni, kétségkívül tiszta evangéliumi szellemből táplálkozó működését.

Ezek a jelek nem azt mutatják, hogy az európai keresztyénségnek legbiztosabb fellegvára a skandináv evangélikus egyház a maga hármass formájában, hanem azt sejtetik, hogy az átcsoportosítás és az átcsoportosulás folyamatban van.

Sokaknak fáj az, hogy az események s a megváltozott fel-fogások ezt a helyzetet idézték elő, de az a protestantizmus, amelyik élni akar, mást alig tehet.

Amíg az átcsoportosítás folyamata lezáródik, addig teológiai orientálódás, magának a teológiának a világ elé kívánczozó

Gaudy László: A politikai protestantizmus

kinyilatkoztatása, Európán kívüli missziói elgondolások, mind másodrendű kérdéseknek látszanak.

Ezek a tények a maguk őszinteségében és igazságában mégsem mutatnak gyengeségre, hanem inkább nagyfokú vitalitásra. S rendjén is van az, hogy legyen az európai protestáns kereszténységnek vezetője az az evangélikus északi tömlutheránizmus, amelynek tisztességét állami tekintetekben még hazánkban is értékelik.

Sokan hiszik, hogy ez a vezetésre méltó evangélikus tömeg reprezentálja a német protestantizmus megítélése szerint is az evangéliumot, amely előtt ő is kénytelen lesz meghódolni.

Gaudy László.

A világi becsület nem egyéb, hanem az embereknek elméjében egymásról való ítélet és vélekedés. Azt a becsülteget embernek külső jelekkel megjelentik és tudtára adják, úgymint: a főnek, térdnek hajtása, süveglés az hol szokás, maga előtt bocsátás, helyének, útjának annak való engedése, attól való félelem, hallgatás, annak való engedelmesség, urallás, arról való jó tisztességes beszéd, dicsérés, néha a szeretet is, néha a hízelkedés is, mindenféle titulusoknak adása, minő a pápának: sanctissimus, beatissimus; cardináloknak: eminentissimus, és minden, egyéb papi rendeknek adatni szokott nevezések; a külső méltóságoknak: invictissimus, sacratissimus, serenissimus, potentissimus, celsissimus, illustrissimus, excellentissimus és egyéb, melyekben annyira elbolondult már e világ, hogy az Isten s angyalok, és egeknek, napnak, holdnak, csillagoknak szépségeket, fényességeket, tisztaságokat igyekszik az emberekre rakni és Isten gyanánt imádja: ez a világi becsület. Az állandó és valóságos becsület pedig nem az, hanem a kit az Isten a maga fiában, az Úr Jézus Krisztusban szeretetre és becsületre méltónak ítelt. Az a becsület soha örökké őtöle el nem vész.

(Bethlen Miklós, 1710.)

A felvidéki magyarság

Amikor húsz évvel ezelőtt a felvidéki magyarság kisebbségi sorsba kényszerült, Európának egy különös embertípusával találta magát szemben. Éneklő hanglejtésű, felette izgékony s néha a konokságig bürokrata szervezők vették kezükbe sorsának irányítását. A magyarság a helyzetadta kisebbségi érzés tátongó révületében csak fokozatosan eszmélt a cseh néplélek kitérő kitérőjére. Azok, akik hisznek a faji lélek minden burkon áttörő sajátosságában, a húsz év alatt ennek a cseh léleknek egész tipológiáját megrajzolhatták; nemcsak az új állam közjogi, politikai és szellemi struktúrája szolgáltatott ehhez bőséges adatokat, hanem a cseh lelkiségnek azok az esszenciális sűrítői is, akik a cseh mozgalmakat az elmúlt évtizedekben vezették.

Maga a rendszer, melyről az idő már meghozta elmarasztaló ítéletét, lelkileg idegen volt ennek a magyarságnak. Húsz év alatt rengeteg változatban tört felszínre ennek a bizonyos demokráciának valódi lényege, megismerhettük az idő követelményei iránt tanúsított végtelen rugalmasságát — azt a rugalmasságot, amely már-már az elvtelenséggel határos, — és ha most azt keressük, mi volt az, ami ebben a demokráciában úgy-ahogy megfelelt a magyar léleknek, akkor azt látjuk, hogy a felvidéki magyarság nem annyira a demokrácia tétéles programjában találta meg létének, társadalmi elhelyezkedésének s a rendszert túlélő jövőjének biztosítékait, mint inkább azokban a hézagokban, amelyek a demokráciát alkotó építmény téglái közt mutatkoztak. A demokrácia, melyet vezetői hosszú évekig olyan ügyesen tudtak összhangban tartani a háború utáni ember könyörületességi hajlamainak megfelelő humanitárius-ideállal, ott nyújtott lehetőségeket a felvidéki magyarnak, ahol egyúttal a rendszer végzetes egyoldalúsága is megmutatkozott: a népcsoportok olvasztó kohója kívánt lenni saját népiségének hegemoniája alatt. Évekig sikerült is egy erőszakos történetfilozófiai elmélet útján kitenyézett misszionárius-tudat fényezőívvel elvakítani a nyugati nemzeteket, de mihelyt az elnyomott, jogaikban megnyirbált népcsoportok az öntudatosodás kellő fokához érkeztek, egyszerre meglátszott a rendszer teljes potemkiniádája és etikailag romlott volta.

Nem lehetne azt mondani, hogy időközben a nemzetiségek, az átalakulási folyamat szenvedő alanyai, nem változtak. A két nép közti állandó érintkezés nemcsak a kisebbségi sors gyalázatos szerepét tette nyilvánvalóvá a kisebbség minden egyes tagja előtt, de annál többet is eredményezett: politikai iskolázottsággal látta el a széles magyar tömegeket és felnevelt olyan magyar nemzedéket, amely a megtett út ezernyi szenvedésében megacélozódva gyökeresen új, pozitívumok felé hajló s a nemzetért vállalt gyakorlati munkában kiteljesedő magyarságtudatot alakí-

tott ki magának. Ilyen értelemben igenis beszélni kell a felvidéki lélekről. Amikor ennek a különleges lelkiségnek a meglétét hangsúlyozzuk, semmilyen misztikum nem lebeg a szemünk előtt. Arra gondolunk, amit eddigi létünk legfontosabb határozmányának ismertünk meg: a kisebbségi sorsra. Ez a pusztasorshelyzet, már az erőviszonyok egyenlőtlen elosztásának s az ebből folyó fokozott önnevelés tényének alapján is, olyan fontos faktornak bizonyult különösen a fiatalabb nemzedék életében, hogy egyedül teszi érthetővé a magyar problémák iránt tanúsított magatartását.

Az elmúlt húsz évben a felvidéki magyarságon belül két egymás ellen hadakozó erő összecsapását szemlélhettük. Kívülről a modern társadalomtudomány szempontjait mimelő, de valójában a nemzeti energiák legszélesebb érvényesítésére törő cseh demokrácia mutatta meg karmait, míg a másik oldalon az önhibáján kívül alulmaradt magyarság folytatta taktikai mozdulatait, melyekkel ki próbált siklani a kétfarkú oroszlan öleléséből. Az a magyarság, amely sohasem ismerte a kisebbségi helyzet számító, józan politikai szervezkedését s amely ilyenformán tapasztalatlan gyerekeknek tűnt fel a német-cseh ellentét évszázados forrongásában kiformalódott éles és raffinált cseh nemzetiségi politika árnyékában, valóban emberfeletti feladatra vállalkozott. Fel akarta venni a küzdelmet a cseh tőke minden regionális kezdeményezést eltipró terjeszkedésével; meg akarta szervezni a gazdaságilag teljesen tájékozatlan s a cseh agrárpolitika tehetetlen áldozatául odadobott magyar gazdatársadalmat; meg akarta tartani sőt szaporítani szerette volna kulturális birtokállományát: a gombamódra szaporodó és színmagyar vidékeken épült Slovenská Liga iskolák nemzettipró, államilag támogatott tevékenységével szemben a magyar iskolák számának szaporításában látta az egész magyar fennmaradás legfőbb kérdéseit. Az ellenállás minden téren aránytalan méreteiben mutatta a magyar vállalkozás heroizmusát. Amikor néhány évvel ezelőtt Makkai Sándor felvetette a kisebbségek hamleti kérdését, csak a bolond vagy a fantasztá nem érzett velejéig ható megrendülést. Micsoda borzalmas feladatra vállalkoztunk? — kérdezte akkor a tehetlenség szörnyű tudatába a kisebbségi magyarság nem egy szervezője. A cseh demokrácia a nemzeti elnyomásnak valami egészen bámulatos, bürokratikus könyörületlenségű formáját építette ki az idők folyamán. Az elzárkózásnak, a jogos kérések fümigálásának, kérvények hangtalan elsikkasztásának ritka tökéletességű rendszere fejlődött ki húsz év alatt; a magyarság törvényesen biztosított jogait minden egyes alkalommal fogcsikorgató harc, évekre terjedő huzavona után lehetett csak biztosítani és még akkor sem volt biztos, hogy egy mellékmondaton nem borul-e fel minden, hónapok, évek munkájának eredménye.

A húsz esztendőszakadatlan taktikázás a sakkjátékos minden előnyös ösztönét kifejlesztette a jogaiért harcoló magyarságban: óvatossága a mindenben ellenséget szimatoló erdei vad

elővigyázatosságához lett hasonlatos; védő és támadó mozdulatai mindenkor a pillanatnyi erőviszonyok értékét tükrözik; elemző kedve, gyors áttekintése és az ellenfél gyengéinek idejekorán történő felismerése csupa pompás tulajdonsága ennek a népnek. Az a demokrácia ugyanis, mely az első években az idegenség áthatolhatatlan falával meredt elénk, néhány év múlva feltárta gépezetének belső rúgóit. Az utóbbi években a magyarság annyira kitanulta ennek a demokráciának csinját-binját, hogy politikusaink, újságíróink a fizikai törvények holtbiztonságával tudták alkalmazni politikai ismereteiket az esetek nagy részében. A magyarság gazdasági és kulturális akciói az utóbbi években már ezeknek az ellenálló vagy bénító államhatalmi erőknek a biztos ismeretében indultak el; ezért viselik magukon a józanság, a belátás, a helyzettel való számotvetés kritériumait. A fiatalabb magyar értelmiség, mely neveltetése következtében kevesebb fenntartással láthatott hozzá az idegen fajú nép kulturális és politikai egyéniségének kiismeréséhez, megdöbbenve látta, hogy az államéletben való járatlansága egész sereg mulasztásnak a forrását képezi. A magyarság politikai intaktsága, politikától való idegenkedése, olyan méretű volt, hogy a huszas évek végéig számos olyan törvényről, mely kulturális szervezkedésünk primér fontosságú lehetőségeit érintette, tudomásunk sem volt. A demokrácia nem nevelte a kisebbséget kultúrpolitikára; ez veszélyes lehetett volna! E helyett szívesen szervezett pretoriánus gárdákat a magyarság érdekeivel szemben közömbös elemekből, akik mindenkor szívesen álltak rendelkezésre, ha arról volt szó, hogy a hatóságok „emberséges“ vagy „méltányos“ kultúrpolitikáját kellett igazolni a világ előtt. Bebizonyosodott, hogy a cseh demokrácia a nemzetiségi elnyomásnak itt is egy magasabb formáját érvényesítette, azt, amely a laikus szemlélő előtt nem elnyomásnak, hanem a legmesszebb menő támogatásnak tűnik fel. A cseh kultúrpolitika a hivatalnokok, írók, szervezők valóságos légióit ontotta és céltudatosan irányított adminisztrációjával a legapróbb részletekig megszervezte a kulturális életet. Voltak a kisebbségi életnek olyan munkaterületei, melyeken a magyar szellemű akarat a legutolsó öt évig egyáltalán nem juthatott szóhoz. Ilyen volt a községi közkönyvtárak ügye, melyet javarészt szlovák nemzetiségű jegyzők tartottak kezükben.

A homályban levő munkaterületek megvilágítása, a lehetőségek számszerinti felfödése párhuzamosan haladt a kisebbségi magyarság öntudatosodási folyamatával. Mert ez a demokrácia, mely annyira szerette a görögtüzes, cintányéros önmagasztalást, nem volt elég csillogó ahhoz, hogy elkábítsa a magyar tömegeket. Az idősebb nemzedék természetes ellenállása már elejétől fogva szembehelyezkedett a masaryki állameszmével. Érdekesebb volt a fiataloság helyzete, melyet a hivatalos nevelés ennek a demokráciának vak tiszteletére buzdított. A fiatalok egy része a nemzetközi szocializmus eszmevilágának hódító áramlatába jutva már nemcsak idegenkedéssel tekintett az uralkodó államformára,

de nyíltan támadta ezt a demokráciát, míg a másik, keresztyé-
nibb csoport a magyar államiság eszméjét ápolta lelkében. Az
idők során szélesebb körben is bizonyossá vált, hogy a népszerűen
hangzó masaryki elv, „a demokrácia díszkuszó”, egyike csupán
azoknak a tartalmatlan szólalomoknak, melyeket a demokrácia szí-
vesen tartott maga elé védőpajzsul, de amelyeknek konkrét érvé-
nye sose volt.

A magyar fiatalság elúnva a csömörlésig hangoztatott jel-
szavakat, végül is szembetalálta magát a meztelen igazsággal.
A demokrácia nagyszerű talaja volt mindennemű frázishazafi-
ságnak. Mivel az új államalakulat mindvégig egy hamis fikció
kényszerzubbonyát eröltette magára a csehszlovák népi egység
gondolatával, kellett, hogy minden erejével ennek az öngazoló
principiumnak a valószínűségén dolgozzék. Micsoda szánalmas
vitustánca keletkezett ebből a politikai és tudományos hókusz-
pókuszoknak! Az erőknek micsoda végtelen pazarlása folyt itt egy
hazug és reménytelen életű hipotézis elhitetésére! A Vázny-k, a
Trévnicekek, Prazákok és az apróbb tudósok megszámlálhatatlan
serege mind annak köszönhette fontosságát, hogy az ő tevékeny-
kedésük nyomán nyert talmi igazolást a két nemzetcsoporthoz vélt
faji, nyelvi és irodalmi egysége. Ennek a gondolatnak a szolgál-
latában bemocskolódott a tudomány tiszta eszmeisége, leszállt a
közéleti viták sorába. S hogy munkájával elszedítse a tömeget,
nem maradhatott meg a tudományos vizsgálódás tisztább szfé-
ráiban, hanem úgy ünnepeletette magát, mint egy szépségét féltő
primadonna. A demokrácia már az első években olyan önünne-
pélést vitt végbe, hogy maga F. X. Salda intézett ellene heves tá-
madást. Éppen akkor, midőn az állam fennállásának ötödik év-
fordulóját ünnepelték. Kritikájában különösen két bűnét rója fel
a csehszlovák demokráciának: a politikai klikkrendszert és a
pénz mindenható erejét.

A felvidéki magyarság a saját bőrén érezte a csehszlovák
demokrácia valamennyi intézkedését; nem csoda, ha belelátott a
lényegébe. Soha sehol nem tapasztalhatta volna jobban, mit je-
lent az, amikor az etikai normák kongó frázisokká lényegtelenül-
nek. Masaryk a demokráciának erkölcsi tartalmat adott. A „Jé-
zus, nem Cézár!” etikai chartája a keresztyéni humanizmus má-
zával vonta be a frissen összetákoltt államrendszert. Maga Masa-
ryk a dogmaalkotók konok következetességével kereste tudomá-
nyos vizsgálódásainak során a humanizmusnak azt az általa ér-
telmezett sajátos formáját, mely végső igazolásául szolgálhatott
a rendszernek. Ez a humanizmus kétségtelenül furesa mixtum
compositum a modern, háború előtt kialakult társadalom kö-
nyörületességi hajlamainak és annak a hagyományos cseh tör-
ténefilozófiának, amelyet a múlt században Palacky és Havli-
cek képviseltek a cseheknél. Mondanunk sem kell, hogy a modern
humanizmusnak az a gyakorlata, amely a csehszlovák köztársá-
ság húsz esztendősz nemzeti politikáját olyan gyászos emlé-
kűvé teszi az utókor előtt, a lehető legönkényesebb elvekre tá-

maszkodott. Masaryk szerint a cseh nép a humanizmusnak par excellence tipikus képviselője s mint ilyennek, feladata ezt a humanista társadalomszervező elvet a modern korban megvalósítani. A cseh tudomány jellegzetes utilitarizmussal ismerte fel a masaryki elv nagyhorderejű igazoló jelentőségét; az elmúlt húsz év története a masaryki nemzeti misszióstudattal átítatott humanizmusnak a kiterjesztése volt a társas élet minden síkjára.

Mert ez a demokrácia a mellett, hogy a szeretet evangéliumi parancsát tűzte zászlójára, éppen meddő és egyoldalú nacionalizmusával leplezte le magát leginkább. Az évszázadokon át táplált s a kisebbségi sors fel-fellobbanó parazsával élesedett nacionalizmus a cseh életformának alapvető sajátossága. Minden csehben, még a legliberálisabban is, elemi erővel él az ősök, a faj, a hazai föld szeretete. A demokrácia csak tápot adott ennek a fajszeretnek és imperialisztikus velleitásokkal gyarapította. Ez az imperializmus gögösen és tiszteletparancsolóan követelte meg az állam minden polgárától, hogy énekelje a cseh himnuszt és kalaplevéve tisztelje a cseh nép nemzeti hőseit.

A felvidéki magyarság számára nagy iskolát tartogatott a demokráciának ez a leplezetlen nacionalista formája. Különösen a fiatalabb magyar értelmiség számára jelentett élményt a cseh történelem, irodalom és tudomány megismerése. Egy a magyar lélektől teljesen idegen faji psziché nyilatkozott meg itt a szellem különböző szféráiban. Élmény volt magának a cseh nép-közösségnek páratlan egysége, amely döntő pillanatban mindig elég erős volt ahhoz, hogy egy irányba terelje a nemzet egész energiamennyiségét. Ebben a cseh faji közösségben nem tátongett olyan úr ember és ember között, mint például a magyarság soraiban. A háború után a nemzet testén végigszántó viharok, világnézeti forradalmak lényeges kérdésekben sohasem tudtak éket verni a cseh társadalom életében; pártokon, pizkos kis üzleteken, egyéni stréberkedésen túl volt valami, ami összekötötte a sokfelé ágazó egyéni akaratókat: a csehségnek, mint a nemzeti megmaradás energiaforrásának szétsugárzó eszmeisége. Kevés nemzet lett volna képes az ünneplésnek arra a szakadatlan mámorára, amely Karel Hynek Máchának, a száz év előtti romantikus költőnek a centennáriumi álló esztendeig betöltötte a cseh társadalom hétköznapijait. Mácha a cseh költői nyelv megteremtője, lírai elbeszélése a német romantika jellegzetes alkotásaira emlékeztet, de ennek a névnek a cseheknél nemcsak irodalmi jelentése van. A hosszas ünneplésen senkinek sem jutott eszébe csodálkozni. Tyrnben pl. nem a szellem fénye volt a vonzó, de a nemzeti megszervezésre irányuló akarat. Fáradhatatlanok voltak a csehek abban, hogy egy-egy történelmi nagyság, tudós vagy művész élete körül a pedagógiai fontosságú eszmények egész rendszerét építsék ki s mindezt a nemzeti társadalom szilárdságának alátámasztására. Egy Masaryk, egy Havlicek, egy Vrchlicky minden egyes alkalommal csak ürügyet szolgáltatott ahhoz, hogy rajta a kritikusok tömege csiszolja a nemzeti eszme dialektikáját.

Milyen jellemző pl. erre a minden ellentétben győzedelmeskedő faji egységre a háború utáni cseh irodalom. Itt is politikumról volt szó, mint az irodalmi kérdéseknél általában. Döntő világnézeti ellentétek itt is felparcellázták a szellem területeit, de a problémát mégsem úgy állították fel, hogy „haladó“ és „reakciós“ irodalom és az egyes irányok képviselőit sem választotta el egymástól a személyi elfogultságnak, haragnak az a foka, mely a kettészakadás veszélyével fenyegette volna az irodalmi életet. A szürrealista költő egész nyugodtan megfért a konzervatív akadémikussal, talán egy törzskávéházat is látogattak. Az irodalmi világ nem ismerte a késhegyre menő vitákat. Az alkotók cinkos összefogására mi sem jellemzőbb, mint hogy az egyetlen Salda naplóját kivéve a csehek nem tartották szükségesnek egy irodalomkritikai szemle megindítását. Mintha ezzel is éreztetni kívánták volna, hogy az irodalmi részletproblémákon túl, náluk mindig az egészről, annak egybefonódó jelentőségéről van szó.

A cseh kultúréletnek ez az analitikus, nyugtalan, de mindig egy végső cél felé torkolló zajlása arra készítette a felvidéki magyarságot, hogy a maga életén belül is keresse a fogalmak valódi értékét. Annál inkább szükség volt erre, mivel ezek a fogalmak gyakran egy távoli világból hatoltak el hozzá és távol az anyaország magyarságának történelmi folytonosságba ágyazott szemléletétől azzal a veszéllyel fenyegettek, hogy elvesztik eredeti tartalmukat, lepergetve magukról a táj és történelem ráradkódott mázát, pusztá, lényegelen frázisokká válhatnak. Már pedig ez a magyarság, melyet küzdelmei realizmusra tanítottak, éppen a frázisoktól rettegett leginkább. Kettős neveltetése folyamán szinte vérébe szívódott az a tulajdonsága, hogy az eszmék fajsúlyát állandóan az ellentétes gondolatok mértékével kontrollálja s megkeresse az ideák konkrét, érzékelhető tartalmát. Magyarságtudata ilyenformán gyökeresen átalakult. A közélet ezerszer is eszébe juttatta, hogy miben különbözik a többi néptől; hammarisan tudatára ébredt e különbözőség minden vonatkozásának. Fennmaradását a kisebbség legfőbb érdekének ismerte fel, de egyúttal azt is érezte, hogy ez a magyarság csakis a nemzetért vívott szakadatlan harcban, a magyarság egyetemes, örök kultúrájában válhat frázisnál többé: megtartó erővé. Magyarságtudatunk kifejlődött, nem ártott meg neki a kritika, a kétféle szemzög alkalmazása, az antinómiákban való eszmélkedés; sőt, állhatatosabbá tette azt. Óriási kerülőkkel érkeztek el némelyek a magyar kultúra eminens képviselőihez, de megérkezésük olyan volt, mint az utasé, aki sok vidéket megjárt, de visszatér a hazai földre. Van már érzéke a széphez és szülőfaluja házáinak kormos füstje többet ér neki a felhőkarcolók zsúfoltságánál.

Nagy tévedés azt hinni, hogy a felvidéki magyar értelmiség felemás neveltetésénél fogva elvesztette érdeklődését nemzetének kultúrája iránt. Ez a népcsoport átlagos színvonalát tekintve éppen úgy tudatában van a magyar élet esedékes reformjainak, eddigi értékállományának, mint a húsz éves határokon

belüli néptest. Sok tekintetben túlzás nélkül állíthatjuk, hogy még fokozottabban ismeri az idők követelményeit, hiszen hűsz esztendősz kibebbségi sorsa egész sereg tanulsággal szolgált neki. Népünknek nem kellett különösebb szociológiai iskolázottság ahhoz, hogy belekóstolhasson a földbirtok körüli problémába, hiszen a csehszlovák földreform parasztjaink tömegeit kényszerítette városi proletár életmódra s szólt bele egy évszázados zárt életformába. Parasztságunk ilyenformán nemcsak az egyoldalúan végrehajtott cseh földreform módszerével került közelebbi kontaktusba, de magával a kérdéskomplexummal is.

Kétségtelen, hogy a csehszlovák köztársaság területi megnyirbálásánál világpolitikai erők érvényesültek. A feltörekvő nacionalista államrendszerek természetes vitalitása a demokratikus hatalmakat egy hűszéves illúzió feladására kényszerítette. Ettől függetlenül azonban a csehszlovák köztársaság egész strukturájában olyan ellentétes erők érvényesültek, amelyek előbb-utóbb felborították volna az államrendet. Ilyen volt elsősorban az az ellenét, mely a csehszlovák népközösségi gondolat és a tényleges hatalmi apparátus között húzódtott meg. A csehek lebecsülték a szlovákokat; kezdetleges kultúrájú, primitív ízlésű népnek tartották, melynek megtiszteltetés, hogy a magasabb szellemi igényekkel rendelkező cseh nemzet mellett élhet. Ugyanakkor kifelé elengedhetetlenül szükséges volt a két nép egységének állandó bizonyítgatása. Ez a visszás helyzet idővel megnyitotta annak a verbalizmusnak az útját, amely a köztársaság összeomlásának napjaiban már a legképtelenebb logikai bakugrásokat sem átalotta elkövetni az ügy érdekében. A verbalizmus, — amelytől Masaryk mindig féltette nemzetét, — előntötte a cseh életet. A szavak részeg vitustánca, melyben a szavak nem felelősek a fogalmakért s amelyben a legvadabb szélsőségek símulnak egymáshoz, a csehszlovák demokrácia laza etikai kötelekeit végleg szétmállasztotta. A végén már csak egy százalmas, erőlködő ország vergődött Európa szemei előtt s a romhalmazból messziről láthatókká váltak a rendszer csökevényei. Az a nagyfokú rugalmasság, amelyre olyan büszkék voltak a csehek s amely olyan könnyűvé tette nekik az átmenetet a masaryki humanisztikus álameszmétől a katonai diktatúrához, a kapkodás szomorú gesztusai azt a benyomást keltették, hogy az új állam erkölcsi pillérei légyökökerekbe kapaszkodtak.

A demokráciának ez a puszta formális verbalizmusba való átalakulása a felvidéki magyarság részére nem kevésbé fontos tanulságot tartogatott. A demokrácia valóban nagyon rugalmasnak bizonyult s a goethei szóval élve mindig tudta, mi a *Forderung des Tages*. Nagy buzgalmában azonban megfedekezett arról, hogy az államhatalom csak addig a pillanatig számíthat a világ szimpátiájára, míg el tudja hitetni, hogy létezése és hivatása összhangban van lakosainak morális és nemzeti organizmusával. Az a magyarság, amely saját szemeivel látta a csehszlovák demokrácia elhidegedését az etikai principiumoktól, tudni fogja, hogy a céltalan és vak erőszak politikája semmilyen körülmé-

nyek közt sem kaphat igazolást a világ részéről. *Féltékenyen fog vigyázni arra, hogy nemzeti eszményeinek helyébe fel ne toladhassanak az üres szavak és frázisok.* A hivatalos iskolai nevelés uniformizált és hivatalnoki merevséggel előírt célzata a magyar nevelők ezrei előtt tette gyűlöletessé ezt az őszintétlen, hamis hazafias verbalizmust. Soha nem éltek ilyen mértékben vissza az igazi demokráciával, mint itt, ahol ebből a szóból valóságos köz-helyet, ideológiai Mädchen für Allest faragtak minden rendű és rangú politikai visszaélés fedezésére.

Ha valaki a felvidéki fiatalság sajátos lelkületének tipikus jegyeit keresi, úgy tekintettel kell lennie arra a körülményre, hogy ennek a nemzedéknek európai orientációja az elmúlt húsz évben határozott irányzatot vett. Központi helyzetéből való kiszorítotttsága megnövelte benne a vágyat *az élet európai formái* iránt; fiatal értelmiségünk túlnyomó része megjárta Nyugatot, ahol a kisebbségi probléma érdekes analógjaival ismerkedhetett meg. Azok a fiatalok, akik egyetemi tanulmányaikat a prágai főiskolákon végezték, egyenesen a háború utáni Európa friss szellemi mozgalmával tartottak ismeretséget. Az európai kultúra erjesztő egyéniségeinek műveit megismerhették és ez elősegítette, hogy európai tájékozódásuk arányos és igazságos legyen. A hungarocentrikus világkép, amely a háború előtti magyar fiatalságban később olyan keserű csalódást hagyott hátra, feloldódott benne, egy bizonyos távolság keletkezett közte meg a magyar problémavilág között. Ez a fiatalság nem hazafiatlan; *hazafisága a Széchenyi Istvánok hazafiságából való*; mindenekfelett segíteni akar s ebben a szándékában nem riad vissza a kritika érelyesebb eszközeitől sem. A cseh nacionalizmus sokoldalú megnyilvánulása a nemzeti eszme mindent túlélő elaszticitását mutatta meg, nemzeti nagyságaik, hőseik, szervezőik kultuszában a csehek nem ismertek határt; múló átmeneti nagyságokat bámulattal magasztosítottak fel a halhatatlanság régióiba, mivel elősegítették a nemzeti kisebbségek kijegecesedő faji öntudatát. A felvidéki magyar fiatalság magyarságtudata is így született meg mintegy végső konklúzióképp mindama forrongásra, amely az idegen kultúráramlatok hatására felizzott benne. Ez a fiatalság aránytalanul többet próbált, mint az előző nemzedékek. Gyermekekorának romantikus nacionalizmusába kiméletlen törvényszerűséggel szólt bele a marxi szocializmus hideg és súlyos formanyelve, hogy kiábrándulva a sarló és kalapács szimbólumából, végül is megtérjen a nemzeti ideálok időtlen alakjaihoz. Szocializmusáért sokat támadták ezt a fiatalságot. Mi azonban úgy érezzük, hogy nélküle sohasem kovácsolódhatott volna olyan acélossá s egyöntetűvé a nemzedék minden egyede felekezeti és pártkülönbség nélkül. A marxizmus volt a tisztítótűz, ahol elégték az esendők és a gyengék. Akik azonban túléltek ezt a purgatóriumot, soha többé nem adhatják át magukat egy gyökértelen s a „világpolgári“ póz tetszetős álarcában hivalgó kozmopolitizmus áramának.

A cseh kultúrélet elmúlt húsz éve nem volt mentes a bizan-

tinizmus fényűzésétől. A megduzzadt életerő, a demokrácia széles kapunyitása s a szellemi életnek nyomában történő előznlése a társadalom leggyülevészebb tömegei által, — csupa olyan jelenség volt, amely előidézte a mértéktelen termelés anarchiáját. Irodalom, művészet, tudomány olyan zsúfoltságban jelentkezett, hogy a bengáli tűz káprázatával terítette le a kíváncsi laikust. Ennek a tömegtermelésnek megvolt az a káros következménye, hogy a szelekcio elve háttérbe szorult, a művek értékét legtöbbször időszerűségük helyettesítette és az értékelés feladata lényegesen megnehezült. Ez a verbalisztikus kultúra, mely sohasem tudna levetni magáról a politikai előítéletek kényelmetlen öltözetét, a felvidéki intelligencia soraiban a korszerű, tárgyilagos kritika óvatosságát termelte ki. Az utóbbi évek kulturális mozgalmában ez a taktikai érv rendszerint úgy jelentkezett, hogy mozgalmainkban mindig azt kerestük, aminek „lennie kell“, a helyett „ami van“. Nem engedhettük meg magunknak az öncélú tudományművelést s szinte idegenkedtünk minden olyan kezdeményezéstől, amely nem állt szoros összhangban a kisebbségi nép morális parancsával. Világfelfogásunk tehát valóban lényegszemlélet volt; nem divatból, hanem a kor kényszerítő erejéből.

Az utóbbi évek azt a jogos reményt táplálták népünk nevelőiben, hogy a felvidéki magyarság minden elnyomó tendenciával szemben mégis csak megteremti a maga biztos kádereit és egy rendezettebb, egyensúlyi helyzetbe jutott társadalom munkaprogramját valósítja meg. Voltak nevelőink, szervezőink, akik fanatikus bátorsággal hittek a dolgukban. Örüljünk neki, hogy a kisebbségi állapot kínzó gyötrelme végetért s a felvidéki magyarság ismét szabadon élheti a maga életét. Egyet azonban ne felejtsünk el: *a kisebbségi sors húszéves tapasztalatai eleven erőként hatnak* további életünkben. Ha tegnap azt tanultuk, hogy az idő minden mulasztásáért súlyos árat követel, úgy ma sem adhatjuk át magunkat tunya semmittevésnek. Eddigi életünkben a nemzeti érdek vörös fonálként húzódott végig valamennyi kezdeményezésünkön. Ez a nemzeti érdek parancsolja, hogy a legszigorúbb takarékoszággal és energiabeosztással dolgozzunk most már az egész nép érdekében. A munkának egy olyan formáját szoktuk meg, amely nem ismeri a felszabadulással járó esetleges önhittségi mámort vagy a kulturális mozgalmaknak azt az anarchiáját, amely éppen volt elnyomóinkat, a cseheket jellemezte. Nemzedékünk vállalni fogja a neki jutó magyar feladatokat azzal a belső meggyőződéssel, melynek józanságát, tiszta látását semmi sem zavarhatja meg. Jól tudja, hogy munkája csak akkor lesz egyetemes jelentőségű, eredményes munka, ha továbbra is minden idegszálával a jövőndő magyar élet emberségének és igazságos rendjének megvalósításán fáradozik. A magyar élet rendjébe való síma beilleszkedés lehetővé fogja tenni, hogy az a nemzedék, amely eddig erejének legjavát az idegen hatalommal szemben vívott harcokban fecsérelte, hozzáláthasson tulajdonképpeni hivatásához!

(Érsekújvár.)

Kovács Endre.

Oláh Gáborhoz

Élő szobor, aki végigzuhansz
Debrecen utcáin az esti ködben,
falábon járó kísértet, hideg
árnyékkodat kergeted zord körökben;
amerre lépsz te, elfutnak az élők,
a lombok lehullnak és a szívek
dobbanása megáll, — itt most a földből
visszajáró holt Debrecen siet
nagy ákombákom léptekkel a Hatvan-
utcai sirok zárai felé,
hogy megidézze a földből a város
másik eltemetett holt szellemét...
Mert nincs a nyüzsgő városban barátod,
százhuszezer ember nyüzsgő köde
számodra csak cifra pára, — reáfújsz
s beomlik a tatóngó semmibe,
szétvered őket egyetlen karoddal,
szétvered őket mint hópelyheket,
alagúton zuhansz végig az élők
sorompóin keresztül gyermeked,
Debrecen élő gyermeke, nagy gyermek,
kinek álmát szívárvány-pánt fedi,
ki álom-hordókat görgetsz az úton,
mikor az törrel s csapdával teli...
Tört vet itt mindenki a másik ellen,
de te gerelyt dobsz, hős álom-gerelyt,
rezegnek hosszú álmaid a légben,
a Templom tornya is álmot lehell, —

fölötte lassan hullámszik a tenger
és lámpák gyúlnak az ég magasán,
a hírnév lámpái... S a Végítélet
kukorékol a torony kakasán, —

ettől lesz fényes, hogyha esti órán
a Hortobágy mögött lemegy a Nap:
te mégy le ott, a te sírod puszta,
te jársz a puszta pallói alatt,
hogy örködj fölöttünk, te jársz a földben
döngő léptekkel keresztül-kasul,
sokszor hallom a temetői csöndben
strázsáló lépteid zaját alul...
Te jársz ott alattunk mágneses talppal,
viszed fantóm-tested tótágását...

Reggel riadtan bámul rád az élő
és riadtan tér ki a sokaság!

Gulyás Pál.

A cseh Janus-arc

Az utraquista. A pogány nemzeti legenda teljesen elrejtette előlünk Husz igazi arcát. A múlt év júniusában, a már fojtogató levegőjű, borongós kedvű Prága városában láttam egy igen érdekes ikonografiai kiállítást. A Husz-arcképek láttán szinte döbbenetes erővel csapott meg annak a felismerése, hogy amint Husz testi valóját reformátori szikárságúvá idealizálják az újabb ábrázolók, úgy forgatták ki szellemi örökségét eredeti jelentőségéből s tették Huszt azzá, ami nem volt: a reformáció előfutárjává és a cseh újjászületés megindítójává. Szemtől-szembe álltam az igazi Husszal: a Tábor városában őrzött kis szobrocska gipszmásával — mellette a cseh romantika és pszeudoromantika iskolás nagyjainak idealizált, vagy teljesen képzeletszülte arcképei: más ember ez már, reformátorian átszellemült szikár testén hosszúkás, gótikus koponyát visel, melynek a merész „dinári“ orr adja meg a jellegét. Az utókor művészeinek a képzeletében csak ez a lángoló, prófétai alak él, melynek talán legklasszikusabb mintája az a hatalmas szobor, mely a Városházterén éktelenkedik, Az ál-pátosznak és az álreformátori láznak e romantikus elképzelései mellett itt az arckép — egyszerű, komoly, szláv típusú magányos férfi — eleven tiltakozás a romantikus meghamisítások ellen: más arc, más típus s egészen másirányú szellemiséget sugároz, sőt mondhatnánk: jelképez. Husz nem volt az, akinek ma látják, nem volt az, aki a cseh és a külföldi közvéleményben él. Nem volt sem reformátor, sem a protestantizmus előfutára, de nem volt még szociális apostol sem, sőt még az a nemzeti ébresztő sem, akinek pedig általában tartják. Nem volt modern értelemben vett alkotó: gondolatai, tanai, még megfogalmazásukban sem eredetiek. Középkori ember volt, aki azonban a maga józan, földhözragadt gondolkodásával megismert már egy nagy igazságot, ezt az igazságot csökönyösen és állhatatosan védelmezte, tőle el nem tántorodott, de meghalt érte. Ezt fejezi ki a kis tábori szobor egyszerű, pátoszmentes formanyelve. „Vizsgáld az igazságot, hallgasd az igazságot, tanuld az igazságot, szeresd az igazságot, beszéld az igazságot, őrizd az igazságot és védj az igazságot mindhalálig!“ — ezt mondja Husz, ez az ő igazi tanítása. De mi az igazság? Az igazság, melyért küzdünk és meghalunk mindig a magunk igazsága. A martirok nem mindig a maguk igazságáért halnak meg, hanem a hitükért. Husz azonban a maga igazságáért halt meg. Husznak nincsenek tanai, nincsen huszita hitvallás, Husz nem alapított egyházat, vagy szektát s hogy nevéből mozgalom lett, ez annak tudható be, hogy sokan hittek az igazságában — méltán, mert meg tudott halni érte. Husz ismerte az angol Wiclif írásait, egyetmást elfogadott, sokat elvetett belőle. Különösen két dologban követi mesterét: a Szentírás kizárólagos tekintélyének sürgetésében és

az egyháznak, mint Krisztus kiválasztottjainak láthatatlan gyülekezetének felfogásában. Mindkét tan az igazság különös tisztelével függ össze, de Husz nem akart és nem is tudott elszakadni az Egyháztól. Követői számára meg egyenesen elképzelhetetlen, hogy külön egyházat alkossanak. Rövid ideig a keleti egyháznál tapogatóztak: de a szláv testvériség szelleme akkor még százados álmát aludta és a pánszlávizmus előfutáraitól mély megvetéssel fordult el az orthodox Moszkva, mint antikrisztus szolgáitól és eretnekektől. A huszitáknak nem maradt más választásuk, mint visszatérni az Egyházba, ahonnan voltaképen el sem szakadtak — bizonyos feltételek mellett. A két szín alatti áldozás, a papi élet egyszerűsége, az Ige tisztaságának megőrzése — s Rokycana felemeltetése a prágai érseki székre, ezek voltak a husziták feltételei.

Ezek a husziták az utraquisták. Ha utraquista szellemről beszélek, olyan katolikus szellemre gondolok, melyben van nagyfokú kritizmus, népiség, némi nemzeti szeparatiztikus gondolat. Az utraquista kor, Pogyebád György uralma a cseh történelem egyik legragyogóbb fejezete.

A XVI. században megindul az utraquismus züllése: ez azonban nem jelenti azt, mintha ezt a cseh világszemléletet valami más váltotta volna fel. Masaryk híres tétele szerint a cseh felújulás a XVIII. század végén a cseh reformáció folytatása, s mindkét mozgalom végső gyökereire visszavezetve: protestáns. Nem, — feleli erre a mult század végén Goll, Masaryk ellenfele, nem — visszhangzik rá Pekár a gens bohemica katolikus szellemű történetírója, — nem mondja ki újra Peroutka, a modern honalapítás félhivatalos krónikása. A cseh újjászületés nem folytatása a huszi reformnak és nem is protestáns mozgalom. Nem mondja ki egyikük sem, hogy utraquista, hiszen ez inkább csak dogmatikai terminus, s ez a kor sokkal kevésbé érzékeny dogmatikai kérdések iránt mint Husz, vagy akár Masaryk kora, de ha eljut odáig, hogy vallásról és katholicizmusról elmélkedjék, ismét csak azokra az eredményekre bukkan, — talán Husz tanainak ismerete nélkül — melyeket a XV. században utraquista néven jelöltek meg. Így a Kutnahorai Epistolák utraquista szellemben írnak a katolikus egyházzal, mint ahogy igazi huszita cseh lelkeség lobog szerzőjünkben, Havličekben. A cseh pszichének nincs még egy ilyen tökéletes képviselője, mint Karel Havliček Borovský. Ő maga a cseh nép: erényeivel és hibáival. Józansága, realizmusa, szkepszise, ételszeretete, az apró dolgok fontosságának felismerése, a nagy praktikus érzék — mind közös cseh sajátságok. Emellett nagyszabású, fényes tehetségű újságíró, szellemes, gúnyoshangú író, aki azonban nem esik bele kortársainak hibájába: az öntömjénezésbe és a nemzeti hibák félreismerésébe. Tollának fegyverét tudja befelé is fordítani, ha szükség van rá. Igazi emberi nagysága akkor csillan meg először, mikor néhány éretlen tacskozó korán leleplezett forradalma nyomán Windischgrätz ágyúinak füstje homályosítja el Prága eget. Ezek-

ben a nehezedő napokban fejlik ki az ember tiszta érce. Az igen szigorú sajtótörvények elhallgattatják a sokszólamú cseh sajtót — az általános csendben annál nyomatékosabban szól Havlíček hangja: „Rossz katona, aki csak a békében hősi: egy kis pénz-büntetés és néhány hónapi börtön nem akadályoznak meg abban, hogy megmondjuk az igazságot a miniszterek szemébe.“ Amikor pedig úgy látszik már, hogy minden elveszett, a félben maradt bányavárosba, a hajdan virágzó Kutna Horára vonul vissza s itt egy kis nyomdában állítja elő a Bach-korszak egyetlen cseh napilapját, a *Slovant*. Havlíček is kitartott a maga igazsága mellett, bírái előtt is vallotta és védte. „Havlíček az esküdtszék előtt“ — ez éppen olyan görögützes jelenete a cseh történelemnek, mint a „Husz a máglyán“. Bármennyire hasonlított is kettőjük lelki struktúrája és sorsuk, sohasem érezte magát protestánsnak, vagy éppen a reformáció folytatójának. Nem volt szűkkeblű az ő igazsága: elsősorban saját népének szószólója volt, de ez sohasem ragadta más népek elleni gyűlöletre. Csak rendszerek ellen küzdött, nem népek ellen, nem a germánok, csak a germanizáció ellen. A közös veszély pillanatában megtalálta a rokonszenv és az együttérzés hangját velünk is és nem örült annak Budán, amitől félt Prágában, de „vigyázó szemeit“ inkább Budapestre vetette. Népi és nemzeti politikus volt, cseh és nem szláv — de jobban ismerte népének szükségleteit és súlyát, mint azok a politikusok, akik a nagy Szláviáról álmodoztak.

A protestáns. A protestantizmus Csehországban elsősorban mint idegen, német eredetű eszme jelentkezik és csak politikai eszközökkel arat sikereket. A nép érdekből lesz protestánsná éppen a német uralkodó előtti behódolás jeléül. Később, ironiája a sorsnak és tragikuma a cseh népnek, ugyan az az uralkodóház, melynek kegyét keresték az áttéréssel, lesz a protestantizmus minden megnyilvánulásának kegyetlen üldözője és ugyancsak politikai okokból kénytelen Csehország magára venni a katolikus barokkot. A barokknak azonban Csehország többet köszönhet, mint azt a liberál-demokrata történetírás sejtette. A barokk, mint katolikus művészet, valóban átformálta a cseh arcot: megadta a cseh tájnak és a cseh városképnek sajátosságát, művészetet és tudományt teremtett, leszállt a nép közé és megtermékenyítette a népi művészeteket. Munkája nyomán a cseh nép, a cseh tömeg teljesen kialakult katolikus jelleget öltött s csupán a vezető rétegekben maradtak fenn protestáns s főleg utraquista velléitások — de ezek még a magas klérus körében is. A prágai érsekek egész sorát lehetne felsorolni, akik nem hajtottak fejet a pápa akarata előtt és az elmenekült prágai legátusok is tudnának beszélni a cseh katolicizmus nemzeti öntudatáról. A barokk katolicizmus termékenyítette meg a cseh talajt s tette lehetővé a cseh világi szellem újjászületését. Mégis, a nép tudatában, a katolicizmus hovatovább kezdett azonosulni az idegen elnyomókkal; a történeti tudat erősödése, különösen egy olyan történetíró szintézise nyomán, aki nem született bele és nem nevelkedett bele a katolikus

gyökerű, felvilágosodott szellemű nemzeti közösségbe, tudatára ébresztette a népet annak, hogy a katholicizmus és a németség együttesen ellenségei a cseheknek és a protestantizmusnak. Palacky életművétől számíthatjuk a cseh nemzet és a protestantizmus tragikus összekapcsolódásának gondolatát és szembeállítását a német szelleműnek és elnyomónak nevezett katholicizmussal, tehát azzal a vallással, melyhez az egyszerű cseh nép tartozott. Ami azonban Palackynál öntudatlan volt — hiszen maga is érezhette, hogy nem sikerült úgy összeforrasztania a nemzettel, mint egy Havlicéknak, — azt Masaryk már fennen hirdette. Sem saját gatlásai, sem a cseh nemzet passzív ellenállása nem tartották őt vissza attól, hogy saját magát tegye meg a cseh nép vezérévé és a cseh szellemi életre rá ne kényszerítse történetfilozófiáját és hogy ki ne sajátítsa saját pártjának és élő és holt párthíveinek az egész cseh nemzeti programot, különösen a németellenességet. Különös és elgondolkodtató jelenség, hogy a cseh nép olyankor nevez a legmegtisztelőbb jelzőkkel, mint a „haza atyja“, vagy a „felszabadító“, akik tőle merőben idegen szellemiséget hoztak. Havlicék kétségkívül közelebb áll a cseh kispolgárhoz, mint Palacký, s mégis ez utóbbit nevezi a haza atyjának. Palacký egész ifjúságát, a tanulást, az erőgyűjtést, a fejlődés éveit a szülőföldtől távol, idegen eredetű, idegen szellemű centrumokban, Pozsonyban és Bécsben tölti. Ő maga morvaországi protestáns sarj, szláv barátai inkább protestáns szlovákok. Első munkáját, mely forradalmasította a cseh verselést és olyasféle vihart támasztott, mint nálunk Kazinczy a Tövisekkel és Virágokkal, egyik szlovák barátjával, Safarikkal együtt írja. Ifjúkorában alig van valami kapcsolata a szláv népiséggel, Pozsonyban alig hall szlovák szót, társasága magyar és német. Mikor Prágába kerül, kész nemzetnevelő program van a tarsolyában: ezt azonban nem annyira a tényleges szükséglethez és a már megindult fejlődés szellemében dolgozta ki, hanem idegen mintát alkalmazott a cseh viszonyokra. Programja nem a cseh huszitizmus kulturális céljainak megvalósítása, amint ezt Masaryk állítja. Prágában ismét csak légtüres térben él: abban a társaságban forog, melyet Magyarországon már megszokott, az arisztokrácia körében. Házassága — német lányt vett feleségül — sem kapcsolja őt szorosabban ahhoz a néphez, mely végül atyjának fogja nevezni. Nagyjelentőségű történelmi munkája — mely megint csak elszigeteli őt könyvtárak és levéltárak közömbös levegőjébe és hosszú külföldi tanulmányokra kényszeríti — idegen nyelven, németül jelenik meg. Természetesen nem szabad elfelejteni, hogy egész kulturális programja, prágai élete, történelmi munkája éppen német kiadásában nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a cseh népből nemzet lett. S mikor Havlicék a cseh nemzet létén töpreng, Palacký Ausztriáról értekezik s mikor a nehéz idők Havlicéket a porondra szólítják, Palacký, eszményei buktán, elhallgat, elrejtőzik. Ha Palacký beleszólását a cseh irodalmi életbe vihar fogadta, akkor Masaryk első szavai orkánt ébresztettek. Ő is keletről jött, szlo-

vák eredetű családból: a cseh közvélemény évtizedeken keresztül kellemetlen idegent lát benne, aki másképpen érez, másképp beszél, másképp gondolkodik, mint a többség. Kiállása a Hanka-féle kéziratok hamisítvány volta mellett ellene fordította az egész közvéleményt. A Goll-féle történetírói iskola szembefordul realizmusnak nevezett nemzeti romanticizmusával, könyvei a Husz-hagyományról, a cseh újjászületésről, Havlicékról, melyekben történetfilozófiáját lefektette, általános visszatetszést keltenek, merész és emberileg tiszteletreméltó kiállása a polnai vérváddal szemben ellene izgatta az egész cseh kispolgárságot. Eszméi, tanítása kortársai szemében különösnek tűnik fel, egyénisége mindvégig idegen marad. „Masarykban valami véletlenség folytán — írja róla Peroutka *Milyenek vagyunk?* c. könyvében — valami szerencsésen megőrzött tradíció következtében sok minden fennmaradt reformációs multunkból, sokkal több, mint a nemzeti környezetben. Masaryk harcos tanárságának és politikai pályájának története elegendőképpen mutatja, hogy mennyire elszigetelt, sőt talán idegen volt Masaryk protestáns jellemvonásaival abban a nemzeti környezetben, mely hatalmas túlsúlyában katolikus és liberális volt. Még ma is sokkal inkább az elnököt és a légió szerencsés vezérét tisztelik Masarykban, mint a filozófust, a moralistát, az élet tanítóját, maximáit csak ünnepélyes pillanatokban alkalmazzák s különben mindenki él a maga feje után“. Valóban csodálnunk kell, hogy ennyi ellentétes erővel szemben is rá tudta kényszeríteni elavult és tudományos szempontból tarthatatlan történeteszemléletét, egész idegenszerű filozófiáját a cseh népre. De amint az eszme, melynek végeredményben Masaryk is csak egyik munkása volt, végre diadalt arat, a parlamentarizmusba burkolt bürokrácia udvariasan félreállítja a felszabadító elnököt és elzárja a néptől. Azóta van ugyan Masaryk-kultusz, könyveit minden községi közkönyvtár beszerezte, az ősz elnököt pedig azal a szeretettel és tisztelettel vették körül, ami korának és érdekeinek kijár, igyekeztek is megbarátkozni vele, bizonyoság a sok Masaryk-könyv, melyek célja nemcsak az ünneplés, hanem a megvilágítás is. Masaryk már az életében történelmi alak lett: anynyira távolinak, idegennek érezték. A tudomány nem követi iránymutatását, iskolája nincs, egyedül maradt egy üvegharangban, melyből lassan elfogyott a levegő.

Masaryk legvakmerőbb vállalkozása volt a protestáns és az utraquista arc egyeztetése. Mindazt, amit az utraquista szellem valaha kitermelt, a protestantizmus javára akarta írni. Megfeledkezett azonban azokról az igen jelentős dogmatikai különbségekről, melyek a protestánsokat az utraquistáktól elválasztják s figyelmen kívül hagyta azt is, hogy a XVI. századbeli cseh protestantizmusnak, melynek valóban voltak igazi evangéliumi ágai is, nincsen szinte semmi kapcsolata a XIX. századi újjászületéssel. A tragikus a cseh nemzet szempontjából csak az, hogy Masaryk romanticizmusa feléje tudott kerekedni és belerántotta egy olyan kalandba, mely végül is teljes elbukásukhoz vezetett.

Masaryk Palackytól átvette a mozdulatlan népszellem gondolatát és ezt rákényszerítette a cseh politikára. Így a hivatalos cseh politika soha sem ismerte el a németekkel való megegyezés szükségességét, mert a cseh történelemben Kollárhoz és Palackyhoz híven nem látott mást, mint a szlávok harcát a germánokkal és szövetségeseikkel, t. i. a magyarokkal. A cseh nép ma már felszabadult a masaryki szemlélet lidérenyomása alól. Mi következik most? Talán egy újabb utraquista korszak? Ha az, úgy most fognak visszatérni az igazi cseh hagyományokhoz: a valóságok és igazságok mérlegeléséhez és az ezek szerinti élethez. Akkor most nyeri vissza eredeti fényét Husz, Dobrovský, Havlíček hagyománya. Sajnos a Masaryk-féle politika bukása újra sötét, fénytelen korba sodorta a cseh népet. Az a nagy generáció, mely Masarykkal együtt kivívta a cseh nép szabadságát, egy pár éve már a sírban fekszik, de nem kétlem, hogy ebben a vak korban a cseh politikusok biztosabban fognak mozogni, mint a masaryki nap talmi ragyogásában.

Sárkány Oszkár

Nekünk egy ős emberi végzetet kell leküzdenünk, azt, hogy mi felejtünk, ahol emlékeznünk kellene, és emlékeznünk, ahol felejttenünk kellene.

(Ravasz László: Gondolatok.)

Vörösmarty, mint politikai kritikus

Hazay Gábor álnév alatt jelent meg 1841-ben Vörösmarty Mihály bírálata a Kelet Népe körüli vita fölött. Bírálata tartalmilag nemcsak ennek a vitának, hanem általában a magyar politikai irodalomnak egyik kimagasló remeke. Maga a vita eléggé ismeretes, de a vita gyökereit, talaját és legszebb virágját, Vörösmarty bírálatát alig méltatták figyelemre.

1841-ben már érdekes, sokszor izgalmas élet folyt Széchenyi két alkotásában, a pesti Kaszinóban és a Tudományos Akadémiában. A tagok sűrűn jöttek össze, és olyan kérdéseket, amelyeket a megyei és országgyűlések nyilvánosságában nem lehetett volna megtárgyalni, zártkörű társaságokban a pártpolitikai korlátoktól feszélyezetlenül, kiáradó őszinteséggel vitatott meg a nemzet színe, a szellemi, anyagi, hivatalos és származási előkelőség.

Épült már a gőzmalom, amely mintája lett a világhírre hivatott magyar malomiparnak és éppúgy Budapest felé irányította a forgalmat, mint a gőzhajók útját keresztező Lánchíd. Már megfogant Széchenyi lelkében Magyarország úthálózatának vázlatos képe, amelyben Budapest úgy helyezkedett el, mint a naprendszer közepén a nap, — pengette a csatornázás gondolatát, amelyből a Tisza-szabályozásnak kellett kinőnie.

Óriási koncepciók voltak ezek. Budapest központtá tétele egységet vitt a széthúzó magyar társadalomba, a Tisza-szabályozás pedig új honfoglalásként nagyobb területen, több magyarnak nyújt megélhetést, mint amennyit az 1938 nov. 2-i bécsi döntés visszaadott Magyarországnak.

Bármennyire hangoztatták a Kelet Népe körül folyt vita résztvevői, köztük még Vörösmarty bírálata is, hogy „szenvédelyektől, indulatoktól forró“ embereket nem lehet sakkfigurákként tologatni, mégis azt kell állítanunk, hogy ebben a titáni munkában a magyar társadalom szinte öntudatlanul, sakkfigurához hasonlítható eszköz volt Széchenyi kezében. Eötvös József, akit a centralizmus egyik vezéralakjaként ismerünk, mint alvajáró ment el Széchenyi nagyszerű központosító gondolata mellett, s a nevelést alulról, az úthálózatot szerte az országban, mondhatnók centrifugális elképzelés szerint kívánta kifejleszteni, ajkbiggyeszteséssel szólva a szerinte koraszülött akadémiáról és Lánchídról. Sőt, mikor évek múltán a centralizmus zászlaját bontotta ki, még akkor sem Széchenyi eszméjét követte, nem társadalmi munkával akarta kiépíttetni a központosítást, hanem az államgépezetben. Ez az eltérés tette gyanússá az ő tanait a municipalisták előtt. A Kelet Népe ellen írt röpiratában lekicsinyelte, vagy nem vette észre Széchenyi alkotásainak igazi jelentőségét, s védel-

mébe vette azokat a tervezéseket, amelyek Széchenyi szerint a nemzet erejének szétforgácsolásával fenyegettek. Az Eötvös munkája, s a Széchenyi—Kossuth tusáról szóló legtöbb egykorú mű — beleértve a Kelet Népet magát is — vitairat, amely nem méltányolja, vagy eredeti értelmükből prókátorosan kiforgatja az ellenfél szempontjait. Hazay Gábor cikke bírálata, amely a vitázó felek fölé emelkedik, s általános szempontjaival egyedül mérhető Széchenyi munkájához.

Vörösmartynak egyik alapvető, és a lélekbúvár költőre jellemző érdeme, hogy fölismeri Széchenyi szenvedélyes hangjának értelmét. Eötvös fölszínén maradó vizsgálódással a többi vitairathoz hasonlóan egyszerűen visszautasította ezt az indulatosságot, — Vörösmarty megérezte, hogy ez a hang, és Széchenyinek multjára való részletes visszatekintése azt árulja el, hogy Széchenyi e műben egész lelkét tárja föl. A Kelet Népet valóban az teszi megrendítő olvasmánnyá, hogy páratlan őszinteségű önvallomása a leghívebb magyarnak.

Széchenyinek e vitában valamennyi ellenfele szemére hányta, hogy az érzelmi túlzás ellen szól ő, aki korábban is sok szenvedéllyel írt, s éppen a Kelet Népében a belső láng perzselőbben izzik, mint bármelyik előbbi művében. Vörösmarty — mint orvos a lázbeteg homlokán tartott kézzel — megmagyarázta a hőség okát, azután nyugodtan kimondja, hogy minden indulatossága dacára éppen Széchenyinek volt joga tiltakozni a Pesti Hírlap izgató hangja ellen, mert izgatott lelkesítésre ebben a hazában éppen Széchenyinek van legkevésbé szüksége. Ez a megjegyzés leleplezi, hogy a hírlapirodalom gyermekkorában az olvasó úgy értette újságját, mintha az személy szerint neki szült volna. Egyébként tudjuk, hogy a Pesti Hírlap vezércikke többször is, különösen a szállóigévé vált „veletek-álatatok, nélkületek, sőt ellenetek“ fordulatban pontosan Széchenyihez volt intézve.

Vörösmarty bírálata távolról sem mentegetés, vagy pusztá dicséret Széchenyi javára.

Legmeggondolatlanabb szónak nevezi Ferenczynek, a szobrásznak gúnyolását. A részletesség, amellyel ezt a kérdést megvilágítja, arra mutat, hogy itt önmagáért szólt a bíráló. Megérti ő, hogy Széchenyi az érzelgősökön akart ütni, akik szobor emeléshez érvül azt hozták föl, hogy a szegény szobrásznak nincs kenyere. Vörösmarty maga megbecstelenítőnek mondja ezt az indokolást, (amelyet ma olyan természetesnek tartanánk), de visszautasítja Széchenyi hangját: ha nem szabad érdemtelenül gúnyolni a magasabb állásúakat, még kevésbé szabad pellengrére állítani érdemtelenül a szegénységet, pusztán szegénysége miatt.

Valamennyi vitázó elfogadta a benthami tételt, hogy az állam és a társadalom föladata a legtöbb embernek lehető legboldogabbá tétele. Valamennyien elfogadták, hogy a magyar nemzet boldogulásának alapja a szellemi emelkedés, de ezt már

nem egyformán értelmezték. Kossuth a politikai szabadság kiépítését tekintette szellemi célnak, Széchenyi a nemzeti műveltség emelését. Vörösmarty Széchenyi értelmezéséhez áll közel, ő az arisztokrácia magyarosodásától várja a „díszesebb magyar nyelv“ kifejlesztését, tőlük várja, hogy a Henszlmann által külföldön talált magyar főúri képtárakat hazahozzák.

Valamennyi vitázó elfogadta, hogy a magyarságnak két legfőbb kincse a nemzetiség és az alkotmány. Kitűnően magyarázza Vörösmarty a magyar alkotmánynak azt a szervi gyöngéjét, hogy nálunk mentegetőznie kell annak az ellenzéki politikusnak, aki a kormány pártjára lép, ha a kormány az ő elveihez hajlik: Angliában az ellenzék testületileg veszi át a kormányt, s az többségre jut, — nálunk állandóan egy párt uralkodik, s az ellenzék csak egyéenként válhat kormánypártivá. A vitának az alkotmányról szóló részében emelkedik Vörösmarty bírálata Széchenyinél is magasabbra és itt válik Deák Ferenc nagyszerű fölirati javaslatainak előfutárává.

A költő műszerével, lélektani intuícióval bírálja Széchenyi vallástételét a reformeszmék mellett. Örömmel nyugtázta ezt a vallástételt Kossuth és Eötvös is, de az ő elismerésükben ott van a gyanúsítás, hogy eddig nem is lehetett ennyit hinni Széchenyiről, s ott van fullánkként az a gondolat, hogy ha pedig a Széchenyi eszméi (amelyek Kossuthék szerint nem *engedmények*, hanem a nép jogos *követelése*i) nem fognak megfelelni a korszerűség követelményének, akkor majd jön a harc „nélkületek, sőt ellenetek, ha kell“.

Vörösmarty nem veregeti Széchenyi vállait iskolamester módjára azokért az áldozatokért, amelyek hozatalára Széchenyi a félreértett szív ömledező nyíltságával vállalkozik minden ellenérték nélkül. Rámutat arra, hogy a nemesi adó- és hadmenteségről, a bíróság előtti és egyéb kiváltságokról való önkéntes lemondás elég bizonyíték amellelt, hogy Széchenyi nem „visszalépő“, de férfias komolysággal figyelmezteti őt és böles előrelátással figyelmezteti a nemzetet, hogy ez a féktelen áldozatkészség „nép- és kormányserű“. Ezeket a kiváltságokat ellenérték nélkül oltárra tenni vagy áldozatul követelni egyaránt forradalmi lépés volna, — magyar államférfinak a lemondás fejében az alkotmányos ellenőrzés jogát kell kikötnie.

Vörösmartynak ez az intése tökéletes összhangban van a Kelet Népeinek azzal a kijelentésével, amelyben Széchenyi a kitzisztult képviselői rendszert jelöli meg az alkotmányért vívott küzdelem egyik főcéljaként. Vörösmartynak ez a higgadt észrevétele mutatja meg azt a pontot, ahol a Kelet Népeiben és Széchenyi lelkében fölbillent a mérleg. Széchenyi meg akarta adni mindazt az *engedményt* („míg alkotmányos úton járunk, egyéb szóval nem élhetünk“ — kong Vörösmarty bírálatának harangszava — rendreutasításként Eötvös és Kossuth felé) amit a nép meggondolatlan barátai *követelhetnek*, de — mint Vörösmarty is — éppen a nép érdekében, sértetlenül, sőt ha lehet, tovább

építve akarta átmenteni a reform harcain a populus Verbőczianus legfőbb kincsét, a magyar alkotmányt.

Mint húsz évvel később Deák Ferenc elsősorban fölfelé, de ugyanolyan hangsúllyal a nemzet felé is, hirdette a törvény és jog érvényét, erejét és tiszteletét, — s mint 1841-ben Széchenyi, úgy adta Vörösmarty a figyelmeztetést: nekünk magyaroknak vigyáznunk kell, „legbensőbb érzelmeinkből se tűnjék ki egyéb, mint alkotmányos úton, békésen haladni akarás“, — „ne hirdessük, hogy mint leendő városi követ így meg úgy zajoskodni fogunk, míg arányos szavazat nem adatik, ne fenyegetőzzünk időskel, melyben késő lesz váltáságot kérni telkeinkért, mert az ilyen beszédek, ha nem forradalom szerzők, mindenesetre a terrorizmus felé hajlanak, mely fegyverrel nekünk legkevésbé tanácsos élni, kiknek lételet nem a tömeg, hanem az alkotmány biztosítja.“¹

Török Pál.

¹ A Kelet Népe c. folyóirat 1938 dec. számában Illyés Gyula „Március magyarázata“ című cikkében azt állítja, hogy az 1848-i országgyűlés nem a bécsi forradalom hatása alatt, hanem arra a híre alkotta meg a népies reformokat, hogy Petőfi tízezrekkel áll a Rákos mezején. Amilyen téves Illyésnek az a föltevése, hogy a kismemesség a jobbágyfölszabadítás híve lett volna, olyan téves ennek a rég ismert híresztelésnek ilyen hatást tulajdonítani. Amint az 1841-ben lefolyt vitából is látszik, a nemzet jobbjai már évekkel korábban hívei voltak a társadalmi reformnak, az országgyűlés többsége volt mellette 1848-ban. Aggodalomra 1848-ban csak azért volt ok, mert nem lehetett tudni, hogy az évtizedeken át reakciós bécsi udvar mit fog válaszolni az országgyűlés fölirataira. A bécsi forradalom ettől az aggodalomtól szabadította meg az országgyűlést, amelynek sarkalására sem Rákos mezejéről, sem Bécsből szüksége nem volt.

JELEK ÉS MAGYARÁZATOK

KERESZTYÉN BALVANYOCSKÁK. Az Új Magyarország január 6.-i számában Milotay István keményen megleckézteti Ravasz László, Révész Imre és Farkas István püspököket. Bűnük valóban óriási: tiltakoznak az idegen eszmék ellen, pedig „a protestantizmus kezdetben maga is idegen eszme volt a magyarság számára”; óva intenek a diktatúrás törekvések ellen, pedig „a protestantizmus alapjában véve szabadságeszme volt, tiltakozás a gondolat-, a vallási és politikai véleménynyilvánulás minden elnyomása ellen s ugyanakkor mindjárt kezdetben mégis diktatórikus törekvésekhez vezetett. Ilyen Kálvin János genfi kísérlete... S ugyanez a gondolat kísértett Cromwellék vallásos puritán diktatúrájában is”; figyelmeztetnek a faji mithosz veszedelmére, pedig „a magyarság nemzeti, népi, faji öntudatának fölgerjesztésében a protestantizmusnak is oroszlánrésze volt.”

Ime: legszentebb örökségüket hazudtolják meg Milotay szerint a református püspökök, mikor önálló magyar gondolkozást, szabadságot és szeretetet prédikálnak, hiszen maga a reformáció, melynek ők a magyar életben felelős pásztorai, „idegen eszme, diktatórikus törekvés és nemzeti, népi, faji öntudat” formájában jelentkezett nálunk.

Ha a dolog nem lenne véresen komoly, nevetni kéne azon, hogy Milotay, a liberálizmus halálos ellensége, hogyan teszi magáévá kritika nélkül a liberalizmus rég túlhaladott álláspontját egyházzól, reformációról s hogyan oktatja a liberalizmus veszélyeire annak az egyháznak püspökeit, amelyik épen a theologiai liberalizmus ellen vívott harcból talán már nemsokára győztesen kerül ki s amelyikhez egyébként Milotay is hozzátartozónak vallja magát.

Végtelenül szomorú, hogy a reformációt valaki nevezheti még „idegen eszmének”, „alapjában véve szabadság-eszmének”, Kálvin és Cromwell Isten-királyságát „diktatórikus törekvésnek”, a kálvini magyar reformációt „a magyar nemzeti, faji öntudat fölgerjesztőjének”. Sajnáljuk, hogy ezeket a magyar közvélemény-irányítás egyik legnagyobb katedrájáról elhangzott szavakat nem vallhatjuk a magunkéinak, de őszintén meg kell mondanunk, hogy aki a fentiekben látja a magyar református missziót, az „alapjában véve” nincs tisztában az Ige és az Egyház igazi művelésével és hivatásával.

Idegen eszme! Hogyan lehetett még történelmi értelemben is idegen a reformáció, az evangélium Szent István, Szent László, Temesvári Pelbárt, Boldog Margit ezer éve keresztyén népétől? Idegen az, ami rajtunk kívül, szerves lelki és szellemi éniunktől függetlenül, életünk és hagyományaink természetével ellenkező indítékokból születik s csak átvesszük, úgy-ahogy, felületesen, mint egy új ruhadivatot. Az Ige és a Szentírás egyetemes-

sége, mint az *Atyának legnagyobb kegyelmi ajándéka, hogyan lehetne idegen az Atya gyermekeinek? S az „eszme“! Eszme a reneszánsz, a liberalizmus, a nemzeti-szocializmus. De nem eszme, nem emberi agyalmány a kijelentés, a hitvallás, az élő hit. Ha a reformációt, az evangélium tisztaságáért vívott harcot idegen eszmének nyilvánítjuk, lefokozzuk a koronként fel- és letűnő emberi dívatok és elképzelések sorába, a halhatatlan isteni természetet a mulandó emberi természet mellé. A keresztyénségnek, reformációnak kulturális eszmeáramlattá silányítása — ez a liberalizmus!*

„Szabadság-eszme, diktatórikus törekvés!“ Ennyi s még hozzá ilyen zavaros, önmagában ellenmondó valami lenne a reformáció? Mert ha liberális, világi, humanista szemmel nézzük, akkor vagy szabadság, vagy diktatúra. Dehát odáig jutottunk, hogy magyarázni kell egy keresztyén embernek a szabadversenyos szabadság és az Istenben felszabadultság s a diktatúra és az Isten-királyság közti különbséget? Ha valaki az evangéliumi keresztyénséget a liberalizmus vagy a tekintélyelv szemszögéből nézi, akkor valóban feloldhatatlan kettősséget jelent a keresztyén szabadság és a keresztyén szolgálat.

Ezek után talán fölösleges arról beszélni, hogy a magyar nemzeti érzés felébresztése mennyire mellékes járuléka volt a reformációnak. Sokkal fontosabb, de erről már kevesebbet szólnak, hogy a keresztyénség hogyan szentelte meg a nemzetet.

Milotay (vigasztalására legyen, hogy a másik oldal éppúgy) nem érthette meg, amit az inkriminált prédikációk valóban mondtak, mert két malomban örölnék. Amíg a magyar közszellem fel nem ébred félreértési révületéből az Ige szavára, addig hiába beszélünk keresztyén politikáról és keresztyén kultúráról. Addig ezek — Barth szavaival — hamis „bálványocskák“ maradnak

A KIPELLENGÉREZETT KÖZÉPOSZTÁLY. Középosztályunk, e zavaros eredetű és felfelé-lefelé egyaránt elmosódó hátrú társadalmi osztály ma támadások tüzeiben áll, falusi rétegeit tekintve pedig egyenesen azt kell mondanunk, hogy pellengetre helyeztetett.

A világháború után először a szépirodalom részéről érték támadások. Voltak írók, akik hangosan kikiáltott, de semmivel se bizonyított s éppen ezért gyanúsan papír-parasztszeretetüket a falusi középosztály dühös megmarásával akarták életszagúvá izzadni. Zilahy, Szabó, Móricz aszfalton és papíron üzött népiessége — van-e valaki, aki nem hálás nekik ezért a népiességért is, ezekért a meglátásokért is? — a falusi papot minden nyomásra kegyes szavakat spriccelő malaszt-spongyává lágyította, aki olyan távol van a falu reális: ezer bűnnek, véres gyötrődésnek és néha széles, tiszta jószágok útjait járó életétől, mint a templom levendulás csendje a lelken, testen, véren, agyon és ágyékon keresztyül zuhogó vasárnap-i kocsmái ricsajtól. A tanító-rekort igazán nagyon kevés invencióval feneketlen torkú iszákossá züllesztették, akit feleségének kamrába kell zárnia, hogy józan maradjon a

másnap parádés temetésre. A jegyző orrára három szörszálalt ringató bibiresókot fantáziáltak s népnőzónak beállított alakján csámcsogták népszerűvé magukat. Regényeikben, színdarabjaikon időnként egy-egy önzővé, degenerálttá, szadistává vagy képtelenné torzított orvost, patikust, segédjegyzőt vagy gazdaszövetkezési vezetőket is végigbábtáncoltattak.

E biztató — mert válasz nélkül hagyott — kezdet után a pesti kávéházaknak magukat valamiféle torz és hamis „européerség” mázával kultúreberré kent „közirói” lövöldöztek mérges nyilait a falusi középosztály felé. Ők, akik műveltségüket francia rövűkből, német képeslapokból és angol magazinokból szívták, kárörömmel írogattak a falusi középosztálynak a kisfröccsnél, kispörköltnél, ferblinél és Beniczkykné Bajza Lenkénél megrekedt életszintjéről. Ők mertek arról vezércikkkezni, hogy a vénkisasszony tanítónő szeme akkor tágult rá először az igazi szépség csodáira, mikor a könyvügynök — a magyar kultúrának szegrintűk minden kultuszminiszternél sikerdúsabb bajnoka — megismertette velük Szép Ernő méla költészetét, Molnár „brillianszenijét” s a halászó macskák egyéb, neonfényvel reklámozott nyivakolásait. Ha Szabó Dezső vagy Móricz Zsigmond sodorint egy kiadósat a középosztály nyakába, mindenki tudja, hogy ez nekik is fáj és ülésük szívből szakadó és szívnek szánt sikoltás: ne legyetek ilyenek, jaj, ne legyetek ilyenek! — de a kárörömet rikoltókat korbáccsal kellett volna elverni a magyar középosztály amúgyis ezer sebből vérző testétől.

Azután jöttek a magukcsinálta falukutatók. (Bocsássatok meg, ti égő lelkű igazi falukutatók, akikben sóhajt, hangot, sikoltást kapott a falu néma fájdalma, szájrétű öröme és ezerrétű bújja, bocsássatok meg, hogy ezeket is így nevezem.) Botrányok után szaglászta, két napig a nyomor-szakértő pózában járták a falut s azután a parókiáról és a községházáról való kidobattatást azzal bosszúlták meg, hogy Nagy János elvetélt üszőjéért, Kis Péter húsz darabba szakadt hatholdas birtokáért, a tüdővésztes putrikért s a novabort reggeliző és pálinkával altatott magyar gyermekekért egyszerűen a középosztály nyakába varrták a felöltséget.

Végül nincs hiány politikától vemhes támadásokban sem. A szociáldemokrácia a középosztályt már évtizedek óta nem tartja többnek és másnak, mint a mindenkori hatalom gerinctelen csatlósának és elvtelen kiszolgálójának. Újabban a hatalom birtokosait is megejtette e megtiport osztállyal való könnyű és veszélytelen legénykedés varázsa. Hallottunk miniszteri beköszöntő beszédet, mely méla mondatokban retorikázta a középosztály felé a lemondás és igénytelenység enyhe „nemzetfenntartó” erényét. Azzal persze adós maradt a beszéd, hogy vajjon miről is lehetne még lemondani? A leszállított fizetésből képre, könyvre, megfelelő ruházódásra már régen nem telik. Igénytelenkedni csak havi 1000 pengőből lehet, kétszázból nem.

Van-e igazság ezekben a támadásokban? Van. Mi, akik ré-

szint egészen közélről ismerjük, részint éljük is a falusi középosztály életét, semmit se tagadunk le a vádaktól. Még csak azt se mondjuk, hogy mindez általánosítás. Elismerjük: a középosztálynak kialakult a fénye, — de kérjük: ki oltotta ki? Elismerjük: a középosztály összecsuklott, — de kérjük: ki taglózta le? Akik kitűzték eléje a célt: beleolvadni a falu életébe s magasabb élet-tartalmat sugározni bele, — talán maguk sem tudták, mi az, amit kívánnak és ki az, akitől ilyet kívánnak. A paraszti élet zárt, a paraszti élet kemény; keménnyé és bizalmatlanná tette egy évezred ezer csalódása, — emberfeletti feladat közel jutni hozzá, beleolvadni. E sorok írója — hivatása jószándékú teljesíteni akarása közben — százszor is beleütötte már fejét ebbe a paraszti életet keményen körüljógó falba. Emberfeletti feladat ez annak a középosztálynak a számára, melynek tagjai részint felülről-lefelé sodródtak bele a középosztály sorsba s kényszerűségnek tartják, részint felemelkedett asszimiláltak és sorsukat nem hivatásnak, hanem kenyérkeresetnek tekintik. Emberfeletti ez a feladat végül azért is, mert a falusi középosztály tagjait a nagybürokrácia életük és erejük meddő elforgácsolására ítélte, — s a legjobb igyekezettel is csak maradék erejüket szánhatnák igazi hivatásuk betöltésére, — ha lenne egyáltalán maradék erejük.

A megújulásnak két lehetősége van: egy földi és egy égi, egy kollektív és egy individuális, egy szociális és egy spirituális. Az egyik: megújulni a parasztrezervoárból, azaz újjászületni alulról. A másik: megújulni a Krisztus erejéből, azaz újjászületni egyénileg felülről. A középosztályra vonatkoztatva is igaz, de igaz grófnak és parasztnak, miniszternek és útkaparónak is, hogy e hazában csak az tud menteni és alkotni, ölelés, kenyér, mosoly és élet lenni, akiben kenyérré, vérré, zuhogó léletté, forró imává és kemény munkává vált a Krisztus evangéliuma.

Szó sincs arról, hogy e néhány sor a falusi középosztály fehérre mosása kedvéért íródott volna. Csak azt kiáltjuk: ne kenjünk mindent egy osztályra! Ez ma divat: egy kipécézett osztályt tenni felelőssé minden bajért. Vigyázzunk: halálos tévedés ez a divat. *E g y e t e m e s* magyar bűnbánat kell! (K. A.)

SZAKEMBER KIVÁNTATIK. Úgy hullnak a lapok az új sajtótörvény suhintásai nyomán, mint aratáskor a kalász. A Társadalmunk megszűnését a magyar közvélemény valóságos örömrivalgással fogadta, a Színházi Élet jobblétreszenderülése is sokakban keltette a megnyugvás érzését. Aztán jöttek a hírek: jöni fog, mert jöni kell egy jobb Színházi Élet, mely garantáltan erkölcsös, „árja“ és „keresztyén“ lesz. Felcsigázott képzeletünk már-már egy aszkézisre nevelő misszionárius-lapot sejtett a hírhordó harangzúgás mögött. De gondoltunk legalábbis egy olyan új színházi sajtóra, mely ha veleszületett „világiasságát“ nem is vetkezheti le, de szerkesztőségi összetételében kezességet nyújt majd, hogy valóban új, az évszázados magyar színikultúra szelleméhez méltó módon fog a közönséghez szólni.

S megszületett a Színházi Magazin, talán azért, hogy ezzel a tősgyökeres, turáni címszóval is bizonyítsa igaz magyarságát. Forgatjuk, forgatjuk és megadással várjuk, hogy most — most, a következő lapon fog megütni, meghódítani, ujjongásra készíteni az az „új szellem“. Új szellem azonban igen gyéren találkozik, a régi sablónok ijesztenek, a régi patrónok puffognak, némi „árja“ mázzal. Intim Pista valóban eltűnt, de Pythia éppolyan élesen lát a jövőbe, mint eddig, a szemekből, tenyerekből, lábakból éppolyan csalhatatlanul kerekedik ki a megvizsgált egyén jelleme és sorsa, mint nemrégiben, mikor még a csillag- és egyéb jósokat nem százelékarány szerint ismerték el illetékeseknek.

No de sebj! Vigasztaljon az a tudat, hogy az új szerkesztő, Rác Vilmos személye aranyfedezete az új korszaknak. Hiszen köztudomású hogy a serdültebb ifjúság gyönyörködtetésére szerkesztett lapja, az Új Magazin, a puritán magyar erkölcs és a magyar testkultúra terén olyan halhatatlan munkásságot fejtett ki eddig, hogy ebbeli érdemei egyenesen predesztinálták őt az erkölcsstelen Színházi Élet megreformálására. Szakember kell mindenüvé! — ez az új jelszó. S ha még árja is az illető, igazán egyéb szempont nem jöhet tekintetbe. A Színházi Magazin süllyedést jelent ugyan az Új Magazinnal szemben, mert az ábrázolt hölgyek az eddigi gyakorlathoz képest túllőttözöttnek mondhatók, de eljön a nyár s a fürdőruha, akkor kifejtheti majd a szerkesztő úr teljes tudását s a „szakmában“ való felülmúlhatatlan jártasságát.

Beszéljünk komolyan: milyen az a szellemi reform, melynek végrehajtói közt egy izléstelen lap volt szerkesztője vezérekedik? S lehet-e teljes, céljának megfelelő annak a sajtótörvénynek gyakorlattá válása, melynek alapján, tisztán formális szempontok miatt nem engedélyezték a „Magyar Kálvinizmust“, az egyik legelőkelőbb, legnemesebb célú, igazán tisztító hatású magyar folyóiratot, de amelyik megengedi, hogy a tízezrek kezébe kerülő, a szó legszorosabb értelmében közízlést és közvéleményt formáló Színházi Életet, ill. Magazint olyan valaki vegye kezébe, akinek szerkesztői multjából az Új Magazin erkölcsi fertője tátong?

KLERIKÁLIS TINTAKULIK. A „Korunk Szava“ című „aktív katolikus orgánium“ további megjelenését nem engedélyezték. A magyar sajtóéletből eltűnt egy sajátos szín, egy sajátos kritikai magatartás. Bár nem egyszer hangot adtunk különvéleményünknek a lap egy-egy harciasabb és egyoldalúbb megnyilatkozásával szemben, mégsem mehetünk el sajnálkozás nélkül megszűnése mellett, mert nem kételkedhetünk abban, hogy egy Szekfű Gyula nevével is jegyzett folyóirat jó ügyet akart szolgálni.

A Völkischer Beobachter január 5.-i száma egyébként a következő kommentárt fűzi az esethez: „Reméljük, hogy a magyar kormány saját országában is figyelmesen szemügyre veszi azokat a lapokat, amelyek a németellenes klerikális tintakulikkal paktál-

nak. Biztató kezdetnek látszik a katolikus-liberális K. Sz. betiltása“.

Talán szabad a magyar-német barátság érdekében nekünk is kifejezni azt a szerény óhajunkat, hogy viszonzásképen a német kormány is „vegye szemügyre“ saját országában azokat a lapokat, melyek magyarellenes elemekkel paktálva, teszem, rosszakarató térképeket és Dózsa György „ruszin forradalmár“ tetteit felettébb gyanús cézzel igyekeznek terjeszteni.

DIE FAHNE DES GEGNERS. Az egyik budapesti napilapban híradás jelent meg egy bálról, melyet farsang első szombatján tartottak a budai Vigadóban. A bál ezt a címet viselte: „Erster Landesball der Deutschen in Ungarn“. A bál nem egyszerű táncvigalom volt, hanem a németiség vezérének, Basch dr.-nak a szónoklata szerint, a magyarországi öntudatos németiség „seregszemléje“. Mert szónoklat is hangzott el megnyitóul, katonás külsőségek között, csizmás, formaruhás rendezők asszisztenciája, indulók hangjai mellett. Szónoklat, külsőségek, formaruhák, indulók, jelmondatok a falakon: mindez a jelenlevőket arra intette, hogy maradjanak hűek német népiségükhöz, s arra emlékeztette őket, hogy a nagy német népnek tagjai ők is „in Ungarn“. Basch dr. szónoklata a magyarországi németiség népi jogait követelte, — a hírlapcikk szerint, — s büszkén hirdette, hogy két-három év alatt visszاسzerzik mindazt, mit a németiség húsz év alatt itt veszített, falvak, ahol nemrég még alig beszéltek németül, most ismét felvették őseik hagyományát, öntudatos németek, s a magyarok sirathatják reményeiket. Mindez nagyon rendjén van, bár a magyar gondolkodás szerint kissé ildomtalan az örömmel ez a túlsága, vagy legalábbis annak ilyen kifejezése, a vendéglátókkal szemben. Mert igaz ugyan, hogy ezt a németiséget nem mi magyarok hívtuk be, hanem azok, akik annak idején Európa védelmében elhasznált és kimerült nemzetünk sorát kezükbe kaparintották, azonban mégiscsak mi vagyunk a házigazdák itt. Ellenben teljesen megfelel a magyar szellemnek, ha egy országlakos nép meg akarja őrizni népiségét. Mindig meg is őrizhette hazánkban. Az igazi magyar sohasem akart asszimilálni. Első királyunktól kezdve, ki a soknyelvű és sokszokású országot mondta boldognak, a legnagyobb magyarig, ki még száz évvel ezelőtt is bátran vállalta volna a soknépű Hunniát, s az 1868. évi nemzetiségi törvényig, mely az összes országlakókat, tekintet nélkül származásukra, nyelvükre, népiségükre, ugyanazon egyetlen magyar nemzet tagjainak deklarálta, meghagyván és biztosítván népiségük szabad fenntartását, — ismeretlen volt az a felfogás, hogy népnek, nemzetnek és államnak homogénnek kell lenni. Az ellenkező felfogás inkább Basch dr.-ék népének, nemzetének hazáját jellemzi. A magyar csak hűséget vár a jövőbenektől. Azt, hogy legalább ne forduljanak ellene annak a magyar nemzetnek és államnak, mely az országlakó különböző népeket egyaránt magába foglalja. Ennél többet nem kíván. Aki e

népekből „asszimilált“, hűtlenné válva eredeti népiségéhez, a maga előnyére tette, erőszak nélkül, s bizony — valljuk meg — gyakran a magunk, a történeti magyarság kárára. Józan és a történelmet ismerő magyar egyetért Basch dr.-ral az asszimiláció iránti ellenszenvben. Szónoklatának végszavai azonban kissé különösen hangzanak és mintha átlépnék azt a határt, ameddig a népiség őrzésének szabadsága terjed. „Az ifjúság — szólta a hírlapi cikk híradása szerint — a mi zászlóink alatt áll, az ellenség zászlaját elhagyta!“ Jó volna hinni, hogy a közlemény félreértésen alapszik, s ez a büszke kijelentés nem hangzott el. Mert ki az az „ellenség“, kinek zászlait a magyarországi német ifjúság elhagyta és a magáé alá sorakozott? Az előző mondatok után, amikben a „magyarizáció“ megakadását hirdette a szónok, aligha kétséges, kire és miféle zászlóra kell gondolnunk. Csakis arra gondolhatunk, amelynek három színű lobogóján angyalok tartanak egy ősi címert, hármass halmán a megváltás jelvényével.

A nyáron a budai hegyekben kószáltam. Előttem az úton elsórvva, s az erdő fáira kitűzve az ismert politikai jelvény. Amint haladtam, énekszót is hozott a szél. Egy idegen állam indulója volt. Végül utólértem egy kis csoportot. Fiatalkorúak, leányok. Ők énekeltek és helyezték el a jelvényeket. Magyarul beszéltek, de egy zászló volt velük, kis háromszögletű lobogójának pirosán fehér körben a fekete felségjelvény. Kísérteties volt ez a daloló, a „propagandát“ serényen űző, diadalmas, vidám fiatal csapat a lengő, piros vászon alatt. Nehéz volna érzéseimet és gondolataimat papírra vetni.

Igen, mi magyarok vagyunk, s ezzel együttjár az a fölényes meggyőződés, hogy mindenki megtarthatja országunkban a maga népiségét, nem kell beolvadni a magyar népbe, annyival inkább, mert büszkén tudjuk mi is, mily nehéz magyarnak lenni, azzá válni. Nincs szükségünk a felhígulásra. De a zászló! — a zászló nem a népé. A nemzeté az, sőt az államé. S áll még az 1868: XLIV. törvénycikk „a nemzetiségek egyenjogúsításáról“, mely egyenlő köteleességeket is ír elő. Ebben az országban egyetlen felségjelvény, egyetlen zászló van és lehet. Ma még. Az, amelynek árnyékában Basch dr. népe is kedvezéseket és jó módot élvezett. Ezt a zászlót senki országlakos nem mondhatja az ellenség zászlajának a hűtlenség vádjára nélkül, nemcsak az erkölcs, de a törvény parancsa szerint sem. (J. T.)

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

Hitvalló egyháztörténet

— Révész Imre: *Magyar református egyháztörténet*, I. kötet.
1520 tájától 1608-ig. (Debrecen, 1938.) —

Révész Imre nagy rendszerező művének, saját bevallása szerint: életművének, első kötete megjelölésére, az elolvasása után nyert hatások összegezésére nem találunk alkalmasabb szót enél: *hitvalló egyháztörténet*. Az egyháztörténetírás a maga kezdetében a *hitvédő* egyháztörténetet művelte, történelmi bizonyítékokkal támogatva a maga egyháza igazát és támadva az ellenfelét. A racionális-liberális teológia korszakának egyháztörténetét talán *hitfejtő* egyháztörténelemnek nevezhetnők, mert hiszen alaptörekvése a hit „primitív“ formáiból kifejtett magasrendű, filozófikus világnézetének az egyháztörténetre való alkalmazása volt.

Ezek után és ezekkel szemben e nemrég megjelent hatalmas mű valóban hitvalló, mondhatnók azt is, teológiai egyháztörténet. Nemcsak a tudományos módszeresség és átfogó anyagtudás teljével megírt ismeretközlő történetkönyv, hanem a hitvalló teológus, az Isten Kijelentése és Igéje történelmi hatásáról bizonyosságot tevő tudós egyházi szolga munkája. A Magyar Református Egyháztörténet első korszakát tárgyaló művet olvasva, a könyv a magyar református egyháztörténet első korszakának tudós reformátorait juttatja eszünkbe; Szegedi Kis Istvánt, Bornemisza Pétert s bizonyos tekintetben Méliusz, kiknek tudománya mindenestől életüket átfogó, hitvalló, egyházi munkájuk szolgálatában állott. Elsősorban önekik tulajdonítjuk azt a hatást, mely Révész Imrét a „magyarországi protestantizmus“ szellemtörténetéből a magyar református egyház hitvalló történetírójává tette. Lehet, hogy az új reformátori teológia is hozzájárult (— hiszen egyházpolitikai cikkei sokszor idézik Barthot —), de kétségtelenül döntő módon indította reformátoraink tanításának tanulmányozása annak az önálló történelmi látás- és előadás-módnak elvi megalapozására, melyről ő maga is bizonyosságot tesz s mely a könyv egyik legnagyobb és legújszerűbb értéke.

A *Bevezetés*, melyben hitvalláshoz illő tömör tételeit kifejti, nem külsőlegesen, hanem szervesen függ össze a könyvvel, mely ennek a korszaknak (1520—1608) az egyháztörténetét megrajzolja. A könyv célkitűzése és megvalósulása egyaránt bizonyosságtétel Istennek földi — idői körülmények között is megálló s így a XVI. századi magyar reformációban is megvalósult egy, örök, láthatatlan Egyháza mellett. Rámutatás arra, hogy a magyar reformáció külső történetfolyamában milyen belső lelki értékek nyilvánultak meg és hogy ezek hogyan tagolódtak bele az

egyháznak Ura iránt köteles mindenkori hívő engedelmességébe és a Róla való bizonyágtételbe. Az egyház intézményének történeti életében az egyházat az ő történetfeletti Urához kapcsoló szálak kikeresése, az egyháznak a világra és a világnak az egyházra gyakorolt kölcsönhatása felmérése s az egész történeti folyamatban Jézus Krisztus örök dicsőségét és az esendő ember, még a Vele kapcsolatban álló és az Ő szolgálatára felszentelt ember örök hűtlenségét is megmutatni: ez az egyháztörténetírás feladata és lényege, ez a *hitvalló egyháztörténetírás*.

A Bevezetés hitvallásának másik része, mellyel a magyar református egyháztörténet magyar volta mellett tesz bizonyágot, amennyire eredményes — Révész Imre rámutatása szerint — tudományos szempontból, épp annyira hasznosítható is közösségi nevelésünk mai munkájában. A „magyar egyház“ hívő és tudós történetkutatójának megállapítása segítségnyújtás minden ma élő öntudatos magyar keresztyén számára, aki keresztyén magyarságunk külső szétdaraboltsága ellenére is küzd annak lelki egységéért és aki minden ellenkező irányzat ellenére is hisz magyarságunk jövőbeni keresztyén irányulásában: „a református egyház története az egykori Magyarországon — egészen töredékes, bár nagyon nevezetes kivételektől megválva — döntő mértékben a magyar fajra, népre és nemzetre szorítkozott. A magyar református egyházi élet nemzetileg — egy rövid, legújabbkori időszak kivételével — nem volt ugyan soha egységes s a magyar református hívőket a régibb időkben csakúgy különféle államok határai fogták körül, mint ma; ámde a szellemi arculata a magyar református egyházi életnek minden szervezeti és politikai szétdaraboltság ellenére régebb és újabb időkben egyaránt kiemelkedően egységes volt s ezt a hitvallási egységen kívül az egységes fajiság s a nemzeti művelődés egységes forrásai és jellege is nagyban előmozdították“.

Nem lehet feladatunk itt a könyv tartalmi ismertetését adni. A magyar református egyháznak az első reformátori kezdetekből való kialakulása, a szervezkedő ellenreformációval való küzdelme, a *Formula Concordiae* féltékeny szellemétől áthatott luteránizmussal való versengése és az eretnek antitrinitárius-anabaptista mozgalommal vívott élet-halálharca, e küzdelmek és harcok között végbevitt belső szervezkedése, hitvallásalkotása, igehirdetésének, istentiszteletének, kormányzásának és fegyelmezésének kiépítése, megalkotása s ugyanakkor közjogi helyzetének rendezése a három részre szakadt és sok nagybirtok-kiskirályságra feldarabolódott ország területén oly esemény- és változás-gazdag korszaka a magyar keresztyénség, sőt az egész magyarság történetének is, hogy Révész Imre majd félszázlapos munkáján is végig érezhető előadásának a lehető leggazdaságosabb összefogására való törekvés, a mellékes tényezők elhanyagolása és csupán a vezető motívumok kidomborítása. Ezáltal tud egységes képet nyújtani a magyar reformáció és a magyar református egyház XVI. századi történetéről. Az elvégzett munka nagyságát

akkor látjuk meg igazán, ha tudjuk, hogy milyen szétszórt adatanyag összegyűjtése, mennyire csak egyes kérdéseket megvilágító tanulmányok feldolgozása, a komoly és tudományos monográfiákat nélkülöző irodalom alapján állott elő ez a nagy mű, egységes képet rajzoló egyháztörténet.

A XVI. század egyháztörténetére fokozottabb mértékben áll az, ami egyháztörténetünk más korszakaira is elmondható: tudományos rendszerezője csak Révész Imre lehet. Fokozottabb mértékben, mivel e korszak egyházi viszonyait átvilágító, teológiai hadállásai közé bevezető és azok között eligazító monográfikus kutatások az utóbbi 5—6 év óta az ő munkáiból tevődnek össze. Elég, ha csupán a Méliusszal kapcsolatos tanulmány-sorozatára utalunk. S még így is vannak olyan részei, egész fejezetei; — hogy csak a legnevezetesebb 9. fejezetet említsük meg: „a református egyház területi egységei; alkotmánya, szervezete és kormányzata; fegyelmi rendje, jogi viszonyai“ — a könyvnek, melyek teljesen új, egyháztörténetünknek mai napig érdemlegesen és egységesen senki által nem kutatott kérdéseit világítják meg.

Az a mód, ahogy saját kutatásait beleilleszti a korszak egységes történetfolyamatába, a tudományos önerőpróba magas mértékét nyújtja, s a tudós önkritikájának állandó éberségét mutatja az a hely, melyet Révész saját eredményeinek jelöl ki a szintézisben (V. ö. „Méliusz és Kálvin“ című cikkét és e művet Méliusz-nak Kálvintól való függésének kérdésében.)

Külön beszámolót érdemelne egyháztörténetünk eddig ferdén beállított számos kérdésének helyes tanítása, mellyel a könyv megajándékoz. E tanítások közül kétségtelenül legjelentősebb a reformátori és nemreformátori protestantizmus közötti különbség történeti öntudatosítása. A református keresztyénség pozitív lelki tartalmának, egyházépítő és nemzetújító munkájának az anti-trinitárius-anabaptista rajongással való ellentett voltának hirdetése hitvalló egyháztörténetírásának logikus következménye. A szentháromságtagadókkal vívott létharcáról a magyar reformátusság csak a liberálizmus teológiai előretörése idején feledkezhetett meg. Az új öntudatosítás immár komoly szükség volt. Valamint komoly, mindennapi egyházi — szellemi életünkben és harcainkban érzett szükség volt annak a tisztázása is, hogy a magyar reformáció nem a középkori egyházi birtok szekularizálásából született. Révész Imre könyve nagyon világosan bizonyítja, hogy mikor az egyházi birtokokat a kor kapzsi főurai elfoglalták, ezzel tulajdonképpen az Évangélium új egyházát károsították meg, azt a reformált egyházat, mely az ország egyes vidékein (pl. Erdélyben, a Tiszántúl, sőt a Tisza-jobbpart néhány megyéjében is) a maga teljes egészében lépett a középkori egyházszerkezet folytatólagos örökébe. E tanítás népszerűsítése visszautasíthat minden materialista színezetű, egyházunk keletkezését illető polémikus teóriát. Régi szükséglet már az erdélyi vallási „liberálizmus“ világos magyarázata, mely minden kétséget eloszlatóan láttatja meg, hogy a négy bevett vallás poli-

tikai rendszerének kialakításában nem valamilyen idejét megelőző aufklärista szellemiség, vagy valamilyen Erdély hegyeiből kisugárzó hagyományos szabadelvűség nyilvánult meg, hanem a történeti helyzet által megkövetelt szükségszerűség: mindenik felekezett sorra uralkodó volt, mindenik mögött társadalmi, rendi erők állottak s ezek kényszerültek hatalmi egyensúlyukat a négy „recepta religio“ vallási politikája által állandósítani. Ez a tanítás, amikor egyházunk úgy itt, mint Erdélyben Isten iránti hívő engedelmissége és életalakító ereje s nem a szabadságeszme ereje jogcímén akar élni. a legidősebbek egyike.

Háborúutáni magyar történetírásunknak ezt az egyik legnagyobb teljesítményét olvasva, szívünk mélyéből sajnálhatjuk, hogy — amint az utóhang sejteti — a folytatást talán már nem Révész Imre fogja megírni. Ha valóban így történne — quod absit! — kérnünk kell a szerzőt, hogy legalább a mű végére tervezett könyvészeti összefoglalást, a magyar egyháztörténeti irodalom kritikai szempontú történelmévé fejlesztve, ne hagyja megíratlanul. Így az általa tört utakon könnyebb lesz az utódoknak haladni.

A könyv, mely önmagában egész, olyan jelentős állomása egyházi irodalmunknak, hogy föltétlenül igényel egy (esetleg képekkel és térképekkel gazdagított) laikus kiadást is, hiszen főként „világi“ reformátusságunknak van nagy szüksége valóban hitvalló egyháztörténetre.

Juhász István.

HASLETT A. W.: A TUDOMÁNY MEGOLDATLAN PROBLÉMÁI. (Fordította: Dr. Fülöp Zsigmond. Budapest, 1938.)

A könyv borító-lapjának alapnyomása cementkőcockaszerű. Az ügyes kiadó azért tervezte ilyenre a borítékot, hogy minden kockára a rendkívül hangzatos tartalomjegyzék egy-egy címét elhelyezze. Érdemes ezt az „első-külső“ oldalt leközzölni: Az ember származása, A civilizáció kezdetei, A véget nem érő kutatás, Gép-e az ember? A nemiség rejtélye, Ez a változó világ, Az időjárás boszorkányüstje, Üzenetek a világürből, A szilárdság titka, Matematika, vagy józan ész, A természet építőkövei, A természet legyőzi a tudóst, A világ teremtetése, Vannak-e más világok a miénken kívül?

Ezenkívül bő tartalmi ismertetésbe nem bocsátkozhatunk. Nem bocsátkozhatunk azért, mert olyan szakszerű kritikai megjegyzéseket kellene felvonultatni, amelyek a nagy nyilvánosságot a

maga egészében nem érdekelnék, de azért sem, mert olyan nagy tudományos területről vették az adatok, hogy kémikus, filozófus, természettudós, időjárás prognózist készítő tudós, teológusok seregét kellene felsorakoztatni, akik külön-külön a maguk szakjában ellenőriznék a könyv túlzásait, jóhiszeműségét és méltatnák azt a különben nagyrabecsült angol eleganciát, amely a tárgyalás és a tanítás módjában megnyilatkozik. Lehet, hogy ezen a területen a fordító érdeme is megemlítené.

Olvasás közben hirtelen a hetedik mennyben érzi magát az ember, de talán a rögtön utána következő hangulatban Lucifert látja maga előtt, aki pirosba öltözötten feléje vigyorogni látszik s érzi a keresztyén ember, hogy kitaníttatásának ára a lehető legnagyobb megkísérettése.

Nehéz megállapítani, hogy a fordító személye azonos-e azzal a hasonló nevű emberrel, aki több, mint negyedszázaddal ezelőtt a pozsonyi Toldi-körben meg-

hívásra kívánt hasonló tárgykörben előadást tartani. S akkor, amikor az előadás címe és tárgyköre publikáltatott, a pozsonyi evangélikus, római katolikus teológus és zsidó rabbi szeminárium hallgatók mind felvonultak, hogy a hihetően biblia-ellenes tanítást megzavarják. Úgy látszik azonban, hogy az előadó közönségismerete jó volt s az előadásban nem voltak olyan botrányos megjegyzések, amelyek a hallgatóságból súlyosabb ellenvéleményeket váltottak volna ki.

Ugyanezt lehet mondani erről a könyvről is. A szerző is s talán a fordító is kerül minden olyan kifejezést úgy az ontológiai, mint a kozmogóniai területen, ami a teológusok súlyosabb kritikáját vonhatná maga után.

Rá kell mutatnunk azonban arra, hogy az ősember-leletek ismertetése közben, a majom és ember közötti átmenetet megtalálni vélt példány említésénél úgy történelmi, mint természettudományi tévedésben van a szerző.

S mégis minden kifogásunk dacára melegen ajánljuk a könyvet az elolvasásra. Főként olyan lelkészeknek, akik az apológia tudományára még emlékeznek, olyan vallásitanító lelkészeknek, akik nem impresszionisták s nem a pillanat, vagy a legutóbb olvasott könyvek kényszerhatása alatt tanítanak, olyan tanároknak, akik filozófia órán növendékeikkel komoly kérdésekről beszélgetnek s e tanításokon felül elsősorban mégis hitükre támaszkodnak s azoknak az olvasó embereknek általában, akik örülni tudnak annak, hogy vannak olyan jól szerkesztett angol könyvek, amelyek a kor kérdéseit tudományos, de mégis elég népszerű formában élvezetesen készítik elő az olvasók számára.

Gaudy László

VOINOVICH GÉZA: ARANY JÁNOS ÉLETRAJZA. (Három kötet. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1929., 1931., 1938.)

Ezer lapnál nagyobb terjedelemben végre megjelent Arany János első kimerítő életrajza. A Toldi trilógia kivételes méltóságára emlékeztet ez a hatalmas hármaskönyv. Toldi szerelmének vég-

soraiból jut eszünkbe: *Csak ez egy munkámmal igazán tartoztam.* Voinovich Gézának valóban legszívőbőljővőbb könyve ez, ifjúságától foglalkoztatja a nagyszerű téma. Emlékszem, mint volt kolozsvári diák: az ott habitált Voinovich Toldi estéjéről beszélt egyszer, s már akkor érezni lehetett, hogy évtizedekre vállalt feladat hangulatában beszélt. Úgy mint ő, nem élte bele senki magát ebbe a felsőrendű világba. Ismeri Aranyt, minden sorát, kiadatlan kéziratát, levelek és egyéb dokumentumok tenger sokaságát, az Arany-irodalom egész kincseshányáját, s mondhatni: asszimilálódott ehhez a légkörhöz, a nélkül azonban, hogy a maga egyéniségéből, objektivitásából valamit feláldozott volna.

Már a cím rendkívül szerény: Arany életrajza. Hiszen a költő áll előttünk, életnagyságban, s nincs fontos, sőt kevésbé fontos kérdés, melyet Voinovich ne érintene s lényegében, a maga elgondolása szerint ne tisztázná. Arany pályájának minden felkutatható tényezője szóba került s a róla való irodalom szemléletén keresztül emberi és költői, írói jelentőségének megbízható képe. Voinovich mentegetőzik, hogy inkább Arany életének mozzanataival járul hozzá a kor képének színezéséhez. Itt van a kor is, amennyire azt Arany arculata igényli s elég háttérből tekint felénk. De nem érezzük a részletek „terjengősségét“ sem: aki Aranyt ismeri, annak minden adat regényesen érdekes lehet; nincs izgalmasabb, mint apránként kapni egy nagy életalkotás ezerféle, szerves összefüggésben tolmácsolt nyilvánulását.

Voinovich rajong Aranyért s mégsem fellengző soha. Ezt a roppant anyagnak, vonatkozásainak teljes ismerete is eredményezi; nincs ideje felesleges kitérésre, melyek a téma fogyatékos birtokosainak jellemző sajátysága. Az is Arany iskolájában válhatott még jobban természetévé, hogy igazán nagyot a kifejezés superlativusaival nem érzékelhetünk. Kivált a szerénység költőjét lehet egyedül egyszerű, bennható szavakkal monumentálissá rajzolni: Voinovich mértéktartó, gyakran dísztelen nyelve tele van belső sugárzással; a szellemes,

minden érzelmességtől idegen, meleg-szívű szépiró és a kényesízlésű esztétikus érvényesül benne.

Megvallom, sehol hiányát nem éreztem e munkának: ha van, számoljon be vele higgadtabb, szemesebb olvasója. Egy-két helyen ugyan magam is vitázni kezdtem vele, de kétségeim hamarosan elmosódtak. Talán néhol szelídebbnek, tévedéstől mentesebbnek érzi Aranyt, mint jellemének makulátlansága érdekében szükséges volna. De ezek a szempontok annyira egybe vannak forrva Voinovich egész Arany-szemléletével s ítélete — a szerény szavakba öltözött bálványozás mellett — annyi meggyőződéssel, oly elfogulatlanul hangzik, hogy a gáncs csak okvetetlenkedés lenne. A kritikus gyakran éppen magából a megbírált könyvből erősödik ahhoz, hogy kifogást emeljen s ilyenkor a saját gyöngéire, elfogultságaira is kénytelen ráeszmélni.

Arany János ma sem az a közkedvelt költő, akinek lennie kellene. S valószínű, hogy a töle idegenkedők számára Voinovich munkája sem elég hódító erejű. Egy íróról kialakult nézet csak sokára tud megváltozni, s nálunk Arany többek előtt még mindig az engedelmes, szorgalmas tehetség s nem a szabad zseni példaképeként él. Igaz, az egyetlen zsenink, akiben élet és irodalom, polgár és alkotó, forradalmár és társadalmi ember a legtisztább harmóniában békül meg. Ragyogó bizonyosság, hogy az igazi teremtő szellem bármilyen helyzetben, vidék, főváros, szabadságmozgalmak, abszolutizmus stb. útvesztőiben, dilemmáiban is alkotni tud, ha — éppen a legtisztább alkotás kedvéért — hősiesen el tudja viselni mindazt, amit valóság és költészet zsidvására rámer. Ez a zseni sohasem futamodott meg az élettől, mindig a legnehezebbet vállalta, mindig férfi és bátor volt és csak kifelé félnéknek látszó; nem hódolt meg semmiféle hatalomnak s jámbor kézlégységgel olyan előnyöket háritott el magától, melyekből *karrierek* lehettek volna. Azok természetesen, akik az alkotásban, emberi magatartásban nem tudják elképzelni a géniust hangos szó, mutatványos gesztusok nélkül, bizonyára Aranyban sem látják meg az igazibb művészt. Voino-

vich Géza hármaskönyve ezt a kivételes géniust vázolja, rajzolja, festi mindvégig. Az ő érdeme lesz nagyrészt, ha valaki utána még egy ilyen méretű és szellemi színvonalú Arany élet- és jellemképpel ajándékozza meg irodalmunkat.

Vajthó László

INCZE GÁBOR: A KISPÉNZVERŐ UTCABAN. (Budapest, 1939. Sylvesterkiadó.)

Incze Gábor régebbi theologiai irodalmunk szerencséskezű kiadója és szakavatott ismertetője. Maga is jónevű theologiai író. Tudományos, vagy építő jellegű dolgozatain kívül idáig útleírásaival hívta fel magára a színvonalas irodalom kedvelőinek egyre fokozódó figyelmét. Legújabb írásában letér eddigi útjáról, még verses darabokat is vegyít vegyes tartalmú írásai közé. Megvallom őszintén, nekem legalább nagy megdöbbenésemre. Eleinte bizonyos fájdalmas csalódással pörgettem ujjaim között könyve lapjait, féltem belekezdeni az olvasásába. Mióta neves Kisfaludyista, sőt akadémikus tudósaink egynémelyike költői próbálgatásait eregette szárnyának olyan helyen, ahová egyéb érdemei révén került, a gyanutlan alaptermészetű könyvfogyasztó nem lehet oléggé óvatos. Utólag megkövetem írónkat, mert kellemes csalódást okozott, de bocsánatkérésem közben is hangsúlyozni kívánom, hogy semmi nem békített és nyugtatott volna meg, azon az egyen kívül, ami valóban ki is derült, hogy a szerző — forma és tárgy ide vagy oda, — voltaképpen útleírásait folytatta ezúttal is.

Írhatnám azt is útleírás helyett, hogy emlékirat, de tudatosan nem fejezem így ki magamat. Az útleírás a tájhoz képest fejezi ki az utasra tett hatást, az emlékirat az emlékezőhöz képest adja a kort, meg a kortársakat. Incze Gábor ezúttal valóban korról, kortársakról és e kettőt egybefogó helyzetekről számol ugyan be s bátran összetéveszthető volna emlékiratok szerzőivel. Am ő mindvégig olyan tárgyilagos marad, mint eddig mindig útjai alkalmából utas korában. Csak épen hogy ezúttal nem Angliába, vagy Kolozsvárra hivatalos, hanem

szülővárosába, vagy a katonai gyakorló-
térre, vagy a frontra, vagy legjobb ba-
rája sírhalmához.

Ez a tárgyilagosság okozza aztán,
hogy sokkal markánsabbul jelentkezik a
világfelfogás- és hangulat egységében az
utas profilja, mint ahogy memoáíró
szellemi arca valaha is átfoghatná korát
és kortársait, ha egyszer engedte Énjét
szétfolyjni lírai módon az össze-vissza-
élet- vagy embercsoport-darabocskák ré-
sei között. De ugyanez a tárgyilagosság
okozza azt is, hogy okvetlenül meg kell
állanunk a vállalkozás mellett, mert szo-
katlan és üdítő látvány. Ha fogalommal
akarnám egybeölelni e szellemi utazás
minden egyes darabját, a Krisztus Nata-
naelt-jellemző szavait kellene moderni-
zálnom: íme az *igazi kálvinista-gyerek*,
kiben semmi hamisság nincsen. Igen,
igen, ahogy próbálgatom ezt a meghatá-
rozást az egyes esetekre, annál inkább
helytálló. Így bámészkodik egy kálvinis-
ta dédunoka az öreganyja avatag emlé-
keire (*Romantika*), így futtatja egy kál-
vinista háborútviselet fiatal tiszt rövid
pillanatra maga mellett háborúba ve-
szett katonája hazajáró kísértet-alakját
(*Nincs garádics*). Így villóznak vissza-
révülő gondolatai lemezkein a régi garni-
zón (*A szép Máró*), a régi bajtársak
(*Vallomás*), a régi testi lelki hányatta-
ások (*A Exerzierplatz*), az egész kikép-
ző-korszak átmeneti jellege (*Zsákba-
macska*), az élet és az irodalom egybe-
fonásának kísérletei az aktualitás je-
gyében (*Abélard*), a gyerekkori emlékek
sokféle vonatkozásai: a ház és utca
(*A Kispénzverő utcában*), b) a gyerek-
sors maga (*Lázás gyermek karácsonya*),
c) az alakok (*A magánjáró kocsi*, „*Mi
három Sándorok*“), a hagyomány (*A
szatmári parókia építése*). Így válik jel-
képi erejű jelentőségűvé a három leg-
értékesebb darabja a sorozatnak a *Halál-
ítélet*, a *Nagy idők* és *Beregszászy Kál-
mán*. Az eleve elrendelés hite elébb csak
felremlik ezeken a bizonyágtéveséseken,
aztán lassankint eluralkodik. Ha ez az
alapjelleg nem adna egységes veretet a
különböző időkben, különböző alkalmak-
ra íródott daraboknak, szétesnének és
érdektelenné válnának. Szentimentáli-
sabbak lennének. Művészből keretekbe

erőltetné őket az életpótló technikai
szükségyszerűség. Így: megannyi adaléka
egy ifjúból férfiasá érett hit magatar-
tásán keresztül az egyedüli Isten szu-
verénítésének, ahogy az egyéne, csopor-
ton, szempillantáson és történelmen ke-
resztül egyformának és egyetlenné meg-
mutatkozik.

Karácsony Sándor

JÉKELY ZOLTÁN: MEDÁRDUS.
(Regény. Franklin-Társulat kiadása.)

Hogy mi valójában Erdély, hogy mit
jelent igazán erdélyinek lenni, ezt mi
dunántúliak, alföldiek, vagy felvidékiek
soha egészen megérteni nem tudjuk. Írók
és költők, művészek és tudósok tárják
fel Erdély lelkét, kutatják életét, mégis
mi inkább érezzük, mint tudjuk, inkább
sejtjük, mint felfogjuk, Erdély nemcsak
táj, vagy ország, nem csupán gyermek-
kori élmények, vagy színes életlehetősé-
gek területe, — Erdély hősi és miszti-
kus életforma, örök vágyódás és megtör-
hetetlen büszkeség. Nem csoda, hogy az
Erdélyből kiszakadtak lelkén egy életre
szóló nyomot hagy az eltávozás, érthető,
hogy úgy érzik, sorsuk már csak bol-
dog emlékezés és fájó nosztalgia lehet.

Jékely Zoltán új regénye az Erdély
utáni vágyódás és az Erdéllyel való ta-
lálkozás nagy élményéből fakadt. Ifjú
hőse elszakadt Erdélyből és mikor egy
nyárra hazatér a kis kalotaszegi magyar
faluba, úgy érzi magát, mint a szám-
űzött, aki hosszú évek keserűsége után
végre boldog otthonába térhetett vissza.
Mint rég látott kedvesének arcát, féltő
szeretettel vizsgálja a kalotaszegi tájat,
nem csúfították-e el arcának virulását az
idő, az öregedés szomorú jelei.

Az Erdéllyel való találkozás azonban
valójában keret, álom- és meseország,
amelyben csodálatos dolgok történnek.
Mint a gyermek, aki egyszerre tündér-
országban ébred fel, felejthetetlen csodá-
kat, soha vissza nem térő titkokat vár.
A húsz éves Tenger Iván, a Kincskeresők
megnőtt hőse, most már az igazi, a nagy
kalandot keresi és mikor éppen úgy érzi,
hogy megtalálta a régvárt, titokzatos
szerelmet, akkor látja csak, mint a gyer-
mek, aki a káprázat után a valósággra
döbben, hogy nagyszerű kalandjai mö-

gött valójában egy felzaklatott falu megváltozott élete, érthetetlen babonái, sötét tragédiái húzódnak meg.

Jékely Zoltán eddigi írásaiból sajátos költői világot ismertünk meg. Feltűnően egyszínű, egydallamú világ ez, az érzések mélységeiből legtöbbször csak az elmúlástól rettegő és a szeretet után vágyódó lélek vívódásait tárja elénk. Tagadhatatlan, hogy látóköre második regényében már sokat szélesedett, nem vész el az esetleges, sokszor csak különlegességében érdekes emberi sorsok romantikus bonyolításában, az egyéni helyzetek grotesksége mellett a közösségek és a népek életét is meglátja, mégis költői világának alapszíneit új könyve sem igen gazdagította. Ez a regénye is, miként az első, tulajdonképp a halálborzalom és a szerelemvágy különös keveréke. Lírai költőnek sohasem erős oldala a szerkezet és bár Jékely ebben határozottan fejlődött, új regénye is inkább jelenetszerű képek sorozata, az egyetlen összekötő szál az ifjú hős sokszor neuraszténiás titokkeresése és a szimbolikus fátyolként végighúzódnó nehéz, esős napok fáradt, fülledt légköre. Kétségtelen, izekre szedve taláunk regényében giccses, felületessorokat, befejezését is elsietettnek, kissé zavarosnak érezzük, mégis mindezeket feledtetni velünk a hangulatok tökéletes festése, (egy falusi esős este leírása!) és az egész írásnak sajátos zamata és íze. Igazi lírai költőként regényében is szívborszongató hangulatokat, fájdalmas megérzéseket fest. Nem eseményeket épít fel, hanem varázslatos hangulatok, misztikus sejtések mesteri fokozásával fogja meg olvasóját. Jékely a felnőttben rejtőző örök gyermek, a lelkünk mélyén bujkáló, visszafojtott félelmek és érzések, a leküzdhetetlen kamaszos vágyak, a fölényes civilizáció mögött lappangó tágranyilt szemű csodák írója. Kis regénye igazi öröme Erdély barátainak és azoknak, akik a kereső, nyugtalan lélek csodákkal teli, mindennél izgalmasabb titokzatos útját mindig szeretettel követik.

Bikácsi László

RÉVAY JÓZSEF: RAEVIUS EZREDES UTAZÁSA. (Budapest, Franklin-Társulat.)

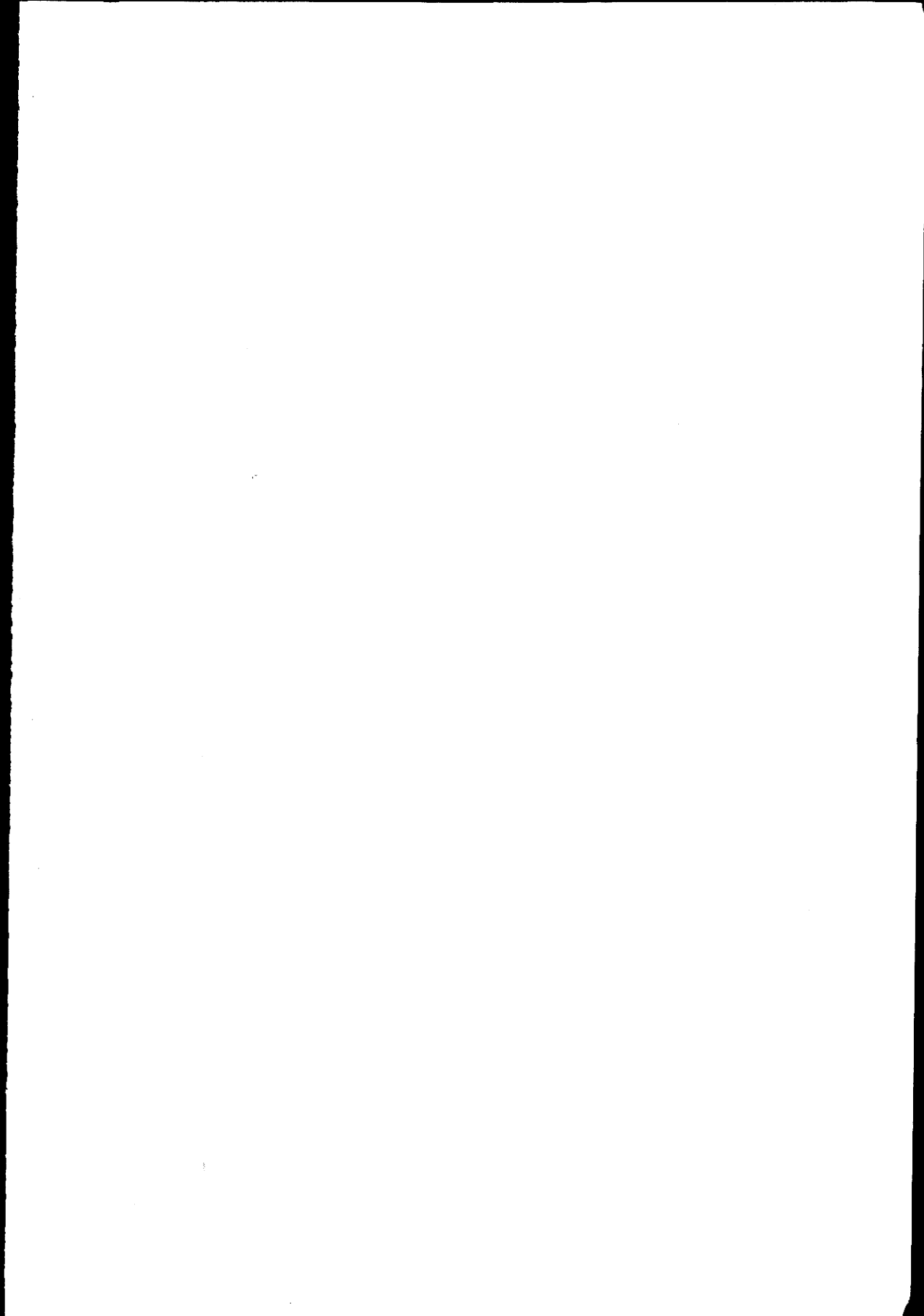
Révay előszóként elmondja könyvének jellemzését. Célja, hogy a római lelket és életet támassza fel ezeken a lapokon, s megmutassa a tóga mögött is a szívet és idegeket, változó és a mienktől eltérő külsőségek között is az örök és változatlan emberi folytonosságot. Kellemes, könnyed és okos módon valóban sokat és sokfelét tár elénk a rómaiak életéből könyve 14 leírásában, áttekintve s jellemezve négy évszázadot, azt a négy évszázadot, amelyről legtöbb biztos emlék, írás, forrás maradt. Szakismerete olyan hatalmas, kiforrott és átélte, hogy minden könnyed sora mögött egész filológiai biztonság és alaposág húzódik meg. Érdekesekek, emberiek, igazak a képei, az élet is, amelyet bennük rajzol. A mai ember érdeklődése a római élet iránt, — mi is úgy gondoljuk, — csak így nyerhető meg.

De a könnyedség és érdekesség sodrában kicsinyszerűvé is válik éppen a római élet ereje, s a tarkaságban elvész jelentősége. Igaz, hogy a hanyatlás erjedő világából valók éppen a képei, az is igaz, hogy a művelt olvasó megláthat mindent, amit az író láttatni akar, de a művelt olvasó ismeri is jórészt ezt az anyagot. Közművelődésünk szélesítésére, latin ismeret nélkül való közönségünk nevelésére pompás és értékes, szórakoztató szolgálat ez a derűs és jól megírt könyv, de reméljük és várjuk, hogy az elegáns és újságíró szellemű ezredes után utazni fog még a politikus (bár ez nemcsak érdekes, de csipősen kényes is lenne), a szociológus, a gazdaságtörténész stb. is, mert mai művelt köreinknek ezek is sokat hozhatnak a római világból, ami érdekli őket mai módon megírva, — Révay pedig elég mély is, elég tudós is, elég kész író is, hogy a római birodalom e komolyabb és életbevágóbb területeiről is értékes képeket nyújtson s az ismereteket a szórakozás fölé magasabb szellemi és lelki szintre is emelje.

A kötet szép és finom rajzai Szigeti Imre művészetét dicsérik.

vitéz Szőnyi Sándor

SYLVESTER

PROTESTÁNS SZEMLE

3

TARTALOM:

Török István: **Keresztyén szabadság** ● Áprily Lajos: **Túl ötven erdőn** (vers) ● Bartók György: **Schneller István** ● Keken András: **Evagélíkusság és nemzetiség a XIX. században** ● Gesztelyi Nagy László: **A tanyai magyarság felekezeti vonásai** ● Ifj. Gyökössy Endre: **Töredelem** (vers) ● Szabó Zoltán: **Sárospataki törekvések a falu szolgálatára** ● Debreczeny Lili: **A sárospataki Fellegvár** (vers) ● Ujszászy Kálmán: **A sárospataki főiskola faluszemináriuma** ● Erdős Jenő: **Lápi szabadok — falusi nemesek** ● Jelek és magyarázatok ● Könyvek és írók

---

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
FŐSZERKESZTŐ: **MAKKAI SÁNDOR** FELELŐS SZERKESZTŐ: **KERECSENYI DEZSŐ**
FŐMUNKATÁRSÁK: **PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE, TÚRÓCZY ZOLTÁN**

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

ERNYEI GÁSPAR: Két könyv a visszatért Felvidékről — — — —	165
SZABÓ ISTVÁN: Schüssler: Mitteleuropa als Wirklichkeit und Schicksal	166
DEBRECZENY LILLA: Szentmihályiné Szabó Mária: Örök társak — —	167
SZABÓ RICHARD: Harsányi Zsolt: Magdolna — — — — —	167

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, könyveket, folyóirat-cserepéldányokat a felelős szerkesztő címére (Budapest, VII., Lövvölde-tér 2. II. 1.) kell küldeni. Az előfizetés, megrendelés és szétküldés ügyeiben a kiadóhivatal (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.) illetékes.

A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk. Kéziratokat a szerkesztőség nem őrizz meg és nem küld vissza.

Minden közleményért írója felelős.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).

Felelős kiadó: Szabolcska László.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.

A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.

Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

Keresztyén szabadság

Az egyszeri vallástanár fáradtan legyintett s a kíváncsi diák kérdését így intézte el: „Kérem, a Bibliából igazolni lehet mindent!“ Mire a diák így vágott vissza: „Igen ám, de a Biblia nem igazol mindenkit!“ Ebben a szóváltásban benne van az egész mostani témánk.

A tanár bölcsen tudta, hogy a Bibliával már sok-sok esetben vakmerő módon visszaéltek. A kegyetlenül durva rabszolgaságtól kezdve a legfinomultabb istentelenségig mennyi mindent bizonygattak már bibliai idézetekkel. Volt-e a keresztyén világban olyan koráramlat, amelyet ne próbáltak volna biblikusnak feltüntetni s legalább is a bibliai igazoltság látszatával a jóhiszeműek és a tudatlanok tömege elé állítani? Ebben a megejtő játékban, sajnos, nem egyszer az egyház szolgálói is részt vettek. Ők maguk is segítettek nagyon is emberi kitalálásokat a bibliai igazság álruhájába bujtatni s ebben a bizalomkeltő köntösben a nép elé vinni. Nem történt ez okvetlenül számításból, tetszésvágyból, érdekből vagy megfélemlítésből; legtöbbször csak azért lettek koráramlatok felelőtlen hírverői, mert maguk is sokkal inkább a kor gyermekei voltak, mint Istenéi. Igazában véve sem a Bibliát, sem a koráramlatot nem ismerték. Vak módra vezettek világtalant. Ha nem teljesedett be rajtuk betű szerint az Írás szava és nem estek mindenestül verembe, csak azért történt, mert Krisztus a kereszten ő érettük is imádkozott: „Atyám!, bocsásd meg nekik; mert nem tudják, mit cselekesznek.“ (Luk. 23: 34.)

Hát van-e könyv, amellyel az ember többet önkénykedett volna, mint a Szentírással? Mennyit emlegetjük a középkori kolostorok láncravert Bibliáját; hát ma nem ugyanez a helyzet, csak a mai láncok legtöbbször láthatatlanok; koreszmék láncai. Ezek a láncok miért ne jelentenének legalább oly súlyos rabságot, mint a középkor rozsdáette vasláncai? — Nemrégiben egy segédlelkész barátom kipirult arccal újságolta: „Mióta nemzeti-szocialista lettem, egészen más szemmel olvasom a Bibliát. Napról-napra olyan szentírási helyekre bukkanok, amelyek az új politikai programot igazolják. Ezeket ki is írom egy külön füzetbe...“ Hagyjuk egyelőre segédlelkész barátunkat felfedezői örömeivel s kiindulásunkhoz visszatérve tegyük fel a kérdést: hát nincs igaza az egyszeri vallástanárnak: „Kérem, a Bibliából igazolni lehet mindent“?

Mégis a kíváncsi diák — mint mondtam — megfélekedett egy pillanatra a tanítványi tiszteletről, s a tanári tanulmányok és élettapasztalatok leszűrt eredményével szemben odavetette: „Igen ám, de a Biblia nem igazol mindenkit!“ Ez a diák megértett valamit a rabláncra vert Biblia szabadságából; talán az jutott eszébe, hogy a Biblia már a reformáció idején nagyon szembeötlő módon megmozdult és leszakította magáról a középkori

rabság kötelékeit. Pedig egy világ érdeke és elvakultsága szövetkezett ellene, hogy továbbra is láncon tartsa. Ha egy kicsit is megértjük a reformációt, nem kell-e megilletődve megvallanunk: hisz ez minden emberi indítékon és célon túl voltaképen a Biblia *önfelszabadítása*; az ünnevelt reformátori személyiségek, egy Luther, egy Kálvin és a többi csak engedelmes eszköz volt a Biblia *önfelszabadításánál*. Ők maguk sem tartották soha többnek magukat. Nos az a Biblia, amelyik elszakította a középkor vasláncait, miért ne szakítná el az újkor másfajta láncait is? Vagy mi magunk kétkedve állunk e lehetőség előtt és olyan erőtelhenek, tehetetlenek, olyan holt könyvnek tekintjük a Bibliát, mint Róma XVI. századbéli papjai? Külön bizonyságokra várunk? Hát nem láthatunk ilyeneket ma is, ha nem is akkora világtörténeti arányokban, mint a reformáció korában? Hát valahányszor egy-egy ember Isten szavát ismeri fel a Bibliában, nem a Biblia szabadsága mutatkozik meg az emberi megkötöttséggel, az előítéletekkel és kételyekkel szemben? Az emberi előítéletek és kételyek micsoda gúzsából kell a Bibliának kitépnie magát, míg valaki elmondhatja: tudom, hogy a Bibliában nem Mózes és nem Máté beszél hozzám, hanem a Mózes, a Máté s a többi próféta és apostol ajkán át maga az Isten.

Amikor a keresztyén szabadságról beszélünk, mindenekelőtt a *Biblia szabadságáról* kell beszélnünk. Ez a szabadság ismét és ismét a szolgaságból kibontakozó s a szolgaság felett diadalmaszkodó szabadság. Olyan, mint a Jézus Krisztus szabadsága. A mi Urunk is előbb mennyire szolgasorsban élt e földön. Istállóban született, ácsmester családjában nőtt fel, egész életén át szegények és bűnösök barátja volt. A nép vezető rétege, az uralkodó osztály épp úgy, mint maga a nép hatalmaskodott és kegyetlenkedett rajta. De éppen amikor kezükre került, amikor kigúnyolták, arculverték és közös akarattal keresztre feszítették, akkor győzte meg a világot és a halált: éppen szolgasága teljességében mutatkozott meg egyszerre és váratlan módon teljes szabadsága. Az emberek az ő szolgaságáról és szabadságáról szóló bizonyságok könyvével, a Bibliával is pontosan úgy bánnak el, mint ahogy Ővele elbántak. A Biblia még sincs védtelenül kiszolgáltatva az emberi önkénynek: a feltámadt Krisztus az ő királyi szabadságát újra meg újra érvényesíti a Biblián át is. Egészen váratlanul és egészen meglepő módon; nem a mi tetszésünk, hanem az ő kegyelme szerint. A Biblia szabadságának a titka az Úr Jézus Krisztus: Ő szabadtó a Biblia számára is, hogy a Biblián át a mi szabadítónk és a következő nemzedékek szabadítója is legyen.

A keresztyén szabadság másodsorban *emberi szabadságot* jelent. A mi emberi szabadságunk pedig nem más és nem is lehet más, mint a Biblián át a Krisztus világot és halált meggyőző hatalmában való részesedés. Mi ezt a szabadságot nem ismerjük fel, sőt rugódozunk ellene. Szerintünk az a szabadság, ha cselekedhe-

tünk vágyaink és elgondolásaink szerint. Ez a felfogás épp olyan régi, mint maga az ember; Ádám és Éva már a Paradicsomban pontosan így értelmezte a szabadságot. Ennek a szabadságnak, helyesebben álszabadságnak örvendezett az a segédlelkész barátunk is, akiről már említést tettem. Örült, hogy az ő gátlástalan nemzetiszocializmusát a Biblia sem zavarja, sőt sikerült magát a Bibliát is nemzetiszocializmusa szolgálatába állítania. Elődei, alig egy-két nemzedékkel ezelőtt épp ilyen vívmánynak tekintették, hogy a kor liberalizmusát hasonló eljárással sikerült a Bibliából igazolni és liberálisok lehettek szívvel-lélekkel, minden aggály és fenntartás nélkül. Ezt az én segédlelkész barátom nem látja; ő ma biztos fölényvel nézi s keményen elítéli a liberalizmusnak behódolt elődeit: „Hol volt akkor a lelkipásztori öntudat; hogy sülyedhettek le annyira a liberális fertőbe?” Ha azt mondanám neki: Te épp így behódoltál a liberalizmust felváltó koráramlatnak, a nemzetiszocializmusnak, mint sok elődöd annak idején a liberalizmusnak — nem érti meg s ha hozzáteszem, hogy a nemzetiszocializmus tekintély-elvének épp oly kevés köze van az evangéliumhoz, mint a liberalizmus szabadságelvének, nem hiszi el. Pedig a nemzetiszocializmus tekintély-elvét éppúgy nem az Ige tekintélye élteti, mint ahogy a liberalizmus szabadság-elvét sem az Ige szabadsága éltette. Az Ige ítélete szerint mind a kettő egyformán önkényes emberi elgondolás.

Még rosszabb lenne, ha segédlelkész barátunknak egyszerűen azt mondanám: Vesd el a nemzetiszocializmusodat! Hiszen mi maradna benne nemzetiszocializmus nélkül? Nem is szólva arról, hogy így akarva sem tudná megüresíteni magát. Mi sem tudnók, egyikünk sem. Nem lehet ilyen könnyen szabadulni eszméinktől, akár nemzetiszocializmus legyen az, akár valami más. Veszedelemesen kedves eszménk lehet nemcsak valamely politikai eszme, hanem pl. a mi kálvinista vagy lutheránus világnézetünk, vagy akár a theologiai irányunk is. Mindez játszhatja nálunk pontosan ugyanazt a szerepet, mint segédlelkész barátunknál a nemzetiszocializmus. Fogva tarthat minket Bibliánkkal és bibliaolvasásunkkal együtt. Sőt fogva tarthat nemcsak valamilyen eszmekör pókhálója, hanem bármely szenvedély s itt nem is kell okvetlen a legdurvább szenvedélyekre gondolnunk. Egyik lelkipásztor társunk például ilyen megkötöző hatást ismert fel ártatlannak látszó lepkegyűjtő szenvedélyében. Ha mindezt meggondoljuk, rájövünk, hogy nem lényegi, hanem csak fokozati különbség van a mi megkötözöttségünk s nemzetiszocialista segédlelkész barátunk megkötözöttsége között. Az ő problémája kisebb-nagyobb mértékben a miénk is.

Annyi bizonyos, a mi felszabadításunk nem önerőnkől és nem is erőszakkal történik: a bibliai Zákeus példája (Luk. 19.) világosan mutatja. Zákeus vámszedői foglalkozása révén mindinkább a pénz rabja lett; nem csinált lelkiismereti kérdést abból, hogyan keressen minél több pénzt. Sokáig bizonyára maga sem tudott rabságáról, csak akkor világosodott meg előtte a való hely-

zet, amikor Jézussal találkozott. Nem tudjuk, milyen küzdelem folyt le akkor Zákéusban; erről nem beszél az Irás. Azt azonban tudjuk, hogy mi lett e belső küzdelem eredménye: Zákéus színe előtt önként, örvendezve ajánlotta fel egy életen át harácsolts kincsei felét a szegényeknek s megígérte a patvarkodással elszedett javak négyszeres megtérítését is. Ha Zákéus lelkitusáját nem is árulja el a Biblia, de a Zákéus szabadulását és szabadsága feletti örömét megmutatja. Ő ebben a keresztyén szabadságban nyilván nagyobb értéket talált, mint egész vagyonában. A Biblia az ilyen megszabadított emberek egész soráról beszél. Azt Zákéus történetéből és a többiekéből is látjuk: nem maguk szabadították meg önmagukat, hanem az Igével való találkozás adott nekik előbb látást, aztán harcerahívást, végül pedig szabadságot.

Figyelj, csak Isten Igéjére — szoltam segédlelkész barátunkhoz —, milyen félreérthetetlenül tanít bennünket: „Nem az én gondolataim a ti gondolataitok és nem a ti útaitok az én útaim, így szól az Úr! Mert amint magasabbak az egék a földnél, akképen magasabbak az én útaim útaitoknál és gondolataim gondolataitoknál!“ (Ézs. 55: 8—9.) Ezért különbözik minden koreszme az Igétől s ezért nem igazolható közülök egyik sem a Bibliából. Következésképpen koreszmeinket kell Isten másfajta gondolatainak alávetnünk, a helyett, hogy az Ő új útra-vezető Igéjét akarók a mi saját útaink szolgálatába állítani. Lám, Zákéus sem gondolt arra, hogy Jézus erkölcsi tekintélyét a maga üzleti ügyeinek igazolására fordítsa. Keresztyén szabadságunk csak annyiban van, amennyiben az Ige más-voltát felismerjük és tiszteletben tartjuk. Ehhez pedig mindenekelőtt engedelmesség kell. De ne nekem engedelmeskedj, hanem annak, akinek Zákéus is engedelmeskedett.

Amikor segédlelkész barátunknak ezt elmondtam, értetlenül nézett rám, mintha kínai nyelven beszélnének hozzá; s egy kis gondolkodás után annyit mondott: „A szavakat értem, de az értelmet fel nem foghatom. Tanár úr ezzel a magatartással akarata ellenére is a mai eltakarításra megérett egyházi és politikai rendet támogatja.“ Szóval ő továbbra is kimozdíthatatlanul a világi politika síkján maradt, ahol lelkiileg olyan kényelmesen be rendezkedett.

Segédlelkész barátunk felelete kérdésünk újabb oldalára tereli figyelmünket. A keresztyén szabadság ugyanis mindenkor érthetetlen és kihívó jelenség volt ezen a földön. Nemesak bennünk talál ellenállásra, hanem rajtunk kívül, a világban is; itt is, ott is csak harcon át érvényesül. Zákéus esetében külső harcáról éppúgy nem beszél az Irás, mint a belsejében megvívott lelki harcról. De bizonyosak lehetünk a felől, hogy amikor vagyona nagyobb részét szétosztotta, értetlenül bámultak rá jerikói polgártársai. Amíg bűnben élt, addig még ha gyűlölték is, de megértették, sőt bizonyára irigyelték. Amikor azonban megtért és

vagyonát osztogatni kezdte, alighanem kinevették és még elméje épségét is kétségbe vonták.

Az egyháztörténet nagy keresztyén személyiségei közt nincs, aki ne osztoznék Zákeus sorsában: éppen keresztyén szabadságuk miatt barát és ellenség egyforma idegenséggel és értetlenséggel néz rájuk. Gondoljunk csak Lutherre; mikor megszólalt, a rajongók menten ócsárolni kezdték: Nézzétek a klerikálist, a reakciónáriust, alapjában véve ő is a becsületes megújhódás ellensége! A másik párton meg, Róma pappai ugyanerre a Lutherre ugyanakkor azt kiáltották: Nézzétek a felforgató rajongót, az eszeveszett pogányt; nem akar ismerni sem emberi, sem isteni tekintélyt! Luther legalább is ezzel a kettős megnemértéssel harcolt: a túlzók maradnak tartották, a maradiak meg túlzónak. Sokszor állt nagyon magárahagyatottan két ellenséges tábor között. Roszszul mondtam, nem magárahagyatottan: az Ige volt vele. Ez volt az ereje és mértéke. Ezért nem mondható igazában véve se maradnak, se túlzónak; mind e két emberi véglettől megszabadította az Ige. És így énekelt ez a szabad ember: „Erős várunk nekünk az Isten, És fegyverünk ellenség ellen. Megszabadít veszedelemtől, Amely ránk most mindenünnen tör...“ Így zengette egy körüle háborgó világban a szabad ember harc dalát.

Ha egyszer felvettük a belső szabadságharcot, ezt a külső harcot is felvesszük zokszó és panasz nélkül. Tudjuk, hogy ez a külső harc éppúgy hozzátartozik a keresztyén szabadsághoz, mint a belső s éppen ebben a kettős, külső-belső harcban válik eleven és éltető valósággá a keresztyén szabadság számunkra. E nélkül csak elmélet marad. Ebben a kettős harcban viszont megelevenedik az egész keresztyén élet; most érezzük igazán szükségét az imádkozásnak. A Luther imént idézett éneke is voltaképpen imádság. Folytonos mozgató ereje, éltető lelke ennek a harenak mégsem a mi imádságunk, hanem Istennek a mi imádságunkra adott felelete, az újra meg újra megszólaló Ige.

A mi protestáns eleink nagyon jól tudták, hogy az Ige nélkül minden emberi szabadság, tehát még politikai és nemzeti szabadságunk is, csak ideig-óráig tartó önámítás. Nekik még fülökbe esengett az ige: „Ha a Fiú megszabadít titeket, valósággal szabadok lesztek.“ (Ján. 8: 36.) Ezért volt különös gondjuk a Biblia minden emberi önkénykedéstől mentes, igazi magyarázatára.

A Biblia megismert szabadságát s egyben saját keresztyén szabadságuk forrását akarták tőlük telhetőleg minden önkénytől óvni, amikor a Második Helvét Hitvallásban ezt írják: „A szent iratok nem magyarázhatók egyéni tetszés szerint. Ez okból mi nem helyeslünk akármiféle írásmagyarázatot..., hanem csakis azt az írásmagyarázatot ismerjük el igazhitűnek és valódinak, amely magokból a szent iratokból van merítve... a hit és szeretet szabályával megegyez és főképpen Isten dicsőségére s az emberek idvességére szolgál.“ (2. Helv. Hitv. II. r. 1.)

Ezzel pedig azt akarták mondani: az Írást nem a koráram-

latokból, hanem magából az Írás összefüggéseiből kell magyarázni, mégpedig a hit és szeretet szabályával megegyezően, vagyis abban a tudatban, hogy *Isten* könyörülő szeretete állított talpra minket, elesett embereket s *Isten* nem a mi érdemeinkért, hanem csakis a *Krisztus* érdeméért könyörült rajtunk. A mi magyarázatunk legyen tehát összhangban a *Krisztus*-hit és *Isten*-szeretet eme bibliai szabályával; így szolgálja — *Deo volente* — minden igazi írásmagyarázat végső célját: *Isten* dicsőségét és az emberek üdvösségét.

Török István

Túl ötven erdőn

*Fogy az ösvény, fogy a napfény,
hideg árnyék hull a hegyre.
Áll mögöttem ötven erdő,
ötven évem rengetegje.
Torkomig ver csorba szívem,
tűz a talpam, seb a térdem.
Annyi rémtől megfutottam,
még a ritkulásig értem.*

*Seb a szívem, seb az arcom,
vadtvövistől vér az ingem.
Aki erdő-járni küldött,
az ha megismerne engem.
Sűrűsége átfutottam,
avarának vért is adtam,
ami bennem fiatal volt,
rohanásban elhullattam.
Szívem szárnya, szemem fénye,
kurjantásos fiú-kedvem,
férfi-sorsom mély zenéje
elveszett a rengetegben.*

*Csudavárá est lázban
fekszem itt a ritkulásban
meglazulva, szerteesve,
s nincsen, aki megkeresne.
Járna értem, mint a hangya,
mint a Lemminkejnen anyja:
addig járna, felkutatna,
kicsi méhvel írt hozatna,
varázsszókkal összerakna,
úgy siratna, úgy szeretne...*

*Fekszem itt a szürkületben,
túl a rétnék nagy a csendje.
S zűg mögöttem ötven erdő,
ötven évem rengetegje.*

Aprily Lajos

Schneller István

Az elmúlt januárius hóban húnnya örök álomra szemeit Schneller István, a kolozsvári egyetem volt tanára, aki a magyar pedagógusok sorában a legelső közt haladt. Hosszú áldásos élete tele volt harccal, küzdéssel, kemény munkával és tele volt türelemmel érlelt, drága gyümölcsökkel. Nem feladatunk élete munkáját részletes méltatással ismertetni. Csak néhány halvány vonással kísérreljük megrajzolni képét, amint előttünk élt, tanított, küzdött és nevelt.

Schneller István élete minden munkáját az igazság szolgálatába állította. Törhetetlenül *hitt* az igazság értékében és megvalósulásában; őszinte lélekkel *szerette* az igazságot s azokat, akik az igazság megvalósításáért bátor küzdelmeket vívtak. Már mint a pozsonyi teológia ifjú tanára elszánt harcra kelt az intézet kebelében fejét felütő pánszlávizmus ellen; mint hetvenedik életéve felé közeledő professzor pedig a kolozsvári egyetemet átvezető oláhokkal szemben mutatott példás bátorságot s tetterőt. Küzdelmei között egy pillanatra sem csüggedt el, mert jól tudta, hogy az igazság örökéletű s előbb vagy utóbb diadalra jut. Ez a csüggedést nem ismerő hit jellemezte tudományos működését is. Eszményei érdekében bátran állott ki az élet mezejére, mert jól tudta, hogy a nemzet jövője nagy részben iskoláitól függ, amelyek arra vannak hivatva, hogy lelkeket alakítsanak és lelkeket nyerjenek meg. Az iskola szervezetének kialakulása az életnek eszményétől és az élet vezető értékeitől függ s ebből az következik, hogy jó iskolát felállítani csak az tud, aki ismeri az élet eszményeit és tisztában van azokkal az értékekkel, amelyek az életet vezetik és irányítják. Minden iskolának a nemzeti és emberi fejlődés szolgálatában kell állania: minden kornak megvan a maga iskolája. Sok haszonnal járna, megrajzolnunk azt az eszményi képet, amelyet Schneller a magyar iskoláról magának felállított és amelynek érdekében a kolozsvári középiskolai Tanárképző mellé a Gyakorló Középiskolát felállította gróf Zichy János megértő támogatásával. A fejlődés szolgálatában álló iskolának első sorban a nép és a nemzet szuverénítésének szolgálatába kell állíttatnia és elő kell készítenie a jól értelmezett népfenség érvényesülését. Az ilyen fajta iskolákban az emberi szellem a maga lényege szerint bomlik ki és lesz valósággá a gyermekek és felnőttek lelkén keresztül, kivált, ha maguk a tanárok is szeretettel merülnek el nem csak a szellem eszméinek szemléletében, hanem az iskolás gyermekek lelki világában is. Az iskolás gyermekeknek a tanító személyiségén át és annak segítségével kell maguknak is értékes személyiséggé válniuk. Az igazi személyiségek minden izükben egyszersmind egyéniségek, amelyek azonban egytől-egyig a társadalmi közösség hasznos tagjaiként élnek, gondolkoznak és cselekednek. A jól kifejlett személyiségben hát az emberi és a

nemzeti, az egyéni és a szociális egy magasabb, harmonikus egységben találkoznak s egyik a másikat támogatva valósítják meg a szellem értékeit. Itt is a hitnek és szeretetnek kell minden tevékenységet vezetnie, úgy a tanítókét, mint a tanítványokét: hit a szellem eszményeiben és szeretet ezek iránt az eszmények iránt.

A főiskolai nevelésben már érvényesülnie kell úgy a tanító, mint a tanítvány lelki autonómiájának is: e fokozaton a szabadság éltető levegője nélkül valódi eredményt elérni nem lehet. Schneller maga a szabadságnak ezt az eszményét előadásaiban és szemináriumi tevékenységében is mindenütt előtérbe állította, úgy lévén meggyőződve, hogy a gondolkodás szabadsága nélkül más nem, csak engedelmességet parancsoló heteronómia létesülhet, amelynek teremtő ereje nincs. Ezért állott ellene minden olyan törekvésnek, amely az egyetemi autonómia vagy a tanítási és tanulási szabadság megkötésére irányult. Ebben a tekintetben annyira ment, hogy ellene volt egy tervezett protestáns teológiai fakultásnak is, mert véleménye szerint a teológia bizonyos megkötöttséget kíván. De teljes mértékben pártfogolta azt az álláspontot, amely a kolozsvári egyetemen egy egyetemes vallástörténeti fakultás felállítását sürgette. Ennek azonban a teológusok voltak ellene. Minden igyekezete arra irányult, hogy hallgatói lelkében a helyesen értelmezett gondolkodási szabadság folyamatát indítsa meg és a lelkiösmeretes vizsgálat után való döntésre nevelje őket. Még a tanári vizsgálatoknál is azt igyekezett megállapítani, hogy vajjon a vizsgázó képes-e a dolgoknak önálló megítélésére vagy nem? Szemináriumában a legteljesebb vitaközi szabadságot engedélyezte s ezekben a vitaközi beszélgetésekben nagy szeretettel vett részt. E vitaközi beszélgetésekben sokszor igen közel férközött egy-egy hallgatójának lelkéhez, akit aztán sűrűn vitt el sétáira, hogy minél szorosabb viszony keletkezzék professzor és hallgató között. Ezért nagyon szívesen fogadta minden hallgatójának közeledését és kísérte életük folyását élénk figyelemmel azután is, amikor már az egyetem falait elhagyták. Maga mutatta meg, hogy mit jelent a tanítvány lelkében való szeretetteljes elmerülés, amelynek nyomában mindig az eszményekbe vetett hitnek kell lánggra lobbannia minden őszinte és kereső lélekben.

Sokan azt a hamis véleményt táplálták Schnellerről, hogy merőben elméleti pedagógus volt. Legyen szabad megvallanunk azt a meggyőződésünket, hogy Schneller a gyakorlatban is a legképzettebb pedagógusok sorába tartozott. Ezt nem kell magyaráznunk annak, aki látta azt a Tanárképző intézetet, amelyet ő Kolozsvárt a Nagy Gábor-féle ház első emeletének tágas terméiben rendezett be s amelyhez fogható nálunk azóta sem volt. Ebben az Intézetben lehetett csak igazán látni, hogy Schneller milyen jól, sőt meglepően ismeri a gyakorlati nevelés olyan kérdéseit is, amely kérdések jelentőségét mi éppen ebben az intézetben ismertük meg. Annak pedig, hogy egy középiskola szervezésére, vezetésére, tantervének és tananyagának meghatározására milyen képességekkel rendelkezett Schneller, a Tanárképző Intézet

Gyakorló Középiskolája szolgál bizonyságul, amelyet minden ízében ő alapított. Ez az iskola már az első években a kolozsvári közönség szeretetére tett szert; amikor pedig az oláhok az egyetemmel együtt ezt az iskolát is elvették, mindent megtettek, hogy az iskola igazgatója maradjon meg állásában és vezesse azt tovább, mert az iskola értékét azonnal felismerték, Schneller István jól ismerte a gyakorlati nevelés minden részletekérdsét, de szerette a gyakorlatot mindig elméleti-elvi alapokra állítani, mert különben minden, ami az iskolában történik, csak benyomásoktól függ és erőtlen marad. Éppen ez a türelmes és körültekintő, mindig elvi alapokon nyugvó elmélet volt Schneller erőssége előadásában s tudományos munkálkodásában is. Legmélyebb alapoknak a legmagasabb eszméknek kell lenniök és az a gyakorlat, amely ilyen eszményeket nélkülöz, egyszerűen mesterség, ha éppen nem kapkodás valami után, amiről öntudatos fogalmaink hiányzanak. A magyar nevelés ilyenfajta körülmények között nem egyszer hánykódott. Oka: az elméleti megalapozás teljes hiánya.

Fel kell végül vetnünk azt a kérdést, hogy vajjon kit lehet a neveléstudomány művelői között Schneller mintaképének tekintenünk? Mielőtt erre a kérdésre feleletet adnánk, meg kell mondanunk, hogy Schneller pedagógiája merőben Schneller szellemi alkatának tükrö s a maga egészében az ő szellemének gyümölcse. Hogy hatott reá Pestalozzi, Herbart, ez természetes, mert hatnia kellett mindenkire, aki ebben az időben pedagógiával, mint a maga életformájával foglalkozott. Schneller, mint romantikus lélek, szeretettel merült el mások lelki világába és szeretettel fogadott magába olyan hatásokat, amelyek lelkével rokonok voltak. De ezeket a hatásokat szervesen oldotta fel életének nagy munkájában. Hatással voltak reá a német idealizmus nagy alakjai is, főként Hegel, akit édesatyja tanításából ismert meg először. De a német idealizmus nagy alakjainak tanításával szemben is kritikai álláspontot foglalt el. Kanttal szemben például szinte teljesen elzárkózott s tanításait csak akkor volt hajlandó bizonyos fokig magáévá tenni, hogyha azokat minden részletükben lélektanilag magyarázzuk és fogjuk fel. Deák-korában — úgy veszem észre — Friessel rokonszenvezett leginkább.

Lelke egész szeretetével azonban Schleiermacheren csüngött Schneller. Mikor a kolozsvári Tanárképző Intézet a főtéri Nagy Gábor-féle ősi ház egész emeletén kényelmesen és céljának megfelelően elhelyezkedett s berendezése is már megtörtént, Schneller ragyogó arccal hívott meg, hogy a helyiségeket megtekintsem. Büszke megelégedéssel vezetett végig a folyóirattermen, a pompás szakkönyvtáron, az angol, francia, német nyelvű középiskolai tankönyvek gyűjteményén, az olvasó termen; végül az elnöki dolgozó szobában állapodtunk meg, ahol a terjedelmes íróasztallal szemközti falon a pedagógia klasszikusainak képei foglaltak helyet. Schneller a képek felé fordulva, szeretettől sugárzó arccal fogta meg karomat s így szólott: „nézd ott fenn, mindenik felett

azt a szép Schleiermachert!“ Lelkének romantikus hajlandósága, érzelmi meghatározottsága, az ellentéteket kiegyenlítő készsége, a klasszikus irodalom iránt való nagy szeretete valóban Schleiermacherrel tette rokonná. Ez a rokonság tagadhatatlanul meglát-szik pedagógiai fejtegetéseinek nem szavain, hanem szellemén.

Ez a pár halvány vonás talán hozzájárul Schneller személyiségének ismeretéhez is. Schneller lelki alkatának legmélyebb alapjai u. i. az őszinte hit és az odaadó szeretet valának. Hitt az emberiség legmagasabb ideáljainak valóságában és szeretettel merült el a szellem mélységeinek kutatásában. Ezzel a hittel s szeretettel a szabadság és lelkiösmeretes kötelességérzet párosult: ezek a lelki meghatározottságok egymás nélkül el sem lehetnek. Szeretni csak az tud, aki tud hinni; szabad csak az lehet, aki a kötelesség iratlan törvényét hordozza lelkében s akinek érzékeny lelkiösmerete minden legkisebb erkölcsi mulasztásra élesen válaszol. Schneller István követelte magának és mindazoknak a szabadságot, akik lelkiismeretesen teljesítik kötelességeiket és fennen hirdette, hogy a szellem a szabadság acélos levegője nélkül elsorvad. A szabadság korlátozásán és a cselekvés lelkiösmeretlen könnyelműségén egyformán haragra gyúl lelke s ha ilyeneket vesz észre a nemzet kulturális életében, már előadásában siet azokat visszautasítani, mint ártalmas kinövéseket. Az ilyen kinövések és visszaélések ostromozásában Schneller félelmet nem ismert.

A magyar kulturális élet s első sorban a magyar nevelés irányítói, munkásai, akkor fogják hálájukat Schnellerrel szemben igazán leróni és kötelességüket vele szemben teljesíteni, ha élete művét megértenei és azt a gyakorlati életben is hasznosítai igyekeznek. Ez az igyekvés mindenkinek csak javára fog válni. Főként a magyar nevelésnek, amelynek sorsa ma rózsásnak nem mondható: nem állanak előtte tisztán sem a megvalósítandó eszmények, sem az eszményekhez vezető utak. Schneller jó vezető lenne.

Bartók György

Evangélikusság és nemzetiség a XIX. században

A magyar liberalizmus hőskorának nemzeti ébredését a cura-ként kísérte a nem-magyar nemzetiségek mozgalma. Végzetes dolog volt, hogy amikor a magyar nyelvben, érzésben, lélekben magára ébredt, ugyanakkor rá kellett döbennie arra is, hogy az ország nem homogén s a nem-magyar nemzetiségek tiltakoznak a magyar hegemonia ellen. Ekkor kezdődött Magyarországon a mai értelemben vett nemzetiségi kérdés, mely a rendi századok alatt ismeretlen baj volt. A nacionalizmus európai hulláma eresztékeiben recsegettette meg a Habsburg-birodalmat s vele együtt a leginkább heterogén Magyarországot, hiszen „nincs ország, melynek helyzetére a nemzetiségi kérdés elhatározóbb és általánosabb befolyást gyakorolna, mint hazánk“ — írja Eötvös József 1865-ben, bizonyára nem gondolva, hogy félszázad múlva szavai milyen végzetesen be fognak igazolódni. A magyar liberalizmus legjobbjai, Széchenyi és Kossuth, lelkiük mélyéig átértézték azt az antinómiát, mely liberalizmusukat és nacionalizmusukat ellentétbe hozta. Két út állott a XIX. századi magyarság előtt s mindkettő veszedelmes volt. Vagy minden eszközzel terjeszkedni igyekszik s ezzel magára zúdítja az idegen ajkú népeket, vagy teljesíti a nem-magyar nemzetiségek kívánságait s akkor maga nyújt segédkezet az ország felbomlásához. Kossuthban felötlött — s később tisztázódott is — a harmadik lehetőség, amit mai kifejezéssel talán „Pax Hungarica“-nak nevezhetnénk, de sem a szellemi, sem a politikai helyzet nem adott módot ennek a gondolatnak gyakorlati megvalósítására.

A hazai protestantizmus — s ezen belül az evangélikusság — szellemi elitje a liberalizmus és nacionalizmus konfliktusát nemcsak az állami, hanem az egyházi élet síkján is átértézte és átélte. Elképzelhető, hogy a századeleji protestantizmus és liberalizmusban a megváltó korszellemet üdvözölte, hiszen a társadalmi szabadság mielőbbi megvalósulása igazán létérdeke volt, — de elképzelhető, hogy a nacionalizmus is örvendező fogadtatásra talált annál a protestantizmusnál, mely Magyarországon mindig a nemzeti öncélúság hordozója és védelmezője volt. A nemzeti mozgalom leglelkesebb harcosai protestánsok voltak. A nemzeti nyelvnek az oktatás tárgyai közé való felvétele sokkal előbb megtörtént a protestáns, mint a katolikus iskolákban. Az 1842-i evangélikus egyetemes gyűlésen elfogadott ú. n. „zay-ugróci“ tantervben és a református egyházkerületek tanterveiben a főcél a nemzeti nevelés volt. Az 1821-i egyetemes gyűlés kimondta, hogy senki egyházi javadalomban nem részesíthető, aki öt év múlva a magyar nyelvben kellő jártasságot felmutatni nem tud.

Ilyenformán a konfliktusnak egyházi téren is be kellett következnie, különösen az evangélikus egyházban, melynek hívei a század derekán alig 17 százalékban tartoztak a magyarsághoz, míg 83 százalék a nemzetiségek közül került ki, s melynek autonómiája, demokratikus alkotmánya nagyszerű lehetőségeket szolgáltatott a nemzetiségi törekvések számára.

E törekvések közül nyugodt lefolyású volt s az egyházi életben nem okozott hullámozást a német nemzetiség mozgalma. A dunántúli, felvidéki és délvidéki evangélikus németiség nem helyezkedett szembe a magyar fejlődéssel. A falusi német papjával és tanítójával együtt német maradt továbbra is, de intelligens vezető eleme a városokban észrevétlenül magyarrá lett, azzá tette a reformkorszak szabadságideákkal ható vonzóereje. A városi németiség magyarosodására jellemző, hogy az 1838-ban alakult pesti evangélikus magyar egyházban az alakulás évében 9 keresztelezés, 2 esketés és 4 temetés volt, 35 évvel később pedig már 185 keresztelezés, 42 esketés és 137 temetés, s a nevek közül kitűnik, hogy a hívek túlnyomó része megmagyarosodott német volt. Egyedül az erdélyi szászság volt az, melyet zárt szervezete megtartott német kultúrájában, s amely az erdélyi országgyűléseken mereven szembeszállott a magyar kultúrtörekvésekkel. Ez a nemzetiségi súrlódás azonban — tekintettel arra, hogy a szászok zárt tömbben éltek és ekszkuzív rendet alkottak — egyházi téren semminemű hullámozást nem okozott és az egészen különálló magyarországi egyházba nem csaphatott át.

Sokkal veszedelmesebb volt a közel félmilliónyi szlovák evangélikusság mozgalma. Ez tüzes lávaként húzódtott végig a század egész történetén s időnként izgató rengéseket és kitöréseket okozott. Az első kitörés a század első felére esett. A szlovák nemzeti ébredés harcosai között sok volt az evangélikus. Így Kollár János pesti lelkész, akinek 1827-ben kiadott „Slavy Dcera” című költeményében irodalmi formát kaptak a pánszláv törekvések; Stur Lajos, akinek nevére 1828-ban a pozsonyi liceum szlovák ifjúsága irodalmi egyesületet nevezett el; Hurban József lelkész, aki a Nitra című folyóiratban Nyitrát, mint a nagy-morva birodalom székvárosát dicsőítette; Hlavacsek Mihály löcsei tanár, aki egy pánszlávizmussal telített Gitrenka című folyóiratot adott ki; Sramko Pál klenóci lelkész, aki az 1821-i egyetemes gyűlésen a magyarokat jövevényeknek nevezte, s végül Joseffy Pál tiszakerületi püspök, aki kétszáz aláírással el látott kérvényt adott át a királynak, tőle esedezvény védelmet nyolcszáz ezer (?) szlovák evangélikus számára a „gúnyolódó és erőszakos” magyarok ellen. Mozgalmuk célja a szlovák nemzeti öntudat felébresztése volt, de a lelkek mélyén egyre élesebb kontúrokban bontakozott ki a cseh, később orosz izgatók által oly csillogóan lefestett nagy-szláv birodalom fantómja. Ami e mozgalomnak egyháztörténeti jelentőséget ad, az az, hogy részint mindig szívesen használta politikai céljai leplezésére az egyházi autonómia köpenyét, részint pedig az egyházban is érvényesíteni

kívánta szlovák nyelvi jogait. Innen volt az, hogy a szlovák kérdés, mindig evangélikus egyházi motívumokkal összekapcsolva robbant ki, s így az egyetemes gyűlések is kénytelenek voltak foglalkozni azzal, ami századokon keresztül nem volt probléma: a túlnyomó szlovák többséggel. 1840-ben elrendelték az anyakönyv- és jegyzőkönyv-vezetésben a magyar nyelv használatát, 1841-ben eltörölték a szlovák társaságokat és megtiltották a püspököknek a magyarul nem tudó lelkészjelöltek felavatását. Ekkor vetette fel Zay Károly gróf egyetemes felügyelő a protestáns unió ideáját, mint radikális megoldást, mely a szlovákságot többségből kisebbséggé süllyesztené. A magyar közvélemény örömmel fogadta ezt az eszmét, Kossuth még a Pesti Hírlapot is megnyitotta a kérdés szélesmedrű tárgyalására, de a mindkét részről megnyilvánuló hitvallási, dogmatikai és anyagi nehézségek, valamint a pánszláv érzelmű szlovák evangélikusságnak nem annyira nyelvét, mint inkább politikai ábrándjait féltő szenvedélyes tiltakozása miatt az unió terve alig három-négy évnyi vajudás után lekerült a napirendről. Az evangélikusság nemzetiségi feszültsége így megoldatlan maradt, hogy a pátens korában újabb izgalmakat okozzon. A pátens nyílt jogfosztás volt, mely ellen mindkét protestáns egyház tiltakozott, majd passzív ellenállást fejtett ki, de 180 szlovák és német gyülekezet a pátens szerint szervezkedett, sőt a pozsonyi potentiális egyházkerület, Kumány Károly püspökkel az élén, egészen az alkotmányos korszak beálltáig fennmaradt. A lappangó ellentét a század végén újra felkavarta az egyházi közélet vizeit. Heves harc folyt a magyar és szlovák irány képviselői között, mert az utóbbiak a szerb és román nemzeti egyházak mintájára a szlovák többségű dunáninnyi egyházkerületből külön szlovák püspökséget akartak szervezni. A zsinaton a magyar irány győzött, s hogy megakadályozza a szlovák többséget, a kerület szlovák részeit a bányai és a tiszai kerülethez csatolta.

Ez a szenvedélyes nemzetiségi harc áldatlan fejezete egyháztörténelmünknek. Egyformán felelős érte mindkét irány. Egyház és protestantizmus teljes félreismerése Zay Károly székfoglaló beszédének az a szakasza, hogy a magyarosodás egzisztenciális érdeke, a magyar nyelv pedig biztosítéka a protestantizmusnak, — de méginkább kifogásolható eltévelyedés volt az, hogy egyházi érdekek költött ürügyével lepleztek politikai és egyéb célokat. Nagyon böles ebben a tekintetben Székács József álláspontja. A Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1846. évi 26. számában közölt „merengésekben“ kárhoztatja azok eljárását, akik az egyházat „magyar nyelvtanulási és terjesztési intézetté“ akarják degradálni, de elítéli az egyházi köpenyben megbúvó nemzetiségi izgást is. Megszívlelendő álláspont ez ma is.

Megemlíti egyébként Székács azt is, hogy az evangélikus egyház amúgyis sokat tett a magyarosodás érdekében. A statisztika adatai valóban ezt mutatják, már amennyire az asszimiláció a népszámlálási adatfelvétel meglehetősen formális kérdéseinek rubrikáiból kikövetkeztethető. Amíg a reformátusság a maga

alig pár százaléknyi nemzetiségét nem tudta magyarrá tenni legalább nyelvében, addig az evangélikusság az ország összes lakosságának magyarosodását meghaladó ütemben vált egyre magyarrabbá. A magyarosodási folyamatot úgy az összes lakosságnál, mint az evangélikusságnál két belső néphullámzás: a városokba tódulás és az Alföld felé húzódás segítette elő. 1787—1900 között a magyar jellegű városok lakossága 431 százalékkal, a nem magyar jellegűeké pedig csak 104 százalékkal emelkedett. 1910-ben városaink lakosságából már közel 78 százalék magyar anyanyelvűnek vallotta magát. Ez az asszimiláló tényező is hozzájárult ahhoz, hogy a magyarság 1787-től 1900-ig kb. 2 millió 800 ezer főnyi idegent olvasztott magába és arányszáma 39-ről 48-ra szökött. Ugyanez a tényező az evangélikusság soraiban még jobban éreztette hatását, hiszen az evangélikusság arányszámát meghaladó mértékben lakott városokban. A másik belső néphullámzásban, a nagyobb népsűrűségű peremvidékről a kisebb népsűrűségű belső medence felé való húzódásban is — földrajzi elhelyezkedése miatt — országos átlagánál nagyobb szerepet játszott a szlovák evangélikusság. A szórványosodás és magyarosodás így szinte párhuzamosan történt. Az evangélikusság fokozottabb mérvű magyarosodását magasabb kulturális szintje is elősegítette. Mivel a német és szlovák evangélikusság kulturális szintje messze elhagyta az országos átlagot, érthető, hogy igényei kiterjeszkedtek a kulturális és gazdasági élet egyetemes nyelvének, a magyar nyelvnek a megismerésére. Találón írja Fodor Ferenc, hogy a hazai nemzetiségek mindenütt magasabb kulturális nivóra jutottak, mint a Kárpátokon túl lakó fajtestvéreik, a ahol a természeti viszonyok jobban hozzáférhetőkké tették a zárt nemzetiségi tömböket a kulturális hatások számára, ott a magyarság kulturális színvonalán állottak. Ezt a kultúrföldrajzi megállapítást kiegészíthetjük azzal, hogy a szlovák evangélikusságot nemcsak földrajzi viszonyai, hanem lelki adottságai révén is könnyen elérték a kulturális hatások, s a magyarság műveltségi szintjére való emelkedése sok esetben együtt járt a magyar nyelv megismerésével, ami az első lépcsőfok volt a magyarosodás útján.

Az evangélikus papok és tanítók érdemhajhászása következtében az evangélikus templomok és iskolák nem egyszer valóban „magyar nyelvterjesztési intézetekké” váltak s okoztak az evangélikus keresztyénség szempontjából is, sőt a magyarság szempontjából is felesleges izgalmakat. Igaz viszont, hogy azok a szlovák evangélikus paraszti tömegek, melyekhez nem ért el a pánszláv érzelmű vékony értelmiségi réteg nemzetiségi izgatása, s amelyeket a magyarsággal együtt átélt ezer esztendő tudattalan tudata erős szálakkal kötött a magyar haza földjéhez, sokszor ellenkezés nélkül, sőt — gyakorlati megfontolásból — örömmel engedtek teret templomaikban és iskoláikban a magyar nyelvnek.

Ilyen gazdasági, kulturális és érzelmi szálakból szövődött össze az eredmény: 1787-ben az evangélikusságnak még 49 százaléka, 1910-ben már csak 34.6 százaléka vallotta magát tót anya-

nyelvűnek. Hasonló folyamat a német evangélikusság paraszti rétegeiben nem következett be, részint a magyarsággal legalább is egyazon szinten álló kultúra, részint a német kultúregység eleven átérzése miatt. 120 esztendő alatt a németiség arányszáma az evangélikusság sorai között mindössze 2 és fél százalékkal (35-ről 32.6-ra) csökkent. Érdekes ez, mert a németiség semmilyen külső ellenállást nem fejtett ki az egyházon belül érvényesülő magyarosítási törekvésekkel szemben, míg a szlovákság vezetőinek mozgalma — amint láttuk — hosszú évtizedeken keresztül engeteg olyan energiát lekötött, melyet a morzsolódó 19. századi evangélikusság más területeken tudott volna hasznosítani. Hogy ennek ellenére az evangélikus szlovákság mégis magyarosodott, az nem annyira a Zay-féle irány győzelmét, mint inkább a pánszláv mozgalom gyökértelenségét mutatja. Gondolatmenetünk összefoglalásul és bizonyítékul ideiktatjuk még a következő statisztikai adatokat: 120 év alatt, 1787-től 1910-ig, az ország összes lakosságából a magyarság 39 százalékról 48 százalékra emelkedett, — az evangélikusság soraiban ugyanezen idő alatt a magyarság arányszáma 15-ről 31-re ugrott. 1846-ban 5 millió 300 ezer volt a magyar anyanyelvűek száma s ezek közül mindössze 3.3 százalék, tehát 173 ezer volt evangélikus. 1910-ben 10 millió volt kereken a magyar anyanyelvűek száma s ebből 420 ezer, tehát 4.2 százalék volt evangélikus.

Nem célunk most, hogy a felvidéki szlovák evangélikusságnak az „államfordulat“ közvetlen előkészítésében vállalt szerepéről szóljunk, nem célunk az sem, hogy arról a „néma forradalomról“ írjunk (Vargha Sándor rozsnyói lelkész nevezte így), mely ma viharzik át a katolikus Szlovákiában az evangélikus szlovákok lelkén, — de a 19. század nemzetiségi küzdelmeiből két tanulságot le kell vonnunk a ma számára.

Az egyik az, hogy az erőszakos magyarosítás úgy az egyház, mint az egész magyarság számára ma is káros és veszedelmes izgalmakat okozhat, eltekintve attól, hogy az asszimilációs álomból, a „30 millió magyar“ álmából kegyetlenül felocsúdott magyarság ma már kétes értékűnek is tartja a csak külsőségekben megnyilatkozó asszimilációt.

A másik tanulság a következő. A magyarság nagy kérdései között a nagyburokrácia, nagybirtok és nagykapitalizmus mellett bizonyára ott van és pedig nem utolsó sorban a nemzetiségi kérdés is. Ez azonban nemcsak magyar kérdés, hanem evangélikus egyházi kérdés is, hiszen egyházunknak a csonka hazában közel 100 ezer szlovák anyanyelvű híve van. Egyházunknak kötelessége — ha a 20. században nem akarja olyan meddő küzdelmekre fecsérelni erejét, mint tette a 19. században —, hogy a nemzetiségi kérdés igazságos és méltányos megoldására lelkiileg előkészüljön és előkészítsen.

Keken András

A tanyai magyarság felekezeti vonásai

Ha az 1870-es évek felekezeti statisztikáját, az Alföldre vonatkozólag, összehasonlítjuk a mostani adatokkal, akkor a reformátusok számának olyan nagyarányú hanyatlását vagyunk kénytelenek észlelni, amelynek okait egyelőre megmagyarázni nem tudjuk. Az Alföld tiszántúli részének a lelke még a legutóbbi évekig is református jellegű volt. Itt a nagykunok és a hajdúk nyomták rá bélyegüket a népesség, a városok és tanyavilág arculatára. A Duna—Tisza-közének nem volt ilyen jellegzetesen egységes arca, de itt is jelentős részben a református vonások ütköztek ki a városok, falvak, különösen a tanyavilág lakosságának az arcán. Itt egységes és egészen elkülönült településekkel is találkozunk, mint pl. a jászok, akik egészen katolikusok. A Duna—Tisza-közén egyes városok arca — sokszor a katolikus többség ellenére is — református színt mutat. Ilyenek: Cegléd, Kiskunhalas, sőt részben Kecskemét is; református többségűek: Nagykőrös, Fülöpszállás, Szabadszállás, Kunszentmiklós, míg másoldalról Újkécske, Kiskunfélegyháza, Jászszentlászló, Kiskunmajsa, Kiskundorozsma, Kistelek egészen katolikus települések.

Ez az állapot azért jellemző, mert ezekben a városokban, vagy községekben, a rohamosan fogyó református lélekszám ellenére, a szellem, a lélek, a gondolkozás, a vagyonos vezető rétegek továbbra is megtartották szerepüket, csak egész az utolsó időkben, jóformán csak 1930-tól kezdve vesztenek ezek tért mindenütt. Hiszen 1870 táján református volt még Kecskemét lakosságának egyharmada (az 1857-es népszámláláskor Kecskemét 40.112 lakosából református volt 12.076, kerekén 30%, míg 1938-ban már csak 20%), Kiskunhalason, Cegléden, Nagykőrösön, Szentesen pedig a reformátusság volt a lakosság nagyobbik fele. Ezzel szemben 1930-ban Kecskeméten a lakoságnak már csak ötöd-része tartozik a református felekezethez, Kiskunhalason 31%-a, Cegléden 43-ra, Szentesen 45%-ra esik a református lakosság aránya, egyedül Nagykőrösön van még református többség, de ez arányszám is az elmúlt, közel 70 év alatt, 77%-ról 60-ra esett. 1869-ben Nagykőrösön 1000 lélek közül 773 volt református, 1900-ban már csak 684, 1930-ban pedig már csupán 604. Ez adatokból és ez adatok mögött meghúzódó folyamatból könnyen ki lehet számítani, hogy mikor jut Nagykőrös város is Szentes, vagy Kiskunhalas sorsára.* Kiskunhalason ezelőtt 80 esztendővel a lakosság egyharmada volt katolikus s kétharmada református. Most megfordított az arány: csak egyharmada a református, kétharmada katolikus.

* Nagykőrösi Híradó, 1936 nov. 8. Új vonások a református városok arcán.

Hasonló jelenséget lehet megfigyelni a Tiszántúl református városaiban is. Itt a csökkenés lassúbb ütemű. Az elmúlt 60 év alatt Hódmezővásárhelyen 10%-kal, Karcagon 13%-kal, Kisújszálláson 15%-kal, Makón 4%-kal, Mezőtúron 9%-kal, Túrkevény 5%-kal csökkent a reformátusok arányszáma. Aránylag legkisebb a csökkenés a Hajdúságban, itt is felismerhető azonban ez a folyamat, amelynek következtében a „Kálvinista Róma“ nevet viselő Debrecennek ma csak 66%-a református, holott 1869-ben még 81%-a volt.*

Ha valaki jellem-, vagy lélekrajzot kívánna írni a mult század 70-es éveiből az Alföld városainak s tanyavilágának lelki arcáról, s ugyanaz a mai kornak a képét is meg kívánna festeni, egészen más vonásokat kellene meglátnia ma, mint ezelőtt 60 esztendővel láthatott. A reformátusság itt, az Alföldön, a maga vagyoni helyzetével, magasabb intelligenciájával, tanulni vágyásával, a szövetkezeti és gazdaköri munka megalapozásával, a város és község vezetésében elfoglalt szerepével rányomta bélyegét magára a közületre, a társaságra, a társadalomra, amelyben élt és dolgozott. Lassanként azonban fogynak ezek a színek, fogynak, mert kevesebb a hit s emiatt kevesebb a gyermek; könnyebben adnak reverzálist s így az a hatalmas földvagyon, amelyből még a felénél alább csökkent református lélekszámú városokban is, 30—40 esztendővel ezelőtt, a földbirtok nagyobbik fele volt a reformátusok tulajdonában, különösen az utóbbi 10 esztendő alatt egészen megváltozott és *a számbeli többségből lassan számbeli és vagyonbeli kisebbség lett.*

Révész Imre, a Tiszántúli Ref. Egyházkerület kiváló püspöke, egyszer Kecskeméten a férfiak Hétfői Körében tartott előadásában megemlékezett a kecskeméti református egyház helyzetéről, az abban folyó szép munkáról s azt mondotta, hogy ő úgy érzi, hogy a kecskeméti reformátusság azért tudja ezt az eredményt felmutatni, amit ő látott, mert a kisebbségi sorsa erősebb tevékenységre, küzdelemre, magabizásra kényszeríti. Debrecenben is akkor fog megindulni valóban egy nagy lelki ébredés a református élet terén, ha egyszer — Isten ne adja — Debrecenben is kisebbségi sorsra kényszerül a református társadalom.

Vajjon, most ezt megfordítva az egész Alföldre, reméljük-e, hogy valamikor a közel jövőben ez a kisebbségre szorult reformátusság megindul és valamilyen irányban, akár gazdasági, akár szellemi kultúrájával, akár egy új birtokszerző politikával, akár egy szaporodási lendülettel, akár hívő lélekkel megindul újra, hogy visszaszerezze magának, ha számbelileg, vagy vagyoniilag nem is, de szellemileg azt a vezető szerepet, amelyet betöltött még a mult század harmadik negyedében is?!

Hogy mi ennek a változásnak az oka, azt körülbelül meg lehet állapítani abból, hogy ezeken a helyeken a református többségű és jellegű városok és ezek tanyavilága többnyire szín-

* Nagykőrösi Híradó idézett cikke.

tiszta katolikus városokkal vannak körülvéve, mint pl. Szentés. Az egész Csongrád vármegyében az utóbbi évekig csak Szentésen volt református gyülekezet. Pár évvel ezelőtt alakult három szórvány gyülekezet és most van a további alakulás folyamatban. Nagykőrös körül is katolikus helyek vannak, (Kocsér, Újkécske, Abony), Kiskunhalast is jórészen az veszi körül. Azért lassúbb a folyamat a tiszántúli helyeken, mert ott református környezetben élnek ezek a református falvak és református tanyai nép. A katolikusok bevonulnak a városba, földet vesznek és erősebb szaporodási arányukkal, szorgalmukkal felküzdik magukat vezető pozícióba, amelynek következménye az, hogy a reformátusság mindenütt veszít súlyából s abból az erőből, amelyet, mint őslakos, évszázadokon keresztül képviselt és akiknek gondolkozása, felfogása jelentette ezeknek a városoknak, községeknek és a külterületi lakosságnak lelki arcát. Ezt igazolja az a körülmény is, hogy a katolikusok arányszáma mindig elsősorban a városok külterületén emelkedik, mert itt a tanyákon akad először lehetőség kisebb földek megvásárlására, vagy kibérlésére, szóval letelepedésre. Pl. Kecskemét város határában, amely 1930—1932-ben kb. 3—4000 holdat parcellázott, a jászok közül nagyon sokan vásároltak földet s ezáltal a katolikusok lélekszámát szaporították igen erősen. Ugyanezt csinálta a matkói káptalan itteni birtokán is. Jelenleg Kiskunhalason 14 százalékkal, Nagykőrösön 20 százalékkal, Cegléden 7 százalékkal több a katolikusok arányszáma a külterületen, mint az egész lakossághoz viszonyítva.*

A törzsökös református lakosságnak sokhelyt szintén alacsonyabb az arányszáma — valamelyest — a külterületeken, mint a községek, városok belső részein; ezzel szemben a római katolikus vallásúak százaléka éppen a szétszórt településeken emelkedik igen magasra; ez a katolikusok foglalkozási összetételével is összefügg, (gazdasági cselédek) egyúttal azonban vitalitásának jele, jövő fejlődésének pedig záloga.**

A vallási számok közt tallózva, szintén sok jellegzetes adat ötlük szembe. A birtokviszonyok szempontjából a római katolikus népesség az átlagnál *kedvezőtlenebb* helyzetben van s hányadosa is részben ezért magasabb a külterületen, mint a belsőségeken, míg a reformátusoknál pontosan az ellenkező jelenségnek vagyunk tanúi. De nem mindenütt. Debrecenben pl. a reformátusok 58.4 százalékos belső területi hányadosával szemben külterületi arányszámuk 75.9 százalék; ugyanakkor a római katolikusoké a belterületen (21.7 százalék) meglehetősen meghaladja külterületi arányukat (17.5 százalék).***

* L. fenti cikket.

** Kozma Miklós: *A tanyai közigazgatás rendezése* c. könyv: Thirring Lajos: *A külterületi népesség statisztikája* c. dolgozatból, 81. old.

*** *A tanyai közigazgatás rendezése*, vitéz Kozma Miklós belügyminiszter. 82. lap.

Ha megfigyeljük ezeknek a városoknak és e városok tanyavilágának a megváltozott viszonyok következtében észrevehető gondolkodását, felfogását, akkor meg kell látnunk azt, hogy egy átalakulóban lévő lélek áll itt ezeken a helyeken előttünk. A református vonások lassanként elmosódnak, új vonások kerülnek felszínre, amelyek nem tudják azokat a szokásokat, nézeteket, gondolkodást már sem tisztelni, sem magukévá tenni, amelyet az eddigi őslakosság vallott magáénak. Lélekbeli különbségek vannak, amelyek sokszor összeütköznek, de sokszor össze is tömörülnek és kialakul egy egységes új szemlélet, egységes új élet és egységes új vonások rajzolódnak ki magának a városnak és tanyavilág népének az arculatán.

Ezekből az adatokból megállapítható, hogy a református magyarság fáradt. Ez látszik abból, hogy megtorpant a szaporodása, a tevékenysége s hull ki kezéből a föld s a reformátusság átadja a helyet a katolikusoknak, akik felszívódnak ezekbe az üresen maradt helyekbe, az egy gyermekes, vagy gyermek nélküli családok helyére. Kisbérlelőből gazda lesz és azután vezető társadalmi réteggé válik. Ha elolvassuk a Viharsarok, Futóhomok és Néma Forradalom című könyveket, szomorú képet kapunk az alföldi magyarság fáradságáról, szaporodásának megtorpanásáról. Ezek nemcsak a jelennek szomorú tünetei, hanem szomorú képet mutatnak a jövőt illetően, különösen a református magyarság szempontjából. Az a fájdalom, hogy ez a pusztuló református magyarság a magyarságnak egyik legértékesebb eleme, a magyar fajtanak szinte kivirágzásai, pedig a magyarság s a jövő szempontjából ezek a rétegek nagy értéket képviselnek.*

Ravasz László az első kecskeméti egyházlátogató körútján az egyik tanyai határrészen az elébe járuló küldöttségnek a következőket mondta: „Nekem a magyar tanyavilág egyszer úgy tűnik fel, mint halotthamvasztó, amelybe virágzó falvak, városok omlottak bele és lettek porrá. Másszor úgy, mint egy nagy bölcső, amelyben ring sok-sok magyar vágy, sok magyar reménység és a magyar jövőendő“.

Nekünk reformátusoknak kimondhatatlan nagy feladataink vannak a nagyszámú református tanyai hívővel szemben. A református magyar jövőendő csak a tanyai szaporodástól remélhetjük. Nekünk református szempontból bölcsőt kell látni ebben a

* 1932-ben egy gazdakongresszuson egy európai hírv katolikus egyetemi tanár mellett ültem. A szereplők között különböző felekezetű papok voltak és feltűnően kiválóan szerepelt két református pap. E professzor azt mondotta: Sokat gondolkoztam azon, mi az oka annak, hogy a reformátusok között annyi sok kiválóság van s megtaláltam a magyarázatát: az ellenreformáció s a vallásüldözések korában csak azok tudtak megmaradni református hitben, kik lélekből erősek voltak. kemények, hívők, Istenben bízó és önfeláldozók, akik nem bánták a börtönt, a gályát, akik nem bánták a vagyonuk elvesztését, csak megmaradjanak református vallásukban és ezeknek ez ivadékai lettek ilyen kiválóak. A mai reformátusok ezeknek a leszármazottai, valóban egy kitenyésztett faj.

magyar tanyavilágban és mindent el kell követni, hogy ez a tanyai református magyarság hitében megmaradjon, szaporodjék, fejlődjön és táplálja a városok és községek fogyó református népességét.

A tanyavilág a Duna-Tisza-közén és a Tiszántúl tíz tanyás vármegyét ölel fel: Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Csongrád, Csanád-Arad-Torontál, Bácsbodrog, Békés, Jász-Nagykun-Szolnok, Hajdú, Bihar, Szabolcs és Szatmár vármegyét. Ez a tíz tanyás vármegye a tanyai település igazi hazája, az Alföld szívében terül el, különösen a Tisza középső szakasza körüli terület van behintve tanyákkal. Itt az Alföldön három járásban a tanyai lakosság az 50 százalékot is meghaladja, a csongrádi 62.2 százalék, a Mindszenti 59.8 százalék, kiskunfélegyházi 58.8 százalék. Ide csatlakozik még Kecskemét th. város 56.2 százalékkal, Kiskunhalas megyei város 52.4 százalékkal és Kiskunfélegyháza megyei város 46.9 százalékkal. A megyék közül az 1930-as népszámlálás kimutatása szerint Csongrád megyében 47, Békés megyében 34.9, Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében 29.4, Csanád megyében 27.9, Bácsbodrogban 27.6, Szabolcsban 24.7, Pest megyében 28.6 százalék a tanyai lakosság arányszáma. Szám szerint Pest megyében közel 300.000-es, Jász-Nagykun-Szolnok és Békés megyékben 100.000-en felüli, Szabolcsban pedig közel csaknem 100.000-res tömeg lakik a tanyavilágban.*

A Duna-Tisza-közi Mezőgazdasági Kamara 12 esztendő óta igen behatóan foglalkozik a tanyai lakosság helyzetével. E sorok írója bejárta az Alföld tanyavilágának nagyrészét. Könyveket írtam, előadásokat tartottam, memorandumokat szerkesztettem tömegével, propagandát csináltam cikkekből, előadásokban a tanyakérdés feltárása, megismerése és megismertetése érdekében s a kamara tanyai szakosztályán keresztül, mely mintegy élő lelkiismerete a tanyavilág népének, követünk el mindent a tanyai lakosság helyzetének javításáért. Az iskolák szaporodtak; posta, telefon, távirda, vasúti megálló, tanyai egészségügyi mintajárás létesült és számos intézkedés történt, amely a közigazgatás javítását célozza. Már kész a tanyatörvény-tervezet, talán rövidesen benyújtásra is kerül, hiszen több miniszter jelentette be azt már a parlamentben.

Valamit sürgősen kell azonban tenni a tanyai református lakosság érdekében. Több ízben tartottam előadást magam is e kérdésről a ref. missziói lelkészek számára, de eddig még részünkről kevés történt. A váci kat. püspök 1921. szeptember 1-én a kultuszminiszterhez nagy memorandumot intézett az Alföld lelkipásztori ellátásáról. A szegedi kir. kat. tanítóképző kiváló főigazgatója, dr. Becker Vendel egészen egyéni oktatást végez a képzőben, főleg valóban tanyai tanítókat nevelnek ott, akiket bizonyos lelkészi teendőkre is kiképeznek, hogy szükség esetén el tudják látni a legegyszerűbb lelkészi teendőket is a tanyavilágban.

* A tanyai közigazgatás rendezése c. mű. 76. lap.

Amint már fentebb mondtuk, a szaporodás itt az alföldi városokban, különösen a reformátusság körében, megtorpant, ezzel szemben a tanyavilág szaporodik,* tehát mindent el kell követni, hogy a tanyai szaporodás pótolhassa a városok és egykés falvak pusztuló reformátusságát. Szociális reformok kellene ide, olyan berendezkedés, amely mellett a megszületett gyermekek meg is tudnak maradni. Nem lehet azonban csak a szaporodás a cél, mert mint dr. Merétey Sándor kecskeméti kórházi főorvos egyik tanulmányában mondta, minőségében pusztul a magyarság, mert a cigányváros, a szegény negyedek lakosai ma is szaporodnak, de a vagyonos, jómódú, birtokos kisgazdaelem fogy.

Hogy református anyaszentegyházunk híveit meg tudja tartani, ahhoz olyan szociális berendezkedések kellene, amelyek mellett ez lehetséges, vagyis a tanyai reformátusságot kell erősíteni, kézbevenni, mert itt van erő, tömeg és itt van a jövőendő. Református népünk ugyanis nemcsak a meg nem születettek által fogy, hanem reverzális által, amelyen keresztül a város is elmegy a reformátusok kezéből s amely hitkérdés, ezenkívül a fontos pozíciókba csak nehezen tud bekerülni most már a református fiatalság, alig van egyes helyeken utánpótlás s a megfelelő pozícióban levő vezető reformátusság nem támogatja az ifjúságot úgy, amint azt kellene.

* Ezek bizonyítására felsorakoztatjuk Kecskeméten 1933—1937-ig öt évre terjedően az átlagos születési viszonyokat az egyes belterületi kerületek és külterületi tanyarészek külön-külön feltüntetésével:

1933—37. évi születési átlagszám 1000 lakosra számítva. — *Belterület:* 1—2. III—IV. kerület 12.9; 3. I. kerület 13.2; 4. V. kerület 17.5; 5. X. kerület 18.1; 6—7. II. és VII. kerület 19.1; 8. VIII. kerület 25.1; 9. VI. kerület 26.1; 10. IX. kerület 31.1. — *Külterület:* 1. Talfája 42.3; 2. Csalános 42.2; 3. Külsőballószög 41.8; 4. Máriahegy 37.3; 5. Törökfái 37.1; 6. Köncsög 36.0; 7. Külsőnyir 35.7; 8. Helvécia 35.5; 9. Budaihegy 35.0; 10—11. Bugac, Városvölgy 34.8; 12. Vacsihegy 34.7; 13. Alsószéktő 34.1; 14. Szarkás 33.9; 15. Kadafalva 33.5; 16. Urrét 32.9; 17—18. Kiszéktő 32.8; 19. Felsőszéktő 32.5; 20. Urihegy 31.7; 21. Mentelek 31.6; 22. Matkó 31.5; 23. Belsőnyir 31.3; 24. Szolnokihegy 31.0, 25. Miklovicsfalva 30.9; 26. Koháryszentlőrinc 30.5; 27. Belsőballószög 30.2; 28. Lakitelek 30.0; 29. Hetényegyháza 29.5; 30. Felsőszentkirály 27.4; 31. Borbás 27.3; 32. Alsószentkirály 26.1; 33. Katonatelep 25.8; 34. Völkertelep 25.3.

Íme a számok beszélnek s megmutatják, hogy a belterületen egyedül a VIII. és a VI. kerület (Cigányváros) mutatják Kecskemét átlagos 26 ezrelék körüli születési számát, míg a többiek nemcsak ennek, de az országos átlagnak is alatta vannak s az I., III., IV. kerület szaporodási száma mutatja az egyke jellemző tüneteit. A IX. kerület (Szent István város) már külterületnek is számít, viszonyainál fogva s ez meg is látszik a 31.1 születési számban. Külterületen mindegyik tanya-rész megüti a kecskeméti átlagmértéket, túlnyomó részük 30 ezreléken felüli születésszámmal az ország legszaporább területei közé sorolható.

A sokgyermekes családok legutóbbi összeírásánál az 1930 család közül belterületre mindössze csak 201 család esett, míg a többi tanyákon él. (Kecskeméti Lapok, 1938. dec. 25. sz.)

Gesztelyi Nagy László: A tanyai magyarság felekezeti vonásai

Hogy képet alkothassunk arról, hogy az Alföld tanyavilágában milyen hatalmas néptömeg él, arra vonatkozólag az alábbi statisztikát közöljük:

ALFÖLD	A tanyavilág népessége*	
	szám szerint	az összes népesség %-ában
Bácsbodrog vm.	30.262	27.6
Baja th. város	2.565	9.2
Békés vm.	115.540	34.9
Bihar vm.	27.295	15.5
Csanád-Arad-Torontál vm.	48.545	27.9
Csongrád vm.	69.822	47.0
Hódmezővásárhely th. város	23.559	39.0
Szeged sz. kir. város	45.450	33.6
Hajdú vm.	31.877	17.9
Debrecen th. város	50.441	43.0
Jász-Nagykun-Szolnok vm.	121.174	29.4
Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.	290.620	21.3
Kecskemét th. város	44.679	56.2
Szabolcs-Ung vm.	97.224	24.7
Szatmár-Ugoicsa-Bereg vm.	17.538	11.7
	1,016.591	26.3

Hogy a felekezeti eloszlást is láthassuk, amely itt bennünket közelebből érdekel, közöljük az alábbi statisztikát:

A tanyavilág népességének néhány adata.*

	Róm. kat.	Ref.	Róm. kat. bel-területen	Réf. kül-területen % vannak képviselve	Ref. bel-területen	Réf. kül-területen
Bácsbodrog vm.	29.810	247	95.5	98.5	2.1	0.8
Baja th. város	2.508	33	87.9	97.8	3.1	1.3
Békés vm.	36.183	30.818	27.3	31.3	35.0	26.7
Bihar vm.	3.794	19.298	7.2	13.9	79.5	70.7
Csanád-Arad-Torontál vm.	31.515	7.296	67.7	64.9	15.5	15.0
Csongrád vm.	60.660	7.067	82.7	86.9	14.2	10.1
Hódmezővásárhely th. város	8.406	12.964	30.7	35.7	61.8	55.0
Szeged sz. kir. város	45.004	254	82.6	99.0	7.8	0.6
Hajdú vm.	6.037	21.617	12.4	18.9	75.6	87.8
Debrecen th. város	8.828	38.264	21.7	17.5	58.4	75.9
Jász-Nagykun-Szolnok vm.	80.843	37.908	61.6	66.7	34.5	31.3
Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.	225.573	45.592	70.3	77.6	17.7	15.7
Kecskemét th. v.	35.512	8.482	71.1	79.5	21.9	19.0
Szabolcs-Ung vm.	37.490	22.717	27.6	38.6	42.0	23.4
Szatmár-Ugoicsa-Bereg vm.	3.592	9.168	11.4	20.5	68.1	52.3
Összesen:	615.755	261.725	61.5	57.2	38.8	24.3

* Magyar Statisztikai Közlemények, 1930. 31* old.

* Magyar Statisztikai Közlemények, 1930. Népszámlálás I. 32* old.

Foglalkozás szerint is érdekes képet mutat a külterületi népesség. Az agrár őstermelők százalékos arányszáma ma Magyarországon, az 1930-as népszámlálás adatai szerint, 51.8%. Ebből a belterületi népességből őstermelő 48.1%, a külterületi népességből őstermelő 65.2%. Az egész külterületi népesség, amelyben nemcsak a tanyavilág, hanem az egész külterületi lakosság (tehát nyaralók, bányavidékek, majorok stb.) is benne foglaltatik, őstermelő 77.6%, csak az ú. n. tanyavilág külterületi népességéből őstermelő 85.4%. A tanyavilágban tehát az agrárnépesség 85.4%. Az 5—20 holdas birtokosok itt a tanyavilágban kisebb arányban vannak, mint a városok belterületein, ellenben a gazdasági cselédek feltűnően nagy számban vannak, 60.2% a keresők, 60.6% az eltartottak száma.

Az Alföldön a tanyavilágban az önállók (birtokosok és bérlok) után a napszámosok és gazdasági munkások jönnek, míg a mezőgazdasági cselédek a harmadik helyen vannak.

A bel- és külterületi népesség megoszlása 1930-ban.*

MEGNEVEZÉS	Magyarország egész népessége	Belterületi népesség összesen	Külterületi szétszórt népesség összesen	E B B Ő L	
				a vidék (az egész ország) külterületi népessége	csak az ú. n. tanyavilág
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)

Vallás %-ban.

Római kat.	64.9	63.5	69.6	69.2	61.6
Görög kat.	2.3	2.3	2.5	2.8	3.6
Református	20.9	21.4	19.1	20.0	25.3
Ág. h. evang.	6.1	6.0	6.5	6.8	8.1
Izraelita	5.1	6.1	1.5	0.4	0.3
Egyéb	0.7	0.7	0.8	0.8	1.1

Ha az 1930-as népszámlálási adatokból képet akarunk alkotni arról, hogy az egyes tanyás törvényhatóságokban milyen református többségű tanyacsoportok vannak, meg kell állapítani, hogy

Békés vármegyében

1000	lélekszámon felüli ref. vallású tanyacsoport van	2
500—1000	„ közötti „ „ „ „ „	8
100—500	„ „ „ „ „ „	84

Bihar vármegyében

500—1000	lélekszámon felüli ref. vallású tanyacsoport van	1
100—500	„ közötti „ „ „ „	64

* Vitéz Kozma Miklós: A tanyai közigazgatás rendezése: Thirring Lajos i. cikke. 78. old.

Csanád-Arad-Torontál vármegyében

500—1000 lélekszámon felüli ref. vallású tanyacsoport van	2
100—500 „ közötti „ „ „ „	18

Csongrád vármegyében

500—1000 lélekszámon felüli ref. vallású tanyacsoport van	2
100—500 „ közötti „ „ „ „	17

Hódmezővásárhely th. város külterületén

1000 lélekszámon felüli ref. vallású tanyacsoport van	1
500—1000 „ közötti „ „ „ „	1
100—500 „ „ „ „ „	43

Hajdú vármegyében

1000 lélekszámon felüli ref. vallású tanyacsoport van	2
500—1000 „ közötti „ „ „ „	2
100—500 „ „ „ „ „	62

Debrecen külterületén

1000 lélekszámon felüli ref. vallású tanyacsoport van	12
500—1000 „ közötti „ „ „ „	14
100—500 „ „ „ „ „	33

Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében

1000 lélekszámon felüli ref. vallású tanyacsoport van	2
500—1000 „ közötti „ „ „ „	7
100—500 „ „ „ „ „	81

Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében

500—1000 lélekszámon felüli ref. vallású tanyacsoport van	3
100—500 „ közötti „ „ „ „	110

Kecskemét th. városban

500—1000 lélekszámon felüli ref. vallású tanyacsoport van	2
100—500 „ közötti „ „ „ „	27

Szabolcs vármegyében

500—1000 lélekszámon felüli ref. vallású tanyacsoport van	1
100—500 „ közötti „ „ „ „	34

Szatmár vármegyében

100—500 lélekszámon felüli ref. vallású tanyacsoport van	20*
--	-----

Ezekből tehát láthatjuk, hogy 19 olyan ref. vallású tanyai csoport van az Alföldön, amelynek lélekszáma ezen felül van, 43 van olyan, ahol a lélekszám 500—1000 között van és 593 van olyan, ahol 100—500 lelken felüli ref. vallású lelket találunk. Ez összesen 655. S ha most nézzük a baranyai, abaúji, tolnai stb. kis gyülekezeteket, akkor látjuk, hogy ezekből legalább 200 gyülekezet telnék ki, még pedig nem is kicsi, hanem közepes, amellyel foglalkozni igazán érdemes.

* L. ezt bővebben Szerző: Magyar Tanya c. könyvében.

Gesztelyi Nagy László: A tanyai magyarság felekezeti vonásai

Ha a városok külterületének vallási megoszlását külön nézzük, megállapíthatjuk, hogy

Debrecenben a külterületi református lakosok száma	38.000
Hódmezővásárhelyen „ „ „ „	13.000
Kecskeméten „ „ „ „	8.500
Mezőtúron „ „ „ „	7.000
Békésen „ „ „ „	7.000
Nagykőrösön „ „ „ „	5.000
Szentesen „ „ „ „	4.000
Cegléden „ „ „ „	4.000
Törökszentmiklóson „ „ „ „	4.000
Makón „ „ „ „	3.000
Kiskunhalason „ „ „ „	3.000
Gyulán „ „ „ „	3.000

Hajdúböszörményben, Kunhegyesen, Nádudvaron, Szeghalmon, Búdszentmihályon stb. 3.000-nél kevesebb a református tanyai lakosok száma.

A belügyminisztériumban lévő tervezet szerint a tanya-világban nagy-tanyakörzetek lesznek, amelyek megfelelnek a nagyközségi szervezetnek és kis-tanyakörzetek, amelyek a körjegyzőségbe tartozó kisközségeknek felelnek meg. A legújabb adatgyűjtés szerint a nagykörzetekben az Alföld tanyával behálózott területein 30 külterületi lelkészség van, a kistanyakörzetekben pedig 10. Hogy aztán abból mennyi a református, azt megállapítani nem lehet. E tanyakörzetek a tervezet szerint így oszlanak meg:

Bácsbodroiban	1 nagy	1 kicsi
Békésben	4 „	1 „
Csanádban	1 „	1 „
Csongrádban	1 „	—
Hódmezővásárhelyen	4 „	—
Szegeden	7 „	—
Debrecenben	1 „	—
Szolnok megyében	1 „	1 „
Pest megyében	2 „	4 „
Kecskeméten	8 „	— „ és
Szabolcsban	—	2 „

Ha a református részt nézzük, akkor Debrecenben 7 külterületi lelkész hiányzik, csak 1 van.* Hajdú megyében 3 külterületi lelkész hiányzik, egy sincs.

Ezzel szemben érdemes megemlíteni, hogy a kijelölt tanyakörzetekben (nagy- és kistanyakörzetben) a gondozandó, vagyis

* A debrecenkörnyéki tanyai templom megépítését lehetővé teszi Váradi Szabó Miklós hagyatéka, aki 9 nyilas réti földet tanyákkal és 135 katasztrális hold földet a rajtalévő tanyával együtt azzal a feltétellel hagyott az egyháznak, hogy abból a debreceni tanyákra templomot építsenek és állandó lelkészi állást szervezzenek. (Ref. Élet, 1939. I. 15-i sz.)

ellátandó lélekszám az alábbi képet mutatja, amely csak azt a lélekszámot tünteti fel, amelyet a leendő nagy- és kistanyakörzetben majd gondozás alá venne az új beosztás. (Ugyanis vannak olyanok, amelyek a körzeteken kívül, tehát még a fenti beosztás szerint is, gondozás nélkül maradnak.)

Békés megyében	74.000 lélek
Biharban	9.000 „
Csanádban	16.771 „
Csongrád megyében	36.000 „
Hódmezővásárhelyen	20.000 „
Hajdúban	14.600 „
Debrecenben magában	16.000 „
Szolnok megyében	72.000 „
Pest megyében	135.000 „

összesen: 393.371 lélek,

ennek kb. 25%-a, vagyis kb. 100.000, református.

Kecskeméten a kijelölt tanyakörzetek lélekszáma 20.700, az egész külterületi lakosság lélekszáma 44.679. — Kecskemét külterületein 7 róm. kat. és 3 ref. külterületi lelkésziség van jelenleg és 5 ref. gyülekezeti ház.

A református tanyai magyarság jövőjét illetően különösen három kérdés áll előttünk:

1. Tért veszítenek az alföldi tanyai református magyarok, fogyunk, pusztulunk, ezáltal teljesen átalakul az alföldi magyarság külső és lelki arca itt az Alföldön, amely átalakulás a nemzeti lélek alakulására is befolyást gyakorol. Révész Imre mondta Szent Istvánról az ORLE gyűlésén tartott előadásában, hogy pár évszázad óta a református magyarság volt a függetlenségi mozgalmak vezetője, a nemzeti lélek ébrentartója és hirdetője. Vajjon, ezután tudunk-e e feladatnak megfelelni?

2. Kétséggkívül megállapítható, hogy a szektáskodásnak különösen az egész szegény református tanyai magyarok között is igen sok hívét találjuk, akik különböző, öntalálta szekták közt élnek s keresik a kivezető utat a nyomorúságból, a tévelygésekből, sokszor a hitetlenségből; akik megadják magukat sorsuknak és kezükben a Bibliával, a maguk érdekeinek és ízlésének megfelelően magyarazzák azt s e miatt sokszor egészen beteg keresztyénséget találnak ki a maguk számára, megfeledekve a földi életről, már itt túlvilági életet akarnak élni.

3. A tanyavilág legyen valóban bölcső, ahol égő, fanatikus lelkek támadnak, akik utána mennek a legelhagyottabb és magában élő egyetlen református embernek is, hogy számontartsák őket és erős hittel eggyé fűzik a szétszórt tanyai református lelkeket.

Ezek mellett egyről nem szabad megfeledkeznünk, ami biztatás, ami reménysugár. Fentebb már mondtuk, hogy Csongrád vármegyében pár év előttig csak egy református gyülekezet volt,

Ifj. Gyökössy Endre: Töredelem

Szentesen, most már van Csongrádon, Szegváron, Mindszenten, mindenütt templom, gyülekezeti terem, vándorlelkész és gyönyörű egyházi munka. A közel jövőben negyedik helyen is megalakul az egyház. Mindez azért sikerülhetett, mert van egy égőlelkű református lelkész, aki ezekben a nagy katolikus községekben megalapította a gyülekezetet, templomot, imaházat, gyülekezeti házakat épített, belmissziói munkát indított meg, személyesen felkeresi az összes híveket, a szétszórt lelkeket. S amikor azt állapítjuk meg, hogy mindenfelé nő a katolikusok száma a református helyeken, meg kell látnunk azt is, hogy ennek ellenkezője is megvan, nemcsak itt, hanem másutt is, ahol emberek állnak oda az Isten Igéjével, hogy a lelkeket megfürösszék a mennyei lélek tüzeiben és egygyéforrasszák a szétszórt nyáját.

Legfontosabb missziói munkánk tehát jelenleg a tanya-misszió legyen, amelynek ellátására különleges tanfolyamot vagy képzést kellene adni a budapesti és debreceni theológiákon, hogy apostolokat, égő lelkű embereket küldhessünk a tanyákra, rendszeresített kongruás lelkészi állásokba, akik a szétszórt nyáját egygyéolvasztják az anyaszentegyházban és ezen keresztül a megújulás reménységével táplálják mindnyájunk lelkét.

Ez a legszebb református munka, de a legszebb magyar munka is.

Gesztelyi Nagy László

Töredelem

*Picinyke mag: földbe vele,
töredezzon kemény bele.*

*Belőle bú a zsenge rét,
megtördelve a nap hevét.*

*Ujjongva ring kalászeje:
lisztte törik, sokszáz fele.*

*Fehér kenyér, — ketté töröm,
tovább adom: fehér öröm,*

*találkozás, töredelem.
Törj meg Uram s maradj velem.*

*Én Istenem, én Istenem,
zúzzál meg, de maradj velem.*

Ifj. Gyökössy Endre

Sárospataki törekvések a falu szolgálatára

1931-ben négyszázéves jubileumát ünnepelte a pataki főiskola. Már a megelőző években megkezdődtek azok a tervezgetések és erőfeszítések, melyek azt célozták, hogy az ünnepi esztendő az intézményekben és szellemben való megújulás és továbbfejlődés éve legyen. Ezekben az „ádventi“ időkben sokat kellett elmélkednünk, magunkban is, közösségeinkben is arról: Mi a sajátos, felülről adott rendeltetése a mi pataki főiskolánknak? Megállapítható-e nyilván annak a missziónak s a belőle következő szolgálatnak biztos vonala, mely egyaránt folyik a kollégium hagyományaiból, és a Trianon okozta gyökeresen megváltozott helyzetből? Világos és letagadhatatlan látások szövődtek számunkra parancsá multból és jelenből. Innen indult el valaha szinte az egész országot behálózó szuplikáció és legáció. Szegények iskolája volt mindíg. Patak ma is 12 ezer lakosú kis város. Közvetlen környékén a Bodroghöz és Hegyalja tanya- és faluvilága. S ebben a környezetben túlnyomólag falusi származású diákok nevelődnek s kerülnek majdnem mindnyájan falusi órálló helyekre. Az angol internátus nagyszerű elgondolása is megkívánta az egészséges ellensúlyt, hogy a „szegények iskolája“ jelleg el ne homályosodjék. Mindebből adódott az a missziói jellegű felismerés: Mennél szélesebb felületen s lehető mély belegyökerezettséggel viszonyban kell élnünk a néppel, a faluval.

Ez a felismerés öntudatosabbá, rendszeresebbé tette azokat a korábbi, szórványos kezdeteket, amilyenek voltak pl. cserkészcsapataink mozgótáborai, falusi látó útjai, theol. ifjúságunknak 1926-tól folyó gyülekezetrajzi kérdőíves gyűjtése. 1929/30-ban gyakorlati theol. szemináriumunk keretén belül egész éven át falukérdésekkel foglalkoztunk. 1931. júniusában a theológiai kar ülésének egyik jegyzőkönyvi pontja a többek között ezeket mondja: „Főiskolánk lekipásztornevelésének multjából és jelenéből az a meglátás világlik ki, hogy nálunk elsősorban a falu, a magyar református falusi gyülekezet speciálisabban és céltudatosabban odanevelt és erre előkészített pásztorainak kell nevelkedniök. A hangsúlyozottabban a falu számára való lekipásztorképzés nyilvánvalóan nem jelentheti azt, hogy a theológiai tudományosság követelményei egy jottányi csorbulást is szenvedhetnek. Ellenkezőleg. Másfelől az így hangsúlyozott képzés — mellyel akadémiánk nemcsak kerületünknek, hanem az egész magyar református egyháznak szolgálni akar — szükségessé teszi, hogy a nevelés más, speciálisabb útjait is keressük. Indokoltnak látjuk egy olyanféle munka jogosultságát, melyet — jobb név hiányában egyelőre — falu-, vagy gyülekezetsettlementnek neveznénk, mely részben el-

méleti, részben gyakorlati volna. Utóbbira a Bodroglak tanya- és diaszpóra világa s az egész környék kisgyülekezetei ideálisan kínálkoznak. Itt vasárnapi, szünidőkbeli kiszállások, látogatások vezetnék be ifjúságunkat a néppel való érintkezésbe, a rendszeres tapasztalatszerzésbe. Ezt párhuzamosan egészítené ki az elméleti munka: hazai és külföldi szakirodalom megismerése, a gyűjtött adatok feldolgozása... Ez a munka egyelőre a gyakorlati szeminárium munkakörében lenne elhelyezhető..." stb. Íme a pataki falumunka motívumai, melyeknek bővebb megvilágítását azért láttuk szükségesnek, hogy autochton volta, a később neki-lendülő „falukutatás”-tól és a német „völkisch” gondolattól való függetlensége nyilvánvaló legyen.

Ilyen alapon elindulva, ebbe a látásba belégyökerezve a faluval közvetlenül, vagy közvetve összefüggő munkaágaknak szinte ligetnyi csemetéje sarjadt és növekedett fel közel egy évtized óta.

A faluszeminárium munkakörével a következő cikk foglalkozik. A többi munkák sorában meg kell említenünk a különféle *gyűjtéseket*. A céljuk az volt ezeknek, hogy általában a magyar népléleknek, közelebbről a vallásos népléleknek életelevení megismeréséhez hozzásegítsenek, egyben a falu népével való rendszeres s irányított szempontok alapján történő érintkezéshez alkalmakat szerezzenek.

Például összegyűjtöttünk sok-sok ezer háborús — haretéri, hadifogságos tábori lapot, levelet, fényképet, rengeteg katonanaplót. Abból a gondolatból indultunk ki, hogy az emberi lélek legelrejtettebb mélységei akkor tárulnak ki leginkább, mikor az élet a „halálvonalon” mozog, mikor a legexisztenciálisabb élethelyzetek során megy át. Ahogyan ilyenkor gondolkozik, abban döntően nyilatkozik meg lelkiisége, sokkal inkább, mint a „békeidők” szürkébb, lecsapódott reflexiók nélküli életfolytatásában. Gyűjtésünkkel egyfelől — szinte az utolsó órákban — rengeteg anyagot mentettünk meg a nyomtalan elhallódástól, másfelől egy szinte kimeríthetetlen tárházat nyertük az írásos bizonyosságoknak arról, hogy hogyan gondolkozik — formában és tartalomban — népünk a nagy kérdések egész soráról: Isten, haza, család, szülőföld, kötelességteljesítés, bajtársiasság, más népekhez, ellenséghez való viszony stb.

Gyűjtő munkánk másik része magának református népünknek a véleményét akarta hallani sok-sok olyan kisebb-nagyobb horderejű problémáról, melyeknek kapcsán annyi felelőtlen hivatkozás szokott történni a népre. Hány esetben tűnt aztán ki, hogy ezek a népi vélemények merőben mások is lehetnek, mint amit az erre hivatkozók állítani szoktak. (Hogy legalább néhány kérdés csoportot említsünk: Vélemények a szektásokról, a külmiszió szükségességéről, a jó lelkipásztorról — lelkészválasztás előtt álló gyülekezetekből gyűjtöttük az anyagot — a faluról el kívánkozás, városba vándorlás okairól stb.)

Szükségképen meg kellett akadni a szemünknek azon is,

hogy amikor az ifjúsági munka egyházi életünknek fontos feladata, de egyben az ifjúság összegyűjtésének és együtt tartásának módját olyan nehéz megtalálni, mily páratlan lehetőség rejtezhetik úgy egyházi, mint nemzetnevelési szempontból abban a tényben, hogy a leventemozgalom az összes fiatalságot hetenként összegyűjti. Hogy ehhez az ifjúsághoz hozzáférhessünk, vele dolgozni, számára szolgálni nemcsak igényünk, hanem jögeimünk is legyen, theol. ifjúságunk számára bevezettük a *leventeoktató-képző tanfolyamokat*. E cél számára pompásan meg lehetett használni azokat a szeptembereleji heteket, melyek alatt beiratkozások, vizsgáztatások szoktak egyébként folyni. Három ilyen szeptember kilenc hete után leventeoktatói jogosítványt nyernek diákjaink. Az általuk vezetett levente munkának egyházi szempontból az a nagy előnye is megvan, hogy megszűnnek ennek a túlnyomólag vasárnapokra eső munkának a gyülekezeti étellel, különösen a templomlátogatással kapcsolatban felmerült surlódási felületei. A mellett, hogy ifjaink számára a nemzetszolgálatnak egy komoly és nagyszerű alkalma nyílt meg, egyénileg is sokat nyertek a fegyelmezett, kemény és katonás kiképzés által mozgásban, fellépésben, fegyelmezettebb életstílusban.

Ugyancsak a közvetett faluszolgálat keretébe sorozhatjuk *munkatáborainkat* is. A munkatábor helyenkint változó formákkal manapság már szinte világmozgalommá lett s hivatalos szervezetképen kapott helyet országunkban is a nemzetnevelés tényezői között. Nem a „dicsőségkeresés“, hanem egyfelől az igazság, másfelől Főiskolánk „missziói vonala“ iránti kötelességünk készít itt annak megállapítására, hogy a magyar munkatábor úttörésének elsőse a mi munkatáborainkat illeti meg. Jellegzetesen sajátos volt ezek célkitűzése és lelkisége is. Mögöttük az a látás állott, hogy a nemzetet leginkább az érette hozott önzetlen áldozat táplálja. A két tábor tíz hetének minden nyaralási jellegtől nagyon is távol álló igen kemény útépítő, testi munkája minden résztvevő számára annak a ténybeli bizonyossága volt, hogy *képes* ilyen áldozat meghozatalára. Ezt színezte olyan motívum is, melynek hatalmas mozdító erejét elsősorban azok képesek megérteni, akiknek életmunkája főleg szó és írás formájában megy végbe, akiket mindig kísérhet az az aggodalom, hogy a szó nem üres-é, hogy van-e benne annyi erő, hogy bármikor tettekbe fakaszthat és tényekké változhat? Valami rokonsága van ennek az Ábrahám áldozatával, ki kész volt egyetlen fiának halálra adásával megbizonyosodni arról, hogy a láthatatlan Istenben való hite nem erőtlen illúzió, hanem valóban hit. Ebből fakadt munkatáboraink mélyen evangéliumi szelleme.

Nagy kár, hogy ez a pataki szín nem épülhetett bele, — főleg az ezután nemsokára megindult országos munkatábori vezetőképzésen keresztül — az egész magyar munkatábori mozgalomba.

Egyik legbeváltabb, közvetlen faluszolgálatunk lett theológus *öregcserkészeink regós munkája*. Ma már nem vitatott igaz-

ság az, hogy népdalkincsünkben, népköltészetünkben a nemzeti öntudat, a magyar lélek nagy mértékben foglaltatik és nyilatkozik meg. Az sikkad és enyészik szunnyadásban, az erősödik és hatványozódik újjáéledésében és virágzásában. Meggyőződésünké lett az is, hogy a dalban, énekben, zenében még mindig olyan roppant energiák feszülnek, melyeket még korántsem használtunk fel eddig eléggé céltudatosan sem vallásos, sem nemzeti életünk javára. Éppen a magyarságnak vannak pedig e mezőn is olyan páratlan kincsei, melyek még a külföld szemében is egyik legelismertebb jogcímet adják ahhoz, hogy a magyarság mindig egy külön asztalra tarthasson igényt az emberiség nagy munkaműhelyében. Ezeknek az elásott kincseknek a maguk hatóterületén való kiásására, megfényesítésére, forgalomba hozatalára vállalkoztak regőseink. Négy-öt tagból álló csoportjaikat rendkívül sokoldalú tagok alkotják. Minden csoport kis éneknégyes, vagy énekötös, mely évenként 35—40 jól megválogatott énekkari darabot visz a falvakra. De minden csoport kis zenekar is, melynek tagjai sokszor több hangszeren is játszanak, köztük a falvakban is otthonos citerán, húzó- és szájharmónikán. Azonkívül prédikálnak, szavalnak, előadnak; népdalokat tanítanak, gyűjtenek, tehát a falvak, vidékek népdalkincsét továbbviszik, cserélik. Vallásos és regős estjeik a falvak lakóinak apraja-nagyja számára hozzáférhetők. A csoportok igen könnyen és olcsón mozognak, 10—20 km-es utakat könnyen levágó cserkészbakancsaik a vasúti költségtől is függetlenítik őket, cserkészdedzségük és igénytelenségük pedig szállás- és ellátásgondjaikat teszi könnyűvé. Egy-egy csoport évenként átlagban 15 falut látogat, 7—8 ezer emberrel találkozik. Nyomában elfelejtett, elhanyagolt dalok, néballadák zendülnek meg főleg az ifjúság, de sokszor az idősebb generáció ajkán is, slágereket nyekegtető falusi hangszerek fordulnak újra tiszta és gyökeres magyar dallamokra. Maguk a regősök pedig, különösen pár évi ilyen munka után, szinte művészetszámba menő könnyedséggel, otthonossággal és lélekből jövő szeretettel forognak a falvak népe között.

Kísérletnek indult, de egyik legjellegzetesebb munkaágává nőtt a pataki „faluvonalnak“ a *népfőiskolai tanfolyam*. 1936 óta három ízben rendezte már meg theológiánk. Ez is úttörő munka volt, bizonyos tekintetben mindmáig az is maradt. Megvalósulási formájának első terve abból a viszonyból fakadt, melyben főiskolánk szinte három század óta a legációk és mendikációk által falusi gyülekezeteinkkel élt. Minden sátoros ünnepre nagy- és kisdíákok serege keresi meg falvainkat, látogatja házaikat. A nagydíákok templomi szószékek igehirdetője ilyenkor, a verselő kisdíákok pedig megnyitja minden hajlék kilincsét, sőt meghúzza a fakilincses házikók madzag-húzóját is. Évenként 28 ezer P körül mozog az az összeg, mely ilyenkor a hittestvérek filléreiből díákjaink számára összegyűlik, s ez az összeg régebben, míg Trianon s a kerületi határok szigorúbb lezárása a legációk számát meg nem apasztotta, aránylag még sokkal magasabb volt. Kézenfekvő gon-

dolat volt, hogy ezt a páratlan jótékonyságot viszonzni kell. El kell hívni magunkhoz a falu csizmás legátusait és megosztani velük, mint ahogy ők megosztották szükös filléreiket, a Főiskola lelki és szellemi kincseit. Eredetileg csereviszonynak szántuk ezt a kezdeményezést is: Theológusaink mentek volna ki falusi kisgazda családokhoz — lelkigondozói, missziói, kulturális programmal, gyülekezeti munkában való segédkezésre, — s helyükbe ugyanannyi időre, a vendéglátó családok fiai jöttek volna külön tanfolyamban összefogott népfőiskolás „csizmás diáknak“. Sajnos, ennek a tervnek fennforgó akadályait mindezideig nem lehetett legyőzni. Eddigi népfőiskolai tanfolyamaink abban a formában valósultak meg, hogy 25—35 gyülekezetből hívtunk a lekipásztorokon keresztül egyszerre 40—50 vezetőtípusú, 17—25 éves kisgazda ifjút 10—14 napra. Ezt az időt lelki, szellemi képzést szolgáló előadások, a Főiskola, város nevezetességeit, helybeli gazdasági és ipartelepeket bemutató látogatások, erős hitépítő hatásokat nyújtó, vallásos egyesületi munkákba is bevezető bibliai munkák töltötték ki. A cél az volt, hogy az ifjak, a falu és gyülekezet leendő vezetői jobb egyháztagok, öntudatosabb nemzettagok legyenek, hivatásukhoz, a földhöz jobban hozzáfórjanak, bomlasztó, lazító törekvésekkel szemben nagyobb ellenálló erőt nyerjenek. S mivel a tanfolyam életébe diákjaink is belekapcsolódtak, a leendő lekipásztorok és leendő presbiterek bensőséges szeretetviszonyának kialakulását is nagy mértékben tudtuk szolgálni. A tanfolyamokat átlengő lelkiséget jellemzően tükrözi az, hogy a résztvevők egy jelképes faluba tömörültek, melynek ők maguk választották ezt a nevet: Szeretetfalva. A tanfolyamok ismeretanyagát, eseményeinek beszámolóit a tanfolyamok házi-sokszorosítással készülő napilapja: a „Kérékvágás“ adta nagyon bevált módon ifjaink számára. A „Kérékvágás“ negyedévenként a tanfolyamok idején kívül is megjelenik, eljut minden résztvevőhöz, fenntartja és továbbépíti a szövődött lelki kapcsolatot, megőrzi Szeretetfalva egyre növekvő népének szeretetközösségét.

Már az elindulásakor határozott feladatként állott előttünk két dolog: Egyik, hogy a tanfolyamot egyre tovább kell fejleszteni s mennél előbb kiemelni „tanfolyam“ jellegéből és állandó intézménnyé tenni. A másik pedig az, hogy az állandó népfőiskolának — legalábbis egyházi értelemben — országunk és népünk egészét be kell lassankint hálózni.

Első elindulásunk annyira „benszülött“, annyira „hazai termék“ volt, hogy őszintén be kell vallanunk, hogy már túl voltunk az első, sikeres és eredményeiben minden várakozást messze felülmúló tanfolyamon, mikor először kezdtünk a népfőiskola hazai és külföldi irodalmával foglalkozni. Meglepett a magyar nyelvű irodalom viszonylagosan elég tekintélyes volta, változatosága és nem mai keletűsége. Mi volt hát az oka, hogy ez az aránylag régóta, lelkes és komoly emberek által ismertetett és propagált gondolat nem tudott éppen nálunk gyökeret eresztetni,

holott ennek nálunk való szükségessége, szinte ránszabottsága annyira kézenfekvő volt? A feleletet nagyon rávilágítóan megtaláltuk a külföldi, elsősorban a skandináv államokbeli népfőiskolai típusoknak és irodalmaknak áttekintésénél: A népfőiskola mindenütt, ahol a nemzetépítés egyik leghatalmasabb tényezője tudott lenni, nem csupán a népre — természetesen elsősorban a parasztságra — hanem a hitre támaszkodó, jellegzetesen egyházi munka. Nem is lehet máskép. Lényegénél fogva annyi előírás és hivatalos kötelességen felüli erőbedobást, önzetlenséget, áldozatot, sőt önfeláldozást — szóval missziói lelket — kívánó munka ez a maga belső lényegénél fogva, hogy akit nem ezek az erők motiválnak, alig alkalmas, vagy merőben alkalmatlan az érte és benne való munkára. Az élő hit energiái és tüze tudják csak biztosítani, hogy ez a nevelő munka, mely éppen a legdöntőbb életfázisra, a mindkétnembeli fiatalságra irányul, szinte eszményi egységig tudja forrasztani úgy a jellemképzést, mint a nemzet kulturális kincseibe való bekapcsolást s végül egy rendkívül virulens, hamar valósággyá váló gazdasági — mondjuk így: élet-hivatásbeli — szakképzést.

Éppen mostanában kerül a népfőiskolai gondolat az egyetemesebb érdeklődés homlokterébe s éppen azért kötelességünk nyomatékosan hangsúlyozni, hogy a magyar népfőiskoláknak hiten épülő, evangéliumi, egyházi, tehát protestáns és katolikus népfőiskoláknak kell lenniük. Ez oldja meg majd — véleményünk szerint — az egyházi ifjúsági munkáknak a hamar fellobbanás és hamar kiégés válságában való vergődését. Nem teszi feleslegessé a felnőttek számára hivatott állami népművelő munkát sem, sőt ez ad alája igazán szilárd alapot és termő talajt.

Több olyan kisebb-nagyobb munkaágunk (szórvány-, tanya-gondozás, gyakorlati gyülekezeti munkák, családlátogatás) még ezután megvalósulásra váró tervünk (külmissziói képzés) van még, melyek erősebb, vagy gyöngébb kölcsönhatásban állanak a falumunkával. Ezeket ezúttal nem részletezzük. Azonban úgy érezzük, még egy előszürelő kérdésre kell felelnünk. Mindezek a munkák nem keresztezik-e a legjobb akarat ellenére is azt a feladatot, mely mégis a maga számára kell, hogy követeljen elsősorban minden energiát, időt és fáradozást: igehirdetők és lelkipásztorok nevelését? Erre nézve több szempontból is megnyugvással és megnyugtatóan felelhetünk. A felhasznált idő kérdését egy egészséges ökonomiájú, rugalmas, a könnyen elkallódó napokat és vakációkat is számításba vevő időbeosztás majdnem teljesen megoldja. Elvi szempontra nézve úgy vélekedünk, hogy az igehirdetés, ha formájában legtöbbször szó is: lényegében önmagunknak az isteni szó, az örök akarat számára való eszközül, szolgálatra adása s ha kell — görögnek göröggé, mindenknek mindenné létel, (I. Kor. 9:22.) hogy mindeneket megnyerjünk. Látásunk szerint a „faluvonal“ sok munkaága bizonyos szempontból nem más, mint az igehirdetés egy új nyelve, melyben a szó mellett elsőbbségi helye van az élet beszédének, a tettnek s áldott

tapasztalatunk, hogy erre a „beszédre“ sok olyan fül és szív nyílt már meg, mely az igehirdetés szokásosabb formái előtt bezárkózott, vagy zárva maradt.

Tanítványainkkal kapcsolatban ismételten meg kellett állapítanunk, hogy e munkaágak élenjárói tudományos teológiai képzettség szempontjából is előljárnak, s akik itt nem használhatók, minden egyébre is majdnem használhatatlanok. Emberi látás szerint: kikerült tanítványaink közül is e munkák neveltjei végzik a legeredményesebb igehirdetői és lelkipásztori munkát.

Kétségtelen, hogy megsokszorozódott feladatok megsokszorozódott erőket is kívánnak. De vajjon nem állnak-e nyitva előttünk azok a földi források, melyek e munkák nyomában is nagy megújító és termékenyítő erővel buzognak s azok a földöntúli források, melyekhez fokozottabban hajt a megnövekedett felelősség? Mindenki, akit igába fogott a küldetés, velünk együtt tapasztalta meg: Resumus vires fortiores prioribus — ha több erőt kell elhasználnunk, többet is kapunk.

Szabó Zoltán.

A sárospataki Fellegvár

*Úgy emlékszem rá, mint zömök toronyra,
magasba szökve állt a csendes utcán.
Pedig lakóház volt: keskeny, magas,
— dombok fölé emelkedő havas —
lenézett földszintes házakra furcsán,
magányosan, büszkén, szégyent fedezve,
mert hóbertos szeszély szülötte volt:
„E hely az égig az enyém!“ — A hold
mosolygott. Szél vadul dudált: eressz be.*

*Fellegvár volt neve. Magában állt,
torz Akropolis, felhőkarcoló.
Családi ház s diáktanya. A lépcsőn
lábak dobogtak, fent a rozszant végsőn
megtorpantak, mint fennakadt folyó.
Közben laktunk, utca másik végén
s akkor közömbös volt, merev, halott
a Fellegvár, hogy sokszor jártam ott,
de most megvillan képe múlt emléken.*

*Most éled és világít messze tornya,
magasba tör vörös felhők felett!
Így látja, éles szögben, pléh tetővel,
szobákkal, hol játszottunk gyermekfővel,
a multat megteremtő képzelet.
Nem fenséges, mint ős Rákóczi-vár,
csak furcsa, egyéb furcsaság között.
Lassan, vigyázva beleköltözött
sok gyermekemlék, ifjúkori nyár.*

Debreczeny Lili

A sárospataki főiskola faluszemináriuma

A sárospataki főiskola faluszemináriumának munkája nevelői munka. Benne a szemináriumi tagok nevelése folyik és mint ilyennek nincs egyéb célja annál, hogy tagjaiban egy olyan helyes magatartást alakítson ki a falu felé, amilyen magatartást ma a nemzet, az anyaszentegyház és a falu érdekei megkívánnak a teológusoktól, akár falusi gyülekezetek lelkipásztoráivá lesznek, akár bárhol másutt találják meg elhelyezkedésüket, illetve szolgálatukat az életben.

Ez a nevelői beállítottsága az, ami a legerősebben megkülönbözteti a sárospataki faluszemináriumi munkát minden, az ország egyéb helyein folyó rokontermészetű munkától. A pataki faluszemináriumi munka tehát nem faluvezetőkursus és nem is falukutatás. Akik ebben látják célját, azok épúgy tévednek, mint azok, akik a faluszociális munka egy érdekes eszközének tekintik, aminthogy azok is helytelen nyomon járnak, akik a hungarológiai, közelebbről a néprajzi kutatás szolgálatában álló munkát várnak tőle.

Amikor azonban az említett munkák egyikét sem vállalja célként, világosan látja azt is, hogy magában hordja a lehetőségét valamennyinek. A pataki faluszemináristák nem falukutatók, de éppen a faluszemináriumi munka folytán kialakult helyes magatartás birtokában tulajdonosai annak a lendítő erőnek és egészséges látásnak is, amelynek segítségével ott, ahol ennek konkrét szükségessége felmerül, ebben a munkában is eredményesen és a nemzet egyetemére nézve is haszonnal tudnak dolgozni. A pataki faluszemináristák nem kész faluvezetők, de megvan bennük a készség arra, hogy amiben a falunak az ő vezetésükre szüksége lesz, abban merjék is, tudják is vállalni a vezetést és az ezzel járó nehézségeket. A pataki faluszemináristák nem dicsekedhetnek azzal, hogy minden olyan tudásnak birtokában vannak, ami nélkül faluismeret nincs, ellenben világosan látják azt, hogy mi az, amit a magyar faluról tudni kell ma annak is, aki sohasem élt, vagy fog élni a falun, méginkább pedig annak, aki egész életét egy magyar faluban fogja leélni. A pataki faluszemináristák nem szakképzett etnográfusok, de éppen azért, mert magatartásuk helyes a falu felé, látják a faluban rejlő népi értékeket és ugyancsak ebből a magatartásból következően megvan az érzékük is ahhoz, hogy a magyar néprajz és általában a magyarságtudomány szolgálatában a népi értékek mentésével és gyűjtésével értékes munkát végezzenek. Ezt a sort tovább lehetne folytatni, de ennyi is elegendő annak meglátásához, hogy a pataki faluszemináriumi munkának épp az a sajátossága, hogy nem köti le ma-

gát egyetlen részletprobléma, vagy munkafajta mellett sem, hanem valamennyit felhasználja nevelői célja elérésére. Ugyanekkor biztosítja ezzel annak lehetőségét is, hogy egyik legszínesebb, legtöbb irányba kitekintést nyújtó ilyen természetű munka legyen az országban, anélkül, hogy a dilettantizmus hibájába esnék. Dilettáns az, aki azt gondolja magáról, hogy ért valamiről, anélkül, hogy ez a hozzáértés valóban meglemme benne. A sárospataki főiskola faluszemináriuma egy pillanatig sem gondolja azt, hogy tagjait az említett kérdések bármelyikében is szakemberré képezi, ellenben meg van győződve afelől, hogy a szeminárium nevelői munkája révén ezekben is jobb szakemberré lehet és lesz is az, aki a szemináriumi munka nevelői hatásainak ki volt téve. A szemináriumi munka nevelői célját bizonyos, a szeminárium hétesztendő élete alatt kitermelt munkarenddel éri el. Ennek a munkarendnek tengelyében a hetenkénti összejövetelek és a félévenkénti kiszállások állanak. Egyiknek is, másiknak is kialakult, sőt bizonyos mértékig megszilárdult gyakorlata van.

A heti összejöveteleket a kollokviumi idő kivételével minden szerdán este megtartja a szeminárium. Színhelye a szeminárium külön helyisége, ahol a szeminárium könyvtára és gyűjteményei együtt vannak. Az összejövétel központjában a szemináriumi munkával kapcsolatos események ismertetése, a kiszállásokon, vagy egyéb alkalmakkor gyűjtött anyag bemutatása mellett, egy-egy a falu életét, vagy általában a népi életet érintő kérdés ismertetése áll, valamelyik az ismertetett kérdéssel foglalkozó, lehetőleg frissen megjelent könyv alapján. Ugyanekkor történik az olyan magyar, esetleg külföldi szépirodalmi művek bemutatása is, amelyek kifejezetten falusi problémát dolgoznak fel, vagy a népi életet mutatják be valamilyen oldalról. Ezek a könyvek az ismertetés, illetve bemutatásuk után a szemináriumi könyvtárba soroztatnak be, hogy azoknak, akik a bennük érintett kérdések iránt erősebb érdeklődést mutatnak, rendelkezésükre álljanak.

A kiszállások őszi végén és tavasz legelején történnek, vagyis olyankor, amikor már befejeződött, de még nem kezdődött meg a mezei munka. Minden kiszállás a szemináriumi munkába bevont három tájegység (Bodrogköz, Hegyalja, Hegyköz) valamelyikét öleli fel, vagyis ugyanabban az időpontban a három tájegységnek valamennyi községébe ugyanazzal a feladattal szállnak ki a faluszemináristák, mégpedig oly módon, hogy minden faluba kettő-kettő jut belőlük. A kiszállások mindig szombat-vasárnapra, esetleg még hétfőre esnek, úgyhogy a kiszállók, akiket a gyülekezetek lelkipásztorai látnak vendégül, elvégzik a vasárnapi istentiszteleteket s emellett a gyülekezeti munka egyéb ágában is szolgálnak, ahogy azt a szükség megkívánja, illetve a helyi szokások megengedik. Ezáltal segítségére vannak a vendéglátó lelkipásztornak, ugyanakkor azonban a legkönnyebben utat találnak a gyülekezeten keresztül a falu szívéhez is, úgyhogy speciális szemináriumi feladatukat, a falu életének, vagy szerkeze-

tének megadott szempontból való vizsgálatát aránylag eredményesen el tudják végezni a rendelkezésükre álló rövid idő alatt is. Mivel ez a feladat a táj valamennyi községében azonos és feldolgozását is többé-kevésbé egységessé teszi az az útmutatás, amelynek alapján a szemináristák ezt elvégzik, ezért annak ellenére, hogy mindenki csak egy faluban volt, a kiszállásra következő közös megbeszélések nyomán az egész táj képe egységesen bontakozik ki a vizsgált szempontból a kiszállók előtt. A feldolgozott anyagot a kiszállók aztán jelentésekbe foglalják össze. Ezeket a jelentéseket, amelyek összeállításának szintén megvan az évek óta kialakult gyakorlata, a szeminárium az egyes falvak nevét viselő irattartókba elhelyezi, megőrzi és amennyiben erre szükség adódnék, a rendszeres tudományos kutatás rendelkezésére bocsátja. Az a tapasztalata a szemináriumnak, hogy ez a jelentésgyűjtemény egy-egy kérdésre vonatkozóan már most olyan rendezett adattömeget foglal magában, amilyenhez hasonlót együtt a vizsgált tájakra, illetve községekre vonatkozóan sehol sem lehet találni. A kézikönyvtár mellett, amely kizárólag a falu kérdéseivel foglalkozó könyveket tartalmaz, ezek a jelentések, valamint a nagyrészt szintén kiszállások alatt készített fénykép- és néprajzi anyag — ez utóbbi gyűjtésébe szép eredménnyel kapcsolódtak be az elmúlt esztendőben a Patakon járt népfőiskolások — együtt alkotják a szeminárium gyűjteményeit, a szemináriumi munkának ezeket a kézzelfogható gyümölcseit (48 faluról készült jelentés, 600 könyv, 3500 népdal, népmese stb., 700 néprajzi tárgy, ugyanannyi fénykép). Ha még megemlítjük azt is, hogy a szeminárium összegyűjti az iskolai egyesületekhez járó napilapokat és azokat hétről-hétre kiküldi a pataki tanyákra; hogy két, egyenként 40 hetes szépirodalmi vándorkönyvtárat járat a Bodroghözön és hogy, ha erre mód van, bekapcsolódik a Faluszövetség falunaprendező munkájába is, azaz a szemináriumi munkának ezt a harmadik, falusegítő oldalát is látjuk, akkor nagy vonásokban előttünk van a szemináriumi munka teljes képe. Mi a magyarázata annak, hogy ez a szerény keretek között és szerény igényekkel dolgozó munka nemcsak egyik legkorábban indult, hanem megszakítás nélküli működését tekintve egyik legállandóbb ilyen természetű megmozdulásává tudott lenni a magyar ifjúságnak? Kétségtelen, hogy sem céljának, sem a benne tárgyalt kérdéseknek divatos volta. Ezt bizonyítja az, hogy a munka már akkor megindult, amikor még nem volt divatban a falu (1931) és megvan még most is, amikor egyes jelek szerint már hanyatlóban van a falu iránti érdeklődés. Ha pedig nem ebben van a szülő és fenntartó ok, akkor ezt nem kereshetjük másban, mint abban, hogy ez a munka Sárospatakon a teológus ifjúság tényleges szükségéből támadt és fennmaradása is ennek a tényleges szükségnek az állandóságából magyarázandó. A faluszemináriumi munka soha nem lehet avult, hasznavehetetlen, vagy megúnt Sárospatakon addig, amíg a pataki főiskola minden egyéb programja mellett a föld népének iskolája is tud

maradni és amíg a pataki teológusok 90 százaléka falusi gyülekezetekben lesz lelkipásztor.

Am maga a szeminárium is igyekszik arra, hogy folytonosan friss maradjon. Munkaközösségének tagjai önkéntes jelentkezőkből toborzódnak és ezek jelentkezése is csak egy esztendőre kötelező. Ezzel megvan a lehetősége annak, hogy elhullajtsa azokat, akik megfáradtak a munkában, vagy akik egyéb elfoglaltságuk miatt nem tudják a tagsággal járó kötelezettséget: a szerd esti összejöveleteken való részvételt és a félévenkénti kiszállást vállalni. Az előbbiekből ugyan kevés van, az utóbbiakból azonban annál több akad. De még azok is, akik más elfoglaltságuk miatt kénytelenek kikapcsolódni a munkából, a tapasztalat szerint barátjai és segítői maradnak annak, ami azt jelenti, hogy a szemináriumi munka célja voltaképpen náluk is el van érve.

És munkaközössége taganyagának folytonos felfrissítése mellett, újítja magát a szeminárium azáltal is, hogy munkájában mindig időszerű igyekszik lenni. A falu és annak népe állandóan problématermelő marad. Az a kérdés azonban, amelyen keresztül a falu problémává válik — és ezt a szemináriumi munka eddigi tapasztalatai is bizonyítják — évről-évre váltakozóan más. Volt idő, amikor kultúráján keresztül állott az érdeklődés középpontjában a falu és volt idő, amikor esztendőről-esztendőre változóan a falu egészségügyi állapotától, a földbirtokmegosztástól, a földmunkáviszonyoktól, a falukutatástól, vagy mint legutóbb is, a tájkiutatástól volt hangos az ország. Az, hogy a pataki faluszeminárium nem kötötte magát ezek egyikéhez sem, megőrizte a megmerevedéstől és elavultságtól is. Csak a valóban időszerű, az élő problémák nevelnek. A pataki faluszeminárium úgy tudta mindezeideig irányítani munkáját, hogy mindig az egyes esztendőknél megfelelő domináns problémát állította érdeklődése középpontjába és a többieket a peremen helyezte el. Így az időhöz hozzákapcsolva magát, az élethez is hozzákapcsolódott. Élő volt és élő ma is, mert állandó kérdését mindig az idővel változó oldaláról próbálja megragadni és erre törekedve valóban az időnek és ebben a valóságos életnek nevelt és nevel. Azok a körlevelek, amelyeket félévenként kiküldünk a szeminárium magatartásiskolájából az életbe kikerült tagoknak, ezt a változó életet tükrözik.

Isten iránti hálával kell megemlékeznünk azonban arról, hogy ebben a folytonos változásban is van egy állandó és ez a szemináriumi munka eredménye. Bármelyik mozzanatában hangsúlyozódjék is a szemináriumi munka, nem lehet úgy faluszemináristának lenni, hogy munkaközösségében dolgozva közelebb ne jusson a szeminárista a faluhoz és egy egészségesebb és tisztultabb magatartás ki ne alakuljon benne a falu felé. Ha pedig ez így van, akkor elértük a szemináriumi munka célját. És van-e hálásabb munka, mint az olyan, amelyben mindenki azzal a bizonyossággal dolgozhatik, hogy munkája céljához nemcsak közelebb juthat, hanem azt el is érheti?

Ujszászy Kálmán

Lápi szabadok — falusi nemesek

Megírta Krudy Gyula, hogy Szatmár megye kisnemes ország. Innen mutatta ki néhai ármáliskutatásban elszenderült Nagy Iván a legtöbb nemes embert. Korhadtt kiskapukban pipaszó mellett, gyakran vitázgatnak itt arról, hogy az ősi magyar alkotmány szerint minden nemes egyenrangú a királlyal, tehát tyukodi emberből is lehetne király. Eldugott, füzesek és lankások alatt megbujt falvacskákban ama nevezetes peleskei Nótárius meg-megújult alakban járkal, a bajszok Bocskai, vagy Esze Tamás varjúsárny-ívű bajuszának alakzata példájára kacskarिंगóznak. Nem bájtalan és semmiesetre sem mérettelen szegénység, a lápok lecsapolása után megváltozott élettér, nyírfák, akácok, szilvafák levendulaszagú országában szikár, ordas inú, hallgatag, kistermetű férfiak — de a vérük arany vonala a honfoglalásig visz vissza s annyi szennyeződés után ma is jellegzetesen zubog szijjas falú ereikben, makacsul küzdve a rettenetes mézsrögöcskéekkel, melyeket munka és öregkor szaporít.

Titokzatos, ismeretlen ország a mezitlábás kurucok országa, egy időtlen életstilust alakított ki vele az idő és táj, az élet megélésének soha már meg nem ismétlődő módját; múzeumi rekvizitumai vannak már csak; hogy az olvasó igényeiket és eszményeiket valahogy megérthesse, el kell kalauzolnom képzeletét legalább a XVIII. századig.

*

Amikor Csokonai „félíg harmatos Linnéje“ mellett Fazekas Mihályt látogatja, Földi Jánossal bolyong a hadházi szőlők közt s a Basahalmától Csurgóig kergeti álmait: Szatmár megye hatvanezer holdján őskori szörnyetegként hempereg az ecsedi láp buja vízözöne s még bujább növényi és állati vegetációja. Partjait kicsipkézi köröskörül a sok apró falu: úgy keletkeznek, mint a láp egy száraz zsombékján a hangyaboly. A Szamos, Tur, Tisza közt diófaerdők, tölgyesek, vízparti gyümölcsösök veszik körül az emberi településeket. E szárazabb vidék szemes terményeit szárazmalmok, kelepelő vízimalmok még ugyanazzal a szinte szakrális áhítattal darálják, mint mikor az emberi kéz dédelgető mozdulatai primitív eszközökkel készítették ízes kenyérré. Mert itt is frugális színezetű a táplálkozás, mint az ecsedi láp körül, de csak az ecsedi láp nyújtott erre valóban bő lehetőséget. Tavasszal, nyáron, ősszel és télen kiapadhatatlan életforrás a gyűjtögető életmód számára. Kora kikeletkor kicsapják a szűz gulyákat a láp szigeteire; ott legelnek és híznak sőrésre október végéig. A kondák néha hullani kezdenek, annyira felhíznak a partokon

és a sekélyeken, az apró halakon és csigákon, amit szárazon hagyott számukra a nyáron visszábbhúzódó víz. Igaz, hogy a lápi miljó nem egészséges a sok hideglelést terjesztő szunyog és a kigőzölgések miatt, de hozzá szokik az emberi konstitúció. Ez adja meg a süppedékek, útvesztő mocsár mellett az ecsedi Sárvár legbiztosabb védelmét, meg az annopheles szunyog. A községek itt egyébként sem túlságosan harciasak; meg lehet figyelni, hogy határaik is a legkisebb ellenállás irányában, a láp felé terjeszkednek, mint pl. Porcsalma, Csaholyi Sebestyén eredeti telepítési helyéről mind beljebb került. Csak goroncokat „hódítanak meg“, rideg gulyákkal és a szelíd éger-erdők alatt alapítanak szorgos méhtartományokat; a harmatkása természet szedik meg, ezt az inyenc frugális ételt, a parázs sulymot és a gyékény gyenge csíráját. Csak a halakat és nyüzsgő csíkokat tulajdonítják el a víztől, a buja füveket kaszálják meg. A kemény aratásnak is megvan itt a párja; a téli nádszüret éppen olyan folyamatos, elszánt munkalendületet követel, mint a bánáti kánikulás búzaaratás. A farkasordító januárban, amikor már „rüfög“ a szép citromsárgára ért nád, hosszú sorokban indulnak a havas templomok alól a bocskoros arató bandák a lápnak. Kint nem látják meg a gyönyörű képet: a súlyos fehér zuzmara lehúzza a pihés bugákat és alóluk kivirít a hajlékony nádvesszők karesú sárga szára. A csirba-csorba nádvágókkal nekiállnak a munkának. Nyakukba hull a zuzmara, de a Nyírségben s messzi vásáronon kévéjéért három krajeárt kapnak majd tavasszal, vagy négyöt tojást s a hónapos munkaidő is nagy haszon a szegény embernek, amíg az „aratás“ tart, habár egy nap alig lehet 160—170 kévét elérni. Abból a 800 kévéből, amit egy magyar hold ad, 3 pengőforint a gazdáé és 50—100 kéve garzsánsként. Nem verte le őket a lábukról a kemény hideg, vagy a szokatlan fürdő, ha beszakadt alattuk a jég, vagy ha gyenge tél esetén derékig állva kellett dolgozniuk, mert a nád éltető elemük volt, kitarítottak keményen, hogy tavasszal legyen mivel megfedni a becsorgó háztetőt, kijavítani a kerítést, megpótolni a ritka fatüzelőt, csévelőcsőt készíteni a szövéshez, paticsfalat, s legyen miből aszaló a szapora lápi szilvának és somnak.

És milyen patriárkálisan szelíd módozatokkal tettek szert vadhúsrá! Az őszi ónozó esőkben, amikor a túzok szárnya megdermed, bekerítik a nagy falkákat és hazaterelik. Ónozókor a telelő vadrucaát is kézzel fogják.

A nád és gyékény, életük jelképe és hordozója, megsemmisül évenként. Kihajt, bugájuk kivirágzik, kibontja és elhordja a kóbor szél, beérnek s levágja őket a kasza, vagy: amivel nem bírnak meg, azt elhamvasztja tavasszal a tűz; de az életaspektus, amely a nád és gyékény segítségével kerekedik a világ fölé, ugyanazzal a nehézkes mozdulattal vezeti értelmes gyermekét az ekléziák iskoláiba, mellyel nádat vág, kerítést csinál, szénát gyűjt. Ugyanazok a fűrgén mozgó ujjak mutatják papsarjaiknak a nyugati egyetemeket, amelyek az ügyes gyékényszatyort

London és Páris piacaira küldik. Az ecsedi várba visszatért prédikátorok ezek alatt a suttagó nádasok alatt exegálták a bibliát és gyakorolták a görögöt és hébert, és bár a debreceni kollégium fundamentuma (akár a sárospatakié) egy rendkívül kedvező és szerencsés történeti és kultúrtörténeti konstellációban kibontakozott protestáns demokrácia lendülete volt, fejedelmek alapítványai tették még szilárdabbá: de emberanyagát, jórészt vidám és gyorseszű parasztgyerekeket, az ecsedi láp vidéke és Szatmár megye adta, ahonnan a hitújítást követő századokban püspökök egész hada került a debreceni szuperintendensi székbe. Ez az emberanyag véreik évszázados és kényszerű intellektuális pihe-nése után az elszellemiesülésre, a mohó kulturális tájékozódásra hasonlíthatatlanul rugalmas és alakítható volt az akkor európai műveltségű és a kor tudományos színvonalán álló paptanárok kezén. Az ecsedi láp népe a debreceni piacig elfuvarozta a temérdek halat és csíkot s eladták a debreceni civiseknek. Különösen azok hozták ide, ahelyett, hogy a közeli Nagykárolyba, Szatmárra, vagy Munkácsra vitték volna, akiknek a gyermekei a tízennégy kis szatmári falu és mezőváros gimnázialis rendszerű iskoláinak egyikéből értelmük jutalmaként az eklézsia vagy valamelyik jóltevő hittestvér földesúr segítségével bekerültek az Alma Mater kebelébe. Ebben az időben ugyanis, a XVII. és XVIII. században, a Kollégium, — bármilyen jó édesanya volt is a tudományos nevelésben — növendékei testi alimentálásáról nem igen gondoskodott. Ezért tógátus diákok apái szekéren hozták fiaiknak óriási köedényekben a kész ételt. S ilyen alkalmakkor, amikor az öreg gubás paraszt közéjük ült, csendesesen beszélgetve a hazaiakról s a diákszoba lakossága dárdástól szeniorig az óriás káposztás fazék körül jó étvággyal, de mégis elgondolkozva pótolta a sok elmaradt ebédet; még Melanchtonról és Descartesről is megfeledeztek s csak hallgatták, amikor az öreg halkán és kevés szóval tudomásukra hozta: az elemiben kiválasztott lány régen férjhez ment, van is már egy fia; a testvérbátyjuk a tavasszal esküdött; hogy letették a lápi bírót, mert rosszul számította ki a láp tetején úszó sziget teherbírását és leszakadt a legelni ráhajtott gulya s odaveszett a pásztor, mert éppen aludt, s csak az állatok úsztak ki. Az életformák ekkora közelsége, keveredése és érintkezése bizonyíték, — ha a kipoentírozódó jelenet magától is nem tanúskodnék róla — hogy nincs külön parasztkultúra és külön magas kultúra, sőt ez az ú. n. „parasztkultúra“ az egyetemes emberi művelődés minden áramlatára önálló gesztusokkal felel, kiválasztva magából egy vékony kultúrateremtő elit-réteget, hiszen a „kultúrateremtés“ minden osztálynak egyaránt a kiválasztott néhányak dolga csak. A szatmári parasztság vitalitását ezeken a dekartzáló és parasztkáposztát fogyasztó diákokon lehet lemérni, mert általuk és bennük hordozták ők az egész nemzetre tartozó szellemi terheket. A tanuló fiak vakációk alatt paraszt környezetükben, vagy oda községszervező intelligenciaként visszakerülve — a Kollégium európai

kultúráját terjesztették, — viszont a Tantestület boltívei között egy pernamens falu voltak.

Szinte két századon át valósággal fellegrára a Szamos, Túr, Tisza köze, az ecsedi láp vidéke és a léaljai Érmellék a tiszántúli reformátusságnak. A privilégizált megye földsáncaiban egy paraszti-papi-demokratikus hagyomány levegőjében viruló keresztény köztársaság hány életpályát indított útnak a debreceni püspöki szék felé; hány paptanárt és professzort a debreceni, sárospataki, bécsi, londoni katedrák felé!

*

Csodálatos azonban az, hogy itt egymástól eltérő és egymás fölött elsikló dimenziókban, csak néha sűrölve egymást, — két élet folyt. Egyik a történelmi, a kitapintható, tudományosan feltárt és konkretizálható élet, mely változó idők változatlan küzdelmeiben zajlott. Már a honfoglaló magyarok a láp kellős közepén találták a nagyjelentőségű ecsedi vízivár őst, a Sárvárt, melynek ingó fundamentuma a néphit szerint valami mocsári összörnyeteg háta lehetett, hiszen csak a halál és élet közt kifeszített bizonytalan bürüállókön volt megközelíthető, jártas vezető segítségével. S ezek a lápi „ciceroné“-k az idegen, különösen a támadó szándékú idegen katona elől könnyen eltűntek, mint a lápi lidércek, egyszerre láthatatlanná váltak s rövid percek múlva az ingovány tetején elpattanó légbuborék jelezte, hogy az egykor kedélyes bécsi polgár, vallon és sörkedvelő bajor zsoldos vagy az olasz föld forróvérű szülőtte utolsó lehelletével bűnös lelkét Isten kezeibe ajánlotta. A vízivárat nem tudták ugyan bevenni, addigra akár volt vezetőjük, akár nem, elnyelte őket a láp, amely még olykor a falvakon sem könyörült, a nép hite szerint. De amikor a kuruc-labanc világban a szatmárnémeti vár német őrséggel volt megrakva, annál inkább megsarcolták az idevezető úton a falvakat, legközelebb a laphoz Porcsalmát, Tyukodot, Urát. Innen még be tudott húzódni a lakosság a lálpa tehenével, barmával, egész házanépével, de nem igen menekülhetett dühük elől az Erdőhát szegény népe. „Mind török, mind magyar s Ófelsége vitézeitől minémű károkat vallottunk, Isten tudja előszámálni“ — panaszzolják a lap védelméből kissé már kieső nagykarolyiak is, köztük a kisiparos céhek ármális nemes vargái. De ebben az időben, amikor a lálkörnyék legtörténelmibb napjai zajlottak, a Rákócziak át is helyezték az ecsedi vízivár bástyáit a mondabeli összörny bizonytalan hátáról cölöpkolosszusok mégiscsak stabilabb alapjára. Télen a vizet nem engedték körülötte befagyni, nyáron meg kopjanyélre szerelt kétélű kaszákkal tisztították és mélyítették környékén a vizet. Öt óriási bástya nyelte a roppant mennyiségű gabonát és termést, amit az öt vármegyére kiterjedő ecsedi uradalom birtokai és részjóságai beszolgáltattak, hogy fenntartsák a Batoryaknak, Bethlen Gábornak, Rákócziaknak egyformán fontos főhadiszállást, hadművelési ügyeskedések bázisát, irányító erősségét és végső esetben menedéket. A nyersterményeket a kézi

ipar kezdetleges eszközeivel helyben dolgozták fel. A láp egyes áramlásosabb helyén, a vízimalmokban, és a vár udvarán, a száraz-malmokban állandóan járt a garat; a pékek kemencéje és a fegyverkészítők primitív kohója szünet nélkül füstölgött és szünetlenül járt a tű, az ár és a dikics a vargák és szabók műhelyeiben: hogy legyen a hadbainduló katonáknak kenyér, ruha és fegyver.

A mult képe bontakozik, csak legyen hozzá magyar öneszmélésünk és fészkeljen szívünkben a hagyományok jólértelmezett szeretete. A szilvaveréshez is egy rendkívül érdekes művelődés- és vallástörténeti tradíció emléke kapcsolódik. Régen a református prédikátorok kongruájához tartozott a szilvafák terméséből „egy rázintás, két koppintás“ — a tiszteletes úr saját igehirdető és ároni áldást osztogató kezével megragadhatta a fát — egyszer teljes erejéből megrázhatta, kétszer csizmája patkósarkával bele-rughatott; amennyi lehullt, annyi volt az övé! Micsoda megragadó bibliai szegénysége a korai protestantizmusnak! A prédikátor, akinek a tizedik kereszt búza, hat boglya lápi széna, szer-kér fa és köböl búza, meg „egy rázintás, két koppintás“ szilva a fizetsége... A debreceni Kollégiumból kiküldött publicus praeceptor, (segédtanító), aki sorfőzésen él és „vakációs csirkét“ kap tanítványai után...! Ó-testamentomi szegénységű léviták és kántorok! Ezeken a különös alakokon tudjuk lemérni a XVI. és XVII. századi protestantizmus erejét és hatását. Itt, az ecsedi láp szívében, éppúgy, mint a kálvinista Rómában. Így tartották a lápiak a debreceni Kollégium tanulóit hallal és csikkal és így keletkezett valósággal a Bodroghköz zsombokjain a sárospataki főiskola, szerves kapcsolatban Nyugattal is, — egy állandó szellemi csereviszonyban a protestáns egyetemekkel.

*

Parasztság és középosztály, népbe gyökerezett magyarság és magas műveltség, östermelés és szellemi munka, társadalmi és szellemi demokrácia remek szintézise így született az apró szatmári falvak lankái alatt. Multunknak tanulságait keresvén, irányul szemünk arra a másik életre is, mely itt az előbbivel párhuzamosan folyt, hogy annak is összefoglaljuk röviden principiumait.

Ebben a láp buja növényi vegetációja volt az élet terjedelmes lehetősége és körül bezáró határa. A honfoglalás előtt évezredekkel és utána évszázadokkal a lápi szabad népek életstílusa fajfelettien azonos volt, mert ugyanaz a nád, gyékény, sás, sarjú, égreserdő, harmatkása, sulyom, vízimadár-sereg, millió halfajta segítette életét; áradás, ingovány, nádi csikaszk, mérges kigőzölgés, maláriás szunyog determinálta a természet fölé kerekedését, védekezését, asszimilációját, testalkatát, lélekalkatát. A lápszél keskeny sávján, az áradáshordta iszapon buján tenyészett a nád és a sás, de azt lelegelte, letaposta, feltúrta a gulya és a konda, s helyét lassan finom és kövér fülegelő foglalta el. A

zsombékokat átfurdalta a csiga és giliszta után kutató disznó, az emberi kéz, az eke meg kitisztogatta: így keletkezett először csak nadrágszíjnyi pászmákon: szántóföld is. A rajta folyó minimális szemtermelés egészítette ki a gyűjtögető életmód kezdeményeit és egy alacsony szinten megrögzítette az életet kiváltságosnak és jobbágnak egyformán. Primitív kereskedelmüket a gyűrűs zsidó, a meszes oláh és a gácsországi posztós bonyolította le. A kisnemes fuvarosok szállították az egyetlen piacra, Szatmár-németibe a termelvényeiket s onnan jutott az tovább Bécsbe és csak Bécsen keresztül Nyugat felé.

Mialatt az ecsedi láp környékén a fent vázolt, jellegzetesen magyar sorsnyomás alatt a történelemben és a történelmen kívül két élet folyik, itt, a három folyó közén óriási lankák áttetsző homályában, diófaerdők levendulaszagú mélyében, nyárvégi este-ken áll a lekvárkavaró a földbevájt pázsitkatlanokban.

Legények, leányok szerelemre gondolnak csillagfeljöttekor a főv lekvár éges illatáról s a szag messzilengő pántlikáján elindulva az éjszaka labirintusain át egymásra találnak a kavarókban, mint Thezeusz és Ariadne. Csillagpor hull a lekvárba, — tartják a csikos ponyvából szárnyékot húznak fölé féloldalason s aláhúzódnak. Vetnek a tűzre, csendes egyenletességgel mozgatják a kavaró rudat s időnkint a háziasszony belekavar a fortyogó lekvárba, leszedi rózsaszín habját s az édes és illatos vörösbarna ciberében visszatükröznek a csillagok.

Thezeusz és Ariadne, magyarul Tündér Ilona és Argirus királyfi, ünöszemű parasztleányok és meggondolt legények képében a szöszdörzsölőkben is rátalál egymásra ilyenkor. Puhítják az éles kenderszálakat, legyen miből vőlegénykendőt és lepedőt fonni-szőni a téli kalákákon. Hajtják a nyikorgó ázsiai tákolmányt, a szösz sírva puhul a dörzsölő kemény bordái között.

Nappal látástól-vakulásig folyik a munka, mert „az élet itt sem móka és nem talány“, — ahogy Juhász Gyula feledhetetlen versében írja, — nagyobb arányú, szemtermeléses földművelés egészíti ki a folyóvizek és őslankások természetes helyzeti előnyeit, a hal és gyümölcs szinte ingyen ajándékát.

*

Most pedig hagyjuk Csokonai botanikus századát s keressük másfélszáz esztendő mulva az ecsedi láp viruló tenyészetét. Keressük és nem találjuk többé. Eltűnt a föld színéről; partjain levegő után kapkodnak a falvak, mint a szárazra vetett halak. A patakok, erek, folyók hazájában is csatornázások ritkították már meg az egykor gazdag halállományt, az éghajlat kontinentális lett, a gyümölcsöket ezer fajta féreg támadja, gondozatlanul már nem igen teremnek. A vízimalmokat elhordták a kiegyenesített, meggyorsult vizek, a szárazmalmokat kiszorították a gőzmalmok. A régi életmód és életeszmény előfeltételei megszűntek, de az emlékezésnek mégis milyen megható pietásával idézi minden öreg. A szelíd tenyészet olyan kozmikus áhíthatát lehelte szí-

veikbe a magányos, nagy lápi éjszakák millió epikus nesze, hogy azt rövid hátralévő földi években onnan már semmi ki nem törölheti. Mert az ecsedi láp lecsapolásával csakugyan a *legfontosabb emberföldrajzi tényező* szünt meg. Nemcsak térszíni, vízrajzi, etnográfiai változásokat hozott, nemcsak a gazdálkodás gyökeres átalakulását vonta maga után, hanem széttörte az élet keretét, határait behorpasztotta, lehetőségeit összezsugorította. A rideg gulyák eltűntek, az indulatos marha megcsendesedett s ha tudunk a jámbor ökrök szelíd íriszén olvasni, következtetni tudunk egy megváltozott világra, egy más termelés-uralmi csillagállás alatt fejlődött gazdasági civilizációra. Felemás, alapjukat vesztett magyar egzisztenciák, tengődő életlehetőség teszi ma nyomottá a falvak életét az egykor láp vidékén és a folyók közt egyaránt. A láp környékén a lecsapolt mocsárral együtt tulajdonkép egy könnyebb megélhetés apadt le az őslakosság alól. A nedves és bogyümölcsű folyóközök is kiszáradtak. A minőségtermelés nagy és kihasználatlan lehetősége: a gyümölcstermelés a Szamos, Túr, Tisza közt s a kertés művelés a kiszáritott láp humuszán. De onnan hiányzik a termelés korszerűsítése és szövetkezeti megszervezése, innen a kimutatás rentabilis műveléséről, kifizetődő termelvényekről, gazdaságos megmunkálásáról. A tengeri-őserdők és káposzta-farmok a lápon, gondozott, korszerűen kezelt és jólértékcsített gyümölcsök a folyók közt —: csak látomás még a haladók lelki szemei előtt.

*

Azt a félelmetes, furcsa enerválást, amit az életalap elvesztése, a láp lecsapolása okozott az emberekben, — legszemléltetőbben a nádvágókon és piócaárusokon lehet lemérni. Az a szinte mitikus kapcsolat és szerep, melyet a nád játszott a lápi népek életében: elenyészőben. Nem életük jelképe és hordozója többé a nád. Víz híján kipusztulnak a nádasok is, eltűnt a nádaratás régi lendülete. Kévéként 3—4 fillérrel fizetik meg azt a nehéz munkát, s a napi, elérhető 25—30 kéve után 70—80 fillér a kereset. Az éles levelek kisebzik a nádvágók kezét s alvadtt vér hűz reá kesztyűt. Panaszukat József Attila szűkülő uniszónóban énekel ki:

Zuzmara hull szárnyas hajamra,
csiklándni benyul nyakamba...
Fönn, fönn a fagy baltája villog,
szikrázik föld, ég, szem, a homok,
hajnal suhint, forgácsfény röppen,
amott is vág egy s dörmög közben...!!

Az országnak 50.000 holdnál több nádasán, amelynek jelentős része esik Szatmár-Bereg-Ugocea vármegyékre, — egy 15 vállalkozóból alakult szindikátus keres. Közgazdasági koncepciójuk túlzottan bonyodalom nélkül való és kockázattalan. A termelőtől 15 fillérért felvásárolt kévékből nagyobbat kötve darabon-

ként 1.08 P-ért adják osztrákoknak és svájciaknak a magyar feladóállomáson. Ehhez járul még 7 százalékos kiviteli prémium. Így az állami intervencionizmus jóvoltából 100 százalékos üzleti hasznuk csak a termelőt és kitermelőt sujtja: ez a nád-monopólium. A „nádegykez“ erre az elárvult termelési térre is rátalált, csalhatatlan szimattal, raffinált üzleti leleményességű piackutatóással.

Azonban náluk is felemásabb, áramlóbb s alapját vesztebb a piócás. A piócaárus társadalmi tekintélye kevés. Nincs ezeknek az ágrólszakadt, láprólmaradt, elárvult figuráknak semmi emberi, személyi, társadalmi ázsiója. Életük végtelen, lenyűgöző, bitang bánatát mondhatatlan bánattá dagasztja József Atilla:

„Totyog, totyog a piócahalász,
Bámul, bámul a sovány kanász,
Lebeg, lebeg a tó fölött a gém...“

A piócat tavasztól késő őszig fogják az elposványosodott kenderáztató tavakban, gödrökben, holt-Szamosokban, — de a szatmárberegi piócaárusoknak újabban kedvelt fogóterülete a bátorligeti tó, a gebei és nyírcsabolyi sóstavak. Feltürt nadrágszárral vízbeállnak s a mohó, egész télen át alaposan kiéhezett férgeket leszaggatják viszeres lábaikról és kis vázson-szütyőbe gyűjtik. Ha a szerencse jelenti magát — 5—600-at is fognak s fülleddt kánikulában 1000—2000 darabra is felrug a zsákmány. Hideg és szeles időben azonban meglapulnak és dideregnek a kárteknony nadályok.

Ha egy „arurakomány“ kész, — 2000 darab körülbelül a „vagonmennység“ itt! — hosszú körútra indul a piócás, fáradhatatlanul gyalogol végig a falvakon, nyujtott, monoton óbégatással. Morgó, borizú, lápi diszkant hangjára: naaaadáááályt vegyenek, asszoooonnyoook! — vonítani kezdenek a kutyák, félbehagyják az ostopattogtatást a gyerekek, s az asszonyok után, szoknyájuk mögé bujva, megjelennek a kapuban. Ahol a község félreeső, maradi és szegény, ott két-három pengőt is megkeres a piócás, ahol a község gazdagabb, orvossal ellátott haladóbb gondolkodású, ott jóval kevesebbet. Ilyen helyeken alig lehet keresni 1 pengőt, nem kell a kitűnő áru. A „hatásos“, mozgékony és organikus medicinát csak a hústáplálkozás miatt gutaütésre és érelmeszesedésre hajlamos (s egyúttal maradi) civisparasztok használják, de ilyenek ma már kevesen vannak, mert, ha csak nem a forgalmi útvonalaktól és vasúttól távoleső helyiségekben laknak, kapitalizálódtak, polgárosodtak és „háziorsuk“ van.

Aruraktára igen különleges. Ha a piócaárus házába belépünk, penetráns lápi, poshadt bűz fogad s a pitvarban, a kemence tetején, az egymás mellé zsufolt temérdek ugorkás-üvegekben nyüzsgő-tekergő, kígyózó piócák, összegubancolódva, egymásbafűződve és sóvár-ösztvér kondícióra éheztetve! De még a tejes

üvegek is, megtagadva hivatásukat, az éhes férgek poklát rejtegetik öblükben. Újabban azonban egy ügyesebb és praktikusabb eltartási mód is terjedőben! Egy invenciózus s nagyhírű ecsedi piócás, kinek ezért céhbeliék között elismert neve van, télire földbeásni ajánlja a „portékát“, homokos, nedves üregekbe s tavasszal már messze megelőzi társait áruja korai „piacradobásával“. Természetes, hogy ezeknek a „pióca-primörök“-nek van a legnagyobb ára, mert ilyenkor teljesítik legjobban hivatásukat, egész télen át kiéhezve, legmohóbbak a fáradt, megsürvedett vérré.

Egy normális, tehát nem „tőkeakkumuláló“ piócás üzletmenetében az évi átlagforgalom 2500—3000 darab, — de földmunkával is kell foglalkozni, különben nem tud megélni eredeti lápi mesterségéből, a kereslet apadása, világ változása, lép lecsapolása, testek, pocakok, hájak és kondíciók soványodása mellett inkább csak a mezei munka szüneteiben tér vissza ősei életmódjához, de akkor aztán kettőzött kedvvel. 2500 darab pióca ára 4 fillérjével 100 pengő és átlagos árnak nem vehetünk többet. Nem nagy pénz, de az effektív kiadásokra, hozzávéve a lápi, polgárosulatlan igényhagyományokat — elég.

A nadályosok kara különben egész Szatmár-Bereg-Ugocsában ismeri és számontartja egymást s az árakat is, közös meg egyezéssel, bizonyos szinten alul nem engedik le, — humorizáljunk vagy sírjunk a „pióca-kartel“-en? A kereslet-kínálat viszonya itt különben még (vagy már?) nem reális, üzleti alapokon megy, a „piac“ itt nem az a pontos érzékenységgel működő szerv, amely mindenkor befolyásolja és kialakítja az árakat, — ebben a lomhán, lanyhán, falvanként, sőt személyenként változó értékű kereslet-kínálat viszonyban nem a piac ármegállapító gépezete működik, hanem többé vagy kevésbé polgárosult egyedek személyes finnyássága vagy finnyasság-hiánya az ósdi univerzális medicina iránt!

A legjobban még az a nadályos jár, akinek állandó, de bizonytalanul kiépített s egyre akadó vevőköre mellett állandó, biztos patikus-vevője van a városiasabb járási vagy megyeközpontokban. A patikus különben éppen duplán adja recepttől és orvosi utasításra piócaért hozzáforduló úri vevőinek, mint az ősárus, a szabadforgalomban: így „udvari szállítóján“ darabonként 5—6 fillért nyer. Újabban szegény piócásokat a cigányok „tisztességtelen versenyén“ kívül nagyon szorítja az 1870-ben hozott egyik törvénycikk szorosabb alkalmazása, mely tiltja a szabados piócaárulást, mert a nadályok esetleges vagy tbc-s áruaik véréről átfertőzik a vevőt is. A patikárosok borecettel érintik az eladásra felajánlott piócák tapadó korongját, s ha vérzik, nem veszik meg, mert ez annak a jele, hogy lábszáron fogták. Hivatalosan csak a piócanagykerekedőktől rendelhetnek: — ime, ide is bevonult a pióca-egykéz. Jó-e vagy rossz? Nehéz ebben következetes álláspontot tartani annak, aki, mint e sorok írója is, következetesen küzd a polgárosodásért és minden közegészség-

ügyi haladásért, de tudja, hogy tünetek kisszerű javításától nem lehet égrengető változásokat várni.

*

A lápmenti népnek legjellemzőbb rétegéből, izelítőül, rajzoltam fel ezeket a figurákat. Az életformaváltódás szociológiai folyamatának szoborszerű kiábrázolói ők. Változó idők változó társadalmi, gazdasági és kulturális csillagállásához milyen fantasztikus elhajlásokkal, mennyi tündéri otrombasággal, mennyi égi élnélhetetlenséggel s mennyi földi ügyeskedéssel adaptálódtak! Mennyi ősi maradiság, mennyi átörökölt ősemberi tapasztalathoz hozzájáruló új próbálgatás, mely kevés haladás s mekkora távolság a magyar civilizálódás viszonylag zavartalanabb folyamatától! Mily messze van ide a magyar urbanizálódás, mily távoli rétegben erjesztenek fermentáló eszményei. De hiszen ama híres jegyző a kevés haladásra is dohogna.

A bajokért felelősöket és felelősséget keresni és vállalni nem olyan egyértelmű dolog. E sorok írója Kudy Gyula unokájaként csak emlékezik a multra s bár a dohogó ítéletmondás véreben van, hiszen a Peleskei Nótárius sarjadéka, mégsem merészel ítélni, — őse példájára, aki nehézkes kézzel merev magyar szavak mérlegnyelvén ázsiai határozottsággal játszott s mondott megfellebbezhetetlen verdiktet elevenek és holtak felett, haladás és retrográdság, keletiség és nyugatiság bonyolult kérdéseiben. A lápi temetők ős bánatán, méhdongásos lankák nótáján merengeni lehet csak, mint zsindelyes templomokban a Szenczi Molnár Albert ódon zsoltárainak ódon kottáján. Elvesztett községek harangja szól itt dombok és lápok alól: vádolnak bennünket. Vádjaikat elháríthatjuk fejünk felől — török hordára, német őrsegre, világ válságára, országos voltunkra a megcsonkítottságban. De az élő falvak harangjai is vádolnak. A szatmári tömegsors megszállotta a harangok szívegyökerét. Hogy egyáltalán vannak még a református eklézsiák omladozó cintermeiben basszus hangúak, a görög katolikus plébániákon csengő szopránok: az a nagyszerűbb mult emléke. De ahogyan szólnak: az mond valamit, int valamire, kér és figyelmeztet bennünket. Van-e fülünk a meghallására?

Erdős Jenő

JELEK ÉS MAGYARÁZATOK

KRITIKA AZ EGYHAZBAN. A magyar élet izgalmaktól, ellentétéktől fűtött szenvedélyes levegője kezd már egyházaink életébe is beáramlani. Ezen tulajdonképpen nem csodálkozhatunk, inkább az ellenkezője lenne érthetetlen. Akár pap, akár nem pap egyháztag valaki, ma valóban sorsfordulat előtt áll, mint nemzettag s egyházainknak évszázados összeforrottsága a nemzet életével olyan szerves természetű, hogy sebeik majdnem egyszerre sajognak fel. Majdnem ötven esztendeje már, hogy „új szelek zúgatják a vén magyar fákat“ s ez a szél egyszerre kapott bele a magyar közélet, a magyar kultúra s a protestáns és katolikus egyházak fáiba. Az újkatolicizmus, a protestáns belmissziós mozgalom és Adyék magyar szellemi ébredése majdnem egyidőben kezdődött s azóta is, ha nem is mindig együtt, de legalábbis párhuzamosan szaladnak. Zsidókérdés, liberalizmus, demokrácia, fajelmélet, parancsuralom korbácsolják fel ma mindenütt az ellentmondó szenvedélyeket s az egyházak kifelé és befelé élénken reagálnak. A legutóbbi hónapokban jónéhány protestáns lapban olvashattunk a szokottnál keményebb hangú belső kritikákat és sértődött válaszokat, sőt egyik esetben egyházi bíróság elé is került a dolog.

A magyar élet újjáépítésének láza az egyházakra is kiterjedt s elsősorban természetesen a fiatalabb nemzedéket fűti. A fiatalság pedig ősi szokás szerint nem igen kímél senkit és semmit, előszeretettel bírálgat s legszívesebben tabula rasat csinálna, hogy a saját feje után építsen újra mindent.

Meg kell azonban fontolni, hogy az egyházi élet nem „közélet“, az Egyház nem földi érdekek, hanem az időfeletti Ige letéteményese. Az a politikus hang, ami újabban belül is elhatalmasodni kezd, épen az időfeletti Igét szorítja háttérbe. Valljuk meg, hogy ezt a hangot nem az ifjúság hozta be az egyházi életbe, hanem örökölte liberális apáitól s most épen a régi szellem ellen akarja felhasználni. Jogossága és helyénvalósága azonban régen is, most is vitatható.

Anélkül, hogy a viták tárgyi vonatkozásait érintenők néhány alapvető kérdést le kell szögeznünk. Az idősebb nemzedéknek meg kellene fontolnia azt, hogy azok az intézmények és alkotások, melyeknek milyensége teszi a nézeteltérések tárgyát, nem csak a ma számára készülnek. Teszem, ha szobrot emelnek, azt emberi számítás szerint a fiatalok tovább fogják élvezni vagy ócsárolni, mint az idősebbek, az újonnan épülő templomban a fiatal pap tovább fog szolgálni s a fiatalabb hívő tovább fog ájtatoskodni, az új törvények és az új szervezet pedig tovább határozza meg a holnapot, mint a gyorsan elfutó máé. Ezért kér a fiatalság megértést a másik oldalról. Viszont a fiataloknak is tudniök kell, hogy az Egyházban a földi keretek mérhetetlenül

jelentéktelenek az Ige fontosságához képest. Ami isteni az Egyházban, az megmarad, ami földi, az mindenkör változásnak van alávetve s ezért ha még olyan jó ötleteink is vannak s ha ki tudja milyen nagyszerű újításokat akarunk is végrehajtani, azok a jövő távlatában kicsinyes, gyorsan avuló fontoskodásoknak tűnnek fel. Az Egyház szervezet, ugrásokat nem tűr az életben s ha a politikában lehetünk is radikálisok, az egyházi életben valóban „fontolva haladóknak“ kell lennünk. Az egyházi élet belső kritikájának hangját földi szempontból ezek a megfontolások kell, hogy irányítsák és csak másodsorban jöhet számításba az az aggodalom, hogy „mit szól hozzá az ellenség és a laikus?“

A világ dolgaiban az igazság rendesen a két ellenvélemény között szokott lenni. Ebben az esetben azonban nem közöttük, hanem fölöttük áll. Nem igazságunk miatt igazulunk meg, hanem ingyen kegyelemből hit által. A kegyelem pedig nem a viták, hanem a szeretet birodalmába tartozik. Agoston szavai lebegjenek minden ítéletmondó szemei előtt: „in veritate firmitas, in dubiis libertas, in omnibus autem caritas.“ A két fél fölött az Isten igazsága áll s az Ige figyelmeztetése: Tiszteld apádat és anyádat. Ti szülők pedig ne ingereljétek a ti gyermekeiteket. Végül pedig: ne ítéljétek, hogy ne ítéltessetek.

KI AZ „ŐSKERESZTÉNY?“ Ez a szó ma lépten-nyomon felbukkan. Modern kifejezéssel élve e modern időkben, konjunktúrája van az „őskereszténynek“. Napilapok hirdetéseiben olvasuk, hogy „őskeresztényt“ keresnek üzlethez, vállalathoz alkalmazottnak, sőt vezető állásba, nem egyszer az „üzletszerző“ népszerű mesterségére. Vagy pedig büszkén ajánlkozik ilyen kitűnő tulajdonsággal rendelkező szerencsés egyén.

Bármily reménytelen vállalkozás, mégsem mondhatunk le arról a feladatunkról, hogy a mai fogalmi zürzavarban rendet teremtsünk. Így az „őskeresztény“ fogalma körül is. E szó a mai közhasználatban egyszerűen olyan egyént jelent, akinek semmi-féle öregapja, öreganyja nem volt soha zsidó, vagy legalábbis senki sem emlékszik rá, — vagy: nem lehet rábizonyítani. Mint ahogy „ősmagyar“, sőt „ősárja“ az, akinek a családja olyan „őskeresztény“, amely már nagyon régóta hazánkban él. Az „őskeresztény“ azonban távolról sem ezt jelenti. Az őskereszténynek az első kereszténynek voltak. Az első, akik Krisztust követték szívvel-lélekkel, „lélekben és igazságban“, felvéve az Ő keresztjét, katakombákban bujdokolva és cirkuszok porondján mártírhálált halva, szeretve még ellenségeiket is, szegényen és alázatosan, akik számára keresztyénségük üldöztetést és hálált hozott, nem pedig állást és magasabb fizetést. Akik kereszt és vadállatok előtt hirdették magukat keresztyéneknek. S nem magukkal-lető kacérsággal mutogatták ezt a csábító tulajdonságot, mint a mai „őskeresztények“. (J. T.)

A VÉR SZAVA. Nem tudom, más is észrevette-e, de én a minap társasági beszélgetés közben egy különös dolognak voltam tanúja. Emberekről volt szó, s a társaság szinte egyöntetűen, láthatóan egy közvélemény kifejezéseként, minden megtárgyalt személyiség jellemének, tetteinek, gondolkozásmódjának forrását származásában, „fajiságában“ vélte felismerni. A legnagyobb határozottsággal állították, hogy ez meg ez azért ilyen meg olyan, azért tanúsít ilyen meg olyan magatartást bizonyos kérdésben, azért éli azt az életformát, amit él, mert német, vagy magyar, vagy zsidó, vagy szláv. „Persze, megszólalt benne a vér“, mondták valakire. „Nem csoda, hogy olyan, hiszen megmagyarázza a származása.“ Ilyen, s ehhez hasonló apodiktikus megállapítások röpködtek. Elcsodálkoztam és elborzadtam. Hát az ember, az emberi egyén, s az a szellem, amely közös minden „faj“ és nemzet bárminő származású gyermekével, az már semmi? Nem is lehet arra gondolni, hogy egy gondolatot, magatartást, életformát, cselekedetet talán mégsem kizárólag a „vér“, hanem a szellem, az egyéni eltökélés, az erkölcsi elszánás és akarat diktál? Szóba sem jöhet, hogy ő maga, a személy formálta magát olyanná, amilyen, vagy hogy az, amit gondol és tesz, nem „vér“ szava, hanem a Léleké benne? S ezzel a „modern“ felfogással persze együtt jár, hogy az egyén nem is íteltetik meg általános emberi, hanem csak a „faji“ mértékkel. Ki kérdi azt ma, milyen ember vagy, hogyan teljesíted a minden ember elé írt isteni törvényeket. Csak a „faj“ von felelősségre, s azt kutatják, azt hogyan szolgálod. S hogy hogyan kell szolgálnod, azt természetesen nem lelkiismereted, hanem ez a modern „faji“ közvélemény írja elő.

Ez a különös mai materializmus — száz év előtti, tudományosan régen megcáfolt és túlhaladott elméletek megkésett utóhajtása — lassanként teljesen szétbomlasztja az emberiséget, az emberiség egységének és egyetemességének eszméjét a lelkekben, s ugyanekkor megsemmisíti az egyént is. Állattá degradálja teljesen az embert, s állatiságát eszménnyé emeli. Az embert testi eredete, mivelta, „fajisága és vére“ határozza meg, mégpedig kizárólag és menthetetlenül, s az ember erkölcsi feladata e törvénynek való engedelmség. Így szól e tanítás.

Am a ma elhatalmasodott tömegeknek éppen ez kell. Mily könnyű és kényelmes erkölcs ez! Istenem, ki érzi az emberiség egységét, ezt a ködös általánosságot. Mennyivel kézzelfoghatóbb kerítés itt köröttem a faj és a vér. Micsoda érthetetlen és ijesztő dolgok az egyetemes humanizmus és a szellem normái! Honnan volna nekem erőm ezekhez? Mennyivel egyszerűbb a „faj“ jó gyermekének lennem, hiszen csak a „vér“ szavát kell követnem. Nincs felelősség rajtam! Mindenért, egész valamért, tetteimért, gondolataimért érzéseimért a „faj“ és „vér“ felel. S az a helyes és „természetes“, amit ők diktálnak. Nekem csak engedelmesen oda kell adnom magamat. Ki beszél ma már a halhatatlan lelkekről, melyért felelős vagyok? Ki hiszi ma már azt, hogy meg

kell ölnöm magamban a „természetes“ embert az üdvösségért, a Lélekért, s új emberré, lelki emberré kell válnom? Ó nem, a „fajt“ kell magamban úrrá engednem, a Lélek helyett a „vér“ szavát.

S az újságokban „keresztény fajú“ alkalmazottakat keresnek a perccént végett. Ennek a „jobboldali, keresztény, faji alapon álló világnézetnek“ ez a képtelen fogalom a legnagyobb diadala. Hiszen igaz, Augustinus is beszél egy helyen arról, hogy bármily sokféle eredetű, nyelvű, szokású nép él is a földön, voltaképpen valamennyien csak két fajtára oszthatók, a civitas terrena és a civitas Dei polgárai. Az utóbbi fajta nyilván a kereszténység. De ez a keresztényen „faj“ alighanem más értelmű, mint az újságok keresztjei. Ez a „faj“ nem a „vérben“ él. (J.T.)

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

KÉT KÖNYV A VISSZATÉRT FELVIDÉKRŐL. (Svatzkó Pál: *A visszatért magyarok*. Budapest, Révai, 1938. — *A felvidéki magyarság húsz éve 1918—1938*. Szerkesztette a Magyar Statisztikai Társaság Allamtudományi Intézete. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1938.)

Két könyv: az egyik a visszatérők jelentkezése, a másik az anyaország bizonyoságtétele, hogy az elmúlt húsz esztendő alatt éber figyelemmel kísérte mindazt, ami odatúl elszakadt véreinkel történt. Az első tárgyilagossá, szőrény, nem hivalkodik a kapott sebekkel, a rossz emlékekről csak annyiban szól, amennyiben a dolgok megértése szükségessé teszi, inkább arról akar beszámolni, hogy mivé lett húsz év alatt a Felvidék magyarsága és mit hoz magával, amit az új országépítésnél értékesíteni lehet majd. A másik adatok tömegével, áttekinthető táblázatokkal, térképekkel illusztrálja annak az útnak töviseit, rögeit, melyet ennek a magyarságnak meg kellett tennie, hogy azzá váljék, ami. Ha e két könyv mellé oda tesszük harmadikul az ugyancsak tavaly, az „Ország Utja“ kiadásában megjelent „Magyarok Csehszlovákiában“ című munkát, úgyszólván teljes és összefoglaló képet kapunk a visszatért Felvidék sorsáról és kérdéseiről.

Adatok és egyéni vallomások egyaránt tanúsítják, hogy a Csehszlovákiába került magyarságot hosszú éveken keresztül a „változás élményének“ döbbenete tartotta uralmában. Ez a magyarság sohasem volt önálló életre szoktatva, mint az erdélyi, hiányzott belőle az autonóm öntudat és nem volt megfelelő szervezete ahhoz, hogy maga irányítsa sorsát ellenséges környezetben. A változást nem várta, eleinte nem akarta hinni és sohasem tekintette véglegesnek. Ez okozta kezdeti dermedtségét, melyben a csapások egész sora érte. Külső és belső okok miatt először is vezetői, az állami tisztviselők hagyták ott s vándoroltak át százazres tömegben Csonkama-

gyarországba. Aztán leszakadtak róla a szervesen soha hozzá nem forrott részek, a frissen asszimilált tótok, rutének s főképen zsidók. A magyarság egyedül maradt, kiszolgáltatva az elnyomó hatalom tervszerű elnyomító kísérleteinek. A földreform kihúzta a földet a magyar nagybirtokos lába alól, de csak tessék-lássék juttatott belőle a magyar parasztnak, a többit idegen őslakók, kívülrlőjött cseh-morva telepések s befolyásos csehszlovák politikusok kapták. Bank, ipar, kereskedelem, iskolák kiestek a magyarság kezéből s még az egyházakon belül is megindultak ellene a támadások. A sokat magasztalt csehszlovák demokrácia „áldásai“ közepette a magyarság pusztulásra volt ítélve. S mint ilyenkor mindig, megkezdődött a lelki mérgezés is. 1918—19 „magyar“ emigránsai a cseh kormányzat bőkezű támogatása mellett igyekeztek a pillanatnyi tanácsalanságot kihasználva, baloldali vizekre hajtani a felvidéki magyarokat. A másik oldalon a csehszlovákizmus jó- és rossziszemű apostolai, az „aktivisták“ szerették volna meggyőzni őket, hogy a cseh „demokrácia“ a magyar „feudalizmussal“ szemben egyedül tud nekik emberi életet biztosítani. Nem csoda, ha a maga lábán járni nem tanult magyarság gyámoltalanul tántorgott a kísértések közt. A csalódások azonban felébresztették. Hamarosan kiderült, hogy sem a kommunizmus, sem a csehszlovákizmus nem oldja meg legnagyobb kérdéseit s a demokrácia asztaláról lehullott morzsák nem érik meg a követelt áldozatot, a nemzetiség feladását. A nagy német áramlat már készen álló vitorlába kapott bele és határozottan eldöntötte az aktivizmus, kommunizmus és a megnemalkuvó nemzetiség vitáját. A visszatérés napja nem érte készületlenül a felvidéki magyarságot. Lelkében már évekkel azelőtt úgy döntött, hogy ez az egyetlen út.

A harcot a középosztály kezdte meg, de egymagában nem tudta volna meg-

vívni, mivel a szenvedett vereszeségek elsősorban őt gyöngítették el. Mint nálunk a kommunizmus napjaiban, úgy bizonyosodott be a csehszlovákiai „száműzetés“ húsz éve alatt is, hogy a nemzeti ellenállás és építés igazi alapja a magyar föld népe, a magyar paraszt. Mikor a magyar politikusok felismerték az egyetlen igazságot, hogy a cél és az eszköz egyaránt a magyar nép, harcuk már meg is volt nyerve. A demokrácia igazi értelmét jól megtanuló, de az áldemokrácia által félre nem vezethető magyar falu egységesen állott a magyar ügy mellé s a legutóbbi választásokon már a magyar szavazók 70%-a adta bizalmát az Egyesült Magyar Párt fiatal vezetőinek.

A felvidéki magyarság új „nemzeti realizmusa“ elsősorban a részletmunka megbecsülésének tanulságát hozza az erre, sajnos, kevés gondot fordító törzsmagyarságnak. A szövetkezetek, népbankok, népművelő egyesületek, népi politika nagy felvidéki tapasztalatai óriási segítséget jelenthetnek az anyaország szociális újjáépítésében. Az a tárgyilagosság, mellyel a felvidéki magyarok pl. a tót-magyar viszonyt szemlélik, követelő szüksége politikai gondolkodásunknak. Ha ezek a tanulságok egyszer érvényesülhetnének, kiderülne, milyen fejedelmi, mert szellemi ajándékkal lepte meg a Felvidék az összmagyarságot. Valóban kár volna, ha a felvidéki magyarság legbelsőbb, egy harcos élet árán megszerzett mondanivalói legfeljebb divatos szólalomokká válnának, a helyett, hogy az életet termékenyítenék meg.

Ernyei Gáspár

SCHÜSSLER, WILHELM: MITTEL-EUROPA ALS WIRKLICHKEIT UND SCHICKSAL. (Köln, 1937.)

A kis könyvecske történeti elmefuttatásokat foglal magában s nagy számban napvilágot látó hasonló természetű kiadványok közül mivel sem emelkedik ki. Mégis figyelmet érdemel, mert arról tanuskodik, hogy az új német nacionalizmus miként termékenyíti meg a történeti távolokat kereső művelt főket s hogy ezek nyomán a német nép küldetése a múlt századokra milyen

új megszövegezését nyer. E küldetés tere „Közép-Európa“, mely alatt „történetileg és népileg az a terület értendő, ahol németek zártan vagy más népek között mint népcsoportok élnek“. Itt Közép-Európának a földrajzi és politikai vonalaktól független „népi“ definícióját kapjuk s bár ez a meghatározás nyilván csak a német köztudat számára használható, az író rendületlenül állapítja meg, hogy „ez a tér a maga sorszerű egységét csak a németek által nyeri el“. Ez a német népi értelemben felfogott Közép-Európa — miként a cím hirdeti — „valóság“ és „végzet“ s a „csehek, délszlávok, magyarok, lengyelek, románok stb. ezzel a térrel önmagukban nem tudnak mit kezdeni, e tér népeit csak a németiség fogja össze, mert ezen a téren mindenütt jelenvalók“. Az „össznémet egység“ a keleti német kolonizációkból következik s az össznémet népi felfogás a történelmi Ausztriának két feladatot utal ki: Csehország bevonását a német uralmi körbe s Magyarország meghódítását a töröktől. Szavai Jenő győzelmei következtében Magyarország a császári ház legfontosabb országa s a „német Közép-Európának előretolt őrszeme“ lett. E szemléletben a „német nemzeti probléma“ megoldásának kísérletei egyúttal mindig „Közép-Európa új szervezeti formái is“, de az 1867-ben megépített dualizmus a monarchiában a magyarok uralmát jelentette. A „közép-európai tér összes népeinek“ összefonódása a nemzeti gondolat azonos vagy hasonló fejlődése következtében állott elő s e gondolatra a németek tanították a népeket, jóllehet ezek később ellenük fordultak, mert a felszabadított népek Bismarckra történő hivatkozás szerint nem ismerik a hálát, hanem „igényteljes“-ek. A kis könyvecske így végig átértékelve „Közép-Európa“ történetét, végül a népi gondolat diadalmas útjával foglalkozik s arra a megállapításra jut, hogy a „szerves népiség“ gondolata tulajdonképpen Ausztriában cseh ösztönzésre az étatizmus korában született meg s e tekintetben döntő fordulatot jelentett az 1905. évi morva kiegyezésben elismert „személyiségi elv“.

Könyvek és írók

Az olvasó az egymásra torlódó s meglepetéseket halmazó sorokban nem a történelem hajlíthatatlan szellemének tanítását, hanem napjaink eseményeinek zúgó lüktetését érzi. E gondolatfuttatók minden időknél jobban fejezik ma ki, hogy a világnézeti áramlatok az elmúlt korok eseményeit és mozgató erőit saját igazolásukra minden mérték nélkül írják át. Annál kevesebb bennük a maradandó s felettük maga a történelem megvesztegethetetlenül áll... A könyvecske egyébként 1937-ben, tehát még Ausztria csatlakozása és a csehországi események előtt jelent meg.

Szabó István

szentmihályiné Szabó Mária: **ÖRÖK TÁRSÁK.** (Regény. Bp., 1938. Singer és Wolfner kiadása.)

Zavaros, nyugtalan korunk önkénytelenül a multhoz fordul vissza, hogy ideálokat keressen a maga számára. Bizonyosan ez az ösztön vezette Szentmihályiné Szabó Máriát, mikor Lorántffy Zsuzsánnát és I. Rákóczy Györgyöt választotta regénye témájául. Egysíkú, egyvonalú jellemeket, kik, — mint nemesérből vert plakettalakok, — tekintetüket örökérvényű eszményekre függesztették s azoktól el nem tértek egész életükben. Ez az eszmény „Isten őszent felsége“ parancsolata szerint: a biblia, a „kalvilliai religió“.

Az Örök társak folytatása az író előbbi történeti regényének, a Lorántffy Zsuzsánnának. I. Rákóczy György trónrajutásától Lorántffy Zsuzsánna haláláig, 1660-ig terjedő korszakot foglalja össze: a 17. század első felét, a nagy vallásharcok, hitviták korát, melyben a török terjeszkedés és a Habsburg uralom ütközésén harcol függetlenségért, vallásszabadságáért a maroknyi magyar. Gigászi és reménytelen ez a küzdelem, de vannak vezérossilagai; elsősorban a nagy, protestáns, erdélyi fejedelmek: Bethlen és I. Rákóczy. Ezt a hatalmas anyagot az író biztos kézzel fogja össze. Nem történeti regényt ír 19. századi értelemben. Nem alakított történelmet ad, nem életrajzokat kovácsol cselekménnyé történelmi alakokból és hátterből; de nem is könnyed regényes tör-

ténelmi életrajzot, mint az ma divatos. Inkább a kettő között mozaikból, amelyek reálisak, érdekesek, színesek és szinte már önálló létet kapnak, mint Patak, Várad, Gyulafehérvár, Fogaras, Munkács stb. várak élete. Személyek szerint: Brandenburgi Katalin, Széchy Mária, Báthory Zsófia, a két Rákóczy fiú: György és Zsigmond életrajza, Pál, a hűséges, eszes gnóm szereplése, stb. Hogy a sok részlet között el nem tévelyedünk, annak oka, hogy a mozaikok között mindenütt ott csillog egy nemesfényű ékkő: Zsuzsánna és György halhatatlan szerelme. Egymást segítő, örök társak ők életben és halálban. Ez a fény vezet bennünket végig a regényen, ez kerekíti egységessé az anyagot, húzza meg köréje a kontúrt. Ha az olvasó érdeklődése itt-ott elbágyad is a részletek halmozása vagy az anyag egysíkúsága, puritán egyszerűsége miatt, — ez a végtelenbe vetülő fény visszahívja.

A nyelv finoman régies, alig észrevehető árnyalatokkal. Mélyről eredő, tartózkodó lírai hang vonul végig a könyvön, visszatérő jelzők adják meg gyöngéden lüktető ritmusát. *Debreczeny Lilla*

HARSÁNYI ZSOLT: **MAGDOLNA. HÁROM SZERELEM REGÉNYE.** — (Singer és Wolfner kiadása. Budapest.)

Harsányi Zsolt legújabb műve a nagy, komoly és korszerű regény pretenziójával lépett a magyar olvasóközönség elé. Igényt tarthat tehát arra, hogy a bíráló legélesebb sugárkévéjét bocsássuk rá és megfigyeljük, fog-e ebből a fényből valamit érces csillogással maradandó érték gyanánt visszaverni.

A Magdolna három kötete látszólag hármas tagozódású regényt jelent. Valójában azonban három teljesen külön történetet mond el. Ebből az is következik, hogy a műfaj megjelölése téves: nem regény ez, hanem három önmagában befejezett novella. Nem regény, mert nincs egységes meseszövege, nincsenek az egész regényen végigvonuló sorsok és szereplők benne. — Más-más kötetben más-más alakok bukkannak föl s csak anynyiban élnek, amennyiben sorsuk a Magdolnával összefügg.

Magdolna volna tehát a „regény“ egyetlen állandó szereplője és életteljes alakja. De csak látszólag az, mert valaképpen nem egy Magdolna van, hanem — három. A három külön történet főhőse három különböző személyiség, nem látjuk, nem érezzük a tavaszi, a nyári és az őszi főalak egymásból fejlődő folytonosságát. Különösen az első kötet finom leányalakját nem bírjuk felismerni a második kötet asszonyában. Az író igyekszik a külső összekötő vonalakat meghúzni, de sem a két történetet elválasztó nagy időt áthidalni, sem a belső folytonosságot elhíhetővé tenni nem bírja. Ha ezeket az előbbi kötetben történetekre való utalásokat elhagyná és más nevet adna hősnőjének: senki sem érezné ugyanannak a három novella főszereplőjét.

A legkülönösebb, hogy a három történet egy és ugyanaz. Mindenik kötetben az történik, hogy egy rokonszenves nő arra érdemtelen férjbe szeret bele. A tizenhét éves leány egy csinos, szoknyabolond huszártisztbe, a fiatal özvegy a nagy íróba — aki azonban a történet folyamán igen méltatlanul viselkedik vele szemben — s az idősebb asszony — egy parvenűbe.

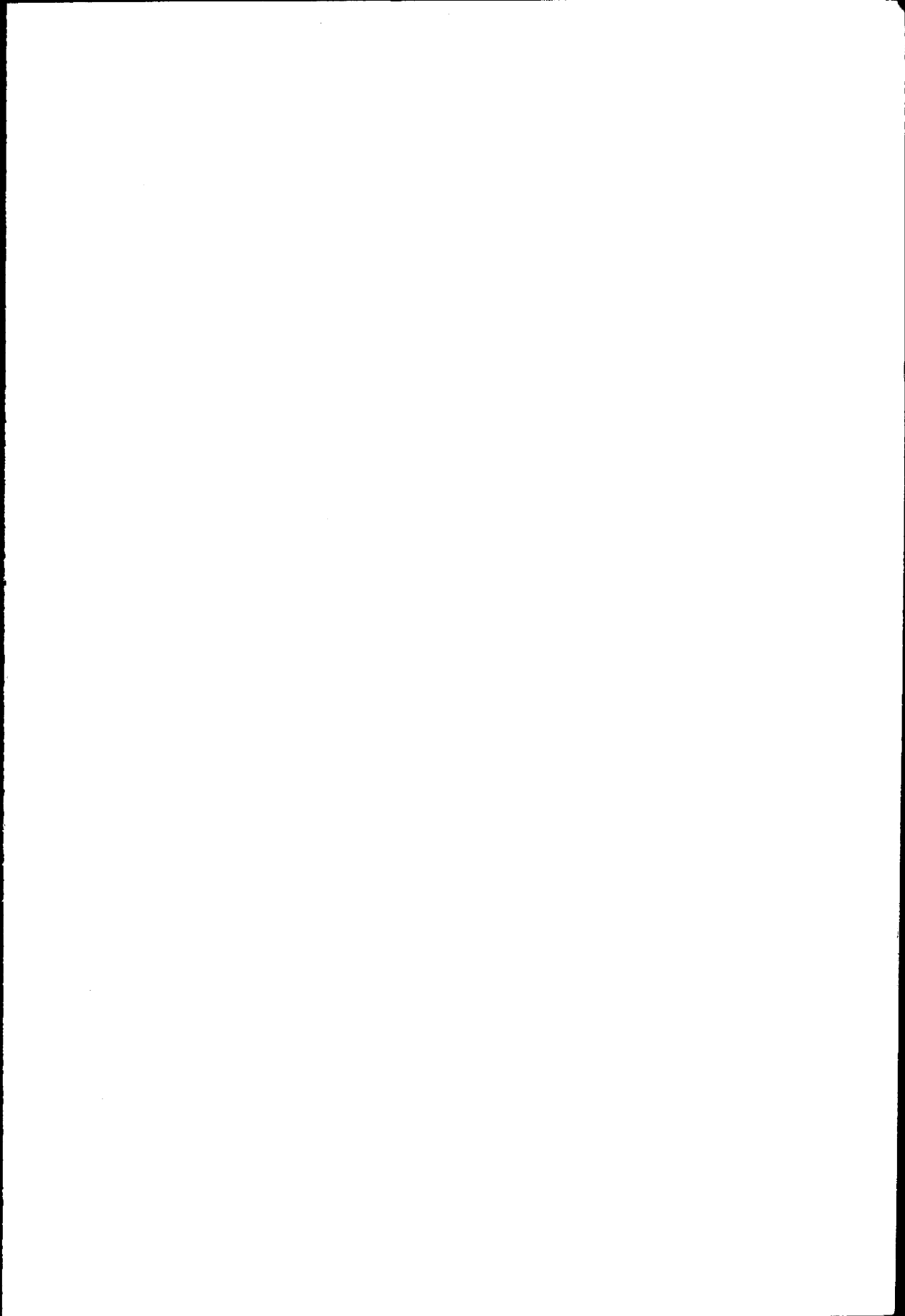
Az az érzésünk, hogy a magateremtette hőssel elég kegyetlenül bánik el írója. Az olvasó nehezen nyugszik bele abba, hogy ez a jólnevelt, művelt dzsentri-leány, majd asszony csak méltatlan férfiakra talál. Nem értjük, hogy miért nem okul a tapasztalatokon és hogy miért ítéli Harsányi arra a szörnyű megaláztatásra ezt a nemes veretű asszonyt, hogy őszi szerelemként egy általa fölemelt emberrel bonyolítja deklásszé viszonyba. Az ízlés szempontjából is kínos az epekedés vergődése, hiábaváló, minden büszkeséget félretevő esengése, hogy aztán ez az egyáltalában nem rokonszenves sznob az asszonyt saját, épp annyira rokonszenven nélküli leányával csalja meg. — Mintha csak Detky Pál, a nagy író akarna ezzel bosszút állni azért, hogy barátnője olyan szilárdan tudott meg nem bocsátani, mikor ez a kitűnő ember a szerelmük számára rakott fészekbe más nőt cipelt fel.

A magában véve vígasztalan történetet Harsányi elmés megfigyeléseivel fűszerezi. A spanyolországi út alkalom arra, hogy saját úti emlékeit elevenítse föl. Fínom értője a műemlékeknek, dilettáns nyelvészkedései azonban egy nagy szerelem föllobbanó hajnalába aligha illenek bele. (Tudj' Isten: e sorok írója tudományosan foglalkozott nyelvészettel, de sohasem jutott eszébe, hogy útitársnőit ezzel szórakoztassa.) Van ezen kívül is több olyan mellék-csevegése (színdarab írása és előadása, a szerkesztőségi szoba, irodalmi grófné, bridzselés-kor használt kifejezések gyűjteménye, stb.), amelyek inkább a Pesti Hírlapban között karcolatok anyagául kínálkoznak. Joe Pardy ausztráliai író történetét magam hallottam a könyv írójától, egy Karinthy-szerzői esten előadni. Általában Harsányi könnyed zszurnalizmusa sokat ártott a regényírónak.

Ha cselekmény- és jellemfejlesztő készsége csekély is az írónak, vannak azért könyvének erős oldalai is. Különösen az első kötetben találunk ilyeneket. Bele tudja magát élni egy fiatal leánylélekbe, el tudja kapni anak nézőszögét. Művészi természetes eszközökkel érzékelteti meg benne a világot nem ismerő naivságon öntudatlan ösztönösséggel átütő érzékiség első megjelenését. — Egy-egy lelki helyzetrajz, érzelmi keresztmetszet később is sikerül az írónak, legerősebbnek mégis az első kötetet tartjuk. Azt is elismerjük, hogy könyvének egyébként leglehangolóbb részében, az utolsó szerelem történetében is jól festi meg a belső vívódást. Csak éppen hogy nem egyezik ez a nő Magdolna öntudatos, büszke, nemes egyéniségével.

Ezek a finom pszichológiával megírt részletek nem találtak alkalmas kötőanyagot a regény más természetű elemeiben, sőt Magdolna alakjának erőteljes kidomborítását sem szolgálják harmónikusan. Talán ez az oka, hogy az író által is hármias felosztásúnak jelzett cselekmény, az létele három különböző pontján élénk lépő főalak egy képbe olvadását inkább gátolja, mint elősegíti.

Szabó Richárd.

SYLVESTER

PROTESTÁNS SZEMLE

4

TARTALOM :

Makkai Sándor: **Nemzet és ifjúság** ● Sz. Kun Béla: **Az egyház és az állam jogi kapcsolatai** ● Áprily Lajos: **Rohan a kő** (vers) ● Pröhle Károly: **Nemzeti állam és felekezeti iskola** ● Vasady Béla: **Egyház, nemzet és állam** ● Ernyei Gáspár: **A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság konferenciája** ● Joó Tibor: **Faj és nemzet** ● Karácsony Sándor: **Szondy György** ● Reményi József: **Szemafor** (vers) ● Szathmáry Lajos: **A protestáns nevelési eszmény és középiskoláink** ● Holló Ernő: **Kopjafás magyarok** (vers) ● **Jelek és magyarázatok** ● **Könyvek és írók**

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
FŐSZERKESZTŐ: MAKKAJ SÁNDOR FELELŐS SZERKESZTŐ: KERECSENYI DEZSŐ
FŐMUNKATÁRSÁK: PRÖHLE KÁRÓLY, RÉVÉSZ IMRE, TÚRÓCZY ZOLTÁN

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

PAP FERENC: Muraközy Gyula: A válság megoldása — — — —	220
MADY ZOLTAN: Borotvás-Nagy Sándor: Közgazdasági művelődésünk —	220
FEHER GABOR: Kiss Lajos: A szegény ember élete — — — —	221
KERECSÉNYI DEZSŐ: Brisits Frigyes: A XIX. század első fele — —	222
V. SZÖNYI SANDOR: Zsindely Ferenc: Dunáról fúj a szél... — —	222
JÉKELY ZOLTAN: Kolozsvári G. Emil: Alvajárók — — — —	223
SZABÓ RICHARD: Robert Graves: A vitéz Belizár — — — —	224

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, könyveket, folyóirat-cserepéldányokat a felelős szerkesztő címére (Budapest, VII., Lövölde-tér 2. II. 1.) kell küldeni. Az előfizetés, megrendelés és szétküldés ügyeiben a kiadóhivatal (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.) illetékes.

A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk. Kéziratokat a szerkesztőség nem őrizz meg és nem küld vissza.

Minden közleményért írója felelős.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).

Felelős kiadó: Szabolcska László.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.

A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.

Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

Nemzet és ifjúság

Trianon tragikus két évtizedében ifjúságunk olyan válságos helyzetben növekedett fel, melynek történelmünkben aligha akad párja s amely sokszor szinte reménytelennek mutatta egész jövődöröket. Belülről, lelkiileg nézve ezt az ifjúságot, mely az összetört nemzeti géniusz gyöngeségekkal és lázrohamokkal terhes időszakában volt kénytelen kibontakozni, egyáltalában nem csodálkozhatunk azon, hogy szellemisége az evangéliumi beteg gyermek állapotára emlékeztetett, akiről írva van, hogy „gyakorta esett a tűzbe és gyakorta a vízbe, néma lélek volt benne, amely szaggatta őt, úgyhogy tajtékat túrt, fogát csikorgatta és elfonnyadt.“ De hasonlóan súlyos volt ifjúságunk külső helyzete is, mert az összeszűkülő magyar ég alatt nem tudott levegőhöz jutni, életheletőséget biztosítani magának s így kezdte elveszíteni az élet értelmébe vetett bizalmát.

Most, hála Istennek, mind a két szempontból kezd megváltozni a magyar világ. Aggódva, de mégis reménykedve figyeljük a magyar nemzeti szellem újjáébredését, mely a sajátos magyar faji tulajdonságok és értékek előtérbenyomulásában kezd felhajnallani. Másfelől a magyar igazságnak a külső világban való, legalább részbeni érvényesülése is azzal biztat, hogy felnövekvő nemzedékünk teljesebb és egészségesebb módon fogja megtalálni helyét és szerepét az életben.

Ma tehát ismét több okunk és jogunk van bízni abban, hogy ifjúságunkban tényleg a nemzet életereje juthat kifejeződéshez és valósulhat meg a gyakorlatban is. Lelki szemeinket reménykedve fordítjuk egy eljövendő jobb magyarság felé, melynek ifjúságunk a záloga. Ennek a jövődörök érdekében szükséges elmélkednünk arról, hogy mik azok a nemzetnevelési feltételek, melyeknek megteremtése ifjúságunkat valóban a nemzet életerejének hordozójává teheti?

A legközelebről elmúlt hónapok történelmi eseményei közmeggyőződéssé érlelték mindnyájunkban azt, hogy jövődörök legelső feltétele a katonai szellem és életrend uralomrajuttatása a nemzetnevelés egész területén. A katonai rátermettség és életeszmeny különben sem idegen a magyar lélektől, sőt azt kell mondanunk, hogy ez az a sajátos, öröklött létmód, amelyben a magyar természet és szellem a maga teljességében megvalósítható, kiélhető. Érténünk kell ez alatt természetesen és mindekelőtt a katonai létforma legközvetlenebb és legszószerintibb jelentését, a honvédelemre való mindenirányú felkészítést. De nemzetnevelői szempontból érténünk kell alatta ennél is tágabb és mélyebb felfogásban, Zrínyi Miklós szellemében azt az életparancsot, mely szerint a magyar nemzet csak úgy létezhetik, ha egészében és teljes életrendjében katonáivá válik, azaz képes lesz önmagát úgy fizikailag, mint szellemileg megvédelmezni és

kifejteni mind külső, mind belső veszedelmek ellenében. Így értelmezve a katonai szellemet, az a magyar életerő állandó készenlétét jelenti, a testileg-lelkileg felszerelt, tervszerűen mozgó-sított és tökéletesen engedelmes életerőt, amely legfőképpen a szervezett és kiképzett ifjúságban testesül meg.

Senki előtt sem lehet kétséges, hogy igazi létérdekünk felismerése nevelői gondolkodásunk alkalmazását követeli ehhez a létérdekhez. Az ifjúság élete eddig inkább csak periódikusan volt belefogva a köznevelés szervezetébe, az iskolaköteles életkorban, illetve a tanév szorgalmi időszakai alatt.

De máris történtek intézkedések s minden bizonyjal ezután mind erőteljesebben fognak történni új és új törvényes lépések arra nézve, hogy a nemzetnevelés időtartamban és belső tartalomban egyaránt a megszakítatlan folytonosság irányában teljessédjék ki, ami azt fogja jelenteni, hogy a nemzetnek állandó mozgósítás alatt kell tartania ifjúságát a nagy magyar életterv harcára, és pedig az eddiginél jóval zsengebb életkorától kezdve önálló emberré lételéig, sőt az iskolai nevelés keretén túl is, magának a nemzeti életnek nagy iskolájában, gyakorlati munkamezején és harci frontján. Ha egyszer a nemzet felismerte válságos helyzetét s vállalta a harcot jövőjéért, akkor többé egyetlen tagja s így a gyermek és az ifjú sem lehet csak önmagáé, nem lehet kiszakított módon szűkebb családjáé sem, hanem családjával és minden képességével együtt nemzetéé. Bár ebben a tekintetben már állanak előttünk idegen minták, mégis határozottan kell hangsúlyoznunk, hogy a magyar nemzetnevelés katonai eszménye csak a saját ősi örökségéből érthető és valósítható meg. A katonai eszmény ősi sajátja a magyarnak s teljesen megfelelő nemzeti természetünknek és szellemünknek, de sajátos magyar módon, melyet az jellemez, hogy sohasem jelentette az egyéni értékek és öntudatos akarat szolgai módon való megsemmisítését, sőt azoknak mindig ösztönző és kifejlesztő külön-külön feladatokat nyitott, mert azt akarta, hogy a katona hős legyen és ne báb, de viszont arra az öntudatos odaadásra épült, hogy az egyén nem önmagáért él és harcol, hanem a nemzetért és éppen ebben a közösségben lesz igazán önmaga, mert egyéniségének legjával szolgál. Az ilyen magyar értelmű katonai nemzetnevelés elsősorban azt követeli meg, hogy az életcél tekintetében félreértés nélküli megegyezés legyen az összes egyének között. Ennek meggyőződéses vallására kell nevelnünk kezdettől fogva minden magyar gyermeket, ebben kell megalkuvásnélkülivé edzenünk minden magyar ifjút. Ez az életcél világos és kétségnélküli: azt kell teljesen kifejleszteni és életerős virágzásra juttatni a nemzeti élet minden terén, ami gondolkodásban, érzésben és akarában gyökeresen, tisztán magyar. Tanúlni, amint Zrinyi mondta, mindenkitől lehet és nem szégyen, de életünket Isten után csak önmagunkból meríthetjük s idegen minták gépies másolásából magyar jövődőt nem teremthetünk.

A katonai szellemű magyar nemzetnevelés az egyének fel-

készítésén túl a nemzeti társadalom jellegét is döntően alakítja a felismert létérdekhez. A katonaság, a hadsereg egy olyan zárt társadalom, amelyben az egyének helyzetét, szolgálatát, összeműködését kizárólag a haditerv dönti el. Meg nem szolgált előjogok, ellátásbeli és felszerelési aránytalanságok, célszerűtlen beosztások, különcélú elszakadozások, egymás cserbenhagyása, a betegek és sebesültek elhagyása a hadseregben lehetetlen végzetes következmények nélkül. Éppenígy a magyar életterv számára mozgósított nemzeti társadalom is csak szerves és fegyelmezett egység lehet, és pedig testvéri egység, melyben teljes és arányos ellátottság és összeműködés, a legjobb erők célszerű kifejlesztése és felhasználása s a káros és mérges túlburjánzások kigyomlálása a győzelem biztosítója, míg minden ezzel ellenkező tehertétel végzetes lehet és lesz. Tekintély, fegyelem és engedelmisség természetesen alapvető fontosságúak s a katonai szellemben nevelt ifjúságnak öntudatosan kell maga felett álló vezéreket tisztelnie és követnie, de ha az a nevelés jó volt, akkor az engedelmisség szívbeli lesz, mely a nagyobb tudás, a több tapasztalat és az atyai jóakarát készséges elismerésén alapszik. Bár ez az eszmény mindenesetre férfias, maga a szellem éppenúgy érvényes a női ifjúságra is, melynek a maga képességeivel és értékeivel harmonikusan kell kiegészítenie a sereg képét, minthogy a háborúban egész csomó olyan feladat van, amit éppen a nő tud legjobban megoldani és teljesíteni.

Nemzetünk erejét az ifjúságban a katonai szellemű nevelés azáltal fejleszti és edzi meg, hogy ösztönző és összetartó életkeretet ad neki. Ebben a keretben azonban tartalom van s az életerő ennek a tartalomnak érvényesítését szolgálja. Ez a tartalom a magyar nemzeti műveltség. Nemzetünk életereje az ifjúságban csak akkor teljesezhetik ki, ha ez az ifjúság művelt. A műveltség hatalma az, amely jövendőnket minden fegyvernél jobban biztosítja, sőt fegyvert is csak általa tudhatunk eredményesen hordozni és használni.

A nemzeti műveltség műhelye a nemzeti iskolarendszer, a maga nevelő és oktató munkája által. Az önerejének teljességét élni akaró nemzet a maga iskoláját mindennél fontosabbnak tartja és becsüli.

Annak az iskolának, amely a nemzeti műveltség tényezője akar lenni, két jellemvonásának kell kiemelkednie: a legelső foktól a legfelsőbbig egységesnek kell lennie és a legkisebb részletektől a legegyetemesebb célkitűzésekig gyakorlatinak. Egységessége azt jelenti, hogy különböző fokozataiban is ugyanazt a tartalmat adja, szélesedő és mélyülő módon és ugyanarra az életcélra nevel. Gyakorlatisága pedig abban áll, hogy a magyar ifjúságot a magyar létérdek szolgálatára készíti fel.

Ezért kell megalkuvás nélkül törnünk arra, hogy az iskola által épített műveltség most már valóban magyar nemzeti műveltség legyen és soha többé ne lehessen idegen vagy nemzetközi másolat, mely nem a magyarság testéből nőtt ki saját élő

páncéla és éltető tápláléka gyanánt. Nem szabad ezért egy pillanatig sem szégyelnünk vagy tagadnunk, sőt teljes öntudatossággal kell hirdetnünk, hogy iskolarendszerünknek a magyar nemzeti élet elsajátítási és begyakorlási műhelyvé kell lennie.

A magyar műveltségnek nem lehet más célja, mint a magyar önismeret az élet és a világ nagy összefüggésében.

Ezt a műveltséget nem szabad sem kevesebbnek, sem szűkebbnek tartanunk az eddiginél, hanem tudatosan másnak kell tartanunk, mivel benne minden tudásunk, Bethlen Gábor önevelő szellemének értelmében, a magyar igazság szolgálatába kell hogy álljon.

A magyar igazságot kell egész tanítói és nevelői munkánk gerincévé, éltető lelkévé tennünk: ez az idők és tények parancsa hozzánk!

Magyar igazság alatt egy pillanatig sem valamely fél-, vagy részletigazságot értünk, ami végre is hazugság volna, hanem az igazságnak elfogulatlan alkalmazását az élet feltételeire, létformáira, lehetőségeire és céljaira a magyar földön, a magyar testben és lélekben, a magyar nemzeti közösségben. A természet világát, a történelmi multat, az emberi lelket és szellemet, melyek együtt alkotják a tények és értékek világegyetemét, nekünk most, életünk vagy halálunk döntő fordulóján, bátran és következetesen a magyar nemzet létérdekéhez kell kapcsolnunk, mérnünk, alkalmaznunk. Az ismeretek, érzelmek, akarások összessége csak úgy válhatik az ifjú magyarságban életetadó tudássá, erős lelkületté és cselekvő jellemmé, ha magyar önismeretté, magyar szívvé és magyar jellemmé válik.

Hit, vallás, erkölcsiség, — faj, nép, nemzet, társadalom, — test, egészség, sport, honvédelem, — föld, természet, gazdaság, ipar, kereskedelem, — lélek, szellem, mult, tudomány, művészet, — nyelv, irodalom, emberiség, politika: egyszóval az elsajátítandó valóságnak ez az egész fokozatosan kiszélesedő organizmusa, akár mint ismereti kincs, akár mint életgyakorlat, teljes egészében a magyar természet és szellem, a magyar szükségek és lehetőségek, a magyar sors és hivatás, a magyar hit és jövőndő parancsoló szempontja alá kell hogy kerüljön. Így a mi magyar iskolánk a maga életét élő s nem idegent majmoló és szolgáló magyar jövőndőt fog építeni.

Jól tudom, hogy a liberális humanista nevelés elborzad ettől a nemzetpedagógiai célkitűzéstől. Hogyne, mikor az ő nemes tettvágya olyan magyar embereket nevelt, akik a távoli világrészekről, a nagy világtörténelemről, az idegen irodalmakról és a világboldogító nemzetközi mozgalmakról sokkal többet tudtak, mint szülőföldjük talajviszonyairól, flórájáról és faunájáról, saját szenvedő népük küzdelmes történetéről, íróik, gondolkozók és művészeik sajátosan magyar alkotásairól és a magyar nemzeti közösség közvetlen létszükségeiről.

Comenius valamikor azt tanította, hogy az emberben benne van a világ minden alkatrésze s így a közéliről a távolira

haladva, minden megismerhető. Számunkra a magyar nemzeti közösségben benne van a világ és a humánus egésze. Magunkat megismerve, a közelit egészen átélve, eljutunk a világ és az emberiség felé annyira, éppen annyira, amennyire a magyar humánus egészséges élete szempontjából szükségünk van.

Minden további azonban üres nagyképűség és terméketlen álbölcsesség s az az iskola, amelyik talpától tetejéig a nemzeti létérdek igazságára épül, bizonyára elég őszinte és bölcs lesz arra, hogy elvesse a toldott-foldott, idegen mintákat gyarlón utánzó tananyag és módszer sok felesleges, terméketlen és hiú terhét, de viszont mindent fölvegyen a maga élő testébe és munkájába, ami a magyar önerő értékes kibontakozását elősegítheti.

Harmadszor fel kell mutatnunk az ifjúságban érvényesülő nemzeti életerő legbensőbb feltételét. Széchenyi megrázó szavakkal vallotta magáról: Nálamnál őszintébb és hübb magyar egy sincs, erre esküszöm. Azért mégsem tudom felejteni, és ezt minden csepp véremben érzem, hogy önálló, halhatatlan lelkű, szabad lény vagyok, ki előtt halandó lényem porban áll s ezért hallgatni kell bennem a magyarnak, ha annak vágyai az igazságos emberrel jutnak ellentétbe.

Ezek a szavak a hívő, lelki magyar megnyilatkozását adják.

A katonai szellem és a nemzeti műveltség akkor lesznek igazi erőforrássá nemzetünk számára, ha fegyelmezett és művelt ifjúsága lelki ifjúsággá, a szó evangéliumi értelmében keresztyén ifjúsággá lesz.

A keresztyén lelkiség az ifjúság életében kettőt jelent. Először azt, hogy általában hívő, tiszta, nagylelkű és jóratörő legyen. Másodsor azonban azt, hogy az igazi, krisztusi szeretetet, az önfeláldozás tevékeny szellemét gyakorlatilag fejezze ki a magyar testvériségben. Az általános emberszeretet csak fogalmi kép, sokszor csalás, mert az embert konkrétan lehet és kell szeretni. Ez pedig a nemzeti közösség valóságos és közeli szolgálatában áll s azt jelenti, hogy égőáldozatul adjuk oda magunkat azért, hogy a magyar nemzet a hívő, igaz, tiszta, szerető emberek testvéri egységévé váljék.

A nevelőkre, a nemzeti iskola felelőseire, a magyar társadalomra, a magyar nemzeti államra az a nagy és felelősségteljes feladat vár, hogy megalkossák azt a nemzeti iskolarendszert, melyben az ifjúság megismeri és előéli az öncélú nemzeti életet és azt a felnőtt nemzeti társadalmat, melyben ez a nemzeti élet csakugyan megvalósul s amely nem csalja meg ifjúságát azzal, hogy az iskola eszményét meghazudtolja s végre lehetőséget is ad az ifjúságnak arra, hogy gyakorlatilag elhelyezkedhessék benne, a nemzet életerejének érvényesítésére.

Az ifjúság előtt pedig ott áll az élet nagy követelése, hogy tudjon bízni és engedelmeskedni nevelőinek s legyen érett arra, hogy a nemzetet szolgálni tudja. Ez a szolgáló életerő az, amelyik álmainkból és látásainkból történelmet és jövőndőt teremt.

Makkai Sándor

Az egyház és az állam jogi kapcsolatai

Az egyház és az állam kapcsolatai kérdésére nem lehet mindenkorra érvényes válasz. Az egyház örökéletű, ha állam nem volna, akkor is fenn kellene állania. Az állam lehet támogatója vagy üldözője az egyháznak, ám ez az egyház létele szempontjából nem döntő. Az egyház is köztekintéllyel fellépő szervezet, de azért nem szükségképpen versenytársa az államnak. Csak ha a földi kötelek túlerősek, válik természetszerűvé a versenytársi viszony. Bár néha a földi törekvésektől való teljes elvonatkozás vonja maga után az állam ellenszenvét. Másrészt az egyház, mint e földön vitézkedő, nem szakadhat el teljesen a földi uralmat fenntartó államtól. Még a szabad egyház szabad államban elrendezés mellett is valamely kapcsolat, legalább annyi, hogy az állam a maga érdekei védelmében az egyház életére is vigyáz.

A magyar királyság, mikor a nyugati kereszténységhez csatlakozott, tág kaput nyitott az ott már kifejlett hierokráciának. Ez itt nem tartotta szükségesnek olyan erővel fellépni, mint a császárság ellen, de sok adat (fermói Fülöp, Gentilis, a királyi adományozás jogának csökkenése, Anonymus felsőhajtása, Zsigmond, Ulászló törvényei) mutatja érvényesülését.

Mire a népvándorlásban jelentkező nagy szétbomlás után a külső rendező hatalom erőteljessé vált, akkorra az egyház méltóságviselőinek minden ügy intézésére befolyása minden országban olyan erős lett, hogy munkájukat mellőzni nehéz lett volna akkor is, ha helyettük hozzájuk hasonló értékű munkaerők álltak volna rendelkezésre. A világi fejedelmek hatalmának emelkedésével ezért nincs arányban a közügyek szekularizációja. Egyelőre megérik a jura circa sacra érvényesítésével. Ezek közül a jus reformandi kiemelkedő jelentőségű az újkori Európa kialakulásában. Ha a fejedelmek nem fordították volna visszajára a hierokrácia tételeit s nem érvényesítették volna a világi hatalom befolyását az egyház belső életére, a nagy reformáció nem terjedt volna olyan gyorsan el.

Az egyházfelsőjogok summája a legfőbb felügyeleti jog, mely az állam szuverénitásából következik. Ezt csak az államhatalom maga korlátozhatja, de korlátoznia is kell olyan értelemben, hogy ne akadályozza az egyház megélhetését sem a maga, sem az ő területén levő más alakulatok elnyomó törekvésével. Még ettől az önkorlátozástól is el lehet tekinteni, ha az egyház működése veszélyezteti az állam — nem csak valamely kormányforma vagy kormányzati irány — lételét. Az ilyen — jogállami — berendezést a reformált egyházak készséggel fogadják. A római katolikus egyház fenntartja az elvet, hogy az egyházi főhatalom minden emberi tekintélytől független (C. I. C. 218. can. 2. §.),

meg hogy az egyháznak kizárólagos joga a reá tartozó ügyekben ítélni (1553. can.) és aki az egyház joga vagy szabadsága ellen alkot törvényt vagy ad megbízást, latae sententiae excommunicatio alá esik (2334. can.), de valósággal megelégszik az elvi fenntartásokkal. Állam-egyház-szerű berendezés ma már csak az északi germán protestáns államokban van, a szabad államban szabad egyház pedig Európában inkább csak politikai jelszöként jelentkezett. A jogállam-rendszerű elrendezés nagyjában még azokban az országokban is érvényesül e téren, amelyek egészen más elveket hangoztatnak.

A különféle egyházak egyenlő elbánás alá vételének ez uralkodónak mondható rendszeréhez az egyik úttörő éppen a magyar jogalkotó szellem volt az erdélyi törvényhozásban. Az államhatalomnak itt is szerepe volt a helyzet kialakulásában. Ugyanaz a magyarság a Habsburg uralom alatt rendre alkotja a törvényeket a római katolikus egyházi intézmények helyreállításáról és vagyonuk visszaadásáról ugyanakkor, amikor az erdélyi részen úgy szaporodik a jogosított vallások száma, amint a változékony uralkodó hajlandósága kívánta. Végül is az volt irányadó, hogy a politikai jogokkal bírók, a „három nemzet“ tagjai mely vallásfelekezetekhez tartoznak.

Mégis a magyar jogalkotó szellemnek méltó büszkesége az erdélyi vallásügyi törvény. Az általános megújulás idején legalább ezen a téren nem kellett idegenből venni a divatos mintát, a magunké is megfelelt a kor ízlésének.

Az 1848-i törvény tehát megtartotta a bevett vallások rendszerét, csak számukat ötre emelte. Így a jogállapot az, hogy csak ez az öt vallásfelekezetet jogosított, de köztük uralom és alávetettség nincs. Sőt teljes egyenlőségről és viszonyosságról szól a törvény. Az 1868-i törvény már az egyenjogúság rendezését későbbi feladatnak mondja, de a viszonyosságot csakugyan szinte matematikai pontossággal rendezi. Egyébként is az egyszer kimondott nagy szót nem lehet hallatlanná tenni, kivált mikor anyagi következés is fűzetett hozzá annak is kimondásával, hogy a bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségletei közálladalmi költségekből fedeztessenek.

Annak, hogy az állam viselje a bevett vallásfelekezetek terheinek legalább egy részét, a mostani állapot szerint bizonyára jó oka van. Még ma is az egyházak végzik az állam érdekében mellőzhetetlen feladatok jelentős részét. Ezt a középkori egybeolvadottság kiegyenlítette azzal, hogy az egyház hivatalosainak állami eredetű vagyonok jövedelmét adta. A reformáció azonban sem előidézője nem volt az összeolvadásnak, sem a javakból nem részesült, de az egyházra várónak tekintett feladatok végzését a reformált egyházaknak is vállalnia kellett. Legalább is azokat, amelyek külső díszsel sem jártak, bár idővel a méltóságoknak is részesei lettek, mert az egyenlőséget könnyebben így lehetett elérni.

Nem szólva a közoktatásról, amelynek körében a vallásfele-

kezetek sok munkája és az állam — egyébként természetes — rendelkezési joga némelykor az érthetlenségig összebonyolított helyzetet teremtett, az egyházak csak igen csekély részét kapják vissza az államtól különféle erkölcsi elismerésekben annak az értéknek, amelyet számos szolgálatukkal évszázadokon át teljesítettek. De a szolgálatoktól eltekintve is megérdemli az egyház az állam támogatását. Az állampolgárok becsületességének, kötelességteljesítésének, hűségének, tiszta erkölcsének kifejesztésére és fenntartására kitűnő munkatárs.

A magyar állam eddig mindig megbecsülte a vallás és egyház jelentőségét. Ma is van vallásfelekezeti kényszer a 18 éven aluliakra. Az is segítség a vallásfelekezeteknek, hogy az állam nemcsak általában szabja meg a vallásos nevelést, de azt is, hogy konkrét esetben melyik vallásban kell a gyermeket nevelni. A szoros értelemben vett egyházi munkát is előmozdítja az állam az ő rendelkezése alatt álló intézetekben lelkesíti állások fenntartásával s a lelkipásztori állásokhoz adott fizetéskiegészítésekkel. Fokozott mértékben mutatkozik az egyház megbecsülése abban, hogy az állam a maga szervezetébe közjogi testületként beilleszti. Minősítő jogot ad az egyház iskoláinak, theologiai fakultást tart fenn állami egyetemeken, vállalja az egyház törvényes hatáskörben hozott határozatainak végrehajtását, az egyházi adónak behajtását.

A legjelentősebb kapcsolat mégis az, hogy a magyar országos törvények szerint nem ahhoz kell valakinek az akaratnyilvánítása, hogy valamely egyháznak tagja legyen, hanem ahhoz, hogy az egyházi tagsága megszűnjék. A lelkekben is érvényesülő tehetetlenségi törvénynél fogva bizonyára sok ember belépése az egyházba elmaradna, éppúgy, mint ahogy így elmarad soknak a kilépése. Sőt az egyházhoz tartozást az országos törvények szerint maga az egyház sem szüntetheti meg. Aki valamely egyházba beleszületett, az országos törvény értelmében ahhoz tartozónak kell tekinteni, ha az egyház saját szabálya szerint nem lett is annak tagjává, nem keresztelték meg. Akit az egyház kiközösít a maga kebeléből, az állami törvény szerint joggal mondhatja magát ahhoz az egyházhoz tartozónak, mindaddig, míg a maga cselekvésével az országos törvényben megszabott módon az egyházból ki nem lép.

Az egyháznak az egyházhoz tartozásra vonatkozó szabályát teljesen figyelmen kívül hagyta az 1895-i két utolsó egyházpolitikai törvény, amidőn megengedte, hogy nem keresztyénné lehessen az, aki keresztyén volt. Lesz ezen a téren zavar az új zsidótörvény miatt is. Nyilván lesznek az egyháznak olyan keresztyén tagjai, akik többi keresztyén testvéreikkel egyenlő jogokkal nem bírhatnak, például az egyházban tanárok vagy tanítók nem lehetnek. Az is szokatlan jelenség lesz, ha az egyház az egyházi adót az állam segítségével olyan egyháztagon exekváltatja, aki az országos törvény alapján zsidónak számít.

Még a magyar, kedvező állapot is azt mutatja, hogy az ál-

Aprily Lajos: Rohan a kő

lam és egyház összeolvadtsága nem mindig kívánatos. Az irányzat mindenfelé a szétválás felé visz. Nekünk nincs okunk ezt ezidő szerint sürgetni. De készen kell lennünk arra, hogy bekövetkezhetik. Azért mindegyik egyháznak úgy kell elrendeznie a dolgait, hogy a maga feladatait teljesíteni bírja akkor is, ha a támogatást megvonó, vagy éppen ellenséges irányzat kerül is uralomra.

Sz. Kun Béla

Rohan a kő

*Ki rémített meg, életem?
Ki lóditott meg úgy, hogy annyi
iram-fogó hágó után
ilyen szédülten tudsz rohanni?*

*Futsz, mint a sziklakő, melyet
tavak felett, köves tetőkön
kamaszkedvünk elindított
mélységre dőlt vadlegelőkön.
Hajrá! tompán kondult a gyp
a súlyos léptű indulástól.
Indul a kő! Hahó, vigyázz:
szökj el előle, kicsi pásztor.
Szökj el, virág. — Vakon tiport
kosborokon, bábakalácson,
aztán magasra megszökött
egy áfonyás vakondtúráson.
Aranytüzes gyík földbe bú,
hószin csiperkék meglapulnak.
Fogoly riad, — s hogy nevetem
rémületét a hosszú nyúlnak.
Hajrá, be gyönyörű roham!
Freccsenve most társköbe csattan.
De már süvöltve bűg tovább,
zengeti bűgását a katlan.
Reccsen a gally, ahogy beront
virágesős galagonyásba.
A ciher felett óriás
félkerekét vet rohanása.
A mélység kősziklás falán
kirobban még fekete körben,
vad loccsanása csúcsig ér
és eltűnik a tört tükörben.*

*Ki lóditott meg, életem?
S kinek lehet mámor, hogy annyi
líhegtető hágóm után
a mély felé így tudsz zuhanni?*

Aprily Lajos

Nemzeti állam és felekezeti iskola

Ha az egyház és az állam viszonyáról van szó, az iskolaügynek okvetlen szóba kell kerülnie, mert a kettő egymáshoz való viszonyának gyakorlati kialakulása terén kétségkívül az iskola-kérdés szolgáltatja a legszélesebb súrlódási felületet. A *nemzetnek* pedig életbevágó érdeke, hogy az a két nagy tényező, az egyház és az állam, barátságosan működjék együtt ott, ahol arról van szó, hogy a jövő nemzedék egészséges nevelésével készítsük elő a jobb magyar jövődőt.

Közoktatásügyünk terén a mai helyzet az, hogy az államiak mellett felekezeti iskoláink is vannak, sőt aránylag még mindig szép számmal vannak dicső múlt örökségeként, még pedig olyan nemzeti államnak a területén és legfőbb joghatósága alatt, mely kilenc évszázad megszentelt hagyományaira támaszkodva és erős kor-áramlatokkal szembehelyezkedve büszkén igényli a maga számára a keresztyén jelzöt s az egyházak iránti barátságos indulattal bőven támogatja a felekezeti iskolákat. Mi értelme van akkor annak, hogy a felekezeti iskola jogosultságát hangsúlyozzuk, mintha kérdéses volna az, amit éppen nem akarunk kérdésesnek látni?

Azt természetesen csak örömmel állapíthatjuk meg, hogy a felekezeti iskola jogosultsága nem aktuális politikai kérdés. De ez nem teszi feleslegessé azt, hogy a felekezeti iskola jogosultságáról mindenekelőtt a saját körünkben igyekezzünk magunknak világosan számot adni. Nem titok, hogy még a keresztyén jelzővel szívesen ékeskedő nemzeti államban is megvan a hajlandóság arra, hogy az egyház iskolai ügyeinek korlátokat szabjon. De számolnunk kell azzal is, hogy a világnézetek harcában nemcsak a felekezeti iskolának, hanem általában az egyháznak, sőt minden vallásnak sok ellensége van és ebben a hareban az állam sem áll mindig szilárdan. Sőt azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a felekezetiségnek a keresztyénség, a protestantizmus saját területén is vannak nagyon komoly ellenfelei. Azért nem utasíthatjuk el magunktól azt a kérdést, hogy abban, amit felekezetnek, felekezetiségnek nevezünk, fel- és elismerünk-e olyan értéket, ill. igazságot, amelyet lelkiismereti okokból feláldozni nem tudunk és nem akarunk. Ezzel a keresztyén életnek és gondolkodásnak egyik legnehezebb kérdéséhez érkeztünk el. A kérdésről köteteket lehetni írni. Itt csak néhány iránygondolatot rögzíthetünk le.

Mindenekelőtt megjegyzem, hogy annak megjelölésére, amit a felekezet és felekezetiség szavak jelentésében helyesnek, ill. jogosnak s ennél fogva védelmünkre érdemesnek ismerek el,

nem tartom szerencsésnek ezeket a kifejezéseket, melyek nagyon is a szektákra, hogy ne mondjam, a sejteknek önmaguktól való osztódására emlékeztetnek. Inkább beszélek egyházakról többes számban, továbbá egyháziasságról, vagy a keresztyénség történeti főtípusairól s az ezekhez való ragaszkodásról.

A felekezetiesség mint a hitvallásos történeti egyházhoz való ragaszkodás azt a bizonyos kellemetlen mellékízt, melytől máig sem mentesült teljesen, a 18. századbeli racionalisztikus felvilágosodás idején kapta meg s ezt örökítette tovább az a 19. századbeli liberalizmus, mely a protestantizmusnak nagyon széles rétegeit kerítette hatalmába s az idősebb nemzedék körében ma is még erősen érezteti hatását. Ez a liberalizmus a történeti egyházhoz való minden ragaszkodásban csupán felekezeti szűkkeblőséget és türelmetlenséget látott, amely ellen a sokféle színben csillogó szabadság, emberiség és türelmesség nevében folytatott sokszor igen türelmetlen harcot. De ennek az állásfoglalásnak a háttérét tulajdonképp az a minden eleven történeti érzékből való kivetkőzöttség alkotta, mely már a régi racionalizmus jellemző vonása volt. Ezt a racionalizmust a történeti élet szín- és formagazdagsága, drámai és egyénies plasztikája egyáltalában nem érdekelte, hanem csak az, amivel elvont eszméit a történelemből mintegy illusztrálhatta. Korunk szellemének a racionalisztikus liberalizmustól való elfordulása természetszerűen hozta magával a reális történeti hatalmaknak s a történetileg kifejtett sajátosságoknak nagyobb megbecsülését s ez kétségkívül nagyban hozzájárult a különböző egyházfelekezetekben, a keresztyénség sajátos történeti főtípusaiban rejlő értékek újra felismeréséhez is. A történeti tapasztalás is azt mutatja, hogy a keresztyénség belső megújulása és megerősödése mindig a felekezeti, az egyházi sajátosságok megújulásában és megerősödésében is mutatkozott. A felvilágosodással és liberalizmussal szemben tehát a felekezetiesség, az egyháziasság védelmét s ezzel együtt a felekezeti iskola védelmét is elvégezte már a korszellem változása és a történelmi igazság.

De itt annál kevésbbé állapodhatunk meg, mert éppen a mi korunkban lépett fel eddig nem ismert erővel az egyetemes keresztyén egység gondolata, az oekumenizmus, az una sancta ecclesiára való utalás. Ez pedig sokszor oly módon jut kifejezésre, mintha a keresztyénségnek felekezeti egyházakra oszlása és a felekezeti egyházi sajátosságokhoz való ragaszkodás nem is lehetne más, mint bűn és emberi önkény. Mit szóljunk ehhez? Az oekumenizmusnak kétségkívül vannak olyan formái, melyekkel éppúgy, mint a racionalisztikus felvilágosodással jogosan szögezzük szembe a történetietlenség vádját, mert éppen vallásos nézőpontból illik az isteni gondviselés útjait a keresztyénségnek illetlen széjjelágazására való vonatkozásban is tiszteletben tartanunk, még akkor is, ha világosan látjuk, hogy az emberi bűnnek milyen szerepe volt és van a keresztyénség történetében. Kétségtelen az is, hogy ha az una sancta látható megvalósítása érdekében el-

töröltetnének az összes felekezeti sajátosságok, ez a keresztyén-ségnek olyan elszíntelenedését és elszegényesedését idézné elő, mely sokáig semmi esetre sem tarthatná magát. Bizonyos az is, hogy azt az una sancta ecclesiát mi, emberek egyáltalán nem „csinálhatjuk“ és jeleníthetjük meg, hanem az egyrészt már is adva van számunkra mint hitünknek a tárgya a szenvedő egyház képeben, *Luther* szép kifejezése szerint a keresztt alatt mintegy elrejtve, másrészt dicsőséges kinyilvánulása keresztyén remény-ségünk vágycélja, de az is Isten műve lesz. De éppen ebből egyúttal kitűnik az is, hogy az una sanctára való utalást nem utasíthatja el magától semmiféle olyan közösség, mely a keresztyén jelzőre komolyan számot tart. Hiszen az una sancta fel-áldozhatatlan alkotóeleme annak az apostoli hitvallásnak, mely az egyetemes keresztyénségnek, az összes keresztyén egyházak-nak egyik legerősebb összetartó kapcsa. Az örökkévalóság mér-legén minden részegyház csak annyit ér, amennyit az una sanctá-ból magában foglal mint eleven erőt. Az egyik többet, a másik kevesebbet. Hogy mennyit, annak csak az egyház Ura a meg-mondhatója, mert csak Ő lát a szívekbe. Az Ő ítélete pedig bizo-nyára egészen más, mint a mi vélekedésünk... Ennek meggon-dolása kell, hogy alázatosakká tegyen bennünket. Sőt éppen ha azt hisszük, hogy a mi egyházunknak jutott legtöbb sajátos ke-gyelmi adomány, akkor kell legalázatosabban viselkednünk és az Úr szolgálatában annál inkább buzgólkodnunk, mert „akinek sok adatott, sokat követelnek attól“. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy egyetlen részegyháznak sincs joga arra, hogy adott állapotában azonosítsa magát az una sanctával, a Krisztus egyházával s ennél fogva vegye igénybe a maga számára az egyedül üdvözítő jelszót. — Teológiai szempontból még sok nehéz kérdés marad fenn. *Gyakorlati* vonatkozásban mindenesetre szükségünk van arra a normára, hogy a saját egyházunkhoz való buzgó, hűséges ragaszkodást egyetemes keresztyén testvéries érülettel kell pá-rosítanunk, hogy megóva maradjunk a felekezeti szűkkeblűség-től és felfuvalkodástól, de a képzeleti vagy érzelmi rajongásban meddően kimerülő, jellemtelen se-fű-se-fa-keresztyénségtől is. A különböző keresztyén egyházak egymáshoz való viszonyára nézve ugyanezen normából következik minden felekezeti torzsal-kodás és hatalmi érdekhajászat elítélése és kizárása, a felekezeti harc helyett az egészséges verseny, a közös nemzeti és a közös keresztyén érdekek védelmére és szolgálatára való testvéries összefogás.

Ha ez a szellem hatja át egyházainkat, akkor ez a szellem érvényesül természetesen felekezeti iskoláinkban is, mint az a tiszta, napsugaras éltető levegő, melyben gyermekeink lelke meg-termékenyül és reménykeltő virágzásnak indul. Az egyházi is-kola elsősorban olyan iskola, mely oktattva nevelni akar, teljes komolysággal veszi oktató feladatát, de úgy, hogy a főhangsúly, mely a végső cél felé utal, mégis a nevelésen van. Az egyházi iskolának a tanítója vagy tanára nem állhat becsülettel a maga

helyén, ha nem Istentől vett küldetésének és Isten előtti felelőségének tudatával. Ez ad az egyházi iskola egész munkájának olyan magasabb avatást, melyet az állami iskola a saját feltételeiből soha el nem érhet, csak az egyháztól vehet kölcsön. Az egyházi iskola tanítója vagy tanára nemcsak tanuló gyermekeket, nemcsak jövőbeli egyháztagokat vagy állampolgárokat lát növendékeiben, hanem mindenekfölött Isten gyermekeit, a Krisztus megváltottait, Isten országa elhívott polgárait. Ez határozza meg növendékeihez való belső viszonyát, melyet a szigorú igazsággal párosult szeretet hat át. Így plántálja lelkükbe a tudás kincseivel együtt Isten felbonthatatlan szent törvényének a tiszteletét, az Istenben való hitet és bizodalmat, az *egy* mennyei Atyában és az *egy* Megváltóban való hit alapján a legtisztább és legerősebb szociális érzést, a keresztyén felebaráti, testvéri szeretetet. Így mutatja meg az egyházi iskola a maga növendékeinek a természetben és a történelem világában Isten műveit, Isten jótéteményeit, Isten adományait, Isten rendjeit, ezek között a családot, a hazát, a nemzetet és épít bele lelki világukba egy a hit szilárd alapjain nyugvó világ- és életfelfogást, mely egységes rendbe foglalja a művelődésnek mindazon elemeit és értékeit, melyeket az iskola közvetíteni hivatva van. Mindezzel pedig az egyházi iskola egyszersmind az államnak is a legjobb szolgálatot teszi, mert az államnak, a nemzeti életnek az Istentől rendelt végső alapjait építi és erősíti a lelkekben, jobban mint maga az állami iskola, mert ez mindennek vagy híjával van s akkor minden dolga igen szegény, rideg és ingatag; vagy ha nincs híjával, akkor az egyháztól veszi kölcsön, de sohasem egészben, hanem csak darabonként s ezekből a kölcsönvett darabokból él. — Ha pedig nincsen is mindig és mindenütt úgy az egyházi iskolában, ahogyan leírtam, mégis nagy dolog, hogy ez a követelés mindenütt érvényben van, ahol az iskolát az egyház tartja kezében s az egyház feladata, hogy ami mint követelés érvényben van, annak a valóságban is érvényt szerezzen.

Ha így fogjuk fel a felekezeti iskola mibenlétét és rendeltetését, akkor világos, hogy mindenekelőtt mi magunk nem mondhatunk le felekezeti iskoláinkról, hanem minden lehetőt meg kell tennünk, még nagy áldozatoktól sem szabad visszariadnunk azok fenntartásáért és azért, hogy iskoláink minden vonatkozásban minél jobban megfeleljenek rendeltetésüknek. Az iskolaügy terén a végsőkig kell védenünk minden, még a legkisebb pozíciókat is. — Másfelől ugyancsak jó lelkiismerettel mondhatjuk azt is, hogy az ilyen módon értelmezett felekezeti iskola számára teljes joggal követeljük a nemzeti államtól nemcsak a joghatósági elismerést, hanem, amennyiben szükséges, az anyagi támogatást is, mégpedig az egyházi autonómiát csorbító feltételek nélkül. Sem az ezeréves magyar nemzeti államhoz, sem az iskolaügyért nemzetünk javára évszázadokon át oly sok áldozatot hozott és oly sok áldott munkát végzett egyházakhoz nem tartom méltónak azt, hogy az iskolafenntartás céljára szükségessé vált állami

támogatás fejében esetről-esetre egy-egy darabját kellett odaadnunk annak az egyházi autonómiának, mely nem egyszer valószínűs mentsvára volt a nemzet életjogainak. A jövőre nézve ebben a tekintetben kevésbé kicsinyes, egészségesebb rendezkedést várunk. Meggyőződésem az, hogy iskolaügyünk jobban állhatna, tehát a köz javára is még többet érhetne, ha az állam az anyagi támogatás fejében nem kötné meg annyira egyházaink kezét. Itt különösen is olyan tantervi reformra gondolok, mely végre-valahára megszüntetné azt a didaktikai materializmust, mely a nevelési szempont minden korszerű hangoztatása ellenére ma is még uralkodik és minden egészséges iskolai oktatásnak és nevelésnek megölő betűje.

Mindamellet — ha szerte nézünk a világban és összehasonlításokat végzünk, minden panaszos észrevétel ellenére is igen sok okot találunk arra, hogy Istennek hálát adjunk azért, hogy hazánkban az egyház és az állam viszonya az iskolaügy terén is még mindig olyan, amilyen, t. i. lényegileg barátságos. Igyekezünk ezt a viszonyt nemcsak fenntartani, hanem lehetőleg még igazabbá és bensőbbé formálni — nemcsak egyházaink, hanem mindenekelőtt népünk, nemzetünk érdekében. Mert kétségtelen, hogy nemzetünk igaz javát egyház és állam akkor szolgálja legjobban, ha a kettő nem egymás ellen, de nem is közönyösen egymás mellett, hanem egymással barátságosan karöltve dolgozik.

Pröhle Károly

Egyház, nemzet és állam

Korunk legjellemzőbb vonása a kollektív egységek iránti nagyfokú érdeklődés. Ezt természetesen megelőzte a közösségi életformák új jelentőséghez jutása. A liberális individualizmus kora egyelőre a múlté, ma mindent alá kell rendelni a kollektív érdekeknek. És a keresztyén ember legnagyobb kérdése: miképpen tudja összeegyeztetni a meglévő kollektív érdekeket Isten evangéliumával és törvényével? Ez utóbbiak totális igényjogosultságának mindenkori elismerése ugyanis a mi hívó voltunk legfőbb feltétele.

E legnagyobb kérdésben rejlő aktuális feszültségek kifejezője a fenti cím: Egyház, nemzet és állam. E három viszonyról nem szabad csupán *általánosságban* beszélnünk. Itt csakis a konkrét megállapítások tekinthetők helytállóknak. Mert magyar hazánk földjén sem találhatunk három embert, akik közül az egyik csupán egyháztag volna, a másik pedig csak a magyar nemzet élő tagja, mondjuk így: jó hazafi, a harmadik viszont mindössze arra hivatkozhatnék, hogy ő pedig semmi más, csak épen hogy állampolgár. Az Egyház, nemzet és állam sajátos körei mindig a mi egyéni életünkben érintik, sőt metszik egymást s mi nem tudhatunk egyikkel szemben sem úgy állást foglalni, hogy ugyanakkor a másik kettőhöz való viszonyunkat is ne kellene tisztáznunk.

„Community“, „Volk“, „Nemzet“.

A szóban levő három kollektív életforma közül a középsőt más és más fogalommal jelzi az angolszász, a német és a magyar ember. Az angol „community“-ről beszél, a német „Volk“-ről, nálunk pedig továbbra is a „nemzet“ fogalma maradt használatban.

Társas vonatkozásban a „community“ alapjelentése: az egyazon helyen lakó és ugyanoly feltételek között élő emberek *közössége*. Mint „közösség“ élesen megkülönböztetendő a „társulattól“, vagy „társaságtól“ (association). A társaságot sajátos célkitűzései életetik (kereskedelmi-, biztosító stb. társulatok). Tagjává önkéntes elhatározás alapján lehet valaki, de könnyen ki is léphet belőle. Az ú. n. „közösséget“ azonban mesterségesen létrehozni nem lehet. Mindig belső szükségyszerűséggel alakul ki. Ösztönös és történelmi tényezők, földrajzi és szellemi összetevők eredője. Maga a közösség és azok a célok, amelyeknek szolgálatában áll, nem oka, hanem következménye a közösséghez tartozó tagok együttélésének.

A német „Volk“ szónak két jelentésváltozata lehetséges: vagy csak a német birodalom határain belül élő népet jelzi, vagy pedig általában a germán fajt képviselők összességét, éljenek bár

egyetlen nemzettestben, vagy pedig a birodalmon kívül, mint diaszpóra-nemzetiségek. A „Volk“ mellett a német nyelv természetesen külön ismeri a „Nation“ fogalmát, de ez ma teljesen háttérbe szorul az előbbi mögött.

Magyar életünk sajátossága, egyben ezeréves történelmünk szükségszerű következménye, hogy nálunk sokkal mélyebb, szellemileg és földrajzilag egyaránt átütőbb jelentősége van a „nemzet“ fogalmának, mint a „nép“-ének. Sőt a „nép“ szónak oly használati módjával is találkozhatunk, amely bizonyos fokig leszűkíti annak jelentését (lásd pld. a „nép papja“, „urak papja“ ellentétézését!). A magyar nemzethez azonban nyilván az „urak“ és a „nép“ egyaránt hozzátartoznak és aki a hazát szolgálja, nemcsak az „urak“, de nem is csupán a „nép“, hanem a „nemzet napszámosa“.

A nemzet mint közösség.

A továbbiakban induljunk ki a közösség fogalmából. Közösség az Egyház, a nemzet és az állam egyaránt. E hasonlóság azonban nem küszöböli ki a köztük megtalálható mélyreható különbségeket. Ezeknek tisztázása kikerülhetetlen feladatunk. Vegyük első helyen a *nemzetet*.

A nemzet tulajdonképpen egy nagy család. Tagjait természeti és történelmi tényezők formálják. Természetiek: az élettér azonossága, a vérvközösség, a viszonylagosan megegyező faji képlet. Történelmi: sors- és nyelvközösség, azonos szellemiség, az ú. n. nemzeti lélek vagy nemzeti öntudat, Istenhez viszonyulásban: a nemzet küldetéstudata. E formáló tényezők közül egyiket sem szabad egyoldalúan a többi rovására kiemelni. Ma erős a kísértés a faji képlet túlzó hangsúlyozására. Pedig az egyedekben jelentkező faji képlet azonossága egymagában még sohasem eredményezheti magát a nemzetet s a biológiai életegységgel még korántsem jár együtt a szellemi-történelmi életegység is. Tiszta fajról egyébként is egyetlen nemzettest életén belül sem beszélhetünk. Egy-egy történelmi faj domináns jelentőségét azonban el kell ismernünk.

A keresztyén ember a nemzetet egyfelől Isten ajándékának, másfelől a bűn martalékának tekinti. Egyfelől teremtmény az s így Teremtője dicsőítésére hivatott, másfelől a „bűn és halál törvénye“ alá vetett s ez állapotából egyedül „a Jézus Krisztusban való élet lelkének törvénye“ szabadíthatja ki. A keresztyén ember e paradoxszerű nemzetértékelésével két szélsőséget kerül el: a nemzettel szemben *közönyösséget és a nemzetistenítést*. Nemzete bűneit és erényeit egyaránt meg tudja látni. Hálát ad Istennek azokért a történelmi, erkölcsi és vallási javakért, amelyekkel ép nemzetén keresztül ajándékozta meg őt, de azért sohasem merné azt állítani, hogy nemzete az egyetemes emberinek maradéknélküli visszatükrözőtetője. Nem hisz tehát a nemzeti autárkiában és a fajgyűlölettől szított, erőszakos nem-

zeti öncélúságban. Tudja, hogy nemzete nem az *egyetlen*, hanem csupán *egyik* eszköze a Teremtő Isten magasztos céljai valóra-váltásánál. Ugyanez az elgondolás formálja állam- és egyház-szemléletét is.

Az állam mint közösség.

Az állam is közösség, de nála a *formai* vonások domborodnak ki, *tartalmát* pedig a nemzeti, egyházi és egyetemes emberi forrásokból meríti. Feladata a rend fenntartása, a nemzet anyagi és erkölcsi javainak védelme, a nemzeti életen belül jelentkező különböző munkakörök és az ezeket irányító autonóm egyesülések közötti harmónikus együttműködés biztosítása.

A keresztyén ember állammal szembeni magatartását Krisztus parancsa szabályozza: „Adjátok meg a császárnak, ami a császáré és Istennek, ami az Istené“ (Luk. 20:25). De Róm. 13:1. is döntő jelentőségű itt: „Minden lélek engedelmessékedjék a felső hatalmasságoknak, mert nincsen hatalmasság, hanem csak Istentől; és amely hatalmasságok vannak, az Istentől rendeltettek.“ A mindenkori államhatalom tehát beletartozik Isten világtervébe. Rendelgetése, hogy „Isten szolgája“ legyen az állampolgárok javára és haragjában bosszút álljon a gonoszt cselekvők felett (Róm. 13:3—4).

A keresztyén államszemlélet részleteiben azonban már nagy eltérések mutatkoznak. Egyesek szerint az állam *teremtési rend*; gyökerei az ember társas ösztönében keresendők. Mások szerint az *erkölcsi világrend* földi hordozója: az emberszeretet, szabadság, egyenlőség, általános jólét szorgalmazója. A harmadik felfogás a nemzet és állam szoros kapcsolatát hangsúlyozza. Az állam a nemzetért van, a nemzet történelmi küldetésének eszközi végrehajtója (*nemzeti állam!*). Végül vannak, akik az állam ú. n. *pallósjogát* emelik ki. Szerintök az állam theologiai helye nem a teremtés, még csak nem is az üdvrend, hanem Isten világfenntartó célkitűzése. Állami rendre csak azért van szükség, mert a bűneset összeviasszaságot vitt bele az emberiség életébe és ezt a pallóssal, kényszerítő eszközökkel ellensúlyozni kell.

Mind a négy felfogás az állam egy-egy döntő vonását emeli ki. Mert az ösztönös és erkölcsi tényezők, a nemzeti és hatalmi összetevők egyaránt igénylik az állami rendet és annak folytonosságát. A keresztyén ember itt is két egyoldalúsággal küzd: az *állammegvetéssel* és az *államistenítéssel*. Az első *anarchiához*, a második önkényuralomhoz (*abszolutizmushoz*) vezet. Az első a szabadság melegágya, a másik az emberi szabadságjogok gúzsbakötője. Mindkét esetben megszűnik az állam a nemzeti élet egységét biztosító keretként szerepelni. Közösségbomlasztó tényező és diabólikus erők játékszere lett belőle. Ilyenkor lesz kiváltképen nyilvánvalóvá, hogy a nemzet tagjainak nem az állam nyújtja a legbensőbb életegységnek, a *szeretetközösségnek* örökkévaló javait, hanem csakis az a harmadik kollektív életforma, amelyet *Egyháznak* nevezünk.

Az Egyház mint közösség.

Az Egyház *üdvközség*. Az isteni világtervben helyét nem a teremtésben, nem is a fenntartásban, hanem a megváltásban kell keresnünk. Az Egyház mindazoknak lelki közössége, akik Krisztusban a maguk Megváltóját ismerték fel, hit által az Ő láthatatlan testébe, mint élő organizmusba tagolódtak bele s az Ige és Szent Lélek által elhívottak seregeként az Ő országának terjesztésében ismerik fel életük legfőbb célját. Az Anyaszentegyház tagjai egyénileg kapcsolódnak Krisztushoz, azonban a Vele mint Fővel való egybeforrásuk az embertársaikkal, mint Isten gyermekeivel való szeretetközösséget is szükségképen maga után vonja.

Az egyházi üdvközség *egyetemes*. Áttör minden evilági keretet. De azért az Egyház sem tudhat történeti és természeti test nélkül meglenni, mert ezen a földön csak akkor érvényesülhet a lélek, ha testet ölt magára. Így alakulnak ki a különböző egyházi életformák (népegyház, nemzeti egyház, államegyház, szabadegyház!), de ezek örök értékét nem intézményszerűségükben, hanem a láthatatlan Egyházzal mint Krisztus titokzatos testével való lelki egységükben kell keresnünk. Az állammal, mint formai közösséggel az Egyház e látható intézményei, alkotmánya, szervezete által fonódik többé-kevésbé össze s az Egyház és állam zavartalan együttműködésének legfőbb feltétele, hogy a nemzeti élet vérkeringésében minél tisztábban és teljesebben ott lüktessen az egyházi közösség örök tartalma: a Krisztusba vetett hit, az Ő szeretete és az Ő szolgálata. Mindez szükségessé teszi az Egyház és nemzet, valamint a Egyház és állam viszonyának még pontosabb megvilágítását.

Egyház és nemzet.

Az Egyházat a nemzethez való viszonyában három szempont irányítja: 1. bár tagjai a nemzet fiaival azonosak, középpontja mégis a nemzet fölött, Krisztusban keresendő; 2. minden konkrét, történelmi egyház az egész nemzetet szolgálja, még akkor is, ha a nemzet életén belül több felekezet található; 3. a nemzeti élet határai sohasem képviselhetik egyúttal az egyházi életközösség határait is.

Az Egyház az evangélium letéteményese. Ez a tény felülemeli minden nemzeti korlátot, ugyanakkor az *egész* nemzet szolgálatára is kötelezi. Az Egyházat tehát senki sem kötelezheti a faji mithológiákból és az ú. n. „nemzeti világnézetekből“ való kritikátlan táplálkozásra, ellenben kétségtelen feladatának kell tekintenie, hogy gyökereit mégis a nemzet életébe bocsássa bele, még pedig úgy, hogy közben az evangéliumi elveket nemzeti eszményekké formálja át, a nemzeti eszményeket pedig tiszta keresztényen értékekké tegye.

Az Egyház kétféleképen hatja át a nemzet életét: először,

mint gyülekezet (congregatio), azután pedig szolgálata (miniszterium-a) által. A gyülekezeti életben az Egyház mindenféle társadalmi osztály-, foglalkozás- és faji különbség közös nevezőre hozására törekszik (Gal. 3:28). Szolgálati eszköze pedig az igehirdetés, e kétélű fegyver, amely gyomlál, irt, pusztít és rombol, de ugyanakkor épít és plántál is: tehát *tiltakozik* minden oly eszmeáramlat ellen, amely a kollektív önzés jegyében még arra is kísérletet tesz, hogy az Egyházat is a gyűlölködő fajpolitika és az „új pogányság” eszközüvé silányítsa, ugyanakkor *bizonyoságot is tesz* az örök evangélium mellett, nemzeti bűnbánatra hív és hirdeti, hogy a megváltó Isten „nem személyválogató, hanem minden nemzetben kedves Ő előtte, aki Őt féli és igazságot cselekszik” (Csel. 10:34—35). Az Egyháznak ez a szolgálata nem ismerhet megalkuvást. A keresztyénség Istene nem léphet szövetségre nemzeti bálványosakkal, aranyborjakkal és totemjelvényekkel, a keresztyénné lett nemzet eszményképét pedig nem válthatja fel a nemzeti keresztyénség ábrándképe. Minden nemzetnek meg kell tanulnia azt, amit Izráel népe kellő időben nem tudott értékelni, hogy az Ige hirdetése mint *prófétai kritika* nem hazafiatlanság, sőt egyenesen a legigazabb, mert Krisztusban gyökerező hazafiság képviselője.

Mindennek hangsúlyozása különösen aktuális ma, a nemzeti államok új erőhöz jutásának klasszikus korszakában. Ma, mikor a liberális szabadosságot és az individuális atomizmust az ú. n. totalitárius tendenciák felszínre törése váltotta fel. Ma, mikor egyfelől a szabadságot, egyenlőséget, örendelkezést és türelmet, másfelől pedig az engedelmességet, tekintélytiszteletet, áldozathozatalt és önátadást egymással ellentétes következményeként szeretik feltüntetni. Ily körülmények között igen fontos az Egyház és állam viszonyának is újra meg újra való átgondolása, máskülönben maga a nemzet jár rosszul, amelynek pedig mindkettő szolgálatára rendeltetett.

Egyház és állam.

Az Egyház és állam viszonyának szabályozó elve: *az Egyház ne akarjon állam lenni, az állam pedig Egyház.* Mindkettő igyekezzék megőrizni a maga *sajátosságát* és a másikkal szemben biztosítani a maga *szabadságát*. Csak ily feltételek mellett lehetnek igazán egymás szövetségesei és kölcsönös támogatói.

Az állam és Egyház között mélyenjáró különbségek vannak. Az állam kényszeríthet, az Egyház bizonyoságtételével mindig szabad döntésre hív. Az állam uralkodhat, az Egyház szolgál, az állam ítélkezhet, az Egyház pedig csak hirdetője, de nem egyúttal kiszolgáltatója is az Isten ítéletének. Az állam sohasem vállalkozhatik új vallás alapítására, az Egyháznak viszont nem feladata új politikai jogrend, neki tetszőbb államforma kezdeményezése. Az állam sohasem teheti az Egyházat a maga szolgálóleányává, szószólójává, önző érdekei képviselőjévé, viszont az

Egyház se kellesse magát az államvezetés legfőbb felügyelőjeként. A világi politika sohasem szabhatja meg az Egyház igehirdetésének tartalmát, az istentisztelet tényét politikai ellenőrzés tárgyává nem teheti, az egyházi önkormányzatba bele nem szólhat; az Egyház viszont minden ténykedését abban a tudatban végezze, hogy tetteiért a megítélő Istennek felelős és inkább kell neki engednie, mintsem az embereknek.

Az államnak legfőbb érdeke, hogy különösen a *kommunizmus* szemben folytatott harcában erős támogatóként maga mellett tudhassa azt az Egyházat, amely a nemzeti élet és állami berendezkedés keresztyén alapjainak megalkuvás nélküli hirdetője, az állami rend és hatalom iránti köteles tisztelet szorgalmazója, a jog és igazságosság transzcendens forrásának, az Istenhitnek és Isten-félelemnek képviselője s a nemzeti élet örök értékeit képviselő kultúrájának vallásos szellemű istápolója. Viszont másfelől az Egyháznak is érdeke, hogy földi helyzetének szilárdságát maga az állam biztosítsa, világi jogrendjét, más egyházakhoz és társadalmi egyesületekhez való viszonyát felügyelje s az ünnepnapok zavartalan megülésében, a keresztyén nevelés munkáiban az állam törvényes intézkedései megadják neki a szükséges kereteket. Az Egyház és állam viszonyában tehát sűrűlőds, vagy élesebb összeütközés csak akkor lehetséges, ha vagy az egyik, vagy a másik, vagy pedig mind a kettő helytelenül fogja fel hivatását.

Gyakran felmerülő kérdés: a demokrata vagy a tekintélyállamok politikai jogrendje felel-e meg jobban az Egyház érdekeinek? A Szentírás kétségtelenül egyetlen államformát sem helyez a többi fölé és egyoldalúan egyetlen világi jogrendhez sem köti hozzá, mint formai feltételhez, az evangélium szellemének szabadabb érvényesülhetését. Az azonban kétségtelen, hogy míg az ú. n. liberális-demokrata államokban az Egyház a szabadabb társulás formájában is át tudja hatni a nemzet életét, addig a tekintélyállamokban létérdeke, hogy közjogilag minél alaposabban tisztázza az államhoz való viszonyát, máskülönben nagyon könnyen zugüggyé nyilvánítanak sok mindent, ami pedig keresztyén szempontból egzisztenciális jelentőségű.

Még néhány szót a *totális* államról és ennek az Egyházhoz való viszonyáról. Totálisnak az oly államot nevezzük, amely az egész embert igényli és őt életének minden területén a maga szolgálatába hajtja. A totális állam etikai értékelése attól függ, hogy az államhatalom birtokosai mily célok szolgálatába állítják az állampolgárokkal szemben támasztott eme totális igényeiket? Ha pl. valóban a nemzeti élet szolgálainak bizonyulnak, ez esetben igénytámasztásuknak megvan az a kétségtelen jogcíme, hogy a liberális állam által tenyésztett szabadosságoknak kategórikusan véget vetnek s minden erőt a nemzeti megújulás csatornázába terelnek át. Ám ha ez az erőátterelés *erőszakkal* történik és merev rendszerként érvényesül, az egyének és közösségek szabad döntésére tehát lehetőséget nem ad, ez esetben a totális állam-

forma már *abszolutizmusba* csap át, amely alatt az Egyház mindig csak szenvedve szolgálhat. Megtörténhetik, hogy a totális állam ez abszolutisztikus tendenciáit a nemzet tagjainak nagyobbik fele jóideig nem is veszi észre, mert a helytelenül értelmezett nemzeti öncélúság káprázata megvakította őket. Ilyenkor az Egyházra vár a feladat, hogy a nemzeti öncélúság eszményének evangéliumszerinti új értékelését nyújtsa, az annak motívumai között szereplő s az evangélium szellemével már össze nem férő fajpolitikai és mitológiai rúgókat igehirdetésével, nevelésével, ha kell, vértanúság vállalásával szétpattantsa s a nemzeti állam totális igényeivel szemben rettenthetetlenül annak az Istennek totális igényeit hirdesse, aki a maga szuverénitásától több-kevesebbet ingyen kegyelméből átruházott ugyan a különböző közösségi életformákra: a családra, nemzetre, államra, emberiségre, Egyházra, de mindezt csak azért tette, hogy ez isteni ajándékkal valamennyien az Ő dicsőségére sáfárkodjanak. Ha az Egyház, nemzet és állam komolyan vennék a *hívó totalizmus* alaptételét: Istentől, Isten által és Istenre nézve vannak mindenek, Ővé a dicsőség mindörökké (Róm. 11:36), ez esetben súrlódás, feszültség vagy összeütközés nem volna lehetséges közöttük. A példaadást ebben a vonatkozásban mindenesetre az Egyháztól kell várunk. Nem tudhatjuk, hogy a közeli vagy távoli jövő mi mindent rejteget méhében, de szeretnők hinni, hogy a magyar protestáns egyházak, amint a múltban, úgy a jövőben is tudni fogják, hogy egy abszolutisztikus uralom esetén mind az Istennel, mind a nemzettel, mind pedig az állammal szemben mik a kötelességeik.

Vasady Béla

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság konferenciája

„Igazság és békesség egymást csókolják.“

Zsolt. LXXXV. 11.

Február 23—24-én tartotta kétnapos konferenciáját Társaságunk a budapesti Református Theologia dísztermében. Bár a felvetett kérdésszövevény időszerűsége nagyobb érdeklődést kellett volna, hogy felkeltsen, mégis azok, akik a kétnapos előadásokon és a vitákon résztvettek, képet nyerhettek a magyar protestantizmus álláspontjáról, ezeket a nehéz kérdéseket illetően. *Kapi Béla* püspök, a Társaság ügyvezető elnökének megnyitója után *Vasady Béla* debreceni egyetemi tanár az egyház és állam viszonyának dogmatikai és etikai oldalát, *Szentpéteri Kun Béla* debreceni egyetemi tanár a felekezeti iskola kérdését, *Makkai Sándor* debreceni egyetemi tanár pedig a keresztyénség szerepét a nemzetnevelésben ismertette. A zárószavakat *Ravasz László* püspök mondta. A vita során az előadásokhoz hozzászóltak *Turóczy Zoltán* ev. lelkész, *Karner Károly* soproni egyetemi tanár, *Szabó Imre* ref. esperes, *Bencs Zoltán* miniszteri tanácsos, *Joó Tibor* egy. magántanár, *Grünwalszky* ev. lelkész, *Schulek Tibor* ev. tábori lelkész, *Hartyáni Zoltán* tanár. Mivel az előadók gondolataival olvasóink e számunkban közölt cikkeikből megismerkedhetnek, itt csak arra szorítkozunk, hogy a konferencia tanulságait az előadások és a hozzászólások alapján összefoglaljuk.

*

Nemzet, állam és egyház egymáshoz való viszonyának hármas kérdése majdnem egyidős a keresztyénséggel. A probléma egyház-nemzet viszonylata Pál apostollal született meg, mikor az ígét a választott nép faji és nemzeti határain túl nem-zsidók számára is hirdetni kezdte, az egyház-állam viszonylat pedig Nagy Konstantin chrismonos lobogóiról vetette előre fényét és árnyékát. Azóta a történelemben egyház, állam és nemzet felbontathatlan szálakkal fűződtek össze és a tisztánlátásban ma már a hagyományoknak őserdei szövevénye akadályoz. A legtöbb kor a viszonyt tisztán hatalmi kérdésnek fogta fel s így lett a megszentelő kapcsolat a világ sorsát formáló versengések, viták és háborúk okává. A hatalmi harc rendszeren olyankor csitult el, mikor az egyik fél kifáradt és fásultan engedte át a teret az ellenfélnek. A világkeresztyénségnek ilyen hanyatlási korszaka volt az elmúlt kétszáz év, mely alatt elvesztette nemcsak kiépített világi állásainak nagyrészét, hanem többé-kevésbé lelki irányító hatalmát is. A világ színleg méltányosan bánt a legyőzött nagy ellenféllel, megtúrta maga mellett, sőt „jogokat“ is biztosított

számára, átengedve neki a lelkek és a másvilág fölötti illuzórikussá tett uralmat. A huszadik század ijedten vette észre, hogy a leterített egyház lassan talpra kezd állni, nem elégszik meg látszatengedményekkel, hanem totális jogokat követel Isten és az Ige számára. Ugyanakkor más, emberi közösségek is, mint az állam és a nemzet, felléptek a maguk totális igényeivel. Századunk kollektív, vagy mondjuk ki nyíltan, nyájösztöne nem bírja sem a méltányos, sem a méltánytalan kompromisszumokat, egyszerű formulákat, egységes világnézetet, egyetlen urat követel. Ez az új szellem, melyet *Kapi Béla* olyan találóan jellemzett bevezetőjében, kényszeríti harcra az egyházat és a világot s megindult a küzdelem az emberért. Felvetődtek az alapvető kérdések: kié az egyén? a családé, a nemzeté, az államé vagy az egyházé? Nálunk, amint *Karner Károly* helyesen rámutatott, a helyzetet bonyolítja az a sajátos magyar kérdés is, hogy melyik egyházé? A katolikusé, a reformátusé, az evangélikusé, az unitáriusé? A beköszöntött belum omnium contra omnes válságos napjaiban két szélsőséges válasz merült föl ezekre a kérdésekre: az egyik a katolikus világ-egyház, a másik a megújuló nemzeti államok totális igénye. Magyarországot, ha a valóság még nem is állított minket a döntés elé, ez a kérdésszövevény élénken foglalkoztatja, mindkét álláspontnak szenvedélyes hívei és hirdetői vannak, szerencsére még nem az irányító körökben. Természetes, hogy a magyar protestantizmus aggodalommal figyeli a fejleményeket, mert bármelyik fél teljes győzelme könnyen végzetessé válhatná számára. Épen ezért a magyar protestantizmus ezekben a válságos időkben inkább mint valaha, az evangéliumhoz folyamodik és onnan várja a kérdések teljes megoldását, mely hite szerint a magyar nemzet sorsának egyetlen megoldása lehet. A konferencia tárgyalásai folyamán kimondva és ki nem mondva kikerekedett az a gondolatrendszer, melybe a kérdések és megoldásuk az evangéliumi keresztyén szellem jegyében teljesen beleférnek, a fentemlített szélsőségek visszautasításával.

Hogyan viszonylanak tehát egymáshoz állam, nemzet, egyház és felekezet az evangéliumi keresztyén magyar gondolkozás szerint? A nemzet teremtmény, mint ilyen, megváltandó bűnös, de egyúttal része, eszköze Isten nagy világtervének (*Vasady*). Jogosultságát léte egymagában is igazolja, mert természeti törvények alapján létrejött szerves közösség; elsőrendű öncélja, mint minden existenciának, hogy legyen. A nemzeti életnek ez az oldala, a faj, a haza, a történelem, az öntudat, jelenti a természeti nemzetet. Ezzel azonban egy nemzet sem elégedhetik meg, mert léte igazi értelmét csak az erkölcsi síkon nyeri el, mikor tudatára jut annak, hogy az örökkévalósággal való viszonylatban léte ajándék és egyúttal küldetés, melyet Isten adott neki s mellyel a nagy világtervet munkálja (*Ravasz*). A nemzetet küldetésének végrehajtásában segítik az egyház és az állam, mint a nemzet két karja, melyek közül egyikkel a nemzet az örökkévalóságba, Isten kegyelmébe kapaszkodik, a másikkal pedig földi, természeti éle-

tét célszerűen irányítja. Az egyház állandóan figyelmezteti a nemzetet magasabb küldetésére és azon munkálkodik, hogy az evangélium nemzeti eszménnyé váljék (*Vasady*). Az állam segíti az egyházat ebben a munkában, szükség esetén meg éppen rászorítja erre. Az állam és az egyház viszonyában elsősorban tudni kell azt, hogy mindketten a nemzetért vannak, annak földi és égi üdvét szolgálják, tehát mint szolgatársaknak, nem az egymáson való uralkodás, hanem a közös, megértő munka a feladatuk. Hogy ez a munka eredményes legyen, mindkét részről rengeteg szeretetre, türelemre van szükség és mindenekelőtt arra a világos tudatra, hogy totális jogai az emberre csak Istennek vannak s ennek a jognak végrehajtója éppúgy az állam is, mint az egyház. Az államrendszer, ha csak nem erőszakon vagy pogány megtévesztésen alapszik, az egyház számára teljesen közömbös, munkáját minden keresztyén erkölcsi alapokon nyugvó államrendszerben folytatni tudja, legfeljebb az egyház és állam munkamegosztásában lehetnek aránybeli eltérések.

A felekezetek egymáshoz való viszonyában az evangéliumi keresztyén álláspont nem szorul újabb tisztázásra. Az *Una Sancta Ecclesia* megvan ugyan, mint hitünk tárgya, de ezt a nevet egyetlen keresztyén felekezet sem igényelheti kizárólagosan magának. Isten ítéletére tartozik, hogy melyik felekezet egyházában van valami az *Una Sancta Ecclesiából*, e világi életünkben azonban Isten útjait a felekezeti szétválasztottságban is tisztelni kell. (*Pröhle*.) Az államnak, különösen nálunk, nagy feladatai vannak, mint rendező erőnek a római egyház szűkkeblűségével szemben, a többi keresztyén felekezet megvédésében. A magyar állam, az erdélyi alapokból kiinduló paritásos rendszert téve magáévá, elvben mindeddig eleget is tett ennek a feladatnak (*Kun*). A háború után azonban a magyar életben a mérleg nyelve mindinkább a katolicizmus javára billen. Az állam elismeri, hogy keresztyén önálló személyiséget elsősorban a felekezeti iskola nevelhet, de viszonyainkra való tekintettel, állami iskolákat is kénytelen fenntartani (*Szabó*). Az állami iskolában az ú. n. keresztyén erkölcsiség mindinkább egy denaturált katolicizmushoz kezd hasonlítani (*Ravasz*). Minthogy így az állam képtelen a paritást megőrizni s egyúttal nevelésének értéke is kétségessé válik, mivel hibrid világnézetet tanít, a konferencián az a vélemény is felmerült, hogy az iskolát teljesen a felekezetek kezébe kell adni (*Joó*). *Hartyáni* Zoltán ezzel szemben rámutatott arra, hogy az ország jelenlegi katolikus többsége mellett ez ránk nézve csak hátrányt jelentene. *Ravasz* László egy szükséges kompromisszumban látja a megoldást, amennyiben a felekezetek tartsanak fenn iskolát, hogy ezek várai legyenek a hitvallásos keresztyén nevelésnek s a lehetőség szerint ezekbe kell összegyűjteni az egy felekezethez tartozó növendékeket, de a paritás megóvása végett az állam is tartson fenn iskolát, ahol ezt a felekezetek a kevertség miatt nem tehetik meg. Ezekben a jó vallástanárok hivatása a hitvallásos nevelés minél tökéletesebb munkálása. *Kapi* Béla és

Schulek Tibor mutattak rá arra, hogy felekezeti oktatásunk legnagyobb kérdése belső és nem külső természetű. Elsősorban a felekezeti iskoláknak kell valóban hitvallásos és hitvalló iskolákká nemesedni, mert egyedül ez dönti el a felekezeti oktatás jogosultságát.

Az állam és az egyházak ma jogi, anyagi és kulturális téren Magyarországon szerves kapcsolatban élnek. Ez a kapcsolat azonban napjainkban már oda fejlődött, hogy anyagi tekintetben az egyházak valósággal az állam kezében vannak. Ma ez még nem jelent veszedelmet, de ha Európában körülnézünk, láthatjuk, hogy Hannibal ante portas. Az állam megvonhatja támogatását nemcsak anyagiak terén, hanem például a beleszületés elismerését is, ez pedig az egyházak természetes fejlődését megakasztaná (*Kun, Szabó*). Az egyházaknak bünbánatot kell elsősorban tartaniok amiatt, hogy a mai egyházellenes eretnekségek mégis csak a mi kétezeréves „keresztény“ kultúránkon belül keletkeztek. Ezek csak úgy jöhettek létre, hogy az egyház elfeledkezett igazi küldetéséről és az Ige helyett emberi gondolatokat akart érvényesíteni. Az egyház elleni vádakat eloszlatni és a lelkeket Istenhez visszavezetni nem politikai programok hirdetésével és kiszolgálásával lehet, hanem csak az Ige eszközeivel. Az egyház merjen egyház lenni, mert ha azt hisszük, hogy az ige és az imádság nem elegendő, hanem politikai, kulturális pótlásokra van szükség a lelkek megváltásához, akkor csukjuk be a templomokat (*Ravasz, Turóczy*).

Bár elvként kell kimondanunk, hogy az egyház ne akarjon állam és az állam ne akarjon egyház lenni, ez nem jelentheti azt, hogy az egyháznak nincs szava a nemzet életében. Nem is beszélve arról, hogy az egyháztagnak egyúttal nemzettagok s mint ilyeneket közelről érdeklí őket a nemzet sorsa, természetes az, hogy az egyháznak nem mindegy, milyen erkölcsű államrendben, milyen körülmények közt folytatja munkásságát (*Kapi*). Ezért az egyháznak kötelessége megérteni a nemzet kívánságait és a megújuló nemzet életkereteiben meg kell találnia a maga munkaterületeit. *Makkai* Sándor körvonalazta a nemzetnevelés új rendszerében a keresztyénség várható szerepét. A katonai nemzet elé az egyháznak kell eszményként állítania a „miles Christi“-t, a nemzeti kultúrában az önismeret jelentse helyünk felismerését az isteni világtervben, a társadalmi rend szociális szellemű átszervezésénél az egyháznak mindig emlékeztetnie kell a szeretet parancsára. Csak így válhatik a nemzeti történelem azzá, aminek lennie kell, Isten országa megvalósításává (*Bencs*).

Ez az evangéliumi keresztyén gondolatrendszer rangsorolja egyedül helyesen a fogalmakat. A gyermek a családé, de a család a nemzeté, míg a nemzet maga Istené és az egyház és az állam karöltve munkálkodnak azon, hogy a nemzet isteni küldetését teljesíthesse.

Ernyei Gáspár

Faj és nemzet

Habent sua fata libelli. Bartucz Lajos könyve* máris magán viseli a sorsszerűséget. Sorsszerűen jelent meg éppen most, mikor a legnagyobb szükség van rá, hogy a tárgy körül uralkodó zürzavarban kissé rendet teremtsen. Bartucz Lajos könyve a magyar faj kérdését dolgozza fel a rendelkezésére álló, s aránytalanul nagyobb részében saját analitikus kutatásai alapján készült hatalmas szintézisben, s a pozitív természettudomány szavával dönti el végérvényesen, van-e magyar faj és a faji mivoltan alapul-e a népiség és nemzetiség.

E könyv a magyarságra vonatkozó antropológiai ismereteket foglalja össze. Az antropológia pedig az emberrel foglalkozó természettudomány, tárgya merőben az ember testisége és az ezzel összekötött lelki tulajdonságok, a psziché, — nem a szellem! — feladata a testi alkat, koponyaforma, arkonstrukció szabályszerűségeit, típusait megállapítani, s ezek alapján emberi csoportokat elkülöníteni, osztályozni, melyeket fajnak, rassznak nevez. A rasszok „természetes morfológiai csoportok... olyan emberek csoportja, akiket egy bizonyos velükszületett, öröklődő testi és lelki habitus köt össze egymással és választ el más ilyen csoportoktól... a rassz geográfiai elszigetelődés hatására fellépett s határozott variabilitással bíró öröklődő jellegkombináció“, idézi Bartucz két antropológus meghatározását is. (182.) Az emberi rasszok még az emberiség csecsemőkorában alakultak ki, messze a történelmi idők előtt, s tiszta rasszokról, vagyis arról, hogy egy csoportban csak egyfajú emberek élnek, csakis abban a korban álmódozhatunk. Mert rövidesen megindul e csoportok érintkezése, vándorlása és a rasszok összekeverednek. Egyazon együttmaradó emberi közösségben különböző faji eredetűek élnek tovább. Mikor már „népek“ jelennek meg a történelem színpadán, ezek mind kevert fajúak. Ez a keveredés természetesen a nép egyéneiben játszódik le, úgyhogy nemcsak tiszta fajú nép, de tiszta fajú egyén sincsen. Abban sem reménykedhetünk, hogy a kereszteződés folytán új rassz keletkezik. Az emberiség faji differenciálódása végérvényesen lezáródott. Az egyes jellegek külön-külön öröklődnek. „Ézért helytelen a kereszteződésben tulajdonképpen domináló rasszokról beszélni, mert nem a rassz, mint egész, hanem a jelleg, illetve azon belül az egyes tényezők, mint egységek domináns vagy recesszív öröklődésűek. A folytonos kereszteződés a legkülönbözőbb jellegkombinációkat, a rasszjellegnek mozaik-szerű keveredését hozza létre“. (209.) Nem beszélhetünk tehát arról, hogy egy emberi közösség, nép, nemzet, különösen a fejlettség magasabb fokán, ehhez vagy ahhoz a fajhoz van kötve, mind-

* A magyar ember. A magyarság antropológiája. (Magyar föld magyar faj, IV. k.) Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest, 509. 1.

össze arról van szó, hogy ilyen meg olyan faji jellegek ismerhetők fel egyéneiben. S ebből még az sem állapítható meg, milyen fajbeliek alapították — mondjuk így — a népközösséget, nemzetet, — mert mire ilyen alapításra került a sor, már nem voltak tiszta fajú emberek, — hanem csak az, hogy milyen sokféle fajbeliek verődtek e közösségben össze. A fajbeliség tehát a nép lelkiségéről, a nemzet szelleméről nem mond semmit. De nem is mondhat, mert a fajiság a test dolga, a népiség és nemzetiség pedig a szellemé. Mind a vallások, mind az idealista filozófiák egyértelműen tanítják, hogy a szellem nem a testből hajt ki, hanem megszállja azt. A test csak eszköze, s így alkotára semmi befolyása nincsen.

A könyv megállapítja, hogy aki a „tiszta magyar típust“ keresi, hamarosan a legnagyobb zavarba jut, „hiába keresünk egységes, az élő magyarságra jellemző típust... Mindenütt keveredés, a jellegeknek, típusoknak mozaikszerű változatossága. Sőt tüzetesebb vizsgálatok kimutatják, hogy a mai magyarságban nemcsak az összes európai típusok, hanem Ázsiának egy csomó embertípusa is kisebb-nagyobb gyakorisággal képviselve van, s hogy rasszbelileg kevert volt a magyarság már akkor is, amikor e hazát elfoglalta. Ez a nagy rasszbeli kevertség azonban nemcsak a magyarságot, hanem az összes mai népeket jellemzi, kivétel nélkül, s természetes következménye annak a sokféle érintkezésnek, keveredésnek, elvándorlásnak, bevándorlásnak, reátelepedésnek, hódításnak és meghódolásnak, szövetkezésnek és mindenféle néphullámnak, amelyekről a történelem minden lapja tanúskodik. Mert az ősi típusok nem tűntek el, hanem évezredek múltán is megmaradtak, csak éppen hogy mindjobban szétszóródtak és összekeveredtek. De ha így áll a dolog, hogyan beszéljünk akkor különleges magyar típusról?“

S itt egy szellemes példával világít rá a népszerű hiedelem fonákságára. Ha van magyar típus, állítja fel a tételt, „akkor az csak olyan lehet, aminő, mint jellemző típus, sehol másutt a világon elő nem fordulhat... Ha... még máshol is feltalálható volna, mégpedig jellemző módon, akkor az nem lehetne kizárólagosan csak magyar.“ Most „tegyük fel, hogy a honfoglalás előtti magyarságnak egyik része — amint a krónikások írják — az anyatörzstől elvált s kelet felé vándorolt. És tegyük fel azt is, hogy ez a keletre vándorolt magyarság szakasztott olyan típusú volt, mint az, amelyik e hazát elfoglalta. Vajjon, ha most ezt az elszakadt magyarságot valahol keleten felfedeznék és ugyanolyan típusnak találnák, mint mi vagyunk, — föltéve természetesen, hogy a mai magyarság egységes típusú és ugyanolyan, mint a honfoglaláskori volt, — lehetne-e reájuk is alkalmazni a „magyar típus“ kifejezést? Egészen bizonyos, hogy nem. Mert az a keletre szakadt magyarság, ezeregynéhány év alatt, más milióban, más keveredésekkel, egészen más ethnikummá fejlődött volna. Más lenne a nyelve, mások a szokásai, más a törté-

nelme, kultúrája stb. Ha tehát testi típusa egyeznék is velünk, a szó igazi értelmében mégsem lehetne reá mondani, hogy magyar típus, mert a testi típus azonos lenne ugyan, de nem volna többé „magyar“.

De megvilágítja másik oldalról is a kérdést. „Tegyük fel, hogy a testi típusban azonos ősi finnugor törzsek egyikére — mondjuk az előmagyarokra — reátelepedett egy más típusú hóditó nép, mely hamarosan átvette a meghódított nyelvét, kultúráját s vele annyira összeolvadt, hogy sem nyelvének, sem kultúrájának semmi nyoma nem maradt, csupán az előbbtől különböző testi típusát örököltette át az utódokra. Vajjon a minden tekintetben egységes ethnikumot alkotó új népen belül található két típus közül ma, évezredek multán, melyik tarthatna igényt a „magyar típus“ jelzőre? Hiszen ethikumában mindkettő magyar lenne, antropológiailag viszont a két típus mindegyike egyeznék azokkal a rokonnyelvű, de ma más ethikumú népekével, melyekből annakidején kivált.“ Igen különböző ethnikai egységek élhetnek tehát nagyjában azonos rasszkeveredésben. S íme a természettudós is eljut a humanista belátásra: „az emberiség két, alapvetően különböző csoportjához érkeztünk. Az egyik a nép: közös, szerzett kultúrjavakkal, a másik a rassz: közös, örökölt testi és lelki habitussal. Népi jellegeit szerzi, tanulja az egyén környezetétől; rasszbeli mivoltát örökli az ember őseitől“. (134-6.) S a végeredmény a természettudományos vizsgálat útján is az, amit a szellemtudományok mindig tudtak, Szekfü Gyula pedig egyszerűen úgy fejezett ki, hogy a magyarság nem biológiai, hanem történeti egység. „Mert nem a testi típus, nem a koponya alakja, vagy a termet, sem a haj, szem, bőr színe, vagy az arc alakja az, ami magyar. Hanem magyar a nyelv, melyet anyáinktól tanultunk; magyar a szokás, mely szerint élünk; magyar a hagyomány, mely őseinktől maradt ránk; magyar az érzés s az összetartozásnak a tudata, melyet a nemzedékek hosszú során át együtt átéltek, vagy elszenvedett jó és rossz sors fejlesztett; magyar a lelkiület, mely mindig a hazáért dolgozik s amely, ha kell, a hazáért, nemzetért mindent feláldozni kész. Magyar mivoltunknak, nemzeti öntudatunknak érzése lehet családi és társadalmi nevelés eredménye, lehet komplikált milióhatás, lehet családi örökség, ha azon nevelést és hagyományt értünk, de nem lehet a természet törvénye szerint apáról-fiúra szálló vérbeli örökség.“ (139.)

A magyarság tehát a természettudós vizsgálatai szerint is szellem és kultúra. És Bartucz gondosan elkülöníti ettől a szellemi, kulturális hagyománytól a testiséggel öröklődő lelki vonásokat is, melyek alatt persze „nem erkölcsi normák szerint igazodó lelki tulajdonságokat érzünk, hanem velünk született hajlamokat, képességeket, cselekménybeli készségeket és megnyilvánulásokat, azaz reakciókat, melyeknek az idegrendszerrel, érzékszervekkel s a szervezet kémizmusával való kapcsolata kézenfekvő“, s melyeket ő találó kifejezéssel „belső rasszjellegnek“ nevez el. Ezek testi eredetűek tehát, örökletesek és változatlanok, „s így

a nép, nemzet fogalmakkal semmiképpen sem kapcsolhatók össze“, állapítja meg. (142, 219.)

Az antropológus sem mondhat hát egyebet, mint a történész, hogy az a társadalmi egység, melyet népnek vagy nemzetnek nevezünk, nem egyszármazású, hanem igen sokfelőlről került össze, s hogy „minden egyes ember nemcsak egy népnek, de egyben egy rassznak is a tagja“, a nép azonban nem azonos egyik rasszal sem. (350.) A nép a létnek tökéletesen más síkján él, mint a test és faj.

Mindazonáltal szilárd a meggyőződése, hogy a nemzetismeret alapja nemcsak az ethnikai jegyek, hanem a faji elemek ismerete is. S amint ő érti, ez kétségtelen is. Az antropológia ugyanis a történelem szolgálatába állíttatik. „Csodálatos — írja —, hogy ez a népről-népre ismétlődő megállapítás —, hogy „az egységes nyelv, szokások, kultúra stb. rasszbeli sokféleséget, mozaikszerű összetételt takar“ — az antropológia körén kívül állók között többnyire bizonyos elkedvetlenedést, — hogy ne mondjam —, rosszalást vált ki. Pedig éppen ez a rasszkeveredés, a keveredésben szereplő rasszelemek minősége és mennyisége az, ami népek szerint különbözik, s ami lehetővé teszi, hogy bepillantunk a nemzettest kialakulásának biológiai folyamataiba s a népek őstörténetének azokba a szakaszaiba, amelyekből semmiféle írott feljegyzés sincsen. Mert mi mások a mai népekben kimutatható eme rasszelemek és típusok, mint az illető népek hosszú és változatos őstörténetében, idők folyamán beállott változásoknak az öröklés törvényei szerint mai napig megmaradt leghitelesebb tanubizonyosságai?“ Amint a népek keverednek és kultúrát cserélnek, vagy egymás kultúrájának elemeit összeolvasztják, vagyis amint az ethnikum kialakul, az ősi vonások eltűnnek, beolvadnak nyomtalanul, s a történelmi kutatás számára a nép fejlődéséről nincs adat, „addig az egyszer végbement rasszkeveredés — (ami persze ethnikai keveredéssel is együttjár) — nyomai hosszú évezredekken át fennmaradnak s rendszeres antropológiai vizsgálatok által ma is kimutathatók.“ (350—1., 37—8.) „Íme tehát — jegyzi meg megnyugtatóan, s ezzel a népszerű „fajvédelem“ gyanúját is elutasítja — az antropológia elemzi a nemzettestet, de nem azért, hogy egységét megbontsa, hanem, hogy a benne található rasszelemek alapján a nemzettest ősi történetét megállapítsa.“ Egyenesen azt vallja, — amiben kétségtelenül igaza is van, — hogy amikor így „biológiai és társadalmi folyamatokat iparkodik megismerni... fejleszti a nemzeti egységet.“ (142.) Igazolja azt, hogy a nemzet szellemi egysége hatalmasabb a biológiai sokféleségnél, s mérhetetlenül fontosabb is. Nem az a kérdés, egyeredetű-e a nemzet, hanem az, hogy eggyé vált-e. S „arra, hogy a nemzettest összes rasszelemeit egymástól elválasszuk s mindegyiket tiszta rassz gyanánt külön-külön kitenyésszük — valljuk meg őszintén — ma, sőt mindaddig, amíg emberi szabad akarat van, nincs sok reményünk“, írja. Nem is tartja kívánatosnak, éppen nemzeti szempontból. (355.) A keveredés gazdagítja a nemzetegyéniiséget. Éz

persze nem jelenti azt, hogy egy ethnikailag szintoly határozottan kialakult másik egység egészében való befogadása vagy betörése éppoly kívánatos volna. De nem azért, mert „a vér tisztaságát“, hanem mert a szellem épségét és egységét veszélyeztetné.

Az antropológia magyarországi feladata ezen az általános célon belül a magyar nemzettest biológiai összetételének az elemzése. E cél Bartucz szerint a következő utakon közelíthető meg. Első feladat a mai magyarság rendszeres antropológiai felvétele és elemzése. A második a sirok maradványainak vizsgálata, mert csak így láthatjuk a fejlődést. A harmadik pedig összehasonlító vizsgálata mindazon népeknek, melyek valaha a magyarsággal kapcsolatban voltak. (213. sk.) Ezeknek a vizsgálatoknak természetesen ki kell terjedni nem csupán a merő szomatikus jegyekre, hanem arra is, amit fentebb belső rasszjellegnek nevezünk, s ami alapja a népléleknek, ha nem is a szellemnek. Ezek a pszichikai sajátságok nem járnak mindig és szükségszerűen együtt a külső rasszjelleggel, mint ahogy maga a szomatikai rasszjelleg sem egészében, hanem vonásokként öröklődik, de éppen ezért esetleg felvilágosítást adnak olyan esetben is az eredet és keveredés felől, amikor más jele nincs. (213.)

Nem mehetünk el azonban megjegyzés nélkül egy ide tartozó megállapítás mellett. „Annak a nagy problémátömegnek, melyet röviden Magyarország antropológiájának nevezhetünk, a tengelyét, amely körül az egész forog, a honfoglaló magyarság antropológiai megismerése alkotja. Ennek alapján dönthetjük el, hogy a testi jellegek tekintetében mi az, amit a honfoglaló magyarok hoztak magukkal, s mi az, amit már itt találtak, vagy ami a későbbi bevándorlások és telepítések útján jutott ide, s így a mai nemzettestben mi az, ami ősi magyar.“ (357.) Hangsúlyoznunk kell, hogy ha megállunk a mellett, — aminthogy meg is kell állanunk, — hogy az ethnikum és nemzetiség nincs a biológiai fajbeliséghez kötve, mert nem abból hajtott ki, akkor a honfoglaló magyarság antropológiai alkata, típusa, illetve típusai — hiszen már ott sincs egységes típus, amint Bartucz adataiból is kiderül — csakis a nemzettest biológiai vonásai tekintetében szolgálhatnak az ősiség mértékéül, s nem gondolhatunk arra, hogy ethnikailag vagy nemzetileg is csak az az ősi magyar, illetve csak az üti meg az ősi magyarság mértékét, akinek testi alkata ama ősök csontjaival egyezik. A honfoglalás fordulópont volt a magyarság életében, a keveredési mező dolgában is, — más népekkel lép kapcsolatba, mint aminőkkel eddig volt, — ezért fontos a honfoglaló magyarság típusainak határkénti megállapítása. Bartucz szavai ennyit jelentenek és nem többet. Jó ezt manapság hangsúlyozni.

Annival is inkább, mert könyve utolsó lapján mintha őt is megérintené a közhangulat és a fajmitosz varázsa. Ez a lap némi ellentétben áll összes analitikus eredményeivel és egész könyvével. Korábban — midőn a rassz és a nép éles különbözéséről beszélt — megállapította, hogy „nincs a tudományban egy-

séges külön magyar faj, magyar típus, éppúgy nincs indogermán rassz, német faj, oláh típus, szerb haj, angol szem, francia orr, török koponya, spanyol termet stb. sem, ha szigorúan ragaszkodunk a fogalmak, csoportok eredeti értelméhez és természetéhez. Ellenben vannak egyfelől népek, nemzetek, nyelvek, ethnikumok, s másfelől azokat összetevő rasszelemek, azokban keveredett rasszok, régi rasszkeveredések bizonyítékául szolgáló rasszjellegek.“ (142.) Könyve végén pedig — miután elődei s a maga három évtizedes szorgos és gazdag eredményű vizsgálatainak adatait bőszegesen előtárva megállapította az ősi és mai magyarság rasszelemeit, a fajokat, melyek összekeveredtek benne, s típusait, típusokat, nem egyet, de számosat, melyek azért mind „magyarok“ — a kérdésre, hogy van-e hát magyar típus, egyetlen magyar típus, első pillanatban hajlandó igennel felelni, s ezt abban a típusban véli felismerni, melyet „mint a turanid rassz hazai hajtását, régebben kaukázusi-mongoloidnak, most „Alföld-típusnak“ nevez. Azzal indokolja, hogy ez „a magyar nemzettestnek olyan rasszeleme, amelyik itt, e hazában, az ezeréves magyar biológiai történet folyamata alatt keletkezett s amely számban is oly nagy, hogy reányomja bélyegét a magyar nemzettestre.“ De dönt-e itt a szám, különösen, mikor még oly kevés az adat? S mért volna kevésbbé „magyar“ pld. a csallóközi típus vagy a palóc? Ebben a kérdésben inkább fogadjuk el éppen Bartucz Lajos adatai és érvelése alapján azt, hogy nincs egyetlen magyar típus, amit aztán ő ugyanezen az utolsó oldalon is megerősít a könyv egész szellemébe jobban illő magyarázattal. Vannak magyar típusok, állítja, „mert azok a rasszok, amelyekből a magyar nemzettest áll, de amelyek más nemzettestekben is előfordulnak, itt e földön, s speciális természeti és társadalmi miliőben, e speciális, megszabott körben mozgó rasszkereszteződésben s főleg a speciális magyar lelkiség hatására, az eredeti rassztípus lényegének megmaradása mellett is, másképp nyilvánulnak itt meg az arcokon, más fiziognómiát, testmozgást, élettempót váltanak itt ki, mint más természetű miliőben s főleg más nemzettesten belül. Am éppen ez a „más“ az, ami a magyar embert az azonos nordikus, dinári, mediterrán, keletbalti stb. alaprasszjelleg ellenére is megkülönbözteti az idegen nemzetiségűtől s külsejében, arcvonásaiban is magyarrá, „magyar típusá“ teszi. Ennek azonban két alapfeltétele van. Az egyik a több generáción át e hazában élés, a másik pedig: lelkileg a magyar nemzet közösségébe való teljes beolvadás, a közös nemzeti célokért való lelkesedés és munkálkodás.“

Van azonban itt is egy célzás, melynél meg kell állnunk. Ez a „megszabott körben mozgó rasszkereszteződésre“ vonatkozik. Ezt egészíti ki a szöveg folytatása is, melyben előbb megállapítja, hogy mivel a magyar nemzettest is különböző rasszelemekből áll, „nem beszélhetünk tehát magyar fajról, ha e szón csupán merev zoológiai rendszertani kategóriát értünk“, majd mégis így folytatja: „Ugyanígy tagadhatatlan azonban az is, hogy a magyar nemzettest éppen ezeknek a benne képviselt rasszelemeknek mennyiségéből és minőségéből adódó speciális rasszbeli összetételében

különbözik a világ minden más népétől. Ilyen értelemben tehát van magyar faj, mint speciális rasszbeli összetételű, e hazában ezer éve együtt élő és egymással kereszteződő biológiai életközösség, amelyet a történelem eseményei kovácsoltak össze, emeltek öntudatra s tették azzá, ami: testben, típusban öröklődő bélyegeiben harmónikusan sokszínű, lélekben, öntudatban, nemzeti érzésben egységes történeti fajjává, azaz „magyar“-rá.“

Engedje meg Bartucz Lajos, hogy itt most a szellemtudományok munkása védje meg a zoológia jogait. A „faj“ valóban csak a „merev zoológia rendszertani kategória“ lehet. Ne zavarjuk össze a fogalmakat. Amit a „történeti faj“-jal jelenteni akar a mai — elkésetten materialista — szóhasználat, az egyszerűen „nép és nemzet“. Miért hívjuk másként? S éppen Bartucz Lajos könyvéből tanultunk meg néhány dolgot, melyek e henye kifejezéssel szemben elutasításra készítetnek. Mit jelent a „megszabott körben mozgó rasszkereszteződés“? Történetünk melyik korszakában megszabott kört értsük? Egy helyt azt írta, hogy a honfoglaló magyarság az igazi magyarság mértéke, most pedig az ebben a hazában az újabb ezer évben kialakult Alföld-típust tartja annak és e típus képviselőjét, Rákóczi Ferenc képét vetíti elének. Dehát miért lett volna kevésbé „tipikus magyar“ a dinári Zrinyi Miklós, vagy éppen a más típusú Árpádok egyik-másika, avagy Jókai, Petőfi, Ady és így tovább? S ne lehetne magyar az, akiben esetleg olyan vér s ezzel rasszjelleg is van, aminő még soha nem fordult elő magyarban? Mint ahogy a mai kétségtelen magyarok közt is van olyan típusú, aminő ezer éve nem. Olyan biztos az, hogy nem lesz egykor szükség olyan „magyar típus“ kategóriájának a felállítására, amilyennel még soha antropológus nem találkozott? A keveredés a fajok közt kezdettől folyik és örökké tart, annak nincs megszabott köre és földi hatalom útját nem állhatja. Mert ez a természet rendje és ez a Teremtő parancsa, aki ezzel is az egyetemes emberiség tényleges megvalósításán munkál. Az egyetlen és kizárólagos „magyar típus“ szellemi típus, az a „más“ teszi azzá, — itt van igaza Bartucz Lajosnak is! — ami még más népekkel közös testi és testi eredetű külső és belső rasszjellegeit is átszínezi és sajátossá teszi, „magyarrá“. S ami hiányzik, — a született magyar pld. más nép körében nő fel, — hasztalan a vér. Ilyen példákat Bartucz is említ. Szellem ez, nem „faj“, ha akár történeti fajnak is nevezzük, s lényegéről az antropológia semmit sem mondhat. Az antropológiai kutatások csak azt mutathatják ki, hogy mily sokféle rassz találkozott a magyar nép és nemzet egységében, s találkozik mindaddig, míg e nép és nemzet él. S csodálattal tölthet el bennünket a szellem ereje, mely ily szilárd és határozott alkatú egységbe tudja forrasztani e sokféle eredetű lelkeket immár annyi évszázada. Megnyugtathat bennünket mai nehéz napjainkban is afelől, hogy aki idegenként él ma még körünkben, annak későbbi ivadékai már magyarok lehetnek a szellemi miliónek a család légkörében lecsapódó hagyományainak varázserejére, — mely az egyetlen nemzetteremtő erő, amint erre Bartucz is utalt, — s Isten kegyelméből. *Joó Tibor*

Szondy György

I.

Öreg könyvtáros barátom, meggyőződéses híve az amerikai decimál szisztémájú katalógus-rendszernek, életében gyakran mesélt kárörvendő hangon rémtörténeteket könyvekről, melyek a régi könyvtári rend mellett örökre eltűntek, mert tévedésből négygel vagy ötten odább dugta be őket valamelyik gondtalan altiszt vagy szórakozott segédőr. „Nincs a helyén, tehát elkallódik“ — a dolog érdemi része helyett ez az egyetemes érvényű igazság maradt meg kitörülhetetlenül a lelkemben e szakmai lelkesedéssel előadott esetkéek végső tanulságaképen.

Nincs a helyén, tehát kallódik — villan fel bennem ezúttal is kínzó élességgel a tétel. Szondy Györgyre gondolok. Csakugyan így igaz: nem az a legnagyobb baj és veszedelem, ha valaki össze-vissza hányódik-vetődik, mert addig akadhat kezeügyébe, ötlhet szemébe rendező szándéknak és időmultán elfoglalhatja megillető helyét a nap alatt. Az a végzetes szerencsétlenség és helyrehozhatatlan balszerencse, *ha valakit vélt helyére raknak*, mert akkor aztán ott veszett. Nem csak ott veszett, hanem semmi hasznára vesztegel egy helyben. Hiába nyúl utána, akinek szüksége volna rá, mert az igazi helye üres, őt magát meg nem igazi helyén sem nem keresik, sem meg nem találják. Rábukkanni lehet csak — véletlenül. Nagy néha — költözéskor, generális takarítás közben, esetleg — Uram bocsá' — ha revízió alá vesznek s átértékelnek régi rendező elveket.

Nem tudom milyen alkalom adódik éppen mostanában, azt sem tudhatom tehát, bútorszállító koesi, tollseprőnyél, vagy reformvagy mozgat engem magamat eszköz gyanánt, de azt erősen érzem, hogy súlyos tévedést tehetek jóvá, ha hűségesen végzem el megbízásomat s Szondy Györgyöt *visszatehetem*, vagy végre valahára *odatehetem* igazi helyére a magyar irodalom egyetemes nagy könyvestékájában.

II.

Ilyen munkát csak olyasvalaki végezhet el, aki biztos a dolgában. Mórikálás lenne a részemről minden próbálgatás vagy kísérletezés, vagy ezek látszata. Nem a végén jelentem hát ki, mint valami quod erat demonstrandumot, rájöttem már nagyon régen s azért is mertem vállalkozni ennek a tanulmánynak a megírására. Szondy György, a kitűnő ifjúsági író, a bevált gyermek-lapszerkesztő, az elméleti pedagógia jeles methodológusa, a neves irodalomtörténész, a zoológia jelentékeny tudomány-nepszerúsítője, a bibliográfia derék munkása, a termékeny tan-könyvszerző és -összeállító, a híres tanár, hivatásának valóságos

művésze, a természetrajz tanárjelöltek gyakorlati kiképzésének lelkes mestere, szakbizottsági tag és hites lektor, a magyar református egyház világi szakértő-férfia, e sokhelyen és sokféleképen foglalkoztatott drága jó lélek, ha azt csinálhatná és valahányszor azt teheti, amire az Isten közénk szánta, sőt akármit műveltetnek vele, konokan és úgy, hogy nem is tehet róla, mindig: költő. Nem, nem ifjúsági író, nem az a formája, amely valóságos mivoltához leginkább hűz, hanem költő, de talán sohasem nyílik rá módja, hogy költsön, pontosabban megfogalmazva: prózát írjon, mert sok helyre bedugták már életében a főtebb listába szedett lehetőségek szerint, el is könyvelték majdnem ugyanannyiféleképpen, legveszélyesebben, legközelebb jutva az igazsághoz, ifjúsági író gyanánt, de soha nem került, még tévedésből sem, a valódi helyére. Nem szokták úgy katalógizálni és nyilvánartatani mint költőt.

III.

Pedig a költő alapszövedékképpen ütközik ki sokmintájú, színes életműve alól. A költő pályát választ, érzékeny lelke érthetően vonzódik a gyerekek felé, tehát tanárnak megy. Jaj, de milyen tanárnak menjen — csak természetes, hogy a Móra Ferenc szakját választja, s a fák, füvek és virágok, az állatvilág, no meg az erdők, rétek, patakok, havasok és óceánok tudománya kelti fel érdeklődését. Belemerül a titkok bűvárlatába, hiszen fogékony és kíváncsi, tehát tud is eleget, sokat, de aztán megint csak erőt vesz rajta eredeti természete és elkezd mesélni. Két indítékból mesél. Mesél az érdekes dolgokról és mesél a gyerekeknek. De voltaképpen azért mesél, mert belső parancs ösztönzésére mesélnie kell. Azután meg: mesél azoknak, akik meghallgatják, akarom mondani, akik kérik szépen, hívják szeretettel, sőt unszolják baráti kényszerítéssel, hogy meséljen. Így lesz Szondy Györgyből a természetrajz csudáinak népszerű magyarázója és gyermekmesemondó. Itt kezdődik az ő eleven eltemettése egy ilyen felírású díszes szarkofágba, hogy: ifjúsági író. De hadd említsek itt előbb egy-két nevet, akik ezt az ifjúsági író szívből szerették és szívesen hallgatták, mindvégig boldog örömmel meséltették. *Benedek Elek* és az erdélyi ifjúsági újság, a *Cimbora* olvasóközönsége: egy öreg és sokszáz fiatal, nekik köszönhetjük, hogy Szondy György el nem némult, minekelőtte egyáltalában igazán hallathatta volna hangját. Sőt még egy lapcímet szeretnék ideírni, valamivel előbből, a *Darwin* nevét viselő természet-tudomány-népszerűsítő folyóiratét. *Fülöp Zsigmond*, ennek a lapnak a szerkesztője biztatta Szondy Györgyöt legelőször írni olyan témákról, amelyek aztán kicsaltak belőle valami egészen csodálatos-szépét, amely mindezideig nem jelent meg könyv-alakban, pedig valamikor büszkesége lesz a magyar irodalomnak. Egy ifjúsági lap hasábjain ez alatt a cím alatt jött folytatásokban: *Bölcsők és gyerekszobák az állatvilágban*. Előbb mindössze tudományt népszerűsített a költő, igazán nem gondolt rá, nem is na-

gyon tehet róla, ha mindvégig költészet esurrant ki belőle, mesélt, mesélt, későbben már csupán a mese kedvéért mesélt s a Cimbora csalta ki tollából a legjobb magyar „ifjúsági regényt“, a *Börmé-t* és a novelláiban legerősebb magyar irodalom novella-Koh-i-noor-ját, a *Lóden-kabátot*. (Nem szeretek, nem is szoktam nagy-szót használni, ideírom tehát, hogy túlzónak ne tartsanak, hogy nem tudom, a legnagyobb gyémánt-e a Koh-i-noor, vagy csak igen nagy gyémánt. Én nem mérni akartam vele, mindössze jelezni, hogy nagyon nagy és nagyon gyémánt, amit hozzá hasonlítottam.)

Eddig megvolna hát az a valaki, aki költőnek született, természetrajztanárnak ment és alkalma nyílt rá, hogy mesélhessen. De talán nem tartja senki sem különösnek, ha ez a mesélő kedvű, nagy kultúrájú valaki az iskolában sem tagadhatta meg magát és mesélt, mesélt. Jó az Isten: kisasszony-diákokat adott neki ingyen, kegyelemből, ajándékba, akik áhitatosan (legrosszabb esetben áhitatosságot mímelőn) hallgatták és világért sem zavarták. Kerekre elnyílt a szemök, ami teljes-tökéletes siker olyan helyen, ahol nem szemek szoktak elnyilni, hanem szájak legörbülni, megpittyenni vagy dacosan összezárulni: és készen volt az új tanítási módszer. Mellé egyidejűleg: egészséges kételkedés a felől, hogy mindenek jól és ékesen mennek-e az iskolában, akkor is, ha másképp folynak, mint az ilyen álom-természetrajz órák. Mellé megint csak egyidejűleg a költő játékos és gyengéd ötletéből kísérletek történnek arra való nézve, hogy a megsajnálta passzív hallgatóság osztozzék a cselekvés örömeiben s ezentúl természetrajz órán ne csupán mesét hallgasson, de „munkaiskolát“ is játsszék az osztály. Tökéletesedik a „módszer“. A költőből még kitelik a Protestáns Tanügyi Szemle elméleti-pedagógus tudósa egyfelől, a jóhírű és népszerű tanár másoldalról és a fiatalon „koca“-vezető tanár harmadikféleképpen, vulgó „mintagimnáziumi“ professzor. Mind igaz ez, de „levezetem“, hogy a végén „kijöjjön“ az iksz, azaz a költő.

Újabb lépés, azt hiszem, a türelmetlen és bosszus költő belső indítású lépése, hogy a „tudós“ elhagyja eredeti vadászterületét, idegen földre indul kutatni. Szakot változtat és arra kíváncsi, mi hát a titka főerejének, annak, hogy irodalomma érdekeseedik keze érintésétől az is, ami cseppentett tudomány, akár természetrajz, akár pedagógia. Keresi saját hatásának hármasszögét: szakja területén, az ifjúsági irodalom multjában és az „igazi“ irodalom egy-egy szívéhez közel álló problémájában, amilyen p. o. Csathó Kálmán költészete, vagy Áprily Lajos lírája. Mintha csak azt kérdezné: mi lehet az oka, hogy igazi arcomat senki sem látja? Mi annak a titka, ha egyszer a valódi, egyetlen hangomon megszólalok és megértik énekem? Ne higgyétek, hogy komoly tanulmányok írója vall ezekben az esszéekben, csak a költő kiáltoz és fülel.

Az értetlen világ hallatlan tisztelettel és nagy készséggel *félreérti* most a költőt és *elismeri*. Elismeri, mint szakteknitelyt

és egyrészt ifjúsági irodalmi bibliográfiát készített vele, másfelől megbízza elemi iskolai tankönyvek megírásával, illetőleg összeszerkesztésével. Soha jobbkor. A költő éppen halálosan unja már kortársai megátalkodottságát s kész a jövőre appellálni. Nevelni kell előbb igazi olvasóközöniséget, amelynek ép az ízlése és éles a belső hallása. Elébe kell dolgozni a holnapuak, hogy mire megérkezik, már fait accompli-t találjon. Ebből a korszakból való Szondy Györgynek három forradalmi cselekedete és ugyanannyi ravasz haditerve.

Az ifjúsági irodalom háromféleképpen is elkészített *bibliográfiája* valóságos negatív formájú index librorum prohibitorum. Talán a szerző maga sincs egészen tudatában annak, milyen kegyetlen munkát végzett. Néhány kényszerű megalkuvást leszámítva, ezekben az indexekben csak azok a könyvek vannak felsorolva, melyek nem mérgezik meg a felnövő generáció olvasóképességét. Aki — gyerek szülei, vagy tanárai — szót fogad a Szondy György tanácsainak, abból még válhatik nagy korában igényes és készséges könyvolvasó. Szondy György ösztönösen érzi, hogy költő voltát csak egy ilyen közönség esküdtszékéhez fellebbezheti meg kedvezőbb ítélet reményében.

A *tankönyvek* értelmi alapvetést adnak az ízlés érzelmi pallérozása fölé. Itt nehezebb volt a költő munkája, mert gúzsba-kötőbb nehézségek fárasztották. De győzött a költő, mert győzte benne a szaktudós és a pedagógus elméleti és praxisban gyűjtött tapasztalata, meg természetes fifikája. Praktikus és fifikus könyvek Szondy György tankönyvei, akárcsak a jól álcázott kémek háborús időkben. Nem lehet őket rajtakapni, minden olyan benők, mint szokás és előírás diktálja vagy rendeli, csak egyben különböznek a hasonló genre-ü irodalomtól: amazok fűrészporsztíliusban tömik a jobb sorsra érdemes elemista-diákoecskák fejét mindenféle könyv nélkül beemlézendő tudnivalóval, a Szondy György könyvei meg mesélnek. Mesélnek hol magának Szondy Györgynek a hangján, hol mások, mesélőkedvű és mesélni-tudó írók és költők interpretálásában. Öregebb, magoltató, megrögzött „módszerű“ tanítók nem is nagyon szeretik, sőt sanda szemmel nézik ezt a különös és szokatlan „újítást“.

Harmadik forradalmi lépése Szondy Györgynek: *saját újabb „ifjúsági“ művei*. Régebben *A ragyogószeműek*, *Barlangi Balambér*, *Testvérke naplója*, *A III. B. tanárt választ* jelentették az egyes állomásokat s a két utóbbi már határozottan átmenetül szolgál a legújabbakhoz, *A Május hercegnője* és *A meséskönyv álmai* felé. Igaz, hogy emezeknek a darabjai nem okvetlenül a legújabb terméskből valók mind, tehát kronológiailag nem tudnám bizonyítani állításomat, de azért mégis kitarok mellette: régebben beletörődött Szondy György a megfellebbezhetetlennek érzett ítéletbe s igyekezett jó ifjúsági írónak látszani, ma már nem alkuszik. Két utolsó kötete koncessziók nélkül, tisztán és elegyítetlenül költészetet ad. Albumalakú képeskönyv álruhájuk talán még huzamosabb ideig elrejthetik ezt a szín-irodalmat nekik

valóbb olvasótábor elől és deportálhatják talán évekig még gyerekoszobák szekrény-tetejére, vagy sezlonjai alá, mindegy. Ki fog-nak onnan szabadulni és diadalmenetben vonulnak haza, *kis 8° alakban, fűzve, é. n.*, a nagyok, a „felnöttek“ könyvvállványaira. Érdekes, de nem érdektelen életrajzi adat, hogy költőnk közben főszerkesztője volt egy félig evangélizáló, félig nem tudom mit szándékoló, középiskolás-jellegű, felekezeti ifjúsági orgánumnak. Úgy látszik, erre a „lókúrára“ még szüksége lehetett, mert azóta véletlenségből sem bicsaklik ki a hangja az ifjúsági irodalom medoros, kappan-falzettjébe.

IV.

Igazán csak néhány szóval vagyok még adós, be akarok segítségökkal számolni arról is, kiféle-miféle ez a költő, akit annyifajta minőségben kellett lelepleznünk, míg végre megismer-zett annak az egyetlenegynek, aki. Mert lehetetlen, hogy ne lett volna nagy oka önmagának erre a tarka, mimikriszerű mind-untalan való álcázására.

Szondy Györgynek, a költőnek valóban megvolt a maga jó oka erre a játékra. Ha Petőfi Sándor az örök magyar „ifjú-ság“ (költészetének minden egyes drágakő darabjában), akkor talán merészelhetünk valami ilyest is mondani, hogy Szondy György meg az örök magával jötehetetlen, maszületett „gyer-mek“ (megható, tragikus költészetének minden megnyilatkozása szerint).

Ez a „gyermek“ nemcsak a pólyában kalimpáló parányi testi mivoltában él és hat csupán, benne él és benne szenved, mint valami gárdonyigézés „hatalmas harmadik“ a „szülők“ bús-munkás gondoskodásának sokszor egyenesen érthetetlen gesztusai között is. Ez az „utód-gondolat“ szülőkben és gyermekekben egy-forma: valami megbékíthetetlen *sértődöttség* azért, hogy bele kellett születni ebbe a szerencsétlen világba, ezek közé az ellen-séges többiek közé és valami konok megátalkodott harc a jóvá-tehetetlenségekkel azért, hogyha már nem történhetik másképpen, jobban, hát legalább ne fájjon nagyon, enyhítsük a kínját ott, ahol lehet és úgy, ahogy lehet. Ez a kétarcúság mutatkozik min-denütt: az anya (egészen homályos ösztönből) segít, az utód (min-den igaz ok nélkül, csak Isten akaratával motíválva) folytatja az egyetemes létet mindenek ellenére.

Ennek a két érzésnek az erejétől hajtva, meséli Szondy György egész életművét. Mikor *gyerek*, ámul, szenved, nem érti, sértődötten él a sok igazságtalanság közepette, de mindig győz, mert az élet ennek az így élő és szenvedő gyermeknek a tenge-lyen fordul újra egyet (meg-megmosolyogja, vagy kicsúfolja a nem-ilyen gyerekeket, a Benóket és Kovács urakat). Mikor *anya*, dolgozik, küzd, elesik, felkél, sokat kibír, a végén meghal, de megvédi és újabb lét felé lendíti kicsi ivadékát. De nemcsak ak-kor ilyen, ha ember-anya. Akkor is ilyen, ha Május tündérherceg-

nője, vagy ha Varjú-anya, vagy sokféle változatban rovar-anya.

De ugyanez a prevenció jellemzi a tönkönyvíró és bibliográfia szerkesztő Szondy Györgyben az: „anya-komplexumot“, vagy az elődök gesztusaiban értelmet, megoldást kereső irodalomtörténész gyermek-komplexumos Szondy Györgyöt.

Különösképpen pedig ennek a kétarcú, *ős is, utód is*-komplexumnak köszönhetjük a legszebb darabokat az ő életművében: a *Bölcsőket*, *Börmét*, a *Lódenkabátot*, *Testvérkét*, *A meséskönyv álmait*, *Május hercegnőjét* és a gyönyörű állatregényt, *A ragyogószeműeket*.

V.

Talán nem is volna jó, ha hinnének nekem. Megnyugodnék az „ős“, kiengesztelődnék az „utód“. Elnémulna a költő. Higyjük el inkább az író hitével és jelmondatával egyvéleményen, hogy „az Isten rendelésében nincs haszontalanság“ s nyugodjunk bele, hogy a kagyló szenved, és igazgyöngyöt izzad.

Karácsony Sándor.

Szemafor

— *Aprily Lajosnak* —

*Eltévedtem, mert megúnt a szemafor,
elfordította fejét, míg rohantam,
éjjel az úton többször megakadtam,
csak szemem égett, éles sugár-ostor.*

*Az kergette a gyanakvó sötétet,
suhintásából tűz szállt ki cikázva,
én száguldtam, hol melegen, hol fázva,
jobb így, mondtam, szalad tőlem a vétek.*

*Szalad a semmi, a legszörnyűbb csapás,
üss ostor, vágj szem, szemafor nélkül láss,
s ne tépelődj, hogy ösvényed eltér-e.*

*Góg s dölyf e sok szó, csakis öntelt tanács,
Krisztus érted is szenvedett, tagadás,
s útírányító szemafor hullt vére.*

(Cleveland. Ohio.)

Reményi József.

A protestáns nevelési eszmény és középiskoláink

Minden kornak megvan a maga eszményképe arról az emberről, akinek képében édes önmagát szeretné látni. Ennek a vágyálomnak dinamikus ereje van, s mindaddig vonzza maga után az álmodóit, míg csak ki nem teljesedik egyesekben, akik koruk szellemi csúcspontjainak tekinthetők. S amikor ez a megismerés a kor vezető rétegében általánossá lesz, az eszmény egyben el is laposodik, az epigonok mindent félreértő, csak a külsőségeket fel- és kihasználó tömege nevetségessé, majd gyűlöletessé teszi. S ezzel el is jött az ideje újabb eszmény keresésének, ami új korszak bekövetkezését is jelenti.

Ez a *koreszmény* egyben korának *nevelői eszménye* is. Hiszen minden kor vezető társadalma a saját törekvéseinek vágyálomképét szeretné a gyermekeiben megvalósulva látni. Minden nevelői eszmény saját korának függvénye, s minden kor önmagát vetíti ki nevelői eszményének megalkotásában.

Az eszményt megalkotó társadalmi réteg természetesen csak vékony kéreg az emberiség tömegének a felületén. Ez az illető kor emberiségének a magaskultúrában résztvevő hányada, amelyet az irányított tömeg kiszolgál. Az eszményalkotáshoz öntudat kell, az önfenntartás ösztönének napi kiszolgálásán túl bizonyos tájékozódni-tudás a tágasabb lehetőségek között, akár hatalmi, akár szellemi téren. Az eszményalkotás képessége szellemi vitalitást feltételez, túlaradó energiatöbbletet, amelynek révén a vezető réteg a tömeget maga alá gyűri, vagy maga mellé emelni igyekszik.

Így az emberiség két aránytalanul egyenlőtlen félre oszlik: akiknek eszményeik vannak, amelyek felé törnek, és akiknek életük felőlódik a napi horizontú élet fenntartásában. Az előbbi a vezetők rétege, a másik a vezetetteké. Vezető réteg és tömeg, mint növény és talaj, állat és környezet: egymáshoz tartoznak, s minden ellentétük ellenére egymásnak korrelatívumai. Hiszen nem csak a mozgó hat a mozdulatlanra, hanem a mozdulatlan is hat a maga sűrűlódásával a fölötte mozgóra, miközben az végzi a maga munkáját, a mi esetünkben az eszményalkotást.

E sorokban a reformáció életeszmenyét szeretnők felidézni, hogy megállapíthassuk, micsoda fogalmi jegyek határozzák meg, s mennyiben van jogunk magunkat e nevelési eszmény harcossainak nevezni. Meg kell rajzolnunk saját korunk élet- és nevelői eszményét, hogy megállapíthassuk, mit tehetünk az ellentét, váltság, választás kényszerhelyzet körülményeinek közepette annak az érdekében, hogy eszményeink és korunk lehető helyes kapcsolatba kerüljenek állásfoglalásunk során.

Hogy a reformáció életeszményének minden jellemző vonása kitűnjék, egy pillantást kell vetnünk a középkor szellemi képeire is.

Schütz Antal, a neves katolikus bölcselelő szerint a középkort három elvnek mindent átfogó uralma fémjelezte: *a hierarchia, a tekintély és a hagyomány* elvéé. Ezek pedig közös nevezőre hozva az örökkévalóság *statikus mozdulatlanságába* vetett hitet jelentik. Ugyanezt a szellemi tartalmat szemnek szólólag *az összemarkolás, ill. a megállítás* mozdulatával illusztrálnám. Ez az illusztráció természetesen két személyt ábrázol: egy összemarkolót és egy többszámú összemarkoltat. A középkorban *az összemarkoló: a fejedelmek, a papság és a szent tan háromsága*. Ez a három eszményalkotó tényező magasan kiemelkedik az embertömeg élete felett, a hatalom birtokában van, s mint életerőben bővelkedő kisebbség görgeti maga alatt az átlagos többséget, a tömeget. Ez akkor természetes is volt. A népvándorlás alatt összekuszálódott Európát rendezni, az elszabadult bestiákat fékezni kellett.

Egy évezered elteltével a rend mint állandó cégér kényelmetlen zablává vált, amikor a szellemi elitnek a hatalomból kívülrekedt másik fele is irányító erővé ért, s jogát követelte a nap alatt. Sőt, a szánandó tömeg érdekében szétfeszítette az állandóknak hitt életkereteket is. Így a tömegnek egy érettebb hányada is odatódulhatott ahhoz a forráshoz, amelynek eddig csak átszűrt, felfoghatóvátétel címen a tömeg számára érthetlenné bogozott s így csupán tekintélye után tisztelt hírért hallotta. Itt elsősorban a *hit* forrásaira kell gondolnunk. De egyidejűleg a renaissance következtében párhuzamosan felszabadult emberi kutató *elme* is letépte láncait, melyek eddig a szabad vizsgálódás lehetőségét a könnyebb vezethetőség kedvéért előtte elzárták. Tehát a reformáció után beállott történelmi helyzetkép a kövekezőkép alakult: a tömeg a maga tömegében marad a régi hengergetésre szoruló tömeg, csak hogy immár új eszmei világ felé görgetik, amelynek kettős jelmondata: szabad gondolat és szabad hit. *Ez az eszmény tartalmát illetőleg az egyedileg gondolkozó és személyesen hívő ember*. A formát illetőleg pedig a középkori eszmény megrögzített (statikus) jellegével szemben inkább *a fejlődésképesség dinamizmusa* jellemző reá. Ami természetes is a semper reformari elvéből kifolyólag.

A kapuknak ilyen való kitérása, a lehetőségek megnyitása a veszélyes utakra való tévedést nem zárja ki. Ez igaz. De viszont a helyes út megtalálásának egyetlen lehetősége is *csak a szabadság* nyitott kapuján keresztül képzelhető el. Így nem az eszme hibája volt, hanem a gyarló emberi természetből következett, hogy ami szabad, az az enyém, abban nekem senki sem parancsol, azzal én a magam felelősségére sáfárokodom, s lett századok folyamán a szabad gondolatból sajnosan kíméletlen szabadverseny az anyagi és szellemi élet minden terén, s lett a szabad hitből az én hitem után sokszor még sajnósbabban az én személyes hitetlenségem. Úgyhogy a keresztyén világot a közelmúltban egy elerőtlenedett

szellemi arisztokrácia kisebbségének mellőzésével elegyháziatlanodás, a történelmi tudat megszűnése és teljes kötetlennéválás jellemezte. Uralkodó planétává a szétszóródás és a bizonytalanság lett. A gazdátlanúvá vált tömeg pedig elszabadult.

A reformáció élet- és nevelési eszményét vallani tehát hármat jelent:

1. Másoktól szabadon, *egyedileg gondolkozni*.
2. Másoktól szabadon, *Istennel személyes kapcsolatot keresni*.
3. Megkötöttség helyett *örök változásra, újjáalakulásra* be rendezkedni.

Minden ezenkívüli kortünet melléktermék, járulékos elem, csökevény régebből, illetve elvetélt szabadosság.

*

A következőkben most már azt vizsgáljuk meg, milyen a mi korunknak, a reformáció óta négy évszázaddal előbbrehaladt jelennek az életeszmenye s ebből folyó nevelési eszménye, hogy a kettőt összevetve ellentétének megoldását megkereshessük.

Mondottuk, hogy a koreszményeket mindenkor azok a társadalmi rétegek határozzák meg, amelyeket a duzzadó vitalitás, életerő a tömegek fölé, annak vezetésére fölemel. Maga a tömeg nem változik, legalábbis ettől függőleg nem. Csak külsőségeket aggathatnak rá. Jellemzője az, hogy tagjai egymástól nem különböznek, akár keresztes vitézként harcolt az Jeruzsálem alatt, akár mint Hans Sachs kezelte a dikicset. Ugyanaz maradt a rokokó paróka alatt is, de a mai rekordokat hajszóoló sztrájkbalép is az ő hasonmása. Ezt a tömegembert éppen úgy az jellemezte a közép-korban, hogy alázatosan gyónt, de gonosz maradt az ő szívében, mint az újkorban, amikor lelkiismereti függetlenség címen lelkiismeretlenkedett. A vezető kisebbség izzad, harcol az eszméiért a tömeg érdekében vagy ellene, a tömegember pedig változtatja urát, divatját, szókészletét, technikai lehetőségeit, s belül marad a régi.

A múlt század folyamán azonban — mint erre bennünket *Ortega*, a nagy spanyol gondolkozó nemrégiben ráébresztett — nagy meglepetés történt a világtörténetben. Olyasféle, mint amikor az addig engedelmesen robotoló munkástömeg sztrájkbalép, vagy ahogyan ma szokás: megszállja a gyárat. *A tömeg fellázadt*. Maga, mint tömeg, kezébe vette sorsa irányítását, szellemileg kifinomultabb kisebbségét pedig, amely eddig vezette, most a maga kiszolgálására kényszeríti, csak alkalmazottjának tartja. A tömeg, amennyiben maga lett önmagának oka és célja, az úr, az önmagáért való hatalom, amely — ezek után természetesen — önnönmagában állapítja meg a saját életeszmenyét is. De ez az eszmény nem mutat önmagán túl. Az eszmény önmaga: a tömegember, a tömegáru, a dömpingolvasmány, a százezres tribünök és felvonulások, a szavalókórus és a társasutazás. Az eszmény az a tömegember, aki telefonál, de az elektromosság nem érdekli, aki

olvas, de az írók kiszolgálójának tartja, aki autót vezet, de nem a motor szerkezete a szívügye, hanem a kilométer, aki színházba és moziba jár, de csak izgatószernek használja, aki sportembernek tartja magát, de csak a tribünön örjög, míg igazán sportoló kisebbségét esztelen viadalba hajszolja odalenn a mezőnyön, aki tanul, de csak a tömeghez arányosító diplomáért, s végül — hogy magunkról is szóljak — tanít, de nem a tanulók külön-külön személyiségének kialakításáért, hanem a rosszabbik esetben azért, hogy óráit a kötelező tömegsablon szerint letudja, a jobbik esetben pedig azért, hogy növendékei egyformán jól mondják fel az egyszabású válaszokat ugyanazokra a tömegnek szóló kérdésekre. Nézzünk néhány közelebbi példát a középiskola munkájából:

Irodalom címen a diák sohanemolvasott művekről mond fel kész méltatásokat, amelyeket a tankönyv írója mindnyájuk számára megszerkeszt, vagy a tanár megállapít. A diák megkapja a kész szöveget, s így az egyéni gondolkodástól, mérlegeléstől, az előtte felmerülő problémák oldozgatásától, a nevelői értéket jelentő személyes verejtékezésétől felmentetik. A külön kérdésekkel okvetetlenkedő diák gúnytárgy a diáktömeg előtt, kérdései csak zavarják az osztálymunka tömegdarálóját. Pedig mindnyájan érezzük, hogy ha egy-egy mű ténylegesen leszűrt irodalmi értéke a tankönyv méltatásában van is rögzítve, annak pedagógiai értéke a diák számára mégsem ez, hanem a vele kapcsolatban felmerült egyéni problémák oldozgatásában rejlik. (Egyedi gondolkodás!) Viszont erre a tanárnak sincs módja az órán, mert az ilyen problémabogozgató tanórához nem lehet előre óravázlatot készíteni. Az pedig kell, mert... ennek készítése minden tanár számára egységes elgondolás szerint elő van írva. Mert a tanár is tömegember. (Egyedi gondolkodás?) Íme a tanár és a diák, mint a tömeg korszakának kultúr-soffőrei. Nem az a fontos, hogy mi van a gépezetben, hanem hogy fusson, minél hamarabb és technikai szempontból minél kényelmesebben.

Nézzük a nyelveket. A kisdíák az első osztályban a magyar nyelvet kutyafuttában szinte csak azért tanulja, hogy gépies készséget nyerjen arra, melyik szót kell a latinból konjugálni, melyiket deklinálni. A nyelvtani tárgyat az accusativusért, a mult időt a praeteritum imperfectumért, az egész latin nyelvet viszont némelyek szerint azért tanulja, mert arra állítólag az orvosnak szüksége van, mások szerint meg azért, mert most mindenki azt tanulja, a tömegek is. De az angolból is azt tanulja, amit tömeghasználatban majd érvényesíthet, élőbeszédben, Angliában, okvetlen helyes kiejtéssel, nem úgy mint a tanár, aki csak félévet tölthetett künn, hanem úgy, mint a gramofonlemez. A tömegelőírásnak azonban tartalmilag és formailag is elég tétetett: a legközkeletűbb szavak kérdezése, olvasás, fordítás, egyszerű beszédgyakorlat, grammofonbemutatás: minden műsoron volt.

Ha őszinték vagyunk, el kell ismernünk, hogy a fent ismertetett tömegember bennünk is megvan. Mi, a reformáció eszméinek nevelői is bizonyos mértékben *tömegstílusú nevelők*ké let-

tünk, azzá lenni kényszerültünk s *tömegpedagógiai rendszerben* dolgozunk. Nemcsak tömeget nevelünk, hanem a tömeg irányítása és izlésének nyomása alatt dolgozunk. Sablónra megy a munka, és sokszor a minőség is csak mennyiség. Így protestáns iskoláinkban is *elhalványultak a reformáció nevelési eszményeinek ősi tartalmi elemei*. Bizony, sokszor nem egyéni tudásra oktat a református középiskola sem, s nem is az egyéni hitet építi. Kemény ez a vád, de az eredmény a maga tömegében igazolja. Tömegjelszavak után bóduló érettségizettjeink tömege és személyes hit nélkül hitetlenkedő közéletünk reá az égető bizonyosság.

Huizinga, a holland tudós írja *A holnap árnyékában* című könyvében a következőket: „Az általános oktatás... a helyett, hogy hozzájárulna a kultúrszint emeléséhez, kihatásaiban az elfajulásnak és gyengülésnek bizonyos jelenségeit hozza magával. Mindenféle tudás eddig nem ismert mennyiségben és feltalálásban kerül a tömeghez, de a tudásnak az életben való feldolgozása körül baj van. Feldolgozatlan tudás gátolja az ítéletet s a bölcseségnek útjában áll. Az oktatás oktondiakat teremt.“ Egy angol lapban jelent meg a következő kitétel: „Az iskolában nem azt kellene megtanítani, hogy *mit* gondolkozzunk, hanem azt, hogy *hogyan* kell gondolkozni.“

*

Napjainkban már nyilvánvaló, hogy *ez a mechanisztikus tömegéleteszmény is a csőd szélére került*. A tömeg éppen azért, mert tömeg, nem ismer fejet, csupán a saját meglódult kinetikai energiája viszi. Ez pedig a súrlódások következtében fogytonfogy. A belső összetartozások száalai széthullanak, a közösség érzetének személyes tudata hiányzik, s így a közösségi élet mindjobban lehetetlenül. Elemeire hullik szét, ami eddig egész volt. Történelmi szükség a megszűnése, s jönnie kell helyette valami másnak, ami felváltja.

S már jelentkeznek is a világorvosok, s hozzák az egyetemes medicinát. S mivel a történelem az ellentétek között hánykolódik, most a tömegek lázadásának következtében szertehulló emberiséget a középkor visszaállításával akarják megmenteni. *Új középkort* kezdenek. S a rég letűnt középkor összes ismérvei újból megjelennek.

Az első az *egyetemesen kötelező tan*, (fasizmus, bolsevizmus, esetleg pápai enciklika, a középiskolában egységes utasítások kiadása és egységes vezérkönyvek igénye.) A második a *tekinthetőség* megszilárdítása (a vezérség fogalma, a hadseregek ijesztő fejlesztése, címek és rangok özöne, a középiskolában a szakfelügyelet). A harmadik a *hierarchikus rend* (pártszervezetek, kamarák, a klérus előnyomulása, új tankerületi központosítás, az ügykezelés bürokratizálása). Mindez együtt az *összemarkolás* fogalmát kelti az emberben, (a vasfegyelem hangoztatása, lelki gyakorlatok, egyenruhák), továbbá a *megállítást* (faji elzárkózás, Maginot-vonalak, cenzúra, a felekezeti választóvonalak árkanak

kimélyítése, s a tanárnak óraadás és hivatali munka ketrecébe zárása).

Íme, itt a középkor, minden szerelvényével, s meg akarja állítani a világtörténelmet.

Mi azonban tudjuk, hogy mindez csupán hibásan értelmezett jóakaratból folyó tiszteletreméltó kísérlet. Bizonyára szükségyszerű is, de szerepe csak ideiglenes lehet. Mert a történelem meg nem ismétlődik. Az élet rendjét olyan Úristen irányítja, aki — ha egyszer az eke szarvára tette a kezét — többé vissza nem tekint. De éppen ezért visszafelé menetelni bennünket sem enged. A csökevények az átmenet folytán lekopnak, az egészséges összetevő vonalak pedig új életeszményt alakítanak majd ki.

Kérdés, melyek ezek az egészséges összetevők. Nyilvánvalólag azok, amelyek a visszafejlődés helyett a *továbbfejlődés* szolgálják, az *előrehaladást*. Ezekhez azonban nyitott kapuk kellenek, szabadság, mozgási lehetőség, szóval mindaz, amit lényegében a reformáció indított el, de természetesen a kompromittáló vadhajtasok nélkül. A reformáció eszméinek a mai világban való bátor megvallása visszatetszést kelt ugyan, de visszafejlődést nem jelent, mert hiszen nem is kell visszamennünk érettük négyszáz évvel, itt lappanganak azok körülöttünk, egyelőre hamupipóke-szerepben. Nem is kell őket életre ráznunk, mint az új középkor elgondolását, mert ez nem is halott, hanem maga az élet, állandó belső megújulás. A reformáció a reformáció reformációjának a reformációját is lényegében hordja. Aktualitása örök, mert nem megállítani, hanem követni akarja az örökkévalóságot.

Nem a középkor visszaállítása ment meg tehát bennünket, hanem a reformáció folytatása, élet- és nevelési eszményeinek kiteljesítése.

Befejezésül legalább az irányvonalakat állapítsuk meg, merre keresendő ez a kiteljesedés.

Legelőször is az ideáltalan tömegember uralmát kell likvidálni. Nem jelenti ez a tömegnek ismét letaposását, vagy ismét járszalagrafűzését. E helyett a reakciós negatív eljárás helyett a pozitív akció a célravezető. Az eszmények látomásait látóknak bele kell vegyülniök a tömegbe, kovásszá kell benne lenniök, hogy *elit és tömeg: mindnyájan egygyé legyenek*. Hamis próféták azok, akik azt hirdetik, hogy lejárt az individualizmus ideje. Akik látják a reformáció eszményét, azok tudják, hogy *az egyediség eszménye, az individualizmus, olyan értéke a reformációnak, amely egyedül nemesítheti meg a kollektív tömeget*. Nem vagyunk fantaszták, tudjuk, hogy ma a tömeg kérdései várnak megoldásra. De mi ennek a lehetőségét éppen a mi reformációs eszményeink szerint abban látjuk, hogy a tömeg egyedeit személyiségekké finomítjuk. Nevelési eszményünk éppenezért a *személyiség pedagógiája*.

Másodszor: magunkat illetőleg kijelenthetjük, hogy a külső fegyelem szorítása helyett inkább bensőséges közeledést várunk a hivatalból és hivatásból messzebblátóktól. A bizalmatlanság

légköre szorongást nemz, elfojtásokat, titkolt gondolatokat, ezek lelki elferdüléseket s a világos gondolkozókészség és az egyenes jellem megbénulását. S hogyan taníthatna szabadon gondolkozni és cselekedni fiatalokat az, aki ezekben maga sem szabad? *Bizalmat kérünk a saját, diplomával igazolt ítélőkészségünk iránt*, módot az utasítások átvétele előtt azok szabad megvitatására és szabad lehetőséget a saját nevelői stílusunk kifejlesztésére.

Elismerjük, hogy a kovász-szerep és a szabad gondolat veszedelmes kapukat nyit meg. Sok torz gondolat és elvetélt kísérlet is nyerhet ezeken át szabad utat. De mindezzel szemben állíthatjuk, hogy *azon, ami rossz vagy gyarló, semmiféle ellenőrzés és utasítás sem segít. Egyedül csak az Isten kegyelme, amelyre viszont mindnyájan rászorulunk.* A külső jelek szerint egyikünk gyengén dolgozik, másik jól. De hogy végeredményben melyikünk munkája lett eredményesebb, azt úgyis csak az Úristen tudja.

Pál plántál, Apollós öntöz, de a növekedést maga az Úr adja. Mégpedig a mi bírálgatásunktól függetlenül, kinek-kinek az ő kegyelme szerint.

Szathmáry Lajos.

Kopjafás magyarok

*Erdély. Temető. A hegyoldalon
lassan halad, mint tört-lábú öreg,
ki mögött elmúlt már sok év-halom.*

*Kopjafák. Szürkearcú szuronyok,
Alattuk árva-csőndben alszanak:
Gidró Veronkák, Ince Aronok.*

*Békések, szótlanak, Tatár-török
vagy az öregség elfulladt szava
gurította reájuk a rögöt.*

*Mindegy. Almuk a végtelenbe vág
S vert dombjaikon a futó idő
suhogatja a mély-dalú kaszát.*

*Míg szél-nesz száll a sír-házakon át,
kidőlnek rendre s vesznek szótlantul
a pusztulásra ítélt kopjafák.*

Holló Ernő

JELEK ÉS MAGYARÁZATOK

EURÓPA TÉRKÉPÉRŐL ismét eltűnt egy színfolt. Semmivé lett egy ország függetlensége és egy nép szabadsága. Rövid egy éven belül immár másodszor vagyunk igen közeli tanúi ilyen eseménynek. E második még jelentősebbé is vált nekünk, mint az első, mert együttjárt vele az, hogy Magyarország történelmi határán lett szomszédunkká egy baráti nemzet. Örvendezünk és hálát adunk Annak, akitől jött ez az újabb igazságtevés. Hálát adunk, hogy méltóknak találtattunk a megnagyobbodott országban végzendő feladatok végzésére.

Örülünk, de nem érzünk kárörömöt. Tudjuk, hogy azt a népet, mely most szabadságát egy éjszakán elvesztette, idegen tanácsadói és saját vak vezetői két évtizeden át úgy nevelték, hogy legfőbb öre legyen minden középeurópai igazságtalanságnak. Tudjuk azt is, hogy ez az ország a maga földi hivatását porkolábszereppé aljasítva, amíg tehetette, minden alkalmat felhasznált, hogy a mi bilincseinket minél fájóbbá kovácsolja. De tudjuk és valljuk, hogy nép és egyén drága, egzisztenciális kincse a szabadság. Elvesztése a legrettentőbb büntetés. Még akkor is, ha ez a büntetés megérdemelt.

A KORSZELLEM. Erre gyakori szokás manapság hivatkozni. Így kívánja a korszellem, ezt diktálja a korszellem. Nem állhatunk ellen a korszellem szavának. Mily könnyű ezzel minden felelősség alól kibújni! Nem egészen erkölcsös dolog, amihez cselekvőleg vagy hallgatólagosan odaadjuk magunkat, s a vállalással sem éppen egyeztethető össze? S magunk is érezzük, hogy nincs egészen rendjén a dolog? Dehát mit tegyünk? A korszellem! Ő akarja, ő cselekszi, mi csak eszközök vagyunk. Ő lebeg mindnyájunk felett, misztikus hatalomként, s még jó, ha nem mondjuk rá, hogy a kor szava Isten szava.

Pedig a felelősség alól nem menekülhetsz, ember. A kor csak problémákat ad fel, nem megoldásokat és parancsokat. Csak problémákat, feladatokat, melyek az emberi gyarlóságból születnek, abból, hogy minden emberi alkotás tökéletlen, tehát tökéletlen e világ emberi berendezése is, s ezért szakadatlan javítást, igazítást igényel, a tökéletesítés szakadatlan tevékenységét. S ezen neked kell fáradoznod, ember, Isten segítségével, és nem hagyhatod magadat a korszellemre, mert azt a szellemet is neked kell létrehoznod. Az a szellem abból áll össze, ami választ az emberiség a kor problémáira, feladataira ad. Ez a válasz lehet jó és lehet rossz, eredhet az isteni kegyelemből és eredhet az eredendő bűnösségből, az ember alantas, esztelen és állati természetéből, gonosz indulataiból is. S azzal, hogy korszellem, hogy egy időben nagy tömegek vallják, nem nyer igazolást még. Tömegek vallják? Annál rosszabb! A tömeg mindig alantasabb és esztele-

nebb, mint az egyén. Persze ha nemes és bölcs az egyén. S neked nem az az emberi feladatod, hogy meghajolj a korszellemnek deklarált tömegszenvedély előtt, hanem az, hogy nemes és bölcs légy, s szembe szállj az esztelelennel és alantassal. Még ha korszellem is az. Sőt annál inkább, mert annál veszedelmesebb ellensége a Léleeknek, minél általánosabb az uralma. És nem szabad lemondanod arról a hitről, hogy megdöntheted az uralmát, s a jót és bölcseset, az isteni parancsot emelheted helyébe korszellemként. Ennek a parancsnak kell engedelmeskedned. De nem azért, mert korszellem, ami végre nem jelent egyebet, mint azt, hogy sok gyarló ember vallja, hanem azért, mert isteni eredetű és örökkévaló érvényű. Ne felejtse el, hogy ember vagy, isteni rendelésből ura, nem pedig szolgálja a kornak és e világnak, ha az Ő munkása vagy.

Mi lett volna, ha Krisztus és Pál és Luther és Kálvin meghajlik a „korszellem“ előtt, s nem szegül szembe vele? (J. T.)

NEMZETI GYÖKVONÁS ÉS HATVÁNYOZÁS. *Egyik legelőkelőbb irodalmi társaságunk elnöki székéből hangzott el nemrég az az egyébként nem új keletű megrovás, hogy történeti regényíróink a nemzeti önbecsülés kárára multunk nagy alakjait embervoltuk gyarlóságában mutatják be s ahelyett, hogy hatványoznák, gyököt vonnak nemzeti nagyságainkból. A vita régi: akörül forog, hogy mikor építünk? Ha csak a nagyságot mutatjuk meg, vagy ha bűnök és erények szövődményének existenciális valóságát tárjuk az olvasó elé? A kérdés egyrészt az írói szabadságot, másrészt a nemzetnevelést érinti. Általában helyes, ha a kritika egészséges nemzeti közszellemet akar teremteni és gyomlálgatja a túlzásokat. De egyes kritikai köreink működése már nemcsak az írói szabadság legelemibb feltételeit akarja megnyírni, hanem az illetékes hatóságokkal versenyezve, egyenesen erkölcsrendészeti jogkört igényel magának.*

Ha gyán, hogy egyik hivatalos kritikusunk a történelmi igazság mellőzésével elvből lehetetlennek tartja, hogy egy magyar királynőnek valamely alattvalójával viszonya lehet, de ugyanakkor még azt is rossz néven veszi a szerzőtől, hogy a király szerelmes tulajdon feleségébe és az író ennek jelét is meri adni. Rá kell mutatnunk végre is arra a szemforgató képmutatásra, amely „hagyományhű“ irodalmi kritikánk egy részét jellemzi. Ugyanakkor, amikor hősiiesen ellenállnak a nemzeti gyökvonásnak, a hatványozást önkörükben egészen sajátosan magyarázzák. Tiltakoznak az ellen, hogy az írók nagyjaink magánéletében turkáljanak, de maguk nem mentek attól a kísértéstől, hogy újabbkori írói nagyságaink egyik-másikát erkölcsi élete és nem esztétikai érdemei alapján rangsorolják. Még rosszabb, ha az írók által megtámadott „nagyságok“ alakját ők kezdik „hatványozni“. Kialtó példa erre egy régebben történt eset. Egyik költőnk elégikus hangú versben emlékszik meg egy öreg tanárról, aki halálát közeledni érezvén, elment, hogy szerelmesétől, a

havastól búcsút vegyen. Kritikusunk, aki a verset el sem olvasta jól, felgyúlt fantáziával és nagy erkölcsi méltatlankodással támadta meg a költőt, mert az nem szégyenli a köztiszteletben álló, néhai professzorról feltételezni, hogy ősz hajjal, ifjú szeladonként szeretőjéhez szaladgált a havasra! Erősen hasonlít ehhez az említett elnöki megnyitóban elhangzott kárhoztatása egy Nagy Lajosról szóló regénynek, melyben az író a királyt állítólag „a nagyság minden nyoma nélkül megcsalt férjnek, amint fiatalkori könnyelműségéért, szörnyű betegségben izenként pusztul el“, ábrázolja. Megtudjuk azt is, hogy a király betegségét egyik katonájától szerezte. A kritikus „jóhiszemű“ fantáziája természetesen rögtön a legrosszabbat tételezi fel — ha azonban a másik felet meghallgatjuk, kisül, hogy a király bélpoklosságban szenvedett s a kritikus által rosszalólag emlegetett „ifjúkori könnyelműségnek“ ehhez aligha van köze. Újabb helyreigazító nyilatkozat következik s ebben a kritikus olyan sikeresen „hatványoz“, hogy túllicitálja az író-t és szemérmesen sejteni engedi, hogy nem minden bélpoklosság bélpoklosság és az „ifjúkori könnyelműség“ ez esetben helyénvaló megjegyzés volt. Ki vont hát itt gyököt és ki hatványozott, az író, vagy a kritikus? Bizony, erkölcsrendőr kritikusaink buzgalmukban gyakran mennek messzebb egy lényeges lépéssel a szerző és az igazság előtt s ezt aligha nevezhetnők elfogulatlan bírászkodásnak.

A kérdés lényegéhez még csak annyit: ha az író gyógyítani akarja a nemzet betegségeit, akkor nem a nagyság üres sablonjait, hanem a bűn hatalma alá vettetett, viaskodó és önmagában megigazulni képtelen embert kell ábrázolnia. Az igazán jóhiszemű közvélemény nem fogja felelőtlenül hatványozni a hibákat, hanem önnön bűneire ismerve, bünbánatot tart. A hivatalos kritika legnagyobb csalódása ellenére így történt ez Ady esetében, aki bünbánatra és megtérésre készítette a magyar ifjúságot s így fog történni minden hasonló esetben, feltéve, hogyha a művész igazi művész és szándékai is igazak. (E. G.)

CSOKOR A ZÜRZAVAR VIRÁGAIBÓL. Minden kornak megvoltak a maga téveszméi, de talán egyik sem termelt ki magából annyi szemenszedett, a józan észnek s az igazságnak brutálisan ellentmondó örültséget, mint a mienk. Az a benyomása a teljesen el nem sodort szemlélőnek, hogy földünkön, ezen a „vak csillagon“, mindenki megörült vagy félrebeszél, mert nemsokára már csak embernyájak lesznek s rajtuk kívül olyanok, akik között kettő sem tudja egymást megérteni. A fogalmak békés tisztázásának reménye mind kisebb lesz és közeledik a bellum omnium contra omnes kora. Ime egy kis ízelítő:

*

Tudtuk, hogy van állami rend s ezt a mindenkori kormány képviseli. Azt is tudtuk, hogy van anarchia és anarchizmus, amelyik a rendet felforgatni és a kormányt elsöpörni akarja. De olyant még, amit most Madridból hallunk, még nem pipált a vi-

Jelek és magyarázatok

lág: megalakult az anarchista kormány! Úgy látszik, néhol már a rend szelleme nem tud uralkodni, a rendetlenségnek kell helyette a rendet megteremteni. Jellemző, hogy ma már ezen a jából vaskarikán, az anarchia szervezkedésén, senki sem döbben meg. Talán azért, mert „lesz még cifrábban is!”

*

Klawek lebergi katolikus teológiai tanár egyik előadásában a következő csodálatraméltó megállapítást kockáztatta meg: „a hitlerizmus eredetét a protestantizmusnak a katolicizmus elleni veleszületett gyűlöletében kell keresnünk. A protestánsok nem csak újabban ellenségei a keresztyénségnek.” Ez eddig rendben volna(?). De akkor mit szólunk Ziegler Mátyásnak, a német-birodalmi „Világnézeti információs hivatal” vezetőjének éppen ilyen határozott kijelentéséhez, mely szerint összel, a nagy válság idején „a világprotestantizmus rokonszenve Benes úré volt”? Hát Niemöller fogságához, Barth önkéntes száműzetéséhez, a Bekenntniskirche harcaihoz? Bizony, bizony, mindnyájan félrebeszélünk!

*

A Rosenberg Alfréd ihletése alatt működő német „Világnézeti információs hivatal” elhatározta, hogy figyelemmel fogja kísérni a vallástudomány eredményeit, beleértve természetesen a keresztyén és zsidó vallásokat is, mint az általános vallástörténet jelenségeit, hogy ezáltal egy német népi vallás alapjait lerakja. Úgy látszik, ma már a mítosz és a vallás is lombikban készül és elegánsan csomagolt pirulákban fogják az illetékes paciensekhez eljuttatni. Modern syncretismus — kísérleti alapon! Nem olyan ez, mint az anarchista kormány?

*

Beköszöntött hát az „istenek alkonya!” Ami valaha az Istené volt, azt a nemzet hatalmi úton elkobozza és látveszi. Ma már a nemzet „járja meg a maga kálváriáját”, a hű hazafi „a haza oltárára” helyezi el áldozatát, nem is beszélve arról, hogy nagy népek már a faj mítoszáat emlegetik és a megváltást önerejüküktől várják. Természetes hát, ha egyik legelőkelőbb német napilapban a Miatyánknak ezt a meglepő változatát olvassuk: „Bauer, gib uns unser täglich Brot!” — paraszt, add meg a mi mindennapi kenyérünket!

*

Vörösmarty szavai jutnak eszünkbe: az ember fáj a földnek.

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

MURAKÖZY GYULA: A VÁLSÁG MEGOLDASA. (Rádióprédikációk. Budapest, 1938.)

Az igehirdetés a való és a kellő világ határán áll. Egyfelől látja az isteni törvényeket, másfelől nyugtalanítja a való élet. A való és a kellő világ mesgyéjén utat mutat mégis. A bűn miatt válságban levő világ vergődik, nyög, sóhajtozik, az igehirdetés reámutat a válság egyetlen megoldására: a váltáságra: Krisztusra. A bűn miatt permanens krízisben van minden. Brunner e szavaihoz csak annyit kell hozzátennünk, hogy az igehirdetés feladata éppen ezeket a fájó, nyugtalanító sobeket meglátni s megmutatni az Orvost.

Muraközy Gyula 18 rádióprédikációja éppen ebből a szempontból érdekes. Több mint egy év rádióigehirdetésének anyaga van e kötetben. Nyolc prédikáció ünnepi alkalmakra szól, advent, újév, nagypéntek, húsvét, reformáció ünnepe s az aratás is három alkalommal kerül sorra. A többi tíz prédikáció aktuális problémákat tárgyal: *a család* (Apám, anyám és én, Az evangélium törvényjavaslata a gyermek jogairól), *a társadalom* (A gazda, a munkás és a szegény, A megmentett Sodoma), *a református újság*, *a külmisszió* (A szeretet tanítómesterei), *Krisztus visszajövele* (Legyetek készen, Hol van a Krisztus?), *a nagy magyar kérdések* (Levélnél egyebet semmit sem találá, Isten és a magyar történelem).

Külön foglalkozik a szerző az adventizmussal, mint tévelygéssel egyik prédikációjában. Mondanivalóit modern megfogalmazásban adja, az Ige igazságait a mai embernek. Legyen szabad azonban e helyen reámutatni a szerző egy elírására. Apám, anyám és én című prédikációjában szól Jézus testvéreiről. Nem akarok vitába bocsátkozni s feleleveníteni a Raffay—Giesswein vitát: Voltak-e Jézusnak testvérei? Egy azonban bizonyos, a Második Helvét Hitvallás XI. rész 3. pontja így szól: „Hisszük és tanítjuk azt is, hogy az örök Istennek örök

Fia... fogantatott a Szentlélektől és született ama mindenkor szűz Máriától. (Ex Maria semper virgine.)

Duplex libelli dos est: Muraközy Gyula könyvének kettős áldása van. Igehirdetés s a befolyó jövedelem a szegények számára szolgál. A Szentírás nyelvén a krízis ítéletet s válságot jelent. E könyv azért jelent meg, hogy a válságból ne legyen számunkra ítélet, hanem élet.

Pap Ferenc

BOROTVÁS-NAGY SANDOR: KÖZGAZDASÁGI MŰVELŐDÉSUNK KEZDETEI. (Budapest, 1938. Franklin-Társulat nyomdája.)

Ez a külsőségeivel is tiszteletet ébresztő könyv a magyar gazdasági művelődés történetének legváltozatosabb korszakával, az 1848-at megelőző száz esztendővel foglalkozik. Egy évszázad alatt végigélte a magyar közgazdasági élet — legalább is elméletben — az új és legújabbkor csaknem minden gazdasági irányzatát — a hűbéri gazdálkodástól kiindulva a merkantilizmuson, a fiziokratizmuson és a védvamos törekvéseken keresztül egészen a szabadkereskedelemig. A gyakorlati élet sok okból nem tudta követni a hétmérföldes csizmákban rohanó elméletet, és a különböző gazdasági forrongások vihara legfeljebb néhány magános, nyugatfelé néző magyarban keltett visszhangot. Ezek többnyire arisztokratikus szellemek voltak, akik könyvekben és felsőbb iskolák tanzékein hirdették az új igazságokat, nagyon kis körök számára. A Tessedik-féle apostoltípus, aki a tömegek életébe akart belenyúlani, fehérhollószámba ment. Az alsóbb rétegek gazdasági művelődését sem a többnyire ellenszenves kormányzati intézkedések, sem a reformkor szak nagystílusú agitátorai nem tudták lényegesen befolyásolni. Különösen áll ez a parasztság gazdasági művelődésére, amely a hűbériség végén a felső gazdasági kultúrától elszakadt és mindmáig szinte teljesen külön utakon járt. Kitűnő közgazdasági és pedagógiai tájéko-

Könyvek és írók

zottságot, fáradhatatlan kutató szellemet és sok szintetikus erőt kíván meg az újkori magyar gazdasági művelődés ezer szálból összetevődő folyamatának megrajzolása. A szerző mindennek feltétlen birtokosa. Sőt ezenfelül gazdagon meg van áldva teremtő képzelettel, amely könnyedén kelti életre a legmozdulatlanabbnak és legporosabbnak látszó anyagcsoportot is. Régmúlt korok gazdasági tényeiben a jelen kiélezett kérdéseinek gyökérjelenségeit, okozóit, de legalább is analógiáit tudja meglátni és megláttatni. A magyar faj gazdasági rátermettsége, a gazdasági nemzetnevelés lehetsége és eredményessége stb. mindmind dédelgetett témája a szerzőnek. Sőt a tudományos könyvek egyik legritkább jelensége, a legnemesebb líra is előcsillan itt-ott a sorok között, ahol az önazonosítás különös nyomatékkal esik latba.

A szerző a filológiától jutott el a közgazdaságtanhoz. Ez a „megtérés“ azonban nem jelent teljes szakítást a múlttal: a történeti hajlandóság, a „filológiai lelkiismeretesség“, a töretlen és tiszta vonalak kedvelése, mindenekelőtt az elmélet és a betű nagyrabecsülése a filológiának olyan tagadhatatlan értékei, amelyek a mű számára is sokat jelentenek. De ebből a forrásból származik a könyv néhány egyoldalúsága is. Kétségkívül a betű nagyrabecsülésének következménye, hogy a szerző teljes hitelt adott a német tudományosság emlőin felnevelkedett gazdák könyveinek, a nagyobbreszt idegen nemzetiségű, de legalábbis idegen szellemű leírásoknak, és ezek alapján értékelte népi gazdákodásunkat. Ezért lát csak elmaradottságot és sötétséget ott, ahol pedig az újabb kutatók szerint évezredek, sajátosan magyar gazdasági kultúra, bámulatos találfelkonyosság és alkalmazkodóképesség is van, melynek gyümölcseit ma is nagy számban láthatjuk. De közvetlen vizsgálat nélkül is kikövetkezhető ez. Az a réteg, amelynek szellemi kultúrája éppen a 19. század elején olyan csodálatos virágzásba borította irodalmunkat, az anyagi kultúra terén sem lehetett olyan hátramaradott, mintahogy Csaplovics és társai azt beállítják. Részben hasonló

a helyzet a népi kismesterségeknél is. Még egy ponton szeretnénk szerzőnknek ellentmondani. Szerinte „a nevelés nem lehet kezdeményező, csak céltudatos végrehajtója a történelem kibogozhatatlanul össze-vissza erőitől egy-egy társadalomban közvéleménnyé érlelt követelményeknek.“ Hogy az agrárnevelés köréből hozzunk fel mindennél többetmondó ellenérvet, Grundtvig, észak parasztságának tanítómestere a közvélemény és a korszellem ellenére csupán tanítványai segítségével tette virágzóvá Dániának és a skandináv államoknak parasztművelődését. Mindez azonban csak nagyon futó árny ennek a nagyon tiszta és nagyon okos könyvnek arcán.

Számunkra különös értéket jelent az, hogy a szerző minden felekezeti elfogulatlansága mellett is változatlan kedvvel rajzolja meg azt a nagy szolgálatot, amelyet protestáns lelkészek, tanárok és gazdasági szakemberek tettek a magyar közgazdasági művelődésnek. Értékes adalékokat szolgáltat ezzel a protestáns nevelés és cura pastoralis gyakorlati jellegéhez. Amikor pedig embersorsoknak anyagi eszközökkel meg nem fogható és fel nem fedhető mozzanatait és vonalait keresgeti, az ugyancsak *világi* dolgok kutatója a *transcendens* vonalakon is messze túljut. Kautz és Kornis idevágó nagy műveihez méltó társként csatlakozik szerzőnk könyve.

Mády Zoltán

KISS LAJOS: A SZEGÉNY EMBER ÉLETE. (Bp. 1938. Atheneum kiadás.)

Kiss Lajos munkája a szeretet és hűség gyümölcse; eredménye annak az odaadásnak, amellyel a szerző a népszellem és a néplélek megnyilatkozásai iránt viseltetik. Ez az érzés ad a műnek a tárgyival szervezettebb egységet, s ez képe-síti arra, hogy szakítva az előző példakkal, modorban és felfogásban egészen eredeti színű munkát adjon.

A tárgy teljesen zárt, monografikus. Nem a szegény ember életéről szól, mint a cím mondja, hanem kizárólag a hódmezővásárhelyi szegénység életéről. Az anyag minden részletében színes és általános érdekű, tanulságai pedig rendkívüliek. Rámutat az anyag többek közt

arra az eddig ismeretlen, vagy legalább is senkitől figyelemre nem méltatott nagyjelentőségű tényre, hogy a magyar mezőgazdasági munka egyes ágai még fél századdal ezelőtt is egészen mereven specializálódtak, s ennek megfelelően a munkásság egyes rétegei is kasztszerűen el voltak különítve egymástól. Egy befejezett, hosszú századok folyamán kialakult társadalmi rendszer tárul fel előttünk, amelyben lerétegződve valószínűleg megtalálhatunk mindent, amin a magyar lélek keresztülment, az ázsiai nomád hagyományoktól a legmodernebb hatásokig. Bizonyos, hogyha valaki szakember rendszerbe foglalja azokat a gondolatokat és tanulságokat, amelyeket a Kiss Lajostól feltárt társadalmi rend szemlélete nyújt, olyan magyar gazdaságtudomány jön létre, amely multunk jelenségeit a megvilágított alapból a legtermészetesebben fogja majd magyarázni.

Az a szerető elmélyülés, amely a tárgyat mindenütt végcélnak nézi, megóvta a szerzőt attól, hogy ú. n. falukutató könyvet írjon. Nem becsüljük le a falukutatókat, sőt nagyon tiszteletreméltó embereknek tartjuk őket. De az az érzésünk, hogy amit csináltak, az túlságosan propaganda ízü volt, az elhamarkodás, sietség sok jelével. Kiss Lajos távol áll minden propagatív célzattól, és Féja Géza téved, amikor a könyvet ilyennek tünteti fel. Persze Kiss Lajos munkája propagál is, talán éppen azért, mert a szerzőnek írás közben eszébe se jutott ilyesféle szándék. A tárgy iránti hűség megadja a szerzőnek az írói hitelt, a tények közben annál nagyobb erővel propagálnak, mennél nagyobb előttünk a szerző szavahihetősége.

Nehéz volna említeni olyan tudományos művet, amely a tárgy szakszerű ismertetését olyan sokszínű és vonzó módon tudná adni, mint A szegény ember élete. Egyes fejezetek (különösen a második részben) valósággal szépirodalomként hatnak, a nélkül, hogy tudományos értékük csökkenne. Ennek oka az, hogy a szerző könyvének anyagát kizárólag élőszóbeli közlések alapján gyűjtötte, s így minden adatához, ki-

fejezéséhez hozzátapad az életnek valamely egyéni íze. Különösen szerencsés következtés ez a tény a tárgyi néprajzi vonatkozásban.

Ha nézzük a részletadatoknak azt az óriási tömegét, amelyből ez a nagy népi életkép összeállott — el kell szomorodnunk. Mert meg lehet állapítani ebből az egy könyvből, hogy ma is, a népi kincsek általános pusztulásának idején, a nagyszerű nép még mindig ontja a magyar lélek ősi, szép színeit, és nyilvánvaló, hogy ma is még meg lehetne menteni talán mindent a pusztulástól. Nem kellene egyéb, mint még száz, a Kiss Lajoséhoz hasonló hűségű monográfia a magyar nyelvterület különböző pontjairól s rekonstruálni lehetne ős népi orvostudományunkat, meteorológiánkat, társadalmi berendezkedésünk egész forma- és fejlődéstanát s talán még a magyar lélek ősmetafizikáját is.

Nem sok reményünk van arra, hogy ebből a száz monográfiából csak egy is létrejöjjön. Aki Kiss Lajos módszerét akarja alkalmazni, annak úgy kell alkotnia, mint a régi mestereknek: sok munkával, tépelődéssel, és türelmesen várva hosszú éveken át, amíg a tárgy a lélek méhében misztikus alakulási folyamatát bevégi és kiformalódik. Főleg pedig élő és alázatos szeretettel kell szeretnie azt a nagy szentséget, akiről ma mindenki szaval, akit mindenki szívesen használ fel ürügynek, alibinek, ugródeszkának, de akivel közben nagyon kevesen törődnek: a magyar népet.

Fehér Gábor

BRISITS FRIGYES: A XIX. SZÁZAD ELSŐ FELE. (A magyar irodalom története. Szerkeszti Alszeghy Zsolt. V. kötet. Bpest, Szent István-Társulat kiadása, 1939.)

Ez a könyv a magyar katolicizmus műveltségközösségi céljainak újabb megvalósulását jelenti. Másodikkul megjelent kötete annak a magyar irodalomtörtetnek, melynek az a rendeltetése, hogy művelt katolikus olvasókörzetségünk a katolicizmus világszemléletének megfelelő tudományos művekből ismerhesse meg irodalmunk fejlődésmenetét. Kettős elégedetlenség rejlik e célkitűzés mögött. Az

egyik ama régibb liberális-pozitívista irodalomtörténet felé irányul, amelyet egy és más könnyed félreértés folyományaként „protestáns“-nak is szoktak nevezni. Másfelől azonban úgy látszik, irodalomtörténetünk újabb katolikus összefoglalói sem tudtak eleget tenni a világnézet egyre szigorúbbá váló követelményeinek. A magyar katolikus társadalom példaadó munkaközösséget hozott tehát létre s az eredmények ma már láthatók. Alszeghy Zsolt iránytmutató kötete („A XVII. század“) után Brisits Frigyesé a XIX. század első fele magyar irodalmának ily szellemű magyarázata.

Mit jelent a katolikus irodalomtörténet? Ugyanígy megkérdőzhetjük: mit jelent a protestáns irodalomtörténet? Csakis azt, hogy írója hívő katolikus vagy protestáns tudós. Ha pedig hívő, akkor tudja, hogy egyházának léte, missziói elhivatása és ennek eredménye egyáltalában nem függ a történettudomány igazságaitól. Ezek az igazságok nem érintik egyházának létjogát sem és nem használhatók fel a hitvédelem vagy a vita céljaira.

De igenis hozhat magával a katolikus vagy a protestáns tudós olyan látást, amelyhez éppen azáltal van szeme, mert katolikus vagy protestáns. Vonatkozhatik ez mindjárt bizonyos pozitív tényekre. Brisits könyve e tekintetben nem egy hasznos tudósítást tartalmaz. Egyik nagy fejezete pusztán azokkal az irodalmi jelenségekkel foglalkozik, amelyeknek színhelyei a katolikus egyházmegyei papnevelő intézetek. Ezek mindeddig ismeretlenek voltak. Párhuzamos tünetek azokkal a törekvésekkel, melyeknek a 19. század első felében protestáns iskolánk önképzőkörökben lehetünk tanúi. A lényeges különbség azonban az, hogy a protestáns önképzőkörök egyike-másika szárnypróbáló és kiröpítő fészke volt nem egy irodalmi nagyságunknak is, a szemináriumok ily körei és társaságai — kétségkívül szorosan egyházi jellegük miatt — csak befogadói és magukhoz hasonítói a világi irodalom értékeinek. Mintegy ők teszik igen láthatóvá azt a döntő változást, melyet az irodalom laicizálódása teremtett. Az egyre növekvő világi irodalom itt adja vissza

azt a nagy kölcsönt, amelyet valamikor az egyháztól kapott. Másfelől pedig — egyelőre igen szűk területen — itt szemlélhetjük első ízben azt az irodalom-szociológiai folyamatot, amely a „magas“ irodalom tartalmi és formai vívmányainak alászállását jellemzi.

Tagadhatatlan, hogy Brisits egyházi szempontból meghatározott irodalom-szemléletének az érvényesítése nem volt könnyű feladat. Amint mindenfajta vallásos szemlélet nem kis nehézséggel indulhat el irodalmunknak oly korszaka felé, amely igen tudatosan szakított a vallás szellemformáló erőivel és az irodalmat világivá s a vallás dolgaiban közömbössé, sőt ellenségessé is tette. Brisits ezt a vonását az irodalomnak nem igyekszik láttatlanná tenni, de írónk profán irodalmi jelentőségét sem teszi függvényévé a hitbéli álláspontoknak. Viszont azonban tovább sem igen megy. Nem lett volna érdektelen feladat annak a kétségtelenül nehezen megfogható „je ne sais quoi“-nak a megközelítése, amely minden nagy írónk műveiben jelen van a vallás eltörölhetetlen vetületeként. Jelen van, még akkor is, ha az író igen racionális harcotat vív a vallás és az egyház ellen, jelen van a műveltség végső gyökereiben, a látás módjában, sőt még a stílus alaki elemeiben is. A Vörösmartyról szóló fejezet sejteti, hogy ennek a feladatnak az elvégzése Brisits lelkében is felmerült.

Magát az irodalomtörténeti folyamatot a könyv úgy ábrázolja, mint részben irodalmi, részben egyetemes magyarságformáló eszmények megvalósulását. Kiindul a világi-racionális haladás megfogamzott eszményéből (Bessenyei), követi ezt a szépirodalmiság, majd a stílújítás ideája (Kazinczy), a romantikus magyarság eszményét (Vörösmarty) pedig a lírai személyiség (Petőfi) váltja fel. Ezek azok a tartó pillérek, melyeken Brisits történeti ábrázolásának szerkezete nyugszik. Szinte hierarchikus rend ez s az áthidaló, előkészítő fejezetek sem tördelek le a pontos méretű lépcsőfokokat. Figyelmünk állandóan az eszményeket valóságossá váltó személyiségekre van irányítva. Az író legjobb ereje arcuk vonásainak áhítatos rajzában rejlik.

Valóban talán ez a legjellegzetesebb ebben a vallásos buzgalomtól és tudós szakértelemtől egyképpen vezetett könyvben. Brisits szeme a befejezett sztatikus nagyság látására van berendezve. Olyan a szeme, mint a barokk szent-arcképeké: egyszerre tükröződik benne a látott misztikumából kiáramló érték-fluidum és a látó lélek drámaisága. Amikor ebből a látásból írás lesz, akkor minden szó ehhez a lelki helyzethez igazodik. A szavak önmagukkal elégedetlenül hihetetlen erőfeszítésekre vállalkoznak, hogy megközelíthessék az állandóan egyvonalú magasságban látott irodalmi tényeket. Akár Petőfiről, akár Sujánszkyról van szó, a stílári eszközök minden alkalommal ünnepi ragyogásban nyúlnak az elemzés és meghatározás munkájához. Brisits Frigyes könyve az irodalom tiszteletére és csodálatára neveli valamenynyit olvasóját.

Kerecsényi Dezső

ZSINDELY FERENC: DUNARUL FÜJ A SZÉL... (Bp. Franklin-Társulat.)

Egy vadász élményei, tapasztalatai, tündösei vannak leírva ebben a testes, kellemes nyomású, szép kötetben.

A vadászat vagy nagyúri mulatság, foglalkozás, szinte üzem, vagy bizonyos polgári különtség gyanánt ismeretes csak szürke, szegényes napjainkban. Az előbbiről egy-egy politikai előkelőség látogatása alkalmával az újságokból lehet hallani legfeljebb, esetleg ha idegen földön, különös tájakon és különös vadakra történt vadászataikat írják meg az előkelők. A kispolgári vadászat pedig többnyire amolyan vasárnapi vadászkodás, sietős hajsza, elmélyült élmények s minden igazi érdekesség nélkül.

Ritka már a vadászatra alkalmas táj, ritka a nemes, természettel élő, a tájat, növényeket, állatokat ismerő, szerető, lelkes vadász. Annál nagyobb örömmel s a kötet végéig növekvő érdeklődéssel olvastuk ezt a könyvet.

A csallóközi Duna szigetein folyó természeti élet kitűnő rajza minden lapja. Több benne a természet lelkes, szerető megfigyelése, mint a puskadörrenés. Inkább valami mély és megragadó

egyetemes részvét, mintsem a kicsinyes, nyers vadász öröm járja át sorait. Az élet hajszájából kimenekült, felüdülésre, frissítő fáradságra vágyó, művelt és művészlélek tündösei fűződnek itt az igénytelen külsejűnek látszó táj ezerarcú, szakadatlanul változó, rejtelmes szépségű, vagy megrázó apró drámákkal telt életjelenségeihez. Nem azt akarjuk mondani, hogy a szakértő vadász nem talál ebben a könyvben sok mesterségbeli értéket, érdekességet, hanem csak azt, hogy olyan nagy benne az érzőszívű ember, a természet szerető és figyelő, mint a vadász. Ámbár az édesapja, akinek „emlékezetére“ szentelődött a könyv, jól belevezette fiait ebbe a nemes mesterségbe, mégis több az íróban a költői és művészi vonás, mint a vadölő. Igaz viszont, hogy igazi magyar úri módra ilyen a vadász!

Emberi környezete nem népes, de milyen élő! Szegény János, a hajtó, vagy József, az erdő, a ladikosok, környékbeli paraszt- és pásztoremberek milyen emberi szívvel találkoztak az íróban, pedig éppen nem szenved a széplelket. Igazság, lélekismeret, gyengédség és jószág árad soraiból, ha ezekről a küzdő, hősiesség, egyszerű emberekről beszél. Szociális érzéke (a zömök, zsörtölődő, kedves tekintetesasszonytól öröklődött) és felfogása legjobb helyen a legjobb szolgálatot teszi ebben a könyvben, amelyet sokan fognak olvasni a szegénység életsorsának irányítói közül.

Szereti a füveket, virágokat, bokrokat, fákat, s milyen jól ismeri! A madarakról himnuszokat zeng. A kékbegy, a függőcinege, a fiatal sas leírása egy-egy kis zamatos magyarságú írói remek. A „rozsdafarkék“ drámája a kígyóval szívszorító. A krokodilus-adomája pompás cserkészelhárító-műveletnek a leírása (védeni kell az erdő csendjét!).

A vizek munkájáról szóló rész, az Aranykert mondája iskolai olvasókönyvekben érdemelne termékenyítő, hosszú életet.

A lélek tündösei is állandóan átszövik a vadász gondolatait. „Valamely rejtlemes születés elé hívünk.“ A természetben az élő Isten jár. „Hol az okos ész, amely e titkok (a természet titkai) láttán meg

Könyvek és írók

ne alázkodnék?"

Nemes, gazdag, szép könyv a „Dunáról fúj a szél”... Nyelve, lélekzése, szépsége választékosan magyar.

A szép fényképfelvételek méltók a könyv művészi értékéhez.

vitéz Szőnyi Sándor

KOLOZSVARI GRANDPIERRE
EMIL: ALVAJÁRÓK. (Franklin-Társulat.)

Grandpierret régóta úgy tartjuk számon, mint a mai magyar regényirodalmi szinkép egy bizonyos, erősen elhatárolt színsávját; ahhoz a festőhöz hasonlít, aki korán kiválaszt magának egy szemének és vérmérsékletének megfelelő festéket s csak azon, csak azzal dolgozik. Hideg-zöld, zúzmó-szürkés volt ez a jellemző Grandpierre-szín eleddig, másszóval: az az írásterület, melyet övének ismertünk, látszólagosan józan, sodrából kihozhatatlan írói és emberi magatartás származéka volt. Regényeiben, a *Rostában*, a *Dr. Csibráky szerelmeiben* és a *Nagyemberben* végeredményben nem is csinált mást, mint egy bizonyos meg lehetőszen szűk, írónak s olvasónak egyaránt szíkes és kilátástalan területen dolgozott, több eredményt is érdemlő lelkiismeretességgel. Nem emelhetünk kifogást megteremtett alakjai ellen, máig is tisztán állanak előttünk mindannyian. De meg kell valljuk, másra sem igen emlékszünk, mint ezekre a különös alakokra! Lehet, hogy ez *eredmény*, az írói alkotás egyik fajtájú diadala, de az is lehet, hogy nem az. S ha eredmény, akkor bennünk van a hiba, akik a regénytől, az irodalmi jövőre igényt tartó szépprózától elsősorban hangulat-teremtést várunk, olyan bűvös sugárzást, melyben itt-ott legalább enyhén körvonalazott alakok mozognak — esetleg éppen mozgásukkal idézvéen elő ezt az általunk keresett regényhangulatot. Lehet, hogy az akkori Grandpierre elvszerűen, szántszándékkal dolgozott így, mert nyilvánvaló, hogy még csak kísérletet sem tett arra, hogy mondjuk nyelvi erővel rögzítsen valamit, s alakjainak csupán kialakításáról, jellemfejléséről gondoskodva, megfeledezett a széppróza mai követelményeknek megfelelő *artisticum*-mi-

voltáról. Regényeit atmoszfératlanság jellemezte; kortársai stílusbeli erőlködéseit és kísérleteit nem tette magáévá, megelégedett a szabatoassággal, s regionalizmus-csömörében még a tájszavakat is messzekerülte. Ezért nem igen lehetett mondatainak emlékezetébe véstető sava-borsa. Önmagában mindegyik regénye kemény és bátor kiállás volt, sok mai, sok magyar kórságot kipellengérező írás, egy gondolkozó és töprengő, önmagát sarcasticus kedélyűnek minősítő ember kicsit kárörvendező, száraz kacagása, — de hiányzott belőlük valami...

Csak nagy változások, a lélek rétegeinek mélyről jövő türemlései idézhetnek elő akkora hangnem-másulást, mint amekkorát a régiekhez képest — új regényében, az *Alvajárókban* észlelünk. Hőstelen hőse — Duhamel Salavinjének közeli rokona — oktalan, magacsinálta szenvedések embere, úgy vélem, a század nyavalyáinak egyikében sýnylódó lelki-beteg, akit az író — akárcsak eddigi hőseit — civilizációnk és közállapotaink ellen való vádként kívánt megmutatni. A maga nemében mindenik alak típusának, *speciésének* határesetete. Beteg világban, beteg országban, beteg nagyvárosi életben csetlenek-botlanak s roppant üres életüket meglepő egyéniség-törés bukfen-ceivel igyekeznek fűszerezni. Ebben a légüres terű világban kezd váratlanul ismeretlen mélységekbe leszállani a névtelen fiatalember: egy rossz kimenetelű testi kaland közben angyal-szerelembe keveredik barátja menyasszonyával, akitől köteletségének tartja a szerencsétlen ártatlan teremtést magához menteni. Hogy erre a mentésre méltó volt-e, nonsokára maga se tudja. A kétségek és szenvedések lassanként megmutatják igazi lényét. S ahogy ez már minden mély-jaratú szerelemben szokott, feltáruznak életének eleddig rejtett, félálomszerű rétegei, főleg az édes-keserű gyerekkor, melynek édességét most véli újra megtalálni, s melynek keserőségei külön-féle gátlások, gyatraságok alakjában mindhalálíg nyomába szegődtek. Most kezdené csak életnek érezni életét. Egy park padján, ahol újdonatúj feleségével üldögél, a ködös városból előtűnik és elvonul előtte egész élete. Pár pillanat,

pár igényes és jogos férfias mozdulat választja el boldogulásától... mintha minden jóra fordulna... De a traumák felülkerekednek. Meg kell adja magát. Házassága kínokkal, bosszantó gyatrasággal tele lázállapot, egy neuraszténiás Daphnis és egy hisztériás Chloé Huxley tollára való szerencsétlen kimenetelű szerelmi kalandja. Mintha a regény-folyam e tájon már-már öngyilkosság felé örvénylene. De hadd szenvedjenek tovább, ha örvendezni nem képesek — gondolja Grandpierre — még az önként vállalt meghalás hősnök illő pózait nem érdemlik meg. S az ismerősök, családtagok körében — a társaság egy kisebb elme-gyógyintézet ápoltaival ér fel — tovább tengetik nyavalyás és orvoslást már nem igen érdemlő életüket.

A „század gyermekének vallomásait“ többen írják-írogatják korunkban; a betegségek is változatosabbak, igényesebbek — e szerint igényesednek a vallomások is. Az Alvajárók regénye egészben véve e roppant Vallomás néhány lapját jelenti. S hogy íróját e néma ankéton való részvétel megilleti, elsősorban nyugtalan, szenvedve gondolkozó, meg nem alkuvó, figyelmező életének, másodsorban egyre fejlődő stílusa mindent ritka szabatosággal kifejező erejének és művészi formába-fogó képességének köszönheti. Még nem vallott el mindent, még nem tárta világ elé minden nyugtalanlás és szenvedés-vájta mélységét. De ez a regény már a nagy és végleges vallomás megfogalmazásának biztosítéka. Olvasói ezt várják most tőle.

Jékely Zoltán

ROBERT GRAVES: A VITÉZ BELIZÁR. (Fordította Pálóczi Horváth György. Athenaeum-kiadás.)

A Claudius-regények írója ezúttal a középkor első századába vezeti az olvasót. Az eseményeket a britanniai származású Eugenius eunuch-kal, Antonina rabszolgájával mondatja el. Antonina később Belizár felesége lett és így hú emberétől ennek a hanyatló birodalomból kimagasló nagy hadvezérnek viselt dolgairól is értesülünk.

Graves embert és kort rajzol ebben a nagyszabású kompozícióban. A nélkül, hogy ezt észrevehetően szándékolná, erős ellentétet domborít ki Belizár és százada között. A népvándorlás áradata folytán cseppfolyóssá oldódott római birodalom még alig mutatja az új kristályosodási képleteket. A korhadtan is szilárdnak látszó keleti részen fölmerül a megszünt nyugati császárság területei visszaszerzésének, az impérium egyesítésének gondolata. S a barbár népek segítségével barbárok ellen küzdő, még a jól megalapozott régi intézmények által előbizánci császárság — amelyben akkor nem gondolhattak arra, hogy a germán népek letelepedése új államok és kultúra gócosodása és kivirágzása lesz — megkísérli, hogy visszafelé fordítsa a történelem kerekét. Nem történetelt volna ez meg, ha nem akad egy, a korával annyira ellentétes jellemű, nagy egyéniség benne — Belizár.

A kor vallásosságát a szekták dogmai harca jellemzi — Belizár alázatos keresztényen, a dogmák nem érdeklik. A kor erkölce feslett — Belizár feleségén kívül más nőt nem ismer. Justinianus császár gyáva, erőszakos, aljas kéjenc, van benne valami nem félelmetesen, hanem undorítóan démoni — Belizár kötelességtudó, engedelmes, becsületes katoná. Tehetséges hadvezér, bevezeti a hunoktól tanult lórol nyilazást. Megsemmisíti az észak-afrikai vandál birodalmat, győzelmesen harcol az itáliai keleti gótok és az újperzsák ellen. Justinianus nélkülözhetetlen tábornoka, de egyszersmind vélt vetélytársa: a császár ugyanis nem tudja elhinni, hogy nem vágyik a bíborra. Dicsőséges győzelmeiért megvakíttatja.

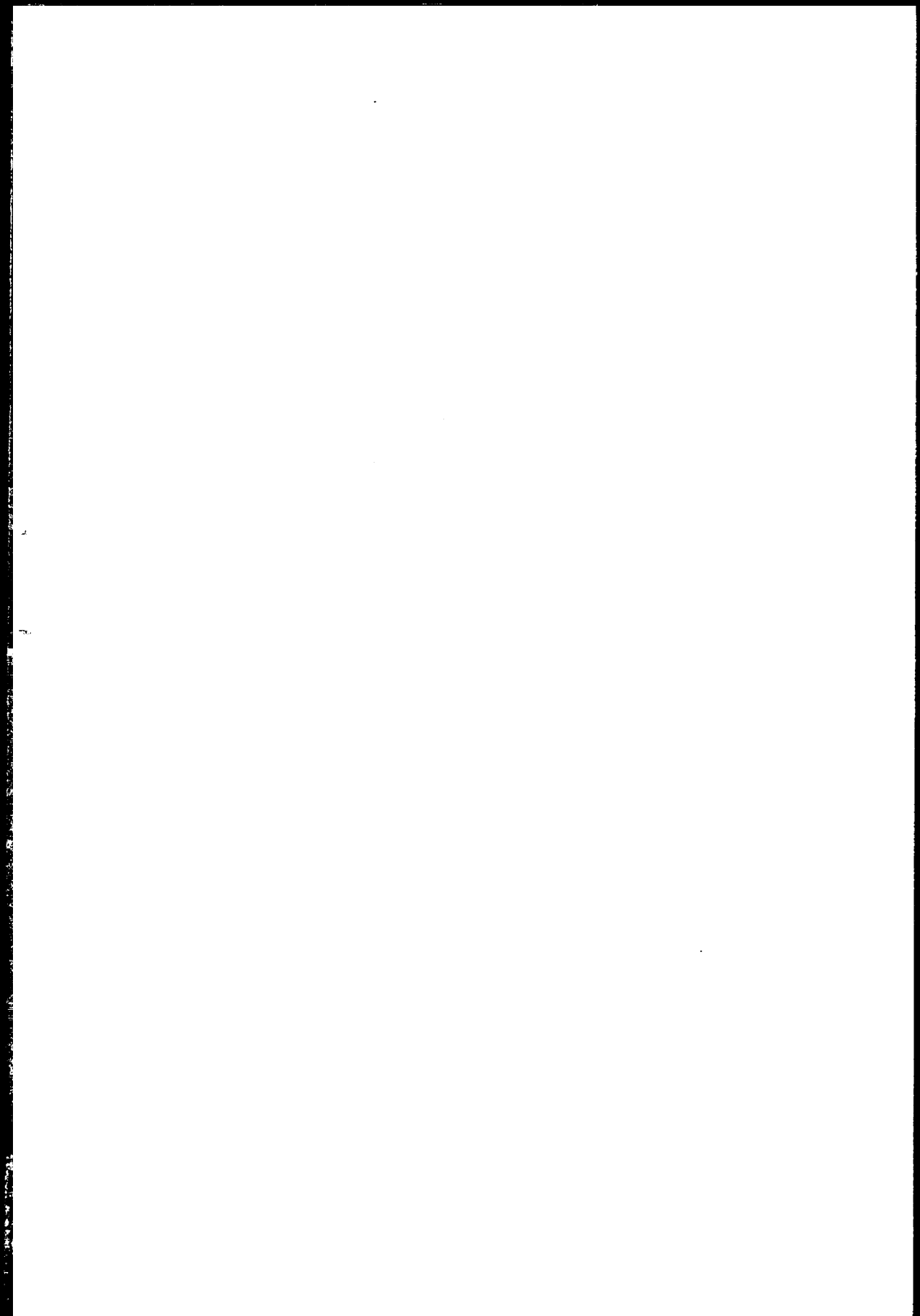
Graves hosszasan foglalkozik a hadjáratok leírásával s pontosan bemutatja a csaták, ostromok, hadműveletek lefolyását. Könyvének ezek a helyei a szakembert érdeklik elsősorban.

A kort a realizmus eszközeivel érzékelteti, az alakok azonban — talán a bizánci stílus hatására — nem eléggé plasztikusak.

A fordító elietett munkát végzett.

Szabó Richárd

SYLVESTER

PROTESTÁNS SZEMLÉ

5

TARTALOM :

Gaudy László: **Keresztységünk 1939-ben** ● Sven Borregaard: **A dán nemzeti evangélikus egyház** ● Gesztelyi Nagy Zoltán: **A debreceni Kollégium telepítési akciója** ● Kutas Kálmán: **Torkos László** ● Pap Béla: **Szabó Dezső és a magyar kálvinizmus** ● Csabai István: **A magyar protestáns egyházművészet** ● R. Berde Mária: **Imádság imádságért (vers)** ● Vajda Endre: **Az intellektuális író** ● Tóth Béla: **Vidék és irodalom** ● Fejes Ádám: **A titkok titkos harca ez... (vers)** ● **Jelek és magyarázatok** ●
Könyvek és írók

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

FŐSZERKESZTŐ: MAKKAI SÁNDOR FELELŐS SZERKESZTŐ: KERECSENYI DEZSŐ

FŐMUNKATÁRSÁK: PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE, TÚRÓCZY ZOLTÁN

1939. MÁJUS

BUDAPEST

XLVIII. ÉVFOLYAM

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

V. SZÖNYI SANDOR: Az Orsz. Ref. Szeretetszövetség kiadványai — —	270
HARTYANI ZOLTAN: Kerék Mihály: A magyar földkérdés — — —	271
KOLOZSVARI GRANDPIERRE EMIL: Kispéter Miklós: A győzelmes film — — — — — — — — — —	273
VACZ ELEMÉR: Villani Frigyes: A renaissance úttörői — — — —	274
D. D.: Staud Géza: Magyar színészeti bibliográfia — — — — —	274
SZABÓ RICHARD: E. Ludwig: Rooseveltt — — — — — — — —	274
JOÓ TIBOR: A magyar könyvtárosok és levéltárosok egyesületének évkönyve	275
BIKÁCSI LASZLÓ: Kodolányi János: Julianus barát — — — — —	275
PALMAI KALMAN: Hevesi András: Irén — — — — — — — —	276
HENCZE BÉLA: Török Sándor: Örök vasárnapok — — — — —	277
JÉKELY ZOLTAN: Soós László: Az Almieri-trió — — — — —	278
H. J.: A. Malraux: Hódítók — — — — — — — — — —	279
FEHÉR GABOR: Arvi Järventaus: Kis falu a világ végén — — — — —	279
K. A.: Gaál Ferike Jolán: Móra Ferenc — — — — — — — —	280

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, könyveket, folyóirat-cserepéldányokat a felelős szerkesztő címére (Budapest, VII., Lövéde-tér 2. II. 1.) kell küldeni. Az előfizetés, megrendelés és szétküldés ügyeiben a kiadóhivatal (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.) illetékes.

A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk. Kéziratokat a szerkesztőség nem őrizz meg és nem küld vissza.

Minden közleményért írója felelős.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).

Felelős kiadó: Szabolcska László.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.

A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.

Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

Keresztyénségünk 1939-ben

A háború előtti években mondta e sorok írójának a Hangya egyik vezető egyénisége azt, hogy a magyar protestantizmus lelkészei milyen nagyszerűen megértették a Hangya elgondolásait és milyen sok protestáns lelkész vállalt a Hangya üzletvitelében aktív részvételt. Nehány héttel ezelőtt pedig egy egységespárti párttitkár jellemezte ugyanezt a lelkészi kart a következőképen: Nem is hiszitek, hogy milyen sok protestáns lelkész-elnöke van a pártnak. S azt sem tudjátok bizonyára, hogy azután a hungárista, majd pedig a mai nyilas pártnak mennyi protestáns lelkész-elnöke van napjainkban is. Azt is elárulhatom, hogy ezek a férfiak tudnak egymásról s nagyon valószínű az, hogy a közeljövőben az új párt lelkész-elnökei közös megbeszélésen vesznek részt.

Ez a két nyilatkozat megtörtént s mindkettő annyira az életből kiragadott s a helyzetet tökéletesen jellemző ténymegállapítás, hogy egyszerűen csak tudomásul kell vennünk a mondatokat és a tényeket.

Elsősorban azt, hogy a keresztyénség elvilágiasodását nem lehet kétségbevonni s egyben látni kell azt, hogy a papság világszerte teljes erővel vetette bele magát a politikába. Amit Kodolányi János Juliánusa még Györk korában megrajzolt maga előtt, hogy diák akar lenni a király udvarában s írástudásával szolgálni akar a legfelsőbb helyeken, úgy látszik, napjainkban is foglalkoztatja ez a gondolat a lelkészeket. S ezen gondolatot maga a napi, vagy úgynevezett politikai jelen is nagyon propagálja. Minden lelkész olvassa azt, hogy a jelenlegi XII. Pius pápa már 23 évés fiatal pap korában speciálizálhatta magát egyházi-politikai munkakörben s ezen munkakörben folytatott tevékenységei során éveket töltött a német birodalomban, majd fontos tárgyalásokat folytatott Londonban, Buenos-Airesben, Rio de Janeiróban, Budapesten s ezenkívül nyári szabadságait úgy töltötte állandóan Svájcban, hogy ezt az időt is felhasználhatta a diplomáciai művészet megismerésére. De sokkal közelebb s egészen a szomszédságunkban lehet látni azt, hogy Tiso római katolikus plébános az új Szlovenszko miniszterelnökeként olyan nagyfontosságú munkát végzett el, mint államalapító, amely munka komoly államférfiai kvalitásokat és előképzettséget tételez fel. A megszünt Ruszinszkóban Volosin Ágost görög katolikus lelkésznek jutott volna feladatául az a felelősségteljes munka, hogy a lelki és állami tekintetben rábizott népet helyes irányba vezérelje. Romániában Miron Christea a király parancsára kapott igen előkelő és vezető pozíciót jelentő politikai megbízatást.

Ahogy mi mai lelkészek ítéljük meg az Úrban szolgatársainkat, ez a kritika bizonyára egészen más, mint ahogy őket saját népük, vagy államférfiak tömege megítélték, de azt a kér-

dést egyetemesen feltette nekik saját lelkiismeretük, népük többsége s az európai béke után vágyó humanisztikus gondolkodású átlagembere is, hogy a pap miért politizál?

Úgy látszik, a szegénység és alázatosság fogadalmának megszegését(!) csak Luther Mártonnál kifogásolják a római katolikus történetírók s akik a ma történelmét fogják megírni, még vagy nem születtek meg, vagy nem rendelkeznek ma még annyi bátorsággal, hogy a miniszterelnöki stállumokban ülő, autókban gondokban tovagördülő, vagy luxusvonatokban utazó és luxusszállókban tanácskozó papokat nem ítélik meg világi cselekedeteikért!

De talán nem is olyan súlyos bűn a papok politizálása! Hiszen ezeket az egyházi férfiakat a legideálisabb elgondolás vezetheti. Mint a nép és az egyház hivatalból való vezérei, felelősnek érzik magukat arra és abban is, hogy mindkettőért felsőbb rétegekben is bátran szót tudjanak emelni. S ha erre gondolnak, sokban meg tudjuk érteni őket, mert világi képviselőink ellen sok kifogást lehet tenni. Sokat beszélhetnénk arról, hogy egyházaink ügyeit mennyire viselik szívükön a küriarcha emberei s a tapasztalatok sok lelket meggyőznének arról, hogy bizony az egyházi emberek részben egyházi közszükségletből vállalkoztak a politikai életnek egész közelről való szemléletére.

A szomszédságunkban és a köreinkben élő lelkészek politikai tevékenységének jelentősége elvész a megadott területen. Azonban Nyugaton is ugyanez a helyzet. Az ott élő s vezető állásban levő lelkészek is benne vannak a napi politikai életben. Az ő megnyilatkozásaikra nemcsak saját egyházuk és népük figyel fel, hanem Európa, sőt Amerika keresztyénsége is.

A canterbury érsek az elmúlt hónapban három vonatkozásban adott nagyon figyelemreméltó nyilatkozatot. Elsőben is azt hangoztatta, hogy a német nép vezére és kancellárja a civilizáció alapelveit legutóbbi politikai ténykedésével megsértette s tettei és szavai szöges ellentétben vannak a keresztyénség szellemével. Második nyilatkozatában állást foglalt a szovjet mellett. Elismeri a jogos aggodalmakat azért, hogy az istentelenség állama mellett kiáll, de úgymond, ha a nagy szükségben való segítségről van szó, mindegy, hogy melyik oldalról jön a segítség. Harmadik megnyilatkozása az volt, hogy felkínálkozott a római pápának. Ezt a nyilatkozatát az angol, német, holland és svájci egyházi és világi lapok nagy része teljes egészében közölte s a nyilatkozatnak ismeretes az az emlékezetes szövege, hogy a vallás- és lelkiismereti szabadság megvédése érdekében minden egyházi férfiúnak össze kell fognia azon államférfiakkal, akik szívügyüknek tekintik mindkettőt, azaz a vallás- és lelkiismereti szabadságot.

A canterbury érsek ezen nyilatkozataira a német nép és egyháziasság nevében Heckel külügyekkel foglalkozó püspök válaszolt s nyilatkozatából a következő pontok érdemelnek figyelmet: a német protestántizmus már szétválasztotta az egyház és

a politika köreit, s sem a német keresztyénség, sem ő nem kíván olyan államokkal együttműködni, amelyek az istentelenekkel jóban vannak s hangsúlyozta azt is, hogy Luther reformációja mindenkoron megkövetelte a lelkészeketől, hogy munkájukat a nép érdekében végezzék s erőteljesen kifogásolja végül azt, hogy európai protestáns egyházfejedelem a római pápa fősége alá helyezze magát — politikai tekintetben is.

Franciaország bíborosa, Verdier, a Párizsban akreditált diplomataknak tart előadást, amelyben az állam és egyház aktuális kérdéseit világitja meg s P. Marc Boegner, a francia protestáns szövetség s az európai ökumenikus mozgalmak elnöke Csehország annektálása után úgy nyilatkozott, hogy ez a tény súlyosan nyugtalanítja a keresztyén lelkiismeretet s veszélyezteti az európai civilizációt.

Barth Károly bázeli, azelőtt németországi egyetemi teológiai tanár „Die Kirche und die politische Frage von heute“ c. új kiadványában megismétli kifogásait a totális államnak a keresztyénséggel szemben elfoglalt álláspontja miatt. Ezt a kiadványt már angol nyelvre is lefordították s az angol keresztyénség sok érdeklődésre kap feleletet ebben a könyvben.

Keller Adolf svájci professzor az európai és amerikai keresztyénség valamennyi problémájának legalaposabb ismerője a „Great Thoughts and Great Reading“ című egyházi folyóiratban közölt azon értekezésével keltett nagy feltűnést, amely arról számol be, hogy Mexikóban, Orosz-, Spanyol-, Francia- és Németországban a keresztyénséggel szemben milyen ellenségeskedés és elkönyösödés folyamata figyelhető meg. Az egyháztól való elhidegülés ugyan Keller szerint még nem jelent hitetlenséget, de az állítható, hogy az említett államokban a keresztyénség hatalma egyházi keretekben nagyon megcsappant.

Nem volna teljes a helyzetkép, ha néhány kisebb jelentőségű rajzzal ki nem egészítenők az eddig elmondottakat: A hazai római katolikus egyházi és világi lapok is elismerik azt, hogy Francia- és Spanyolországban uralmon volt az úgynevezett baloldali katolicizmus. Ahogy eddig is látható volt Európában az, hogy új kormányok alakulása sok esetben csak úgy valósulhatott meg, hogy a katolikus párt koalícióra lépett a szociáldemokrata, vagy liberális pártokkal, ugyanúgy a francia és spanyol baloldali katolicizmus is mindent elkövetett a spanyol népfront győzelme érdekében.

Németországban néhány püspök kivételével sem a protestáns, sem a katolicizmus nem igen óhajtja hallatni szavát a napi kérdésekben. Egymással is meglehetősen passzív magatartást tanúsítanak. Ezt annál is inkább teszik, mert a német birodalom megnövekedése óta a német protestáns és katolicizmus arányszámát a 7 : 6 viszonya fejezi ki. S amilyen csend van itt ilyen tekintetben, ugyanúgy a német protektorátus alatt levő Szlovénországban hallgatott el a protestáns az állásokat osz-

toгатó katholicizmus diadalrajutásakor s szereti hinni, hogy egyháza a kereszt alatt szenvedő egyház.

A felekezeti kérdés tisztázásában szerepet vállalt a magyar rádió is, amikor egyszer azt a tanítást adta hallgatóinak, hogy Volosin Ágost uralma alatt az ukránosító mozgalom apostolai a magyarellenes bazilita rend tagjai voltak. De van úgymond magyar bazilita rend is hazánkban, melynek tagjai hű hazafiak. E rádióbemondás után 10 napra nevezték ki az új görög katolikus püspököt, P. Dudás Mártont, aki a bazilita rend tagja.

Skandinávia keresztyénége határozottan közeledik az anglikán keresztyénséghez s nem kétséges az, hogy lutheri egyházaink azonosítják magukat a canterbury érsek nyilatkozatával. A balkán görögkeleti keresztyénség életének az a legújabb intézkedése pedig nem akar nyilvánosságra jutni, amely azt célozza, hogy ezen a területen semmiféle missziói munka ne végeztessék s Görögország olyan szigorú határozatot fogadtatott el, hogy államában a római katolikus papok csak világi hatóságok engedélyével járhatnak papi ruhájukban s végezhetnek egyházi összejöveteleket.

A háború utáni keresztyénéget az egységre való törekvés jellemezte s az ökumenicitás gondolatát valóban sikerült megszilárdítani még Európán kívül is. Ma azonban ismét azt lehet megállapítani, hogy *Európában a keresztyénség is kettészakadt, nem protestáns és katolikus félre, hanem a demokratikus és a totálitációs államokban élő keresztyénség csoportjaira.* Hogy ebben a kettévált állapotban egy volna a több csoportban élő keresztyénség, azt nem lehet állítani, de az kétségtelen, hogy ezeken a helyeken a keresztyénség annyira szekularizálódott, hogy csak azt a politikát helyeselheti, amelyet szeme előtt lát.

Ha volna ember, akinek szavára a kettészakadt keresztyénség felelősei és közemberei hallgatnának, azt kellene tanácsolni: Európai keresztyének, ne fordítsatok egyelőre gondot a külmisszióra, hanem országotok politikusait és katonáit térítsétek meg előbb a keresztyénség számára. Az államfők vezessék a népet a béke és igazság útján, de ne akarják a nép lelkét kezükbe venni, mert a népnek hitet csak Isten adhat, viszont a papok és egyházi emberek ne támasszák alá liberális, vagy újreformátori teológiájukkal az állam politikai életét, hanem a politikában és a munkában kifáradt lelkeket békítsék meg az evangélium hűs forrásának vizével.

Gaudy László

A dán nemzeti evangélikus lutheri egyház

Történelem.

A dán egyházat Szent Ansgarius alapította, aki elsőnek jött Dániába 826-ban. Csak kevés embert térített meg, de már 960-ban majdnem az összes dánok felvették a keresztyénséget. 1104 körül a dán egyház a bremeni érsek joghatósága alatt volt, de ebben az évben érseki székhelyet állítottak fel Lundben, ebben a dél-svédországi kicsiny városban, amely akkor dán tartomány volt. Az egyik legnagyobb középkori érsekünk Absalon volt, aki Dánia jelenlegi fővárosát, Kopenhágát alapította.

A XVI. század kezdetén a dán egyház nagyon szerencsétlen helyzetben volt. II. Keresztély király (1513—23.), aki szellemileg nem volt egészen egészséges, s akit a „zsarnok“ és „vérengző“ melléknévvel ruháztak fel, üldözte az egyházat és különösen annak tisztségviselőit. Ő maga is megtett mindent, amit csak tudott, annak érdekében, hogy a dán egyház szakítson a pápával. Amikor II. Keresztély királyt száműzetésbe küldték, nagybátyja, I. Frigyes követte a dán trónon (1523—33.). Az ő uralma alatt kezdődött meg a lutheri befolyás a dán egyházra. Egy johannita szerzetes, *Hans Tausen*, 1523-ban Wittenbergában volt és amikor visszatért Dániába, megkezdte „az Evangélium prédikálását“. A király megvédte a püspökök haragja ellen és különösen Kopenhágában, Malmóban és a nagyobb városokban sokan csatlakoztak a lutheránus prédikátorokhoz. A római rendszernek egyetlen egy nagy védelmezője akadt; a karmelita szerzetes Paul Helgesen, aki néhány kiváló könyvet írt a reformátorok ellen.

A püspökök közül sokan nemes családok tudatlan ifjabb fiai közül kerültek ki; egyeseket közülök csak „megválasztottak“ és II. Keresztély király Rómával való szakítási törekvései következtében nem voltak felszentelve.

Amikor I. Frigyes 1533-ban meghalt, kitört a polgárháború. A püspökök megkísérelték, hogy egy nem-római katolikus nemzeti egyházat szervezzenek és, hogy katolikus királyt tegyenek meg, — de mindkét kísérletük meghiúsult. 1536-ban III. Keresztély, aki személy szerint lutheránus és őszinte keresztyén ember volt, egész Dániát uralma alá hajtotta. Dánia azonban ebben az időben nem csak jelenlegi területeiből állott, hanem hozzátartozott egész Norvégia, Svédország egyharmada és az egész Schleswig-Holstein. A püspököket bebörtönözték és dr. Bugenhagen meghívták Wittenbergából, hogy szervezze újjá az egyházat. 1537-ben bevezették a dán egyházi cikkelyeket és dr. Bugenhagen a dán államok összes egyházkerületei számára evangélikus szuperintenseket szentelt. Dr. Bugenhagen csak lelkész volt, nem püspök, s úgy

tervezték, hogy többé nem lesznek püspökök az egyházban, de mivel a püspöki rendszert magától értetődő dolognak tartották, a szuperintendenseket püspököknek nevezték és nagyon hamar a „püspök“ szó hivatalos neve lett az egyházkerületek vezetőinek és így a dán egyház episcopalis, püspöki egyház lett. Természetesen néhány nehézség származott pl. az anglikán egyházhoz való viszonylatban, ennek püspökei nehézményezték u. i., hogy püspökeinknek nincsen „apostoli successio“-ja.

Csaknem minden gyülekezetben az utolsó katolikus plébánosból lett az első lutheránus gyülekezeti lelkipásztor. Ezen az úton valóságos folytonosság létesült a régi és az új egyház között és a dán nép vallási egységét megőrizte mind e mai napig. A dán nép 98 százaléka legalábbis névleg a dán nemzeti egyházhoz tartozik.

A dán egyház nagy személyiségei.

Hans Tausen, a már fentebb is említett dán reformátor 1494-ben született. Szerzetes lett és Lutherrel együtt tanult Wittenbergában. I. Frigyes király védelme alatt nagy sikerrel hirdette az Evangéliumot. 1537 után a teológus diákok nevelésének szentelte idejét. 1542-ben ribei püspök lett. A Bibliának egy részét dán nyelvre fordította és kiadta a legelső dán énekeskönyvek egyikét és néhány teológiai munkát. 1561-ben halt meg. Általában őt tekintik a dán reformátornak.

Peder Palladius (1503—1560) hat évig tanult Wittenbergában. Amikor a király megkérdezte Luthert, hogy ki lehetne legjobb „primus inter pares“, szuperintendensnek, Luther Peder Palladiust ajánlotta. Ő lett Zealand első lutheránus püspöke (1537) és csodálatos munkát végzett egyházkerületének látogatásával. Nagyon érdekes könyvet írt arról, hogy mit mond a falvak egyszerű népének, amikor megnézi a reformáció ügyének haladását és megmagyarázza a bevezetett változtatások értelmét. Ő a megalkotója az első dán liturgiális könyvnek.

Thomas Kingo, (1634—1703) fyi püspök. A legelső nagy énekszerző. Dicséretei erővel teljesek és még mindig éneklik őket. A hivatalos dán énekeskönyv 675 éneke közül százat ő írt, míg a norvég énekeskönyvben pontosan 117 az ő szerzeménye. Sajnos, lehetetlen hű képet adni ezen énekekről, mivel ezt a cikket angolul kell megírnom és még azután magyarra is lefordítják, így attól félek, hogy a kétszeri fordítással minden szépségük és erejük elveszne.

Nicolaj Frederik Severin Grundtvig (1783—1872) a mi legnagyobb énekszerzőnk. Körülbelül 1500 éneket írt, vagy fordított és azok közül nagyon sok egészen beivódott a dán nép szívébe. Ő volt a megalapítója a dán „Népfőiskolák“-nak, ahol az ifjak mindenféle hasznos dolgot tanulhatnak néhány hónap leforgása alatt. Minden évben 6—7000 fiatal leány és ifjú jön ezekre az iskolákra. Ő nagy szerelmese volt a szabadságnak és munkássága révén a dán egyház számos „szabadság törvény“-hez jutott. Lehet-

séges az például, hogy valaki, bár egyházközség területén él, személyes szolgálataira egy másik gyülekezet lelkészét választja. Fel lehet mondani a saját egyházkerületének való engedelmisséget és más egyházkerület püspökének hatósága alá lehet menni. Ha valaki nem szereti a saját lelkészét, „választó társulatot“ alapíthat. Ez a társulat teljes közösségben marad az egyházzal, igénybe veheti annak mindenféle szolgálatait, de saját lelkipásztort tart. Az egyháznak egyik pártját „grudtvigiánusoknak“ nevezik.

Soren Kirkegaard (1813—1855) keresztyén filozófus, aki most már az egész világon ismeretes. Individualista volt és a „hivatalos egyházat“ nagy tüzzel támadta, azt mondván, hogy nem volt apostoli, és hogy magát a világhoz szabta. A lelkipásztorokat azzal vádolta, hogy pásztori munkájukat csak kenyérkeresetből végzik. Személy szerint nagyon hívő ember volt és írásai ilyen természetű részleteinek olvasása igen épületes.

Wilhelm Beck (1829—1901) nagy igehirdető, a pietista, evangéliumi párt megalapítója. Nevéhez fűződik tehát a belmisszió, amely az egész országban nagy ébredések elindítója. Ez még most is a legfontosabb tényezője a dán egyházi életnek.

Nem kívánok írni a dán egyház most élő nagyjairól, mivel úgy gondolom, hogy lehetetlen már most a valóságnak megfelelő ítéletet mondani fölöttük. Ezt az ítéletet előbb a történelemnek kell kimondania. Csak azt kell megemlítenem, hogy az utóbbi években Barth Károly gyakorolt nagy hatást az ifjabb pásztorokra és az egyetem fiatalabb professzoraira.

A dán egyház intézményei és szervezete.

Dániában számos missziói társulat van, idegen országokban folyó munka, pogány- és úgy dán, mint idegen kikötőkben folyó matrözmisszió számára. Van három diakonissza-ház, összesen mintegy ezer testvérrel. Sok keresztyén társulat végez szociális munkát (például az Üdvhadsereg, a Kék kereszt stb.).

Dánia kilenc egyházkerületre van felosztva, amelyeknek mindegyike egyházmegyékre oszlik (összesen 93-ra).

Van 2214 templom, s ugyanannyi gyülekezet. A vidéki lelkésznek általában két-három gyülekezetben kell szolgálnia. A városokban általában minden gyülekezetnek két lelkipásztora van, akik közül az egyik maga a lelkész, a másik az állandó helyettes. Ez azonban nem alárendeltje a lelkésznek, hanem teljesen önálló. Sok esetben az a sajnálatos helyzet, hogy a két pásztor nem tud együttműködni. Nagyobb gyülekezetekben van még segédlelkész is, aki azonban egészen a lelkész rendelkezése alatt áll. Minden gyülekezetben van „tanácsgyűlés“, ez a lelkipásztorokból és a népesség számarányának megfelelően, 6—15 laikus tagból áll. Ez a tanács igazgatja a gyülekezet egyházi ügyeit és amikor a hely megürül, a tanács választ három legaraválőbb embert, akik közül a király nevezi ki az új lelkészt. Ha a tanács minden szavazata egy emberre esik, a királynak azt jóvá kell hagynia.

Nincs egyházkerületi gyűlés és nincs zsinat sem, az egyháznak az ügyeit a király (vagyis az egyházi ügyek minisztere) intézi és a parlament. Az a szokás, hogy ezek a százados egyházirányító tényezők semmit sem intéznek el a nélkül, hogy a püspökök véleményét ki ne kérték volna. A püspököket az összes pásztorok és az egyházkerületben levő tanácsgyűlések összes tagjainak szavazataival választják. Azt, aki a legtöbb szavazatot kapta, a király megerősíti és a zelandi püspök felszenteli.

A dán egyház istentisztelete.

A legfontosabb szolgálat a nagy mise.

A reformáció után a misének minden érthetetlen részét megszüntették és azokat a részeket, amelyeket a gyülekezet vagy a kar énekelt, átalakították himnuszokká. Így a dán nagy-mise csaknem egészen himnuszokból áll. Az igehirdetést az istentisztelet nagyon fontos alkotórészének tekintik és Kopenhága két legnagyobb templomában a naponkénti istentiszteletből csak ritkán marad ki. Kopenhágának egy harmadik templomában minden nap van igehirdetés. Az egyháztagoknak tekintélyes része gyakran él úrvacsorával. Nem ismeretlen a vasárnaponkénti úrvacsorázás, vagy rosszabb esetben, egyszer-kétszer havonként. Természetes azonban, hogy sokan vannak, akik évenként csak egyszer járulnak az oltár elé és egy nagy tömeg egyetlen egyszer egész életében; akkor t. i., amikor konfirmálnak. Használunk ostyát, gyertyát, öltözékeket, de tömjént nem.

Azokban a templomokban, ahol több lelkipásztor van, két istentiszteletet tartanak minden vasárnap; reggel a nagymisét, este az esti áhítatot. Eredetileg ez az esti áhítat az angol esti imádsághoz volt hasonló, de lassanként egészen a nagymiséhez vált hasonlónak és ma már csak az a különbség van a kettő között, hogy az esti áhítat egy himnusszal szegényebb és, hogy az esti áhítaton a lelkipásztor csak a prédikáció után vesz papi öltözéket. Nagyon sokan szívesebben vesznek úrvacsorát az esti istentiszteleten.

A templomlátogatók száma mindig teljesen attól függ, hogy ki prédikál. A legnépszerűbb istentisztelet a karácsonyesti. Ekkor nincs úrvacsora, gyakran még igehirdetés sem, de a templomok zsúfolva vannak. Az én templomomban a rendes esti istentiszteleten 50—200-ig terjedő gyülekezet szokott lenni, de karácsony estéjén 2—3000 személy is megjelenik.

Sven Borregaard
(Kopenhága)

Fordította: *Makay Miklós.*

A debreceni Kollégium telepítési akciója

Senkit se lep meg ma már, ha az ifjak könnyű és örömravaló fiatalságukat érett és megfontolt tettekre szánják. Komoly célja van valamennyinek. Úgy látják, hogy az öregek keze remeg a kormánykeréken. Az idő szorít. Az élet minden vonalán tettekre van szükség. Csoda-e hát, hogy az ifjúság hivatást lát a gyors tett elvégzésében?

Az általános koraérettségben is bámulatot érdemelnek a debreceni Kollégium bennlakói. Úgy nézhetünk ezekre a fiatalokra, mint férfiakra. Mert a legnagyobb magyar problémát, sőt, bátran mondhatjuk, az egyetlen magyar kérdést akarják megoldani.

Azon a márciusi estén, amikor a mozgalom megszületett, kiderült, hogy minden kis és nagydiák tisztában van vele, hogy a magyar földkérdést és parasztkérdést el kell intézni, mégpedig sürgősen, mert minden más kérdés ettől függ. Jellemző ezeknek a fiataloknak a valóságérzékére, hogy minden felesleges véleménynyilvánítástól tartózkodtak. Ők csak a saját kapcsolatukat keresték az ügyel. Úgy gondolták, hogy ha a kérdést senki sem akarja megoldani — a megoldást ők nem papíron értették — akkor nekik kell valamit cselekedniök. De mit tehet a Kollégium ifjúsága, ez a néhány száz szegény, önmaga is segélyreszoruló diák? Legfeljebb szóban és írásban a társadalom elé terjeszti az ügyet egész valóságában.

Érezték és tudták, hogy a szó itt nem elég. Tenni kell valamit! És így született meg bennük a gondolat, hogy ők, az ingyen bentlakók, a tandíjmentesek, az árvák, szegények, nincstelenek, pénzt adnak össze és végre meg is kezdik a tényleges telepítést. A másfélezer pengő az első estén összegyűlt.

A mozgalom gyorsan terjedt a Kollégium tagozataiban. A nyolcszáz gimnazista néhány hét alatt csatlakozott 1200 pengővel, tanári karuk 600 pengővel. A tanítónövendékek 520 pengőt, tanáraik 100 pengőt adtak. A polgáristák 137 pengőt hoztak. Magánosok is hírért vették a mozgalomnak s a Kollégiumba bejáratos felnőttek minden felszólítás nélkül csatlakoztak két-öt-tíz pengővel. Egy álnév alá rejtőző ismeretlen ezekben a napokban küldött kétszáz pengőt Budapestről. A Magyar Evangéliumi Keresztén Diákszövetség is küldött 42 pengőt.

A megalakult intézőbizottság nem vesztegette idejét. Kidolgozták az egész tervet, megfogalmazták kiáltványukat és elhatározták, hogy minden törvényhatóságot, főispánt és polgármestert felhívnak hasonló gyűjtésre. Kérni fogják az illetékeseket, hogy az egymástól független gyűjtésekre jelöljön ki egy közös

bankot, amely a pénzáttalásokat végezze. Mozgósítani akarják az iskolákat, elsősorban Debrecenben, aztán a Tiszántúl minden lelkészét és tanítóját, orvosát fel akarják hívni támogatásukra.

Ekkor köszöntött be a magyar életben az a feszültség, mely örvendetesen végződött, de hónapokra megbénított minden mozgalmat az országban, így a Kollégiumét is. A vakáció után ez a kényszerszünet sokban visszatartotta a Telepítési Mozgalmat, de még mielőtt ez bekövetkezett, Magyarország Kormányzója tízezer pengőt küldött a mozgalom céljaira. Tette ezt úgyis, mint a Kollégium volt diákja, de mindenki tudta és érezte, hogy mit jelent ez az adomány. Nemesak azt jelenti, hogy szentesítette a mozgalmat a magyar társadalom előtt s örökre elhallgattatta a gyermekálmokat emlegető gúnyolódókat, hanem kiemelte a politika légköréből az egész mozgalmat s általános magyar szemszögbe állította.

Átestek az első család letelepítésének izgalmán is. Kisgyörgy János matolcsi gazda tiztagú családját érte az a szerencse, hogy elsőnek ment a kihaló magyarságú Dunántúlra, sajátjának nevezhetett egy darab földet s sűrű tiszántúli vérrel harcoljon az életben, a gyermekáldásban s a magyar jövőben vetett hitéért.

A Kormányzó tízezer pengője egymagában is újabb két család letelepedéséhez volt elegendő. Már tizenötezer pengőre emelkedett a mozgalom pénztári forgalma. Céljuk is egyre világosabban állt előttük. Egy család letelepítéséhez 3000—4000 pengő kell. Olcsóbb a föld és egész falukat lehet létesíteni, ha nagyobb földdarabot vesznek. Azonnal tárgyalni kezdtek egy eladó közbirtok tárgyában. Ha a letelepítettek együtt maradnak, jobban óva maradnak az egyke veszélyétől is. A gazdák, akiket letelepítenek, a kapott pénzt kölcsönnek tekintik, amit kamattalanul fizetnek vissza tíz éven belül a Mozgalomnak, újabb családok letelepítését téve ezzel lehetővé. Az egész mozgalom hólabdaszerű, mert maga a kollégiumi ifjúság vállalja minden évben két család letelepítését, ami tíz év múlva megkétszereződik a visszafizetett összeggel. És lassan kezdett mutatkozni a propaganda eredménye is. Egyházak és községek ajánlották fel, hogy külön gyűjtést indítanak. A kollégiumiaknak az a céljuk, hogy minden nagyobb község telepítse le minden évben a maga egy-két családját. Perselypénzek és magánosok gyűjtése mellett községek, egyházak, iskolák és egyesületek gyűjtései kezdenek befolyjni az utóbbi időben. Egy minisztérium kétezer pengőt helyez kilátásba egyelőre. Elindul a második család is. Karácsonykor minden legátus a telepítési mozgalomról beszél az egyházakban. A mozgalom szétküldi első kiáltványát 10.000 példányban.

Hajduszoboszló város képviselőtestülete rendes költségvetésébe iktatja a Telepítési Mozgalmat, évi jelentékeny összeggel és erről átiratban értesíti a kollégiumi ifjúságot. Az adományozók nevei közt száz-száz pengővel szerepel már dr. Révész Imré-

nek, az új tiszántúli püspöknek és dr. Balogh Jenőnek, a református Konvent világi elnökének neve is.

Közben pedig néhány újabb város és iskola kezd gyűjteni egy-egy család letelepítésére. A vízbedobott kő egyre szélesebb hullámokat vet. Dr. Offenbacher Ferenc szamoszegi orvos az első csatlakozó, aki egymaga vállalja egy család letelepítését és a szükséges összeg gyűjtését. Dr. Liener Jenő zsidó orvos (dr. Offenbacher katolikus) szintén csatlakozik a mozgalomhoz. Hozzájárulásuk mutatja a mozgalom felekezetefteliségét, amire a Kiáltvány is hivatkozik.

A magyarországi Református Konvent, mint a Kollégium legfelsőbb hatósága, szintén foglalkozik az ügyel, a kollégiumi ifjúság álláspontjára helyezkedik és a mozgalom kérésére a mozgalom ellenőrzésével, képviselével, fejlesztésével és bankosításával báró Vay László államtitkárt bízza meg.

Bihar vármegye tanítói kara csatlakozik a mozgalomhoz. Nevükben Gyenge József sarkadkereszturi igazgatótanító meleghangú levelet intéz a mozgalom vezetőihez és egy cikket tesz közzé a megyei tanügyi lapban, a Népinevelési Közlönyben. Ebben csatlakozásra szólítja fel az egész Tiszántúl tanítóságát. A biharmegyei tanítók maguk vállalják évenként két család letelepítését. A cikknek nagy visszhangja van, valószínűleg a többi megyék tanítósága is követi a bihariak példáját. A legújabban megindult Dóczy-intézeti gyűjtés is azzal bíztat, hogy egy család letelepítését egymagában biztosíthatja. És közben ömölnek az apró összegek: fillérek, fillérek, fillérek.

Ha mérleget csinálunk a Kollégiumi Ifjúság Telepítési Mozgalmának eddigi eredményéről, megállapíthatjuk, hogy sikerült a mozgalomnak csakugyan megmozdítani a debrecenkörnyéki társadalom egy részét. Ez azonban még nem az egész Tiszántúl és távolról sem az egész ország. De nem is kell az ország minden lakójának, még felének sem csatlakozni filléreivel a mozgalomhoz, amikor már ez a fiatalos lelkesedéssel kezdett mozgalom megelőzte a politika eredményeit. Mert ma már mindenki, még akiket kellemetlenül érint, azok is meg vannak győződve arról, hogy telepítésre szükség van. Minden fillér, amit egy újabb személy adott, újabb embernek a csatlakozását jelenti a véleményhez: adják a földet a magyar földművesnek. S ha nagyon sok név szerepel majd a kollégiumiak pénztárkönyvében, az már közvéleményt jelent és politikai súlyt. Ennek a harcot már kizáró nyomásnak a gyors eredménye lesz a fizetség a szegény diákok feláldozott és csak Isten látja, milyen nehezen feláldozott filléréiért.

Ha azonban csak magát a konkrét eredményt nézzük, amit a Kollégium ifjúsága eddig elért, az sem megvetendő. Három családot telepítettek le nem egészen egy év alatt, amikor hónapokig szünetelt munkájuk. A három családfőhöz azonban huszonhét ember tartozik, huszonhét felnövekvő kis lélek a pusztuló Dunántúlon, ötvennégy dolgos kis kéz máris. Tíz év múlva, mire

Gesztelyi Nagy Zoltán: A debreceni Kollégium telepítési akciója

ezek a családok mind visszafizették kölcsönüket, megduplázva vele a telepítés eredményét, a kollégiumiak letelepítettjei már egy egész faluravalóan lesznek és ha megtartják szaporaságukat, további hét-nyolc faluvá szaporodnak. Komoly értelem, meg gondoltság és összetartás fogja jellemezni ezeket a falvakat és népüket — álmodják a kollégiumiak — és már látják fiaikat, akik ezekben a falukban töltik munkásan a nyarat. Ez lesz az ő munkatáboruk, gondolja a férfi-kisdiák.

Végig persze nem mehet símán a dolog. Még mindig vannak olyanok is, akik nem hisznek a Kollégium fiataljainak kirtartásában. Pedig ez a szó: Kollégiumi Ifjúság, csak egy folyamat jelent, melyben állandóan fiatalon lelkesedve és a komoly célok iránt fogékonyan hömpölyög egymásután visszatarthatatlan hullámokban a sok felnövekvő nemzedék. Ha — amit nem hiszünk — a mostani fiatalok el is fáradnának, ott lesznek a fiaik és azoknak a fiai, az örök fiatalság, mely csodálatosan lelkesedést ad, célt lát és kitartást diktál a megzavarodott kornak.

Hinnünk kell — mondja a mozgalom kiáltványa a kétségbeesés derülátásával. Igaza van. Hinnünk kell, hogy a magyarság megújhodik, mint ahogyan a Kollégium vén falai közt él és ég az ifjúság örök tüze.

Gesztelyi Nagy Zoltán

Nem a háború a borzasztó, az borzasztó, hogy ilyen a nemzetek erkölcsi színvonala; nem a háború mond ellent a keresztyénségnek, hanem az, hogy kétezer éve keresztyén államok csak ennyire keresztyének. Maga a háború csak borzalmas tükörképe annak, hogy mik vagyunk; egy óriási leleplezés, mely által Jézus arcába vágja az embereknek: íme, ez vagy te!

(Ravasz László: Gondolatok.)

Torkos László

Torkos László dunántúli litterátus, bibliafordító evangélikus lelkészek sarja volt. 9 éves mult, amikor Petőfi a Nemzeti dalt írta. Első verseit Arany János tartotta méltónak közlésre. A Petőfi- és a Kisfaludy-Társaság a legrégebb és legöregebb tagját tisztelte benne. Abban a költői csoportban élt, amelynek élén Arany János haladt, s amely csoportban ott volt Gyulai, Lévy, Szász Károly. A Gondviselés ugyanegy műhelyben, ugyanegy időben egyazon anyagból készült költői lanttal ajándékozta meg őket. Barátja volt Rákosi Jenőnek. Mint e csoport utolsó tagja elment a többiek után, — századik életévében.

A magyar irodalomban rendkívüli, hogy valaki, mint költő is és mint ember is, ily nagy időt ér. Torkos Lászlónak 99 és fél életéből — másfél év híján — kitelt volna együttvéve Petőfi, Gyóni, s Ady élete. Nálunk a legtöbb költő nem ily szerencsés. Jó, ha belejut az élet nyarába. S igazán kiváltságosnak tekinthető, ha még életében utól nem éri a legsúlyosabb csapás, ami költőt érhet: vagy még rövid életében elfeledett, eltemetett költővé lesz, vagy pedig földi életében még meg sem kezdődik az értékének megfelelő valódi poétai élete, hírneve.

Torkos Lászlónak az a kiváltság jutott osztályrészeül, hogy elérte a századik életévét a nélkül, hogy elfeledett emberré és teljesen elfeledett poétává vált volna. Megünnepezték az irodalmi társaságok; kitüntették a Petőfi társaság nagydíjával; hálásan emlékeztek meg róla, egykori irodalmi tanárukról, immár megöregedett tanítványai; egyházi énekei ma is felzendülnek istentiszteleteinken. A magyar versritmusról írt tudományos fejtegetései ma is időállóak. És ezek mellett 99 és fél esztendő! Úgy tekintettünk fel Torkos Lászlóra, mint egy százados fára, amelynek ágai átnyúlnak a mult évtizedek kőfalán, amelyik termését letűnt nemzedékek ölébe hullatta, s néhány szépséges virágát még mindig nyújtja felénk. Tisztelettel tekintettünk fel rá. Száz esztendő csak úgy önmagában is történelem, emlék, tanítás, — tanúságtétel.

Nem tartozott az ünnepezt költők közé, nem magaslott író-társai fölé, nem voltak zajos külső sikerei. Maga mondja el humorosan, hogy első verskötetének kelendőségéről, vagy hatásáról nem tud számot adni, de a könyvét tiszteletpéldányként mindenki szívesen és örömmel fogadta el, s ha kiadóját súlyos anyagi veszteség érte is a verskötetének kiadásával, bőven kárpótolta nyelvtanainak bevétele. S ha az okát keressük, miért nem vált Torkos népszerűvé, oly ismertté, mint egykorú költőtársainak némelyike, úgy találjuk, mert költeményeiben túlsúlyban van a gondolati elem. Lelki arcélán a legjellegzetesebb a bölcselkedés vonása. Első kötetében is a gondolati elemek kifejezése a legköltőibb, s utolsó versei közül is ilyenek hatnak a gondolkodó főre a legfinomab-

ban, s a legköltőibben. — Elmélkedik, hogy hat a háború? Mikor lengő zászlókkal vonul el az ifjúság, s lelkesedés kíséri, azt rebesgetik: „Szép a háború!“ Amikor azután százezrek hullanak el, felburjánzik az uzsoráskodás, s növekszik a nyomor, azt kiáltják:

<i>Undok a háború!</i>	<i>Míg vihar kezdetén kevés iszap</i>
<i>Hol van az igazság? sem ott, sem itt,</i>	<i>verődik szélire ki,</i>
<i>Ember csak ember marad,</i>	<i>Aranyát, mit vele kihányt a hab,</i>
<i>Nem ront a háború, nem nemesít,</i>	<i>Fenn látjuk csillámlani.</i>
<i>Csaló, mit képe mutat.</i>	<i>De hosszú vészben, ha halomra gyűl.</i>
<i>Folyam a nép lelke, — lenge víz</i>	<i>Mit dühe partra dobott,</i>
<i>Aranyat hord s iszapot,</i>	<i>Benne az arany mind alább kerül,</i>
<i>Partjait ellepi, mit kivet a</i>	<i>S nem látni, csak iszapot.</i>
<i>Hullám, ha kicsapott.</i>	

Torkosnak ily bölcselmi tartalmú költeményeit olvassa ma legszívesebben a gondolkodó fő, s örömmel látja a hívó ember, hogy a gondolati elemek mélyén szent háborgású, tüzes lélek lakik. Ma is elevenen hatnak ránk azok a nemes páthoszu versei, amelyekben szembeszáll a modern farizeusokkal, akik tagadják, hogy volna még hit. Nem, nem! — úgy mondja —

Hit szó az ifjú szellemében
Mosolygó, fényes álmokat,
Hit tölti el az anya szívét,
Midőn fiától elszakad,
Hit tündököl a szűznek arcán,
Ha jegyesére rátékit, —
Hit nélkül szívünk el sem bírná
A reáomló földi kint.

Meg kell még említenünk, hogy a magyar irodalom egyik legszebb családi versét írta („Együtt megyünk“), s hogy fejlődő költői egyéniség volt. Amikor érzi, hogy „Fakúl színe az agguló időnek, Az est közelg, az árnyak nőnek, nőnek“, a lelke mindjobban eltávolodik a zajos világtól, élesebb lesz a határvonal, amely a gyarló élettől elválasztja, s erősebb és mélyebb színezetű lesz a bölcselkedése. Csalódik az emberekben, de nem akarja elveszíteni az *emberben* való hitét. „Kerülöm az embereket“, — mondja — „mert az embert szeretem, S félek, hogy az emberekért az *embert* is megvetem.“ De a csalódások mégsem borítják el törmelékekkel annyira Torkos szívét, hogy ne buggyanna fel alóluk a hit és a költészet tiszta vize. Sőt Torkos öregkori költészetében néhány meleg, színdús kifejezést találjuk annak a lelki tisztultságnak, amely néhány öregedő magyar költőből is (Arany, Vargha Gyula, Bárd Miklós, Bartóky) a poézisnek oly mély ihletésű megnyilatkozását váltotta ki.

Ma, amikor a költészet határai egyre tágulnak, tárgyi elemei egybekeverednek: Torkos László költői hangja tiszta, harmónikus, magasságból alászálló és alantól magasságba vivő.

Költészete Patmos szigete az élet zavaros hullámai között s e szigeten egy böles, hívó lelkű poéta — János apostol énekel. Tudjuk, hogy ma más hang is jogosult, tudjuk, hogy Petőfi és Arany ma már másképp és más dolgokról énekelnének, de ameddig lesznek eszményei az embernek, a nemzetnek, Torkos László költészete mindig jogosult marad. Akkor ítéljük meg őt helyesen, ha a maga korának s a maga egyéniségének szemszögéből nézzük. S ha jön is idő, amikor a neve már csak az irodalomtörténetben szerepel, akkorra bizonyára így jár sok mai magyar költő is az új idők új dalaival.

Mint embert különösképp jellemzik Torkost a cikkei, amelyeket napilapokban és folyóiratokban írt. Igen sok meglátása ma is helytálló, igen sok témája ma is aktuális. Hibáztatja a sok kapkodást az intézkedésekben, rámutat a család és az iskola közötti visszásságokra, a hivatali felettesek basáskodására, a mindent szabályozni akarás káros következményeire. Erkölcsi egyénisége tisztán mutatkozik az oly írásokban, amelyek megvilágítják a tett és a szó közötti távolságokat. Oly önismeretet és önvizsgálatot sürget, amely felülemelkedik a sok sablonos dicséreten.

Erkölcsi egyéniség nyilatkozik meg Torkosban, mint színműróban is. Amikor színdarabokat ír, akkor is az adja kezébe a tollat, hogy a társadalmi élet megjavítására ösztönözzön.

Ha Torkos szellemi termékeinek értékét megjelölni akarjuk, a virágokra kell gondolnunk. A poéta a verseit úgy termi, mint a kert a virágait. A virágok színe sokakat gyönyörködtet, az illatát jólesően leheljük. Hány százezer virágot termel a poézis kertje! Ámde a virágok csakhamar elhervadnak. Jönnek más virágok, más illatok. Ritka az a dal, az a költemény, amelyik meghazudtolja a virág sorsát és nem hervad el hamarosan. A Torkos versei sem kivételek. Az ő virágai bizony már hervadoznak, de amikor teremtek, színesek voltak és tiszta illatot árasztottak. Nem voltak alábbvalóbbak a többinél. Az illatuk oly átható és légies volt, mint a legtöbb más poéta verse. S csak az úgynevezett örökéletű költők jogosultak? Nincs-e jogosultsága a nap mellett a csillagok ezreinek? Valameddig lesz eszményekért hevülő szív, amíg a családi otthon lesz hivatva a legszentebb hagyományok megtartására és továbbplántálására, amíg nem lehetünk el haza, hitves és hitvesi hűség nélkül, mindig szükség lesz ily költőkre és mindig lesznek, akik hálát éreznek az oly költők iránt, mint amilyen Torkos László volt.

Kutas Kálmán

Szabó Dezső és a magyar kálvinizmus

Néhány esztendővel ezelőtt nagy vita folyt arról, *van-e egyáltalán magyar kálvinizmus?* Voltak, akik úgy vélték, hogy kálvinizmus nincs, csak *református keresztyénség* van, s a kálvinizmus kifejezés egyformán ellentétben áll Kálvin és az Evangélium szellemével. Mások a kálvinizmus szó jogosságát még csak megengedték, de tiltakoztak az ellen, hogy előtte a *magyar* jelző ékeskedjék, mondván, hogy legfeljebb *magyarországi* és nem magyar kálvinizmusról lehet beszélni.

A vita — bár a belefektetett energiát és ambíciót sokkal építőbb feladatokra is fel lehetett volna használni — arra mindenestre jó volt, hogy tisztázza a fogalmakat. Mindenekelőtt azt, hogy a *református keresztyénség* és *kálvinizmus* fogalmak nem azonos tartalmat fejeznek ki. A református keresztyénség *vallás*, az evangéliumi keresztyénségnek a kálvini reformáció útján megtisztult történelmi formája, míg a kálvinizmus *világnézet*, sajátos lelkialkat és szellemi irányzat, amelynek hódító igénye van az élet minden területére és vonatkozására, tehát a társadalmi, gazdasági és politikai életre is. Amilyen természetes, hogy a református keresztyénség és kálvinizmus sohasem kerülhetnek egymással szembe, hiszen a kettőjük között levő viszony a gyökér és törzs viszonya, éppen olyan nyilvánvaló, hogy egyformán jó munkát végez az, aki öntözi és trágyázza a gyökeret és aki gondozza, metszi, az élősdiektől megtisztítja a törzset és az ágakat. Meddő és balga vita volna a gyökeret gondozóknak leszólni azt, aki a törzs és korona betegségeitől akarja megmenteni a fát éppenúgy, mint elvitatni az érdemet azoktól, akik a gyökér ellenségeivel harcolnak.

Szabó Dezső egyházi kritikusai legtöbbször ezt felejtették el. Annyira belemerültek a gyökérzet férgének kutatásába, hogy nem akarták megérteni, milyen joron és alapon beszél valaki a törzs betegségeiről. A legtöbb félreértés és meg nem értés éppen onnan származott, hogy Szabó Dezső a magyar kálvinizmusról ír vérebe mártott tollal, a református öntudatot és nem annak előfeltételezett alapját, a református keresztyénséget, mint religiozumot akarta mozgósítani egy nagy nemzeti újjászületés érdekében, kritikusai pedig az egyházat mint üdv-intézményt, a református keresztyénséget mint vallást látták kigúnyoltnak, megvertnek, elmellőzöttnek a jaj-kiáltásában. Szabó Dezső a magyar református keresztyénségnek, mint világnézetnek a villámütött, vadhajtásokkal körülburjánzott, élősdiekkel megszállott törzsére akarta felfigyeltetni az ország legmagyarabb rétegét, a talaj szárazságán és a gyökérzet betegségén aggódó teológus kritikusai

pedig elnéző vagy ingerült csodálkozással kérdezték, miért nem inkább esőért imádkozik, amely majd megáztatja a talajt és életnedvekkel látja el a gyökérszálakat? Kétségtelen, hogy ezért a félreértésért, kétfelé beszélésért elsősorban nem Szabó Dezsőt terheli a felelősség. Nem azért, mert Szabó Dezső sohasem tagadta, hogy a református keresztyénség mindenekelőtt vallás, csak rámutatott arra, hogy vallás és vallásosság, látható egyház és egyháziasság nem lehet *ön cél*, hanem csak *eszköz*, amelyen keresztül Isten alkalmasabbá akarja tenni az embert arra, hogy hivatását felismerje és betöltse. Nem azt mondja, hogy a református keresztyénségnek nincsenek olyan égető, speciálisan teológiai és miszteri feladatai, amelyeket sürgősen meg kell oldania, hanem azt, hogy a magyar kálvinizmusnak olyan széles programú nemzeti hivatása is van, amelyet ha megtagad, önmagát tagadja meg és veszíti el. Szabó Dezső a magyar Kálvinizmusnak ezt a nemzeti hivatását fogalmazza meg, s ennek felismerésére és vállalására szeretne mozgósítani minden magyar szívet. Világosan és precízen megírja: „én nem magával a református vallással, mint sajátos vallással és hittel foglalkozom... én a lelki alkattal, azzal az egyetemes életformával foglalkozom, melyet a református egyház tanításai, hagyományai megteremtettek a magyar emberben. Elhivatásom biztos érzése s a felelősség elvállalásának súlyos jelentőségű elszánása ott kezdődik számomra, ahol erről van szó: *mit jelent a magyarságnak, az egyetemes magyar életnek az, hogy legősibb rétegeinek jelentékeny része református?*“ — (Füzetek, 1937. november. 67. l.)

És ebben az önvallomásban benne van Szabó Dezső másik alapszempontja is. Nem a kálvinizmus általában, hanem annak sajátos kivirágzása, a *magyar kálvinizmus* érdekli. A kálvinizmussal tehát nem elvont formában, csupán mint világtörténelmi jelenséggel, gondolatrendszerrel és életformával foglalkozik, hanem a kálvinizmussal, ahogyan az megjelent a magyar történelemben, hódító és felszabadító gondolat lett a magyarság életében. „*A magaménak érzett feladat ott kezdődik, hogy ezzel a hittel — a református hittel — nevelt és eltelt magyar református lelki alkat, akár mint a magyar reformátusok egyetemes szolidaritása, akár mint egyén: miként építi be magát a környező magyar élet realitásaiba, a kenyértől, csóktól, ököltől meghatározott környezetben, hogy felekezeti és a magyarságnak egyaránt lehető legtöbb termést és biztonságot jelentsen.*“ (Füzetek, 1937. november. 68. l.) Ilyen sajátos arcú magyar kálvinizmus pedig van: „hiszen éppen a reformáció egyik nagy jelentősége: hogy a bilincsbe diktatúrázott egyéni elvet visszahelyezte isteni jelentőségébe. Hiszen maga a vallás, a református keresztyén hit azonos hitelvei dacára más színű és más kelyhű virágokat termelt a magyar, mást a holland, az angol, vagy amerikai humuszban.“ (Füzetek, 1937. november. 71. l.)

Aki tehát meg akarja érteni Szabó Dezső prófétai erőfeszítését a magyar kálvinizmus diadalra juttatása érdekében, ezt a

két alapszemponthoz nem hagyhatja figyelmen kívül. Aki pedig figyelembe veszi, annak a számára már nem botránkozás, hanem épülés és lelki növekedés lesz Szabó Dezső minden idevonatkozó írása. Hiszen ki merné tagadni, hogy a magyar protestantizmus a múltban egészen sajátos nemzeti hivatást töltött be. A magyarság a protestantizmuson keresztül találkozott *szívszerint* a keresztyénséggel, benne ismerte fel önmagát, küldetését és nemzeti hivatását. Szabó Dezső jól látja, hogy: „a katolicizmus idegenség volt Magyarországon: idegen érdekek szervezete, idegen fajok építése, jelene és jövője. A magyarság idegenül, izolálva, hátralökve, beharapott rosszkedvvel és szeretet nélkül állott az egyházzal szemben. Minden keresztyénsége csak epidermisére égetett parancs volt. Ősi pszichéjét, vérét, ösztönös élete mélységeit meg se érintette az a vallás, mely szemében idegeneknek adta az országot, a hatalmat és a dicsőséget“. A protestantizmusban „*a magyar lélek kezd otthonabb lenni*“, „az anyai nyelv használatával visszajön élni és éltetni az a lélek, amely ezt a nyelvet kitermelte“. (A magyar protestantizmus problémái, 15—16. l.) Természetes tehát, hogy a magyarság a protestantizmusban talál védelmet a Habsburg politikában szimbolizálódó idegen imperializmus és lelkiiség ellen. Ez lesz számára ösztönzés és inspiráció egy demokratikusabb magyar társadalom kifejlesztésére, amelyben lehetővé válik: „a magyarság nagy tömegeinek érvényesülése, politikai, gazdasági, kulturális téren egyaránt“. A kulturális programra különösen nagy súlyt vetett a protestantizmus mindig, „a magyar protestantizmusnak a szellemi termés, a kultúra fejlesztése legfőbb életmegnyilvánulása volt. Ez a funkciója három irányban hatott: 1. megismeri, megtartja, átviszi az új nemzedékek vérébe a magyar lélek ősi termékeit. 2. Tovább fejleszti ezt a termést, csinál irodalmat, tudományt, stb. 3. Éberül vigyázza a nyugati kultúra újabb és újabb terméseit, s azokat folyton-folyvást beasszimilálja a magyar életerők eszközei közé és így a magyarságot mindig benne tartja Európa legújabb szellemi horizontjában.“ (A magyar protestantizmus problémái, 17—18. l.)

Ilyen történelmi múlt után egyenesen szembe jó a kérdés: „*megvan-e a régi: mind több életet adó élete, mind több egészséget jelentő egészsége a régi lelket formáló és alkotó ereje ma is a magyar református egyháznak, a magyar reformátusságnak? Ma is az az erő és védelem, haladás és céltudatos akarat a magyarság életében, mint a múltban?*“ (Füzetek, 1938. április, 42. l.) Ki az, aki ha őszintén, becsületes önismerettel akar feleletet adni erre a kérdésre, nem a Szabó Dezsőét adja: „*nincs meg, nem az!*“

Miért?

Azért: „mert nincs meg többé az az elszántan harcoló és békét kereső szervező és építő öntudata, mely a múltban meg volt“. Nem jelenti az: „ősi magyar lélek beépítését a történelmi életbe“, a krisztusi demokráciát, „a nép állandó lelki, anyagi, szociális felemelését, lelkiismereti, kulturális, anyagi érdekeinek megszervezését és védelmét, éber vigyázással irányított fejlődé-

sét, a magyarság irányító osztályaiba“. „Nem élharcosa a magyar szellemi haladásnak, ... a világ termékeny új gondolatai áthasonításának a magyar vérkeringésbe.“ „Az életharc legmélyebb problémáiban, melyek mindenike egyszersmind a magyar református egyház, a magyar reformátusság élet-halál kérdése, *hallgat*, vagy alakatlan bibliai frázisokban ténfereg.“ (Füzetek, 1938. április, 43—44. l.)

Egészen nyilvánvaló, hogy ezeken a szempontokon kívül fel lehetne sorolni még egy sereg fontos és kevésbé fontos külső és belső szempontot, amelyeknek együttes összetevője a magyar kálvinizmus *közéleti* megerőtelenedése, de éppen ilyen nyilvánvaló az is, hogy a felsorolt sebek közül nincsen egy is, amelyik ne lenne tragikusan reális és fenyegetően veszedelmes.

Ugyanezt lehet elmondani akkor is, amikor Szabó Dezső a gyógyulásnak az útját keresi. Kétségtelen, hogy: „mindenek előtt a *vallástanítást* kell új, egységes gondolatú reformmal élő szuggesztíóvá tenni“... „A legnagyobb súlyt kell fektetni arra, hogy a gyermek, vagy ifjú lelkébe adott minden szónak pozitív képzettartalma legyen... A legnagyobb veszély a fiatal lélekre, ha „*eszme*“, „*idealizmus*“, „*bűn fertelme*“, „*szabadság*“, „*erkölcsi világrend*“, s más hasonló végtelenül tág határú szavakkal töltjük meg, anélkül, hogy megadnók e szavak pozitív, valutáris értékét, élet-termő és védő lehetőségeit, az egyén és a közösség életében“. Tehát „a lelkiélet minden mozdulatát gyökereztesük megfogható realitásokba, az anyagból előteremtő emberi élet valóságaiba, érdekeibe“. (A magyar protestantizmus problémái, 38—41. l.) Vagy van-e csak mérsékelt önkritikával rendelkező igehirdető, aki ne érezné szakadatlanul, hogy *igehirdetésünk válságban van*. Nem elég reális és nem elég korszerű. Csak ritkán, nagyon ritkán tűz, amely pusztít, világít és melegít. (Lukács 12:49.) Ezen a ponton nincs olyan kemény kritika, amely ne eszméltetne és ne szemlélhetne, ha jogos és ne peregne le bántás és sértődöttség nélkül ott, ahol joggal. — A korszerű magyar igehirdetés problémájáról igehirdetők és igehallgatók között még nagyon sok szónak kell esni és fog is esni az elkövetkezendő években. — És az is egészen nyilvánvaló, hogy úgy a vallásoktatás reformjának, mint a megszülető új magyar igehirdetésnek a bölcsője a *teológiai nevelésben* van. — Nem azt mondom, hogy Szabó Dezső idevonatkozó programja (Füzetek, 1939. március—április.) mindenben teljes és kielégítő, úgy, hogy csak be kellene helyettesíteni a mostani tantervek helyébe s készen volna az új, korszerű magyar és református teológiai főiskola, de azt annál inkább, hogy a magyar kálvinizmusnak egészen más lenne az átütő ereje, társadalmi és politikai súlya és tekintélye, ha lelkipásztorainknak csak egy komoly kisebbsége is elérné azt a mértéket, amelyet Szabó Dezső így fogalmaz meg: „Az én ideálom tehát: a kálvinista pap, egy a magyar psziché minden kincsével megtelített, a modern emberi kultúra minden fegyverével ellátott minden percében élő élettel ható munkása és harcosa a magyarságnak. Erős, vidám,

atlétája az életnek, aki a halál borzalmával undorodik minden frázistól, akinek életszüksége a tett: aki lélek, kenyér, jog, egészség és haladás hívei életében.“ (A magyar protestantizmus problémái, 50. l.)

*

A részletkérdésekről természetesen sokat lehetne vitázni. Más alkat, más vérmérséklet máshol tagolja a mondatot, más szót húz alá, máshova teszi a hangsúlyt. De, aki valakit meg akar érteni, sohase a részleteken akadjon fenn, ruhába, vagy kifejezésekbe botoljon bele, hanem *az egész embert nézze*. Csak így lehet és így szabad nézni és köszönteni a 60 éves Szabó Dezsőt is. És csak így lehet — de így feltétlenül meg lehet! — érteni azt a magával sodró víziót, amelyben Szabó Dezső látja a magyar kálvinizmus szerepét az új magyar országépítésben. Nem mint sápadt, vértelen ajkú elméletet, hanem mint test és vér gyakorlatot, mint étellel teli, csillogó szemű, kiesztannó arcú gyermeket.

És ezt a víziót már sokan látják. Olyanok is, akik barátai és olyanok is, akik ellenségei Szabó Dezsőnek!

Pap Béla

Az utolsó százötven év nagy betegségére elég e két fogalmat megjelölni: romanticizmus és szabadverseny-demokrácia. A romantikus lelkiformának szükségszerű következménye a demokratikus gondolat: minden egyén egyenlő joga az érvényesüléshez és a szabadverseny gondolata, melyben ez az érvényesülés megvalósul. Vallási téren ez a lelki forma egyszerre megszünteti a tételes vallásokat. Mindenki maga érzelgi vagy bölcselkedői a világból a maga istenét. Megszületik az emberi elme egyik legtorzabb szülőtte: a liberális Isten. Ez a harmadrészben középkori, harmadrészben tizennyolcadik századi, harmadrészben modern természettudományos isten, se nem szőke, se nem barna, se nem morális, se nem szeszélyes, olyan, amilyennek akarom-Isten. Ez az Isten borzasztóan alkalmas lehet arra, hogy valahol képviselővé válasszák, de milyen közösséget hoz létre s milyen termő egységet ad neki?

(Szabó Dezső: Egyenes úton.)

A magyar protestáns egyházművészet

Azok a művészeti elképzelések, melyek a hitújítás szelleméből önként következtek, a XVI. század közepén merőben korszerűtlenek voltak. A művészet lassan, de feltartóztathatatlanul fejlődött a barokk felé. Még élt a reneszánsz néhány nagymestere, egy-két „szent öreg“, mint Michelangelo és Tizian, de már rég meghalt Coreggio, akinél pedig a barokk látásmód már tökéletes kiforrottsággal jelentkezett. A kialakuló új ízlés a bonyolultat, a szenvedélyest, a mozgalmast kereste és egy szép színészi gesztusért hajlandó volt minden csendes méltóságot feláldozni. A reformáció vallásossága azonban épp a meghitt nyugalom után sóvárgott, a fényes barokk dísztermek és ravaszul finomkodó budoárok helyett a polgári szobák félhomályába vágyott. Komplikáltság helyett egyszerűség, hivalkodó pompa helyett puritánság, színpadszerűség helyett szemérmes áhítat a kor művészeti főáramlatától teljesen elütő követelmények voltak. A protestáns egyházművészetnek még sokáig kellett várnia, addig keveset szereplő szerény népek közé kellett vonulnia, amíg kibontakozhatott. Egy század multával a Bibliába elmélyedő vallásosságnak a polgári Hollandiában már nagy festőzsenije élt, de egy sajátosan protestáns templomi építészet még seholsem alakult ki. Már pedig a képzőművészetek irányítója, szilárd váza az építészet és ha nincs protestáns szellemet tükröző templom, nem lehet protestáns egyházművészet sem. A reformáció új gyülekezetei anyagiakban szegények voltak, megelégedtek hát avval, hogy az átvett katolikus templomokból kihordták a szentképeket, leverték a cikornyákat és bemeszelték a freskókat. Az új szellem csak ezekben a negatívumokban nyilvánult meg és az így megreformált egyházi épületeket látva, valami távoli idegen joggal vonhatta volna le azt a következtetést, hogy a protestántizmus nem egyéb, mint leegyszerűsített katolicizmus. A művészeti helyzet, mint bárhol másutt, ez volt Magyarországon is. A protestáns főurak és az erdélyi fejedelmek, kik a művészet legfőbb pártfogói voltak, megelégedtek kedvelt egyházaik csinosításával, egy-egy reneszánsz ajtókeret, szószerk behelyezésével, de új templomok építésére nem igen került sor. Építkezéseik stílusa a reneszánsz, de ez egyházi vonatkozásban csak a részletekre vonatkozik. I. Rákóczi György alatt épül ugyan, valószínűleg a velencei Agostino Serena tervei szerint, Váradon egy templom, de erről ma csak írásból értesülünk. Arra az egyházra sem várt jobb sors, melyet Fogarason még a XVI. század végén kezdtek el, a nagy fejedelmek folytatták s melynek helyébe árva Bethlen Kata emeltette a mostani szép templomot. A régi épület művészetéről csak a csodálatos gazdag-

ságú, szinte tündéri dekorációval ellepett faragott kőszószék tanúskodik. A nagyobb szabású templomi helyreállításoknál azonban nem alkalmazták az új stílust, nem keresték a reformáció szellemének jobban megfelelő kifejezési formát. A kolozsvári farkasutcai, akkor jezsuita kézen levő templomot a felbőszült unitáriusok annyira megrongálták, hogy mikor azt az öreg Rákóczi a reformátusoknak adta át, restaurálni kellett. A fejedelem az épületet nem „modernizálta“, hanem kegyelettel követte a mű eredeti szellemét és újra gótikus boltozással látta el. Művésztörténetünk ezen legelső historizáló helyreállítása illő átérzéssel és tapintattal történt, ami a XIX. század „stílszerű restaurációról“ egyáltalában nem mondható el. Rákóczi nem látszott törődni azzal, hogy a gótika egy jellegzetesen katolikus vallásosságot kifejező stílus, sőt a nagy fejedelmek mind, bizonyos ruganyossággal kezelték az egyházművészeti kérdéseket, és ha a művészeti érdek megkívánta, a kálvinista tanok némely jelentéktlenebb külsőségeit bármikor hajlandók voltak feláldozni. Bethlen Gábor a gyulafehérvári székesegyházban nemcsak az ortodox felfogásnak meg nem felelő orgonát, de díszesen faragott barokk szószéket is állíttatott. I. Rákóczi György a kolozsvári Brozer Istvánal készíttette zománcos úrvacsorai kelyhét, melynek kupáján a művész Jézus kínszenvedéseinek jeleneteit domborműben ábrázolta. A figurális díszítés ellenkezik a kálvinizmus felfogásával, de ezen a nagy magyar ötvösök sorának legutolsó tagja, Szentpéteri József is túltette magát és a Kálvin-téri egyház keresztelő felszerelésén is bibliai jeleneteket ábrázolt. A kecskeméti kelyhen pedig Leonardo Utolsó vacsorájának másolatát adta. Az ortodoxiának ez az áttörése az ötvösségben nem volt kényszerítő szükséglet, hiszen a magyar aranyművesek egyébként is inkább a díszes zománcok, a virágéktmények és a mértani, vagy fantasztikus mustrák felé vonzódtak, mintsem a jelenetek megörökítéséhez. A fejedelmeknek és az egyháznak nemes engedékenysége ezáltal még jobban kidomborodik és az erre való hivatkozást felhasználók használni arra, hogy rámutassunk, miszerint — felfogásunk szerint — a mai protestáns templomépítészetnek nagy szüksége lenne a kereszt használatára. A mai építészet nagyvonalúságra és egyszerűsége törekszik, a református templom még inkább, ebben a zigorú rendben, kemény fegyelmeztségben csak a kereszt határozott vízszintese és függőlegese lehet hivatott arra, hogy a megváltást tömören, drámain, de mégis stílszerűen jelképezze. A kereszt a külföldi református templomoknak is egyetlen, de tartalmánál fogva legszebb dísz, a modern építészetben a szakrális hangulatot ezzel lehet elérni. A mai időkbe való előrerugtatásunk kitérője után, forduljunk vissza újra a protestantizmus nagy magyar századaiba, és irányítsuk figyelmünket arra a fontos fejlődésre, amely az egyházművészetet azáltal tette kálvinistábbá, hogy megmagyarosította. Néprajzi munkákban mindenki láthatta egy katolikus és református temetőnek a képét, egymás mellé helyezve. Az egyiket karesú kereszték sora-

koznak egymás mellé, a hullámos vonalban feljűk boruló védő tetőkön, díszítéseken felfedezhetjük a barokk ízlés lecsapódását. A kálvinista kopjafák egészen más művészet, egészen más világ ősi hagyományát őrzik. A faragások különös kristályrendszerei és csillagzatai valami keleti látásmód törvényeit követik. Ez a két temető megmutatja azt, hogy a katolikus és református bizonyos mértékig két különböző kultúrtípust is jelent, az egyik a vallása által közvetített európai koráramlatok felé irányítja tekintetét, a másik pedig törzsökös hagyományt tartogat. A reformáció le szállott a néphez, vitte az evangéliumot, de cserébe ő is kapott: alulról feltörő friss erőket, romlatlan látást és magyarságot. A református falusi templomok mennyezetein, padjain, szószékein virágosan üde stílus alakult ki, mely az európai művészi áramlás és a népművészet találkozásából fakadt. A reneszánsz kazettás mennyezetekre a népképzelet csodás virágokat s tarka madarak hímjét festette. Ecsetjük alatt a fehérfalú templomokban a népmesék virágos kertjei elevenedtek meg. Festett mennyezetekkel ugyan katolikus templomokban is találkozunk, de elsősorban ez mégis a református vidékek művészete, a harsány zsoldárokozó kedv és a népi derű kifejezése. Művészi hatásuk is a református templomokban a legtökéletesebb, mert míg a katolikusoknál a hangulatot kissé összekuszálják a szentképek, oltárok, díszek más stílusú, idegen elemei, addig itt a tarka, élénk színű ékítményes fafelületek a fehérre meszelt falak nyugodt síkjaival tartanak egyensúlyt, a dísztelen és egyszerű területek olyan művészi váltógazdaságával, amilyenre legszebb példát a magyar ötvösség nyújt. A cifrás mennyezeteknek, festett bútoroknak, karzatoknak a mesterei falusi asztalosok, kik közül sokat névszerint is ismerünk. Az egyre határozottabb jelleget felvevő református egyházművészetnek másik fő típusalkotása: a szószék. A sort mindjárt a legdíszesebb darab, a kolozsvári Farkas-utcai templom katedrálja nyitja meg. A hírneves Nicolai Illés és Benedek, fejedelmi kőfaragó készítette 1646-ban. A szószéket alabástromból faragott, színezett gazdag gyümölcs- és virágdísz ékíti. A katolikusok szent alakjaival és jelenetábrázolásaival ellentétben, a reformátusoknál bizonyos növényi és gyümölcs-szimbólika fejlődött ki. Az üdv történetét nem ágáló barokk apotheozisok, hanem a magyar föld szelíd termékei, búzakalászek, szőlőfürtök jelképezik. A műfaj egyik legnagyobb művésze, „speciális kőfaragója“, Sipos Dávid, a XVIII. század közepén alkotta meg szószékeinek hosszú sorozatát (Hadad, Tancs, Erdőszentgyörgy stb.), melyen az erdélyi virágos reneszánsz csodálatos bűbájjal teljesedik ki. Az olasz reneszánsz és a népi képzelet egyéni varázssal olvadt össze a református falusi templomok egyszerű belsejében. Kultúrhistoriailag rendkívül érdekesek a falusi művészkedések emlékein látható feliratok. A vistai karzatot a legények 1699-ben „Istenhez való jó indulattyukból“ csináltatták és büszkén nevezik meg, hogy akkoron Barta János uram volt a bírájuk. A reneszánsz—barokk mecénási önérzetének és dicsőségvágyának még kedvesebb népi

változatát adja annak a székelyvajai úrasztali keszkenőnek a felirata, amelyik elmondja, hogy Lajos Sámuel hadnagy 1789-ben a török háborúban szerezte meg és mint „jó hazafia“ az eklézsiának adta. „Utoljára az egyet kikérem — mondja a felirat —, hogy ezen keszkenőt, kinek ára vérem, megtartaná emlékezetül, úgy hiszem nem szemérem, mert úgy osztán többnek szerzésére magamat nem ígérem.“ A feliratokkal kapcsolatban a kálvinista temetőkről is meg kell emlékeznünk. A kalotaszegi kopjafák mondhatni pogányos formáin mélységesen kereszttyén a néhány szavas írás: Itt várja Jézusát... Misztótfalusi Kiss Miklós sírlapjára az írást már tudós professzor fabrikálta, Páriz Pápai, aki megható szavakkal mondja el a nagy könyvnyomtató mester életének summáját: „Búsult lelkének lött Isten békessége: Idegenségünket az Isten ne nézze, támasszon hazánknak inkább mást helyette.“ A cintermek kopjafáinak alázatos igéin és a nagy erudiciójú méltató sorokon ugyanannak a kálvinista magyar szellemiségnek megnyilvánulására akadunk. A temetőművészetben Debrecen külön szintet képvisel. Felső részében ereszesen kiugró, nyeregtetősen faragott fejfákat ornamentális dísz borítja, át- meg átszöve népies motívumokkal, rózsza, szegfű, tulipán, makk, főleg pedig szomorúfű ábrázolásokkal. Érdeemes megemlíteni, hogy Ady Endre sírjára ideiglenesen a család ilyen debreceni stílusú fejfát faragtattott. Még a reneszánsz túlélő szellemében fogant az erősen átalakított debreceni kis templom, a XVIII. század elején. A háromhajós, oszlopos derűs csarnok Brunelleschi firenzei templomainak nagyon megkésett, de kellemes visszhangja.

Az eddig áttekintett emlékek mind a reneszánsz továbbfejlesztésének a jegyében állottak. A következő stílust, ha nem is egészen helyesen, de jellemzően az ellenreformáció művészetének is szokták nevezni, és ez elárulja azt a nagy hangulati szakadékot, ami a barokkot a kálvinista szemléletmódtól elválasztja. A barokk a protestáns egyházművészetnek nem sokat nyújthatott. Csak kuriózumkép említjük meg a nyírségi Báj református templomát, melyre a Műemlékek Országos Bizottságának tanulmányútjával kapcsolatban, Szentiványi Gyula a legutóbb hívta fel a figyelmet. A II. József alatt épült templom kupolával van fedve és falát protestáns templomokban szokatlan módon, világi, rokokó festménydísz borítja. Szélesen hömpölygő drapéria, virágkosár, kartus, címer, sőt a földesúr kastélyának a képe díszelleg a freskókon. Sokkal harmónikusabb alkotások a marosparti rokokó templomok, vidéki egyházi épületeink e gyöngyszemei. Maros-Vécs, de még inkább Nagy-Ercse református egyházain a kifinomodott, könnyed és szellemes rokokó lelkiség valóban a népi üdeséggel és romlatlansággal találkozott, mely után olyan szenvedően vágyakozott. A fehér boltozatok ötletes és játsszi stukkói, a kazettás mennyezetek immár lágy, hullámos körvonalakkal keretelt színes mintái, a padok csodálatos finomságú, gazdag faragványai hibátlanul csiszolt műremekekké avatják ezeket a templombelsőket. Maros-Vécsen a katedrát gyümölcs és búza szimbó-

likájú színes faragványok díszítik, Nagy-Ercsén pedig mint valami habos porcellán, olyan ragyogó fehérségű a tiszta stukkó szószerű. A marosvásárhelyi Toldalaghi-ház díszítésével való egyezések alapján a nagyercsei szószerű és stukkók mesterét a kitűnő Schuchbauer Antal személyében sejtethetjük. De bármennyire is lett légyen ebben az esetben idegen származású művész az alkotó, a csodálatos templombelső egésze mégis a magyar művészet egyik legszebb kivirágzása, mert elrendezésében, szellemében az évszázadokon át jegecesedő falusi református egyházművészeti hagyomány egyik végső fejlődési stádiuma. Régi protestáns egyházművészetünk, a magyarság ősi érdeklődésének is megfelelően, az elbeszélés és ábrázolás kérdéseiről a díszítés feladatai felé irányította a művészeket. A hímezéseknek, az úrasztalára szánt keszkenőknek mérhetetlen gazdagságát még áttekinteni is lehetetlenség. Ugyanilyen dús anyag tárul azok elé is, kik a protestáns egyházak ötvöstárgyaival foglalkoznak. A katolikus egyház a gótikus kehelyformát olyan szákrális jelentőségre emelte, hogy azok alapszerkezetét még a legmodernebb kísérletek is megőrzik. Ezzel szemben a protestáns egyház a reneszánsz világi ivóedények műformáit alakította át céljának megfelelően, ami kezdetben csak abból állott, hogy a kehely kupáját az úrvacsoránál való ismételt újratöltések elkerülése végett megnagyobbították. Debrecen a XVIII. század elején a reneszánsz harangvirág serlegből egy határozott református kehelytípust fejlesztett ki. Erről a kérdésről azonban bővebben nem kívánunk szólni, mert azt e folyóirat lapjain is ismertette legalaposabb ismerője, Mihalik Sándor. A virágzó magyar aranyműves hagyományokat méltóképpen újította meg az utolsó magyar ötvös, Szentpéteri József. Ő elsősorban az olasz és francia művészethez fordult ihletésért, és azért a XIX. századeleji Pest sovén német céheinek a féltékenykedésével találta magát szemben. A céh inasszegődtetési tilalommal sujtotta, mestertáblájának bevonására kényszerítette, és olyan ádáz eszközökkel harcolt ellene, amilyenek az erdélyi szász céhek magyarellenes rendszabályaiban is bőven akadnak. Az ellene megindult hajszában a mélységesen református keresztyénséget élő Szentpéteri mellé a református egyházak állottak ki és megrendeléseikkel ők egyengették a küszködő magyar művész sorsát a hírnév felé. A trébelt szólló és búzakalász dísz, az edény síma testét körülölelő ékes ornamentális öv, a tárgy formáinak és körvonalának rendkívüli nemessége és eleganciája képezi a Szentpéteri műhelyből kikerült kegyszerek páratlan művészi értékét. (Pl. hajdúböszörményi kehely, a Kálvin-téri keresztelő felszerelés stb.)

A XIX. század elején a protestáns egyházak építészeti tevékenykedése is felélénkült. II. József türelmi rendelete tornyot, harangot, utca felőli bejáratot még nem engedélyezett a protestáns templomoknak. Ezek a gátló körülmények akkorra már lekoptak, a fokozódó városiaszkodás, a lélekszám növekedése mind nagyobb eréllyel követelte meg az új egyházak építését. Míg az előző századok folyamán a megújított vallások követői a katoli-

kusnak épült, átvett templomokat alakították át szükségleteikre, most azok már kezdettől fogva protestáns rendeltetésre terveződnek. A protestáns templom problematikája most merül fel, a protestáns szellem a katolikus műformákat, mint az ókeresztyénység a római civil bazilikákat, fokozatosan alakítja át. A luteránus templom az építész clé kevesebb újítás szükségét helyezi. Az evangélikus egyházban van oltár, tehát van egy olyan liturgikus cél, ami felé minden áramlik. Ezért a lutheri templom joggal megtarthatja a hosszanti elrendezést. A Deák-téri evangélikus templom — valószínűleg Polláék Mihály korai műve — a klasszicizmus puritán szellemében, noha kissé túl csarnokszerűen, a kérdés szabatos megoldását adja. Nem akar másnak látszani, mint egy tárgyilagos prédikáló teremnek. A református templomnál azonban az oltár, ami katolikus és luteránus egyházi épületnél egyaránt az egy cél felé menés szilárd vázát írja elő, elmarad s ezáltal megváltozik az alaprajz is. Az igehirdetés lesz az épület legfőbb rendeltetése. Ahol pedig az válik elsőrendű fontosságúvá, hogy valakit jól lehessen látni és hallani, ott a centrális alaprajzi elrendezés lép előtérbe. Példa rá a színházi építészet. A központi elrendezést követeli meg az Úrvacsora cselekménye is, ahol az Úrasztalt a hívek körülállják, vagy körüljárják. Ezt érezte át Péchy Mihály, mérnökkari őrnagy, aki Szeben városában egymásután készítgette a terveket a debreceni Nagy Templom számára. De a konzisztóriumnak az ő felfogása nem tetszett. Hiába írta Péchy elkeseredett leveleit: „A templomnak kereknek kell lenni, mert a mi isteni szolgálatunknak szüksége nem a szegletben való áhítatosságban áll, hanem a papnak látásában és hallásában koncentrálnodik. Már pedig a kerek templom peripheriájának akármely pontumában tetetődik a katedra, könnyű a székeket úgy rendezni, hogy a hallgatók lássák és hallják... De nehéz a szokástól elállani és mink csak a katolikusoktól által vett szegletes templom mellett maradtunk“. Épületére kupolát is tervezett Péchy, azaz „egész kerekiségre csinált boltot“, mert a hangot az „jobban adja ki“. De a konzisztórium csökönyösen ellenállt Péchy javaslatának és anynyi átalakítást vitt véghez, mint ahogy ő szemrehányóan meg is írta, hogy „az urak velem rajzoltatták, kőműves mesterrel azt elrontatták“, úgyszólván „inkább régi feredő háznak, mint sem templomnak frontját mutatja“. Péchy ezen annyira elkedvetlenedett, hogy szerzőségét már-már letagadta, és az 1808—9. közötti francia háborúból, illetőleg fogságból visszatérve, soha többet nem érdeklődött épülő műve felől. Jellemző a magyar művészeti viszonyok mostohaságára, hogy még egy ilyen rövid áttekintésbe is, mint a miénk, bele kell szőnünk meg-megbicsakló fejlődési vonalak menetébe a magyar művész sorsának tragikus miniatúráját. De azért a debreceni konzisztóriumnak is igazságot kell szolgáltatnunk. A Nagy Templom széles homlokzata, távol álló tornyai valami irdatlan és magyar képzeletet, valami elterülő pusztai szemléletmódot tükröznek, úgyszólván ép ezáltal lett népszerűvé, elannyira, hogy még a távoli Kolozsváron is utánozták, a jellem-

zően „kétágú templomnak“ nevezett Magyar-utcai ref. egyházon. Péchy működését valamivel megelőzve, Kolozsváron is foglalkozott egy építész, Ugrai László a protestáns templom problematikájával. Műve az unitárius templom, a XVIII. század utolsó éveiben épült, a késő barokkot, rokokót hűvösen összefoglaló klasszicizmus felé mutató stílus jegyében. Kereszthajós belsejét a művész rendkívül szellemes rokokó karzatok segítségével alakította át centrálissá. Külön ki kell emelnünk azt a tényt, hogy ebben a korban, mikor még az építészek nagyrésze Magyarországon idegen eredetű, ép *protestáns egyházművészetünk legnagyobb génuszaik magyarok*, bizonyítva azt, hogy a protestáns egyházművészet művészettörténetünk egyik legmagyarabb fejezete. A klasszicizmus a maga egyszerűségere való törekvéssel kedvezett a protestáns templomok szellemének. A falusi templomokon, mint például az erdélyi Sófalván, a választékos ízlésű építészeti tagolást, a fehér falfelületek nemes szerénységét, a szentély közepére helyezett szószék aranyozása teszi változatossá. Az egyszerűség, amelyet ez a stílus megkövetel, nagy nehézségeket emel, de nagy előnyöket is biztosít. Nincs nehezebb, mint egyszerű keretek között nagyot alkotni, de viszont majdnem lehetetlen giccsbe sülyedni. Ez nemcsak a klasszicizmusra áll, hanem a mai építészetre is. De még mielőtt a vasbeton szerkezeti sajátosságainak teljesen következetes stílussá érleléséig a modern építészet eljutott, a historizmuson és a szecesszióon is át kellett mennie. A historizmus nyugodtan másolta a múlt emlékeit. Petz Samu, ki elméleti műveiben helyesen látta a protestáns templom hivatását, a Szilágyi Dezsőtéri templom gótikájában nemcsak szellemileg jutott az elképzelhető legnagyobb távolságra a protestáns szemléletmódtól, hanem még azokat a követelményeket sem teljesítette, amiket ő maga annyit hangsúlyozott, mert épületének egyes részeiből a szószéket egyáltalában nem lehet látni. A szecesszió legegényibben nálunk a Lechner-féle magyarkodás formájában jelentkezett. (Ennek a stílusnak a jegyében készült például a fasori ref. templom.) Lechnerék magyar-stílust akartak és ezért mindenkitől tanultak, az egész keleti művészetet felölelték, csak ép a magyar falvakba felejtettek el kimenni, mert azok a századvég távoli szépségeikért rajongó embere számára túlságosan közel voltak. Lechner színezett csempéi inkább az ezeregyéjt, mint a magyarságot idézik. A döntő lépést, amit Lechner elmulasztott, Torockai Wigand útmutatásai nyomán Kós Károly tette meg és érdeklődését a magyar falvak építő művészete felé irányította. Ő már nem népies mintarajz gyűjteményekből, de a vidéki magyar élet körülményeihez szabott épületek szerkezetéből indult ki. Szakítva elődeinek kizárólag díszítésre való törekvéssel, az erdélyi fatornyokból merített ihletet, de ép ez állított eléje szinte legyőzhetetlen akadályokat, mert a fa modern építészet anyaga alig lehet, viszont a nép által a fa törvényei szerint elgondolt formák, kőbe, téglába, vasbetonba, bádogba átvive erőltetetten hatnak. Azt is észre kell venni, hogy Kós és tehetséges tanítványa, Debreczeni László sem tudott meg-

szabadulni a historizmus és a szecesszió minden maradványától, egy-egy román stílusú ikerablak, egy-egy szeszélyes alakú, töredezett torony világosan elárulja ezt. Kós Károly kolozsmonostori református temploma a kalotaszegi stílust utánozza, de maguk az eredeti templomok, így a Magyar-Valkói is, jóval modernebbnek hatnak. Kós nem mert olyan egyszerű lenni, mint a falusi templom, ezért nem érhetette el annak tömör monumentalitását sem. Az új protestáns templomstílusnak csak egyik lábbal kell a magyar hagyományokra támaszkodni, a másikkal a modern építészeti törekvések felé kell kilépnie. Az utolsó évtizedek stílusbeli alakulásai rendkívül kedveznek a protestáns egyházművészetnek. Az új művészet egyszerűséget, rendet, tárgyilagosságot követel, ezek a stílusjegyek pedig még a katolikus templomokat is puritanizálták és ezáltal közelebb hozták a protestáns szellemhez. A protestáns egyházi építészek is érezték, hogy e pillanat termékeny és ezért élénk tevékenységet fejtettek ki. A protestáns országok, — Svájc, Hollandia — az új építészet élvonalába rugtattak. Fritz Höger, az észak-német téglaeépítészet nagymestere elkészítette a Berlin-Wilmersdorfi templomot. A beton épület nagyvonalú tésztét lilás-barna klinkerrel borította, belsejében végtelenül egyszerű íveket emelt. Az utolsó ív, a kékes fényű szentély előtt elvágja a háttér sudár ablakainak felsőrészét, amelynek színes üvegei mintha a magasságokba foszlanának szét. Otto Bartning elméletben és tetteben, majdnem kizárólag a protestáns templomépítészetnek szentelte magát. A kölni Presse-kiállítás evangélikus nyomtatványai számára templomot készített, acélból és üvegből, úgyhogy az egyszerűséget misztikával és áhitattal töltötte meg. Híres modelljében, a „Sternkirche“-ben a központi elrendezésű protestáns prédikációs templom kérdését oldotta meg. Ezért a tervéért a königsbergi teológia díszdoktorává avatta. A külföld e pezsgő egyházművészeti tevékenysége után csak szomorúsággal gondolhatunk a hazai viszonyokra. A katolikus egyház nálunk is megértette az új művészet szavát, de protestáns részről néhány szerencsésebb kísérlettől (Vecsey Barnabás nagykanizsai ref., Friedrich Loránt óbudai ev. temploma) eltekintve, semmi sem történik az új egyházművészet kialakítására. Pedig, ismételjük, a stílus csillagzatának állása számunkra rendkívül szerencsés, mégpedig két szempontból. Először, mert az új egyszerűség és tárgyilagosság tökéletesen megfelel a protestáns szellemnek. Másodszor, mert az egész világon érdeklődés mutatkozik a népi és nemzeti jelleg iránt, amiben ép a magyar kálvinizmus gazdag hagyománnyal rendelkezik. *Múlhatatlanul szükséges lenne a kevéssé ismert, de csodálatosan szép magyar protestáns emlékek összegyűjtése és képekben való bemutatása, hogy ezek alapján megindulhasson a fejlődés.*

A tanulást röviden összefoglalva megállapíthatjuk, hogy egyházművészetünk jellegzetessége nem merül ki az egyszerűsége való törekvéssel. Ahol nagy gyülekezetekről, tehát nagy épületekről van szó, a protestáns istentisztelet rendjének legjobban a

R. Bende Mária: Imádság imádságért

centrális alaprajzú elrendezés felel meg. Kisebb templomoknál azonban teljesen célszerű az olcsóbb hosszanti elrendezés is. Ez utóbbi belső terének kialakítását teljesen kiforrott, művészileg hibátlan magyar hagyomány könnyíti meg. Síma egyszerű falazás, boltozott, szentélyszerű rész, benne a faragott szószékkel, úrasztalával és az utóbbi felett függő búzakoszorúval, a hajó virághímes — a modern építészetben újra divatossá lett — kazettás famennyezete mind olyan vonásokat képvisel, amiket lendületesen tovább lehet fejleszteni. Nem kell ehhez nagy zsenialitás, a harmónikus modernizálásra önként kínálkoznak a szép népi és magyar elemek, csak le kell mondania az építésznek a mindenáron való eredetieskedésről: alázat kell, ami magában is már művészi kvalitás lehet.

A régi magyar protestáns templomépítészeti hagyományban megvan az az életerős mag, amit tovább kell csíráztatni. Ha pedig ez megtörténik, akkor joggal elmondhatjuk, hogy egyház-művészetünk fő jellegzetessége nemcsak egyszerűsége, hanem a mai művészet jegyében újjászületett népi színezete és magyarsága is.

Csabai István

Imádság imádságért

*Csarnokaid most zúgnak, mint a méhes.
Eléd járul a testi-lelki éhes.
Mind, mind, ki magát irgalmadba szánta.
— Hídfőre így gyűl poklos, béna, sánta. —
Van, ki anyagot koldul: vackot, étket.
Más bocsánatra tart fekete vétket,
Vagy kicsikarna tőled csudatételt:
Törvényeid alól pártos kivételt.
Más ismét: kincset hord színed elébe,
Aldozni kész... de mindent csak cserébe.*

*...S e csúszó-mászó földi nyomorúltak
Házadba, Uram, mégis benyomultak.
Mert akik hozzád útra kerekednek:
Határaidba mind elverekednek,
S bár helyük ott van pitvarodban, hátul:
Hol vagyok én e koldusok hadátúl?*

*Este, ha már lecsendesült a házam,
Úgy kellene, magam hogy megalázzam,
S a hitvány rongyot mind ledobjam Érted,
Mely földivé avat s a földön éltet;
Ahogy kötést szegényeid letépnek
Sebükről, amikor elébe lépnek.
De lelkemről a gond spanyolcsizmáit*

— Pőréen mutatva serkentő imáit —
Ledobni nem tudom s jel nem hasítnám
Fegyelmemet, amely páncélt szorít rám,
Sem vasperecét földi robotomnak
Nem rázza le csuklóm szemébe, lomnak,
Ó, annyi kéreg rajtam, annyi kéreg,
Alattuk régen szárnytalan a lélek,
És állig vértben nappal s éjjetétben
Nem érted élek örök készenlétben,
Világomnak járomba tört ígása:
Nem dolgaiban vagyok hősi strázsa!

... Már voltam ilyen rossz-gyermek koromban,
Mikor napestig túrtam a porondban,
S ima nélkül aludtam el ruhástól.
De ölbe vett szülém: bárányt a pásztor;
Elmocskolt köntösöm levonta mindet,
Adott reám kis angyaltsizta inget —
Én Istenem, nincs már, ki így szeressen,
Hogy szennyben, restül is csak megkeressen,
De még te küldhetsz angyalokból egyet,
Hogy gúzsbantartó rabruhám leszedjed,
S fürösztő balzsamoddal átítatva
Tisztába válts, fehér-bő áhítatba,
S indítsd, zarándokul, a fényruhában
Te Országod tejútjain a lábam. —

S ha nincs erőm: elsőid közt beérni,
Se érdemem, szentélyeidbe férni,
Elég nekem: küldütlek sorában
Vízholdóként Uramnak táborában — —
És mert kegyelmed, — gyógyír mindenekre, —
Gyarló imákra is mézül pereg le:
Tanuljak tőlük bár, esetteidtől,
Kik együgyűn ha szólnak is, de hitből,
S így tanúságot Rólad téve mégis
Mozdul hitükre nem a hegy, az Ég is.
S míg bent a dicsők élen énekelnek:
Kint selypítőkkal gyakorolva nyelved
Tégy szájjá, hogy Meghallgatómra válhass,
Szólalass meg, hogy vélem szóba állhass.
Hozzád jól és egyre jobban,
Megérezzem, hogy szíved visszadobban.
Csak erre kérlek Téged, semmi másra:
Taníts engem hívón-imádkozásra,
S üzenj nekem mennybéli üzenettel,
S parancsolj vélem, mostanig sikettel.

Az intellektuális író

Szentkuthy Miklós

Wilde figyelmeztet, hogy az írók megítélésekor nem szabad szem előtt téveszteni egy alapvető szempontot: vannak írók, akik kérdeznek és vannak, akiknek életműve a maga egészében feleletnek tekinthető. A szellem felsőfokán megszűnik minden rangkülönbség a kettő között, mert a legzártabbnak tetsző felelet is talán csak új kérdés küszöbét jelenti. Kétségtelen, a kérdés mindig szenvedélyesebb; heve annyira mehet, hogy önmagát is kérdéssé teszi; állandó támadás és állandó megtorpanás a sajátmaga által robbantott szakadék előtt. És azokon túl, az önmagának megfelelt kérdés áthidalásaival, készen ismét az új küzdelemre, sejtve azt, hogy minden megoldás csupán ideiglenes.

Így állanak hidak és szakadékok közt korok, nemzedékek, írók és azoknak munkásságán belül az egyes művek: a problematikusság szüntelen kérdőjeleivel. E problematikusság szóból most vonjuk ki az értékelés minden mellékizét.

Szentkuthy Miklós — akivel ez a tanulmány foglalkozik — álljon egy pillanatra a bizonytalan „problematicus“ jelzővel. Elmondhatók vele kapcsolatban a szokásos közhelyek: működése, mely a magyar irodalom utolsó öt évére esik, korántsem tekinthető befejezettnak; számos mű várható még tőle, mely módosítani fogja a róla alkotott ítéletet; nem áll módunkban teljes egészükben ismerni azokat az összefüggéseket, melyek egy irodalmi alkotás megértéséhez elengedhetetlenül szükségesek; nincs lezárva a kor sem, amelyben dolgozott, így hiányos és kevésbé ellenálló a keret, amelybe beleilleszthetnénk.

Három megjelent műve, a *Prae, Az egyetlen metafora felé, Fejezet a szerelemről*, elszigetelten állanak az irodalom testében. Problematikusságuk páncélja túlkemény volt a nagyközönség számára, viszont a kútfőnél állók is elmulasztottak rámutatni azokra az igényekre, feszültségekre és kapcsolatokra, melyek életre hívták, jogosultságot adtak nekik és egy magasabb szinten korszerűvé tették őket. Olvasó és kritikus lelkiismeretét némi felelősség terheli, ezzel szemben voltak jogos kételyeik és bizonytalan jogosultságú mentségeik.

A világháborúval fellépő általános szellemi válságnak irodalmi tüneteit irodalmunk úgy heverte ki, hogy nem tekinthet vissza olyan alkotásokra, melyek egy forradalom klasszikussá vált eredményeinek bizonyultak, viszont minden írástudónak volt már egy listája, mely egyéni összeállításban a külföldi eredményeket tartalmazta: Proust és Joyce neve általában mindegyikben szerepelt. Az előbbi számára az általános elismertség és a befejezett oeuvre a klasszicitást vitán felülivé tette. Amikor az emlékezés technikáját az időbeli egymásutániság megszüntetésé-

vel kiaknázó Proust mellett Szentkuthy egy tér-Proust fellépését követeli és igen gyakran azzal az igénnyel alkot, mintha ennek a hiánynak megszüntetésére vállalkozna, felmerül a kérdés, hogy az egész *Praet* vajjon nem egy ilyen racionálisan belátott szükséglet hívta-e létre. A munka ténye így kerül kétirányú megvilágításba: míg egyrészt nemcsak tanítványa, de önálló továbbfejlesztője külföldi mestereinek és az epika új lehetőségeit megsejtve a jövő számára alkotja meg művét, másrészt minden óriás szellemi befektetéssel csak a mult egy elkésett fecskéje: körülötte már az elbeszélés visszatért azokhoz a hagyományokhoz, melyek időtállóknak bizonyultak.

Másik kétely: a mű mondva csinált jellege. A fikció korlátlan uralma sajátmaga alól is eltüntette a talajt; az író gyakran mintha önmagának is ellentmondana, nem tud még új formát, csak új zavart hozni, a kísérletből hiányzik a gyökerekkel táplálkozás életteljessége; a légüres tér belső nyomása szorongat.

Megemlítsük-e még — a teljesség kedvéért — az olvasó kételyét, aki a mű tömegével és a megemésztés nehézségeivel szemben áll fáradtan és tehetetlenül, hivatkozva a modern élet fásztó voltára és arra az ökonómiára, melyet a felgyülemlett olvasmányokkal szemben szükségessé vált követelni?

A kérdések ilyen kereszteződésében Szentkuthy kétoldalú problematikussággal is beírta nevét az epika történetébe. Nemcsak művének tartalmával kérdezett, de formájában is eleven kérdéssé vált. Szemlélet, szerkesztés és kifejezés újszerűségét követelte és követelése egyúttal kísérlet is volt a megvalósításra. Elsősorban és mindenekfelett a *Praeről* van szó, melynek árnyékában húzódik meg egy tézises irodalmi napló, műfajának megfelelően aperçukból, fejtegetésekből, témákból, élményekből, valomásokból és adatszerűségekből összeállítva, — és egy kis régeny, hősökkel, cselekménnyel, kompozícióval és tanulással.

A *Prae* kérdése az irodalom lényegébe vág és megoldása kopernikuszi fordulatot jelentene: hogyan lehetséges epika, és ezt magában foglalva: hogyan lehetséges egyáltalán irodalom? A kérdés súlya, mint a művészetben általában, a kifejezésen nyugszik. De míg máshol a kifejezés eszköze lényegesen öntörvényűbb volt, parancsolólag megszabta saját korlátait, melyeken kívül nemcsak azért nem létezhetik, mert önmagának ellentmond, hanem egyszerűen megszűnik önmaga lenni, az irodalom eszközei teljesen heterogének voltak. Minden Gesamtkunstwerken belül az elemek szigorú autonómiával maradtak meg saját területükön. „Mikor a *Praet* írtam, egyik legfőbb izgalmamat az irodalom eszközének ez az elemi, óriási piszkossága okozta: szó, gondolat, értelem, szépség tisztázatlan keveredése, és legfőbb vágyam az volt, hogy a fentebb elsorolt heterogén elemekből valami olyan alapmasszát gyúrjak, mely oly tisztának és *homogénnek* kezelte-hessék már, mint a szín, a hang, vagy a szám. A *Prae*-ben ez egyike a leginkább prae-dolgoknak: egy irodalmi kifejezési eszköz kémiai hipotézise“. (Az egyetlen metafora felé.)

Az irodalom helyzete a művészetek között: a közismert tan-
könyvbölcsesség az időbeli művészetek közé sorolja. A műélvezet
kétségtelenül az időbeliséget kénytelen követni és a megszerkesz-
tés is saját lendületétől fosztaná meg magát, ha az elemeket fel-
cserélné az orthodox regényben. Amikor Szentkuthy térszerűen
egymás mellett akarja látni az elbeszélte valóságot, a keret ki-
tágítását akarja. Fordított törekvés nyilvánul meg, mint amelyet
a Homeros-csodálók ajánlottak és tettek kötelezővé ars poeticáik-
ban: Achilles paizsát epikusán, vagy irodalmilag láttatni Hepha-
istos nélkül is. Az irodalmi hódításvágy ezen tényében kétség-
telenül minden poétika előfeltétele és alaprincípiuma lappang:
az irodalom végső lényegében szellemi művészet. A mű kezdete
a vízió, mely az alkotóban megfogán, és utolsó pillanata szintén
ez: látomássá változik a műélvezőben.

Nincs az az eszköz, melyre a látomás érdeke az író fel ne
jogosítaná. A skála, a szabadság és feljogosítás ilyen aránya mel-
lett, először talán ijesztően szélesnek tetszhetik, de alapjában véve
egyetlen eszköz áll rendelkezésre: a metafora. Amikor Szent-
kuthy a szélső végletekig igyekszik a metafora-lehetőségeket ki-
használni, csupán annak a ténynek vontá le végső következteté-
seit, hogy nélküle az önmagát kifejezni akaró szellem mozdulni
sem tudna. (Mintegy párhuzamként említhető Ortega egy tanul-
mánya, melyben a filozófia rendszereit két metaforára vezeti
vissza.)

Kifejezés előtt volt a kép (látomás) és regény előtt van a
„prae“. Szentkuthy nem mondja meg a kis előljáró szócska végső
értelmét. Jelentheti azokat az előfeltételeket élmény és adott-
ságok szempontjából, melyek a mű megszületéséhez szükségesek.
Még nem a mű, de — mivel már ki van fejezve — művészet.
Így ábrázolható, mint Nietzsche *Zarathustrájának praeje* Sils
Maria ihlethelye. Példának hozható fel a művészetek áttételes
metaforáira Valéry *Eupalinosa*, ki életének egy sugaras napját
mentette bele egy kis templom oszlopaiba. Alpesi gleccser-táj és
filozófikus ditiramb, görög harmóniaélmény és ion oszlopok, így
lehetne Szentkuthysan fogalmazni prae és alkotás szokványos
példáit az említett művekből. Jelentheti a prae az embert a miliő
és a miliőt az ember előtt térbelileg és filozófikusan: ekkor egyik
a másik magyarázó elvévé válik, lényegeket és kép egyforma jelen-
tőségéhez jut az általános prae-ben. Hiszen minden csak meta-
fora volt, mintha Goethe mondta volna ki a kifejezési lehetősé-
gek végső kritikáját a Chorus Mysticussal, amikor a múlandó
dolgokat csupán hasonlatoknak nevezi. Hogyne lennének lényeg-
telenek (unwesentlich), ha lényegtelenek az érzékelések is, amint
Buddha tanít a *Fejezet a szerelemről* egyik móttójában.

„Milyen lehet az a stílus, szimbólikus kifejezés, mely megpróbálkozik azzal,
hogy az elementárisan tudatlan percepciót a ehhez szükséges elementáris elemző
finomságokat egyesíteni tudja? Leatrice rózsaszín ruhában fekszik, hátralógó fej-
jel és magasra támasztott lábbal: ezt egy régi társasjáték vice-nyelvén úgy fejezték
ki, hogy „valaki valamilyen valamiben cselekszik, valamilyen valamivel és valahova

— cselekedett valamivel“ — ez a legelvontabb nyelvi sémája a dolgoknak, a tudatlanság rituális nyelve. Absztrakt-e igazán, vagy az érzékelés telje? A színeket annyira színszerűen fogom fel, hogy nem tudom a nevét, értelmi helyét, csak azt tudom, hogy ez a „valami“ — noha (mint jeleztük), a gyerekésszel is átlátható, hogyha bármilyen elemi benyomást is kifejezek, a kifejezés által megszűnik a benyomás önző és örült autonómiája. Azonban megvan a lehetősége, hogy maximálisan sejtassuk egy ilyen helyzetnek, mint hogy „Leatrice rózsaszín ruhában fekszik, hátralógó fejjel és magasra támasztott lábbal“ — a nem-női, nem-színi, nem-tárgyi, nem cselekvési stb jellegét egy „szüzi bamba“ számára. Lehet, hogy nem áll majd más rendelkezésünkre, mint egy felduzzasztott hasonlatstílus: Leatrice helyett fekvő, ömlő, vízesésszerű, hal-alakú, geometriai vagy idő-mirigy formájú dolgokról beszélhetünk; rózsaszín helyett rokokó tragédiákról, szalónvértanúkról vagy remeteartériákról írunk stb. Kaján pontossággal kikeresve azt a hasonlatot, mely legkevésbé felel meg a dolog értelmének“. (Prae.)

Ami itt csak program, azt máshol részletesen ábrázolja is. Sőt így jutunk hozzá egyúttal a kompozíció kulcsához. Amint Leatrice egy pillanata alkalom egy hasonlattechnika érvényesülésére, úgy az egész műnek is van egy rejtélyes nagy pillanata. Hősnője tulajdonképpen Leatrice, egy orosz-származású volt színész- és iparművész, jelenleg táncosnő, aki abba akarja hagyni a lokáletetet a szentség utáni vágy belső sugallatára. A környezet egy tengerparti fürdőhely, ahol egyetem is van. Leatrice érzelmi válsága mellett megjelennek a legellentétebb intellektuális törekvések képviselői, mindegyik a saját magyarázatával. Egy barátjánőjével lakást vesz ki egy penzióban, ahol megkezdí magányát. Ez eddig szinte félezer oldal. A témaválasztás és a felduzzasztás aránya Joycera emlékeztet. Azonban Szentkuthy nem a pszichológia tudatalatti vagy megfogalmazatlan anyagát dolgozza fel, hanem a filozófia értelmező stílusával kanyarodik a téma mellé. Leatrice és a regény többi alakja: Leville-Touqué, Halbert, Ena, Any, bármilyen gazdag legyen az őket novellisztikusan megfogó néhány vonás, mint emberek, mint jellemek mintegy hasonlat szerepet játszanak csupán. Lehetőségek egymás kifejezésére, de legfőképpen az író mondanivalójának ábrázolására.

Semmivel sem fontosabbak, mint egy szalonban elhelyezett virág, egy ruha színe, egy tükör reflexe, egy tengerparti hullám vagy a part homokja. Az ember megszűnt a „poézis első tárgya lenni“, egyik alapelem lett az epikában: mint a gondolat, vagy a tájkép. Ez a művészet dehumanizációja. Az alapelemek mellett megpróbálja a műfajokat, vagy inkább műfajlélesztőket is megadni: a nyers felsorolás és az önmagába bonyolódó álom.

Az így hullámzó elemek lehetőségeit szemlélteti Touqué radikális folyóiratának, az Antipsychének egy tanulmányában, mely a *Kezdet Sémája* címet viseli: egy abszolút élményszerűséggel adódó napraforgó képe mellé a prae-viszony háromszoros fokaként odacsatolja egy zsúfolt rémmese tervét, továbbá abszolút képszerű képet: egy velencei hajó épülését. Ezek az elemek váltakoznak állandóan magas szójátékkultúrában, mikor a sza-

vak már meg is szűnnek saját homonimáikra visszanevetni, mint a szójáték kezdetleges formáiban, hanem ezeregyéjszakai bűvészséggel cserélik tartalmaikat. „Vegyünk egy üvegből készült luxusvillát (e könyv egyetlen monoton, de aktív hőse), melynek bútora csak abból a pár sűrű árnyékból áll, melyet néhány tejüveglemez vet a többi üvegréteg közé“. Ennek az üvegvillának felépítéséhez üveghangok kellenek.

A stílus akkor lesz legüvegszerűbb, ha az intellektus elvontságait préseljük bele, mint világító anyagot az érzékelés és tenyészet adottságaiba. A crocusok éjjeli zsinata így próbálja a sárga színből a szépség fogalmát laicizálni az évszakok szűrőjén keresztül: „Az élet vajjon elvont erőkorus-e (a tavasz stílusa szerint), avagy a tettek irracionális örökistályainak hencegő gyűjteménye (a nyár stílusa szerint), vagy esetleg az értékek halálos szüretje, afféle axiológiai bábjáték (az ősz végső stílusa szerint)? Erő, tett és érték: a három szezonban ilyen elvontságokat látni, ezeket az elvontságokat mégis egy georgika-műbe csoportosítani — vajjon az ilyesmit nevezik-e „onto-etimologia-gundolfica“nak egyes modernebbül felszerelt belgyógyászati klinikákon?“ Az intellektuális stíluson a fogalmak súlyos ballasztja van, de azáltal, hogy távoii dolgok egyesülnek benne, esztétikum hordozójává válik. Természet és filozófia tartományyaiból indulnak el, hogy a szépség újszerű ígéretében találkozzanak össze. Az intellektuális stílus varázsa van itt, és ez adja meg a felmentőlevelet Szentkuthynak a sznobsággal szemben.

Éppen úgy nem az, mint a *Prae* utolsó harmadát alkotó naplószerű elmélkedések, melyek egy anglikán lelkész tollára vannak adva. Egy hatvanéves, betegséghez kötött embert választ arra, hogy az élet és világ nagy polaritásai kifejeződjenek. Mindkettőjük szemléletét a jelenségeknek ez az állandó sarkított egymásmellé helyezése jellemzi: absztrakt matematikát és zúfolt biológikumot, geometriát és morfin-álmot, szélsőséges racionalizmust és naív tenyészetet állítanak egymás mellé. Hisznek a világ filozófikus vázában, de legfőbb vágyuk a dolgoknak egy végtelen katalógusát összeállítani: két oldalról is ostromolni a kifejezhetetlent.

Mert a kifejezés vége mégis a kifejezhetetlenség, mely ránehezedik a lírikusok tollára. A *Minden titkok verseinek* és a Rilkei *Duinoi elégia*knak egyetemes eredménye, elégikus bánata a Szentkuthyé is: a kifejezés mellett ott húzódik az állandó „nem az“-nak kiegészítő iver. Amit az ábrázolásban el lehet fogni, amit ki lehet fejezni a rendelkezésünkre álló eszközökkel, olyan ellentétben van egymással, mint a tenger felszíne és mélysége. Hogy oldhatja meg egy virágállat vagy egy remeterák problémáit egy matróz, aki a felszínen hajózik — kérdezi az író.

Kifejezhetetlen minden: a szó megsemmisíti az érzelmet, forma a tartalmat és az intellektus mindent. „Megéreztem egyszer s mindenkorra, hogy a gondolat az ember testében a *feloszlás* előkészítője, a szervezet örökös tréningje már az élet alatt a

halál utáni feloszlásra, atomizáltságra.“ (Fejezet a szerelemről.) Így ír a nagy és mégis eretnek pápa utolsó levelében bátyjához a szentéletű paphoz. A kifejezhetetlenség kínzó volta csábítja Szentkuthyt néha arra a gondolatra, hogy az öntudat, intellektus, elemi hiba a természetben. Két főnek vallott témája, természet és mindenség felületvontuknak csábításával is a pihenni nem tudó gondolat elemzés-szenvedélyét látják el anyaggal. Néha nosztalgiát érez az őslények amoeba-öntudatlansága felé és a vegetáció szenvedélyével csitítja az intellektus fiaskóit. „Az én belső szabadságom virágzás: a tetem virágzása, melyből nem góg, hanem alázatok alázatja születhetik csak, melynek ez az alapmeggyőződése: vagy Isten beszél, vagy senkisésem“ — fejezi be a pápa bátyjának írott levelét.

Az intellektuális írónál, Szentkuthynál, túl a formaproblémákon, a végső kérdések mégis csak a nagy metafizikai általánosságokra vonatkoznak. Művei a kifejezés keresése mellett, hogy egy régi kifejezést használjunk, gondolatban gazdagok. Igen sok fejtegetésének objektív értéke van, az az őszinte szenvedély teszi jelentőssé őket, mellyel a dolgokat meg akarja fogni. A *Fejezet a szerelemről* azért is jelentős, mert egyetlen szenvedély változatainak nagy gyűjteménye a világtörténelem eseményeinek előterében. Abban a fiktív középkorban játszódik, mely egy helyen nem volt meg soha: pápaság és császárság nagy küzdelmében, eretnekségek és humanizmus diadalmas felkelésekor. Amilyen szabadon válogatja mindenfelől az író a miliőt és alakítja az eseményeket, olyan élesen tartja össze a belső forma az ítélet felé közeledő emberi sorsokat, hogy az utolsó — szinte zeneileg megkomponált — jelenetben együtt is legyenek.

Az emberi problémák, a tett felé hajló szomjúság hozzák az új és új kérdéseket. Az intellektuális író magára van hagyatva, a magány útja a szélsőséges metaforáké. De a „millió metafora felől egyetlen — ember felé?“ — nem ez lesz-e a sorsa, kérdi könyve befejező mondatában. És amikor egy helyen felpanaszolja problematikusságának formáit, ezt írja: „Valahol világosan érzem a magam és életem tiszta „klasszicizálásának“ lehetőségét“.

Vajda Endre

Vidék és irodalom

Debrecen irodalmi élete.

A XVIII. század végén a XVII. századvég leszivárgó irodalmából a papi, kollégiumi kultúra alapján s az itt is, ott is fel-fakadó új források buzgóságából országszerte egy papi-tanári, köznemesi „Hungária litteráta“ virágzik ki. Az ország legpók-hálósabb zugaiban váratlanul a magas irodalom lámpásai lob-bannak fel s égnek kitartó fénnel. S egy író egy kis tanyáról kormányozza ezt a rakoncátlan respublikát, nagyobb sikerrel, mint ma az Akadémia. A haza útban van ahhoz, hogy kis irodalmi berkek otthona legyen, melynek minden lakosa elmondhatta volna magáról: et in Arcadia ego...

Ennek véget vet a centralizáció. Ez a harmincas években következett be, s az ország egész irodalmi életét egy gyűjtő- és gyűjtőpontba, Pest-Budára terelte. „A következő két évtizedben — írja a Fialat Magyarorság szerzője, Farkas Gyula, — nincs már számottevő irodalmi élet a fővároson kívül, s míg a még meglevő vidéki folyóiratok („Felsőmagyarországi Minerva“, „Szemléző“ stb.) sorban megszűnnek, Budapest — nemrég kis német városka — hatalmas szellemi központtá fejlődik.“ „Azóta hosszú évsor született és hosszú évsor veszte életet“, de fővárosunk ezt a helyét mindmáig megtartotta. Azóta is támadtak és éltek írók vidéken is, jelentek meg folyóiratok, újságok, de vagy az általános vonzás törvényének engedve felszívódtak Pestre, vagy megmaradtak „vidéki“ írónak, helyi jelentőségű orgánumnak. Az irodalomnak e kettőssége a fenti időponttól nem szűnt meg többé, s a „vidéki“ irodalom sohasem tudott többé „országos“ irodalomná lenni, mint ahogy az a XVIII. század végén s a XIX. század elején volt.

*

Debrecen az irodalomnak már ebből az „országos“ virágzásából hatalmasan kivette a maga részét. A Tiszántúlnak e fővárosa a magyar világban sajátos és egyedül álló jelenség. Révész Imre nemrég egy ragyogó tanulmányban rajzolta meg azt a történelmi pillanatot, amikor a XVI. század olvadt masszájából Méliusz kezében elnyeri végleges formáját, megkapja azt a bélyeget, amit Ady nagyon mélyről „maradandóság“-nak nevezett el. Hite, lakosságának összetétele, földrajzi és történelmi helyzete s az ezekből folyó életmódja ettől kezdve külön világgá, keresztény respublikai értelemben vett szabad, magyar polgári várossá tette minden más hazabéli város előtt és fölött. „Áros népei“, diákjai, professzorai, megszállói révén egész Európa szellemi kincseiből gazdálkodik, de maga nem olvadt fel a ráhulló fényben: azt vaskos debreceniségének, a Kazinczy által is felhánytorgatott „debreczinizmus“-nak nehéz „állag“-ába — ez Méliusz szava a substanciára — issza be és azon, mint egy töményítő prizmán

át sugározza szét megintcsak tanult emberein, kereskedőin, íróin, nyomdatermékein keresztül a magyar világba s olykor távolabbi tájakra is.

Ez a lényegnéző „állag“-hajlandóság, széles és gyökeres műveltség, s a formának a lényeg tiszteletéből folyó szinte cerimóniális ápolása, ez jellemzi a kezdettől mind máig íróit is.

Vallási, sőt az élet egyéb területeire is kiterjesztve, vallásos komolyság, s polgárosultsággal párosult józan felvilágosultság: ezek szellemének legmélyebb és állandó jegyei. Ezért virágzott irodalma is leginkább azokban az időkben, melyek e jellegnek kedveztek: a XVI. században s a XVIII. század végén. Az előbbi vallásos, az utóbbi főként polgári felvilágosult irodalom volt.

A debreceni íróknak ez a XVIII. századvégi csoportja, a debreceni kör adott először példát a mai értelemben vett „irodalmi élet“-re is. A nemest a rangja kötötte össze elsősorban a másikkal, „una eademque nobilitas“, s választotta el más rétegektől. A polgárt szellemi vagy anyagi kötelék fűzi társához. A fővárosi irodalmi élet is csak a polgárosodással valósulhatott meg. E téren Budapest messzebb jutott, de Debrecen előbb indult el kis szellemi csoportjával, s fiai közül egy, Csokonai, már a halhatatlanságba is átmentette a „debreczeniség“-et, amikor fővárossiasságról még álmodni sem lehetett.

*

Proust írja nagy regényében, hogy a zseni megelőzi korát, de ahhoz, hogy az ő kora eljőjön, őt is megértsék, neki is köze van: közvetítő szellemek révén közreműködik abban, hogy az idők, az emberek előre haladjanak, hozzáérjenek. Ugyanez áll a nagy szellemi áramlatokra is. Ezek először egy kis csoport magasra tartott zászlói: az emberek nézik őket, megszokják színeiket, megértik jelentésüket, s a színek lassanként lekerülnek a magasból, apró kokárdák lesznek belőlük „mindenki“ mellén.

Az 1830-as évek után a szellemileg centralizált ország a fővárostól várta a megtermékenyítést. Ehhez azonban idő kellett. Az az idő, míg a kivirult népi-nemzeti klasszicizmus virágából a magvak széthullanak, megporhanyítják az ország talaját, s újra kihajtanak.

Ez, ha Horváth János tanúsága szerint nem is egészséges formában, a 80-as évekre következett be. Ekkor szállt alá klasszicizmusunk az egész magyar közönségre, lett „közönségessé“. Ahogy a század elején az önképzőkörök, később a kaszinók, úgy keletkeznek most, a megnyert palánta ápolására országszerte az irodalmi társaságok. Hosszú hallgatás után Debrecen irodalmi élete is ekkortájt mozdul meg újra, s hagyományainak gyökerébe, legalább is névleg, visszanyulva, megteremti a Csokonai-Kört.

Az írók Mekkája már régóta Pest volt. Kik alkották az ilyen társaságot? Irodalmi hajlandóságú lateinerek, akik társadalmi állásuk mellé egy kis írói díszet sem vetettek meg, s mun-

kásságukban mintegy az elhagyott önképzőkört folytatták. Ilyenformán az alakulatnak inkább társadalmi jellege volt. E szerint szervezték meg is: Lehetőleg rangok szerint osztogatva a tisztéseket, élükön egy elnökkel, aki maga is inkább a társadalmi súlyt képviselte az együttesben, mint az irodalmat.

A Csokonai-Kört létrehívó okok között egyébként ott szerepelt már a túlságos centralizáció helytelenségének felismerése is, s alakulásával ezt is igyekezett ellensúlyozni. Első elnökének, Vértesi Arnoldnak a szavai szerint:

„Bizonyára helyes, hogy a főváros legyen irányadó a nemzet kulturális életében, de a vidék ne süllyedjen szellemi színvonalában mélyen a főváros alá. A vidék nagyobb városai ne csupán passzív, hanem aktív tényezők legyenek a nemzet szellemi életében.

És csak helyeselni lehet a mozgalmat, mely ez irányban több helyütt megindult, s melynek köszönheti a mi Csokonai-Körünk is létrejöttét.“

Ezt a célját azonban nem tudta megvalósítani, mert nem tudott a főváros irányától eltérő, átütő erejű irányt megszö-laltatni.

Működésének pályája egybeesett az epigon-klasszicizmusával. Első mozgatói, s legtöbbit támogatót írói között legtöbbször Szaboleska Mihály nevével találkozunk. Erről az alapról azóta sem tért le, bár az alap már régen elvesztette tartalmát és színvonalát. Működésének jelentősége is egyenes arányban csökkent annak hanyatlásával.

Tevékenysége azért a maga idejében igen hasznos volt Debrecen városára: elég magas irodalmi közszellemet tartott fenn, s egyéb téren is, például az egyetemi eszme ápolásával, igyekezett a város szellemi életét előmozdítani.

Régebbi tagjai közül Szaboleska Mihály emelkedett az országos elismerés rangjára. Ő már az irodalomtörténethez tartozik. Az újabbak sorából Oláh Gábor válik ki.

Ez a költő igazi debreceni jelenség. Élete fölött ragyogó délibábként a szépség és teljesség pompás magyar álma lebeg, mely alatt siváran húzódik meg a valóság. Ez műveinek alkatában is kifejeződik. Minden műve egy nagyszerű művészi álm elvetélése, valami, ami nem tud azzá lenni, ami szeretne. Ez a tragikus visszasság csak egy-egy sikerültebb fogantatású, sorsa örvényének legmélyéből fakadó, vagy nyugodt szemlélődést tükröző versem oldódik fel. Oláh Gábor az örök magyar torzó, a Tündérvár-építő magyar művészi megtestesülése. Természetében van valami megható, valami a szivárvány után futó makacs és tiszta gyermek naívságából. Álomhűsége, tiszta irodalmi életformája nemes bátorítója volt az utána jövő debreceni íróknak s megszé-nyenítő hősies példa az irodalom konjunktúra-lovagjainak.

*

A századfordulón megújított magyar irodalom a 20-as évekre áradt szét az országban.

Apolására Debrecenben új sereg alakul, az Ady-Társaság. A Társaság alakulásának időpontja elég szerencsés volt. Az új irány eszméi még elég tisztán éltek, még nem húzta le őket magához s nem váltotta fel egészen a mindennapi érvényesülés aprópénzeire a társadalom. A kis csoport még elég tiszta forrásból merített: Ady átfogó szellemének liberálizmusából táplálkozó magyarság, de főleg Babbitstól tanult tiszta irodalmiság, az esztétikai izlés kozmopolitizmusa voltak eszményei. Ennélfogva irodalmibb volt, mint concernens társa, és színvonalasabb. Igen nagy érdeme, hogy elveinek megfelelően 10 év alatt a főváros minden számottevő irodalmi alakját megismertette Debrecen érdeklődő közönségével.

E korszakának mozgatói az elnöklő Ady Lajoson kívül, Juhász Géza és Kardos László voltak.

Juhász Géza mint essay-író, költő és kritikus ismeretes. Az irodalmi szempontok feltétlen tisztelete, mely stílusának kidolgozásában is megnyilvánul, jellemzi idevágó munkáit. Szellemében ő a debreceniséget nem annyira mélységében, mint inkább külső síkján képviseli. A kálvinista racionális, eklektikus és független polgári hajlandóságú Debrecen szólal meg művei legbelső rétegében. Két főszempontja: népiség, stílus, tisztán mutatják gyökerét s szárának lengési irányát.

Kardos László műfordító és kritikus. Munkásságának ez utóbbi oldala jelentősebb. Az induló Ady-Társaság vonásai benne testesedtek meg legjobban. A jellegnélküli irodalmiságnak s művészi relativitásnak a Nyugat által elindított s máig képviselt szempontjait ő valósítja meg legtökéletesebben Debrecenben. Munkásságáért fővárosi elismerést, Baumgarten díjat is kapott. A debreceni írók közül ő szakadt legmesszebbre fájától.

Társadalmi megkötöttségek, elvi megrögzöttség nélkül a Társaság könnyebben követte az idők változó széljárását is. Adyék után és nyomán a magyar szellem elmélyülés, önmagába hajlás folyamán ment keresztül: a nemzet visszanyult önmaga már-már elfelejtett mélyeibe s onnan kiindulva, igyekezett szellemét saját törvényeinek lengési irányába állítani, hogy megteremtse az igazi, mély és széles magyar kultúrát, azt, amelyet egyedül csak mi adhatunk a világnak, s ami tulajdonképpen létezésünk értelmét adja. Irodalmunknak ezt a hivatását a Társaság egyik tagja, Gulyás Pál, a költő fogalmazta meg eddigelé irodalmunkban legmélyebben, Kalevala tanulmányában. Hatására az Ady-Társaság, melynek eddig jóformán csak színvonala volt, iránya nem, ezt a magatartást állította működése tengelyébe.

Gulyás Pál elméletét költői gyakorlatával is igyekezett megvalósítani. Mint finom beleérzések, pánhumanista természet-érzés halkszavú költője indul. Saját fejlődése, kongeniális példák hatása, melyek közül legnagyobb jelentőségű a Kalevala volt, azonban csakhamar eljutottak a végső kérdésekig, addig a pontig, amelyen túl a „természet magánvalója“ lakik. Ezt az utat azonban már nem egyénisége folyosóján, hanem népe tárnáján át teszi meg, népének és a népiségnek végső mélyéig jutva el,

oda, ahol ez a természet és kultúra határán megjelenik. Ugyanez a „végső valóság“-keresés nyilvánul meg máskörű verseiben is.

*

Debrecen egyetemi város. Egyetemének azonban jóformán semmi hatása nincs irodalmi életére. Az egyetem nem találta meg a kapcsolatot a város széles rétegeivel. Legjobban mutatja ezt, hogy az intézmény folyóirata, a Debreceni Szemle, nem tud a város szellemi életének gyűjtő orgánuma lenni. Az egyetem a kollégiumból nőtt ki, de nem vált debrecenivé, legalább is irodalmi vonatkozásban. Tanárai ugyan nagy számban vesznek részt a Csokonai-Kör munkájában, de inkább társadalmi súlyukkal. — E helyzetért természetesen nemcsak ők a felelősek, hanem a magyar „egyetemi szellem“, amely jóformán légüres térben járattja ezeket a hatalmas tudományos „gépezeteket“.

A debreceni irodalmi társaságok körül csoportosuló, előadásaikat látogató közönségre is az áll, ami magukra a társaságokra: inkább társadalmi kapcsolatuk révén, társadalmi szempontokból „jelennek“ meg, mint az irodalom *l'art pour l'art* kedveléséből.

Az Ady-Társaságnak nemrég még volt egy bizonyos rétegű sznob közönsége, de a Társaság irány-kitűzésével egyidőben az is világnézetileg szervezkedett s elmaradt. Az igazi értő és élvező még ebben a nagy városban is kevés. Ezen az egyetemi hallgatóság jelenléte sem változtat. A hallgatók soraiból időnként válik csak ki egy-egy parányi csoport, de ezek közül is az én nemzedékem volt az utolsó irodalmi érdeklődésű, az utánunk jövők, ha egyáltalán öntudatosan élnek, a politikában élük ki magukat. Az irodalmi vonatkozásokról ha tudnak is, elhanyagolják. Az ú. n. nagyközönség a legolcsóbb szórakozásokkal beéri: könnyű operett, mozi, műkedvelő előadások, stb....

*

Az író igazi lehetősége azonban a könyv. A vidéki író számára ez a lehetőség is jóformán halott. Fővárosi kiadók nem nagyon törnek magukat utánuk, nekik a „gyors és pontos — s lehetőleg: divatos — kiszolgálás“ a fontos! A debreceniek közül Oláh Gábor óriási áldozatokkal maga adja ki könyveit, s Juhász Géza friss szempontú és szépen megírt irodalomtörténetére évek hosszú során át nem talál kiadót. A vidéki irodalmi társaságok, így a Csokonai Kör és az Ady-Társaság is, igyekeznek ezeken a visszaságokon kiadványok megjelentetésével segíteni, — de mi lesz a vidéken megjelenő művek sorsa. Irodalmi életünk helytelen vérkeringése miatt nem jutnak el az ország közönsége elé, még ha megérdemelnék is, s a raktáron porosodó példányok mint megannyi kis koporsó, hirdetik egy-egy jobb sorsra érdemes gondolat korai halálát.

Ez lett a sorsa pl. a Debrecenben megjelenő Új írók című sorozat pompás köteteinek, holott ezt jórészt fővárosi írók írták, s olcsóbb magyar könyvek nem igen jelentek meg mostanában. A vidéki írók egyetlen feltörési lehetősége a fővárosi folyóiratok elpergő hasábjai. Gulyás Pál országos jelentőségű lírája ilyen lapokon lappang.

A helyi lapok Debrecenben, de másutt is, az igényesebb író számára nem nyújtanak menedéket, sem közönséget. Ezek a tömegek színvonalához igazodva, az önképzőkörénél is alacsonyabb ízlésű „irodalom“-mal tömik meg hasábjukat. Az idevágó cikkek írói nagy seregükkel valóságos „Felhőkakukvár“-at alkotnak az igazi íróval szemben.

*

Köztudomású, hogy a magyar élet társadalmi princípiumokon alapszik. Ez vidéken százszerosan érződik. Itt egy jobb társadalmi „pozíció“-ban lévő ember tekintély és rang szempontjából messze megelőzi azt a lejjebb álló író, aki őt szellemi képességeiben s hatásban egekkel múlja felül. A szellemi értékek elismerése ellen tájainkon valóságos közegellenállás nyilvánul meg, s ezt még maguk az irodalmi társaságok sem tudják megtörni, sőt mint láttuk, sokszor maguk is e céljaikkal ellentétes elveknek hódolnak.

*

Ime a vidéki írói sors: a fővárosban „vidéki író“, a hazájában „nem próféta“. Hol itt a hiba? S az írón túl végső értelemben ki látja ennek kárát? Erdemes ezen elgondolkozni.

Tóth Béla

A titkok titkos harca ez...

*Harangozzatok, féltsetek
s ne értsetek, ne értsetek...
Most mit is súgjak csendesen?
Az élet titkát meglesem,
hogy mért forog a kereke
visszafele? Ó, merek-e
kérdést dadogni, emberit:
a jóra békót ki ver itt?
A színeket a szürkeség
mért falhatja fel? Dőreség!
Az árnyék milyen csoda-úr?
És mért pattant el most a hír?
A hajnal piros, fiatal
— de este kész a ravatal —:
a nagy kontrasztok élesek
és éhesek, és éhesek...
Most mindegyikért kérni kell,
bomlott lelkem most térdepel:
jaj, mindenütt csak hullafolt,
megismerésem nulla volt.
A titkok titkos harca ez,
arcom az örült arca lesz,
harangozzatok, féltsetek
s ne értsetek, ne értsetek...*

Fejes Adám

JELEK ÉS MAGYARÁZATOK

SZABÓ DEZSŐ hatvan éves. Az évfordulót nem ünneplik irodalmi társaságok és hivatalos világ. Csak az útfélen állanak meg az emlékezők egy percre és összenéznek. De ez a sereg egy nemzet. Az a magyar nemzet, amelyiknek tagjai a századfordulón és azóta születtek. Három generáció már. Mi, akik negyven körül járunk, — Istenem, nemrég még „a harmincévesek“! — a mai harmincasok és a mai húsz év körüliek. Ennek a nemzetnek a szellemét, életlátását és életmagatartását, szempontjait, kérdéseit, feleleteit, céljait, eszményeit néhány férfiú alkotta meg. Mindnyájan tudjuk, kikre kell gondolnunk. Ezek között van Szabó Dezső is.

Volt idő, mikor ő volt köztük a legnagyobb hatású. Pár évig ő volt a készülő nemzet vezére. Ady örökét vette át, de hatása talán még elődjénél is nagyobb volt. Lázban égő hatalmas alakjára, gáttalan szenvedéllyel süvöltő szavára, ég felé dobált karjának intésére vak hittel, mindenre kész odaadással meredt egy sereg. Volt idő, amikor senkinek sem volt nagyobb hatalma ebben az országban. Am ő nem politikus. Próféta. Népszónok, de a szellem népeé. Úgy tűnt fel mindig előttem, mint a száguldó lovas, kezében a veszélyt jelentő és hadba hívó véres karddal. Fellármázta az országot és aztán kimerülten leroskadt. Atzúgott rajta a harc, a harc, amit ő jelentett elsőnek, aminek ő hívta elő seregeit, aminek ő süvöltötte el jelszavait.

A harc vezére már nem ő volt és a harc nem az övé. Hozzá méltatlanul folyt az. Politikusan, nem prófétikusan. A jelszavak megmaradtak, de az élő lélek, a hit és szent felelősség tovatűnt mögülik. A nagy lángból csak kis tüzek parázslottak itt, ott. A nagy tűzgyújtó is csak magában emésztődött. Keserű füst szállt felőle.

A veszélyek azonban nem vonultak el az ország felől. Sőt növekedtek és sokasodtak. S velük a szorongás a lelkekben. S a szorongó sereg szerte tanyázó harcosai előtt ismét megjelent a száguldó lovas a véres karddal. Szabó Dezsőnek megadatott, hogy ismét, még egyszer ráfigyel egy nemzet. A mai fiatalok vezére megint ő. Az ő szemével látják a nemzet helyzetét, a várakozó sorsot, a feladatokat és mindenek felett a fenyegető rémeket. Megérhette feltámadását.

Hogy műveinek esztétikai becse mekkora és mily helyet foglalnak el a magyar irodalom történetében, azt az utókor bírálja el. Személyiségének bonyolult, ellentmondásokkal terhes alkatát és ezzel a közéletben részéül jutott helyzetet sem ítélni meg ma még. De azt már bizonyosan tudhatjuk és hirdethetjük, hogy nemzetünk legnagyobbjai közül való.

S mi, akik egykor tanítványként ültünk lábainál, nem izenhetünk egyebet a nagy méltatlankodónak, ki bizonynal teljes jog-

gal panaszkodhatja és átkozhatja a földi sors igazságtalanságát, mint a nagy rokonszellem szavait, a Széchenyiét: „Az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátosságait mint ereklyét megőrizni s szeplőtelen mineműségében kifejtteni, nemesíteni erőit, erényeit, s így egészen új, eddig nem ismert alakokban kiképezve, végcéljához, az emberiség feldicsőítéséhez vezetni, kérdem, lehet-e ennél minden kesertül tisztább érzés... van-e ennél emberek közt, kik-tül lelki örömök el nem zárva, édesb osztályrész?” (J. T.)

ANTI-KLERIKÁLIS — EGYHÁZELLENES. Ravasz László állapította meg nemrég a Protestáns Irodalmi Társaság konferenciáján, hogy ma már Magyarországon keresztyén szellem alatt általában öntudatlanul is katolikus szellemet értenek, kissé általánosított, denaturált, de lényegében mégis csak „pá-pista” szellemet. A keresztafféroktól kezdve állami közoktatásunk nevelési elvéig mindenütt megnyilatkozik ez a felfogás.

Még veszedelmesebb ennél az, ha minden sértő él nélkül, szinte öntudatlanul, de annál árulóbban mutatkozik meg, hogy „egyház” csak a római, a többi legfeljebb „felekezet”. Kialtó példa erre a Nyelvvédő Könyv egyik szómagyarosítása. A szerző az „antiklerikális” kifejezés helyett az „egyházellenes” kifejezést ajánlja. Nem tudjuk, végiggondolta-e modern nyelvújítónk ajánlatának következményeit, de mi végiggondoltuk. Ezek szerint aki a klerikalizmust támadja, az ellensége az egyháznak, tehát Krisztusnak és a keresztyénségnek! A középkori observansok, Kálvin, Luther s a mai protestantizmus, mikor a papság világi uralma és különleges kiválasztottságának tétele („kleroi”) ellen tiltakoznak, ezáltal egyházellenesekké válnak? Kétségtelenül, Róma ítélete szerint. De a magyar protestantizmusnak joga és kötelessége minden olyan kísérletnek ellenállni, amelyik, ha öntudatlanul is, ki akarja őt rekeszteni az Una Sancta Ecclesia kebeléből, mert egy olyan szóhasználatot ad a szájába, melynek elfogadásával önmagát bélyegezné meg. Védjük a nyelvet, de védjük az igazságot is! (E. G.)

VILÁGMISSZIÓ 1938. Míg Európában és kivüle a magukat már sok-sok évszázad óta keresztyénnek nevező népek ádázul acsarkodnak egymásra s szinte vallásos buzgalommal törekednek egymás kiirtására, idegen világrészekben csendes, kitartó s nem mindig veszélytelen munkával dolgoznak korunk igazi apostolai, a pogánymisszionáriusok, protestánsok és katolikusok egyaránt. Angol forrás után a „Protestantische Rundschau” közli a legutolsó misszióstatistikát, kimutatását annak, hogy egyes misszióterületeken hány megtért és megkeresztelt új hívő él. Mióta a külmisszióban a magyar egyházak is résztvesznek, a kérdés számunkra sem közömbös. Egyébként is mérlege ez a statisztika a keresztyénség erőbírásának.

Jelek és magyarázatok

	<i>Protestánsok</i>	<i>Katolikusok</i>
<i>Japán</i>	210.384	100.491
<i>Korea</i>	168.477	115.949
<i>Kína</i>	618.010	2,541.754
<i>Indokína</i>	8.975	1,386.748
<i>Holland-India</i>	1,514.722	386.479
<i>Birma</i>	162.068	121.194
<i>India</i>	2,406.302	3,334.938
<i>Ceylon</i>	46.512	417.700
<i>Néger-Afrika</i>	3,343.226	3,755.430
<i>Madagaszkár</i>	212.481	516.226

A sokkal régebbi katolikus misszió több mint 12 millió hívőt, a protestáns kb. 8 milliót számlál. Érdekes adatokat közöl az említett folyóirat a 21 milliónyi újkeresztyént pásztroló papságról is. Mindkét felekezetben a főtörekvés arra irányul, hogy bennszülött papságot neveljenek. Ez, a papi élet speciális kötöttségeinél fogva, a katolikusoknál nehezebben megy. Ázsiában pl. a protestáns misszióknak 8186 lelkésze, míg a katolikusnak csak 5880 felszentelt papja van. Különösen a négerrek vonakodnak ettől a pályától, a kötelező papnötlenség miatt. Ezért aztán egész Afrikában mindössze 281 néger katolikus pap működik, míg a protestáns misszió 5371 felszentelt bennszülött lelkészt és számos néger püspököt tud felmutatni.

Végeredményében nem ártana elgondolkozni azon, hogy az óriási áldozatokkal fenntartott világmisszió csak annyi lelket tudott meghódítani, mint a háború előtti Magyarország lakossága volt. Ennek a felelőssége kétségtelenül a torzsalkodó és csillagát vesztett keresztyénséget terheli.

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

AZ ORSZAGOS REFORMATUS SZERETETSZÖVETSÉG KIADVANYAI.
(Szerkesztik: *Kiss Ferenc* és *Szabó Lajos*. 1—12., 15—16. és 20. szám.)

Az a tizenöt füzet, amelyet a „*Népbarát*“ számaiból átolvastunk, a református iratterjesztés célkitűzéseibe és módjaiba enged bepillantást. A Szeretetszövetség felemelő és örvendetes munkája, melyet az árvák, aggok, szegények, fogyatékos képességűek, gyermekek, tanoncok és szabadult rabok között végez, az egész magyar reformátusság legkorszerűbb s leginkább evangéliumi szellemű gyakorlati ténykedése. A nagy áldozatokért, a sok támogatásért és szeretetért cserébe, vagy pedig éppen ezek megnyerésére, előmozdítására, erősítésére adja ki a Szeretetszövetség füzeit.

Legmegfelelőbb úton jár, legalkalmasabb s legfrissebb maiságú a *szorosabban vett vallásos tárgyú füzetek* közül *Ecsedy Aladár*: „*Tebened Bízunk eleitől Fogva*“ c. elmélkedése (10. szám.) a XC. zsoltárról. Megérdemli, hogy minél nagyobb számban áradjon ki református népünk kezébe, mert bizonyosan nagy szeretetre és megértésre talál mindenkinél, aki elolvassa. *Szolnokyi Gerzson* (2. sz.) és *Nagy István* (1. sz.) imádságos és elmélkedő füzetei az alföldi szerény és egyszerű élet körülményeit tartják helyes mértékkel, józansággal szem előtt, de jellemzően csak öregek vagy nyomorúságosak számára. Elsősorban valóban ezeket kell Jézus példája nyomán szolgálni, de a református élő hit és imádság az egészségesek számára is szükséges.

Az *egyház történelmi vonatkozású* három füzet, *dr. Tóth Endre* (15. sz.), *dr. Tomay Dezső* (6. sz.) és *dr. Nagy Sándor* (5. sz.) tollából, mind igen jól van megírva, s megtalálja református népünk érdeklődését és szívét. Tiszta, jó tanítást ad mind a három, s átizzik rajtuk a református mult nevelő lelke.

Az *inkább szépirodalmi természetű traktátusok* közül igénytelen, de céljuk-

nak szolgálatára nyilván megfelelő füzetek *V. Sipos Ida* (9. és 11. sz.) játékos gyermekversikéi, „*A kisharang*“ c. elbeszélése (8. sz.) nem írói érték nélküli, de kötevényeket hagyó, s megoldásában valószínűtlen s erejevesztett. A népszámára írt traktátusokban pedig igazán elsőrendű irodalmi követelmény a világosság és a tiszta megokolás (motiváció), hacsak nem erős döbentésű titok mered elénk. *Gyökössy Endre* „*Kis Kutya, Nagy Kutya...*“ c. elbeszélései (12. sz.) kedves, megható, kitűnően megírt történetecskék, s jó szolgálatot tesznek, mert az állatok védelmére, szeretetére indítanak. *Borsovai Lengyel Gyula*: „*Magyar Esetek*“ c. elbeszélései (4. sz.) szabályosan megírt traktátusok, amelyek közül némelyik pályázaton díjat is nyert. *Szabó Lajos*: „*Tanya a Tiszánál*“ c. kis történetei (3. sz.) pompás és mélylelkű népismeretre mutatnak. Szépen, művészi erővel megformált s művészi hatású írások. Túlnőnek a traktátusok keretén, s a református középiskolák és tanítóképzők olvasókönyveibe illenének értéküknél fogva, hogy gazdagon, maradandóan s nemesen nevelhessenek. *Vajdas Klára*: „*Miért?*“ címen (7. sz.) egy árvaház keletkezését írja meg olyan művészi biztonsággal, tisztasággal és erővel, hogy a nevelő célzatosság még leplezetlenül sem árt meg írásművészetének és művének. *Nagy Mózes Erzsébet*: „*Magyar Karácsony*“ (20. sz.) címen a Felvidék felszabadulásáról írt kis, három felvonásos, igénytelen darabot. Van azonban olyan értéke, amely egészen különös helyre emeli traktátusirodalmunkban. Nemzeti és vallásos költészetünk, egyházi énekeink remek részleteit olyan ügyesen, olyan szervesen fűzi össze a cselekmény népiesen egyszerű fonalán, hogy elsőrendű lelki élményt nyújthat éneket kedvelő népünknek e kis darab előadása akár vallási, akár nemzeti szempontból.

Utoljára hagyjuk *Kodolányi János*: „*Mit viszel a másvilágra?*“ (16. sz.) c. délbaranyai történetét. Mondhatnók, ez

az urak számára írt traktátus, hogy felriadjanak. A baranyai nyelv és élet ízekígható ismerete van meg ebben az elbeszélésben. Ereje, művészete elsőrendű. Megrázó története egy, a vagyon miatt elszáradt szívű, sátánikus süllyedt-ségű paraszti léleknek, aki megrohasztja maga körül mindenki életét, sőt még a szomszéd kutyáját is. A mellette és miatta vergődők életében és lelkében meg megnyíló emberség még sötétebbé teszi ezt a fekete lelket. S ez a történet igaz, — sajnos, — nemcsak, mint művészet, hanem, mint gyakori élet is.

Bizony szükséges a Szeretetszövetség, szükséges a traktátusok megrázó ereje, bizony szükséges Jézus újjáteremtő szeretete!
vitéz Szőnyi Sándor.

KERÉK MIHÁLY: A MAGYAR FÖLDKÉRDÉS. — (Budapest, 1939. Mefhosz Könyvkiadó.)

A birtokpolitika kérdései és a földreform körül évtizedek óta tart és egyre szenvedélyesebben kavargó az ellentétes érdekű csoportok küzdelme. Minthogy a földkérdés nem csak a közvetlenül érdekeltek ügye, hanem messzeható közgazdasági, népesedési és nemzetpolitikai vonatkozásainál fogva az ország valamennyi polgárát létalapjaiban érinti, végtelenül fontos, hogy helyes irányú közvélemény alakuljon ki a teendők jelentőségét, terjedelmét és sorrendjét illetően és senkinek a jó szándéka ne tévelyedjék el a kérdés természetes és messzeeső szövevényeiben.

Kerek Mihály könyve útmutatónak készült, s megjelenésével teljesedett mindannyiunk régi vágya, akiknek szívünk ügye a magyar földkérdés. A leghivatottabb ember, emelkedett szellemű, igazság szerető, felelősségérző társadalomkutató írt meg teljes tárgyismerettel és meleg ügyszeretettel olyan összefoglalást, amelyben szakember és nemszakember egyaránt megtalálja mindazt, ami komoly irányú tájékoztatására szükséges.

A három főrészből (a földkérdés története, érvek-ellenérvek, új földreform) álló könyvnek első és nagyobbik felét a történeti anyag szemléletes, nem egyszerű drámai erejű taglalása teszi ki. A szat-

mári béke után meginduló telepítésekől fogva egészen a múlt hetekben benyújtott birtokpolitikai javaslatig elének rajzolódik a magyar földdel való több mint két évszázados sáfárkodásnak csaknem minden jelentős mozzanata. A magyar népet kezdetben ért szörnyű igazságtalanságok után látjuk az alföldi magyar földművesnek győzelmes előnyomulását minden ellenirányú hatalmi törekvésekkel szemben. Szerzőnk megmutatja a jót a XVIII. századbeli úrbéres telepítésekben, s az alapjaikban elhibázott szegődményes telepítésekben rámutat a sok évtizeddel későbbben kirobbanó agrárszocialista zavargások csiráira. Elénk tárul a kincstári telepítésű falvak szomorú sorsa, a hivatalnokuralmi körülményességgel párosult rideg szűkkeblűség, amely virágzó élet helyett sanyarú tengődést nemzett, s öntudatos, vállalkozó szellemű kisgazdák helyett rosszindulatú, sunyi csőcseléket nevelt. Az államhatalom szörnyű eltévelyedését alig lehetne élesebben jellemezni, mint azzal az esettel, hogy amikor az egyik vármegye hatósága már nem nézhette tovább szerencsétlen magyar emberek esztelen kizsákmányolását és közvetítő szándékkal közbelépett, a magas kincstár ezt a „hivatlan és tapintatlan beavatkozást“ gőgösen visszautasította (az 1890-es években, vagyis abban az évtizedben, amikor már nem egy külföldi állam intézményesen támogatta olcsó kölcsönökkel és egyéb kedvezményekkel a tervszerű földreform kapcsán kiosztott kisgazdaságokat!).

Majd a századforduló mozgalmas élete következik: a jónak sok elszigetelt akarása, a rossznak szervezett erővel való fenntartása, minden áron, még az észszerűségnek, még az egész magyar jövőnek az árán is. Nem veszik komolyan Apponyi intelmét, hogy minden forradalom mögött ott van egy elmulasztott reform. Nem fáj nekik a tengerentúli kivándorlás szörnyű elvesztése. Nem törődnek azzal, hogy míg a hitbizományok területe a magyar föld megmentésének örve alatt megötszöröződött, a magyar föld le nem kötött része szabad préda lett, s rá külföldi tőkések és lenygelzsidók vetnek kockát, hogy a kötött

birtokon zsidó vállalkozó gazdagszik, s a magyar nép sokkal gyorsabban és nagyobb százalékban válik nincstelen proletárrá, mint a Szent Korona országainak bármelyik más, nem magyar, nemzetisége. „A magárahagyott magyar parasztság nem bírhatta a versenyt a zsidóság, a külföldi tőkepénzesek és a kívülről belülről egyaránt támogatott nemzetiségekkel szemben.“ (131. l.) Az egyik miniszterelnök azzal intézi el a magyarok kivándorlása és a galíciai zsidók beáramlása miatt érzett aggodalmakat, hogy „kivándorolnak, bevándorolnak“. Egy másik későbbi utóda pedig félreteszi a háború előtti évtized egyetlen komoly, nagyszabású alkotását, a Darányi-féle telepítési törvénytervezetet, s helyette megalapítja az Altruista Bankot, amely egyik politikusunk keserű megállapítása szerint évtizedekig csak főzőcskét játszott a földbirtokreformmal. Ezeket a fejezeteket olvasva, az ember igazán nem tudja, az egyesek hatalmi önzésén, haszonlesésén, ferde nézetein és tájékozatlanságán csodálkozzék-e inkább, vagy pedig azon a hihetetlen könnyelműsége és vigyázatlanságon, amely az akkori hivatalos és nem-hivatalos Magyarországon végigömlött.

Majd sorra kerülnek a forradalmak két balkezü tervezetei, aztán Nagyatádi Szabó jól induló, de rosszul végződő földreformja, végül Gömbös törvényei, amelyekben oly vékonyra kalapálták a gyakorlati értéket, hogy jelentőségük inkább csak elvi természetű maradt.

A Szerzőnk felvázolta kórkép, amely sajnos egyben kórkép is, egy érző szívű, bátor szellemű, jó magyar ember felfogásának a tükre. Nincs benne torz vonás, vagy érzélgős elrajzolás. Sajnáljuk, hogy nem méltatja figyelemre a mult századbeli gazdasági fejlődésnek egyik igen jelentős mozzanatát, a közlegelők tömeges felosztását, s ennek szerteágazó következményeit. Jó hatását a kisgazdosztály és szőlőbirtokos réteg számbeli megerősödésében, rossz eredményét a kis- és középbirtok állattenyésztésének ijesztő visszaesésében. Reméljük, hogy egy újabb kiadásban talán majd ezzel a vonással is teljesebb lesz a korrajz.

Az Érvek-ellenérvek c. rész a mai

birtokpolitikai állapotok értékelése. Szerzőnk a nagybérleti vállalkozás korszerűtlenségének hangsúlyozása mellett rámutat a törpebirtokok túltengésének veszedelmeire is. A nagyüzemi gazdálkodással szemben a kisüzemek magasabb értéke mellett tör lándzsát. Érveit mindig a való élet tárházából veszi, nem pedig egy mesés álomvilág szertárából, mint előtte sokan mások. Megállapításai éppen ezért meggyőzőek. „...hét és fél-ezer 100 holdon felüli birtokos és bérlő, akiknek kezén majdnem 7.5 millió kat. hold földterület van, önmagában nem tudja hatásosan képviselni az *egész* mezőgazdaság érdekeit.“ (344. l.) A magyar földművelő lakosság alsó rétegeiben 3 millió a proletársorsúak száma. Már pedig — úgymond — proletár alapzatra nem lehet egészséges társadalmat felépíteni. Azokkal szemben, akik minden nagyobb szabású földreformot a magántulajdon szentségére való hivatkozással szeretnének megakasztani, emlékeztet arra, hogy a szentség abszolút érték, s földi jogviszonyokra nem illik ez a kifejezés. (383. l.)

Könyvünk legértékesebb fejezetei közé tartozik, ahol a földműves-proletár sorának hathatós javítási lehetőségét fejtegeti. Újszerű csoportosításukkal igen hatásosak a nagybirtok védelmében felhozható érvek cáfolatai ((378—380. l.). Az eszmék tisztázásához nagy mértékben hozzájárul annak a világos kifejtésével, hogy a földreformnak mely érdekeket kell szolgálnia gazdasági, népjóléti és nemzetpolitikai téren.

A tárgy természeténél fogva a könyv legvitathatóbb része a harmadik fejezet: az Új földreform. Messze vezetne a szerző rendszerét ismertetni, s több, nem egészen szerencsésen megszerkesztett részletmegoldás helyett valami jobbat ajánlani. Inkább szólaltassuk meg magát a szerzőt. „Majdnem bizonyos, hogy minél tovább húzódik a földkérdés becsületes rendezésének ügye, tehát minél tovább lehet ez a radikális agitáció tárgya, annál kisebb a valószínűség arra, hogy az új földreform a szakszerűség követelményének szem előtt tartásával és a vele összefüggő nagyon fontos termelési és általános közgazdasági érde-

Könyvek és írók

kekkel összhangban jön létre. Könnyen lehet belőle egy másik 1920-as földreform, jóval radikálisabb kiadásban... A földreformot ne elszigetelten, mint szükséges rosszat valósítsuk meg, hanem egy nagyvonalú gazdasági koncepció keretében... nagyszabású közmunka-politikára, a vidéki agrárjellegű városok iparosítására és a mezőgazdasági termelés belterjesebb irányú fejlesztésére van szükség..." (408. l.)

Valóban tanyás birtokot nem lehet mindenkinek juttatni, de annak viszont a rossz megszervezésén kívül semmi nem áll útjában, hogy minden munkás embernek tisztességes bérrel díjazott munkát tudjunk biztosítani, annak pedig, aki csakugyan rátermett, nyitva tartuk az utat az önállósulás felé, a mostani mesterséges és idejétmúlt korlátok ledöntése által.

Hartyáni Zoltán

KISPÉTER MIKLÓS: A GYŐZELMES FILM. (Egyetemi Nyomda, 1938.)

Bírálatunkat, sajnos, nem kezdetjük a mű érdemeinek lelkes felsorolásával. Szerencsére a felelőség ezért a szerzőt terheli, aki igen könnyen segíthetett volna azon, amit hibául vagyunk kénytelenek felróni. Kispéter Miklós könyve iskolapéldája a rossz tudományosságnak és a hamis alaposságnak. Távolról sem azt akarjuk mondani, hogy munkája teljes egészében elhibázott alkotás, nem azt, hogy végső következtetései vagy elemzései nem volnának helytállóak, ez nem felelne meg a valóságnak. Azt kifogásoljuk csupán, hogy Kispéter Miklós behódolt annak a kétségbeejtően gyermekes, annak az érthetetlenül kezdetleges áltudományosságnak, amely tudományos irodalmunk egy tekintélyes részében valósággal járványként pusztít.

Ennek az áltudományos szemléletnek az eredménye, hogy a „Győzelmes film“ huszonegy fejezetéből, ide számítva a bevezetést és a befejezést is, tizennégy fejezet, azaz a könyv kétharmada, alig, vagy egyáltalán nem tartozik a tárgyhoz. Ebben a tizennégy, csaknem teljesen fölösleges fejezetben, Kispéter Miklós, kezdve az ékírástól, a gyermeklélektanon keresztül az amerikai őslakók életének

és lelkiéletének leírásáig, mindent közöl, amit tud, sokszor még azt a látszatot sem igyekezve kelteni, hogy a filmről beszél.

Úgy önti magából a szavakat, olyan mohón, a közlési megszállottságnak valami olyanszerű fékezhetetlenségével, mint egy lakatlan sziget hajdani lakója, aki végre emberek közé került. Vannak dolgok, amiket négyszer-ötször, de vannak, amiket hússzor-harmincszor elismétel, lehetőleg szószertint ugyanabban a fogalmazásban, mint néhány oldallal előbb. Az alaposság és a tudományosság ürügyén szerteágazó kitérések között, a voltaképeni mondanivaló úgy eltűnik, mint árva vízesepp az óceánban.

Ez a mondanivaló pedig valóban nem érdemi meg ezt a bánásmódot. Ahol nem ragadja el az „alaposság“ és a „tudományosság“ heve, Kispéter Miklós értékes és hasznos munkát végez, mely számot tarthat az olvasónak nemcsak elismerésére, de érdeklődésére is. Munkája a film valamennyi kérdését felleli s a kép, amit elénk fest, valóban összefoglaló. Ismerteti az első kísérleteket, a lassan és tapogatózva meginduló némafilmet, amelyet, alighogy megtalálta kifejezési formáját, egyik napról a másikra megsemmisít a diadalmasan fejlődő hangos film. Kimerítően és nagy szakértelemmel foglalkozik a film-esztétika egyik legfontosabb és legkényesebb problémájával, a filmművészet és a színház, valamint a filmművészet és a regényirodalom szövevényes és nehezen tisztázható viszonyával. Kitér a filmre vonatkozó többé vagy kevésbé elterjedt téves vélekedésekre; bírálatát, egész látásmódját iskolázott filmszerűség jellemzi, mely a legbonyolultabb kérdésekben is hozzásegíti az igaz és helytálló megoldáshoz. Könyvének végső és eléggé nem dicsérhető eredménye, hogy sikerül a filmet a segédművészetek szemléletköréből kiragadnia és saját törvényszerűségeinek keretébe állítva, mint önálló, minden mástól különböző művészetet megmutatnia. A „Győzelmes filmnek“ tagadhatatlanul nagy értékei vannak, e mellett egyedüli a maga tárgykerében, így fokozottabban kell sajnálnunk, hogy a szerző nem dolgozott több önmérséklettel s hogy az

arányos felépítés s az áttekinthető szerkezet követelményeit feláldozta a helytelenül felfogott teljességnek és alaposágnak.

Kolozsvári Grandpierre Emil

BARÓ VILLANI FRIGYES: A RENAISSANCE ÚTTÖRŐI. (Kultúra és tudomány sorozat. Budapest, Franklin-kiadás.)

Villani munkájából a renaissance közvetlen előzményeinek, Dante-Petrarca—Boccaccio korának csodálatos, világformáló szellemisége bontakozik ki a tudományos kutatás legújabb eredményeinek a tükrében. Amint az előszó írója, Gerevich Tibor, is megjegyzi, ez a munka valóságos hiányt pótol s ezzel a magyar-humanista kutatás egészen új fejezete nyílt meg irodalmunkban. A renaissance-szellem gyökerét a legújabb tudományos megállapításoknak megfelelően a szerző is a késő középkor szellemiségében keresi. Éles kritikai megvilágításban vonultatja el előttünk Itália középkori történetének egyes szakaszait. Az olasz középkor gyászos eseményeinek színes leírása rendkívül ügyes, művészi érzekre valló bevezetését adja a munkának. Villani Assisi Szt. Ferencben látja a renaissance első apostolát, akitől azonban még hosszú évtizedek teltek el, míg a középkor kemény, aszkétikus beállítottságú szellemisége lassan-lassan teret engedett az új világszemlélet kialakulásának. Legszébb részei a kötetnek azok a fejezetek, amelyek a trecento három szellemi vezérére, a középkor és a renaissance kor közötti átalakulás nagy egyéniségeit: Dantét, Petrarcat és Boccacciót jellemzik. Dantét, aki még nem szabadult ki a középkor bilincseiből s amint Villani írja „halhatatlan, pazar síremléket állít neki, de géniusza... amidőn messze a multba szárnyal, egyben távol a jövőbe is lát”; a szerelem, a nő és a természet humanizmusát megéneklő Petrarcat és Boccacciót, akinek humanizmusa „újra felfedezte az embert, megmutatta érnyeit és bűneit, élénk állította őt teljes természetességében.” Az utolsó fejezetben a quattrocento világszemléletével s ennek a kornak az íróival foglalkozik, lezárva munkáját Savonarola tragédiá-

jának leírásával, aki pápával, királlyal szembeszállva már azt hirdette, hogy a renaissance-kor az élet örömeinek keresésében „megfeledkezett az erkölcsről, megfeleledkezett az ember halhatatlan lelkeről”. Magyar szempontból növelik az egyébként is kiváló munka értékét a magyar vonatkozások, a magyar-olasz történeti és kulturális kapcsolatok kihangsúlyozása.

Vác Elemér

STAUD GÉZA: MAGYAR SZÍNHÁZTUDOMÁNYI BIBLIOGRÁFIA. (Budapest, 1938. A Magyar Színházstudományi és Színpadművészeti Társaság kiadása.)

A magyar színházstudomány, ez a maga módszereit mostanában kidolgozni kezdő fiatal tudományszak, igen hasznos szerszámhoz jutott Staud Géza könyvével. Nagy gyűjtő és rendező terv egyik részének megvalósítása. A szerzők vagy a címszavak szerint betűrendbe állítva találjuk meg benne azokat az önállóan megjelent elméleti és gyakorlati jellegű munkákat, melyek az első kezdeményezőktől máig a színházstudomány sokágú anyagát tartalmazzák. E tekintetben Staud Gézára nemcsak a gyűjtés és rendezés munkája háramlott, hanem neki kellett elhatárolnia azt a területet is, amely magának a szintézisre törekvő új tudományszaknak sajátja. A drámairodalom és a színjátszás esztétikája, történelme, lélektana, az írók és színészek élete, a rendezés és a díszlettervezés kérdései állandó egymásra való vonatkozással jelölik ki e tudomány kutatató helyét és összefoglaló szempontjait. Staud Géza itt nemcsak a magyar nyelvű anyagra volt tekintettel. Külön fejezetben az idegen nyelvű idevágó műveket is egybeállította. A részletes cím- és névjegyzék, a bő tárgymutató a munkában való eligazodást és a kutatásra való elindulást igen könnyűvé teszi.

D. D.

EMIL LUDWIG: ROOSEVELT. (Fordította Sátori Béla. Athenaeum-kiadás.)

Emil Ludwig a *vie romancée* felépítésében, stílusában kezdi meg az Egyesült Államok jelenlegi elnökéről készült munkáját. Lélekelemzésében családi hagyo-

mányokra is kitér, milióvel is indokol és erősen kidomborítja Rooseveltt betegségeinek lélektani hatását, következményeit. Az életregény az események során a jelenbe érkezik. Itt azután feloldódik az a különös feszesség, melyet nem tudott elkerülni, mikor a Rooseveltt házaspárról a regényíró bizalmasságával írt, de — csak jót. Most már a hirlaptudósító fürgességével, szentanuú közvetlenségével írhat az amerikai politikai és gazdasági viszonyokról, célkitűzéseiről, módszeréről, egyéniségéről. Bemutatja a kortárs szereplőket: bankárokat és politikusokat, az elnök otthonát. Igazi riporter munkát végez.

Munkájában ez a hirlaptudósítói elem a legjobb. Ludwig azonban szinte erőszakolja a nagyvonalúságot, ezzel hamis hangot üt meg. Nem cél nélkül teszi ezt: a „diktatúrák“ felé tett nyelvtölgötései, szúrásai, az a visszatérő bizonykodás, hogy Rooseveltt nem diktátor, szükségessé teszik, hogy önmaga, felfogása, műve számára a távlat látszatát keltse. A mindenben felülemelkedő történelmi pártatlanság képében tetszeleg, Roosevelttet azonban olyan idealizáltan mutatja be, annyira nem tud hibáiról s annyira kidomborítja erőnyeit, hogy gyakorlott olvasó rögtön észreveszi a szándékot és lehangolódik. A szándék mögött pedig bizonyos nemzetközi erők propaganda- szolgálátát érezzük.

A fordító (Sátori Béla) gyöngé munkát végzett. Ludwig hosszú mondatait még jobban összekészálta, sokat vét a magyarság ellen is.

Szabó Richárd.

A MAGYAR KÖNYVTÁROSOK ÉS LEVÉLTÁROSOK EGYESÜLETÉNEK ÉVKÖNYVE. II. 1937—1938. (Szerkesztette Bisztray Gyula főtitkár. Budapest, 1938.)

A magyar könyvtárosok és levéltárosok egyesülete — régen érzett hiányt pótolva — csak pár éve alakult. de máris jelentékeny munkára és eredményre hivatkozhat, amint az Évkönyv főtitkári beszámolójából kitűnik. Üléseken és előadásokon kívül, immár két könyvtárosképző tanfolyammal és kiadványokkal is dicsekedhet. Ezek közé tartozik az

Évkönyv is, melynek második kötete több olyan közleményt is tartalmaz, melyek nemcsak a szakköröket érdekelhetik. Az első két cikk Rédey Tivadar és Iványi-Grünwald Béla tollából szellemesen világítja meg a könyvtáros és a közönség, illetőleg a levéltáros és a közönség viszonyát, s rámutatva a sok félreértésre, mely körülveszi őket, szerepük megítélésének helyes szempontjait kínálják a közönségnek. Kár, hogy a közönség aligha vesz róluk tudomást. Trócsányi György a magyar nemzeti bibliográfia elméleti alapjait és gyakorlati programját fejtegeti, rávilágítva arra a fontosságra, mellyel ez a nemzeti kultúra egészében bír. Doromb József a hadrakelt sereg levéltári problémáit vázolja. Végül Fitz József elnöki megnyitóját kell kiemelnünk, melyből süritett módon kaphat a laikus is tájékoztatást, miféle problémái vannak a mai könyvtárosnak.

Joó Tibor

KODOLÁNYI JANOS: JULIANUS BARÁT. (Regény. Bp. Athenaeum kiadás.)

Kodolányi János döbbenetes erejű társadalmi regényei után három hatalmas történelmi regényével (A vas fiai, Boldog Margit, Juliánus barát) egyszerre történelmi regényíróink első sorába lépett. Három regényével a magyar mult egyik legérdekesebb, egyik legtöbb tanulsággal szolgáló korát fogta meg, a XIII. századi magyarság sorsfordulataiban a magyar lélek útját és nemzetünk történelmének jövőre mutató igazságait igyekezett lerögzíteni. Legújabb regényében — a Juliánus barátban — történelmünknek talán legizgatóbb fejezetét hozta elénk. Az egyszerű domonkos barát, a magyarság Keletre ment hírnöke ma is él lelkünkben, nemes önzetlen alakja fölé az utókor a magyarság elveszett nagy álmának, a Magna Hungáriának, a magyar őshaza felfedezésének dicső glóriáját fonta. Amint háromszáz évvel később Mohács előtt, Bakócz Tamás Rómában, a Nyugat kapujában, úgy áll a Mohi előtt Juliánus a Kelet kapujában és amint Bakócz a gazdag, keresztény Nyugattól, úgy várta

Juliánus gyermekes lélekkel a szegény, bűnös, árva Magyarország megmentését a romlatlan, erős Kelettől, az ázsiai pogány magyaroktól. Juliánus élete és nagy vágya, hősie útja és elveszett reménye már régóta hivatott művész tollára kíváncszott. Kodolányi regénye azonban lényegében siklott félre. Ha számbaveszszük, hogy Juliánus életének egyetlen drámai magja csodálatos keleti utazása és felfedezése, hamar szembeötlik az író legelső művészi ballépése, a regény hihetetlen aránytalansága. Egy hatalmas, több mint hétszáz oldalas regény, amely csak az ötszázharmincadik lapon tér át a hős életének tulajdonképpen lényeges, mindenki által várt részére, keleti utazására, már egymagában elárulja súlyos fogyatékoságait. Mert mi történik a regény első ötszáz oldalán? Sok minden, ami teljesen felesleges és kevés, ami valóban lényeges. Az író végigvezet bennünket a fiatal paraszt gyereknek, Györknek, a fiatal szerzetesnek, Juliánusnak életén, de valami egészen furcsa, magyar írónál szinte szokatlan németes részletességgel és alaposággal magyaráz és ír le mindent, oly fárasztó részletességgel és rettenetes aprólékosággal rága a szájába az olvasónak a leglényegtelenebb semmiséget, hogy az a legkigúnyoltabb német tudós is becsületére válnék. Ne értessem félre, nem Herczeg Ferenc vagy Gulácsy Irén regényeinek romantikus jeleneteit, gyönyörködtető, kalandos eseményeit hiányoljuk Kodolányi regényében, hisz ilyenekben itt sem vagyunk híjával, — gondoljunk csak a legmesészerűbb epizódokra, — hanem az egyéni lélek, a társadalmi és nemzeti sors drámai megelevenítését, a döntő események élményi átforrósítását keressük. Kodolányi rengeteg felesleges epizóddal tömi tele regényét, mindezeket a kor és az egyének jellemzésére gyártotta és közben elfelejti, hogy sokszor egy-egy mondat, találó szó, hasonlat, vagy megkapó kép mélyebbre nyúl és maradandóbb nyomot hagy az olvasó lelkében, mint a legtökéletesebb korhűséggel kidolgozott és tudományos pontossággal agyonrészletezett jelenet vagy nyelvészeti alapokon nyugvó párbeszéd. Tagadhatatlan, Kodolányi regényében sok

szép részlet, sok nagyszerű, megragadó jelenet akad, mégis bátran mondhatjuk, kevesebb több lett volna. Különösen fájjaljuk könyvének elhibázott felépítését, ha az utolsó fejezet felejthetetlen szépségű lapjaira gondolunk, különösen érezzük az első háromszáz oldal gyötrő feleslegességét és mindent elöntő szürkeségét, ha a befejezés drámai erejét, páratlan művészi megoldását látjuk.

Kodolányi könyve óriási hibái mellett is monumentális munka. Kár, hogy regényében inkább a magasztos gondolat, a sorok közt kiérezhető végzetes magyar tragédia eszméje, mint a lelkes művészi teremtés ereje ragad meg. Kodolányi úgy látszik, nagyobb tanító, mint művész, többször oktat és magyaráz, mint magával ragad, erősebb oldala a pusztá leírás, mint a történelmi helyzetek, drámai fordulatok élményesítése.

Bikácsi László

HEVESI ANDRAS: IRÉN. Regény. (Bp. 1938. Cserépfalvi-kiadás.)

„Kitalálni szabad az írónak, de hazudni nem. Ebben a történetben minden kitalálás hazugság volna“ — olvasható a könyv utolsó lapjainak egyikén. Valóban, talán legtisztelietreméltóbb tulajdonsága a műnek a leplezetlen, szinte aszkéta őszinteség. Hogy mennyire önsanyargatóan őszinte, azt igazolja a stiláris lendület mindvégig megmaradó egyöntetűsége, a műfaji formátlanság, az anyag bármiféle elosztásának hiánya, a regény belső épületét, mesteriségbeli konvencionálisát elsőpró tempó.

Miről szól ez a könyv? Első olvasásra azt hinnéd, egy nagy szerelemről. De ha kissé óvatosabban lapozol bele s ellenállsz a stílus sodrásának, megpillantod a sorok között, vagy egy-egy szó függőnye mögé odalopva századunk mind jobban ritkuló embertípusát, az intellektus hívőjét, az élet tágszemű látóját, az önmagában bányászó, csodálkozó és egyre bizonytalanabb sorsú szellemi embert is. Mindezt egy szerencsétlen szerelem görbétükrében, egy értelmes elme, éles szem és véresre karmolt lélek harmonizált és betűben hozzádvágtott vallomásában. Maga a sze-

Könyvek és írók

relem szabályszerűen, polgárian foglal helyet megmerevedett keretei között. Megvan minden állomása, fordulata; valahol elindul, csúcsra lendül, lassan hanyatlik, agonizál és lehull, megsemmisül, mint a levegőbe szétfujt pitypang. Kellékei, díszletei ugyanazok, mint a szerelemé általában. De a stílusa és a hőfoka más. Vad, kiméletlen, szertelen, úgyszólván fehérén izzó.

Irén, a történet címszereplője, kielemezhetetlen, megfoghatatlan egyéniség. Egyrészt „a körme hegyéig szellemi lény“, — másrészt „az érzés csodálatos trapézművésznője“, „az élvezet atlétája“, aki úgy issza magába az örömet, „mint a vetés a napfényt“. Küldetése van, magyarságmentő terveket bontogat, titkos megbízatással résztvesz egy radikális mozgalomban. Rendkívüli intelligenciája könnyedén ismertté teszi. A tehetséges férfiakat úgy gyűjti maga köré, „mint az indián a skalpokat“. Szereti, ha szenvednek miatta. Ideges, kapkodó, nagy tervektől hajtott, de ugyanakkor ernyedt, puha, számítóan ravasz. Igazi arcát soha senkinek meg nem villantaná. A kislányos kedvesség mellett szorosan megfér nála a politikai titkolódzás éppenúgy, mint a modern korezmék szolgálata. Egész mivolta egy pillanatra sem harmonikus. Egyik magatartása csak annyira illik a másikkhoz, mint fekete ruhához a sárga cipő.

Irénnel szemben áll az író, ennek a szerelemnek naiv és szenvedő hőse. Ez a tengerszem-mélységű szenvedély nemcsak egyszerű élmény a számára, hanem önmaga feloldásának látszólag egyetlen valódi lehetősége. Szerelmük ideje alatt lelki és szellemi magatartások egész sorát skálázza végig. El akarja veszíteni önmagát, hogy beleveszhesen, széthullhasson és megsemmisülhessen a szenvedély bénító örvénylésében. Irén azonban „északi“ és „integrált“, s noha kritikuss szemléletű szellemi ember, nem az intellektus, hanem az akarat világában érzi jól magát. Az író ezzel ellentétben mindvégig az értelem borotvaélén táncol, állandóan figyelve, atomizálva és rekonstruálva a rázuhanó érzés minden egyes színfoltját. Az adyi

„magam szeretem, ha szeretlek“ emésztő lázassága nem élménye, csak autózugesztíós magatartása Hevesinek. Erősen értelmi beállítottsága, fűrkésző cinizmusa mindig gátolni fogja abban, hogy egész valóságával elmerüljön a rárontó érzelm hullámaiban. Stílusa teljesen harmonikus a témával. Hajlékony, szellemes, világító erejű. Kifejezés művésze szinte maradéktalanul teljes. „A boldogság csak mézes madzag, úgymond, amelyet meglóbnak előttünk és miközben utána nyargalunk, mellékesen tapasztalatokat szerzünk.“ Az élet célja a tapasztalás. „S az ember végső sorban úgysis önmagát tapasztalja.“ Ez a látszólagos ír az író sebére. Amikor a műfaji kereteket áttörve, szinte egyetlen lélekzettel elkiáltja ezt a vallomást, amelyben ott forr a bosszú, a tehetetlenség, és sorsának keserű szemlélete ebbe az egy mondatba — „Változatlanul nem értelek Irén“ — még egyszer visszarántja a könyv egész hangulatát. Mint ha azt mondaná: változatlanul nem értelek élet, világ és ti emberek.

Pálmai Kálmán

TÖRÖK SÁNDOR: ÖRÖK VASÁR-
NAPOK. (Regény. I—II. Franklin-
kiadás.)

Ha a hangsúlyozott és kissé hosszúra nyújtott befejezés szorosan hozzátartozik a műhöz: az író megtérése történetét beszéli el benne, azt hogy hogyan jutott el nyomorúságon, küzdelmen, halálfélelmen keresztül az „ős forráshoz“, Istenhez; hétköznapokon keresztül az örök vasárnapokhoz. Éspedig nagyon is hozzátartozónak kell vennünk — erre az író számtalan utalással, sugalmazással hív fel, — még ha néha úgy hat is, mint egy független, önálló ábrából erőszakosan vont következtetés, melynek értelmét csak gyenge szálak fűzik az alaphoz — a post hoc, ergo propter hoc enyhe paralogizmusát érezzük benne. A legmeghökentőbb a regényben, hogy a két Török Sándor között, aki az eseményeken átvezet bennünket és elbeszél s a szereplő, a gyermek Török Sándor között, aki a regény nagyobbik első felét megjátssza, nem érezzük a kapcsolat, nem látjuk, hogy ez amannak

őse volt, az szükségképp fejlődött ebből; tulajdonképp két regény ez, az egyik az ifjú Török egy küzdelmes életszakasza, a másik a mai lelkivilágának inkább stabil, keresztmetszeti képe. Mégis úgy érezzük, hogy ez az ábrázolásmód csodálatosan megfelel Török mondani-
valójának, nagy mértékben öntudatos, és mint ilyenben, benne az író győzelmes is: tulajdonképp nem is azt akarja megmutatni, hogy milyen fokozatokon, eseményeken keresztül jutott el Istenhez, hanem azt, hogy azt az Istent, akit ma megtalált, csodálatosan vissza lehet vetíteni előbbi életére; ez a legemberibb Isten s a legemberibb Isten-élmény is: megtúri a véletlenes utak sötétben borkáló lépéseit, de utólag a célrafutás színeivel önti át s az istentelítettség szellemében képzeli át azokat. Más szóval: Török az egyidejű vagy visszatekintő ábrázolásmódot használja fel mondani-
valója kifejezésére: az út, melyet megtesz: nem út, hanem két út, még pedig egymással szembevetők, vagy pláne a második néha keresztbe áll az elsőre: a két alak a legkülönbözőbb pontokról felelget egymásnak s így érthető, ha az azonosság közöttük nem plasztikai. De a beállítás itt is a mondani-
valót szolgálja, melynek legfőbb tartalma az, hogy kettőjük közt a kapcsolat időn, kódön, légüres téren keresztül megvan. — A keresés kétségtelenül hozszadalmas, az előadás a végefelé szárnyaszegett, a kapcsolat a mondottak ellenére is ingerlően lappangó, az író tán maga sem tudja mindig, hogyan lobantsa ki villamos szikráit, amelyek egymásba csapódva, a szükséges területeket megvilágítják, de a feltűnő világosság adott esetben a mesterséges megvilágítás hamis hatását tenné s az író céljaival merőben ellenkeznek. A két alak közé néha egy harmadik is iktatódik, nem az, aki ő most, nem is az, aki szerepel, hanem aki volt közben, s így a regény alapján egy megkínzott, kereső, kicsit keserű és kicsit exaltált lélek rajza. Számomra Török mégis az objektív ábrázoló marad, az Idegen város s némely nagyobb elbeszélés Törökje: maga mondja, hogy mindig félelem vesz erőt rajta, mihelyt „a belsőhöz ér,

vagy sommáznia kell“, s itt pedig folyton a belsőt kell remegtetnie és értelmeznie kell. Nem tudom, a műfaj sugalmazása-e, vagy lelki kényszer, hogy épp az ő nemzedéke szívesen választ regény-témául személyes, szubjektív életanyagot: a genéziskeresés fő gondja e azoknak, akik sokat küszködnek, vagy a meg-
hittebb, vallomások első személyű előadás csalogatja őket erre a területre: így találkozott lélek és műfaj Werther idejében is... Töröknek a régebbi stílus mégis jobban kezére áll; cinizmusával itt nem volna mit kezdenie, mert önmagával szemben nem hinnék el s érzelmessége — mely nála azzal igen jól megfért — önfegyelme ellenére is lágyulásra, hajló, a kettő együtt pedig — legnagyobb erőssége, mely oly jellegzetes színekkel vonta be alakjait s annyira rávalótt sajátos emberlátására — itt, az önmagában Istent kereső zarándok szájában, néha hamis tónusra vezet. Éppen úgy igaz azonban az is, hogy két vaskos kötetéből egy kis kötetnyi valódi, eleven invencióból fakadó és életfízó szép lapot: a jellemzőség telitalálatait lehetne kiválasztani.

Hencze Béla

SOÓS LASZLÓ: AZ ALMIERI-TRIO.
(Regény, Franklin-Társulat kiadása.)

Ez a könyv a cirkuszok világának költeménye. Az elcsépelte artista drámák kötelezően zuhanással végződő filmremségei után Soós László ezt a témát csodálatos magasságba, valóban, a fűrészpor és a háló felett szinte mennyei magasságban suhanó csupa-ideg éteri testek világába emelte. Kétségtelenül az átélő lírájával érzékelteti nekünk ezt a különös és megközelíthetetlen félembérfélállat-félisten társadalmat, s a cirkusz embereivel nemsokára olyan viszonyba kerülünk, amilyenbe az emberiesített állatmesék átélésekor jutottunk, gyermekkorunkban. Mintha a cirkuszista-élet *Dzsungel-Könyvét* olvasnók, melynek épen-
penűgy megvan a maga jó öreg Mauglija, Baloo ja és Bagheera-ja, mint a közismert Kipling-regénynek.

Csak ott a hiba, hogy a visszaemlékezés kódében ezek a bizonyára változatosízü egyéniségek egymásbafolynak és elsemlegesednek. Annyira nem tudjuk

Könyvek és írók

őket megkülönböztetni egymástól, mint ahogyan nem igen lát különbséget kínai és kínai között az európai ember. Lehet ugyan, hogy azonos nevelés, azonos életforma sablon-életeket teremt; ebben az esetben azonban elég lett volna egy-két alakot kiemelni s azzal disszertáltatni az artistaság lélektanáról. Vagy pedig olyan cselekményt kellett volna gomolyíttatni, melyből az artista sors minden különösebb rávilágító magyarázkodás nélkül — nyilvánvaivóvá válik. Az sem lett volna a regény ártalmára, ha az író hallatta volna egyes elsőszemélyben a maga hangját s memoárszerűen beszélt volna élményeiről. Így azonban háromnégy ikerszemélyben találkozunk vele a könyv nagyszerű, leírásokban gazdag oldalain — mintha valamilyen osztódás esetével állanánk szemben. Ebből a sématisztikus típusvilágból azonban annál elevenebb színekkel ragyog ki Crock és Chevalier feledhetetlen figurája.

Mindezek felett vannak a könyvek olyan értékei, melyekről csak a legmagasabb lelkesedés hangján lehet beszélni. A színes, édes keserű artista élet, a bebarangolt városok ízének érzékeltetése, illatoknak, színeknek és ízeknek bravuros hangulattá való keverése — ezt tarthatjuk a nőiesen elfinomult hangú író legerősebb tulajdonságának. Kár viszont, hogy első regényében nem ért el addig a nyelvi nivóig, melyen mindezeket nem a bántó, zavaró mellékmondat-labirintusok és magyartalan mondatismák igénybevételével kellene kifejezze.

Jékely Zoltán.

ANDRÉ MALRAUX: HÓDÍTÓK. (Les Conquistadors. Németh Andor fordítása. Bpest.)

A Goncourt-díjas, alig féltizede közismert, fiatal francia regényírónak alighanem ez a legérdekesebb könyve, pedig nem is regény: napló. Minket, mióta az erdélyi református egyház Mandzsuriában kezdett missziót, különösképpen érdekel, mert színhelye Kanton és Hongkong s a Távolkeletnek éppen azokon a problémáin villózik végig itt-ott rapszódikus vonalvezetése, melyeknek ütközéspontja ma leginkább Mandzsukó és az évtizedes csatater: Dél-Kína.

Az író, mint a főhős, Garin kantoni propaganda-népbiztos barátja, éppen a legkritikusabb időben, a kantoni és hongkongi angolelleses sztrájk és bojkott idején utazik ki régi barátjához, a hódító orosz bolsevizmus előretolt bástyájához s a mellette töltött napokat adja e könyvében drámai vetítéssel. Garin mellett pár vonással annak a Borodinnak is megvillan az arca, akit a brit világimperializmus aláaknázására küldött Stalin Kínába. Bár e törekvés ma se pihent el, a remélt eredményt nem tudták elérni. E könyvből látjuk azonban, hogy mennyire hajszálnyira megközelítették nem egyszer. Az angolok kínai fellegrárát, Hongkongot csaknem megbénították, amit pedig a vergődő kínai népben elhintettek, még sokáig fog keserű gyümölcsöt teremni.

A könyvet lehetetlen megérteni és élvezni bizonyos előismeret nélkül nem csak azért, mert a szerző igen ritkán magyaráz, legtöbbször csak rögzít (igaz, ezt aztán mesteri kézzel), hanem sokkal inkább, mert az események gyökere legtöbbször visszamegy egészen Sun Yat Sen 1911-i forradalmához s az itt egészen új világításban bemutatott Kuomintang-mozgalomhoz.

A hányódó emberek könyve ez, a szármalmas hódítóké. Köztük a legtragikusabb s minden szertelensége, vadsága, kegyetlensége mellett is rokonszenves, mert mélyen emberi, a Garin élesen megrajzolt alakja. Ezen a ponton az egyébként nyilvánvalóan tárgyilagos és hűségre törekvő író nem tudott érdektelen távoli szemlélő maradni s talán a népbiztos szájába adott megkapó és drámai erejű gondolatok közül is nem egy az ő lelkében fogant. A könyv szerencsés ötvözet: lélekrajz-regény és frissen metszett kép a titokzatos, százarcú Kína életéből.

H. J.

ARVI JÄRVENTAU: KIS FALU A VILÁG VÉGÉN. (Budapest, 1938. Királyi Magy. Egyetemi Nyomda kiadása.) Ez a regény már tárgyánál és írójának személyénél fogva érdeklődésre tarthat számot. Ezt az érdeklődést fokozza a nagyon kifejező magyar cím.

Magyar ember ezt a regényt csak kedvező előítélettel veheti kezébe.

Az olvasás folyamán ez az előny gyengül. A könyv sok érdekes részletet nyújt ugyan arról a világról, amelynek festésére vállalkozik, egészben véve azonban mégsem ér célt, mert az írónak nincs meg az a mágikus adománya, amely a részlethatásokat organikus egésszé olvasztaná. Bebizonyul az is, hogy a részletek festésében hiányzik a művészi szelekció ösztöne, amely megóvná az író, hogy az érdekesel vegyesen érdektelen dolgokat is elmondjon. Így a mesének nincs belső feszültsége, amely ébrentartaná, ösztökélné az olvasó érdeklődését, de nincs elhithető ereje sem, mert nem nyújtja a művészi organizmus illúzióját, annak ellenére, hogy a mese keksége, egysége ellen kifogás nem emelhető. Ez a mű, amely pedig egy természeti népnek egészen sajátos kultúráját, legintimebb lelkiségét akarja megéreztetni, az életszerűségnek arra a fokára se mindig jut el, amelyet az általános emberi festése egy közepszerű alkotás számára biztosít.

Meglehetősen csalódottan tesszük le a könyvet. S ennek a csalódásnak oka nem csupán a regény közepszerűségében rejlik. Hozzájárul ennek erősítéséhez a kiadónak a mű fedőlapjára nyomott ajánlása is, amelyben nem átalják az író, Balzaccal, Flauberttel egybevetni, sőt, egyenesen „a világirodalom legnagyobbjai közé” sorozni be, úgyhogy a jóhiszemű olvasó joggal hiheti, hogy egy új Göste Berlinget vesz kezébe. Régen hozzászoktunk már, hogy újságjaink és folyóirataink szerkesztői minden aggodalom nélkül adják közre lapjaikban a saját személyüket dicséző cikkeket, s

hogy a kiadók agyondicsérik a portékát, amelynek liferálására vállalkoztak. De amikor az efféle jelenségek olyan fantasztikus méretben nyilatkoznak, mint a jelen esetben, akkor az olvasóban egy percre mégis csak feltámad a vágy a szellemi élet normális állapota után, és visszatartathatlanná válik az a gondolat, hogy az igazság ilyen fokú átmódosításának nem volna szabad megtörténnie.

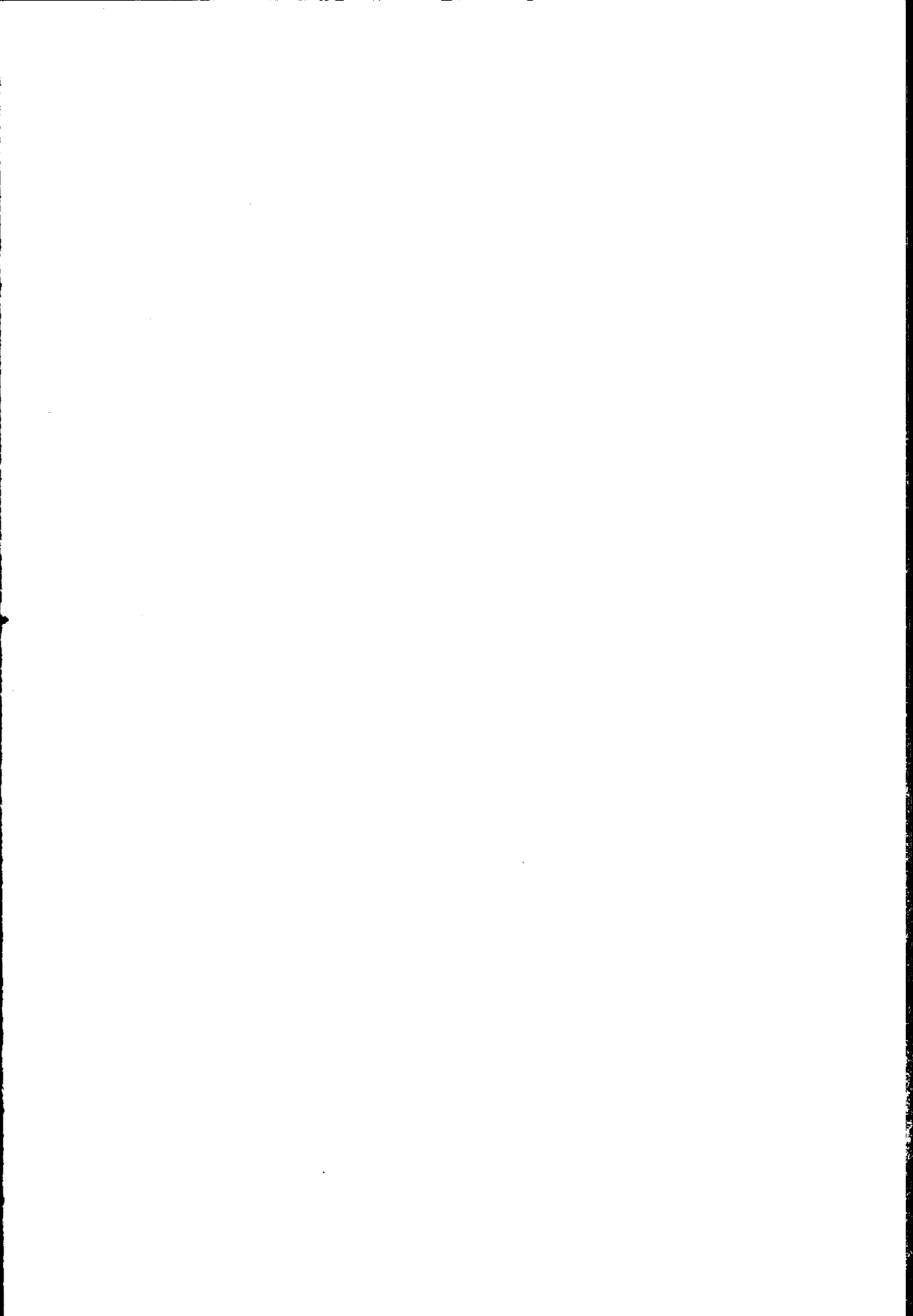
Fehér Gábor.

GAAL FERIKE JOLAN: MÓRA FERENC. (Budapest, 1938.)

Öt esztendővel ezelőtt halt meg Móra Ferenc, ezerkilencszázharmincnyégy február nyolcadikán. Amilyen csendes volt élete, olyan észrevétlen ásta el emlékét a hivatalos irodalom. Ő nem harcolt, érte nem harcoltak. Csak az szerette, aki a szerénységet szereti, csak azoknak írt, akik lelkükben és nem uniformisukban magyarok. Reális ember volt, mint minden nagy magyar költő. Mint Shakespeare: mosolygott az emberi gyarlóságon, nehogy sírni kelljen az emberi boldogtalanságon. De ez a mosolygás melegebb Jerome K. Jerome bármelyik mókájánál, bölcsesége sokszor mélyebb Thomas Mann humanizmusánál.

Csaknem öt ív terjedelemben, gondos összefoglalása Gaál F. Jolán tanulmánya annak, amit Móráról tudunk s ami már lassan átmegy a közvéleménybe. Ítéletei határozottak és biztosak. Regényelemzései jók, kár, hogy stíluselemzéseiben nem részletesebb s kevés ízelítőt ad. Az író szerette, amit leírt: átélte, nem túloz, de közvetlen, őszinte. Munkájának a Móra-kutatók hasznát veszik.

K. Á.

SYLVESTER

PROTESTÁNS SZEMLÉ

6

TARTALOM:

Révész Imre: **Az Ige bujdosói és a bujdosó Ige** ● Aale Tynni: **Pygmalion** (Képes Géza versfordítása) ● Tavasz Sándor: **Az egyház új felismerése a theológiában** ● Karner Károly: **A keresztyén egyházak sorsközössége** ● Sólyom Jenő: **Az iskolaügy az állam és az egyház viszonyában** ● Csengődy Lajos: **A Szentírás revíziójához** ● Muzsi Piroska: **A német nő a harmadik birodalomban** ● Juhász Géza: **Ki lát jobban?** ● Aale Tynni: **A sértő szó** (Képes Géza versfordítása) ● **Jelek és magyarázatok** ● **Könyvek és írók**

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
FŐSZERKESZTŐ: **MAKKAI SÁNDOR** FELELŐS SZERKESZTŐ: **KERECSÉNYI DEZSŐ**
FŐMUNKATÁRSÁK: **PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE, TÚRÓCZY ZOLTÁN**

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

PAP FERENC: Szabó Imre: Magyar sorskérdések — — — — —	327
URBAN ERNŐ: Gáncs Aladár: Serkenj fel, aki aluszol — — — — —	328
P. F.: Csekey Sándor: Amós próféta könyve — — — — —	329
MAKKAI LASZLÓ: Két könyv a középkorról — — — — —	330
SZABÓ ISTVAN: Südostdeutsche Forschungen — — — — —	332
K. D.: Magyar nyelvvédő könyv — — — — —	334
SZABÓ RICHARD: Magyar kereskedők és iparosok nyelvvédő könyve —	334
MAKAY MIKLÓS: Borbély László: Tengerre magyar — — — — —	334
K. D.: Illyés Endre: A felekezeti tanítóképzők — — — — —	335
ERNYEI GASPÁR: Alvinczy Géza: A fiatal Darányi Kálmán — —	335
L. M.: Kosztolányi Dezső: Szeptemberi áhítat — — — — —	335
SZABÓ RICHARD: Négy verseskötet — — — — —	335
H. B.: Két könyv a renaissanceról — — — — —	336

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, könyveket, folyóirat-cserepéldányokat a felelős szerkesztő címére (Budapest, VII., Lövdöde-tér 2. II. 1.) kell küldeni. Az előfizetés, megrendelés és szétküldés ügyeiben a kiadóhivatal (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.) illetékes.

A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk. Kéziratokat a szerkesztőség nem őrizz meg és nem küld vissza.

Minden közleményért írója felelős.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).

Felelős kiadó: Szabolcska László.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.

A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.

Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság Nyári Egyeteme Sárospatakon

1939. július 2-9.

A magyar protestantizmusnak mindeddig hiányzott az intézménye, melynek keretében a protestáns világi és lelkészi körök az egyház, a nemzet, a keresztyén életfolytatás és világnézet, a magyar protestáns kultúra kérdéseinek és tudományos életünk újabb eredményeinek megbeszélésére összegyűlhetnek volna.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság elhatározta, hogy ezt az intézményt megteremti és Isten segítségével évről-évre megrendezi nyári egyetemét. Az úttörő kísérlet megvalósításában segítségére sietett a sárospataki református főiskola s így az első protestáns nyári egyetemet a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság a sárospataki református főiskolával karöltve ezévi július hó 2. és 9. közt Sárospatakon rendezi meg.

A nyári egyetem célját, melynek megjelölésében lelkészi és világi értelmiségünk összeggyűjtése, problémáink együttes megvitatása, a két protestáns felekezet közös tennivalóinak felvázolása és a tudományos tájékoztatás a vezetősémpontok, mindennél jobban mutatja az alábbi munkaterv. Az előadások megtartására világi és lelkészi szakembereink egész sorát kértük fel s ez a névsor magában biztosíték arra nézve, hogy a nyári egyetem résztvevői a legavatottabb helyről a legidősebb kérdésekről kapják a tájékoztatást.

*

Sárospatak multjával kitörülhetetlenül belevéste nevét a magyar történelembe. Jelenében igyekszik méltó maradni dicsőséges multjához, s nagy erőfeszítéseket tesz ma is azért, hogy jövője felfelé íveljen.

Sárospatak multjának két gyújtópontja van: a Rákóczi-vár és a református főiskola. Nagysága akkor volt a legragyogóbb,

---

---

amikor ez a két gyújtópont — a körülmények szerencsés alakulása folytán — egygyólvadt.

A környező tanyavilág népével együtt ma is csak mintegy 12.000 lakost számláló község sohasem nagyságával, hanem értékeinek mélységével tudott vezetős szerepet játszani. Árpád-királyok, Perényiek, Rákócziak, Lorántffyak építő kezének dicsőségét hirdetik és biztonyságtévő életüknek emlékeit sugározzák a pataki vár és kastély porladó falai és hűvös termei. A főiskola híres növendékei és tanárai között hitvalló gályarabokat, Geleji Katona Istvánt, Besseney Györgyöt, Kazinczy Ferencet, Fáy Andrást, Tompa Mihályt, Kossuth Lajost vallhatja magáénak. A haladás és megőrzés szelleme mindig erőteljes egyensúlyban dolgozott e városka Petőfi által is „szent“-nek nevezett földjén.

Patak multjának két nagy értéke közül a főiskola az, amely négy százéves mult birtokában ma is töretlen vonalban halad Istentől kijelölt nemzetépítő útján. A teológiai akadémián a ma és a holnap igényei szerint nevelik igazi faluvezetőkke az új református lekipásztornemzedéket. A magyar lélekhez szabott munkatábori gondolat, a faluszeminárium, a népfőiskola és az új formában megalkotott regős cserkészmozgalom a pataki teológia munkaközösségében érlelődött először valósággá.

A gimnázium országsszerte egyedülálló angol ágazatával, folyton épülő internátusi rendszerével (Angol Internátus, Humán Internátus, Teológiai — és Kis Internátus) minden rendű korszerű nevelői igényt igyekszik kielégíteni, a tehetséges, de szegénysorsú tanulók sokirányú támogatásával pedig egyre hathatósabban működik azért, hogy minél több elkallódásra ítélt igaz magyar értéket mentsen meg. A főiskola könyvtára 73.000 kötet könyvével — köztük 190 drb műcím! — és 3.000 becses kéziratával az ország legértékesebb hasonló természetű gyűjteményei között foglal helyet.

A magyaros renaissance-stílusban épült ref. tanítóképzőintézete kitűnő nemzetnevelői munkának ad helyet ma is.

Sárospatakot, ezt a bodrogsági Athént, földrajzi fekvése, levegője, békés nyugalomjellege pompás üdülő- és nyaralóhellyé teszi. Egyre többek figyelme irányul az egész országban Sárospatak bájos, és változatosság szempontjából a Mátra és a Bükk tájaival vetekedő hegyvidékére, kirándulóhelyeire, a községet ketészelő Bodrog virágzó partfürdőletére, a község környékén bőségesen termő kitűnő szőlőre, gyümölcsre. A község népi fazekasipara s európai híru malomkőgyára ma is figyelemreméltóan dolgozik.

Regi bástyafalmaradványok, századokat látott ütött-kopott falú gótikus templom, történelmet lehelő szobrok, emléktáblák és domborművek, multról mesélő és jövőbe néző nevelői erőfeszítéstől duzzadó intézmények, diákemlékektől zsongó ősi iskolakert fái között pihenést, üdülést talál és új erőt merít a mai élet minden magyarja, aki a megszentelt multat, a becsületes jelent és a biztató jövőt együtt szereti látni.

*

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság és a sárospataki református főiskola szeretettel hív és vár minden érdeklődőt.

A nyári egyetem munkarendje

Július 2-án d. e. 10 órakor megnyitó istentisztelet. Imádkozik: *dr. Kovács Sándor* ev. püspök, prédikál *Farkas István* ref. püspök. Utána a nyári egyetemet megnyitja *Kapi Béla* ev. püspök. A vendégeket üdvözli: *dr. Mátyás Ernő* sárospataki teológiai professzor.

ELŐADÁSOK:

Luther.

Előadó: *dr. Wiczian Dezső*, egyetemi tanár, Sopron.

Kálvin.

Később felkérendő előadó.

Magyar református egyháztörténelem.

Előadó: *dr. Soós Béla*, ref. lelkész, egy. m. tanár, Debrecen.

Magyar evangélikus egyháztörténelem.

Előadó: *dr. Kovács Sándor*, ev. püspök.

A mai magyar protestantizmus helyzetképe.

Előadó: *dr. Schneller Károly*, jogakad. tanár, Miskolc.

Keresztyén világnézet és a mai református teológia.

Előadó: *dr. Nagy Barna*, teológiai tanár, Sárospatak.

Keresztyén világnézet és a mai evangélikus teológia.

Előadó: *Szabó József*, evangélikus lelkész, Győr.

A magyar református egyház megújulása és a belmisszió.

Előadó: *Pap Béla*, ref. lelkész, Vác.

A magyar evangélikus egyház belső missziója.

Előadó: *Urbán Ernő*, honvédlelkész, Budapest.

A magyar református egyház létkérdései.

Előadó: *dr. Vasady Béla*, egyetemi tanár, Debrecen.

A magyar evangélikus egyház létkérdései.

Előadó: *Scholtz László* vallástanár, Budapest.

A magyar protestantizmus nemzeti feladatai.

Előadó: *dr. Karner Károly*, egyetemi tanár, Sopron.

Magyar protestánsok Romániában.

Előadó: *dr. Járosi Andor*, ev. lelkész, Kolozsvár.

A visszatért magyar protestánsok.

Előadó: *Varga Imre*, ref. lelkész, Rimaszombat.

Magyar protestantizmus és magyar irodalom.

Előadó: *dr. Kerecsényi Dezső*, tanár, Budapest.

Szellemtörténet és protestantizmus.

Előadó: *dr. Joó Tibor*, egy. m. tanár, Budapest.

Magyar protestáns egyházi zene.

Előadó: *Gárdonyi Zoltán*, tan. képzői tanár, Sopron.

Magyar protestáns egyházművészet.

Előadó: *dr. Csabai István*, múzeumi tisztviselő, Budapest.

Magyar protestantizmus és magyar filozófia.

Előadó: *dr. Bartók György*, egyetemi tanár, Szeged.

Protestantizmus és magyar nemzeteszme.

Előadó: *dr. Deér József*, egyetemi tanár, Szeged.

Külföldi kapcsolataink.

Előadó: *dr. Incze Gábor*, hitoktató-igazgató, Budapest.

Politikai nemzet — népi nemzet.

Előadó: *dr. Mályusz Elemér*, egyetemi tanár, Budapest.

Nagymagyar és kismagyar történetiszemlélet.

Előadó: *dr. Istványi Géza*, levéltári tisztviselő, Budapest.

Bornemisza Péter.

Előadó: *dr. Schulek Tibor*, honvédelekész, Budapest.

Népünk társadalmi helyzete és az egyházi falumunka.

Előadó: *dr. Ujszászy Kálmán*, teol. tanár, Sárospatak.

Sárospatak falumunkája.

Előadó: *dr. Szabó Zoltán*, teol. tanár, Sárospatak.

Sárospatak nemzetünk és egyházunk történetében.

Előadó: *dr. Marton János*, teol. tanár, Sárospatak.

Július 9-én d. e. 10. órakor záró istentisztelet. Imádkozik: *Darányi Lajos* ref. lelkész, prédikál: *Turóczy Zoltán* ev. püspök. Utána záróünnepély műsorral.

Az előadások d. e. 9. és 12, d. u. 6 és 8 óra közt tartatnak. Az előadások közül többet megbeszélés követ.

A szabadidőben: Sárospatak megtekintése és kirándulások a radványi kastélyhoz, Tokajhegyaljára, a főiskola birtokára stb. Július 10. és 12. közt külön, helyszíni jelentkezés alapján nagyobb kirándulás rendeztetik Ruszinszkóba.

A nyári egyetemen való részvételre levélben jelentkezni lehet: Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Budapest, Kálvintér 8. Részvételi díj (szállás 2 és 3 ágyas szobákban, napi háromszori bőséges étkezés, strandhasználat stb.) személyenként 35 pengő. Jelentkezési határidő: 1939. június 20. Egyúttal a részvételi díj is beküldendő a 4170. számú postacsekkszámlán, megjelölve rajta, hogy „Nyári egyetem“.

Az Ige bujdosói és a bujdosó Ige

(Huszár Gál, Szenczi Molnár Albert és Komáromi Csipkés György szobrainak a Tisza István tudományegyetem előtt végbement felavatásakor, 1939. április 27-én.)

Egyetemünk kapuja elé három bujdosó érkezett. Nem megpihenni jöttek ők ide. A pihenést addig sem ismerték, amíg testi valójukban jártak e földön. Szobraiknak tehát szintén nem lehet az a rendeltetése, hogy mintegy sírkő gyanánt végleg lezárják e bujdosók pályafutását: megrögzítsék tisztos emléküket mindenki számára láthatóan és maradandóan, de ezzel mindjárt át is utalják őket a valóságos életből a nemzeti kegyelet előkelő, de hideg és kriptaszagú múzeumába. Nem, ezek a szobrok nem sírkövek, ezek a bujdosók nem pusztá kegyeleti tárgyak. Ha azok volnának, kissé különösen hatna most itt az a közismert tény, hogy hármuk közül kettőnek egyáltalán nem ismerjük földi arcvonásait, sőt még a harmadiknak, Szenczi Molnár Albertnek két ismert portrait-jához sem nagyon kötötte magát az alkotó művész képzelete. Így van ez jól. Huszár Gálnak, Szenczi Molnár Albertnek és Komáromi Csipkés Györgynek nem ezek az igazi szobrai. Ezek a művészi alkotások nem személyek arcvonásai, hanem a személyeket mozgató Eszme útjelzői. A bujdosók megérkeztek az Egyetem kapuja elé s itt nem pihenni akarnak, hanem másokat is magukkal vonni örök bujdosásukba, az Eszme útjára. S miközben hivatgatnak, egyúttal azt is megmutatják, melyek az ő *igazi* szobraik.

A Huszár Gál igazi szobra nem messze van ide: ha jól szénézünk, csaknem idefehérlük nyugat felől, a tavasz friss lombjai közül. Ez a szobor nem más, mint a legrégibb olyan magyar könyvsajtó, amely keletkezése óta mind e mai napig szakadatlan folytonosságban fennáll: Debrecen szabad királyi város és a tiszántúli református egyházkerület könyvnyomda-vállalata. Ennek a vállalatnak a Huszár Gál 1561-ben itt megtelepedett vándorsajtója volt a magva. Közel négy század folyamán — oly viszontagságok között, amelyekben más hazai könyvsajtónak aligha, még külföldinek is a lehető legkevesebbnek volt annyiszor és oly huzamos ideig része — ez a kis mag terebélyes fává nőtt s gyümölcssei meggazdagították, ma is szakadatlanul gazdagítják a debreceni s az egész magyar művelődést. De a bujdosó reformátor hányatott életének csak rövid átmeneti állomása volt Debrecen. Ha olykor az üldözés békén hagyta is, a szent nyugtalanság akkor sem engedte pihenni. Isten ígéje volt rábízva, azt kellett hirdetnie egyformán rettenthetetlen bátorsággal a főúri oltalom alatt éppúgy, mint a börtön árnyékában. Vándorsajtója is igehirdetésének eszköze volt. Amikor a magyar ólombetűk, ezek a „néma prédi-

kátorok“, Huszár Gálnak s egynéhány reformátorlelkű bujdosó társának vezérlete alatt először kezdik meg hódító útjukat széles Magyarországon, akkor az útjukon az Evangélium fénye világít: Isten gondolatait tolmácsolják híven, bátran és alázatosan. A magyar sajtó, ez első, hősi korszakában, az örökkévalóság hírmondója volt a magyar lélek számára. Még amikor polémikus formában csattantak is el ezek az üzenetek az egymással szembenálló vallási pártok között: akkor is fölfelé irányították a magyar lélek szemét, nem pedig lefelé, alantas emberi érdekek és indulatok ingoványos gőzkörébe. Huszár Gál, az Ige bujdosója, az alázatos nyomtató prédikátor, aki magát legörömbösebb Gallus Anaxiusnak, „méltatlan Gál“-nak írta, azt mondja ma nekünk, s azt fogja mondani ezután is mindig, ezzel az ércjellel és még inkább élő szobrával: a magyar sajtó legyen mindig méltó a kezdetéhez; tudjon vállalni üldöztetést is a meggyőződés szentségéért; legyen akármily éles, de foltalanul tiszta kard, ne pedig mérgezett vagy szennyezett gyilkos; és a törvénye csak *egy* paragrafusból álljon, abból, amelyet nem teljes és negatív formában Deák Ferenc fejezett ki, így: „*Hazudni nem szabad*“, — pozitív és teljes formában pedig Pál apostol, így: „*Követni az igazságot szeretetben.*“ (Eféz. 4: 15 a.)

Az Ige másik nagy magyar bujdosójának — talán a legnagyobb peregrinusnak, akit valaha is hátán hordott e föld — Szenczi Molnár Albertnek zengő szobor az igazi szobra: a magyar zsoldároscopyv. Valahol csak az öt világrészbe szétszórt magyar reformátusok ajkán megzendül a „Perelj, Uram, perlőimmel“, a „Mint a szép híves patakra“, „Az Isten a mi reménységünk“, vagy a „Tebenned bízunk eleitől fogva“: ott mindenütt megvillan valahonnan a felhők mögül ennek a kopottruhás, rongyoscsizmájú, ritkán jóllakott, de még ritkábban rosszkedvű, keménykötésű és hallatlanul rugalmas magyar vándornak tüzes bogárszeme: „Nem éltem hiába!“ Hiszen nem adott ő ezekben a zsoldárversekben minden ponton tökéletes művészi teljesítményt — talán ezt is tudott volna adni ez az igazán művészelkű ember, ha nem száz nap áll mindössze rendelkezésére a százötven zsoldár lefordításához —, de *többet* adott a pusztá művészetnél: a magyar lélek bibliai hitének, áhíthatának, bűnbánatának, jajszavának, szent győzelmi mámorának és örök reménységének mélyen, teljesen és gyönyörűségesen magyar megszólaltatását, addig a magyar költészet előtt ismeretlen művészi formák gazdag regiszterében. Könnyebben, üdében, boldogabban szárnyalóvá tette ezzel a hívó magyar szíveknek a Szentháromság egy Istenhez dalban zendülő imádságát, de ugyanakkor áthangszerelte az egész magyar költészetet: Aranynál, Adynál, — hogy a régebbiekről s a kisebbekről ne is szóljunk —, de még a magyar népdal szöveg-, forma- és dallamkincsében is minduntalan megzendül egy-egy csodálatosan mély húr, amelynek származása rejtély volna, ha nem tudnók, hogy a Szenczi Molnár Albert hárfájáról került oda. Őneki ez volt a legfőbb és legeredményesebb igehirdetése. Mert

ő is az Igéért bujdosott és minden egyéb, néha szeszélyesen szétágazni látszó, valójában egy nagyszerű belső rendszertől összetartott munkásságát az Evangélium terjesztésének, a bibliai hit megerősítésének szolgálatába állította magyar nemzete számára. Őt már nem üldözte senki — legföljebb néhanapján a hitelezői —, de annál jobban emésztette és korbácsolta a belső tűz, a mérhetetlen sóvárgás a magyar léleknek, a magyar szellemnek s a magyar jellemnek az Ige fényében való megnevelése, megművelése, meggyarapítása, megedzése után. Ezért hordta haza a külföldről magyarjainak fáradhatatlanul mindazt, amit erre a célra ott alkalmasnak talált: ezért végez egyszerre nyelvművelő és hitvédő munkát, ezért tanít egyszerre imádkozni, énekelni, meg helyesen és szépen írni és szólni magyarul — az utóbbit úgy, hogy a vallási viták legfélelmesebb izzása közepett még a Pázmány Péter magyar lelke is örülni tud neki. Az evangéliumi hit és a nyugat-európai művelődés minden értéke legyen tulajdonává a magyarságnak is — de törülmetszett, ízes magyar módon és formák közt legyen tulajdonává: erre tette föl az életét ez a zsoldáros bujdosó és ezt valósította meg legszebben és legmaradandóbban éppen Psalteriuma által. Az európai magyarság eszméje, amelyben az európaiság és a magyarság legmélyebb és legerősebb összekötő kapcsa az evangéliumi hit egyetemessége: Szenczi Molnár Albert ezt hagyta örökül nemzetének. *Ezért* mindannyian adósai vagyunk — azok is, akik nem tőle tanulták az Istent magyarul dícsérni.

A bibliafordító Komáromi Csipkés Györgyre, személyét és személyes életsorsát tekintve, nem talál a „bujdosó“ jelző. Az élete delén sírbadóltnek jóformán az egész férfimunkája, ötven életévéből éppen huszonöt, egyvégtében itt folyt le Debrecenben, előbb tanári, majd lekipásztori katedrában. Ő éppenúgy az ország másik feléből került ide, kizárólag személyes kiválóságai alapján, mint Méliusz Péter, és éppenúgy elsősorban a debreceni Kollégium és gyülekezet odaadó szolgálata vette igénybe és égette el korán őt is, mint nagyszerű elődjét. Éppen a kettejük halála közé eső évszázad (1572—1678) folyamán mélyült el és szilárdult meg a debreceni református lélek s lett egy további másfél századon át öntudatosságban és erőben minden mást felülmúló hordozójává és védelmezőjévé a magyar református gondolatnak. S ennek a negyedszázadon át egy helyben működött nagyszerű tudósnak és igehirdetőnek élő szobrává mégis egy bujdosó könyv lett: bibliafordítása. Debrecen városa — nem hiába van benne még a címerében is a teljes Szentírás! — a kuruc korszak borzalmas megpróbáltatásaitól sujtottan és vérevesztetten is, közel 34.000 forintot, akkori időben ily célra európai viszonylatban is fantasztikus összeget, áldozott a korának legmagasabb tudományos színvonalán álló új bibliafordítás megjelenéséért. Ettől a fordítástól Debrecen városa és egyháza a külsőleg egyre nehezebb helyzetbe jutott protestáns magyarságnak lélekben való újabb fölerősödését várta, mert ez az új fordítás sokkal olcsóbban és sokkal több pél-

dányban lett volna forgalomba hozható, másfelől pedig sokkal inkább a kor magyarjainak nyelvén szólt volna, mint száz évvel azelőtt megjelent tisztos elődje, a Károlyi Gáspár-féle. De a szent álmom, melynek megvalósulásáért egy nagy és hívő magyar tudós a legnemesebb életmunkáját, egy nagy és hívő magyar város pedig a legnemesebb áldozatát adta oda, nem teljesülhetett. Istennek megújultan zengő magyar igéjét olyanok, akikben, Pál apostol szava szerint, volt ugyan „Isten iránt való buzgóság, de nem megismerés szerint való, mert az Isten igazságát nem ismervén és az ő tulajdon igazságukat igyekezőkkel érvényesíteni, az Isten igazságának nem engedelmeskedtek“ (Római levél 10: 2—3.) — számkivetésre és bujdosásra kárhoztatták, sőt a kinyomott példányok háromnegyed részét pincebörtönre, majd tűzhálalra ítélték. Mire a fordítás, egy megváltozott vallásfelekezeti légkörben, megmaradt példányaival, több mint egy századdal az elkészülte után forgalomba volt hozható, akkor már, nyelvünk addig megtett s akkor küszöbön álló újabb fejlődése következtében eleven és ható magyar írásból irodalmi ereklje lett. De Komáromi Csipkés Györgynek ez a bujdosó könyve még ebben az állapotában is *élő* szobra: hite és tudománya, lelki magyarsága és lelkipásztori biztonságtevő készsége egész nagyságával benne van, egész erejével, fényével és forráságával benne lüktet.

Ez az ércszobor itt, amelyik az ő nevét viseli, a többivel együtt csak jel és emlékeztető. A másik kettő, a Nyomatatóé és a Zsoltárosé azt jelenti, hogy Isten igéjének mindig voltak és mindig lesznek bujdosói Magyarországon, éppúgy, mint egyebütt; amikor Krisztus szól: „Kövess engemet“, akkor az engedelmes tanítványi lélek megy utána s nem érdekli többé a fészek és a barlang problémája; hiszen „az Ember Fiaának sincs hová fejét lehajítani“. A Bibliafordító jelképes szobra ellenben arra figyelmeztet, hogy Magyarországon és a keresztyének nevezett egész világban *magának az Igének nem szabad bujdosóvá lennie*: nem máglyán kell elégnie, hanem öneki kell a szíveket fölgyujtania, nem pincében kell elrothadnia, hanem öneki kell megóvnia az emberéletet a máskülönből elkerülhetetlen rothadástól.

Mind a négy szobor* pedig együtt arról beszél és fog beszélni, amíg csak itt állanak és velük együtt a Tisza István egyeteme áll, hogy a magyar szívek és a magyar elmék meghódolása a Bibliában szóló Szentháromság egy Isten előtt, nem vallásfelekezeti érdek, hanem emberi és magyar lét- és életügy. Nem arról van szó, hogy minden magyar ember *ugyanegy* templomban imádja az Istent; arról van szó, hogy, ha ez a nemzet élni akar, olyan életet élni, amely „nem fajulva tengés, olesó időnek hasztalan soka“ akkor minden magyar ember *imádja* az egy igaz Istent, fogadja el Őt Megváltójának a Jézus Krisztusban és bízza rá magát Szent Lelke vezetésére.

* A negyedik szobor, Méliusz Péteré, már régebben áll. Lásd a Protestáns Szemle 1934. évfolyama 331—334. lapjait.

Aale Tynni: Pygmalion

Arról van szó tehát, amit egyszer az ifjú Komáromi Csipkés György a legszomorúbb napok egyikén, Erdély és a Rákóczyház összeomlása idejében (1661. júl. 3.) oly hatalmas szóval és megrázó erővel prédikált a debreceni Nagytemplom szószékéről: „Nem igazi hazafiak és vértagadó magyarok azok“, akik látván hazájuknak és nemzetüknek ezt a szörnyű romlását, nem hullanak bűnbánólag a porba és a hamuba és nem térnek Istenhez. (IV. Centuria, 301. lap.).

Révész Imre

Aale Tynni: Pygmalion

*Pygmalion, Pygmalion —
a nagyravágyás örületbe visz:
lelket lehelni vágysz e kő-alakba?
Testet faraghat ember ujja is,
de tudhat-é lelket büvölni abba?
Vad vágjad, mester, hasztalan parázslík:
dermedt a szem, mosolyra nem derül,
meleg kék fényt nem gyújt semmi varázs itt
s lengő haj csillogása sem terül
e márvány-fürtökre, Pygmalion.*

*A kő-menyasszony ajka meg nem éled,
nem moccan, mosolyodra nem felel.
Meglásd, felőröl örült szenvedélyed,
mely kő-alaktól lelket követel.
Harcod hagyj abba hát, Pygmalion!
— Am csak suttoysz a büszke arcú lányhoz,
hiszed, hogy egyszer mozdul s átkarol.
A márványtest már gyötrelmet sugároz,
s néma ajakkal hozzád esdve szól:
„Szánj meg, eressz el Pygmalion!
Diadalod félig kivíva mostmár:
a kő-tagok szelíd összhangja zeng;
de, ki a kő lelkéről álmodoztál,
e lélekig nem jutsz el sohasem.“*

*S csak egyre küszködöl Pygmalion,
hő csókod a hideg ajakra hinted,
szomjas ujjad a szembogárra téved —
míg végre villan a fagyos tekintet
s a büszke márvány szenvedésre ébred.*

Finnből fordította: Képes Géza

Az egyház új felismerése a theológiában

1. A címben jelzett probléma beállításánál mindenekelőtt utalok Troeltschnek az ó- és új-protestantizmus megkülönböztetésére. Ő ugyanis élesen szembeállította a XVI—XVII. századok protestantizmusát és a XVIII—XIX. századokét. Amazt nevezte ó-protestantizmusnak, emezt pedig új-protestantizmusnak. Ennek a megkülönböztetésnek az a gondolat képezte alapját, hogy előbbi, még középkori ideológiájánál fogva, nem fejezi ki tisztán a reformációban rejlő felszabadító törekvéseket és nem fejezi ki a protestantizmus lényegét, csak az utóbbi, vagyis az új-protestantizmus, ennél fogva a protestantizmus lényegét és valódi szellemét az új-protestantizmusban kell keresnünk.

Ennek a megkülönböztetésnek a következtében Troeltsch az új-protestantizmus megvalósulását látja a felvilágosodásban és így a felvilágosodással együtt az új-protestantizmust tekinti a modern szellem forrásának. Elsősorban ennek a történetiszemléletnek köszönhetjük, hogy az egész múlt század folyamán, általánossá vált a renaissancenak és a reformációnak, a humanizmusnak és a protestantizmusnak az azonosítása; és hogy eltűnt a közöttük lévő minőségi különbségnek ismerete. Így olvadt bele a protestantizmus a modern szellembe, annyira, hogy annak különböző irányai között elveszett sajátos jelentése, de elveszett a jelentősége is.

Szükségképpen következménye lett ennek a történetiszemléletnek, hogy miután a protestantizmus azonos a modern szellemi irányokkal, sőt azoknak a leggyökeresebb kifejezése, az egész múlt század a protestantizmust és a reformációt, mint annak történeti alapját, *egyházmentes*, általános szellemi és világnézeti mozgalomnak tekintette. Eszerint a reformáció a vallásos élet, közelebbről a keresztyén vallásos élet reformációja, tehát a protestantizmus gyűjtőmedencéje minden vallási, általános evangéliumi, világnézeti és társadalmi reformgondolatnak.

Troeltschnek ezt a történetiszemléletét vallotta, kevés kivétellel, a múlt század valamennyi, főként liberális szellemű teológiai iránya. Alapos indokok alapján azonban szakított ezzel a mai, dialektikai, vagy reformátori teológiával.

A mai teológia felismerte, hogy a XVI—XVII. és a XVIII—XIX. századok protestantizmusa között valóban nagy törés ment végbe, de nem a protestantizmus javára, amint azt Troeltsch látta, hanem a kárára, mert az ú. n. új-protestantizmusban nem a reformáció lényege valósult meg, hanem a renaissance és a humanizmus által kezdeményezett modern szellem, a maga erkölcsi autonómiájával és individualizmusával.

A mai teológia felismerte, hogy a reformáció *nem egyház-*

mentes megújulás, nem *re-volúció*, hanem éppen *re-formáció*, és pedig az egyház *re-formációja*, azaz az egyház helyreállítása az eredeti apostoli egyház képére. Felismerte, hogy a reformátorokat „az egyház helyreállításának“ a gondolata irányította, ezért tuskodtak, küzdöttek és szenvedtek, különben, ha csak a saját vallásos életük reformjáról lett volna szó, talán megelégedtek volna a reformáció kényelmesebb, pl. az erasmista módjával. „Protestantismus protestiert nicht gegen, sondern für die Kirche“ — mondja találóan Barth. A reformáció tehát nemcsak nem rombolta szét az egyházat, de még csak nem is akarta azt mással helyettesíteni. A reformáció tisztán és világosan felismerte, hogy az egyház a Krisztus teste és teljessége, tehát a Krisztusban való élet, a keresztyén élet csak az egyházban lehetséges, a reformáció tehát egyházmentes vallásosságot, vagy éppen keresztyénséget nem ismert.

2. Az egyház új felismerése a mai *theológiában* azonban az Ige prioritásának a felismerésével kezdődik. A mai *theológia* felismerte, hogy a reformáció nem lett volna reformáció, ha közvetlenül magának az egyháznak a reformációjából indult volna ki. A reformátorok nem az egyház reformációjának a szükségéből indultak ki, hanem *eljutottak* ennek a szükségnek a felismeréséhez. Miután felismerték az Ige feltétlen elsőbbségét, az Ige alapján ismerték fel az egyház reformációjának a szükségét.

A reformáció lényegének az ismeretéhez hozzátartozik annak az ismerete, hogy míg a római egyház az egyházat, pápájával és hagyományával fölébe helyezi a Szentírásnak, addig a reformáció a Szentírást, amelyben a Szentlélek bizonyágtétele által hangzik az Ige, fölébe helyezi az egyháznak. Ebből következik, hogy a Szentírást, a római egyházban nem lehet másképpen értelmezni, csak amint azt a pápai tekintély megszabja; itt tehát az Igét hozzá kell igazítani az egyházhoz. A protestantizmus azonban azt követeli, a reformációnak megfelelően, hogy az egyházat folytonosan hozzá kell igazítani az Ige feltétlen isteni tekintélyéhez. Ez a magyarázata annak, hogy pl. a Helvét Hitvallás nem az egyház, vagy nem a hit értelmezéséből indul ki, hanem a Szentírás értelmezéséből, és abból a kérdésemből, hogy mennyiben tekinthető a Szentírás Isten igaz beszédjének és melyek az Írás magyarázásának igazi ismérvei.

Az Ige feltétlen elsőbbségéből következik, hogy a reformációnak megfelelően, a mai *theológia*, mint valóban reformátori *theológia* az egyházat úgy tekinti, mint a hit tárgyát. „Hiszek egy közönséges, keresztyén Anyaszentegyházat.“ Az egyházat tehát nem szociológiai, hanem valóban *theológiai* szempontból nézi. Az egyház nem organizáció, hanem organizmus. Organizáció ott van, ahol az emberek együtt valamit akarnak. Az egyházban nem emberek akarnak valamit, hanem Isten munkálja a maga akaratát. Még akkor is helytelen az egyházzal való felfogásunk, ha az egyházat olyan emberek társaságának nézzük, akik komolyan keresztyének akarnak lenni. Az egyház semmiképpen sem ered em-

berek kezdeményezéséből és nem tartozik hozzá az emberi kockázat-vállalás.¹

Az egyházat Isten a tulajdon vérével szerzette (Ap. Csel. 20: 28). Az egyház eredete nem a földön, hanem a mennyben van; abban a „szent hívásban“, amely Isten „végzése és kegyelme“ szerint történt (tehát nem a mi cselekedeteink szerint) s amely adott nekünk a Krisztus Jézusban, „örök időknek előtte“ (II. Tim. 1: 9.). Az egyház tehát a „kihívottak“, vagy az „összehívottak“ közössége; azoknak a gyülekezete, akiket Isten „a sötétség hatalmából“ szabadított ki ezzel a hívással s átvitt az ő szerelmes Fiának országába (Kol. 1: 13.).

Ha még közelebről nézzük az egyház kérdését, meg kell látnunk, hogy nem úgy áll a dolog, mintha előbb lettek volna az egyes kihívottak, tehát mintha előbb lettek volna az egyes keresztyének s azután ezeknek a summájából lett volna az egyház. Előbb volt a Krisztus személye, amelybe beleplántáltattak az elhívottak, akik tehát Krisztusban és Krisztus által alkotják az egyházat. Az egyház a Krisztus teste és teljessége (Ef. 1: 22—23.), a Krisztus organizmusa. Amiképpen az ember nem egyes tagoknak a summája, mert azokból akárhogyan is adjuk össze, nem lesz ember, hanem csak akkor, ha megelőzi azt az Én, a személy, amely az egyes tagokat összefogja, éppenúgy az egyházban is az egyes tagoknak nincs elegendő erejük ahhoz, hogy olyan organizmussá váljanak, aminő az egyház, hanem meg kell előznie ezeket a Krisztus személyének magasabb ereje, hogy ez az egység létrejöhön. Ez az értelme annak a reformatori tanításnak, hogy mi nem pusztán magunkban, hanem Krisztusban hívattunk el és választottunk ki. Egyházat a világon senki nem alapíthat, hanem egyedül Krisztus, mert egyedül ő az egyháznak a szubsztanciája, ő az alapja, a feltétele, de ő az oka is.

A hit által vallott emez egyház-kép láthatatlan, mert láthatatlan ennek az organizmusnak a Feje is, maga a Krisztus, azonban láthatóvá válik az igehirdetés és a hitvallás által. Ezeknek a funkcióknak a gyakorlásával a láthatatlan egyház kilép az elrejtettségéből s az, ami eddig a hit tárgya volt, a szemmel való látás tárgyává lesz. Így bontakozik ki szemünk előtt a földi formába öltözött egyház.

Ha így áll a dolog, nézhetjük az egyházat szociológiai szempontból is, mint történeti-társadalmi alakulatot. Néznünk is kell, mert Isten azt akarja, hogy a választottjait az igehirdető egyház által tartsa fenn. Azonban ennek a földi egyháznak is az eredete a mennyben van, a Feje ennek is Krisztus, tehát a szubsztanciája nem emberi akaratból származik és nem emberi kezdeményezésből ered. A földi egyháznak sokfélesége sem engedi meg nekünk, hogy lemondjunk arról a hitről, hogy *csak egy az egyház*. „Credo Sanctam Ecclesiam Catholicam, Sanctorum Communionem. Et quam semper unus modo fit Deus, unus Mediator Dei et hominum

¹ Ralf Luttor: Neutestamentliches Wörterbuch.

Jesus Messias, unus item Gregis universi Pastor, unum huius Corporis Caput, unus denique Spiritus, una Salus, una Fides, unum Testamentum vel Foedus, necessario consequitur, *unam dumtaxat esse Ecclesiam*: quam propterea Catholicam nuncupamus, quod fit universalis, et diffundator per omnes mundi partes, et ad omnia se tempora extendat, nullis vel locis inclusa vel temporibus (H. Hitv. XVII:1—2).“ Ennek megfelelően valljuk és tanítjuk, hogy az egyetlen, láthatatlan Anyaszentegyház az, amely betérjed ebbe a földi világba és ennek bűnös viszonyai között az egyházak sokféleségében jelentkezik, de minden egyház csak abban a mértékben egyház, amely mértékben résztvesz a láthatatlan Anyaszentegyházban, annak Fejét, a Krisztust vallja és mint az ő teste, az ő teljességét szolgálja.

Ez az egyház jelentésének új és mindig új felismerése a mai reformátori theológiában.

3. Az egyház jelentésének ebből az új theológiai felismeréséből következik az egyház életének a megítélése.

A továbbiakban induljunk ki Pál apostolnak abból a tanításából, amelyet a Kolossébeliékhez írt levele 1:24-ben olvasunk, aholis azt mondja: „Most örülök a ti érettetek való szenvedéseimnek, és a magam részéről betöltöm ami híja van a Krisztus szenvedéseinek az én testemben az ő testéért, ami az egyház.“ — Ezt a bibliai helyet semmiképpen sem szabad úgy értelmeznünk, mintha a Krisztus szenvedésének, a váltság szempontjából, valami híja lenne, mintha az kiegészítésre szorulna. Ellenkezőleg az ő szenvedése az elérhető emberi szenvedések maximumát jelenti, az ő szenvedése páratlan, semmiféle szenvedés azzal össze nem hasonlítható. De viszont jelenti azt, hogy a Krisztus ellen viharzó gyűlölet és ellenséges indulat nem ért véget; a világ harca Krisztus ellen folyik tovább, tehát azok a szenvedések sem értek véget, amelyek a Krisztus elleni gyűlöletből következnek; ezeket a szenvedéseket is vállalniok és viselniök kell azoknak, akik a Krisztus testéhez tartoznak. Ez a híja a Krisztus szenvedésének mindaddig, míg az ő teste és az ő teljessége meg nem valósul, amikor ismét Isten lesz minden mindenekben.

Pál eme tanításának nyomán tanítjuk, hogy az egyházat úgy kell tekintenünk, mint a Krisztus életének a prolongációját ma és ebben a világban. Ha az egyház szubsztanciája Krisztus, úgy az egyház életének a vezérlő alánya is Krisztus, a Szentlélek által, tehát az egyházban Krisztus éli tovább az ő életét. Ha mint Krisztushoz tartozók szenvedünk, akkor a Krisztus tulajdon szenvedésében veszünk részt, mert Krisztus szenved velünk a bűn miatt s így valóban naponként Krisztussal együtt halunk meg a bűnre nézve és Krisztussal együtt támadunk fel az új életre nézve.

A szenvedés analógiájára mondhatjuk, kell mondanunk és tanítanunk, hogy az egyház minden tevékenységében Krisztus éli az életét. Csak az az élet nevezhető „keresztény életnek“, mind egyéni, mind közösségi megnyilatkozásában, amelynek alánya maga Krisztus. Megfelelően tanítja a Heidelbergi Káté a 32-ik

kérdésében. Azért vagyok keresztyén, mert hit által Krisztusnak tagja vagyok s így az ő kenetének részese. Ha Krisztus a mi legfőbb prófétánk, ki nekünk a mi válságunk felől az Istennek titkos tanácsát és akaratát tökéletesen kijelentette — mi azáltal veszünk részt az ő prófétai tisztében, hogy az ő nevét valljuk. Ha Krisztus a mi egyetlenegy főpapunk, aki az ő testének egyszeri áldozatával minket megváltott, érettünk könyörög és közben jár — mi azáltal veszünk részt az ő főpapi tisztében, hogy magunkat neki élő hálaáldozatul adjuk. Ha Krisztus a mi örökkévaló királyunk, aki minket Igéjével és Szentlelkével kormányoz és a nekünk szerzett válságban megtart és oltalmaz, — mi azáltal veszünk részt az ő királyi tisztében, hogy ebben az életben a bűn és a Sátán ellen szabad lelkiismerettel viaskodjunk, ez élet után pedig az örökkévalóságban Krisztussal minden teremtményen uralkodjunk. Azért neveztetünk tehát keresztyéneknek, mert élünk többé nem mi, hanem él bennünk a Krisztus és amely életet most testben élünk, az Isten Fiában való hitben éljük (Gal. 2: 20).

A keresztyén élet a Krisztusban való élet, a Krisztusban való élet pedig az egyházban való élet, mert ahol Krisztus van, ott egyház van és ahol egyház van, ott Krisztus van. Az egyház és Krisztus egymástól el nem választhatók. A keresztyén élet mindig a Krisztus organizmusában való élet, tehát a keresztyén élet Krisztus által mindig közösségi élet. A vallás lehet magánügy, a Krisztusban való hit és e hit által való élet sohasem lehet magánügy — tanítja Barth Károly. Amint ő mondja tovább: „Die Kirche ist die Existenzform des christlichen Glaubens, weil dieser der Glaube an den Einen ist, der für die Vielen gestorben und auferstanden ist.“¹

4. Az egyház jelentésének és jelentőségének a teológiában való új felismeréséhez tartozik az az igazság, amely az egyház tevékenységeire vonatkozik.

Az egyház az igehirdetés és a hitvallástétel által válik láthatóvá, lesz a láthatatlanból és az elrejtettből nyilvánvaló, ezek által lesz történetivé.

Az igehirdetés emberi szó és beszéd által történik, mindez azonban csak orgánuma magának a tulajdonképpeni igehirdetésnek, amelyet Krisztus a Szentlélek által végez a bizonyágtételben, kimondhatatlan módon. Az igehirdetés tulajdonképpeni alapja nem az igehirdető, hanem Krisztus a Szentlélek által. A Szentírásból vett textus tehát csak a Szentlélek által, a Krisztus közösségében lesz Ige, addig csak bölcs és igaz beszéd, amely egy értékes irodalmi dokumentumból van véve.

Az igehirdetést itt a legtágabb értelmében vesszük, amennyiben az egyház minden funkciója az Isten szent és igaz üzenetéről való bizonyágtétel.

A hitvallástétel sem más tulajdonképpen, mint igehirdetés.

¹ K. Barth: *Gotterkenntnis*, 1939.

A különbség a kettő között legfeljebb annyi, hogy míg az igehirdetés az Isten megszólítása és üzenete, addig a hitvallástétel felelet erre a megszólításra, de ismét csak Isten nevében, a Krisztus közösségében, a Szentlélek által. A látható egyház minden funkcióját úgy kell felfognunk, mint hitvallástételt. A kormányzás, az igazgatás, a törvénykezés és a törvényalkotás, el egészen az utolsó választásig, az egyházban mind hitvallástétel, mert mindezekben és ezek által megvallja a keresztyén egyház és a keresztyén ember a Krisztusban való hitét. Ha Krisztus a Feje az egyháznak, úgy a legmagasabb kormányzóhatóság gyakorlása közben is azzal a hittel és tudattal kell élnie minden alkotó tagnak, hogy az elnöki székben maga Krisztus ül, tehát az ő megbízottjainak, a legkisebb közigazgatási ügy intézése közben is Krisztusra kell hallgatniok, mert ha nem, az egyház megszűnik egyháznak lenni.

5. Hátra van még az a kérdés, hogy az egyház emez új theologiai felismerése mit jelent az egyház és a theologia viszonyában; milyen viszonyban van ma a theologia és az egyház?

A reformátori theologia az egyház és a theologia viszonyának kérdésében teljesen ellentmond a theologia vallástudományi felfogásának. Ezzel a felfogással szemben, amely a vallásos embert tette a theologiai tudomány tárgyává s ezért szívesebben nevezte magát vallástudománynak, a reformátori theologia, nevének megfelelően, a theologia egyedüli tárgyául Istennek önmagáról szóló kijelentését tette. Ezzel szükségképpen visszatért ahhoz az igazsághoz, hogy a theológiának a helye az egyház. Az egyházon kívül nincs theologia, viszont theologia nélkül nincs egyház.

A theologia egyházi tevékenység, mert a theologia is igehirdetés, tudományos módszerességgel üzött igehirdetés. Amiképpen az igehirdetés csak az egyházban lehetséges, mert csak ott vannak meg a feltételei és csak ott van meg a szükséges légkör, ennél fogva a theologiai tevékenység is csak az egyházban lehetséges.

A theologiai tevékenység, mint az igehirdetés az Isten Igéjéből táplálkozik. Az Ige pedig csak az egyházban hangzik, tehát a theologia csak ott, az egyházban találja fel a saját létfeltételét.

Az Igéről a Szentlélek-Isten tesz bizonyosságot. A Szentlélek hatásterülete pedig ismét csak az általa teremtettség, a szentek egyessége, amely ismét maga az egyház. Az Ige igazsága csak a Szentlélek által válik nyilvánvalóvá, tehát a Szentlélek bizonyoságtétele nélkül nincs theologia.

A Szentlélek bizonyoságtételét a hit által ragadjuk meg, tehát az Igében hangzó igazságnak hit nélkül nincs orgánuma. Amiképpen a Szentlélek és az Ige kölesönviszonyban vannak, úgy a Szentlélek és a hit is, valamint az Ige és a hit is ugyanazt a kölesönviszonyt mutatják. Így válik a theologiai tevékenységnek a hit is létfeltételévé.

Isten Igéje, a Szentlélek bizonyoságtétele és a hit azok a fel-

tételek, amelyek lehetségesítik a teológiát, ezek pedig csak a Krisztus organizmusában, ez egyházban élnek és hatnak. Ha még mindezekhez hozzávesszük azt is, hogy a theologia kérdéseit az egyházban szóló igehirdetés adja fel, úgy igazolva van előttünk, hogy a theologia csak az egyházban lehetséges.

Ha a theologiai tevékenység ennyire az egyházhoz tartozik, természetes, hogy az egyház sem nélkülözheti a teológiát.

Az Anyaszentegyház földi formája, a látható egyház benne van a világban, folytonosan érintkezik a világ elemeivel. Ennek következtében új és új, naponkénti kísértéseknek van kitéve, amelyek az egyházat elszakítják az Igétől s különféle elvek által fertőzik. Az Írás szavai szerint „szükség, hogy botránkozások essenek“ (Mt. 18: 7.); a kísértés és a botránkozás, a törvetés hozzátartozik a világ lényegéhez. Hogy ezek a kísértések és törvetések az egyházat el ne szakítsák az Igétől, a theologia kell, hogy prófétai kritikájával, tudományos bizonyágtételével és igehirdetésével őrt álljon. Az egyház a theologiai tevékenység nélkül hamarosan párttá, egyesületté, szektává, vagy mozgalommá silányul, elveszíti szubsztanciáját, megszűnik Krisztus testének lenni. Természetesen itt nem a teológiáról, mint pusztán tudományos tevékenységről van szó, mert ebben a minőségben erre a prófétai szolgálatra nem alkalmas, hanem a Szent Theológiáról, amely a Szentlélek és a hit, az Ige és a hit feltétele alatt él.

Tavaszy Sándor

A keresztyén egyházak sorsközössége

A keresztyén egyházak sorsközösségéről eddig nem, vagy csak nagyon korlátolt értelemben lehetett beszélni. Általában úgy volt, hogy egyik felekezet sem érzett a másikkal közösséget, nem osztozott a másikkal sem örömeiben, sem bánatában. Ami egyiknek a javára szolgált, az a másikkal kárára volt. Ha az egyik külső hatalomban megnövekedett, befolyásra tett szert, akkor ezt kiaknázták a másik ellen. Ha az egyik belsőleg erősödött, evangéliumi tartalommal gazdagodott, üzenetének erőteljesebb tolmácsolása által nagyobb átütő erőre tett szert, akkor ezt sietett misszionáló erővé tenni a másik ellen. Némelyik országban a hatalmon levő katolicizmus kíméletlen erővel nyomta el a protestáns „eretnekséget“ és Istennek vélt szolgálni, ha az államhatalom eszközeinek a felhasználásával a politikailag megbízhatatlannak minősített és államellenes cselekmények gyanújába kevert ellenfeleit máglyákra vagy gályákra küldhette. Protestáns országokban féltékenyen őrködték azon, hogy a pápás hit „pestise“ távol maradjon az országhatároktól és a protestáns „szabadságjogok“ védelme érdekében nem riadtak vissza kétélű politikai eszközök igénybevételétől sem. A keresztyén egyházak nem hogy sorsközösségbe jutottak volna, hanem inkább egymással szembe fordultak. Mindegyik a másik gyengeségétől vagy éppen a bukásától várta a maga előnyét, sorsának jobbra fordulását és előbbre jutását. A legsúlyosabban ez a missziói területeken nyilatkozott meg, ahol a különféle egyházak missziói szervei egymásban nem ugyanannak a Krisztusnak, az Egyház Urának a szolgáit, ugyanannak a „szülő“-nek az egymást támogató munkásait látták, hanem versenytársakat, akik úgy konkurráltak egymással, mint két kereskedelmi cég, amelyik a tapasztalatlan színesek bőrére igyekszik a saját üzleti hasznát biztosítani. A múlt év decemberében az indiai Tambaram-ban tartott missziói világkonferencián a missziói „fiatal egyházak“ képviselői nagy nyomatékkal mutattak rá arra a tényre, hogy „a keresztyénségen belül tapasztalható szakadások a missziói területen a legkedvezőtlenebb világításban jelennek meg... Példákat hoztak fel a szégyenteljes egymással való versenyre, az erőpazarlásra, mely a más egyházak munkaterületébe való beavatkozásból származik; valamint arra, hogy egyesek és egész csoportok az anyaegyházak közti meghasonlások miatt fordulnak el a keresztyénségtől. Az egyenetlenség botránkozás köve a hívőknél és jó alkalom gúnyolódásra kívülállók számára“. (Egy a „fiatal egyházak“ képviselői által a tambarami missziói konferencia elé terjesztett nyilatkozatból.)

Ha ezekre a jelenségekre gondolunk, akkor sorsközösségről a

keresztyén egyházak között nem lehet beszélni. Viszont az utolsó két évszázad folyamán más, ugyancsak megszívlelendő dolgokat is tapasztalhattak a keresztyén egyházak. Ezek közt első helyen kell említeni, hogy a felvilágosodás és racionalizmus, majd utóbb a liberalizmus egyházellenes áramlatai egyformán bizonyultak minden keresztyén egyház veszedelmének. A racionalizmus és liberalizmus szülőkai közé nyilván oda tartozik a keresztyén egyházak egyenetlensége is. Amikor a katolikusok és protestánsok vitáikban nem kisebb hévvel és elkeseredett konoksággal szegezték egymásnak tantételeiket, mint ahogy azt a különböző protestáns felekezetek is tették egymással szemben, akkor akaratlanul és öntudatlanul ásták alá a keresztyénség hitelét és segítették elő egy, a keresztyénséggel szembenálló egységes front kialakulását. A keresztyén felekezetek egymásnak ellenmondó és egymást kölcsönösen anatómával sujtó tantételei minden keresztyén „igazság”-ot relatívnak tüntettek fel és kedveztek annak a benyomásnak, hogy a hitviták papi érdekek kendőzése és hatalmi törekvések leplezése. A keresztyénség szolgáinak a méltatlan volta elhomályosította a krisztusi életvalóság isteni méltóságát és nemcsak minden tisztességes ember érdekének minősítette a papi „csalás”-tól ment felvilágosodást, a meggyőződést megtagadó toleranciát és liberalizmust, hanem egyenesen a haladás legfőbb vívmányának a színében tüntette azt fel.

Felvilágosodás, racionalizmus és liberalizmus egymást váltó áramlatai így lettek új, egységes magatartássá, mely a „modern” európai embert meghatározta és — a keresztyénségtől elfordította. E tekintetben legfeljebb fokozati és árnyalati különbség volt a protestáns és katolikus népek közt. A felvilágosodás és a liberalizmus az utóbbiak számára is epedve óhajtott ideálnak tünt fel, a „türelmetlen ortodokszia” pedig a „sötét középkor” elavult maradi gondolkodásmódjának minősült.

A felvilágosodás és liberalizmus koráramlatainak keresztyénellenes egységfrontja elsősorban tették közös sors osztályosáivá az egymással hadakozó, egyenetlen keresztyén felekezeteket: egyformán aláásták a hitet és a keresztyén életformát a különböző felekezetek hívei közt.

Sokáig nem vették ezt észre a keresztyén egyházak. Részben azért, mivel a keresztyén felekezetek egy része többé-kevésbbé kacér játékot folytatott az új korszellemmel és tetszelgett magának a felvilágosult liberalizmus mezében. Azt gondolta, hogy az új szellemiség szeleit befoghatja a saját vitorláiba s nem vette észre, hogy hova-tovább maga szegődött idegen érdekek szolgálatába. Sokáig nem is látta meg a pusztulást, melyet a korszellem eleven egyházi értékeinek szétmállasztásával végzett. Részben pedig azért nem vették észre a hova-tovább egyre erőteljesebben jelentkező sorsközösséget az egyházak, mivel a hitviták késői Don Quijote-jai kedves játéklabdának találták a korszellem fölött való civődést s egymással versenyeztek abban, hogy a jelentkező pusztulásért a felelősséget egymásra hárítsák. Holott a ke-

iesztyén magatartás az lett volna, ha kiki a maga felelősségét kereste volna. Mégis, ameddig a vita a keresztyén berkekben folytatott a naturalizmus, materializmus, marxizmus, ateizmus és egyéb izmusok világnézeti rendszerei fölött, addig még fenn lehetett tartani azt a látszatot, hogy a keresztyén egyházak közt nincs sorsközösség. Addig még lehetett remélni, hogy a világnézeti harcnak áldozatává lehet egyik vagy másik felekezet s hogy ebből hasznot húz majd az, amelyik a másikat túléli. Addig még lehetett hinni, hogy valamelyik felekezet Istennek a védett, dédelgetett kedvence s a másik az isteni átok alatt senyvedő eretnekség.

Azonban a világnézeti harc nem maradt meg az elvont szellemiség síkjain, hanem oly eleven, húsba és vérbe vágó kegyetlen valósággá lett, amelynek borzalmassága „humánus“ korunk számára sokáig elképzelhetetlen volt. A hitetlenség és istentagadás először a szovjet területén indította meg harcát az „ópium“-nak ítélt „vallás“ ellen. Áldozata az orosz keleti egyház lett, amelyet hűsz esztendő alatt sikerült annyira a katakombákba szorítania, hogy ma senki sem tudja, van-e még és mennyi eleven élet benne. A pusztulásba belekerült a virágzó oroszországi evangélikus egyház és a kisebb szekták hosszú sorozata is. Az orosz keresztyénség mártiriumában ugyanaz a sors várt minden felekezet hitvallóira.

Az orosz eseményeket némi optimizmussal lehetett még keleti barbárságnak, a Rettenetes Iván utódait hatalmába kerítő őrvjögésnek tekinteni. Sőt lehetett arra is gondolni, hogy ha megdől a szovjet és megnyílnak az elzárt határsorompók, akkor útnak indulhatnak majd gondosan felkészült prozeliták, hogy a szovjet szörnyű magvetését learassák egyik vagy másik felekezet egyes egyházpoltikája hasznára és javára. De azután jött Mexikó, jött a spanyol polgárháború a bolsevizmus borzalmaival meghaladó szörnyűségekkel. Csak a vak nem látja: *az istentelenség egységfrontja egyformán aláasta a Szent Oroszországot és az inkvizítorok s autodafék hazáját, a katolikus tradícióktól megszentelt Spanyolországot.* Közben már a fasizmus dinamikája által megújhdott *Olaszországgal* kénytelen volt a Vatikán kiegyezni és pl. az olasz ifjúság nevelésében olyan engedményeket tenni az új rendszernek, melyek másutt „egyházüldözésnek“ minősülnek Róma szemében. Azután jött a *Harmadik Birodalom* példája: a szervezett politikai katolicizmus kíméletlen likvidálása, a harc az evangélikus egyház körül, Rosenberg „Mythus“-a és az „újpogányság“ propagandája, a hitvalló lelkészek és a súlyos vádakkal terhelt papok, szerzetesek elleni pörök. Még a világháború után, amikor a marxizmus propagandájának és terrorának a hatása alatt százezrek tértek ki Németországban az evangélikus egyházból, katolikus írók jóleső büszkeséggel mutattak rá a saját egyházuk jóval kisebb veszteségeire. A baloldali pártokkal szövetkezett centrum értett ahhoz, hogy hasznot húzzon a helyzetből. De megfélekedezett arról, hogy ugyanakkor a csehszlovák demokrácia szárnyai alatt dolgozó marxista-bolsevista propaganda ugyancsak

százezres tömegeket szakított le a közismerten fanatikus cseh katolicizmus testéről, tanusítván, hogy a tömegek itt is, ott is egyformán értek meg a keresztyénellenes egységfront aratására.

Oroszország, Mexikó, Spanyolország, némi más változatban a fasiszta Itália és a Harmadik Birodalom és még sok más kisebb arányú de nem kevésbé jelentős esemény egyformán tanúi és bizonyítói annak, hogy a keresztyén egyházak sorsközösségbe jutottak. Nem az egymásra találás és egymással megbékélés boldogan diadalmas sorsközösségébe, hanem az *egyazon harc és szenvedés, a mártírium, az Isten által mindegyikre mért kereszt és ítélet sorsközösségébe.* Külsőleg és a világ előtt lehet még ma is leplezni ezt a valóságot. Lehet még ma is folytatni a versengést, az egymás munkaterületébe belegázolást, a lélekhalászást, lehet ország-világra szóló káprázatos fényt és pompát kifejteni, hogy a másik megsemmisülten hulljon szegénységének és az emberi szemek számára semmit mondó alacsonyosságának kiégett hamujába, lehet a szegénységet és a puritán tradíciókat is kitergetni csábos ékességként a világ elé. Azok előtt, akik merik a dolgokat a maguk valósága szerint meglátni, mindez nem homályosíthatja el azt a szívet-lélekzetet elállító tény, hogy a keresztyén egyházak egyazon sorsra jutottak. Vagy hogy inkább keresztyén hitünk szerint fejezzük ki magunkat: *Isten meglátogató, ítélő keze egyformán sújt minden keresztyén egyházat.* Nincsen olyan egyház, amelyik — ha hajlandó olvasni az idők jeleiből —, önmagát Isten választott kegyeltjének, folt és szeplő nélkül igaznak, a másikat vagy a többieket pedig Isten által kárhoztatottaknak, magát az isteni igazság szeplőtelen letéteményesének, a többieket pedig kárhozat alatt levő eretnekeknek minősíthetné.

Meddő dolog a jövő titkait kutató jóslás. De arra az elmúlt évtizedek és napjaink története megtaníthat bennünket: ha a keresztyén-ellenes frontban sok is a szakadás, belső egyenletlenség és egymással való hadakozás, s ha mindezért ez a front önmagában hordja is a bomlás és vereség csiráit, arra nem számíthatunk, hogy az összeomlásból a keresztyénség fog „hasznot húzni“. *Avval sem áltathatjuk magunkat, hogy az istentelenség ellen vívott harcban mártíriumokon keresztül szerte szakadozó földi egyház valamelyik másik felekezet számára terem majd gyümölcsöket.* Az orosz egyház összeomlása nem egyengeti az utat a keleti és nyugati egyház közti szakadás megszüntetésére és az újpogányság által a protestantizmustól elhódított tömegek nem hullanak a katolikus egyház ölébe, aminthogy a politikai katolicizmus sem hajtja a protestantizmus malmára a vizet, legfeljebb átmeneti és helyi jelentőségű „eredményeket“ sikerít. *Az egyházak és felekezetek vereségéből csak a keresztyénellenes egységfront húz hasznot.* Nálunk is hiú dolog volna pl. arról ábrándozni, hogy ha a magyar katolikus egyház valamilyen ok miatt összeomlana, az a protestantizmusra hozna új lelki tavaszt, vagy a másik oldalon abban reménykedni, hogy a protestáns egyházak pusztulása a katolicizmus számára biztosítana új tömegeket. Ellenkezőleg: a ma-

gyar katolicizmus elsorvadása könnyen eltemethetné örvényébe a magyar protestantizmust és fordítva a magyar protestantizmus összeomlása végzetes lehetne a gátszakadás nyomán beáradó istenellenes erők következtében a magyar katolicizmusra is.

Miért írjuk le mindezt? Azért, mivel a sok versengés és apró, haszontalan csetepaté, a „felekezeti béke“ szép szólamai és földalatti harca helyett ideje volna mindebből levonni a tanulságot. Ideje volna ennek világviszonylatban is. De számunkra közvetlenül a magyarságról és a magyar keresztyénségről van szó. Számunkra itt, ezen a történeti helyen dől el a kérdés és nekünk semmit sem ér olyan megoldás, mely világviszonylatban jelentős, ha mi annak nem vagyunk részesei. De meg most, amikor e sorokat írjuk, még — *most még!* — lehetséges számunkra az eszmélés, a tanulságok levonása, sőt a megtérés. Ma számunkra még itt van az Isten „kedves esztendeje“! Ki tudja, hogy nem járja-e már a végét s hogy holnap nem lesz-e már késő?!

A „tanulság“ pedig nem valami elméleti megállapítás, aminthogy a Jézus által követelt megtérés sem valami elméleti dolog, valami „hitigazság“ elfogadása, hanem új élet, a hétköznapi életünk új formálása. Két alapvető pontban lehet ezt a tanulságot összefoglalni.

1. Becsületes és a *valóságos* helyzethez illeszkedő békés meg egyezést kell létesíteni a felekezetek közt. Ennek előfeltétele mindenek előtt az, hogy egyik egyház se tekintse a másikat missziói területnek, letegyjen minden kicsinyes versengésről, előnyök kereséséről s biztosításáról. Legfőképpen pedig elismerje a másik felekezetben is ugyanannak a Krisztusnak a szolgálatát a kegyelmi ajándékok különbözősége szerint. Gyakorlati vonatkozásban ez mindegyik fél számára jó lélekkel elfogadható megoldást követel az egyházak határszéli villongásai, az *áttérések és a keresztyén* családi élet számára oly súlyos veszedelmeket rejtő reverzáliskérdés tekintetében. Egyik egyház számára sem jelenti Krisztus szolgálatát, hanem csak a világ előtt elért sikert, sőt még csak igazi értelemben vett nyereséget sem biztosít, ha a másik felekezet tagjait áttéríti világi előnyök csábításával. Az áttértek az áttérés után is éppen úgy maradhatnak hitetlenek, mint voltak az áttérés előtt. *Krisztus szolgálatát és igazi nyereséget csak az jelent az egyház számára, ha Krisztushoz vezet a rábízottakat.* E tekintetben pedig bőségesen akad tennivalója minden egyháznak a saját berkeiben. Egyiknek sincs oka, de meg joga sem arra, hogy a másik egyházra bízottakat magának kisajátítsa. Egyik egyház sem erősíti a maga szolgálatát avval, ha a másik egyházét gyengíti. Annál a sorsközösségnél fogva, amelyet nem emberi erők, hanem Isten ítélete létesített az egyházak közt, a másik egyház gyengítése gyengíti azt az egyházat is, amelyik a másikat aláássa.

A *vegyes házasságok* körül folyó harc a mai keresztyénségnek egyik legsúlyosabb szegényfoltja. Nem menekedünk ki belőle, ha a reverzálisokat törvény törli el: senkinek sincs érdekében megújítani azokat az elkeresztelési harcokat, melyek a reverzális-

törvényt megelőzték. De a gyermekek vallásos nevelésének az ügyét, ill. felekezeti hovatartozandóságának a megállapítását a keresztyénség nem bízhatja az államra oly módon sem, hogy az teremtsen rendet az egymással civakodó felek közt. Ez az eljárás erősen emlékeztet azokra a korinthusiakra, akik peres ügyeikkel világi törvényszékekhez fordultak. Pál apostol éles szavakkal foglalt állást ez ellen a szégyenteljes helyzet ellen: „Nincs tiközöttetek egy bölcs ember sem, aki ítéletet tehetne az ő atyjafiai közt?” (I. Kor. 6, 5.) A gyermekek hitben nevelése a szülők kötelessége és a szülőkön túl első sorban az egyháznak van szava a hitbéli hovatartozás tekintetében. Mi protestánsok nem háríthatjuk el magunkról a felelősséget avval, hogy állami törvényekről van szó, s hogy a Codex iuris canonici által kanonizált házasságjog ellentétben van tételes magyar törvényekkel. A magyar katolikus egyház sem utasíthatja el magától az ügyet avval, hogy Róma isteni jogon döntött s hogy ez a döntés megváltoztathatatlan dogma. A történelem mutatja, hogy a házasságjog dogmatikai alapjai is történelmileg alakultak ki és így sokkal több bennük az emberi és egyházpolitikai érdek, mint az Isten akaratahoz való ragaszkodás. Nekünk protestánsoknak az első kötelességünk az volna, hogy a két protestáns egyház egymás közt létesítsen testvéri megállapodást s ezzel példát adjon a testvéri sorsközösség alázatos elfogadására. Akkor azután kérhetjük katolikus testvéreinket is arra, hogy igyekezzünk egyesült erővel, egymás tiszteletben tartásával, hátsó gondolatok és hatalmi előnyök keresése nélkül meg-egyezni.

2. Az Isten által mindjobban ránk mért sorsközöség nem kizárólag azt követeli meg az egyházaktól, hogy egymást tiszteletben tartsák és egymás munkamezejét ne tekintsék kisajátítható vadászterületnek. Ennél még sokkal fontosabb, hogy átérezzék egymás örömét és bánatát, hogy támogassák és erősítsék egymást. Kell, hogy nekünk éppen úgy fájjon a katolikus egyház mártírriuma Spanyolországban, mint ahogy bennünket erősítene, ha katolikus testvéreink részt vennének pl. egyes külföldi protestáns egyházak pusztulásán érzett fájdalomunkban és gyászunkban. Nekünk is kell tudnunk örülni azon, ha a katolikus egyházban ismét erőre kap az evangélium, ha ma akárhány katolikus istentiszteleten elhangzik olyan igehirdetés, mely nem marad mögötte a reformáció igehirdetésének. Viszont kell, hogy katolikus testvéreink, sőt maga a katolikus egyház is meglássa a reformációnak necsak történeti okait a keresztyénség területén elharapódzott visszaélésekben, hanem a reformációban újból megszólaló evangéliumi üzenet tiszta igazságát. Ma úgy van, hogy akár a katolikus, akár a protestáns mélyed el egyházának kincseiben és tanításában, egyre nagyobb hálával ismeri fel az Istennek azokat a kegyelmi ajándékait, amelyeket éppen az ő egyházára bízott. De az igaz hit számára ez a felismerés nem lesz könnyű szerrel kiejtett anatómák forrásává: minél inkább igyekszünk megismerni a másik egyház valódi lelkületét, hitét és tanítását, annál inkább óvakodunk az

eretnekség megbélyegző szavától. Valóban, az egyházakra is áll: „A kegyelmi ajándékokban különbség van, de ugyanaz a Lélek. A szolgálatban is különbség van, de ugyanaz az Úr. És különbség van a cselekedetekben is, de ugyanaz az Isten, aki cselekszi mindent mindenkiben“ (I. Kor. 12, 4—6.). És áll az is, hogy mindegyik egyház, kivétel nélkül törekeny, gyarló, emberi hibáktól és bűnök-től beszennyezett „cserépedények“-ben (II. Kor. 5, 7.) hordozza és tartogatja a reá bízott kincset.

Csak ez az alázatos felismerés, mely az „erőnek nagy voltát“ egyedül Istennél látja, alkalmas arra, hogy ezekben a sorsdöntő időkben, amikor Istennek „kedves esztendeje“ még időt enged a megtérésre, igaz felelősségtudattal, a reánk mért sorsközösség elfogadásával nyujtsunk testvéri jobbot az eddigi ellenfélnek. A keresztyén egyházak vezetőire ma fokozott felelősség hárul. A protestantizmus a világháború óta sok elmélyedéssel keresi a kölcsönös megértésnek, egymást megbecsülésnek, egymást támogatásnak, az egységnek az útját. A katolikus egyház új feje, XII. Pius pápa ismert első üzenetében a világhoz megemlékezett azokról is, akik a katolikus egyházon kívül élnek és pedig nem az átokbulla hangján, hanem avval, hogy „imádsággal és minden lehető jót kívánó óhajjal fordul őértük a Mindenható Istenhez“. A katolikus egyházban is szaporodnak a viszonylagos megértés hangjai a protestantizmussal szemben. Bárcsak a nyilatkozatokat tettek követnék! Bárcsak a katolikus egyházaknak azok a befolyásos főpapjai, akik olyan vegyes vallású területen élnek, mint amilyen Magyarország, úgy érvényesítenék befolyásukat Rómában, hogy megláttassák ott is a megpróbáltatásnak és ítéletnek azt a sorsközösségét, melyet Isten ma minden felekezetre, a katolicizmusra és a mi egyházainkra egyformán mért! Bárcsak ezt a felismerést követnék az alázatos hit cselekedetei is — minden keresztyén egyházban!

Karner Károly

Az iskolaügy az állam és az egyház viszonyában

E téma időszerűsége kétségtelen mindazok előtt, akik valamennyire is tudják, milyen válságba került az egyházi iskola közelünkben, a Német Birodalomban. A válság részleteiről nem lehet pontos értesüléseket szerezni, de annyi bizonyos, hogy a Német Birodalom ma tisztára állami ügynek tekinti az iskolát, és ennek súlyos következményei vannak az egyházi iskolára.

Ezúttal nemcsak arról kell lemondanunk, hogy valamilyen képet kapjunk arról a viszonyról, amely a mai német állam és a keresztyénség között az iskolaügy tekintetében mutatkozik, — hanem általában ki kell kapcsolnunk a téma történelmi vizsgálatát. Ez ugyanis elterelné a figyelmet az elvi jellegű megállapításokról és a hazai helyzetről. Mindössze tisztában kell lennünk azzal, hogy ezt a témát tulajdonképpen csak történelmileg lehet kifejteni. Ugyanis egyrészt az állam a világtörténetben és napjainkban igen sokféle arccal jelentkezik, másrészt az egyház nevével és igényével nagyon sok keresztyén közösség lép föl. A különféle jelzővel jellemezhető államok és az ú. n. egyházak közötti viszony ezerféle; ebben az ezerféle viszonyban kellene nézegetni az iskolaügyet, ha a történelmi vizsgálatást elkezdenők. Különben is a történelmi megállapítások előnyben részesítése a jelen esetben azt a látszatot kelthetné, hogy nem merünk kiemelkedni a viszonylagosságok köréből a valóság felelős meglátására. Persze az elvi valóság vizsgálatában is csak néhány tételre szorítkozhatunk.

Az államnak nem lényegszerű feladata iskolák fenntartása. Sok állam vallja ennek az ellenkezőjét. Természetesen másképp kell megfogalmaznunk a tételt, hogyha a jogállamról, a kultúrállamról, a nemzeti államról, a totális államról, vagy a cselekvő államról beszélünk. De ha az állam különféle megvalósulásaiból kivonjuk a közös vonásokat, akkor egyszerre meglátjuk, hogy az államnak nem lényegszerű, nem állandó, nem feltétlen feladata az iskolák fenntartása. Az állam akkor is állam marad, ha nincsenek *állami* iskolái.

De ugyanakkor, amikor meglátjuk az államok közös vonásait, azt is meglátjuk, hogy az államnak hivatása örködni a felett, hogy az ifjúság nevelésben részesüljön. Ezen a réven hivatása az is, hogy öröködjék az iskolák felett. Ami azokban jó, köteles védeni; ami azokban rossz, köteles megakadályozni. Az államnak ugyanis feltétlenül egyik alkotóeleme a felsőség, vagy más szavakkal: az uralkodó, a kormány, a legfőbb vezető. A felsőségnek pedig az a rendeltetése, hogy a jót védje, a gonoszt meggátolja, a jogról és a békességről gondoskodik.

Az egyháznak sem lényegszerű feladata iskolák fenntar-

tása. A mai magyar protestáns köztudatban az egyház egyértelmű a hívek összességével. Pedig amikor kimondjuk e szót: egyház, rögtön gondolnunk kellene az igehirdetésre és a szentségek kiszolgáltatására. E nélkül nincs egyház. Az egyház fogalmába okvetlenül beletartozik az a szolgálat, amelyet Jézus Krisztus szerzett. Az Agostai Hitvallás ezt a szolgálatot *ministerium ecclesiasticum*nak és *Predigtamt*nek mondja. A magyarban nincs kiforrott műkifejezés rá, mondhatjuk egyházi szolgálatnak, igehirdetői tisztnek, lelkeszi hivatalnak, lelkipásztorságnak. Az egyházon ezt is kell érteni; nem lehet csak a gyülekezetet, csak a congregatiót érteni rajta.

Igy érthetjük meg a tételt, hogy az egyháznak nem lényegszerű, nem állandó, nem feltétlen hivatása iskola állítása és fenntartása. Az a tanító szolgálat ugyanis, amelyet Jézus Krisztus szerzett, nem foglalja magában a tanítást általában, hanem csak az ige, vagyis a törvény és az evangélium tanítására vonatkozik.

Szokták mondani, hogy az ifjúság nevelése az egyház dolga. Hogy erről mennyire lehet beszélni, annak igazolására elég annyit megfontolnunk, hogy ha ez így lenne, akkor az egyháznak az egész ifjúságot a teljes fejlettség koráig totálisan nevelnie kellene, tehát például a keresetszerző ipari tudásról és a testi nevelésről is az egyháznak kellene gondoskodnia hivatásszerűen és kizárólagosan. Ilyen módon például a katonatisztek kiképzése és a cukrász-iparra képesítő nevelés is az egyház feladata lenne.

Az iskola a szülők hivatáskörébe tartozik. A nevelés a szülők joga és kötelessége. Hogyan alakult ki mégis a mai helyzet, amely ennek ellentmondani látszik? A szülők a körülmények folytán nem tudják önmagukban teljesíteni nevelői kötelességüket, ezért a nevelés egy részét rábízák az iskolákra. Az első lépés az, hogy a szülők alkalmi társulása, egy bizonyos területen a szülők összessége megbíz valakit a gyermekek oktatásával és ügyesítésével. A magyar művelődéstörténelem is sok érdekes példát ad udvari és az érdekelt családok összefogásából fenntartott iskolára. A következő lépés, hogy már nem a szülők alkalmi társulása, hanem a *község* állít iskolát, a község a szó eredeti értelme szerint, így is lehetne mondani: a társadalom, de ez a szó éppen olyan könnyen adhat okot félreértésre. A község (város) már a szülők ismétlődő kívánsága nélkül gondoskodik tanítóról, hogy az ifjúság nevelése csorbát ne szenvedjen, sőt esetleg már kényszeríti a szülőket, hogy gyermekeik nevelésének kiegészítésére használják fel az iskola segítségét. Ha aztán az ilyen jogilag fogható *község* sem teljesíti a szülőktől ráhárított nevelő, iskoláztató kötelességet, akkor avatkozik bele az iskolaügybe a felsőség, vagy ahogy mi szoktuk mondani, az állam.

Igy lesz szükség esetén áthárított, tehát esetleges, időleges feladata az államnak iskolák fenntartása.

De lehet, hogy az államhatalom nem veszi magára idejében és kellő módon ezt a feladatot, vagy talán rosszul teljesíti. Ez esetben van rendjén, hogy egy *egyházközség* veszi át a szülőktől

a közös taníttatás, az iskolafenntartás gondját. Ebben az irányban aztán úgy alakulhat a dolog, hogy nem egy egyházközség, hanem az egyházközségek magasabb szervezete vállalja egymásik iskola fenntartását.

A történelem azt mutatja, hogy amikor a szülők összessége, a társadalom inkább érzi magát egyházi közösségnek, gyülekezetnek, mint egy állam népének, akkor inkább alakulnak egyházi iskolák. Ellenben amikor a szülők összessége inkább tudja magát egy állam népének, mint keresztyén közösségnek, akkor inkább létesülnek politikai: községi és állami iskolák.

Addig nincs baj az iskolaügy körül, amíg az állam is, az egyház is csupán ilyen átháramlott, nem lényegszerű feladatának tekinti az iskolafenntartást, és ennek megfelelően aláztatosan, a szülők összessége iránti felelősséggel végzi ezt a munkáját. Addig nincsen baj, amíg az egyházi iskola úgy nevel, hogy a nép, a nemzet javát is nézi, és amíg az állami iskola szabadságot ad az igehirdetőknek, hogy beleneveljék az ifjúságot a gyülekezetbe.

Az állam és az egyház között akkor kezdődik a surlódás az iskolaügy miatt, amikor egyik vagy másik, esetleg mind a kettő elégedetlen azzal a munkával, amelyet a másik iskolájában folytatni lát. Ma az állam leggyakrabban nemzetellenességgel vádolja az egyházi iskolát: felekezetieskedő neveléssel rontja a nemzet egységét; vagy ahol a nemzetiség, a népi kisebbség az egyház bástyái közé menekül, az a vádja ellene, hogy a kisebbségi kultúrával gyengíti az egységes nemzeti szellemet. De vádolhatja például a totális állam az iskolát azzal, hogy reakciós, ellenzéki lelkületű, ellene dolgozik az uralkodó pártnak és világnézetnek. És ne feledjük el azt a lehetőséget, hogy az államhatalom egyszerűen elégedetlen az egyházi iskola színvonalával; ezért szigorúan megszabja azt a legalacsonyabb műveltségi, képzettségi fokot, amelyet minden tanulónak el kell érnie; elrendeli azt a tudásmennyiséget, amelyet a tanulóknak kivétel nélkül el kell sajátítaniuk; ennek érdekében aztán kiterjeszti rendelkezéseit a tanításnak majdnem minden tényezőjére és mozzanatára. És itt, ennél a pontnál állapíthatjuk meg, hogy a közhivatalokra és bizonyos foglalkozásra, mint amilyen az orvosi munka, a képesítést, a jogosítványt a mai körülmények között nem is adhatja más, mint az állami felsőség.

A másik oldalon az egyház is lehet elégedetlen az állami iskolával, ha az úgy neveli az ifjúságot, hogy elidegenedik a keresztyén gyülekezettől, és az Isten törvényével ellenkező erkölcsiiséget sajátít el.

Ha valami nincs rendben az iskolaügy körül, a sérelmezés, a panasz joga elsősorban a szülőké.

Persze az állam a maga módján — s minél nagyobb igényű, annál energikusabban — rögtön elintézi, ha valami panasza van az egyházi iskolára. De itt a kérdés: mit tegyen az egyház, ha sérelmezni valója van? Tekintettel arra, hogy az egyház mindig magában foglalja az egyházi szolgálatot, az igehirdető tiszte-

nem avatkozhatik bele közvetlenül az iskoláztatás kérdésébe, nem léphet föl a szülők nevében sem. Ellenben kötelessége élesztetni a szülők felelősségtudatát; hirdetni kell, hogy a szülők joga és kötelessége a nevelés. Az egyházban legyen olyan a „társadalom“, az egyháztagok összessége, hogy ne tűrjön „rossz“ iskolát. Ugyanekkor meg kell azt is alapítanunk, hogy az állam szintén nem léphet fel a szülők nevében. Közbelépnie csak azon a réven és csupán abban a mértékben szabad, hogy felsőség.

Kérdés most már: milyen álláspontra helyezkedjünk a magyarországi, tehát a magyar állam keretén belül működő evangélikus és református iskolák fenntartása tekintetében? A mai körülmények között azt kell felelnünk: maradjanak meg. Ha megszűnnének is, nem szűnnék meg mindaz a nehézség, ami az iskolaügy terén mutatkozik. A többi felekezeteknek továbbra megmaradnának az iskoláik, és lehet sokat beszélni arról, hogy vajjon az egyházi iskolák vagy az állami iskolák nevelnek-e nemzetünknek derekabb, műveltebb, életrevalóbb ifjúságot. Iskoláink fenntartásának persze első feltétele az, hogy maradjanak meg az átháramlott feladat tudatában: iskoláink nem nevelhetik az ifjúságot az Isten iránt felelős szülők ellen, és — akármilyen furesán hangzik is — a jelenvaló, múlandó világba, a nemzet, az állam életkereteibe bocsátják ki neveltjeiket. *A feladat átvállalt jellegének elismerése és szemmeltartása adja meg egyházi iskoláinknak a létjogosultságot kifelé.*

Befelé pedig az igazolja iskoláink fenntartásának terhét; hogy iskoláink a reformáció örökségeként úgy végezhetnek valamit a tanításban, hogy azt náluk jobban más iskola nem teheti. 1. Mindig a valóságot taníthatják. Például taníthatják a történelmet a teljes valóságnak megfelelően, mert tudják, hogy az egyház igazsága nem a történelmen fordul meg. 2. Az embert úgy vehetik, mint amilyen valójában. Ügyvélt pedagógiai érdekből nem képzelnek a tanulókról sem jobbat, sem rosszabbat a valóságnál. Ennek megfelelően a tanító, a tanár sem akar többnek látszani, mint amilyen a valóságban. Iskoláinkban a nevelőknek tudniok kell magukról is, a tanulókról is, hogy bűnösök, Isten kegyelméből élnek; ez szabja meg a tanítást, a fegyelmezést, az érintkezést. — A valóság előtti tisztelet szabadítja fel iskoláinkat a jó, a megbecsülést szerző, eredményes munkára; ez teszi lehetővé, hogy a tanárok a maguk szaktudományán belül a valóság ismeretének buzgó kutatói lehessenek; és ez gátolja, hogy a változó korszellem sugallatára ilyen vagy olyan világnézeti ötleteket és izmusokat tanítsanak. Ez a valóságtisztelet emeli ki őket abból a szűk látókörből, amely csak egy bizonyos vallási közösség vagy a korabeli polgáreszmény igényéig terjed.

Ezt a létjogosultságot csak a szülők, a társadalom felé tudjuk igazolni. Éppen az igazán keresztyén egyházi iskolának annál kevesebb maradása van az államban, minél inkább akarja az állam a maga eszméi szerint nevelni az ifjúságot. Amelyik állam nem a valóságot akarja taníttatni, hanem az ismereteket a maga

világnézetéhez alakítja, — amelyik az embert bűn nélkül valónak akarja tudni, ez nem tűr meg a maga körében olyan iskolát, amelynek éppen a valóságtszertelet a legjellemzőbb és szükségképeni sajátsága. Nem kell itt a totális államra gondolni. A múltból is jól ismerjük azt a helyzetet, hogy az állam eszmék kergetéséért feláldozta a valóság ismeretét, és az ifjúságot azzal tette tönkre, az által nem neveltette az életre, hogy letagadta előtte a bűnnek hatalmát.

Befejezésül újra hangsúlyoznunk kell: *az egyháznak kötelessége inteni a szülőket felelősségre*. Itt van az iskolaügy problémájának a kulcsa. Az a tapasztalat, hogy válság esetén felébred, erősödik a szülőkben a felelősség. Amikor változás mutatkozik az iskolák terén — akár a testnevelési órák számának emelésekor, akár az egyházi iskolák megszüntetésekor —, akkor a szülők egyszerre törődni kezdenek az iskola ügyével. Nem várhatjuk meg, amíg az egyházi iskoláknak nálunk is feltűnedező válsága fokozódik, és ez a szülők felelősségét felkelti. Már most azon kell dolgoznunk, hogy a szülők összessége, az „egyház társadalom“, a gyülekezet álljon ott teljes felelősségtudattal, áldozatkészséggel, érdeklődéssel, imádsággal iskoláink mögött. Nagy hiba az, hogyha egy iskolánk csak a felügyeletet gyakorló egyházi hatóságot látja maga mögött, hogyha az iskolafenntartó egyház azonosnak mutatkozik előtte azzal a néhány emberrel, aki a hivatalos ügyeket intézi. Ha az egyház *közönsége* nem áll idejében az egyházi iskola mögé, akkor már feladta azt, egyenesen biztatja az államot, hogy vegye egészen a kezébe. Nehézség itt csak akkor mutatkoznék, ha az egyház társadalom és az állam népe között valami elválasztó erő működne, valami népi és műveltségi különbség. Ma az egyház közönségének, a szülők közösségének kötelességfelejtésére a legnagyobb kísértés az államsegély, de az egyházi szolgálatnak, az igehirdetői tisztnak ide vonatkozólag éppen az a küldetése, hogy hirdesse az eddigi mulasztásokra Isten ítéletét és a kísértés ezután elhárításához az áldás ígését. Itt is nyilvánvaló, hogy nem a világi berendezkedésben, nevezetesen az államsegélyben kell keresnünk a baj végső okát, a válság gyökerét, hanem az emberi bűnösségben, az egyház tagjainak gyarlóságában.

Mindezzért az állam és az egyház viszonyában az iskolaügy kérdése foghatóan elintéződik *az egyház részéről* (!) ott, ahol az igehirdetők és a szülők tudják és megteszik kötelességüket.

Sólyom Jenő

A Szentírás revíziójához

Mindkét protestáns magyar egyházunk visszavonhatatlan komolysággal határozta el a Szentírás szövegének korunk szellemében való revidálását s ezen munkálat első felvonása nyomtatásban is megjelent és immár közkézen is forog.

Az első tény, ami ezzel kapcsolatban rögzítésre kívánkozik, az, hogy a bibliafordítás minden nemzetnél, nálunk is századokra meghatározta a nyelvfejlődés útját, ha maga nem is válhatott örökéletűvé. Így volt ez nálunk magyaroknál is. S amennyiben most egy ilyen nagyjelentőségű és komoly munka indult meg, számolnunk kell azzal, hogy újabb évszázadok számára állapítatik meg a Szentírás szövege, amelynek a mostani kor legmagasabb színvonalán kell ennél fogva állania úgy a tudományos hűség, mint a nyelv kifejező ereje, nemkülönben pedig az Isten Igéjéhez mért emelkedettség szempontjából.

Mind a három szempontból elég szépszámú kifogás emelhető úgy a ma használatban levő bibliaszöveg, mint a mostanában sajtó alá került újabb fordításoknál is s így csak szerencsésnek lehet a nagy feladat megoldásának most választott módját tekinteni, amely a régi szöveg revidálását a két legjobbnak bizonyult bibliafordítóval, Czeglédy Sándorral és Raffay Sándor püspökkel végezteti. Tehetségük legjava és tudásuk telje érvényesül a kiadott szövegben. Mindazonáltal még emellett is elkel a kiegészítő felülvizsgálat munkájukkal kapcsolatban, mert hisz végeredményben a fordító is ember és óhatatlanul is adódnak elő elírások és tévedések is ennél a munkánál is.

Ugyanezt a nézetet vallotta a római egyház is, amely ezt a munkálatot már a protestáns egyházakat megelőzve végezte el, ugyancsak megőrizve a hagyományt, az ősfordító nevét tartván. S megállapíthatólag jó munkát végzett, bár még így sem maradt mentes egynémely elírásoktól, mik azonban náluk — némileg — a latin szöveg figyelembevételével érthetők — annál inkább szűkséges, hogy a protestáns egyházak, a biblia egyházai adják meg korunknak azt a minden tekintetben kifogástalan, megbízható és abszolút tudományos és magyaros szöveget, amely Isten Igéjéhez és nyelvünk szelleméhez egyedül méltó.

Ez pedig valóban nem történhetik más úton, mint úgy, hogy a legszélesebbkörű ellenőrzés alá bocsáttatik a véglegesnek szánt szöveg s az előforduló megjegyzések tárgyilagos figyelembevétele mellett rögzítődik le a magyar szellem legdrágább és legnagyobb jelentőségű ajándéka az utánunk következő nemzedékek számára.

Hogy az üdvösség útját abból tanulják és ismerjék majd meg.

A Szentírás magyar szövegének megállapításánál ennek kell a legelső és mellőzhetetlen szempontnak lennie.

Ennek a figyelembevételére azonban elsősorban is abszolút tudományos hűségre kötelez. Még abban az esetben is, ha egyik-másik helynél még a századokon át beidegződött bibliai helyek átfogalmazására is sornak kell kerülnie.

Aztán figyelembe kell venni mai nyelvünk általános helyzetét és fejlettségi fokát. Amivel együtt jár az, hogy ma már polgárjogot nyert sok olyan szó és kifejezés is, ami száz évvel ezelőtt még nagyfokú provincializmusnak, vagy újításnak tünt volna fel. — Viszont épen ezért az új fordításban is óvakodni kell attól, hogy olyan, talán csak egyes tájakon, vagy szakmabeli körökben ismert és használatos kifejezések használtassanak, amik az általános nyelvhasználatban idegenszerűeknek bizonyulnak. Ide tartozik az is, hogy a vulgárisnak nevezhető kifejezések is kikapcsoltassanak és megfelelőekkel pótolassanak.

Annál is inkább, mert a vallás nemcsak a tudományak és az erkölcsnek, de egyben a művészeteknek is ősforrása. A biblia nyelvén át kell derengnie Annak a Végtelennek, aki az emberi szavak köntösében örök és végtelenbe átlendítő erők forrásához vezet el a halandót.

Nemcsak tudományosnak, hünek, neincsak szépségesnek, és emellett érthetőnek kell a biblia nyelvének lennie, hanem mindezek mellett az Írások Urához mért erőteljes, méltóságos folyamatomának, vagyis fenségesnek is.

Miért is a régi nyelvben érthetően felhasznált nyers s a testi funkciókkal, vagy részekkel kapcsolatos szavak helyettesítendőek megfelelő, de magasabb szellemi síkba is beillő kifejezésekkel, gondolok itt pl. az ilyenekre, mint méh, köpés, maga a szülés, szoptatás, terhesség, viselős, — amik mind helyettesíthetők ilyenekkel: anyatest, nyál, életadás, kisdtedtáplálás, várandós, stb. Ugyancsak kieserélendőek a vulgáris és a közhasználatban bizonyos állandó kísérő értelemmel körülvevett szavak is, mint pl. a disznó, amihez bizonyos erkölcsi defekt is tapad, árnyékszék, dög, stb. stb. anélkül, hogy a fordítás hűsége a legkisebb esorbát is szenvedne.

S hogy nyelvünknek ezt a tónusát el lehet érní, s hogy nemcsak az ódon Károli nyelvezet adhatja ezt a jellegzetességet meg, arra épen elég bizonyíték a már kész fordítás is, minek szövege előttünk fekszik. Mert hisz a mai nyelvünk is alkalmas arra, hogy mindazt kifejezze, amit Isten üzen a földi embernek s ehhez nem okvetlen nélkülözhetetlen az ódonság, a régiesség.

Mindezek emberileg lehető teljességre vitele érdekében az az eljárás látszik technikailag a legalkalmasabbnak, hogy a két protestáns egyház a jelen fordítók mellé még egy öttagú, nyelv-érzékükről, a szentírás nyelveiben jártasságukról és gyakorlati készségükről ismert egyénekből álló „szentírásbizottságot“ állítson össze olyanokból, akik egy-két hetet önként és szívesen tudnak erre a nagyjelentőségű célra áldozni azzal, hogy a szent-szöveget versről-versre nézzék át, a jelen fordítások alapulvétele mellett s míg egyrészt azt ellenőrzik, a megfelelő és kívánt mó-

dosításokat hajtsák végre. Meg nem egyezés esetén brevi modo végrehajtandó titkos szavazással.

Nézetem szerint a meglévő szövegek közül ez tulajdonképen csak az újszövetségi részre vonatkozólag fontos, amennyiben az ószövetség inkább csak előkészítője ennek és így inkább csak történeti jellegű, míg vallási kánonaink, amikre elsősorban kell tekintettel lennünk, az újszövetségben található s ezért erre kell a nagy súlyt helyeznünk. Az újszövetségnek pedig az ilyen módon való átnézése — számításom szerint — a meglévő fordítás értékének objektív elismerése mellett, napi nyole órai hűsleges munkát véve alapul, egy hét alatt elvégezhető.

Egyházaink nagy áldozatot hoztak és tudtak hozni a zsinattartásra és nem kíméltettek a súlyos tízezrek, hogy alkotmányos életünk kánonjai megállapíttassanak.

A minden zsinatok törvényeinek is alapjául szolgáló Szentírás, ill. Evangélium, Újtestamentum szövegének megállapítása is megér bizonyos áldozatot is az esetben, ha a kiküldendő bizottság tagjai önként és díjtalanul erre a munkára nem vállalkozhatnának s mindkét egyháznak egyformán közös érdekéről, tisztességéről és hitéletéről lévén szó, megérné azt az áldozatot, amellyel járna, és még ez a költség is megosztódnék.

Ezen bizottság kiküldése annál is inkább kívánatos lenne, mert — jelen sorok írója csak a göröghöz értvén, az ótestamentumi részről nem nyilatkozhatik — az újszövetség mostani szövegében minden értéke mellett sem fogadható el véglegesnek.

A szellemi hullám, amely a fordítást végezte — mert inkább fordításnak merném mondani, mint revideálásnak — a maga egészében megfelel és kiváló, azonban fodrai és nem egészen sikerült fodrai ennek a hullámnak is vannak, amik helyreigazítása el nem maradhat. Ennek a keresztülvitelénél érthetően számolni kell azzal, hogy kiki a maga nézetét tartja a legjobbnak és az egyedül helyesnek s e tény alól a bibliafordítók sem kivételek, minek következtében a végleges szövegben is tág tere nyílnék ez egyéni szempontnak, teológiai felfogásnak és szellemi képességnek, vagy annak, hogy egy-egy versrész kimaradjon, amint ez Luk. 5:26-ban megesett, — míg ellenben egy megfelelő és önzetlenül dolgozni kívánó bizottság az objektivitás emberileg elérhető legmagasabb nivójára emelheti a véglegesnek szánt szöveget.

Ehhez bizonyos előre megbeszélendő szempontok rögzítése is kívánatos.

Így az a tény, hogy maguk a bibliai kódexek maguk sem egyformák. A jó fordításnak minden s nemcsak a közös szöveg fordítását kell adnia, azzal azonban, hogy a közös szövegen felüli többletet zárjelbe foglalva tünteti fel a folyó szövegben. Aztán egyöntetien kell kezelni a mi nyelvünkbe is átvett idegen szavak használatát, melyek átmagyarítására is lehetne gondolni, mint pl.: zsinagóga helyett imaház, szombat-ünnepnep, stb. Fontosnak látszik az evangélium szónak magyarba átültetése, ami nem igen

lehet más, mint: üdvhír, az euangelidzein: üdvhirdetésben részeseíteni. Fontos a feltámadásnak anastasis és égerthé-vel jelölt tényeinek megkülönböztetése, a pneuma és psyché hivatalos műszavainak megállapítása, melynél az értelem annyira összeolvadt nyelvünkben, hogy különválasztásuk nem lehet csak egyéni munka. Ennél szerintem a leghelyénvalóbb lenne a pneuma számára hagyni meg a jelen beidegzett lélek szót, míg a psyché számára talán a párát, emberi pára kapcsolatban lehetne alkalmazni. Ugyancsak nagyfontosságú a hémera tou Kyriou és a Jel. 1: 10-ben található kyriaké hémera éles különválasztása, mely utóbbi egyedüli hely a mai vasárnap biblicitására, jelezvén, hogy már a szent szöveg keletkezése idején is megvolt a hét első napjának e külön elnevezése. Ugyancsak külön tisztázandó volna a daimonion, a diabolos, pneuma akaraton stb. pontos visszaadása, ami egy fordítási munkaerőtől erón felüli teljesítménynek látszik.

Magának a szuperrevízióknak a technikai keresztülvitele megbízható módon csak úgy történhetik, ha megfelelő segéderők a különféle nyelvű szövegeket felolvasással nyújtják a revizornak, mert különben óhatatlan s a figyelemfáradás természetes következménye az elnézés s hibabecsúszás. Ehhez azonban minden ez ügyben buzgólkodni kívánó számára sem megfelelő munkaerő, sem az ehhez szükséges költség nem állhat rendelkezésre, miért is csak a kiküldendő bizottság együttes munkájától várható a megfelelő eredmény, melynek tagjai azonban az együttes munka előtt lelkiismeretes előkészületi munkát folytattak, egyrészt a munka technikai gyorsaságát mozdítván így elő, másrészt pedig annak alaposságát.

Rátérve az esedékes módosításokra, minden körülmények közt módosítandóknak tartom — Mátéból:

5: 3. lélekben szegények helyett: lelkileg szegények. 5: 13-ban só ízét vesztí stb. hagyományos fordítás helyett: só megromlik, mivel adható a sós íz. Gyertyát, gyertyatartót kicserélni a mécs, mécstartóval, mert gyertyát akkor egyáltalán nem ismertek. 5: 28. házasságtörést követett el vele szemben = szívében már házasságtörésbe esett vele. 5: 32. paráznaság okán kívül = kivéve a paráznaság jogcímét. 5: 41. kölcsönözni akar helyett: kölcsönt akar tőled. A 6: 1. sajnálatos elnézés a dikaiosüné helyett, a régi szövegbeli alamizsna alkalmazása. A 7: 12. a maga egészében átfogalmazandó így: Mindeneket tehát, amiként akarnátok, hogy véletek tegyék meg az emberek, ugyanúgy cselekedjétek meg velők. 8: 30-ban disznócsorda helyett = sertésnyáj. 11: 12-ben erőszakot szenved a mennyek országa helyett erőszakoskodnak a mennyek országáért. 13: 22. terméketlen helyett terméknélküli. 15: 30. odarakták helyett odahelyezték. Végtelen fontosságú a 16: 18. megfelelő átfogalmazása: Te Péter vagy helyett, Te kőszikla vagy, s a következő futurumok érvényesítése: Te kőszikla vagy és én eme kősziklán fogom felépíteni az én egyházamat. 19: 12-ben ugyancsak nagyfontosságú a dia prepositio megfelelő érvényesítése, a magukat házasságra alkalmatlanokká tevők nem a

mennyek országáért, hanem a mennyek országa *által*, ami nem okvetlen fizikai eljárást jelent, mi Jézus szellemi síkban mozgó kijelentésével inkább összhangban van. Végre kijavítandó lesz a 19:29. százannia, ami nem százanni tulajdonképen, amit a mennyek országáért nyer a krisztuskövető, hanem százannyit érő! 21:10. izgalomba jött erotikus irányú kifejezés helyett: felizgult, felindult, 24:19-ben szoptatók helyett kisedőket táplálók, viselősök helyett: várandósak. 24:28. ahol a dög van helyett: holt-tetem található. 27:49-ben felveendő a H codex plusa.

Márknál körülbelül a fentiek esedékesek.

Lukácsnál: 2:14. neki tetsző emberek helyett a régi jóérsű, jószándékú, jóakarátú emberek tartandók meg, 5:25-ben kimaradt az extasis elaben, az 5:26. számjelzése kimaradt. 7:47-ben: mert sokat szeretett végre átfogalmazandó (polü = semleges) így: sok az ő szeretete! 8:16. gyertyatartó, ágy helyett: mécstartó, fekhely, 8:26. gerasaiak helyett: gerazénusok, 9:35. szeretett Fiam helyett — eklegomenos — kiválasztott, meddig kell még veletek lennem és túrnöm titeket: leszek és türlek. 11.8. erőszakossága miatt: erőltetésére. 11:33-ban a sutba, kicserélhető lenne: félre, 11:42-ben paraj helyett: zöldségféle, 17:34. hálnak helyett: esontai = lesznek egy fekhelyen, 18:30. sokszorta többet ne nyerne helyett: sokkal többetérőt, 19:2. főszámvevő helyett fővámszedő, 20:38. mindenki az ő számára él, helyett (pantes gar autou zosin) mindenki élő az ő számára, sőt talán így is: ki az övé, mindenki él. 21:12. zsinagógák elé helyett: templomszékek elé. 21:19. tegyétek türővé a lelketeket helyett a szövegnek megfelelő: állhatatosságtokkal nyeritek meg lelketeket.

János evangéliumából a főbb módosítást várók: 3:4. bemenni anyja méhébe helyett: anyja testébe, 9:6. ilyenképen lenne átfogalmazandó: nyálat engedett a porba, nyálsarat kavart s a sarat ráhelyezte a szemekre, 14:15-ben a paraklétos neve szószóló helyett talán égi pártfogó.

Ezúttal csak az evangéliumok fordításával kapcsolatban észlelt észrevételeim közölhetem, az Acta és az epistolákra időm még nem jutott.

Fentebb felsorolván a szükségesnek talált módosításokat a vonatkozó szöveggel együtt, a részletes észrevételekre itt nincsen hely, de — ha ezek talán számszerint elég soknak is látszanak, de mindazonáltal elenyésző terjedelműek és jelentőségűek a fordítás többi értékei mellett, amik jelesebbjeiről ugyancsak összeállítás készült, de közzétételükre hely és mód nincsen.

Mindeneket összefoglalva, igen nagy értékűnek kell minősíteni a meglevő átdolgozást, amely méltán válhatik alapjává a legkiválóbbnak készítendő magyar Újszövetség szövegének.

A német nő a harmadik birodalomban

Ha rövid pillantást vetünk az új Németország életébe, már a felszíni megfigyelés is feltűnő változást mutat típusban és magatartásban. Ez a változás az utolsó évek eredménye. Az általános és egyöntetűen kötelező szabály külszíni megjelenése az egyenruha. Nyilvánvaló a polgári társadalom militarizálódása a „politisches Soldatentum“-ban: olyan, mintha egy egész társadalom hatalmas kaszányává tömörülne, amelynek különböző alakulatok, az SA, SS, Hitlerjugend adják meg sajátos jellegét. Amint az államéletben a porosz állameszme Fichte—Hegel-féle elgondolása az egyetemes németiség államszervezetévé lesz, épűgy a fajta kitenyésztésében az északi germán típusa az irányadó a faj és vértisztaság jogán. Ezzel együtt a porosz faj realizmusa, katonai és államalkotó erényei emelkednek egy másik német típus felé, ami a német lélekben a költészetet és a muzsikát, az érzelmet és a romantikát jelentette. A mítosznak a szerzője szerint a típusalkotó ember az eszmény, aki törvényt, cselekvési normát, kötelező életstílust és a tömegek számára felöltözhető lelkialkatot teremt. Az új társadalom embereszménye az államférfi és a katona; a kultúrát alkotó ember, aki csupán a kultúra gazdagodását jelenti, a jelenkor számára másodlagos. Az új állam szervező elve az intellektus és akarat, szabály és fegyelem. Úgy látszik, mintha ezzel együtt még a kultúra háttéréből is kitörlődné minden, amit a német lélekben eddig femininnek ismertünk.

Magát a nőkérdést illetőleg, a nemzeti szocializmus világnézeti ellentétben áll mindazokkal a mozgalmakkal, amelyek a nőkérdést felvetették, illetőleg a nők egyenjogosítása mellett szót emeltek. Ezek közül az egyik, a polgári nőmozgalom, az angol liberalizmus terméke: az egyenlőségi elv nőkre is kiterjesztett megvalósítása. Kezdeti stádiumában tagadja a lelki vagy értékbeli különbséget a két nem között. A szocializmus különösen a proletárasszony sorsát viseli szíven és kettős elnyomás alól akarja felszabadítani. Sőt társadalomtörténeti elméletet is alapít az anyajogra: Engels 1884-ben megjelent „Ursprung der Familie, des Privateigentums, und des Staates“ című könyvében a család ősfarmáját az anyajogban, a társadalom ősfarmáját a női államban látta. A férfi előjoga a házasságban épűgy az erőszak ténye, mint a magánvagyon. Az őskommunizmus együttjár az anyajoggal. Ezt a felfogást terjesztette August Bebel Engels után átdolgozott, rengeteg kiadást ért és magyarra is lefordított könyve: „Die Frau und der Sozialismus“. A teljes női egyenjogusítást minden téren a késői szociáldemokrácia hirdeti: az erfurti

program 1891-ben, közelmúltban szerepet játszott kommunista vezetők között Liebknecht. Ezek magában a házasságban a személyre kiterjesztett megalázó tulajdonjogot látják: a családi élet és az anyaság kötelezettsége alól akarják felszabadítani a nőket. Alfred Rosenbergnél már a liberális-polgári eredetű nőmozgalom ellen is éles kifakadásokat olvashatunk: a nőemancipáció szerinte kultúrdekadencia, mert kiegyenlítődést hoz létre a nemek között és természetadta különbségeik elmosására törekszik. Még inkább támadja azt az elméletet, amely szerint a nő szocializáló, helyhez kötött és államalkotó elem. Szerinte a férfi egyedül a feltaláló, alakító és teremtő, „architektonikus”: az asszony természeténél fogva emocionális és lírai. Az állam, jogikódex, katonai és egyházi természetű egyesülések megteremtése egyedül a férfi tulajdonjoga: a férfi nem hatalmi fölényénél, hanem típusalkotó képességénél és fegyelmi rendszerénél fogva lett az államélet hordozójává. Minden államélet alapja a „Männerbund”, a fegyverforgató férfiak szövetsége. A nők eddig szerzett jogait a társadalomban nem akarja elveszíteni, de a jövőre nézve irányításra, bírónak, katonának, államvezetőnek csak a férfi alkalmas: erre a feladatra lírától és szenzibilitástól ment, csak a tipikust szemmel tartó fej és akarat alkalmas, mert a legkeményebb férfi is csak épen hogy eléggé kemény egy „eiserne Zukunft” számára. Rosenberg egyébként egész kultúrfilozófiájában a rációt és az akaratot emeli mint alakító, rendszerező és formát adó elvet a kultúra alkotó elemévé: az árja ember kultúrája szerinte „apollói”, a „demeteri” elemeknek ez ad formát: a lélek és a természet földalatti irracionális erői, az ösztönvilág magában véve romboló és anarchikus. Ez azonban a világnézetnek csak az egyik arca.

Természetes, hogy olyan világnézetben és társadalomban, amely a faji tudat mindenekfelettvalóságát hirdeti, az asszonynak leglényegesebb, talán egyetlen lényeges szerepe a fajtának a fenntartása. Ez első látásra tisztán materialista felfogásnak látszik. Itt van azonban egy másik, naturalista-pantheista világnézet szerepe. Itt a természeti jelenség magában véve szakrális jellegű: a vérelemlet, az újjáéledő földanya-mítosz a szellemi és erkölcsi világ természeti kötöttségét hirdeti. Innen veszi sajátos színezetét az asszonytípus új meghatározása.

A férfi és az asszony viszonyát minden nemzeti szocialista gondolkozó, ép úgy mint Rosenberg, polaritás viszonyában képzelem el, mint ellentétet vagy kiegészülést. A polaritás az egész világnézetben végigvonul, be van építve a világ összefüggésébe, mint az északi és déli pólus, vagy a pozitív és negatív sarok. Ez azt jelenti, hogy az ellentét eltörülhetetlen: az egyenlőségi elv természetellenes: családban, társadalomban, kultúrában az asszony külön világot és lelkiséget jelent, akinek külön feladatkörre, műveltségre van szüksége. Természetes, hogy az alaptípus szekszuális típus lesz, de rendeltetésében megszentelt típus: a német anya típusa.

Érdekesen állítja elének ezt a felfogást egy nemzeti szocia-

lista nő, Guida Diehl 1933-ban megjelent könyve (Die Frau und der Nationalsozialismus). A nemzet erőforrása a német anya. Az asszony a világteremtés részese a gyermekeken keresztül, mert rajta keresztül veszi útját az új generáció és születik meg nemcsak a család, hanem a nemzet számára. A római birodalom összeomlott, mert nem volt többé, aki a világra hozza az új légiókat. A születésben a természet misztikus ereje hat: ezért az asszony egész lénye rokon a természet ki nem fejezhető, alkotó erőivel, mert bár öntudatlan hordozója a természeti törvénynek, tudatában benne lappang valami különös sejtés és tudás, amelynek ő az egyedüli letéteményese, mint az ősgermánok tudták és hitték. A vér tisztaságán keresztül az asszony a megőrzője azoknak a faji értékeknek, amelyek az élet öntudatlan mezőiből törnek ugyan elő, de a fajtán keresztül kultúrát és történelmet teremtenek. Innen erednek azok a követelések, amelyek a női tisztaság és méltóság megőrzésére vonatkoznak: felelősség az egész nemzettel és a fajtával szemben. Az anyaságnak ez a dicsőítése sokszor a természeti erők pogány kultuszára emlékeztet. Sokszor idézik Tacitus Germániájából a germánok nőtiszteletét. A fent említett könyv szerzője kereszténynek mondja ugyan magát (a Glaubensbewegung alapján), de a német nőnevelés irányítója, Auguste Reber-Gruber szerint a keresztény nőideál a „keletről jövő idegen üdvtan“ terméke. A kereszténység trónra emelte ugyan az Istenanyát, a nőt azonban eloldozta természeti hivatásától: ideálja az aszkéta nő maradt, aki az ösztönélet elnyomását, nem pedig beteljesülését és megszentelését kereste.

Az új társadalom erkölcsében ennek az eszménynek a „Mutter des Volkes“ tisztelete felel meg. Jellemző, hogy a német nevelés házába, amelyet a tanügyi pártszervezet emelt, Bayreuthban, nem Fichte, nem is Pestalozzi, hanem a német anya szobrát állították. Hitler látogatása alkalmával hosszasan és buzgón tisztelgett a szimbolikus szobor előtt. Ugyancsak ő mondotta egyik beszédében: „Az én államomban az anya a legelső polgárasszony“. Úgy látszik, mintha a jogrendben is érvényre óhajtott volna juttatni ezt a felfogását: a „Mein Kampf“-ban elsősorban a férjes asszonyoknak akar polgárjogot adni, és csak másodsorban azoknak, akik kereső pályán vannak.¹ (A kereső nők polgárjogát a párt női tagozata vívta ki és vette fel programjába már a Machtübernahme előtt.) A pártnak a programja már 1920-ban magában foglalja az intenzív anyavédelmet, ami természetesen a fajvédelem egyik igen fontos programpontja. Azóta épen ezen a téren igen sokat alkotott szociális törvényhozásuk: a Frauenwerk ezévi kiadványa, a „Deutsches Frauenschaffen“ mutatja be igen részletesen, milyen kiterjedt szociális gondoskodás és nevelés tárgya az anya az új államban (természetes, hogy ez a gondoskodás elsősorban a szegényebb néposztályok asszonyait érinti). A munkásasszony gondviselője a munkafront

¹ Mein Kampf, 1925. 491. l.

„Frauenamt“-ja; a kisgyermekes asszony különböző munkakorlátozásban részesül, anélkül, hogy ezért munkabérét leszállítanák; bizonyos iparágakban a gyárüzemet minden születendő gyermeke után tekintélyes összeg terheli; népjóléti szervezetük több mint 21 ezer segélyhelyet tart fenn „Mutter und Kind“ tagozatában szegénysorsú anyáknak; szerteszét a birodalom területén nagy számban épülnek az üdülőházak a szegénysorsú anyák számára, ahol néhány hetet gondtalanul töltenek el, míg gyermekeikre egy szürkeruhás nővér vagy munkatáboros leány gondot visel. Maga a párt női szervezete 1934—38. között különböző iskoláin, amelyek szintén üdülő otthonokkal vannak összekötve, vagy ideiglenes tanfolyamain több mint kétmillió német nőt készített elő anyaj és háziasszonyi hivatásának betöltésére. A női munkatábor négy-millió munkanappal sietett az elmúlt évben a falusi paraszt-asszonyok megsegítésére. Diákleányok, tanítónők vagy tanárnők nyári vakációjuk egy részét néha arra áldozzák, hogy kifáradt asszonytársaikat felváltsák a gyárakban vagy egyéb munkahelyükön. Ez a néhány adat is mutatja nekünk azt a céltudatos munkát és áldozatot, amellyel az új állam, a társadalom és a párt az anya felé fordul.

A nőkérdés és női sors lényegére nézve a párt női tagozata, az NS Frauenschaft vagy bármely nemzeti szocialista nőíró azt hangoztatja, hogy a nőkérdésben többé nem személyi, nem osztály-, hanem egyetemes problémát látnak. Az előző kor nőmozgalma, bár szociális téren is mutatott érdeklődést, mégis elsősorban a polgári osztály nőinek nyitott meg hatalmas érvényesülési lehetőségeket és adott szellemi emelkedést. Az új szocializmust a női tömegek sorsa érdekli: elsősorban azoké, akik a társadalomnak eddig mostoha gyermekei voltak. Szemére vetik továbbá a közelmúlt nőmozgalmának, hogy a nőkérdést elszigetelten, a társadalmi, illetőleg népi problémák egészéből kiemelve kezelte: a „világnézet“ ezzel szemben minden egyéni, osztály vagy társadalmi kérdést a faji kollektívum szemszögéből tekint, ez pedig természetesen az anyai hivatás betöltéséhez visz. Ilyen értelemben írja meg a nőkérdés rendezéséről szóló munkáját a belügyminisztérium női referense (Paula Siber: Die Frauenfrage und der Nationalsozialismus, 1933.). A világnézet szerinte mindenki számára külön törvényt szab, és ebben a férfi és nő között nincsen különbség: a munka és áldozat törvényét, de ugyanakkor ellenértékül módot és lehetőséget ad az egyéni élet megoldására.

A nemzeti szocializmus egész programjában, művelődési, gazdasági és a munka szervezése terén nyilvánvaló az a tendencia, hogy a nőket a családi élet felé terelje. Ez az irányzat hatalmi tényképen az első években elég kíméletlenül érvényesült. A „Machtübernahme“ után közvetlenül a férjes asszonyok minden kártérítés nélkül zárattak ki hivatali állásukból, sőt általában igyekeztek a nőket addig elfoglalt, különösen magasabb pozíciókból kiszorítani. Az egyetemek és főiskolák szigorú percentuális korlátozást szabtak a nőhallgatók elé. Iskolarendszerükben volt

bizonyos irányzat az iskolák tudományos jellegének mérséklésére. A házassági kölesönöket az 1933. június 1-i rendelet ahhoz a feltételhez kötötte, hogy a nőhivatalnok vagy munkásszony munkahelyét otthagyja. Ezeket az intézkedéseket azonban nemcsak a nőknek családi életre való korlátozása, hanem az akkori rendkívüli munkanélküliség hozta létre. Ebben a kérdésben azonban nem volt merev álláspontjuk: a művelődési szabadság megadásával, ami azonban még nem jelentette a korlátlan munkajogot, megnyitak ismét az egyetemek és főiskolák a nők előtt; minden további feltétel nélkül. 1937. októberében a pénzügyminiszter munkaengedélyt ad azoknak a nőknek, akik házassági kölesönben részesültek. Mult év szeptemberében ideiglenesen megengedték, hogy férjes tanárnők és tanítónők állásaikat ideiglenesen ismét elfoglalják. A Völkischer Beobachter ezévi jan. 19-i száma arról ad hírt, hogy a női pártvezér, Scholz-Klink asszony, a nők mérnöki kiképzése és bizonyos munkakörben való alkalmazása tárgyában helyeslő véleményt nyilvánított. Valószínű, hogy nemcsak a pártnak a nőkérdésben elfoglalt álláspontja módosult a nőtársadalom szívós küzdelme folytán, amelyet munkajogáért és elfoglalt pozícióiért folytatott, hanem a hatalmasan fellendülő termelés és nemzeti munka hívogatja vissza a német nőket munkahelyükre és hivatalukba és nyit meg előttük újabb munkalehetőségeket. Azok az adatok, amelyeket a női párttagozat közzétesz, a női munka elég nagy kiterjedését mutatják. Felfogásuknak megfelelően nem tüntetik fel a szociális tagozódást, ezzel együtt a munka minőségét sem és így kevésbé használhatók.

Az új társadalom szervezetében a párt női tagozata éppen mint női társadalom kapott polgárjogot, sajátos munkaterületet, jogvédelmet és kötelezettséget. Az államvezetésből kizárták ugyan a nőket, de saját társadalmuk megszervezésére nagyobb munkakört kaptak. Természetes, hogy ennek a munkaterületnek, mint mindennek az új államban, megvannak a korlátai és megszabott célkitűzései. Az asszonyok szervezete, az NS Frauenschaft más szervezetektől független szervezet. Ma már zárt testület, amelybe csak kivételesen vesznek fel új tagokat. Tagjainak létszáma a hatalom átvételekor 900.000 volt, ma kétmillió: csak párttagok és a női munkának vagy társadalomnak vezető asszonyai. Az alája tartozó szervezetek taglétszáma, akik elfogadták a pártprogramot, 12 millió. A tulajdonképeni intézmények létesítését az NS Frauenwerk végzi félmillió hivatalki létszámával. Szervező, szociális és gazdasági titkárait a birodalom területén 32 vezetőképző, Gauführerin iskola neveli. Magának a párt vezetőjének, Scholz-Klink asszonynak, önálló hatásköre van a hozzátartozó kérdésekben; szót kap a nürnbergi pártnapokon is. Ezzel a női életben is megjelent sohasem látott méretek között a szervezkedés, ezzel együtt a szervező és politizáló asszony, a párttitkár. A női társadalom ugyanazt a fegyelmi rendszert ölti fel, mint a férfiaké.

Az volna a kérdés, hogy a rosenbergi elgondolás mellett mi szükség van a nőknek ilyen nagyarányú politikai szervezkedés-

sére. Az első érában, ahogy ők mondják, a „Kampfzeit“ alatt, az asszonyokat is valószínűleg ugyanaz a meggyőződés vitte a táborba, mint a férfiakat. A mozgalom női ága is harci szervezet volt, amely éppen azt tekintette és tekinti ma is feladatának, hogy a női élet terén szálljon síkra mindazokkal az áramlatokkal, amelyek a nemzeti szocializmus célkitűzésével ellentétesek, vagy bomlasztó hatásúak a társadalomban.

A nemzeti szocializmus a család regenerációját akarja az asszonyokon keresztül. Ezért akar erkölcsi regenerálódást. A születési arányszám hatalmas visszaesése a 20-as és 30-as évek között, mikor alig 20 születés jutott 1000 németre, nemcsak a háború utáni német nyomor és munkanélküliség eredménye, hanem az erkölcsi élet bomlásáé. A családi élet tönkretételére és szexuális rendetlenségek terjesztésére az általunk ismert Európában sehol sem gyártottak és propagáltak annyi elméletet, mint éppen Németországban, a Jugendbewegung polgári nőíróin kezdve, akik személyi kultusz alapján hirdetnek szabadszerelmet, a legszélsőségesebb bolsevista irányzatokig, amelyek kiállításokat és propagandaelőadásokat tartanak, hogy részvét, félelem és undor felkeltésével távoltartsák asszonyaikat az anyai hivatás vállalásától. G. Diehl fentemlített röpiratában is találunk megdöbbenő adatokat erről a romboló munkáról, de éppenolyan megdöbbenőek néha az iskolai jelentések és statisztikák.

Ezzel szemben a párt asszonyainak törekvése a „Mutterwille“ felélesztése: a nők visszavezetése a család és a gyermek szeretetéhez. Megvan a rokontörekvés a német leánynevelésben is: a gyermekszeretet és a kisgyermekkel való bánnitudás kifejlesztése különféle nevelői és gondozói munkák révén, amelyet fiatal leányok vagy leánykák a Hitlerjugend vagy munkatábor szervezeteiben végeznek el. Másik vonása az új asszonytípusnak, hogy az anyai hivatást a népi kollektívum égisze alá állítja: a nők számára sem záródik le a világ a családi otthon falainál. Az új asszonyfajta számára a gyermek és a család a nemzet szolgálatát kellene hogy jelentse, azon túl és azon keresztül a fajta egyetemes érdekeit kell látnia. Pártvezetőik és ifjúsági nevelőik állandóan azt hangoztatják, hogy az új asszonytípusnak „politikailag kell gondolkozni“. Scholz-Klink asszony így magyarázza: „Politikailag kell gondolkoznia, nem a politikai harc értelmében, hanem úgy, hogy együtt érez, együtt gondolkodik, együtt áldoz az egész néppel“. A női lelkület és magatartás azonban nemcsak a családi életnek, hanem a társadalmi életnek és magatartásnak is egyik fontos tényezője. Ezért természetes, hogy nagy erőpróbákra és harcokra felkészülő nép célkitűzéseit és fegyelmi rendjét asszonyaival is igyekszik megértetni és elfogadtatni. Éppen Hitler írja a Mein Kampf-ban, hogy hogyan kezdték ki a szenvedő frontkatonák lelkét az asszonyok panaszos levelei és hogyan segítettek a nyugati front összeomlásában. Ezért állít a nemzeti szocializmus a nők részére is fegyelmező iskolát a Hitlerjugendben, munkatáborokban, pártszervezeteiben. Az esztétikailag színezett, puhán

érzelmes, biedermeier-polgári asszony nem eszményképe az új világnézetnek. Ugyancsak Hitler mondja szintén a Mein Kampf-ban: „Férfiakra van szükségünk és olyan asszonyokra, akik férfiakat képesek világra hozni“.¹

A párt tevékenységének másik iránya a már említett szociális és világnézeti iskolázáson kívül gyakorlati gazdasági szervezés. Kísérleti eljárás tárgyává teszi a különböző háztartási eljárásokat célszerűség és anyagmegtakarítás szempontjából. Tanfolyamain, sajtó-, film- és propagandaszervein keresztül irányítja a német háztartásokat és háziasszonyokat, úgy, ahogyan a négyéves terv, a „Kampf dem Verderb“, a külföldi behozatalt kiküszöbölni készülő „Nahrungsfreiheit“ nevezetű elgondolásoknak megfelel.

Ugyancsak a NS Frauenwerk foglalkozik a különleges női munkaterületek felkutatásával és megszervezésével (szociális munkák). Éppen azért, mert a nemzeti szocializmus a nőknek külön lelkeséget tulajdonít, elvben foglalkozik és véleményt nyilvánít a női munka és foglalkozás alakulásáról az élet minden területén. Ezt a munkakört részben a természet szabja meg, (család, háztartás), részben a női lélek különleges adottságai. Pedagógiában és társadalomszemléletben kialakulóban van egy új nőpszichológia, amelyik felvette magába az eddigi elméletek és kutatások részeredményeit, de más értelmezést és világnézeti színezetet nyert.

Ennek az új nőtípusnak magva, bárhol esik szó róla, a már említett anyatípus, ami itt a női lélek egyetemes magatartása és létjoga az asszonnak. Nemcsak azt a centrumot jelenti, amiből a női lélek minden rezdülése megérthető és magyarázható, hanem az emberekhez és az egész társadalomhoz való viszonyában is megnyilvánul, illetőleg meg kell nyilvánulnia. A lelki anyaság, a „geistiges Muttertum“ ahogy mondják, szocializáló elv és olyan kötőanyag, amelyik szorosabbra fűzi a kapesokat a közösség tagjai között. A családi hivatást be nem töltő asszony feladata az, hogy lelkének melegségét a közösségre árasztva, segítségére legyen azoknak, akiknek szükségük van a segítségre, vagy lelki fejlődésükben, vagy anyagi gondozásban. Különös feladata az asszonnak, hogy lelki képességeinél fogva „szocializmus“ hordozója legyen.² Tetszetősen állítják be a női magatartást a polaritás viszonyába: a férfi élettörvénye a harc, az asszonyé az önfeláldozás. A férfi képessége az alkotás, a nőé a fenntartás, konzerválás. Kultúrában a női munka kiegészítője a férfiak munkájának.³ A nevelésben, a NS Frauenwerk által propagált női kultúrában nagy gondot fordítanak arra, hogy a nőket a népi hagyományok, szokások, játék, dal, mesekincs megőrzőjévé tegyék. A női életpályákat illetőleg mint a női léleknek legmegfelelőbbet, a szociális pályákat, népgondozást, ápolást, az akadémiai pályák közül a ne-

¹ Mein Kampf. 208. l.

² Diehl, Die Frau. 91. l.

³ G. Palm, Kultur u. Erziehung der Frau. 28. l.

velést és gyógyítást emelik ki.⁴ Foglalkoznak azokkal a speciális feladatokkal, amelyeket a nőknek a kultúra terén éppen különleges lelki adottsága jelöl ki: a NS Frauenwerk szerkesztésében megjelenő „Frauenkultur“ 1937. novemberi száma, amelyet diákleányok, egyetemi hallgatók írtak, a német nők eddigi kulturális eredményeire hivatkozva, az egyetemi műveltség mellett foglalt állást. Minden ilyen irányú munka (legjobb G. Palm: Kultur und Erziehung der Frau 1936.) a nőben az anyai lélek intuitív beleérzését, az emberi élet jelenségeinek irracionális megértését, megjelenítését hangsúlyozza. Természetesen nem az exakt tudományok, hanem a szellemi tudományok terén látja a kibontakozás és eredmények lehetőségeit. A Frauenkultur szerzői szerint a nő a meghatározott területen éppen olyan igényekkel léphet fel, mint a férfi: nem azért, mert versenytársak, hanem éppen azért, mert a látásmódja más: ugyanazokra a kérdésekre másképpen és más szempontból fog feleletet adni. Ez a felelet és látásmód éppen olyan jellegzetes része lehet a kultúrának, mint a másik.

Látjuk a felsorakoztatott néhány tényből, hogy a nemzeti szocializmuson belül a nők kiharcolták a maguk munkajogát és munkaterületét: nem az egyéni érvényesülés jogcímén, mint az elmúlt nőmozgalom asszonyai, hanem a közösség érdekében elért munkaeredményekre hivatkozva. Bármilyen kérdésről van szó, az egyetemesség, a nők összességének a súlyával lépnek fel, amire eszközt és módot éppen a nemzeti szocializmus adott. A nőtársadalom munkája, amint láttuk, az elkülönülés és magáraeszmélés jegyében áll: megtalálta magában a „világnézet“-ben azokat az irracionális elemeket, amelyeket saját lényével rokonnak vall; ráeszmélt arra, hogy a különösen női képességek közül melyek azok, amelyek a célkitűzéseknek megfelelnek és építő hatásúak. Megszervezte minden vonatkozásban a nők összességének gyakorlati, gazdasági és szociális életét. Erőinek arányában számottevő része az új Németország életének. Ebből a különös, számunkra idegen világból, amelyik forradalmi és mégis minden szálával a német multba kapaszkodik, jövőben sem fognak hiányozni a női lélek vonásai.

Muzsi Piroska

⁴ Beatrice Vermehren-Göring: Die Frau im akad. Beruf, Deutsches Frauenschaffen, 1936. 76—77. l.

Ki lát jobban?

Jegyzet Tóth Béla cikkéhez*

Adva van egy vidéki irodalmi társaság. Lerándul oda néhányszor a nagy író. Szétnéz, mosolyog, gyanakszik, eloszlik a gyanúja; közben itt is, ott is elszór a társaságról egy-két megjegyzést. Lent a vidéki városban pedig ott él a fiatal tudós, ideje is van, alkalma is, hogy utána nézzen minden állításának, ha már egyszer kedve kerekedik valamit írni a társaságról. Bizonyára utána is néz alaposan. Azt várnánk hát, hogy ha már ő gyürkőzik neki, módszeresen, rendszeresen, fejlődéstani távlatba állítva a futó mai jelenségeket, az már csak helyreigazítja a könnyenlobbanó, túlméretező művésztermészet elkertülhetetlen tévedéseit.

Sajnos, egyáltalán nem így van. A művész rögtön észreveszi a dolog velejét, s legvakmerőbb fantáziatútgengésében sem tudja annyira elhajítani a kalapácsnyelet, hogy még mindig közelebb ne járjon az igazsághoz, mint a tudós téveteg alapossága?

Irodalomról van szó, s itt úgy látszik, minden „szakszerűség” többet ér a villámgyors lényegfölismerés és hajszálpontos kifejezés. A Protestáns Szemle ezévi májusi számában például egy különben gondosan megírt cikk jelent meg Vidék és Irodalom címen. Történelmi visszapillantása egészen vonzó és helyt is áll; csak attólfogva torzulnak el benne a dolgok, mikor saját korához ér a szerző. Mintha tájékozottabb volna Csokonai világában, mint a magáiban.

Modern anyagának központi részében egy irodalmi társaságról van szó, egy társaságról, amelyhez fogható korunk szellemtörténetében még aligha ért harmadnapot. A mi társaságaink tudniillik tekintélyi alapon szoktak szervezkedni. Közművelődni sem birunk grófok, bárók, de legalább is egy-egy főispán — vagy legyünk egészen szerények — egy polgármester fővédnöksége nélkül. A Debreceni Ady-Társaság volt tudtommal az egyetlen kivétel; csupa névtelen fiatal ember állt össze benne, s csak akkor kapcsolt magához néhány — de akkor is csak szellemi! — tekintélyt, mikor már méltónak mutatkozott rá, hogy „nagy neveket” illesszen tagnévsorába.

Ez a szakítás a honi hagyománnyal üdvösnek bizonyult. Szabad mozgási lehetőséget adott neki: semmiféle érzékenységre nem kellett tekintenie, semmiféle ranglétra-óriást nem volt kénytelen körülhajbókolni. Másutt a párthúség volt a fontos, a jócsalád, a közénkvalóság; ez a Társaság csak egyet nézett: van-e tehetsége, akit dobogójára ereszt.

Azt hinné az ember, ismeretlen ifjoncnak ilyen rendező csoportosulását észrevétlenül taposta el a vidéki közöny. Hát nem. A kísérlet azt mutatta, hogy tiszta elvekkkel jó összeköttetés

* L. a Protestáns Szemle 1939. májusi számában.

és anyagi támogatás híján is viheti egy elszánt fiatal alakulat valamire. Az Ady-Társaság nevét megtanulta a csonka ország minden valamirevaló írója, legnagyobb festői és muzsikusi is. Megtanulták a megszállt területek át-átránduló szellemi munkásai. Megtanulták és megbecsülték. Az Ady-Társaság válogatott az értékek közt; válogatása nyomán irodalmi barátságok szövődtek, ellentétek simultak el, országos orgánumok születtek. A töke nélkül, pártfogók nélkül maga erőiből izmosodó alakulat nyoma benne van az utolsó húsz esztendő, a háború utáni nemzedék irodalomtörténetében, mégpedig éppen néhány döntő ponton.

Mit vett észre ebből a Debrecenbe le-leránduló Németh László? Először 1931 november 29-én látta vendégül negyedmagával a Társaság. Tapasztalatairól rögtön beszámolt a december 16-i Nyugathon, még óvatos lelkesedéssel, nem ugorva be az első benyomásnak. Ő és írotársai, mondja, „láttak egy várost, ahol méltósága van az író névnek s öt harmincesztendős fiatalember tiszteletére nemesak tanácsnokok, főigazgatók, egyetemi tanárok vonultak ki, de, horribile dictu, a diákság is, melyet máshol a halott irodalom tiszteletére s az élő írók megvetésére nevelnek; ... s miután látták, hogy így is történhetik, hazautaztak, s csak otthon dörgölgették a szemüket: vajjon úgy volt-e minden, ahogy odalenn érezték, vagy néhány vidéki írotárs szemfényvesztése fődte el előlük ideig-óráig a közönyt, mely Debrecenben is olyan, mint másutt.“

Ismételt találkozások eloszlatták a szemfényvesztés gyanúját. Annyira, hogy mikor 1934-ben a Válasz első számában egy országos Hungarológiai Társaság tervét veti föl Németh, az Ady-Társaságot jelöli ki bőlesejével: „Amíg ez az új társaság saját lábára állhat, bizonyára szívesen nyújt számára fedelelet más meglévő társaság, esetleg mint a debreceni Ady-Társaság hungarológiai szakosztálya kezdhethné meg működését.“ Az Ady-Társaságnak ez az osztálya csakugyan meg is alakult, de már a nemzedékszétforgácsolódás idején; ezért nem is tudott országossá nőni, de erejét a mult év őszén még fent is, lent is komolyan számontartották a fővárosban.

Németh bizalma a Társaság iránt azóta sem foszlott szét. Későbbi nyilatkozatai közül talán elég a legutolsó, a Kalangya 1938 novemberi számából (A Tanu-Évek, 486. l.): „Debrecen volt akkoriban (1932—36) az egyetlen hely, ahol a fiatal irodalom komolyan vehette magát. Az írók is azért utaztak le ide, hogy hűvér híveket láthassanak.“

Mit vett észre most már mindebből a fiatal tudós, aki egyetemi évei óta ott él Debrecenben, s már Németh Lászlóék bemutatkozása táján közelről figyelte a Társaság sorsát?

Az új magyar irodalom, mondja, „a 20-as évekre áradt szét az országban.“ Ennyi neki elég is, hogy az Ady-Társaság keletkezését megmagyarázza. Nem ejti gondolkozóba, miért éppen csak Debrecenben jött létre ilyen modern alakulat. Nem számol vele, hogy a század kezdete óta szakadatlnul rázták itt a lelkeket Ady,

Móricz Zsigmond, Tóth Árpád, Oláh Gábor debreceni diákkapcsolatai, s más szellemi légkört teremtettek, már 1910 táján, mint az ország legtöbb területén. Amilyen jól kiemeli Csokonai koráról, hogy Debrecene polgár-város volt s mindig az urbánus mozgalmak erősödtek benne igazán, napjainkra vonatkozóan szintén megállapíthatta volna ugyanezt. Ezenfölül pedig meg kellett volna látnia valamit: Debrecen protestáns város, valamicskét egészen az utolsó évekig meg tudott őrizni tekintélyimádó neobarokk körünkben is a valódi tekintélytisztelet individualista szelleméből.

Ahogy a Társaság keletkezését elintézi pár általános formulával, a továbbiakban is folyton lényegelhomályosító közhe-lyekbe téved. Noha közben a Társaság főtítkára lett, mintha nem is sejténé, hogy írókon kívül képzőművészek (például Medgyessy Ferenc!) és muzsikuskok is tömörültek a társaságba. Főérdemét olyanformán fogalmazza meg, mintha afféle jobbfajta hangversenyiroda lett volna: „tíz év alatt a főváros minden számottevő irodalmi alakját megismertette Debrecen érdeklődő közönségével“. Így fogalmazva ez sem egészen szabatos, hiszen sem Herczeg Ferenc, sem Molnár Ferenc nem szerepelt a társaság dobogóján, ellenben többször is Móricz Zsigmond, Babits Mihály, Németh László, Erdélyi József és a Budapestnek Balmazújváros ne- vű városnegyedében lakó Veress Péter.

Hogy volt hát az írók kiválogatásában valami határozott igény, bajos volna tagadni. A cikkíró mindenestre tagadja. Ha jóhiszemű szolidaritása eleve föl nem mentené a szándékos eljárás vádjától, szinte azt is megérdemelné, hogy tréfát űzzünk vele, s azt olvassuk a fejére, hogy igaza van, míg ő a Társaság főtítkára nem lett, a Társaságnak „jóformán csak színvonala volt, iránya nem“. Addig — fejtegeti — „Ady átfogó szellemének liberálismu- sából táplálkozó magyarság, de főleg a Babbitól tanult tiszta irodalmiság, az esztétikai ízlés kozmopolitizmus voltak (a Tár- saság) eszményei.“ Ezt pedig a cikkíró csak színvonalnak haj- landó tekinteni, iránynak nem. Más kérdés, hogy ez a megállá- pítása meg már csaknem úgy hangzik „fölvilágosult körünkben“, mint egy rendőri jelentés. Az ember álmélkodhat, milyen pokol- lian ügyes fickók ezek a vidéki „írótársak“, mekkora hízelgéssel kenyerezhették le Németh Lászlót, hogy erre a liberális, sőt koz- mopolita mismásra merje bízni a hungarológia gondolatát! Itt is önként kínálkozik a mókás magyarázat: Goethe többet lát, ha ki- sétál Weimar külvárosába, mintha Kotzebue úr leutazik Görög- országba.

Még talán azt lehetne tisztáznunk, legalább annyit jól fi- gyelt-e meg a cikkíró, mi fán termettek hát Németh László deb- receni „húsvér hívei“. Azt mondja: „az Ady-Társaságnak nem- rég még volt egy bizonyos rétegű sznob (értsd magyarán: zsidó) közönsége, de a Társaság iránykitűzésével egyidőben az is világ- nézetileg szervezkedett s elmaradt“. Megint csak annyit: Németh László látott jobban. Sajnos, az irányváltozás óta nemcsak ez a „világnézetileg szervezkedett (?) bizonyos rétegű sznob“ maradt

Aale Tynni: A sértő szó

el, hanem elriadt a Társaságtól jószerint mindenki, kedvét vesz-
tette maga a társaság is, minden vonatkozásban, olyan teljesen,
hogy ha csak a föltámadás csodája nem segít rajta, már csupán
egy stációja van hátra: a nagyerdei krematórium.

A halál oka világos. Ez a társaság egy tekintetben csak-
ugyan „liberális“ volt: szabad lelkek szabad fóruma. Tavalyi
irányváltását Debrecenben is, távolabb is gleichschaltolásnak
fogták föl. Bizonyoságot tehetek róla, hogy nem volt az, de az
irányváltoztatók nem vigyáztak a látszatra, s a látszat megölte
őket. Elég bús kötelesség, hogy ezt éppen nekem kell megállapí-
tanom, minden ellenkező híreszteléssel szemben. Bár csalódnám,
s tíz esztendei munkánk ne semmisülne meg nyomtalanul.

Volna ennek a balsikerű „átalakulásnak“ sok országos ta-
nulsága; de a tények túlszemélyesek. Elég ennyi halotti beszédnek
egy szellemi együttes fölött, amely a maga idejében kora leg-
jobbainak elismerését vívta ki. Ezt is szívesen elhallgattam vol-
na, ha rá nem terelődik nyilvánosan is a szó. De a legfőbb tör-
vény kötelez: de mortuis nihil, nisi verum.

Az Ady-Társaság, ha még föléled valaha, egészen új ala-
kulat lesz már. Adja Isten, kapjon tíz év múlva ismertetést és ne
búcsúztatót; — mindenesetre lényeglátóbbat, mint az én mostani
szavaim.

Juhász Géza

Aale Tynni: A sértő szó

*Hogy lökheti zsibbadtságba a lelket
a szó, az aljas, a hitvány?
Gyöngé vagyok, hogy rá visszafeljeljek,
a szó ön-súlyt hajít rám.
Lehet szemétkben ily gonosz varázs?
ezt kérdezem s tagadom konokul
s mégis a kín beszennyez, megaláz,
csak ví a lélek s nem, nem szabadul...
Hogy mennyit ér a pénzdarab:
veretéről megismered —
lelkem viaszán is visszamarad
a kín nyomán ily érték-jel, veret.
Rozoga ház vagy lélek: bármily gyöngé szél
megrázva ront a riadt szobákon.
Szív, mely nemes vagy s edzett, mint acél:
hideg erődöt, óh mennyire vágyom!*

Finnből fordította: Képes Géza

JELEK ÉS MAGYARÁZATOK

HUMOR ÉS BIBLIA. Az elmúlt „felvilágosult“ századok sok zöldséget összehordtak már a Biblia ellen. De azt, amit a német „Bücherkunde“ c. folyóirat márciusi számában olvashatunk, még a legvadabb aufklérista sem találhatta volna ki. A nevezett folyóiratban szószerint ez áll: „Tragikus, hogy a Biblia a világ leghumortalanabb könyve és a könyvtörténet legcsodálatosabb paradoxona, hogy éppen egy ilyen jelent meg az egész földgolyón a legtöbb kiadásban.“ Döbbenetes, hogy nyomtatásban közkézre kerülhet egy olyan szellemi és lelki színvakságban szenvedő ember írása, aki ezt a „paradoxont“ nem képes megérteni és még döbbenetesebb, hogy valószínűleg nagyon sokan egyetértenek vele. Vajjon, mikor fentebb a „felszabadító nevetést“ reklamálja az irodalomban, gondolt-e arra, hogy többek közt a Nibelungéneket és a Mein Kampf-ot is kizárja a „felszabadító“ művek sorából? Akár igen, akár nem, ez a néhány sor mindenesetre az emberi butaság történetének kiváló dokumentuma marad és talán túlságosan erős is ahhoz, hogy „humor“-nak foghassuk fel. Nem tehetünk egyebet, minthogy az illusztris szerzőnek, aki nyilván — bocsánat a kifejezésért — csak röhögni óhajt az emberiség szellemi termékeinek élvezete közben, nagybecsű figyelmébe ajánljuk Max und Moritz tanulságos történetét és — hűnyd be szemed egy pillanatra, óh északi faj géniusza! — Hacsek és Sajót.

TÜLMOHÓ VAGY a jó követelésében, türelmetlen vagy a gyenge emberekkel szemben, akik pedig törekednének a jóra, de türelmetlen követelésed makacsságba és bűnbe hajtja őket. Ezt veti szemére VII. Gergelynek a montecassinoi apát Németh László új drámájában, „reálpolitikát“ ajánlva neki. De lehet-e elég mohón kívánni a jót? Ezt viszonzza a pápa keményen és könyörtelenül, s az emberi gyengeséggel szemben megértő és türelmes apátot kiejti azok közül, akiket utódjául ajánlott.

Igen, nyilván vannak, akiknek az a dolguk, hogy kompromisszumot kössenek, elnézéssel és türelemmel „reálpolitikát“ üzzenek, engedjenek a normák keménységéből itt-ott, hogy makacsságba, túlzásba és bűnbe ne kergessék a gyenge embert. De ez nem lehet a Gergelyek dolga. A Gergelyek helyén keménynek, könyörtelennek, követelőnek és mohónak kell lenni a jó kívánásában. S jaj a világnak, ha nincsen Gergelye. A Lélek uralmát nem a türelmesek, az engedelkenyek, a puhaszívűek őrzik, akiknek a kezében megáll az ostor a kufárok előtt, arra gondolva, hogy „nekik is meg kell élni“. Nem, a Léleknek azok az igaz szolgálói, akik belesüvítik követelését, kemény és meg nem alkuvó parancsát a világba, s egy percnyi habozást és haladékot nem engednek. A Lélek nem tűr alku. Ahol alku van, ott Ő már nincs jelen. A Lélek Gergely szavában szól. És Gergelynek van igazsága, nem a montecassinoinak. Az igazság csak egyféle lehet: teljes!

És nagyon jó és üdvös, hogy Németh Lászlónak ez a kemény és könyörtelen drámája — melyben nem Gergely bukik el mégsem, hanem a világ, hiszen Gergelynek van igaza, — elhangzott a mai időkben. (J. T.)

BALOGH JENŐ, az egyetemes református konvent elnöke 75 éves. A magyar reformátusság e „great old man“-jét ebből az alkalomból is a tisztelet és szeretet őszinte hangjával köszöntik és köszöntjük. Mikor szóba kerül valahol a neve, mindenkor eszébe jut az embernek, mint Attila fakupája, életének jelképe: mint akadémiai főtitkár, csak évi 1 pengő szimbólikus tiszteletdíjat volt hajlandó elfogadni. A magyar református jellemnek egyik legsarkalatosabb erényét, a puritánságot testesíti meg mai cinikus világunkban, s mikor bizony nem vagyunk túlságosan bőviben a jelképet jelentő egyéniségeknek, ez az évforduló méltán állít meg minden magyar embert egy pillanatra és kényszeríti, hogy utánagondoljon: mik is az élet igazi értékei?

AZ EGYHÁZ MERJEN EGYHÁZ LENNI! Nem választhatna szebb jeligét magának Nyíregyháza új evangélikus püspöke, Turóczy Zoltán, mint ezeket a szavakat, melyeket ő mondott a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság legutóbbi konferenciáján. A mélyen hívő, igazi evangéliumi ember hitvallása ez: az egyháznak biznia kell abban, hogy amit ő tud adni, az Ige, mindennek legfőbb orvossága. Ma földi mértékkel mérve vagy túlkeveset, vagy túlsokat várnak az egyháztól. Avatag, reakciós intézménynek szidalmazzák, vagy politikai hitvallást és szociális programot követelnek tőle. Az egyháznak azonban tudnia kell, hogy amit ő adhat, az Ige igaz ismerete és vigasztalása, több és fontosabb a földi boldogulásnál. Ha ebben nem hiszünk, zárjuk be a templomokat! — fejezte be szavait akkor, melyek visszacsengenek most, mikor lapunk és társaságunk kiváló munkását, a magyar protestantizmusnak egyik vezető egyéniségét felelősségteljes, de Pál apostol által is „jó dolog“-nak mondott új megbízatása alkalmából tisztelettel és szeretettel üdvözöljük. Tudjuk, hogy az ő pásztorsága hitvallás lesz az Egyház igazi hivatása mellett.

BETHLEN ISTVÁN visszavonult a politikai élettől. Az aktív visszavonultságból a passzív visszavonultságba. Vele — legalábbis egyidőre — eltűnt közéletünkben ama „nagy Magyarországnak“, a magyar protestáns politikai szellem annyit vitatott, de mindenesetre nagyszabású virágkorának a hangja. Az a kor volt ez, melyben, legalább is elvben, becsülték a szellemi függetlenséget és szívesen hallgatták a nagy politikai egyedüljárók szavát. Ma már közvéleményünk kételkedik a függetlenségben — igaz, hogy ezen a téren sok kiábrándító tapasztalatot szerzett — és szívesebben hallgat a tömegek kórusára, mint az egyéni szellem halk szavára. Eddig ez rendben volna, feltéve, ha jó értelmű közösségi fejelemről és kitűnően vezetett tömegekről volna szó.

Sajnos azonban — s ez teszi Bethlen búcsúlevelét Kasszandra-sírassá — hiányzik mai „kollektivizmusunkból“ az, ami egyedül lenne képes összetartani, a jóhiszeműség. Ha valaki a napisajtóból vagy az úton-útfélen elejtegetett ítéletekből akarna képet szerezni a magyar közéletéről, azt hihetné, hogy nálunk ma már csak különféle „bérencek“, zsidóbérencek, németbérencek, arisztokratabérencek, kormánybérencek, papi bérencek és mit tudom én még milyen bérencek nyüzsögnek a politikai porondon. Akárki akármit mond, mindjárt látni vélik markában vagy zsebében a júdaspénzt. Mélységesen igaza van a miniszterelnöknek, mikor bajunk gyökerét a kölcsönös bizalomhiányban látja. Egy kicsit több evangéliumra volna szüksége ennek a „keresztény“ Magyarországnak. Politikai meggyőződésektől eltekintve, önmagában véve csak sajnálhatjuk, ha ebben a légkörben az egyéni politikai hang hamis visszhangot kap és arra bírja közéletünk sok kiemelkedő egyéniségét, hogy egyelőre várakozó álláspontra helyezkedjék.

TÓTH TIHAMÉR MEGHALT. Budapest, a „cinikus város“ hosszú sorban küldte katolikusait az egyetemi templom ravatalához, ahhoz a férjühoz, aki munkájának és életének legjavát épen Budapest lelkének megmentéséért áldozta fel. Az újarcú magyar katolicizmusnak, mely annyi ponton közeledik az evangélium szerint reformált felekezetek hitéhez, Prohászka után talán legjelentősebb képviselője szállott vele sírba, egyike azoknak, akik meglátták, hogy Isten igéjének korszerű formában kell kiáramlania a templomból a hétköznapi életbe. Amit mi az istentisztelet központjának tartunk, az igehirdetés reformja volt élete nagy célja. A katolikus egyházban, vallotta ő maga, évszázadok óta háttérbe szorult a szentbeszéd, aminek katasztrófális hatása a mai modern hitetlenség nagyrésze. Az egyetemi templom szószékéről, a rádióban és a hallgatóság előtt Tóth Tihamér újra majdnem központi jelentőséget tudott adni a prédikációnak. Azért, mert időszerű volt és mert tudta, mi való a szószékre. „Ha ötven év előtti templomi közönség feltámadna és élvezné prédikációinkat, akkor az egészen biztosan rossz beszéd“ — írja. És azt is hirdette, s ebben is egyetértünk vele, hogy a szószékre csak Isten igéje való. A magyar protestantizmus őszinte részvétellel osztozik katolikus testvéreinek gyászában, mert nagy nevelő és igehirdető távozott közülünk.

FAJI FILOZÓFIÁT? Egy „Kis Enciklopédia“ című népszerűsítő mű került a minap a kezembe (szerkesztette Dormándi László, megjelent 1938-ban), s itt a magyar filozófiáról azt a meglepő tájékoztatást olvastam a laikus nagyközönség számára, — amelyről a szerkesztő nyilván feltételezi, hogy hitelt ad szavainak, s alighanem, sajnos, így is van, — hogy ilyesmi voltaképen nincsen is. A magyarországi filozófiai irodalom talajtalan, idegen ültetvény, „művirág“, nem a magyar kultúrából hajtott ki, írja itt Vass Gyula, tehát nem magyar filozófia. Két legnagyobbunkról, Böhmről és Paulerről pedig úgy fanyalog, hogy „német nevűek, német szelleműek, németül iskoláztak“.

Most ne beszéljünk arról, milyen tájékozatlanságot árul el az egész cikk, most csak azon álmélkodjunk, — vagy ne is álmélkodjunk olyan túlságosan? — hogy már a filozófusokra is kiterjesztjük a névelemzés módszerét, melyet az utódállamok nemzetiségi politikájában felpanasztlunk? A sok egyéb faji mifélek után most már faji filozófiát is követelünk? S megtagadjuk azokat a magyarokat ezer esztendőn keresztül, kik a legmagasabb emberi mértékig emelkedtek föl s emelték föl a nemzetet, annak szellemét? Nem voltak magyarok? Idegen szelleműek voltak? Honnan veszi a bátorságot ilyen állításhoz Vass Gyula? Olyan bizonyos az, hogy ő tudja, hogy milyennek kell lenni a magyaroknak, szellemének, filozófiájának? Ő, aki maga is egy tipikusan idegen eredetű felfogást, a fajelméletet „művirágozza“?

Hallgassunk meg e kérdéstről helyette olyan valakit, aki sokszoros tanújelét adta magyarságának, akinek nevezetes szerep és jelentékeny érdem jutott a magyarság kifejtésében, s ki többek közt máig az egyetlen összefoglaló művet írta a magyar filozófiai irodalom történetéről, melyet ha Vass Gyula ismert volna, nem ragadtatja magát a laikus közönséget félrevezető nyilatkozatára a magyar filozófia nemlétéről. Erdélyi János ez, a magyar klasszicizmus egyik legragyogóbb és legműveltebb elméje, s emellett tüzes magyar, ki népdalgyűjtésével és elméleti tevékenységével egyik legnevezetesebb munkása még az úgynevezett népmemzeti iránynak is. Ő abban a remek kritikai tanulmányában, melyben a Hetényi-Szontágh-féle egyezményes filozófiai kísérletet — a nacionalista túlbuzgalomnak ezt a korcs jelenségét, mely azonban Vass Gyula előtt egyetlen fénypont a magyar éjszakában — utasítja vissza, szenvedélyesen tiltakozik az ellen, hogy a filozófiai elméletek értékét nemzeti szempontból tekintsék. Határozottan állítja, hogy nincs és nem is lehet „nemzeti filozófia“. „A nemzetiség szép szó; — írja, — alkalmazása igen helyén esik az ember lelki életének alsóbb fokozatán, midőn szellemén a természeti befolyások után előállnak az égalji, életmód utáni sajátosságok, a földirati helyzet és fajtaiság különbségei; s épen azért bölcsészeknél, kik a bölcsészetet nem a tiszta, minden fékeiktől ment szabad gondolkodás, hanem a lélektan útján keresik, megjárja“. Nemzeti vallás és nemzeti bölcsélet egyaránt csak primitív fokon lehet. A fejlődés kiemeli őket korlátaik közül. „A bölcsészetet, mint egyetlen igazságok tudománya, a tiszta gondolattal foglalkodik, vagy azon adataival a szellemnek, melyek az egy és megoszthatatlan ész nevében a föld népei által, nemzetiségre való tekintet nélkül, egyformán fogatnak fel. A természeti, erkölcsi és polgárzati befolyások... tagadhatatlanul nyomnak bélyeget a nemzet arcára, enyhesebb vagy ridegebb modort bölcsészetére, de lelkét, melynek minden lényege a gondolkodás, nem alakítja ki-vételessé... az egyetlen igazság, a lényeges tartalom egy és ugyanaz minden egyénben, nemzetben, s ez világfilozófia is; ami pedig nem lényeges, az nem is filozófia sem egyénben, sem nemzetben; annál fogva apródonként s a műveltség előhaladásával le

is hull, mint a kacagány, az ivadékokról, kik aszerint vesznek fel új módokat életben, viseletben, gondolkodásban, amint szorosabban ragaszkodnak a tudat eszményéhez, az emberi lélek lényeges tartalmához, vagy nem; amint mélyebben kutatják az igazság megalapítását, vagy elfogadják, mint készet, készenlevőt további vizsgálat nélkül más hitelére, tekintélyére; mikor nem a bölcsészet tárgya más, mert ez ugyanaz és egy mindig, hanem felfogási módja“. Elítéli azt a „lidérci játékot“, hogy a különösséget, minő a nemzetiség, egyetemessé óhajtják tenni, midőn a bölcsészetre is átviszik, mely pedig egyetemes igazságok tudománya. E részben, bármint törjük is fejünket, a dolgok rendin nem segíthetünk; ugyanazért hasztalan keressük a bölcsészetet egy vagy más nemzetnél, mert azt egyik sem művelte ki maga, hanem a többivel együtt; s úgy amint ma történeti fejlődésében előttünk áll, nem egyes, hanem valamennyi művelt nép csinálmanya. Így az egész nemzeti bölcsészet kérdése csak mint kezdet vagy folytatás található fel a tudomány történetében. Ha tehát mondatik: van görög, francia, angol, német stb. bölcsészet, ez nem azt teszi, mint a lélektani úton járó filozófusok akarják, hogy talán eme nemzetek oly saját bölcsészettel élnének, minő nyelvük, hanem azt, hogy bizonyos mértékig, többé-kevésbé volt befolyásuk a tudomány fejlesztésére, virágoztatására. Miránk nézve sem az következik, hogy tehát legyen magyar bölcsészet is, hanem az, hogy szellemi becsünk, s nemzeti méltóságunk tekintetéből, az igazság iránti hódolatból igyekezzünk befolyjni az isteni és emberi dolgok ismeretének tudományába... Ekkor ki fog nyilvánulni: minő lényeges adalékkal járultunk a szellem országának műveléséhez s ekkor és ennyiben lesz magyar bölcsészet...“

A mi korunk, úgy látszik, iszonyodik az egyetemestől és öröktől. Kicsúfolja és kétségbe vonja létét, értékét, érvényét. De talán mégiscsak igaza marad — egyszer megint rá fognak eszmélni — a régiek igazságának, hogy mindennek annyi értéke van, amennyi örök és egyetemes van benne. A nemzetnek is. A nemzet szelleme és lényege éppen az, ami örök és egyetemes benne. A nemzet az örök és egyetemes emberit igyekszik a maga egyéniségében megvalósítani. Ha nemzet akar maradni, nem pedig visszasüllyedni a puszta népiség, vagy fajiség természetadta véletlenjének színvonalára.

Négy évvel ezelőtt írta Litt Teodor, az újideáлизм egyik kiváló képviselője, válaszul arra a hivatalos felszólításra, hogy a filozófia korszerű és német legyen, hogy ezt a hivatását legjobban akkor teljesítheti, ha arra törekszik, ami örök és egyetemes. Mert ez volt, úgymond, mindig a németiség valódi nagyjainak az olthatatlan törekvése, ezzel hitték ők is a német szellem igazi parancsát teljesíteni.

Ime ez a felszólítása hozzánk a régi magyarnak, Erdélyi Jánosnak is. Mint ahogy ez volt a Széchenyié, Bessenyeié, Kölcseyé, s mindazoké, akik igazán tudták, mit jelent magyarnak lenni. Talán nem lehet megütközni azon, ha az ő igazságuk terjesztésében látjuk a kis enciklopédák feladatát. (J. T.)

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

SZABÓ IMRE: MAGYAR SORSKÉRDÉSEK. (Előadások, prédikációk, szentírásmagyarázatok. Budapest, 1938.)

Érdekes tanulmányt lehetne készíteni arról, hogy különböző korok emberei a Szentírás milyen igazságait látták meg századok folyamán az igehirdetésben, az egyes egyházakban. Az Ószövetség világában a zsinagógai istentiszteleten sorra olvasták a törvényt és a prófétákat, ha valaki eljárt szorgalmasan a zsinagógába, egy éven át meghallhatta az Ószövetség egész tartalmát. A római katolicizmus misekánona eleve megszabja az evangéliumot és az epistolát, amelyet minden alkalommal fel kell olvasni, ettől eltérni nem lehet. A reformáció lutheri ága felfedezte újból az írást, válogatott részeit jelölte ki perikópában, ugyancsak kiszabta előre igehirdetői számára a lekiót és textust. A reformáció századának Szentírást megismerni óhajtó embere szent szomjúsággal kereste az Írás igazi értelmét, ezért magyarázta Luther, Kálvin, Mélius s a többiek versről-versre a Biblia egy-egy könyvét. Megnyilvánult a rendszerező képesség is, megszülettek a Káték, Hiszekegy, Tízparancsolat, Miatyánk, sákramentumok titka, hitünk igazságainak klasszikus összefoglalásai.

Az igehirdetésben a reformáció áldott örökségeként ezt a gondolatsort találjuk meg ma is. Vannak alkalmak, amikor sorra kerülnek hitünk igazságai egy-egy sorozatban, vannak, amikor Isten problémákat vet fel s ezekre a kérdésekre keresünk feleleteket az Írásban.

Ilyen gondolatok közt vesszük kezünkbe Szabó Imre budapest-fasori lelkész, budapesti esperes legújabb munkáját, a Magyar sorskérdéseket. Igehirdetői munkásságának eddigi medrében a fentebb elmondottak alapján megtalálhatjuk a vonalvezetést. Érdekes megfigyelni nyomtatásban megjelnt munkái nyomán igehirdetésének állomásait.

A reformáció rendszerező, kátékat termelő világa bontakozik ki előttünk két

első munkájában. 1926 adventjére jelent meg a Miatyánkról elmondott tíz mediatációja, 1931 adventjére pedig Ismerd meg magad címmel adta ki a Tíz parancsolatról szóló 14 beszédét s szabadelőadását. 1928-ban Ime a magvető kiméne vetni címen adta ki 1918—1928 közt elhangzott előadásait, prédikációit s bibliamagyarázatait. 1937-ben jelent meg a Nyitott ajtó, 1929—1937 közt elmondott előadásai, prédikációi s szentírásmagyarázatai.

Az Ige titkaiba elmerülő, Kálvint s tudós kommentárokat olvasgató szerzőnk újabb kötete az előbbieket után egy különös színnel lesz gazdagabb, igehirdetésében a nemzeti gondolat még élesebben domborodik ki. Nem a retorikus magyarság, hanem a lélek szerint való magyarság képe rajzolódik ki a Magyar sorskérdésekben. Az idők sodra, dübörgő ritmusa készítette Szabó Imrét arra, hogy egy év termését külön kötetben adja ki. Isten kezében van a magyar sors, a magyar holnap, ezt kiáltja bele a világba ez a legújabb kötet.

Előadásaiban „*Arccal a falu felé*” fordul. A divatos falukutatással szemben kimutatja a *református feladatokat a falukutatásban*. Az Anschluss utáni varakozó napok március 15-én szól a budapesti ref. teológus ifjúság ünnepélyén: *Van még a magyarnak Istene! A kötete címéül választott vezércikke mentője ez: „Bekötött szemmel szembe menni a sorsunkkal még sem szabad.”*

Magyar sorskérdések megoldásánál nem mellőzhető a lelkipásztor szerepe sem. Mennyi szépség bontakoznék ki annak a kifejtéséből, ha valaki elmondaná, hogy mit jelentett a magyar református lelkipásztor a magyar nemzet és nép életében. Ezért illik be e kötetbe a lelkipásztorról tartott ORLE előadás, olvasgatva úgy érezzük, mintha önarckép volna, amelyet Krisztus tükrében látott Szabó Imre. *Reformációi emlékbeszéde* bátor hitvallás: „*Egyedül Őt szeretnénk kiabrázolni forró szeretettel egyházunkban*

és magyar népünkben.“ Esperesi jelentése is magyar jeremiád: „Isten szól a történelemben.“ „A budapesti ref. egyház karitativ és szociális lelkiismerete a huszadik század elején a Lórántffy Zsuzsanna Egyesületben lüktetett — mondotta Szilassy Aladárné arcképleplezésén, róla szóló emlékezésében.

Szolgálatának távlatai messze nyúlnak, Újvidéken szól a *konfirmációról*, erősíti a végeket. *Újlesztendőkör* közötti Ravasz László püspököt, jövődő látomásait mutatva fel. A budapesti Lónyayutcai ref. gimnázium négyágú gyertyatartós pecsétje fényleni kezd, amikor szól és megnyitja a tanévet.

Prédikációiban felcsendül a pásztor hangja aktuális problémáknál: A fasori második lelkipásztorság (*Mária és Erzsébet*), Oesztendő: *Isten uralma alatt, Isten hívásának visszautasítása, Nagypéntek*, a fasori templom 25 éves jubileuma alkalmával *Isten jeleit látja*, megrajzolja a „*református ember örökségét*“. Magyar reformátusok világggyűlése (*Lelki egység a Krisztusban*), egyetemi évnyitó istentisztelet, s a *Magyar öröm*: „*A nagykegyelmű Isten nem nézve érdemet és nem nézve bünt, megláttatta ugyanazzal a nemzedékkel a felemeltetést, amely látta az összetörtetést.*“ Péterről szóló sorozatos prédikációi egy darabja *A megdicsőülés*, felvillanó dicsőség preludiuma az ilyen látás.

Két lelkészbeiktatási beszéd, temetési beszédek (köztük *Nagy Endre* és *Nádas Gyula* gondnok ravatalánál) s a fasori templom jubileumára készített *hitvalló deklaráció* teszi teljessé egy év munkájának aratását. A kötet végén feltárul a *Lelkipásztor naplója: Egy papné strójánál*, (Feketicse novemberi alkonyatban virágok...), a *Székelly Toldi* (Nagyerejű, a zsoltároskönyvet lemásoló magyar pompás rajza, Baksay redivivus a szerzője), Számadás, Halk esti sóhajtás, 15 év (Virágzó körtefa...) A világosi fecskék, A perbeti fecskék (pompás rajz a betolakodott veréb s a fecske). Az utolsó darab a naplóból: Óév esti imádság, 1937 s mintha felelet jött volna erre az imára, a *Magyar öröm*.

Szabó Imre kötetét szülőföldjének ajánlja, gyermekesége, ifjúsága, első ige-

hirdetői szárnypróbálgatása tájainak. Somorja, Negyed, Szilas, Lak, Apáca-szakállas, Perbete s Öregkomárom felé küldött boldog üzenet ez a kötet.

Pap Ferenc

GÁNC S ALADÁR: SERKENJ FEL, AKI ALUSZOL. (Hátramaradt kéziratából kiválogatta és egybeszerkesztette Scholz László. Budapest, 1939. A Magyarhoni Evangélikus Misszió Egyesület kiadása.)

E kötet megjelenése esemény: Gáncs Aladár páratlan szolgálata tovább folytathat a betű hatalmán keresztül. Halkszavú, szelíd egyénisége helyett a Lélektől lelkedzett mondanivalója munkálja az egyház ébredését.

Kor-dokumentum: az utóbbi évek megújulásának titkos rügóra mutat rá. Gáncs Aladár elrejtett, csendes szolgálata nyilvánvalóvá válik. Az evangélikus ságon túl az egész magyar evangéliumi élet számára szól küldetése.

Az első üzenete az, hogy az igazi ébredés középpontja a kereszt. A keresztény élet a megfeszített Krisztussal való közösség. Isten összetör, megüresít. Naponta meg kell halnunk a magunk számára, hogy Krisztus élje bennünk diadalmos életét. Gáncs Aladárnak ez az ige hirdetése, még inkább élete, a reformátori teológiának a magyarázata és szemléltetése. Nem idézgeti a hitvallási iratokat, Luthert; alig találunk dogmatikai formulákat. Mégis egyedülállóan reformátori és hitvallásos ez a kereszténység. A kifejezések mások, de ugyanaz az élet: az Ige hatalmába esett élet.

A másik üzenete az igazi keresztény közösségről szól. Minden individuális, élvező kereszténységnek, de a kollektívizmus divatjának is hadat üzen. Egymás hordozása, magát odaadó szolgálat a közösség alapja. A közösségben élni pedig: adni, adni és újra csak adni.

Milyen más ez az egyháziasság, mint a megszokott! Nem hallunk felekezeti öntudatról, evangélikus világnézetéről, lutheri kegyességi típusról, sőt belmissziói munkamódszerről, egyházi szervezkedésről, egyházpolitikáról sem. Hiányzik minden polémia. De megelevenedik előttünk az Úr egyháza: a kereszt körül

Könyvek és írók

összegyülekező megtérők. Ez az egyetlen igazi egyháziasság.

A könyv első része, az „Ébredés teológusa” tisztázza mindezt. A legnagyobb magyar teológusok között jelöli ki helyét. Nem dobálózik mesterek nevével, nincs tudományos sallangja, de a gondolkozása és a magatartása ízigvérig teológus: mindent az Igéhez mér és életét is elszántan a felismert Igéhez igazítja. Meglátja az igazi teológiai problémákat és nem kalandozik idegen területekre. Benne él a keresztyén élet diadalmas valóságában és innen tájékozódik biztonsággal a legszövevényesebb kérdésekben is. Sokat olvas és tanul. Tud idegen gondolatmenetekre figyelni és nemcsak a maga felfogását hallja ki mindenből. Barthról szóló könyve mutatja azt, hogy hogyan kell önálló párbeszédet folytatni akár a legélesebb bírálóval is. Amit olvas, hall, tanul, azt csodálatosan a maga életéhez hasonítja. Nem elméleti fej-tudás, betanulás marad nála, hanem szívéből, életéből magától adódik.

Az eschatológiáról (Az Úr Jézus eschatológiai gyülekezete) és a megigazításról (A megtérés és megigazítás az újabb teológia megvilágításában) mélyebb és egyben az új teológiai fejlődéssel lépést tartóbb tanulmány nálunk alig jelent meg. Még a külföldi irodalomban sem egyhamar találjuk párját. A szeretet vizsgálata (Szeretet és szeretet), a lelkipásztorlás teológiája (Visszaesett lelkek szolgálata) mindmegannyi teológiai remek. És mindezt olyan ember teremte, aki nyakig volt gyakorlati munkában és aki száz meg száz lélek gondját hordozta.

A következő részben írásban megmaradt igehirdetéseit találjuk. Ez mutatja legkevésbé igazi arcát. Aki annyit szolgált szóval, nem ért rá sokat írni. Nehéz volt itt a gyűjtés. Igazi biblikus igehirdetéseiből egyet se találunk. A közölt darabokban egyéni stílusa, sajátos fantáziája még bizarrabbnak mutatja, mint valójában volt. Az összeállító felirata: „Ébresztő igehirdetés” is kevésbé találó, hiszen ezek nem igazi evangélikus beszédek.

Az utolsó rész, leveleiből gyűjtött sze-

melvények, megannyi gyöngyszem. Az igazi lelkipásztori tusakodásba, a lelkekért való aggódó szeretetbe kapunk mély bepillantást. Az új itt is az, hogy nem magányos egyénekké törődik, hanem úgy tekint mindenkire, mint az egyház közösségének tagjára. Nem individuális, hanem gyülekezeti lelki törődés ez.

Gáncs Aladár nagyságát az úr mutatja, amit távozása után hagyott. Szolgálatában azonban ma is időszerű, nemcsak a magyar teológia kiépítésére, hanem az igazi egyházi ébredés s azzal együtt a magyar lelki ébredés szolgálatára.

Scholz László elismeréseméltó munkát végzett fáradozásával. A Misszió Egyeület 30 éves jubileumát szebben és méltóbban aligha lehetett volna megülni, mint ennek a kötetnek kiadásával és közkinccsé tevésével.

Urbán Ernő

CSEKEY SANDOR: AMÓS PRÓFÉTA KÖNYVE.

Szabó Imre Magyar sorskérdések című könyvében a lelkipásztorról, mint igehirdetőről szólva, felveti az unalom kérdést s így folytatja: „Isten igéjének megismerése pedig a lelkipásztortól bibliai kommentárok állandó tanulmányozását kívánja meg. Kommentárokból és azok tanulmányozásából vagyunk szegények századok óta és ez meglátszik igehirdetésünkön.” Szabó Imre panaszára nagyon sokan hajlandók bölintani, kérdés azonban az, hogy akadnak-e kommentárt kiadó és azt elolvasó pástrok?

Csekey Sándor, a Budapesti Református Theológiai Akadémia tanára lefordította és magyarázta Amós próféta könyvét tanítványainak s most könyv alakban is kiadta. Könyvének aktualitását előszavában így fogalmazza meg: „Amós különösen a ma profétája főleg szociális tartalmú igehirdetésével, az emberi igazságtalansággal szemben, Isten örökévaló és változhatatlan igazságának felséges üzenetével. Az élő Isten népek és nemzetek felett álló szuverén hatalma, jótetszése és kegyelme ragyog felénk a könyv minden sorából s nagy vizsgálás és örök erőforrás ez mindazok számára, akik a társadalmi és nemzeti

élet átalakulásának nélkülözhetetlen szükségessége mellett hirdetik az egyéni élet átalakulásának, Istenhez térésének alapvető szükségességét.“

Könyve első felében, a kanonikában, (Kuyper Abraham: Encyclopaedie-je nyomán használja a „bevezetés“ szó helyett a kanonikát) sorra veszi a próféta személyét, működésének idejét, a próféta korát. A próféta könyvéről szólva beszél a könyv eredetiségéről és egységéről, irodalmi értékéről és stílusáról, a könyv felosztásáról és tartalmáról, majd összefoglalja a könyv kanonikus jelentőségét. A könyv második fele az exegézis 49–223. oldalig, a könyv végén adja a felhasznált irodalmat.

A kanonikában s az exegézisben tűnik ki Csekey Sándor írásmagyarázó készsége. Az eredeti héber szöveg, a LXX. és Vulgata, Luther s Károli 1590-es szövege, Komáromi Csipkés György s modern angol, német s holland magyarázók mind csak eszközök arra, hogy megértsük Isten üzenetét. Exegézisében egyszerűsre törekszik, állásfoglalásában az írás organikus szemlélete dönt. Mindig meglep exegézisében a tisztánlátás, szövegjavítási problémák nehézségei között is mindig megtalálja az igaz utat.

Mi e könyv gyakorlati haszna? Akadt valaki, aki kiadott egy kommentárt, kérdés az, hogy lesz-e olvasója ref. és evangélikus papi köreiben? Nem hiszem, hogy akadna ma aktuálisabb próféta, mint Amos. Szociális átcsoportosítás folyik napjainkban, néma forradalom idejét éljük s Amos a XX. század prófétája, „minden emberi igazságtalansággal szemben hirdeti Isten örökkévaló igazságosságát.“

Könyvismertetésünkben nem térhetünk ki szakbírálatra. Minden bizonnyal elmondhatjuk Csekey Sándor könyvéről, hogy különösen ó-szövetségi kommentárokban felettébb szegény teológiai irodalmunk értékes darabja ez. Külföldi exegetikai-irodalmi munkákkal egybevetve is megállja a helyét, tudományos és elvi szempontból egyaránt. P. F.

KÉT KÖNYV A KÖZÉPKORRÓL.
(Christopher Dawson: Európa születése.

— Jan Huizinga: A középkor alkonya.
— Bp. Athenaeum.)

Korunk a középkort újjáértékelte és állítólag rehabilitálta. Ma már mind kevesebben beszélnek „sötét középkorról“, saját napjaink csalódásai megtanítottak tisztelni a mult eszményeit és alkotásait. Sőt, kezdünk a másik végletbe esni: romantikusan magasztaljuk a középkort és sokan egyetlen megváltásként az „új középkor“ eljövetelét várják. A középkor leglelkesebb népszerűsítői rendszeren hazabeszélnék: a tekintélyuralmak kengyelfutói politikai elveiket látják igazolva a középkor társadalmi rendjében, a katolikus egyház a mai cinikus, hitetlen világ elé állítja példaképül a középkor lelki világságát. Talán mondanunk sem kell, hogy az általuk elképzelt és áhított középkor az igaztól éppen annyira különbözik, mint Hitler Németországa a karoling birodalomtól, vagy az Actio Catholica a cluny mozgalomtól. A középkor igazi megértése és újjáértékelése a nagyközönség által még alig ismert modern szellemtudomány érdeme. Thode, Dapsch, Pirenne, Lot, Rostovsev, Huizinga s a többiek félévszázadnál is régibb munkássága nyomán, emberi mértékkel mérve, tisztán látjuk a középkor arcát, mely nem szebb és nem rútabb a világtörténelem más korszakaiénál, de egyéni és mint ilyen: egyszeri, soha meg nem ismétlődő. Aki ebben a tudományos tükörben szemléli a középkort, az nem fogja többé sötétnek nevezni, de nem is kívánja majd feltámasztani. Ezért kívánatos, hogy közönségünk hasonló komoly és megbízható művekből tanuljon, mint ez a két könyv.

*

Christopher Dawson európeér és humanista, de nem idegen a keresztyénségtől sem. Könyve minden propagandisztikus, vagy tudománytalan mellékiz nélküli védőirat, kulturális egysége mellett. Ennek a kulturális egységnek, a klaszszikus hagyomány és a keresztyénség gyermekének megszületését adja elő rendkívüli világosan, meggyőzően és rokonszenvesen megírt könyvében.

A római birodalom összeomlott, nem annyira a barbárok támadásai alatt, mint inkább saját belső ellenzéke által szét-

porlasztva. Az antik vallást és kultúrát kikezdte a tömegek feltámadó lelki szomjúsága a nagy misztériumok iránt, a birodalom közigazgatási és szervezési nehézségein megbukott a polgári szabadság és a városi civilizáció, felváltja őket a kezdő hűbériség és a falusias életmód. Az antik ókor önmagát győzte le és még mielőtt a népvándorlás nagy külső beavatkozása tulajdonképpen elkezdődött volna, a római világ gyökeres belső átváltozáson ment keresztül: magáévá tette a kereszténységet és feladta a centralizációt, visszahúzódott a vidéki kis központokba. A nagy örökséget, a politikai egyetemességet; a birodalom eszméjét és a klasszikus kultúrhagyományt éppen a keresztény egyház, amelyik egyedüli érvényességüket segítette megdönteni, őrizte meg a jövő számára. Az egyetemesség gondolata, a klasszikus kultúra és a kereszténység az európai kultúra három alkotó eleme s negyedikül hozzájárult a barbár, főleg germán emberanyag és temperamentum. A Kr. u. VI. és XI. századok közt eltelt idő a négy elem harcának kora, hogy végül is összeolvadjanak nyugateurópai kultúrává és civilizációvá. Ez az összeolvadás ott következett be, ahol a klasszikus hagyomány, a kereszténység és a germánosság a legélesebben ütköztek össze: a Rajnánál. Ha a klasszikus ókor földközi-tengeri kultúra volt, akkor bátran nevezhetjük a középkort rajnai kultúrának: itt alakult ki az új egyetemességre törekvő birodalom, a császárság és pápaság viszonya, a középkori keresztény gondolkodás és a nagy művészeti stílusok a reneszánszig. Az első nagy ötvözési kísérlet Nagy Károly birodalma, mely keresztényen ugyan, de magában hordozza a klasszikus örökséget és a germán harciasságot. Az egyház és a világi hatalom közt azonban akkor még titkos ellentét lappangott. A tökéletes kibékülés és egyúttal a középkori lélek igazi önmegvalósulása III. Ottó császárságában és II. Szilveszter pápapságában nyilatkozott meg, igaz, hogy történelmi mértékkel mérve csak egy pillanatra, de örök jelkép és követendő példaként ragyogva az egész középkoron át. A birodalmi eszme a császárságban, a klasszi-

kus hagyomány a műveltségben, a kereszténység a római katolikus egyházban és a germán hősi világnézet a lovagságban öltött testet. Így maradt fenn a kultúra négy alkotó eleme, egymást befolyásolva, gazdagítva és átalakítva a skolasztika nagyszabású hierarchikus gondolkodási rendszerében.

*

Három kibékíthetetlennek látszó világ, antik, keresztény és barbár, olvadt össze a középkor kultúrájában s az ötvözet ki is tartott addig, amíg a lélek, amelyik megtöltötte, eleven volt és alkotásokra képes. A XIII. századtól kezdve azonban mind zavaróbban léptek fel új hatások. Itália és az arab világ felől az antik hagyomány új erőre éledése s új gazdasági és társadalmi életformák kezdték a szellemi építmény egyensúlyát megbontani.

Huizinga könyve ezt a bomlási korszakot mutatja be, éppen ott, ahol az egység is megszületett, a Rajnánál. Mesteri kézzel, kegyetlen éleslátással és türelemmel boncolgatja a kor lelkét s könyvében nemcsak alkonyát, hanem teljes csődjét tárja elénk a középkornak. A test ott fekszik előttünk, de az összetartó és megelevenítő lélek elszállt már belőle s minden elemeire esik szét. A négy erő, melynek szintézise tartotta össze a középkor világát, egymás ellen fordul és egyúttal önmagát is pusztítja. A római egyetemességnak a császárságban megtestesült gondolata kis önzésesen bukik meg, teljes a bellum omnium contra omnes. Az egyház áldozatává lesz annak a törekvésnek, mellyel magába olvasztotta a római és pogány világot: az evangélium eltávozik belőle és marad a merev formalizmus, az üres szimbólumok és allegóriák, a szemforgató képmutatás s mindent előnt a feltámadt pogányság, a sötét babonáság, mely szenteket, keresztény intézményeket és hititköket használ álruhának. A klasszikus kultúrából csak a sablonok maradtak meg, melyeket álmeleggyőződéssel ismételtetnek az unalomig. A germán hősiesség öröksége, a lovagság már csak játék, tartalmatlan komédia, legjobb esetben jámbor öncsalás. A nagyszabású

ötvezet összetartó erői eltűntek és az alkotó elemek rettenetes zürzavarban omlanak rá a nyomorúlt ember fejére. Szélsőségek közt hányódnak a lelkek: hiszik, hogy hisznek a feltámadásban és az örökéletben, de állati félelemmel rettegnek a haláltól; az élet tele van igazságtalansággal, nyomorral, szenvedéssel, de fékevesztett, izléstelen pompával ünnepelnek, hogy azután visszaessenek a szenvedélyes bűnbánatba; egyház és kultúra az egyenlőséget prédikálják, de egyetlen lépést sem tesznek, hogy a fennálló állapotokat megváltoztassák; az egyéni élet is döbbenetes kaleidoszkópja az őszinte töredelemnek és áhítatnak s a legretentőbb gaztetteknek. Ebben a legtargiában virágozik ki teljes komor pompájában a középkori pesszimizmus, melynek egyetlen, bár kétséges előnye a modern optimizmussal szemben, hogy az embert legalább nem érthette csalódás.

Mindez a tipikus középkori idealizmus következménye, mely nem ismerte és nem is akarta ismerni az okság elvét. A dolgoknak egymás közt nem volt szerves összefüggése a középkori ember szemében, minden fölfelé, az örök ideákkal kapcsolódott s az ezekhez való elképzelt viszonya szerint, mint valami magasabbnak a szimbóluma értékelte és soroltatott be a világrendbe. Ez az önkényes logikával megszerkesztett világrend lépten-nyomon felületes, hamis ítéleteket eredményezett. Minden jelentést külső megnyilvánulásában, elszigetelten szemléltek, nem boncolták, hanem nyugodtan szimbólumba, allegóriába burkolták s úgy jelölték ki helyét a világegyetemben. A lilium pl. nem mint egy növényfaj kapta meg helyét a gondolkodásban, hanem mint a szüzesség jelképe. Az évszázadok alatt létrejött szimbólumok és allegóriák olyan nyomasztó, óriási halmazzá nőttek, hogy a végén megakadályozták a szellem szabad mozgását. Öntudatlanul játszadoznak a szavakkal, a szellem működése új és új, jobbára üres jelképek és allegóriák kitalálására szorítkozik. Nem csoda, ha Luther fölháborodva kiáltott föl: „Azt hiszitek, nekem nehezemre esnék allegóriáidat játszani minden teremtetett dologgal? Ki olyan gyengeelméjű, hogy meg

ne próbálkozhatnék vele?” Jellemző ez a néhány szó, mert az újkor forradalmát jelentik be.

Az ember megundorodott az elemek szintézizálásától, mert látnia kellett, hogy ezáltal csak a zürzavar növekszik és az áhított harmónia nem érkezik meg. Ez az undor az újkor megfogalmazásának pillanata. Választani kellett és nem egyeztetni: vagy az antik ember, vagy a keresztény ember, de két úrnak egyszerre nem lehet szolgálni. A reformáció öntudatra ébresztette a vallásos lelket, hirdette a megalkuvás nélküli evangéliumot; a humanizmus elválasztotta az eget a földtől és bevallva, be nem vallva, a föld mellett döntött. Ha jött is létre később valamilyen szintézis humanizmus és reformáció között, az már nem a régi volt. A modern ember tisztábban látja talán az ég és föld lényegét, de látása tragikusabb, mert képtelen visszanyerni az összhangot, melyet a középkor, ha megalkuvások és valóságok tudomásul nem vétele árán is, de megteremtett. *Makkai László*

SÜDOSTDEUTSCHE FORSCHUNGEN. (Herausg. im Auftrage des Instituts zur Erforschung des deutschen Volkstums im Süden und Südosten in München von *Fritz Valjavec*. II. 1937.)

A nagyvonalú munkamegosztás eszközeivel dolgozó német tudományosság egyik mintaszerű vállalkozása a müncheni intézet kiadványa, mely a magyar közvéleményt is közelről érdeкли, hiszen az a terület, melynek német népiségét óhajtja feltárni, az Alpok és a Kárpátok dunai vidékét öleli fel, elsősorban éppen tehát Magyarországot. A német néptesten kívül élő német népi szórványok multjának és életmódjának tudományos feldolgozását így veszi kezébe maga a németiség s tagadhatatlan, hogy e munka a német öntudat újraszerkesztésének hathatós eszköze ott, ahol ez a tudat már megingott. A kiadvány szerkesztőjének, Fr. Valjavecnak átfogó elgondolásaira vall, hogy a kiadványban tervszerűen igyekszik megszólaltatni idegen, nem német írókat is, esetleg olyan kérdésekről, melyek látszólag a német népiséget nem érintik, de a német ha-

talmi körök megvonása tekintetében mégsem érdektelenek.

A kiadvány második évkönyvének első tanulmányát a kitünő magyar történét-író, *Mályusz Elemér* írta „Kaunitz über die Kulturpolitik der Habsburgermonarchie“ címen. Ismerteti azokat a meg-gondolásokat, amelyek a haditanácsban és az államtanácsban az 1790-es évek elsőiben a francia forradalom hatása alatt terjedő irodalmi agitáció meggát-lására felmerültek. Kaunitz az irodalom rendőri megrendszabályozását elvetve, az írók megnyerését javasolta, nem tagad-va így meg a felvilágosodást. Hans *Petri* (Bukarest) a moldovai és havasalföldi reformációs és ellenreformációs mozgal-makat ismerteti. Ezek a mozgalmak a XVI—XVII. századokban a német tele-pések körében folytak le, bátorítva egyes vajdák rokonszenve által is, végül azon-ban az ellenreformációban, a protestáns német egyházközösségek megszüntetése után, maguk a német szórványok is az elmerülés útjára jutottak. B. H. *Zim-mermann* (Bécs) Hans Ungnad-ról, mint a délszláv reformációs törekvések párt-fogójáról értekezik. Ungnad 1556-ban le-mondott — éppen protestánsága miatt — steierországi főkapitányi tisztségéről, önkéntesen elhagyta Ausztriát, Szász-országban, majd Württembergben telepo-dett meg s innen irányította és támo-gatta a délszlávok, helyesebben a szlové-nék és horvátok körében lábrakapó re-formációt, szoros összeköttetést tartva fenn a mozgalom szellemi munkásaival, elsősorban Truber-rel, akit a szlovének Luther-jének szoktak nevezni.

A magyarországi németiséggel több ta-nulmány is foglalkozik. *Babics András* (Pécs) a török uralomból visszatérő Pécs város első német telepeseiről szól. E telepések az első évtizedekben nem al-kottak a városi közösségben nagy há-nyadot, — 1698-ban a város 637 csa-ládjá közül csupán 86-ról mutatható ki vagy sejthető német eredet —, a város politikai életében azonban hamar jelen-téken szerepre tettek szert. Érdekesen világítja meg az író, hogy a német ven-dégeknél az a küzdelem biztosított sa-játságos helyzeti előnyt, amit a város a püspöki földesurasággal szemben önálló-

ságáért folytatott s ennek a küzdelem-nek a síkján helyezendők el azok az el-lentétek is, melyek más oldalról a német és a magyar lakosság között felmerül-tek. *Husz Richárd* debreceni egyetemi tanár az Erdély északi részein megtele-pedett bajor falvak eredetét vizsgálja, okleveleket is megszólaltató, egyébként azonban inkább nyelvészeti fontolásokra helyezett cikkében, *Weidlein János* (Szarvas) pedig a „keletmagyarországi“ egészen szórványos német telepítvények nyelvjárásait tárgyalja, míg Alfred *Ma-laschofsky* (München) a nyitramegyei németprónai német nyelvszigetéről közöl összefoglaló monográfiát. *Bonomi Jenő* a budai hegyvidék német ifjúságának életét, szervezeteit, saját bíráskodását, a szolgálok helyzetét, a szórakozás, tem-plomozás és a népi szokások elemeit mutatja be, Karsai Géza pedig a ma-gyar és német népiség 1914-ben elhunyt érdemes kutatójának, a soproni Bunker Jánosnak a munkásságáról emlékezik.

A magyar közönség előtt — és ép-pen ez előtt — figyelmet kelthet Corio-lán *Petranu* (Kolozsvár) „Begriff und Erforschung der nationalen Kunst“ c. értekezése, mely a nemzetközi művészet-történeti kongresszuson 1936-ban Bern-ben hangzott el s amelyhez a szerző az évkönyvben külön függelékkel illesztett a magyar nemzeti művészetéről. A szerző tulajdonképpen a népi gondolat hatása alatt kívánja a nemzet fogalmát és en-nek megfelelően a „nemzeti művészet“ tartalmát és határvonalait megvonni. A művészi kifejezésnek tájtól és természet-től független s minden más nép művé-szetétől érintetlen megnyilatkozásaira szorítja össze a „nemzeti“ művészet fo-galmát, de nem annyira a művészi tar-talom és kifejezés, mint inkább az al-kotó művész népi eredetének alapján. Az író már felolvasásában megtámadja a magyar művészettörténeti felfogást, mely például az erdélyi századok művé-szeti termékeit is a „magyar“ művészet körébe vonja s joggalannak tartja az eredetileg Lieb nevet viselő és mindvégig idegenben működő Munkácsy művészetét is magyar nemzeti művészetben elszá-molni. A függelékben élesen és világosan fogalmazza meg támadását a magyar

művészettörténeti felfogással szemben s fejtegetései kétségkívül figyelmet kívánnak, bár azoknak — úgy látszik — alapvető fogyatékosága az a körülmény, hogy nem tesz különbséget az ú. n. népművészet és a zseniális alkotó egyéniségek között. Az utóbbiakban egyetemes emberi szépségek szólalnak meg s ezeket a nemzeti jellemek között elosztani éppen ezért igen nehéz feladat. De ha mégis az alkotó nemzetiséget keressük, elsősorban minden bizonnyal azt kell meghallgatnunk, hogy a művész melyik nemzet fiának vallotta magát.

A kötetben több tanulmány foglalkozik az ausztriai németiséggel s ezek között a magyar településtörténetkutatás is gyümölcsözteszetheti Adalbert *Klaar*-nak (Bécs) az ausztriai dunai vidék települési tájainak alapvonásairól írott értekezését.

A kiadvány egyébként újabban átalakult évnegyedes folyóirattá.

Szabó István.

MAGYAR NYELVVÉDŐ KÖNYV.
(Közrebocsátották: *Pintér Jenő* és munkatársai. Harmadik kiadás. Bp. 1939.)

Hogy a *Pintér Jenő* fáradhatatlan szervező és vezető munkásságával új lendületre kapott nyelvvédő mozgalomra mily nagy szükség volt, e hasznos könyvnek immár harmadik kiadása a legfényesebb bizonyíték. A három kiadás azonban egyúttal három lépés is volt a mozgalom alakulásában, önmaga feladatainak egyre biztosabb megfogalmazásában. Az első kiadással majdnem merésznek mondható kezdemény indult el, a második pedig kifejezője volt annak, hogy a kezdeti lendület átfogó arányú irányítássá növekedik. E mostani harmadik a mozgalom élet-szerű higgadtságáról, a kritikai észrevételeket és tanulságokat értékesíteni tudó erejéről tesz bizonyosságot. Vezető és munkatársak méltó büszkeséggel nézhetnek vissza az eddig megtett útra, nemzeti nyelvünk tisztításában végzett szolgálatukra.

K. D.

PINTÉR JENŐ: MAGYAR KERESKEDŐK NYELVVÉDŐ KÖNYVE. MAGYAR IPAROSOK NYELVVÉDŐ KÖNYVE. (Férfi iparágak első és má-

sodik rész.) MAGYAR IPAROSOK NYELVVÉDŐ KÖNYVE. (Női iparágak.)

A nyelvújító mozgalom a multban elsősorban az irodalmi nyelv szavakban és kifejezésekben való gazdagítását tűzte ki célul. Később egyre jobban előrenyomult a helyes magyarság előmozdítására való törekvés. A szép próza írói nyelvén kívül a tudományos és hírlapi nyelv magyarságára, helyesbítésére egyre inkább gondolkodnak.

Pintér Jenő mozgalmában már a köznyelv, a mindenki által használt élőbeszéd tisztítása, nyesegetése foglal el fontos helyet. Legújabb könyvsorozatával azonban szinte járatlan és irdatlan öserdőnek veti neki fejszéjét. A kereskedelemben és iparban nem ismerős ember valósággal megdöbben, ha az idegen szavak és szakkifejezések tömegét meglátja. Fájdalmas ez a megdöbbenés, mert felvethetjük a kérdést: vajjon egész kereskedelmünket és iparunkat idegenek csinálták? Tudjuk, hogy ez a multban nem így volt s a jövőben sem lesz így, ezért *Pintér* zsebkönyveinek az időszerűsége is igen nagy.

Dicséret illeti meg a könyv létrejöttét megelőző munkát, szorgalmat, találékony-ságot és magyar érzést. Reméljük, hogy a magyar ipari és kereskedői nyelv megmagyarosításának nagy célját belátható időn belül el is fogják érni, bár tudjuk, hogy a könyvek szókinccseinek gyakorlatba való átültetése lesz a nehezebb feladat.

Szabó Richárd

BORBÉLY LÁSZLÓ: TENGERRE MAGYAR. (Singer és Wolfner kiadása.)

Szerző munkáját a magyar ifjúságnak küldi azzal a céllal, hogy kedvet ébresszen benne arra, hogy „átvegye a kormányt az öregek kezéből”, mert „rettenetes lenne az”, ha nem akadna magyar ifjú, aki „meglobogtatja a magyar trikolort a mérhetetlen vizek felett”. Megnyugtattuk a szerzőt, hogy ezt a célját is eléri. De nemcsak az ifjúságnak való ez a könyv. Mivel ez a pompás útleírás a „Duna” nevű magyar tengerjáró gőzös útját ismerteti Budapesttől Port Saidig, minden magyar számára élvezetes olvasmányt jelent. Művé-

Könyvek és írók

szi érzékkel visz el bennünket a dunaparti városokba és a Közel-Kelet valószínű szépségeibe. Az, akinek nem adódik meg, hogy — miként azt a szerző tette — „létszámfeletti tengerész“ módjára megtegye ezt az utat, olvassa el ezt a könyvet és sok olyan dolgot meg fog tudni, amire talán személyes utazása alkalmával sem jönne rá. Mert Borbély László nemcsak élesen lát, hanem mindent fajtáját szerető magyar és, ami még több, sokszor egészen evangéliumi keresztyén szemüvegen át lát. Munkáját elsősorban az ifjúságnak, de a felnőtteknek is melegen ajánljuk.

Makay Miklós

ILLYÉS ENDRE: A FELEKEZETI TANÍTÓKÉPZŐK FELEKEZETI JELLEGE. (Debrecen, 1938.)

Ez a könyv több, mint amennyit a címe ígér. Valójában hatalmas anyaggyűjtéssel készült összefoglaló rajza protestáns, katolikus és izraelita tanítóképzőink belső életének. A nevelés és tanítás minden mozzanatára, ezek segítő eszközeire felvilágosításokat ad. E felvilágosításokon túl azonban értékel is, s az értékelésben igen megszívlelendő tanulságok rejlenek a felekezeti oktatásra nézve. Nem volna haszontalan munka, ha gimnáziumainkra is készülné ilyen egybeállítás.

K. D.

ALVINCZY GÉZA: A FIATAL DARÁNYI KÁLMÁN. (Budapest, 1938.)

Figyelemreméltó kis füzet. Egy közéleti pályafutás kiindulásán keresztül érdekes képet ad a háborút közvetlenül megelőző évek erdélyi, elsősorban fogarasi állapotairól, ahol akkor Darányi a vármegye másodfőjegyzője volt. Egy kis magyar végvár volt akkor Fogaras, melynek őrzése Darányira is volt bízva. Csáládi hagyományain túl ott láthatta meg, a föld nélkül szétzúlló és beolvadó székelv kivándoroltak sorsából, hogy földreform nélkül elképzelhetetlen a magyar jövő. Fogarasról már egyenesen a háborúba vonult be, mint huszártiszt. Egyik levelében, melyet az összeomlás napjaiban írt, jelentkezik későbbi politikai célkitűzése: „Csak egy megfelelő földbirtokreform mentheti meg az országot, ha

Magyarországon minél több kisgazdabirtok létesül, mint Dániában“.

Szerző értékes munkát végzett napjaink egyik vezető személyisége magyar és református arcának megrajzolásával s az eddig ismeretlen adatok közlésével.

Ernyei Gáspár

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: SZEPTEMBERI ÁHITAT. (Kiadatlan költemények. Sajtó alá rendezte Paku Imre. Bp. 1939. Révai-kiadás.)

Játékok, ötlet-törödékek, kezdő versek és befejezett, érett alkotások gyűjteménye a kötet és igen jó kiegészítője a költő „Összegyűjtött költeményei“-nek. Különösen hasznos azoknak, akiket az írói fejlődés eddig ismeretlen pontjai érdekelnek. A könyv egybeállítja az egyes verseket, ciklusokba csoportosította. „A ciklusbeosztással a költő szellemét kívánjuk hangsúlyozni“, — mondja utószavában, kissé furcsa megfogalmazással. Kár volt ezt mindenáron erőltetni. Az ilyen igen különböző értékű anyag közlésében mindig célirányosabb a tárgyilagos időrend.

L. M.

NÉGY VERSEK KÖTET. — (BÉKEFFY GÁBOR: MEGATKOZOTT ÖRÖKSÉG. Kalácsa kiadás. Budapest, 1938. — BÓDÁS JÁNOS: UTIFŰ. Második kiadás. Vasi Szemle kiadása. Szombathely, 1939. — GAZDAG ERZSI: ŰVEGCSENGŐ. Vasi Szemle kiadása. Szombathely, 1938. — GÖMÖRI JENŐ TAMÁS: FÖLD ÉS ÉG KÖZÖTT. Székely nyomda és könyvkiadó vállalat. Budapest, 1938.)

Békeffy Gábor Ady kései tanítványa. Elárulja ezt néhány kifejezése, ezeken kívül azonban harcos-költői kiállása, a félreismeret nagyság szerepe is nagy előképe követéseként hat. Versei csupa fortisszimó, csupa nekikeseredett szólam. Lenézi a „kis trombitások“-at, parittyakövet röpít a szellem-góliát (Babits) fejének, csupa láz és lázadás a lénye, a vére hullik, átok és átkozottság kíséri. A falut és a falu népét tudja legközelebb magához. Velük foglalkozó verseiben itt-ott szinte forradalmi hangot üt meg. Szeret nagyot, megdöbentöt mondani. Sorai között néha merész logikai ugrásokat találunk. Sem verselése változatos-

sággal, sem képei eredetiségükkel nem tudnak megragadni.

Egészen más költői egyéniség *Bódás János*. Egy ponton áll csak közel Békffyhez: ő is a falu gyermeke, ebből nőtt ki, ezt szereti. Ha városban él, fájó falu-nosztalgia fogja el. Ebben Szabolcskára, Vargha Gyulára emlékeztet. Rokon velük erős természetszeretete is. A természetnek, különösen a virágoknak, növényeknek éles megfigyelése, megfigyeléseinek színekben gazdag, élethű költői képekbe öntése — egyik legerősebb oldala (*Földem csak egy virágcserepnyi ciklus*). A leíró elem néha tisztán jelenik meg verseiben, de gyakran több-kevesebb reflexióval szövi át őket. Vannak elmélkedő, vallásos versei is; természet-érzése gyakran ezeken is áttör. Versei kellemesen, gördülékenyen folynak. Érzései és formái kiegyensúlyozottak. Megnyugtató költő.

Gazdag Erzsé is a falu gyermeke, a természet szerelmese. Természet-impresziói azonban nem reális képekben objektíválódnak benne. Erősen hajlik a megszemélyesítésre, képzetében minden megéled, mozgásnak indul: fa, virág, még az út is, a sár is — és kifejezője lesz belső érzéseinek. Kötetében komoly versek ciklusai után gyermekversek derűs, színes csokra következnek. Természetszeretete ezekben is erősen, eleven színekkel árad. Verselése különös technikai készséget nem mutat, idegen szavak (sál, modern, politur) néha kirírnak sorraiból.

Az elmerengő kontemplációk embere *Gömöri Jenő Tamás*. Verseinek egy részét zsánerképek, vagy zsánerszerű versek alkotják. Ezekben nem a megfigyelés lerögzítésére törekszik, hanem állást foglal, beleviszi a leírásba saját érzéseit és gondolatait. Többnyire sötét tónusú képeket fest. Benne is megvan a föld és a paraszt szeretete. Igen jellemző rá egyik verscíme: A kis dolgok dicsérete. Képzeletét ugyanis gyakran indítják meg kis, jelentéktelen dolgok s lesznek hosszúságú, verses elmélkedések forrásává.

Erős vallásos érzés hatja át, megérezik ez nem vallásos tárgyú versein is.

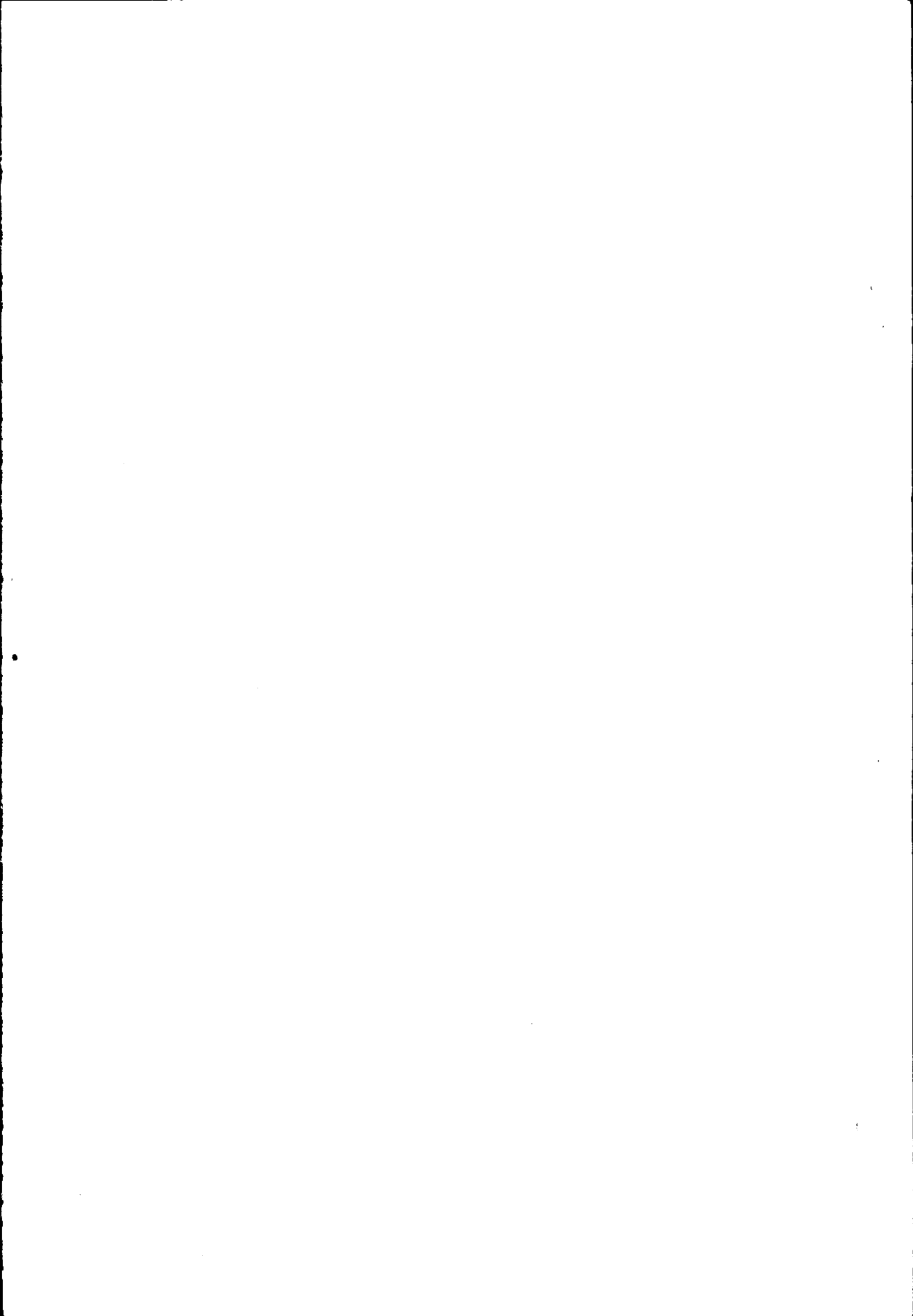
Fölfogásban, szemléletben, kifejezőmódban, tehetségben erősen eltérő ez a

négy költő. Egy közös bennük: a föld, a magyar föld iránti szeretet. Látásának eredetiségével, költői kifejezőmódjával, egyszerűen: tehetséggel *Bódás János* emelkedik ki közülük. *Szabó Richárd*

KÉT KÖNYV A RENAISSANCE-RÓL. (1. *F. Funck-Brentano: A renaissance*. Ford. Gáspár Endre, 2. *M. Brion: Medici Lőrinc*. Ford. Nagy András. Mindkettő az Athenaeum kiadása.)

Az, amit a magyar közönség az európai művelődés egyik legragyogóbb korszakáról tud, eddig többnyire német közvetítéssel került el hozzánk. Így ismerjük meg ennek az időszaknak a lenyűgözően monumentális voltát, szokatlan szellemi egységét, de egyúttal problematikus voltát is. A franciák sokkal kisebb áhítattal néznek rá. Latinságuk nem követeli meg azt a feltétlen bámulatot, amelyre a déli eredetű műveltségi megújulás minden északi és keleti befogadját ellenállhatatlanul reakényszeríti. Ők otthonosabban mozognak benne, megmerik nézni közelebbről, bátrabban tárják fel az ellenmondásokat és az ellentétes színeket, főként pedig igen közelről tudják látni magát az újító és megújuló embert. Funck-Brentano könyve a maga egészében arckép-sorozat: minden korszerű szellemtörténeti erő egy-egy nagy emberben testesedik meg és fut össze. Az ábrázolásokat nem nyugtalanítják elvi kérdések, sem olyan gondok, hogy a kornak egyetlen képletté való egyszerűsítését sugalmazzák. Felfedezők, hódítók, pénzemberek, írók, művészek, pápák, reformátorok vonulnak fel friss ütemű, színes egymásutánban, rábízván az olvasóra, hogy ő maga alkossa meg az összefoglalást. Marcel Brion Medici Lőrinc mint ha egyenest az egyik Funck-Brentano fejezetből lépett volna ki és nőtt volna meg a közeli emberábrázolásból életregénnyé. Mozgalmas dráma tanúi vagyunk, mert az idő pólusai egyetlen ember életén belül vívják meg harcukat. A renaissance itt már csak háttér, mely előtt egy ragyogó szellemű ember felemelkedése és tragikus elmúlása folyik le. Brion könyve mindenesetre egyike azoknak, amelyek az életregények irodalmi hitelét vissza tudják szerezni.

H. B.

SYLVESTER

PROTESTÁNS SZEMLE

7 TARTALOM:

Áprily Lajos: **Nagyenyed** ● Vajda Endre: **A láthatatlan írás** ● Gulyás Pál: **Tíz év Ady nevében** ● Nagy Lajos: **Az agrárrolló, mint a református kultúra veszedelme** ● Holló Ernő: **Nagyenyed** (vers) ● Kiss Jenő: **A szociális gondolat Pál apostolnál** ● Joó Tibor: **Öncsonkítás** ● **Könyvek és írók**

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
FŐSZERKESZTŐ: **MAKKAI SÁNDOR** FELELŐS SZERKESZTŐ: **KERECSENYI DEZSÓ**
FŐMUNKATÁRSÁK: **PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE, TÚRÓCZY ZOLTÁN**

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

HARSANYI ISTVÁN: Makkai Sándor: Tudománnyal és fegyverrel — —	377
URBAN ERNŐ: Scholz László: Szentlélek tábora — — — —	383
VAJDA ENDRE: Pálóczi Czinke István: A zsoltárok — — — —	384
URBAN ERNŐ: Szilády Jenő: A magyarországi tót protestáns egyházi irodalom — — — — — — — — — — — — — —	385
KARACSONY SANDOR: Ferenczy Ferenc: Magyarok vagyunk — — —	386
BERNÁT GYULA: Gesztelyi Nagy László: Az egyházi adózás — — —	387
BARCZAN ENDRE: I. Szalay: Grammaire française — — — — —	388
VAJDA ENDRE: Székely Júlia: A repülő egér — — — — —	389
VAJDA ENDRE: Schöpflin Aladár: Vihar az akváriumban — — — —	390
ERNYEI GASPÁR: Tamási Aron: Szülőföldem — — — — —	391
DEBRECZENY LILLA: Kosáryné Réz Lola: A föld ködében — — —	391
SZEGEDI ISTVÁN: Koroda Miklós: A világ csak hangulat — — —	392

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, könyveket, folyóirat-cserepéldányokat a felelős szerkesztő címére (Budapest, VII., Löväde-tér 2. II. 1.) kell küldeni. Az előfizetés, megrendelés és szétküldés ügyeiben a kiadóhivatal (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.) illetékes.

A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk. Kéziratokat a szerkesztőség nem őriz meg és nem küld vissza.

Minden közleményért írója felelős.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).

Felelős kiadó: Szaboleska László.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.

A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.

Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

Nagyenyed

Szalad, szalad az *ideális* gyorsvonat és Décsén túl már ott siklik a megduzzadt Maros agyagszínű tavaszi vizéhez közel. Hidacs-kán robogunk át: ez már az örményesi patak, ez már enyedi történelemről üzen: kuruc idők labanckergető diákjai ennek a kurta érnek a partja mellett tüzték le a diadalmas fűzfadorongokat. Már itt az erdős völgyoszoros, amelynek hadállásaiból Básta kicsalta, Erdély sorsát eldöntő ravasz mozdulattal. Mihály havasalföldi vajda seregét. Már itt futunk a drága kollégiumi szüretnek emléket idéző miriszlói szőlőhegy alatt. Balról ideint a honfoglaláskori sírokat rejtő gombási hegy a Magurával. És itt a síkon álltak régi enyedi majálisok kidöntött tanúi: a Holtmaros óriási tölgyfái. Jobbkéz felől a Bükkös erdős hosszú vonala fut a vonattal versenyezve előre. Ahol az erdős éken túl gyümölcsösök felett hullámozva szalad s azután megtörik és karódárdás lejtőkkel és teraszokkal lehajlik a völgyre, ott áll — most még csak háttal fordulva felénk — a város szőlős és temetős öreg hegye: az Örhegy. A kávinista templom fényes toronygombbal bukkan ki alóla. És a bástyákkal kerített templom köré tömörülve, fő úttereit Gyulafehérvárnak, Torockónak, Felvinenek és Csombordnak szalasztva, erős idegekkel kötve bele magát Erdély életébe, a kora-tavaszban ott lélezkzik a város.

Egylovas, lassú fiáker ringat be a ritka népességű főutcán az állomástól a kollégiumig és onnan a régi Kápolnadombig emelkedő tanárok-utcájába. Meg tudnád-e állni, hogy az újrálátás első öröme és kézfogása után az enyhe napsütésben fel ne menj a tanári kertek mögött és szét ne nézz az Örhegy szélbenborzolt ormáról a hegyek felé és a vizekkel csillogó völgybe?

A nap már a remetei sziklák felé közeledik s a felhőszakadékokon át archaikusan ömlő, szélesedő alsóküllőkkel ereszkedik a földre. A régi kollégiumi erdőkből a felsőorbói részen a Bethlen-fa óriása kiemelkedik a fényességben. Ha fehérvári palotájából estefelé nyugatra nézett, ezt a lilába mélyülő pompás hegyvilágot, az erdélyi tündérkertnek ezt a zordon ékességét éppen ilyenek láthatta Bethlen Gábor. Opitz Márton is, európai hírnű költőprofesszora, Zalatnára és elmúlt római dicsőségre gondolva, ebben a felséges naplementi színjátékban gyönyörködhetett. Az Erdélyi Érchegységnek ebben a Marosvölgyre néző szirtes orom-sorában, a Kecskében, a Csáklyában, a Remetei sziklasoros falaiban, a messzirelátó kopasz Pilis-tetőben és a Székelykőben, Jókai „holdszigetének“ ebben a különös szépségű darabjában.

Városkép ez? Ez a havasok képe, de együttél az enyedi ember életével. A kollégium diákja reggel erre a képre tárja ki a felsősori ablakot, a Várszeg-utca sétálóját ez a színeiben változó hatalmas külső keretezés állítja meg; a kiránduló Intregáld dúsan termő gyopáira és a Csáklyakő messzire-illatozó nárci-

szaira gondol. Aki pedig fenn a temetőben régi kedvesek és súlyos nevű professzorok sírját keresi, az omladozó sírkövek betűiről a látóhatáron hegyekbe kristályosodott örökkévalóság felé fordítja a szemét.

Lenn az áldott termékenységu Marosvölgy s vele szemben, Torockó és az aranybányavidék irányában, a hegyeknek ez a hősi panorámája: ez az a keret, amelyben a sűrűmultú kisváros élete kialakult. Amerre nézel, sorsról és történelemről vall a völgy. De sorsról vallanak a hegyek is. Amott a Csáklyakőn belől, a Parău Turculuiban valamikor Hóra és Kloska népe gyülekezett vészes havasikürtjellel a völgyekbe-zúdulásra. Jobbra pedig, a Székelykő mellől, azon a magas gerincen nyargalt le hajszás lovon a hidasi pór, akinek híradására a Maros tulsó partjáról megindult, a kemény januári jégen átkelt és a Szentkirály-utcán át a gyanutlanul alvó városra tört Axentie tribun pusztító tábora.

Ha Erdély a hagyományok földje, ez a kicsi város az erdélyi hagyománysűrűség városa. A történelmi levegőnek ez a nagyobb sűrűsége, ez az erős múlt-íz fogja meg azt, akit a sorsa a lélek fogékony korában esztendőkre ideplántált. Aki multat és lélektörténetet egy szűk keret egységébe foglalva nagyon erősen akar élni, telepedjék meg Enyeden.

Tizenhét esztendeig laktam ebben a dús hagyományú és dús gyümölcstermesű kisvárosban, a legszebb jonatán- és pónyikalmák és a legpompásabb szőlők és borok istenáldotta földjén. Ezer és ezer gyermeki szemem át nézve a világot, felfokozott örömmel éltem át a barackvirágszagú örhegyi tavaszokat és a kollégiumi erdők, meg a Szabaderdő városig-világító őszeit. Éltem az enyedi jelent és könyvtári kötetek, iskolai gyűjtemények és kirándulókedvű geológus- és történelemprofesszorok társaságában átéltem az enyedi multat.

Tudtam, hol van a kollégiumi erdő alsó órházánál a régi tengerhatár. Herepei professzor úr régi kövesedésgyűjteménye mitológikus őstörténeti korokba világított. Skythák és dákok után római élet volt itt, — a rómaiak városát Bruclának hívták. A magyar honfoglalás után jó 300 esztendővel száz települők jöttek, a város templomépítkezés, a Varcagás-utca (Schwarze-gasse), a Frankut gyümölcsös határrész neve (Frauengut) és mások, akárcsak a kolozsvári Házsongárd, a német település emlékei. A régi erdélyi Strassburg emléket (ez volt a város német neve) már csak oklevelekben találja meg a kutató. A XVI. század előretörő kálvinizmusa, mint Kolozsvárt is, eldöntötte a város teljesen magyar irányú fejlődését.

A középponti, irányító marosmenti élet, a történelem fősodra nem itt ás magának medret, hanem innen egy napi járóföldre, a fejedelmi Gyulafehérvárt, a püspökség és a káptalan közelében. De az enyedi öbölben is ott lüktetnek az erdélyi sors — sokszor halálos ölelésű — hullámai.

Enyed történelmi sorsa több felvonású vér- és koromszagú

tragédia. De a tragikus vonal mellé, mely a XVII. századtól fogva mélyül, felvonul és végzetes megszakadások ellenére is egyre magasodik a város szellemi életének ritka nemességű hőskölte-ménye. Várost mondtam, de mondhattam volna kollégiumot is.

Amikor Bethlen Gábor a gyulafehérvári iskola megalapítá-sa után hét esztendővel meghalt, nem sejthette, hogy 33 évvel később Enyed fogja folytatni azt a munkát, melyet a fejedelmi lélek az erdélyi művelődés megépítésére — több intuitív bölcse-séggel és jövőbelátással, mint iskolás tanultsággal — megálmodott.

1658-ban, a török-tatár fergetegben Enyeddal együtt Beth-len fehérvári sírja is elpusztul. Élete dédelgetett művét, legna-gyobb szellemi alkotását: az Iskolát később a csendesebb Enyedre telepíti át Apafy Mihály. Ettől kezdve a város története egy a kollégium történetével. A város vére reáfreccsen a kollégiumra és a kollégium dicsősége besugarazza a várost.

Városképet kellene adnom s minél többet foglalkozom vele, annál jobban érzem, mennyire a tanári szállás és a kollégium ab-lakaiból láttam ezt az életet. De bizonyos vagyok benne, hogy ez a szemlélet sem egyedül az enyém. Fényesebb korok professzo-raiban, kollégiumi és vármegyei nagyságok kortársaiban sokkal fokozottabban és önérzetesebben élhetett és érvényesülhetett.

Nem tudom, volt-e még fejedelmi fundációja a világnak, amelynek fizikai bőségéből háromszáz esztendőn keresztül annyi erkölesi és művelődési áldás fakadt, mint a Bethlen-kollégiumból. Háromszék havasáig ellátszott ez a székely fiúkat hívogató ma-gas kollégiumi homlok és a szellem messzire futó finom ideg-szálain a nyugat büszke protestáns fényforrásaival tartott magát-termékenyítő érintkezést. Volt szolgadiákja és grófi sarjadéka; a szegény Kőrösi Csoma Sándor és a történelmi fényességű ne-vet viselő Kemény Zsigmond báró között a diákoknak mennyi ezere nőtt fel ebben a fejedelmi és mégis demokratikus levegőben.

Egész Erdélyországra és a tőle elszakadókon át Erdélyen túlra is kisugárzott a százados csodatevés ereje, amely a szántók, a kaszálók, a szőlők és a hegyeket borító erdők termését megúj-hodásokra kész szellemmé tudta értékesíteni. A szegényen és szű-kölködésben nevelkedett Bethlen Gábor legfejedelmibb cseleke-dete volt ez az alapítás. Magvető mozdulatának ehhez a nagy-szerűségéhez az a megragadó tette is hozzátartozik, amellyel — ki-csi Erdélyben, a harmincéves háború szellemtapodó korában — elrendelte, hogy a főiskola teológiáját végzetek a szellem jo-gán nemesi rangra emelkedjenek és ezt a nemességet utódaik is megtartsák.

Az első nagy korszak alakjai, Alstedius és Bisterfeld, Piscator és a kolozsvári sorsába száműzött Apácai Csere János még nem tartoznak ennek a városnak a képéhez. De „holtig nagy ha-szonnal tanító“ professzorok sorában hadd sétáltatom meg a bás-tyák körül a piactéren Csernátoni Pált és Dézsi Mártont, új filo-zófiai és teológiai eszmék kemény vitákba szálló bajnokait. És hadd állítsam meg a sort tudós Pápai Páriz Ferencnél abban a

pillanatban, amikor 1704. virágvasárnapján sírva hajtja le nagyfürtű professzor-fejét Rabutin és csatlakozó csőcselékének szellemirtása, a felperzselt és rombazúzott kollégium felett. A brit fülelő ható fájdalmas kiáltásával ő lesz — angol pénzen — az iskola második fundátora. A virágvasárnapi pusztulás gyászát és a városért elesett diákok dicsőségét a kollégium múzeumában feliratos emlékkő őrzi. Spártai férfiasságú hang hirdeti rajta, hogy fiai a vérhullatás legmagasabb törvényének engedelmeskedtek: *Supremae legis subscribentes*.

És a megújult életű században ott botanizál a tavaszi hegyek alján Benkő Ferenc, a jénai természettudományi társaság tagja, az első magyar múzeum megalapítója. Nagyalmú diákok járják megtermékenyült lélekkel a várost és ülnék feszülten a nagy auditóriumban: Báróczy Sándor, Naláczy József és Barsay Árbahám. Néhány esztendő még és a bécsi testőrségből küldözgetik újhangú leveleiket a honi magyar íróknak. Ott hallgatja Hegedüs tanár úr régi-történelemért lelkesedő előadásait a lázasszemű székely fiú, aki ha felmegy a hegyoromra, messzenéz. Esztendők mulva visszatér ide és innen vág neki szíjas akarattal a leghősiesebb elszántságú magyar útnak. Kőrösi Csoma Sándor. A Burgnak nevezett mágnás-kúriából halavány fiatalember jár fel az iskolával szemközt emelkedő professzori házba és arról beszél, amit Köteles tanár úr filozófiai órái érleltek meg benne. Kant keményen csengő neve tér vissza a beszélgetésben és különös magyar szavak az anyanyelven tanított bölcsélet prelectióiból. Ez a diák: báró Kemény Zsigmond, a tanár pedig, az ifjúság bálványozott mestere, a XIX. századeleji kicsi város díszé és szellemi fejedelme: Szász Károly, a legidősebb. A csombordi hídon át Bolyai Farkas is ide érkezett falusi szekéren kollégiumi studiumokra és tüzeszével bámulatba ejti tanítóit. Barabás Miklós a kollégiumi coetusban még quodlibet-et rajzol, de lesz idő, hogy sok más híres alkotása mellett a nagy fejedelem képét fogja megfesteni. Jancsó Pál itt szövegeti a magyar színészet első álmait.

A század közepéig emelkedő kor nagyjait, akik a kollégiumnak és városának lélek- és eszmetartalmat adtak, ez a sűrű írás nem is akarhatja hiánytalanul felsorolni. De Zeyk Miklós és Mihályi Károly professzorok neve mégse maradjon megemlégtetlennül.

A fejedelmi kertre ismét jégverés érkezik. 1849. január 8-án leégett utcasorokkal, feldúlt kollégiumával és közel 1000 vértanújával hozza meg a város, a múzsák álmodó és nagyratörő városa, az erdélyi sors legvéresebb áldozatát. A kollégiumi könyvtár megmenekült 300 kötetéből az egyik ma is ennek az iszonyatnak a kormától fekete. És hadd boruljon le a tisztelet a két kemény professzor: Vajna Antal és Incze Dániel emléke előtt, akik a lidércnyomásos csendesség után újra megkezdték az üszkös falak között az élet toborzását.

Erős segítő kezek nyúlnak ki a legvéresebb sorsú iskola

újraépítésére. Nézd itt a nagykönyvtárban azt a gyönyörű két szekrényt azzal a pompás óklasszikus könyvgyűjteménnyel. Gróf Mikó Imre ajándéka ez a kis théka, az a dédelgetett kincs, melyet fiának oda nem ajándékozhatott.

A szabadságharcot követő sötétség korának fojtott magyar életén túl újra emelkedik a vonal. A 90-es évek elején már belső vihar rázza a lelkeket: nagy hullámszerű harc a teológia Enyeden maradásáért. A kolozsvári párt győz és a kisvárosnak le kell mondania a főiskolai tekintély — a régi bethleni nemesítő hagyomány — jelentőségéről. De Erdély református tanítóit még mindig ez az iskola neveli. Kettős intézetével lép át a kollégium a XX. század küszöbén. Ott él tanáraival és tanulóival a századelőt jellemző politikai gyanútlanágban. A nemzetiségi kérdések óriási árnyékát még a várfalba illesztett vértanútábla tövében is csak kevesen veszik észre.

Feljegyezték, hogy 1849. január 8-a előtt — a táblának ez a dátum az egyetlen, de minden görög epigrammánál súlyosabb tartalmú felirata — külföldről érkezett fizikai műszerek várták a kollégium udvarán a kicsomagolást. Az emelkedő szellem áldozatos újabb mozdulattal készült magasabb területek meghódítására. Jött az irtózatosszerű éjjeli megrohanás és a szellem emelkedő szárnya behanyaglott a kiomló embervérbe.

1914-ben lelkes fiatal tanári gárda sorakozott fel az idősebb mellett, telve az új idők nevelői lendületével. Komoly tervezgetésekben hullatták egymás lelkébe a kollégium jövődjének magjait és új magyar távlatokat látó reménykedésekkel készültek a nagyszerűnek érzett feladat megvalósítására. Jött 1914 augusztusa és jött 1918. és a kivirágzott terveket letarolta.

A magyar Enyed utolsó képei pedig így élnek az emlékezetben: November volt és a város sorsa ismét végzetesen egy lett a kollégiuméval. A hegyekről nyugtalanító hírek érkeztek, a történelem szelében inogott az emberi élet és mintha ismét véres koromszag terjedezett volna a levegőben.

Lázás órákon át ott ültünk a vármegyeháza tanácstermében és birkóztunk az idők morzsoló kerekének a lendületével. November volt és mégsem ültünk a katedrán, mert nem volt tanítás a kollégiumban.

Szemben velem abban a teremben egy kép függött, nagy történelmi festmény, amely az egész falat elfoglalta: Munkácsvár átadása. Kurucok véres fejjel állnak a szomorúan dacos Zrínyi Ilona körül, két gyermeke riadva húzódik melléje. A háttérben a kitárt kapun át diadalmas kürtöléssel és kibontott zászlókkal nyargal fel a várba a császári sereg.

A hosszú vármegyeyi asztal mellett a polgári lakosság védelméről és a havas lecsendesítéséről folyt a nyugtalan tanácskozás. Az a kép pedig napokon keresztül szembenézett velem. Az erő és a kezdeményezés egyre jobban átsiklott gyengülő enyedi magyar kezünkből a velünk szemben ülő gyulafehérvári urak kezébe.

És a kép rendre megtelt a fellegetes idők súlyos szimbolomával. Munkácsvár átadása. Egy reggel a történelmi nyugtalan-ságnak egy nagyobb hulláma öntötte el a várost. Azon a napon a néptömeg a tanácsterem kétszárnyú ajtaján át beömlött a terembe. A remetei jegyző, aki a havasiak golyózáporos dühe elől darócruhába öltözve csak nehezen tudott feleségével és egy olasz hadifoglyával az erdőkön át a városba menekülni, paraszti öltözetében ott állt az össze-vissza tömeg előtt és a támadó havasiak ellen emelt vadjával a tanács elé lépett. A fiatal olasz, akire úgy mutatott rá, mint megmentőjére az ádáz önvédelmi harcban, kopott katonaruhájában most véletlenül odaállt a festmény erős színei elé. A feje át volt kötve és a fehér kötésen át széles foltban szivárgott a vér. A feje úgy volt átkötve, mint a kurucoké. De Amicis, a Szív költője, nem láthatta ezt az egészen fiatal hősi alakot, de én a lelkembe véstem. Mert éreztem rajta, hogy olyan pillanatban találkoztam vele, mikor a véres és szomorú jelen belevitte vonásait a véres és szomorú multba.

Azután katonaság jött. Aznap este a kollégium előtt a nedves sötétben belebotlottunk a háromszínű lobogóba. Tegnap még ott hirdette a multat, azt a fejedelmet is, a magas kollégium homlokzatán. Sáros volt és ázott, amikor felemeltük.

Azután jött a csend. Csak akkor nem volt csend, amikor a bevonult katonaság heves ritmusú, magas síphangú trombitaszava járta a várost.

És azóta — most már húsz esztendeje — a város és a kollégium, a háború előtti évtizedek fejedelmi eredetű bősége és bárányfelhős történelmi optimizmusa után, keresi életét az új erdélyi sorsban.

A fejedelem is árva volt és megedződött, megnőtt és felemelkedett az árvaságban.

Aprily Lajos

A láthatatlan írás

Aprily Lajos új verskötete.*

A költő a hajnalszürkületben „halk indulással és emelkedéssel“ megszólaló rigódalt hall. Régi ismerősét köszönti a madárban, melyet látott tavasszal és „súlyos őszön“, téli éhségben, magot keresve, hóviharban és „fényes zuzmarában“.

Úgy nézett rám egy karnyújtásra tőlem,
hogy hazavágyó dal buggyant belőlem.
De ő csak hallgatott. Mint néma, bátor
ragyogó és fekete inspirátor.

A vers eddig leírás. De hangleütésében, szerkezetének belső hajlásában, a kép személyes érzelmi izgalmában már készít elő a líra gáttalan, egyre fokozódó áradására, mely tetőpontját a vers végén éri el.

Most szólj, rigó. Faormon, póznacsúcson,
hangod dagadjon és lobogva gyujtson,
gyökerekig fusson tüze a fákon,
gyujtsa fel gyúlhatatlan némaságom,
avaromnak vessen szikrát alája,
legyek a tavasz piros lármafája,
riassza fel dalaid áradása
rabdalaimat zengő lázadásra.
Torkod remegve és ujjongva sírja,
hogy líra-líra-líra-líra-líra!

Tavasz és madárdal — ezek a régóta társult képzetek árulnak-e el valamit a költészet természetéről? A költők nagy belső látomásai közé, mesterségükbe vágó, mélyen átérzett titkaihoz tartozik a madárdal plátói lényegének átélése. Az életérzés milyen lüktetése csalja ki a szárnyas dalosokból boldog melódiáikat? A világirodalomban Shelley mindenkitől ismert ódája a mezei pacsirtához fogalmazza meg a létezés elégikus bánatával szemben a madár ujjongó örömét, a boldog és osztatlan pillanat ünneplését, amelyről mi nem tudunk. „A mi legédesebb énekeink legszomorúbb gondolatainkról beszélnek“ — mondja az angol költő. A líra legtisztább, személytelen fogalmazásához a természet jutott el, a tavasz önmagát ezérképen kifejező szenvedélyes áramában, mely kirügyezteti a fákat és dalt csal ki a madarak torkából.

Az emberi líra más természetű. Lehet, hogy nem ilyen abszolút; nagyobb kerülőkön jut el a kifejezésig. De akiben tanyát ütött, azt hűségesen elkíséri tavaszról a télbe. „Versenyt az esztendőkkal“ — ebben a címben találta meg Babits a klasszikus fogalmazást.

¹ Révai-kiadás.

„*Túl ötven erdön.*“ Aprily Lajos vési ezt a címet arra a mérföldköre, mellyel félévszázados versenyét az esztendőkkal lezárja. A *Falusi elégia, Esti párbeszéd, Rasmussen hajóján, Versek, Vers vagy te is, Idahegyi pásztorok, Az aranymosó balladája* után új kötettel lép a nyilvánosság elé. A Láthatatlan írással, melynek első fele új költeményeket tartalmaz, a másik válogatás eddigi köteteiből. A válogatást elvégezté már egyszer az *Aranymosó balladájában*, mely pár költemény kivételével majdnem az egész Aprily-oeuvre magában foglalja.

Új versek és már jól ismertek néznek egymás szemébe a kötet két feléből. Néha a friss alkotások ellenségei az idősebb társaknak. Sokszor valami olyan egészen újat hoznak, amit nehezen és ellenkezve lehet csak beleilleszteni a költő eddigi művébe. Szinte forradalmian lépnek fel, mert az irodalomban forradalom a formák bomlása, de forradalom a lehiggadás is. Általában forradalom, ha egy nemzet irodalmának, vagy egy költő alkotásának életében új korszak kezdődik. De a szellemnek ugyanolyan gyönyörűsége, ha forradalom helyett betetőzés jön. Aprily új kötete ilyen betetőzés. Nem öregkor és ifjúkor néznek egymásra benne. Egy férfikor belső történetét mutatják, nem történetyszerűen, vagy naplószerűen, nem az élmények nyersségével, hanem komoly tárgyszerűséggel megőrizve a kötelesség és gondok korának napjaiból azt, ami *szép* volt és ami *sors* volt. Természetesen a szépség sem csupán kósza lebegés a dolgok felett: magán őrzi a sorszerűség bélyegét.

Aprily líráját az ifjúkor elszállt napjaiból nem ismerjük. Kész költőként mutatkozott be. Első kötete egyáltalán nem volt tipikus „kezdő kötet“. Nem kell a hamis és idegen verseket különválogatni, nem kell botladozó gondolatok közt keresni a későbbi megtisztult költőt. Fiatalság és öregség? Természetesen volt igazi fiatalsága, de abból nem hozott mást el, mint a hangban a hajlékonyságot a daktilusok ívelő könnyedsége felé és a látásban a színek friss varázsát, mely két árnyalat közt rejti el a derűt. És a gyülekező évek sem mentek el felette nyomtalanul. Találkozott az idővel, melyben szépségnek és sorsnak új formáját ismerte meg. De egészben véve érett líra. A hanghordozás állandóságában nincs semmi erőltetés, pózyszerű állásfoglalás. Nem kosztüm és nem is álarc. Talán ez az oka, hogy aránylag olyan keveset fordított idegen költőkből. A Láthatatlan írás közli egy hosszabb átültetését, a kínai Ts'ai Jen költőnő tizennyolcverses ciklusát. Itt sem a forma volt az indíték. Sokkal inkább a versek minket, magyarokat érintő érdeke, mert egy kínai hercegnő fogságáról beszélnek, aki a húnok sátras tanyáiban sírja el bánatát; de lehet, hogy az idegenbe szakadt hercegnő bánatának sorsszerű szépsége, az élet könnyörtelen átérzésének belső rokonsága ihlette meg a fordítót. Talán a költőnő bánatán keresztül a saját bánatát panasolja, melyet nyilvánvalóan is sokszor kimondott:

Titokzatos szót mondtam akkor: Erdély.

És a *láthatatlan írás* sem más, mint Erdély. Jelképesen ez foglal magában minden érezni és siratni valót.

Aprily lírájáról beszélve a sors és szépség szavakat használtuk. Erdély maradéktalanul magában foglalja mindkettőt. Szépség, mint ahogy a szépség legelső letéteményese a környezet. Az a vonzalom, mely a természet-lírával szemben legtöbb költőben él, ezzel magyarázható. De Erdély sorsa is, a környezet oda-dobva a történelem kezébe, mely nemcsak lassú munkát tud végezni, de — mint a költő napjaiban is tette — forгатagosan és keményen is bele tud nyúlni a világba. Erdély lehetett volna tündérálm is, az idő halk hajnalainak vagy borulásainak derengésében, de történelem lett belőle, mely csigaként elperdítette az embereket.

Erdélyen túl nyíltak számára tájak idegenben, nyugati utazásokon, és a történelem is kitérult, felvetve az olvasmányokból az embernek néhány ős képét. Így talált a görögökre, akik a tragédia magas műfaját teremtették meg köntösül az emberi léleknek. Aprilyval kapcsolatban Hellászt szokták emlegetni, mint a másik pólust, mely Erdélyen kívül életérzését meghatározza és igazolja szigorú formatiszteletét. Korhű görögség azonban a tudósok feladata, őt csupán mint emberi kisugárzás érintette meg. Antigonénak felejthetetlen alakját őrizi csak a görögségből, mint azt a könyvet, mely az egyetlen írott mű lenne, ha mást nem vihetne magával. És az Idahegyi pásztorokhoz személyeket és színhelyet adott a trójai monda. Görög benne a háború, de ugyanannyira modern is: örök háború. Formái sem klasszikus templomok tympanonját másolják, hanem brassói ötvös-ősének művészetét idézik.

Erdélyi környezet, hiteles és sajátos tájak. Sehol máshol nem látott tavaszok és ősök: ezeknek az egyéniségét őrzik versei.

Az erdőszélen lopva róka jár
s csapás végén havas bozótba fordul,
mint holt kastélyon bűvös mese zár,
a hó a ski alatt halkan csikordul.

A köd mögül rekedten szól a ,kár',
Jeges bajússzal ballag a favágó;
az útnál megváltó napokra vár
s vércseppeket hullajt a kecskerágó.

Felborzolt tollal ül a hím-pirók,
hóuzumarát szítal az ág le rája,
félálomban lát nyár-illuziót
s olyankor szól althangú fuvolája.

De kevés az olyan vers, melyben így közvetlen szemléletből, mintegy parnasszien tárgyilagossággal ábrázolja a természetet: Erdélyt. Legerősebb költői sarkalója az emlék vagy a vízió, mely

idegen környezet felett, idegen tájak fölé dobja oda a szülőföld képét. Ilyenkor össze van kapcsolva a sorssal az ősi táj víziója. Vagy a juhok hozzák el számára az erdélyi legelőket, mikor egy hajnalon csapzott csapatban terelik őket a pesti utcán, vagy egy Tiszán leúszó rönk idézi fel előtte a bozontos fenyves rengeteget, honnan az valamikor kiszakadt. És eszébe jut az enyedi csend:

Ezt pesti utca-lázban énekeltem.
Füst hullt a zajba és kémény-salak.
Enyedi csend, — te régi, drága, tiszta,
reád gondoltam és áldottalak.

És ott vannak az erdélyi sorsok, melyeket olyan szívesen kísér el messzi útjukra. Ilyenkor az egész magyarság érdekeit is képviseli. Amikor találkozik egy francia városkában Farkas Gabriellel, az odaszakadt magyarral, akinek életét már idegenlejtésű dombok környezték, tünődik el csupán rajta, hogy „olyan mindegy, melyik kapun suhanunk át a végtelenbe“. Mint igazi költő, tudja, hogy az emberek vetését mégis a halál aratja le. Csak a „komor trachytba dermedt titkok“, a hegyek maradnak, melyek végül hidegen néznek le a temetőre, egymás közt cserélve ki halhatatlan szentenciáikat az életről.

„Láttad? — vetettek.“ „Holnap újra vetnek.“
„Temetnek.“ „Vetnek.“ „És megint temetnek.“

A halál ígérete az igazi lírának a tulajdona. A személyes halál átérzése a növekedő évek ajándéka. Áprily férfi-költészetének utolsó darabjait egyre intenzívebben hatja át az időélmény. Nem az öregkor könnyed feloldottságáról van szó, az alkonyat derűjéről, inkább az eddigiek szigorú összefoglalásáról. Csupán a variációk bősége árul el valamit abból, hogy a tetőről sokkal több irányba nyílik kilátás. A hang sokkal változatosabb, de a témakör szigorúan és jegecesen kristályosodik.

A *Láthatatlan írás* három nagy témakört visszhangoztat újra és újra. *Egy pohár bor* a nagy témát, Erdélyt, a *Hol járt a dal* a lírát, a *Fekete kő* édesanyja képét jelképezik. Ezeknek összefoglalója a nagy számadás, melyet életéről elvégzett. Áprily, a költő, már megismerte a költészet és élet nagy lehetőségeit. Tudja, mi az, amit csinált és mihez érdemes ragaszkodnia. Ezen a ponton hajlik át a líra a késői lírába. Akinek valamikor a szépség ígész érintésére vessé vált az ember is, illetőleg hallotta az emberben az örök vers dallamot, most a költészet mély bűvópatakjaira talált. Különös földomlások történtek, amelyek néha a költészet forrásait bezárták. De az újra visszatérő hangok öröme, a kebelhez szoritott lant Arany János-i vígasza felfokozza a hangok értékét. A késői líra tudja, hogy egyetlen hűséges társ van: a költészet, amely elkísér. A költészet az, amely az élettel szemben az igazi magasságot ígéri. Költői és emberi sorsát szimbólikusan a

Vajda Endre: *A láthatatlan írás*

Pisztrángok karában mutatja meg. A pisztrángokat valamikor a források vidékéről lesodorta a zivatar a síkságra. De azóta állandóan, veszélyek között, malmok zúgóin át és halászsasok kísértő árnyaitól rémítve, igyekeznek felfelé.

Futunk, futunk a látomással,
súlyos habot hasít a szánk.
Riadozunk az óceántól,
az ér, az ér a mi hazánk.

— — — — —
S mire kipirkad fenn a hajnal
s vörös fény gyúl a fenyvesen,
az érhez zúgón, szirten által
megérkezünk győzelmesen.

Ér és óceán egymás mellett Adyt idézik fel, a fajából kinőtt magyart. Ő, amikor már nem bánt semmit sem és csupán két ország, Élet és Halál fia akart lenni, mégis magával hordozta fájának minden problémáját. Ő, legmélyebbről magyar költőnk, a legmesszebbre jutott el az értől. Ha egyszer a világirodalom egyetemesen foglalkozik vele, bizonyára elámul roppant teljesítménye előtt. Áprily látszólag az ellenkező utat választotta. Világirodalmi vizeken hajózott első pillanattól kezdve. Amikor az Ady körülötti harcot költeménybe foglalja, világirodalmi példát vesz hozzá: az elesett Patrokloszt, aki körül dardanok és mirmidonok gyilkos harca folyik. — És a jambusok... Mai napig is eldöntetlen kérdés, hogy vajjon előnyére volt-e a magyar irodalomnak, hogy olyan páratlanul folyékonyvá vált a nyugateurópai verselés által. Karácsony Sándon új könyvében a magyar észjárásról éppen Áprilyn elemzi a magyaros formák és a nyugateurópaiak különböző gyökerűségét. Mindenesetre, amíg a Kazinczy működését tiszteletben tartjuk, hálával kell adóznunk azoknak, akik a világirodalomból hódítanak meg új területeket a magyarság számára. Áprily érett lírikus-öntudatának jele, ha hangoztatja azt az érvényt, amelyet a külön állásfoglalás jelent.

Versei így együtt különös tanútsággal járnak. Emberi távlatuk mellett koruk problémáiba is be vannak ágyazva. Első pillanatra magános lelkek megmutatkozása. De az irodalmi jelenségek akkor sem állanak elszigetelten, ha nem dül körülöttük harc, vagy nem válnak iskolát alapító jelszóvá. Antológiák jelennek meg a fiatal nemzedék verseiből. Senki fülének nem idegen, sőt nagyon régóta ismert az új stílus európai neve: „Neue Sachlichkeit“. Amit a fiatalok nálunk ebben megvalósítottak, abban — ha nem volt is ősük — előttük járt Áprily.

Vajda Endre

Tíz év Ady nevében

A Protestáns Szemle előző két számában Tóth Béla és Juhász Géza közt vita támadt. A debreceni Ady Társaság szellemi összetétele, tízéves működés: és újjáalakulása került szóba. Juhász Géza cikkének megjelenése napján a társaság kollégiumi Szabó Dezső-estjét döntő siker kísérte, a „*Keresztyén egyházak sorsközössége*“ (I. Karner K. kitűnő tanulmányát a Protestáns Szemle 6. számában) jegyében. Ez a körülmény még időszerűbbé teszi a társaságot újjászervező Gulyás Pál ügyvezető elnöknek az írásait, amely 1936-ban keletkezett, Kalevala-tanulmánya fogalmazásakor; de csak tavaly, nyáralején került nyilvánosságra, az új Ady Társaság bemutatkozó ünnepélyén.

I.

Egy nép sorsát az dönti el, hogy tudja kiválasztani szellemeit. Az irodalmi élet s a vele összefüggő képzőművészet és zene végeredményben egy nép legbensőbb érdekeit érinti, még ha egyébként tartózkodik is politikai jelenségek megvitatásától. Az Ady Társaság — ezt mindjárt kezdetben kijelentem — nem politikai testület. Ha a múltban nem volt feladata a politika, a jövőben még kevésbbé lesz.

Miért jelentem ki mindezt? Azért, hogy elejét vegyem félreértéseknek. Az Ady Társaság a mai naptól kezdve hangsúlyt vált. De ez a hangsúlyváltás nincs összefüggésben sem kül-, sem belföldi uralmi változásokkal, még kevésbbé szolgálja ki azokat. Ez a hangsúlyváltás az Ady Társaság eddigi életéből következik, benne lappangott a tizenegy évvel ezelőtt keletkezett Ady Társaságban is már, ünnepélyesen manifesztáltatott, bár egyelőre mint egyéni kezdeményezés, az 1934. őszén általam tartott Ady-emlékbeszédben. Legvégső oka és nyomatóka azonban az Ady-probléma.

Ha tehát most előljáróban egy vidéki kultúrtársaság belső fejlődésének kérdéseit a közvélemény elé tárjuk, arra kell gondolni, hogy ezek a kérdések, éppen *politika nélkül*, túlvezetnek magán a társaságon, sorsszerű művelődési kérdések felé. Ez az önmagára eszmélés és önmagán túlmutatás, az ú. n. hangsúlyváltás, döntő fordulatot jelentett az Ady Társaság életében s vizsgálata tanulságos lehet a magyar irodalomra nézve is.

Mit csinált tíz éven át az Ady Társaság? S mi a terve a következő tíz évre?

Amikor megalakult, Debrecen irodalmi, általában művészi élete a dilettantizmus jegyét viselte. Nem volt olyan művészi közössége, amelyből egy kiválóató és kiegyenlítő erő sugárzott volna szét Debrecen kultúrrétegei s ezeken át az ország felé. Tehetsége akadt volna. Volt, aki méltó utódjaként jelentkezett a nagy debreceni hagyományoknak. De épen az ő példája mutatja azt is, hogy méltó közösségi erő, méltó közösségi ellenőrzés nél-

kül a kiválóbb képesség is elszigetelődik, sőt zsákutcába kerül.

1934. őszén tartott Ady-émlékeszédemből visszaidézem a vezérmotívumot: *konstelláció*.

Igen, ez a csillagászati kifejezés kísértett akkor este benem. Láttam Dante Napját, amint csillagseregek veszik körül s megkezdődik lent a völgyben az Alvilág-járás rejtelve. Ahogy a teremtés hajnalán, úgy csoportosultak a „sötét erdőben“ bolyongó száműzött firenzei költő feje felett a csillagok. Tavasz volt, szenthét, szállt fel a hegyek mögül a Nap. Konstelláció...

Vannak konstellációk, csillaghelyzetek a művészetben is. Ilyen csillaghelyzet volt Krisztus előtt négy-ötszáz évvel a görög tragikusok születése: egyik vonzotta a másikat, Prométheus halhatatlan jajkiáltására visszhangot vert a megvakult Oidipus... Konstelláció volt Goethe és Schiller barátsága, a kéthetes weimari tárgyalás, midőn a két nagy barát tisztázta barátsága elvi alapjait, — náluk *egy* volt barátság és elv, — s az egyén hozzászabta magát az egyetemeshez. Ez volt az igazi „kollektivitás“! Konstelláció akadt a magyar irodalomban is. Földi—Fazekas—Csokonai—Kazinczy: ebből is „örök dolgok“ származtak.

De milyen csillagképletből tünt elő Ady, milyen ennek a konstellációnak a vonzása, van-e itt helye az emberi akaratnak, módosíthatjuk-e, javíthatjuk-e megtalált képletünket, — vagy talán a Fátum vak szele tereli a csillagokat?

Minden irodalom nagyságra tör, s mint ahogy az emberiség — faj, osztály, nemzet — a maga alakulása igazságát akarja kiterjeszteni a többivel szemben, az irodalmi műben is benne lappang a kiterjedés. Ez a törekvés azonban történhetik a *jelleg* javára és a *jelleg* rovására. Adyéknál, sajnos, a konstellációban „*jellegzavar*“ támadt... Nem volt Adyhoz méltó „csillagképlet“, — Ady magánosan bujdosott a körülvevő „csillagok“ közt...

Igy töprengtem négy évvel ezelőtt, 1934. őszén, — ez volt ama hangsúlyváltó, de egyénileg kezdeményezett Ady Társaságbeli elnöki megnyitónak¹ a bevezetése.

Közösségi erő, konstelláció, jelleg... Mi okozta akkor a meghökkenést? Ünneprontó voltam? Alapszabályellenes? Pedig — ha végiggondoljuk — ilyet akart hozni az Ady Társaság is. Azt akarta, hogy Debrecen tehetségei ne meneküljenek a „fátlan“ Debrecenből Tóth Árpádként Budapestre. Vagy ne temetkezzenek el bús csillag gyanánt a Kar-utca porába. Vagy ne fekküdjenek a vonat alá, úgy mint Tar László a Szegény Magyarokban, Budapest és Párizs magasságából Debrecenig visszazüllve.

Az Ady Társaság elő akarta hívni Debrecennek és Debrecenen át a magyar vidéknek a szellemi szuverénitását. Tudva, nem tudva, akarva, nem akarva: e felé haladt.

A Társaság működésének első fejezete természetesen a tá-

¹ Én voltam a Társaság irodalmi osztályának elnöke és a Társaság egyik alelnöke, *Juhász Géza* az ügyvezető elnök, *Kardos László* a főtítkár, *Kardos Pál* a titkár és irodalmi előadó.

jékozódás jegyében zajlott le. De erre szükség is volt. Így megismerhették Debrecen kultúrrétegei — öregek és ifjak — szemtől-szembe a tényleges irodalmi erőket, Babits Mihálytól Szabó Dezsőn át Németh Lászlóig. Már korábban is lehívtak Debrecenbe „országos nagyságokat“. Itt szerepelt például egy felolvasó ünnepélyen az akkor már diadalmasan előretörő Ady Endre. Mégis az Ady Társaság lehívásainak *rendszer*e már kezdetben elárulta a Társaság egészen különálló feladatát. Ez éppen az esztétikai szelekció következetes mértékegysége volt: az esztétikum öncélúsága.

Az Ady Társaság befejezte hivatásának első fejezetét: a művészi színvonal biztosítva lett, a műkedvelői szellem ellen Debrecenben biztos bástya épült. S a bástya mégis inogni kezdett. Az Ady Társaság első fejezetét az esztétikai passzivitás jellemzi, éppen az említett mértékegységet tekintve. Volt mértékegysége, de nem ő teremtette. Inkább csak kölcsönözte. Most már az a feladat állott elő, hogy teremtsen ő maga mértékegységet. Az Ady Társaságban benne rejlő lehetőségeket most már nagyobb lendülettel kellett előhívni, az ellenmondásokat kiküszöbölni. Ha voltak bajok az Ady Társaságban, ezek miatt az ellenmondások miatt voltak bajok. S itt kezdődik a „hangsúlyváltás“ története.

Az Ady-problémát a Társaság különböző tagjai különbözőképpen ítélték meg s a különböző látás következményeit különbözőképpen óhajtották a Társaság további működésére nézve levonni.

Ez volt a döntő kérdés, magam vettem fel ezelőtt két évvel, ekképpen:

„Kicsoda is volt tulajdonképpen Ady? Ismerjük-e őt valahára? Nem úgy jártunk vele is, mint az írástudók a Bibliával: százféléképpen magyaráztuk? A helyes Ady-definíciót kell megtalálnunk, az Ady Társaságot különösen kötelezi a lényegre szorító Ady-meghatározás. Ez a meghatározás, ha dinamikus, egyúttal programot is jelent, amelyre nézve bizony tíz éven át annyi határozatlanság uralkodott.“

A hangsúlyváltás legközvetlenebb oka tehát az Ady Társaság kétségekívül magas színvonala mögött lappangó határozatlanság volt. Ha az előbbi Debrecen irodalma műkedvelősdit űzött, az Ady Társaság — legvégsőre élezve a problémát — színvonalasdit. Egy ékezet még hiányzott.

Kérdézősködni kezdtünk: kicsoda is hát voltaképpen Ady? Milyen viszonyban van ő a jelenlegi irodalommal? Milyen viszonyban volt kortársaival? Mit jelentett Ady szava? Mit jelent egyáltalában a szó? Az irodalmi szó?

Lehet-e a szót nemzőképtelenné tenni, sterilizálni, megfosztani gyökerétől? A magyar szó vajjon pusztá fogalmi és esztétikai egység, amelyet a nemzetközi börzén tetszés szerint lehet ideoda tologatni, egy Halászó Maeska-könyvkiadóclearing szabályai szerint? A szó mögött egy nemzet, egy közösség életigénye lüktet. Jaj annak a szónak, amelyik olyan, mint az elköttött kéz, kar,

vagy láb, azaz megszűnt benne a milliók vérkeringése. Úszkössé válik, lerothad és leesik.

A szót meg kell védeni. A szóért síkra kell szállani! Ki ne emlékeznék még Illyés Gyula dunántúli cikkeire? *Veszélyben a Dunántúl!* — hordta körül a véres kardot a költő, — a Berzsenyiek és Vörösmartyk egykori tanyáját fű veri fel . . . Különös, így tűnődtem — s ezt akkor levélben Illyésnek és Németh Lászlónak tudtul is adtam — a Nyugat síkra száll a szóért, a híres, liberális Nyugat, a pacifista, — meg akarja védeni a szót, a magyar szót.¹ De lehet-é megvédeni a szót csak úgy szóval, csak úgy galambepével? *L'art pour l'art*, elefántcsonttorony . . . Menekülhet-é ide semlegesen veszély idején a lelkiismeretes irodalmár? A szó virág, mondják becézve. De a virágot nem kell-é szirma, színe, illata alatt — ápolni? A virág pusztán esztétikai csoda? Impreszionista jelenség, színtünet? Nem kell-é gyökere körül a talajt megjavítani? Nem kell-é megvédeni a rágó férgektől? Ime, a legelzárkózottabb írástudó, — ha nem akarja cserben hagyni saját fészket, — kénytelen páncélt ölteni magára, kezébe csatabárdot venni, mint egy keresztes vitéz. Az az irodalmi öncélúság, amely saját esztétikai kellemén, kellemkörén túl nem mer átpillantani, önmagának ássa meg a sírját. A szó mögött életigény van, s ez az igény több, mint a szó: elsődleges.

Az Ady Társaság hangsúlyváltása tehát a tiszta esztétikum és az egzisztenciális közti feszültségből keletkezett. Az esztétikumnak, a művészi szónak át kellett ugornia a valóságos lét birodalmába, a magyar lét valóságos terébe, a nélkül, hogy ez a tény ú. n. politikumot jelentett volna.

A legvégző kérdéssel kezdtük. Alkalmas-é egyáltalán Ady szelleme további lobogónak? Nem kellene-é új lobogó után néznünk?

A kérdés súlyos volt. Ady emlékének sokféle a teherterele. Ady nehezen áttekinthető tehetség. S főleg ma nincs kedvező árfolyama. De mindjobban az a gondolat vett erőt rajtunk, hogy Adyt szelleme következetességein kell tisztelnünk. Adyhoz legméltóbb az a magatartás, ha követjük szelleme forgását, forgásának kimutatható és ellenmondást nem tűrő legbensőbb törvényei szerint.

Adyt tehát nem rögzíthetjük meg az időben mint egy ércbálványt. Nekünk nem Ady-szobor kell, hanem Ady-evolúció.

Exisztencia! lét! — Minden közösség védekezik.

¹ Németh Lászlóhoz írt levelemben a „*nemzet őrléke*“ címen jelentettem be egy magyarság-serkentő tanulmányt. Németh így válaszolt: „Én is gondolkoztam az „*őr-lelken*“; jó volna egy magyar kátét szerkeszteni, három-négy oldal lenne, kérdés-felelet s benne minden, amit ebben a végzetes és nagyszerű korban egy magyarnak tudni kell.“ (Felsőgöd, 1933. okt. 14.) A hónap végén Debrecenben, — amint a Kalangya 1938. novemberi számában maga Németh elbeszéli, — megszületett a Debreceni Káté. De kiknek a környezetében? Akik most is az Ady Társaságot alkotják.

A létfenntartási ösztön nem szűnik meg a kenyérkeresetnél. Az egzisztenciális dinamika felszívódik a szellem lombcsúcsába is, felszívódik a művészi szóba. A művészi szó mögött húzal van, a húzal elvezet, *visszavezet* valahová, — még akkor is, ha a vezetékét — elvágjuk. „Én a virágot gyökerén, szabad nagy mezőn akarom!” Igaza volt Adynak: a virág csak gyökerestül egész.

II.

Boldogok az olyan népek, ahol a lét-nemlét kérdése szóba se jön. Az angol, a kínai, az orosz, a német: élhetnek át politikai válságokat, keveredhetnek véres háborúkba, változtathatnak kormányrendszereket. A fundamentum változatlanul erős, Próteuszhoz hasonló a faj: minden teremtmény, azaz minden államforma alakját magára öltheti, de lényege *egy* marad.

A magyarság évszázadok — sőt talán keletkezése óta — lélekvesztőn egyensúlyozik. Himnuszunk és Szózatunk a hamleti lenni-nem lenni gyászindulójától terhes. Kazinczy előtt, Széchenyi óta önnön elmúlásunkon és megmentésünkön tépelődünk. Ady is ezt a tépelődést folytatta, ő, aki — Horváth János szerint — a klasszicizmus ellenében jelentkezett.

Távol álljon tőlem, hogy ez alkalommal Ady-breviáriumot csináljak. De emlékeztetek egy hirtelen előkapott versére. A minap csak úgy taláломra nyitottuk fel. Együtt ültünk baráti körben, s Adyt nézegettük. Szinte csodálkoztunk, hogy milyen sokszor használja a faj-szót. Kedvünk támadt, hogy végre egy fajnélküli, európaibb, „civilizáltabb” versére bukkanjunk. Kinyitottuk hát taláломra a könyvet s íme kilépett az összes Adyból a „barbár” Lovatlan Szent György (253. old.):

Akit gurít, akit görget,
Mint egy lovatlan Szent Györgyét,
Errül s néha túl a Lajtán,
Nem én vagyok, de: a fajtám.

Talán Isten, talán Ördög,
Olykor-olykor föl-föl hörgök
S mindig búsan megbékélek:
Így szabta a magyar élet.

Gyönyörű, ős hittet, sokkal,
Szenvedéssel, botlásokkal
Fajtám indít, mindig ő kel
Szépséggel, kínnal, erővel.

Amit tudok, érte tudtam,
Ha elbukok, nem én buktam:
Bennem egy ősi gőg lázadt
S csak az enyém a gyalázat.

Szent, bús útam meg nem látták
A pimaszok és a gyávák,
Ímmel-ámmal tettek-vettek
S ha megíngtam, elengedtek.

Ma már: minden gonosz álom
S már csak magamat sajnalom
És hogy én ellenem védték
Fajtám választott kevélyét.

Mi várhat egy ilyen hadra:
Ebekre és harmincadra,
Nagy gyalázatra kerülnek,
Ordítanak és keserülnek.

Én meg, a dolgom elvégzett,
Megrúgdalt és levitézlett,
Megdöglök gyászos kacajjal,
Magyar fajjal, bajjal, jajjal.

Gulyás Pál: Tíz év Ady nevében

Tegyük még egy próbát. A hang itt-ott kissé kemény. Ady ezt a verset még a háború előtt írta, a Menekülő életben jelent meg a vers, 1912-ben.

Itt még tényleg érzik az „irodalompolitikai harc“ keserű daca, amellyel az 1919-es Nyugat halottas Ady-émlékszáma menteti a „tipikusan faji-zseni“ Ady Endre faji túltengéseit (346. old.: Déri Tibor: Az utolsó nemzeti költő.)

De hogy viselkedett Ady a fajával szemben akkor, amikor már valóban „kifelé ment“ az életből: az *Utolsó hajók* fedélzetén? Ez a kötet négy évvel jelent meg Ady halála után. Az életből eltávozót bizonyára inkább metafizikai kérdések érdekelték, melyek állítólag függetlenek a fajtól.

Íme két kis rövid vers. Ott vannak egy lapon az Utolsó hajókban. Az elsőnek a címe is olyan csonka: egy mellékmondat, főmondat nélkül:

Hogy kevesen vagyunk.

Nincsen visszafordulás,	Régi édelgéseim
Mert vénül ám az ember, vénül	Ott vannak és mégis ott vannak
S rettenetes kihullni	S most a legszebb vágyaim
Rómából és Velencéből	Mégis és oda-rohannak
S rettenetes, hogy kevesen vagyunk.	S rettenetes, hogy kevesen vagyunk.

A másíknak a címe nyelvtanilag már szabályosabb, de bizonyára még mindig akad, aki szokatlannak érzi: ezek a szavak éppen hogy össze vannak téve. Nagyok az eresztékeik s a hézagok közül lassan szivárog fel a — halál.

A fajtám takarója.

Mi nagy szépségünknek	Voltunk páriái
Sohase volt ismerője	Nagy és pénzes oknak,
És merője,	Gazdagoknak
Mert a magyar mindig dőre.	S befogadó hatalmasoknak.

Most már úgyis mindegy,
Az Isten talán megóvja,
Leszek jó, bús siratója,
Leszek fajtám takarója.

Ady szava mögött, az Ady-mű mögött — most már világos — a magyarság életigénye lüktet. Ady költészete: a magyarság vézscsengője. Az Ady Társaság, a magyar szó távlatainak felnyitása után, újabb feladat előtt állt: a hangsúlyváltásnak egy újabb mozzanata előtt, s ezt így fogalmaztuk meg:

Ady szava nemcsak az esztétikumtól van megkötve, hanem a magyar fajtól is. Ki kell tehát domborítani, az eddiginél teljesebb erővel, Adynak ezt a magyarul is megkötött sorsát, le kell

vonni e megkötöttség tanulságait és a tanulságokat immár szélesebb körök számára is hirdetni kell. Ady-elemzést kell csinálnunk, el kell dobnunk Ady romlandó kultúr-maradványait s hitelt kell teremtenünk a szélesebb magyar közösségekben magunk iránt, egy magyar egzisztenciális hitelt. Ezt a mulasztást sürgősen pótolnunk kell.

Igények, kiterjedések harca és összeütközése a művészet. A magyar szó, a magyar alkotás is akar terjedni. Jellege irányában akar kiterjedni. Ha Ady költészetét madártávlatból tekintjük, lehetetlen nem látnunk benne egy magyar jelleg-kiterjedés ropant erőfeszítését. De ezt a kiterjedést sok körülmény gátolta és bizonyos fokig megghiúsította.

Az Ady Társaságnak következő lépése most már az volt, hogy végre határozza meg az Ady-gátlás okait s olyan szellemi helyzet megteremtésén fáradozzon, olyan kultúrpolitikát csináljon, amely lehetővé teszi, hogy a jövőben hasonló gátlások magyar író útját ne hiúsítsák meg.

Mik voltak Ady gátlásai?

Nem akarom itt elismételni a Szabó Dezső, Szekfű Gyula, Makkai Sándor és Németh László által már elmondottakat. Inkább új fogalmazásban új fényt óhajtok villantani az egész peranyagra s össze akarom kötni a magyar szóról előadottal.

Horváth János egy útjelző kis füzetben (Aranytól Adyig) követeli a magyar klasszicizmussal szemben elkövetett mulasztásaink pótlását. Kultusszá merevedett a klasszicizmus, — panaszkodik Horváth, — elhomályosult a köztudatban a magyar klasszicizmus valódi értelme.

Nos, a klasszicizmusnak kultusszá merevedésében magának a klasszicizmusnak is része volt. A hiba éppen az Aranyék ú. n. művészi tökélyében rejtett. Ezt dícséri fenntartás nélkül Horváth János. Pedig a magyar klasszicizmus egy formai befejezettség tökélyével, egy klasszika-fikcióval elibe vágott egy lényegi befejezettségnek s eltorlaszolta a magyar szó mélyebb rétegei alatt lappangó erőket.

Ady a magyar klasszicizmus formapántját, — ezt az Aranyt is akadályozó szellemi és kifejezési aranyközépszert, — szétveti egy atavisztikus lendülettel. Ő a magyar irodalom nagy földcsuszamlása: új rétegeket dob fel, amelyeknek újsága a nagy óság. Ady hozza a keletkezési hőt, a geológiai meleget. Ennek a hőforrásnak azonban nem volt méltó kútja.

Az első gátlás: társadalom-politikai. A rendi magyarságban nem bízik, a felbomlást, a bábeli zürzavart látja benne, végkimerüléig küzd ellene, Toldi Miklós és János Vitéz egy személyben. Egy Ellen-Tisza István.

De ugyanakkor beleveti magát egy másik rend karjaiba, amelynek mázolósa szociálisztiko-demokratikus, lényege egy magyarság számára idegen, sőt magyarság ellenes, kapitálisztikus, álliberális tendencia. *Ez a második gátlás.*

Íme, Toldi Miklós és János vitéz a kalitkában! A vastag

rácsok mögül kidugja öklét és szablyáját, rázza, rázza, — persze nem veszik komolyan. A „Gárda“ meglegedetten mormogja magában (még ha formailag, öntudatilag nem is ez a helyzet, — de a fogalom, az öntudat kicsi fény a lélekben): „Íme, a semlegesített Vulkán, az ártalmatlanná tett Démon, a kályhába zárt Tűz...”

S tényleg, ez a Démon, ez a sátáni Reinkarnáció, érzi helyzete kuszáltságát, önellenmondását, de minden hiába.

„Nincs bennem semmi irígyelt fajtád fölséges kozmopolitizmusából, gyalázatosan s rögzösen magyar vagyok, de ebben első és ez is valami...”

Így ír 1913 április vége felé br. Hatvany Lajoshoz. (Nyugat, 1919. 323. old.)

„Én nem való vagyok a gyors „átértékelők“ ügyes pesti fajtajából...” Ez is Hatvanyhoz intézett panasza, a világháború első őszén. (Nyugat, u. ott.)

A Hatvanyhoz intézett levelekből 1908-ban, a duk-duk-affér után, még egyéb panasza is kiderül:

„...sznobok vadásztak a szavaimra... Én nem vagyok bohém, én — jaj be fáj leírni ilyen banalitást — Ady Endre vagyok... Én védekezni és tiltakozni akartam az intellektuális taknyosok egyre növé és folyosódóbb serege ellen... A Nyugat is már ötödik gimnázistákat engedett magához... Ne függjön a te barátságod se az apádtól, se a Lipótvárostól, se az Uj Időktől, se a szociologusoktól...” (Nyugat, 1919. 320—321. old.)

Ady fellépése a magyar klasszicizmusnál is szuverénebbül hirdeti: a fajtában, egy fajta vonzási körében, ennek a vonzásnak sugarán át lehet kiélni a nagy formákat. A fajta letagadása, ill. közömbösítése a művészi lényegét semmisíti meg, ill. hígítja fel.

Németh László szerint „nincs történelmünknek nyersebb összegezője Adynál”. (Tanu, II. évf. 130. old.) „A milleniumi rózsaködben Ady újságíró radikálizmusa alól szinte hónapok alatt bontakozik ki a legbiztosabb helyzetézés...” (N. L., u. ott.)

Igaza van Németh Lászlónak: a magyar helyzetézés óriási erővel élt Adyban, de hiányzott hozzá a *helyzetakarát*. Lehet-e egyáltalán ilyesmit követelni költőtől? Ady mindenesetre követelte önmagától s gyötörte a bénaság.

Ezt is Hatvany báróhoz írta, 1913 tavaszán, Máriagrünből:

„Bajt okozott nem is a te pénzességed, de az én krajcártalanságom, mely kivált akkoriban volt legnagyobb, amikor legtöbb just éreztem a göghöz. Hidd el, hogy nagyon sokszor, nagyon-nagyon szerettem volna, ha — neked sincs pénzed. Olyankor, amikor nagyon vágytam ragaszkodásom kimutatására, de gyáva voltam az ügyis mindent hamar elintézők előtt. Sokszor rántottam vissza magamat, sokszor kerültem hamis helyzetekbe álbüszkeségem és kicsinyes gyávaságom miatt...” (Nyugat, 1919. 321. old.)

Horváth János szavai elgondolkoztatnak: „Egy pártpolitika foragatába vetődött bele Ady, melynek valódi céljait nem,

vagy későn ismerte fel s mely faltörő kosnak használta őt nemzete, sőt magyar faja érdekei ellen.“ (Aranytól Adyig. 38. old.)

De hátha felismerte, csak hiányzott a — helyzetakarát?

Adyt felőrölte egy magyar rendi, feudális Scylla és egy áldemokrata, marxi Lipótváros-esztéta Charybdis közti hánykolódás. Ez a dilemma borzasztó volt, ez a dilemma lezüllesztette Ady Endrét. S az Ady Társaság is — többen úgy éreztük — ennek az Ady-féle dilemmának a szorító karjai közé került.

Vessünk egy további pillantást a kor dilemmájában hánykolódó költőre. Ady új dalaiból mindig felsír valami ősi, az Adymű dilúviális hangmegütés. Ő maga is kifejezte ezt a keletre hajló nosztalgiáját. Adyban van valami sámáni mormogás: nem bízik már másban, nincs már más reménye, csak a szó. Ezzel akart a geszti grófra ráolvasni, révület és alakoskodás határmelegyjén tántorog, részegen menekül egy mindenkit átölelő, leper-tűző dzsentri-pajtáskodás és bókáradat barlangfolyosóján.

Ez a sámán — s ezt is észre kell venni — nagyon sokszor rácsap egy-egy mélyről feltörő igaz hangra egy plakát-sablont. A befejezései akárhányszor mesterségesen vannak kierőszakolva, körmönfont rabulisztikával, ellentétben a fogalmak alatt lap-pangó nagy személytelen erővel. Dilúviális erő és sanzónrádúdo-lás. Sorsának dilemmája így bosszulta meg magát: nem tud igazán *egy* nagyságban felolvadni, valami ugor gyávaság vissza-tartja a végső lépéstől. Ő, aki egy fejbiccenésig nem alázta volna meg magát a rendi Magyarország előtt, aki küzdött a „bábeli tornyok“ ellen a végkimerülésig, ugyanakkor földig hajtotta homlokát a másik rend előtt, — pedig érezte, hogy ez így nincs rendjén. Egy hazugság csömörét hordozta ajkán és nyelvén, káromkodott, fajmagyarkodott és zsidózott, *úgy keverte az elemeket, hogy közömbösítsék egymást*, s átkozta magában ezt a végzetes kémiát . . .

Dedikációkat kanyarított, de nem egész meggyőződésből, inkább hetykeségből és lapulásból, innen a dedikációk barokk szó- és mondat-bogosdija. Egy ajánlási cikornyába menekült belső ellenmondásának megoldása elöl. A primadonnát játszatták el vele, sakokban tartott nagyság volt, titkokat sűgött zsakettben, egy tótágas magyar-Kalevalának volt a táltosa Ady Endre, ez a cigarettafüstbe leásott zsakettes, kávéházi Vipunen . . .

Ezért van most már szükségünk az igazi Kalevalára, hogy lássuk a másik, az eredeti Vipunent is, északnak ezt a földbe temetett óriási táltosát, a titokzatos igéket záró — Földet. A Kalevala: a Minden Titkok Versei: objektív síkban. Amit Ady nem tudott elérni, de ami felé legjobb perceiben vágyott s amitől a magyar dilemma — sajtó, politika, könyvkiadás — csillagtávol-ságba kergeti a kifejezést, az itt mind fókuszba gyűlik: a személytelen nagyság fókuszába. E felé kell haladnia Ady után a magyar irodalomnak. E felé kell kényszeríteni a magyar irodalmat az Ady Társaságnak. Ilyen reménységek bújkáltak — egyelőre magánvélemény gyanánt — némelyikünk lelkében. Megmutatni

is alig mertük. Féltünk, hogy a „tisztá esztétikum“ „fölséges kozmopolitái“ barbárnak fogják minősíteni.

III.

Tíz éven át az Ady Társaság is egy Ady-féle dilemma karjai közt szorongott. (Németh László élő tanúja szorongásaimnak.) A hasonlóság kísérteties volt. A dilemmát a Társaság egy része igyekezett a „tisztá esztétikum“ leplébe burkolni és úgy eltüntetni. A Társaságnak ugyanis voltak olyan tagjai is, akiknek létfonala — a magyar szó nyelvtani szabályain túl — idegen közösségbe nyúlt le. Ezeknek a szavát — kezdtük mindjobban érezni — nem az a népi és, ami még reménytelenebb, nem az az eschatológiai fedezet garantálja, mint amelyik a miénket, vagy az Adyét. S megszületett a hangsúlyváltó kérdés: lehet-e itten kivezető út? Hol van ez az út? A „tisztá esztétikum“ összeköthető ilyen egzisztenciálisan különböző elemeket, — válságos időkben — egy közös művelődési és fejlődési cél érdekében?

„A nagy események mithikus támaszokat kerestetnek a gyöngé emberi lélekkel“ — így tűnődik 1905-ben, a távoli Mukden ostromára függesztve tekintetét, Ady Endre. (Jóslások Magyarországról, 191. old.)

Rájöttünk, hogy a tisztá esztétikum leple alatt mítoszok aludtak s ezeknek a mítoszoknak csak fel kellett ébredniök. Más volt az ő mítoszuk és más volt a mi mítoszunk. S a felébredt mítoszok fényénél megláttuk egymás arcát.

Egy meghitt, őszinte keretben, egy zárt kultúr-térben, két egymástól ennyire eltérő, sőt egymással ütköző mítosz nem fér el. Ők nem fogadták el a miénket. Mi nem fogadtuk el az ő mítoszukat. A „tisztá“ esztétikai alap — kiderült — ily körülmények közt süppedő ingovány. (Ebben merült el az induló Válasz is, amelynek címlapjára ők nem adták oda a Társaság nevét. Így lett e sorok írója, *mint magánember*, a Válasz szerkesztője és kiadója. S ez is fontos körülmény, hogy a lap — közösségi alap híján — oly könnyen levált Debrecenről. A kompromisszum mindig mosolyog és mindig bizalmatlan s ép a döntő pillanatban hagy cserben.)

Most itt állunk egyedül, mint egy család, ő nélkülök, Ady mítoszával, az Ady-mítosz végső kérdéseivel, amelyre ők nem akartak válaszolni, mert mítoszuk elibük állt. S noha mi még így is a legvégső türelem álláspontjára helyezkedtünk, csupán felvettük egészen bizalmas baráti körben, négyszemközt, ezeket a problémákat, mint társasági összetételünk alapkérdéseit, jelezve, hogy *közösen* kell végrehajtanunk egy eszme-fejlődést: — ők az első határozott probléma-fölvetésre a felháborodás viharával válaszoltak s inkább otthagytak bennünket s a sajtószabadság szent nevében politikával vádoltak meg, mintsem hogy valamit is tisztázzanak. (L. Németh László legújabb *Tanúját*: „A zsidóság tán senkinek sem bizonyította be oly világosan, hogy önkritikára képtelen, mint nekünk, akik a magunk érdekével együtt a maga érdekét követeltük rajta...“ — „*Kisebbségben*“, 1939. Keeskemét.)

Mi nem vádoljuk őket. „Megkeményedtek...” — kiálthatnánk búcsúzóul Pál apostol szavaival (Levél a Rómaiakhoz, 11. r.). De nincs jogunk „kevélykedni” a „kitört ágakkal” szemben. A „mitosz” nem a mi érdemünk és nem a mi kiváltságunk. „Nem mi hordozzuk a gyökeret, hanem a gyökér hordoz minket.”

Búcsúzzunk el tőlük ekképpen:

Pál apostol szavaival

(Levél a Rómabeliekhez, XI. rész.)

Ti nem arra zuhantok, merre mi,	Pedig minket egy út felé terel
a ti pályátok, jaj, nem a miénk!	az égő csipkebokor és Sion...
Más Napnak vagytok forgó tervei,	De köztünk áll szelíden s szomorún
más csillag vonz titeket, más szirén!	a fehér szárnyú Evangéliom.

Jó hírt jöttem mondani: gyermekek,
jertek, ti vagytok az olaj tövének,
a régi gyökerek, forradjatok,
ne legyen már a szívetek kemény...

Az Ady Társaság eszmeváltása — az eddigiekből is látható — idegen, világhatalmi változásoktól függetlenül, sőt azok ellenére ment végbe. Függetlenségünknek ebben a megnyugtató tudatában most már elfogulatlanul, gátlás nélkül kutathatjuk az Ady-mitosz végső feltételeit. Meg vagyunk győződve, hogy az Ady-megoldás, az Ady-elemek rendezése, számunkra is megoldás lesz. A korból, az esztétikai kompromisszumból, keressük a kivezető utat, Ady szellemével együtt, egy összegező új kor, az embertelenségből az emberség felé.

IV.

Ha most hirtelen Adyt plakátszerűen kellene felrajzolnunk, mindazonáltal szellemtörténeti igénnyel, arcának háromféle változatát dobhatnánk vászonra: az ősmagyar faji arcát, a nagyvárosi művész, kultúrember dekadens arcát és a próféta evangéliumi arcát... Az a sajátságos Ady költészetében, hogy ezek az arcok egymással folyton cserélődnek, egyik arc a másik alá vagy fölé kerül, mint egy fotomontázsban. Sokszor külön-külön, de legtöbbször egyszerre tűnnek elő, egyszerre sugárzanak, egymás hatását sokszor lerontva, de sokszor erősítve.

S itt érkeztünk el Ady dilemmájának feloldásához, amely egyúttal az Ady Társaság számára is feloldást, kivezető utat ígér.

Bármilyen ellenmondók is Ady arcának vonásai, ezek a vonalak állandóan kiegyenlítőds felé áramlanak. Mi az a kiegyenlítő erő, amely Ady ellenmondásait feloldja s végül a Halottak élére, az Utolsó hajók kormányára, egy metafizikai vezérség nyugalmába helyezi?

A harmadik arc varázsereje, amely végül győz a többi arcok fölött, az Ady-mitosz legfőbb biztosítója: az Evangélium.

Ezzel a harmadik arcával fordult ő korának vérzivatarra

felé, ennek a harmadik arenak a mítoszával szelidítette meg önmagában a Vérnek, a Fajnak, a Gógnak, a Pénznek, a Forradalomnak a mítoszait. Mert Ady mindent mítoszban látott. Szavainak, gondolatainak a *mozgása* volt mítoszi. S éppen azért, mert mítikusságát nem a régiségtankönyvektől kölcsönözte, hanem magával hozta a földből: nem lehet elskatulyázni minta-magyarinak, minta-szociálistának vagy minta-keresztyénnek. Túlzás volna például rámondani, hogy ő a „legvallásosabb költő”. Hátránya ez Adynak, vagy előnye? Sajátsága. Ez volt az összetétele.

V.

Minden géniusz élete példa a közösség számára, a közösség jövőendő életének előfutára. Minden géniusz élete: alakulási igazság, amelyet a közösség előre kivetít az időbe. Csokonai, Vörösmarty, Madách, Jókai: a magyar közösségi szellemnek a vetületei. Ilyen vetületekből állíthatnak össze a közösségek maguknak egy életideált.

Ady a magyarság végzetes injekciója. Egyszerre viszi bele a szervezetbe a faj öntudatát és a fajtát ernyesztő álmot.

De ebből a dilemmájából kiemelte őt az az ösztön, amely Faustot sem engedte Mephistotelessel szemben megsemmisülni. Éppen ezért ragaszkodunk az ő példájához, az ő útja lehetőségeihez.

A gyermekkorban elültetett Evangélium zengő ereje áttöri a korcsmák, kávéházak, intrikák, utcák falait. Ady nem kátészerűen utal az égre. Mint egy tragédia homályából, úgy bontakoznak ki ösztönei dzsungeléből az ég szcenái. Önnön rothadása árán lett nagy.

Őt olvasva mindinkább szilárddá és időszerűvé válik bennünk az az érzés, hogy a magyarság tere nem képzelhető el másképen, csak az Evangélium terében. Az Evangélium az a tér, amelyben az emberi fajok isteni csodája vérontás nélkül helyezkedhetik el. A csoda csak itt tarthatja meg isteni jellegét. Más különben, önmaguk mérgébe zárva és egymás ellen irányítva, a biztos pusztulás vár rájuk, ha megtagadják a természetfölötti síkot, az Örök Szeretetet, amely fölöttük van és mégis átjárja őket és mint egy titokzatos vese kiválasztja szívükből a föld bomlását. Ady ellenmondásain át ez a tanulság száll fel.

Az Ady Társaság számára elképzelhetetlen immár az esztétikai tér evangéliumi tér nélkül. Ady szelleméhez válnánk ezáltal méltatlanná. Számunkra a magyarság: út. Ragaszkodunk sorszabta útunkhoz. De nem tekintjük öncélnak, mint ahogy Ady sem tekintette annak életét. Az ér a folyamba ömlik, a folyam az Óceánba. „Elmúlik e világ formája...”: oktat bennünket az Írás. A géniuszok végső értelme: hogy kell Istenhez méltóan felbontani a formát, hogy kell eljutni az Óceánhoz, — hogy kell szépen elmúlni...

Az ilyen elmúlástól nem kell félni. Az ilyen elmúlás örökké új életre ingerel.

Gulyás Pál

Az agrárrolló, mint a református kultúra veszedelme

A közgazdaságtan agrárrollónak nevezi azt a diszparitást, mely a világháború után a mezőgazdasági és ipari termékek ára között előállott. Magyarországon az agrárrolló matematikailag kifejezhető értéke az 1936. évre vonatkoztatva 35,7, az 1937. évre vonatkoztatva 35,4. Ez azt jelenti, hogy nálunk a háború előtti árakhoz viszonyítva az ipari áruk ára 35%-kal magasabb, mint a mezőgazdasági termékeké, ami a mezőgazdasággal foglalkozók és a mezőgazdaságból élők részére kétszeres igazságtalanságot jelent. Egyfelől munkájuk gyümölcséért 35%-kal kevesebb pénzt kapnak, mint a háború előtt, másfelől a szükséges iparcikkekért ebből a kevesebb pénzből 35 %-kal többet kellene kiadni, mint amennyit a háború előtt iparcikkekre fordítottak, ha most is ugyanannyi iparcikket akarnának beszerezni. Mivel azonban a csökkenő bevétel az iparcikkek beszerzésének határt szab, az agrárrolló végső következménye az, hogy a mezőgazdaságból élő népesség kénytelen a háborúelőttihez viszonyítva alacsonyabb életszinten berendezkedni, sok szükséges ipari áruval lemondani és a nélkülözhetetlen ipari áruk árának többletét a nem elsőrendű életszükségletek képező kulturális kiadások mellőzésével előteremteni.

Az agrárrollónak ez a kultúraromboló hatása azonban nem áll meg az egyes egyéneknél, hanem kiterjed az egyénekből álló közületekre is, miként azt az alábbiakban statisztikai adatokkal fogjuk igazolni.

Allításunk igazolására a magyar városok háztartását fogjuk tüzetesebb vizsgálat alá venni, mivel a városok azok a közületek, melyek elsősorban vannak hivatva arra, hogy maguk körül kultúrát teremtsenek. Kétségtelennek látszik, hogy egy város kiadásai elsősorban a lakosság számától függnének. Ebből viszont az következik, hogy a városok csak akkor tudják szükségleteiket zavartalanul kielégíteni, ha bevételük a lakosság számával arányos. A magyar városoknál e tekintetben meglehetősen zavaros a helyzet. Van városunk, ahol a városi bevételek évi összegéből egy lakosra csak 13 P esik, viszont van olyan városunk is, ahol ez a szám 40, 83, a székesfővárosnál pedig 148. Világos és természetes, hogy 13 P-ből nem lehet ugyanazokat a szükségleteket kielégíteni, mint 30, 40, vagy 78 P-ből.

Ha városainkat az egy lakosra eső évi bevétel szerint csoportosítjuk, a következő felsorolást kapjuk:

Jászberény 13, Karcag 13, Csongrád 14, Mezőtúr 15, Hajdúnánás 16, Kisújszállás 16, Kiskunhalas 18, Kiskunfélegyháza 18, Makó 18, Pestszentlőrinc 18, Hódmezővásárhely 19, Balassagyarmat 20, Hajdúböszörmény 20, Rákospalota 20, Szentes 21, Tur-

keve 21, Gyula 22, Békéscsaba 23, Hajdúszoboszló 23, Kalocsa 23, Nagykőrös 23, Cegléd 24, Magyaróvár 26, Kiszpest 28, Nyiregyháza 28, Mohács 30, Szentendre 30, Kaposvár 32, Pestszenterzsébet 32, Budafok 33, Salgótarján 33, Sátoraljaújhely 33, Szekszárd 34, Veszprém 34, Zalaegerszeg 34, Pápa 35, Eger 37, Baja 40, Vác 40, Szeged 45, Székesfehérvár 45, Gyöngyös 48, Miskolc 48, Nagykanizsa 48, Komárom 50, Esztergom 52, Szombathely 52, *Kecskemét* 56, Kőszeg 60, Győr 63, Sopron 71, *Debrecen* 78, Pécs 83, Budapest 148 P. egy lakosra eső évi bevétellel.

Ez a felsorolás világosan rámutat a baj gyökerére. Az egyetlen Kecskemétet leszámítva nincs olyan agrárváros, melynek az egy lakosra eső bevétele magasabb volna 30 P-nél, viszont az ipari városok közül csak a pestkörnyéki proletár városok esnek a jövedelemszegény városok csoportjába.

Úgy látszik tehát, hogy a mezőgazdasági termékek és ipari árúk ára közötti diszparitás, az agrárrolló, felfedezhető az agrár és ipari városok bevétele között is és éppen ez a városi agrárrolló az oka, hogy az agrárvárosok sokkal hátrányosabb helyzetben vannak, mint az ipari városok. Ez a jelenség érthető és természetes. A közönséges értelemben vett agrárrolló azt eredményezte, hogy a lakosságnak mezőgazdaságból élő része, tehát az agrárvárosok népének nagyobb fele, kénytelen volt életét az ipari népességnél alacsonyabb szinten berendezni és ez az alacsonyabb életszint érezteti hatását a városok minden bevételi forrásánál.

Most jutottunk el odáig, hogy az agrárrollónak a református kultúrára gyakorolt kedvezőtlen hatásáról kell szólnunk, mert a jövedelemszegény városok sorában szinte kivétel nélkül ott találjuk az összes református városokat, sőt még azokat is, ahol a reformátusság jelentős kisebbséget alkot. Ezeket a városokat a felsorolásban *dült betűkkel* jelöltük. A megjelölés azt mutatja, hogy egyedül Debrecen és Kecskemét van a kedvező helyzetben levő városok sorában.

Kétségtelen, hogy ez a jövedelemszegénység állandó veszedelmet jelent az illető városok református kultúrájára, azonban az igazí veszedelemre még csak most tudunk majd rámutatni.

Az egyes ember az agrárrolló ellen úgy védekezik, hogy redukálja igényeit és kiadásait. Ezt azonban maguk a városok nem tehetik meg. Vannak városi kiadások, sőt a városi kiadások nagyobb fele ilyen, melyeknek mértékét törvény vagy kormányrendelet szabályozza. Ezeket az agrárvárosok nem szállíthatják le, hanem, hogy fedezetet teremtsenek, kénytelenek új bevételekről gondoskodni. Ez a fokozható bevétel a községi pótdadó, mely éppen azért az agrárvárosoknál sokkal magasabb kivetési kulcs mellett kerül kivetésre.

A magasabb pótdadó kulcs alkalmazásánál azonban újabb meglepetés éri a városokat. Az eddigiek szerint ugyanis az agrárvárosok nehezebb helyzetének az az oka, hogy községi pótdadó nélkül számított bevételük sokkal alacsonyabb a hasonló lélekszámú ipari városok bevételénél és így bevételek tekintetében az agrár

és ipari városok között diszparitás van az előbbieket behozhatatlan hátrányára. Vajjon a községi pótdadó enyhíti-e ezt a diszparitást? Felelet helyett bemutatjuk, hogy a községi pótdadó alapból mennyi esik egy lakosra a magyar városokban az 1938. évi adatok szerint: Budapest 36.40, Újpest 21.14, Szombathely 17.77, Sopron 17.08, Győr 16.08, Miskolc 15.74, Salgótarján 15.47, Pécs 15.40, Budafok 15.30, Nagykanizsa 14.54, Mohács 14.41, Zalaegerszeg 14.23, Szekszárd 14.14, Székesfehérvár 13.85, Pápa 12.61, Kőszeg 12.44, Sátoraljaújhely 12.39, Balassagyarmat 12.25, Kaposvár 12.12, *Debrecen* 12.11, Vác 11.85, *Hajdúszoboszló* 11.82, Pestszentlőrinc 11.64, *Kisújszállás* 11.57, Szolnok 11.56, Rákospalota 11.56, *Hódmezővásárhely* 11.55, Eger 11.43, Szeged 11.40, Magyaróvár 11.11, *Békéscsaba* 10.90, *Karcag* 10.79, Esztergom 10.70, Veszprém 10.55, Szentendre 10.42, *Cegléd* 10.19, Pestszenterzsébet 10.03, Kalocsa 9.83, Gyöngyös 9.66, *Nyíregyháza* 9.60, *Nagykőrös* 9.58, Baja 9.57, *Túrkeve* 9.53, Kispest 9.52, *Mezőtúr* 9.50, *Szentes* 9.24, *Gyula* 9.20, *Hajdúnánás* 9.11, *Makó* 9.80, Jászberény 7.93, *Hajdúböszörmény* 7.65, *Kiskunhalas* 7.48, *Kecskemét* 7.30, Csongrád 7.15, Kiskunfélegyháza 6.55, Komárom 6.00.

Felsorolásunk világosan mutatja, hogy miként az egy lakosra eső bevételeknél, úgy a községi pótdadónál is az agrárvárosok és így főleg a református városok hátrányosabb helyzetben vannak.

Ezek után bővebb magyarázatra nem szorul, hogy a magyar városok pótdadó táblázata a következő megdöbbentő képet mutatja.

Magyar városok községi pótdadója 1938-ban.

I. Városok 7 % általános kereseti adóval és 100 %-nál magasabb községi pótdadóval.

A VÁROS NEVE	Pótdadó kivétési kulcs	Általános kereseti adó	100la- kos kö- zül ös- termelő
<i>Hódmezővásárhely</i>	— — — — — 135	7	59
Kiskunfélegyháza	— — — — — 132	7	63
<i>Makó</i>	— — — — — 120	7	54
<i>Kiskunhalas</i>	— — — — — 112	7	71
<i>Kecskemét</i>	— — — — — 105	7	57
Kalocsa	— — — — — 100	7	31

II. Városok 6 % általános kereseti adóval és 75 %-nál magasabb községi pótdadóval.

<i>Nagykőrös</i>	— — — — — 112	6	68
<i>Kisújszállás</i>	— — — — — 108	6	63
Miskolc	— — — — — 107	6	4
Szekszárd	— — — — — 105	6	42
Jászberény	— — — — — 102	6	62
<i>Túrkeve</i>	— — — — — 101	6	73
Esztergom	— — — — — 100	6	25
<i>Hajdúnánás</i>	— — — — — 96	6	68
Zalaegerszeg	— — — — — 90	6	15

Nagy Lajos: Az agrárrolló, mint a református kultúra veszedelme

Szentes	— — — — —	90	6	30
Gyula	— — — — —	90	6	37
Nyíregyháza	— — — — —	89	6	34
Sátoraljaújhely	— — — — —	88	6	7
Mezőtúr	— — — — —	79	6	57
Csongrád	— — — — —	79	6	58
Kőszeg	— — — — —	77	6	13

III. Városok 5 % általános kereseti adóval és 50 %-nál magasabb községi pótdadóval:

Debrecen	— — — — —	80	5	22
Karcag	— — — — —	78	5	62
Hajdúszoboszló	— — — — —	75	5	69
Szeged	— — — — —	70	5	36
Szombathely	— — — — —	67	5	3
Hajdúböszörmény	— — — — —	66	5	70
Kaposvár	— — — — —	60	5	12
Baja	— — — — —	60	5	12
Győr	— — — — —	58	5	3
Balassagyarmat	— — — — —	58	5	13
Vác	— — — — —	54	5	13
Eger	— — — — —	54	5	33
Cegléd	— — — — —	52	5	47

IV. Városok 5 % általános kereseti adóval és 50 % vagy ennél alacsonyabb községi pótdadóval:

Budapest	— — — — —	50	5	1
Pécs	— — — — —	50	5	3
Sopron	— — — — —	50	5	11
Székesfehérvár	— — — — —	50	5	18
Békéscsaba	— — — — —	50	5	42
Budafok	— — — — —	50	5	2
Gyöngyös	— — — — —	50	5	37
Kispest	— — — — —	50	5	1
Komárom	— — — — —	50	5	8
Magyaróvár	— — — — —	50	5	19
Mohács	— — — — —	50	5	46
Pápa	— — — — —	50	5	17
Pestszenterzsébet	— — — — —	50	5	1
Szentendre	— — — — —	50	5	28
Szolnok	— — — — —	50	5	14
Veszprém	— — — — —	50	5	10
Újpest	— — — — —	48	5	1
Rákospalota	— — — — —	48	5	4
Nagykanizsa	— — — — —	45	5	17
Pestszentlőrinc	— — — — —	44	5	2
Salgótarján	— — — — —	35	5	2

Mivel a községi pótdadó alapja a földadó, házadó és társulati adó, a magas pótdadó kivetési kulcs azt eredményezi, hogy a mai adórendszer mellett egy ház után Hódmezővásárhelyen és a

többi első csoportba tartozó városban kétszer annyi községi adót kell fizetni, mint ugyanakkora állami adóval megrótt pécsi, vagy soproni ház után.

A háztulajdonosok és földtulajdonosok tehát joggal tartják sérelmesnek a mai rendszert, mely mellett épen az agrár-
városok fizetnek magasabb adót ingatlanuk után, holott a kereseti viszonyok az agráröllő következtében az agrár-
városokban alacsonyabbak.

Még súlyosabb azonban a helyzet az agrár-
városok iparosai és kereskedői szempontból. Ezek, ha egyéni cégek, a magasabb kereseti adó, ha részvénytársaságok, a magasabb községi adóval megpótlékolt társulati adó révén versenyképtelenek lesznek a szomszéd ipari város iparosainak és kereskedőinek térhódításával szemben saját városukban.

Minden felsorolásnál a protestáns többségű vagy legalább is jelentős protestáns kisebbséggel rendelkező városokat *dűlt* betűvel jelöltük meg, így megdöbbenően domborodik ki előttünk az a tény, hogy az agráröllő a mai adórendszer mellett egyfelől megállította a református városok fejlődését, másfelől aránytalanul magasabb községi adóterhekkel sújtja ezeknek a városoknak a polgárságát.

A segítség módozatainak taglalása már annyira közigazgatástudományi kérdés, hogy e folyóirat hasábjain alig foglalhat helyet, azonban mégis kívánatos volt, hogy a mai helyzetből a református kultúrára leselkedő veszedelmekre rámutassunk, mert a veszedelem általános felismerése már maga is egy neme a segítségnek.

Nagy Lajos

Nagyenyed

*Kollégiumodból vén századokban
indult néhány arannyal egy diák,
szívében vágya rőzsetüze lobbant:
elérni mesés, messze Indiát,*

*hol csöpp jurtákból élnek még az ősök
s serény lovakon úzik a vadat, —
aztán lehullt Kőrösi Csoma, hörgő
hófúvásban, Himalája alatt.*

*De virraszt még a régi iskola
és el nem vész jövőben sem, soha,
terméiben a Tudomány forog.*

*És mennek innen hittel, dacosan
a világ négy tája felé sokan:
új s új Kőrösi Csoma Sándorok.*

Holló Ernő

A szociális gondolat Pál apostolnál

Első tekintetre anakronizmusnak látszik, hogy a XIX. sz. műszavaként ismeretes és éppen ezért a XIX. sz. felfogását és viszonyait feltételező társadalmi elméletek egyikének eredetét Pál apostolnál keressük.

A szociálizmus, mint szociál-kommunizmus, enyhébben kifejezve, mint szociáldemokrácia, a zsidó rabbi fiának, Marxnak elmélete alapján a múlt században kifejlődő kapitalizmussal szemben kívánja a munkásság érdekeit védelmezni — de, itt most közelebbről nem vizsgálható elgondolás alapján materialisztikus, atheisztikus irányban. A rendszer elvi felállításától annak gyakorlatban való megvalósulásáig eltelt idő annyit mindenesetre elárul, hogy ezen osztályelméletben, amely a nemzetközi tőke ellen kívánja a nemzetközi munkásságot védeni, valójában egy nemzetközi kisebbség találta meg azt a fegyvert, amelyet az európai keresztyén civilizációval szemben sikerrel forgatott.

Kommunizmus és szociáldemokrácia, a kettő lényegrokon-sága nyilvánvaló; a különbség csak a tempóban van. Az előbbi diktatórikus úton, erőszakkal, az utóbbi bizonyos fejlődési elv figyelembevételével kívánja a szociálizmus Isten nélkül elgondolt világát megvalósítani. Éppen napjainkban, amikor tenger könny kihullása és tenger vér kiontása után magunk előtt látjuk ezen elgondolás mindkét formájának csődjét, azt lehetne gondolni, hogy a kérdés egyszersmindenkorra lekerült az érdeklődés napi-rendjéről.

Ahhoz tényleg nem fér kétség, hogy a gyakorlati életbe átültetett rendszer mind a két formájában eljátszotta már diabolikus játékait, és ezért magát az etimológiai szempontból szép megnevezést, a szociálizmus szót is diszkreditálta. De azért a szó túléli a rendszert, hiszen a szociál-kommunizmusnak napjainkban legnagyobb ellenlábasa, a nemzetiszociálizmus, vagy keresztyén-szociálizmus is megtartja és használja e nevet és nem is hiszem, hogy valaha is hiányozzék a társadalmi elméletek rendszeréből.

Anakronizmusról beszéltünk, és mégsem anakronizmus, ha Pál apostolnál és így az Újszövetségben is szólunk a szociális gondolatról vagy kérdésről. Kettős szempontból nem az. Egyrészt, mert a különböző szociális rendszerek is szeretnek az Újszövetségre hivatkozni és gondolataik kifejtésénél az Újszövetség felfogásának megvalósulásáról beszélni; másrészt, mert tényleg az Újszövetségben és főként Pál apostolnál egészen határozott állásfoglalást, világos megoldási kísérleteket, illetve útmutatásokat találunk a szociális kérdés komplexumára vonatkozólag.

A szociális szóban a felebarát szót ragadva meg, beszél-

hetünk arról, hogy az Újszövetségben, közelebbről Pál apostolnál is találkozunk a problémával, hiszen a felebarát szó speciálisan keresztyén, újszövetségi fogalom és a felebaráthoz való viszony kérdésével természetsszerűleg foglalkozik Pál apostol is, ha mindjárt minden felületes és ezért téves és így jogosulatlan következtetéssel szemben nem olyan értelemben, mint a szociál-kommunizmus. Az ipari munkásság, vagy még szakszerűbben kifejezve, a proletárság osztályuralma, mint proletár-diktatúra, amely köztulajdonba vesz minden vagyont és világnézeti tekintetben vallástalan, teljességgel idegen és ismeretlen az Újszövetségben és ellentétben áll a keresztyénség alaptanításával.

Téves volna azt gondolni, hogy Pál apostol egyszerűen a szociális gondolat apostolának volna nevezhető, mintha nála ez volna a döntő, centrális jelentőségű kérdés. Pál apostol, éppúgy, mint az egész Újszövetség, az embernek Istenhez való viszonyáról szól mindenekelőtt és mindenek felett és ennek rendezését tartja a legfontosabbnak. Az embertárhoz való viszonynak rendezése ennek csak következménye.

Az Újszövetség és így Pál apostol mindenekfelett valósi beállítottságú, és az ember üdvösségének döntő kérdésével foglalkozik. Mit cselekedjem, hogy az örökéletet elnyerjem? Hangzik éppen Pál apostol felé a maga nyomorúságát érző és ezért üdvösség után vágyó embernek, a philippibeli börtönőrnek szava; és ugyancsak Pál apostol részéről hangzik a felelet: Higyj az Úr Jézus Krisztusban és üdvözülj mind te, mind egész házadnépe. A keresztyénség tehát elsősorban nem a felebaráthoz való viszony, a szociális kérdéssel, hanem az Istenhez való viszony, a Krisztus által hozott kijelentéssel foglalkozik. Nem szociálizmus, hanem krisztianizmus.

Tehát nem immánens jellegű, amely csak e világon belüli, a síron inneni problémákkal foglalkozik, és itteni korlátok eltávolításában vagy tovább tolásában látja a maga feladatát, hogy helyesebb, eszményibb társadalmi rendet hozzon létre. A keresztyénség transcendens jellegű, amely felülről ered és felfelé mutat, amely a síron túl nem a megsemmisülést látja, hanem az örökkévalóság világát, és az embert ezen egyetemes, mondhatjuk végtelen távlatba állítja bele, ahol nemcsak és nem elsősorban a földi életről és itt a felebaráthoz való viszonyról van szó, hanem arról az örökkévalóságról, amely a földi életnek is értelmet, jelentőséget és célt ad. Úgy szoktuk mondani: a keresztyénség a földi életet is sub specie aeternitatis szemléli, az örökkévalóság világa mellett. Pál és általában az újszövetségi keresztyénség az örökkévalóságot nemcsak annál fogva látja közelvalónak, mert a rövid földi élet folytán az egyes csakugyan egy generáció távlatába kerül az örökkévalósághoz, hanem annál fogva is, mert egyetemes szempontból várta és remélte a végnek közelségét. E világ ábrázata elmúlik; a mi pillanatnyi könnyű szenvedésünk igen igen nagy örökkévaló dicsőséget szerez számunkra, mondja az apostol. Mivel, theol. műszóval élve a végtörténeti közelvárás

alapján állottak, tehát még az élő generációban várták a földi élet végét, az új eget és új földet, azért érthető, hogy minden figyelmük erre a közeli végre, és ennek alapján az embernek alapvetően fontos vallási magatartására, tehát Istenhez való viszonyára irányult.

Egyéni szempontból pedig ma és minden időben áll az örökkévalóságnak küszöbön levése, hiszen legfeljebb hetven, avagy, ha feljebb, nyolevan esztendő rövid távlata, hogy a zsol-tárköltő szavaival szóljunk, választ el bennünket az örökkévalóságtól.

De igenis hangsúlyoznunk kell, hogy a küszöbön álló örökkévalóság, mint az egész gondolkozást és cselekvést determináló nagyság az apostol egész theológiáját meghatározza. Minden nyilatkozatát végeredményben innét érthetjük meg, minden fontosabb tétele ezen központból indul ki. Örvend az Úr közelségének és a híveket is felhívja erre: Az Úr közel. Ezért vágyakozik is ezután és imádkozik: Marana tha, Uram jöjj!

Ez az az evangéliumi háttér, illetve alap, amelyen állva az apostol szociális gondolatait megérteni, illetve értékelni tudjuk.

És ez is mutatja, hogy szociális vonatkozásban, tehát felebarátunkhoz való viszonyban is a vallási alapvonatkozás a fontos. Értelmet nála nemcsak az egyéni élet, hanem a felebaráttal viszonyba kerülő és így a keresztyén társadalomba bekapcsolódó élet is csak az örökkévalósághoz való viszony alapján nyer.

Másfelől azonban igaztalanok volnánk az apostollal szemben, ha azt gondolnók, hogy ő csak a jövőre tekint, a jelennel nem törődik, az égre figyelő, a földet megvető ember volna. Mivel rámutatott a vallási alapra és vallási célra, nem feledkezik meg arról, hogy ezen a vallási alapon álló és vallási célt szem előtt tartó ember mégis csak a földön él, és ezért a földi élet kötelességeivel és követelményeivel is szükségesnek tartja az evangélium szellemében való foglalkozást. Amikor ő a földi életéről szól, a keresztyén szent életfolytatást érti alatta, és ezt úgy ítéli meg, mint gyümölcsöt a keresztyén hitélet fáján, amelynek nagy fontossága van. Gyümölcseiről ismeritek meg őket, idézhetnénk rá vonatkozólag is a Hegyibeszéd szavait. A tiszta élet fontosságára a kovász képével is rámutat, amelyről hangsúlyozza, hogy abból kevés is elég ahhoz, hogy megposhassza az egész tésztát.

Ez a keresztyén szent életfolytatás, és leveleinek második felében, az ú. n. intő, parenetikus részben az erre való állandó felhívás joggal tekinthető úgy, mint az apostol szociális gondolatainak összefoglalása. Hiszen a keresztyén életfolytatás nemcsak magunkkal szemben való kötelességeket ír elő, hanem tud a felebaráttal szemben valókról is.

Ezen kötelességek felsorolásánál, az ú. n. házi tábláknál látjuk, hogy az apostol azon kor aránylag primitív berendezésű társadalmi életének legkülönbözőbb viszonyait igyekezett szem előtt tartani. Szól nemcsak a hitvestársak egymáshoz való viszo-

nyáról, nemcsak a szülőknek a gyermekekhez és a gyermekeknek a szülőkhöz való viszonyáról, ami végeredményben szintén szociális kérdés, hanem az uraknak a szolgálakhoz és a szolgálaknak az urakhoz való viszonyáról is, de itt is szem előtt kell tartanunk, hogy olyan értelmű ipari, különösen gyáripari munkásságról, mint napjainkban, azon időben nem beszélhetünk. A mezőgazdaság is aránylag primitív viszonyok közt mozgott, és nem foglalkoztatott annyi embert, mint napjainkban. Munkanélküliség mai értelemben nem volt; egy esetben hallunk csak idevágó intézkedésekről, nevezetesen a jeruzsálemi templom építésének befejezése után felszabaduló embertömegek foglalkoztatásáról, de ez csak elszigetelt jelenség, amelyet egyáltalában nem lehet egyetemesnek mondani.

Az akkori társadalmi életet tekintve, meg kell különböztetnünk a szabadok társadalmát a szolgálakétól és a szabadok között is különbséget kell tennünk a zsidók és nem zsidók egymáshoz való viszonyáról.

Az előbbire vonatkozólag az apostol alaptörvénye, amely különben egyetemesnek is tekinthető: Egymás terhét hordozzátok és úgy töltsétek be a Krisztus törvényét. Ez tehát a kölcsönösségnek, és pedig a kölcsönös szeretetnek a törvénye. Nemcsak én neked legyek segítségedre, hanem te is nekem légy segítségemre, ha szükség van rá. Nemcsak János a szeretett apostol, hanem Pál is, a hitnek az apostola hangsúlyozza, hogy a felebaráti szeretetnek követelménye nem idegen, a keresztyénségbe máshonnet jött parancs, hanem a keresztyénség lényegéből folyó alaptörvény, a szeretetnek a törvénye, mint Krisztusnak a törvénye.

Ez a viszonyosságot feltételező és a keresztyén hittudatból származó kölcsönös segítő magatartás a rászorultság mértékével nő vagy fogy, sőt adott körülmények közt egészen háttérbe is kerülhet, mert ugyancsak a Gal. 1. 6. f.-ben az előbb 2. v. kiegészítésképpen mondja: Ki-ki a maga terhét hordozza. (5. v.) Tehát nem lehet és nem szabad a keresztyén felebaráti szeretetnek az ürügye alatt egészen ráhagyatkozni a felebarátra, hanem a magunk részéről is meg kell cselekedni mindent, amit meg lehet és meg tudunk tenni.

A dologtalan, rest, munkálkodni nem akaró gyülekezeti tagok ellen kemény kifakadásai vannak, mégha, mint mondjuk Thessalonikában a közeli vég várása folytán vallják is, hogy nem kell dolgozni. Keményen mondja nékik, hogy, ha valaki nem akar dolgozni, az ne is egyék. (2. Thess. 3:10.) A rendetlenül élőknek és nyugtalanoknak azt üzeni, hogy csendesen munkálkodva, a maguk kenyerét egyék. (2. Thess. 3:11–12.) Kell tehát dolgozni, mert a munkában az apostol az egész bibliai alapfel fogás szerint önmagunktól elháríthatatlan szent kötelességet lát, amely alól senki, a betegeken és erőtleneken (öregeken) kívül magát ki nem vonhatja. Az Úrnak az intését: Munkálkodjatok, amíg nappal vagyon, mert eljön az éjszaka, amikor senki sem munkál-

kodhatik, a maga élete példájával erősíti meg, úgyannyira, hogy bár hirdeti annak jogát, hogy az evangélium hirdetőjét a hívek ellássák a szükséges anyagiakkal, a maga részéről több esetben és gyülekezetben ezt nem fogadja el, és inkább éjjel dolgozik, hogy nappal hirdethesse az evangéliumot.

A munka tehát, amelyet a XIX. század theoretikusai is a szociális kérdés alapjának tekintenek, elháríthatatlan kötelesség a keresztyén emberre nézve. De nem, mint szükséges rossz, amely nélkül igen jól meg lehetne élni, ha az ember nem szorulna rá, hanem, mint élethivatás. A modern társadalmi berendezkedésekkel szemben ez is alapvető különbség, amelyre figyelniünk kell. Tőkéből, munka nélkül élő emberről éppúgy nem akar tudni, mint henye, rest, mások terhére eső munkakerülőkről. Távol áll tehát azon felfogástól, amely a munkát nem célnak, nem élethivatásnak, hanem kényszerű szükségnek tekinti, és amint a lehetőség megvan rá, alóla kibúvik. A munka élethivatás, amely alól senki sem vonhatja ki magát a keresztyének közül.

Ezzel már a tőkére vonatkozólag — csak tartalmilag értve a fogalmat, mert a kifejezés megint modern eredetű — is meg mondta a maga véleményét. Eszköz és nem cél, és pedig eszköz Isten országának szolgálatában. A munkásokat kiszipolyozó és önmagáért élő és önmagát gyarapító tőke jogosultságát tehát nem ismeri el.

Így oldódik meg nála a gazdagság és szegénység kérdése is. Nem gondol ennek a kérdésnek gyakorlati megszüntetésére, nem akar nivellálni. Nem akarom ezzel kapcsolatban a szintén XIX. századbéli terminus technikuskak, a kommunizmus szónak a használatát, amely már csak azért is alkalmatlan volna, mert világnézeti tekintetben Isten nélkül való élet- és világfelfogást jelent. Tud szegényekről és tud gazdagokról. Mindíg voltak és mindig lesznek. Veszedelemmé az egyik is, a másik is csak akkor lesz, ha a velejáró kísértéseknek nem tud ellentállni és az irigység, vagy a kapzsiság rút bűnei járulnak hozzá.

Az, hogy a jobbmódúak részéről a szegényeknek támogatása erkölcsi kötelesség, következik alaptételéből, hogy egymás terhét hordozzátok. E tekintetben maga jár elől jó példával, amikor az apostoli konvent megbízása értelmében a kisázsiai és achájai pogány keresztyén gyülekezetekben gyűjt a jeruzsálemi szegények számára. Ezzel a keresztyén összetartozandóság és egymásért való felelősség mellett azt is kifejezésre kívánja juttatni, hogy a vagyon sáfárság, beszámolás feltétele mellett bizatott ránk. És ezen a szegényeken való segítésnél nemcsak az anyagi segítség a fontos, hanem a számadás feltételének ismerete mellett az önként, szívesen való adakozás. A jókedvű adakozót szereti az Isten. Ellenkező esetben áll az, amit az I. Kor. lev. 13. f.-ben mond (3. v.): Ha vagyonomat mind felétem is, és ha testemet tűzre adom is, szeretet pedig nincsen bennem, semmi hasznom abból. Az a jótékonykodás, amelynek célja a farizeusi öntetszelgés és emberek előtt való dicsekedés, nem használ semmit, sőt azt mond-

hatjuk, hogy árt, mert földi, gyarló célokat, hiúságot, öntetszelgést stb. tart szem előtt. A segíteni kötelesség még az ellenséggel szemben is fennáll: Ha éhezik a te ellenséged, adj néki ennie, ha szomjúhozik, adj néki innia, mert, ha ezt műveled, eleven szemet gyűjtesz az ő fejére. (Róm. 12:20.) Annyival inkább áll tehát az, hogy a szentek szükségleteire adakozók legyetek. (Róm. 12:13.) A számadás felelősségét senki sem vetheti el magától. Aki szűken vet, szűken is arat, aki bőven vet, bőven is arat. (2. Kor. 9:6.) Az adakozó jószívűségéért Istent dicsőítik azok, akik részesülnek benne. (2. Kor. 9:13.) Ezért az intés, hogy a jótékonyságban meg ne restüljetez, mert a maga idejében aratunk, ha meg nem lan kadunk. (Gal. 6:9.) Cselekedjünk azért jót, amíg időnk vagy on mindennel, kiváltképpen a mi hitünknek cselédjeivel. (6:10.) Nem feledkezzvén meg arról, hogy, akik mindig földiekkel törődnek, azoknak végök veszedelem. (Phil. 3:19.) — Az anyagi kérdésben való helyes magatartásra saját példáját hozza fel: Mert én megtanultam, hogy, amelyekben vagyok, megelégedett legyek... Mindenre van erőm a Krisztus által, aki engem megerősít. (Phil. 4:13.) Inti a gazdagokat, hogy semmit sem hoztunk a világra és ezért világos, hogy semmit sem vihetünk ki. (I. Tim. 6:7.) És inti a szegényeket: Ha van élelmünk és ruházatunk, elégedjünk meg vele. (I. Tim. 6:8.) Mindeneket figyelmeztet, hogy akik pedig meg akarnak gazdagodni, kísértésbe, meg törbe és sok esztelen és káros kívánságba esnek, amelyek az embert veszedelembé és romlásba merítik, mert minden rossznak gyökere a pénznek szerelme. (I. Tim. 6:9—10.) Ne a bizonytalan gazdagságban, hanem az élő Istenben reménykedjenek az emberek, és a jócselekedetekben legyenek gazdagok, szívesen adakozók, közlők, kincset gyűjtvén maguknak jó alapul a jövőre, hogy elnyerjék az örökéletet. (I. Tim. 6:17—19.)

A szabad társadalom mellett azon időben ott volt a rabszolgáké is. Ez teszi szükségessé, hogy az úr és szolga egymáshoz való viszonyáról szóljunk. És ez egészen más világba vezet bennünket a mienknél. Mert ha a jobbágyság intézménye csak a mult században szűnt is meg, a jobbágy sem volt azért rabszolga; az ipari proletáriátusság, mint a modern kor szomorú szociális torz alakulata is, csak hasonlat alapján nevezhető rabszolgáságnak, és pedig a tőke rabszolgáságának. Az Újszövetségben azonban a legtöbb helyen, ahol szolgáról van szó, rabszolgát kell értenünk a szó szoros értelmében.

Mi a rabszolga kérdésre vonatkozólag az apostol felfogása? Feltűnő mindenek előtt, hogy az intézmény meglétével számol, és inti a rabszolgákat, hogy uraiknak engedelmeskedjenek és hűségesen teljesítsék kötelességeiket. (Kol. 3:22. etc.) Tehát ezen mai szemmel nézve legkirívóbb ellentétet sem akar erőszakkal, vagy külső szociális reformmal segíteni. Sőt, még nő a meglepetésünk egy konkrét esettel kapcsolatban, amikor a kolossei Philemontól megszökött Onesimus nevű rabszolgát, miután a keresztyénség számára megnyerte, visszaküldi a szolgaságba urához, holott ez

nemcsak a rabszolgaság folytatását jelenti a számára, hanem akkori gyakorlat szerint igen súlyos büntetést is. Első tekintetre már szinte antiszociálisnak lehetne mondani ezt az eljárást.

Itt is ki kell azonban emelnünk, hogy a keresztyénséget nem társadalmi reformnak tekinti, hanem lelki átalakulásnak. A legfontosabbnak, az Istenhez való viszonynak a rendezéséről van mindenképp először szó, minden egyéb csak másodsorban kerül sorra. A közeli végre való tekintet is érthetővé teszi, hogy, amint az emberi társadalmi berendezés egyéb vonatkozásain sem akar változtatni erőszakkal, úgy a rabszolgaságon sem. De a keresztyénségnek szociális vonatkozásban is alaptörvényének tekinthető szeretet törvénye ezen a nagy ellentétben is segíteni tud és segíteni fog. Nem külső beavatkozás igénybevételével, hanem belülről kifelé, az Ige erejével. A felebarát szónak egyetemes értelmezése, amely a rabszolgát is magában foglalja, adja meg a megoldást ezen kérdésben is: Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat. Az Istenfiúságnak egyetemessége, Krisztus áldozati halálának univerzális jelentősége, segít el a szociális ellentét ezen legkirívóbb formájának is a megoldásához. Konkrét példával bizonyítja ezt. Az előbb említett Onesimust saját maga által írt levéllel küldi vissza Philemonhoz, és a levélben arra kéri, hogy a hozzá visszatérő szolgát ezután már ne mint szolgát tekintse, hanem, mint szeretett atyafit az Úrban. Úgy fogadja és tekintse őt, mintha maga Pál volna. Pál még a szolga esetleges tartozását is hajlandó elvállalni, bár gyengéden figyelmezteti Philemont, hogy, ha tartozásról van szó, úgy ő többel tartozik az apostolnak, és hiszi is, hogy még saját személyében is adósnak érzi magát irányában.

Pál apostol társadalmi etikája — így írom körül a szociális szót, — az evangéliumon nyugszik, és egy mondatban így foglalható össze: Annakokáért, ha feltámadtatok a Krisztussal, az odafennvalókat keressétek, ahol Krisztus van az Istennek jobbján ülven. (Kol. 3, 1.) Az odafennvalóknak keresése pedig felebaráti vonatkozásban a szeretet törvényének a betöltése. Ebbe az egy mondatba lehet belefoglalni nemcsak Pál apostolnak, hanem az egész Újszövetségnek a társadalmi etikára, vagy mondjuk a szociális kérdésre vonatkozó követelményét, és ebben egyúttal a problémának maradék nélküli megoldása is benne van. Pál üzenete számunkra ezen kérdésben tehát az, hogy a Krisztus által nyert istenfiúság a Krisztus által hozott Isten atyását tételezi fel. A fiúság révén egy testnek vagyunk valamennyien a tagjai, szabadok és szolgák, férfiak vagy nők. Ezért mondhatja, hogy nincsen többé sem úr, sem szolga, sem férfi, sem nő, sem zsidó, sem görög, mert mindannyian egyek vagyunk a Krisztusban. Más úton eredményesen ma sem kereshetjük ezen korunk legfontosabb kérdésének a megoldását. De ezen az úton az ezernyi más próbálkozás és foltozgatás helyett biztosan.

Kiss Jenő

Öncsonkítás

Jegyzet Németh László könyvéhez.*

A háború után egy különös, s egyre jobban elhatalmasodó jelenségnek lehettünk tanúi az emberi szellem életében. Ha kedvünk telne műszavak gyártásában, a sok -izmus közt ezt *diminucionizmus*-nak neveznénk el, de mondjuk csak egyszerűen szellemi öncsonkítás járványának. A szellem mindent levág magáról, amit csak levághat létének közvetlen megsemmisítése nélkül, a helyett, hogy új meg új szervek kinyújtásával ölelné magához a végtelen létet; összehúzódik, szűkké és egyrétűvé szorítja magát, a helyett, hogy kitágulna, terjeszkedne és gazdaggá bontaná lényét. S mindez a legrikítóbb ellentétben van azzal a magatartással, melyre pedig a körülmények módot kínálnak, sőt a szellem és világ viszonyának fejlődése a jelenben követel tőle. Hatalmas távcsövek merednek az ég felé és mikroszkópok mélyednek a párányok világába; az ember pedig levágja magáról a mindenséget és görcsösen elzárkózik annak a tudomásulvétele elől, hogy ő is a kozmosz tagja. A föld határfalai leomlottak, minden talpalattnyi helye érzékenyen összefügg egymással; az emberek pedig mesterséges sáncokat emelnek, hogy mostmár tudatosan darabolják föl közös hazájukat. Végre megvalósult az emberiség tényleges egysége, az ember tapasztalhatta, hogy egyetlen közösségben tartozik össze nemének minden gyermekével; ő azonban levágta magáról az emberiséget. Mintha elrémült volna az elébe táruló tágasságon, a szellem határtalanságán, s állati ösztönével szűkülve és acsarkodva vonult volna barlangok mélyére.

Először a földrészek fordultak szembe egymással, megtagadva összefüggésüket, szűkítve határaikat, hangsúlyozva különállásukat. Azután a nemzetek vagdoszták el egymás felé nyújtó karjaikat, a szálakat, melyek összeforrni készültek. Körülsorompózták önmagukat, szellemiségüket is, — vagy legalább azt, amit annak véltek és deklaráltak, — s ezt is igyekeztek megformulázni minél egyszerűbben, egyrétűbben, úgy, hogy minél élesebben különbözzön más nemzetektől, s minél szűkebb barlang legyen. Jött a szellemi áramlat, mely még a nemzet fogalmát is túltágasnak, bizonytalan, végtelenbe táguló horizontnak érezte és a népiségbe húzódott vissza. S még most sem áll meg! A fertőzés terjed, a szellem egyre üszkösödik, sorvad és szűkül, szűkül reménytelenül, deliriumában vagdosva, csonkítva, metélve életereit, már észre sem véve, hogy halálra sebezte magát.

Ennek a jelenségnek példája áll előttünk annak az új könyv-

* Munkatársunk cikkét abban a reményben közöljük, hogy erős ellenvéleménye kiindulópontjává lesz oly termékeny eszmecserének, melyet Németh László figyelemébrehozó gondolatai mindenképen megérdemelnek. — Szerk

nek olvasásakor is, (Németh László: Kisebbségben), mely soraink írására késztet bennünket. Elszomorító jelenetnek lehetünk tanúi. Hogyan tagadja meg egy humanista a humanum sokszínűségének öröndetességét, hogyan válik egy európai „völkisch“ fajvédővé.

A könyv az asszimiláció kérdésének vitájához készült. De miközben azt a veszedelmet vázolja, amit az asszimilánsok zúdítottak a magyarságra, arra igyekszik feleletet adni, mi az igazi magyarság, a „mély magyarság“, amint ő nevezi, élesen elhatárolva a „híg magyarságtól“ és a „jött magyaroktól“. Vizsgálati anyaga a legújabb magyar történet, az a korszak, amely Bessenyei felépésétől máig terjed. Ő már nem éri be a „jött magyarok“ egyetemleges kizárásával a magyar nemzetből, — ha ugyan nemzetnek nevezhető az az egység, amit magyarság néven összefoglal, — hanem a... — minek is nevezzük őket? — fajmagyarok — jó lesz ez? — sorsát is megtizedeli, sőt megmásodolja; Kazinczy, Kölcsey, s nagyjaink hosszú sora „híg magyar“, s szerinte az egész magyar irodalom fejlődése Kazinczy óta, sőt Kazinczy bűnéből eltévelyedés.

Nem vállalkozunk a röpirat részletes elemzésére, ismertetésére. Nem állapítjuk meg igazságait a részletekben. Mert vannak ilyenek. Nem vesszük sorra tévedéseit, igazságtalanságait, beállításait sem. Csak általános szemléletének veszélyeire mutatunk rá. De nem kezdhetünk hozzá a nélkül, hogy meg ne mondjuk, mint írásmű, egyik legragyogóbb teljesítménye Németh László tollának. Szenvedélye, mely a gondolatokat hőmpolygeti áradatában, egyetlen lélekzet egységébe foglalja össze, s mondatainak megvesztegető sodrást ad. Nehány lapján pedig — például Móricz Zsigmondról szólva — jellemző képességének legszebb példáját adja. Ha nem volna formájában oly kitűnő ez az írás, nem is állnánk föl vele szemben. De igaza van Németh Lászlónak, mikor egy helyen azt írja, hogy vannak egyéniségek, akik éppen azért veszt-hozók, mert tehetségesek, s szavukkal rossz irányt adnak a fejlődésnek. Ez a röpirat *ezért* késztet engem is megszólalásra, aki Németh László szerint nyilván nem vagyok „író“, de a tudomány hideg műszereivel, ám nem kisebb szívbeli lángolással, mint ő, nemzetem sorskérdései fölé hajolok magam is.

Hogy ki a magyar, ki tartozik a nemzethez, abban nekem még talán szigorúbb a felfogásom. Magam is károsnak tartom az erőszakos és felületes asszimiláció XIX. századi jelenségét, amely felhígította a nemzetet. S hangoztatom szilárd meggyőződésemet, hogy nincs joguk résztvenni a nemzet sorsának intézésében olyanoknak, kiknek még nem volt idejük családjuk hagyományában és a maguk szellemében teljes mélyig átélni a nemzetiiséget, s a nemzet valódi tagjává lenni. Ám nem lehet általános szabályokat állítani az asszimilánsokkal szemben. Amint maga Németh László is mondja, nem szabad őket válogatás nélkül visszataszítani. A nemzetiség „erény“, mondja Széchenyi, s csakis egyénenként lehet elbírálni, megvan-e ez az „erény“ a jelentkezőben, értéket jelent-e a nemzetre, hivatott-e a felavatásra.

De Németh László röpiratában nem is az a legveszedelmesebb, amit az asszimilációról és asszimilánsokról mond. Hanem az, hogy ő már a „fajmagyarok“ közt is szigorú szelekciót hajt végre és kitzsít a magyarság köréből olyanokat, akiket soha senki másnak, mint igazi, jó és hű magyarnak nem tartott. Diktatori módon eldönti, hogy mi a magyarság, kiválaszt és kiemel egyetlen fonalat a magyarság szövetéből és lefejt mind a többit róla. Olyan öncsonkítást hajt végre, aminőt eddig még senki sem. Volt idő, volt egy irodalomtörténelmi iskola, amelyik kizárta a magyar *nemzeti* irodalomból a latin nyelvű magyar irodalmat. Ma már tudjuk, hogy jogtalanul. De ez, aminek most vagyunk szemtanúi, ez valódi korszerű jelenség, eleddig hallatlan mütét. Van a röpiratnak egy kitűnő kifejezése: „külföldön koholt kátékat szavalunk...“ Igen. S nem veszi észre Németh László, hogy miközben „faja“ bajnokának képzei magát, a „mély magyarság“ hivatott válogatójának, egy idegen ideológia hálóját teríti az egész magyar multra és nemzete szellemére, annak az idegennek a — völkisch — ideológiáját, aki ellen küzdelemre ül föl? Miközben „mély magyarságról“ kesereg, ennek legigazibb hagyományait tagadja meg szellemi könyvégetésével?

Mert mi lehet a „mély magyarság“? Az az archaikus, ősi magyar örökség, amely ott áll szilárd és állandó fundamentumként a magyar szellem rétegződése alján, legelső és alapvető gyanánt a rétegek közül, melyeket az évezredes élet egymásra hordott és helyezett. Ez valóban mély magyarság, mert ott van a mélyben, és ha ezt kitzsítjuk, megtagadjuk, összeomlik minden, ami ráépült, s akkor meglehet a „völkisch“ népünnepély: elsüllyedünk a népek között, magunk is egyszerű népként, a nemzet alkatának tágas, gazdag, szövevényes szellemétől és kényelmetlen felelősségétől megszabadulva.

Mert a mély magyarság azt tanítja, hogy mi sohsem voltunk sem faj, sem nép, hanem nemzet. Ez persze nem intuició, hanem a „Geisteswissenschaft“ szerény eredménye. Ha elolvassa Németh László Deér József könyvét a „pogány magyarság, keresztény magyarság“-ról, megtudja belőle, hogyan született meg a magyar nemzet a birodalomból. A lovas nomád birodalom kovácsolta nemzetté a magyart. Ebben a birodalomban pedig nem egyetlen nép élt, nem „völkisch“ alapon épült föl, hanem gazdag sokszínűségben egyesítette magában a sokféle népet, nyelvet, erkölcsöt, s ebben lelte büszkeségét. A keresztényénné vált fejedelem, István, ősei bölcsességével állítja ideálul a „soknyelvű országot“. Gazdagság, sokszínűség, sokrétűség, sokféleség: birodalom: nemzet: ez a mély magyarság, ha azt értjük rajta, ami ott áll szilárdan a mélyben, életünk, sorsunk, történetünk alapzatán, kezdetén. Ennek a magyar öntudatnak az a büszkesége, hogy Kossuthja mellett Széchenyiye is volt, Bessenyeiye mellett Kazinczyja, Berzsenyiye mellett Kölcseyje és Adyja, Móricza, Babitsa, Kosztolányija, Szabó Dezsője, verbunkósa és parasztnótája, és annyi, annyi sokféle ragyogó, gazdag kincse. Ez a nemzet arra büszke, hogy nemesak

egyféleképpen lehet magyarnak lenni. Hasztalan hirdeti Németh László öncsonkító buzgalmában az ellenkezőjét. Kazinczy éppen olyan magyar volt, mint Berzsenyi, s éppen olyan magyar volt Madách is, akinek a neve nem is szerepel seregszemléjében.

De ő azt hirdeti, hogy a magyar „kis nép“, s ezért csak egyféle útja lehet. Nem győzi lelkendezni, hogy érzük be országunk, szellemünk, irodalmunk, hivatásunk szűkrevont népi határaival, mert különben elveszünk. Nem érzi, hogy erről beszélni sem lehet? Nem érzi, hogy a magyarsággal szemben fel sem vethető ez? Nem érzi, hogy mi már nem választhatunk? Sorsunkat áldott kezek elvetették, s bármily megpróbáltatásokat hoz is ránk, büszke méltóság az. Mi nem kis nép vagyunk, egyáltalában: nem nép vagyunk. Nemzet vagyunk. Mégpedig nagy nemzet. Nagy, mert gazdag, sokféle, dús szellemű, — Bessenyeivel és Kazinczyval, Széchenyivel és Kossuthal, Adyval és Babitscsal terhes, — nagy, mert benne duzzad az emberiség, az ezerrétű humánus teljessége. Ha körülnyírjuk, megcsonkítjuk, szűkre fogjuk, megsemmisítjük a nemzetet.

A végén odajut Németh László, hogy „előnyt“ lát az ország megcsonkításában, mert így megszabadultunk a nemzetiségektől, *néprajzi* egység lettünk, *faji* egység. Ijesztő. Ő, nem az imperializmus ábrándjait siratjuk mi! Nem hatalmaskodni akarunk mi idegen népek felett, — erre ma már jó magyar nem gondol, — nem a régi uraságot kívánjuk vissza. A Magyar Birodalom hivatásunk volt: a soknyelvű ország békéjének, nyugalmanak és a sokféle népi szabadságának biztosítása. Az ősi, a mély magyarság tudta ezt és hitte. És teljesítette. Nem emlékezik Németh László Széchenyi „Hunniá“-járára? Nem érzi, hogy Széchenyi magyarsága nem egészen az ő „mély magyarsága“ volt? Gondolja, hogy Széchenyi beérte volna a puszta népi sorssal? Gondolja, hogy Széchenyi nem látott egyéb hivatást nemzete előtt, mint a parasztállam, a kapás-ország jövőjét, amint Németh László álmodja? El tudja képzelni, hogy „a felkölt nemesség“ Berzsenyije, „Attila magva“ beérje Közép-Európa „életterének“ kertésze szerepével? Igen, Közép-Európa ezt kívánná tőlünk. Nem döbben rá Németh László, hogy ugyanazt állítja hivatásul népe elé, amit az a fenyegető árny próbál ráparancsolni, amelynek nyomasztó fölébehajlása váltja ki belőle is a rémület sikoltásait. Fogjunk össze s együtt verjük a szőlőt? Nem, a hivatás nem pillanatnyi rémület és a szorongató kar parancsa. Isteni ajándék az. Nem mi választjuk a hivatást és nem válthatjuk azt föl. De minek is új hivatás? Ott a régi, a mélyből felfakadt, az igazi mély magyarság szózata. A hagyományos.

De talán ez is „híg magyarság“, a hagyománytisztelet. Hiszen Kölcsey írja, hogy ki a hagyományt „semmivé teszi, vagy semmivé lenni hagyja, saját nemzeti életét gyilkolja meg; s akármi kezdődjék ezentúl, az a régi többé nem lesz. Az időtől fogva eltűnt a nemzet...“ Németh László Kölcseyt tagadja ki a

„mély magyarok“ népéből. De Kölcsey szavai visszavágnak a nemzet nevében.

„A magyar fél-szláv nép, mint a román“, írja Németh László. Lehet-e szavunk erre? Lehet-e elképzelni gyökeresebben ellentétes szellemiséget, mint azt, amit a gyalogos szláv földművelők és azt, amit a lovas magyar harcosok szellemiségének ismerünk? Németh László egész lelki alkatában csakugyan érzünk régóta valami szlávosat. De a magyarság nemcsak Németh László. És a magyarság nem fog Németh Lászlóra hallgatni és nem csonkítja meg magát és nem mond le kincseiről, melyeket száguldozásaiban összegyűjtött nemzeti léte tágitására, gazdagítására, dús gyarapítására. És nem válik, nem, senki kertész népévé. Nemzet marad. Nagy nemzet.

Joó Tibor

TREUGA DEI. Az új pápa az igazságot és a békét tette jelmondatává s ez nemcsak azt jelenti, hogy igazság nélkül nincs béke, hanem azt is, hogy béke nélkül nincs igazság. Az egész keresztény világ nevében szólott, mikor figyelmeztette az illetékeseket a szovjet-szövetség veszedelmére, az Evangélium tiltakozását jelentette be az ellen, hogy bárki is vélt igazságát az igazi béke feláldozásával harcolja ki. A középkorban, mikor a béke megóvásának reménye teljesen kialudni látszott, az Egyház lépett az esztelenül hadakozók közé és tekintélyével kényszerítette rájuk az „Isten békéjét“. Azóta az Egyház szava világi mezőkön nagyon elhalkult és többet kellett törődnie saját belső békéjével, semhogy a nagyvilág ordas csetepatéiba sikerrel avatkozhatott volna bele. Annál nagyobb érdeklődéssel figyel fel ma a kereszténység, sőt egész Európa a római felekezet fejének békemozgalmára s Magyarország kormányzójával együtt ez egész magyar közvélemény is úgy látja, hogy a katolikus egyház most igazán jó és méltó irányban érvényesíti kétségtelenül ma is nyomós tekintélyét. Mert eretnekhódításnál és reverzálisadjártnál szebb és a keresztény nevezethez illőbb feladat tovább hirdetni a bethlehemi szöveget: „Dicsőség a magasságos mennyekben Istennek, e földön békesség és az emberekhez jóakarati!“

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

Tudománnyal és fegyverrel

Makkai Sándor könyve.*

Makkai Sándor minden eddigi munkájának alapszövegében, hol élesebben kiugró körvonalakkal, hol csak finoman színező ereken, fellelhető a pedagóguslélek tevékeny jelenléte. Történelmi, hittudományi, szépirodalmi stb. műveiből mindig sok tanulságot meríthetett a pedagógus is. „Tudománnyal és fegyverrel“ c. könyve pedig a második immár, amit kifejezetten a nevelésnek, közelebbről a magyar nemzetnevelésnek szolgálatába állít a szerző.

Mindazok, akiket érdekel a magyar nemzetnevelés ügye, bizonyára komoly kíváncsisággal és megoldásokat váró szomjas lélekkel veszik kezükbe ezt a könyvet, mert Makkai azok közé az írók közé tartozik, akik minden művükben igyekeznek valami komoly értéket felmutatni, akik számára az írás sokkal több, mint egy csomó fehér papírnak fekete karcolásokkal való betöltése, mert számukra az írás szent dolog, s mondanivaló nélkül inkább nem beszélnek.

Makkaiban az igazságot szenvedélyesen kereső tudós, a realitásokat el nem hagyó építő magyar, az eszméket megvalósulási formájukban megálmodó művész, az élet küzdelmeit s az ember isteni eredetű értékeit hittel szemlélő lelkipásztor szerencsésen egyesül. Mindezekért a tulajdonságokért, s főleg azért megbecsült, népszerű és modern egyszerre, mert európai látókör birtokában mindig magyar szempontból nézi a korszerű kérdéseket.

Most, mikor legújabb könyvéről írok, lemondok arról a kényemesebb és bizonyára hálásabb eljárásról, amely röviden rendszerbe foglalva ismerteti a szerző művének eredményeit. Ezt a könyvet, épp úgy, mint elődjét és értékben méltó párját, a „*Magyar nevelés, magyar műveltség*“ címűt, nem elég csak tartalmilag megismerni, minden magyar nevelőnek el kell olvasnia, meg kell ismernie, töprengenie kell a benne foglalt gondolatokon, majd pedig értékes eredményeit, tanulságait bele kell építenie a maga nevelői munkájába.

A mű tartalmáról — tájékoztatásul — csak ennyit: a nemzetnevelés, politika és iskola helyes viszonyának körvonalazása után felvázolja a szerző a magyar nemzetnevelés tervét, mégpedig három főtényezője: a nemzetnevelés *életkerete* (a katonai nevelés), *tartalma* (a nemzeti műveltség) és *alapelkülete* (az igazi keresztyénység) szempontjából.

* Révai-kiadás.

Minden érvényben levő tanítási és nevelési rendszer tövénben szükségképpen megszületnek a kor nagy nevelőgondolkodói lelkében azok az igények, amiket a jelenlegi rendszer még nem elégít ki, de amelyeknek a számbavétele éppen a korszellem alakulása következtében elodázhatatlannak látszik. Szerzőnkben is bizonyára a meglévő és elképzelt nevelési ideál közötti különbség meglátása érlette meg a nemzetnevelési terv kidolgozását. Eredményei meggondolkoztatják, töprengésre és állásfoglalásra készítik az olvasót.

Makkai neveléssel foglalkozó írásaiban, így a most említettben is bőségesen akadunk olyan megállapításokra, amelyek előtt ezzel a jóleső érzéssel állunk meg: ime, milyen egyszerű és természetes módon lehet felfedezni, megfogalmazni és elfogadtatni lappangó igazságokat! Milyen különös, jut eszünkbe, hogy erre vagy arra az igazságra eddig még nem sikerült rátapintanunk, s most, hogy itt van előttünk, úgy érezzük, mintha testünk-ből való test, lelkünk-ből való lélek volna, amely azonos velünk, amelyet nem kell magyarázni, mert szellemünk és létértelmünk szerves része.

Ilyen természetesen hangzik a Makkai ajkáról a nevelés, az iskola és a társadalom felé az a követelmény, hogy minden komoly nevelési eredmény előfeltételeként meg kell változnia a nevelésről vallott közfelfogásnak. „*A nevelés nem külön, elszigetelhető ügy és feladat a nemzet életének egészén belül.*“ „*A nemzetnevelésnek döntő politikai üggyé kell lennie.*“ „*A nevelés az öncélú nemzeti egzisztencia kizárólagos ügye.*“ Elérkezett az ideje annak, hogy a nemzetnevelés megszervezze „az iskolák komoly társadalmi szolgálatát és ugyanígy a társadalom komoly iskolai szolgálatát.“ Olyan kívánságok ezek, amelyek szükségképpen a mai nevelési és tanítási rendszernek is átalakítását kívánják. Ez még akkor is megáll, ha elismerjük, hogy már a ma érvényben lévő is láthatóan hordozza a korszerű eszmék bizonyos jegyeit.

Másik, ugyancsak elemi, de mindezideig nem eléggé hangsúlyozott és megvalósított követelménye a magyar nemzetnevelésnek: *félreértés nélküli megegyezés az életcél tekintetében az összes magyarok között.* Közös életcél nélkül nincs nemzet. Amíg ezt meg nem találjuk s mindenki számára érthetővé és nélkülözhetetlen életelemmé nem tesszük, addig nemzeti életünkben mindig a lét és nemlét határán fogunk botladozni. Ez az életcél pedig szerzőnk szerint világos: „*azt kell megkeresni, teljesen kifejleszteni, életerős virágzáshoz juttatni a nemzeti élet minden terén, ami gondolkozásban, érzésben és akarásban gyökeresen, tisztán magyar.* Csak annyit tegyünk még hozzá kiegészítésül: *érték.*“

Sok nyitottszemű gondolkodó rávilágított már arra, hogy a magyar nemzetalkotó erőforrások között legelső helyen áll a család. Makkai fejtegetései során megérlelődik bennünk az a felfogás, hogy a magyar családi élet tisztaságával, sok nyavalyából való kibontakozásával áll vagy bukik a magyar nemzeti élet sorsa. Mindenekelőtt a magyar anyát kell tehát teljes mértékben vissza-

adni a családnak, s alkalmassá tenni őt értékes nemzettagok nevelésének elindítására. A gyermek nem a családé és nem önmagáé, hanem a nemzeté. „*A magyar családi élet többé nem lehet önkényes, szabados, felelőtlen és nemzetgyilkos magánügy, hanem csakis irányított közügy.*“

A régi liberálizmus elveivel Makkai véglegesen leszámol. Létében örökösen megtámadott nemzetünk korszerű életparancsa a társadalmi élet arányosítása és irányítása. A rétegződéses alakulat helyett organikus, élő testszerűségnek kell bekövetkeznie, olyan egységnek, amely az értékek szervezett összeműködésében áll. A puritán gondolkodó álarctépi munkája csillan elénk abból a tervből, amely az alábbiakban követel: „Valódi, személyes, élő és ható értékek beleiktatását a maguk helyén a nagy egészbe, amivel szemben néhai, holt értékek, öröklött nevek és címek, tartalmatlan minősítések és rangok, személyes előfeltételek nélkül öröklött tulajdonok és személyes szolgálatok nélkül gyakorlott előjogok meg nem állhatnak és életveszély nélkül tovább nem hurcolhatók.“ Milyen régen rákfenénk nekünk mindezeknek a fonáka, s milyen jól esik hallanunk komoly helyről azt a harcot, ami ez ellen a szörnyű állapot ellen száll síkra.

Az új magyar életterv beleszól a tulajdonból származó jogok és kötelességek rendezésébe is. Legnagyobb nemzeti vagyónunk, a magyar föld egyetlen darabjának sem lehet senki a nemzeti társadalomban önkényes, maga tetszése szerinti, felelőtlen tulajdonosa és ura. Megfelelő szakképzettség nélkül senki sem művelhet egy talpalatnyi magyar földet sem. S minél nagyobb földdarab van valakinek a kezében, annál magasabb szakképzettség megszerzésére, s a nemzeti társadalom anyagi életigényeit kielégítő termelésre kötelezhető.

A helyeslés jóleső érzésével olvassuk továbbá Makkainak azt az alapvető megállapítását is, hogy a *magyar műveltség értelme* a magyar igazsággal azonos *magyar önismeret*. Nemzeti életünk legnagyobbjai mindig is ezen az úton haladtak. Kár, hogy módszerük mindezideig nem tudta meghódítani a magyar nevelési, tanítási és társadalmi rendszert. Önmagunk értékeinek és hibáinak megismerése nélkül pedig komoly nemzetépítő munkát sohasem végezhetünk. Értelmiségi rétegünk kiművelése mindezideig a liberális humanizmus szellemében történt, s vakvágányra futott, mert éppen a legemberibb nemzetközösség életfeltételeinek alapos megismerését áldozta fel idegen, tőlünk távoleső tények és eszmék túlméretezett megismertetéséért. Pedig „az európaiság nem a nagyképűségben van, hanem a magunkénak öntudatos átélésében és bekapcsolásában az egyetemes humánumba.“ Makkai tervezetében az ilyen maga tulajdon életét élni akaró nemzet iskolarendszerét a legfontosabb intézményének tartja és a szerint becsüli. De ezt a megbecsülést csak az az iskola érdemli meg, amelyik valóban a magyar nemzeti élet elsajátítási és begyakorlási műhelyévé tud válni. Az ilyen iskola olyan önfeláldozó nemzettagokat fog képezni, „akik különösképen egyik vagy másik

szolgálati ágban működnek, de egész lelkükkel s nemcsak szak-tudással.“

A Makkai által hirdetett nemzetnevelés minden értékének alapszínezetét a lényegében felfogott és élt *igazi keresztyénség* határozza meg. „Ha igaz keresztyén szellem és igazi magyar nemzeti szellem találkoznak: ebből a találkozásból a nemzeti existencia újjászületése lesz.“

Ime a sok közül néhány kiragadott gondolat, ami kinyilatkoztatásszerűen a teljes igazság meggyőző erejével áll előttünk a szerző könyvében.

Vannak ezeken kívül olyan értékei, komoly tervei és célkitűzései is a Makkai könyvének, amelyek mint a megoldások nem egyetlen ugyan, de *egyik* lehetőségei, szintén termékenyítően hatnak az olvasóra, s mint ilyenek, szerencsésen beleépülhetnek egy új magyar nemzetnevelési rendszer épületébe.

Ilyen tervek például, hogy csak néhányat említsek, a tizenyole éves korig tartó, elsősorban szakjellegű kötelező iskoláztatás, majd ifjagnál az ezt betetőző katonai szolgálat. A kötelező oktatás-nevelés intézménye a középiskolák négy egyenrangú főtípusa: az értelmiségi, a gazdasági, az ipari és kereskedelmi ágazat. Érdekes és tanulságos a nemzeti műveltség anyagának és tárgykörének négy csoportja a Makkai rendszerében: 1. nyelvismeret (középpontban a magyar nyelv, mellette egy modern nyelv, mégpedig a német és a latin az ókori történelem ismertetésével), 2. emberismeret, 3. természetismeret, 4. életgyakorlat. Ezek mellett s egyszersmind felettük is áll a nemzeti műveltség alaplelkületét megadó vallásoktatás és nevelés. Részleteiben is sok gondolatot ébreszt, sok mulasztásra derít fényt mindaz, amit Makkai Sándor a nemzeti műveltség tartalmáról mond.

Van azonban ebben a könyvben egy tétel, amelynek igazsága nem egészen magától értetődő, s amellyel kapcsolatban sok olvasmány- és élménytapasztalat tolul emlékezetünkbe, ami nem támogatja azt. Nemzetnevelésről írt munkáról, Makkai Sándor munkájáról van szó, aki másik pedagógiai természetű könyvében hangsúlyozza, s egész felfogásrendszerében vallja, hogy „komoly nevelőereje csak a tiszta igazságnak van egyedül“; magunk is azt valljuk, hogy áligazságokon egyetlen elméleti épületet sem szabad felépítenünk, ezért többszörösen kötelességünknek érezzük, hogy a szerző amaz alaptételével kapcsolatban, amelyben a magyar nemzetnevelés életkeretéül, mint egyedül lehető, a katonai nevelést jelöli meg, s főleg, ahogyan ezt a felfogását indokolja, kifejtsük eltérő nézetünket.

A könyv első részében, ahol a nemzetnevelés életkeretét határozza meg a szerző, az igazságokat feltétlenül kereső és éleslátással boncoló tudós helyét inkább az ideál-kitűző alkotó művész és szuggesztív tételekkel ható nevelő lép előtérbe. Aminek a meg-létéért sóvárog: művészi síkban már realitásnak látja, s erre a realitásnak érzett valóban szép és megejtő elméletre építi fel mondanivalóinak egy részét.

Meggyőző előadásban fejtegeti Makkai könyve e részében azt, hogy a magyar természet *nem polgári*, hanem *katonai* természet. A magyar embernek a katonai létforma felel meg, ebben érred igazán önmagára. „Nincs a magyarnál engedelmesebb, fegyelmezettebb, összefogóbb, önfeláldozóbb, keményebb nemzet, amikor katonai szolgálatban, harcban van. Felsőbbséget, parancsot, létérdeket csak ebben a szervezetben ismer, de ebben aztán tökéletesen alárendeli magát a vezérlő akaratnak.“ „A magyar embereszmény az egzisztenciális értelemben vett katona-ember, a magyar iskola-rendszernek egész, egységes munkája csakis ennek az eszménynek megvalósítását tűzheti ki célul és ezt kell szolgálnia.“ A legnagyobb magyar katona-író, a Makkai által „ébresztő“-nek nevezett Zrinyi Miklós gróf pompás írásainak egyik-másik mondata esendül fülünkbe ellentétül Makkai tételére.

Fajképünk biológiai alapszöveve — mint azt a szerző maga is megállapítja, — kevert és laza, s természetünk kialakítására, sőt nemzeteszménk megteremtésére is bizonyára kihatással van ez a tény. Azonkívül történeti síkban ismutatkozhatnak törések és átalakulások a nemzeti életforma élésében, a nemzeteszmény, a nemzeti életcél kitűzésében is. Rávilágít erre az a tény is, hogy volt pl. idő, mikor a magyarságnak számottevő rétege jó kereskedő volt, meg az is, hogy magánál Zrinyinél is találhatunk ilyenféle megjegyzéseket: „mig az mi militaris disciplinánk in flore *volt*, Corvinok alatt és más vitéz királyok alatt“ stb. Ezek alapján máris kétséges, vajjon általánosíthatjuk-e ezt a tételt így: a magyar természetnek legmegfelelőbb életforma mindig a katonai életforma volt és az is lesz. A harcoló és honfoglaló nomád, valamint a letelepült földműves életigénye lehet-e azonos? Ezer esztendő viharai, eredményei, kudarcai vajjon mindig ugyanazoknak az okoknak a következményei, vagy egyszer egyik, máskor másik jellemvonás dübörög bele döntő lendülettel a nemzeti történelembe, míg ugyanakkor más tulajdonságok szunnyadoznak? — Vajjon nincs-e sok igazság Prohászka Lajos meglátásában is, aki a magyar finitizmus elemzéséből kiindulva arra az eredményre jut, hogy a magyar lélek „a biztosban való meghonosulásra“ törekszik?

Azt a világon senki nem tagadja és nem tagadhatja, hogy a magyar igenis tud jó katona lenni. Ez még azonban távolról sem jelenti azt, hogy a magyar csak jó katona tud lenni, s hogy ez az egyetlen életforma volna az, amelyben értékeit ki tudja fejteni, lényegét ki tudja élni. Megint csak Zrinyihez fordulunk, mint történelmileg is leginkább igazolt hadvezér-tudósunkhoz, aki ugyancsak az igazság, a realitások szenvedélyes kutatása és megismerése alapján állott minden ténykedésben és elméletben. Szerinte a katona legszükségesebb erényei és alapkövetelményei a fáradhatatlan szorgalmatosság, az unalom nélkül való vigyázás, a kész gyorsaság és gyors készség, a diszciplína és az önfeláldozás. Vajjon mindez, sok más új igénnyel együtt, valóban eredendően megvan-e a magyarban? Hiszen Zrinyi sem hízelkedik édes nemzetének, mikor szemébe mondja fogatkozásait, s azzal, hogy össze-

hasonlítva a régi magyar katonát a korabelivel, igen nagy süllyedést lát, nem elismeri-e azt is, hogy a magyar életforma a történelem folyamán nem volt szükségképen azonos a katonai életformával, s ha ilyet keresünk, nem egyedüli lehetőség és nem szükségképeni az ehhez való ragaszkodás. Makkai is elismeri, hogy a magyar természet nem szociális és a közösség iránt inkább csak józan belátása, mintsem mély, ösztönös hajlandósága van. Fokozott mértékben találjuk meg ezt a felfogást Zrinyinél, aki egyik levelében többek között ezt írja: „Mi az, kik egymást jobban, hogysen akár-mely nemzet ez világon gyűlöljük és csaknem mint az ebek vagyunk; mi, az kik mindenik az maga privátumáért eleget perel és pattog, az publikumért megnémul és készek vagyunk s örömet látjuk felebarátunk házát égve látni, csak legyen annyi hasznunk benne, hogy annál melegedhessünk félóráig: mi fegyvert kezünkben nem veszünk, hanem mint az számarok nyögünk az ösztön (kényszerűség) alatt.“ Pedig mi jellemzőbb az igazi katonai lelkületre, mint a közért való önfeláldozó munkavállalás?

Mindezekért nyilván kijelenthetjük, hogy Makkainak teljesen igaza van ugyan, amikor a magyar nevelést bizonyos nemes és a legértékesebb értelemben vett katonássággal akarja átítatni: de talán közelebb járunk a teljes igazsághoz, ha úgy indokoljuk tételét, hogy azért van erre szükség, mert a magyar közéletből, általában az egész magyar társadalmi szellemből még mindig nagy mértékben hiányzik a valóban értékes katonás lelkület és magatartás. A magyar lélek alapjában véve nem katonai lélek, nem elsősorban az, s éppen ezért igényli, követeli magába a magyar társadalom a legnemesebb értelemben vett katonai szellemet.

Mindaz, amit Makkai a katonai nevelés érdekében megvalósítandónak tart, a levante-nevelés és az iskolai testnevelés fokozott kiépítése teljes mértékben helyeslendő, csak a magyarázat indokolásában, tudományos megalapozásában nem tudunk vele egyetérteni, noha pedagógiai és művészi szempontból ez irányú fejtegetéseit is vonzónak és értékesnek tartjuk.

A magyar céltudomány, amelyre a véglegesen megállapított magyar élettervnek fel kell épülnie, még nem született meg. Mindmáig nem tudjuk, hogy mi is az igazán magyar, magyarra szabott életforma, amelynek megvalósításáért minden vonalon fenntartás nélkül harcolnunk kell. Az olyan természetű munkák azonban, mint a „*Tudománnyal és fegyverrel*“ mindenestre hatékonyan közreműködnek annak megtalálásában. Makkainak ez a könyve a benne levő sok felfedezésért, gondolatkeltő megállapításért, olykor pedig az ellentmondást igénylő s így bizonyos még le nem zárt kérdések tisztázásának elősegítéséért is nagy értéket képvisel irodalmunkban. Minden magyar nevelő hálás lehet neki ezért a legújabb könyvéért.

Harsányi István

Könyvek és írók

SCHOLZ LÁSZLÓ: SZENTLELEK TABORA. (Budapest, 1939.)

Egyházi beszédkötetek gyakran látnak napvilágot, de olyan ritkán jelenik meg reformatori értelemben vett igehirdetés. Scholz László könyve nemcsak világos célkitűzése, hanem eredményes megvilágítása szerint is reformatori, azaz ige-szerű és életbevágó igehirdetés. Az ilyen fajta prédikáció elmélyedő munkának és sok tusakodásnak a gyümölcse. Jól esik látni a teológiai dilettantizmus korában, hogy valaki komolyan veszi hivatását és szakszerűen műveli. Az önfegyelem adja meg e prédikációknak a mélységet. Mint az Ige foglya ellenáll a korszellem minden csábításának, amely annyi érdekes és izgalmas területre csalogatja a lelkészeket is. Kevesen merik ennyire határozottan vállalni az „egy szükséges dolog” kockázatát. Ugyanakkor, mint az Igéhez kötözött szolga, szabadon áll benn a mindennapi élet küzdelmes valóságában és minden esz-közt felhasznál ahhoz, hogy az ige üzenetével a mai ember szívébe találjon. Ez a könyv példája annak, hogy a nemzet számára is igazi szolgálatot az végez, aki az evangélium központjára szorítkozik és nem vesztegeti el munkáját a perifériák kérdésében. Az igehirdető egyetlen hivatása: az élő Istenrel való szembesítés. Azt az embert azonban, aki valóban találkozott Istennel, mozgósítja az ige a másoknak való szolgálatra. Ilyen emberekre és nem programokra, meg jelszavakra van ma égető szükségünk.

Scholz László igehirdetését elmélyült exegézis és tudatos ige-theológia jellemzi. A kinyilatkoztatott és így reánk bízott üzenetet igyekszik tolmácsolni. Élesen megvonja a határt, amelyen túl kíváncsi érdeklődésünknek nincs semmi keresnivalója. Viszont örökdiik azon is, hogy meg ne csorbítsa az ige teljességét, akár mennyire megütköztető és nemszeretem elkényesedett fülünknek és öntelt szívünknek. Ez a beállítása teszi lehetővé, hogy elevenen és határozottan szólaltassa meg az igét akkor is, amikor maga a textus bizony elég gondot okoz a szövegmagyarázóknak. Ahogyan Máté 7: 6. és 22: 21. kényes mondanivalóját szóhoz

juttatja, annak nem egyhamar találjuk párját. (Sorompó és Isten igénye.) Biztos kézzel dolgozza ki a gyülekezeti élet régi és mégis elfeledett vonásait. (A Lélek vezérlete alatt és Maradj meg a gyülekezetben.) Majdnem minden prédikációban találunk eleven, igazi evangéliumi meglátásokat, bár néha szinte széttöri a szerkezetet (pl.: Az egyház megbízatása). Az igehirdető tárgyalgosságnak legmegkapóbb példája a Deák-téri gyülekezetben elhangzott búcsúbeszéde: Krisztust prédikáljuk.

Scholz László szakít az eddigi hagyománnyal, amely minden áron eredetiségkedést vár a szószéken állóktól, mégis az Igéra figyelve és hallgatózva a legszükségesebb keresztyén valóságok is újszerű megvilágítást és mozgalmas elevenséget kapnak. Első kötete óta határozottan elmélyült igetolmácsolása. Örvedetes a bátor hang. Itt-ott egyenesen ébresztő szózatként csendül meg. Szíve tusakodása, Krisztus kegyelmének megtapasztalása is jobban átsüt már, mint az inkább tanítói magatartású első kötetében. A fejlődést is ebben az irányban várjuk, hogy nagyobb teret kapjon személyes keresztyénsége, még biztosabban találja el a való emberek lelkiismeretét és stílusának helyenként rikoltó színei kissé tompuljanak.

Tanulmányai gondos teológiai munkáról tanúskodnak. Még sokat várhatunk tőle e téren is. Jó üttörés és jó munka ez a kötet a városi gyülekezeti igehirdetés terén. Reméljük, hogy az ifjúsági igehirdetés töretlen és jóval nehezebb területén is eszköze tud lenni az egyház Urának.

A ceglédi Garab-nyomda a szokott szép munkát végezte. Hálásak vagyunk a szerzőnek, hogy nyilvánosság elé kiáll munkájával, anyagi kockázatot is bátran vállalva, hogy eszméltesen mindannyiunkat az Ige szolgálatának felelőségére. Igazán azonban hálánk a Szentlélek Úristen felé fordul. Hiszen az igazi igehirdetés nem emberi alkotás, hanem felülről kapott ajándék. Ez a legnagyobb dicséret: a szerző eltűnik és Isten irtalmasságát magasztalhatjuk ezeknek a prédikációknak az olvasásánál.

Urbán Ernő

PALÓCZI CZINKE ISTVÁN: A ZSOLTÁROK. Miskolc, 1938.)

Túl a nyolcvanadik év határán, Pálóczi Czinke István, volt felvidéki püspök, kiadta a zsoltárok új fordítását, Szenczi Molnár Albert nyomán átdolgozva.

A fordító előtt több nemes cél lebegett, amikor az új fordításra rászánta magát. Mint legfőbb lelkipásztor a mintegy negyedmillió színmagyar felvidéki református léleknek, a könyörtelen szükségnek kellett engednie, amikor az imperiumváltozás következtében betiltott magyar énekeskönyv helyett új énekeskönyvről gondoskodott. A Zsinat utasítása alkalmat adott neki, hogy az Énekeskönyv felvett darabjainál elsősorban a használhatóság szempontjait kövesse. Ekkor volt alkalma tüzetesen meggyőződni róla, hogy milyen szűkre szorítkozik az az anyag, melyet templomainkban énekelni szoktak. Különösen a zsoltároknál érintette fájdalmasan, hogy legnagyobb részük csak holt anyagként szerepel az énekeskönyvben. Úgy találta, hogy ennek a Szenczi Molnár fordításában rejlik az oka, melyek már túlságosan magukon viselik a fölöttük elröpült három évszázad nyomait. Most, amikor a zsoltároknak teljes fordítását kiadja, elsősorban a nép széles rétegeiben való közérthetőségre törekszik, továbbá az énekelhetőség szempontjait tartja szem előtt.

A fordítás aktualitása a felvidéki magyarság szabadulásához fűződik. Mire művével készen lett, ismét együtt tudta a magyarsággal azokat, akikkel valaha a száműzöttség és elszakítotttság babilóni napjait élte át. Minderről megemlékezik művének előszavában, amikor a szabadság boldog érzésével adja át könyvét a közönségnek.

Fordításra vállalkozni minden esetben jogosult. Nem lehetséges olyan szempont, mely megakadályozná, hogy a jót még jobbal cseréljük ki. Bármennyire szívéhez nőtt a magyar protestantizmusnak a Szenczi Molnár Albert hagyományok által megszentelt fordítása, örömmel kell üdvözölni minden erőfeszítést, mely tovább viszi az idővel folytatott küzdelmet. Az énekeskönyvek összeállítása úgysem egyének, hanem a Zsinat feladata,

mely felelős munkát végez, és amely csak örülhet annak, hogy minél gazdagabb anyagban válogathat. A Konvent nem is zárkózik el az újítások elől, sőt, jelen munkával kapcsolatban is utasította énekügyi bizottságát, hogy „Pálóczi Czinke István nyug. püspök munkásságát annakidején vegye figyelembe“.

A zsoltárfordítónak többféle megkötöttséggel kell számolnia. Míg első fordításaink, a Balassa Bálintéi, vagy a Gálzsecsi Istvánéi követték a kor szabad ihletét és csupán magyarul akarták visszaadni a legtöbbször nem is a héber eredetiből vett szöveget, Szenczi Molnár Albert már határozott ritmikai feladat előtt állott, mikor a Marot és Béza iskoláját követve, Lobwasser gyenge német fordításán keresztül a Goudimel dallamaira kellett mindenhol alkalmazza a magyar szöveget. A sietés szorongató ihletében nem egyszerű okozott gondot az átültetés sok apró-cseprő baja, valamint az akkori magyar nyelv eredendő nehézsége, melynek hosszú szavait kellett betördelni a néha karcsú strofákban forduló mintákba. Ezen a nehézségeken kétségkívül az istenadta tehetség és a szerencsés ihlet segítette át a fordítót. Munkája a magyar nyelv ritmusanyagának régi kincseit őrizi és egypikus lendületű század befejezésének diadalmas záróakkordja hangzik bennük. Munkája hódítás volt, nemcsak a protestantizmus, hanem a magyar nyelv terén is.

*Aki nem jár hitetlenek tanácsán,
Es meg nem áll a bűnösök után;
A csúfolóknak nem ül ő székében:
De gyönyörködik az Úr törvényében,
Es arra gondja mind éjjel, nappal:
Az ilyember nagy boldog bizonyjal.*

Ez a Szenczi könyvének háromszázéves nyitánya. Allítsuk mellé ugyanezt az új fordításban:

*Boldog ember, ki az Istent félvén,
Sose jár a bűnösök ösvényén.
Le nem ül a csúfolódók székébe,
Gyönyörűség neki az Úr törvénye.
Éjjel-nappal az a legfőbb gondja,
Boldog ember, mindenki azt mondja.*

Az egész kötet ezt a folyékony hangot követi. A szem, fül és elme nem

Könyvek és írók

akad fel azoknak az egyenetlenségeknek göröngyein, melyek a Szenczi fordításában néha találhatók. De nem is éri el az erőnek kemény megnyilvánulásában annak legmagasabb pontjait. Az ismert zoltárok összehasonlítása mindenhol a régi fordításban megnyilvánuló nagyobb költői ihletről győznek meg.

Az új fordításnak sokkal kevésbé van ótestamentumi íze. A neveket mindenhol általános értelmükkel helyettesíti. Jeruzsálem helyett csak szent várost ír és így tovább. Teljessége is csak a 150 zoltár kerek számára vonatkozik. Magukon az egyes darabokon belül igen gyakran él rövidítésekkel. Amikor a Biblia gondolatritmusa túlságosan terjedelmes, ő összevon. Egyes részeket csupán áthidal, másokon viszont teljesen átsiklik. Azt tartja szem előtt, hogy szép és összhangzó vallásos verseket adjon. A végső kicsengésben, ahol az eredeti szöveg nem point-nel zár, hanem egyszerűen csak lehalkul, igyekszik mindig emelkedett lenni. A rövidítések azonban nem mindig eredményeznek tömörséget. Az olvasó úgy érzi, mintha a zoltárok vesztettek volna fajsúlyukból.

A nyelvi kifejezéssel nem túlságosan igényes közönség számára a kis könyv hasznos és felemelő olvasmány. Kétségtelenül megkönnyíti az utat a zoltárokhoz és néhány szép darabja megérdemli, hogy templomi énekeskönyvbe is felvegyék.

Vajda Endre

SZILÁDY JENŐ: A MAGYARORSZAGI TÓT PROTESTANS EGYHAZI IRODALOM 1517—1711. (Budapest, 1939. Fébé-nyomda.)

Az új Magyarország nagy kérdésének, a nemzetiségi kérdésnek megoldásához sokat kell közvéleményünknek tanulnia, első sorban múltunkból. A megoldásban nagy szerep vár az evangéliumi egyházakra is, mert az előfeltételt, a szenvedélyek és elvakultságok démoniájából való felszabadulást csak Krisztustól várhatjuk. Erre ad példát, egyben útbaigazítást Szilády könyve.

A XVI. és XVII. század tót irodalmáról, — javarészt protestáns egyházi jellegű, — kapunk szinte teljes képet. Magyar olvasónak lépten-nyomon újság-

gal szolgál, de úttörő a tótság számára is. Az eddigi tót irodalomtörténészek elhanyagolták ezt a fontos időszakot. Így hézagpótló Szilády könyve. Mindenki számára fontossá teszi a reformáció korával való megújult foglalkozást. A középkor és barokk divatja sem homályosíthatja el a reformáció sorsdöntő szerepét a magyar szellemi élet gazdagodásában.

Érdekes kép elevenedik meg előttünk mozaikszerűen Felső-Magyarország reformációjáról. A bányavárosok német lelkeszei és nyomdászai, valamint a földesurak többnyire magyar papjai tótul is terjesztik az evangéliumot. Ők közvetítik számukra Luther énekeit és a Kiskátét. Ezek ellensúlyozzák a cseh énekes- és áhitatos könyvek huszita hatását és Wittenberghoz kötik tanításban, istentiszteleti rendtartásban a tótságot. A XVII. században szerveződnék véglegesen a gyülekezetek, elhatárolván magukat a kálvini szellemben egyesült cseh irányzatoktól. Döntő szerepet játszik ettől fogva a tót evangélikusság életében az Ágostai Hitvallás szellemét képviselő Cithara sanctorum, Tranovsky 1636-ban megjelent énekeskönyve, százharmincnál több kiadásban, százezernyi példányszámában. Imádságoskönyv fordítások mellett gyönyörű eredeti énekköltészet teszi az e korbéli irodalom szömét.

A XVI. században gyenge lábón áll az írni-olvasni tudás. Döntő szerepe van ekkor a szóbeli tanításnak, igehirdetésnek. Hamarosan megindul azonban a tót iskolák munkája és ezzel kibővül az irodalmuk is. Állandó nehézséget jelent azonban az, hogy nincs saját irodalmi nyelvük. A közkezen forgó králici biblia és a Cithara nyelve ó-cseh. Eleinte sok tót szóval is él az irodalom, de a fehérhegyi csata után morva „exulánsok“ alapítanak nyomdákat, „megtisztítják“ az irodalmat a tót szavaktól és visszavetik a tót irodalmi nyelv kialakulását. Akkor vált ez veszedelmessé, amikor az ellenreformáció szervezkedése és erőszaka éppen a tót néplyelv érvényesítésével hódítja vissza a többséget a római egyház számára.

Szilády nagy teljesítménye a könyvészeti összeállítás vesződséges, sok kuta-

tást igénylő munkája. Az irodalmi élet figyelése azonban rengeteg problémát vet fel, amely bő anyagot szolgáltat a további kutatásnak. A reformáció, orthodoxia, puritanizmus, később a pietizmus mozgalmainak különféle irányai, a gyülekezetek élete stb. mellett sok ponton behatásos tisztázásra vár Felső-Magyarország településeinek, a nemzetiségek együttélésének kérdése. A szerző számára joggal periferikus mindez, számunkra azonban izgató.

Értéke a könyvnek, hogy tényekkel cáfol elfogult vélekedéseket. Tisztázza pl. a cseh és a tót nyelv egymáshoz való viszonyát. Olyan rokonság van közöttük, — úgymond, — mint a holland és a német között. Kimutatja azt is, hogy a tótság nem élt elszigetelt életet, hanem eleven kölcsönhatásban volt a magyarsággal és a hazai németiséggel. Több tót művet magyarra fordítanak. Hallunk magyar ének tóra ültetéséről, valószínűleg a Bonemissza-énekeskönyvből. Számos nagy borderejű tény szól a három, illetőleg négy nyelvűség mellett: latin-magyar-tót-német szót ért a legtöbb litterátus ember. Klasszikus példája ennek Rimay és Beniczky, akik magyarul, latinul és tótul verselnek stb. Tót ifjú magyar könyveket gyűjt Halléban stb.

Figyelemreméltó az a megállapítás is, hogy míg a cseh kultúra a német, addig a tót a magyar szellemiséggel van kapcsolatban. De amíg a német nyelv erősen kiforgatta szláv jellegéből a csehet, addig az egészen más természetű magyar szabadon engedte kibontakozni a tótot, úgy, hogy az meg tudta őrizni szláv tisztaságát. Amíg az első időkben a németek kiirtják a szláv liturgiát és a latint ültetik helyébe, addig az induló tót irodalmi termékeket magyar földesurak pártfogolják.

A magyar, sőt a hazai német irodalomhoz mérve, szegényes és kicsi a tót. (Kivéve az énektermést.) Megnő azonban a meglevő műveknek a jelentősége, ha számba vesszük a korviszonyokat. A török elől annyi magyar menekül Felső-Magyarországba, hogy az magyarabb, mint száz évvel ezelőtt volt. Aránylag tehát kevés a tótok száma. Azután kevés köztük a nemes, még kevesebb a pol-

gár, tanult ember. A szegénység miatt rossz vevőközönség. Irodalmi nyelvük alig tud kibontakozni a bibliai ó-cseh miatt. Az ellenreformáció kegyetlensége és elnyomatása súlyosabban éri őket, mert társadalmilag védtelenebbek és kiszolgáltatottabbak, mint a német polgárok, magyar nemesek. Mindenek előtt pedig a latin és a hazai nyelvek tudása sokban fölöslegessé teszi a tót nyelvű könyveket. Mindezen nehézség ellenére ilyen irodalmat létrehozni: teljesítmény. Erről hűséges képet ad Szilády. E munkája alapján joggal remélhetjük tőle, hogy a későbbi időkhöz folytatja, teológiai és nemzetiségi szempontból elmélyíti a hazai tót irodalom feldolgozását és ezzel szükséges tájékoztatást ad a nemzeti-ségi kérdés megoldásához, elsősorban egyházi vonatkozásban.

Urbán Ernő

FERENCZY FERENC: MAGYAROK VAGYUNK. (Budapest, 1939.)

A magyar ázsiai nép, kiváltképpen alkalmatlan és képes a szenvedésre. Már régen elpusztult volna, ha szenvednitudása olykor korlátok elé nem kerül. Szerecsére, bár legtöbbször igazán a 12. órában, de döntő pillanatokban idáig még minden egyes alkalommal elfogta egy majdnem fizikainak nevezhető érzés: a telítettség, mondjuk magyarul: a csömör és megmenekült. Most is halálos veszedelemben forgunk, de talán ez alkalommal is meg fogunk menekülni, ha sikerül Európától egydőre megcsömörlenünk. Az első biztató jelek már mutatkoznak.

Egyének egy idő óta egyre nagyobb számban kapnak csömört a civilizációnak és kultúrának jelenlegi formájától. Ez azonban inkább szomorú, mint reménykeltő jelenség: s nevezük akár-hogy, egy bizonyos: olyan, amilyen voltában negatív jelenség. Ferenczy Ferenc egyénisége és műve egészen más természetű és nevezük akár-hogy, egy bizonyos, olyan-amilyen-voltában pozitívum. Ő a kollektív magyar Európa-csömör jelentkezésének első feckéi közé tartozik.

Nem vitás, hogy kultúránk ezer esztendő óta Európából táplálkozik. Az sem vitás, hogy ez a jövőben sem lesz

egyébképen. Azért is neveztük jelenlegi állapotunkat csömörnek, mert nem vitatjuk, hogy mindenkor Európa volt és maradt szellemi élestarunk. Jelenleg azonban magyarságunk eltelt Európával, nem vehetne egyelőre fel újabb táplálékot, legfeljebb egészségének, sőt életének komoly veszélyeztetése árán. Minden legkisebb kívülről jött falat csak mérgező hatású lehet. Bőjtje van szükség magyarságunknak, hogy önmagát ismét megtalálhassa. Csak magából méríthet egy darabig, ha Európának a jövőben, mint magyarság, használni akar. A csömörérzés merev elzárkózása nem ellenséges gesztus, csak szükséges és elkerülhetetlen. Vitatkozni pedig nem lehet vele, mert saját magát játszaná ki végső ellenérvként, utolsó szó jogán.

Ferenczy Ferenc könyvének ez a magyar kollektív Európa-csömör a tárgya. értelme, jelképi jelentése: értéke, gyönyörűsége, hatása, titka, egyetlen magyarázata. Három részből áll. Bevezető szavakból, illusztrációból és bibliográfiából. Igazi dinamikus mű, mely információs munkáját és gyönyörködtető tendenciáját egyrészt arra használja fel, hogy megindulásra, vagy további munkára, vagy végső erőnk megfeszítése árán ájulásból életre ocsudásra kényszerítsen. Agitáció feszül benne, pedig milyen halkszavú, illedelmes, méltóság-teljes, úri, szerény a mondanivalója. Ezt példának okáért, amit most idézni fogok, felkiáltó jelek nélkül írja: „... arra, hogy egy önmagát kiélt, elaljasodott nép eltűnik a népek tengerében, arra nem egy példa akad. De az, hogy egy életerős nép, amely életakarátának és életképességének állandó biztonságát adja, amellet pedig olyan értékes tulajdonságokkal és képességekkel rendelkezik, mint a világon tán egyetlen más nép sem, és sorsa mégis kárhozát, vész és kudarc, pusztulás és sikertelenség végeláthatatlan sorozata, — egyedül áll a világtörténelemben.“

Ferenczy Ferenc nem tanulmányozhatta, nem is ismerheti a magyar lélek törvényszerűségeit elméletileg, mert egy ilyen tanulmányozásnak ma még hiányoznak az előfeltételei. A magyar léleknek éppúgy nem ismerjük ma még

belső törvényeit, mint — mondjuk — a magyar nyelvnek, mert egyik is, másik is megíratlan ma még. Annál meglepőbb és öröndetesebb, hogy közreadott félszáz illusztrációjában sehol sem téveszti el a dolgát, nem engedi megvesztegetni magát csillogó külsőségekkel, érezzük, hogy amit mutat, az mindenütt, mindig magyar. Magyar épület, magyar szobor, magyar kép, magyar enteriőr, magyar ruha, magyar szerszám, magyar fegyver, magyar ékszer, magyar csipke, magyar játékszer, magyar kirakat, magyar műhely. E sorok írója megpróbálta már: törvényeket észrevenni magyar tettek mélyén, azok magyarzataképpen innen veszi a bátorságot, hogy bizonyosságot tegyen erről. A Ferenczy magyar ízlésének valóban csak az tetszik magyarként, amit a magyar lélek törvényei diktálnak szemnek, szerzőszámnak, tetszésnek, teremtő erőnek — magyarul.

A bibliográfia arról tanúskodik, hogy ez a folyamat, mely mostanában indul, nem önkényes és nem ötletszerű. Évtizedek csendes munkája készítette elő, követvájó esőcsepp csöknyös hűségével. Még jó, hogy Ferenczy-féle ember adja hírül először, aki nemcsak azt látja, hogy kikerülhetetlen, de azt is, hogy Istentől való. *Karácsony Sándor*

GESZTELYI NAGY LASZLÓ: AZ EGYHÁZI ADÓZÁS ÉS PARBÉR JELEN ÁLLASA MAGYARORSZAGON. (Kecskemét, 1939.)

E munka a különböző keresztény, de ezek között elsősorban a protestáns egyházak körében divó adózás bonyolult és nehezen áttekinthető rendszereit törekszik megvilágítani, emellet részletesen foglalkozik azoknak a javaslatoknak az ismertetésével is, amelyek az észlelt súlyos hibák és igazságtalanságok kiküszöbölésére alkalmasaknak látszanak. Gesztelyi rendkívül gazdag külföldi anyagot is regisztrál, — amelyet saját maga gyűjtött össze, — elsősorban azonban a kérdés magyarországi vonatkozásait tárgyalja. Az idevágó jogszabályok ismertetése után az egyházi adó mai kivétési módjait ismerteti és rámutat arra, hogy ez egyrészt régi szokásokon ala-

pul, másrészt az állami adók utáni százalékos kivetés szerint történik. Megállapítja, hogy az egyházi adózás legnagyobb hibája nem annyira a terhek országos összegének a magasságában, hanem abban van, hogy ezek az adók rendkívül tág keretek között mozognak, és mértékük úgyszólván véletlen adottságoktól függ. Amíg helyenként az egyházi adóteher filléreket tesz ki, más helyen meghaladja az állami törzsadók tízszeres összegét is. Ez az aránytalanság részint az állami ellenőrzésnek úgyszólván teljes hiánya, másfelől a felekezeti iskolai oktatás rendszere miatt állhat elő.

Allításainak megvilágításában bemutatja az egyes egyházközösségekben dívó, felekezetenként változó, adóztatási módokat, rámutatva azoknak hibás intézkedéseire. Szomorú tényként mutat rá arra, hogy az egyházi terhek különösen súlyosan érintik az egészen kis gyülekezetek kisembertagjait.

Természetes, hogy ilyen körülmények között több javaslat merül fel, amelyek e tarthatatlan állapotok reformálását célozzák. Ezek ismertetése után szerző a saját idevágó javaslatait is bemutatja. Gesztelyi a maga részéről szükségesnek tartaná az iskolai terhek különválasztását, továbbá, — ha nem is országos viszonylatban, az egész egyházra kiterjesztőleg, de annak bizonyos részeire, pl. egy-egy egyházmegyére vonatkozólag, — a központi adózás rendszerének bevezetését. Ez alatt azt érti, hogy az összes egyházközösségekre egységes adókulcs állapíttassék meg, az adó egy központi pénztárba folynék, és abból fedeztessenek az egyes egyházközösségek szükségletei. Ez által a kisebb és aránytalanul súlyos adóval terhelt egyházközösségek megmenthetők volnának. Az egyenlő, illetve arányos adóztatás elvének érvényesítése céljából a személyi adózás (párbér, fejadó) teljesen ki volna küszöbölendő, és szigorúan a vagyonhoz, keresethez és jövedelemhez alkalmazkodó adózás rendszere volna életbeléptetendő. Az erre irányuló kezdeményezés egyébként az egyházak részéről már megtörtént. A javasolt reform az állam beavatkozását kívánná meg, ami érintené az egyházak autonó-

miáját, viszont szükséges volna, hogy ezt az állam bizonyos fokú támogatással ellensúlyozza.

Gesztelyi Nagy László e munka megírásával nagyon értékes kezdeményezést vállalt magára. Őszintén kívánjuk, hogy az egyházi adóviszonyok reformjára irányuló törekvéseit teljes siker koronázza.

Bernát Gyula

J. SZALAY: GRAMMAIRE FRANÇAISE A L'USAGE DES HONGROIS. (Pannonhalma, 1939.)

Pillanatnyilag és látszólag a francia nyelv elvesztette régi varázsát Magyarországon. Az iskolák s a nagyközönség több közvetlen érdeket sejt a német, az olasz s különösen az angol nyelv tanulásában. A nem pillanatnak élők, a mély kultúrájuk azonban változatlan, sőt talán fokozott hűséggel fordulnak a franciaság felé. Ilyen megatartás jele az is, hogy Eckhardt Sándor nem is oly rég megjelent új francia leíró nyelvtana után ismét szükségessé vált egy tudományos francia nyelvtan kiadása, még pedig a címben is hangsúlyozottan, magyarok számára. Nagyon kézen fekvő a kérdés: mennyiben ad mást, vagy többet Eckhardt nyelvtanánál s mennyiben készült magyarok számára.

A szerző a bevezetésben maga mondja s könyve beosztásából is kitetszik, hogy elsősorban francia mondatant akar a kezünkbe adni. Ebben van érdeme, újsága s innen látszanak fogatkozásai is. Érdeme, hogy kifejezésre juttatta az újabb nyelvtudomány erősebb mondatnani irányát és, hogy az eddigieknél teljesebb, felépítésében egyszerűbb s különösképpen életszerűbb szintaxissal ajándékozott meg. Különösen azért lett áttekinthetőbb, hogy az alárendelő mellékmondatok tanát nem választotta külön, hanem a megfelelő mondatrészekkel együtt tárgyalja, tehát egy fejezetbe kerül pl. az idő vagy helyviszonyt jelölő minden kifejezés: a határozószó, a határozós szerkezet és a határozói mellékmondat is. A mű hiányossága, hogy teljesen kimaradt a hangtan. Néhány alapismeret közlése után a francia szókincs gyarapodásának útját s gyarapításának módját ismerteti, majd a leghosszabb és legérde-

kesebb, a mondattani fejezet után rövid alaktannal s még rövidebb helyesírási fejezettel zárul a könyve. A hangtan után érdeklődőket Nyrop, Martinon, Grammont műveihez utalja.

Bár a szintaxist tartjuk a legsikerültebb résznek, hálával adózunk a többi részben megmutatkozó bővítésekért is. Az alaktanban nagyon alaposnak tartjuk a többes szám tárgyalását, s ritkán halljuk a participium futurum emlegetését. Viszont túl rövidnek mutatkozik a mondattanban a *style indirect libre* magyarázata, kár az is, hogy a beszédben igen nagy szerepet játszó módbeli segédigék a könyvben szűk teret nyernek. Bár leíró nyelvtan elvei szerint szerkeszti meg könyvét a szerző, mégis igénybe veszi néha a nyelvtörténet segítségét, amikor ez valóban segítő hatású. Pl. a helyviszonyok magyarázatánál a *sous*, *sur* stb. prepozíciók latin eredetijére utal. Jó újítás az is, hogy nem az alany, jelző, stb. fejezetek után kapjuk széttagolva a szórend tárgyalását, hanem önálló fejezetben. Első pillanatban ugyan szokatlan, de végeredményben logikus, hogy a képzők nem az alaktanba, hanem a lexicologie fejezetbe kerülnek.

Az Eckhardt-nyelvtan hívős, világos, alapos, teljes rendszerű nyelvtana mellé egy mondattanában teljesebb, (egyébként fogyatékosabb), életszerű munkát adott Szalay Jeromos a kezünkbe. Egyik mű sem teszi fölöslegessé a másikat. Az utóbbinak különösen azt a gondolatát köszönjük, hogy nyelvtanát a magyarok számára készítette. Nagyon hasznunkra van ugyan a többhelyütt közbeszúrt, a két nyelv különbségeit magyarázó megjegyzés, mégis ezen a téren újabb igényeink ébredtek. Bizonyára könnyebben születhetik meg most már egy olyan francia nyelvtan, amely nemcsak külsődleges és elszórt, hanem a francia és magyar nyelv szerkezetének alapvető különbségeit is feltárja, még pedig részletesen.

Barczán Endre

SZEKELY JULIA: A REPULÓ
EGÉR. (Géniusz-kiadás.)

Szekely Julia regénye megérdemelt ér-

deklódásra tarthat számot az új utakat kereső magyar irodalomban. Érdekes szerkezetével hívja fel magára a figyelmet. Nem folytatólagos cselekményt ad elő, mint a regények szokásos menete előírja, hanem tizenkét monológ gyűjteménye. Tizenkét ember mondja el, mennyiben volt köze egy néma tizenharmadikhoz, akinek hallgatását már megpecsételte a halál. Az újságárús fiú rohano kiabálásából tudjuk meg, hogy öngyilkos lett Balog András a Délibáb-utcában. Már az újságárús fiú sem teljesen idegen a halott számára. Volt vele egy futó incidense, mint úrvezető majdnem elgázolta. Szerencsétlenség nem történt, de a fiú hajlandó mégis azt hinni, hogy talán az ő dolgát vette túlságosan szívére. Ami itt enyhe humorba hajlik, egyre önkínzóbban és tépőbben nyilvánul meg a következő monológokban. Minél közelebb állott valaki életében az öngyilkoshoz, annál súlyosabban nehezedik lelkére a vád, hogy részes a tett elkövetésében, sőt talán mindenki között ő a legfőbb ok. Hajdani tanára. Páter Julián, aki az utolsó monológot elmondja, szintén vádolja magát, hogy talán meg lehetett volna menteni a szerencsétlent, vagy ahogy ő fogalmazza, a bűnöst. A regényt az északi és orosz írók erős moralista szelleme hatja át, mely felelőssé tesz mindenkit mindenkiért, és hősei érdekében hajlandó az emberi együttélés formáit is vizsgálat tárgyává tenni.

A főhős rejtélyét egy mese oldja meg. A mese a repülő egérről szól, mely nem tud beleilleszkedni az egértársadalomba, mert szárnya nőtt. De nem fogadják be a madarak sem, hiába tud repülni; mindig csak az egeret látják benne. Balog András mondja el a mesét, tehetetlen tüprengéseiben, fiának, mintegy szimbólikusan igazolni akarva torzó lényét. Ő az, akitől az élet megtagadta a teljességet. Vágyai olyan kereteket kaptak, melyeket személyével nem tud betölteni. Démonikus kényszer nem engedi, hogy valamit is elérjen, és benne magában is hiányzik az alkotó szükségszerű kegyetlensége, mely érvényt szerezzen akarátának. A költőt az ember buktatja meg benne, az embert a költő.

Ahogy az önvallomások egymást követik, a regény egyre feszültebb lesz. Az író ügyesen építette fel a cselekményt, helyesebben a hős személyiségének kibontakozását: az olvasó mindig a koronatanú döntő vallomását várja, mely kezébe adja a tények kulcsát. Mindegyik tanú tud új adatokat szolgáltatni a hős jelleméhez és a bekövetkezett tragédiához. Általában a jól megrendezett bűnügyi filmekhez hasonlít, amikor mintegy a bíróság előtt játszódik le és bontakozik ki a történet. Az író igyekszik mindenhol szemléltető lenni. Célja, hogy a monológok ne csak a főhőshöz szolgáltatassanak adatokat, de elmondóikat is minél élesebben vetítsék az olvasó elé. A mesterség kellékeinek néha kényszeredett használata teszi a szerkezetet párszor erőltetetté és monotonná, a monológokból felépített szerkezetet, mely nagy világirodalmi megvalósítójánál, Robert Brownignál tündéri búbájú és megdöbbentő tudott lenni. De olvasmányának az író különös gondossága, odaadása és ügyessége révén feltétlenül érdekes és elgondolkoztató.

Vajda Endre

SCHÖPFLIN ALADAR: VIHAR AZ AKVÁRIUMBAN. (Franklin Társulat kiadása.)

Az akvárium egy kis vidéki panzió a Kisduna mellett, nem messze a fővárostól. Ennek az akváriumnak az életét figyeli meg az újságíró, aki nyugalom és talán a nyugalomból fakadó alkotás reményében választotta ki ezt a helyet nyári szabadságára magának. A vihar, mely az akváriumot felkavarja, talán egy rossz hasonlat. De a hasonlat botlását tudatosan az író készítette elő. Ő használja ki főhősének képzavarát, amikor az akvárium lidérenyomósossá váló napjai után végre ismét szokott robotja asztala mellett ülhet és tűnődik a dolog felett. Ha akvárium volt a panzió élete, melyet a vihar felkavart, akkor ő hogy juthatott ki belőle? Mert vagy benne élt, mint egy hal a többi között, vagy emberként szemlélte felülről: de akkor hogy lehet, hogy őt sem hagyták érintetlenül az ott történt dolgok? Melankólikusan és bosszankodva arra gondol,

vajjon érdemes lenne regényt írni az ott tapasztaltokról? Magában megállapodik, hogy nem lenne érdemes.

Igy fejeződik be a regény, ezzel a pirandelloi gondolatvillanással. Az utolsó mondat mintegy ironikus prizmaként tör síkot a dolgok új beállításához. Ami eddig csak realitás volt, az most mint meztelen és kidolgozásra váró élményanyag szerepel. Ami az író szentvéltensége, abból a mesterség belső kérdése lesz. Élmény és kész alkotás viszonya nem először kerülnek egymás mellé az irodalomban. Sőt — elég André Gide *Faux monnaieurs*-jére gondolni — klasszikus témájává vált a modern regénynek. Különös, szinte tudományosnak mondható izgalom fűti az írókat, hogy kikutassák azokat az előfeltételeket, melyek az alkotás megírásához szükségesek, hogy megközelítsék a stilizálatlan élményt, amelyet még nem tört igájába a szerkezet.

Fél évszázaddal ezelőtt ezt a törekvést egész közönségesen realizmusnak hívták. Realistának lenni annyit jelentett, mint az életet mindennapi valóságában adni. Ez az irodalomesztétika legközismertebb tényei közé tartozik. A legnagyobbak monumentálisan művelték a realitást. Ugy nyúltak az alkotáshoz, mintha az élet egész mitologikus szövegedékét fel akarták volna használni, az emberek olyan tömegét szerepeltetve, mely már csakugyan a való élet látomásait szuggerálja. A valóság iránti ilyen érdeklődés ma sem csökkent, csak mintegy irodalom-dogmatikus járulékként hozzákapcsolódott a tudományos ízű kérdés, mely egyúttal létfeltétele, tehát szorongatóan benső ügye az irodalomnak: mindez hogyan válik műalkotássá?

Schöpflin realista regényt írt. Vérbeli realista — mondhatná az ember, témája után ítélve. A szemlélet mohósága hatja át, amikor egyforma gonddal ábrázolja a panzió keretében összefoglalt sorsokat. Mindenütt a felfedezés izgalma hajtja, amikor egymásután tűnnek el a dolgokat eltakaró függönyök. Meg is becsüli a valóság értékét, mint azok az emberek, akiknek nem állandóan elemük, hanem csupán az élet pihenő óráiban olthatják vele szomjúságukat. De

Könyvek és írók

mintegy ráadásaként ott lebeg a másik is, az ironikus, amely mégis a valóságon kívül építi fel a művet, és ahol igazolódik a metaforák szükségszerű zavara.

Vajda Endre

TAMÁSI ARON: SZULÓFÖLDEM. (Révai, 1939.)

„Azt mondta nekem egy idegen ember, hogy látott egy szép kertet s benne egy gyümölcsfát. A gyümölcsfa alatt három ember állott, de nem egymás mellett, hanem hárman egymás tetejében. Aki a másik kettőnek a hegyiben állott, az szorgosan szedte a gyümölcsöt, egyrészt megette s a többit ügyesen a zsebébe tette. A közbelső sóváran nézett felfelé az egyik szemével s a másikkal gyanakvólag ügyelgette az alsót, aki meggörnyedve állott a másik kettő alatt és mondogatta magában: ilyen számár is csak én lehettem, hogy magamra eresztetem őket.“

Itt van, ebben a naív, átlátszó kis példázatban egész Erdély. Néhány játékos képecske s közben nehéz, sötét szavak és gondok, drágakövecskék a komor, masszív foglalatban: ez Tamási új könyve, talán a legközvetlenebb, legbensőbb vallomása az írónak s egyúttal sürített tanulsága a két évtizedes kisebbségi sorsnak. Húsz év — az író ezalatt ifjúból férfivá lett s küzdött népéért az élet furkós érvei ellen a költészet, a szellem érveivel. Mit vall a népe sorsát hordozó költő az erdélyi életről, miben keres vigasztalást? Egy embernek ellopják a pénzét, de egy üveg vigasztaló sört tud rendelni, mert az apró megmaradt. „Az apraja megmarad!“ Sovány biztatásnak tetszik, de a mélyén törhetetlen önbizalom rejtezik, egy nép vállalt szerénysége, összeszorított fogakkal vívott harca, fogyhatatlan türelem és elszántság. A transzilvánizmus eszméje valaha azt vallotta: „a kicsi is lehet nagy, nem erővel, hanem a szellem hatalmánál fogva“. Az évek folyója forgatta, koptatta, csiszolta ezt a gondolatot s ma már így hangzik: elégedj meg az apráival, de ahhoz ragaszkodj mind a húsz körmőddel. Akármilyen is a sorsod, de a tied s az ősök sírját nem vehetik el tőled.

Kezdeté vagy vége ez egy fejlődésnek? Mind a kettő. Lekoptak a fényűző salangok, az ember ott áll meztelenül a vad elemekkel szemben, mint a nagy harc kezdetén. Kicszerzett erő és szívós ravaszság a fegyverei. Elindul, hogy újra meghódítsa a magáét.

A költő megindultan vezet végig regényhősei világán, melyben minden sarokból Csorja Bódik, Berze Ferkék, Abelek, Jégtörő Mátyások integetnek. Mégis más ez: nem mesevilág, hanem szülőföld, vagy talán valami, ami a kettő mesgyéjén fekszik. A könnyek csillogásán át a mesébe pillantunk, a nevetés visszaránt a valóságba; a gondok a hétköznapokat idézik, a humor Tündérországba repít.

Csendes könyv, nem fodrozódik úgy a tükre, mint a „Lélekindulás“ fiatal kedvtől feszülő novelláinak, de mély és aki le tud ereszkedni a mélybe, az a lélek csodálatos virágaira bukkan benne.

Ernyei Gáspár

KOSARYNÉ RÉZ LOLA: A FÖLD KÖDÉBEN. (Singer és Wolfner kiadása.)

Az író ebben a regényében érdekes kísérletet tesz arra nézve, hogyan lehetne a regény kereteit formailag tágítani. Nem az idő vagy tér elemeket forrasztja új ötvözzé, mint Proust óta olyan sokan tették, hanem két műfajt: a valóság-regényt és a jelképes mesét. Ez az összeforrasztás nagyrésztben sikerült is. Az olvasó érdeklődése soha nem lankad, zökkenő csak itt-ott akad a regényben. Átveszi a mese hangját, menét, fordulatait, jelképes alakokkal mélyíti annak jelentőségét. Valóságreszletek adják a regény cselekményvázát. Egyszerű ez a váz, egy-két népies alak története csupán, inkább mélységben bővül, mint szélességben.

Rozálikának, a nemes érzésű, fiatal parasztasszonynak élete a regény tengelye. Durva, iszákos ura elhagyja s csak akkor tér vissza hozzá, mikor már fáradt, öreg ember lett az erős férfiből. Rozálka azonban lelkileg erős, nem roskad össze. Egyetlen fiában van minden reménye. Érte dolgozik, érte adja oda arca pirosságát, nevetését, fiatalságát

— cserébe fia életéért — a halállal kötött szövetségében. De áldozatos anyai szeretetében is csalódás éri. Fiából nem lesz az az ember, akit anyai álmaiban maga elé képzel. Nem vezeti ki embertársait a föld nyomorúságának, sivár szeretetlenségének ködéből. Mindennapi, bűnös ember marad ő is, aki ösztöneinek rabságában él.

Ez a sötét hangulat azonban feloldódik a mese mély színekkel ragyogó világában. Kitűnően illeszkednek bele a szimbólikus alakok a valóságemekbe. Rozálka küzdelme a Porral, Füsttel, Pókkal az örök asszonyi sorsnak, háztartási gondoknak biztos kézzel vázolt jelképe. A halál, varázsló, ördögfiak, őrangyal stb. szereplése, a lelkek vándorlása a hegytetőn túl lévő temető felé, mind visszaadják a jelképes mese különleges hangulatát. Zökkenőt a regényben csak a keretnél éreztem. A keret és a regény cselekménye nem olvadnak harmónikus össze. Nincs elég szerencsés kézzel megoldva az, hogy a valóság-részletek tulajdonképpen egy vajudó asszony lázálmai születendő fiáról. A gondolat és megvalósulás között hézag van. Nyelve nemesen egyszerű, költői nyelv, alkalmazkodik a tárgyhoz. Általában figyelemreméltó, nem szokványos regény, újszerű és érdekes. Eddig legjobb munkája az írónőnek.

Debreceny Lilla

KORODA MIKLÓS: A VILÁG CSAK HANGULAT. (Reviczky Gyula életének regénye. Két kötet. Singer és Wolfner kiadása.)

Az Andrássy-úti patinás könyvkiadóvállalat életrajzregény-sorozatában ezúttal a „világfájdalmas“ nagy magyar költő: Reviczky Gyula következik. Bemutatója: Koroda Miklós, az én számomra, bevallom, új név. De Koroda Pált valamennyien jól ismertük s így legfeljebb ha homo novusról beszélhetünk, familia nová-ról annál kevésbé, mert hiszen Koroda Miklós, az élet-regény szerzője, nemcsak a regény egyik fontos szereplőjével, Koroda Pállal, hanem rajta keresztül magával a főhőssel, Reviczky

Gyulával is rokoni kapcsolatban van.

Meglátszik-e ez a családi adottság a regényen, igen e, vagy nem? S vajjon hasznára van-e mindaz a regénynek, avagy kárára: ezt a kérdést kell mindenekelőtt felvetni.

Az első kérdéssel foglalkozva különösen javára kell írni a szerzőnek azt a törekvését, hogy tárgyilagosságát főhőssel szemközt megtartsa, de emberfeletti lett volna, ha sikerül neki feledtetni azt, hogy itt családtagról ír. Sokszor azt várjuk, hogy kiesik az epikus mederből s kitör belőle a líra: bizony, látod, ilyen ember voltál, Gyula bácsi!

Ez sohasem következik be. De állandóan ott lappang a veszély, hogy bekövetkezzék. A regény hőse és szerzője között olyan kiküszöbölhetetlen közelség van: a vérségi kapocs, hogy a regény, mint művészi alkotás, nélkülözi, minden iparkodás készséges elismerése mellett, legfontosabb kellékét, a művészi távlatot.

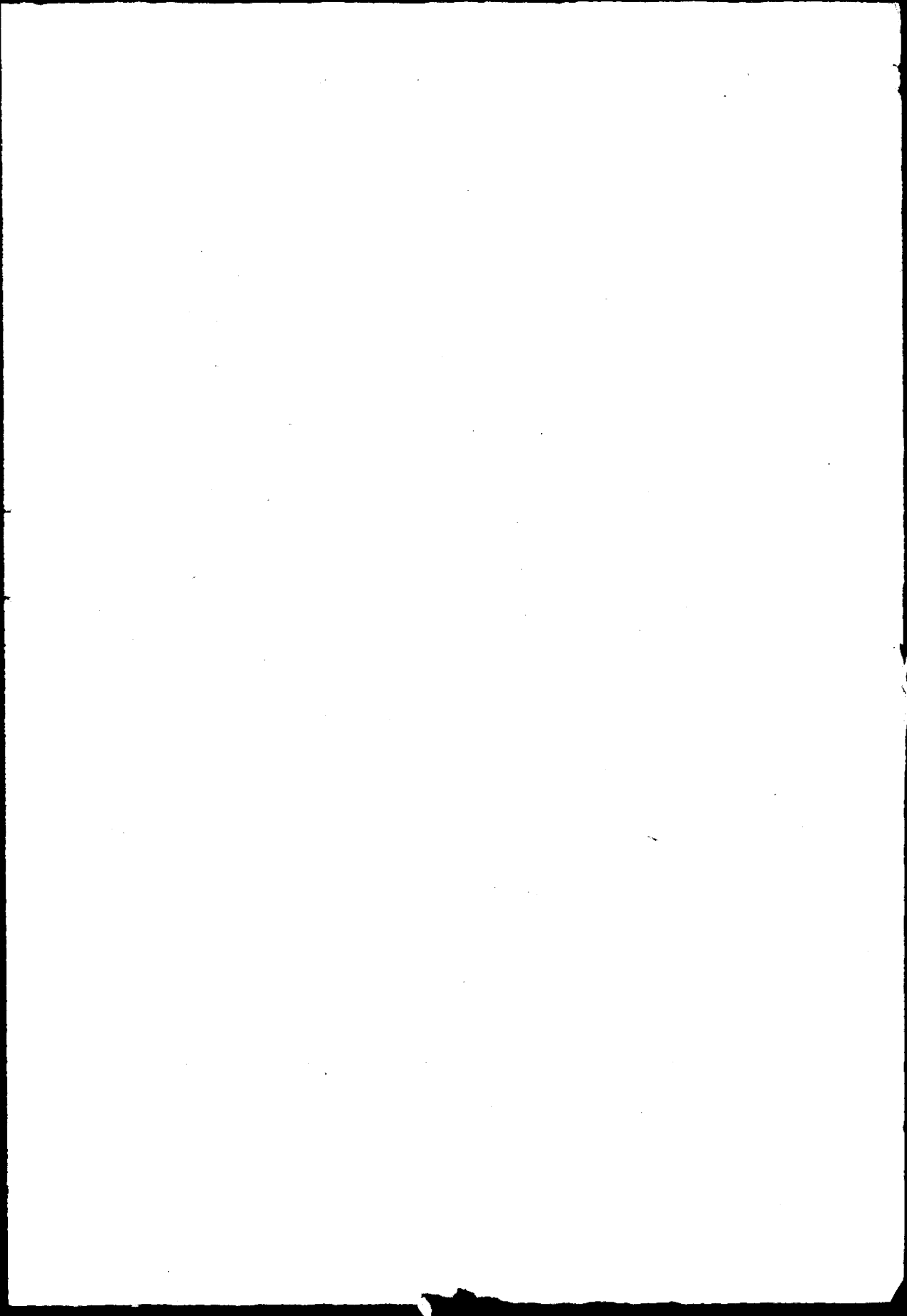
Koroda, a családtag, annyira vigyázott kényes úriságával a tárgyilagosságra, hogy hőst sápadtabbnak, szürkébbnek, mondjuk ki magyarul: jelentéktelenebbnek mutatja, mint amilyen valójában volt. Elvégre az az igazság, hogy volt itten egy kissé fakó, kissé fáradt, kissé esztetizálásban, művelődésben, bölcséletben kárpótlást kereső nemzedék, az Arany—Petőfi kort Adyékkel összekötő korszak. Ha ez a korszak ezer és egy okból fakóbb és fáradtabb volt is elődjénél s utódjánál, az kétségtelen, hogy a magányos Vajda Jánoson kívül talán egyetlen hibátlan készségi, igaz költő volt s ez éppen: Reviczky Gyula.

Koroda Miklós dicséretes buzgalommal s becsülettel kiszedte Reviczky Gyula életének részleteit, sok helyen avatott kézzel rámutatott fejlődés-fázisainak rejtettebb okaira. Munkájának elolvasása után az az érzésünk, többé-kevésbé pontosan tudjuk, milyen volt Reviczky Gyula élete.

De hogy ki volt Reviczky Gyula? — erre a kérdésre a válasszal egy kissé adós maradt.

Szegedi István

SYLVESTER

PROTESTÁNS SZEMLE

8

TARTALOM :

Fónyad Dezső: **Keresztyén nevelés — nemzeti szolgálat** ● Reményi József: **Égi őr** (vers) ● Koncz Sándor: **Az egzisztenciális filozófia** ● Musnai László: **Kőrösi Csoma Sándor ismeretlen élete** ● Makay Miklós: **Bethel bei Bielefeld** ● Kolozsvári Grandpierre Emil: **Illyés Gyula** ● Horváth Jenő: **Nőszövetségi munka az egyházban** ● Réz Henrik: **A protestánsok mai helyzete a Bácskában** ● Gulyás Pál: **Öncsonkítás, vagy visszametszés** ● **Jelek és magyarázatok** ● **Könyvek és írók.**

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
FŐSZERKESZTŐ: MAKKAI SÁNDOR FELELŐS SZERKESZTŐ: KERECSENYI DEZSŐ
FŐMUNKATÁRSÁK: PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE, TÚRÓCZY ZOLTÁN

1939. AUGUSZTUS

BUDAPEST

XLVIII. ÉVFOLYAM

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

JOÓ TIBOR: Magyarok könyvtára — — — — — — — — — —	439
JOÓ TIBOR: Zrinyi Miklós prózai munkái — — — — — — — — — —	439

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, könyveket, folyóirat-cserepéldányokat a felelős szerkesztő címére (Budapest, VII., Lövölde-tér 2. II. 1.) kell küldeni. Az előfizetés, megrendelés és szétküldés ügyeiben a kiadóhivatal (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.) illetékes.

A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk. Kéziratokat a szerkesztőség nem őrizz meg és nem küld vissza.

Minden közleményért írója felelős.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).

Felelős kiadó: Szabolcska László.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.

A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.

Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

Keresztyén nevelés — nemzeti szolgálat

A nevelés ma a legnagyobb hatalom. Az átalakuló világ ábrázatát korunk világnézeti törekvései minden erővel igyekeznek a maguk arcára formálni. Az út erre: az ifjúság meghódítása, a gyermek megnyerése. A különböző antropocentrikus világnézetek a nevelés valóságos hatalmát messze meghaladó reménységgel próbálják átmenteni magukat a holnap égtájai alá. Egy elmuló és egy fiatal, de egyformán csak a humánus talaján mozgó, világnézet vívja harcát a mai nemzedékek lelkében: a materialista liberalizmus és a hasonlóképpen materialista nacionalizmus.

A nevelés jelentőségének eme rendkívüli felfokozásában része van egy természetes életösztonnek, amely a katasztrófákból mindig a jövődön keresztül igyekszik partra vergődni. Ez az ifjúságmentő életöszton talált magára először a válságos idők után és tette uralkodó csillagzattá a neveléstudományt. Az élet minden ágán ma nevelésről, átképzésről, ifjúság irányításáról, tehát az ember alakításáról beszélnek.

Mi sem volna természetesebb, mint az, hogy ebben a nagy versenyben, a jövődő alakítása körül első szó illesse azt a keresztyéniséget, amely évszázadokon át a legdöntőbbben határozta meg az ember szellemi arcát. Azt várta volna az ember, hogy a keresztyén nevelés magától értetődően jelenti a legnagyobb szolgálatot a népek, nemzetek közgondolkozásában. Ez azonban nem következett be. A világnézeti összeomlás megrendítette a keresztyéniség pilléreit is. Ezért beszéltek az emberek világszerte a keresztyéniség csődjéről.

Mindebben kétségtelenül igaz annyi, hogy ez az elvilágiasult és evangéliumi gyökeréről leszakadt, saját jelentésének visszájára torzult keresztyéniség, valóban elveszítette súlyát az új nemzedékek szemében, amit mindennél ékebben hirdetett az a tény, hogy a templomok tövében felnőtt elébb egy közönyös tömeg, napjainkban pedig egy új pogányság. Korunk keresztyéneinek legtöbbje csak névleg tartozik a keresztyén vallás birtokállományaéhoz, de facto idegen isteneket imád.

Egészen világos, hogy a keresztyén világnézet ilyen megrendülése földlökéseit a pedagógia berkeiben is érezte. A keresztyéniség itt is elveszítette korábban bírt nevelői hatalmát nemcsak az által, hogy az állam igyekszik kivenni kezéből az iskolákat, hanem az által is, hogy hitvallásos meggyőződése érvényesítésének maholnap nem jut hely a tananyagokban sem. Aki csak egy futólagos szemlét tart korunk fölött és nézi a különböző világ-részek és népek nevelési törekvéseit, kénytelen megállapítani a világi szellem igen erőteljes előnyomulását. Keresztyéniségünk az ú. n. demokratikus államokban — eo ipso — el van zárva a tömeg-

nevelés lehetőségeitől, mert egyháznak és államnak itt a legtöbb helyen semmi köze nincs egymáshoz, ami azt jelenti, hogy az állam talán neutrálisnak vallja magát az ifjúság nevelése körül, de valójában nem az, amint hogy nem is lehetne az, mert nevelni világnézet nélkül nem lehet, neutrális világnézet pedig nincs. A demokratikus államok a keresztyénség nevelői munkáját igyekeznek arra a minimumra szorítani, amire a hatalmi mérkőzés során képesek. Ezekben az államokban a vallási közöny, némelyikben azonban egész határozottan antichristianus szellem tartja kezében a nevelés gyepeljét.

A totális államokban is nehéz a keresztyén nevelés nemzet-szolgáló útja, mert az állam nevelői gesztusa mögött egy faji világnézet diktálja a nevelés célját, módszerét. A totális állam a maga polgárait teljes egészükben igényli és nemcsak a nemzetet alkotó tagok ruhája, állapota, szociális körülményei érdeklik, hanem túl ezeken belenyúl legbensőbb kérdéseikbe. Isten örök kijelentésébe ekként olyan adalékok vegyülhetnek, amelyek által az ember elkerülhetetlenül humanizálja és saját képére szabja át az Evangéliumot. Ezért ilyen körülmények között keresztyén nevelésről, mint nemzetszolgálatról alig lehet szó. Ezt különben a hitvallásos iskolák nacionalizálása is igazolja.

A keresztyénség és a totális állam között egységről és együttműködésről elvileg nem lehet szó, csak akkor, ha a keresztyénség elismeri az állam isteni rendeltetését, az állam viszont teljesen elfogadja azt, hogy a hatalmat Istentől bírja, ezért a keresztyénség alapvető hitelveinek hirdetését és nevelési érvényesítését nemcsak megengedi, hanem támogatja is. E nélkül két ellentétes világnézet igénye és törekvése feszül egymásnak és okoz fel nem mérhető lelki és művelődési károkat egyénnek és nemzetnek egyaránt.

Vakok volnánk, ha nem látnók, hogy az a nacionális világszemlélet, amely ma világszerte hegemoniára tör, teljes erővel rávetette magát az ifjúságra, szinte kisajátítja magának és a keresztyénségnek csak harmadrangú szerepet juttat az ifjúság nevelésében. Még ott is, ahol jóindulattal nézi, sőt saját magáénak vallja a keresztyénséget, nevelői munkáját lehetőség szerint tisztán lelki térére korlátozza, mintha az emberi lélek és az emberi szellem különböző provinciákra volna szétbontható és a gyermekben egymástól külön élnének vallásos és „világi” tartományok. Szerintünk a keresztyénség, mint világnézet az egész embert élete minden vonatkozásában igényli és meghatározza: gondolkozásában és cselekedeteiben egyaránt akár, mint állampolgárt, akár, mint fajtestvért vagy munkatársat.

Mindebből azonban nem az következik, hogy a keresztyénség kesztyűt dobjon ennek a világnézeti rangra emelt nacionalizmusnak, de az sem, hogy elébe feküdjék tomboló tankjainak és zászlait, melyre az ember isteni nemesi levelének szavai vannak felírva, begöngyölje és múzeumba tegye, hanem az, hogy számoljon le egy illúzióval: *a keresztyén állam illúziójával*. A keresz-

tyén egyházak ma az ú. n. keresztyén népek és országok között éppen úgy missziói területen állanak, mint akár Afrikában, akár Ázsiában. Azzal a különbséggel, hogy itt még megtéveszthet a jákóbi hang, miközben ézsauai kezét szorongatunk.

Amit mi olyan magátólértetődőnek hiszünk és vallunk, — hogy a keresztyén nevelés igazi nemzetszolgálat, — a közvéleményben és közgondolkozásban nem az. *A keresztyén nevelés nemzetszolgáló szerepéről más véleményt táplál a korfelfogás, nem szólva az ú. n. felekezeti kérdéstről, amely egyenesen lovat ad alája, annyira, hogy még jobbaink is sokszor csak az ellentéteket, a megosztást, az áldatlan lélekvásárt: a negatívumokat látják a keresztyén nevelésből.*

Miben mutathatjuk fel a keresztyén nevelés nemzeti szolgálatát? Számolnunk kell azzal a ténnyel, hogy a keresztyénség nemzetszolgálatát *nem*, vagy rosszul ismerő tömegek előtt kell felmutatnunk. Egy olyan nemzedékkel kell megértetnünk és elfogadtatnunk, amely egészen új terminológiát teremtett magának és ebbe a keresztyén világ- és életfelfogás tegnapi nyelvünkön nem fér bele, mert vagy egyáltalán nem értik meg, vagy merőben mást értenek rajta, mint amit velük közölni szándékozunk. Előítéletek vastag falait kell kibontani, hogy megértsék: *csak* a keresztyénség köntöse rongyolódott el és nem a tanításai, *csak* az emberei árulták el és azok mondtak esődöt az idők folyamán, de nem Jézus Krisztus, *csak* a keresztyén világnézetet ragasztották be a maguk emberi címkeivel és plakátjaival korok, irányok, pártok és *e z a máz* pattogott le most és hullik napjainkban is a keresztyénségről, de maga a keresztyén világnézet nem omlott össze. A fundamentum örök és erős, csak a ráépült, vályogból tákolt épületek omlottak össze a nagy földrengésben.

És, ha ezt a munkát elvégezzük, ami nem egyéb, mint miszsió, — akkor jutunk csak el oda, hogy rámutassunk *ennek* az igazi fundamentumnak, ennek az igazi keresztyén nevelésnek nélkülözhetetlen voltára a nemzet életében.

Mi a keresztyénség, mint fundamentum a nemzet életében? Ma már lassacskán kezd derengeni a köztudatban, hogy egy nemzet értelme, küldetése csak *predesztinált* voltában érthető. Nem máról-holnapra él, nem egy párt és egy társadalmi osztály szabja meg lényegét, hanem az a teremtő Isten, aki előhívta és megtartja, amíg csak akarja.

Tehát a nemzet tagjai nem egyéni elszigeteltségben végezik munkáikat, hanem Istentől vett rendelések alatt.

Isten világteremtő, népeket kormányzó királyi munkájának ismerete és elfogadása nélkül vakon kering egy nép sorsa a világűrben. A mienk pedig értelmetlenül morzsolódik a Duna-völgye történelmének malomkövei között.

Nemzet csak ott van, ahol nemzeti elhivatásról és ennek öntudatos ismeretéről és ebből folyó sorsvállalásról beszélhetünk. Tehát az igazi nemzetnevelés célja nem lehet más, mint annak a felelősségnek a felébresztése, amely egy nép lelki, szellemi, er-

kölcsi, testi egészségét és integritását tartja szeme előtt, mert ezek által maradhat fent egy nemzet a történelem és a népek vándorlásai közepette.

Nyilvánvaló, hogy ennek a felelősségnek és isteni elhívásnak a nemzet élete minden területén meg kell jelennie: házasságban, családban, iskolában, közéletben, gazdasági életben, kultúrában, kereskedelemben, egy szóval minden viszonylatban.

Mindezek összessége, mint a nemzet élő öntudata, közgondolkozása, közerkölése és közszelleme együttvéve mutatja meg: mennyiben hiszi, éli és vallja a szürke hétköznapi munkaruháiban egy nemzet küldetését.

A nemzeti öntudat gerince: *a felelősség elhivatása teljesítésére. Am ez a felelősségérzet nem faji, vagy osztálytársadalmi adománya egy nemzetnek, tehát nem természeti produktum.* Nem egy faj fajiságában, vagy egy nép népiségében jelentkező parancs állít engemet, az egyént, nemzetem szolgálatába, hanem egyedül Isten parancsa, amelyet a lelkiismeretemben hallok. Ha a fajiság parancsolna, akkor megoldhatatlan rejtvényeknél állanánk meg, valahányszor arra gondolunk, hogy miért miénk Petőfi és miért kering sokszor ősi családfákat árnyékbaborító asszimilált emberekben erős nemzeti öntudat és hazafiúi hűség.

Éppen az a titokzatos kérdés, hogy egy nemzet lelkében tisztán és élesen működik-e a lelkiismeret, tehát a nemzeti sors hívására visszhangoznak-e a nemzet tagjai és számra, kockázatra való tekintet nélkül engedelmeskednek-e a haza hívó szavának? Olyan történelmi fordulókön, — mint volt a mult őszi is, — válik el, hogy milyen éber egy nemzet lelkiismerete. Sajnos, a magyarság lelkiismerete sok vonatkozásban súlyosan beteg és igen sokszor csak, mint osztályok és rendek érdekeltségi „lelkiismerete“ szólal meg, de nem mint az egész nemzettest parancsoló felelősségérzete.

A nemzet kollektív lelkiismerete azonban az egyes alkotó tagok lelkiismerete milyensége szerint alakul és azokhoz igazodik. Az államalkotó polgárok nemzeti akarata és kötelességérzete, mint millió fonál szövődik össze egy vászonba, különböző színnel, de egyazon célból. A nemzethez tartozás tehát teljesen lelki valóság. *A hűtlenség és közöny a legerősebb nemzet faji alapját is megsemmisítheti és a lelkiismeretlenség a legnagyobb nemzet eszményt is felrobbantja, aláássza.*

Tehát a nemzeti élet mögött a nemzetet alkotó tagok lelkiismeretéből származó felelősségnek kell őrt állani, ha egy nemzet élni akar. És ez a punctum saliens, ahol a keresztyén nevelés, mint a legnagyobb nemzeti szolgálat megmutatja óriási erejét és hatalmát.

Mert mit akar és mit tesz a keresztyén nevelés? Végső értelmét adja egyéni és közösségi rendeltetésünknek. Tehát Isten szempontjából jelöli meg szolgálatunkat, amely nem egyéb, mint Isten dicsőségének minden erőnkől, teljes tudással, teljes művelődéssel, felelősséggel való szolgálata itt a földi életben, földi viszony-

lataink között. Isteni nemességünk kötelez a teljes, hű, felelős és boldog szolgálatra. Összes talentumaink kamatoztatása a parancs, még pedig kettős viszonylatban: Isten és embertársaink felé.

Ez az E evangélium által ébren tartott felelősség keresi meg a maga természetes kifejezésre jutási útjait, még pedig organikus formában: szülő, testvér, rokon, barát, élettárs, nemzet viszonylatokban. Ez a felelősség az, amely mindezekben az alapvető viszonylatokban többet láttat meg velünk benső nemzeti tenni-valóinkból, kötelességeinkből, mint az ellenség gyengéiből. Mert azok gyengéi nem feltétlenül a mi erősségünk. A keresztyén nevelés a legpozitívabb nemzetszolgálat, mert a nemzetet a saját maga pozitív értékeinek szeretetére és ismeretére neveli, ezekre nyitja ki a nemzet hályogos szemét, mert ezen nő igazán egy nemzet hivatásöntudata és nem más népek gyűlöletén. Jézus szerette népét a nélkül, hogy gyűlölte volna a többit. *Magyarságunk szeretetének akkor is volna értelme, ha nem volnának ellenségeink.* Hivatásunk értelme nem kívülről, hanem felülről, Istentől van és önmagunk igaz valójának kibontásában mutatkozik meg.

A nemzeti etika alapja tehát: az Isten előtt minden rábízott javáért, tehát nemzetéért is felelős ember. Ez az ember pedig a Szentlélek által születhetik csak, nem test és vér által, mert csak az egyéni bűneitől megszabadított ember: a felelős, lelkiismeretes, független s örömmel szolgáló ember, aki nem maga javát keresi, vakon és önzőn lábbal taposva családi, felebaráti, nemzeti érdekeket.

Ezért igaz, százszor és ezerszer, hogy egyéni lelki megváltozás nélkül nincs igazi nemzeti újjászületés, megújulás, következképpen nincs keresztyén szellemű magyar kultúra sem. Iskola és az iskolán kívüli nevelés; mozi, színház, irodalom, mint a keresztyén nevelés szerszámai, holt eszközök, a magyarság élő gépezetének álló kerekerei csupán, amelyek a szerint lesznek életet szolgáló, erőt teremtő, nemzetet építő lendítő kerekék, ahogy a mögöttük álló magyar embereket a Szentlélek megtisztítja, lelkiismeretes, felelős, áldozatos, egymás javát kereső emberekké avatja.

A rang, a vagyon, a címkórság csak addig babonázza meg a magyar népet, amíg az Evangélium igazi értékei fel nem ragyognak és meg nem mutatják fedetlen arcukat. De ehhez valóban az kell, amit a miniszterelnök úr mondott: „Azt akarom, hogy a magyar nép ne csak névleg, de gondolkozásban is keresztyén legyen“, amihez még hozzátesszük mi is: azt várjuk, hogy tünjék el a magyar életből az a veszedelmes tüzijáték, amely úgy akar itt keresztyén országot, kultúrát teremteni, hogy a nemzeti élet minden fórumát bemácsolja keresztyén jelszavakkal, szentté avatja az utcákat és tereket és keresztlevelekből gyártja a boldogulás útleveleit, de elmarad a nagy átfestési lázból a keresztyén élet veleje: *a keresztyén cselekedet!* Nemcsak helyet és zsebet kell cserélni, hanem lelkületet és életet változtatni. Nem keresztyéni látszatokat akar a keresztyén nevelés, hanem az Evangélium ere-

jét, mert a látszatok, mint színes potemkin-falak egy napon — a valóság érintésére, — összeomlanak és egy csalódott nép öntudatában maguk alá temetik és romjaik alá gyűrik azt a keresztyén-séget, keresztyén nevelői hatalmat is, amely nem kurzusokban, hanem minden időben a magyarság élete, levegője akar lenni, nemcsak multja, hanem jövője is.

Nemzeti megújulás, nemzeti egység, fajunk iránt való szolidaritás, megannyi drága gyöngy elrejtve a nemzet öntudatában, életté csak akkor válnak, szikráikat csak akkor szórják, ha Isten előtt való felelősséggel nyúlunk hozzájuk, a keresztyén nevelés által.

Így kell megszületni egy új magyar embertípusnak: a lelkiismeret és keresztyén felelős szolgálat emberének, mert ha valamiből igazán „béhozatalra“ szorulnánk, akkor világnézetek helyett ezt az embertípust kellene importálni. És a keresztyén nemzetnevelés legnagyobb szolgálata éppen az, hogy az újjászületett élet bizonyágtevő hite által ezt az embert ébreszti fel a magyarságban.

Embert, aki hiszi, amit vall és cselekszi, amit hitével lát: ennek az embernek a megjelenésétől függ a magyar jövő.

Fónyad Dezső

Égi őr

*Rád figyeltem, mint könnycsepp az esőre,
csodálkozva, hátha testvérem vagy.
A csöppnyi dehogy kisebb, mint a nagy,
s minden zálog, ha hamis, úgyis dőre.*

*Téged néztelek édesült reménnyel,
csak másnap tudtam, hogy álmodoztam.
Szánandó szívem? Így, úgy haboztam,
szertartásosan küzdtem lázzal, ténnyel.*

*Hozád mérve képmásom alig lélek.
Isten vagy. Világ. Botorul beszélek?
Rád figyeltem, mint könnycsepp az esőre.*

*Alázatomnak dísztelen babérát
átadom, esdve kérlek, fogadd el hát.
Titok vagy, örök, célom égi őrre.*

(Cleveland. Ohio.)

Reményi József

Az egzisztenciális filozófia

1. Az egzisztencializmus lényege.

Lényegében véve az ember minden tudományos fáradozása arra irányul, hogy megértse önmagát. Az önmagunkra való ösztönös kíváncsiság hajtó ereje élteti, mozgatja és fejleszti a tudományt. Az ókor szellemisége az embert abban a szemléleti egységben ábrázolja, amit egy szóval kozmosznak nevez. A középkor a kozmoszt a keresztyén ordo, a látható és láthatatlan isteni rend világával helyettesíti. Az újkor filozófiája pedig a kozmoszt és az isteni rendet az öntudat világára szűkíti le. Filozófiai szempontból legmélyebb az ókor embermegértése, mert az ontológia talaján kutatja a problémát. Etikai szempontból a legnagyobb távlatokat viszont a középkor keresztyén gondolkodása nyújtja. A logikai világ értékei pedig az újkor öntudatfilozófiájában tűnődölnek.

Az egzisztencializmus vagy új létfilozófia, mint az embermegértés legmodernebb elmélete és leggyakorlatibbnak ígérkező módszere, arra a feladatra vállalkozik, hogy a gondolkodás korszakait egységesítve, az embert egyszerre értse meg ontológiai, etikai és logikai világában. Az egzisztencializmus az emberi egzisztencia leírásában és ábrázolásában úgy mutatja be az embert, mint aki léte nagy határai között, a felette húzódó erkölcsi parancsok súlya alatt, öntudatának szűk világában él. Az embernek magának nem lehet megszabadulni öntudatának vagy gondolkodásának szűk világából. A létnek lehetnek messzeeső határai, az erkölcsi parancsoknak lehetnek felemelő passzusai, de az ember mindig önmaga létének és önmaga bűnének rabja. Az egzisztencializmus lényege szerint a naturalizmus durvaságával és szükségyszerűségével s az idealizmus időtlenségével és végtelenségével szemben arra figyelmeztet, hogy a realizmus az az új dimenzió, amiben az ember, mint ember megérthető.

Ebben a realizmusban, amit egzisztenciális realizmusnak is nevezhetünk, az embert a brutális tények és az ideális jelenségek, az ösztön és a szellem, a természet és az eszmék, az individuális önkény és a felettünk élő szükségyszerűség között úgy kell látnunk, ahogy valóban él. Az ember pedig mindig önmagában, egyedül, mint *egyes ember* él.

Az ember, mint egyes, teljessége az őt ostromló természeti és ideális adottságoknak. Az ember, mint egyes, valósága önmaga időiségének. Az ember, mint egyes, él itt és most. Az ember, mint egyes, önmaga életterülete, távlata, határa, élménye, reménysége és halála.

Az embernek, mint egyes és egyedül élő egzisztenciának a felfogása az új létfilozófia lényege. A cél és ösztön, az értelem és gond, az önmagunktól való szabadulás vágya és az önmagunkkal

való törődés sivársága azok a malomkövek, melyek között nem az „általános“, nem a filozófiai, nem is az érték-embere őrlődik maszszává, hanem amelyek között a mindig speciális, a mindig egyedül és önmagában élő egzisztencia törődik és szenved.

Az egzisztencializmus nem statikus elmélet. Benne nem a személytelen tudós figyelni önmagát, mint tárgyat, a gondolkodás „objektív“ mikroszkópján keresztül, hanem az egzisztáló ember írja le a maga szubjektív valóságát önmaga egzisztálásában. Az egzisztencializmus dinamikus gyakorlat. Nem az a fontos benne, hogy mit gondolok, hanem az, hogy mi vagyok. S ami vagyok, az is úgy fontos, ahogyan vagyok.

2. Az egzisztencializmus keletkezése.

A gondolkodás történetében mindig felbukkan az a vágy, hogy az ember szépítés és hübrisz nélkül lássa meg magát. Ez a vágy rendszerint akkor a legnagyobb, mikor az ember ábrázolása a legdiadalmasabb. A modern egzisztencializmus keletkezése is oda nyúlik vissza, amikor az embert a leghatalmasabbnak, a totális szellemiség összefoglalójának, szinte „abszolút szellemnek“ „gondolták el“.

Az emberiség történetében elméletileg sohasem volt oly nagy az ember, mint a XIX. század német idealizmusában. A német idealizmus elvont, kategórikus gondolkodásában metafizikai hatalommá, abszolút nagysággá, mindent legyőző óriássá, mindent megértő elmévé, mindenben uralkodó hódítóvá, mindenben szétoszló lényeggé, mindent szétválasztó és mindent egységesítő szemponttá vált az ember. Az ember volt a világ öntudata. Nála volt a megértés kulcsa. Ő volt a tárgy és módszer egy személyben. Ő volt az, aki látott, értett és magyarázott mindent.

Az emberi nagyság e diadalmas és hódító korszakában azonban akadt valaki, aki a mindent magyarázó kategóriákkal szemben mindenütt paradoxont, a mindent ellepő absztrakcióval szemben a meztelen valóságot, a széles metafizikai szörnnyé duzzadt emberi öntudattal szemben az árva, didergő embert látta meg. Ez a valaki a tragikusan mélylelkű keresztyén: Kierkegaard volt.

Az egzisztenciális filozófia keletkezése az ő nevéhez fűződik s ennek mind máig, nem ugyan a legrendszeresebb, de kétségtelenül a legeredetibb és a legnagyobb kifejtője is ő.

Kierkegaard nem akar új rendszert adni. Határozottan gyűlöli még a gondolatát is annak, hogy nevéhez filozófiai iskola megalapítása fűződjék. Rendszer és iskola helyett egyszerűen önmagát igyekszik leírni. A német idealizmus ragyogó, napfényes világára egyszerű, véres emberi szívet teríti ki. Ahol minden oly egyszerűen összeillik, ott meglátja a réseket. Ahol mindennek világos az oka és a célja, ott kételyeivel hozakodik elő. Ahol nem érthet meg semmit, ott egyszerűen bevallja egy hitetlen, intellektuális világban, hogy ő nem szégyell hinni.

Kierkegaardnak egyetlen nagy szenvedélye az, hogy foly-

tonos elbensőülésben értse meg magát. Ez annyira szenvedély, hogy szinte az önmarcangolásig menő elviselhetetlen szenvedéssé válik. Egész élete a valóság értelmezése helyett önmaga valóságának élése. Nem csillogó elméletet dolgoz ki, hanem a legkínosabb gyakorlat szerint él. Életének érdekességét, de egyben szenvedését, sőt mondhatjuk: kínját a szubjektívvé levés adja. Úgy igyekszik szubjektívvé lenni, hogy konkrét időiségében nézi életét. Az ő frazeológiájában kifejezve: egzisztálásában éli egzisztenciáját.

Az egzisztálás azt jelenti, hogy nem lehet felfogni az egzisztenciát filozófiailag. Az egzisztenciát csak keresztyén módon megélni lehet. Kierkegaard érdeklődésének a középpontjában éppen ezért a keresztyén egzisztencia áll. A keresztyén egzisztencia pedig mindig az Isten előtt megálló bűnös egzisztenciája. Isten az abszolút kvalitás. Vele szemben az ember — a bűn kvalitása. Isten és a bűnös feszülő ellentéte a kvalitatív differenciában Isten és az ember között áthidalhatatlan szakadékot teremt. A szakadék inenső oldalán az ember áll, akinek legnagyobb bűne az Istenben való kételkedés és legnagyobb aggodalma a halál gondolja. A tulsó oldalon áll Isten, aki a bűnös ember számára csak abszurdum lehet. Azért abszurdum, mert a bűn Őt meg nem értheti s az ember Isten lényegét meg nem láthatja. De azért is abszurdum, mert benne egyedül hinni lehet. A hit azért nagy dolog, mert benne azt hiszem, amit nem tudhatok.

A hit életemnek új lehetőséget, új kontinuitást ad. Ez az új lehetőség, mint a tőlem távol álló Istennel való életteljes összefüggés, a pillanatban történik. A pillanat az újjáteremtő idő kategóriája, amelyben azzá leszek, aki nem vagyok. Isten a pillanatban adja a döntés lehetőségét. A pillanatban, ami az idő legkisebb egysége, Isten mellett, az örökkévalóság mellett, hívő egzisztenciám mellett, személyes örökéletem mellett döntök. Mivel ilyen nagy dologról van benne szó, ezért ez a legnagyobb merénylet.

Kierkegaard egzisztenciális gondolkodásának a tengelye a hit merénylete. A hit az élet elviselhetetlenül szép szenvedélye, melyben a bűnös szenvedése nem oldódik meg, de az örökkévalóság szempontja alatt átrendeződik. Hinni azért lehet, mert bűnünk alatt irgalmatlanul szenvedünk. S azért kell szenvednünk, hogy jobban hihessünk. — Íme ezek a gondolatok azok, melyekkel az egzisztencializmus elindult hódító útjára.

3. Az egzisztencializmus alakulása.

Kierkegaard gondolatai saját korában, sőt egészen a világháborút követő időszakig visszhang nélkül haltak el. A világháborúban sok minden bizonytalanná vált. Az utána következő válságokban pedig az élet nagy területe teljesen átforgalmódott. Az átalakulás alól nem vonhatta ki magát a filozófia sem. A bizonytalanságba sodródott, megrendült emberi szellem szívesen

ment vissza Kierkegaardhoz, aki saját személyes életében élte át mindazt a válságot csaknem egy századdal előbb, amit a világháború és az utána következő évek tömegével felszínre dobtak.

A háború után ébredező egzisztenciális filozófia azonban kilúgozta Kierkegaard gondolatait. Kierkegaard mindenestől hívő keresztyén. A nyomdokain járó és a gondolatait szinte szolgailag átvevő filozófia azonban mintha szégyenlené a hitet. Kierkegaard teológiának nevezhető „elméletét“ ateizálja. Érthetőbben s talán a valóságnak megfelelően úgy is mondhatjuk, hogy Kierkegaard keresztyén praxisából tudományos filozófiát varázsolnak elő az ú. n. egzisztenciális filozófusok.

A Kierkegaard hatásán felépülő egzisztencializmusnak általában hatféle módosulását különböztethetjük meg a jelenkor filozófiájában: 1. az egzisztenciális leíró pszichológia, 2. fenomenológia, 3. fundamentológia, 4. emocionális antropológia, 5. kritikus etikai filozófia, 6. profétai filozófia.

Az egzisztenciális *leíró pszichológia* képviselője Brentano, aki az öntudat leírásával akarja megtalálni a lényegét. Az öntudatot úgy igyekszik látni és leírni, ahogyan az, mint egész megmutatkozik a jelenségekben. A jelenségeiben leírt öntudatban az élet egésze, másképen a lényeg szemlélhető. A jelenségekben azonban nem maga a jelenség a fontos, hanem az, amit a jelenségek megmutatnak. Ez pedig a jelenségek mögött álló személy. A személy, a lényeg csak jelenségekben, reális viszonylatokban szemlélhető és nem önmagában. Brentano itt emelkedik ki a régi filozófia kerékvágásából. A lényegét, a személyt, az öntudatot ugyanis nem elvont önmagában, hanem életteljes helyzetében látja.

A *fenomenológia* Husserl nevéhez fűződik. A fenomenológia metódustan. A lényegét ugyanis csak fenomenonjaiban pillanthatjuk meg. Ha ezeket a fenomenonokat helyesen látjuk, akkor helyesen látjuk a lényegét is. A jelenségek szemlélése a jelenségek mögött álló lényeg szemlélése is. Ez a lényegszemlélés azonban sohasem lehet módszeren felépülő tudás, vagy rendszereken alapuló elsajátítás. A lényegszemlélés csak élmény lehet. A fenomenológia éppen ezért élménytan, amiben a lényeg átélésén alapul az ontológia.

A fenomenológia elmélyítése Heidegger *fundamentológiája*. A fundamentológia az embert konkrét itt-létében fogja fel. Azt jelenti ez, hogy az ember egyedül idői meghatározások között existálhat. Nem élhetek általánosságban, mert akkor létem a környezetben felolvad s ezzel meg is szűnik. Csak konkrété élhetek. Úgy amint az idő — a múlt, jelen és jövő — megszabja létezésem. Nem élhetek másként, csak úgy, ha állandóan gondom van arra, hogy én, önmagam éljek. Igazi létem tehát az önmagamra koncentrált gondban lét. Mindíg félnem kell attól, hogy nem én élek, tehát félnem kell a haláltól. Az igazi lét így mindíg a halálhoz viszonyított létezés. Az időben lenni annyi, mint pillanatról-pillanatra a halál időiségében vergődni.

Az *emocionális antropológia* képviselője Scheler. Scheler az

embert a világegyetembe beállítva nézi. Hogy azonban így nézhesse, ahhoz kell egy néző szempont. Ez a szempont az új értékérés, amin legfelső fokon azt érti Scheler, amikor az ember a legmagasabb értékre transzponálja érzését. Ilyen legmagasabb értékérés a vallás gyakorlatában élő „szent ember“. Az ember a világegyetemben, Isten világában csak mint „szent ember“ helyezkedhet el, de erre az elhelyezkedésre morális, vallásos magatartásával rá kell éreznie.

A *kritikus etikai filozófia* Grisebach elméletében az ember etikai helyzetét vizsgálja kritikailag. Az ember etikai helyzete állandó konfliktus. E konfliktus mindig az időben zajlik, ahol a tényleges állapot és az igazság között örökös ellentét van. Ez az ellentét semmiféle elmélettel és semmiféle gyakorlattal meg nem szüntethető. Tudomásul kell vennünk, hogy egymással örökös harcot folytató ellentét-párok világában élünk. Ezzel szemben semmiféle más kritikai megállapítás nem állja meg a helyét, mert minden megállapítás az öncsalás betegségében szenved. Az ember etikai helyzete kritikus, aminek megoldása nincs, legfeljebb tudomásulvétele van.

Jaspers *profétai filozófiájának* lényege röviden az, hogy az emberi egzisztencia egyetlen megértése csak az emberi egzisztencia itt-létét túllépő transzcendenciában van. Az egzisztencia csak ott lehet előttünk világos, ahol saját körén kívül van. Az egzisztencia önmagához is egyedül saját transzcendenciájában viszonyul s igazán önmaga is csak ott „mer“ lenni, ahol létét saját határai vagy korlátai nem akadályozzák. A profétai filozófia azt kiáltja bele a világba, hogy a transcendens Isten előtt merj önmagad lenni.

Kierkegaard egzisztenciálisnak nevezhető gondolkozásmódja a fent vázolt speciális utakon szívódik fel a mai világszellembe. Több helyzen elmásíthatják és átalakíthatják gondolatait, de minden elváltozás mögött az ő szíve ver, az ő életének vére hullámszik s az ő kínos tapasztalatainak visszhangja szól.

4. Az egzisztencializmus a mai világszellemben.

Az egzisztenciális filozófia lassan a világháború utáni szellemi élet egész területén érezteti a maga hatását.

Azok a *történetfilozófiai* és *szellemtudományi* gondolatok, amelyek Spengler és Spranger elméletei nyomán a világháború utáni szellemi életben népszerűek lettek, szintén Kierkegaadra vezethetők vissza s általában az egzisztenciális filozófiai irányzat kiszélesítésének tekinthetők. Spengler a világtörténet perspektivisztikus szemléletében az elmúlás kategóriáját tartja a legdöntőbbnek. Spranger pedig, amikor a tudás és a tudomány kritériumát az eddig uralkodó princípiumok, eredmények és előítéletek területéről a lelkiismeret meggyőző mélységeibe utalja, ugyan csak az egzisztenciális önkritika követelményeinek tesz eleget.

Az *irodalom* művelésében is szerepet kér magának az egzisz-

tenciális irányzat. A skandináv Björnson, Hamsun, Ibsen, Strindberg, Lagerlöf Zelma vagy a német Mann és Wassermann munkáiban éppenúgy fellelhetők bizonyos egzisztenciális filozófiai utalások, mint a spanyol Unamuno és Ortega, vagy az orosz Mereskovszkij és az olasz Papini műveiben.

A kierkegaardi, azaz a keresztyén értelemben vett egzisztencializmus legjobban azonban a világháború utáni *teológiát* hatja át. A világháború utáni teológia tekinthető igazán a kierkegaardi egzisztencializmus igazi életterületének. A filozófia istentelenné tette Kierkegaard nagyszerű keresztyén gondolatait. A történetfilozófia és az általános szellemtudományok meg nagyon eláltalánosították. Az irodalom pedig tudományos értelemben azért nem tekinthető az egzisztencializmus igazi letéteményesének, mert az pusztán ennek népszerűsítésére vállalkozik. A világháború utáni teológia azonban nagyon sok ponton forrásul, hivatkozási alapul, látó mezőül tekinti a kierkegaardi értelemben vett egzisztencializmust.

A világháború utáni teológia felekezeti megkötöttség nélkül osztozódik a kierkegaardi örökségen. *Protestáns, római katolikus és görög-keleti ortodox teológusok* egyformán táplálkoznak — sok egyéb mellett — Kierkegaard szellemi örökségéből is. A protestáns teológiában főleg Barth, Brunner, Bultmann, Dibelius, Gogarten, Heim, Piper, Thurneysen és Weber sorolhatók fel, mint akik egzisztenciálisan gondolkoznak vagy gondolkoztak. A római katolikus teológiában Adam, Guardini, Przywara és Unamuno tartoznak az egzisztenciális irányzathoz. A görög-keleti ortodox teológiában Berdjajev, Bulgakov és Szesztov nevei említhetők fel, mint akiknél szintén hódít az egzisztenciális örökség.

Sokan vannak, akik azt tartják, hogy a mai *nemzeti szellemű mozgalmakra* is hat az egzisztencializmus, sőt hogy egyenesen ez volna a nemzeti mozgalmak szellemi háttere. Mondják pl., hogy főleg Heidegger és Jaspers befolyásolják a nacionálszocialista ideológiát s hogy ezek alkotják a nemzetiszocialista mozgalom elméleti bázisát. Ez azonban — szerény véleményünk szerint — nem így van. A nemzetiszocializmus szellemi alánya mindenestől Nietzsche Übermensch-elmélete. Ami pedig a fasizmust illeti, a mögött, Mussolini bevallása szerint, teljesen a francia Sorel szelleme áll. Egyedül a Franco-féle spanyol nemzeti mozgalomra mondható el, hogy sokat köszönhet az egzisztencializmusnak. A spanyol nemzeti mozgalom szellemi atyjának ugyanis igen sok vonatkozásban az egzisztenciális gondolkozású nyelvész, irodalmár és teológiai író: Unamuno tekinthető.

Egyébként az egzisztencializmus szellemi hatását és hódító erejét csak bizonyos történeti távlat után tudjuk majd felmérni. A felmérés maga még sok részletkutatást kíván. Én a magam részéről csak teológiai mezőn próbáltam elvégezni az egyik rész-munkát. A szellemi élet többi területe még vár a kutatókra.

Koncz Sándor

Kőrösi Csoma Sándor ismeretlen élete

Musnai László dr., a nagyenyedi kollégiumnak, Csoma volt iskolájának tanára ismerteti az alábbiakban a nagy magyar utazó életére vonatkozó újabb kutatásait. Bár születésének másfélszázados évfordulója alkalmából, öt évvel ezelőtt, tele volt nevével az ország sajtója, mégis élete és munkájának jelentősége felől ma is nagy a tájékozatlanság. Tanuló évei, utazása, utazásának célja, anyagi körülményei úgy látszik, ma sincsenek teljesen tisztázva. Sok ismeretlen részlettel az alábbi tanulmány bizonyára hozzá fog járulni a helyes kép kialakításához.

Felszólalásom kiinduló pontját az képezi, hogy Kőrösi Csoma Sándor útnakindulásának enyedi ihletésére nézve újabb bizonyíték került kezembe Hegedüs Sámuel enyedi professzornak „*A Haza Historiára* (!) *tett némely rövid jegyzések*“ című kéziratában, mely 1815 novemberéből van keltezve, tehát abban az időben íratott, amikor Csoma a göttingai egyetemre indult. Ez a kézirat világosan bizonyítja, hogy nagy vállalkozásához nem csupán az első indítást, hanem a tudományos útmutatást is elsősorban a Bethlen Kollégium tanáraitól kapta, amit csupán *kiegészítettek* a külföldön szerzett adatok, az Eichhorn útmutatásai. Mint-hogy azonban e kérdés vizsgálata során új életrajzi adatokra akadtam, először azokat tisztázom, s csak azután térek rá Hegedüs kéziratának ismertetésére, amelynek jelentőségét emeli az, hogy most kerül először nyilvánosságra, eddig a Bethlen Kollégium könyvtárának több más be sem iktatott darabjai között lappangván sok más, országos érdeklődésre számítható kézirattal együtt.

Csoma Sándor 1799-ben, tizenöt éves korában lépte át először a Bethlen Kollégium küszöbét, falusi iskolájának elvégzése után, tanítójának, Kónya Sámuelnek biztatására. A Kollégiumba nem szolgának vették fel, mert fizetett szolgát egészen a 19-ik század végéig a Kollégium nem is alkalmazott, hanem *szolga-tanulónak*, mint annyi más szegény fiút, aki éppen úgy jár a tanórákra, mint a többiek, csupán az intézetben végzett szolgai teendők (takarítás, fa- és vízhordás, tüzgyújtás) ellenében kapja a lakást és napi két *cipót* (átlag 33 deka súlyú, búza- és rozslisztből süített kollégiumi kenyeret). Járulhatott még ehhez főtt étel is, ha az illetőt valamelyik előkelő úrfi, vagyonosabb tanuló mellé osztották be, aki a városon főzetett magának, s kinek kiszolgálása, ételének hordozása fejében kapta a maradékot. Főztek a városon szegény tanulók számára is ebédet, amit rendszeren *félkoszt* címen másodnaponként kaptak a beosztott tanulók, hogy többen részesülhessenek a főtt eledel jótételében. Tandíjat senki sem fizetett, sőt némi pénzsegélyben, jutalomban részesítette a Kol-

légium az erre érdemes szegény ifjakat különféle alapjainak jövedelméből, adományokból, temetések és más alkalmakkor begyűlő pénzekből. A Kollégiumnak nem volt ebédlőterme, sem konyhája, csupán mézszárszéke és sütődéje. A tanulók a lakószobákban étkeztek. A kollégiumnak nagy gazdasága volt, ahol bőven tudott alkalmazni távoli vidékekre haza nem menő ifjakat aratásnál, cséplésnél, szüretnél és más munkálatoknál, többnyire mint felügyelőket, tehát nem kellett, hogy az ifjak idegenektől vállaljanak munkát. A Kollégium fogalmához hozzátartozott az ifjúság, a Kollégium vagyonának *tulajdonosai* voltak az ifjak, sőt volt idő, amikor a professzorokat mint fizetett alkalmazottakat akarták kihagyni a Kollégium fogalmából, kereteiből.

Csoma is szolgatanulónak vétetett fel, talán nem is a legalsó osztályba, amit ma nem lehet megállapítani, miután csupán a deákságot elérő ifjak subscriptiós könyvei őrizték meg eleitől fogva azok neveit és sajátkezű aláírását, akik ezzel kötelezték magukat az iskolai törvények megtartására. Innen tudjuk, hogy Csoma 1807 őszen lépett fel a bölcsészeti osztályba, lett *deák*, aki már magántanítással szerzi meg a szükséges költségeket, mint ahogy tudjuk, hogy Csoma pénzt is gyűjtött ez időben, többek között a Borsos János szászvárosi pap fiának tanításával, kihez néha szünidőkön is ellátogatott.

Hegedüs Sámuel azt írja róla a Pesti Hírlapban 1842-ben közölt részletes nekrológiájában, hogy első gyermekségétől fogva ismerte, és pedig mint deákszolgát ismerte meg a syntaxis osztályban. 1799-ben, amikor Csoma először Enyedre jött, Hegedüs nem volt tanár, annál kevésbé igazgató, hanem *ez évben subscriptált*, lett a bölcsészeti osztályba lépő deákká, aminthogy 1781-ben születvén, csupán *három* évvel volt idősebb Csománál. 1801—1802 körül Hegedüs *priváttanítója* volt Csomának az említett syntaxis osztályban, ugyanis Kollégiumunk rendje szerint minden alsó osztályos növendék egy-egy deák felügyeletére bízott még akkor is, ha szegénysége miatt nem fizetett magántanítójának tandíjat, mert a szegény szolgatanulókat is beosztották a fizetők közé, s az illető deák nem csupán a napi leckére készítette elő a beosztott gyermekeket, hanem azok tanulására és magaviseletére is felügyelt, dolgozataikat javítgatta s naponként egy-egy órát foglalkozott velük. Ilyen magántanítója volt Hegedüs Csomának, s innen ismerhette őt közelebbről már tanuló éveinek kezdetétől fogva. Hegedüs csakhamar nevelője lett Ugron Istvánnak, s bár tanulását továbbfolytatta a Kollégiumban, idejének javarészt tanítványának házánál töltötte Enyedtől távol, csupán 1805 őszen térve vissza a Kollégiumba, ahol *osztálytanítóssággal* bízták meg. Lehet, hogy ez évben osztálytanítója volt Csomának, s innen tudja, hogy milyen szép haladást tett a római irodalomban és mathesisben, s lehet, hogy itt építgették tovább a régi kapcsolatokat. Hegedüst 1810 májusában a *kolozsvári* egyház papjául hívták meg, és csak 1814 őszen, Herepei Ádám halála után ennek tanszékére került vissza Enyedre. Meghívásánál éppen Csoma Sándor, mint

senior volt az ifjúság követe, ugyanis a tanári meghívást az egyházi főtanács megbízásából rendszeresen az ifjúság ejtette meg. Enyeden az egyetemes történelem mellett a római irodalmat, szép-
tant, statisztikát és politikát adta elő, de magánvállalkozóknak francia nyelvet is tanított. Tizenöt évi enyedi professzorsága alatt, amint maga írja „*érdemén felül*“ megnyerte az ifjúság és szülők szeretetét, bár nehéz volt betöltenie a Herepei Ádám helyét, ki az ifjúság bálványa volt, s kinek hatása alatt a történelem-
tanulás csodálatosan fellendült az ifjúság között.

Tanársága idején Csomával csupán egy tanéven keresztül volt együtt, mely időben a szeniorságot viselő Csoma nem tanár, hanem úgynevezett *köztanító* volt a poétika osztályban, amint-hogy a még nem subscribált alsó osztályos növendékeket nem a professzorok, hanem a köztanítók tanították, akik a végzett theologusokból teltek ki egészen a 19-ik század végéig, amíg állami törvények nem tették kötelezővé a szakszerűen képzett tanárok alkalmazását. Bár a professzor és köztanító között nagy volt a különbség, tekintve a régi kapcsolatokat és a korbeli hasonlóságot, bizonyára sokszor érintkeztek, s mivel Csoma a Herepei-kultusz hatása alatt már elkötelezte magát harmadmagával az ősmagyarok ázsiai hazájának felkutatására, bizonyára ez a téma sokszor volt megbeszélés tárgya a közelebbi viszonyba lépő Hegedüs és Csoma között. 1815 nyarán Csoma letette utolsó szigorlatát, melyen Hegedüs is jelen volt mint professzor, sőt kérdező tanár és Csoma is a göttingiai egyetemre ment, ahol nyolc évvel előbb Hegedüs tanult. Ott egy évig szabad asztala volt, s úgylátszik, hogy itthoni magántanítósága és osztálytanítói meg seniori fizetéséből megtakarított pénzéből élt, míg 1816-ban a Kollégium szervezett két 15 font sterlinges ösztöndíjat az angol pénz kamataiból, aminek Hegedüs értesítése szerint egyik első élvezője Csoma volt. Hogy mindezekben mennyi része van a kettejük közötti barátságnak, azt ma nem tudjuk megállapítani, miután erről Hegedüs nem szól. Az bizonyos, hogy a túlszerény ifjú később is tisztelettel tekintett rangban is idősebb volt tanítójára, aki előtte tekintély maradt, s nagy útjára is tőle kért írásbeli utasítást, amint erről Hegedüs említett nekrológiájában megemlékezik.

E viszony részletes figyelembevétele azért szükséges, hogy indokolja azon állításunkat, mely szerint Csomának feltétlenül ismernie kellett Hegedüsnek, ha nem is az 1815 novemberéből keltezett kéziratát, de felfogását, véleményét a magyarok őshazáját és rokonságát illetőleg, amikről már az 1814–15. tanévben, tehát a Csoma enyedi seniorsága idején is előadott, s amit úgy látszik, hogy az első tanév végeztével szövegezett aztán megfentebb említett kéziratot kurzusában.

Ennek a kéziratnak részletes, szakszerű ismertetésére itt nem vállalkozhatunk, bár érdemesnek tartjuk azt is elvégezni egy külön tanulmányban annak igazolására, hogy Csoma Enyeden, a Bethlen Kollégiumban nem csupán az első ösztöndíjást kapta arra, hogy az ősmagyarok ázsiai hazájának és rokonságának fel-

kutatására induljon, hanem itt ismerte meg mindazt, amit az akkori tudomány erről a kérdésről mondani képes volt, s Eichhorn és a külföldi akadémia alig adhatott mást, mint az itt megismert igazságok bővebb igazolását és némi kiegészítését. A magát székely magyarnak valló Csoma előtt kétségtelen volt és maradt haláláig, hogy a magyarok a hunokkal és az avarokkal egy népet alkotnak, melynek bölcsője valahol a Mongol síkság és Kína északi része körül ringott, ahol bizonyára még feltalálhatók e nép maradékai s akiknek közeli feltalálásában halála napjáig reménykedett. Ez a rokonság a Hegedüs professzor magyarázata szerint a következőképen néz ki:

A hunnok azaz magyarok Kínától nyugatra, a mai Mongóliában laktak két tanyás vezetése alatt. Nevüket (hun = hon) állandó letelepedésük után kapták. Ellenük építették a kínaiak a nagy kőfalat. Hatalmuk tetőfokán Ogus (okos) nevű főtanyásuk Kinát adófizetésre kényszerítette, a pénzen felül évenként meghatározott számú leányt is kérve a szaporaság növelése végett. Ez a nép K. e. 100 körül két részre szakadt s a déli ág az északiakat a kínaiak segítségével elűzte, akik Európába vándoroltak. Ezek lettek az Attila hunjai, kiknek egy része a Kaspi tenger mellett vonta meg magát. Ezekből származtak az avarok és a magyarok. Negyvennyolc falujok ma is nagyobbára magyar névvel neveztetik, mint Kalotahely, Kurtahely stb. A Kaukázus egyik csücsát Kicsihegynek hívják, sőt a Kaukázus név is a Kakasból származik, ami magasat jelent, így neveztetvén Csik még az alánok és jászok idején is. Részletesen szól a hunokról, különösen Attiláról, majd az avarokról, akik Justinianus császár idején jöttek Dáciába, később Pannoniába. Mikor azonban az előnyomuló szláv népek visszavonulásra kényszerítették őket, a magyarokkal egyesültek.

A magyarok a Kaspi tenger mellől, a Volga torkolatától jöttek az avarokkal és Attila hunjainak maradékaival együtt. Ma is fennáll Magyarai vár romja, mellette Bajfala és Várfala néven két árok. Ma az orosz birodalomhoz tartozó tatárok laknak körüle. IV. Béla idején Juliánus barát itt magyarokat talált, majd később két olasz misszionárius is. Turkoli levele hét faluban mutat ki magyarokat a Fekete tenger vidékén. A Kaukázus aljában Reinegg is talált gróf Sztáraival magyar nyomokra, míg legújabbán (1807) Klaproth ír róluk. Részletesen tárgyalja a magyar nevet, mely magur, magor alakban magasat, nagyot jelent, innen származván a magura szó is. A magyar nevet a legnagyobb törzs nevére vették át a többiek, így az ungar (ungura) törzs is. A Volgán és Tanaiszon átjőve Kiev körül megtámadták a muszkákat, aztán Atelkuzben laktak, ami víz-közt jelent. Attila hunjainak maradékai a kazarok, a hunokkal névben is azonos *kunok*, és a besenyők. A székelyekről azt állítja, hogy ők nem az Attila hunjai, hanem Salamon és László királyok idején a *szélek* őrizetére rendelt határőrök, amint a nyugati határok őrizetére kirendeltek is székelek a Vág-Duna mel-

lékén, a nyugatiak a német ellen őrizvén a határokat (a széleket), míg a keletiek a kunok és besenyők ellen. A siculusnak nevezett székelek kiváltsága volt a magyar királyok alatt, hogy ők képezték az előcsapatot, amiért procalculatoroknak nevezettek. Pray és Benkő József nézetét, mely szerint Attila hunjaiból mintegy 3000 család, 15000 lélek vonta volna meg magát Erdélyben, nem tartja valószínűnek, mert annyi ellenség között nem maradhattak volna fenn oly hosszú időn át, hanem a székelyeket főként Szent László telepítésének mondja, akik a magyarok törzséből valók, de jogosan neveztetnek hun utódoknak is. Ezeket hallotta, tanulta Csoma Enyeden a Bethlen Kollégiumban, ahol Herepei Ádám hatása alatt nagyon sokat foglalkoztak az ősmagyarokkal s a fent említett Turkoli levelét minden gyermek lemásolta magának. Itt tett fogadást Csoma harmadmagával még 1807 körül, hogy az ősmagyarok felkutatására Ázsiába utaznak. Ezért helytelen azt hangsúlyozni és emlegetni, hogy Eichhorn előadásainak a hatása alatt kezdett érdeklődni az ősmagyarok eredete és hazája iránt s határozta el magát az ázsiai útra. Maga Csoma írja ugyan, hogy „*annak a fáklyának fénye mellett indult útra, amelyet Németországban gyújtott meg*“, de ez csupán annyit jelent, hogy itt lett előtte világossá az, hogy hol keresheti az őshazát, merre induljon útnak, s különösen, hogy a régi arab iratokban keresse az eltemetett nyomokat. Hegedüs minden szerénysége mellett is említi, hogy Csoma indulása előtt tőle írásbeli utasítást kért az útirányra vonatkozólag és együtt beszéltek meg, hogy Odesszán át indul Moszkván és Irkuckon keresztül Kína észak felé, de előbb Konstantinápolyt keresi fel, hogy az ott feltalálható arab írásos emlékeket tanulmányozza. Emiatt utazott Temesvárra a szláv nyelv tanulása végett, ahol mintegy nyolc hónapot időzött, s csupán rövid időre ment le Zágrábig, hogy a tájszólásokat megismerje, de nem ült ottan hónapokon át, mint sok helyen olvashatjuk.

Tény, hogy enyedi tanárai nem lelkesedtek vállalkozásáért és inkább annak nehézségeire figyelmeztették, mint Hegedüs is, de mikor állhatatosan megmaradt feltett szándéka mellett, többé nem is gátolták, hanem éppen Hegedüs volt az, akivel a részleteket is megtárgyalta s aki útjára kikísérte. Hegedüs is tévesen közöl egy pár adatot említett nekrolójában, ami érthető 23 év távlatából, de Csoma tulajdon levelei igazolják, hogy 1819. nov. 22-én indult útnak, ugyanis ez esik hétfő napra, s így juthatott 27-én már túl a határon. Szülőfaluját elkerülte a dühöngő pestis miatt s ezért volt kénytelen elkerülni Konstantinápolyt is, eredeti útitervének megváltoztatásával.

Itthon csupán Kenderesi Mihály kormánytanácsostól kapott száz forintot temesvár—zágrábi útjára, azzal az ígérettel, hogy minden évben adni fog ugyanennyit, míg útja tart, s bizonyára ez ígéret alapján írta meg Teheránból 1820. december 21-én segélykérő levelét, mely Enyedre szól „*a patronus urakhoz*“. E levél

a Kenderesi kezéhez került s ő adta azt át a nagy nyilvánossággal való közlésre, aminek alapján az országos gyűjtés megindult. Ez a gyűjtés azonban csupán *egy* alkalommal tartott s Erdélyben 86 aranyat eredményezett, amit el is indítottak a konstantinápolyi angol követ útján, de nincs tudomásunk arról, hogy Csoma ezt mikor kapta meg, s egyáltalán kézhez vette-e, mert még levelének hazaérkezte és a gyűjtés megindulta előtt útra kelt Teheránból a Willocktól kért támogatással s hosszú időre nyomtalanul eltűnt, amiért a Magyarországon gyűlt segélyt nem is indították útnak, hanem évekig Pesten kamatoztatták, míg meg nem jelent 1827-ben a híradás, hogy „*Kőrösink még él!*” Segélykérő levele 1821. március 21-én érkezett Enyedre. Idő kellett ahhoz, hogy Kenderesi azt a Tudományos Gyűjtemény szerkesztőjével közölje s az „*nevezetes magyar utazó*” című híradásával megindítsa a gyűjtést. Még több idő annak a gyűjtésnek lefolytatására, amiben Erdélyben Kovács József enyedi professzor buzgólkodott. Bár 1822-ben elküldötték a 86 erdélyi aranyat, már ebben az évben megjött a híre annak is, hogy Csoma nyomtalanul eltűnt. Több gyűjtésre tehát nem is lett volna alkalom, hiszen 1827-ig nem indíthatták útnak a Magyarországon begyűlt 2878 frt 12 krajcárt sem, mert nem volt kinek és hova. Ez az összeg 1829-ben érkezett 142 font összegben Kalkuttába az osztrák követség útján, ahol azt bankba helyezték a távollevő Csoma számára, de ő *soha sem vette kezéhez*, mert a bank megbukván, a pénz elveszett s csupán 1834-ben utalta ki azt kárpótlás alakjában számára az indiai angol kormány. Ezt a pénzt azonban Csoma azonnal visszaküldötte hazájába és pedig 200 aranyat az Akadémiának, 450 aranyat pedig Enyedre a professzorok *kezéhez*, azzal a rendeltetéssel, hogy abból *100 arany* maradjon Kenderesi-Csoma alapítványképen a Kollégiumnál egy szegény fiú támogatására, 100 arany a kézdívasárhelyi katonaiskolánál szolgálja Csoma-alap címen ugyanezt a célt, 100 arany faluja lakói között kiosztassék. 100 aranyat testvérei gyermekei számára küldött, míg 50-et szintén rokonai segítségére tétetett félre. Tehát a Kollégium 100 aranyat kapott, nem 450-et és nem száz forintot, amint ezt is, azt is olvashatjuk. Ez összeg 1836-ban érkezett meg. Február 10-én írta alá a róla Csoma által megkívánt *átvételi elismervényt* Csorja Ferenc rektorprofesszor és Péterfi Albert tanár. Duka tévedését követve írnak sokan újabb 450 aranyról, amit Enyedről küldöttek Csomának 1836-ban, amiről a „*váltó*” a Csoma hagyatékában találtatott. E váltó az átvételi elismervény a Csoma küldeményéről és sem Enyedről nem küldöttek több alkalommal pénzt Csomának, sem ő nem küldött többet a Kollégiumnak! Sajnos, hazai segélyt nem kaphatott Csoma akkor, amikor erre szüksége lett volna, később pedig nem volt hajlandó elfogadni azt, hanem az egyszer küldöttet is kamatostól hazaküldötte, miután eredeti terve szerint kéziratokat sem vehetett azon hazája számára. Látjuk, hogy az angoloktól sem volt hajlandó ellenszolgáltatás nélkül egyetlen fillért sem elfogadni és bőségesen fizette vissza munkájával mindazt, amit kénytelenségből mégis csak elfogadott.

Túlságosan érzékeny lelke egy pillanatig sem tudta elviselni, hogy bárkinek lekötelezettje legyen. Bámulatos igénytelenséggel mindenről lemondott, ami az élet fenntartásán túlmenő szükséglet, s még a kiutalt angol segélyösszeget sem vette fel néha éveken át, bár bőségesen megdolgozott érte eredeti céljának kényszerű elodázásával. Kenderesitől is csupán az első száz forintot kapta kézhez, s talán erre a megígért évi segélyösszegre gondolt, amikor Teheránból segélyt kért patrónusaitól, úgy látszik nem akarva néven nevezni Kenderesit, sem utalni a tett ígéretre, nehogy ez reánézve kellemetlen legyen. Hazai segélyküldésre nem volt alkalom, azt nem kívánta, sőt el sem fogadta, mert mindig és mindenkinek csak adni szeretett.

Hagyatékát a kalkuttai Ázsiai Társaság kapta, de később örökösei között osztották fel. Ez mutatja, hogy a segélyre szüksége sem lett volna, mert hihetetlenül egyszerű életmódja mellett meglevő pénzeit is félretette. Éppen ilyen határozottan elutasított minden kitüntetést az akadémiai tagságon és az Ázsiai Társaság dísztagságán kívül, melyekkel ezt meg sem tehette volna. Nemcsak a segélyt utasította el, de fizetést sem fogadott el olyan munkáért, ami tanulmányaival egybevéágott s amit éppen ezért szívesen vállalt magára.

1934. januárjában híre járt, hogy a pusztító földrengés a Csoma dardzsilingi sírját és síremlékét is elpusztította, amit azonban helyszíni tudósítások cáfoltak meg. A távol keleten minden rendben van, sokan zarándokolnak a buddha-szentté lett magyar sírjához, emléke ma is él nem csupán a tudósok könyveiben, hanem a nép ajkán és emlékezetében is, csak idehaza kell pótolnunk a hiányokat, s gondoskodnunk szóban és írásban való megemlékezések mellett méltó külső emlékről is, amely az újabb meg újabb nemzedékek előtt fenntartsa emlékét. De gondoskodnunk kell arról is, hogy életének és munkájának részletei is tisztázva legyenek és világosan álljon népünk előtt az az *árva magyar*, ki a legnagyobb magyarnak felülmúlhatatlan jellemzése szerint *pénz és taps nélkül* egész életét nemzetének szolgálatára akarta szentelni, míg *összerokadt fáradalmai alatt!*

(Nagyenyed.)

Dr. Musnai László

Bethel bei Bielefeld

Annyit hallottam már a krisztusi szeretetnek erről a csodájáról, hogy örömmel kaptam az alkalmon, amely ajánkozott, hogy a Bielefeld melletti Bethelben három napot töltsék. Megvalom, nagyon tág fogalmain voltak erről az intézményről, csak annyit tudtam, hogy a világ legnagyobb epileptikus telepe. Az ott töltött három nap azonban épen elegendő volt arra, hogy a valóságban lássam meg, hogy mit jelent az, amikor az Istennek országa nem csak beszédben áll.

A legújabbkori német nacionálista felfogás mindenre, ami jó Németországban, szereti rásütni a bélyegzőt: Igen, jó, azért, mert német. Ez a jelenség ütközött ki a bielefeldi villanyoson is abból az utitársamból, aki, miközben útbaigazított, porosz önteltséggel próbált engem arról meggyőzni, hogy ilyen is csak Németországban lehetséges. Mi tudjuk azt, hogy a német szervező erőnek szerepe van egy ilyen intézmény létrehozásában, de az eredetet mégsem ebben, hanem az Evangéliumban találjuk meg. Aki azonban kételkedik ebben, az tekintsen bele Bodelschwingh atya életébe, vagy sétáljon végig Bethel falai között. Mert itt minden arról beszél, hogy az a szeretet, amit itt az élet eme hajótöröttjeire pazarolnak, csak halvány, de öntudatos visszfénye annak a szeretetnek, amellyel Isten szerette ezt a világot. Bethel is nagyon sok német lélekben kelthette fel azt a gondolatot, hogy kár lenne — ha ez egyáltalán sikerülne — a német lélekből kiölni azt a vallást, amely ilyen intézményeket tudott létrehozni. A következőkben a világnak erről az egyik legnagyobb belmiszziói intézményéről kívánok képet festeni.

Bielefeldben, Westfáliának ebben az iparáról nevezetes városában, mindenki meg tudja mondani, hogy hol van és, hogy mi is az a Bethel. Ha nincs is tisztában a szónak etimológiai értelmével, azt sejti, hogy itt valami nagyszerűről, isteni dologról van szó. Amikor az ember leszáll a villanyosról és megáll a Bethel Ecke bejáratánál, csalódottan mondja magában: „Hát ez az? En többet vártam.“ Mert a legnagyobb dolgok a legszerényebb formában szoktak megjelenni. A kicsiny „Förstnerhaus“ is elárulja azt, hogy minden, amit itt látunk, a hit csodája. A kicsiny előszoba falán bibliai idézetek és keresztyén lélekből fakadt böles mondások olvashatók; ilyenek például: Városzoba az egész világ. Ettől a házikótól naponként kétszer díjmentes csoportos vezetéssel megmutatnak mindent, amit rövid két óra leforgása alatt meg lehet mutatni. Úgy látszik, hogy különösen most érdemes fenntartani ezeket a vezetéseket, hiszen Bethel bizonyíték a mellett, hogy az Evangéliumban nagyszerű szociális parancsok vannak.

Mielőtt azonban megismerkednénk az intézménnyel, vessünk egy futó pillantást annak a férfiúnak életére, aki Bethelt így kifej-

lesztette, akinek munkássága és imádsága rányomta bélyegét minden kövére, akinek nevét áldják ennek az intézménynek lakói.

Bodelschwingh Frigyes 1831-ben született igen előkelő családból. Atyja később államminiszter lett. Előbb katonának készült, majd gazdász lett. Ez az utóbbi különösen mély nyomot hagyott egész életére. Alaposan megismefkedett a mezőgazdasági munkával és nagyon megszerette azt. Később Bethel lakóinak egyenesen orvosságnak rendelte. Valamit azonban még jobban megszeretett. Egyszer, amikor egy szomszédos faluba ment, hogy arató munkásokat vigyen magával, egy templom mellett lovagolt el. Vasárnap lévén, ének hangzott ki. Ő lovát megkötötte és bement a templomba. A lelkipásztor arról beszélt, hogy Jézus megszánta a pásztor nélkül levő sokaságot és könyörületességre indult rajta. Beszéde végén pedig feltette a kérdést, hogy nincs-e ebben a gyülekezetben valaki, aki nem csak azt szeretné, hogy mások álljanak munkába, hanem ő maga is kész beállni az aratásba. Döntött. Nemsokára már Párizsban találjuk a Mont-Martre egy keskeny utcájában, fent a manzard-szobában imádkozik, kérvén Istent, hogy segítse meg abban a munkájában, hogy össze tudja szedni annak a hatalmas városnak német lakóit és elvezethesse őket a Jézus Krisztus lábaihoz. Szőkeségükről megismeri és úgy szedi össze az utcákról a szurtos német gyermekeket. Ki ne látná be, hogy ez az igazi fajvédelem? Hat évi párizsi tartózkodása után Dellwigbe került lelkésznek. Közben több ízben tábori lelkész is volt. 1872-ben a nemrégiben megalapított epileptikus-telep intézet lelkésze lett. Akkor négy beteg volt a ma is meglévő öreg Eben-Ezer épületben. Amikor meghalt, több mint kétezer beteg volt Bethelben. Ma a bielefeldi Bethelnek egészségesekkel együtt több, mint tizenegy és félezer lakója van.

Azt az első pillanatra megállapítjuk hogy Bethel a legmodernebb elveknél is megfelelően épült. Mindegyik villa, egy-egy intézménynek hajléka, kert közepén épült, s lombos fák vesznek körül. A kertre ugyanis szükség van, hiszen a betegeknek a munka gyógyulást jelent, s egyúttal azt is eléri, hogy mindenütt jó levegő van. Az intézményeknek és épületeknek bibliai neveket adtak, főleg pedig azon helyeknek neveit, ahol az emberiség harcolt, győzött és felemeltetett.

Leginkább epileptikusokat vesznek fel, de nem kizárólag. A modern orvostudomány még nem találta ki a foglalkoztatva gyógyítás fogalmát, amikor Bodelschwingh már használta azt. Csak a súlyos betegeket nem foglalkoztatják, egyébként mindenkire bíznak valamit. Ha mást nem tud csinálni, akkor gyűrött staniol papírt kell neki kisimítani. A mesteremberek saját foglalkozásukat folytathatják. Vannak itt különböző műhelyek (órák, kovács, pék, szabóság, szatler, virágkertetész stb.) szövőszékek, kereskedések. Ezekben a műhelyekben a betegek kijavítják az intézetnek adományozott, hasznavehetetlen dolgokat, amiket aztán üzleteiken keresztül újra piacra visznek. Ez Bethelnek egyik anyagi támasza. Ezekben a műhelyekben mindenütt a legszorgalmasabb

munkát találtam. Egymás mellett száz szövöszék kattog. Ezekkel igen finom vásznakat állítanak elő. Van szövetségük is. Bethelnek külön pénze, villany- és gáztelepe van. Büszkék arra, hogy kb. 500 állomással, saját telefonjuk is van.

Külön otthonokban ápolják azokat a súlyos betegeket, akiket semmire felhasználni nem tudnak, mert állandó felügyeletre, illetve gondozásra szorulnak. A legelképzhetlenebb testi fogyatékosokat, nyomorékokat találjuk itt. Olyanokat, akiket nálunk falubolondjának tartanak. Ezek itt, nyomorúságos állapotukban megérik a krisztusi szeretet áldásait. Eszembe jutott az Országos Református Szeretetszövetség és míg Bethel nagyszerű intézményeit csodáltam, hallgatva a vezető magyarázatait, titokban érette fohászokdtam az egek Urához. Hol vagyunk mi még arányszámunknak is megfelelően a német belmissziói intézményektől?

A beteg gyermekek számára külön iskolákat tartanak fenn, hogy tanulmányaikban addig se szenvedjenek mulasztást, amíg az intézet lakói. Természetes, ezek kislétszámú gyógypedagógiai iskolák. Vannak azután téli és nyári játékterek is.

Bodelschwingh atya Bethel lakóit külön gyülekezetté szervezte meg. Ő maga tervezte a gyülekezet templomát, a „Zionskirche“-t. A hívek egészen megtöltötték ezt a templomot, amikor én is résztvettem egy istentiszteleten. Pedig akkor már a második istentiszteletet tartották aznap délelőtt. Igaz, hogy Bodelschwingh atya fia beszélt, aki ezen az egész vidéken, de Németországban is nagy népszerűségnek örvend. Beszédét a keresetlen egyszerűség, póznélküli őszinteség jellemzi. Az istentiszteletet kétizben is megzavarták a betegek, akik egyébként rendkívüli módon szeretnek résztvenni istentiszteleten. Rosszul lettek. Az egyik öklével szomszédja arcába csapott. Lefogták és kivitték. Van egy nyári templom is, szabadban, a fák között, ahol a hívek Isten kék ege alatt áldhatják az Ő szent nevét.

Megállottunk a temetőben és végignéztünk a teljesen egyforma ledöntött, kicsiny kőkeresztek hosszú sorain. Mind diakonissza testvérek, akik az itt eltöltött munkás élet után egyforma keresztekkel megjelölt sírjaikban alusszák álmaikat. Egy másik temetőben csupa „bruder“-ek. Az előbbiben, a munkatársak között nyugszik Bodelschwingh atya. Sírkövén a titok, amely feleletet ad arra a kérdésre, hogy hogyan tudott megnőni ez az intézmény a „semmiből“ ennyire: „Az a győzelem, amely legyőzte a világot, a mi hitünk.“

Bethel diakonisszával is önmaga látja el magát. Diakonissza-képző otthonát Sareptának hívják. Hiszen kb. 1900 diakonissza munkálkodik falai között. Ennek az otthonnak voltak vendégei azok a magyar diakonissza testvérek, akikkel ott, Bethelnek egyik utcáján találkoztam. Rövid beszélgetésünk után egyhangúlag megállapodtunk abban, hogy minden magyar református lelkipásztornak, presbiternek és gyülekezeti tagnak ki kellene jönnie ide, hogy lássák meg azt, hogy mit jelent az Evangélium a gyakorlatban.

Bethelben mindenki dolgozik. Ezen a téren nincs többit vagy kevesebbet tanult ember között különbség. Azok a magyar theológusok, akik ide kijönnek, éppúgy végzik a legnehezebb munkát, mint a hivatásos betegápolók. Bethelben mindenki lótt és szalad, mert itt tudják azt, hogy az idő nagyon drága. A Nazareth Bruder-ház előcsarnokában egy hatalmas ingaóra felett félkörben ez a mondat olvasható: So geht die Zeit zur Ewigkeit. Így megy az idő az örökkévalóságig. Megy, rohan. Nem ismer megállást. Ezért legbölcsebb dolog életünket az Örökkévalóság színe előtt leélnünk. Ugyan mivel élhetnénk inkább az Örökkévaló dicsőségére, mint azzal, hogy feltesszük az elesettek, a nyomorúttak szolgálatára. Isten eleve elrendelt valakit, mielőtt az anyaméhben megformáltatott volna, már döntött felette. És a gyermek Bodelschwingh, amikor testvéreivel az irgalmas Samaritánust játssza, sírva szalad nénjéhez, mert ő az a számár szeretne lenni, amely a beteget vitte. Bodelschwingh elhívása ezrek és ezrek számára tette lehetővé azt, hogy engedelmeskedjenek amaz elhívásuknak, hogy hordozzák a betegeket. Itt mindenki ezért él, mindenki ennek a parancsnak engedelmeskedik.

Bodelschwingh atya elgondolása szerint Béthel theológiai szemináriumot tart fenn azon lelkészjelöltek számára, akik gyakorlati évüket az ő nagy gyülekezetében óhajtják eltölteni. Felbecsülhetetlen áldások származnak ebből a jövőndő lelkipásztorokra. Azok, akik itt töltöttek el egy évet, akik közvetlen közelről meglátták az emberi szenvedést és nyomorúságot, azok a szószéken az életnek Igéjét hirdetik ennek a szenvedő és Igére szomjas világnak.

Beszélnünk kellene Wilhelmsdorfról is, az első munkás-kolóniáról, ennek nagyszerű gyógyító intézményeiről, vagy Freistadtról, ahol az élet hajótöröttei találnak otthont, mind-mind Bodelschwingh nagyszerű alkotásai, imádságainak a gyümölcsei.

Vezetőnk mindent a legtermészetesebben magyarázott el. Arra a kérdésemre, hogy az Állam nem támaszt-e valami nehézséget, azt a feleletet adta, hogy az Államnak is érdeke, hogy ezekre valaki gondot viseljen. Egyes betegekért egyenesen az állam fizet. Mert itt nagyon kevés az ingyenes beteg. Mindenkiért fizet valaki.

A betegek ebben az intézményben jól érzik magukat. Bethel második otthonukká válik. Ha gyógyultan mennek el, akkor is évek múlva újra visszajönnek meglátogatni azokat, akik elfeledték velük betegségüket és akik Isten után a legtöbbit tettek azért, hogy meggyógyuljanak. Itt még a legkétségbeejtőbb helyzetben is megtanítják a betegeket arra, hogy boldogok legyenek.

Sokat, nagyon sokat kérdeztem magamban hogy miért nincs nekünk is, legalább egy ehhez hasonló intézményünk. A feleletet egy bibliai igében kaptam meg, amit ugyancsak ott olvastam Bethelben: Kérjétek és adatik néktek!

Makay Miklós

Illyés Gyula

Illyés nemzedékéről általában az a vélemény, hogy járt csapáson halad, újat nem hozott, az első Nyugat-nemzedék hagyományait folytatja. Illyésre vonatkoztatva semmiesetre sem helytálló ez a vélekedés. Első versei valóban nem gazdagították új hanggal a magyar lírát, de ezek még nem is voltak igazi Illyés versek. Anyaguk ugyanaz, mint a későbbieké, a fordulatot jelző Három öregé, a Rend a romokban és a Külön világban költeményeié, mégis ha összehasonlítjuk őket ezekkel, az a benyomás alakul ki bennünk, mintha Illyés, furcsa szeszélyből, Füst Milán módján, versbe szedte volna Szabó Dezső egyes passzusait. Noha a nyersanyagot életének legdöntőbb, legmélyebb élményei alkotják, e versek legtöbbször mégis hiányzik az átérzett élmény elnémító igazsága, az őszinte szenvedély forrósága. Ha nem is ezt, de valami ehhez hasonlót Illyés maga is érezhetett. Erre mutat a Magyarok egyik, 1933-ból való vallomása: — „Évek óta mellette éltam, hogy eshetett meg, hogy csak most riadok arra, ami a magyarsággal évtizedek óta történik?“

Van Illyés írásaiban egy mindúntalan visszatérő, sehol meg nem magyarózott állítás, amely igen sokszor az értékelés mércéjéül szolgál számára: Az író műve elválaszthatatlan életétől, a mű maga az ember. Illyésnél jobban senkire sem illik ez a különösnek látszó, de oly igaz mérőszköz. Az írásnak, valamilyen módon magában kell foglalnia az embert, egy más síkon, de a műnek épügy embernek kell lennie, mint alkotójának. Illyés munkájának újságát az emberben kell keresnünk, aki a versekből, emlékezősekből, esszékből kibontakozik; az emberben, aki annyira új irodalmunkban, hogy mindegyre a tagadáshoz kell folyamodnunk, amidőn jellemezni szeretnénk; az emberben, aki csonkítatlanul, egész emberségében jelen van a műben. A stílus és a modor között az a különbség, hogy a stílus egy ember kifejezőmódja, magáé az íróé; a modor egy idegen emberé, aki lehet képzelt, lehet valóságos is, de semmiképen sem azonos az íróval.

Sauvageot pompás könyvében, a Découverte de la Hongrie-ban, többek között azt írja, hogy az egész magyar irodalomban egyetlen regény-alak nincs, aki tudatosan, tervszerűen, suo marte formálta volna egyéniségét. Hiányzik e törekvés a regényekből, mert csak ritka kivételképen fordul elő a magyar életben is. Illyés egyéniségében szüntelenül tevékeny a belső teremtő, a belső rendező erő. A költészete alapanyagát alkotó emésztő érzések, sötét és fájdalmas szenvedélyek, nem megtagadva, nem rejtve emésztik, hanem mintegy a saját beleegyezésével, mintegy az öntudat által jóváhagyva s bizonyos értelemben féken tartva. A ressentiment, a tehetetlen harag, a macchiavellizmus itt-ott felbukkanó dacossága, kétségbeesése hazája jelenén és jövőjén, a reménytelenség nála sohasem válik fogyatékosági érzéssé, daccá, külön-

Kolozsvári Grandpierre Emil: Illyés Gyula

séggé, eredetieskedéssé, szemérmetlen önmotogatássá, sohasem fajul fogcsikorgatássá. Nem folyamodik az őszinteségre gyáva, az öntudatlan, a rendezetlen lelkeknek ezekhez a kibúvóihoz, hanem szelleme rendet és egyensúlyt teremtő munkája révén, abból a nyersanyagból, amely egy más, pallérozatlanabb és fegyvelmezetenőbb költő kezében, érzelgős nyüszörgéssé, pártpolitikai programmá, vagy visszautasító átkozódássá nyomorodott volna, remekművet alkotott:

Szót fogadok és megvetem,
akinek szót fogadok.
A kenyeremet keresem,
nem békét, rendet, érdemet,
nem is a barátságotok.

— — — — —
Ki felettem áll és vezet:
mint kő, fa, vas, durcás anyag,
úgy vezeti csak kezemet. —
Meghajlok, hogy ne lássalak.

— — — — —
Gyengülök? Így keményedik
a lélek bent. Hátrálva rég
így készíti ütéseit
s gyilkol majd akkor is, midőn
én már tán megbocsátanék.
(Szót fogadok)

Kell-e nagyobb bátorság, a léleknek nagyobb szabadsága, mint vállalni a ressentiment cseppet sem „előkelő” érzését egy oly társadalomban, mint a mienk? Ez a vers, — egyébként a legnagyobb magyar költemények egyike, — tanúbizonysága egy új emberfajta megjelenésének irodalmunkban. Tulajdonságait hiú reménység volna békítgetni a hagyományos magyar lovagiassággal, vagy az annyit emlegetett nyíltsággal. A tiltakozást, a harcot soha fel nem adó, szüntelenül emlékező, megbocsátani, felejtetni nem tudó, összeszorított foggal hallgató, de minden ízében kemény, öntudatos, fegyvelmezett ember szólal meg e költeményben; — a szolga fia; egy népréteg, maga a nép előreküldött futárja, talán az egyetlen, aki nem dezertált, aki nem vált sem gentryvé, sem újságíróvá, aki miközben társadalmi igazságért, új magyar életért harcolt, nem hódolt be annak a jólismert életformának, amely minden erőfeszítést önmagában kudarcra kárhoztat. Illyés magatartása nem csupán politikailag, hanem emberileg is különbözik az uralkodó magatartástól.

Démonian sötét, ijesztően lehangoló vers. „Egy egész világrésznek elég méreg”, gyűlölet erjed benne, de az érzés, ami e gyűlöletet életre keltette, kétségbeesett, reményvesztett gyöngédség.

Csak az oeuvre távlatából nézve bontakozik ki e vers sűrű gazdagsága s tárul föl örvénylő mélysége.

Ha nem is annyi s oly utánozhatatlan közvetlenséggel, de ugyanazzal a teljességgel, ugyanazzal a gáttalan őszinteséggel önti bele egész egyéniségét költeményeibe, mint Petőfi, kedvenc költője. Petőfiből nyíltan, kendőzetlenül robban ki a plebejusi türelmetlenség, hangját — mint az Illyését sem, — nem fátyolozza el, nem gyöngíti a nemes, az úriember jómodora, egy sereg levetközhetetlen gátlás, — tisztán és szabadon cseng. Illyés, a szolga fia, semmit sem tagadott meg abból, amit örökségként magával hozott, semmit sem vett át annak a társadalmi oszállynak eszményeiből, ahová, hogy úgy mondjuk, felemelkedett. Mint Petőfi, Illyés is a szabadság költője, de több, mint pusztán politikai szabadságé, a szellem, a gondolat szabadságának költője, akit az emberség, a gondolat, az erkölcs törvényein kívül semmi sem köt, semmi sem kényszerít csavaros kerülőkre. Érzései mindig épek és mindig tiszták. Nem ismerek magyar költőt, aki intenzitás dolgában felülmúlná Illyést, aki jóformán mindig bele tudja vinni egész személyiségét a versbe. Mi más lehetne a titka intenzitásának, mint a munka ritka azonossága az emberrel?

A Magyarok gyönyörű esszéi, a tanútság, melyet ez írásokból leszűrhetünk, nemzet és társadalom szemlélete, mind egy iskolázott, tevékeny realizmus eredménye. Illyés az, aki a néhány gondolat szűk korlátján belül topogó magyar népiességnek szellemi tartalmat adott s emberi és művészi példaképet. Realizmusa nem az a jellemzően magyar, amit Babits oly szemléltetően ír le: — a magyar ember, pipával a szájában, kiáll a kapuba s elfogulatlan, nyugodt szemmel mindent lát, amit a táj úgyszólván felkínál vagy amit a véletlen eléje vet. Mindent lát, mindent jól lát, — ez igaz, — de ugyanakkor megfigyelései elszigeteltek, az értelem nem hangolja össze a látottakat, nem kutatja az összefüggéseket s azt, amit még nem látott, ami hiányzik a megértéshez, mint szem a láncból. A tapasztalás ilyenformán ötletszerű és töredékes marad. Illyés nem elégszik meg a józan látás készen kapott adományával, hanem akarja a józanságot, akarja a tiszta látást, akarja a tárgyilagosságot. Realizmusa szüntelen, feszült küzdelem a megtévesztő vágyakkal, a tévútra csalogató ösztönökkel. „A józanság, — mondja, — hősi állapot, a viszonyokkal zilált társadalomban.“

Hiányzik szelleméből a puhaság, az ernyedtség, az állandó készenlét a meghátrálásra, a szemet hűnyásra, a rettegés a dolgok végiggondolásától s a szembenézéstől a végső következtetésekkel, ami lassankint uralkodó vonása lett irodalmunknak. Nem ismeri az öntudatlan szervilizmus s a nehézségek megkerülésének kísértését. A valóság habozás nélkül való elfogadása egyik legnagyobb ereje. Írásaiban hasztalan keresnénk tunya „azért mégis“-eket, lankadt mindent-megértést, öncsaló mindent-megbocsátást. Illyés a tisztán látott, az elfogadott s a nap-napután átélt reménytelenség költője. Hiszen magyar viszonylatban a realizmus már

Kolozsvári Grandpierre Emil: Illyés Gyula

régóta egyet jelent a pesszimizmussal. Íme egy kép a „viszonyokkal zilált társadalomról“:

Hű gyávaságnak köszönd meg,
hogy kedvedre ma is ehettél.

Köszönd az ökör türelemnek
a békét, amely körüllebeg;
a róka ravaszágának, hogy tán
holnapra is lesz fekhelyed.

— — — — —
A sakál étvágyát tanuld el,
hiúztól a tekintetet.

— — — — —
A kaméleontól a színt és
a ganajtúró szimatát.
Utat nyit végre, diadallal
ünnepel, ural a világ. (Örökség)

Egy másik:

— — — — —
Lent hű falvainkban
békesség, okosság. —

— — — — —
Kutya is ha vakkant
mintha kútba vetnék.
Aki dalól, most fújja ki
utolsó keservét,
azután elhallgat,
befordul a falnak.
Strázsa, ha kell, fejfájához
kell már a magyarnak. (Nocsak)

Mennyi bátorság, milyen hősiesség kell ilyen világban élni, amidőn oly könnyű volna mindent, amit a látó szem lát, serényen elkendőzni, letagadni a rosszat s élni elégedetten az öncsalás meleg békességében! — „Merésznek lenni persze kifelé a legkönnyebb, — mondja, — befelé légy merész, magadba vágj, ha bátor vagy. Nos, ezen a téren nem sok merészséget mutattunk, még akkor sem, midőn vágni csak kelevénybe kellett volna. — Elcsüggesztő, milyen gyávák vagyunk magunk iránt.“ — Az igazi emberség, az igazi művészet nem lehet meg könyörtelenség, mint ahogy nem lehet meg eszmények, értékek nélkül. Valamit többre kell becsülnünk az életünknel, még akkor is, ha nyugalmunk, ha boldogságunk az ára. Aki magyar földön a tiszta látás, a valóságok embere, örök szenvedéssel jegyezte el magát. A pesszimiz-

Kolozsvári Grandpierre Emil: Illyés Gyula

mus nálunk a szeilem nemeslevele. Mennyi vígasztalan szomorúság sűrűsödik ebben a néhány sorban:

Már mint a messze csillagok
úgy tűnnek, kerengnek körülöttem
az emberek. Magam vagyok.
Nézd el, hogy te vagy az egyetlen,
akivel még szót válthatok.
(Akár a föld)

Izzó szomorúsága, gyönyörű szerelmes versei nem a feloldódás édes megkönnyebbüléséből fakadnak, ezeket is megfekszi a máshonnan hozott, a megint és megint felszínre törő keserűség és bánat. Hasztalan keressük az öröm, a boldogság énekét, egy csüggedt, egy fáradt hang mond köszönetet az enyhülésért, a magányosságtól való megváltásért. A nő szerepe a csitítóé, a feledtetőé, „vegyél át magamtól“, ezt kéri tőle s ezt is hitetlenül. A bizonyosság itt is a reménytelenség, az elűzhetetlen tudat, hogy hasztalan a boldogság szomjúzása, a világ valamiképen „elromlott a kezében“.

Tőled jön a fény rám. Kellene több is még.
Meg-megsimogatlak;
megtörölöm arcod. Behomálylik ismét,
mint ősszel az ablak.
(E zord időben)

A Magyarok olvasása után Illyés egyéb írásai, a Puszták népe, Petőfi, a Rend a romokban, a Külön világban, mind új, szinte váratlan fényben jelentek meg előttem, megsúlyosodtak, meggazdagodtak attól a vérszerűen sötét fénytől, amely a Magyarok soraiból hullott reájuk. E könyv hatására váltott bennem szó-iamból valósággá az irodalomtörténetnek soha át nem élt, igazán soha meg nem értett kifejezése, amit vizsgákon annyiszor kellett elismételnem pedáns tanároknak, hogy ez vagy az az író egy kor lelkét fejezi ki. Az a sűrű, fojtott fájdalom, ami benne hasogat Illyés írásaiban, a sötétenlátás, ami beárnyékolja őket, egy nemzet javának egy történelmi pillanatban érzett fájdalma és aggodalma, szűkülő visszariadása a mind fenyegetőbbben örvénylő jövőtől. Költő szól hozzánk, akin „kiütközött a magyarság“:

Mit nyugtalan tekintetem
felszedett estig az utcán át,
a jaj, hajh, baj torz garmadáját,
izzó homlokkal viselem
egy ország parázs koronáját.

Kolozsvári Grandpierre Emil

Nőszövetségi munka az egyházban

Kívülállónak, aki azonban állandóan és lelki egységben figyeli a magyarországi protestáns egyházi életet, feltűnik, hogy — jelentőségéhez és a többi belmissziói munkákhoz képest, — milyen kevés szó esik ezekben az egyházakban a nőszövetségi munkáról. Lehet, hogy e látás előidézésében szerepe van az erdélyi szem beállítottságának, esetleg tájékozatlanságának; az is lehet, hogy elszigetelten és csendben sokkal több munka folyik e téren ott, ahol annak elsődleges helye van: a gyülekezetekben, sokkal több, mint amennyi látszik — mégis bizonyára nem haszontalan dolog szőnyegre hozni a kérdést.

Az erdélyi református egyházkerületben a nőszövetség a legáltalánosabban elterjedt és a legaprólékosabban megszervezett belmissziói munka. Az anyaegyházközségek 90%-ában megalakult, jórészt még az 1927. XI. 19-i igazgatótanácsi körlevél felhívása nyomán. Dr. Makkai Sándor akkori püspök és felesége álltak a kezdeményezés és gyors elterjesztés élén, majd munkatársaik: Vásárhelyi János és felesége. A munka elmélyítésén rajtuk kívül többen buzgólkodtak, legnagyobb részt e szolgálatból dr. Imre Lajosnak adott Isten. A tagok száma általában 25.000 körüli mozgott s egy évtized alatt anyagiakban annyit gyűjtöttek, adakoztak és áldoztak, hogy minden tagra 1000 leit meghaladó összeg esik. Évente 2—3000 vallásos estélyt rendeztek. Ez az, ami számokban kifejezhető, azt azonban már elképzelni is nehéz, hogy a 600 erdélyi anyaegyház közül abban az 520—30 gyülekezetben, ahol munkába állt, mennyiféleképpen szolgálta Isten országa ügyét, még akkor is, ha leszámítjuk a bibliai alapról lecsúszott vagy pangásba jutott szövetségek tehertételét. Megalakult és általánossá lett a nőszövetségi munka a királyhágómelléki egyházkerületben is, sőt ez az erdélyi kerületnek mintegy negyedrészt kitevő munkamező már 1931-ben 8000-et meghaladó nőszövetségi taggal bírt.

Mindezt felemlítettük, nem példaképpen, hanem egymás munkájának megismerése érdekében. A kölcsönös megismerést, tapasztalatok kicserélését ugyanis annál inkább nélkülözi egy egyház, minél inkább széleskörűvé, mindennapivá vált benne valamely munkaág. S kevés alkalom nyílt eddigelé arra is, hogy a távolabbi protestáns egyházak ilyen természetű munkájába bepillanthassunk.

A fentemlített, közvetlen eredményeken kívül van a női egyházi munkának egy további, közvetett és nem kevésbé jelentős áldása: kézzelfoghatólag meggyőz a felől, hogy az asszonyok szervezett szolgálatára a Krisztus anyaszentegyházában elened-

hetetlenül szükség van. Mindnyájunk előtt világos, hogy ezt a szolgálatot nem a mai kor nő-emancipációja hozta magával, hiszen megvolt már az őskeresztyén egyházban is, de mindaddig, amíg Isten Igéjéből folyó követelésként nem épül bele szervesen az egyház egész élettevékenységébe, tehát szórványos jelenségnek marad, mindaddig úgy tűnhetik fel (s ez a kísértés sok lelket fogva is tart), hogy a nők szervezett egyházi szolgálata valami ráadás-munka, ami szép, ha megvan, de el is maradhat. Nem vagyunk a hivatalos elrendelés hívei s valljuk, hogy éppen missziói jellegéből kifolyólag mindig meg kell maradnia a nőszövetségi munkában az önkéntesség elvének, de az is bizonyos egyfelől, hogy éppen a reformatori elv szerint nemcsak a pap szolgál, hanem munkaközösség az egész gyülekezet, ahol „nincs férfi, sem nő, hanem mindnyájan egyek a Krisztusban“ és a Róla való bizonyágtételben, másfelől a rendszeres gyülekezeti diakónia végzésére állandó szervezetünk nincsen, s ezt legjobban a nőszövetség láthatja el, sőt vannak olyan részei is (mint az asszonyok, lányok közti szóbeli bizonyágtételnek is) amiket más, mint nő és női közösség, el sem végezhet.

Bár a nőszövetség szociális és kulturális tevékenységeivel éppen az egyház leginkább periférikus munkáját végzi, kétségtelen, hogy mint egyházi munka, nem lehet egyéb, mint igehirdetés, azaz minden tetteivel az egy igaz Istenről tesz bizonyosságot, aki nekünk Atyánk, Megváltónk és Megszentelőnk. Ebből egyfelől az következik, hogy munkáját a leggondosabban kiépített társadalmi jótékonyosság sem pótolhatja, másfelől pedig az, hogy központjában mindig az Igének kell állania, az tárja fel előtte a nyomorúságot a maga igazi mivoltában s az ad biztos útmutatást arra, hogy mikor, hol, mit és hogyan kell szolgálnia, hogy az valóban szolgálat, azaz egyedül Isten dicsőségére munkáló tett legyen.

A nőszövetségi munkára nézve ezért élet-halál kérdés (mint általában az egyház egész munkájára nézve), hogy nemcsak elvben és célkitűzéseiben, hanem egész folyásában bibliai alapozottságú legyen. Ez a mindennapi élet mai nyelvén azt jelenti, hogy bibliakörből kell kinőnie és gyakorlatából minden hiányozhatik inkább, mint a bibliaóra. Ezt az igei követelményt a tapasztalat a legszembeütőbben igazolja előbb-utóbb, mert áldás és fejlődés csak ott kíséri a nőszövetségi munkát, ahol az asszonyok bibliaköréből, imádkozásából nőtt ki s ahol ennek mind teljesebben érvényt tudnak szerezni.

Természetes dolog, hogy ezt az alapot az egyházban egyik munkaág se nélkülözheti és egyik csoport sem, legkevésbé a munka dandárját hordozó, jórészt egyházkormányzó munkát végző férfiak (presbiterek, gondnokok stb.). Erről, ha az Ige egyháza akarunk lenni, soha le nem mondhatunk. De köztudomású, hogy milyen messze vagyunk még attól, hogy egyházunk férfitagjai általánosságban bibliásak s bibliatanulmányozásba bevonhatók legyenek. Nos, a nőszövetségi bibliaóra mintegy előkészítő

Horváth Jenő: Nőszövetségi munka az egyházban

lépésül szolgálhat erre is: az asszonyokon át a férfiakra, mint hitvestársakra gyakorolandó hatásában nem hiába reménykedünk, sőt sokkal inkább, mint a vasárnapi iskolásoknak a szüleikre gyakorolt hatásában, ami szintén tapasztalati tény.

Nagyon sok gyülekezetben az ilyen bibliás nőszövetség az úttörő belmissziói munka, vagy a könnyebben lanyhuló többi közt a leginkább kitartásra biztató. Mint ilyen, sokszor emeli és vigasztalja a csüggedő pástort. Mint munkaközösség, a gyülekezetben folytatandó munkánk gyülekezeti jellegére mutat szüntelen és mint imaközösség, hűséges, legtöbb helyen első lelki hátvédet alkot, az Ige „jó föld“-jét s minden Isten országáért való szolgálat, misszió és új munkaalkalom felelni, vállalni és imádkozni kész hordozóját.

Isten ajándéka a nőszövetségi munka, amit ha megvet valaki, — akár nő, akár lekipásztor, akár gyülekezet, akár egyház — olyan pótolhatatlan és elmondhatatlan kárát vallja, amelyet csak Isten ajándékának megvetése okozhat.

(Aninósza.)

Horváth Jenő

A protestánsok mai helyzete a Bácskában

Az 1918-i nemzeti szerencsétlenség a magyar protestáns egyházat is megrendítette. Híveinek nagy részét elvesztette, a megszállott területiek pedig központi vezetés és szervezet nélkül maradtak. Így volt a bácskai protestánsokkal is. Az evangélikusok addig a bányai, a reformátusok a dunamelléki egyházkerülethez tartoztak és nem voltak még soha abban a helyzetben, hogy önállóan kellett volna intézkedniök. Fokozta a nehézségeket, hogy a régi szerb területen addig protestáns egyház nem volt és azért idevágó állami törvényeik sem voltak. Csak a birodalmi németeknek volt Belgrádban kis létszámú gyülekezetük, de annak működését már jóval a háború előtt betiltották. Hozzájárult még a nemzetiségi kérdés. A reformátusok magyarok és németek, ők könnyen megegyeztek egymással, komoly súrlódás nem volt, de az evangélikusoknál a tótok már 1922-ben kiváltak és önálló egyházat alapítottak. A szláv államméppel való egyesüléstől előnyöket vártak és nem egyszer gyűlölettel fordultak a nem-tótok felé. A harc helyenként (pl. Újvidéken) még az 1930-as években sem szűnt meg. A kormány is tót és nem-tót egyházkerületet különböztetett meg, sőt az 1930-as protestáns törvényben is csak tót és német evangélikus egyházzól van szó, talán abban a reményben, hogy a magyar és vend egyházközségek kiválnak a németből és esetleg a tóthoz csatlakoznak. De ez nem történt meg. Ma tehát az evangélikus német egyházhoz a németek, a magyarok és a vendek tartoznak.

Az első egyetemes gyűlésen (1920) még valamennyi protestáns egyház együtt volt. Utána külön tartották zsinataikat, ahol törvénytervezeteiket megtárgyalták. Alapul a magyar egyházalkotmány szolgált. *Nehéz volt az egységes egyházi szervezetet kiépíteni*, mert a Bácskát külön nem lehetett meggesinálni, viszont valamennyi közt nem volt meg a történeti, népi és szociológiai egység. Más volt a nagy és többnyire vagyonos bácskai egyházközségek és más a horvátországi és boszniai szórványegyházak érdeke és kívánsága. Más volt a multjuk és hagyományuk. Ezért az evangélikusok 1927-ben a kormányhoz fölterjesztett tervezetükben még két egyházkerületet, 2 püspökkel indítványoztak. Ezt a tervet nem hagyták jóvá. Sőt a kormány az evangélikus és református egyesülést kívánta, ez pedig a régi magyar hagyományok alapján lehetetlen volt, és mivel innen került ki a jugoszláv protestánsok 90%-a, nem is jött létre. A nép is ragaszkodott a két felekezethez, noha a két egyház közt mindig testvéries viszony uralkodott, melyet helyenként jelképesen ki is fejeztek, pl. Újverbázon a két protestáns templomnak közös óraműve van. Kisebb

létszámú helyeken ma is közösen tartják fenn egyházközségüket.

A *protestáns felekezeti iskolákat*, kevés kivétellel, a jugoszláv kormány állami iskolákká alakította át, de ugyanakkor az összes iskolaépületeket és iskolaföldeket is elvette. Csak a Bácskában a reformátusoktól 59 tantermet, 30 tanítólakást és 274 kat. hold földet, az evangélikusoktól 29 iskolaépületet (63 tanterem), 21 tanítólakást és a tanítóföldeket vették el. Nehézségeket okozott még sok helyen, hogy az állami tanító nem láthatta el tovább a felekezeti kántori teendőket.

A protestánsok létszáma az egész országban: evangélikus kb. 180.000 (ebből 100.000 német, 50.000 tót, 24.000 vend és 6.000 magyar), református 60.000 (ebből kb. 13.000 német, a többi magyar). A reformátusok túlnyomó többsége a Bácskában van, az evangélikus magyarok szintén itt, de az összes evangélikusok fele is a Bácskában lakik.

Mai szervezetük alapja az *1930-i protestáns törvény*,* mely először 1930. április 28-án jelent meg a hivatalos lapban (Sluzbene Novine), és azt követte 1933-ig a különböző statutum. (Lelkészekről és vallásoktatásról, választásokról, nyugdíjról, egyházalapítványokról, egyházlátogatásokról egyházbíróságokról, házasságról és az egyház gazdálkodásáról szóló statutum). Az evangélikus egyházalkotmány 39. §-a szerint nem lehet egyháztanácsos, aki más egyház javára reverzalist adott (a reformátust nem láttam).

A törvény az addigi bizonytalan helyzetet megszüntette. Első pontja kimondja a külön református és az evangélikus független tót és német egyházat. Az állami felügyeleti jogot az igazságügyi miniszter gyakorolja. A világi előljárókat ő erősíti meg, az egyházi felsőbb hatóságokat az ő javaslatára a király hagyja jóvá. Más egyházakkal és az állammal való levelezés csak az állam nyelvén történhetik, az anyakönyvi kivonatokat is csak az állam nyelvén állíthatják ki. 26. §. kimondja, hogy azon egyházközségekben, melyeknek legalább $\frac{1}{2}$ része másnyelvű, bizonyos időkben az ő nyelvükön is istentiszteletet kell tartani. A 27. §. szerint másnyelvűek kiválhatnak az egyházból. Ilyen esetben azonban még 5 évig a régi egyházközségben fizetik illetményeiket és nincsen semmi joguk a régi egyház vagyonára. Azonban amíg új templomuk nincsen, megegyezéssel a régit használhatják, de annak karbantartásához lélekszámuknak arányában hozzájárulnak.

A törvény néhány előnyére itt is rámutatunk. Jogalapot adott az egyháznak az állammal szemben és újra helyreállította a protestánsok autonómiáját. Addig egyházi ülést csak hatósági felügyelet mellett lehetett megtartani és egyházi pecsételen a kereszt és kehely helyébe az állami címert kívánták meg. Ezek megszűntek. Biztosította az állami segílyt és az egyházi adóztatást. Állami segílytet ad az egyházi határozatok végrehajtásához. A

* „A jugoszláv királyságbeli evang.-keresztény és reform.-keresztény egyházakról szóló törvény. — Gesetz über die evang.-christlichen Kirchen und über die reformierte-christliche Kirche im Königreiche Jugoslawien.“ (32 §-ból áll.)

kisebbségek saját nyelvükön tarthatják istentiszteletüket és másnyelvű egyházba is átléphetnek. Szabályozta a hitoktatást. Ez is az anyanyelven történik, de maga az egyház gondoskodik a hitoktatók fizetéséről. Az egyház törvényes rendezése után az egyházi épületeket és földeket is lassan-lassan visszaadják. Az egykor virágzó felekezeti iskolák reményét azonban egyelőre elvette.

A szentesített egyházi törvény alapján megválasztották az *egyházi és világi elnököket*. A reformátusok püspöke Ágoston Sándor bácsfeketehegyi lelkész, országos gondnoka dr. Kurtz Henrik kulai ügyvéd. Négy esperességük: észak (bácskai, magyar, a legnépesebb), dél (bács-szerémi, német, a második legnépesebb), kelet (Bánát) és nyugat (Horvátország). A német evangélikus egyház püspöke dr. Popp Fülöp zágrábi lelkész, világi elnöke dr. Róth Vilmos Nagykikindáról. Nyolc esperességgel. A bácskai 23 egyházközséggel és 10 leányegyházzal a legnépesebb. (Létszáma 1927-ben 42.564 volt.) A tót evangélikus egyház püspöke a petrőci (Petrovac) lelkész, Starke Sámuel. A püspököt és a világi elnököt valamennyi szavazásra jogosult egyházközségi tag választja. A püspökök és papok választása életfogytiglan, a világiaké 6 évre szól.

1918. óta két nagy veszedelem fenyegeti a bácskai protestantizmust. A *kivándorlás* és a születések csökkenése. Adataimat a bácskai evangélikus esperesség évi jelentéseiből és jegyzőkönyveiből vettem, de mivel sok esetben vegyes protestáns községekről van szó, valószínűleg a reformátusokra is áll. Torzsán 1600 a lélekszám és 400 van Amerikában (25%), Szeghegyen 4328—1000 (23%), Feketehegyen 1269—180 (14%), Újverbászon 4036—530 (13%), Kátyon 835—100 (12%) stb., pedig Torzsa, Újverbász és Szeghegy vagyonos községek, ahová azóta talán ugyanannyi idegen telepedett le. Kisebb kivándorlás már a háború előtt is volt, mivel a föld erős kézben volt és nem volt kapható. Így vándoroltak ki bácskai protestáns németek a Szerémségbe, Horvátországba, Boszniába és Déloroszországba (Odessza környékére). 1919 után volt azonban olyan esztendő, mikor a Bácskából 3.500 protestáns vándorolt ki, különösen Kanadába és Brazíliába.

1930-ban panaszkodnak a jelentések a *születések számának csökkenése* miatt. 1910-ben 1.000 lélekre 29 születés esett, 1923-ban 24, 1925—26-ban 21, 1927-ben 20, 1928-ban 19. Ennek oka sajnos nem a rossz szociális és gazdasági viszonyok, mert éppen a vagyonosabb községekben a legnagyobb a csökkenés (pl. Torzsán).

A feketehegyi *református országos árvaház* 17 éve működik áldásosan. Ágoston Sándorné maga vezette nagy odaadással egészen haláláig. Létszáma elég nagy (1936—37-ben 44 fiú és leány volt benne), és a konfirmációig maradhatnak bent. A szomszédos vegyesajkú vidék híven tükröződik benne, a gyermekek három nyelven gyakorolhatják magukat, mindegyik saját anyanyelvű templomába jár (magyar-német), az iskolában pedig az állami nyelvet tanulják. Az árvaháznak van külön naptára is, melyet két év óta német nyelven is kiadnak.

Ennél régibb, de kisebb (1937-ben 28 gyermek volt benne) a torzsai *evangélikus árvaház*. Mikor 1910-ben alapították, modern intézmény volt, de 1919 óta nem egyszer anyagi nehézségekkel küzdött, pl. 1929-ben nem volt fürdőkádja. Mindkét árvaházat az esperességek hozzájárulásán kívül, az egyes községekben rendezett gyűjtésekkel tartják fenn.

Az újverbászi evangélikus egyházközség 1935-ben, fennállásának 150. évfordulója alkalmával elhatározta, hogy *árvaházat és napközi otthont* (Tagesheim) épít és tart fenn. Az esperesség a nemes tervet készségesen jóváhagyta és mivel sok önkéntes adakozó volt, 1937-ben az épület az evangélikus templom nagy kertjében elkészült és megkezdte áldásos működését. Ezt az árvaházat csak az egyházközség áldozatkészsége tartja fenn.

Ugyancsak Újverbászon épült 1929-ben: nagy területen, több épülettel a *protestáns diakonissza-otthon*, mely három intézetre oszlik, úgymint az anyaintézetre (Mutterhaus), melyben a testvérek laknak, a gyermekotthonra (Kinderheim), melyben a hét évesnél fiatalabb és gyöngélméjű gyermekek vannak elhelyezve (1937-ben 33 gyermek és gyöngélméjű lányka volt ott), és a nők otthona (Frauenheim), ahol ápolásra szoruló öreg nők kapnak szeretetteljes ápolást (most kb. 12 agg nő van ott).

Az egyházi szervezet igen fontos a Bácskában, mert a politikai szervezést is nem egyszer pótolnia kell, azért az egyházközségek külön otthonokat, gyülekezeti épületeket (pl. Lutherheim) építenek, nagy előadói teremmel, ahol azokat a népi ünnepeket tartják meg, melyeket a templomban nem lehet megrendezni. Itt nyernek elhelyezést az *egyházi és kulturális egyesületek*. Az újvidéki Református Olvasókör 1938 őszére tervezte az *első jugoszláviai magyar könyv- és sajtónapot*. Egyházi énekkar, ifj. egyesület és nőegylet majdnem mindenütt van, de külön leányegyesületek és szervezett segélyegyesületek is működnek. Kilenc községben a jótévedők emlékére „aranykövet“ vezetnek. 1935. óta az ifjúsági munka jóváhagyott alapszabályokkal folyik és azóta minden nyáron fiúknak és lányoknak külön-külön ifjúsági nagytábort rendeznek a Fruska Gorában. Van országos ifj. vezető is (Jugendpfarrstelle).

1931. szeptember 23-án, az evangélikus püspök hivatalába való beiktatása alkalmából, újra megalakult a *Gusztáv Adolf-egyesület*, mely már első évében 100.000 dinárral segíthette a szörványokban és szegénységben sínylódó hittestvéreit. Azóta állandóan támogatja a központ munkáját. Munkájáról nyomtatott évi jelentése számol be.

Az egyházi munka serényen folyik. Mindkét protestáns egyház évek óta *új énekeskönyvön* dolgozott. Az evangélikusok 1936. november 10-én, Luther születésnapján, mint ajándékot kapták meg a birodalmi evangélikus egyház részéről. Vallás- és konfirmándusok óráin ez kötelező. Így akarják az eddigi különböző énekeskönyvet kiküszöbölni. Új istentiszteleti rendet és liturgiát is nyomattak akkor.

1936. novemberében az evangélikusok elhatározták, hogy

minden esperesség 1—3 napig tartó *presbiteri konferenciákat* tart, melyek a presbiterek vallásos életének elmélyülését és azok elméleti és gyakorlati kiképzését célozzák.

Allandóan megismételik *teológiai és pedagógiai továbbképző tanfolyamaikat*. Az evangélikus lelkészképzésben a német irány igen erős, ez abból is látszik, hogy 1931—32-ben a 28 teológus közül 12 tanult Bécsben, 12 Németországban, 2 Svájcban, 1 Strassburgban és csak 1 Magyarországon. Így egy nemzedék mulva kiszorítják az egyházak vezetéséből azokat az egyházi és világi vezető embereket, akik magyar teológián és magyar jogen nevelődtek, művelődtek. Kántorképesítő tanfolyamokat is tartanak, 1935-ben Újverbászon 35 résztvevője volt.

1931-ben *német tanítóképzőt* engedélyezett az állam, melyet először Nagybeeskereken, majd Újverbászon helyeztek el. Alapításához és fenntartásához a protestánsok 50%-t fizetnek, noha csak 20%-át alkotják a jugoszláviai németeknek.

Az egyházközségek önkormányzata miatt *papi fizetésben, egyházi adóban*, stólában stb. igen nagy különbségek vannak. Az evangélikusoknál 9—193 dinár között mozog a fejenként kirótt tétel. 1932. április 1. óta a lelkészeknek legalább havi 1.800 D-t biztosít az evangélikus egyetemes egyház. Ha az egyházközség nem fizeti egyenes adójának 10%-át az egyházközség pénztárába, akkor a különbséget 10%ig az országos pénztárba kell befizetnie. Így akarják az egyetemest a közösséggel eltartani.

1931. január 1. óta életbeléptették a *papi nyugdíjalapot*, ebbe az egyházközség fejenként és évenként 1 dinárt fizetett, majd 1936 óta az állami adó 10%-át, maga a lelkész pedig fizetése 4%-át. Ezáltal 40 évi szolgálat után havi 1.500 dinár nyugdíjat biztosít magának; özvegye a felét kapja.

Végül még néhány adatot a bácskai *protestáns egyházi sajtóról*. Ennek nagy szükségét kezdettől érezték és hamarosan megindultak itt is, ott is lapjaik. A reformátusoknál mint havilap a „Magvető“ Feketehegyen, a „Saemann“ Újverbászon és a „Harangszó“ Újvidéken jelenik meg. Azonkívül a diakonissza anyaintézet kiadja naptárát (kb. 7.000 példányban) és negyedévi folyóiratát, „Glaube und Tat“ Újverbászon. Az evangélikus „Grüss Gott“ (kb. 1.200 pl.) és a rövid ideig megjelent „Vándorút“ évi 2.000 dinár segélyt kaptak a bácskai evangélikus esperességtől, majd 1933-ban egyesítették a zágrábi egyházi lappal, „Kirche und Volk“ címen és átengedték a bácskai esperességnek. Azóta kéthetenként Zomborban jelenik meg és 50 példányt belőle ingyen a szórványoknak juttatnak. Kiszácsol a tót „Nadej“ szintén havonként jelenik meg. Protestáns lap még a „Werbasser Zeitung“ című hetilap.

Végigtekintve a bácskai protestánsok mai helyzetén és belső egyházi munkáján, megnyugvással mondhatjuk, hogy ha nagy nehézségeken kellett is átesniök, most vallásosságban és áldozatkészségben nem igen maradnak el a török kivonulása után odatelepedett templomokat építő őseink mögött, talán csak az élet külső formája változott meg.

Réz Henrik

Öncsonkítás, vagy visszametszés ?

(Vita Joó Tiborral Németh László új Tanujáról.)

A hasonlatok problémája mindig élénken foglalkoztatta a Tanu íróját. Sok értékes megfigyelése és elmélete van a metaforákról. Ragadjunk ki egy tételt mindjárt az első évfolyamból: A *hasonlat* a nyelv rég bevált kijátszása. Aki hasonlít, mesét mond az ő gondolatairól; elmondja, hogy mi *lehetne* belőle, bemutatja álruhákban. A hasonlat érzékeltetés a négyzetben. A hasonlatokat leghelyesebben lelkiismeretlen és lelkiismeretes hasonlatokra oszthatjuk. A lelkiismeretlen hasonlat elrántja a gondolatot; a költő tulajdonképpen azt élvezzi, hogy a két állapot nem hasonlít egymásra, ő mégis át tudott ugrani egyikről a másikra... (Tanu, 1932—33. 282. old.)

Milyen hasonlattal illessük a legújabb Tanut, Joó Tibor szerint ezt a „ragyogó stílusú“, de — „vészhozó“ „röpiratot“? „Öncsonkítás“ — lép elő hasonlatával Joó Tibor, — s már látjuk is a testet, amint levágja saját karját, száját, orrát, lábát... Borzalmas, vigasztalan látványt vetít az olvasó lelkének mozivásznára a fiatal filozófus. Nagy széles távlatokkal keretezi Németh László „elszomorító“ cselekedetét: magas emberiség-perspektívával kezdi, ég felé meredő távcsövekkel, majd hirtelen földrészeket torlaszt egymás ellen, Trianon és Versailles utáni nemzeteket, beszűkülő határú, népiségükbe összezsugorodott, önmagukat megcsonkító, üszkösödő szellemű, öngyilkos nációkat...

A hasonlat szellemes, világos: jöhet Németh László és a legújabb Tanu.

Valóban, egy „költői“ fikciónak voltunk a szemlélői. Itt inkább a „költő“ képzelete vezetett, mint a filozófusé. A hasonlat — ha nem is volt lelkiismeretlen — mindenesetre „elrántotta a gondolatot“.

Próbáljunk a magunk szemével is belenézni Németh László új arcába. Tényleg megtagadta a „humánus sokszínűségének örvendetességét“ s tényleg „völkisch“ fajvédővé „vált“ volna — beszéljünk magyarul, mondjuk ki nyíltan Joó Tibor rejtett gondolatát — *züllött* volna le ő, az egykori „européer“? Egész Németh László helyett Csonka Németh László?

Mi volt Németh László — mondjuk — tizenegy évvel ezelőtt, „européer“ korának hajnalán, az Emberi Színház csirázásakor? Emlékeztetek egy hajdani tanulmányára. (Népiesség és népiség, Napkelet, 1928. febr. 15.) A tehetséget kondenzátor-hajlama arrafelé fordítja, ahol a jellegek kondenzálva vannak. Ezen épül fel Németh László népi elmélete. Magyarországon a föld népe az a társadalmi réteg, amelyben évszázadok küzdelme, vágyakozása,

dallama úgy van elraktározva, mint szénben a hő. Ezeket a „prepoétikus energiákat“ — évszázadok szervesen töményített ízeit — minden igazán nagy költőnek szükségképen épúgy meg kell keresnie és költészetté kell lobbantania, mint ahogy „a fagyökérzet is arra bocsátja a tenyészképek finom kémiai csápjait, ahonnet dúsabb ízeket kap.“

Nos, így gondolkozott 1928-ban Németh László, az „européer“.

Ellentétben van-e ez a „völkisch“ indulás és — mint Joó Tibor megállapítja — ez a „völkisch“ „status praesens“ Németh László européerségével? A Tanuk európai érdeklődésével: Prousttal, Ortegaával, Schlumbergerrel, Virginia Woolf-fal, Lawranceszel és a többi nyugati társával? S az ősökkel: Aristophanesszel, Sophoklesszel, Euripidesszel?

Az ellentét csak látszólagos. S Németh László lényegét ismeri félre az, aki az ő népiségében és nyugatiságában (s nem „nyugatoságában“) ellentétet vesz észre, a „barbár“ és „humán“ elemek ütközését. Az ő népiségét a nyugatisága ellenőrzi, s az ő nyugatisága alatt népisége örökődik. A legújabb Tanu („Kisebbségben“): Németh Lászlónak egy ilyen legújabb ellenőrzési próbája. Hiszen egész munkássága kezdettől fogva ezen a kétkarú mérlegen himbálózik. Nem tagadott ő meg semmit, legfeljebb az *ellenmondásait* igyekszik mennél elszántabb erővel és az írócéh-előítéleteket megvetve kiküszöbölni. Az író most is — mint akár Aristophanesnél — leszáll a „prepoétikus energiákhoz“, mostani nyelvén a „mély magyarsághoz“, hogy a „híg magyarság“ — Karácsony Sándor rokonszellemű, de túlságosan is specializált „magyar észjárásával“ kifejezve: a középosztály és a szofokrácia — számára a magyar létnek és gondolatnak maradandóbb ismeretét alkossa meg.

Természetesen leszállása közben át kell törnie az „alluviális“ rétegeket, a Kazinczyék összehordta nyelvújítási homokot, a magyar felszín . . . S ez okozza a szellemtörténészek optikai csalódását. Nem öncsonkítást végez ő, hanem — kertészeti hajlamainak megfelelően — *visszametszést*. Mert mit jelent ez a botanikai technikus terminus? „...a visszametszés azt eredményezi, hogy a törzs szerfelett megerősödik...“ Nos, a magyar törzs miatti aggodalom iratta meg Németh Lászlóval legújabb könyvét. A magyar kultúrfát metszi vissza a „nemzet“ alá — ez a legfőbb kifogása ellene Joó Tibornak —, hogy a törzs megújhódva és megerősödve ismét a nemzet *föle* kerekedjék.

Joó Tibor összetett mondatunk második részének, a mellékmondatnak igazságát már nem veszi észre. A legújabb Tanu — Joó Tibor szerint — „nem győzi lelkendezni, hogy érzük be országunk, szellemünk, irodalmunk, hivatásunk szűkrevont népi határaival, mert különben elveszünk. Nem érzi, hogy erről beszélni sem lehet? Nem érzi, hogy a magyarsággal szemben fel sem vehető ez?“

„A végén odajut Németh László, hogy „előnyt“ lát az or-

szág megcsonkításában, mert így megszabadultunk a nemzetiségektől, *néprajzi* egység lettünk, *faji* egység. Ijesztő . . .“

Valóban ijesztő. De nem a Tanu állítólagos öncsonkítása, hanem az, hogy Joó Tibor ennyire nem tanult meg olvasni.* Ime, ennyire nem vette észre a fiatal szellemtörténész összetett mondatunk második részének igazságát, pedig ez az igazság közös a Tanuéval. Benne van.

— Németh László szerint nyilván nem vagyok „író“, de a tudomány hideg műszereivel, ám nem kisebb szívbeli lángolással, mint ő, nemzetem sorskérdései fölé hajlok magam is.

Németh László „lángoló“ szívvel száll versenyre Joó Tibor? De hová tette a tudomány „hideg műszerét“? Ez az ijesztő és ez az elszomorító. Szó sincs a Tanuban arról, hogy Németh László „lelkendezve“ hirdetné, „érjük be országunk, szellemünk, irodalmunk, hivatásunk szűkrevont népi hatáiraival...“

„Előnyt“ sem úgy lát Trianonban, ahogy Joó Tibor értelmezi.

Itt már szinte a Tanu becsülete forog kockán; Joó Tibor egy milleniumi, Beöthy Zsolt szerű „turáni lovas“ nemzeti talapatáról kiszolgáltatja a „nemzeti“ közvéleménynek Németh László „komor történelmi realizmusát“.

Ha a régi Tanukat figyelmesen forgatja Joó Tibor, lehetetlen, hogy szíven ne üsse a következő mondat: „*A nemzetek érényeikkel nyúlnak föl a nemzetközibe.*“ (Tanu, 1934. 115. old.)

Ezt az „erényt“ keresi Németh László a magyarságban: ezért növeszti és, ha kell, ezért vágja vissza a magyar műveltség fáját.

„Egy faj annyit hódít, amennyit teremt. Magyarország magyar meghódítására minékünk nem jelszavakat vagy fedezetlen törvényeket kell teremtenünk, hanem egy új magyar szellemet, amely tisztaságával, fölényével és elsőségével veti maga alá a jött-magyarokat.“ (Kisebbségben, 81. old.)

Trianonra vonatkozólag pedig ezt:

„A trianoni veszteséget húsz év alatt kitűnően megtanították velünk. Minden iskolafolyosón van egy csomó tábla: ennyi sót, ennyi erdőt, ennyi ércet. De hogy Trianonnak *borzalmi mellett* (sic!) előnyei is voltak, arról aligha hallott még a művelt, tehát újságolvasó magyar... Még a néprajzi elv alapján álló is csak *bosszúnak* becézheti, amit tettek velünk: de nem voltunk-e nemzetiségünkben ép eléggé romlottak és hígultak, hogy faji egységünknek, amelynek mostmár a középosztályt át kellett járnia, ne örvendezzünk...“ (U. ott, 68—69. old.)

Ime, mily óriási különbség a Joó Tibor értelmezte és az eredeti Tanu között! El kell tűnődnünk azon, mi lehet ekkora eltolódásnak az oka. Az olvasás tragikum? A könyvek titokzatossága?

* Tanulságos volna összeállítani azokat a hozzászólásokat, amelyek ezzel a könyvvel kapcsolatban hangzottak el. Mennyi zürzavar! Az eszmék mily kavargó köde! S éppen a Tanut vádolják „ködösséggel“!

A halál némasága nehezedik a könyvek értelme fölé, mint az etruszk sírok kölappjain?

Hozzuk helyre a Joó Tibor okozta kárt. Ő tényleg „öncsonkítást” végzett, amikor megcsonkította a magyarság egyik legnemesebb és legeredetibb, legszélesebb villanású szellemét. „Komor történelmi realizmus”: ez a vezérmotívuma a „mély-magyarságot” kereső Tanúnak. Azonban a motívum nemhogy elszomorítana és lehangolna, hanem ellenkezőleg: fölemel. Mint ahogy a Bartók- és Kodály-felfedezte ősi zene „csonka komorsága” kárpótolt a dzsentris cigányzene kávéházi dublé-dallamáért: Németh László a régi magyarságból, az „öncsonkított” — *visszametszett* — magyar törzs mélységeiből, a gyökerek szomszédságából, a gyökér-árnyékból, — a Joó Tibori „lovás nomád birodalom nagy szelleme” helyett — egy ilyen „komor”, pentaton „csonka” szellemet idéz fel. A Bartók-zenéhez keresi a Bartók-szöveget: egy Besenyein, egy Csokonain, egy Berzsenyin, egy Széchenyin, egy Arany Jánoson, egy Zilahy Károlyon, egy Adyn, egy Móricz Zsigmondon át . . .

Prohászka Vándor és bujdosója már-már megrendítette a gyöngéhitűeket abban, hogy a magyarságnak is van joga a „Végtelenséghez”, a Gondolat határtalanságához. Nincs szomorúbb, mintha egy népet szellemi kalitkába csuknak. „A német az Óceánig lát ki, a magyar csak a köldökéig . . .” Az ember már-már hajlandó lett volna így népszerűsíteni a szellemtörténeti laboratórium titkos vényeit.

Németh László a „vényt” — Kazinczyék és Helmecezyék nagy bosszúságára — visszaváltoztatta „receptté”. (S Karácsony Sándor is megértően bólint most Szenczi Molnár Alberték és Csokonai Vitéz Mihályék oldalán, miután a nyelv „artikulációs bázisa” nem forog komoly veszélyben.) De amit a vény-kultúrával elvesztettünk terjedelemben, azt az ősmagyarsággal, a pentatonnal, megnyertük filozófiai mélységben. S ha Németh László nem is akarja a költő Berzsenyit „Attila magvaként” okvetlenül paripára ültetni (l. Berzsenyi nemesi „fölkelésének” történetét!), mégis így szűkíti be — Joó Tibor szomorúságára — a magyar „nemzeti” szellemet és a „humánus sokszínűségét” (Adyról van szó, Vipunen-Adyról, a föld alatt varázsszavakat mormogó főtáltosról):

— S ha azt kérdezzük, mi volt, amivel ez a mítoszi lény a föld belét így kifordította: megint csak ahhoz a sajátságához jutunk, melyről e dunai Babelben a magyarfajta tehetség mindig megismerhető volt: a komor, realista gondolkozó erő.

S megint egy magyar vonás: a törbeesés nemcsak a törön tanít meg gondolkozni, hanem a törvetőn is. A magyar sors: emberi sors is, s a végzet helyi pribékjeinek s angyalainak csak a magyar kosztümöt kell levetniök, hogy mint az örök elvontságok: Élet, Halál, Isten — állják őt körül egy kálvinista Theatrum Mundi deszkáin. A metafizikai, vagy ha úgy tetszik, teológikus érzésnek egész különös iskolája ez: a faj sorsa hozzászoktat a sorshoz, a patrióta a heveny bajok mögött ember-magjával a vég-

zethez beszél, s küldetésnek érzett pályája teremt Istent neki. Ilyen faji szorongásból táplálkozó, de azon túlcsapó vallást Nyugaton hiába keresünk: az ószövetségi zsidók, Dosztojevszkij oroszai bogozták így össze népi bánatuk Istenük természetével. Hogy a magyar szellemben mindig megvolt a hajlam a patrióta lírából a végokok körén mint vallásos líra szállni följebb s följebb — a tizenhatodik század kálvinistái épúgy bizonyítják, mint Széchenyi, vagy Ady legigazibb elődje: Vajda János. De ami azoknál hajlam: Adynál dantei méretű építmény... (U. ott: 56. old.)

Öncsonkítás ez? Elszomorító ez? Soha nem éreztem még magamat ennyire egész magyarnak. S szívemet végtelen bizalom töltötte el a magyar sors iránt. Mert csak ott kezdődik egy nép határtalansága, ahol a szelleme határtalan. S azt nem mindig a paripák hátán lehet megtalálni.

Néha inkább csak egy „kertész-államban“, amely ellen Joó Tibor, a filozófus, oly nagyon tiltakozik. Szerinte ez igazán nem méltó Hunnia európai szerepéhez, csak az ellenség „fenegető árnya“ kényszeríthet ilyesmit a magyarra. Németh László is ennek a hatalmas, fenyegető árnyak a szuggeráltja... Hunnia szerepe: gazdagság, sokszínűség, sokrétűség, sokféleség: birodalom: nemzet: ez a mély magyarság, ha azt értjük alatta, ami ott áll szilárdan a mélyben, életünk, sorsunk, történetünk alapzatán, kezdetén...

Joó Tibor nem is sejti, mennyire Németh László kertész-malmára hajtja Hunnia-definíciójával a vizet! Hát annyira csak egy „fél-szláv, gyalogos földművelő“ parasztnéphez illik a kertészet; a filozófia és szellem „lovass nomád“ méltóságával nem egyeztethető össze? A kertész-állam annyira színtelen, fakó, annyira kizárja Hunnia tarka színpompáját? A régi Tanu — amelyet nem lehet elszakítani a mostanitól — erre is megfelel:

„A társadalom nem lehet egyszerű. Ha a társadalom az ember képességeit ki akarja fejleszteni, bonyolultnak kell lennie; ha kertész-államot akarok, olyan politikusokat követelek, akiknek érzékük van a bonyolult szerkesztés iránt s a közös és egyéni ellenmondásait kertészszentalitással tudják áthidalni...“ (Tanu, 1932/33. 352. old.)

Világverő Attila példája megmutatta, mennyire elégtelen a nyers nomád erő tartós ideig birodalmak „nemzetté kovácsolására“. Németh László éppen a „kovácspöröly“ egyedül idvezítő volta ellen protestál. S Joó Tibor is beláthatja, hogy neki, mint filozófusnak, mégiscsak e protestálás oldalára kell állania, *neki itt van a helye*. S a „soknyelvű ország békéjének, nyugalmanak és a sokféle nép szabadságának biztosítása“, — ha igazán őszinte Joó Tibor szándéka, mely szerint „nem hatalmaskodni akarunk mi idegen népek felett“ — végső fokon mégis csak egy Németh László-értelemben fogalmazott kertész-állami feladat. A kovácsműhelyt azért berendezhetjük *pörölyöstül* a kertészállamon belül, s a kést is megtarthatjuk *eszköznek*, de csakis annak, a fák fundamentumának szentségében.

Ki kell emelnünk még egy mozzanatot Joó Tibornak Németh László „röpiratára“ szerkesztett vezércikkéből. (Sajnos, többnyire csak így hangzik.)

— „A magyar félszláv nép, mint a román“ — írja Németh László. Lehet-e szavunk erre? Lehet-e elképzelni gyökeresebben ellentétes szellemiséget, mint azt, amit a gyalogos szláv földművelők és azt, amit a lovas magyar harcosok szellemiségének ismerünk? Németh László egész lelki alkatában csakugyan érzünk valami szlávosat...“

Ime, ilyen fölényesen fennkölt hún lovas mentalitással akarják békésen és megértőn „összekovácsolni“ a szentistváni Birodalmat némelyek az ifjú magyarság szellemtörténeti táborából. Hát valóban csak egyéni rémlátás, amit az új Tanu ír a „megújított“ Nyugatról s a végzetes két B.-ről? S irodalmunk legújabb káderéről, az ügyes „értékesítők“ trigonometriájáról? Még szerencse, hogy a háttérben ott áll valaki, mint egy ítélő bíró, a végső szó nyomatékával. A „Kisebbségben“: a legjelentősebb szó, amely korunkban csak elhangozhatott. Mi adja meg ennek a jelentőségnek magyarázatát? Az anyagi érdektelenség, a tudományos behatolás ereje, a távlatok szélessége, a művészi kifejezés ex-impreszionista összetettsége, a láz és hidegség hirtelen váltó árama, a szenvedélyben is megőrzött hűvös nyugalom. S mindezek mögött: a nagy Üldöző, az Ismeretlen: a Halál.

— A magyar írónak ma egy mindenre kész magatartást kell magára vasálnia — mely győzi a szerencsét is, de készülni a katasztrófára készül.

Én inkább vállalom a Németh László félszláv, de Ady-agyú s Kalevala-, Edda- és Ale mortului-oltású, halálra elszánt „kis népét“, mint a Joó Tibor szittyalovas nagy hún birodalmát. (Ha jól szemébe nézünk vitairatának, ő is csak félkézzel vállalja: felemeli, meg leteszi.) Amaz komor történelmi realitás, emez szellemtörténeti vény. Előbb készítse el Joó Tibor.

Gulyás Pál

JELEK ÉS MAGYARÁZATOK

FREIHEIT. Svájci műkedvelők adták elő a Margitszigeten Schiller „Tell“-jét és az ő ajkukon hangzott ez a régi — mily régi! — német szó, a magyar nézőközönség pedig tombolva ünnepelte. „Freiheit!“ hangzott a sziget fáin közt a szabadságuk védelmére összeesküvő svájciak szava és a szó zúgva morajlott tovább a nézőtéren. Freiheit... Mily otthonosan hangozhat egy idegen szó, német szó, de régi nagy németek szava, Schilleré és Goetheé, Kanté és Humboldté, Fichteé és Hegelé és a Lutheré, szellemeké, kiknek régen megvan a helyük magyarságunk szellemi hazájában, s nem másért, hanem azért, mert azt az eszményt szolgálták, hirdették és magasztalták, amit a magyar ezzel a szóval nevez: szabadság. Azzal a szóval, melyre — mint Széchenyi írja, — a magyar vérét forrni, szívét dobogni, idegeit mintegy villany által érintve lenni érzi, s melyre földi erőnkön tülemlkedni, keblünket isteni tüztől hevülni érezzük. Mert ez a magyarság eleme, lényege.

Manapság e hazában is kezdenek új szavakat tanulni, nem a Freiheit szavát. De ez a margitszigeti taps és zúgás megnyugtathat bennünket. Úgy látszik, van még néhány színházi estére való, legalább ennyi, azokból, akikben nem halványult el a szimbolikus kép emléke, melyet nagyatyáink mutogattak elérzékenyülve, ifjúkoruk szent szenvedélye tárgyát: a széttört bilincset ég felé rázó kéz képe, a Szabadság jelképe. S ez a pár színházi estére való közönség is elég lehet. Hiszen nagyatyáink sem voltak többen, mikor ők is ugyanígy, ilyen felszabadultan és szent együttérzéssel tapsolták Schiller szavait, ugyanezeket, amiket most mi. A „Freiheit“-ot! E tapsolók voltak a nemzet akkor is, s most is ők azok. (J. T.)

MÓRICZ ZSIGMOND hatvan éves... Úgy elálmélkodik az ember rajta, mintha arról tudatná, hogy a nyár a világ kezdete óta hányszor ismétlődött már meg? Van-e kora a nyárnak? S van-e kora ennek a dúsán termő nyári életnek, akit Móricz Zsigmondnak hívnak? Úgy érezzük, hogy sohasem volt fiatal, nem volt kamaszos és nem volt legényes. Mindíg súlyos volt és megfontolt. Mikor megjelent nemzete színe előtt, már kész volt, befejezett, érett; az, aki ma is. Ő maga is így látja. Önéletrajzában azt írja, hogy tíz éves korára kifejlődött; azzá, aki, az első tíz éve formálta. Ami később történt, lényegében nem fontos. Ő nem fejlődött, hanem csak kibontakozott. Am másrészt: öregedett-e ez a hallatlan teremtető erő, dús gazdagsága és frissesége? Hiszen ma is új meg új mondanivalókat, formákat, műfajokat lombosodik, duzzadó csirákba fakad, oly könnyedén és harmatosan bomlanak ki alkotásai, mint a szabadban álló fa virága. S lelke oly fogékonyan és várakozóan, oly szomjasan tárul az élet elé, mint az ifjúé. Egy

vonalnyit le nem marad a rohanó étellel futott versenyében és csodálatosan éber szeme minden új mozzanatát élesen felfogja és megrögzíti. Hatvan év? Az iramban semmi lankadás nem érzik, biztos és egyenletes, a tekintet nem nehezül és nem homályosodik. S a termő fa tele még hatvan évre való bimbóval.

Elmondjuk-e, mit adott ez a hatvan éves ember nemzetének? Elmondjuk-e, hogy a legnagyobb magyar regényíró? Elmondjuk-e, hogy a legtökéletesebb magyar elbeszélő prózát ő írja? S hitet tegyünk-e magunk is amellett, hogy a mai „fiatal Magyarország” — mert van ám ilyen! még mindig van! — nemzeti öntudatának és szellemének, világnézetének négy, vagy öt alapvetője között van ő is? Bizonyos mértékben mindnyájan mórízssigmondok vagyunk. De ha a legnagyobbra gondolunk, ami benne égi ajándékkul jutott nekünk, az több mindezelnél, mert egyedül az övé. A magyar nemzet és a magyar nép tökéletes egésze ez.

Nép és nemzet: mennyit vívódunk ezzel a két fogalommal. Mi a viszonyuk, hogyan aránylanak egymáshoz a valóságban? Szét kell választanunk, mert össze akarjuk forrasztani őket. Úgy tartjuk őket a kezünkben, mint drága és szent edény két darabját, s nem tudjuk, azért illenek-e össze, mert egykor csakugyan egyben voltak, vagy csak nekünk kell összeforrasztanunk őket, mert összetartoznak. Kétségbeesve és reménytelenül érezzük, hogy két magyarság van, magyar nép és magyar nemzet, és nem akarunk belenyugodni. Egyetlen hely van ebben a kettészakadt magyar világban, ahol ez a válság ismeretlen, ahol ez a két fél egész és egység, ahol tehát teljes a magyarság: ez Móríz Zsigmond szelleme és alkotásainak birodalma. Mióta tudjuk élete regényéből, hogy családfájának egyik gyökere a népbe nyúlik, a másik pedig az „urak” nemzetébe, könnyű a magyarázatot a kettős eredetre fogni. De még is csak egyetlen csoda, hogy olyan egységben és teljességben él valakiben a magyarság. Mert nem egyszerűen arról van itt szó, hogy átéli és kifejezi a magyarság történeti-nemzeti formájának sorsát és gondjait, problémáit éppen úgy, éppen oly elevenen és mélyen, mint a népi-etnikai formáját. Egyszerre, az egész teljességében éli át ő és fejezi ki e bennük és a világban széthasadó magyar egység, egységes magyarság valóságát. Ami számunkra csak fájdalmas gond és sóvárgás, az neki és benne valóság. Azt a könyvét, amely a legeslegnagyobb magyar alkotások sorában is kivételes helyet foglal el, az „Erdély”-t nem az emeli erre a rangra, hogy a legremekebb magyar történelmi regény, hanem az, hogy benne fejezte ki Móríz Zsigmond legnagyobb tökéletességgel és legnagyobb teljességgel ezt az élményt. Báthory Gábor és Báthory Anna, Thurzó nádor és Károlyi Zsuzsánna, erdélyi és magyarországi urak, hajdúkapitányok és martalócok és gulyások az Alföldön, magyarok, magyarok, — magyarok fent a történetiség viharában és lent a népiség mély csendességében, s minden magyarok fölött Bethlen Gábor, a Nagy Fejedelem, a teljes és egész magyar, aki egymagá-

ban éli és valósítja azt a kibeszélhetetlen titokzatosságot, ami ezeket a magyarokat mind, nemzetet és népet egyaránt, magyarrá teszi. Köpcösen, megingathatatlanul, a szakállába fojtott fölény-nyel, uraként a viharzó körülményeknek, s a tulajdon lelkének is, magabiztosan, de nem handabandázva: így áll a nagy regény középpontjában csodálatos alakja. Mint az ősök, akik kijöttek ide, Azsia kapuja elé, ebbe a bolond, nyugtalan világba, hogy résztvegyenek sorsában, de lelkükben a régi haza megháboríthatatlan szilárdságával. Mint az ősök, kiknek utódai a nemzet lettek, s kiknek keze alatt a nép is elnyerte magyar etnikumát. Talán primitív ez a lélek, szűkös és túl egyszerű nyugat felől nézve, s lomhának is szokták szidalmazni. De ez a lélek a mienk, s ez a lélek állt meg itt, tartott ki és ez teremtett e tájon Európát is.

S hogy mindez így van, halálos bizonyítéka, hogy senki nincs, akinek olvasásakor a magyar érezné, amit Móricz Zsigmond könyvei felett. Valami jó meleg érzés öleli körül a szívünket. Minden balsors, minden baj és nyomorúság ellenére is, ami e könyvek lapjain pusztítva árad a nép és nemzet mostoha sorsának ábrázolásában, gonosz tragédiák és gyilkos katasztrófák ellenére is, végtelen édes boldogsággal érezzük, hogy magyarok vagyunk. Micsoda boldogság és micsoda égi ajándék ez! Mint ahogy „A boldog ember“ szegénye boldog a maga kirabolt, elesett életével is. Mert mégis: övé az élet. Valami, amit el nem vehet és el nem zárhat előle semmi átok. Ez a boldogság pedig onnan árad, ahol a legdúsabb bőségben duzzad, e könyvek írójának lelkéből. Benne testesül meg a magyar boldogság. S éppen ezért van valami, ami még alkotásai fölé is magaslik, ami az ő legnagyobb alkotása: ő maga, Móricz Zsigmond személyisége. Élő és halhatatlan pecsétje a nagy titoknak: hogy öröm és boldogság magyaroknak lenni. (J. T.)

KENYÉR ÉS IGE. Mostanában, ha a nagy társadalmi vagy nemzeti sorskérdéseket oldogatják szenvedélyes viták tüzeiben, egyre többször merülnek fel olyan megoldások tervei, melyek első pillantásra is méltatlanok az emberi vagy nemzeti méltósághoz, melyek eszményeket csúfolnak meg és a szellemet verik arcul. Becstelen tervek merülnek fel, mondjuk ki nyugodtan, s hiveik azzal érvelnek mellettük, hogy a társadalom és a nemzet tagjait ilyen meg amolyan anyagi jóléthez, gazdagsághoz, békeességhez és nyugalomhoz juttatják. S közben egyre gyakrabban hangzik fel olyan történeti korok, társadalmi rendszerek és államformák magasztalása, mint jólét és béke forrásaié, melyeket a szellem és az emberi méltóság csak undorral utasíthat vissza. Ha pedig e méltóság, vagy a nemzeti becsület, általában eszmények, ideális értékek nevében tiltakozunk e tervek ellen, s a kérdések megoldását a szellem szempontjairól próbáljuk megoldani, értetlen kézzel intéznak el bennünket. „De hiszen akkor éhenhalunk“, vetik ellen mint végső érvet, vagy: „Fejjel akarsz menni a falnak?“ Mindíg csak a „realitásra“ hivatkoznak, a kenyérre és a

bendőre, s nyomorult életükre. Oly ártatlan és elfogulatlan, gátlás nélküli nyíltsággal hangoztatják arcpirító elveiket, hogy az embert szinte reménytelenné némitják. Már nem is képmutatók. Ők már nem értik, hogy igenis van helyzet, amit az ember nem vállal, hanem inkább éhenhal, hogy igenis van alkalom, mikor az emberhez egyedül méltó a falnak menni fejjel. Nem tudják belátni, hogy egy nemzetnek becsülete is van, nemcsak érdeke, hogy a telt gyomor és békés meghunyászkodás embri cél nem lehet. Bennük elhomályosult a büszke öntudat, mely a pusztá életet eszmények elárulásával méltatlannak tartja az emberhez. Elfelelték, hogy az Ige nagyobb, hogysem a kenyér, s hogy a Szent Lélek Ura nem azért jött a világra, hogy békességet hozzon, a heverő kutyák békességét az ólban. (J. T.)

A MI KÜLPOLITIKÁNK. Éppen a P. Sz. hangoztatja már hosszú idő óta, hogy a nyugati protestantizmushoz fűző évszázados kapcsolataink ápolása hitelképesebb és eredményesebb nemzeti propaganda, mint sok csillogó, nagy dobveréssel induló, de a politika síkos talaján elcsúszó, „neszesemmifogdmegjól“-lal végződő közéleti kísérlet. S ugyancsak mi sajnálkoztunk már többször, hogy a propagandának ezt a természetes útját a magyar protestáns egyházakon kívül az illetékesek oly nehezen ismerik fel s oly keveset hajlandók áldozni erre a célra. Az egyházak azért a maguk szerény keretei közt megteszik, ami tőlük telik. Örömmel könyvelhetjük el a szerencsés kezdemények közt Incze Gábor angol nyelvű negyedéves folyóiratát, a már második számában megjelenő „Evangelical Hungary“-t, amelyik az angol olvasók oldaláról érkező vélemények szerint is megtalálta azt a hangot, amely érdeklődést tud kelteni irányunkban. Ezt a vállalkozást valóban érdemes lenne kifejleszteni. A „Református Élet“ kiadásában most jelent meg négy nyelven, „Csehek és magyarok a protestantizmus ítélőszéke előtt“ címen két kis füzet, melyek az őszi események által felkavart nagy vitához adják meg magyar részről a választ. Nincs hiány tehát a munkakedvben és a feladatok meglátásában s több anyagi lehetőséggel és szervezettséggel a „magyar protestáns külpolitika“ talán nyomatékka tudná hallatni szavát, ott, ahol leginkább erre hallgatnak...

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

MAGYAROK KÖNYVTÁRA. 1—5. sz. (MEFHOSZ Könyvkiadó. Budapest, 1939.)

Az idei könyvnapra végre megjelent az a mű, amit régóta várunk. A Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége kiadta öt magyar író öt csinos kiállítású és kitűnő füzetét. Célkitűzésüket ide kell iktatni „A Magyarok Könyvtára mélyebb és magyarabb öntudat kialakítását munkálja a legjobb magyar irodalom eszközeivel... célja: a legszegényebb magyar rétegeknek is hozzáférhető áron és érthető stílusban adni a legmagasabb magyar irodalmat“. A nép nemzetnéveléséről van szó a magyar mult és magyar szellem közvetlen élményé tétele által. Adja Isten, hogy ezek a füzetek csakugyan eljussanak azokhoz, akikhez szánva vannak, ne csak a szakember bámulatát és örömet költsék fel. Mert ez az első öt szám valóban a cél tökéletes kivitele. Ez az öt író, alapos ismeretében és teljes tudatában mondandójának, tehetsége legjavát, író készsége legmagasabb teljesítményét nyújtja, szent lelkiismeretességgel, felelősségük teljes tudatában, a mellett oly módon, hogy ez valóban otthonosan hangozhat azok előtt, kikhez szavukat intézik, kiknek szellemét a nemzet nagy hagyományaival gazdagítani akarják.

Az első füzet *Ilyés* Gyuláé. „Ki a magyar?“. A magyarság eredetét meséli el, mindazt, amit a tudomány e kérdéstről megállapított, s oly pompás előadásban, hogy bámul az ember, mit lehet ebből az anyagból csinálni. A második *Szabó* Zoltán írása Zrinyiről. „Két pogány közt“. Ez a leglendületesebb, leghatásosabb a sorozatban, s lobogva gyújtja tovább Zrinyi tüzét. *Féja* Géza a „Kurucok“-ban a kuruc költészet remekait tárja elő. S nagyon helyes, hogy nem zárja ki a Thálnak tulajdonított verseket sem, azzal az indokolással, hogy ő a kuruc hagyományt és szellemet akarja éleszteni, márpedig ennek

immár a fiktív versek is alkotórészei. Ezért aztán a sorozatot Ady egy versével zárja. Legnagyobb készültségű *Ortutay* Gyula, ki „Rákóczi két népe“ címen a magyar és ruszin nép körében élő Rákóczi, majd Mátyás és Kossuth hagyományról ír. Itt még a szaktudomány is hall újat. A legcéltudatosabb, de egyben a legelfogultabb *Erdei* Ferenc füzet: „Kossuth Lajos azt üzenté“. Bizony kissé igazságtalan a konzervatív nemzeti politikával, a Széchenyiével szemben, s emellett nagyenyolcat kicsit mai szemmel láttatja. Kíváncsiak vagyunk, hogy fogja a sorozat egyensúlyba hozni a Széchenyi-füzetével. Mert bizonyára lesz ilyen füzete is, s még sok más is. Szívükből kívánjuk és várjuk.

S végül függesszünk ide egy széljegyzetet. Íme, ismét az írók! Íme, ismét az írók lépnek arra az útra, veszik fel azt az eszközt, amelyen és amellyel nemzetpolitikánk legégetőbb feladatai megoldhatók. S még mást is bizonyítanak ezek a füzetek: Azt is, hogy ma is az írók a legbátrabbak és legrendíthetetlenebbek Magyarországon, akárhány pogány közt is.

Joó Tibor

ZRINYI MIKLÓS PRÓZAI MUNKÁI. (Sajtó alá rendezte, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta: MARKÓ ÁRPAD. Budapest, 1939. A Magyar Szemle Társaság kiadása.)

Ennek a könyvnek a megjelenése ünneppnapja a magyar szellemi életnek. Régen vártuk. Zrinyi prózai munkáinak régi, közel ötven éves, Rónai-Horváth Jenő féle kiadása eltűnt a könyvpiacról, némileg el is avult, nemzetünk nagy ébresztőjének, strázsájának hangja nem juthatott el szélesebb rétegekhez. Ezen akart segíteni az új kiadás. Ezért első sorban olyan formában és apparátussal jelent meg, hogy a nagyközönség, a nemzeti társadalom igényeit elégítse ki. Nem szakköröknek szóló szövegközlés akart lenni, hanem Zrinyi eredeti nemzeti céljainak mai szolgálata. Mert

mondjuk-e, ismételjük-e, hogy Zrinyi háromszáz éve elhangzott szavai időszzerűbbek ma, mint valaha?

Ez a cél vezette elsősorban a szövegek összeválogatását. Csak a magyar nyelvűek kerültek kiadásra. A tudomány bizonyára sajnálhatja, hogy Zrinyi latin és horvát röpiratai és levelei még most sincsenek egyesítve a magyarokkal, — illetve előbb felkutatva, — de vállalkozás szempontjából igazat kell adnunk a kiadónak. Ha áttörte volna a kiszabott korlátot, sohasem ért volna az anyaggyűjtés végére, s maga a mű sem lett volna alkalmas arra, hogy Zrinyi szellemét közvetítse a nemzet egészéhez. Így hát egy teljes Zrinyi-korpusz tudományos kiadása ezzel nincs elintézve, de a fontosabb és sürgősebb cél eléretett. S az itt kiadott művek és levelek magukban is tökéletesen képviselik Zrinyi szellemét és egyéniségét.

A közönség bevezetését szolgálja az apparátus is. Az életrajz kielégítő, az egyes művek bevezetése, valamint az irodalom számbavétele kellőképpen tájékoztat, s nem untatja és nem hozza zavarba vitáival az olvasót. A latin szövegrészek, sőt, egyes szavak is, mind le vannak fordítva (a 298. l-n azonban a „ratio status“ nem „államrezont“ jelent?) s nagyon ügyes, hogy a terjedelmes latin idézetek hátul, jegyzetben foglalnak helyet, a szöveg folytonosságát nem bontják meg, ott magyar fordításuk segíti az olvasót. Szövegmagyarázó jegyzetei igyekeznek szükséztől lenni, csak a legszükségesebbre szorítkozni, de mi itt még fukarabbak lettünk volna. Némelykor feleslegesnek érezzük a magyarázatot. Annál hálásabbak lehetünk azonban azért a gondosságért, amellyel az autentikus szöveget igyekezik Markó Árpád megállapítani. Ami a másolatok leszármazását illeti, felvethetjük azt a feltevést, hogy talán maga a Bónis-féle készülhetett Vitnyédi leiratáról, s így

ebben bírjuk az autentikus szöveget.

A kiadvány beosztása, az iratok sorrendje előttünk helyesnek tetszik. A kiadó indokolása teljesen meggyőző. Ugyancsak meggyőzőnek érezzük, — s a magunk véleményét is megerősítve, — amit a Siralmas panasz és a Ráday-féle emlékirat ügyében Zrinyi szerzősége ellen felhoz. A korábbi irodalomból, éppen úgy, mint ahogy Rónai-Horváth kiadásából bölcs önmérséklettel elfogad és felhasznál mindent, amit véglegesnek ítél; nem esik az új kiadók gyakori újsághajhászatába.

A legnagyobb érdem azonban maga a könyv megjelenése, az, hogy kezünkben van végre Zrinyi hibátlan, gondos kiadásban, szép, vonzó külsőben, s „szólhat nemzetéhez“, folytathatja nagy hivatását újra és lankadatlan. Panaszja a mostoha sorsra és bánata, hogy nem olyan időben született, amikor használhatott volna nemzetének, nem jogos. Ime, ismét itt van, „élő magyarként“ maga is, kihez háromszáz évvel ezelőtt emelte szavát, s bizony adott és ad halhatatlan „egy kis fényességet a magyar koronának, ha nem mással is, de serénységgel“, jóakarattal. Ami az egyetlen kétségtelen és feltétlen erény. S amit annyira kívánhatunk a mai magyaroknak is.

Joó Tibor

HELYREIGAZÍTÁS.

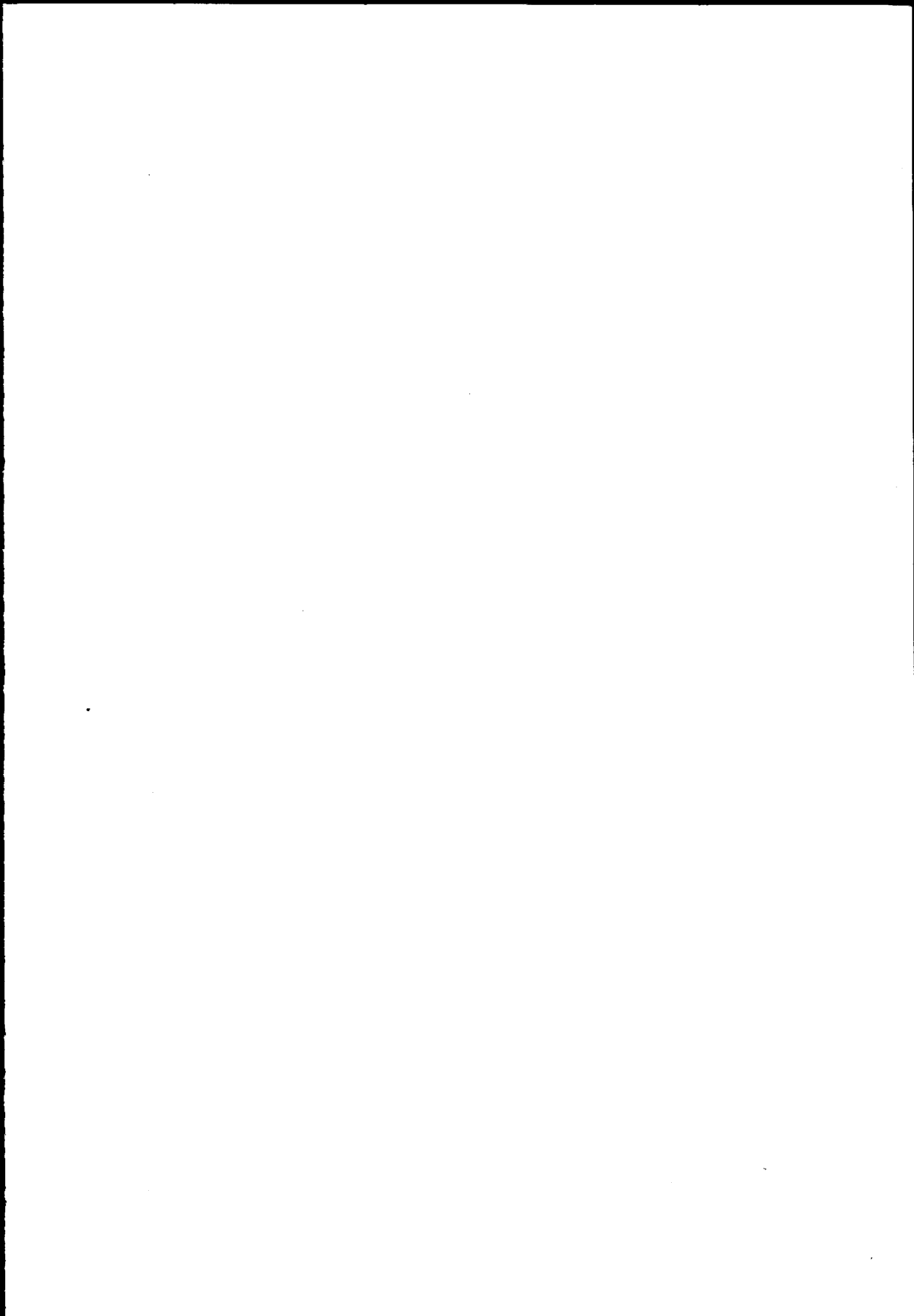
A Protestáns Szemle múlt számában közöltük Gulyás Pál: Tíz év Ady nevében c. tanulmányát. Több helyen sajtóhiba csúszott bele. Ezt most így javítjuk:

348. old. felülről 7-ik sor: **írást** helyett **írását** olvasandó.

354. old. felülről 8-ik sor: ... **is akar terjedni**... helyett **is ki akar terjedni**.

355. old. felülről 3-ik sor: **formailag** helyett **fogalmilag**.

355. old. felülről 6-ik sor: **sátáni** Reinkarnáció helyett **sámáni** R.

BYLBESTER

PROTESTÁNS SZEMLE

9

TARTALOM :

Vargha Tamásné : Szintetikus világszemlélet ● Bartók György : A szokás lélektana ● Kiss Tamás : Árva Bethlen Kata ● Joó Tibor : Kemény Zsigmond a történész feladatáról ● Kovács Endre : Húsz év a Felvidék irodalmában ● Csabai István : Az Észak-mitosz és Európa ● Könyvek és írók.

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

FŐSZERKESZTŐ : MAKKAI SÁNDOR FELELŐS SZERKESZTŐ : KERECSENYI DEZSŐ

FŐMUNKATÁRSÁK : PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE, TÚRÓCZY ZOLTÁN

1939. SZEPTEMBER

BUDAPEST

XLVIII. ÉVFOLYAM

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

JOÓ TIBOR: Tolnai Gábor: Régi magyar főurak — — — — —	484
JOÓ TIBOR: Cs. Szabó László: Latin Európa — — — — —	485
GRÉB GYULA: A felsőmagyarországi bányavárosok német népi színjátékai	486

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, könyveket, folyóirat-cserepéldányokat a felelős szerkesztő címére (Budapest, VII., Lövvölde-tér 2. II. 1.) kell küldeni. Az előfizetés, megrendelés és szétküldés ügyeiben a kiadóhivatal (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.) illetékes.

A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk. Kéziratokat a szerkesztőség nem őrizz meg és nem küld vissza.

Minden közleményért írója felelős.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).

Felelős kiadó: Szabolicska László.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.

A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.

Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

Szintetikus világszemlélet

Talán nincs is a mai életnek ennél sürgetőbb követelménye. Öntudatosan, vagy öntudatlanul, a maga egyetemességében és minden porcikájában is ez után reszket ez a kor és erre nézve szeretné a konzekvenciáját levonni minden külső és belső történésnek. Talán éppen mert ma olyan véresen széttagolt a világ, talán épp azért támadt fel a vágy olyan elemi ösztönrel a nagy összefüggések megértése után. Akármerre nézünk, ezt a törekvést látjuk kiütközni dolgokból és emberekből, kultúrtényezőkből és napi-hirekből.

A legszörnyűbb antitézisnek mélyén ott reszket egy minden eddiginél mélyebb szintézis vágya. A gyűlöletben ott van a szeretet, csak negatív formában. Gyűlöl az ember, mert szeretni szeretne, de nem tud, és mert nem tud, azért gyűlöl. Sokszor épp ezért gyűlöli önmagát is, mert szeretni szeretne. A legnagyobb istentelenségben talán a legmélyebb vágy zokog az Isten után, mint egy földalatti folyó, mely zúg, de nem tud kitörni és forrássá válni. A moszkvai Istentelenek Ligája elégedetten, kezét dörzsölve szemléli a német hivatalos egyház Krisztustól való eltávolodását s ujjong, hogy az ő malmára hajtja a vizet, íme, ezzel is erősödik a Mozzgom. S ugyanakkor, mintegy illusztrációképen Rosenberg az egyházak lassú, de céltudatos megsemmisítéséről mondja eredetileg a valóságnál kisebb nyilvánosságnak szánt szavait. S az államvallásban rejlő istentelenség, meg az Istentelenek Ligájában legyilkolni nem tudott istenesség két ellentétes pólusa végeredményben egy rugóra jár, a testvériség vágya mozgatja és válik benne sok irányban gyűlöletté, az igazság vágya igazságtalansággá, vagy ami még rosszabb, részigazsággá. Keresi az Istent, de csak a maga módján, aki nem így keresi, az pusztuljon, a régi nóta, mely hátborzongató élességgel vijjog még most is rég letűnt pogány kultuszokból és az inkvizíció kamráiból s csodálatosan egybehangzik a vörös induló akkordjaival s régi templomok új zsolozsmáival, vagy nem is keresi, mert úgysem tudja megtalálni, hát legalább ne keresse más se, hogy legalább ilyenmódon létrejőjön a nagy egység. A világ örült antitéziseiben éppúgy, vagy még jobban megvan a fejtetőre állított szintézis, mint a magát Napóleonnak képzelő örültben a zseni összekuszálódott nagyvonalúsága.

Látszólagos ellentmondás, hogy egy olyan korban tört az emberiségre a világháború, mikor az emberek épp világbékéről álmodoztak, eszperantó nyelvet csináltak, hogy mindenki mindenkivel megérthessen, és a technika évről-évre közelebb hozta térben egymáshoz a legtávolabbi nációkat is. Több gonoszságra és elvakultságra volt ehhez szükség, mint hajdan, mikor a hadviselők nem ismerték egymást és egymás nyelvét. S olyankor támadt fel hallatlan erővel a nacionalizmus, mikor sok jel az ellenkező irányba való fejlődést jósolta. De az ingalengés törvénye folytán

épp ez teszi valószínűvé, hogy minden faji öntudatnak és a vér mithoszában hol extatikus, hol üres hangoztatása közben, sőt következtében még hallatlanabb elemi erővel fog feltörni a mélyebbenlátó és fajon és véren felülemelkedő, *egy* szintetikus világszemléletet teremtő és abban gyökeret verő emberi közösségnek a kerítésekén túl is testvért kereső érzése. A vágy, rejtve, vagy nem, él a világ szívében, ha másképp nem, legalább félelem formájában vagy álarcában. A részek útvesztőiben tévedező világ keresi az Egészet, a középpontot, ahová összefutnak mind a homályos utak, az értelmetlenségbe süllyedt világ felnyög és kinyújtja kezét az Értelem után, amit épp azért lát olyan kívánatosnak, mert olyan igen messze siklott tőle. A szörnyűségesen széttagolt világ egy-egy után sír, jobban, mint valaha.

Nemzeti életünk elodázhatatlan, sürgős megoldásra váró kérdései is mind olyan egyéniségek után kiáltanak, akik teljes mértékben átértik, átérzik, sőt átélnek mindazt a szükségletet, mely alatt részekre hulló társadalmunk szenved, s olyan megoldásokat várnak, melyek az ország presztizsének s az állam jóvoltának éppúgy használnak, mint az államalkotók legkisebbjének is. Felfedezetlen tájak nem maradhatnak immár az országban. Megműveletlen, gondozatlan területeket, exisztencia nélkül hanyódozó, ideoda lödörgő magyarokat az új öntudatra ébredő ország már nem tűrhet meg. De éppúgy nem a mesterséges feszítő erőket sem, melyek egykép veszedelmesek demagógiát szorgalmasan tanuló zöldfülűek hangoskodásában, mint idegen ajkát gondosan megtartott hazánkfia megnőtt önérzetében.

Ma már lealkonyodott annak is, hogy itt mindenki másképp gondolkozzék, meg annak is, hogy a legtöbben egyáltalán ne gondolkozzanak, s ha fejbekólintja őket valami hangos jelszó, szédelegve botorkáljanak valami harangozás irányába. Ma kötelessége mindenkinek, a nélkül, hogy álruhát kéne öltenie, hogy közelről és a maga valóságában lássa meg más emberek sorsát, s ízlelje meg becsületesen testi és kulturális kenyerüket. Dívatos szó a sorsközösség, de hol van még attól, hogy életté váljék!

Szintetikus törekvések mutat az embereken eláradt nagy utazási vágy is. Társasutazásokra indulnak a Spitzbergákhoz, vagy leszállnak a parasztság rejtett, mély és homályos völgyeibe, mert meg akarják ismerni a tájat és a lelket. Nem elszánt magányos tudósok, hanem csoportok és tömegek indulnak ma fölfedező utakra.

Keresztyén egyházaink keretei közt is egyre elevenebb erővel törnek föl a minden területet egybefogó törekvések. És itt most nemcsak a protestáns egyházakról szólok. Ami a protestáns egyházakat illeti, azok amúgy is a tisztánlátás és mindenestől Isten uralma alá helyezés szükségérzésében fogantak és a legmagasabb szintézis alá helyezkedtek. A reformáció első és kétségtelenül legerőteljesebb idejének kultúrhatásai (lelki élet, gazdasági terület, irodalom) is erre vallanak. Ma azonban le nem tagadhatóan nagy megújulások helye a testvér római egyház is...

Lásd a mai francia katholicizmust, hogy mást ne említsünk. Most ne kutassuk azt, hogy mit köszönhet ebben épp a protestantizmusnak és mit másolt le abból, csak egyszerűen állapítsuk meg, hogy annyiféle szál fúzi ma egymáshoz a világnak különböző, de még a legcentrifugálisabb irányú részeit is, hogy egymás tanító és nevelő, vagy romboló hatásától nem szabadulhatnak, hullámvázsaikban együtt emelkednek, vagy süllyednek.

A közbeeső terméketlen korok alatt elhalványult theológiai igazságokra éppúgy ráirányul a ma világosságot követelő reflektora, mint az egyes lelkek hitbeli hovatartozására. Egyformán elhanyagolhatatlan kérdés az egyház külső állapota, a dogmai megállapodottság, az egyháztagnak lelki szükségének szolgálása, a hívek munkába állítása, s a szegények, betegek és kicsinyek gondozása. Úgy érezzük, egyházunk minden vágya odairányul ma, hogy hasonlónak váljék nemcsak hitben gazdagabb korok gazdagabb szintéziséhez, de magához a biblikus képben eléje állított élő testhez, melynek minden tagja, minden szerve megvan, mind a helyén, állandó munkában s a vérkeringés összeköttetésében.

Fölösleges talán rámutatni, hisz elég szó esett már róla, a kultúrtudományok szintetikus irányba fejlődésére. A társadalomtudományok, filozófia, történelem stb. új hangjairól hát ne is szóljunk, csak egy futó pillantást vessünk, mondjuk, az orvostudományra, mely az analizálás és agyonspecializálás letűnőben levő korszaka után az egész ember testi és lelki kondíciójának, sőt környezetének is megismerésére és megértésére fekteti a fősúlyt, s ennek értelmében előbbrehelyezi a jó háziorvost a fényesnevű és népszerű specialistánál.

Lehetetlen meg nem látnunk a művészetek hasonló irányú törekvéseit. A képzőművészetek egy ideig dadogva és tántorogva keresték az újat, de ma már egyek abban, hogy valami többet, mélyebbet, nagyobbat akarnak kihozni ecsettel és vésővel az anyagból, mint akár a valóság másolását, akár külső benyomások vagy belső egyéni szenzációk kivetítését.

Szóljunk összes művészeinknek az eddig elhanyagolt népi elemekkel való gazdagodásáról?

Szóljunk az irodalomnak arról a mezejéről, ahol közös mesgyéje van a tudománnyal? Mért jött divatba egyszerre Széchenyi, akinél nagyobb, maibb, átfogóbban gondolkozó fő ma sem terem nálunk, s akit ha utolért volna saját kora, vagy csak az utána következő nemzedék is, ma előbb állnának más népeknél?

Szóljunk a regényirodalomról, mely hol a történelmi kor- és életrajzzal ölelkezik, hol a modern családregényekben különböző nemzedékek egymáshoz való viszonyát, s a kor keresztmetszetét teszi a regényhős helyére?

És mindezek között ott áll az ember. Az egyén, aki része a világnak, része a nemzetnek, tagja az egyháznak, tárgya és élvezője a művészetnek, teremtője és szolgája a tudománynak. Átviharzanak rajta eszmeáramlatok, ellentétes szelek cibálják százfelé, ott áll a maga ízekre szagztatott nyomorúságos modern éle-

tével, szétszaggatott lelkével, megtántorodik és néha elvágódik. De olykor csökönnyösen fölegyenesedik, szembefordul a széllel és mereven néz maga elé. És annál keservesebb lesz a szája íze, mert nem lát, holott látni szeretne, nem tud szeretni, pedig ez a legfőbb szüksége, nem hisz, pedig ez a vágya. Néz maga elé, kiüti arcát a verejték, mert erőlködik, hogy mégis, mindezekén túl is megértse a dolgokat, összegyeztesse, egymással magyarázza meg és levonja mindezekből a tanulságokat a maga számára, úrrá legyen a körülmények fölött, melyek, most látja csak, össze-visszarángatják.

De néha nem bírja tovább az iramot. Ilyenkor kitör belőle a tehetetlen kétségbeesés. S miközben biztos kézzel vezeti modern kis kocsiját, összecuklott lélekkel tapogat belül a kormány után, s kitör belőle minden tehetetlen keserősége a közállapotok, az élet értelmetlensége, otthonának lélektelensége felett. Mintha az egész összegabalyodott világ súlya nyomná a ma rémült és gycnge emberét. Szinte az egész emberiség riadt magáradöbbenésével szeretne hirtelen rendet teremteni az életében. A vágy már megvan benne és elvégre ez is valami. De az erő még hiányzik hozzá.

Azt mondják, gyermekgyilkos kor. De ha úgy van is, figyeljük csak meg, mikor a mozi vásznán megjelenik egy gyermek, a nagyvárosi embertömegen gyöngéd moraj fut végig, halk sóhajok és pihegések derengenek bele a sötétbe. Ezek az emberek jobban szeretik a gyermeket, mint gondolnánk. És mint kellene. Annnyira szeretik, olyan jóléttel és az ő fogalmaik szerinti boldogságot szeretnének neki teremteni az életben, hogy — inkább megölik csirájában, semhogy ennél kevesebbet adjanak neki.

Minden szörnyű antitézisünk mélyén ott van a szintézis-vágy, de szintézis-vágyunk sokszor torzszülött antitézisként jön világra.

Egy pillantás visszafelé. Hajdan egy kultikus világszemlélet fogta össze egy nép, egy vallás, egy azonos kultúra körén belül az embereket. Ennek szolgált tudomány és művészet, ez óvta és dédelgette azokat, akik a védő rácson belül voltak, de ez is zárta el ugyanakkor mindezeket a külvilágtól, mely így nem is létezett számukra. Bizonyos zárt, kiskörű, tehát mesterséges szintézis így mégis létrejött és az élet mindenesetre könnyebb és harmónikusabb volt százszor a mainál, mindaddig, míg csak az engedetlenebbek, tudnivágyóbbak, vagy egyszerűen nagyobbranőttek észre nem vették, hogy a rács tulajdonképpen nem ér az égig, s ami azon kívül van, az is *van*. Ez hozta a nagy kettészakadást. Mintha hit és tudás megegyeztek volna, hogy az egyik bentmarad, a másik túllép a rácson. A hit még fogta félkezét a művészetnek, amely azonban már szabadulni szeretett volna tőle. De közben egyre több kerítés nőtt ki a földből, bonyolult osztályozások, osztozkodások, jóhiszemű öncsalások és nyakatekert ideológiák. Évszázadokon át egybegyűrűzött hullámaik egy-egy cseppje alig elemezhetően, de ott van most is a ma morajló habjaiban. Néha megvadul, kicsapódik, új életre kel s szembefordul egymással két

ilyen cseppje a tekervényesen fodrosodó nyugtalan vizeknek, melyek átesaptak a kerítéseken, s egybefolytak, de különböző, ellentétes erőket hőmpolygetnek végig a nemrég még gondosan ízekre szedett világon. Ez a vad áradás persze elmosott sok mindent, ami nemrég még valóság volt. A túlzott individualizmus ma már épp oly távol esik tőlünk, akár szülőanyja, a dualizmus. Ma már nem kötelező a külön leányoknak szóló irodalom nyilvántartása, s beragasztott lapok a többi könyvekben, nehogy másképp találják látni leányaink a világot, mint az elfogadottnak ítélt halványrózsaszínű ködben. A kétféle, sőt sokféle morál tartathatlanságát is egyre jobban érzi mindenki. Szerencsére a múlté már az „extra Hungariam non est vita“ hangjai melletti koccintgatás, a magát törő bolond ánglius és német lesajnálása, aminél jobban tán semmire se fizettünk rá az utóbbi századok alatt. Vége a lánznak is, melyet a nemzetnek és az egyháznak pangásnak indult vérébe belekerült idegen vérséjtek okoztak. Letagadhatatlan ugyan, hogy ez utóbbiak felfrissülést is hoztak, de egyúttal új kerítéseket is próbáltak alkotni. Te ide tartozol, én oda. Ezt tedd, azt ne tedd. Ilyen ruhát öltés és ilyen arckifejezést, ha Isten gyermeke óhajtasz lenni.

A feszítőerők köröskörül pedig nőtön-nőttek. A káosz is. Ne tagadjuk, kisebb-nagyobb emberi szintézisek, vagy szintézis-kék mindig akadtak azért. Emberek és közösségek előtt megvilágosodott az élet egy-egy homályos sarka. Ide koncentrálták minden látásukat, s nem vették észre, hogy a másik sarokból, melynek hátat fordítottak, közben alvilági erők számarfűleket mutattak feléjük.

Technika és tudomány elhagyta közben a lelket a fejlődésben. Mint valami hatalmas teljesítményű örült repülőgép, melynek nem ura a pilóta többé. Berregve rohan hegy és tenger fölött, maga se tudja, hova, mélyen lent összemosódik alatta a táj, melynek egy messzi pontján összeroppanás és biztos halál várja.

Vajjon, ha most ez az óriásrepülőgép valami technikai csoda folytán be tudna hatolni a lélek világába, egészen az Isten magasságáig, és oda tudná vinni az embereket, mit hozna az? Még nagyobb zavart, még nagyobb öntudatlan és hiábavaló szomjúságot az Egész megértése után, s még eszeveszettebb menekülést Istentől a zűrzavarba.

Mik hát a kilátások? Egyáltalán van valami kilátás és lehetőség? Vágyban a lehetőség? Nem. A haldokló életvágya nem válik életté, vagy ritkán. Egyetlen valaki mégis van, aki a legteljesebb összefüggésekben, a maga egészében tisztán lát és megért mindent és mindenkit. Mi, emberek mindig az egésznek csak akkora töredékét, amekkorát magunkévá tudunk tenni tér és idő és emberi tökéletlenségeink korlátain belül. De Isten egészen látja a világot s azzal együtt minden legkisebb töredékét is. Minket is úgy lát, mint mi magunkat soha. Lát, mint életté vált diadalmas sejtet. Multunk és jövőnk valóságában egyszerre lát. Lát a bűneinken és vágyainkon keresztül. Tehetetlen öregnek

és csendes halottnak lát bennünket, célhoz ért, a legnagyobb megértést megtalált léleknek, vagy kárhozatba hullt, értelmetlen, kialudt fénynek. Az ember legnagyobb tragikumája, hogy azt a két személyt, akit legközelebbül szeretne látni, önmagát és Istent csak tükörből láthatja. Akarva, nemakarva e kettő tükörképét keresi mindenütt, emberek szemében, események és dolgok tükrében, önmagában és a világegyetemben. Önmagát többnyire tudatosan, Istent többnyire öntudatlanul. Istent is önmaga tükrében nézi leginkább, összezsugorítva és lekötözve, holott többre menne, ha önmaga képét látná meg Isten tükrében, mindazokkal a felzabáló lehetőségekkel, amiket legtöbbször kárba veszni hagy. Nincs hát remény, hogy valaha is, legalább a mostani világnkról, bennünket körülvevő részéről alkothassunk magunknak tiszta világszemléletet? Hát ha magasabbra tennők a célpontot? Ha önmagunkon túlemelkednénk? Nagy kérdés.*

A remény, az egyetlen, másutt van. Krisztusban, aki ember, és Isten. Vagyis, én és Isten. Egybeolvadva a két személy, akit legjobban szeretnék a maga valóságában látni. A lehetőségek legszélesebb skálája itt vár rám. Nekem és koromnak sürgetőbb, fontosabb törekvésem nem lehet hát, mint Krisztust megismerni. Egyetlen lehetőségem szintetikus világszemléletre, egyetlen remény a zürzavaros világ és emberi életek letisztulására. Hiába tűnt el a világ nyelvhasználatából nagy gyorsasággal ez a szó: haladás, egyetlen útja a haladásnak még mindig van, ott van a krisztusi szintézisben. Korunk igazi megismerésének, nemzetünk fölemelkedésének, egyházunk erővé válásának, tudományok és művészetek kikristályosodásának, szétomló egyéni életek helyreigazodásának és önmaguk fölé emelkedésének egyetlen útja. Világmegváltó eszme helyett maga a Megváltó, rész helyett az egész. Szintetikus világszemlélet helyett maga a világot magában foglaló legteljesebb szintézis.

Csak még egyet. Krisztus jól ismerte korának gondolatait, korának embereit, kortársainak bűneit, s a vallásos világ felháborodott, mert együtt evett és ivott a bűnösökkel. Ha krisztusi szintézist keresünk, nekünk is tisztában kell lennünk a magunk korának eszmeáramlataival, s ismernünk kell az embereket minden nyomorúságukkal és kísértésükkel együtt. Jaj nekünk, ha farizeusok módjára elzárkózunk képzelt szentségünk képzelt tisztaságába. Eününk és innunk kell korunknak olykor megfertőzött eledeléből és italából is. A világhelyzet, nemzeti élet, egyház, tudomány és művészet, mind kell, hogy a mi személyes ügyünk is legyen, mert Krisztus mindezekkel együtt tart miránk is igényt. Íme, az igazi sorsközösség. Mindenben benne lenni és ugyanakkor mindenben felülemelkedni. Nem könnyű. Harccal jár. De a mai nemzedék úgyis hozzászózott a nehézségekhez, s e nagy cél megéri a küzdelmet.

Vargha Tamásné

* Huizinga: A holnap árnyékában.

A szokás lélektana

A kultúra és a társadalom életének, fejlődésének, alakulásainak lélektana mind erőteljesebben nyomul a társadalombölcseleti kutatások előterébe, különösen ott, ahol ezeknek a kérdéseknek kutatása mélyebb, filozófiai alapon történik. Minden emberi alkotásnak hordozója és kialakítója alapján véve mégis csak a lélek, amely a testnek minden mozdulását a maga céljaira használja fel, amiként másfelől az ő minden tevékenységét a szellem állítja a maga szolgálatába. Hiábavaló tehát minden törekvés, amely a kultúra és a társadalom jelenségeit metafizikai alapon szeretné megoldani s annyira bízik egy-egy eleve megállapított üres tétel erejében, hogy annak varázsától eddig nem sejtett megoldásokat remél. Formulákkal megoldani semmit sem lehet; még a politikában sem lehet tartósan. Az élet arra kényszerít, hogy szigorú módszerekkel ismerjük meg, vagy kevésbé hetyke szóval: törekedjünk megismerni.

A szokás hatalma nagy, — tanultuk már az elemi iskola padjain. És mégis, igen kevés olyan komoly kísérlettel találkozunk, amely a szokás tényét szeretné megértetni. A legkomolyabb és legeredményesebb kísérletek közé tartozik az, amelyet egy néhány pszichologus a Journal de Psychologie-nak teljesen ezen feladat szolgálatába állított füzetében közölt. (XXXII. évfolyam 3—4. füzet.) Érdemes ezzel a kísérlettel tüzetesebben megismerkedni, mert ritka világos pillantásokat nyújt nekünk a szokás lényegébe és lelki alkatába. A szokás egész lélektana és szociális fontossága tárul itt fel szemeink előtt.

A. Spaiér a szokás lelki elemeit és természetét fejtegeti azal a világossággal és pontossággal, amely a francia lélektan megkülönböztető jellemvonása. Van a szokásnak két fajtája: a passzív megszokás és a szerzett ügyesség, amely szokássá lett aztán. A passzív megszokásnak ismét két formájával találkozunk: a fizikai megszokással, amelynek típusa az akklimatizáció, és a lelki megszokással, amely különösen világosan jelentkezik az ú. n. rutinban. A növény akklimatizációja tisztán szervi, mert hiszen minden növény közvetlenül nyeri azokat az anyagi szubsztanciákat, amelyek táplálására szükségesek. Az állat azonban már nem képes az anyagi szubsztanciák ilyen közvetlen feldolgozására: a táplálékot önmagának kell megszereznie, ezért nagyfokú érzékenységre, a környezetben való tájékozódásra, az ártalmas anyagoktól és éghajlattól való irtózásra van szüksége. Ezért azt mondhatjuk, hogy az állatoknál az akklimatizáció bizonyos értelemben és bizonyos fokig érzés dolga.

A szokássá vált megszerzett ügyesség ezzel szemben tisztán lelki tényezők műve. Ez már abból is következik, hogy ezek az ügyességek a tanulás következményei: a madár megtanul énekelni, az ember megtanul járni. De ennek a megszokásnak alapja mindig öröklött hajlamok és diszpozíciók. Ilyenformán a szokás voltaképpen szerzett tendencia, azaz olyan erő, amely megszabja

az élőlény magatartását. Származik pedig ez az erő az ösztönöktől, amelyeken minden szokás alapul, és azokból a többé-kevésbé összetett érzésekből, amelyeknek a szokás helyet ad s amelyek azt meghatározzák. A szokásokat irányító érdekek mind ösztönösök; ahol nincs ilyen érdek, ott nincs szokás sem s ahol nincs ösztön, ott nincs érdek, amely a szokást irányítaná. Ahol pedig valamely helyzet és szituáció iránt érdek áll elő, ott azonnal jelentkeznek a szükség is arra, hogy ezt a szituációt tüzetesebben fogjuk fel, értsük meg, jobban megismerjük, azaz minden érdekekben benne van egy intellektuális, értelmi elem is. Ez a szükségérzet különben minden ismeretnek ösztönös magva, amely a szociális élet különböző tényezőinek hatása alatt fejlődik és alakul ki.

Ez azt jelenti, hogy az ösztön nem tudna realizálódni az értelem munkája nélkül. Az értelem tehát éppen olyan szükséges eszköze az ösztönnek, mint maguk a testi mozdulatok, amelyek által az ösztön megvalósul. Ebből nyilván az következik, hogy semmiféle szokás sem tud megélni pusztán a testi mechanizmus segítségével. Sőt, a szokás erejének forrása az érdek, az impulzus, az indulatjellegű emóciók. De erőt kölcsönöz a szokásnak saját maga organizálása is, vagyis az a lelki struktúra, amely a szokást organizálja. A szokás u. i. mindig valamely tárgyhoz való vonzódás, valamely helyzethez, szituációhoz, cselekvésmódhoz való vonzódás. Ez a vonzódás pedig kétségkívül érzés, amiből újra az következik, hogy nincs szokás érzés nélkül. Egy tárgyra való állandó vonzódás a tapasztalás folyamán megszerzett állandó lelki struktúra lesz, amely ily módon magát a szokást hozza létre, de egyszersmind erősíti is azt. Ezek az állandósult érzések alapjai tulajdonképpen az egész érzelmi életnek, de alapjai a szokásoknak is, amelyeknek nagy jelentőségük abban áll, hogy egy bizonyos lelki struktúrát állandósítván, az energiának nagy rezerválói. Nemcsak a szeretet, hanem már maga a szeretet szeretete is kölcsönöz nekünk energiákat cselekvésünk és tevékenységünk számára. Mennyivel nagyobb azonban az az energia, amelyet azon személy iránt való állandó vonzódásunk kölcsönöz, akit többi embertársaink közül kiválasztottunk, mint szeretetünk egészen sajátos tárgyát.

Ezekből a fejtegetésekből világos, hogy minden ösztönös tevékenység, ha ismétéljük azt, szokássá válik. Természetes azonban, hogy szokásaink kialakulására nagy hatással vannak, sőt azokat sokszor egyenesen elhatározólag befolyásolják nagy erkölcsi, szociális, vallásos, nemzeti stb. realitások, amelyek gyakran az első lökést adják szokások kialakulásának. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a nagy szerepet sem, amelyet az emlékezés visz a szokások kialakulásában. Az emlékezés az értelemmel karöltve formálja a szokást, elannyira, hogy valamit tudni voltaképpen annyi, mint valamit szokássá tenni. Szokás által jobban és gyorsabban tudunk cselekedni, de gyorsabban és szabadabban tudunk gondolkodni is. Minél erősebb a szokás, annál jobban tudjuk az illető dolgot és annál könnyebben tudjuk azt

cselekedni is. A szokás tudás-volta egészen világossá válik, ha belátjuk, hogy a szokás mindig a *lényeges* vonásokra korlátozódik s elhagyja mindazokat a vonásokat, amelyek az ő szempontjából lényegtelenek. Az ilyen tudás által mintegy felszabadul a tudat, hogy egyenesen haladjon a maga célja felé és foglalkozzék valami mással, amit a szokás még nem ejtett hatalmába.

Ha Spaier fejtegetéseit jól megértettük, úgy könnyen megmagyarázhatjuk a szokásnak azt a jellemvonásait is, amelynél fogva mindennemű szokás egyfelől teremtő, de másfelől konzerváló erővel is bír. Nem teremt új képeket vagy fogalmakat vagy éppen új ítéleteket, de teremt új kapcsolatokat, amelyek az egyén életében eladdig ismeretlenek voltak. Ez a teremtő erő nagyon különböző az egyének lelki alkatának különbözőése szerint: vannak olyanok, akik új körülmények között lelki struktúrájukon könnyen ejtik meg a szükséges változtatásokat, azaz könnyen szoknak bele az új körülményekbe és vannak olyan egyének, akiknek lelkében a szokások már olyan állandó kapcsolatokat létesítettek s ezáltal lelki alkatukat oly erővel konzerválták, hogy új szokások kialakítása lehetetlenné válik. Annál, aki a szokás rabja, a megszokás a multat olyan intenzív jelenné teszi, hogy ebből a jelenből a valóságos jelenben való elhelyezkedés lehetetlenné válik. A lélek megtörhetik, de a maga megszokott alkatán változtatni nem tud. Ahol ellenben a szokás még nem kapott erőre — különösen, ha erre az idő sem volt elég, mint pld. a gyermekeknél és fiataloknál — ott ez a valóságos jelenhez való alkalmazkodás könnyen megy végbe, míhelyt a lélek az új tárgyak, jelenségek, személyek, környezet iránt való szeretetteljes vonzódásra tesz szert.

De világossá válik a szokásnak az a nagy szerepe is, amelyet a védekezés szempontjából visz az emberi életben. A test mozdulatainak, a lélek beállítódásának megszokása gyorsítja a test és a lélek minden mozdulatát oly módon, hogy a támadásnak legkisebb jelére is a védekező mozdulat és magatartás azonnal, minden gondolkozás, töprengés és kétségeskedés nélkül rendelkezésre áll a megtámadott egyénnek. A fegyverfogás, a védőeszközökkel való bánásmód, az évszakok szerint való öltözködés megszokottsága, a mosakodás és fürdés, a testedzés és sport minden szokása ennek a védelemnek áll szolgálatában. Ha a szokás ezen a területen hatalommal nem bírna — bátran elmondhatjuk — az emberi élet lehetetlenné válna. A külső világ mindennemű behatásával szemben megszokott magatartás tesz képessé a védekezésre.

Nagy szociális jelentősége van a szokásnak a társadalmi élet minden területén, de különösen ott, ahol valaminek használatáról, valaminek eszközként való felhasználásáról van szó. Hogy mi a szokás? — erre a kérdésre akkor adhatunk igazán kézzelfogható feleletet, amikor egyszerűen utalunk az író toll, a kés, a villa, a kapa stb. használatára, amely használat egytől-egyig nem egyéb, mint rendszeres tanulás által megszerzett szokás. Minél erőteljesebb és minél gépiesebbé váltott ez a szokás,

annál könnyebb az illető szerszám használata és annál több szabadsággal bír a tudat arra, hogy figyelmét más irányba fordíthassa. A szokás ebben a tekintetben igazán felszabadítja az egyént, jóllehet, amint már előbb reámutattunk erre, máskor éppen rabjává teszi. Ezért kell figyelniük arra, hogy kit mire és miként szoktatunk a nevelés által, amely alapjában véve szoktatás és megszokásra való vezetés.

Bartók György

---

*A szokás áldás, a szokás átok. Meg kell mondanunk, mi-
képen lehet ezt az antinómiát feloldani. A nevelés az, ami a meg-
oldást hozza. Látszik tehát, hogy a nevelés nem fényűzés, nem is
időtöltés, hanem a legnagyobb, szinte egyetlen életkérdés. Egy-
szerűen az élet megmentése és biztosítása.*

(Ravasz László: Gondolatok.)

Árva Bethlen Kata

I.

Apor Péter báró, régi jó étvágya mulván, az öreg ember dörmögő kedvével írja meg „Erdély változását“. Fájjalja a jelent, óvatosan hallgatva a történelmi okokról, a függetlenség elvesztéséről, a hadisareról, csak épen az 1687-es esztendőt írja le, mint olyan említésre való szomorú dátumot, amely alatt a „náj-módi“ szökött be Erdély alázatos együgyű állapotába. Panaszkodik a felfordult jelen miatt, főképen azért, mert a régi négyszegletes asztalokat kerek formájúakkal cserélték fel, az ezüst kupákat pedig kristálypoहारakkal. És a táncokat sem úgy táncolták valaha, kecskemódon ugrálva, mint manapság, hanem „szép halkkal járták, gyakorta kiáltván, három az tánc!“ A főúri élet szertartásain alig lát túl, nem is akar, még akkor sem, ha ellentétbe jön önmagával. A címkórságról értekezik a féltékeny főúr, mert úgy mond, nemsokára tele lesz az ország báróval, meg gróffal s olyanokkal, akiknek az apja, vagy nagyapja még az ekeszarvát fogta és robotra járt be a földesúrhoz.

Apor könyve bármennyire „magánélet“-jellegű is, Erdély történelmi életét tárja fel, amely az elnyomással és gyengüléssel egészen öncélúvá lett, elszürkült, úgy az önmaga, mint az egyetemes magyarság szempontjából is. Ezekre a szubjektív jellegű vallomásokra van rábízva a XVIII. század Erdélyének történelme. Ilyenek bőséggel születnek a nagyurak tollaiból is, csak a kuruc világot mintegy húsz napló örökíti meg. Egy bujdosó nép lelkiismerete kiált belőlük, fájdalmak, árulkodások, labanckodások közepette, — még a tágabb horizontú Cserei történelmében is. A valláskérdés érzékeny személyi ügy és a hozzá való ragaszkodásnak erős példái látjuk. Ezen a téren a két labanckodó krónikás is más malomban örül. Csak az áramló felvilágosodás szelleme bontja már a meggyőződést, a szegényedő rend körében inkább, amely már gyakran cseréli hitét egy-egy jobb hivatalért.

Mi jellemzi legjobban a felvilágosodást? Az ember meg akar szabadulni a lét ceremóniáitól, sőt, — bár egészen be nem vallottan, — a vallástól is, hogy önnön képességeinek rabja legyen. Ugyanaz a törekvés, amely a középkor csodahitére a renaissanceban út vissza reakcióképen s az egyház tekintélyvársán szeretné kívülhelyezni magát. A természettudományok, bölcsélet fejlődése erős léptekben viszi előre ezt a vágyat, belopózik az uralkodó-házakba, átlépven a klerikális gyűrűt is. Már papi körök híresztelése szerint a fanatikus I. Lipót is a „Religio Medici“ c. deista könyvet forgatja. Utódain, III. Károlyon, Mária Terézián, — a spanyol udvari neveltetés dacára is a vallásügyek türelmes kezelése érzik, ami azt jelenti, hogy az állami érdekek függvényévé lesz s ahol lehet, a papi befolyást a legkisebbre csökkentik. Így lesz a protestantizmus megtörése tervszerű állami ér-

dek. Erdély, mint külön országgyűlés, kormányzók által kormányzott tartomány, érzékenyen ragaszkodik a Lipót-diploma vallási pontjaihoz, vagyis a négy vallásfelekezeti szabadságához. A tervszerű elnyomás azonban fennáll az egyéni és politikai élet terén egyaránt, amint azt a mindent hitére feltevé Arva Bethlen Kata élete világosan mutatja. Apor a mult szépítgetésével sejteti ezt, amikor megjegyzi: „nem vala inter privátos religionis respectus az akár katolikus, akár kálvinista, akár unitárius és ha találkoztott magyar, csak emberséges ember volt. Nem vala az házasok között is az religióból semmi visszavonás; ha egyik házban szent mise volt, az másikban könyörgés; nézd meg kérlek ma, az religióért is úgy nézik egymást, mint két ellenség. Az más vallású embernek adjon Isten Szent Lelket, hogy jöhessen az igaz hitre, személyiben miért lehessen ellenségem, nem látom, — sőt az igaz catholica anyaszentegyház azt tartja, hogy mi catholikusok az olyanokhoz legyünk szeretettel“.

A kálvinista Cserei éppen erről a szeretetteljes közeledésről számol be, amikor feljegyzi Apor Istvánnal való disputáját. A gazdag főúr fényes ígéretek között fogadná örököséül a pénzre és jószágra erősen rászorult Csereit, „csak szintén az a héja, hogy kegyelmed legyen pápista“. De ez híja is maradt a dolognak, mert Cserei megnyugodott elmével maradt meg jelen religiójában, inkább akarva szegényül élni, mint lelkét megsérteni. „Ébnek vonják asztalra fejét s eb pad alá vonja“, — fejezte be dohogva Apor a disputációt. Voltak, akik megállottak, de az ilyen kísértések nagyon kemények abban a korban, mikor a szegény nemes emberek igen nagy szenvedésben valának, — írja Cserei, — az exekutor németek a szegénységet csigázták, kínozták, kötözték, verték, sós vízzel itatták a pénzért. Nem volt kinek panaszkodni, csak nyegtek és az égre fohászkodtak. Bécsbe pedig hiába mentek a követek egymásután, nem hitték, hogy egész Európában nincs pénztelenebb hely Erdélynél.

A gazdasági helyzet egyszerűen megdöbentő. A semmi uralkodó hatalmasságra rosszat mondani nem tudó barokk főúr tanúsága szerint, az ezt kiváltó erkölcsi életszínvonal sem állott magasabban. Az a kép, melyet az „elébbvaló“ asszonyságokról és kisasszonyságokról fest, önála is egyik oka lesz a csapásoknak. Ez a kivetkőződés már vele jár egy bomlott korról, hogy fedetlen bájaikat közzétegyék s leányaikat keblök mutogatásával árulják. A házaselet természetes rendjének változását, az örök adomátémát incelegve hasonlítja össze a francia viszonyokkal, ahol az asszony „gallae dominae“; Erdélyben „hic foemina“, a férfi „haec vir“. A nő ilyen áron sem akar eltűnni az emberi életben. Menynyire nem tűnhet el az, aki mindenkiért csak szolgál. Arva Bethlen Kata „hic foemina“ a szó minden gúnytól megszisztult, legneme-sebb értelmében, mert a minden bajjal megpróbált kor szelének kített ember életét élte. Szinte fél az ember a hasonlaltal élni, de a mai értelmet átidealizálva, ő a független nő, talán az első, élete körülményeinél, nagy árvaságánál, elrendeltségénél fogva. Való-

ban az Evangélium értelmében vett „szabad nő“, akinél a szabadság a megszabadítottságot és nem csak az elszabadítottságot jelenti. Szabad volt az élet minden vonatkozásában, nem volt „megkötözött“, hogy azt ne tehesse, ami „használ“. Ezt a szabadságot történelmileg élte, mert Megváltójában élte: nagy asszony volt. A kor sodrában azért nem tűnhetett el, mert nagy ember is volt, aki mutatta s egyben megcáfolta a kort, megragadván az időfelettit, és megtagadván, ami benne rossz.

II.

Az emberi elmélet a reakció törvényével magyarázza azt a kiállást, amely árva Bethlen Kata életét jellemzi, de a valóság az, hogy nem hatott vissza; bűneiben is oly alázatosan egynek tudta magát korával. Csoda ez inkább, úgy, hogy annak minden hatása eltűnt és megtisztult benne. A naplók, önéletrajzok korában közrebocsájtja ő is „Életének önmaga által való rövid leírását“ azért talán, hogy kapjunk egy más világot is, egy külön szemléletet, egy krisztusi ellenvéleményt a más-más tollal és szempontokkal megírt dolgokról. Hogy csak pár szempontot vegyünk, a rendi társadalom dolgait, a barokk lépeszózetességet, a magyar természet örök visszavonását: ezek fölött van egy gyökeres magyar főúri psziché, akiből az egyetemes keresztyén szeretet árad. Megindító érzés beletekinteni a nagyasszony írásaiba és látni, hogy hogyan válik le az osztály-cinkosság minden kapcsa egy lélekről, hogy kilépjen a szolgálatban szabaddá lett ember s élénk táruljon az igazság: a nagy magyar magány. „Erdély Solona“, Bethlen Miklós Bécsben várja a halált, hogy hálátlan hazája csontjaival se dicsekedhessék. Ismerünk egy asszonyt a többi nagy ember között, akinek helytállásán a kor sok átka megtörik, nem úgy, hogy kimenekül, vagy Scillák és Charibdisek közt kerülgeti az árt, sőt elébe áll: álljatok ellene a gonosznak! Oda volt kötve ahhoz a korhoz, emberekhez, birtokai, jobbágyai voltak, a kor törvényei alatt élt, de szívében egy más törvény lakott.

Író is volt, bár szerepe ezen a téren nem irodalomtörténeti; ezt némiképen magyarázza, hogy Bod Péterrel kapcsolatban, mint mecénást emlegetik s ez a körülmény elhomályosítja írói mivoltát. Ő maga egy sorában se jelzi, hogy célja lenne az írás, amint-hogy akkor vérbeli írónál is csak eszköz volt. A nagyuraknál pedig fényűzés egy kicsit. A nők nem írnak, náluk ez hivatáson aluli. Az ő gazdag életének is ritka és férfiasan közvetlen megnyilvánulása mindaz, amit így ránk hagyott. Célja szerint tehát több mint író, akik — köztudomású, — nem elég megbízható önéletrírók. Őneki fegyvereik vannak, melyekkel olvasóik lelkét megvívják s ezek sokszor, mint szűrős lándzsák bukkannak át a kor szövetén. Árva Bethlen Kata írásában azonnal megérezzük, hogy az ember beszél. „A keresztyén Isten féltő olvasóhoz“ szól *Önéletrírása* bevezetésében, tehát a kulcsot előbb Isten gyermekeinek kezébe adja. A pietizmusnak, amely először a magasabb kö-

röket hódítja meg, úgy látszik, sajátja ez az exkluzivitás. Akik nem élnek a hit világában, azoknak úgyis félelmetes ez a sok gyötrődés s talán bizarr is annak elviselési módja. Az evilág emberei másképen állanak meg az ilyen ár előtt. Mégis mindenkibe beszél, mert azért szól, „hogyan lássák meg mások a kegyelmes Istennek nagy erejét az én igen nagy erőtlenségemben“, — mondja a könyvecske céljáról.

Mozzanatonként rövid fejezetekbe fogva írja le életét, gyakorta az isteni kegyelem dicséretével végezvén. Megdöbbenő sokszor egyszerűsége, erőteljes régi magyar nyelve, ahol kell, tárgyiasága, férfias keménysége. Elbeszélő modora is olyan sokszor, mint egy ószövetségi történeti könyvé, a régi Károlyi fordítás szerint. A huszonnégy éves pestises férj halálát így írja le: „Tsü-törtökön reggel, mikor éppen a nap feljött, megszólalt nagy fennszóval és elmondotta azt: Hiszek egy Istenben, mindenható Atyában, Mennynek és Földnek Teremtőjében, — ezen a szón mindjárt megholt minden pápista tzeremónia nélkül“. Ilyen gyorsan és egyszerűen csak a halál tud jönni, amelynek ő előtte már ekkor nem volt semmi titka.

Írásához élete másik felében kezdhethet, egyes mozzanatok arra mutatnak, hogy a negyvenes évek elején. Imádságokat már előbb ír, mindkét könyvét pedig 1751-ben végzi, egyiket, az életírást egy töredék mondattal, az imádságoskönyvet pedig, — amint írja — minden e világi öröm nélkül. Néha úgy megkeményedik ez a nagy súlytól lenyomott lélek s olyan erő csap ki belőle, mint a prédikátorokéból, csak az indulat heve tűnik el az emlékezés távoli részleteiben. Nem sír és nem követelőzik, általában semmi sem jelent lemondást nála. Minden természetesen jön, mert tudja, honnan jó és sejtí, hová tér. Az élet akármely vonatkozásában feltétlenül érzi, hogy az Isten szereti őt. Nemesak elhisz, hanem feltétlenül megbízik Teremtőjében. A keresztyén hit és élet minden értéke teljességében nyilatkozik meg benne. Asszonyi kedély, de vallásosságában az érzelem, rajongás mellett ott van a nagy erdélyi fejedelmek állhatatossága. Valóságos viszonya a Megváltóhoz megmutatja néki, hogy sehohsem veszíthet, az ő része mindenütt nyereség, életben-halálban egyaránt.

Csakis ezzel magyarázható, hogy a legmegpróbáltabb asszonyi életről szóló íráson minden vonatkozásban, valami nem titkolható öröm húzódik át. Mostoha korban, sok nyavalyák és igen nehéz keresztek alatt élt, mégis minden, amit magáról írt, mosolyog: „Olyan tsendes elmével és vidámsággal vagyok, — írja — tudván azt, hogy az én Atyám mindeneket jómra s idveségemre fordít“. Az élet, Isten szeretetének ténye, egy, ennek a szeretetnek ellene álló gonosz világba helyeződik bele, ez maga a látható feszültség, kikerülhetetlen harc: élni. Így gombolyítja ki az életét ő is ebből a feszültségből. „Születtem ez nyomorúsággal teljes világra az én Istenemnek jótetszéséből — Bonyhán 1700-dik esztendőben, Szent András havának 30-dik napján...“ Mindjárt a második történet, amire visszaemlékszik, atyja halála

nyolcesztendős korából, a harmadik anyja, majd saját férjhezmenetele: mind egy-egy nehéz kereszt számára. Kövessük ezt az életet részleteiben, úgy ahogy elmondja. A bethleni Bethlen családból származik, atyja 'gróf Bethlen Sámuel, Küküllő vármegye főispánja, nagyatyja, János Erdély főkancellárja volt, — anyja borsai Nagy Borbála, — amint maga is egész röviden beszámol családjukról. Gyermekkoráról, kisleánységéről hallgat, mint a köznapokban hányódó ember a kedves ünnepnapokról. Ön-életrajzát voltaképpen már asszonyi életén kezdi, „egy soha eléggé meg nem siratható keserves és felemás házasságon“. Anyja másodszor is férjhez megy egy katolikus grófhhoz, Haller Istvánhoz, aki fiát Lászlót is magával hozza a Bethlen-családba. Mint mostoha testvérek, együtt nevelkednek; anyja kedveli a fiút s mikor az húsz éves lesz és feleségül kéri Katát, minden ellenkezést megtörve, az anyai szó jogán kitagadással fenyegetőzve, „megragadja a világ szerént való szerentsét“, hozzákényszeríti a semmi hajlandóságot nem mutató gyermeket. Hallerék egy kolduló baráztot fognak s a szertartást mindjárt végre is hajtják; a leányasszony még nincs tizenhét éves, az ifjú férj alig husz. Nem lehet meghatódás nélkül gondolni sorsukra. Kata Isten végzését látja abban, hogy neki egy idegen vallású férjjel kell házasságra lépnie. Alig két esztedeig tart ez, amikor az ifjú férjet szörnyű pestis viszi el, Kata magára marad, most már anyátlanul is, — három gyermekével. Ahogy visszaemlékezik: „szeretetreméltó és magát kedveltető ember volt Haller László, de ő a szívét féltette tőle és gyermekeit. Amitől félt beteljesült: Gyermekeit elveszik tőle, mint eretnek anyától, ellene lázítják, „nehogy valamit beszíjjanak a kálvinista vallásból“. Még eltemeti Sámuel fiacskáját, 1720-ban, hogy írásában lezárja „élete könnyebb, majdnem kereszt nélküli részét“.

A huszonkét esztendős árva asszony kezét a nála 25 évvel idősebb széki Teleki József gróf kéri. Boldogan adja oda: „mintha édesatyám és nem férjem lett volna, — írja, úgy kívánt engem ifjúságomban tanítani“. De az új élet küszöbén egészsége elkezd bomlani, hogy soha azután helyre ne álljon. Mikor egy évre Zsigmond fia megszületik, a két Haller gyermekért, Pálért és Borbáláért megindul a hajsza, ő a karhatalmat megelőzi és maga adja át őket a Haller családnak. Fájdalma most már mulhatatlan; csendes könyörgésekkel enyhítgeti. Az a seb, amelyet gyermekei után kapott, haláláig nyitvamarad, csak védekezik a Pais-sal, vádolja magát a „kananeusokkal szerzett sógorság“ miatt, hogy egyszer édesanyjának engedett inkább, mint az Istennek. Még két gyermeket hoz a világra: Gábort, 1726-ban, Klárát 1730-ban. Erről az időről alig is ír valamit, a vigasztalás ideje ez, amely esztendőket hagy ki az emlékezetéből. Nem sokat beszél róla, mintha nem is az övé lenne. Ami ezt követi, a gyötrelmek ideje is, — néhány egymásra zuhanó tragikus dátumban kifejezhető: 1731. augusztusában meghal Zsigmond fia, szeptemberben Gáborka és Klára; a következő esztendő októberében pedig a jó

férj megy el gyermekei után szinte nyomtalanul, és engemet az én istenem, — írja — úgy hagyta, mint a megszedett szőlőben a kunyhót, egyedül.

Most már teljesen megerősödik egy felsőbb elrendelés alatt, mindent tisztán lát, veszteni valója nincsen már a földön: harminckét éves. Törékeny asszonyi voltát legyőzve forgolódik pöreiben, a Teleki-család mindjárt férje halála után birtokpert indít ellene. Gazdálkodik, mert Teleki kiváló gazda volt s őt is megtanította, — birtokait járja, levelez kedves atyjafiaival. Most már nevéhez odafűzi az „*árva*“ jelzót, mint valami drága, nem földi keltű prédikátumot. Ragaszkodott ehhez az árvasághoz, mint mindenhez, amit Istentől kapott. A betegségek legkülönbözőbb fajtái támadják meg s az újra, meg újra visszajövő maradosó bú gyermekei sorsán. Valamelyik rokona azt híreszteli, hogy „*melancholia hypochondrica*“-ba esett s mint csendes tébolyultról beszélnek róla Erdélyszerte. Birtokait minden elemi csapás végiglátogatja, de két csapás közt templomot épített, iskolát szervez, szegény ifjakat taníttat, egyházakat segít. Most irogatja, — a negyvenes években — önéletrajzát, jegyzeteit, Istennel való beszélgetéseit. Általában a megpróbáltatásokról szeret beszámolni, tudja a napját, óráját. Ötvenedik esztendejéből is, — mely az örvendezés esztendeje — azt a három hetet jegyzi fel, amikor nehéz betegség gyötörte. Ezentúl az élete már csendesebb, szinte tervezgetés, intézkedés, elkészülődés. Önéletírása már itt befejeződik, leveleiből tudjuk, hogy utazgat, rokonokkal üdül. Szeretne még egyszer mindenkivel találkozni, akiket szeret; különösen Teleki Lászlót és Ráday Esztert óhajtja nagyon. Fullasztó asztmatikus rohamai már gyakoribbak. Át-átkocsizik Fogarasra, a templom építést nézegeti, még megéri, míg felépül. Itt éri később az áhított halál, itt kap nyugvóhelyet a templom udvarán.

III.

Árva Bethlen Kata önéletrajza egészen szubjektív természetű. Nem történelmet ír, mégcsak nem is naplót. Visszaemlékezik, így csak nagy élményeiről számolgat be, igazi nagy élménye pedig a szenvedés. Emlékei mindvégig a valóság erejével hatnak. Egy megragadó lelki gyónás ez, a szívnek teljes kinyílásával, védekezés nélkül. Elfogult is ilyen szempontból, mert a szenvedések könyve. Arról beszélget hosszan, ami nagyon fáj, de mint olyanról, amely már el is van intézve Istennél. A szenvedéseknek ez a boldog kiáradása azért öröm mégis, mert azt a *kegyelmet mutatja* fel magasra, amellyel Isten jön hozzánk. Csodálatos az is, hogy az Úr a végtelenné nagyított bűnöket is apró emberi szenvedésekkel nézi el. Így lesz minden vonatkozásában a szenvedések theodiceájává, amely felett megjelenik az apostoli igazság ilyen megfogalmazásban: „Valamíg az ember testben sátoroz, angyali szentséggel nem bírhat...”

Az igaz keresztyéni élet lényege harc, kísértések, szenvedések. „Ebben a kemény harcban ismerteti meg én velem, — írja,

— az én édes Istenem az Ő szerelmes szent Fiának, keserves kinszenvedésének drága hasznait. Ebben szemléltem az ő vérrel verejtékező harcát, amelyet énérettem elszenvedett, mily keserves lett légyen az. Bizony valaki eféle próbában nem esik, nem tudja az, micsoda a valóságos próba, mert ninesen az ég alatt olyan jótól való megfosztatás, amely ezzel érjen. De ellenben ebben való vígasztalása is az Istennek, olyan, amelyhez képest a világnak minden vígasztalása csak semmi s árnyék sem lehet. Egyszóval, aki efélét próbál, az Poklot és Mennyországot szívében hordozza“.

Mint ilyen jellegű önéletrajzból, hiányzik belőle az életnek az az oldala, amely a világra vonatkozik. Asszony írja s mégis az hiányzik belőle, amit asszonytól várunk. Megmagyarázza ezt is: „Keresve nem kerestem az emberekkel való haszontalan időtöltést s rossz társaságba, — szent neve áldassék, — nem elegyedtem, de ugyancsak olyan volt, hogy jobbat mulattam el Véle s azért is lett rossz a társaság énnékem...“ Szinte irtózik a hangulatoktól, mindíg mélyebbre kerül és magasabbra száll, minthogy hangulatokkal hidalja át a valóságot. Erősebb és nagyobb lélek, minthogy sírjon, vagy babonás hiedelmekbe meneküljön. Az élet és a dolgok lényege a kristálytisztá kálvini megfogalmazásban élt benne. Ami gúnyra és kacagásra indította, az az emberi ostobaság volt. Unta a hosszas, tekervényes orációkat, nem bírta a babonát, „a beteg barát álmodta tsudákat“, — az ilyen ostobaságot egynek vélte a gonoszsággal.

Lassanként mindenkit elveszít, akiket hozzáköt a földi sors. Megdöbbentő az a sok haláleset, amelyekről beszámol. Minél közelebb halad a jelenhez, annál inkább apad az emlékezés ereje. A 49—50—51-es esztendőkről már csak rövid fejezetekben számol be s amikor teljesen önmagához ért, elakad egy mondat derekán: „ne essék néked nehezen én lelkem, hogy...“

A további esztendőkbén most már leveleket ír inkább, többet, mint élete eddigi folyamán összesen. Ezek elárulják azt, amit más írásaiban elhallgat. Rokonaihoz szólnak, szinte kizárólagosan a Teleki-család tagjaihoz. Hévízről, Sorostélyről, Fogarásról, Szebenből keltevez tudósít a mindennapok dolgairól. Bevásárlásokat intéz, eljárván a sokadalmakra, s rokonságának további szolgálatait ajánlja: „Ami a keszkenyők dolgait illeti, — írja az öccse-asszony közelgő lakodalmára vonatkozólag, — én úgy tudom, hogy iszkófiomos keszkenyő kívántatik násznagynak, vőfélynak s az két örömondónak. Gazdának is, mikor idegen fő gazda vagyon, de mikor atyafi az főgazda, olykor nem szükséges... Én mikor bent voltam Szebenben, az iszkófiumnak singjét nyole forinton és a fejrjét nyolenál alább meg nem vehettem az örményektől“.

Az okos gazdaasszony áll élénk, aki mindent maga intéz, eljárván a virágoskert gondozásában, éppúgy, mint a magnak való sertések beszerzésében. „Innét semmi újsággal nem kedveskedhetek kegyelmeteknek, — írja Teleki Lászlónak 1736. júniusában.

— Hanem azt írhatom, hogy ennekelőtte egy darabbal igen hideg idők jártak, mely miatt nem reményeltük, hogy a szőlők megmaradjanak. Most pedig már, vagy két héttől fogva szüntelenül nagy esőzések vannak, úgy hogy nem épülhet semmi is. A gabonák pedig igen szegények.“ Találkozunk egy levéllel, amelyet a fogarasi egyház tanácsához intézett, ebben is szolgálatait és tanácsait ajánlja fel s bár egyrésztől, mint asszony visszautasítással is találkozunk, de nem húzódik vissza ettől sem, amint írja, — ha az Istennek tetszik életem, bizony minden tehetségem és erőmmel azon leszek, hogy szolgáljak az Isten anyaszentegyházának s különösen a fogarasi eklésiának“.

Meglepő, hogy szíve legtitkosabb ügyét és érzéseit az élet teljességébe szerette belevinni, az apróbb vonatkozásokat a gyakorlati ember tárgyilagosságával intézi. Amit életrajzában nem győz lépten-nyomon hangsúlyozni, szinte kerüli a levelek időszerűségében és esetlegességében. Nem tárulkozik ki, csak Isten előtt igazán; leveleit a kor modorában szerkeszti s jórészt a szokás keretei közt igyekszik maradni. Mintha gótikus templom ívei alól egy példásan rendezett gazdaságba vezetnének át bennünket, ön-életírása s imádságai után úgy hatnak ezek a levelek. Teleki László kedves öccsura s felesége Ráday Eszter előtt tárja fel egészen önmagát, inkább az utolsó leveleiben: „Méltóságos gróf, kedves édes Öcsém Uram! A hosszas nyavalyának is valahára az vége csak boldog kimúlás az Istent szeretőkre nézve. Az én nyavalyám is, mint csak Magyarországra lött mostani kimenetele után is kedves Öcsém Uramnak küldött minden rendbéli leveleim bizonyítják, inkább-inkább öregbülvén már, arra juttatták lelkemnek sárházát, hogy minden órában levetkezzem. Lelkemet ajánljam az örök idvességes megboldogításra, annak kezeibe, ki engem megváltott, megszentelt, rész-szerint megdicsőített. Teljes bizalmam lévén aziránt, hogy most, most lelkem mindjárt egészen megdicsőíttetik... ott pedig a mi rész-szerint való legkedvesebb, legdrágább atyánkfiával, a Jézus Christussal örökkéig élünk a kibeszélhetetlen édességű egységben.“ (Fogarás, 1759. május 14.) Leírja betegségét is a másik levelében; a fojtó flegma, mely nemsoká megállítja a szívét, már nagyon gyötri. Levele utóiratában jegyzi meg utolsó írásáról: „a kispap azt itéli, hogy ezen leveletem Mennysországból írtam, a másikat pedig a földről.“

Végrendeletei, alapító-, hagyományozólevelei mutatják meg, miért gazdálkodott és imádkozott. „Az Úr kertecskéjének jövője“ volt minden gondolata. „Bizony nagy gazdagsággal sem egyszer, sem máskor nem bírtam, mindazonáltal elég nagy gazdagság volt az énnékem, hogy én adtam másnak, nem más énnékem.“ Vagyona nagyrészenek jövedelmét egyházi célokra adja, sok ifjút taníttat, külföldre küld, ő adja Bod Pétert is a magyar szellemi életnek. A debreceni egyháznak úrasztali terítőkkal kedveskedik, az evangélisták jelvényeit, a négy lelkes állatot hímezi rájuk saját kezeivel.

II. Apafi Mihály és felesége Bethlen Kata bécsi internáltsá-

guk idején írják meg közös imádságos könyvecskéjüket: „*Bujdosásnak emlékezet köve*“ címen. A magyar főúri társadalom számos tagja így találja meg az imádságban a szabadság tiszta legét. Árva Bethlen Katának is maradt fenn egy imakönyve, melynek hosszú, barokk címe kifejezi rendeltetését: „*Védelmező erős Pais*, mellyel a kísérteteknek tüzes nyilai ellen, e világi életben szüntelen fenforgó nehéz hartzok között nem csak óltalmazhatja magát, hanem azokat diadalmason meg is győzheti és a győzedelmesek seregébe ditsekedve beállhat a Keresztény Ember, mellynek általa sok kísértetein Isten kegyelméből győzedelmet vett és már mostan azt a Krisztus Oskolájában magok kereszteteket felvívó s édes Mestereket követő Lelki attyafiainak, hogy az Isten azoknak erőtelenségekben — is a maga erejét elvégezze, tiszta és igaz indulattal ajánlja Árva Bethlen Kata.“

Mint a középkorban a skolaszticizmusból a miszticizmus, éppúgy a felvilágosodás tarlott talajából nő ki a gúnynevű pietizmus, és az angolszász methodizmus. Spener egy emberöltővel előbb él, Francke, Wesley, Whitefield már kortársai Bethlen Katának. Visszahatás ez a kiszikkadt orthodoxiára, melynek száraz tanjellege az érzést, cselekvést és öntudatot kiölte a vallás életéből. Spener „kegyes óhajtásai“, még inkább Francke alkotóképessége óriási hatással gyűrűzik széjjel Halléből. A magyar pietisták atyja is Francke, aki nagy erővel vonzza a lutheránus magyar diákokat magához. Aki Halleban a XVIII. században megfordul, ezzel a hatással tér haza, sok részben patronusához, aki kisegítette, hálából. A magyar kálvinizmus azonban ezen az úton annál elenyészőbb hatást kapott. A porosz uralom alá került Hallét nagyrészt lutheránus diákok látogatják, akiket a híres professzor mellett, még a nagy német géniusz, Luther varázsa is von, s valami csupaszívvel, egészséges miszticizmussal tölt meg. „Itt a hit dolgáról nem disputáltak“ — írja Bárány György egyik pedagógiai művének címlapjára, jelezvén azt, hogy a könyvecskében a reformáció központi gondolatairól, az újjászületésről és ennek tényeiről esik szó. A „kálvinisták“ már — a nagy kivételek mellett, — csak nyakukat merevítik a racionális és liberális aerában holtta merevült reformátor nevével. A tiszta szellem heve csak tudós hitvallókat provokál. Egészen biztos az, hogy a nyugati ébredésnek ez a vékony szála el volt metszve Árva Bethlen Katától is. Udvari papja, Bod Péter Leydenben tanul, egész egyinisége az író papról, a képzett tudósról beszél, aki nagy képességét „az emberek jóra való felserkentésére tette közönségessé“, a tollal, ezzel az „isteni találmánnyal, megbecsülhetetlen drága isteni kegyelmességgel, amelyet nem lehet eléggé meghálálni.“ Kifürkészhetetlen, mégis természetes az, hogy a lélek legegyszerűbb útján jött és kopogott be a legárvább gyermeki szíven ez a „kegyesség“; az Igén át, valósággal önmagában élte meg a kegyelmet, fogta fel a Megváltó érette kihullott vérét. Éppúgy, mint másfél századdal előtte (minden mozgalmat megelőzve) a láppal és kísértésekkel körülvett nagy imádkozó: Ecsedi Batori István.

Nagy személyiségei után mégis pietisztikus ez a kor, a XVIII. század eleje, de ezt a lelkiséget a szenvedő magyar egészen önmagából adja, függetlenül a német és angolszász mozgalmaktól. Már említett II. Apafi Mihály és hitvese, Bethlen Miklós, Ráday Pál fohászokadásai, mind annyira „honiak“, bujdosó megtört szívekből fakadók. Ha éppen hatásról beszélünk, feltétlenül más helyen kell keresnünk, mint a német talajon. II. Rákóczi Ferenc *Vallomásait* Augusztinusz feledésbe merülő, a mindenható kegyelemtől duzzadó *Confessiója* ihleti, éppúgy Mikes Kelemen leveleit, melyeket a száműzetés reménytelenségében is meg-meg-ujjongtat az isteni kegyelem megérezése.

Könyvecskéje vezérigéjéül az I. Móz. XV:1-et választja Bethlen Kata: „Ne félj, én paizsod vagyok tenéked...“ s mindjárt az élet színhelyére vezet az Előljáró beszédben. „Tengert én soha nem láttam, annál is inkább rajta nem hajókáztam; de, amint a hajókázást megpróbált emberektől hallottam, s magam is valami keveset arról olvastam, felette sok próbákon kell által menni a tengeren bujdosóknak... E világi élet egy szélvész, háborús tenger, melyen magam is már régen és sok próbák és örvények között hajókázom.“ A művecske célja abból a tapasztalásból jön, hogy sokan titkos, nehéz kísértéseket viselnek, az ilyeneknek csak az is enyhülésekre szolgál, ha példát látnak, a maguk gyötrelmükhöz hasonlót.

Megindító az a közvetlenség, amellyel odaáll az Isten elé ez a Krisztus érdemébe erősen belefogózó lélek. Mégis, ami legjobban jellemzi a könyörgéseket, az a nyomorúság-rajz, az emberélet mélységeinek, a bűnöknek őszinte kitárása, sokszor felnagyítása: „engemet is szegény nyomorult bűnös embert is Te biztatsz, aki akármely utálatos féregnél alábbvaló vagyok, a vízi buboréknál hamarabb elmúló...“ Betegségeiben a szoltáríró súlyos állapotát veszi magára, „csontjainak bomlását, nedvességeinek kiszáradását, szívének elszakadottságát“ mutatja be Urának. Mégis, mint drága örök refrain csap fel szívéből az ujjongás, nagyon sokszor elsőhajthatott boldog kis fohászában:

Édes Jézus Tiéd vagyok,
Néked élek, Néked halok,
Légy Jézusom életemben,
Légy Jézusom halálomban,
Légy Jézusom feltámadásomban,
Légy Jézusom az örökéletben: mindörökkön örökké
Szent Atyád előtt való örvendezésemben.

*

Végrendeletében ugyan meghagyta azt is, hogy temetésén prédikáció ne legyen semmi, se búcsúztató, se oráció, mégis az egykori hálás „kispap“ Bod Péter elmondja és kinyomatja a „*Tiszta fényes drága bíbor*“-t, nagyasszonya élete folyásának s boldog megoszlatásának versekbe foglalását. Ami még nyomnélküli életében, azt ebből tudjuk meg, és a *Magyar Athénás* reávonatkozó fejezetéből. Megtudjuk, hogy a tudós és ily nagy mű-

veltségű asszonyok ritkák voltak nálunk, mint a „fehér tsókák, vagy fekete hattyúk”. „Üdvara olyan volt, — írja, mint egy jól rendelt klostrom. Élete mások előtt példa és világos tükör. Ez a tudományokat igen szerető és nagy kegyességű asszony igen szép magyar bibliotékát állított fel magának, mindenfelől egybeszedetvén oda Erdélyből és Magyarországból a jó magyar könyveket, melyet még életében általadott a nagyenyedi kollégium könyvesházába.” A *Tiszta fényes drága bíbor* alexandrinusaiban így folytatja:

Voltak ezek között szép orvos könyvek is,
Vonta magát arra még a természet is,
Tudta sok jó fűnek hasznos erejét is,
Gyógyítást gyakorolt gyakran még maga is.
Kivált szem fájdalmi bõltsen orvoslotta,
Hályogot a szemrõl könnyen eloszlatta,
E hasznos tudományt neki tanította
Más doktorok között egy jó okulista.
Sokszor a betegek sereggel állottak
Mik hozzája mentek s megorvosoltattak
Messze földrõl oda néha hozattattak,
Könnyebbülést vévén, rá áldást mondtak.
Mint édesanyjokhoz szegények úgy jöttek
Híjjába nem jártak, könnyebbülést vöttek,
Szükségeik szerint onnan segítették,
Kegyes jószágáról bizonytságot tettek.

Az említett „jó okulista” Simoni Márton volt, aki megtanította Bethlen Katát a hályog-operációra s a szembetegségek kezelésére. A növénytanra Borosnyai Nagy Miklós, a gubernium főorvosa, általános orvostudományra pedig Köleséri Sámuel tanította. Az ilyen magánorvosok melletti tanulás nem szokatlan abban a korban, egy-két esztendei külföldi tanulmány-út után már oklevelet is kapnak. Abban a korban, amikor még a demokrácia társadalmi értelme teljesen idegen, egy grófnó a jobbágyok anyja és gyógyítója lesz. Minden a könyörületből fakad nála, abból, amelyet ő is kap és naponként megtapasztal. Teológija, amely írásaiból leszűrődik, a kegyelemé és az életé. Jelleméből nem törölhető ki a fanatizmus, amellyel egyházához ragaszkodik; Szilágyi Sándor a történelem vértanújának nevezi, — annyira az volt, mint ahogy az Isten emberei azok. Mert az Istennek emberei vannak itt, akiket nem úgy válogatott meg, ahogy mi beosztjuk őket akár lélektanilag, akár szociológiailag a társadalomba. Ott van a jegy valahol bennük, amely annyira közel juttatja őket a Teremtőhöz s annyira egygyé teszi őket a könyörületre és szeretetre szoruló emberrel.

(Kisújszállás.)

Kiss Tamás

Kemény Zsigmond a történész feladatáról

Születésének 125. évfordulóján.

A modern magyar történettudomány és történelemírás külföldi példákon újult meg, elsősorban a német tudománynak új-idealista szemléletét és módszereit — melyeket egy nem éppen szerencsés és sok félreértésre okot adó műszóval szellemtörténetnek szeretnek nevezni — véve át. Ez az irány Németországban tudatos felújítása volt a múlt század második negyedében uralkodott idealizmusnak, s azon belől az úgynevezett történeti iskolának. Pedig magyar földön is lappangnak források, melyekből a modern történetiszemlélet és módszer táplálkozhatott volna; a modern magyar historikus hazai elődökre is hivatkozhat, egyenes ősköztől tanulhat hagyományt. Egy ilyen forrásra, a kolozsvári idealista filozófiai iskolára, már rámutattunk, (A magyar tudomány útjai. Magyar Szemle, 1931. május.) most egy másik elődöt idézünk.

Kemény Zsigmond báró — mert ő az előd — történelemírói tevékenysége, minden elismerése mellett sem részesült abban a figyelemben, melyet megérdemel, s mely historiográfiánkra is felvette termékeny lett volna. Nemcsak azért, mert irodalmunk néhány legkitűnőbb történelmi portréját köszönheti neki, — mint a Széchenyié, Wesselényié s egy csomó kisebb alaké, nem is beszélve a regényeibe illesztett, de a tudomány mértékét is megálló jellemzésről, — s néhány olyan fejlődésrajzot a reformkorról és a szabadságharcról, melyeknél jobbat ma sem tudunk, hanem azért is, mert ezek a teljesítmények nem merőben a tehetség ösztönéből fakadnak, hanem öntudatosan kitűzött elveknek a megvalósításai. Keménynek megvolt az elmélete, minek tanulmányozása ma sem haszontalan, s ezt az elméletet műveiből össze is állíthatjuk. — Ez alkalommal nem is vállalkozunk ennél többre.

Macaulay-ról írt remek esszéjében (1853.) vázolja a korabeli történettudomány kifejlődését, s itt az új szemlélet gyökerét a filozófia hatásában pillantja meg. „A bölcelem, — írja, — mely tudta, hogy a mai nap nem független a tegnaptól, s hogy ami most követelés, az a folytonosság törvényeinél fogva okvetlenül régebben remény, még régebben vágy, s azelőtt sejtés volt: ismétlem, a bölcelem, mely a tényeket az okok és következmények láncolatán át eredetökig nyomozza, kezdé az emberiség történetének irányát, a népek sorsának az egyetemiséggel összefüggését s ezen összefüggésben a vezérfonalat keresni... A történetíróknál divatba jött az eszmék történetét rajzolni...“ (Összes művei, XI. 72.) Ime a modern historizmus eredetének biztoskezü megjelölése. De jól látta Kemény a hibákat is, melyek e szemlélet túlzásaiból fakadtak. Az eszmetörténelem, írja a továbbiakban, skémákat kez-

dett rávonni a tényekre, s ami nem illett beléjük, egyszerűen elejtette, s az egyén jelentőségét áldozatul dobták a tömegmozgalmaknak és koreszméknek: az általánosnak. Nagyon találóan mutat rá, hogy e rendszerező törekvésű irány túlzásaiban „a véletlen, az önkényes, a szeszélyből eredett, mint a rendszerhez nem tartozó anyag, száműzeték“, s hogy az egyéntől „elvitatta a hatást, hogy abstractiókra ruházhassa“. (U. o. 73—74.) Ő a historikus feladatát ebben látja: „Tárgyilagosan fogni föl a letűnt kort, visszaadni színét, látkörét, szellemét, fogalmait, erkölcsét s e tényezőkön átszűrni az egyének cselekedeteit és a nemzetek történetét...“ Ranke műveire hivatkozik a történelmi irodalom e „nagy reformjának“ példájaként, valamint Thierryre, Macaulay példáját pedig részletesen elemzi. „Semmi bölcselmi elméletért nem kobozza el az általános számára az egyént, s viszont“, dicséri. Ez a program pontosan a „szellemtörténeté“, s nem szabad elfelednünk, hogy ezt Kemény nem készen vette át, hanem maga vont le. Részletes kutatások bőségesen igazolhatnák ezt. Korszerű volt a kérdés, de maga oldotta meg magának. A nagy probléma: az általános és egyéni, a korszellem és egyén viszonya: ennek a megoldását kereste a kor történetsszemlélete és ezt kereste Kemény is. S a helyes egyensúlyba hozta a kettőt. Széchenyi-tanulmányában fejti ki álláspontját, hogy az egyén valóban magába fogadja a kor eszméit, vágyait, szükségleteit, s azok reprezentánsa, de szembe is fordulhat velük, úrrá lehet rajtuk, sőt új eszméket hozhat. A történet fordulatait tehát egyénekhez vannak kötve és a felelősség elől nem térhetnek ki. (Ö. m. IX. 215—217.)

Ilyenformán a historikusnak két támpontja van: a korszellem és az alkotó egyén. De mindkettő *szellem!* Kemény sohase éri be a puszta adatok összegyűjtésével a historikus részéről, hanem mindig a bennük rejlő szellem felélesztésének egészen modern „szellemtörténeti“ feladatát állítja elébe. Szalayról szólva azt emeli ki, hogy „az adatok körüli lelkiismeretes hűség megtartásával, keze közt történelmünk világosabb, határozottabb alakot nyert; az eszmék folyamának útját szemünk előtt látjuk elvonulni, hatva és változtatva; a kor szelleme körülünk van, s légkörét érezzük oly adatok fölött is, melyek eddig semmit nem magyaráztak meg, se semminek képviselői nem voltak. Ez a nagy tehetség bélyege, mely az által vív ki bámitó eredményeket, hogy finom tapintattal jár el az egyes jelenetek tömbevése körül, s a tényeket, melyeknek féme a gyakorlatlan szem előtt — mint a rozsdától lepett kincs — el van takarva, meg tudja becsleni. Sok kutató historikus, kőművesként, a földrétegek és omladék-por közül kiásott kődarabokban csak köveket lát, míg a művész rajtok építészeti stílt fődöz föl, s egy meghajlásból vagy szögletből egész boltívet állít össze, oly arányokkal, mint az egykor létezett. A történelemben nemcsak az adatok mennyiségétől függ ismereteink mennyisége.“ (Ö. m. XI. 41—42.) Ime így állítja szembe a történész két örök típusát Kemény — e szakaszban, mely mint a magyar értekező próza gyöngyszeme is példaképpül állhat, — két örök típu-

sát, melyek egyikét szeretik ma „pozitivistának“, a másikat „szellemtörténésznek“ nevezni, holott fokozati, rangbeli különbségről van szó. Az első típus teljesítményénél való megállás, hirdeti Kemény is, nem a teljes história. Ő pedig a teljességet kívánta. Műfajilag is. Azt a fajta történelemírást sürgeti, melynek termékeit szokás ma elsősorban „szellemtörténetieknek“ tekinteni, s mely voltaképpen egyetemes kultúrtörténelem, minthogy az emberi kulturális és civilizatorikus tevékenység mindenik mezejét összefoglalja egy történelmi szinopszisban. Panaszolja, hogy „alig történt kísérlet kereskedelmünk, iparunk, házi életünk, szellemi mozgalmaink s irodalmi haladásaink történetét beszöni azon nagyobb vagy legalább feltűnőbb események rajzába, melyek kizárólag históriaiaknak szoktak neveztetni“. (XI. 43.) 1853-ban írja ezt Szalay-kritikájában.

De a történet középpontjában az emberi személyiség áll. A történelmi jelentőségű nagy ember lényegét kitűnő képpel élve abban jelöli meg Kemény, hogy „az események fonalszárait saját egyéniségének kerekéről akarja leszöni“. (IX. 236.) Ezt Széchenyiről írja, s ez a nagyszerű Széchenyi-tanulmány legfőbb bizonyítéka idealista és individualista történeteszemléletének, mikor abban csúcsosodik ki, hogy Széchenyi és Kossuth életében egyaránt „vannak évek, melyek alatt a magyar újabb történelem legfontosabb eseményei iránt a felelősség kizárólag az övék“. (U. o. 217.) Eszmék és egyének műve a történet. A szellem műve.

De mint ahogy a kor adatainak magyarázatát a kor általános szellemében találjuk meg, mely közössé válik az adatokban, úgy az egyéniséget is egy középponti vonás fűzi egységbe. Ezt kell a historikusnak megtalálni. Erre törekedett Kemény maga is minden tanulmányában. Széles és sokrétű korrajzba állítja be személyeit, de a cél mindig az egyén analízise, vagyis inkább az a szintetikus kép, mely az analízis nyomán születik meg tolla alatt. Világosan érzik a kutató öröme, midőn például Wesselényi Miklós jellemének középpontját megtalálja az „erőfeszítésben“. Az „egy fonalszál“ fellelése, melyből az egész „szöve van“, — mint Széchenyi Stádiumáról szólva emeli ki (IX. 281.), — buzgalmának legfőbb célja. S ne titkoljuk el a magunk örömét sem, hogy az „egy fonalszálból szötség“ megnevezésére a modern tudomány egyik legfontosabb műszavát használja, a *totalitás*-t. Macaulaynál azt dicséri, ami magának is egyik nagy érdeme, a jellemrajz szintetikus voltát, s itt használja ezt a kifejezést: „mily hű az esetlegesnek látszó tényeknél is a lélektani mozzanatok visszatükrözésében, még pedig a nélkül, hogy fárasztaná figyelmünket, s elvonná a *jellem totalitásának* fölfogásától a csekélyebb részletekre terjeszkedés által!“ (XI. 81.)

Az a szerencse ért bennünket, hogy Kemény részletes kifejtésben hagyta ránk a historikus módszeréről vallott felfogását. Széchenyi-tanulmányában vázolja, hogyan kell e nagy és bonyolult lelkű és életű férfiú személyiségét és sorsát szemlélni, s minő eljárást követett maga is ábrázolásában. Ez az eljárás pedig nem

egyéb, mint a *megértés*, mint tudományos módszer, melynek elméletét a mai történelemlogika részletesen kidolgozta, de mely minden valódi historikusnak, így elsősorban Kemény kora historizmusának, s magának Keménynek is tudatos gyakorlata volt.

„Aki Széchenyinek életét és hatását az adatok mechanikus összeállítása által akarja fölvilágosítani, számot tarthat, hogy az olvasók a sok fa miatt az erdőt nem fogják látni... Aki Széchenyi szellemét par force az egyes tények mezején akarja utólélni, úgy jár, mint Sicilia némely kies völgyein a kopók, melyek, a virágoknak illatja miatt, a vad nyomát el szokták veszteni. Miért van ez így? Mert azon rendkívüli lények, kik egy nagy eszmét, egy nagy törekvést tűztek magok elébe s annak áldozzák föl munkáságuk egész összegét, éppen ennél fogva százszor meg százszor fognak a külön kérdések irányában következteleneknek látszani és politikai pályájok bonyodalmas, sőt talán talányszerű marad, mindaddig, míg e férfiak jellemzésekor a kérdések külön és csak magukban bíraltatnak, a helyett, hogy előbb a nagy eszmével, a nagy céllal, mely minden törekvésnek központja volt, kapcsolatba hozatnának, hogy aztán megvizsgáltassanak... Aki nem e gyűlönpontba vonja össze — alkalmazza Széchenyire elméletét — az ő szétaradó és ezer alakú hatékonyságát, kivette a lelket az anyagból, s chaotikus elemeknél egyébre alig fog találni“. Ime a történeti személyiség modern fogalma, mely a szellemi jelenségeknek és cselekedeteknek egyetlen középponti eszme mint fókusz — még a kifejezések is ismétlődnek! — körülötte szervezkedését hangsúlyozza, s ime a modern történelmi megértés elmélete, mely szerint ama szellemi jelenségeket és cselekedeteket, egyszóval az egész személyiséget és életét csakis ebből a „gyűlönpontból“ — Kemény ezt az eszmét „commune sensoriumnak“ is nevezi — magyarázhatni meg, mert azok abból nyerik jelentésüket. Még az a sejtés is felmerül Keménynél, hogy a személyiség és élete egy struktúra egésze, mikor azt írja, hogy csak az látja helyesen Széchenyit és életét, „ki Széchenyi alapeszméje és eljárása közt a vonatkozási pontokat, mind az eszmék, mind a tettek mezején állandólag szem előtt tartja, s az egyes jelenségeket a szerint bírálja meg“. A struktúra vonatkozások egysége, melyek jelentésüket a középponti jelentésből nyerik. S végül egész vállalkozásának sikerét attól teszi függővé Kemény, ha tárgyát a maga valódi strukturájában látja és érti meg: „ha Széchenyi politikájának egyetlen és nagy alapeszméjét igazán állítottam föl, s a töméntelen kérdéseket, melyekre ő hosszas és munkás pályája alatt hatott, oly kapcsolatban tartom főeszméjéhez, mint aminőben azok valósággal léteztek...“ (IX. 161—168.)

A megértés azonban, hirdeti a modern történelemlogika, — mint ahogy hirdették már a száz év előtti nagy történészek, — nem diszkurzív eljárás, hanem beleézés, mely éppen úgy a fantázia tevékenységén alapul, mint a művészi alkotás vagy élvezet. Kemény ezt is jól tudta. „Mintha a történetíró — kiált fel, midőn Vörösmarty-émlékbeszédében a költészet, a művészet, az idealiz-

mus jogait védelmezi az akkor már előtörő materializmussal szemben — az előtte fekvő adatok halmazából a kor és a szerepvivő egyének jellemét művészi élethűséggel reprodukálhatná, ugyanazon alkotó képzelődés nélkül, mellyel a költő teremt!“ (XI. 137.) Ez a beszéd az akkori — 1864-et írtak — tudományos közvélemény előtt nem lehetett már sem korszerű, sem népszerű. De modern ma. Ma megint felismertük az „alkotó képzelődés“ lényeges szerepét a tudományban. S tudjuk, hogy a tudományos kutatásban éppen úgy személyisége egészével vesz részt az ember, mint bármilyen más tevékenységében. Kemény is tudta ezt: „Mintha az exact tudományok mezején is alkalmas volna fölfedezésekhez jutni az a hideg értelem, mely egy felötlő tény észlelésekor nem képes az emberi ész minden tulajdonait élénk mozgásba hozni, s a képzelődés hevélyei által szítani a kutatást, a feltevésektől a megoldásig, az esetlegesnek látszótól a változhatatlan törvényig! Mintha a tudomány be nem látná, hogy az osztályozási ügyesség, a kutatási szorgalom és a rostáló kritika mellett még van valami olyasra szüksége, melyet a szórszálhasogatás nem lel meg, az eclecticismus nem fejt ki, s amely az erős meggyőződést az inspirációig fokozza, és azon térszínre emeli, melyen a tudós a költővel együtt kénytelen érezni, hogy „Est deus in nobis, agitante calescimus illo!“ (u. o.). Ezzel nyeri el a tudomány *emberi* rangját és jelentőségét: a tudomány az élet funkciójává válik. Ez a funkció pedig abban a magatartásban válik teljessé, amit a mai felfogás is megkíván a tudóstól. Ez a magatartás bizonyos fölénynek a megőrzése az anyaggal és a kutatás közvetlen céljával szemben, s ez abból a tudatból fakad, hogy ez — a tudományos tevékenység is az általános emberi, az emberi célt szolgálja, miközben közvetlen feladatát, a megismerést teljesíti. Kemény is tudatában volt ennek. Macaulayról írva kiemeli, hogy „halhatatlan művészete visszateremti a kort, de uralkodik is felette. Látunk minden tényt azon gondolatkörben, melyben termett; azonban még sem esünk oly szélsőig vitt tárgyilagosság martalékává, hogy beélvén magunkat az események közepébe, ne nézhessünk azok fölött végig s ne ítélhessünk egy magasabb niveauról mind a tények, mind az egyének felől“. (XI. 78.) E „magasabb niveau“ az egyetemes emberi szempontja, s az ítékezés a tények és egyének jelentőségét ehhez méri. Ez az ő történeti jelentőségük, mert jelentésüket is ettől a végső nagy egységtől nyerik; ebbe, az általános emberi és egyetemes emberiség struktúrájába tagolódik be minden emberi jelenség. S a historikus végső teljesítménye ennek a betagolódásnak a felismerése és megállapítása. Ezzel emelkedik mestersége emberi tett méltóságára.

Ezek az elméleti belátások vezették Kemény történelemírói gyakorlatát is. Ennek részletes jellemzése most nem feladatunk. Csak éppen rámutatunk, hogy előadó módja nemcsak a kor európai történelemírásában biztosít előkelő helyet neki, hanem „modernné“ is teszi. Mert ki ne gondolna korunk legjobb történelmi műveire, mikor tanulmányaiban a folyamatos elbeszélés, a

képszerű ábrázolás, a fogalmi analízis és reflexió váltakozását találja, élvezi az adatokkal való gazdaságos bánást, mely a rokon vagy összefüggő jelenségekből a legjellemzőbb példákat mutatja be részletes és fárasztó felsorolásuk helyett, s megérzi az anyagnak azt a fölényes kezelését, melyet ő Macaulaynál emelt ki, s mely napjaink legjobbjait is jellemzi? S mindehhez Kemény nagy művészi varázsa járul!

Jellemző képviselője volt korának. Egy nagy korszak képviselője. S éppen ezért lehet tanítómestere a mának is, melynek jobbjai az akkor elhagyott ösvény követésére tökélték el magukat, tudván, hogy ez vezet ama „magasabb niveau“-ra.

Joó Tibor

Kemény a magyar lélek legteljesebb és leglelkibb művésze. Sajátossá teszi ezt a művészetét az, hogy történelmi alakokon át sugározza az örökké magyart. Nála a mult nem menekülés a jelentől, sem hamisított jelen, hanem a magyar lélek nagy önleplezése, nagy bűnbánata és elszánása, egységének, magvának, kontinuitásának hatalmas vallástétele, mely változó körülmények és külsőségek között változatlanul hirdeti az ítéletet a bűn felett és új életet annak, ami érdemes is, képes is élni egy nemzet jellemeiben.

(Makkai Sándor: Zord Idő. 1932.)

Húsz év a Felvidék irodalmában

Aki a Felvidék elmúlt húsz esztendejének irodalmi fejlődéséről akar megbízható képet alkotni, helyesen teszi, ha kész, kikerekített művek helyett a szellem öneszmélkedési folyamatát veszi szemügyre az írói alkotás és a szellemi mozgalmak keretein belül. A tárgyilagos megfigyelő előtt úgy tűnik fel, hogy ennek a húsz évnek az irodalmi vonatkozású törekvéseiben seholsem érvényesül teljes szabadságában a szellem valóságfeletti, játékos ereje; művészet és irodalom mintha csak arra volnának jók, hogy a kifejezés elütő formanyelvén mindenkor a durva materiális lét küzdelmeire utaljanak. Az írók a társadalom görcsös tájékozódási hajlamának megszólaltatói; keveset tudnak a mesterség, a műhely intimitásaiból, darabosan formálódik kezükben az anyag, de egytől-egyig át vannak hatva attól a sajtóságos furor heroicustól, melynek számára maga az írás majdnem olyan lényeges megnyilvánulási forma, mint a lélekzés vagy az endocrinális folyamatok. Talán nem is egészen helyes irodalomról beszélni ott, ahol az irodalmi formák inkább csak a közvetítő edény szerepét töltik be a szellem csapongó, tudományos diszciplinákba aligha sorozható folyamatainál. Inkább irodalmi törekvésekről, sajtóságos típusképződésekről és irodalomszociológiai motívumokról kellene szólni. S ha mégis ragaszkodunk az irodalom elnevezéshez, úgy ezzel csak ki akarjuk domborítani a húsz esztendő magyar életnek azt az irodalom határterületein lejátszódó objektivizálódását, amely ezeket a kulturális törekvéseket végső fokon egy, az anyaországbelitől sokban különböző humánus és szociális világszemlélet egészében fogja össze. Humánus és szociális ez a lelki magatartás és ezzel olyasvalamire utal, ami bizonyos mértékig önként következik a kisebbségi sors alárendelt helyzetéből.

Az olvasó jogosan kérdezheti: mi közük ezeknek az esztétikán kívüli normáknak az irodalmi alkotás megértéséhez és értékeléséhez? Az irodalmi kritika nem ok nélkül borzong a szociológiai, etikai, lélektani és egyéb szempontok összekuszálásától. Nem szeretnők szaporítani azoknak a számát, akik az írói alkotásban a társadalom gazdasági erőviszonyainak pusztá vetületét látják; súlyos csalódások emléke figyelmeztet bennünket arra, hogy az irodalom nem csupán reakció, nem csupán Überbau, hanem a szellem autonóm területe, melynek ha meg is vannak a maga társadalmi-gazdasági színekvái, mégis csak a mű belső szépségeinek és jellegzetességeinek megértésével közelíthető meg a kritikus számára. Amikor azonban a Felvidék irodalmi termelésének esztétikai értékelését érintjük, nem húnyhatjuk le szemünket az életnek mindama primér fontosságú esztétikán kívüli motívuma előtt, mely ezt az életet akár gazdasági, akár szellemi vonatkozásaiban befolyásolta s elhatárolta. Pusztán esztétikai szempontok figyelembevételével vajmi keveset mondhatunk a felvidéki irodalom tényleges értékeiről. Íróink javarésze alkalmi tollforgató, akinek az írás nem kenyere s ha időnkint mégis tollat vesz a kezébe, azért

teszi, hogy megszabaduljon kínzó problémáitól, vagy megpróbáljon célt, értelmet adni a reánehezhető kisebbségi sorsnak. A mostoha körülmények között nem fejlődhetik ki az írás, az irodalom céhbelisége, az íróember nem húzódnak meg az intellektuális életforma sáncai mögött. Bár élete minden rezdülésében a közösség bajai felé irányul s az írói alkotáshoz szükséges szociális konszenzus sohasem távoli vágyalom részére, mégis éreznie kell a tömeg tisztázatlan viszonyai közé való elvegyülés nivelláló, sok apró munkát reárózó következményét. Az irodalmi síkon megnyilvánuló teljes szervezetlenség, a közvélemény süket közönye, a társadalmi fejlődés felületi stagnációja eleve lehetetlenné teszik, hogy olyan irodalmi élet fejlődjék ki a Felvidéken, amelynek bátorító vagy ellenőrző tevékenysége elősegíthetné az esztétikai színvonal általános emelkedését. Hogy az eddigi kritika olyan kevés megértést tanúsított a felvidéki irodalom művei iránt, annak elsődleges oka, hogy a kritikusok az esztétikai princípiumok szigorú mértékével közeledtek a vizsgált műhöz. Immanens, beleélő értékelés helyett a munka formai feltételeit kutatták: azt keresték, amit ez az irodalom semmiképpen sem nyújthat s azt hanyagolták el, ami — bár kivülesik az esztétikai mérlegelés területén, — egy társadalmi és lelki közösség valóságos helyzetének megismerése szempontjából feltétlenül értékes tényező. Egyetlenegy írónknak sem sikerült például megteremteni az egyidőben olyan sóvárógva óhajtott „szlovenszkói regény“-t, egyetlenegy írónk könyvében sem tárul fel a húszéves felvidéki helyzetvalóság egyénített, művészileg megmunkált képe; az abszolút esztétikum szempontjából valamennyi prózai kísérletünk súlyos kifogásokkal illelhető. A húsz év történetében itt is, ott is hősies erőfeszítéseket látunk, melyeknek kimondott célja ennek az izzóan forró társadalmi alakulásnak a megragadása.

Lehet-e mentség a pusztá jóakarata a félresiklott alkotásokért, kárpótolhat-e bennünket az írói elgondolás hősiessége, meg nem alkuvó szent inspirációja, ha az író adós marad a műfaj, a forma, a kifejezés követelményeivel? Tudomásul vesszük, hogy a felvidéki írónak nem sikerült közvetlenül kifejeznie kora és társadalmi objektív adottságait. Ez a tény lehet sajnálatos, — hiszen a kisebbségi sors az élményeknek csodálatos gazdagságú folyamatát indította meg s a léleknek valóban izgalmas kalandjait eredményezte, — de semmiesetre sem jelenti azt, hogy húsz év néhány ezer kötetével egyszersmindenkorra végeztünk. Formatechnikai igényeken túl a kritikus számára eléggé izgalmas feladat lehet megállapítani: milyen mértékben tükröződik a társadalmi valóság s a rajta épülő sui generis élet- és világérzés az irodalmi művek etikumán. A tapasztalat azt mutatja, hogy az az egymilliónyi magyarság, amely az idegen nemzettel való súrlódásai közben egy homogén magatartás eszményét gyöngyözte ki magából, ennek a magatartásának eszméit, törekvéseit kulturális életében is tudatosan igyekezett megvalósítani. (Hogy csakugyan kifejlődött ilyen lelki magatartás, felesleges bizonyítani.

Egyes szervezetei, mint a SzMKE, túléltek a kisebbségi sors likvidálását s ma is hatóerők.)

Az irodalmi etikum kérdése az, melyre többé-kevésbé minden felvidéki irodalmi próbálkozás megkísérel a maga módján feleletet adni. A kisebbségi sors szorongató érzése az idők folyamán valami messzianisztikus vonással ruházta fel az alkotó tevékenységet, mely elsősorban önmaga, tulajdon társadalma, majd pedig a külvilág felé fordul. Ez a messzianizmus úgy húzódik végig a felvidéki irodalmi megmozdulásokon, mint vörös fonál. Első nyomait Mécs László Hajnali harangszavában figyelhettük meg, utána a Kisebbségi Géniusz gondolatában öltött testet, hogy végül a magyar és középeurópai sorskérdések sokszor forradalmian naív ábrándjában végződjenek. A felvidéki író munkáiban az alak- és helyzetábrázolás ereje, az életérzés apálya és dagálya, az epizódok felsorakoztatása mellett állandóan ott kísért a törekvés: harmónikus magyarázatot adni a kor zilált jelenségeire s az embersorsok megmutatásával egyúttal megfogytakozott életünk átfogó jelentőségű tételeit is végérvényesen megfogalmazni. Az irodalom nemcsak vallomás, de útjelző kéz is. A költő a szó eredeti görög jelentése szerint: poiétes, — aki valamit tud. Nos igen, aki valamit tud, aki egy fékét vesztett kor minden anarchiája közepette is látja azt a magasabb rendet, mely felé menetelnünk kell, ha nem akarjuk magunkat átadni a pusztulásnak. — A kisebbség jogosítványa, ha elit tud lenni! — mondotta egyszer Németh László. A felvidéki magyarság öneszmélkedése húsz éven át lankadatlanul mutatott az elitté-válás felé. Az irodalom ilyen körülmények közt nélkülözte a szórakoztató karaktert. Több akart lenni szórakoztató eszköznél s csak a legutolsó esetben akart szórakoztatni. Íróink szeme előtt egy megváltatlan, problémákkal terhes világ meredezett végtelen szakadékaival, ijesztő szörnyeivel. A társadalom halálraszánt próbálkozásai, küzdelme az elposványodás ellen, harcra a fikciók és chimérák világával, időleges letörései mind az írás komolyságát éreztették át vele. Az írás lovagi funkció: erős szívet és elszántságot követel. A felvidéki író munka közben egy kissé mindig úgy érzi, hogy a társadalom rászzegezi tekintetét, tőle vár feleletet elintézetlen kérdéseire. Ezért patetikussá, ezért hord rendszerint kothurnust és ezért tartja fontosabbnak az eszmét a keretnél, a quidet a qualenál.

A felvidéki magyarság az elmúlt húsz évben tudatosan ápolta az egyetemes magyar kultúrával való kapcsolatait. A szellemi élet terén mindig arra törekedett, hogy reveláns megszólaltatója legyen a hagyományos magyar szellemiségnek. A kisebbségi sors kényszerítő ereje s az idegen kultúrkör tagadhatatlan vonzása azonban olyan félreérthetetlen jelleggel ruházta fel gondolkodásunkat, melynek hatása kulturális életünk megannyi kezdeményezésén fellelhető. A kisebbségi életforma mindenekelőtt szorgos napszámokat követelt, akik állandóan tudatában vannak, hogy munkájuk, fáradozásaik nem holmi részleteredményekért történnek, hanem a Lét és Nemlét alternatívájára utal-

nak. Egy kultúrszervezet létrehozása, egy iskola megteremtése túl a dolgok helyi értelmén a nemzet egyetemes életébe kapcsolódó tett és alkotás volt, melytől sok tekintetben megmaradásunk függött. A kisebbségi kultúrmunkás tehát egy messzianisztikus hivatás vállalója; a részletmunkákon túl mindig az egésyre figyel. Ebből következik, hogy tevékenységében az érvényesülési vágy, a használni akarás személyi inspirációja mellett a közösség jövőjéről, a sorsa felett érzett misztikus aggodás is érezhető. A nemzet jövőjéről, a kultúra szerepéről, az irodalom hivatásáról, a demokráciáról, Európáról talán sehol annyi ankét, hozzászólás, vélemény nem hangzott el e húsz év alatt, mint a Felvidéken. Most, hogy ex post tekintjük a dolgokat, szinte egyéb sem ötlük a szemünkbe, mint a rengeteg meditáció és eszmélkedés. Az irodalmi termelésre vonatkozólag ennek a sajátos lelki alkatnak megvolt az a következménye, hogy az irodalom íróink elképzelésében úgy élt, mint egy nemes értelmű „document humain“, mint a legkömolyabb számadás arról, ahogy élünk s egyben iránymutatás és tájékoztatói kényszer. Az írók az irodalmi etikum parancsait átélve tudatosították s ugyanakkor, midőn hosszú és reménytelen küzdelmeket folytattak, hogy mondanivalóikat elfogadható formába öntsék, a legöntudatosabban harcoltak egy kisebbségi kategórikus imperatívus kifejtéséért. Persze helytelen volna azt gondolni, hogy ez a proklamatórikus ízű hadakozás valamely elfogadott műfaj zárt keretei közt zajlott le. Irodalmi multunk hibrid és gyakran efemer alkotásai éppen a műfaji disztinkciók tökéletes káoszának köszönhetik létüket. Az írók a sajátos környezeti adottságok következtében nem tudtak elérkezni odáig, hogy a mesterség formái követelményeit tisztázzák magukban. Magatartásuk kétségtelenül irodalmi volt, csak éppen túltengett bennük a mondanivaló világnézeti karaktere. Csakis így történhetett meg, hogy költőink, íróink szinte kivétel nélkül vers és novella helyett proklamációkat vagy világszemléleti vallomásokat szerkesztettek s az írás etikai tartalmát fontosabbnak tartották minden ábrázoló célzatnál.

Húsz esztendő alatt többféle tartalmat nyert ez az irodalmi etikum. Ám majdnem mindig olyan kizárólagossággal jelentkezett, hogy magával sodorta az épülő mű (regény, vers, novella) szerkezetét. Közvetlenül a háború utáni években széles körben keltett feltűnést az a bő áradású lírai hév, mely a Felvidék legismertebb költőjének, Mécs Lászlónak a verseiben jelentkezett. Mécs a bécsi emigránsok Tűz c. folyóirata vallotta főmunkatársának; ez a folyóirat volt az, amely az államfordulat után léteiben megingott, lehanyatló középosztály betokosodó érzelmi világával szemben a modern magyar irodalom igényét kívánta beleplántálni a kisebbségi talajba. Mécs verseinek széles hullámválság emberszeretete, mélységes humánuma és szociális érzéke szépen megfér a folyóirat hasábjain. A Hajnali harangszó és a versek hatalmas közönségsikere az irodalmi fejlődést a széles néprétegek, nemzetiségek iránti szolidaritás ösvényén indította el. A Hajnali

harangszó, a költő egyetemes emberszeretete, mely „magyar leányt, tót fiueskát testvér-táncra penderít“ minden pátosza ellenére fel tudta oldani sok középosztálybeli emberünk megalázottságból fakadó ressentimentjét. A kisebbségi sorsban megfogyatkozott, igénytelené vált középosztály egyéni fájdalma ebben a vallásos ízű vigasz-lírában talált menedéket. A kisebbségi sors annyira újként hatott erre a társadalomra, hogy életének irodalmi visszhangja egyáltalán nem akadt. Az egyetlen tradíció, mely hatását érezteti, a háború előtti konzervatív almanach-líra. Az irodalmi centrum Pozsony és Kassa. (Pozsony, az álomváros — aposztrofálja egy akkori költő.) Tanárok, konzervatív dilettánsok pártolják az irodalmat.

A kisebbségi sors, mint inspiratív, eszméltető tényező, csak a húszas évek közepe táján jut szóhoz, akkor is a fiatalságban. Ez a háborúban felcseperedett ifjúság a gyermekkori évek emlékeivel élénken reagál az elébe meredő goromba életformára. Középosztályosorból félproletársorba süllyedt és olyan élményei vannak, melyeket forradalmian újaknak ismer. Míg az apák jóideig valami fanyar közönnnyel figyelik az eseményeket s nincs egyéb fegyverük a megvetésnél, ez a fiatalság büszke öntudattal ébred saját különvalóságának tudatára. Újarcú magyarnak tartja magát, naív szociális hittel emelkedettségének bizonyítékát látja abban, hogy szóbaáll a munkásokkal és embernek tartja a tanítót. (Gyóry Dezső: Újarcú magyarok.)

Van valami szimbólikus vonás abban, hogy a huszas évek felvidéki fiatalsága irodalmi tradícióit a háború utáni népies irodalom képviselőiben találja meg s ezzel egész értelmi és érzelmi világával a legfrissebb ma problémaiba csöppen bele. A Mécs László-féle humanisztikus világgépet új alaphang váltja fel, mely célját és hivatását a magyar paraszt megmutatásában látja. „Egyetlen reményünk a falu s a parasztnak nevezett különös emberek“ — írja ennek a nemzedéknek lírikus megszólaltatója. Éveken át egy romantikus parasztszemlélet adja meg az irodalmi törekvések ízet-savát. Móricz Zsigmond, Szabó Dezső és Ady igéi vezérlik a fiatalokat. Móricz egyik Nyugatban megjelent tanulmányában szembeállítja egymással a „kapás“ és a „kardos“ magyart. A szegény, kifosztott kapás magyar kerül a felvidéki irodalom érdeklődésének középpontjába. A fiatalság csoportokban járja a falut, ismerkedik a néppel, táplálja a népies irodalom szeretetét. A szociális tartalom a demokratikus mozgalmak fejlődésével arányosan a felvidéki kultúrélet legfőbb mozgató rugójává válik. A társadalmi mozgalmak rohamos elradikalizálódása természetesen a fiatalabb írókat is lendületre ösztönzi, ami egy olyan szélső naturalizmusnak a kialakulását segíti elő, amely a legtöbb fiatal tehetség megrekedését eredményezi. A szociális eszme, a társadalmi probléma s annak politikai konzekvenciái olyan intenzíven befolyásolják az írói elgondolást, hogy a művek elvesztik eredeti hivatásukat, propaganda-iratokká süllyednek. A józanabb realizmus szárnypróbálgatásának nincs talaja; hatal-

mas formáló egyéniség híján a ríktó naturalista képek mellett valóban fakó másodlatként hat. Az irodalom a társadalom forradalmi akaratának visszhangja, az írók szeme egy pontra szegeződik. („Előállunk, adósságkérő beszédekkel“, „Most bűdös paraszt beszél“, Morvay Gyula.) A majakovszkiji elv („A toll legyen bajonett“) valami nagy elszántságot kölcsönöz ennek a forradalmi generációnak. Úgy érzi, hogy a kisebbség irodalmának etikai tartalma csakis akkor van biztosítva, ha az író a szókimondás brutális eszközeivel harcol a nép, az elnyomott rétegek tényleges felszabadításáért. A harmincas évek felé gyér irodalmi életünk „jobb“ és „baloldali“ irodalmakra oszlott. Baloldali írónak az számított, aki levonta a kapitalista rendszer bűneinek következményeit s a mű hőse belépett valamelyik baloldali pártba.

Az irodalmi élet szociális tematikájának erőszakolt éléreállítása végül is anarchiához vezetett. A forradalmi hullám elsimult, a lelkek mélyén kiábrándulás vert tanyát. A nagy garral szervezett szocialista propaganda ellanyhult, anélkül, hogy a kisebbség sorsa, jövője biztosabb alapra került volna.

A társadalmi megmozdulás teljes stagnációjának a nihil-érzéséből születtek az ilyen sorok:

— Itt tenni kéne valamit.

Tudom, tudom.

Te ülsz, én hallgatok:

Tiszta vagyok, tehetetlen vagyok.

Éveken át egy sajtóságos tompa nihilizmus ülte meg a közéletet. A húszas évek forradalmi elánjának lanyhulásával megkezdődött a lelkek vegy bomlása. A fiatalabb nemzedék az ellentétes fogalmi kategóriák (szocializmus-kapitalizmus) és a baloldali bálványok összeroppanása után úgy ébredt a saját helyzete holtpontjának tudatára, hogy már szinte semmit sem várt az élettől. Irodalmunkban nagyon jól hatottak ezidőtájt az olyan hangok, melyek a civilizáció esztelenségére s valami hideg, hitetlen cinizmusra mutattak. (Vozári Dezső, Forbáth Imre lírája.) Az első öt-tíz év heroikus nekifeszülése után a külső nyomás a permanens elnyomottság abszurd és erkölcsbontó voltára figyelmeztetett. A radikális pesszimizmus időszaka volt ez. A magyarság tudatlángjai egyre halványabban pislogtak a lelkek mélyén; reménytelen fáradtság ülte meg a közéletet. Az irodalom etosza, mely a szociális és nemzeti intranszigencia megszólaltatója volt, kezdett átalakulni a beszüremkedő idegen hatások alatt. A cseh egyetemekről új nemzedék került az életbe. A középeurópai sorsközösség, az úgynevezett dunai gondolat kiszélesítette az írás eszmei kereteit s egyben közelebb vitte szellemi munkásait a cseh és szlovák élethez. Sokan voltak, akik a felvidéki magyarságban látták az összekötő hidat a népek között s ennek megfelelően a humánomot tartották legfőbb szellemi tőkéneknek. Ugyanakkor pedig a középosztály reakciójaként megindult a belső visszahatás, mely irodalmi síkon egy bizonyos „földbirtokos“ literatúrát eredményezett. (Földes György, Zerdahelyi József.) A fiatalabb írók

ugyanakkor súlyos naturalista örökségük birtokában versenyeztek, ki tud elrettentőbb képet rajzolni a faluról. (Sellyei, Morvay.)

A kisebbségi magyar társadalom csak nehezen tudott kilábalni ebből a Dosztojevskij regényekre emlékeztető sötét élet-hangulatból. A magyar kisváros hosszú időn át az orosz mocsár mérgező atmoszféráját lehelte. A politikai pártok véres acsarodása, a demokrácián eluralkodó szörnnyű pártkorrupció, a nyelvi és kulturális elszigeteltség a helyzet reménytelenségére döbbsentett. Ennek a kornak mindmáig teljesen hiányzik az irodalmi rögzítése. Legfeljebb Vozári Dezső mélységesen kiábrándult, pokolian cinikus sorai jeleznek valamit abból a csömörből, mely a baloldali eszmeáramlatok csődje után az intelligenciát betöltötte.

A társadalmi öntudatosodás azonban tévedhetetlen akarat-tal vezette a felvidéki társadalmat egy reális, józan magyar kultúrmunka irányában. Az alulról induló kulturális szervezkedés a lehetőségek okos mérlegelésével mindenfelé megteremtette szervezeteit és felkészült arra a hosszú harera, melyet fennmaradásaért, nemzeti léte megőrzéséért kell megvívnia. A humanisztikus és szociális világkép helyébe fokozatosan lépett a nemzeti öntudat, mely a kisebbségi sorsban példázatot, magasabb lelki formát, szigorú etikai Rend ígértét érezte. Az az erkölcsi tartalom, mely előbb, mint könyörületességi elv, majd mint az alullevő rétegek iránti szolidaritás kapott visszhangot, most a nemzeti szellemű újjászületés meghirdetésében, kisebbségi sorsunk európai rangú átformálásának tudatában mutatott fel értékeket. Íróink hosszú évek kísérletei után most érkeztek el odáig, hogy a társadalmi tudatosulás higgadt ismereteinek birtokában hozzáfogjanak műveik megalapozásához. Nem volt könnyű ez a feladat. A kisebbségi sors a szemléletnek és gondolkodásnak végzetes idoláit ültette el a lelkekben; a fixa ideáknak sehol sem lehet ilyen termő melegágya, mint itt, ahol mesterséges erők fojtják vissza a képzelet szabad áradását s a tettek, elhatározások mögött minduntalan felrémlik a ködös jövő fantomja. Hiányzott a kellő epikai nyugalom, az íráshoz szükséges művészi fölény, a kifejezésbeli tényezők hagyományosult formája s az összekötetés a magyar irodalmi fejlődés eredményeivel. Ezért aztán ismét csak kísérletekről beszélhetünk (Darkó István és Tamás Mihály regényei), de olyan kísérletekről, melyekben potencialiter bennök foglaltatik a lefejtendő anyag körvonala. Íróink részéről már az is érdem, hogy el tudják kerülni az előző kor tévedéseit. Súlyos örökségünk, a századeleji naturalizmus még mindig ólmos teherként nehezedik ezekre a munkákra, de helyenként már felcsillan bennük az a felszabaduló új életérzés is, amely bizonyos fokig elszakadást jelent a tények és élmények lesújtó fetisizmusától, a durva anyag egyeduralmától s egy harmónikus írói világkép megszületésével kecsegtet.

Erre a művészi kilábolásra a mult örökségéből elengedhetetlenül szükség van. Ha az analógia kedvéért egy pillantást vetünk a jelenkori francia irodalomra, hasonló folyamatot látunk. Az a

támadó szellemű, nonkonformista naturalizmus, melynek tipikus jegyeit Gouilloux, Céline vagy Malraux regényeiben ismertük meg, az utóbbi időben egy újfajta művészi optimizmusnak adja át helyét. Maga Malraux hatalmas érzelmi fejlődésen ment át a Condition humain óta. A Les temps du mépris-ben ismét azokkal az örök és szent fogalmakkal találkozunk, melyekről az író nemrég még hallani sem akart. Európát óriási temetőnek látta s nem talált benne olyan eszmét, melyért érdemes lenne áldozatot hozni. („Sacrifier“.) Most pedig olyan megvetett fogalmakat újít fel, mint Szeretet és Öröm, „fraternité humaine“. Ítéleteiben nemcsak rengeteg vigasztalót talál az európai olvasó, de a művészetről vallott nemes hitvallása valósággal számonkéri tőlünk a művészetbe vetett hitet. Ő mondja, hogy az irodalmat egy doktrína alkalmazásaként felfogni sohasem felelne meg a valóságnak, hanem legfeljebb magának a doktrinának.

Az elmúlt húsz év felvidéki irodalma az írói öntudatosodásnak mindezeideig csak ezt a doktrinajellegét tudta megvalósítani. Íróink úgy érezték, hogy az egyetemes magyar irodalmon belül a táj és a történelmi sors sajátos, regionális jellegű valóságábrázoló feladatot rótt rájuk. A kisebbségi helyzet állandó dinamizmus s a társadalmi eltolódások nyomán járó folytonos ideológiai fluktuáció nem engedte, hogy az írói alkotás doktrinája állandó alakot vegyen fel s ezáltal háttérbe szoruljon. Az írók a személyes probléma fejlődését akarták nyújtani, ami sikerült is, valahányszor tanulmány formájában történt, de nem sikerülhetett a regényben, ahol a világnézeti elem az epikai tartalom rovására állandó tendenciózusság, kiélezettség alakjában nyilvánult meg. A felvidéki író mindenáron a változás folyamatát akarta megörökíteni. Egy eszme, egy kibontakozó életforma útjáról akart számotadni, de úgy, hogy a szándék kivált a regényből, öncélúvá vált. Ezért minden felvidéki regény propagandairat, mely nem úgy él, mint a mozgó kéz vagy a növekedő test, hanem csak anynyiban, amennyiben az írónak sikerül függetlenítenie magát a doktrinától.

Az olvasó csalódása elkerülhetetlen. Ő egy más világot várt, melynek külön levegője, külön törvénye van. Típusokat keres, mert ezekben a típusokban valósul meg az élet egyedisége. A Felvidék húsz esztendői irodalma ilyen külön világgal, ilyen típusokkal nem szolgálhat. Egy ilyen világ érzékeltetése olyan tudatos ismereteket követel, melyek a felvidéki írókban még csak mint ideák vagy idolumok élnek. A típusteremtés pedig a művészi alkotásnak egy magasabb fokozatát s egyben a beteljesülést jelenté.

Ha a Felvidék húsz évi irodalmi termését összegyűjtenők, esinos könyvtárat állíthatnánk össze. Persze e művek nagy részének csak a milieu elmélet szempontjából volna jelentősége. Az olvasóban a könyvek javarésze kevés visszhangot keltene, az igényesebb olvasó pedig valósággal megborzadna a túltengő diletantizmustól. Kritikai életünk hiánya s az anyaországi irodalmi

élet távolsága eléggé megmagyarázza ennek a dilettantizmusnak a felburjánzását. De ha vállaljuk a fáradságot s keresztülragjuk magunkat ezeken a köteteken, lehetetlen, hogy ne érezzük meg a művekből áradó becsületes, kereső, szociális lelkiismeretet. A kritikus kigombostúzhatja az egyes könyveket, elmondhatja a maga kifogásait, azt azonban el kell ismernie, hogy az irodalmi munkák összessége minden belső csonkasága és fragmentális jellege ellenére az írói szándék heroizmusával és keresésével ennek a felvidéki egymillió magyarnak a szíve verését jelenti. Egy népcsoportról fog itt értesülni, mely a legmostohább viszonyok közt próbált tartós életformát teremteni magának s ehhez olyan etikai bázist keresett, amilyenre csak egy kisebbségnek van intuitív hajlandósága.

— *Besoin de grandeur* — hirdeti Ramuz egyik legutóbbi könyve. — Kell a nagyság! — mondhatta ez a felvidéki magyarság, mely eljutott legalább a nagyság ábrándjához.

A hazatérés illuzórikussá tett minden olyan elmélkedést, amely a regionális felvidéki irodalom céljaira vonatkozik. Nálunk ilyen regionalizmus csakis szervezkedési szempontból kezdődhetik, de az írói mondanivalót tekintve mindnyájan az egy és oszthatatlan magyar kultúrához tartozunk. A húsz év azonban mégsem tűnhetik el nyomtalanul. Az írói tudatosodásra a magyar szellemi életben továbbra is nagy szükség lesz. A felvidéki író húsz évi sok-sok terve, szándéka, csalódása után olyan lelki tőkével érkezik, mely reményt ad arra, hogy erkölcsi bátorságával, lényegre tekintő szemléletével elősegíti a felelősségteljes írói eszménykép végleges győzelmét a magyar glóbuszon. Lehet, hogy a felvidéki íróból ma még hiányzik a mesterségbeli tudás, de elhivatottságát, szigorú realizmusát és kereső lelkületét nem lehet elvitatni tőle.

Kezdetnek talán elég is ennyi.
(Érsekújvár.)

Kovács Endre

Nem tekinthetünk szét a mi világunkban azzal, hogy keressük meg a benne létező legnagyobb esetleges hatalmat, hogy aztán, ha megtaláltuk, ennek a legnagyobb hatalomnak az érvényesülésében, a legmagasabb természeti és szellemi erők kifejtésében, a legerősebb harciaszázadok menetelésében lássuk meg Isten akaratának a történést. Mert még ha elvitathatatlanul felfedeztük volna is a világ összes energiáinak az őseréjét, még akkor is ezeken túltekintve mindig így kellene imádkoznunk: legyen meg a Te akaratod!

(Barth Károly: Isten akaratja és a mi kívánságaink.)

Az Észak-mithosz és Európa

Ex Oriente lux — hangoztatták sok századon át, amíg az egyoldalúan és élesen megfogalmazott megállapításnak meg nem született a semmivel sem kevésbé túlzó ellenhatása: az Észak-mithosz. Az új, bűvös elméletnek gyökerei egy világhíressé lett irodalmi misztifikációhoz vezetnek. A felvilágosult XVIII. század észszerűségétől és hideg értelmi fölényétől egyesek már kezdtek megcsömörölni, s valami meleg, érzelmes borongás után áhi-tozni, amikor Macpherson saját alkotásait, mint a Kr. e. III. században élt ősi bárdnak, Ossiannak verseiből készült fordításokat kiadta. A racionalizmus éles fényétől elfáradt szemek jóleső sóvárgással bámultak bele az új irodalmi divat által felidézett északi ködök kósza kavargásába. A dél bohém és csacska népével szemben a zord északiak tekintélye nőtt meg, akiknek kebeléből „gyökösebben“ szakad ki a szó. Természetes, hogy ekkor a népek, a divatnak megfelelően, őseik közül a germánokat helyezték előtérbe. Így a franciák is (Boulainvilliers) egész addig, míg a nagy forradalom híres röpiratírója, Sieyès abbé, a „Mi a harmadik rend?“ szerzője fel nem emelte az általa is frank eredetűnek tartott arisztokrácia ellen a szavát, hangoztatván, hogy „a galloktól és a rómaiaktól való származás legalább is annyit ér, mintha valaki a sicamberektől, vagy a welchektől és más vadaktól származik, kik Germánia erdeiből és mocsaraiból törtek elő“.

Ez a korai fajelmélet a germán eredetűnek tartott arisztokrácia és a gall-latin származásának hirdetett nép közötti ellentéteket volt hivatva kiélezni. Ezt az elméletet az Észak-mithosz jegyében elevenítette fel egy külön francia gróf, Gobineau. A germán hősök iránti rajongás annyira eluralkodott egész lényén, hogy még saját családfáját is a germán mithológia félszemű főistenéig, Odin-ig iparkodott visszavezetni. 1853-ban jelent meg az a tanulmánya, melyben az emberi fajok egyenjogúsága ellen foglal állást, tételét a különböző kultúrák elemzésén bizonyítgatva. Tanai az árják, de főleg a germánok elsőbbségét hirdették s így érthető, hogy a németté lett angol eredetű H. St. Chamberlain még élesebbre fogalmazott nacionalizmusának a közvetítése révén a német kultúrában termékeny talajra találtak. Az idegen ötletet — mint annyi más esetben — a német rendszerező elme gigá-szi mértékre dagasztotta, de lényegében az egész mai kulturális fajelmélet Gobineau-nál már teljes egészében előttünk áll. Korunk ilyen értelemben dolgozó írói az ő elgondolásain haladtak tovább. A nyelvész Hermann Wirth a germán runák rovásaiban kereste a legmélyebb bölcseséget és könyvének, mely az indo-germán-ság kialakulásával foglalkozik, jellemzően „Az emberiség születése“ címet adta, mintegy azonosítva az emberiséget az árja fajjal. A politikus Rosenberg ezeknek a tanoknak legismertebb összefoglalását és mithoszáat írta meg. A régészeti bizonyító anyagot a nagyérdemű és örökké nyughatatlan Strzygowski vélte felfedezni.

Mindannyiuknál nagyobb művészettel és széleskörű olvasottsággal fejtette ki egységes világképét az olasz J. Evola. A teljeség kedvéért ez utóbbinál azonban meg kell jegyeznünk azt, hogy felfogását a fasizmus sohasem tette hivatalosan magáévá, kultúr-filozófiája csupán egy külön arisztokrata világnézete, de nem válhatott politikai vezérfonallá. Evolára is, épúgy, mint társaira, jellemző, hogy a sötét és nehezen érthető, már-már észszerűtlen dolgok iránt rendkívüli vonzalmat érez, úgyhogy mágus barátai-val a középkori bájolók és bűvös emberek titkos jeleiben keresi a legfőbb megvilágosodást. Ortega helyesen figyelte meg, az Atlantidákról írott tanulmányában, hogy korunk érdeklődése elsősorban az ismeretlenség és titokzatosság varázsával bevont dolgok felé irányul. Ezért játszik az Észak-elméletben olyan fontos szerepet két mithikus tájék: egy eljegesedett csodás földdarab és a tengerbe fúlt mesesziget. A geológiai katasztrófák megrendítették ezt a két álmot, de azért a romantikus kultúr-filozófia számára, úgy látszik, így is elég szilárd alapot képeztek.

Az Észak-mithoszt talán legjobban jellemzi a XVI. század cipész-misztikusának, Böhmének az a néhány sora, melyet Evola főhelyen idéz. „Ime az idő elérkezett, hogy a völegény megkoronázza menyasszonyát. De hol a korona? Valahol Északon... És honnét jó a völegény? A központból, ahol a hó a fényt nemzi és Észak felé viszi... hogy ott a fény ragyogóvá váljék. És mit cselekszenek a délvidékiek? Ime elaludtak a hőségben...”

Az Észak-mithosz régi szentkönyvek lapjairól kél életre. A hindu Védák, a perzsa Vendidad, a kínai Taote-King, az északi sagák, a Völuspák és társaik soraiból bontakozik ki egy wagneri művé. Méretekben és szépségében valóban wagneri ez a mű, de ezzel azt is megmondtuk, hogy bizonyító ereje sem több a szenvedélyes zenedrámáknál. A skandináv mondák ösörvényéből, a tátongó Ginnunga Gap-ból emelkednek ki a Dél és az Észak ellentétének jelképes birodalmi. Lenn Délen terül el a tűz és hőség fortyogó lávatalaja. Sötétbőrű, szennyes népek élnek itt, minden magasabb szellemiség nélkül. A föld törvényeit ismerik csak, a termékenységét, a születését, tehát a legfőbb istenség mindig az asszony, az anya, a Magner Mater, hívják őt Isisnek, Aserának, Cybelének, Afroditének, Tanitnak vagy Demeternek. A talaj törvényei szerint élő fajta tulajdonképpen maga az őszanyag, a faragatlan nép, a démosz, ami kissé démont is jelent, ép úgy, mint uralma a demokrácia, a démonok felszabadulását — tanítja az Észak-mithosz. Ez a rendezetlen déli és keleti faj a rendiségek, a kasztok alatt terül el: tehát szudra, míg az ő pária-értéktelenségük felett a méltóságot csakis az urak, az árják rendje képviseli. A sötétség fekete és barna fiaival ellentétben ezek a világosbőrű, szőke árják nem a földanya, hanem az atyai istenséget jelképező tiszta ragyogású fény birodalmából, Északról származtak. Ők hajuk színében is a nap aranyát hordozzák, ők a világosság fiai, és ebből a primitív szín-szimbolikából eredő gögjük napjainkig elevenen lobog. Az árják halottaikat nem adják vissza a földanyá-

nak, mint a déliek, hanem elégetve őket, füst képében az égi fény-
atyához küldik. Lenn délen a nap megszokott valami. A figyelmet
ott nem annyira a fény, mint inkább hatása, az iszonyatos hőség,
szárazság, délvidéki bujaság köti le. De e lihegő, tikkadt tájékkal
ellentétben Északon a nap mint régvárt tiszta sugárzás, hűvös
csillogás jelenik meg. Itt a naptalan tél egy félévig tart, a világos-
ság nyári uralma egy másik félesztendeig, de akkor szüntelen vi-
lágít, tehát a kettő együtt a nappalból és éjszakából összetevődő
egyetlen egy déli napnak felel meg. Ezért beszélnek az árják
mitoszai féléves nappalokról és féléves éjszakákról. A hathóna-
pos éjjel méhébe vetett nép szent izgalommal várja istenét, a na-
pot, a fényt. Pontosán meglesi járását, viszonyát a csillagzatok-
hoz, mozgását a nap-éj egyenlőségek és a fordulók között. Az árják
vallási szimbolikájának ez a közös forrása. A tavasz beálltától
kezdve, a nap délről észak felé mozog, „az istenek útján“. A nyári
napfordulón eléri csúcspontját, az istenség kiteljesülését, hogy
aztán az ős beálltával az „öskhöz“, tehát a halálhoz vezető út
dél felé való mozgására térjen át. A téli napfordulón eléri mély-
pontját, a napistenség sírba szállt, de bárdjával ketté vágja zár-
káját, az évet, hogy feltámadva új tavaszok felé törjön. Wirth
szerint az árjáknak istene tulajdonképen ez az örök körforgás
(v. ö. Goethe „Stirb und Werde“-jével és Nietzsche „Ewiger
Wiederkehr“-jével). Ennek kultikus szótagokkal való jelöléséből
született meg a nyelv, jelekkel, runákkal való ellátásából az írás.
A folytonos körforgásnak a szent jele a szvasztika, a horog-
kereszt.

Északon, valahol Grönland (Grünes Land) akkor még zöld
mezőin éltek az árja ősök a fény szentségében. Ez volt a görög
mithológiában szereplő Hiperboreusok örök fényű szigete, ahova
időről-időre Apolló is ellátogatott hatyú-fogatán. De az árjakra
egy olyan nagy katasztrófa zúdult, amiről évezredek múlva még
a perzsa szentkönyvek is tudnak s ez a eljegesedés. A fagy kí-
gyója előkúszott, felkelt a viharos tenger és elárasztotta a földet.
Jéggé vált a levegő, a fagyos szél hótömegeket halmozott, a ször-
nyű tél immár tíz hónapot tartott, a nap csak két hónapra volt
képes átderengeni a ködön. A fagy gonosz óriásai elől elmenekül-
tek az árják és így eljutottak a mesés nyugati szigetre, Atlan-
tiszra, a Heszperidák arany almafái alá. De itt már keveredni
kezdtek a déli szudrákkal, elpuhultak, megromlottak. Ez már az
ezüstkor, az aranykor istene, Kronosz hóba temetve Északon al-
szik. Egy újabb geológiai katasztrófa innét is kiűzte az árjakat.
Atlantisz elsüllyedt és ők az özönvíz elől menekülve elárasztották
az egész földet. Benyomultak Irországba, megtelepedtek a Frankó-
kantábriai tájon, megszállották a Gaudalquivir torkolatát, a leg-
újabbban felfedezett tartessosi kultúra földjét. Benépesítették a
Földközi tenger partjait, Egyiptomot, de még Kínának és Japán-
nak is ők adtak kultúrárt. Jellegzetes temetkezési formájuk, a
„dolmen“ Palesztinában is feltalálható — tehát Krisztus is árja
volt. Ázsiában a tűzímádó Irán lesz a főgócponjtjuk. Ázsiában

Perzsia játssza Görögország szerepét. Itt fejlődik ki az egy-Isten hit, amit később átvesznek a zsidók is; a kereszténység Ahura-Mazda vallásának bágyadt utáizata.

A Földközi-tenger partjaira és Ázsiába érve már a történelem és archeológia reális világába kerültünk és ekkor megvilágosodik előttünk, hogy mire volt jó ez a szép mithikus előjáték. A régészeti adatok ugyanis csupán csak azt bizonyítják, hogy a kultúra legelőször a Földközi-tenger vidékén kezdett virágozni. Már a jégkor idején délvidéki kagylókkal díszítették magukat az északiak is. A bronz és vas ismerete valószínűleg a keleti partokról terjedt el. A művészet első csúcsteljesítményei, az altamirai és szomszédos barlangképek a francia-spanyol határ mentén kialakult őskultúráról beszélnek. Ezért kellett tehát az elméleteknek északról Atlantiszra menekíteni az árjakat, hogy valószínűsíthessék a Földközi-tenger nyugati kapuja előtt fekvő szigetről történő árja szétsugárzást. De az árjak szétszóródásával még erősebbé vált a keveredés, tehát a tiszta fény bemocskolása. A szőke árja urak ereit mind több fekete szudra szolga vére szennyezte. A szíriai, etruszk és római szellem elburjánzott. Róma alatt itt természetesen a keresztyén várost kell érteni. Evola szerint ugyanis a katolicizmus megőrzött egy keveset az antik Róma pogány imperializmusából, a teljes dekadencia csak a reformációval állott be. Rosenberg szerint viszont a római katolicizmus teljesen a szíriai szellem befolyása alatt áll, melyet a német reformáció öntudatlanul bár, az ősi germán — azaz pogány — hagyomány jegyében valamelyest megtisztított. Ez a két vélemény azonban nem annyira ellentétes, inkább egymást kiegészíteni szándékozik. Az árja vért a századok során mind jobban és jobban elfojtotta a déli. A római birodalom bukását is az ibériai és afrikai eredetű császárok okozták. (N. B. Az egyik legnagyobb császár, Traján, szintén ibériai volt.) Marcus Aurelius, akire az előző korok oly tisztelettel néztek emberi szelídségéért és bölcsességéért, „kristlich geschwächt“ volt, csakis így hozhatta meg az alsóbb rétegeket pártoló és a nőknek is jogot adó liberális rendelkezéseit. Viszont a keresztyénüldözéseiről ismert Diocletiant sürgősen rehabilitálni kellett, mert az anyja valószínűleg germán volt. A német Koppany, Widukind szász herceg értékelésében jóval föléje nőtt az őt leverő nagy Károlynak, hiszen ez utóbbi rövid nyakú és kerek fejű volt. A fajok harca a művészi formákban is megmutatkozik. A déli népek földistennőinek kerek alaprajzú templomokat emeltek. A velük ellentétes északi szellemnek ez nem felel meg, tehát a centrális alaprajzot vissza kell utasítani. (Szegény Bramante, Michel Angelo, Bernini, ha ezt tudta volna!...) A mindenütt rárakódó szír-szemita-etruszk piszok alól ki kell bányászni újra az árja hagyományt, meg kell tisztítani az árja vért — tanítja az Észak-mithosz. Az északi és a déli-keleti fajok harcában az Isten és a sötétség hatalmának küzdelme nyilvánul meg. Ha az utóbbi győz, felborul az árja Rend, kidúl a világfa, a nap elsötétedik, a csillagok lehullanak, a földet elnyeli az örvény. Akkor az isteni

„ázok“ hiába küzdöttek árja népükkel együtt a Végzet ellen, az Istenek Alkonya, a tragikus Ragna Rök bekövetkezik. „Viel weiss der Weise — sieht weit voraus Der Welt Untergang — der Asen fall“ — mondja a Völuspa. Eddig tart az Észak-mithosz wagneri drámája.

Az Észak-mithosz azért mithosz, hogy ne ismerjen jó és rossz elemekből összerótt embereket, hanem csak a Jónak és a Gonosznak végleges megtestesítőit, a fény és a sötétség fiait, a szőke árja urakat és a barna pária-népeket. Ennek a végletes típusokra törekvő szemléletnek a természetes következménye, hogy az elméletnek meg nem felelő tulajdonságokat egyszerűen átvetíti a másik embercsoportra, mint a vele feltételezett vérkeveredés eredményét. Az elmélet szerint az északiaktól távol áll minden, a déliekre jellegzetes érzéki képzelet, tehát például a germán istenségeket fallikusan ábrázoló svédországi sziklakarcolatok valami déli fajta betöréséről tanúskodnak. Holott, ha az északiak tényleg hűvösebbek is a délieknél, de mint minden primitívebb fokon élő nép, mégsem riadnak vissza a nyersebb elképzelésektől. Végtere a skandináv mondák Imirje is önmagából nemzi elő az óriásokat, Odin családja pedig az őstehén sós jégtömb nyalásából keletkezett. Hivatkoznak arra is, hogy a középkor pokolkínokat felidéző képzelete az etruszkokra vezethető vissza. Pedig a rémfantáziákban ép a germánság vezet, gondoljunk csak Boschra, Breughelre, Grünewaldra, akik pedig sosem láttak semmiféle etruszk emléket. Az olaszság viszont, noha ereiben jó adag etruszk vér folyik, ösztönösen tartózkodik a szörnyszülöttek ábrázolásától. A germánság gyakran ép legjellegzetesebb tulajdonságait vetíti át valamilyen más embercsoportra. Nemcsak azokra az „elfajzott művészek“ listájára kerültekre gondolunk, akik az Ottó-kori miniaturáknak vagy Grünewald révületeinek stílusát folytatták, hanem azokra a kifejező jelképekre, amiket németek fogalmaztak meg a mai emberek számára, de most a déli népségek kifejezőinek tartanak. Végtere az afrikai lélek Frobenius nélkül, a dionizoszi extázis Nietzsche nélkül, az ősi anya- és asszony-kultusz Bachofen nélkül egyáltalában bele sem kerülhetett volna a mai világképbe. Rosenberg is, Evola is rendkívüli fontosságúnak tartja azt, hogy a déliek szellemi életében és kultuszában az asszony főhelyet tölt be. Ebben látják ezeknek a fajtaéknak érzékiségét és materializmusát. Holott a kérdés legalaposabb ismerője, Bachofen, épp a germánokat tartja matriarchátusban élőknek. Wirth pedig, aki már az új szellem kialakulásában is tevékeny részt vett, szembe állítja az írországi Tuatha Dé Danannak, Danann istennő germán népének fennkölt és bölcs papnőit az őket kiszorító kelták véres druida sámánjaival. Akárhogy is álljon a dolog, a tény az, hogy a mai ember még sem sejtethné az egykori földistenasszonyok szemelyében szülésből és halálból, szerelemből és az anyaölben való megpihenésből összetevődő misztikát, ha Goethe Faustja alá nem száll az anyákhoz... „Mutter, die ihr tront Im Grenzenlosen, ewig einsam wohnt, Und doch Gesellig! Euer Haupt umschweben

Des Lebens Bilder, regsam Ohne Leben. Was einmal war, in allem Glanz und Schein, Es regt sich dort: denn es will ewig sein.“

A germán szellem örökké nyugtalan és egyensúlytalan. Keres, kutat, löpreng és vergődik, hogy helyre állítsa lényé harmóniáját. Az egyik út, amit választhat az, hogy beleéli magát minden idegen életébe, átéli szellemében a mult és a tér minden árnyalatát, lényét a végtelenig tágítja és így jut el a goethei nyugalomhoz. A másik úton önmagába zárkózva igyekszik megtalálni nyugalmát, a tőle idegen népet megveti, szenvedélyes és mély emberségében annyira tiszteletre méltó töprengéseit letagadja, sőt önmagából kivetítve másokra véli átruházhatni. Ez utóbbi a fajelmélet útja, amely talán már akkor alakult ki, amikor a kultúrával kérkedő elpuhult latinokkal szemben barbár kardjuk erejére hivatkozhattak. Európa kialakulásához a germánok a friss anyagi erőt adták, de a teremtő szellemi erő a görög-latin kultúrából eredt. A görög paideia a műveltség, a latin humanitás az emberség eszményét tűzte a különböző fajták felé. És jött a keresztyénség, mint a legelevenebb kötőszers. A germán-ságon kívül a zsidóság az egyetlen nép, amely a faji materializmust mindig kihangsúlyozta. Maga a fajt jelentő Rasse, race, razza szó is a zsidóság által használt árámeus nyelv rász-ából eredt. Az európaiasság első diadala volt, hogy Krisztus megtagadta a zsidó fajelmélet nemzeti hős-eszményét és minden népeket akart üdvözíteni. Az európai szellem második bontakozása akkor történt, mikor Pál apostol győzött a még mindig fajelméleti alapon gondolkozó társai felett, akik a keresztyénséget a zsidó faj számára akarták kizárólag fenntartani, míg ő az evangéliummal Rómába hajózott, elvivén azt a pogányok közé. A görög rabszolgák által Rómába csempészett paideia, a latin humanitás és az evangélium találkoztak. A tarka vérű népek felett a műveltség, az emberség, a hit és a kegyelem csillagai gyultak ki. Ez volt Európa születésnapja. De századok múltán a Dél és a Kelet meséjét íme, most az Észak-mithosz erősen materiális felfogása követte. Hirdetői visszatérve az Európa-előtti faji alapokra, az északiak elsőbbségéről szólva Európának nemcsak atlanti partjaira, de a Földközi-tenger vidékeire, Afrika, Egyiptom, Palesztina, Kis-Ázsia nordikus őslakóira, Ázsia árja népeire, a hindukra, a perzsákra, sőt még a Távols-Kelet birodalmaira, Kína és Japán kultúra alapító népeire, Amerika ősi lakóira, az indiánokra hivatkoznak. Maguk sem vették észre, ezek a lelkes és szorgalmas próféták, hogy miközben a faji alapokon, az északiak elsőbbségén nyugvó kultúrelméleteiket vélték bizonyítgatni, leginkább épp ők maguk törték szét az Északnak és a zárt fajiságnak minden határát. Mert ebbe az elméleti Észak-fogalomba békésen belefért mindaz a sok kultúrérték, amit a Dél s a legtávolabbi Kelet népei kitermeltek. Észak apostolainak munkáit olvasva, mind erősebben kél fel lelkünkben a humanista szemlélet. Mert ez a tereszés szerint tágítható Észak-fogalom minden fajta népeket magába foglal. Az északinak nevezett kultúrába számtalan szál fut össze,

Csabai István: Az Észak-míthosz és Európa

minden világtájak felől, azért, mert minden európai szellemi kép-
letnek törvénye, hogy kissé az egész világot hordozza magában.

Európa sokféleség és mégis egység, hatalmas polifon-zene,
változatos, mindazonáltal egyetlen spektrum. Európaiság a lélek
emelkedettségét és tágasságát jelenti. Egyetemes műveltségre s
ami ezzel egy, egyetemes emberségre csak az európai törekedett.
Az a titkos és magasztos összhang, amit Európának nevezünk,
sokféle hangszeren csendül össze. A magyar, szegény és el-
hagyatott magányos nép, talán minden nemzetnél jobban érezte
ezt a sokat vágyott európai közösséget, de látta sokszerűséget is.
A XVII. század elejének magyar Európa-vándora, Szepsi Csom-
bor Márton, az „europica varietas“-ról beszélt. Ezzel a kifejezés-
sel tökéletesen jellemezte a Glóbusznak ezt a csodálatos részét.
Europica Varietas — de nem Dél, Nyugat, Kelet vagy Észak,
nem a részek, hanem az azokból összetevődő egész az, amire a
társtalan és rokontalan nép a szemét függesztette.

Csabai István.

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

TOLNAI GÁBOR: RÉGI MAGYAR FŐURAK. (Életforma és műveltség az újkorban. Budapest, 1939.)

A könyv igazi tárgyát az alcíme mondja meg. A magyar szellem — életforma és kultúra, amint a szerző mondja — életrajza ez Moháctól a XVIII. század derekáig. Ebben a két évszázadban pedig a főurak voltak a nemzeti szellem és kultúra hordozói, sőt nagyrészt alkotói is, méltán fűződik hát hozzájuk az ábrázolás. Ez az idő nagyjából egybeesik a török hódoltság korával, nemzetünk legsúlyosabb korszakával, mikor állandóan a sír szélén állt a „két pogány között“. Ujabbán egyre nagyobb érdeklődéssel fordul tudományunk e két század felé. Nyilván a példakeresés, a bátorítás és megnyugtatás vágya is vezet ebben a mai, ugyancsak szorongatott magyart. Mert ez a két század ragyogó példája a nemzet életerejének, rugalmasságának és annak a nagyszerű képességnek, hogy ki tudja alakítani azokat az életfunkciókat és formákat, melyek az adott viszonyok közt is megtartják életét és eredeti lényegét. A török nyomás alatt, az idegen, sőt ellenséges, megsemmisítésre törekvő államhatalom védelme nélkül, sőt azzal szemben is, valóban „két pogány közt“ megvédi, fenntartja magát a nemzet, merőben „társadalmi úton“, sőt fejleszti magát, gazdagítja és mélyíti szellemét. Ez a végső tanulsága Tolnai Gábor könyvének is. Sőt még több. Arról is meggyőzi az olvasót, hogy a kultúra „inter arma“ sem hallgat. Fejlődését a legmostohább körülmények sem fojtják vissza; külső katasztrófák közepett is duzzad és terebélyesedik a maga tulajdon, benső erejéből, irányába és törvényei szerint.

A könyv a magyar főuri rend nemzeti teljesítményét mutatja be. Látjuk, hogyan veszi át ez az osztály a nemzet fenntartását és irányítását a királyi hatalom elhanyagolásával, hogyan viszi végbe vállalkozását, s végül hogyan esik ki kezéből az idők és feladatok változásával. E keretek közt ábrázolja a szerző

az életforma és műveltség alakulását. Ez a fejlődés az általános nyugati kor-szellem magyarrá válását, illetőleg a magyar alapokból és körülményekből való kihajtását jelenti. A szerző legerősebben azt a folyamatot világítja meg, igen helyesen, amint a magyar szellem az általános európai eszményeket követve tovább is, a hazai körülményekhez, életfeladatokhoz alkalmazva való-sítja meg őket. Szerinte a hagyományos magyar szellem, életforma és műveltség a Mátyás után megmagyarosodott renaissance, melynek igen finom és gazdag elemzését találjuk a könyvben. Erre a renaissance korra mármost a barokknak kétirányú fejlődése következik. Az egyik a hazai renaissance talajából fejlődik ki olasz és francia ösztönzések nyomán, a másik pedig közvetlenül Bécsből jön a Habsburg politikai imperializmus kíséretéként, s ez idegen is marad mindvégig a magyar földön. A XVIII. század főurái ennek az iránynak az áramába kerülnek, ezzel idegenednek el a nemzet-től, s így vesztik el addigi szerepüket: a nemzet, s életformájának és műveltségének irányítását, alkotását, fenntartását. Az előbbi, a magyar barokk inkább Erdélyhez fűződik, bár legnagyobb alakja Zrínyi Miklós. Egy ilyen magyaros barokk létét megállapítja tehát Tolnai, de azért az igazi, a tulajdonképeni magyar életformának és műveltségnek ama bizonyos megmagyarosodott renaissance-ot tartja; „hagyományörző századnak“ e kultúra századát, a XVI-at nevezi, a barokk kort és műveltségét „hanyagló hagyomány“ címen foglalja össze. Ugyhogy a végén elhomályosodik a nemzeti barokk jelentősége ábrázolásában. Igaz, hogy Mátyás kora valóban a magyarság fénykora volt, s ez a renaissance műveltséggel van összekötve, de mégis túlzás a magyarság, a magyar lényeg és renaissance formájának oly erős azonosítása, mint ezt Tolnainál találjuk. Ismételjük, bármit is mond a barokk nemzeti formájáról, az olvasó benyomása könyve nyomán mégis az, hogy a barokk igenis a

nemzeti hagyományoktól való elidegenedés. Erdélyt például azért tartja a magyar hagyomány örzőjének, mert „egész élete folyamán megőrzött valami renaissance jellegű”. S a XVII. századi magyarság konfliktusát is így látja: „Az összeütközés, végső elemzésben, a magyar renaissance hagyomány és a kizárólagosságra törő, a magyar hagyományokkal szembe forduló Habsburg-barokk konfliktusa”. Abban tökéletesen igaza van, hogy terjedt egy barokkos műveltség Bécs felől, amelynek semmi szerves kapcsolata nem volt a magyar nemzeti szellemmel, import volt, de ez nem indokolja azt a burkolt kívánalmát, hogy a magyarnak ki kellett volna tovább is tartani a renaissance mellett, mert csak renaissance formája fejezi ki lényegét. A magyar szellem kifejlődött barokk formákban is, — Erdély mellett nemcsak Zrinyit, de még számos példát is idézhetünk, s nemcsak a főúri élet köréből, hiszen kialakult nálunk is a polgári és középnemesi barokk, — amint erre Tolnai maga is rámutat. E részleteredményei elé azonban odahull általános szemlélete, a magyaros renaissance-barokk idegenség elmentése, s műve, már a kompozíció szugesztiójával is, azt az elfogult konstrukciót hagyja maga után, melyet itt vázoltunk. Ezen azonban könnyű segíteni.

A könyv részleteiben is számos indítást és kezdeményt rejt magában. Így például felhívja a figyelmet arra, hogy a testőrök ugyan Bécsben kaptak szellemi táplálékot, de első ösztönzést Erdélyből hozhatták magukkal. Rámutat „németes” főurak nemzeti hűségére és szolgálataira is, — ezzel is dokumentálva, hogy a magyarság és barokk nem zárja ki egymást, néha még bécsies formájában sem. De részletekbe már nem mehetünk bele.

Aki figyelemmel kísérte Tolnai Gábor tudományos fejlődését, örömmel üdvözli működésének ennél a jelentős állomásánál. Szemléletének átfogó képessége oly szerencsésen párosul a részletek iránt is érzékeny tekintettel, a következtetés bátorsága az adatokhoz ragaszkodó valóság-hűséggel, hogy ez fiatal tudósaink legjobbjai közé emeli. Minden megállapításán az a *szoliditás* érzik,

amely nem köti meg, csak szabályozza a szellem röptét. Könyvére sokat fognak hivatkozni. (Rengeteg sajtóhibája ellenére is.)
Jóó Tibor

CS. SZABÓ LÁSZLÓ: LATIN EURÓPA. (Budapest, 1939. *Magyar néző*. Budapest, Nyugat kiadás.)

Úgy látszik, a nemzetek akkor veszik leggondosabban szemügyre egymást is, önmagukat is, mikor ellenségesen állanak szembe egymással. Sohsem jelent meg annyi nemzet- meg népkarakterológiai munka, mint ezekben az években, amikor a világ népei semmitől sem állanak távolabb, mint egymás megértésének akarásától. A lélek azonban, amely vizsgálódva tekint ki az egymásra meresztett ellenséges szemekből, megcsalja az indulatot. Azok közt, akik írják e karakterológiákat, vannak a léleknek is emberei, humanisták, akik a szembenállásban is az embertestvért látják, látják a mélységes és kitörölhetetlen rokonság jeleit, azokat a szellemi alapokat, melyek közösségbe fűzik az ellenfeleket. A zord időkben, melyek egymás szemügyrevételére kényszerítik az emberiség tagjait, olyan virágok is hajtanak ki, melyekben nem mérge, hanem a szeretet és megértés édessége gyűlik. S a jóakarató emberben büszke örömet keltenek: nincs az a gonosz helyzet és kényszer, amit a szellem és emberiség a maga javára ne tudna fordítani. Sajakáját a legvadabb vihar is csak a maga útján, végső célja felé verheti és dobálhatja.

Ezek közé a „dacoló” virágok közé tartozik Cs. Szabó László tanulmánya is. Azokat a szellemi alapokat kutatja fel, melyek Európát, a bomlani készülő Európát eggyé kötik, a latinitás szilárd eresztékeit. Európa Rómából nőtt ki és addig Európa, míg újra meg újra Rómához, az első Rómához tér vissza megújulásra. Ezért az európaiság mértéke a latinitás, a római örökség, s annyiban európai egy szellem, emberé vagy nemzeté, amennyiben latin. A lényeg ez: a latinitás; minden egyéb nem-latin, amit a hajdani barbárok magukkal hoztak, nem-európai és nem is lényeges, csak járulékos. A latinitás és ezzel Európa történeti valóság, léte történeti lét, nem

fajhoz, talajhoz, vagy más természetes tényezőkhöz kötött. „A kutatónak is ebben a történelmi körben kell maradnia, nem lehet folklorista. A néprajz s a népiségtörténet kireked Latineurópából...“ Ezek a szerző alapvető belátásai. Különösen örvendetes szavak manapság. Jól esik olvasni. Az esszé azt fejtegeti, mi-
ben áll ez a római hagyomány, a latinítás, s hogyan fejlődött.

Egy ilyen kultúrkaraktológiát két-féleképpen lehet megalkotni. Az egyiket inkább tudományosnak, a másikat inkább irodalminak nevezhetjük. Az egyik részletes és gondos adatgyűjtés alapján konstruálja meg a szintetikus szemléletét. A másik merőben intuitív és plaszticitásra törekszik. Irodalmi képet akar adni. Pompásan fejezi ki törekvését Cs. Szabó László. „Jellemezni annyi, mint túlozni és mellőzni. Az igazság ilyenkor egy kezutanyomáson múlik. Latineurópát akartam jellemezni. Lehet, hogy helyenként én is túlságosan megnyomtam a ceruzát. Számot vetettem a veszély-
lyel; ismerem a néplélektani tanulmányok hiábavalóságát. Ezért leginkább az emlékeimre bízam magam. Az emlék helyreállítja azt a mélyebb valóságot, amit sem az elmélet, sem a közvetlen megfigyelés nem tud elérni“. A két módszer természetesen egy végső ponton — a megismerés és megértés kapcsolatában — találkozik, s bármily sok adat módszeres feldolgozása is vezethet semmitmondó eredményekhez és hamis szintézishez, amint hiteles jellemzés kerülhet ki egy könnyű ceruza alól is. Minden az emberen múlik. Cs. Szabónak igaza van, mikor a tudományos néplélektani eredményekről nincsen túlnagy véleménnyel. Egyelőre, sajnos, igaza van. Az irodalmi jellemképek még mindig több hiteles vonást vázoltak fel. Egyelőre. Ne adjuk fel azért a reményt a tudomány részéről sem. Mert teljes képet — túlzás és mellőzés nélkül — mégiscsak a módszeres és rendszeres szintézis adhat. Hiszen Cs. Szabó irodalmi jellemzését is az a rendszeres tudásvágy teszi oly találóvá, hitelessé, ami ott áll az író könnyű és harmónikus vonásokat vető ceruzája mögött, a módszeresen képzett fő, amely a ceruza „nyomásait“ is vezet.

De aki másra néz is, magát akarja látni. Cs. Szabó is azért vizsgálja Latineurópát, hogy az így nyert vonásokat nemzete arcán felismerje. A latin s magyar arc rokonságában régen hiszünk, attól kezdve, hogy letelepedtünk Európában. Cs. Szabó esszéje is ennek a rokonságnak a megállapításához vezet, s feltárja e rokonság eredeti és történelmi forrásait. Egy ideál is bontakozik ki szemlélődéseiből, ősi örökség, évezredes hagyomány, régi magyar eszmény: a latinítás eszménye. A magyar európai, tehát latin. Ez az, ami Európát a népek fölé emeli, s ez az, ami a magyart is megtartja nemzetként a népek fölött, ősi mivoltában a mai annyira más eszmények kódében tévedező időkben is. Az a szorongás, egy idegen, nem-latin, nem-európai szellem nyomása alatt, mely Cs. Szabó Lászlót is erre az írásra készítette, egyre több latin-magyart észret éberségre. Nincs egyedül. Utalva utolsó mondatára: — állanak még a parton és egyre több kéz emeli az „emléket“ az áradat fölé.

Az „áradatból“ tekint ki a „magyar néző“ is. Az őszi válság naplója vezetibe, a latin-magyar, a humanista glosszája a nagy Krónika margóján. Ugyanez a kéz veti azokat a jegyzeteket is, melyek eredetileg a Nyugat „Órjárat“ rovatában jelentek meg. Szívesen olvassuk így egybegyűjtve. Valóban órjáratok ezek. Éles és „fegyveres“ tekintet cikázik a ma és a múlt sokféle jelenségein s a járőr zászlaja ugyanaz, amit a másik tanulmány emel az áradat fölé: a latin humanitás, Európa és a magyarság eszméje. *Jóó Tibor*

A FELSŐMAGYARORSZAGI BANYAVÁROSOK NÉMET NÉPI SZINJÁTÉKAI (Deutsche Volksschauspiele aus den oberungarischen Bergstädten). Írta *Ernyey József* és *Karsai (Kurzweil) Géza*, *Schmidt Lipót* közreműködésével. II. kötet, 1. és 2. rész. 8°. 901 lap és XXV lap műmelléklet. Budapest, 1938. A Magyar Nemzeti Múzeum kiadása. Ára 25 P, az I. kötetrel együtt 40 P.

Már e mű első kötete, mely 1932-ben megjelent és 36 népi színjáték szövegét tartalmazta, anyagának bőségénél és

sokféleségénél fogva méltán nagy csodálatot keltett tudományos körökben, mert egy sok tekintetben nagyon régi színjátszástáj képe bontakozott ki ámuló szemeik előtt belőle. Annál nagyobb várankozással tekintettek a második kötet megjelenése elé, mert hiszen ez az előzetes bejelentés szerint e szövegek elemzését, értelmezését volt hivatott megadni. Ezt a várankozást most a terjedelmes II. kötet nemcsak teljes mértékben kielégítette (hiszen mindkét szerző jó hírű munkása e szakkörnek, sőt a minden irányú szakszerűség teljes biztosítása érdekében néhol még Schmidt L. közreműködését is igénybe vették), hanem azonkívül 15 további játékszöveg és 130 népdal közlésével még fel is szaporították az általuk közölt népi színjátékok számát kerekén 50-re, azonfelül 40 dal dallamát is adják.

A közreadott anyag javarésze az ú. n. hét felsőmagyarországi bányaváros vidékéről való, melynek központja Körmöcbánya. Német lakosait a magyar királyok a 12. sz.-tól kezdve telepítették oda, valamint a környező falvakba és tágkörű kiváltságokkal ruházták fel. Hogy ez a szilárd önkormányzati egység idők folyamán nemcsak a huszita és török háborúk, elemi csapások, gazdasági visszaessások stb. következtében jelentősen meggyengült, hanem hogy e németek nem egy tekintetben sajátmaguk is okozták számbeli megfogyatkozásukat, és ezzel együtt akaratlanul is előmozdították a szláv elem beöznlését, arra tárgyilagosan és adatokkal rávilágít e mű első része (73. sk. ll.). Mindamellet főleg a városok még ma is viselik annak a magyar, német, szláv vegyes jellegnek a nyomait, mely még az alapításuk idejéből származik.

A bányászat 15. és 16. századbeli virágzása, amikor a bányák a Fuggerek birtokában voltak, előmozdította e vidéken az iskolai dráma és a barokk dráma meggyökerezését a 16. és 17. században, e színjátékok virágkorában, de egyúttal módot nyújtott arra is, hogy e játékok egyhamar a nép széles rétegeinek szellemi közkincsévé váljanak, igazi népi színjátékokká váljanak. Hisz e vidék általában meg volt kímélve a török hábo-

rúk pusztításaitól, fejlett városaik német polgársága pedig élénk kereskedelmi kapcsolatban állt Németországgal, főleg Sziléziával, így egyhamar utat találhatott onnan hozzájuk minden új szellemi irányzat, beszärmazhattak egybek közt különféle drámák, népi színjátékok is, az ez utóbbiak színrehozatalához szükséges erős szociális alapot, tevékeny szövet pedig a bányamunkások és szénégetők régi szervezetei, a testvéretek (Bruderschaft) már készen szolgáltatták, szinte felkínálták.

A kötet főrésze, a Bearbeitung c. rész közel ötödfélszáz oldalon egyrészt tárgyi csoportokba foglalva tekinti át a színjátékokat (Hans Sachsra, az iskolai drámára, a népkönyvekre, vallásos alapra és népszokásokra visszavezethető szövegek), másrészt ezeken belül nagyon gondosan feldolgozza őket szövegkritikai, néprajzi, színháztörténeti szempontból, főleg azonban az egyes alapelemek (motivumok) történeti elemzésével bő szakirodalom alapján igyekszik megvonni az egyes játékfajok és típusok földrajzi határait. A délnémet vidékek kedvelt passiójátékaival szemben feltűnő úgy a mi vidékünkön, mint Sziléziában azok teljes hiánya. Viszont a gyűjtemény 15 karácsonyi játéka már nagy számával beszédesen tanúskodik arról, hogy — ismét Sziléziával egyezően — mennyire kedvelték ezeket. De kiegészítésképp megemlítendő, hogy a Dr. Repp F. által legújabbban közölt szomolnoki karácsonyi játékban (v. ö. Karpathenland XI. 78—88. ll.) meglepődve ráismerünk a gyűjtemény legteljesebb szélességi karácsonyi játékának, a mecenzéfinék (681. skll.) igen tanulságos változatára. De mivel szerzőink a karácsonyi játékaikban annyira kedvelt pásztorjeleneteket hajlandók elemzésük során legalább néhola szlávoktól átvetteknek tekinteni (435. l.), ezzel szemben a kérdés történeti szemléltetéseképp meg kell itt melleleg említenem, hogy pl. Kakasloimicon (Szepes m.) a községi pásztorok az evang. egyházi anyakönyvek tanúsága szerint a 17. század második felében még német nemzetiségűek voltak, így pl. a csikók pásztorja 1667 és 1671-ben Geörg Wirgsgering, a marhapásztor 1661-ben Tobias

Wirgsgering, a kanász pedig 1661-ben Hans Schuedich-aus, a szomszédos Hunfalván 1658-ban Merten Schaarhiert stb. Teljesen egyedülálló jelenség, hogy Kunosvágása népe mily állhatatosan őrizte meg immár négy évszázadon át 8 Hans Sachs-drámájában egy régi irodalmi anyagot, a Meistersinger-drámát. De teljesen honi talajból sarjadt s ezért az egész gyűjtemény logbecesebb darabja a Die Klänge von der Teufe c. népi színjáték, mert ebben a bányászok a sok idegen tárgyú színjáték után teljesen a saját világukat, a viszontagságos bányászéletet hozták színre.

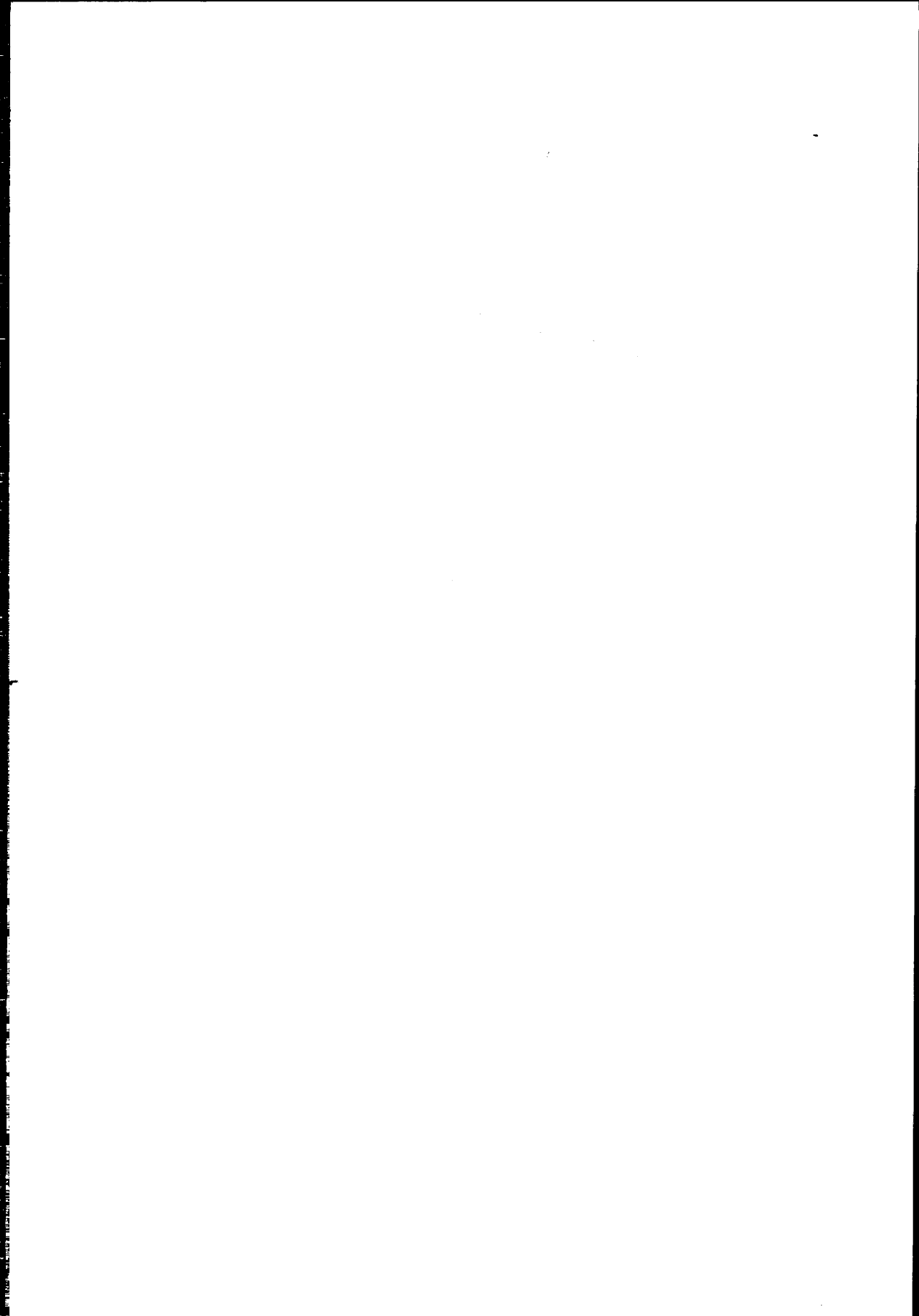
De a szerzők e legjellegzetesebb eseteiken kívül is sikeresen hámozzák ki az egyes színjátékok alkatrészeiből a legkülönbélebb irodalmi korszakok, művelődési áramlatok és színjátékformák nyomait. Amellett mindig tekintettel vannak a német népi színjátékok szláv és magyar változataira, mindezek élénk kölcsönhatásaira. Épp e sajátlagos felvidéki jellegénél fogva e német színjátékok némelyike közelebb áll aztán ezekhez, mint a németországi megfelelőikhez. De e felvidéki jelleg és történeti adatok útmu-

tatása mellett ráakadnak a szerzők egyúttal e színjátékokra és alapelemeikre Máramaros, Bukovina, Erdély bányavidékein is, ahová felvidéki bányászok átköltözködéseik alkalmával magukkal vitték ezeket. Csak így válik aztán szembetűnővé, hogy a bányavárosi német népszínjátszás mily jelentős alkatrésze a magyar művelődéstörténetnek s csak ezután válik igazán lehetővé a magyar népi színjátékok hasonló alapos feldolgozása. Másfelől azonban időszerű volt, épp most e sokoldalú tudományos mű keretében a külföldnek bemutatni azt, hogy miben járult hozzá a magyarság a bányavárosi németiség anyagi és szellemi életlehetőségeinek megalapozásához, erőinek és népiségének szabad kifejtéséhez. Annál indokoltabb volt tehát e beható mű németnyelvű megjelentetése.

A gazdag és gondos függelék (mümeléletek, dallamok, betűrendes név- és tárgymutatók) jelentékenyen fokozzák e módszertanilag is irányjelző mű értékét és használhatóságát. De e sokoldalú mű eredményei az olvasóközönség szélesebb rétegeit is érdekelhetik.

Gréb Gyula

SYLVESTER

PROTESTÁNS SZEMLÉ

10 TARTALOM:

Makkai Sándor: **A kincses város** ● Ottlik László: **Világnézet és politikai állásfoglalás** ● Török Pál: **Darányi Ignác mint földművelési miniszter** ● Fejes Ádám: **Dunántúli magyar pap éneke (vers)** ● Szabó Richárd: **A svájci országos kiállítás magyar szemmel** ● E. Pichal: **A protestantizmus Flandriában** ● Nagy Lajos: **Jubileum Nagykőrösön** ● Joó Tibor: **Visszavetítés vagy öncsonkítás?** ● **Jelek és magyarázatok** ● **Az Országos Protestáns Napok** ● **Könyvek és írók**

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
FŐSZERKESZTŐ: **MAKKAI SÁNDOR** FELELŐS SZERKESZTŐ: **KERECSENYI DEZSŐ**
FŐMUNKATÁRSÁK: **PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE, TÚRÓCZY ZOLTÁN**

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

INCZE GABOR: Márkus Jenő: A liberális szellem a ref. egyházban — —	516
KRING MIKLÓS: A mai világ képe — — — — — — — —	517
E. F.: Kilián Zoltán: Rádióesztétika — — — — — — — —	518
V. Z.: Gáspár Zoltán: Húsz év története — — — — — — — —	518
VIETORISZ JÓZSEF: Ifj. Szász Károly: Harangszó — — — — — —	518
VAJDA ENDRE: Márai Sándor: Eszter hagyatéka — — — — — —	520

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, könyveket, folyóirat-cserepéldányokat a felelős szerkesztő címére (Budapest, VII., Lövölde-tér 2. II. 1.) kell küldeni. Az előfizetés, megrendelés és szétküldés ügyeiben a kiadóhivatal (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.) illetékes.

A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk. Kéziratokat a szerkesztőség nem őrizz meg és nem küld vissza.

Minden közleményért írója felelős.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).

Felelős kiadó: Szabolcska László.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.

A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.

Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

Megrendelési felhívás!

Most jelent meg!

A Magyar Protestantizmus Történetének Forrásai.

A történeti kutatásoknak a világháború utáni fellendülése kívánatossá tette, hogy a magyar protestantizmus is kivegye részét a munkából s multjának feltárását ne csak fontos, hanem elodázhatatlan feladatnak érezze. A katolikus részről megindult és annak idején nagy feltűnést keltő átértékelés következtében, mivel a protestantizmusnak a magyarság életében játszott szerepe került bírálathoz alá, az eredetileg csak szakkörökre háruló feladat az egész magyar protestantizmus ügyévé lett. Senki előtt sem maradhatott ugyanis elrejtve, hogy a ködbe vesző mult bizonytalanná teszi a tájékozódást a jelen nagy kérdéseiben, a jövő feladatainak megoldása iránt pedig kishitúséget ébreszt. Úgy tűnt fel, hogy minden elfogultságot félretéve, a tudomány tiszta eszközeivel kell multunkat rekonstruálni s így megállapítani, mi volt a protestantizmus jelentősége nemzetünk életében.

Ez a kettős felismerés vezette a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság elnökségét, hogy mindkét egyház vezetőinek támogatásával megszervezze a korszerűen modern protestáns egyháztörténeti kutatást. Mivel az anyagi eszközök csak óvatos, lépésről-lépésre haladást engedélyeznek, első feladatul egyház és állam XVIII—XIX századi viszonyának megismerését tűzte ki. Erre vonatkozólag ugyanis kevés adat állott a korábbi történetírók rendelkezésére, az 1918-i összeomlás után hozzáférhetővé vált bécsi levéltárak ellenben becses forrásanyaggal kecsegtettek. A szó szoros értelmében még soha nem bolygatott értékes dokumentumoknak az összegyűjtésére és feldolgozására több szakembernek adott az elnökség megbízást. Közülök legelőször Mályusz Elemér egyetemi tanár készült el feladatával s így az ő munkája az első kötet a most megindított sorozatban. Könyve,

A TÜRELMI RENDELET. II. JÓZSEF ÉS A MAGYAR PROTESTANTIZMUS

azt a gyökeres változást ismerteti meg, amelyen a Habsburgok egyházpolitikája a felvilágosodás hatása alatt átment. József trónraléptekor még a kegyetlenül elnyomó barokk irányzat érvényesül,

egy évtized mulva, az 1790-i országgyűlés kezdetén a protestantizmus voltaképen minden jogát visszanyerte már, szinte csak törvényes megerősítésük volt hátra. Ami a két időpont közé esik, azt rajzolja meg Mályusz Elemér levéltári adatokon nyugvó, de nem egyedül a szakemberekhez, hanem minden művelt olvasóhoz szóló előadásában. Bár a központban Józsefnek felvilágosodott, emberi részvétellel érző egyénisége áll, a munka két nagy korszakot is fest. Egyrészt a Mária Terézia-kori barokk egyházpolitikájától sanyargatott, másrészt a felvilágosodásnak a hatása alatt megváltozott protestantizmus életéről. Ily módon szinte egy évszázadról s napjainkig ható szellemi átalakulásról nyújt tájékoztatást.

A szép kiállítású kötetet tíz fénynyomatú melléklet, a kor leg-többet szereplő egyéniségeinek arcképei díszítik.

A 738 lap terjedelmű, sűrű nyomású kötet bolti ára 20 P.

Társaságunk tagjai számára a kiadóhivatal (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.) útján, bérmentes küldéssel **helyben 12.50 P, vidékre 13 P.** Csomagolási díjat sem számítunk fel.

A kincses város

Tízéves koromban láttam meg először Kolozsvárt, a kincses várost. A büszke jelző akkoriban már jórészt emléket jelentett: a fejedelmi kor ipari, kereskedelmi és művészeti életének egykor elevenen lüktető aranyfolyója műemlékekbe, templomi és múzeumi műkincsekbe merevedve, a mindennapi élet medrének csak a partjait díszítette. De ez a kincs akkor még nem is érdekelt engem. Mégis, gyermekkorom távoli látomásából úgy merül fel Kolozsvár századeleji képe, mint mesebeli kincstár ragyogó álma.

Az erdélyi gyermekek túlnyomó sokasága apró falvakban és törpe vidéki városkákban nőtt fel. Én is így éldegéltem csendes, álmódzó szülővárosomban, Enyeden. Az erdélyi élet zárt-sága, szerénysége, anyagiakban való szinte hihetetlen szűkös volta csak egészen kivételes esetekben engedte meg, hogy egyesek már gyermekkorukban túlláthassanak közvetlen környezetük hegyvonalán. Még Erdélyen belül is nagy dolog volt az utazgatás, Budapest valószínűtlen tündérmesének hangzott. A kis diákok legmerészebb álmaiban Kolozsvár csillant fel a messzi látóhatáron, ahova talán eljuthatnak egyszer az egyetemre, ha majd szerencsésen átették magukat a gimnázium nyolcórétű kásahegyén. Elképzelhető tehát, hogy micsoda rendkívüli élményt jelentett számomra a sorsfordulat, mely már tízéves koromban, két egész esztendőre a kincses városba dobott.

Az enyedi gyermek ámulatra tágult szemében Kolozsvár mérhetetlen nagy városként jelent meg. Enyeden öt perc alatt letrappoltam a Bethlen Kollégiumtól a Magyar-utca földszintes házai között a honvédkaszárnyáig, ami pedig az egész város végét jelentette. A tíz ujjam sok volt rá, hogy az egész város emeletes házait számbavegyem. Kolozsvárt a Ferencz József-út, a Monostori-út, a Bel- és Külmagyar, a Bel- és Külközép utcák vonala beláthatatlan messzeségben vezett el s hatalmas középületeik és tornyos palotáik elszorították a lélekzetemet, nem is szólva az óriási, gyönyörű Fő-tér közepén pompázó Szent Mihály-templom tornyáról, mert arra alig mertem felpillantani. Enyed utcáin 1849 január nyolcadikának halálos éjjele óta olyan öröklött csend fektetett az anyák szíve az ablakok mögött. Kolozsvárt megmámorosítottak a füleim az élet zúgó-zengő muzsikájától. Enyeden lassúléptű professzorok sétálgattak elmélkedve, vagy üldögéltek csendesen diskurálva a patika előtti padon, magukbanéző mélyszemű asszonyok lépegettek szerényen hazafelé s a diákok is csak a Büköserdő laposán eresztették ki a jókedvüket. Egy tehénszékér legalább félóraig mászott az út közepén, amíg eltűnt a szemem elől. Kolozsvárt mindenki sietett, mindenkinek piros volt az arca az igyekezettől s olyan vidáman járt a szája, mintha attól félne, hogy rövid a nap a sok újság kibeszélésére, ami a begyében van. Így láttam, hallottam, éltem át gyermekkorom elragadó Kolozsvárját. Kincses város volt igazán, kebelén csodálatos drágakő tün-

döklött: a szikrázó életöröm. Az az érzésem, hogy e két év alatt sohasem ment le a nap az égről, örökös fényében tündöklött a Boeckay-téri Kispark, indián kalandjaink és angol-bur háborúnk dicsőséges színtere, az öreg Kollégium nagykurjája, boldog tízpercek ma már megszakítatlannak tetsző sorozatában, de a történelem-órák is, melyeket a folttalan magyar dicsőség napja sugárzott be, áttüzesítve szívünket azzal a hittel, hogy a legkülönb nemzet vagyunk, csupa győzhetetlen hős ivadéka, elhivatva az örökéletű Nagymagyarország továbbépítésére. A farkasutcai régi színház piros-arany ölében, ifjúsági előadásokon sokszor szinte az égbe ragadott ez az életöröm, mintha Kolozsvár minden titkos kincse itt ömlött volna elém, a valósággá élt mese kosztümjeiben, zenéjében és csodáiban. Bizonyos, hogy gyermek voltam a méghozzá szürke, eseménytelen környezetből csöppentem ebbe az élettől duzzadó városba, de az is bizonyos, hogy az életben való ezt a boldog gyönyörködést csak az a Kolozsvár gyujthatta fel, amelyik maga is gyermek volt, örök jövőjében hívó magyar gyermekváros, önfeledten lubickolva a modern nagyvárosi élet későnérkezett hullámában. Nagy, súlyos multjának árnyékából a tavaszi napfénybe lépve, kacagva nyujtózkodott el a Szamos szép völgyén s minden porcikája ezt énekelte: öröm élni! . . .

Másodszor hét évi távollét után, már mint egyetemi hallgató, kerültem a kincses városba. Az ettől kezdve ott töltött évek döntő hatással voltak az életemre. Kolozsvárnak mélyebben rejtlő, igazibb kincsével ismerkedtem meg, azzal, ami valódi és múlhatatlan sajátja: történelmi gyökérzetű, viharokban edzett törzsu, dúskoronájú magyar szellemével és műveltségével.

Most már megszólaltak a kövek. A mult kezdte magyarázni a jelent s megértetni azt a különös, szellemi illatú légkört, melyben a gyönyörű fasorok és üde virágágak közt hallgató remek kis paloták, méltóságos öreg templomok és szep, komoly iskolák e híres városa lélekezett. A legfinomabb és legelőkelőbb magyar szellemiség a legtisztább magyar beszéd varázsával ejtett bővöletébe. Ennek a szellemiségnek varázsa nem egy holt történelem ábrándjából, hanem a bennünk és velünk élő mult erejéből áradt. Ha az ember belépett a Szent Mihály-templom, vagy a farkasutcai református templom fenséges boltívei és nagyszerű műkincese közé, a századok erdőjébe lépett ugyan, de mégsem egy elmult világba: Hunyadi Jánossal együtt térdelt az oltár elé, Bethlen Gáborral együtt figyelt a szószékre, Lorántffy Zsuzsannával vette az Úr testét a remek kézimunkaterítőről. A jelent a multtal törhetetlen közösség kapcsolta egybe. Minden lelki zökkenő nélkül sétálhattál át a Ferencesek, a Piaristák, a Minoriták szép szentélyein keresztül egészen a monostoriúti ókeresztyén és klotaszegi népi stílust egyesítő református Istenházáig. Nemesak az Óvárban állanak egymás közelében Mátyás király és Boeckay István szülőházai, hanem ökmaguk is így élnek együtt a kolozsvári ember lelkében. Zord várfalmaradványok a zömök öreg bástyával, középkori apró polgárházak, fejedelemségbeli szép lábas-

házak, megkapó barokk- és empire-paloták, modern középületek és egyszerű magánházak szépen összesímulnak s változatos koruk és arcuk mind arra az egyre utalt és nézett, ami Kolozsvár kincse: az életesúcsok felé törő lélekre. Itt a századok egymásban lélekzettek s a holtak karonfogták az élőt sétaközben. A királyutcai nagytetejű, vaskosaras-ablakú polgárház kapuboltja alatt ugyanúgy állanak a hatalmas hordók, mint 1613 októberében, szüret után s az ismerős önkéntelenül bepillant, hogy hátha meglátja Bethlen Gábort, aki itt aludt az éjjel s most indul a fejedelemválasztó országgyűlésbe, élő áldozatul ajánlani fel magát Erdélyért. A gyönyörű házsongárdi temetőben pedig, ahonnan az elköltözöttek néznek le a városra, a vizsgákra készülő diákok tiszteletteljes és bensőséges ismeretségben telepedtek le Szenci Molnár Albert, Apácai Cseri János, Bölöni Farkas Sándor, Jósika Miklós, Brassay Sámuel, a Bethlenek, Bánffyak, Baresayak társaságába.

A gazdag mult sokrétegű társadalmat származtatott át a jelenbe. Kicsiben együtt az egész országot. Bocskay hajdúinak házanépe a zártéletű, kemény hóstáti földészek, az ősi céhek hagyományai élnek a gyökeres kézműiparosságban, a kereskedelmet sokszázados boltoscsaládok leszármazottai úzik, őstől utódig megszakítatlan sorok dolgoznak a tisztviselővilág minden ágazatában és a magas intelligenciában s a történelmi neveket viselő erdélyi arisztokrácia minden családjának háza van Kolozsvárt. Talán csak egy volt, ami ebben az időben nem tényező még a város életében: a nagyipar és a nagykereskedelem. De ez Kolozsvár jellegéhez tartozott. Nem a gyárak és áruházak voltak a büszkségei, hanem iskoláinak gazdag rendszere fel az egyetemig, az Erdélyi Múzeum Egyesület könyvtára és gyűjteményei, az Erdélyi Irodalmi Társaság, az Emke, az új Nemzeti Színház. Szellemi fővárosa volt Erdélynek s szelleme hatalmával vonzotta magához Erdély szelleme embereit és ifjúságát, a székely fenyvesek legtávolibb zugából is. Kincset őrzött és osztogatott: a magyar műveltség élő kenyerét. Tisztessége és dicsősége marad, hogy a múzeumalapító Mikó Imrét, Erdély Széchenyijét tisztelte a legnagyobb embernek s hogy benne a leghíresebb és legismertebb emberek lelkipásztorok, professzorok, írók és művészek voltak.

Kolozsvár lényege szerint „úri“ város volt, a lelki és szellemi előkelőség értelmében. A forgalomnál többre becsülte a rendet és tisztaságot, a forradalmiságnál pedig a méltóságos békét. Jellemző, hogy legnagyobb kávéházában az egyetemi és középiskolai tanárok együtteséé volt a főasztal, amely körül hosszú és emelkedett filozófiai viták folytak. Tanuja voltam egy ilyen vita megszakadásának, mivel az egyik fél ott az asztalnál kapta kézhez behívóját a világháborúba. Meg is ígérte, hogy folytatni fogják ott, ahol most egy kis időre leteszik. Sajnos, nem teheték meg, mert a magyar filozófia nagy reménysége sohase tért vissza Galíciából.

A kincses város háborúelőtti szép és nemes arca elmerült.

Megalvadt felette a halálrasebzett Nagymagyarország elfolyó vére.

A harmadik képem már egészen más Kolozsvárt mutat. Mint a tó kiöntései, terpeszkednek körülötte új, idegenarcú városrészei. Tisztaságát, csendjét por- és szemétkavaró ideges forgalom torzította el, mely csaknem szétveti zárt, bensőséges régi formáit. Ismerős tornyai még az égre mutatnak, az el nem vehető haza felé, de a kiirtott Kispark helyén emelkedő új kupola tűnőz a legtöbbször keresztjén, csillagán. Az öreg színházat hiába keresnéd, hült helyén felhőkarcoló épülethasáb töri meg a Farkasutca ódon búbáját. Az egyetemről már nem a magyar szellem Igéje árad és sok más régi iskolaépületből sem. Utcákon, hivatalokban, üzletekben, színházban, a felszínen másgyökerű élet lombozik szét s a legszebb magyar beszédet már alig lehet hallani a kolozsvári utcán. De senki se gondolja, hogy ami nem látszik, az most már nincs is meg többé. A változás annyi, hogy a kincses város az elásott kincs városává lett. Kolozsvár poétája, Reményik Sándor így énekel:

A lélek él: betűben, kőben, fában,
Hullámos hangban és merev márványban,
Száz változáson át —
Amíg meg nem tagadja önmagát.

Kolozsvár kincse többé nem a gyermeki életöröm és nem is az „úri“ műveltség. Mai kincse nagyobb, időtállóbb ezeknél. Ez a kincs a szeretet, mely elrejtőző életében őrzi és ápolja a magyar lelket és jellemet. Ez a szeretet az, amelyet továbbplántál gyermekei lelkébe, „hóban viruló rózsafának“, boldog kalász reményét hordozó búzaszemnek. Türelemben és önfegyelemben virul ki az a szeretet, amely a magyar lelket és jellemet kicsinyekben, szegényekben, árvákban, szenvedőkben, tudatlanokban keresi meg, melengeti, táplálja, vigasztalja, gyógyítja és tanítja. Ez a szeretetmunka a számunkra új, de mélyében régi Kolozsvár mai legnagyobb kincse, amelyet senki el nem vehet tőle, de amely senkinek nem is lehet ellenére, mert emberi és isteni jogon tiszteletet parancsol és sértetlenséget követel. A város hatalmilag, gazdaságilag, sokban kulturálisan is gazdát cserélt, de ebben a lelki értelemben a kincses város most is és örökre a miénk.

Makkai Sándor

Világnézet és politikai állásfoglalás

Az emberi természet, mint a természet egyáltalában, hajlik arra, hogy a legkisebb erőfeszítéssel éljen meg. Így van ez szellemiekben is. Ezért keressük általában az egyszerű formulákat, amelyek az önálló gondolkodás erőfeszítését megtakarítják nekünk. Szeretjük a dolgokat fehérben és feketében látni és szeretjük azt, ha az élet minden kérdésére egyszerű és határozott válaszokat kaphatunk. Ezért van olyan nagy kelendőse sorainkban a kidolgozott világnézeti rendszereknek, amelyek minden kérdésre ilyen egyszerű kész feleleteket adnak s minden fejtöréstől végleg megszabadítanak. Ezért van az is, hogy amióta a demokrácia, vagyis a nagyközönség a politikában is hatalommá lett, a politika fokozatosan megszűnt művészet lenni és leegyszerűsödött gyáriparrá, amely ugyancsak egyszerű világnézeti acélvázakra húzza a maga termékeit. A belpolitikai sztandardizálódást végül nyomon követte a külpolitikának is világnézeti alapokra való helyezése s így alakult ki mindinkább az úgynevezett világnézeti arcvonalak szembenállása, amely látszatra kizárja a kiegyezést a vitázó ellenfelek között. Hiszen ha az egyik fehér, a másik okvetlen fekete s vitájuk logikusan nem érhet véget más-kép, mint az egyik ellenfélnek teljes megsemmisítésével.

A mai európai válságban szembenálló ideológiai frontok kialakulása körülbelül 1935-ben kezdődött. Ezóta az idő óta nevezetes fejlődésnek voltunk tanúi. Annak ellenére ugyanis, hogy az új arcvonalak keletkezésekor az úgynevezett demokratikus államok összehasonlíthatatlanul kedvezőbb helyzetben voltak, mint a velük szembenálló tengely-hatalmak, mind gazdasági erőforrások, mind katonai felkészültség és politikai összeköttetések tekintetében, azóta a tengely, illetőleg a Berlin—Róma—Tokió háromszög hatalmai sorozatos diplomáciai, politikai és sztratégiai sikereket könyvelhettek el a maguk javára, és 1938. őszén a tengely-hatalmak odajutottak, hogy háború nélkül is megkezdhették Európa térképének újrarájzolását.

„Korunk hőse“, aki egy világnézeti acélházban ül s kérdéseire készen kapja a nyomtatott válaszokat, nyilván hajlani fog arra, hogy a totális államok külpolitikai sikereit világnézeti győzelmekként könyvelje el. Felfogása szerint Hitler és Mussolini külpolitikája azért diadalmaskodik, mert nemzetük e nagy vezérei vaskövetkezetességgel alkalmazzák külpolitikájukban a fasizmus és a nemzeti szocializmus eszméit — holott a demokratikus államférfiaknak nincsen ilyen világos zsinórmérték a kezükben és politikájuk e szerint azért sikertelen, mert elvtelen, határozatlan és ingatag.

Lélektanilag nem érdektelen, hogy a nagy diktátorok egyébként rajongó hívei egyáltalában nem veszik észre, mennyire ki-

sebbítik e kiváló férfiak egyéni teljesítményét, azzal, hogy sikerüket egy világnézeti mechanizmus merev érvényesülésének tulajdonítják: ennek ugyanis az az oka, hogy az átlagember önmagának hízeleg azzal, hogy a nagyoknak ezt a lekicsinyítését önkéntelenül végrehajtja. A világnézeti gépezetek automatikus érvényesülése mellett ugyanis minden apró párttag nyugodtan beléköpzelteti magát a pártvezér és kormányfő szerepébe: hiszen a szerkezet magától működik.

Azt hisszük, a világpolitika minapi roppant szenzációja a német-orosz semlegességi szerződés megkötése, minden nagyobb szellemi erőfeszítés nélkül is bárkit meggyőzhet arról, hogy ez a felfogás mennyire téves. Az igazság csakugyan az, hogy az úgynevezett diktátorok a maguk politikai lángelméjének szabad röptét követik s döntéseiket minden világnézeti béklyótól mentesen, egyedül nemzetük nagy lét- és hatalmi érdekeinek szemmeltartásával hozzák, holott éppen ellenfeleiknek, a demokratikus államférfiaknak külpolitikája van világnézeti acélpályákhoz odaerősítve. Ezek ugyanis nem hozhatnak olyan döntéseket, amelyeknek a parlamentekben képviselt nagy tömegek jóváhagyására nem lehet számítani: a nagy tömegek azonban nem tudják minden pillanatban áttekinteni a nemzetközi helyzetet és egységes állásfoglalásra egyáltalában csak úgy képesek, hogy a beljükből oltott politikai világnézet elveit alkalmazzák.

Gondoljunk csak arra, hogy a nyugati demokráciák külpolitikái nehézségei mikor kezdtek válságos arányokat ölteni. Ugyebár az olasz—etiópiai összeütközés idején. Anglia külpolitikáját ez alkalommal Baldwin szigorúan és kötelezően odaláncolta a Nemzetek Szövetsége egyességekormányához, mert csak ezen az alapon remélhette, hogy a baloldali demokratikus nézetektől áthatott választóközönség többségének mandátumát megkapja. Amikor pedig nyilvánvalóvá lett, hogy a népszövetségi politika zsákutcába visz és a Baldwin-kormány megkísérelte magát az ú. n. Hoare—Laval-egyezmény útján a kollektív biztonság béklyóiból kiszabadítani, a demokratikus közvélemény felzúdulása arra kényszerítette, hogy lemondjon a józan ész követelte megoldásról a világnézeti szempontból korrekt, noha oktalan és veszedelmes népszövetségi politika javára. Ez, ugyebár világnézeti győzelem volt és külpolitikai vereség. Az orosz—német paktum ennek az ellenkezője.

Ami a német—szovjet paktum esetében nyilvánvaló, az éppen ennek az eseménynek a világánál ugyancsak nyilvánvalóvá válik, ha most visszatekintünk az úgynevezett tengely létrejöttére. Az olasz—német szövetség eredete ugyancsak nem világnézeti okokban keresendő. Hiszen a fasizmus és a nemzetiszocializmus világnézeti rokonsága kezdettől fogva megvolt és ez mégsem akadályozta Mussolinin abban, hogy még 1935-ben az úgynevezett Stresa-frontban Németország ellenfeleinek sorában foglaljon helyet, sőt a stressai konferencián maga elnököljön. A közeledés Olaszország és Németország, mint ma Németország és Oroszország

között összehangzó politikai érdekek felismerésén alapult, az egyik és a másik esetben egyaránt függetlenül világnézeti rokonszenvtől és ellentétektől.

A világot állítólag alapjaiban rengető világnézeti, elvi ellentétek mögött ekkép a valóságban az egyes nemzetek existenciális ellentétei rejtőznek, éppúgy, mint amiként a belpolitikai elvi ellentétek mögött is mindig szervezett társadalmi csoportok érdekellentétei lappanganak. Mint ahogy a pártok elvi harcai is, amidőn a nyers erő helyett a közvéleményre appellálnak, ezzel a polgárháború egy civilizált formáját valósítják meg, a nemzetek közötti elvi küzdelemnek is elsősorban az a célja, hogy a háborús konfliktust, ha lehet, fölöslegessé tegye. És amint a pártok propagandája végeredményben mindig arra törekszik, hogy az ellenfél morális alapjait gyöngítse, a nemzetközi elvi harcnak is az a célja, hogy az ellenfél erkölcsi erejét, morális önbizalmát ássa alá. Amikor tehát a nemzetek egymás politikai intézményeit „erkölcsi” alapon támadják és ócsárolják, voltaképpen arra törek-szenek, hogy meggyöngítsék az ellenfél hitét a saját ügyének igazságában, hogy várai, hajói és repülőgépei helyett erkölcsi erejében, önbizalmában támadják meg és így törjék meg ellenállását.

Mi ebből a tanulság? A totális államok nagy vezető államférfiainak teljesítménye korántsem abban van, hogy népeiket önműködő világnézeti motorokra ültették fel, hanem abban, hogy magukat a tömegek nézeteitől függetlenítették és a politikát a gépipar színvonaláról újból a művészet színvonalára emelték. Az igazán nagyszabású államférfiak jelentősége abban van, hogy méreteikkel minden keretből kinőnek, amelyben az átlagember jól-érzi magát. Csak az aprókat, az egyéniségtelen politikai törpéket kaphatják el és sodorhatják el egy világnézet acélkarjai, az igazán nagyok kezében a világnézeti mechanizmus csak műszer, amelyet a maguk belátása szerint használnak, javítgatnak, vagy félretesznek. Egy férfi nagyságát tehát ne tévesszük össze a magában holt világnézeti gépezettel, amelybe lelket éppen csak a vezető államférfiak egyéni nagysága és lángelméje lehell és ne arra törekedjünk, hogy politikai elhatározásainkat valami elvileg helyesnek tartott világnézet tételeiből vezessük le, hanem, hogy olyan államférfiakra bizzuk sorsunkat, akik nem formulák szerint, hanem politikai ösztöneik és a nemzet érdekeinek megfontolása szerint tájékozódnak; akik nem rideg szabályokhoz alkalmazkodnak, hanem helyes cselekvésükkel maguk teremtik meg a helyes politikai magatartás szabályait. A politikában az államférfiakat éppúgy nem lehet világnézeti elvekkel megkötni, mint ahogy a nagy művészeket nem kötik esztétikai elméletek, még olyan elméletek sem, amelyeket maguk formuláltak.

Abból tehát, hogy Mussolini és Hitler lángeszű államférfiak és mesterei a nagypolitikának, korántsem következik például, hogy más országokban is minden fasiszta, nemzeti szocialista vagy hasonló elveket valló pártvezér okvetlenül nagy istenáldotta politikai tehetség. Az államférfiak képességeit sohasem elveikből,

csupán tetteikből lehet elbírálni. A fasizmus és a nemzeti szocializmus mint politikai mozgalom és rendszer jelentősége az, hogy lehetővé tette két nagy államférfi hatalomrajutását és megszabadította őket a demokrácia világnézeti és szerkezeti korlátaiktól. Ezek a mozgalmak azonban csupán e nagy államférfiak kezében tölthették be hivatásukat s a mozgalmak külső formáit lehet ugyan utánozni, de magukat az államférfiakat utánozni nem lehet. Lángelméjük ugyanis nem világnézeti tételek, hanem saját természetének törvényei szerint igazodik. Az államférfi, mint a költő, nem lesz, hanem születik.

A politikai hatalom korlátlan kihasználását biztosító világnézeti „egypártrendszer“ legjobban talán azokhoz a versenygépkocsikhoz hasonlítható, amelyek különös gondossággal világrekordok felállításának céljaira készülnek. Ezek a gépek a mestervezető kezében hajmeresztő teljesítményre képesek. Ha azonban nem született, képzett és gyakorlott vezetők, világhíres rekordeerek, hanem kontárok és kezdők ülnek a volánhoz, a katasztrófa halálos bizonyossággal bekövetkezik.

Ottlik László

Az emberi nem arra van kárhozható, hogy szinte legkisebbjéért is fáradjon s kínos verítékekkel legyen kénytelen megvívni az elemekkel. Már pedig a szabadság legfőbb jó, s eképp bizonyos, hogy az soha nem lehet vad, tudatlan, rest s önkényes emberek sajátja, hanem csak azé, ki nemesített keblétől ösztönözötve, s csinosult értelme által vezetve, szintúgy meg tudja becsülni mindenkinek sorstul nyert sajátját, valamint önmaga tulajdonát védelmezni bátor — szóval: kinek nem azkin forog csak, de törülhetetlen betűkkel szívébe is van vésve a keresztyén vallásnak mindent kimerítő javaslata: „Amit magadnak nem kívánnál, másnak se tedd“. Ezt azonban éppen olly könnyű kimondani, mint nehéz teljesíteni, s egy ember élete nem elég hosszú ezen isteni javaslatot, melly a valódi szabadságnak egyedüli talpköve, olly nagy tökéletességre hozni, hogy azon a polgári társaság minden törvényei nyugodjanak.

(Széchenyi István.)

Darányi Ignác mint földművelési miniszter

Magyar államférfiak rossz szokása szerint, úgy látszik, Darányi Ignác is elmulasztotta emlékeinek megírását. Egész életpályájáról képet adni e miatt igen nehéz volna, — miniszterségének eredményeiről a kormány évi jelentései és más kiadványok nyomán vetem papirosra ezt a vázlatot. A kormány jelentései politikusok számára nem mulattatásul készülnek. A „más“ kiadványok gyakran magas színvonalú tudományos művek: a földművelésügyi minisztérium felügyelete alatt álló kutatóintézetek (Földtani, Vegyvizsgáló, Vetőmagvizsgáló, Rovartani Intézet) tudósainak könyvei, amelyek persze sokszor tettek közvetlen szolgálatot a magyar mezőgazdaságnak és sok esetben könnyítették meg a későbbi évek munkáját. Darányi Ignác minisztersége alatt lett a magyar statisztikai irodalom büszkesége a világ gabona-terméséről évente kiadott kötet. Az ő minisztersége alatt fejlődött ki a magyarországi időjárás jelentés és csapadékmérés szolgálata. Amikor eljött a rádió ideje, ez a nagyszerű új találmány készen kapta a szervezetet, amelynek segítségével az egész ország közönségét tájékoztathatja a következő nap várható időjárásáról. A vízrajzi osztály fölkutatta és megmérte Magyarország vízierőit. Ez a munka tette lehetővé napjainkban — Ruszinszko visszaszerzése után — az építendő vízművek helyének biztos kijelölését. Mai helyzetünkben nem értjük eléggé ennek a munkának beláthatatlan fontosságát. Nem látjuk, hogy a vízművek kiépítése hazánkban egy Széchenyi életmunkájához volna mérhető jelentőségében. Széchenyi megindította a magyar medencék folyóinak szabályozását, — a háborúelőtti magyar földművelésügyi miniszterek és köztük Darányi Ignác vezetése alatt folyó munkák előkészítették a hegyek vizeinek szabályozását. A hegyekben épülő völgyzárógáták fölfogják az Alföldre zúduló árt, ezzel csökkentik az árvízveszedelmet, a meggyűjtött víztömeggel lehetővé teszik az öntözést, biztosabbá a hajózást, végül a gátról lezuhanó víztömegek villanyenergiává alakítva nevezetes pótlást nyújthatnak szénben való szegénységünkért. Ezt a munkát készítette elő a földművelésügyi vízrajzi osztálya 1900 körül.

Népies kiadványaival és a nép részére előadások tartásával is fontos eredményeket ért el Darányi. A kételkedők mosolyoghatnak a fölött, hogy vajjon olvasta-e a nép — melynek részére Darányi százával alapította az ingyen Népkönyvtárakat — vajjon olvasta-e a 10—20 ezres példányszámban kezébe dobott füzeteket?, vajjon volt-e hasznuk a jó megértés kedvéért több nyelven tartott előadásoknak, az öt nyelven megjelenő néplapnak? Darányi mellett bizonyít A madarak hasznáról és káráról, a Fatenyésztésről és más tárgyokról megjelent munkák újabb és újabb kiadásának szüksége, Darányi mellett szól az az 1900. évi jelen-

tés, amely szerint a peronosporára és az oidiumra vonatkozólag további kormányintézkedés fölösleges, mert az érdekeltek tisztába jöttek a tennivalóval.

Az irodalmi propagandának és a kultúrmérnökök munkájának (mely évről-évre átlag 25,000 hold földet javított meg lecsapolással és alagesövezéssel) hasznát vehették a nagygazdaságok is, a minisztérium szeme előtt azonban a kisgazda- és munkásosztály sorsa lebegett, mert tökéletesen átérezte azt, amit Tisza István már 1889-ben hirdetett: a kormánynak a kisemberekre kell fordítania szemét, mert ezek a gyengébbek és ezeknél hiányzik a tudományos képzés lehetősége.

A kisgazdák részére gondoskodott a kormány jó vetőmagról és gondoskodott megfelelő apaállatok beszerzéséről, sőt ezek gondozásának felügyeletéről is. 1900-ban Sáros megye, az erdélyi szász gazdasági egyesület és Kárpátalja kisgazdái részére közvetítette kedvezményes áron tehének és üszök szerzését a minisztérium, természetesen ekkor sem maradt el az apaállatoknak évente ezekre rúgó számban való beszerzése, amint más években is rendszeresen ismétlődik a jelentés üszök, hús-, zsírsertések, himbaromfiak kedvezményes áron való szétosztásáról. A legszegényebb réteg állattartásának biztosítására korlátozta a kormány a legelőfelosztást, 1906-tól rendszeresen támogatta a legelőszervezést. Szövetkezetekben, gazdasági egyesületekben tömörítette a kisgazdákat országsterre. Évente húszával alapított minta-kisgazdaságokat, amelyeknek hatása alatt eltanulták a falusiak a vetésforgó célszerű alkalmazását, a gépek használatát és okszerű kezelését. Kiállítások és jutalmak, állami támogatással, kizárólag kisgazdák részére rendezve buzdították a föld népét jobbtermelésre. Évente milliószámra osztogatta a kincstár az állami faiskolák gyümölcs-, dísznövény- és erdei facséméit, támogatta ezenfelül a községi faiskolákat. Támogatta az erdősítéseket, jutalmazta a buzgóbbakat, szervezte és okszerű erdőművelésre szorította az úrbéres közbirtokosságokat. Ezeknél bizalmatlansággal találkozott, mert az erdő (és természetesen éppen a közbirtokosság) érdekében korlátoznia kellett az erdőkben a legeltetést. Az állami kezelést nem vezette be ott, ahol a közbirtokosság saját alkalmazottjaival tudta biztosítani az erdőgazdálkodás helyességét, így hagyta saját kezelésben a bánáti román határőrvidék karánsebesi vagyonközösségének erdőségeit.

Darányi legismertebb akciója a kárpátaljai magyaroroszok fölsegítése volt. Miniszterségének első évében tudomást szerzett ennek a népnek szomorú sorsáról s a következő évek jelentéseiben egyik fontos fejezet mindig ennek a vidéknek gondozásáról szól. Első teendője volt, hogy kibérelt államköltségen 13,000 holdat a Schönborn uradalomból. Ezt a bérletet évről-évre gyarapította. A föld egy részét kisbérletekre osztva juttatta a magyarorosz földműveseknek, másik részén bemutatta nekik a havasi legelők kezelésének és hasznosításának módját. Istállókat építtetett a havason, hogy a fölthajtott marhák kedvezőtlen időben is gyarapod-

hassanak, az istállótrágyát havasi kaszálók gazdagítására fordította, mocsarakat csapoltatott le, jó takarmánymagvakat osztott ki és havasi vetőmagkísérleti telepet létesített. Sajtimestert telepített Volóc fölé, aki a havasi legelőn megvásárolta a tejet, ezzel a legelőbér kifizetése után még külön hasznot hajtott a gazdának, aki állatait a legeltetés után 30—50 K-val drágábban értékesíthette.

1906-ban Bereg vm. felvidéki járásában és Sárosban összesen 4400 hold szántó megvásárlásához segítette a magyarorszói kisgazdákat, 8700 hold erdőt szerzett meg az ő javukra.

Napjainkban — természetesen más célzattal — újra kiadták Bartha Miklósnak páratlan művészettel megírt Kazár földön c. kötetét. Akik ezt olvasták, azoknak tudniok kell, hogy ez a „hegyvidéki“ akció nem antiszemitizmusból indult meg, hanem egy elhagyott népen kívánt segíteni. Ennek az akciónak sikere indította Darányit arra, hogy kiterjessze ilyenirányú tevékenységét az ország más hegyvidékeire is. Így keletkezett 1902-ben a székelyföldi és pár év múltán egy másik hegyvidéki (1908-ban az Árva—Liptó—Trencsénre kiterjedő) kirendeltség. Ezek a kirendeltségek ottan működtek, ahol a rendes közigazgatás fokozott munkája sem lett volna elég a nép elnyomódásának megakadályozására. Az egész országra kiterjedt a rendes közigazgatási szervezet útján történt a filoxera által elpusztított szőlőterületek új betelepítése, a gyümölcsértékesítés biztosítása értékesítő szövetkezetek, konzervgyárak alapítása és a kiviteli lehetőségek föl kutatása által. A lentermelés és a gyógynövénygyűjtés támogatását nyomon követte a lenbeváltó és a gyógynövénybeváltás szervezése.

Mindezeknek a gondoskodásoknak hasznát vehette az egész magyar gazdasági élet és így a nagybirtokos társadalom is. Darányi elégülten mutat rá jelentéseiben, hogy a kisgazdák tejszövetkezeteinek megszervezése után több nagygazdaság is fölkarolta a tejtermelést, aminek következtében a belső fogyasztás emelkedése dacára is szépen lendült magasba vaj- és egyéb tejtermék-kivitelünk. De a miniszter szeme állandóan a kisgazdatársadalom szükségletein függött. Ezt egészíti ki a legszegényebb réteg, a gazdasági munkások helyzetének javítására irányuló működése. Első föllépése ezen a téren nem jó színben tüntette fel őt a munkások előtt: az aratósztrájkok megakadályozása végett munkástartalécsapatot szervezett Mezőhegyesen. Voltak panaszok a gazda és munkás viszonyát rendező törvény ellen is, — de a gazdasági munkás- és cselédpénztárt szervező 1900: XVI. t.-c. megalkotása után el kellett ismernie mindenkinek, hogy a munkások közt kevésbé népszerű intézkedések is a magyar nemzeti termelést féltő gondból, tiszta szándékból eredtek.

Százakra rúgott már azoknak a rokkantaknak száma, akiknek élethosszig megélhetést biztosított a gazdasági cselédpénztár, amikor 1902-ben új, tízezreket valósággal boldogító akciót indított meg Darányi. Csekély összeget, évi 300,000 K-t állított be a

költségvetésbe a munkások házhozjuttatására. Rendelkezett ugyan arról, hogy a nagygazdaságok tisztességes munkáslakásokat építtessenek, hatalmas munkát íratott a célszerű cselédlakások építéséről, sok tervrajzot és költségvetést mellékelte hozzá. De tudta nagyon jól, hogy minden cselédnek álma a saját otthon. A költségvetésbe erre a célra fölvetett összegből bizony nagyon kevés házat lehetett építtetni, pedig számos község ingyen házhellyel és ingyen építőanyaggal sietett a megvalósítást előmozdítani. Az akció ötödik évében még mindig csak 700 házat tudtak egy esztendő alatt előállítani. Ekkor új gondolata támadt a miniszternek. Látta a hegyvidéki akciók során, hogy milyen hálásan és pontosan fizető adós a szegény ember. Az ő jelentésében minden évben olvasható, hogy a Schönborntól az állam által bérelt és 5—6000 magyarországi kisgazdának albérletbe adott földekért ezek a kisgazdák alig számbavehető kivétellel pontosan megfizették a rájuk eső részt. A kisemberekben bízva, kamatbiztosításra használta föl a munkásházépítésre előirányzott 300,000 K-t és mint miniszter megérte azt az örömet, hogy 1908-ban egy év alatt 9335 gazdasági munkásház épült föl, mintegy 10,000,000 K-nyi értékben.

Szilvásváradon volt szerencsém látni egy ilyen gazdasági munkásházacsoportot. Ott egy Fazekas nevű, korán elhunyt jegyző irányította a munkát. A 400 négyszögölesre méretezett telkeket gyümölcsfával kellett mindenkinek beültetnie (egészen Darányira valló gondolat), az utcán végig két sorba jó fajtájú almafákat tettek. Ez is Darányira vall: ő volt fáradhatatlan az országutak mentén gyümölcsfák ültetésében és ő unszolt törvényhatóságot, községet ugyanerre, — ő merte leírni, hogy a magyar birodalom 60 milliós gyümölcsfaállományát jobb fajtára cserélve meg kell tizszerezni. Szilvásvárad lakosai gyermekes dachból itt-ott kivágták, másutt veszni hagyták a fákat, — a jegyzővel azonban nem lehetett tréfálni. Pótolni kellett a hiányokat — és ma a falu apraja-nagyja hálával és bámulattal adózik a derék ember emlékének. Dióból, almából egy-egy ilyen munkásház kis telke több száz pengőt ad gazdájának évente. Beszéltem olyan gazdával, aki 600 P-n fölül becsülte az ebből eredő évi jövedelmét. Ugyanez a telek ontja a ház szükségletére a konyhakerti terményeket, megengedi a baromfi- és disznótartást. Olvasóim belátására bízom annak megítélését, hogy igazam van-e, amikor azt állítom, hogy az ilyen házhely egy-egy falusi családnak biztos létalapja, — munkabajarással, háziipari foglalkozással az ilyen házhely tulajdonosa a vagyonosodás útjára léphet.

Kiterjedt a miniszter gondja arra, hogy kosárfonással, faragással, selyemtermeléssel és más intézményesen terjesztett házfoglalkozással a rendes mezőgazdasági munkán kívül is keresethez juttassa a nép gyermekeit. Minek említsem, hogy gondja volt templomok és iskolák építtetésére? Aprólékos gondjának és szerető szívének legbájosabb megnyilatkozása az, hogy Zborón, ahol ősi tilinkófaragó ipar élt, külön tanfolyamot rendeztetett a tilinkófaragók részére a végből, hogy a helyes hangolást megtanítassa nekik.

Török Pál: Darányi Ignác mint földművelési miniszter

A földművelésügyi miniszter hatásköre néhol a városokra is kiterjed. Egészen természetes ez a folyamszabályozó munkáknál, ahol a rakodók, árvédelmi művek felügyelete reá tartozik, — de határozottan meglepő, hogy olyan tisztán városi munkáknál, mint a vízvezeték és csatornaépítés, a földművelésügyi tárcsa egészségügyi mérnöki osztálya készítette vagy vizsgálta fölül a terveket Rózsahegytől, Liptószentmiklóstól, Szepesváraljától Kassán, Egeren, Debrecenen át Vízaknáig a városok egész sorában.

Szilvásváradon a lakosság személyválogatás nélkül áldja Fazekas jegyző emlékét. Így áld egy-egy jegyzőt Ruszinszkó, Trencsén, Liptó, Hunyad, Brassó és annyi más vármegyének számos faluja. A különféle nyelven égbeszálló fölsóhajtásokat meghallja a Legilletékesebb. Átadja hiánytalanul mindeniket minden egyes jegyzőnek, mondván: jól vagyon, hű szolgám. De meg is toldja az áldást a magáéból, mert tudja, hogy az megilleti azokat az annyiszor vadembernek hirdetett szolgabírákat, azokat a gőgösnek képzelt miniszteriális tisztviselőket, akik megértéssel és odaadással, becsületesen valószínűleg meg egy igaz embernek, Darányi Ignácnak okosan megfontolt, szeretetből fakadó rendelkezéseit.

Török Pál

Dunántúli magyar nép éneke

*Úgy élek itt, mint élhetett tán
széljárta, rideg, ősi pusztán
kivetett, konok, büszke pásztor:
hidegbe, hóba, fagyba, télbe
tavaszt dalolt a csípős szélbe,
nem félt haláltól, ködtől ő se.*

*Minden pásztorok titkos őse,
hitek őrzője, esdekellek:
konok pásztornak úgy-e, kellek?
Nézd, tövis tépte ritka nyájam,
nézd, átok verte szét a népem,
pásztor-útamra daccal léptem.*

*Egy Pásztor! Krisztus! Szent Alázat!
Tedd jó akollá ezt a házat.
Tudom, a dacnak nem vagy őre,
de nézz e magyar temetőre;
a konokság is messze Tőled,
mégis kérlek itt áldd meg őket,
mert dac kell ide s kő konokság,
szikla hit, amely tisztán lázad,
s mozdíthatatlan, hű alázat!*

Fejes Adám

A svájci országos kiállítás — magyar szemmel

Az 1939. esztendő valószínűleg más jelentőséggel fog bevonulni a világtörténelembe, mint amelyről ezúttal írunk. Európának egyik összetételében és történetében sajátos országa azonban úgy találta jónak, hogy önállóságát ebben az évben ünnepelje meg nagyszabású kiállításban. A háborúval terhes idők ellenére szerencsésje volt, mert a kiállításnak négy „békés“ hónap alatt több millió látogatója akadt s ez a hatalmas forgalom az erkölcsi sikeren kívül az anyagi kiadásokat is megtérítette.

Négy teljes nap is alig volt elég a kiállított gazdag anyag tanulmányozására. Kimerítő és szakszerű leírása nem e helyre kívánczok, de néhány sajátos mozzanata talán nem lesz érdektelen és tanulság nélkül való.

Tudvalevőleg Svájecnek van a legrégebb és legfejlettebb idegenlátó kultúrája. Ezt a kiállítást mégsem a külföldiek számára rendezte. Önmagának tart itt beszámolót egy ország erkölcsi és anyagi készségéről. Kicsit visszapillantás ez a mult küzdelmeire, de sokkal erősebben előretétekintés, felkészülés, seregszemle.

Bizonyos, hogy erősen irányító, nevelő céllal szól itt Pestalozzi nemzete saját fiaihoz. Az idegennek szinte az az érzése, mintha egy intim körbe jutva hallana fesztelen családi beszélgetést, annyira ki tudta fejezni magát a sajátosan svájci. A hazai látogató pedig, *a négy különböző származású és nyelvű lakos: a „schwyzerdütsch“, a francia, az olasz és a romanche az összefogó, nagy egységbe olvasztó keretet érezhette meg.*

A kiállítás értékeket emel ki, nem szavakban, hanem eredményekben. Pazar bőkezűséggel berendezett hatalmas csarnokok sora mutatja be Svájec fa-, bútór-, gép-, alumínium-, gummi-, vegyi és villamosági iparának alkotásait. Külön ékszere ezek sorozatának az ősi órásipar előkelő pavillonja. S a szemlélő elgondolkodhatik azon, hogy nyersanyagokban szűkölködő állam is mit tud szorgalommal és tehetséggel teremteni.

Természetes, hogy kitűnik mindabban, ami az idegenjárásra tartozik s ami az ország bevételeinek jelentős része. Nem sajnálja itt sem a pénzt, sem az ötletet. A közlekedés csarnoka pld. külső alakjára és belső kiképzésére nézve emelkedő és S-alakban forduló országút. A szállodaipar szellemes megoldásban egyetlen fölépített szállodában mutatja be a különböző osztályú szobákat megfelelő bútorkészítéssel. Nagy szerepe van a közlekedésnek, a villanymozdonyokat, sínautókat, postakocsikat eredetiben lehet kívül-belül megtekinteni. S a villanyos-energia forrását: a duzzasztó műveket, meg az érdekes és merész hegyi pályákat nagyméretű modellek varázsolják valósággá.

Az agrár Magyarország fia számára igen érdekes és egy kicsit meglepő is a kiállítás mezőgazdasági része. A tó jobbparti

részén elnyúló hatalmas csarnok-sor méretei, alapossága és táblázatai nemcsak azt bizonyítják, hogy ez a kis ország kedvezőtlen földrajzi adottságai ellenére igen szép eredményt mutat fel eddig is ezen a téren, hanem azt is, hogy a tudományos kutatás eszközeivel igyekszik a termelést a lehetőségig fokozni. Grafikonok mutatják be, hogy az utóbbi években mennyire csökkent a behozatali szükséglet s emelkedett a kivitel. A cél határozott és világos: a gazdasági *autarchia*.

Jellemző és figyelemreméltó a *rendezés* munkája. Egészen megfelel a tájékoztató, oktató, irányító célnak. Ezt szolgálják különösen a statisztikák, táblázatok, grafikonok. Ahol eredeti tárgyat nem lehet kiállítani, fényképek, diapozitívek, montázsok töltik ki a hézagot. De modernebb segédeszköz is akad: a mozi. A kiállítás valamennyi épületében összesen száznál több mozigép is működik és megfelelő ismeretterjesztő képeket ad. A filmgyártás pavillonjában pld. egyszerre három keskenyfilm mutatja be a fölvetelen különböző helyen, de egyidőben dolgozó színészek, rendező, stb. munkáját.

Kellemes és ismét Svájcra jellemző oldala a kiállításnak, hogy a *tilos* szót seholsem olvashatjuk. Nagyon elvétve kér csak meg egy-egy udvarias felirat, hogy ne nyuljunk az ott levő tárgyhöz. Viszont szabad megfogni, babrálni, kipróbálni sokszor igen értékes készülékeket. A kiállított hangszereken játszhat, aki akar, fizikai műszerekkel kísérletezhet, a postaépületben tanulmányozhatja a telefonszerkezet működését, beállíthatja a légelhárító ágyút és beülhet a bombavető repülőgéphez.

Van azonban egy szó ezen a kiállításon, egy újra meg újra kicsendülő vezérmotívum — a *szabadság*. Különösen a *Heimat und Volk* (Otthon és nép) néven összefoglalt csarnoksor látnivalói éreztetik ezt az ideált. Ott is, ahol nem mondják ki.

Ezt a csarnoksort egy az egyik parton félemeletnyi magasságban végighúzó, meg-megszakadó nyílt folyosó köti össze. Ez a *Höhenstrasse*, a Magaslati-út. Az egész építménynek eszmei tartalma van. Ez mutatja be keresztmetszetben és sűrítve Svájcz küzdelmes multját és jelenét, kiváló szellemeinek és alkotásaiknak képét, végül a lakosság szociális struktúráját. Itt domborodik ki legerősebben a kiállítás hatni kívánó, nemzetnevelő, sőt propagatív jellege. A rendezés itt az új berendezésű államok stílusának hatására vall: nagy síma háttér előtt kevés, de nagyméretű figurális és vonalas megoldás. Az egyik terem hatalmas szürke falának egyetlen fölirata az *Eidgenossenschaft*-ot megalapító ősi eskü négy nyelvű szövege.

Megkapóan szimbolizálja a svájci nép nemzeti, humános és vallásos eszméit a három kereszt képe: egy nagy csarnok sarkában a fehér keresztet piros svájci lobogó, mellette a vöröskeresztes zászló, mögöttük a falon Krisztus keresztjének körvonalai.

Harsányabban szól a nézőhöz egy másik szimbólum: középen óriási katonaszobor, egyik oldalán a három őskanton zászlója: a mult, a másikon a svájci zászló: a jelen. S a multa mu-

tató 1291-es évszám alatt ez a felírás: Mit aller Macht und Kraft gegen jeden Angriff (teljes erővel és hatalommal minden támadás ellen), az 1938-as szám alatt ez a figyelmeztetés: Jeder Schweizer ist wehrpflichtig (minden svájci hadköteles).

Még erősebben kapcsolja össze a multat a jelennel, sőt jövővel ez a kiáltásszerű hangja a rütli-i eskünek:

Wir wollen frei sein, wie die Väter waren,
Eher den Tod, als in der Knechtschaft leben.

(Szabadok akarunk lenni, mint őseink voltak, inkább meghalunk, mintsem szolgaságban éljünk.)

S hogy a morgarteni, laupeni, nancy-i ősök szelleme nemcsak a szavakban él, mutatja a legmodernebb védő és támadó fegyverek impozáns kiállítása. Jól megépített fedezékek, álcázott állások, nehéz ágyúk és harcikocsik bizonyítják, hogy Svájc kész semlegességét megvédeni. Ottlétem alatt egy férfikórus állandóan harcias dalokat énekelt a fegyverek kertjében.

A kiállítást járva állandóan vissza-visszatért ez a gondolatom: vajjon ezt mi, magyarok, hogyan csinálnók. Bizonyos, hogy ezeréves nagy történeti multunkat káprázatosabb, gazdagabb anyaggal tudnók megeleveníteni. Ha azonban a szociális és egészségügyi munkákra, a pazar bőkezűséggel megépített, legmodernebb felszereléssel berendezett kiállítási kórházra gondolok, ha az iskola- és nevelésügyet, ifjúsági gondozást bemutató pavilonokat látom magam előtt, félek, hogy mi nem dicsekedhetnénk el hasonló eredménnyel.

Egy biztató tanulságunk mégis van: kicsiny és kedvezőtlen fekvésű nép is alkothat szépet és nagyot szorgalommal és tehetséggel.

Szabó Richárd

A protestantizmus Flandriában

A középkorban és az új kor elején kevés országban tanulmányozták annyira a Bibliát, mint a mi flamand vidékeinken. A vidékeinket ellepő számos kolostorban hallatlan gondossággal és tökéletes művészettel írták át a bibliai szövegeket. Európa és Amerika legtöbb nagy könyvtárában ma is megcsodálják a flamand eredetű öreg kéziratokat. Ezenkívül több nevesebb író próbálkozott a bibliai elbeszélések népszerűsítésével: Jacob van Maerlant (1225—1290) közölt egy rímes bibliai történetet (Rijmbijbel) és Jan Boendale (1285—1365), valamint Jan van Ruusbroec (1294—1381) olyan írások közlésével tűntek ki, amelyekben a bibliai történeteket vagy csak egyszerűen előadták, vagy pedig meg is magyarázták. Sokan már ezekben a régi időkben is megkísérelték, hogy a Vulgatát részben, vagy egészen a nép nyelvére fordítsák. Ezek az erőfeszítések azonban csak a könyvnyomtatás megtalálása után vettek nagyobb lendületet. A reformáció százada alatt Flandriában ezrével adták ki a Bibliákat. A Vulgata latinnyelvű szövege mellett a Biblia flamand, francia és angol fordításait is közölték, különösen Antwerpenben. Egyébként sehol a világon nem fogadták olyan lelkesedéssel az evangéliumi elvek prédikálását, mint Flandriában. Sajnos, az inkvizíció sehol a világon nem nyomta el olyan hévvel és kegyetlenséggel azt a mozgalmat, amely az ősi forrásokhoz való visszatérésért és a lelkiismereti szabadságért indult, mint éppen itt. A Farnese Sándor győzelmeit követő időkben a protestantizmust csaknem teljesen kiirtották a mi országunkból. A klérus azóta is mindent megtett, hogy végleg elbuktassa a reformációt és a reformátusokat. A türelmetlenség, a fanatizmus és a tudatlanság hosszú századokig uralkodott Flandriában és megakadályozta a protestáns élet minden lendületét. Távol legyen tőlünk az a szándék, hogy vádbeszédet mondjunk! Ismeretes a klérusnak az a sokáig követett taktikája, amely abban állott, hogy igyekezett távortartani Flandriától mindenféle szellemi áramlatot és idegen kultúrát.

Minden olyan törekvés ellenére, amely népünket a tudatlanságban és a szolgaságban akarta megtartani, az evangéliumi prédikálásnak sikerült egy kis fényt gyújtania a sötétség kebelén. Az 1830. esztendő-től kezdve azon protestáns gyülekezetek, amelyek az elmúlt századok üldöztetése után is fennmaradtak, ebben az értelemben kíséreltek meg erő kifejtéseket. Így volt ez a Hoorebeke-Ste-Marie, az antwerpeni és a gandi egyházakkal. A Goedkoop gandi lelkész már nagyon korán az élére kerül annak a bizottságnak, amelynek egy időben elnök-pénztárosa is volt. Ennek a bizottságnak az volt a célja, hogy prédikátorokat küldjön mindenüvé, ahol már a legkisebb magva is megvan az Evangélium megismerése és a Jézus Krisztusban való üdvösség utáni vágy. Hála a Brit és Külföldi Biblia Társulat belgiumi képviselője, valamint Goedkoop (Gand), Spoerlein (Antwerpen), De

Visme (Dour) és Scheller (Brüsszel) lelkipásztorok közreműködésének, így alakult meg 1837 november 16-án az Evangéliumi Társulat, amelyből később a Belga Missziói Keresztyén Egyház jött létre. Ennek az egyháznak éber szószólói és evangélistái a flamand vidék számos városában és falujában megfordultak. Ez az egyház mindig a hódításra buzdította híveit. Jelenleg négy gyülekezetet fog össze, több-kevesebb taggal, Antwerpenben, Gandban, Brüsszelben és Ostendeben. Közben, mivel ez a munka független akart maradni az állam által elismert egyházak zsinatától, 1844-ben egy új bizottság alakult abból a célból, hogy irányítsa a zsinathoz csatlakozott egyházak evangélizációja révén létrejött állomásokat. 1857—1879-ig ezt a bizottságot egy általános titkár irányította. Malines, Bruges és Louvain közösségei még ettől a bizottságtól függenek. Ez a bizottság egész különlegesen az egyházak zsinatjához fordul, ha a kibontakozásához szükséges forrásokat keres. Valahányszor egy állomás egyházzá alakul át, ez azonnal csatlakozik a zsinathoz, mihelyt az állam elismerte a közösséget. Flamand vidéken jelenleg a következő egyházak csatlakoztak a zsinathoz: Antwerpen—Longue de la Boutique-utca, Brüsszel-Ste Catherine-tér, Brüsszel-Silo, Courtrai-Roulers, Gand és Hoorebeke-Ste Marie.

Közben a legérdekesebb evangélizációs erőfeszítést a „Silo“ nevű belmissziói munka fejtette ki. Ezt 1874-ben kezdte el N. de Jonge brüsszeli lelkipásztor. Ez a mozgalom különösképpen Jonge egyik utódjának, a mult évben elhunyt J. Chrispeels hatalmas ösztönzése alatt bontakozott ki. Leginkább nagyon virágzó gyülekezetek alakultak Laeken, Anderlecht, Schaerbeek, Renaix, Menin, Grammont, Alost és Termonde helységeiben.

Közvetlenül a világháború után Belgium barátai hozzáláttak a még műveletlen területek megmunkálásához. A methodista egyházak és a Belga Evangéliumi Misszióknak sikerült sok áldozat és energia révén munkaterületet alapítani és pedig minden flamand tartományban, különösképpen a legelmaradottabb és a prédikátoraink számára legmegközelíthetlenebb sarkaiban is. Annyira, hogy elmondhatjuk, hogy a különböző evangélizáló munkák bajtársias tevékenysége révén azon helységeknél száma, ahol az Evangélium hirdették, a háború óta több, mint kétszeresére emelkedett. Egy tény tapasztalatnak látszik számunkra: Abban a mértékben, ahogy a közoktatás elterjed, az emberek emancipálódnak és kivonják magukat a klérus gyámsága alól. Ime, ezért van Flandriában még nagy jövője a protestantizmusnak!

Végezetül hangsúlyozzuk, hogy az evangélizáló munka hatalmasan megizmosodott azon oktatás révén, amit mi protestáns elemi iskoláinkban nyújtunk. Tízet alapítottunk a legfontosabb helységeiben.

Egyáltalán nem lenne könnyű dolog megállapítani Flandria protestáns lakosainak a számát. Különbösen a mi számunkra nem a mennyiség a legfontosabb, hanem a minőség. Szívünkön hordjuk mindennekfelett azt, hogy végrehajtsuk a mi Urunk, Jézus

Krisztusnak ezen rendelkezését: Úgy fényljék a ti világosságtok az emberek előtt, hogy lássák a ti jócselekedeteiteket és dicsőítsék a ti mennyei Atyátokat. (Mt. 5: 16.)

Fordította: Makay Miklós.

E. Pichal
(Gand, Belgium)

Jubileum Nagykőrösön

Október 4-én 100 esztendeje, hogy a Pest felől érkező postakocsiban ritka vendég érkezett Nagykőrösre. A Fehér Ló fogadó előtt a kőrösi öreg iskola küldöttsége fogadta nagytudományú Karika Pál professzor urat, ki külföldön végzett hosszú tanulmányok után azért érkezett Nagykőrösre, hogy a város öreg iskolájában elfoglalja a pallérozott mezei gazdaság tanítói székét.

Ennek a tanszéknek a felállításával a nagykőrösi ref. gimnáziumban egy új tagozat alapkövét tették le, melyből rövidesen kialakult az önálló tanítóképző intézet, ezért Nagykőrös város most visszaemlékezik erre a nevezetes őszi napra és ünnepet szentel a nagykőrösi ref. tanítóképző 100 éves jubileumának.

Magyarország mai területén 19 tanítóképző intézet van, melyek között csak az 1778-ban alapított győri és pécsi, valamint az 1828-ban keletkezett egri öregebb, mint a nagykőrösi. Ezzel szemben azonban Szegeden csak 1844-ben, Debrecenben 1855-ben, Budapesten 1869-ben alapítanak tanítóképző intézetet. *Hogy került hát abba a helyzetbe ez az alföldi mezőváros, hogy már 1839-ben felállíthatta a maga tanítóképző intézetét?* Ez az a kérdés, melyre meg kell felelnünk, ha a nagykőrösi tanítóképző intézet százezstendős életének kulturális jelentőségét fel akarjuk mérni.

Ha csak az alapítás külső jelenségeit akarjuk megismerni, az elsárgult írásokból megtudhatjuk, hogy a nagykőrösi tanítóképző a dunamelléki ref. egyházkerület, a nagykőrösi ref. egyházközség és Nagykőrös város közönsége kulturális összefogásának az eredménye. Az egyházkerületi közgyűlésen Teleki Sámuel gróf egy mesterképző iskola felállításának a szószólója. Nagykőrös város tanácsa alapító levelében az intézet részére 25 hold gyakorlóterületet biztosít és vállalja a gazdasági szaktanár fizetését is. A ref. egyházközség az egyházkerületi és városi támogatás birtokában, mint meglévő *gimnáziuma második tagozatát* szervezi meg az új intézetet.

Ezek az adatok megmagyarázzák, hogy 1839-ben Nagykőrösön a tanítóképző intézet nem váratlan és meglepő iskolaalapítás, hanem egy meglévő iskola szerves és korszerű fejlesztésének a gyümölcse, mondhatnánk *a város régi iskolájának a gyermeke, melynek megszületése azért esett 1839-re, mert a kulturális fejlődés megkövetelte, hogy a tanítóképzés elválasztassék a közönséges gimnáziumi oktatástól.*

De ha így van, akkor meg arra a kérdésre kell megfele-

nünk, hogy hogyan jutott Nagykőrös egy olyan gimnáziumhoz, mely képes volt maga mellé még egy tanítóképző intézetet is létrehozni. Nem kell hozzá különös történelmi felkészültség, hogy kérdésünkre a feleletet a reformációban véljük megtalálni, mely a török hódoltság zivataros másfélszázada alatt Nagykőrös népe számára biztosította a gondolkodás és az önálló szellemi élet szabadságát. Ennek a szabadságnak a leghatalmasabb fegyvere volt az iskola, mely ebben a korban szinte egyet jelentett a magyarsággal.

Szilágyi Sándor, a nagy magyar történetíró, állapítja ezt meg a nagykőrösi gimnázium történetéhez írt előszavában, ahol a következőket mondja a mohácsi vész utáni időkről: „A török a foglalás utolsó évében is ott állott, ahol annak kezdetén: egy lépést sem tett előre. Pedig a népet, ezt a jó, becsületes alföldi népet ott hagyták földesurai: nem volt kitől kérjen tanácsot, csak a maga józan eszétől és hazaszeretetétől . . . A föld népe ott a hódoltsági területen minden külső kényszer nélkül, szabad akaratából megőrizte hűségét régi földesura iránt, mert tagja akart maradni annak a magyar nemzetnek, melytől elszakasztották. Hát lehet-e ennek a világtörténetben is páratlan jelenségnek másban magyarázatát találni, mint abban, hogy a nemzeti szellem érzete már akkor fel volt ébresztve Alföldünk magyar népében. De ha élt ez a nemzeti érzés, mi ébresztette fel, mi táplálta és tartotta fenn azt azután is másfélszázadon át, ha nem az az iskola, mely képezte és nevelte Nagykőrös fiait?”

Talán nem volt ebben az iskolában nagyon fejlett a tudomány, azonban minden növendékéből egyszerű, becsületes és valóságos embert faragott, kik a legnehezebb életviszonyok között is tudták a kötelességüket.

Ilyen kötelesség volt 1839-ben az önálló tanítóképző intézet megszervezése, mely cselekedettel az egyszerű gazdákból álló nagykőrösi ref. egyházközség évtizedekkel megelőzte a 19. század többi iskolaépítő és fenntartó tényezőit. Érdekes és tanulságos dolog, hogy Nagykőrös már akkor a gazdasági tudományok oktatására gondolt a tanítóképzéssel kapcsolatban, aminek fontosságára csak most kezd rájönni a magyar hivatalos kultúrpolitika.

Hogy a 100 éves jubileum nem egy város ünnepe, de nem is felekezeti megmozdulás, hanem a magyarság egyetemes kultúrnapja, talán legjobban az a körülmény érzékelteti, hogy a nagy magyar zeneszerző, *Kodály Zoltán* írt erre az alkalomra egy hatalmas kórusművet az intézet énekkara számára. Címe: *Semmit ne bánkódjál* . . . Szkárosi Horváth András a reformáció első századából származó énekének patinás szavai kapnak új szárnyakat Kodály mesteri feldolgozásában:

Semmit ne bánkódjál Krisztus szent serege,
Mert nem árthat néked senki gyűlölsége,
Noha ez világnak rajtad dühössége.
Nem hagy téged szegyenben Krisztus őfelsége.

Nagy Lajos: Jubileum Nagykőrösön

Királyi nemzet vagy, noha te kicsiny vagy.
Az Atya Istennek bizony te kedves vagy.
Ő szent Fia által immár te fia vagy.
Minden dicsőségben hidd el, hogy részes vagy.

Akárminthé halásson az ördög utánad,
Az ő tagjaiban dühösködjék rajtad,
Mind fegyverrel, tőrrel siessen utánad,
Ha Krisztusban bízol, néked az nem árthat . . .

A 400 esztendő távlatából felénk hangzó prófétai sirám a bűnbánó, de bizóhitű magyarság örök himnusza, melynek hangjai mellett Nagykőrös a magyar kultúra egyik pirosbetűs napját ünnepelte meg.

Nagy Lajos

Nyájából sohasem lesz nemzet; egy nemzet annál erősebb, minél tisztább és fejlettebb egyéniségekből áll. Az egyéniség nemcsak nem tagadja az alkalmazkodás és az engedelmisség parancsát, hanem magábanvéve egy mintázó ösképhez való alkalmazkodás lévén, a nemzetet éppen a nemzeti vonásokhoz való alkalmazkodás által erősíti és fejleszti. Egyéni törvénné tenni a nemzet élettörvényét: ez a nagy pedagógiai cél, amelyet magunk és nemzetünk nevelésében el kell érniünk.

(Ravasz László)

Visszametszés vagy öncsonkítás?

Gulyás Pál vitacikke Németh László védelmében igen kellemtelen feladat elé állít. Kritikámban elkerültem minden személyes mozzanatot, holott magam is, mint az úgynevezett irodalmi közélet szövevényeiben járatosak mind, ismerős voltam a „Kisebbségben“ személyi, lírai motívumaival. Felfogásom azonban az volt, hogy közömbös, milyen forrásból fakadt egy elmélet, annak tárgyi megítélésekor a forrásról tapintatosan és kíméletesen elfordíthatjuk tekintetünket. Sajnos, Gulyás Pál jónak látta olyan személyes célzással végezni, — s e célzást a Napkelet legutóbbi számában ugyancsak Németh László védelmében írt cikkében megismétli, — hogy ennek jogos visszautasítása közben kénytelen leszek ama nem egészen tisztavízű forrásokra rámutatni.

A Tanú ifjú tanítványa, — hogy Gulyásnak koromra vonatkozó hízelgő, de sajnós alaptalan feltevését viszonzzam — ömledezésében, mely sajnálatosan nélkülözi a logikus gondolatvezetést és kifejezőkészséget, csak megismétli — amennyire sikerült kivennem — mindazt, amit Németh írásában károsnak és visszautasítandónak ítélt. S ítél az egész kritikai közvélemény, köztük olyan férfiak, mint Babits Mihály és Szekfü Gyula, Németh szerint persze korunk legveszedelmesebb, legkártékonyabb, legpusztítóbb hígmagyarjai. A tanítvány azonban nem tett írásaival jó szolgálatot mesterének, mert ezek még rikitóbban mutatják a mester hibáit a maguk karrikatúra mivoltában. Az egész „elmélet“, melyet itt Gulyás Némethnek tulajdonít, részben közhely, — melyet senkinek sem kell ma már a génusz isteni pillantásával felismerni, minden rendes iskolában tanítják, — részben gyermekese, — melyet ugyancsak minden kellően iskolázott elme mosollyal fogad. Sajnos, — és ezt talán végre ki kell mondani, — Németh László az egyetemnek nem azt a fakultását végezte, melyen az azoknak a problémáknak oldozgatásához szükséges módszeres készültséget tanítják, melyek felé Németh László forró érdeklődése, nagy tehetsége és valóban nem mindennapi intuíciója fordult. Ezért kellett tévedeznie az autódidakszis labirintjaiban, amint a Kisebbségben maga írja. (Nem pedig azért, mert a gonosz asszimiláltak elzárták előle az ösztöndíjakat. A bölcsészeti kar ösztöndíjait természetesen nem lehet orvostanhallgatóknak adni, kivált, ha azok nem is pályáznak érte.) Így aztán nem rendelkezik azokkal a rendszeres és alapos részletismeretekkel és logikai diszciplinával, melyek még egy oly tüzes temperamentumot és képzeletet, mint az övé is, megoltalmaznak teljesen abszurd túlzásoktól. A „Kisebbségben“ előadottakon is ezek a hiányok látszanak. S mindaddig, míg ennek következményei mindössze szűkebb irodalmi körökben mozogtak, úgy véltem, a dolog nem tartozik rám. Csak sajnáltam egy ilyen kitűnő tehetség kárbamenését. S legfőképp sajnáltam az e tehetséget hordozó személy magatartásának számos cseppet sem rokonszenves vonását. De ő egy profétikus szerepet ajándékozott magának és úgy érzi, valóban

joga van ítélkezni elevenek és holtak felett. Allításainak hitele pedig attól függ, elfogadja-e hallgatója prófétának. Gulyás Pál természetesen ellenvetés nélkül elfogadja és azt vitatja, hogy amit Németh tesz, az nem öncsonkítás a nemzet testén, hanem visszametszés. Mi azonban nem fogadjuk el Németh László küldetését és kétségbevonjuk, hogy egy ilyen kertészeti műveletre hivatott és jogosult volna. Érvei ugyanis nem alapozzák meg ítéletét szellemi életünk multja és jelene felett. Úgy látjuk, hogy nincsen kellően felkészülve arra, hogy hivatottan szóljon bele a nagy kérdésbe, mi a magyar. S mert éppen e nagy kérdésbe szól bele, azért tartottam szükségesnek, hogy szerény szavamat felemeljem, miután a kérdéssel sok tanulmány alapján magam is kísérleteztem. S itt legyen szabad — e lapok terhelését elkerülendő — „A magyar nemzeteszme“ címen nemrég megjelent könyvemre hivatkozni. Itt az olvasó bő kifejtését találja mindannak, ami miatt Németh László „visszametszését“ nem fogadhatom el, hanem változatlanul öncsonkításnak kell tartanom. Még Gulyás Pál zavaros szemelvény antológiája ellenére is. Mi magyarok vagyunk, magyar nemzet, s régóta nem vagyunk már finnek, úgyhogy a Kalevala malmai nekünk aligha őrlenek. Higyje el Gulyás Pál, sokkal kevesebb közünk van ahhoz a kedves mitológiához, melyért kissé ködösen lelkendezik, mint a „volgai lovashoz“, melyért kár úgy gúnyolódnia „az ifjú szellemtörténészekkel“, kiknek eredményeit, úgy látszik, nem ismeri. Pedig nem felesleges ezekhez a kérdésekhez a tudományt is megkérdezni. Hiszen a kérdés végső megoldása mégiscsak inkább tudósok, nem pedig „sámánok“ közreműködésétől várható. Mert hogy mi a magyar, ezt történelme mondja meg. Történelméből nem lehet kimetszeni semmit a nélkül, hogy az ne öncsonkítás volna. Ettől a felfogástól Gulyás Pál glosszatori tevékenysége sem tudott bennünket eltántorítani. A laikust persze, hiszem, könnyen megejti Németh László írásművészete, szenvedélyes lendülete, gondolatainak sokszor meglepő eredetisége és időszerűsége. Ám éppen ezért veszedelmes ez az írás, s ezért emeltem magam is szót ellene, — emeltem pedig annak a tudományos és publicisztikai munkásságnak a jogán, melyet „ifjú korom“ ellenére is folytattam a magyar nemzeti önismeret érdekében. Veszedelemnek, igen nagy veszedelemnek tartom, ha a „Kisebbségben“ tanítása, mely valami ködös és teljességgel megalapozatlan romantikus népieskedés alapján megcsonti a nemzeti szellemet, szentírás lenne szegény, amúgyis annyit nyugtalanított, annyi zürzavaros jelszóval izgatott, megkínzott és ezért fokozottan érzékeny közvéleményünk előtt. Ez a kérdés nem tűri a felelőtlen irodalmiskodást. Nagy megkönnyebbüléssel állapíthatom meg, hogy Gulyás Pálon kívül senki sem állt az öncsonkítók táborába. Gulyás maga maradt azzal a felfogásával, hogy Németh László az a misztikus „valaki“, ki „szerencsére“ ott áll a magunkfajta elvetemült hitetlenek felett „a végső szó nyomatókával“. Hála Istennek, maga maradt a „kinyilatkoztatás“ imádatában és a „Kisebbségben“ ötleteit senki sem tartja

rajta kívül „a legjelentősebb szónak, amely korunkban csak elhangozhatott“. Ami helyes benne, az nem itt hangzott el először, hanem többnyire a kárhóztatott hígmagyarok száján, ami pedig új, az nem több — veszedelmes — ötletnél. Gulyás buzgó glosszái eredménytelenül próbáltak alapot rakni alájuk. Alapszöveg és glosszák egy egyensúlyát veszített korszellem szomorú dokumentumai maradnak.

S az marad az a személyemet sértő célzás is, melyre végül mégis rá kell térnem. Ez már túl megy a határon, melyre mosollyal tekinthetek, mint cikke kicsinylő hangjára. „Hát valóban csak egyéni rémlátás, amit az új Tanú ír a ‚megújhódott‘ Nyugatról, s a végzetes két B.-ről? S irodalmunk legújabb káderéről, az ügyes ‚értékesítők‘ trigonometriájáról?“ Így Gulyás, amint elkesereg a magamfajta „szellemtörténészeken“. A Napkelet szeptemberi számában pedig megint visszatér erre: „Fiatal ‚szellemtörténészeink‘ már kezdenek a Baumgarten virágoskertjéből, a Hesperidák alkonyából erre a paripára átnyergelni...“ A paripa a „túrani lovas“ paripája. Érdemben erre válaszolni hosszú volna. Hely hiányában a jóakarátú olvasót kérem, nézze meg, amit említett könyvemben és a Magyarságtudomány 1937. évfolyamában megjelent „A magyar nemzeti szellem“ c. tanulmányomban erről a lovasról írtam. Akkor megtudja, hogy nem valami ostoba romantikus turánizmust propagálok, hanem nemzetünk ősi, alapvető életformájára mutatok rá, melynek nyomai, Istennek hála, még ma sem vesztek ki egészen, s melyek hevesen ellenállanak annak a „félszláv kertésznek“, kinek sosem létezett árnyát Németh László és ifjú tanítványának „sámánkodása“ felidézi.

De nem ez a fontos. A fontos az, hogy kénytelen vagyok felvilágosítani a Szemle olvasóit, hogy „a végzetes két B.“-n Babits Mihályt és Basch Lorántot, a Baumgarten-alapítvány kúriatoriumát kell érteni, azt az intézményt és azokat a személyeket, ami és akik — Németh László szerint — a mai magyar szellemi életet a maguk diabolikus hatalmával híg- és jöttmagyarságukban megrontják és pusztítják, mint a magyar sors felett trónoló ősi végzet inkarnációi. Az „értékesítők“ a megrontott fullajtárok, ledíjazott bérencek, akik eladták magukat a háromezer pengős irodalmi díjért és maguk is nemzetrontók lettek. (A „trigonometriát“, bevalom, magam sem egészen értem.) S hogy hogy kerül elő e B.-sereg a védőirat végén meglepetésként? Nem véletlen. Kénytelen vagyok Gulyás Pál jóvoltából utalni Németh László röpiratának arra a személyi motívumára, mit az irodalmi közélet Németh „Babits-komplexum-ának“ nevez. Németh László ugyanis — amint erre Babits is kénytelen volt célozni a Nyugat augusztusi számában — engesztelhetetlen, bár mindenki számára érthetetlen gyűlölettel viseltetik Babits Mihály iránt. Mindnyájan tudtuk, hogy a „Kisebbségben“ voltaképpen ebből a sajnálatos érzelemből fakadt. Irodalmunk alakjait a szerint ítéli jónak és gonosznak, amint azoknak szelleme, irányelvei, művei, életsorsuk és szerepük

a Babitséval rokonnak látszik — persze csak előtte — vagy sem. A „Kisebbségben“ a Babits iránt táplált megmagyarázhatatlan gyűlölet terméke és kifejezése. Azzal a különös esettel állunk itt szembe, mikor egy érzés nem lírikus, hanem elméleti formában jelentkezik. Így áll elő — Szekfü Gyula találó szava szerint — Németh László „lírai történeteszemlélete“, melyet csak tanítványa szeretne „komor történelmi realizmusnak“ becézni. Gulyás mármint, magáévá téve ezt a különös realizmust, azokban a mondatokban, melyek miatt ezekre az ízetlen dolgokra tisztességem védelmében rá kellett térnem, arra céloz, hogy pusztán azért támadtam meg mesterét s mély magyar propagandáját, mert én is kaptam Baumgarten díjat. Viszont vagyok annyira ügyes, — fűzi tovább gyanúsítását, melyre békésebb időkben, mikor az ember nagyobb fontosságot tulajdoníthat kicsiny személyének, alighanem más választ adott volna érzékenységem, — hogy a turáni papipákra nyergelek most át, alkalmazkodva a „korszellemhez“. Bevallom, most nagyobb ámulásom, mint felháborodásom, s nem győzők csodálkozni ezen a szemléleten és gondolkodáson, melynek jellemzésétől jobbnak látom tartózkodni. Hát valóban van ember, aki még ma is ilyen szánalmas szempontokról képes pislogni arra a nagy küzdelemre, mely nemzetünk szellemét, lényegét, eszméjét igyekszik átmenteni ezen a világegészen? Az embert az a szag üti meg, ami fülledt betegszobák küszöbén. S az egészséges ízlés visszafordul.

Csakugyan, kaptam Baumgarten díjat hat évvel ezelőtt, s holtomig büszkeségem marad. De én nem Babits védelmére álltam ki, — nevét nem is említettem volna Gulyás kényszerítése nélkül, — mert nem titkolom, hogy értékelésem szerint Németh László nem árthat oly mértékben Babits Mihálynak, — sem Szekfü Gyulának, sem Kölcseynek vagy Vörösmartynak s többi nagyjainknak, — hogy az „értékesítők káderének“ összefogására, s a magam bérenc tollának védelmére is szüksége volna. Nem védtem én, hanem támadtam. Én egyenesen Németh László ellen szóltam fel, az ellen a veszedelmes történet- és magyarságszemlélet ellen, mely igenis a nemzet élő és halhatatlan testének épségére tör és valódi lelkét akarja elsorvasztani.*

Joó Tibor

* A Németh László könyvéhez kapcsolódó hozzászólások sorát e cikkel lezárjuk. Szerk.

JELEK ÉS MAGYARÁZATOK

NYUGALOM. Lehet-e ma egyáltalán nyugalomról beszélni? Ez a szó mintha már kiveszett volna életünk szótárából. Mégis, aki visszaemlékezik az elmúlt őszi lázas napjaira, a rádió mellett eltöltött idegpróbáló percekre és órákra, a légvédelmi gyakorlatok pincehangulatára, a kétségbeesés és vérmes reménykedés váltólázára, az kellemes megkönnyebbüléssel figyeli a pesti utca, az ország hangulatát, mely mégis — nyugodt. Az a kérdés vetődhetik fel, hogy mi ez a nyugalom: fásultság-e vagy az erő tudata? Magyarország politikai helyzete a válságos 1938-as őszi óta lényegesen megváltozott s ez a fordulat magával hozta a lelkiállapot megváltozását is. Felülkerekedett a magyar józanság és hidegvér ősi adottsága, visszatért a bizalom saját erőnkben és csillagunkban. A háború nyugodtabbnak találja a magyar népet, mint az elmúlt év viharos „békéje“. Az idegek ma is reagálnak, aggodalmak, ellenvélemények ma is emelkednek, de — remélni merjük — egészen más előjellel, mint a tavaly. Ez a nyugalom ma a legnagyobb kincsünk és erőforrásunk, a döntő pillanatban felülkerekedett ősi magyar természet — őrizzük meg tehát lelkiismeretesen.

NEM HITTEM, az utolsó percig nem hittem, hogy kitör. Oly képtelenségnek láttam, hogy legyen valakinek bátorsága hozzányulni, kezébe ragadni és eldobni a kockát. Nem is nyult senki hozzá. Magától vetődött . . . Azt mondogattam, szégyen embernek lenni és nem érdemes élni tovább, ha most sem lesz erősebb a belátás, ész és jóindulat. És most mégis zavarban vagyok. Igen, az emberi szív elszorul és kimondhatatlanul szégyen égeti az emberi orcát. S mégis vannak jelek, amik azzal biztatnak, hogy érdemes lesz túlélni. Talán egyszer mégis tanul az emberiség a megújra, s egyre keményebben lesújtó ostor csapásai alatt. Talán be fog következni egy nagy áldásos tisztulás, amit már vártunk és reméltünk egyszer rövid életünkben, húsz évvel ezelőtt is. Talán ráeszmélnek egyszer a világ népei, hogy sokféleségük nem ok az egymás ellen acsarkodásra.

Az bizonyos, hogy ez az a háború, amikor az egymással szembe vezetett népekben sem él gyűlölet egymás iránt. Ezt nemcsak a hivatalosak, nemcsak az újságok, hanem minden egyszerű szemlélő megállapíthatta. Ezért a háborúért egyetlen nép sem lelkesedik és egyik sem akarja a másik nép romlását. Az ellenfelek féltik és sajnálják egymást és mint a dologgal járó kikerülhetetlenséget tekintik a halált és pusztulást, melyet — ezt ismerjük el — igyekeznek lehetőleg csökkenteni. Nép nép ellen itt nem gyű-

lölködik most. Talán remélhetjük, hogy megtisztul a nacionalizmus és amint megszűntek a vallásháborúk, megszűnnek egyszer a nacionalista háborúk is. Ahogy az egyházak, egyszer talán a nemzetek is ráeszmélnek, hogy jobb nekik, ha békén élnek egymás mellett. Ki tudja? Míg élünk, remélünk. (J. T.)

Az Országos Protestáns Napok

Az Országos Bethlen Gábor Szövetség október hó 28—31. között az ország fővárosában nagyszabású Protestáns Napokat rendez. A szervezés munkája országszerte megindult. Minden remény megvan arra, hogy a protestáns társadalomnak ez a nagy összejövedele jelentős társadalmi eseménye és határköve lesz a magyar protestáns életnek. Az Országos Bethlen Gábor Szövetség ezekre a Protestáns Napokra nemcsak a hazai, de a külföldi protestáns vezető személyiségeket is meghívta és ily módon az Országos Protestáns Napok az ország határain túlmenőleg, külföldi viszonylatban is nagy jelentőségre tettek szert. A rendezőbizottságnak sikerült jelentős vasúti, elszállásolási és ellátási kedvezményeket is biztosítani. A szervezésbe az ország valamennyi protestáns lelkésze is belekapcsolódik és így a Protestáns Napok nagy sikere biztosítva van.

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

MARKUS JENŐ: A LIBERALIS SZELLEM A REFORMATUS EGY-HÁZBAN. (Pápa, 1939. Főisk. nyomda.)

A kor hangulata, a napi politika jel-
szavai, vagy a pozitív, orthodox, hitval-
lások stb. jobboldali theologiai irányok
számára nagyon tetszetős feladat mind-
annak kiteregetése, ami a szellemi, poli-
tikai, gazdasági, vagy lelki téren a ma-
gát lejárt liberálizmussal bárminő kap-
csolatban állhatott. Ennek a könyvnek
a címét látva, szintén könnyen hihetők,
hogy a magunkat védő roppant átnyer-
gelések és szinte elképzelhetetlen átfor-
dulások egyikéhez lesz szerencsénk va-
lami a tegnapi pontot leleplező és kímélet-
len kegyetlenséggel megpecsételő szenzá-
cióban. Örömmel állapítjuk meg, hogy
nem ez az eset. A XIX. század világ-
protestantizmusa, főleg a német 1860—
1890. közötti magyar református vetü-
letének gondos feldolgozása, tárgyilagos,
világos bemutatása ez a doktori érte-
kezés.

Kár, hogy a fonalak bogozása megáll
1890 körül és nem mutatja be a tanul-
mány azokat a vonalakat is, amelyek a
liberálizmusból zökkenő nélkül belenyu-
lanak az orthodoxiába és konfesszioná-
lizmusba. Jó volna látni azokat a simí-
tásokat és ugrásokat, amelyekkel sokan
kiegyenlítik apáik vagy ifjúkori tanul-
mányaik és a mai divatos irányokhoz
való hajlásuk közötti különbséget, vagy
legalább is rámutatni azokra a pontokra,
ahol hallgatnak és nem mernek színt val-
lani.

Márkus Jenő alaposan ismeri a német
theologiai irodalmat: Hegel, Schleier-
macher, Baur, Strauss, Feuerbach vo-
natkozó alapvető munkái mellett a ma-
gyar téma német rokonát ismertető Wal-
ter Nigg munkáját. Fogalmakkal, meg-
határozásokkal, kiinduló támpontokkal
éppúgy tisztában van, mint Révész Imre

pompás különbségtételével a reformátori
és nemreformátori protestantizmus kö-
zött. A köztudat, nemcsak a tőlünk tá-
volallók (zsidók és római katolikusok),
hanem sokáig mi magunk is túlnyomó
többségünkben igaznak a nemreformá-
tori protestantizmust tartottuk. Talán
Fáy Andrással kezdődött az intelligens
magyar protestánsok nemreformátori fel-
fogása, vagy talán legalább is ő adott
ennek az értékelésnek komolyabb irodal-
mi formában súlyt, annak a subiectiv-
individualista álláspontnak, amely nem-
csak a hitvallásokat, a Bibliát, a val-
lást, hanem magát az Istent is bírálta
és az emberi szellem függvényének tar-
totta.

A három évtized liberális szelleme
főbb kérdéseit Márkus Jenő könnyen át-
tekinthető csoportosításban adja hat fe-
jezetben: Isten és a természeti rend, Is-
ten kijelentése és az Írás, Jézus Krisz-
tus, a csodától mentesített keresztyén-
ség, Jézus feltámadása, a confessiók
megtagadása. Ezek a theológiának a
XIX. század vége felé a legnehezebb
vitakérdései. A gyakorlati magatartás c.
fejezet sok adatot nyújt a szorosan ma-
gyar viszonyokra: a pátens-harcra, a
népiskolák államosítására, az állam sze-
repének és feladatának felismerésére és
elismerésére vonatkozólag.

A liberális theologia eredménytelensé-
géről, csődjéről számol be ez a könyv,
arról a szellemi mozgalomról, amely cél-
ját el kellett, hogy tévessze, mert a ki-
induló pontja, az immanens ember, már
hibás volt. Kortörténeti adattára a ma-
gyar református theologia érdekes sza-
kaszának, amelynek harcosai, ha téved-
tek is, mégis őszinte, elvhű, nagytudású,
bátor lendületű, eleven és igazságkereső
lelkek voltak, akik tiszteletet érdemel-
nek.

Incze Gábor

Könyvek és írók

A MAI VILAG KÉPE. III. KÖTET. A GAZDASÁGI ÉLET. (Szerkesztette: Hegedüs Loránt. Budapest. Egyetemi nyomda.)

Soha időszerűbb könyvet! Soraink írásakor már újra dörögnek az ágyúk; a könyv pedig arról számol be, hogy a negyedszázadja kitört világháború miképpen alakította át gazdasági életünket. A hangsúly a gazdasági vonatkozásokon van, de ez korántsem jelenti, hogy a könyv munkatársai a materiális elv egyeduralmának volnának meggyőződéses hirdetői.

A könyv bevezetését szívesen és átgógot pillantással Hegedüs Loránt írta. A továbbiak során Balla Antal vázolja a gazdasági eszmék történetét Quesnaytól és Smithtől napjainkig, egészen H. Ford vallomásáig. Addig a pontig, amikor „a kapitalizmus eljutott a nyers és durva nyereségelvűtől, az új eszmék hatása alatt, a szolgálat, sőt a közszolgálat elvéig.“ (74. l.) Ifj. Leopold Lajos „A világ éléskamrája“ címmel a mezőgazdasági termelés történetét írja meg a világháború után. Az állóharcokban teljesen elpusztult, 5 mérföld széles franciaországi halálsáv levegőbe röpített szántóföldjeitől a tejjóllátás katasztrófáin, az amerikai túltermelésen, vitaminkon, a gyárszerű őstermelésen át egészen a német és olasz autarkiaás gazdálkodásig és a kiskertek értéke újrafelfedezésének koráig statisztikai adatokkal vetíti elénk időben és térben azt a területet, amelyen a világháborúnak talán a legvégzetesebb kihatásai mutatkoztak. Fellner Frigyes a lehetetlennel próbálkozik: kiszámítani azt, hogy az egyes államoknak mibe került a világháború. A külföldi irodalom idevágó adatainak felhasználásával számgúllákat hoz ki s a szövevényes és társult hatalmak kiadásait kb. 824, a központi hatalmak kiadásait pedig 266 milliárd pengőre becsüli. Ha nem is precíz adatok ezek, érdekeltenni sokmindent tudnak. Ifj. Leopold Lajos „A földosztó háború“ c. ta-

nulmánya végső kihangzásában a földbirtokpolitika európai érvényű zsinórmértékének az ösfoglalás öscélját, a család önellátását ismeri fel. Az ipari termelés világhílmjét Fenyő Miksa pergeti le az olvasó előtt. Szól iparvállalatokról, amelyeknek büdséje megközelíti egyik-másik, kisebb állam évi költségelőirányzatát. Leméri a katonai kiadások 1933. óta állandó emelkedésének súlyos kihatásait. Attekintést ad a legfontosabb nyersanyagoknak és a kémiai pótanyagoknak megosztásáról, ill. előállításí lehetőségeiről. A technika megváltoztatta a közlekedési eszközöknek és segédeszközöknek hosszú sorát s új közlekedéspolitikát kíván az egész világon. Neumann Károly beszámolójában az idevágó kérdéseknek igen érdekes megvitatását kapjuk. A hiteléletnek, a piac, áralakulás, tőzsdék, a hitelgazdaságnak, hitelszervezetek alakulásának, a pénz szerepének, a nemzeti jövedelem problémáinak szakszerű megvilágítását Koós Zoltán adja, míg Hegedüs Loránt „A pénz sorsa és misztériuma“ c. tanulmányában a háború utáni valutapolitika kísérleteit, sikereit és kudarcait állítja be messzetekintő távlatba. Munkájához a valuták hullámzását szemléltető grafikont mellékelte, amely első pillantásra felidéri a huszas évek elejének minden nyomorúságát. Összefoglalásul Balla Antal a világgazdaság kialakulását és súlyos erőpróbaít vázolja fel. „1850-től 1914-ig“ — írja — „a világgazdaság hatalmas arányú felvirágzása korában világszerte békes állapot uralkodott. Ez az állapot 1914 ben megszűnt. Négy és fél éven keresztül öldöklő háború dühöngött; 1919 óta pedig, azt a kis négyesztendős jókonjunktúrás időszakot nem számítva, csaknem állandóak a nemzetközi zavarok, nem enyhül a feszültség s 1933 óta mindjobban kísért a háború réme. Azokat a kellekeket és feltételeket, amelyek a világgazdaság megindításához szükségesek, ebben az egyetlen rövid szóban összegezhetjük: Béke.“ (517. l.)

Kring Miklós

KILIAN ZOLTAN: RADIOESZTÉTIKA. (Bp. 1939. A Magyar Szemle Kincses-tára, 59. sz.)

Ez a nagy gyakorlati érzékkel megírt kis könyv sokkal többet tartalmaz, mint amennyit címében ígér. Szorosabban vett „esztétikai“ része jóformán csak az egyik fejezet, az, amelyikben a rádióműfajokról (hangjáték, hangjelenet, rádió opera és operett, csevegés, helyszíni közvetítés, stb.) beszél. Az új rádióműfajok megteremtésében igen sikeresen tevékeny és ismert szerző kitűnően tájékozott azokról az elvi kérdésekről, gyakorlati feladatokról, melyek az új technikai lehetőségekkel az írók és a rendezők lépnek. A könyv többi részében történeti áttekintést kapunk a műsorszóró rádió kialakulásáról, rádióval kapcsolatos szervezési feladatokról, de általában mindarról, ami e népszerű nevelő és szórakoztató intézmény életéhez hozzátartozik. Különösen ki kell emelnünk azokat a megfigyeléseket, amelyek a közönségre vonatkoznak. A tájékoztatásban nálunk úttörő ez az írás s emellett még jó olvasmány is.

E. F.

GASPAR ZOLTAN: HÜSZ ÉV TÖRTÉNETE. 1918—1938. (Bp. 1939. Pantheon-kiadás.)

Noha azok az események, melyekről itt olvashatunk, a mai nemzedéknek éppen eléggé az emlékezetébe vésődtek, az a könyv rendkívül érdekes és izgalmas olvasmány. Ezzé teszi részben már az a történetírói ezándék is, mely az eseményekről nemcsak beszámolni akar, hanem okaikat megismertetni, összefüggéseiket meghatározni is. Valójában ítéletmondás ez a könyv, húsz évi zagyván berendezett emberi életéről, gúnyal, ironiával, mindenkifelett azonban kitűnő írói éleslátással. A politikai felfogást, amelynek alapján ítélt, nem rejti véka alá, s ítéleteiből mindenestre egy nem felszínén élő polgári demokratikus álláspont áll elénk. Hogy az ú. n. demokrata hatalmak perfidiáiról és tájékozatlansá-

gáról éppen úgy megvan a véleménye, mint a totális-diktatúrás országokról, nem halványítja a maga „polgári“ gondolkodásának színeit. Sőt inkább erősíti azokat az irányvonalakat, amelyek az íróban az időszerű politikumon túl egy kesernyés, inkább kritikai természetű, de kétségtelenül tiszteletreméltó humanizmus felé mutatnak.

V. Z.

IFJ. SZASZ KAROLY: HARANGSZÓ. (Versek. Budapest, 1939. Országos Bethlen Gábor Szövetség kiad.)

Nem a hivatásos, még kevésbé a hivatalos bírálónak hangja szólal meg bennem, mikor a Harangszó verseit lapozgatom, hanem az együttérző olvasóé, aki fenntartás nélkül engedi át magát a zengő dal mély hangulatot keltő hatásának. E nélkül a belső átengedés nélkül sikertelen marad a lírikusnak minden fáradozása, ha közömbösséget tapasztal és ezzel célt téveszt a műélvezet alapfeltételében: a megindító és megindult lélek kölcsönös egymástartalálásában.

Isten különös kiválasztottai azonnal megtalálják ezt a kapcsolatot s ellenállhatatlan erejük annyira magával ragadó, hogy időnk sincs, szükségünk sincs az eszme vagy hangulat megérezésére, megértésére és áthangelésére.

Ifj. Szász Károly verseit ilyeneknek éreztem akkor is, amikor első kötetében adta ki azokat, s ilyeneknek érzem most is, amikor harmadik kötetét olvasom. Tetszetős költeményeit mindig érdeklődő figyelemmel kísérem. Egyéni varázs sugárzik ezekből a meleg szívvel és művész-érzéssel alkotott versekből, akár édesanyja emlékét örökíti meg, akár bibliai gondolatokat vesz tárgyul, akár a boldog és boldogtalan szerelem lázaival viaskodik.

Évről-évre izmosodó tehetsége kibontott szárnyon emelkedik a legnagyobb eszmék magasságába. Borongós hangulata a „vesztett hit, csalódott szerelem“ érzéseit tükrözi.

Emlékei hol istenes, biblikus, zoltá-

ros révedezésben, hol gyermekies, gyöngéd, sejtelmes álmodozásban, hol mélabús, bánatos, keserű szemlélődésben jutnak kifejezésre. „Ábrándcsatákon áldozott szívem“, mondja a „Délbábok ravatalánál“. Életének nagy csalódását komor tépelődéssel, de férfias teherhordozással viseli; szerelmese „elszállt illat, hervadt nárcisz, de mástól illetett pohár“. „Csillogjon benne nektár vagy ürom, Zsoltáros számhoz nem emelem, Hanem összetöröm!“

Máskor viszont „az emlékezés fehér szirmai“ hullanak lelkére, vagy szívbe-markoló gyöngédség árad fájdalmas könnyeiből.

Sok szép verset találunk a kis kötet mindhárom ciklusában; különösen megkapók a „Halálból élet, Régi szótár, Találkozunk egy gondolatban, Csalfa csönd, Halálos birok, December lakomája, Hívnak a zsavajos határok, Szordinó, Szabadban“ címűek. Írónk a költői kifejezés minden módjával bőven megáldott tehetség, s ha természetétől idegen képet használ is, mindenütt egyéniségének nemes vonásait érezteti.

Vietórisz József

MARAI SANDOR: ESZTER HAGYATÉKA. (Révai kiadás.)

Márai új könyve két *kisregényt* tartalmaz, mint a szerző műfajmegjelölése mondja. A *kisregény* nem gyakori az irodalmakban. Az újságok és folyóiratok rövidlélekzetű novellái és a könyvpiacon megjelenő tizenötíves és annál nagyobb kötetek között bizonytalan és előkelő úr van: a *kisregény* birodalma. Az előbbieket a szükség és kereslet indokolja és hívja sok esetben könyörtelenül életre, a *kisregény* úgy jön világra, mint a zavartalan viszonyok közt élő szülők gyermekei, igényes igénytelenségben, természetes szabadságban. Úgy viszonylik az átlagregényhez, mint bátyja, a *nagyregény*, melynek igényei parancsolóak és szabadságvágya korlátokat áttörő.

Márai utolsó regénye nagyregény volt, mindazzal a tulajdonsággal, melyek a nagyregényt úgy megkülönböztetik a

többtől, mint a hőst az átlagembertől. A kultúra alapjait vette célba és egyik bírálója szavai szerint mítoszt teremtett, mely már a kegyelem dolga. A *Féltékenyek* nagy lélekzete után következik legújabb kötete. Ha a *kisregény* kényelmes is, nem jelent lemondást az igényeket kielégítően. *Eszter hagyatékának* és a *Déli szélnek* alakjai rokonságban vannak a Garrenekkel, nem vérik és alkatuk, hanem a szerző révén, aki ellenállhatatlanul rajta hagyja bélyegét alakjain.

A *hétköznapok és csodák* Szerb Antal által megrajzolt modern égővei alatt — hogy a már szállóigévé vált terminológiát használjuk — Márai a csodák számára kötelezte el magát. Ő az, aki a *Napnyugati őrzőiratban*, az utazás lidércnyomásos éjszakáján olyan irodalmi alkotásról ábrándozott, melyben igazi emberek, a valóságból kilépett alakok szerepelnek, de úgy, mintha az egész társaság nem a földön járna, hanem pár centiméternyire a talaj fölött lebegne. Vagyis létezése már a csoda kategóriájába tartozna.

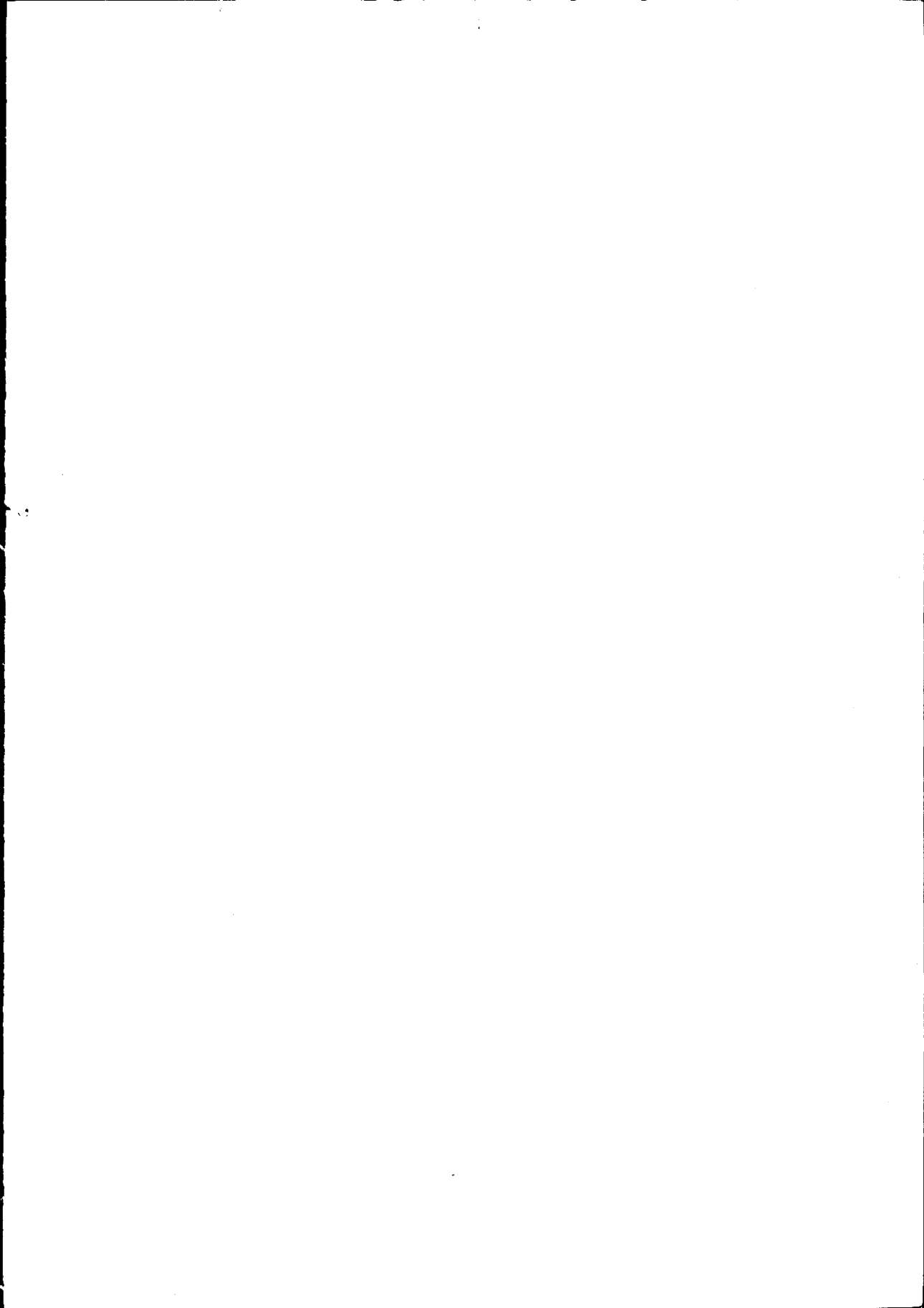
A különösnek látszó, sőt rendkívüli kívánság, mint az író alkotásai mutatják, egyáltalán nem megvalósíthatatlan. Ha új könyvét kézbe vesszük, és a *kisregények* akármelyikébe belekezdünk, néhány sor után hirtelen megkezdődik a csoda. A csoda mibenlétét sokféleképpen lehetne meghatározni. Lehet, hogy azért, mert hősei különcök, lehet, hogy stílusának egyéni íze által. Önmagában véve mindez még keveset mond és nem biztosítja csakugyan a csodát. Végső elemzésben talán úgy fejezhető ki, hogy atmoszféra dolga. A műnek külön és semmivel össze nem téveszthető levegője van. A korai Stefan Zweigre emlékeztetne, de van valami Máraiban, ami a fojtó Zweiggel szemben felszabadító. Míg az, hogy a nyomasztó ködből alakjait kiszabadítsa, a lélektan különös fényvetítéseivel dolgozik, de mindenkor pszichológus marad, az analízis teljes hedonizmusával, Márai elsősorban gondolkozó. A tiszta gondolat kergeti az emberi lélek felé, melyet nem a szenvedély forogtat fel nála végzetesen, hanem a gondolat torzít el. A szenvedély mindig al-

világot jelent, de az eszme sujtottjait mindig a fensőség elváltoztathatatlan légköre veszi körül. Hősei mindig tisztában vannak önmagukkal, a tényekkel, melyek eléjük állanak, az eseményekkel, melyeknek meg kell velük esniük. És a művek végére az író is mindig tisztáz valamit. Művei ebből a szempontból az űs-essayisták kalandos fejtegetéseire emlékeztetnek, akik — akár keretes elbeszélések formájában is — izgatottan ke-restek és ujjongva találtak meg egy igazságot. Azok a szavak, melyeket hő-sei kiejtenek és egymásnak átadnak, je-lentős szavak. Nem hullanak el a pillan-atnyi használat után: arra vannak szá-nva, hogy a szereplők magukkal vi-gyék egész eljövendő életükben. A Déli szél tizenhatéves hősnője, aki egy ősz-szetört étellel találkozik, melyből a börtön — Stefan Zweignél ez lenne az

alvilág — éppen azt a tizenhat évet tö-rölte ki, melyek e leánynál az első esz-méletet jelentették, — egy szóban kapja meg annak summáját: az ámulás rette-netessége. És saját magának szintén egy mondat nagy tanácsa jut: vigyázzon a részvétre. Ezeket az ismertetésben ke-véssé ható igazságokat emeli a szuggesz-tio hatókörébe az atmoszféra.

A gondolkozó Márainak egyre első-rendű kötelessége önmaga számára a gondolkozás. Emberekben és cselekmény-ben gondolkozik elmélkedés és elemzés helyett. Stílusának valamikori fűszeres pompája is, mely érzékletességében néha annyira önmagáért való volt, egyre pu-ritánabb ízűvé, egyszerűvé válik. Új mű-veiben az, ami műfajában: külön-c — nem bogarai, de előkelősége révén.

Vajda Endre

SYLVESTER

PROTESTÁNS SZEMLE

11

TARTALOM :

Gaudy László: A megfélemlített keresztyénség ● Török Pál: Tisza István mint államférfi ● Tóth Endre: Néhány ismeretlen Tisza-levél ● Szathmáry Lajos: Alföldi gimnáziumaink sorsa ● R. Berde Mária: Üzentél, Klaudia (vers) ● Vajda Endre: A novellairó Ady ● Vajthó László: Magyar újdonságok az elmúlt évad színházában ● Jelek és magyarázatok ● Könyvek és írók

---

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
FŐSZERKESZTŐ: MAKKAI SÁNDOR FELELŐS SZERKESZTŐ: KERECSENYI DEZSŐ
FŐMUNKATÁRSOK: PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE, TÚRÓCZY ZOLTÁN

1939. NOVEMBER

BUDAPEST

XLVIII. ÉVFOLYAM

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

HARSANYI ANDRAS—TOLNAI GABOR: Schulek Tibor: Bornemisza Péter	547
ERNYEI GÁSPAR: Joó Tibor: A magyar nemzeteszme	— — — — 549
VAJDA ENDRE: Passuth László: Esőisten siratja Mexikót	— — — — 552

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, könyveket, folyóirat-cserepéldányokat a felelős szerkesztő címére (Budapest, VII., Löväldé-tér 2. II. 1.) kell küldeni. Az előfizetés, megrendelés és szétküldés ügyeiben a kiadóhivatal (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.) illetékes.

A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk. Kéziratokat a szerkesztőség nem őriz meg és nem küld vissza.

Minden közleményért írója felelős.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).

Felelős kiadó: Szabolcska László.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.

A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.

Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

A megfélemlített keresztyénség

Zürzavaros korunk legfeltűnőbb jelensége a hallgató keresztyénség. XII. Pius 1939 augusztus 24-én elmondott békeszózata óta úgy a római katolicizmus, mint a protestantizmus mély hallgatásba burkolózott. Azok a megnyilatkozások, amelyek ma nyilvánosságot kaphatnak, inkább a hallgatás, mint a hangos beszéd benyomást keltik. Pedig az élő keresztyénségnek nemcsak joga, hanem kötelessége volna még a háztetőkről való hangos beszéd is.

Bizonyosan nem a hangos bizonyágtevés és a bátor kiállás hangjának nevezhető a svájci evangélikus egyházi szövetség elnökének üzenete sem, amely így szólt: „Ismét rettenetes időknek nézünk elébe. Az örülségnek szele vette uralmába az emberiséget. Népek, akik egymás megértésére és segítésére rendeltettek, testvérgyilkossági szándékkal rohannak egymásra. Sötét éjszaka árnyékolja be az emberiség lelkét és kedélyét és a megsemmisítés rémével fenyegeti a világot. Bár Isten megkönyörülne ezen a nyomorult világon és megmentené“. Mennyivel hangosabb beszéd volt ennél a helsinki pályaudvaron felcsendült énekünk: „Erős várunk nekünk az Isten“.

1914 és 1939 között időszámítás szerint csak 25 esztendő van, de a keresztyénség helyzete lényegesen más és jobb ma, mint volt 25 évvel ezelőtt. Akkor nem volt hivatalosan hitetlenség, templomrombolás, egyházüldözés. Ma ezek napirenden vannak, s mégis sokunknak az az érzése, hogy ma a keresztyénség ha számban és hatalomban láthatóan korlátozottabb is, benső erőiben többet-érőbb, ellenállóbb és legyőzhetlenebb, mint 1914-ben volt. Az jellemzi keresztyénségünket, hogy a névleges keresztyéneken kívül lévők sokkal mélyebb vallásos érzésben élnek, mint azt általában róluk hiszik. Ez a keresztyénség ma nem antropomorfisztikus, nem is individualisztikus, hanem komolyan közösségi s ezért bő erőforrással és tartalékkal rendelkezik. Ez a keresztyénség mindezek felett és elsősorban az egyházat akarja, amely nem totális s nem is a fejedelmek és uralkodóknak is parancsoló egyház, hanem az egyszerűek, alázatosak, imádkozók, szentek gyülekezete akar lenni. Mert erről az egyházzal a közösség tagjai és az egész világ is pontosan tudnak két dolgot: a világtól minden körülmények között független akar maradni, és nem enged az Irásból, melynek tartalmát viszont világ fölött állónak tudja.

Ennek az élő egyháznak megvolt a mondanivalója mindarról, ami bekövetkezett. Akik benne élnek az utolsó negyedszázad teológiai és lelki életében, azok világosan tudják azt, hogy az egyház előre látta, prófétálta, hirdette, sőt sokszor túlerős színekkel festette az élő világ előtt azt a nagy tragédiát, amelyet a világ bűneihez való ragaszkodás miatt nem tudott kikerülni. Az, amit két évtizeden keresztül uralkodó teológiai irányok nagyjai és közkatonái az eschatologia problémáinak hirdetésénél megjelentettek a világ élő lelkiismerete előtt, s az egész világ tudtával hatalmasan megszólaltattak, most sem elhallgatott, vagy

hangoztatni immár nem mert kiáltás vagy hangos beszéd. Támadó repülőgépek félelmetes hangját és erőszakos robbantások démoni harsonáját átharsogja az az egyszerű prédikációs mondat: „Ez a világ elvész bűnei miatt“.

A hallgató egyház ezt a tételt ma sem hallgatja el. Ezt imádkozzák és ezt beszélik világszerte s ennek a lelkiállapotnak kifejezője az a finnek köréből ismét elindult diadalének, amely úgy látszik, felrázza a világ élő lelkiismeretét. Lehetetlen megindultság nélkül gondolni arra, hogy Európa egyik legkisebb népének sorsa, esetleges elbukása megszólaltatta a „megfélemlített“ keresztyénséget, amelyről a szeptemberi ádáz diplomáciai és haretéri tevékenység között az egész világ azt hitte, hogy hallgatni akar s beszélni nem mer.

A mai keresztyénség világosan látja az egyház és a világ közötti különbséget. Nyugodtan hangsúlyozza ebben az összehasonlításban látszólag szembenálló felek között azt a követelését, hogy az egyház minden körülmények között maradjon egyház. Olyan közösség maradjon, amelyet a mai idők nyugtalanságából s napjainkig kilátástalanságából kindulva sem nézhet senki másnak, mint annak a szent közösségnek, melynek feje Krisztus. S ez az élő közösség tudja azt is, hogy Krisztus nemcsak az egyházat s annak tagjait veszi oltalmába, hanem uralkodik az egész háborús világ felett. Ahogy régen a dialektikai teológia feje egyszer azt prédikálta, hogy a házunk küszöbe előtt fekvő döglött kutya hatalmas prédikáció, ugyanúgy azt kell látni, hogy mind az, amit ma a világ tesz, minden rombolásával, pusztításával, könyörtelenségével és meg nem szüntethető gyűlölködésével, mindez együttvéve, az egész világ minden emberéhez elhangzó, meggyőző prédikáció. Megdöböntő volt az egyik magyar napilap vezércikének azon néhány sora, mely arról számolt be, hogy Berlin templomai október 8-án zsúfolásig telve voltak s a hívek hatalmas tömegei hálaadó istentiszteleten vettek részt vezetőik társaságában. Róma, London, Párizs és Moszkva földalatti templomairól is ugyanezt lehet jelenteni s minden ház s minden család házi-istentiszteletein is csak erről van szó. Ez a sok Isten előtt való leborulás nem azt mutatja, mintha sikerült volna elérni a keresztyénség megfélemlítését.

Valóban más 1939 keresztyénsége, mint 1914-é volt. Nem az elfogult s e korban élő ember szeme és lelke látja ezt. Az idők minden gonoszsága, hangos és támadó antikrisztianizmusa, főnhéjazó istentelensége sem elég ahhoz, hogy a világ hatalmas ellensége tudjon lenni az egyháznak. Túlontúl megismerte egymást a keresztyénség és a világ. Az utóbbi csak arra képes, hogy önmagát és alkotásait megsemmisíteni, öncélul tüzi ki. Rombol, mert építeni s állandóan vagy huzamosan és önzetlenül építeni nem tud. A keresztyénség jól megismerte ezt a világot s azután rádöbönt saját minden hibájára, melyet önmagával s e világgal szemben elkövetett s ezért bűnbánatba roskadva menteni akarja a világot annak segélykérése idején, és nélkül, ha be-

széde s bizonyágtevése nem is több, mint a helsinki pályaudvar közönségének éneke.

Nem véletlen, hogy Európa borzalmas jelenének kilátástalan napjaiban a keresztyénség nagy hallgatásának csendjét világszerte felverik október 31-ének harsonái és igehirdetési s csillapítják a világ bizonytalankodó félelmét és remegését. Bizonyosan tudjuk és hisszük, hogy nincs a világnak egyetlen egy evangéliumi szószéke, amelyről nem ilyen mondatok hangzottak el október 31-én. Nagyszerű missziót rendelt Isten az evangélium egyházainak. Akkor kell nekik leghatalmasabban s legmegyőzőbben, még a halálfélelem biztos közelségében is hangosan beszélni, amikor a többi beszélők némák. Rendkívül hasonlít a protestantizmus mai helyzete a világhoz való viszonyában Luther helyzetéhez reformációi munkája első öt évében. Ha ő akkor hallgatott volna s a világ hatalma megfélemlítette volna, hol lenne ma a világ, annak római katolikus és protestáns keresztyénsége?

Az október 31-i igehirdetések és bizonyágtevések és imádások nem azt mutatják, amit ma sokan hinni akarnak, hogy a keresztyénség hallgat és hallgatni akar, hanem ma is az a helyzet, hogy nem szabad hallgatni annak, akit vagy akiket Isten arra kényszerít, hogy beszéljenek az Ő nevében. Az emberek megfélemlíthetők, de az evangélium egyházai sohasem. Beszéddel, bizonyágtevéssel, Isten akaratának kijelentésével, békében, de háborúban még inkább, az egyháznak romokon és sirhalmokon egyaránt az élő Isten hatalmát kell hirdetni s nem e világét, amelynek bűnei miatt el kellene pusztulnia.

Gaudy László

A három reformatori irány egymást kiegészíti és együtt alkotják a protestáns életideált. Luthertől kell megtanulnunk a bensőség, a nemes misztika és az érzelmek jogainak elismerését, valahányszor a hideg elmélet és a rideg gyakorlat eltorzulással fenyegetnek; Zwinglitől kell elsajátítanunk az elfogulatlan tisztánlátás, a türelem és egyetemes pillantás, a szabadelvűség és felvilágosultság lelki erőt; de Kálvinhoz kell mennünk mindannyiszor, valahányszor érezzük, hogy vallásunk kezd terméketlen érzelgősséggé fajulni vagy a sok „értelmezésben“ úgy elpárolgott, hogy üres okoskodásnál, modern skolasztikánál nem egyéb. A protestantizmus élet, tehát benne van az érzelmi mélység épp úgy, mint világnézeti tisztaság s ez a kettő határozott jellem- és program-keresztyénség sodrában érvényesül. (Ravasz László.)

Tisza István mint államférfi

Tisza Istvánról egy hamis képet örököltünk: Feudális gondolkodása nem ismerte a szociális kérdést, erőszakos volt mindenben s elvakult fanatizmusával ő idézte föl a világháborút.

A képen igazítottak a világháború után nyilvánosságra került diplomáciai iratok. Ezek tanúságával szembeszállottak a parlamentárizmus sznobjai: ha Tisza nem akarta a háborút, miért nem mondott le? Mintegy az ő meggyőzésükre újabb és újabb dokumentumok jönnek napvilágra s Tisza műveinek pár év óta megjelenő kötetei a belpolitikai félhomályában is terjesztik a fényt. Lelepleződik az örökölt kép s egyre tisztábban látszik, hogy a torz vonások a rendre lehulló fátylon éktelenkednek, az igazi arc pedig a fölismerhetetlenségig eltér a köztudatban álló festménytől.

Egyik legelső beszédében, 1891-ben megállapítja Tisza István, hogy kezd lenni nagyiparunk s emiatt az államnak a kérdések egész sorával kell foglalkoznia. Rendeznie kell a munkások testi épségének, egészségének és szellemi művelődésének ügyeit. „Lehetetlen e viszonyokat hidegen szemlélni“. A munkásság mindig ellenfele lesz a tőkének, de azért kötelessége marad az államnak, hogy közvetlen és közvetett beavatkozással erőteljes, értelmes, tisztességes emberi egzisztenciával bíró osztállyá fejlessze az ipari munkásságot. Keresztülviszi, hogy a nálunk akkor gyermekeiképben topogó munkásbiztosítás a tag feleségének betegsége esetén is adjon táppénzt, mert a munkás feleségének betegsége az egész családra súlyos csapás. A városi munkásság sorsa lebeg szeméi előtt akkor is, amikor a lakásnyomorra hívja föl a figyelmet s rendszeres és gyors tevékenységet követel a fenyegető veszély ellen.

Darányi Ignác előfutárának tekinthető a gazdatársadalom ügyeinél. Legelső képviselőházi beszéde mindvégig jellemzi ezirányú fölfogását. A liberalizmus talaján állva valóságos átoknak mondja, hogy minden kezdeményezést az államtól várunk, holott a valódi jólétnek és haladásnak egyedüli biztos alapja a nemzetet alkotó egyének egyéni energiája. Mégis segítséget kíván az államtól az aránytalanul kisebb anyagi és szellemi erővel rendelkező kisbirtokosság fölkarolására. Föl akarta ő lendíteni Magyarország egész mezőgazdaságát, s ezért mondta, hogy a folyamszabályozás a legfontosabb tétel az egész földművelésügyi tárca keretében, de gondot a kisbirtokosok eladósodása okozott neki, itt követelt államsegélyt, akár mohó földszerzési vágyból, akár más okból keletkezett a teher. Követelte a közlegelőkről való gondoskodást, mert az teszi lehetővé az állattartást a vagyon-talan rétegnek. „A tulajdonjog velejéig menő intézkedésekkel“ akarja végeztetni a tagosítást, a közlegelő fölosztásának jogát még a többségtől is hajlandó elvenni, a tagosítás elrendelésére a birtokosok negyedrészenek kívánságát akarja döntővé tenni, de követeli a fordulókat megtartását. Ezek a korlátozások szerinte meg-egyeznek a liberalizmus alapelveivel (tetszés szerint cselekedhe-

tünk, de *másnak sérelme nélkül!*), mert egyetlen gazdának a renddel ellenkező cselekvése korlátozza a többit a föld okszerű kihasználásában.

A nemzet életében ezek részletkérdések, de ő a lényegre ragadja meg bennük. Részletkérdés az is, hogy az állatállomány följavítására üszöt szerezzünk-e vagy bikát, de lényeges, mert egy bika megszerzésével a jövő évre 50—60 jó borjút kaphatunk, míg az üsző csak egyet ad.

A kisembert védte az iparostársadalomban is. A parlamentben a „kijáró” képviselőket nevek fölolvásával bélyegezte meg, de köztük dícsérettel emlékezett meg arról az erdélyi szász képviselőről, aki a szebenmegyei kisiparosok érdekében taposta a minisztériumok szőnyeget.

A lényegre nézett a tisztviselő társadalom problémáiban is. Nem szabadelvűség az — mondta a vasútas sztrájk napjaiban, — hogy vállalt kötelezettségeit valaki ne teljesítse. Ez a megállapítása sokat rontott népszerűségén, s a megdöbbenő „technikával” dolgozó parlamenti és sajtó-ellenzék elérte azt, hogy a közvélemény nem méltányolta sem a honvédtüzérség és a magyar ágyúgyár alapítását, sem a tisztviselői fizetések rendezését. Tisztességes megélhetést akart biztosítani a közalkalmazottaknak, de ezt nem kapcsolta össze a rangkérdéssel. „Rang szempontjából egyforma megítélésben részesül a miniszterelnök és a segédfogalmazó”, a fizetési fokozatok csak célszerűségi szempontból vannak megállapítva. Nem lehet fizetési fok szempontjából egyformán bánni a közigazgatás tisztviselőivel és pl. azokkal a tisztviselőkkel, akiknek éppen állásuktól kölcsönzött tekintélyükből kifolyólag jövedelmező mellékfoglalkozásuk van. Fölismerete, hogy a hivatalnoki karban szakemberekre van szükség, s emiatt a szabadságért való lelkesedése dacára tiltakozott az ellen, hogy ezek előhaladását a politikai pártok erőpróbájának tekinthető választások döntsék el. A mi 1867. óta keletkezett, hagyománytalan tisztviselőkarunkkal szemben szükségesnek tartja a minisztérium széles fegyelmi hatáskörét, s ettől nem fél, mert a minisztérium nálunk erős parlament vonhatja felelősségre. Éppen fordított a helyzet — mondotta — Németországban, ahol veszélyes volna a miniszternek ilyen hatáskört adni, mert ott gyöngye a parlament és Nagy Frigyes atyja (1712—1740) óta szakadatlanul ható élő hagyomány légkörében, tudás és önfeláldozó lekiismeretesség elsőrangú iskolájában nőtt föl a polgári és katonai tisztviselő, s nem szabad feledni, hogy a porosz tisztviselői kar nevelésének kiindulópontjánál az akasztófa áll.

Mai, jelszavakon lovagló korunkban érdemes megszívlelni Tisza elgondolásait. Híve volt a parlamentárizmusnak — „nálunk a parlamentárizmus több, mint szabadelvűség kérdése” — valószínűleg a dinasztia idegen voltára gondolt — „magyar nemzeti kormány csak parlamentáris lehet”, ezért szükséges, hogy a magyar parlamentnek tekintélye legyen. Híve volt a liberálizmusnak, az egyéni szabadságnak, s ezek a nézetei megegyeztek azzal

a kívánságával, hogy „Magyarország sorsát a nemzetnek vagyonosabb és értelmesebb elemei intézzék, de úgy, hogy válságban mögöttük lehessen az egész nemzet“. (1889. jan. 14.)

A liberálizmus és a szabadság gondolatára épül egyházpolitikai állásfoglalása. Az egyénnek lehet szabadsága saját személye fölött, de más személy fölötti jog már hatalmi kérdés, a gyermek vallásának ügyébe tehát jogosan szól bele az állam, amint jogosan korlátozta az apai hatalmat a gyermek gyári munkája és a közoktatás szempontjából. Belenyugszik, hogy a szülőknek a házasság előtt jogot adjanak a gyermek vallásának meghatározására, „bár aki jobbnak tartja a másik vallást, áttérhet arra“ — de nem fogadja el Apponyi tételét, a lelkiismeret szabadságának az egész vonalon való megvalósítását, mert nem hajlandó fölláldozni a magyar állam értékes történelmi jogait az egyházakkal szemben, és mert nem reméli, hogy a teljes vallásszabadság meghozná a vallási békét. Hiszen „a liberálizmus majdnem mindenütt válásellenes, sőt atheista, a vallásosság pedig reakciós“.

Tehát: szabadság, mértékkel. Ez az alapja nemzetiségi politikájának is. Magyarországon belül magyar államot képzelt el, melynek erősödéséhez első föltétel a dualizmus korrekt fönntartása, az uralkodóra támaszkodva. El tudta képzelni, hogy lesz majd olyan Habsburg-uralkodó, aki beleegyezik a magyar nemzeti állam teljes kiépítésébe, de ezt erőszakolni céltalannak tartotta. Akármilyen államjogi alapja legyen azonban Magyarországnak, lehetővé kell tenni, hogy minden itt élő társadalmi réteg, vallásfelekezet és nemzetiség békésen együttműködhessék. Az együttműködés megalapozására legalkalmasabb férfiú volt Tisza. Amint a magyarországi szocialisták tudták, hogy a munkásság ügyeit alig ismeri alaposabban más, mint Tisza, úgy veték észre a nemzetiségek is, hogy az ő higgadt, józan gondolkozásában bízni lehet. A boszniai szerbek köszönetet mondtak neki 1914 júliusában, mikor a Ferenc Ferdinánd meggyilkolását követő izgalomban Tisza a magyar parlamentben tiltakozott a boszniai szerbellenes kilengések miatt. Kitartóan folytatta tárgyalásait a románok vezetőivel. Elképesztő, hogy ezeket a tárgyalásokat Ferenc Ferdinánd fűrészelte, s olyan állításokra vete-medett Vilmos császár előtt, hogy tulajdonképpen csak 2.5 millió a magyar, s a nemzetiségek békéjének Tisza az akadálya.

Vilmos császár ismerte a monarchia legtöbb államférfiát és ismerte a monarchia belső bajait. Több ízben fölvetették előtte azt a gondolatot, hogy a monarchia fölbomlik. 1910-ben szerződést ajánlott Oroszországnak, amely szerint a két hatalom érdektelenséget jelentett volna ki ez esetre. A cár elfogadta a szerződést, de nem ratifikálta... Most Vilmos elámulva látta meg, hogy a monarchia vezetői közt, a sok vádaskodó és sopánkodó vénasszony közt mégis van egy férfiú, aki tudja, hogy Magyarországon és a monarchiában van erő és ennek az erőnek van világtörténelmi hivatása.

Tisza németbarátnak mondta önmagát a legsúlyosabb idő-

ben, 1918 októberében, mikor legmagasabbra csaptak a németgyűlölet lángjai. Európa nyugalma érdekében szükségesnek tartotta a monarchiát. Szerinte a magyar államnak magyar kulturális politikát kell követnie, de biztosítania kell az ittlakó nemzetiségek kulturális törekvései számára a szabad mozgást. Allandóan hirdette, hogy a magyar nemzet és a hazában élő összes nemzetiségek között teljes az érdekezonság. „A mi nemzetiségeink egy része a határon túl az ő faji jellegükkel ellátott, önálló államot is lát és én egészen természetesnek találom, ha teljes szimpátiával nézi a román és szerb önálló államok fejlődését és boldogulását... de meg kellene gondolniok, hogy a Balkán félszigeten élő összes államok függetlenségének és fejlődésének egyedül biztos föltétele, ha itt a Duna völgyén olyan nagyhatalom létezik, melynek politikájára a magyar nemzet a maga szabadságszerető szellemével döntő, irányadó befolyást gyakorol”. (1904. június 30.)

A monarchia fönntartásának gondolata bizonyára rokonérzésre talált Vilmos császárban, de méltányolták azt 1917. végéig a nyugati hatalmak is. Ezek tartották magukat III. Napoleon receptjéhez: Deux Allemagnes, cela passe-passe, mais une, ça ne me va pas. (Két Németország hagyján, de egy nem fér a fejembe.) Nem kívánta a monarchia fölbontását Wilson sem.

Az a nagy összezapás, amely ezt úgyszólván az egész világ ellenére végbevitte, nem Tisza István akaratából kezdődött, sőt mai tudásunk szerint ő volt az egyetlen, akinek javaslata azt elháríthatta volna.

Tisza védte Szerbia függetlenségének és integritásának eszméjét 1914 júliusában is, amint korábban és későbbön fölszólaít Románia letörésének vagy éppen bekebelezésének gondolata ellen. Örökre emlékezetes az a tevékenysége, amelyet ezen az állásponton 1914 júliusában a világégés elhárítására fejtett ki. Június 30-ától úgyszólván naponta szólt a háború ellen. Július 19-én leintette a Berchtold utasítására háborús hírokat pengető Giesl, úgy ment az emlékezetes közös minisztertanácsra. Itt sötét hírek hatása alatt hozzájárult Szerbiához intézendő szigorú, de nem elfogadhatatlan követelések föllállításához, előfeltételként a közös minisztertanáccsal egyhangúlag kimondatta, hogy a Szerbia ellen induló akcióhoz a monarchiának semmi hódítási terve nem fűződik.

Bethmann-Hollweg német birodalmi kancellárnak az volt a nézete, hogy ez az ígéret kivette a háború méregfogát, San Giuliano erős nyomással szeretett volna ilyen nyilatkozatot kicsikarni a monarchiától, Berthelot, mikor július 31-én Szécsen gróftól tudomást szerzett róla, azt hitte, hogy ezt az oroszok hallgatták el előtte! A közös minisztertanács t. i. csakugyan egyhangúlag fogadta el Tisza követelését, — Tisza tehát a parlamentárizmus szabályai szerint győzött, — a kétbalkezes Berchtold azonban addig halogatta a közlést, amíg el nem késett vele.

Tisza egy idő mulva eltávolíttatta Berchtoldot a külügy-

miniszteri székből, de a parlamentárizmus lovagiasságával hallgatott kollégájának baklövéséről 1918. október 22-ig. Addig, s akkori nyilatkozata dacára nálunk még sokáig ő szerepelt mint az eszeveszett örült, aki földidézte a világháborút. 1919-ben jelent meg az osztrák akták egy része, s ha nem Tisza 1918. októberi beszédének, úgy ez aktáknak hatása alatt változtatta meg emlékiratainak szövegét Benes, s míg 1917-ben Tiszát vádolta a világháború földidézésével, a következő (1928-i) kiadásból ezt a vádat kihagyta.

Tisza a saját régen vallott álláspontjából kiindulva, a monarchia és benne Magyarország szerepét a világháborúban önvédelemnek tekintette. Így egészen erkölcsös alapon kezdett békeakciót 1916—17. fordulóján. Akkor meghíúsultnak lehetett tekinteni a monarchia földarabolására irányuló törekvéseket, s Tisza hivatkozva Wilson 14 pontjára, állította, hogy a vallásszabadság, az egyéni és társadalmi fejlődés lehetőségét a kettős monarchia legjobban biztosítja Európának ezen a területén. Nagybefolyású idegen államférfiak évek múltán sajnálkozással emlékeztek e békekísérlet meghíúsulásáról.

A magyar nemzetre nagy áldás lett volna, ha Tisza igazi arca idejében föltárult volna az egész világ előtt. Készül, készül az életrajz, de mikorára megjelenik, akkorára elvész a hatás lehetősége. A magyar nemzet és a magyar történetírás e mulasztása az egy talentum őrzésével megbízott sáfár esetére emlékeztet.

Török Pál

Néhány ismeretlen Tisza-levél

A dunántúli egyházkerület levéltárában, Pápán, vannak elhelyezve Antal Géza püspöknek és feleségének levelei. Az 1888—1934-ig terjedő roppant anyagban igen tekintélyes mennyiségű az egyházi és közéleti vezérférfiaktól származó levelek száma, melyek csaknem egy félszázadot felölelve nemcsak Antal Gézának és feleségének személyes és családi ügyeire vonatkoznak, hanem egyházi és nemzeti életünknek, sőt nemzetközi kapcsolatainknak is igen sok problémájára sok esetben fontosak és érdekesek.

Ebből a levélhalmazból válogattuk ki az alább következő s Tisza Istvántól eredő s Antal Gézához intézett hat levelet. Hozzájuk kapcsolunk még néhány Tisza Istvánról szóló levelet is. Egyet Tisza Istvánné, egyet Antal Géza, egyet pedig Vilmos császár udvari marsallja írt.

1. Geszt, 1909. október 5. — Kedves Nagytiszteletű Úr! Levele folytán újból átgondoltam a dolgot, de ragaszkodnom kell ahhoz, hogy az egyházkerületek számszerűleg szavazzák meg a szükséges összegeket, miért is a jelentős irányú szíves átdolgozását kérem. Igaz tisztelettel vagyok szolgálja, Tisza István. — (Boríték): Nagytiszt. Dr. Antal Géza ref. theologiai tanár úrnak, Pápa, ajánlott. (Az egész

Tóth Endre: Néhány ismeretlen Tisza-levél

saját kezű. — Mellette van egy jelentés a dunántúli egyházkerületi közgyűléshez a Gelléri Szabó János-féle hagyaték 1908. november 26-i állásáról s az e tárgyban hozott ker. közgyűlési határozat.)

2. Geszt, 1910. május 5. — Kedves Nagytiszteletű Uram! Levelét és pártunk érdekében kifejtett buzgó tevékenységét hálásan köszönöm, egyben pedig van szerencsém értesíteni, hogy Kriszt érdekében már írtam Báró Hornig püspöknek. Igaz tisztelettel őszinte híve Tisza István. (Boríték): Nagytiszteletű dr. Antal Géza főisk. tanár úrnak, Pápa.

3. Budapest, 1913. január 31. — Kedves Barátom! Révész Sándor levelében nagyon sok igazság van s igen jó volna, ha mentől többen, mentől gyakrabban mondanánk ezt az illetékes pártvezetőségnek. Szívből üdvözöl igaz híved, Tisza István.

4. Budapest, 1913. február 13. — Kedves Barátom! Közlebbi találkozásunk idejére tartom fenn magamnak, hogy az érdekes leveledben felhozottakkal kimerítőben foglalkozzam. Most egész röviden csak két megjegyzést ajánlok szíves figyelmembe: 1. a magyar államnyelvre vonatkozó jogi álláspontot senki sem akarja kétségbevonni, gyakorlatilag azonban kétségtelenül megfosztaná a politikai érvényesüléstől a nemzetiségek nagy részét az, ha ma már mindenkire nézve kötelező szabályul állítanánk oda a magyar írni és olvasni tudást. Utóvégre is az a tót, oláh és szerb atyafi nem tehet róla, hogy a magyar állam olyan hanyagul kezelte a kulturpolitikát, hogy ez a 30 év óta kimondott törvényes kötelezettség még ma is írott malaszt maradt. A népiskola 6 osztályának sikeres elvégzésében benne van a magyarul tudás, ezen az úton tehát idővel érvényesülni fog az a nemzeti szempont, amely mindnyájunknak egyenlően szívén fekszik. 2. A jelenlegi választójog hatályban maradását, vagy ami ezzel egyértelmű, a választójog függőben tartását igen nagy politikai veszedelemnek tartanám. Nézetem szerint ezt a Damocles kardot el kell a nemzet fejéről háritanunk azáltal, hogy tért engedünk a socialista agitatoroknak az érvényesülésre, megszüntetjük a külön erdélyi censusban rejlő nagy nemzetiségi sérelmet és elmegyünk a demokratikus reform terén addig a határig, amelynek gyakorlati következményei gondolkodóba fogják ejteni és megállásra bírni a magyar közvéleményt. A viszontlátásig szívből üdvözöl igaz híved Tisza István. — (Boríték): Nagyságos Antal Géza orsz. képviselő úrnak, Pápa. (Antalné írásával): Hotel Metropole, Rákóczi út, Budapest.

5. Budapest, 1915. október 14. — Kedves barátom! A pénzügyintézeteknek azt a törekvését, hogy a hadikölcsön jegyzésnél egymásra licitáljanak s ez ügyet legalább is reklámcélokra külön érdekeik javára kihasználják, a magam részéről nem helyeselhetem s nem tartanám indokoltnak, hogy nagyobb erkölcsi testületek egyik vagy másik pénzügyintézetnek ilyen törekvését támogassák. Ezt az álláspontot foglaltam el Baltazár püspöknek előttem is kifejezett óhajtsáival szemben s tégedet is arra kérlek, hogy más intézet érdekében kifejtendő hasonló akciótól tartózkodni szíveskedjél. Most nézhettem át főiskolánk költségvetését s arra vonatkozó aggályaimat Német Istvánnal közöltem. Ő bizonyára közölni fogja veled leveletem. Szívből üdvözöl igaz híved Tisza. (Boríték): Nagyságos Antal Géza úrnak orsz. képviselő, Pápa. R.

6. Geszt, 1916. május 10. — Kedves Barátom! Leveledet a püspökhöz intézett leveled másolatával együtt csak itt vettem s abban az egész ügy alapos ismerete nélkül nem intézkedhetem. Nagyon helyeslem azt az intenciót, hogy lehetőleg előmozdítsuk a hadikölcsönjegyzéseket, de persze az egyházkerületi elnökségnek óvatosnak kell lennie nemcsak az anyagi, de az erkölcsi garanciák elvállalásában is. Szívből üdvözöl igaz híved, Tisza. (Boríték): Nagyságos Antal Géza úrnak orsz.

Tóth Endre: Néhány ismeretlen Tisza-levél

képviselő Pápa ajánlott. — M. kir. miniszerelnök, Bizalmas! Kizárólag sajátkezü felbontásra. (Sajátkezü).

7. Geszt, 924. oct. 24. — Igen tisztelt Püspök Úr! Jelen soraimmal azok sorába szeretnék bekapcsolódni, kik 29-ikén, beiktatásának szép ünnepélye alkalmából, örömmel keresik fel. Mindenek előtt a jó Isten áldását és segítségét kérem részére, hogy magasztos feladatának ernyedetlen fáradsággal és sikeresen tudjon megfelelni, és az ehhez multhatatlanul szükséges erőt és egészséget. Természetesnek fogja talán találni, hogy most is éber figyelemmel kísérem azon ügyeket, amelyeknek szolgálatában állott áldott emlékü férjem, oly odaadó kitartással állott szolgálatában. Ezek között pl. ref. anyaszentegyházunk ügyeit is. Nagyon fájlaltam jó Németh István püspökünk elhunytát és élénk érdekléssel vártam ki lesz utódja? A választásra összeállított névsor mit sem mondott, előttem mind teljesen ismeretlen nevek, csak az Öné volt ismerős, mint ki még együtt működött áldott férjemmel. Szerencsére teljesült azon vágyam, hogy győztesnek kerüljön ki, ezért érzem indíttatva magam ennek kifejezésére, kérem fogadja gratulációm oly őszinte szívvel, amilyennel én azt küldöm. Szívélyes üdvözléssel Tisza Istvánné, Tisza Ilona. (Boríték): Főtisztelendő és Méltóságos Dr. Antal Géza ref. püspök úrnak, Pápa. (Az egész saját kezű.)

8. Keiserliche Majestät, In der Hoffnung dass Eure Keiserliche Majestät sich nicht weigern werden mir und einem meiner Freunde eine kurze Unterredung zu gewähren, nehme ich mir die Freiheit mich mit der ergebensten Bitte an Eure Keiserliche Majestät zu wenden uins in einer durch Eure Majestät bestimmten Zeit gütigst empfangen zu wollen. Der Freund in dessen Namen ich mir erlaubt habe unsere Bitte an Eure Maj. vorzutragen ist Herr L. von Horanszky ein gewesenes Mitglied des Ungarischen Parlamentes bis zum Jahre 1905, der sich als Literarhistoriker einen sehr guten Namen erfreut und jetzt in der Commission thätig ist die sich zur Aufgabe gestellt hat die Correspondenz vom Grafen Stephan Tisza kennen zugeben. Gerne möchte er von Eurer Keiserlichen Maj. vernehmen, wie der Eindruck war den Eure Keiserl. Maj. vom Grafen Tisza bei den einzelnen Begegnungen empfangen haben. Da Herr L. von Horánszky in Budapest wohnt und bloss auf die Nachricht hindern nach Holland gedenkt zu kommen, wann Eure Keiserl. Majestät geneigt wäre uns einen Empfang gütigst zu gewähren, so füge ich die Bitte bei diesen Empfang auf eine Zeit fest stellen zu wollen die mich in Stand setzt ihm zu schreiben und ihm möglich macht von Budapest nach Holland zu reisen. Mit Wiederholung meiner ergebenen Bitte zeichne ich untertänigst Dr. G. von Antal Bischof des ref... (Saját kezű fogalmazvány.)

9. Haus Doorn, den 14. Januar 1926. Eurer bischöflichen Gnaden bestätige ich den an Seine Majestät den Kaiser und König gerichteten Brief vom 11. Januar 1926. Seine Majestät der Kaiser wollen es sich versagen, Ihrem Freunde die weite Reise nach Holland zuzumuten, da Seine Majestät dem Grafen Tisza nur sehr selten begegnet sind. Allerhöchstderselbe haben ihm nur oberflächlich gekannt und sind daher garnicht in der Lage, etwas besonderes über diesen Staatsmann mitzuteilen. Mit dem Ausdruck der vorzüglichsten Hochachtung habe ich die Ehre, Eure bischöflichen Gnaden von Vorstehendem in Kenntnis zu setzen. Auf Allerhöchsten Befehl I. Kleist Oberst a. D. und stellvertretender Hofmarschall. — An den Bischof Dr. G. von Antal, Bankstraat 131, den Haag.

Közli: *Tóth Endre*

Alföldi gimnáziumaink sorsa

A mezőgazdasági középiskolát, mint új, gyakorlati iskola-típust, tagadhatatlanul elsősorban a Nagyalföld számára szervezték meg, hogy annak agrár lakossága is megkapja azt az iskolafajtát, amely elképzelt igényeinek legjobban megfelel. Ennek az elgondolásnak az alapja az, hogy az Alföld jelenlegi gimnáziumait éppen az a gazdaközönség nem veszi eléggé igénybe, amelynek adójából fenntartják őket. Hódmezővásárhelyen például, ebben a szinte tisztára őstermelő városban, alig húsz százaléknyi a parasztyermek a gimnáziumban. Számuk csökkenőben van.

Ez a jelenség az első pillanatra a kultúra iránt való közönynek látszik. Ez az egyik, a negatív tárgyi alap, amelyre a mezőgazdasági középiskolák épülnek. Alföldi gimnáziumaink mezőgazdasági középiskolává való átszervezésének másik, éspedig pozitív alap gondolata ugyanennek az ítéletnek a magyarázata: a földdel való foglalkozás öröklődő rendje feltehetőleg kialakított egy bizonyos alföldi gazdatípust. Ez a történelmi és földrajzi miliő kitermelte emberfajta kiválóan alkalmasnak látszik arra a hivatásra, hogy az ország más részein iparosodó, kereskedő és szellemi foglalkozásokat űző magyar glóbuszt mint őstermelő réteg kenyérrel lássa el. A külszíni ok és a tetszetős cél indokolná tehát a gimnáziumok átszervezését gyakorlati irányú mezőgazdasági középiskolává.

A jelek szerint református egyházi és tanügyi, hivatalos és félhivatalos köreink is kezdik rokonszenvvel nézni a klasszikus vagy modern, de mindenesetre szellemi kultúrát terjesztő kislétszámú alföldi gimnáziumoknak átszervezését olyan iskolatípussá, mely a hangsúlyt a mezőgazdasági anyagi kultúrára veti s remélhetőleg nagyobb érdeklődést vált ki a gyermekét taníttató társadalomból.

S a probléma itt kezd a mi kérdésünk lenni. *Ezek a talajtalannak minősített alföldi gimnáziumok ugyanis elsősorban a Tiszántúl mezővárosainak református gimnáziumai. Ezeknek a bűne tehát az, hogy egyrészt néptelenek s — mint egyik református lapunk sajnálkozott — leánytanulóknak kell magántanulókként „megáldoztatniok“, hogy a minimális létszám beteljék, másrészt az, hogy éppen a környezetalkotó paraszttársadalmat nem vonzzák.* Ezen az általános és különös bajon tehát a tiszántúli iskolafenntartó református egyházaknak kellene segíteniök, mégpedig újabb hatalmas áldozatokkal. Áldozatokkal, mert az új típusú iskola megszervezése, illetve a gimnáziumok átszervezése tetemes anyagi összegeket igényelne, de ami ennél lényegbevágóbb, arról a történelmi és természetes jogokról kellene lemondaniok, hogy saját többségű református világunkban a legmagasabbrendű szellemi javakkal sáfárkodjanak.

*

Ha egy ilyen tiszántúli mezőváros gimnáziumának kulturális hatósugara átlagban mondjuk 60 ezer lakosra terjed ki, akkor a kellő átszámítások után azt találjuk, hogy ennyi lakosból mindössze 50 parasztszármazású diák telik. 10 ezer parasztesalád ad 50 diákot, ami 5 ezreléknek felel meg, míg 10 ezernyi egyéb lakosság, 2—3 ezer család, 250 diákot állít, ez pedig 2.5 százalék. Ezek szerint a hivatalnokok, ügyvédek, kereskedők stb. bevándorolt rétege ötszörte volna kultúrára szomjasabb vagy képesebb az autochton östermelő rétegnél. *De hát vajjon a tiszántúli református magyar paraszt tényleg olyannyira képtelen a művelődésre, szellemi értékek forgatására?* Tényleg csak a megélhetés elsődleges szükségleteinek anyagi előállítására való?

A Tiszántúl szellemi életének történeti vizsgálata az *ellenkező tanulást* szolgáltatja. Annakidején a debreceni kollégiumnak a Tiszántúlon számos *partikulája* működött, pontosabban: 1640-ig 69, 1790-ig 99, 1848-ig 60. A mai középiskolák is jórészt ezeknek az utódai. De akkor olyan helyeken is latint tanítottak, mint például Körösladány, Túrkeve, Kaba stb. Ezek a partikulák koruk legszínvonalasabb művelődési anyagát közvetítették a tiszántúli református paraszti vadékoknak. Külföldet járt, akadémiai végzettségű rektorok klasszikus anyagot tanítottak a nagylétszámú osztatlan iskolákban. A kérdés szakembereinek egybehangzó tanúsága szerint igen jó eredményt tudtak elérni. A legjava tanulókat az alapítványokkal bőven felszerelt debreceni kollégium, az anyaiskola vette át, s ezek közül számosan a magyar szellemi élet büszkeségeivé lettek. Ellátták ezek a partikulák a magyar mezővárosokat művelt tanácstagokkal, presbiterekkel, hivatalnokokkal és értelmiséggel, sőt a történeti kultúrával átközlő kisbirtokos réteg is értelmesebbé vált, mint a földrevonatkozó szakismereteken túl egyéb ismereti anyaggal nem bíró mai gazdálkodó. Idevonatkozólag pótolhatatlanul szemnyitó fejezetek olvashatók *Karácsony Sándornak* a Magyar észjárás című könyvében.

De ha a kérdést csak a jelen síkjában vizsgáljuk, akkor is ugyanerre az eredményre jutunk. Kísérletképpen felvett a hódmezővásárhelyi református gimnázium 1938. őszén az első osztályba hat kis tanyai magyart, nem is túlságosan válogatva, inkább csak tanítói ajánlások után. Ezek a mezitlábás gyermekek, akik az előző nyáron még kiskondások voltak, aszfalton előzőleg sohasem jártak, a tanító úron kívül nadrágos emberrel még nem igen volt találkozásuk s oly szegények, hogy nem a tanulás, de a jövő évi kenyér is kétséges a családjuk számára: *ezek a gyermekek* a legelvontabb gimnázialis anyaggal is megbirkóztak, sőt *mind kitűnően végezték az első osztályt*. Természetesen az osztálytanító tanároknak gondjuk volt rá, hogy a gyermekek eszejárásának keréketörése helyett ők alkalmazkodjanak hozzájuk tanításukban.

Ha e két megvilágítás szerint igenis *megbírják ezek a magyarok a gimnáziumi tanulmányi anyagot, mi lehet az oka an-*

nak, hogy mégsem töltik meg iskoláikat? Közelítsük meg a kérdést az ő szemükkel!

A jobb módú gazdának egy fia van, azé lesz a föld. Abból urat nem neveltetet, mert az a tapasztalatok szerint csak elpusztítaná az apák szerzeményét. A gazdálkodást meg otthon is megtanulhatja a gyerek. Az alsó- és középfokú gazdasági tanintézeteket sem veszi igénybe. (Hódmezővásárhelyen az alsófokú gazdasági iskolába az ingyenes helyre is nehéz növendéket szerezni.) Mivel azonban a jógazda a városban lakik, közel van a gimnázium, a törekvőbbek közül vagy ötven-hatvanan megpróbálkoznak azért a nagyiskolával. Jelent ez évente 10—12 kísérletező elcsőt. A fiúk azonban *a nem nekik való észjárású és módszerű tanítás keretében többnyire nem boldogulnak, az iskolát a maga egészében idegennek érzik* fordításnyelvével, komplikált észjárásával és elvont gondolkozásával, lassan elfogynak, csalódottan visszamennek a tanyára, a többieket is lebeszélük, elkeseredve azok ellen a városi elemek (gyűjtőnéven az „urak”) ellen, akiknek a gyermekei boldogultak a gimnáziumban. Az érettségiig legfeljebb egy-két parasztyerek ha felvergődik. Az is csak úgy, hogy legtöbbször kénytelen megválni sajátos észjárásától, elkülönbözni egész fajtájától, és mivel más lelkeségű osztálytársainak társadalmában megsemmisítő kisebbségben van, úri pályáján való boldogulása érdekében — bizony, van rá példa — sokszor szégyenli és megtagadja származását. Az apa elkeseredik, megbeszéli tapasztalatait a szomszédokkal s az eszmecsere azzal zárul, hogy urat pedig nem nevelünk a fiainkból. Így szabadulnak meg a parasztoktól a parasztyvilág kellős közepén az alföldi gimnáziumok s lesz bennük többségge az „egyéb” elem.

A földművelők 25—40 százaléka azonban tanyai lakos. Ezeknek pedig 60 százaléka cseléd. A szegény parasztygyermek, kisbérlő, feles, harmados, cseléd gyermeke már tízéves kora előtt eláll kiskondásnak, keres, családfenntartó lesz belőle. Itt a gyermek a család megélhetéséhez nélkülözhetetlen. De több is van belőle. Így elvétve fordul elő, hogy az apa egynek a gondját ki akarja vetni a nyakából s beadja a nagyiskolába, mert a tanító úr értelmesnek mondotta. Hiába: a gyermek nem érti az iskola tolvajnyelvét, nem tud jórendűvé felvergődni, nem jut tandíjmentességhez. A második-harmadik osztályból már kimarad, s keserű szájjú agrár-forradalmár elemmé válik.

De a nagyobb baj az, hogy a tanyai magyar legtöbbször be sem jut a gimnáziumba. A nagygazdának van lakása a városban is, a szegényebbek nagy többsége azonban egészen tanyai, ahonnan még csak kísérletet sem tehet a bejárásra. Van ugyan az alföldi gimnáziumoknak internátusuk, de ezekben nem a környék távolabb vagy tanyán lakó paraszty elemi tanulnak, hanem egyrészt a közeli falvaknak az agrár-miliótól idegen úri gyermekei, másrészt messzi városok vándorló diákjai. *Ezek az internátusok tehát sokszor nem az intézetnek a környék iránti*

kötelező hivatását szolgálják, hanem létszámemelő, önfenntartást célzó, anyagi célzatú vállalkozások.

Az elmondottak érthetővé teszik, hogy ha a gazda valami ügyesbajos dolgában bejön a városba s elkocsizik a gimnázium elé, amelynek a fenntartásához elsősorban az ő adója szolgáltatja az alapot, idegen tehernek érzi azt és rossz vagy legalábbis közömbös szemmel tekint fel reá. Ha presbiter, nehezen szavazza meg az intézet felszerelésének tökéletesbitésére az újabb költségvetési terhet. Neki és a magaszőrűeknek nincs abból semmi hasznuk — úgy érzi, — csak az uraknak. A partikula annakidején az ő iskolája volt, még ha járt is bele néhány iparos vagy tisztviselő gyermeke. Ez a mai már amazoknak az iskolája, amelyből az ő fiát, mint kisebbségit, tán még ki is néznék.

Összefoglalva tehát az elmondottakat: *az agrár-réteg nem azért marad távol a gimnáziumtól s teszi azt látszólag talajtalanná, mintha a tudománytól és a művésztől irtóznék, hanem részint azért, mert sajátos eszejárását nem tudja, de nem is akarja a mai gimnáziumok kerekébe törni, részint pedig, mert módja sincs rá.* Epen ezért kétes, hogy vajjon az iskolafajta cseréjével segíthetünk-e a nehézségen, ha a tanításban érvényesülő szellem a régi marad. *Meggondolandó, érdemes-e lefokozni a mi népünk középiskoláját azzal, hogy a hangsúlyt benne a szellem helyett az anyag kultúrájára helyezzük, amikor a baj nem is ezen a téren mutatkozott.* Nem az volna-e inkább szükséges, hogy meglévő gimnáziumaink szellemi légkörét változtassuk olyanná, hogy a magyarság a maga észjárása szerint tanulhasson benne, tömegeivel megszállhassa, többséggé váljék, hogy ne kelljen lelket váltania, ha boldogulni akar a diákpályán. Másrészt a tanyavilágnak kellene lehetőséget nyújtani a bejutásra.

*

Vajjon mennyiben változtatja meg a tisztántúli középiskolák ifjúságának mennyiségét és minőségét, ha gimnázium helyett mezőgazdasági középiskola áll majd rendelkezésére?

Kézenfekvő, hogy talajtalanná válik benne a vidéki intelligencia gyermekeiből kikerülő réteg, amely eddig a gimnázium tanulóinak egyharmada. Ez az osztály a gyermekeiben vissza, a föld felé már nem fordulhat. Inkább az egyetem vonzza, amelynek viszont a gimnázium szakszerűbb előkészítője volt. A visszatérítést vagy a konzerválást még a népdal és a népviselet terén is csak ideig-óráig lehet erőltetni; ugyanez áll a képzetebb rétegek érdeklődésének a mezőgazdaság iránt való erőszakolására is.

Ugyanilyen alapon veszíti talaját a mezőgazdasági középiskolában a volt gimnázium tanulóinak második harmada, az iparos és kereskedő szülők gyermekeinek sora is. Ha már tanul, ő is felfelé szeretne szüremkedni, szívesebben járna tehát a gimnáziumba, de szükségből a négy polgári után a kereskedelmi, vagy ipari iskolával vagy szaktanfolyammal is megelégszik. A mezőgazdasági középiskola azonban semmi esetre sem esik érdeklődésének irányába.

Az egyéb elemek tíz százalékán túl marad még a húsz százaléknyi paraszty gyermek. Vajjon megtelnének-e velük a kimaradtak padjai? Vajjon legalább ők otthon éreznék-e magukat az új középiskolában?

A valószínűségi számítás eredménye nem kecsesítő.

1. A mezőgazdasági középiskola csak tárgyi anyagában közeledik a gazdálkodó ember lelki világához, tanításának módszerében nem, legalábbis intézményesen nem. De nem is teheti, mert a megközelítés leglényegesebb feltétele, a magyar parasztember lélektanának tudományos ismerete, hozzáférhetőségének társaslélektani elemei még igazában fel sincsenek kutatva. Épen ezért a paraszty gyermek tanítása még idevonatkozó adottságokkal bíró nevelőnek is csak úgy sikerülhet, mint ahogy Mikszáth hályogkovácsának operációi sikerülhettek. Az idegen észjárással írott könyvekből épülő professzorok óráin idegen észjárásúvá lett tanárok idegenek maradnak a mezőgazdasági középiskola tárgyai mellett is a magyar észjárású paraszty gyermekek között, mint a gimnáziumban. A gyermeknek magyar észjárás szerint gondolkodó és tanító saját fajtájabelije pedig nem emelkedhetik tanárává, mert annak is csak ebben a középiskolában lenne módja tanulni — innen származván, — ez azonban nem jogosítja arra, hogy egyetemet hallgathasson és tanárrá legyen.

2. A mezőgazdasági középiskola mellett létesülő új internátusokban a helyek fizetések. A mai magas internátusi díjak mellett a gazdálkodó réteg túlnyomó többsége nincs abban a helyzetben, hogy igénybe vehesse őket. A kedvezményes, ill. ingyenes helyek száma kevés.

3. Kérdés, hogyan fogja megoldani a mezőváros egyetlen, még pedig mezőgazdasági középiskolája a kiaknázatlan paraszty réteg nagy nemzeti értékeit képviselő tehetséges fiainak felfelé, a tudományos életbe való beleszelektálását. Míg a gimnázium — legalább elvben — ezt lehetővé tette, mert az egyetem felé vivő középiskola volt, mely formális képzésével a tudományos gondolkozásra nevelt, addig a mezőgazdasági középiskola csak gyakorlati irányú képzést nyújt, szakszerűen a mezőgazdasági életre. Reménybéli szofokráciánk tengődni fog benne, s féltő, hogy elvetél.

*

Az eddigiekben mérlegre tettük azt a cserét, amely a Tiszántúl református gimnáziumainak mezőgazdasági középiskolákká való esetleges átszervezésében állana. Amint láttuk, *az átszervezés kiindulási alapja csak látszatjelenség volt, haszna pedig a parasztság szempontjából illuzórikus.*

De tegyük fel azt a valószínűtlenséget, hogy ezekben az átszervezett új típusú középiskolákban az új tanárok tudnak majd alkalmazkodni parasztnövendékeik észjárásához; tegyük fel, hogy a paraszty gyermekek özőnlenek majd ezekben az iskolákba s mind képzett mezőgazdákka válnak: mi lesz mindennek a haszna egy legmagasabb magyar és református érdek szempontjából?

A Tiszántúl parasztságát és vidéki intelligenciájának zömét az új típusú középiskola mezőgazdasági érdeklődésű középosztálya képi ki. A tanulni vágyó rétegek számára megnyitja a gyakorlati pályák egész sorát, illetve ezek számára a régiéknél gyakorlatibb képesítésű elemeket kvalifikál. Nem nyit azonban utat a tudományegyetemre. A jog, a bölcsészet, a hit- és orvostudomány már tilos terület az itt végzettek számára. A Tiszántúl lakosságának zöme tehát csak a másodrendű középosztályba juthat fel. A bírók, ügyvédek, magasabb közigazgatási tisztviselők, papok és pedagógusok, tudósok, orvosok és katonatisztek *legfelső értelmisége a Tiszántúlról nem rekrutálódhatik többé, legalábbis nem olyan mértékben, mint az ország egyéb részeiből.* (Eltekintve most az olyan nagyobb városoktól, mint pl. Debrecen, ahol több középiskola van, tehát gimnázium is marad.)

Mindennek református és magyar szempontból a következő eredményei lesznek:

1. Kialakul egy *merev, tehát egészségtelen rendszer*, melyben a református magyar parasztrétegből az egészséges kiválasztódást lehetővé tevő felszivárgás intézményesen lehetetlenné válik. Az egyes vidékek a maguk jellege szerint kasztozba meszesednek. S ahogyan például a budapesti hivatalnokok gyermekeinek tehetségüktől függetlenül pusztán a helybenlét révén hitbizományuk lesz a gimnázium, az egyetem és a felső rétegben való elhelyezkedés: úgy válik a Tiszántúl református magyarjainak tehetségüktől függetlenül szintén hitbizományává a mezőgazdasági középiskoláknak az őstermelés felé fordított s minden más kilátást elzáró szemellenzője.

2. A református magyarság legnagyobb tömbje a Tiszántúlon él. Ebben a szellemileg igen értékesnek ismert emberanyagban tehát voltaképpen a *református magyarság zöme szorul ki jövődő vezetőrétegünkéből.*

3. Ebből pedig nem csupán a református magyarságnak származik hátránya — ez csak sérelem volna, — hanem az egyetemes magyarság is felmérhetetlen veszteséget szenved, mert *a mi elkallódott értékeink az egész magyarság kincstárából hullanak ki.*

Istenadta és történelem-igazolta joga a Tiszántúl reformátusságának, hogy a magyar szellem fáklyahordozója legyen, és hogy igényét az ország legfelső vezetőrétegének a maga sorából való kitermelésére legalább oly mértékben fenntartsa, mint amily mértékben arra az eddig felmutatott értékei feljogosítják. Magyar érdek, hogy a Tiszántúl ifjúsága legalább oly százalékban váljék kiművelt emberfővé, mint az ország bármely más részének ifjúsága.

Egyetlen meglevő gimnáziumot sem szabad tehát átszervezni, mert az átszervezéssel egy-egy hid omlik össze, mely ifjúságunkat a kezünkől kicsúszóban levő vezetőjelentőségű pozíciók felé juttathatja. (Nem jelenti ez azt, hogy azokban a városokban, amelyekben több középiskola fenntartására mód kínálko-

R. Berde Mária: Üzentél, Klaudia

zik, mezőgazdasági középiskola felállítása is ne volna kívánatos!)

Minden lehetőet meg kell tennünk, hogy talajtalannak látszó kis tanuló-létszámú *gimnáziumaink megteljenek a tiszántúli parasztság szellemi elitjének soraival*, hogy ez az igen értékes réteg ismét méltó hivatásához jusson. Ehhez azonban két dolog szükséges:

megfelelő szellemű *parasztinternátusok* felállítása és gimnáziumainkban *megfelelő tanári szellem* kialakítása.

Makkai Sándor hangsúlyozza legújabb könyvében (Tudománnyal és fegyverrel), hogy a nemzetnevelést döntő politikai ügynek kell tekintenünk. Nos, akkor tiszántúli református gimnáziumainknak fenntartása és fejlesztése nem pusztán iskolamentés, nem is csak ilyen szempontból elhanyagolt parasztrétegeink érdekében cselekedett karitatív jótétemény, hanem a legmagasabb értelemben vett magyar ügyben kifejtett *nemzetpolitika*.

Szathmáry Lajos

Üzentél, Klaudia

„Amint pedig ő az ítélőszékben ül vala, küldé őhöz a felesége, ezt üzenvén: Ne avatkozzál amaz igaz ember dolgába; mert sokat szenvedtem ma álmomban őmiatta.“
(Máté 27: 19.)

*Én nem tudom, ismerted-é a Szűzet,
Ki volt az Úrnak szolgálóleánya,
S járt-é keresztül életednek útján
A glóriás szent asszonyok nehánya.
Bethániában tán, átutazáskor
Hozzád lépett jó Márta hűs itallal,
S kihallottad, hogy húga, Mária,
Istent dicséri bent egy régi dallal —
Vagy megmutatták néked Magdalénát.
Ki egykor hirhedett volt, cifra, festett,
S láttad, hét ördög helyén a szemében
Immár hét angyal üdvössége reszket —
Az is lehet, a csacska fészülőlány
Míg bontogatta kontyod drága selymét,
Hogy el ne únd: Jairus gyermekének
Történetével mulattatta elméd;
Egyszer talán, gyaloghintódban ülve
Poklosnép jött feléd, útféli, torz had,
S közülök akkor rádfénylött az Orvos,
Ki gyógyított és senkitől se borzadt —
Én nem tudom, merről pattant a szikra*

Szívedbe, hogy csütörtök éjszakára
Kikönyköltél éber-vetkezellen
Sokáig ágyasházad ablakára —
A vastag, vérszín gőzbe révedeztél,
Mely Kaivás pap udvarából áradt,
S aztán testedtől majd meggyúlt a párna,
Bár legyezős szolgálód holtrafáradt —
Öltöztetőd fejszóválva jött-ment,
Izzadt ruháid átváltotta frissre,
Óreg dadád az álomport keverte:
Hasztalan írt a szívetört tövisre,
Mert kakasszóra újból felriadtál
Nyakadba kérve gyöngyház-amuletted,
De álmod el nem üzte: bőregérmód
Két húsos, lomha kéz himbált feletted —
Jaj, ez a kéz máskor, cirógatáskor
Kenőccsel ápolt, illatos-fehér volt,
Most kígyó ült merőn a gyűrű helyén
S a tenyerén két bíborfényű vérfolt . . .
Sikoltva szöktél talpra virradatkor
S követségben uradnak azt izented:
„Pilátusom, ne légy bíró e pörben,
Igaz e férj! — Jaj, ne bánts a Szentet!“
. . . Én nem tudom, mi sorsod lett a földön,
De szent hitem, hogy számontartva téged,
Kit pártfogottál: Atyja jobb felén
Elkészítette égi üdvösséged.
Mert átszenvedted azt az éjszakát,
Mely öneki szánódott szenvedésül,
S miért pap, bíró meddön faggatózott:
Megsejteni neked jutott ki részül.
Szavad, bár akkor árva gerlesírás,
Mit őrzöngő „feszítsd meg“ túlkiáltott:
Bezengte később, mint győztes harangszó.
A vesztéből felocsudó világot. —
Lélekkép — lelketlen Pilátus-fajnak,
Gyermeki hit gyanánt — kiélt tanoknak,
Jámborul — köpdösők ádáz hadának,
Megszállottan — áldatlan józanoknak:
Izentél, Klaudia, s szavad megáll
Örökre, míg az Írás szent Igéi:
Hogy ő amaz Igaz, s ki rajta bíró,
Az kárhozatra önmagát ítéli.

R. Berde Mária*

* A kiváló író költeményét abból a most megjelent gyűjteményes kötetből közöljük, melyet a Királyhágómelléki Ref. Iratterjesztő adott ki *Istenes Enekek* címen. A kötet mintegy ötszáz vallásos verset tartalmaz.

A novellairó Ady

Ady barátai és az irodalmi köztudat sokáig várta a költőtől, hogy mintegy pihenést keresve, kiszabadítva magát lírájának perzselő légköréből, regénnyel lepi meg a magyar irodalmat. Ady maga is többször célzott regényére, sőt címe is ismertté vált. De hajszolt életében soha nem jutott annyi koncentrációhoz, hogy tervét meg is valósíthassa. Rokonműfajú kísérlete a verses epikában, a *Margita élni akar*, ez a hozzáférhetősége ellenére is feltáratlan kincsű darabja az Ady-oeuvrenek, első pillanatra lefokozza a várakozásokat, melyeket az Ady-prózával szemben érez az olvasó. A líra szuverén uralma, a versek parancsoló én-központisága okozta azt a tévhitet, mely irodalmi körökben az első időkben közkeletű volt, hogy a novellairó Ady nem érdemel, mert nem érdemelhet, különösebb érdeklődést. Ennek tulajdonítható, hogy bár életében több elbeszélésgyűjteménye megjelent, és verseit jellemző termékenységgel ontotta több mint egy évtizeden keresztül szinte hetenként prózai írásait az újságok tárcarovatába, sokáig csak mintegy műve filológiai teljességének szempontjától vezetve szorgalmazták kiadásukat. Lassan ért meg a meggyőződés, melyet ma már minden komoly Ady-ismerő vall, hogy a versek gyűjteménye mellett még két abszolút értékű tömböt kell számbavenni a költő munkásságában: politikai, társadalmi és művészeti tárgyú cikkeinek és tanulmányainak csoportját és novelláit. Filológiai jellegűnek megmarad levelezése, jóllehet abban is szüntelenül érződik a verseit író, démoni hús-vér Ady Endre.

Novelláinak az Athenaeum által kibocsátott mostani gyűjteményes kiadása egy lépéssel közelebb visz a teljes Ady felé.* Földessy Gyula gondozásában az eddig gyűjteményesen megjelent 59 novella mellé még 162 válik mindenki számára hozzáférhetővé, 84-re csökkentve azok számát, melyek még napilapokban eltemetve várják a nyilvánosságot. Akár kiadói, akár esztétikai szempont befolyásolta a gyűjtemény töredékes voltát, a költő hívei várják a mostani kiadásból kimaradtakat, elismerve, hogy a jelenlegi gyűjteményből is éles vonalakkal és szinte maradéktalanul kirajzolódik az elbeszélő Ady művészete, és az olvasóközönség rétegei is értékes ajándékot kaptak.

A novellák gyűjteményének olvasója nem készületlen lélekkel ül hozzá a könyvhöz. A vers-élmény mindenkiben határozott képet alakított ki Adyról. Az „élet és halál fiának“ rendszerré kiépülő látomásai, mélyről jövő sóhajtásai és magasba csapó ujjongásai világképpé szélesedtek mindenkiben. Akik a magyar irodalomban a metafizikát hiányolták, benne kapták meg a legfőbb ellenérvet. Szimbólizmus, miszticizmus, dinamizmus, egyéni és faji gyökerű vitalitás húrjaival feszült transzcendens végletek

* Ady Endre Összegyűjtött Novellái. (Athenaeum-kiadás.)

között. A lélek belső látását tágitó gondolat és a megézés talaját porhanyóvá tevő élmény sorompóromboló és új utakat építő erejével vált valósággá az olvasókban.

A végletekig puritánnak mutatkozott a „lírát megcsináló“ Ady. Nem voltak henye sorai és henye versei. Az a néhány kísérlete, mely a kabaré verset akarta megnemesíteni, a *Kató a misén*, *A Lóri csókja*, *Catullus költő temetése* folytatás nélkül maradt verseiben. A novellák ismerete kétségtelenné teszi, hogy elbeszélő témáinak nagy tömegéből szakadtak át a versek közé. De lírai programja ezeket sem tűrte meg. Az igazi Ady-vers, ha elbeszél, olyan, mint az Ős Kaján vagy Disznófejű Nagyúr víziója: nem is ballada már, hanem mithosz. Egyetlen célja van, vallani a Minden Titkokról, melynek haláláig hú heroldjául szegődött. Sőt amikor a „mindent hurcolva“ már a halottak éléről nézte a földi csatákat, novellát is megszűnt írni. Az utolsó évekből már csak versek jelzik nagy lelkének nyugtalanságát. 1916-ban írta utolsó novelláját, a *Régi tavaszi háborút*, melyben leszámol a műfajjal. A világháború jelenkorával szemben gyermekkori élményt elevenít meg benne. Hosszan a témába merül. Ő, aki máskor ideges és takarékos rövidséggel vázolta fel a benne élő történet szálait, most elmerül a mesélésben, többször idéz motívumokat vissza, nem szűkölködik a részletek feltárásában sem. Utolsó földi írás, mielőtt végleg átlépne az apokalipszisbe. Mert a nyári éjszakára való emlékezés, a nagy tivornya halállal szaturáltsága, a megnőtt élet ágkoronába-borulása, a csodák fentjének láza már apokalipszis. Nemesak a történelem által véres gesztussal odadobott, de a túlfokozott lélek exaltáltságából logikusan következő szükség-szerűség.

Szükséges volt a versek általános jellegére kitérni, mert a novellák szuverénításukat annak a lényegi különbségnek köszönhetik, mely a versektől élesen elválasztja őket. Ha valaki az Ady-líra hatása alatt novellákat próbált volna írni, illetőleg belőlük merítve élményt prózába akarta volna oldani vagy hígítani azokat, a misztifikáció kellemetlen mellékízét hagyta volna maga után. Ady novelláinak nem legjellemzőbb sajátja a „ködszerű történéskosztüm“, mely az „így is történhetik“ epikai alapelv folyománya. Multtal és jelennel megterhelve jár a költő az emberek között és mikor az emberekről ír, az emlékek nyugőző sokaságából hívja életre alakjait. „Így is történhetik“ — nem csupán a képzelet termékeire vonatkozik, de ott lebeg az élt valóság felett is. A lét ködfátyolszerűségének keleti öröksége európai relativitássá alakulva, magával hozta a század elején az érzéklések végső gyökereinek bizonytalanságát, de ugyanakkor kivételes élességét is. Proust műve Szentivánéji álomnak is finom, de iskolája lehet minden naturalizmusnak. Adynál is, míg egyrészt a mindent átítató líra forró erei bujkálnak novelláiban, másrészt meglep valóság-ízeinek gazdagságával.

A novellák meggyőznek róla, milyen kivételes erővel érdekelte Adyt az ember. Ha verseinek metafizikus beállítottsága első

pillanatra szembetűnő, novelláiban mélyen humanisztikus és lélektani érdeklődést árul el. Még azokban a darabokban is, melyek első személyben vannak megírva, ritka az olyan, melynek tárgya csupán saját költői lényének valamilyen problémája lenne. Mindíg a másik ember, az egyéniség titkának ismeretlen letéteményese bontakozik ki írásaiban. Nem igyekezik széles skálával dolgozni, egy novellára legtöbbször elég egy vagy két ember, de ezeknek sorsába, életébe, egyéniségébe mélyen bevilágító pillantást vet.

A lélektani mélységhez a témakör gazdagsága járul. Ez a gazdagság inkább tömör terjedelmességet jelent, mint felszíni csillogást. Novellái nem színesek. Nem hatnak a kosztüm-előkelőség igényével, nem káprázik bennük a sugarakban gazdag, soktájú természet. A puritánuságot valami komor szürkeség jelenti, mely az árnyalatok művészetét kívánja, hogy joga legyen a létezéshez. Ez a szürkeség, mely teherterele a könyvnek, teszi másrészt lehetővé, hogy a novellák könyvét is az egységnek az az érepántja kovácsolja egybe, mint a verseket. A novellák emberi komédiát adnak, emberi szereplőkkel és azzal a szükségszerű torzónakmaradtsággal, mely sokkal inkább művészi válogatás, mint művészi tehetetlenség.

A novellák témacsoportjai önként adódnak a költő lényének problematikájából. Ha néha az az olvasó érzése, hogy Ady kereste a témát, soha nem kapja rajta mégsem azon, hogy idegen területen kalandozzék. Idegen tőle minden olyan tárgy, mely pittoreszk játékosággal, tárca-novellai mű-idillségével, mesterséges téma-keresésével, vagy esattanón felröpült öncélúságával nem érinti életének paraboláját.

Az örök gyermek sírása, a felnőttek világtól való végtelen különbözőség egyik legfőbb ihletője. Külön tanulmányt igényelne annak felfejtése, hogy látja Ady a gyermeket. Akár személyes élményt mond el (*Mikor a Bodrit legyőzték*), akár másokat szerepeltet (*A Nini szemei*), mélyen beletekint az évek kútjába, mintegy tudva — és ez a tudása időbelileg egybeesik a freudizmus felfedezéseivel — hogy az egyéniség sorsa valahogy ezekben az élményekben dől el végső érvénnyel. A gyermekkort kiegészíti a gyermekkori táj, a Szilágyság és Érmellék sajátos összetételű földje. Amit a népből magával hozott, azt ez a föld öntötte beléje. A gyermekszemek látták meg felejthetetlen valóságukban és mindenkori érvényükben azokat az arcokat a népből, melyeket később papíron megvalósított. Alkudozva furfangos és az Istenhit mélységeiig eljutó nép ez. Idealizálatlan földközelségben és mégis méltóságos művészettel megjelenítve. A szilágysági népből dióhéjban már benne látja a magyar életet. De pesti tartózkodását sem örölte fel teljesen a kávéház vagy szerkesztőség. Nem nagy azoknak az elbeszéléseknek a száma, melyek a művészek bohémvilágát ábrázolják. Úgy látszik, Adynak sokkal inkább szívügye volt a közönséges ember, mint az, aki magát mindenképp megkülönböztetni akarja. A magyar középosztálynak sok rétegét tárta

fel. Szürke kishivatalnokok, tanárok, a pénz robotosai egymásután jelennek meg könyve lapjain. De ha az ismertető aláhúzza a társadalomrajzot, elvétí Ady tendenciáját. A novellákból nyilvánvalóvá válik, hogy nem törekedett társadalomrajzra. Emberi sorsokba akart bepillantani és látása gazdagon boncolható sokrétűségének köszönhető, hogy emberei társadalmon belül jelennek meg. Társadalom azonban nem osztályok öncélú skáláját jelenti számára, csupán azt az elemien emberi kötöttséget, hogy az élet formáit nem lehet kibontakoztatni másként, mint a társas együttélés formáin belül, az emberi együttélés szükségszerű folyamánként. Látásának egyéni jellegét egyébként új bizonyítékokkal erősíti meg a harmadik nagy csoport, mely a külföldjáró Ady élményeiből sarjadt. A Páris-versek csak elenyészően kis részét tartalmazták annak a mély benyomásnak, melyet a külföld Adyra tett. Párizsi hotelok és utcák dobták fel előtte a legkülönlegesebb emberi sorsokat, hogy rivierai és olasz utazásokkal kiegészülve adják meg írásai számára a vizumnélküli világirodalmi belépőt. Ami ezeken a témákon kívül van, az néhány balkáni sors, a Balkán közelében élő magyarság elevebb közelségéből születve. A mult néhány kuruc emléke, inkább emberekben, mint történeti tényekben megelevenedve. Külön kis zárt csoportnak számíthatnak bibliai vonatkozású, *Azuba*-versére emlékeztető hangulatú elbeszélései, melyek arról tanuskodnak, hogy a kétely és hit milyen őszinte szálai fűzték a költőt a Megváltó alakjához.

A témakörök felvázolása még semmit sem mond az esztétikai magasságról, melyben a novellák járnak. Prózaiballadákna lehetne őket nevezni. Egyetlen egy akad köztük, melynek végső kiesengése derült, a *Gyermek a Máriahajón*. Egyébként mindegyik a halál szomszédságában keletkezett. Tragikusak vagy fanyarak, telve a világ végességének és jósággyilkos-voltának szomorú tapasztalatával. A tragikum nemesak megoldást ad az egyes elbeszéléseknek, hanem léggört is. Fojtott hangulat uralkodik bennük, a sors kegyetlensége. Nem antik tragédiákat bonyolít le. Nem hőszokat és világgal küzdő gigászokat választ hőskül, hanem szomorú embereket, akik sápadtak maguk is, mint a történetek, melyekben szerepelnek. A tragikus sűrítés éppen hogy megcsillantja lelküket, aztán jön a nagy zuhanás, amelyben kiégnek, mint a hulló meteorok. Többet fölösleges lenne foglalkozni velük, a költő kimerítette teljesen lényük tartalmát. Művészete leginkább a kevésszavú előadásban nyilvánul. Oldalakat és jeleneteket takarít meg. Egy példát egy gyermekemlékből: „Néha elmentem egészen a Bence dombig. Messze-messze füstölt az Avas-hegy. Violás őszi napokon a Magura bukkant ki a semmiből. Néha láttuk különös halványságban a bihari hegyeket. Hallottuk, hogy az emberek Tasnádra járnak, Károlyba, Zilahra. Egyszer az anyámat hetekig nem láttam. Beszélték, hogy Budapesten volt. Az Avas és a Magura: hegyek. Tasnád, Károly, Zilah: városok. Budapest pedig iszonyú ékes és nagyon nagy város. A koszorúzó falvak, melyek a mezőről látszanak: igaziak. Egy fiú azt mondta az

iskolában, hogy Szentkirályon van egy kutya, mely sokkal erősebb a Bodrinál. Mi Klárikával sokat nevettünk e meséken a jegenyék alatt. Ejnye, ejnye, be szamarak a nagyok. És a Lajkó is számár, aki nekünk a szentkirályi kutyáról beszél.“

De ott van a költő az alapelgondolásban is mindenütt. Az „így is történhetik“ elve mellett uralkodik a jelképek titkos nyelve. Az utcák szimbólikus útvesztője, a személytelenné váló csók beteg múzsája, az emberi sorsokon keresztülszáguldó vonatok, vagy a halálhozó pénz mitológiája. És uralja a stílust is, különös inverzióival, sűrítéseivel, jelzőhalmazásaival, régies többeszámaival, a líra sok becesegettetett foltjával.

De ismételjük, lírikusnak csak annyira számítható a novellaíró Ady, hogy a dolgok neki itt is „lelke gyökeréig fájnak.“ Egyébként tárgyilagos és tiszta szem, aki novelláiban egy *Emberi Komédia* tört tükördarabjait csillantja.

Vajda Endre

Magyar újdonságok az elmúlt évad színházában

Nincs alkalmunk hosszabb beszámolót írni, a hazai termésre is csak futó pillantást vehetünk. A tanulság nem lehangoló, sőt egy tekintetben javulást is mutat: több drámairónak komolyabb hivatásérzetében, szociálisabb szellemű témaválasztásában. Jellemző az is, hogy magyar újdonságainkat inkább átjárja a kor reformszellem, mint az idegeneket. Természetesen ez művészi tekintetben nem mindig szerencsés jelenség, gyakran kellenél erősebb hangsúllyal jelentkezik az író tanító mozdulata, a költőiség rovására. De minden forrongó korban így van ez, s a közönség maga szítja. Szezonunknak több sikere példázza ezt az egymásratalálást.

Elsőnek a szezon legtekintélyesebb darabját említjük, *Németh László VII. Gergely* c. drámáját, melyet méltó, elmélyült előadásban mutatott be a Nemzeti Színház. Úttörő, fiatal esztétikusunk, aki egyre jobban meghódítja mondanivalójának a regényformát is, a színpadon szintén jelentős szerepet kapott. Már a *Villámfény*nél bemutatóján sejtettük ezt. Most egyszerűbe a történelmi dráma magaslati levegőjébe lendült, emberiség témához, időtlen eszmék magaslatára. Mindenkép impozáns alkotás, mely — ha nem csalódunk — hiánytalanul jutott színpadra, a rendezői ceruza nem húzott belőle semmi fontosabb szövegrészt, ez már magában ritka eset. S a pazar teljesség nem ártott a darab vérkeringésének, s még a felületesebb néző felé is kitárult a dráma lényege: az igazi eszményiség a korrall való harcában elbukva is győzelmet jelent a — jövőnek. Németh László két világ határán,

az egészen új törvényt szabó génusz remek mintaképévé formálta VII. Gergelyt, s éppen elestében fonta a halhatatlanság fényeit alakja köré, kortársai előtt még a teremtő lelkek láthatatlanságának ködébe burkoltan, de már távoli századokba sugárzón. Eszmei küzdelem e dráma lelke, mégis ritka ábrázoló erővel színpadra vetítve, s ha a dialóg némelykor talán fáraszt is, s a szerző túlsokat bíz az átlagnéző korismeretében, a felséges játék ritmusa megértetően tartja a drámai gondolat közelségében. Arnyalatokban rendkívül gazdag a környezetrajz, egész kis főhősnyi mellékalak is van egy-kettő, s belátható idők óta nem láttunk ilyen monumentálisan méretezett főalakot. A darab távlata is meglepően higgadt tárgyilagosságú. Németh Lászlónak minden művében van valami emésztően egyéni érdekelttség, mondhatni, szenvedélyesen lírai vallomásíz: ez az első szépirodalmi műve, melyben énje művészileg is zavartalanul objektíválódott. Színházainkban rég hiányzik a történelmi dráma, legjava ilyen darabjainkban is kevés a valódibb korhűség, inkább a jelenből visszafelé komolyodnak, archaizálódnak, afféle társadalmi darabok, történelmivé. Ezúttal végre régi kor életét kaptuk, a jelennek csak annyi összefüggésben, mennyire azt a hozzánk szólás művészi elve parancsolta. Nincs helyünk rendezés és szerep megbeszélésére, de egyet nem mulaszthatunk el: *Timár József VII. Gergely alakítása az évad legkiemelkedőbb eseménye volt.* — *Kodolányi János* két színdarabját is a reformidők szolgálatába állította. A *Földindulás* országos sikert aratott, otthonában, a Belvárosi Színházban hónapokon át játszották. Ihlete itt csapong szabaddabban, a prófétás népjóléti szándékot költői mezbe tudja vonni. Témája hálás, de lépten-nyomon szólamokra hajló. Mégsem töredézik szét dramatizált programbeszédékké az egyke ellen. Falusi jóize van, néhány igen élő alakja is. A motívumok itt-ott naivak, de természetesen azok. Gyengébb, korszerű célzatában tétozabb műve *Kodolányinak a Vidéki történet* (Nemzeti Színház). Ebben már ingerültsége beavatkozóan személyi hangosságú, a téma nem egyszer ettől a hévtől kapja indítékát, s néha úgy érezzük, mintha maga az író játszaná a főszerepet, a kulisszák mögül. — *Ignác Rózsa* is korszerű problémát dramatizált. Az *Ezer hold pipacs* (Vígshínház) értékét a közvetlen hang adja, a részletek reális rajza, néhány arcél biztossága. A szerző lelkes népboldogító és ügyes jelenetező, de a felvonások töretlen egészével adószunk marad, még inkább művének perspektívájával. Eljut-e tehetsége a teljes színpadi képig, majd elválnak. — Nyilván a koreszmék hangolták *Dékány* Andrást is, hogy *Fazekas Mihály* remekét, *Ludas Matyit* színpadra vigye (Nemzeti Színház). Már többen megkísérelték, neki sem sikerült úgy, ahogy vártuk. Inkább külsőségeiben adja a mesét, s egy csomó betétszereppel duzzasztja meg, nem haszontalanul. Vannak kedves jelenetei, de maga a történet s tanulsága meglehetősen banálisan hat. Ha jól emlékszünk, itt valósággal leszámolják a száz botütést, a püfölés visszhangja elnyeli a dráma hangját, a szerző alig bír valamit a képzeletre, el-

párologtatja Fazekas humorának javát, tanítgatás nélkül is hatékony nevelő erejét. — Egy jeles történetírónk is jelentkezett a Nemzeti Színház műsorában, *Asztalos Miklós*. A *Farkaskaland* Báthori Gábor, „az utolsó Báthori“ végnapjait vázolja regényesen liktető jelenetekben, egy szerelmi kaland keretében, a fejedelem végzetes természetének s hivatásának vívódását is meg-megvillantva. A kornak csak körvonalait adja, de biztos kézzel, nem csekély szemléltető színezettel, annál jobban érdeklik anyagának kínálókozó helyzetei, a jelenetek kiélézése, s főként egy nagy szenvedély hullámverései. Elég jó emberismerő, a dráma világában bátran mozog, együtt tudja tartani a széthullással fenyegető mozzanatokot. Sokat ígérő tehetsége később bizonyára művészibb vonalvezetésre s kevesebb motívumhalmozással mélyebb drámai hatásra is képes lesz. — *Tamási Áron* a színpadon is az marad, ami a regényeiben: kifogyhatatlan ötletességű, eredeti észjárású adomázó, a székely nyelv ízeinek mestere. A *Tündöklő Jeromos* (Nemzeti Színház) hatásának az a bámulatos otthonosság a forrása, mellyel egy nagyon kis mese szálán alakokat mozgósít, mozdulataikat, szavuk járását emeli a hiányzó drámai tényezők érvényére, s gyorsan szétáradó hangulatukkal olvasásra alkalmasabbnak tetsző szövegéhez lelkes nézőközönséget teremt. — Bemutatóként hatott a Nemzetiben *Eötvös József Éljen az egyenlőség* c. vígjátéka, *Galamb Sándor* pompás átdolgozásában. A nagyszívű gondolkodónak és reformernek segítségére sietett a színpad kitűnő ismerője s közvetlen kapcsolatot teremtett író és közönség közt. Keze ügyében kiragyogott a néhol már hervatag mű, indítékait, bonyodalmát hitelesebbé tette, s igen sikerült vératömlesztést is végzett Eötvös egyéb műveiből.

Végül az évad legnagyobb sikerét említjük, *Herczeg Ferenc* *Az utolsó tánc* c. színművét (Kamaraszínház), mely az idei Vojnits-díjat nyerte. Önkéntelenül a *Kék rókára* gondoltunk, mellyel alapjában véve közvetlen rokonságban van. Legalább is azt hisszük, hogy az otthonában helyét nem lelő, öregedni az öreg játzó doktorkisasszony leánya mellett sem akaró „szép Juci“ mintha maga Cecil volna, húsz-harminc évvel később, egy megváltozott korban, a társaságbeli életnek egyik fájdalmasan mai áldozatává ernyedten. Herczeg diszkréten állítja be a sorsát. Illúzióiért, izlésből mindent megtesz, nem mindig valószínűen, azért, hogy a magát szenvedéllyel imádtató asszonyt csak lelkileg tévetegeen vergődtesse az élnivágyás lázában, mesébe illően naívnak s egyben bölcsnek jelzett férje és lánya gyámsága alatt. Szándék és színpad néha feleselnek, de hagyjuk a kétségeket, s örvendjünk inkább a vígjátékba oltott modern moralitás értékeinek, Herczeg ma sem sokat lankadt alkotótehetségének.

Vajthó László

JELEK ÉS MAGYARÁZATOK

ERŐS VÁRUNK NEKÜNK AZ ISTEN — ezt énekelték ezerek és rajtuk keresztül az egész finn nemzet a helsinki pályaudvaron a moszkvai tárgyalásokra induló finn kiküldött búcsúztatásakor. Szokatlan ez a hang a mai európai zürzavarban, mikor az éter hullámain a gyűlölet szavai röpködnek ide-oda és a nemzetek mindenekfölött a vasbeton erődökbe vetik bizalmukat. A finn nemzet abba az erős várba vonul, amelyet semmiféle bomba nem tud megvívni, rombadönteni. Vajjon a magyar nemzet látja-e már ezt az egyedüli igaz és megtartó menedéket?

SÖRÖS BÉLA losonci lelkész, felvidéki református püspök 62 éves korában elhunyt. Missziós lelkészként kezdte pályáját, gyűjtőházbeli rabok közt, betegek, szegények közt hirdetve az igét és az utolsó húsz esztendő is ennek a kezdetnek a folytatása volt. Valóban raboknak, betegeknek, szegényeknek, a felvidéki elszakított magyaroknak kellett továbbra is a vigasztalást nyújtania, életben tartva a hitet és a szabadulás reményességét. Megérhette még, hogy visszavezesse felszabadult népét az áhított hazába. Egyházunk a belmisszió egyik legrégebb munkását, a magyarság nagy szervezőjét és serkentőjét gyászolja benne. A losonci református teológia, melyet maga alapított, szervezett és tartott fenn, úgyszólván egyedül Isten kegyelméből, szimbóluma építő, hívő életének.

GYÖRFFY ISTVÁN ötvenöt éves korában halt meg, abban a korban, mikor egy gazdag élet ezerféle eredménye és tapasztalata rendszereződni, pozitív munkává válni kezd. Mint a Néprajzi Múzeum igazgatója és mint egyetemi tanár, a magyar néptudomány legkitünőbb szakértője volt. És ennél is sokkal több. A magyar paraszti gazdálkodás, a körösvölgyi településtörténet titkait kutava, a cifraszűr csodálatos mintáit követve a magyar lényegget, a magyar sorsot kereste; mint vonzó, nagyszerű pedagógus, szeretetreméltó, igazi magyar ember, életével és szavaival hirdette, hogy a magyar tragédia a nemzet és a nép végzetes szétválásában áll. Nincs időszerűbb, megrázóbb olvasmány ma, mint utolsó könyvét, melyet ő új lendülettel megindítandó munkája kezdetének szánt, olvasni. „A néphagyomány és a nemzeti művelődés“ tudósnak az írása, de olyan tudósé, akit tárgya a tudományos érdeklődésen felül is meghódított, aki hivatást akar teljesíteni, új utakat mutat a közösségnek s hitvallást tesz a nép és nemzet, a magyar kultúra sürgősen megvalósítandó egysége mellett. Döbbenetes képet mutat arról, hogy az elmúlt száz év alatt hogyan vetkeztük le régi műveltségünket, hagyományainkat, anélkül, hogy helyükbe szervesen hozzánkknőtt, eredeti és örökértékű kultúrát tudtunk vagy akartunk volna állítani. Nálunk magyaroknál nem ritka jelenség a „tudós lirája“; a tiszta tudomány emberei előbb-utóbb kényszerítve érzik magukat az igazsá-

gért kiállni, mikor úgy látják — és gyakran láthatják — hogy a nemzet hamis, idegen lidércfény után imbolyogva önlényegét elfeledni készül. Gyórfy István soraiból is ez a féltés, figyelmeztetés, ébresztési szándék csap ki és tudományos munkássága mellett ez a legértékesebb örökség, melyet a Tiszántúl hűséges fia utolsó könyvében vázolt nagyszabású munkatervével együtt utódaira s az egész magyarságra hagyott.

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

SCHULEK TIBOR: BORNEMISZA PÉTER. 1535—1584. (Keresztényen Igazság kiadása. Sopron—Budapest—Győr, 1939.)

A magyar protestáns egyháztörténet-írás hosszú „Tartozik“ oldalának egyik tételét egyenlítette ki Schulek Tibor Bornemisza-monográfiájával. A szerző minden egyéb mellett azért is állott hatalmas feladat előtt, mert Bornemisza Péter a XVI. századnak nemcsak leggazdagabb és legelevenebb szelleme, hanem szinte elképzelhetetlenül termékeny írója is volt.

A szerző hosszú évek bámulatos szorgalmával és szeretetével kutatott fel mindent, ami Bornemisza életére és egyéniségére világot vethet. Ez a „felkutatás“ elsősorban is Bornemisza hatalmas irodalmi munkásságának áttanulmányozását jelenti. A kötet I. része életrajz. Négy egyes című fejezetben: (*Diák, Prédikátor, Superintendens, Szorongott*) éles szemmel vesz észre és értékeli a szerző minden adatot, amely a legcsekélyebb mértékben is támaszt nyújthat Bornemisza eddigi igen hiányos életrajzi adatainak kiegészítéséhez. Legnagyobb forrása Bornemisza saját munkái voltak s e kihámozott adatokból levont következtetések legnagyobb értéke az, hogy nem túlmereszek, hanem a valóság erejével hatnak.

A II. rész öt fejezetben foglalkozik Bornemisza egyéniségével, az „életedény tartalmával“. Négy fejezetben kerül elénk Bornemisza lelki és szellemi képe (*Pásztor, Theológus, Igehirdető, Tanú*), az ötödik összegezi az egész munka eredményét (*Summa*).

A szerző — különösen a II. részben — szerényen visszavonul és Bornemiszázt engedi maga elé: Lapokon keresztül nem ő, hanem Bornemisza beszél a munkáiból vett idézetekben; a szerző csupán a kiválasztást végzi és mintegy magyarázó, összekötő szöveget ír az idézetekhez. A kiválasztás azonban alapos és minden részletre kiterjedő. Semmi sem hiányzik, ami jellemző egy evangéliumi keresztény lekipásztorra: a pásztori munkában szem előtt tartott elvek, a teológiai-tudományos felfogás, az igehirdetés módja és az élet különféle jelenségeivel szemben elfoglalt álláspont. Ez utóbbi kerül bele a *Tanú* c. fejezetbe, amely — mint a munka számos más részlete is — nem szakember számára is érdekes olvasmány lesz. Ennél az alaposágnál a szerző érdeme különösen azért nagy, mert Bornemisza nem írt rendszeres teológiai munkát, amelyben bizonyos irányú elveit összefoglalóan előadta volna. Aki ebben a Bornemisza-monográfiában Bornemisza lelki és szellemi képéből előttünk áll, az szinte maradék nélkül mind prédikációiból került ki. Kétségtelen, hogy áttekinthetőbb és egységesebb lett volna a munka, ha a szerző a bő idézetek helyett néhány jellemzőt meghagyva, egyébként pedig csak utalva forrásaira, csupán maga adta volna elő leszűrt eredményeiből összeállítva Bornemisza egyéniségét.

A *Pásztor* és *Theológus* c. fejezetekben többhelyütt történik utalás arra, amit azután Schulek néhány lapon (255. ekk.) részletesen is kifejti, t. i. Bornemisza „felekezeti“ hovátartozandóságának kérdésére. A régibb, Bornemisza-

val foglalkozó irodalomban nem egy kísérlet történt Bornemisza református, sőt kálvinista (!) voltának kimutatására. Pedig ismeretes, hogy azok közt a lutheri szellemű egyházi vezető egyéniségek közt, akik a XVI. sz. második felében a Felső-Dunamellék magyar részein akadályozták, vagy legalább is lassították a helvét (nem kálvini) szellem előretörését, a legnagyobb éppen Bornemisza volt. Schulek amellet, hogy kimutatja Bornemisza vitathatatlan lutheránus voltát, hangsúlyozza, hogy helvét irányban konciliáns volt és Alvinczi előtt ő a legjelentősebb irénikus. A két nagy reformátori irány únióját közvetve vagy közvetlenül munkálók közül Bornemisza neve nem is maradhat ki.

Schulek nem leplezett ellenérzéssel szól a humanizmusról és erősen tiltakozik az ellen, hogy Bornemiszában a humanista és reformátor szintézisét keressük. Erről itt csak annyit, hogy a humanista műveltség nem megbélyegző még egy XVI. századi reformátorra sem, hiszen a humanizmus és reformáció szintézisét keresni Bornemiszában nemcsak azt jelenti, hogy benne megvan mindaz, ami egy humanistában rossz, felelőtlen, könnyed és erkölcsi tekintetben laza, hanem azó is, hogy birtokosa mindannak a szellemi többletnek, amit a renaissance és humanizmus adott az emberiségnek.

A II. rész hatalmas anyagából egyre szerettünk volna még adatokat és szemelvényeket kapni: Bornemiszának a Szentírással való kapcsolatára. Nem a Szentírás értékelését illetőleg, hiszen erre a 151—3. lapok mélységes idézeteket hoznak, hanem arra vonatkozólag, hogy Bornemisza milyen szentírási könyveket milyen mértékben használt, ismerte-e a régebbi bibliafordításokat, s prédikációihoz mennyit és hogyan fordított ő maga. Hogy erre lett volna anyag, arra izelítőt is kapunk a *Függelék* egy prédikációjában (410. skk. l.).

A *Függelék* többek közt értékes szemelvényeket és még értékesebb eddig kiadatlan leveleket tartalmaz. A szintén itt közölt Balassa-család-genealógia — bár csak közvetve tartozik a tárgyhoz — nyilvánvalóan hatalmas munka eredménye és a Balassákkal foglalkozandóknak értékes könnyítést fog jelenteni.

A *Függelék* legvégén található Bornemisza-irodalmat jobban szeretjük volna más formában látni. A szerző ok nélkül éles és fölényes hangon intéz el többeket, akik eddig Bornemiszával foglalkoztak. A tudományos stílusnak jobban megfelelt volna, ha a régebbi kutatóknak a szerzőtől eltérő felfogását vagy téves eredményeit a vonatkozó helyeken lapalji jegyzetekben egyszerűen megemlítette volna. Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának hiányait — amit szintén itt említ — viszont nagy kár volt nem külön fejezetben részletesen és pontosan tárgyalni. Ezzel kapcsolatban erősen hiányzik Bornemisza műveinek pontos és részletes összefoglaló felsorolása, amit a *Kronológia* nem pótol, mert ebben a tekintetben sem nem áttekinthető, sem nem teljes. Ennél kisebb hiány a felhasznált forrásmunkák felsorolásának elmaradása, de legalább jelezni kellett volna, hogy rövidítései mit jeleznek.

A könyv külső szépségével (sok szép képe és melléklete van) és a szerző minden sorából áradó lelkesedésével azt mutatja, milyen áldozatos szorgalom kell ahhoz, hogy magyar protestáns multunk épületének csak egy kövéhez, oszlopához is közelebb kerüljünk.

Schulek Tibor a magyar protestáns egyháztörténetírás „tartozik“ oldalának egy tételét kiegyenlítette. Örömmel és köszönettel fogadva e munkát, reménykedéssel mutatunk rá az oldal kiegyenlített tétéleinek nagy sokaságára.

Harsányi András

*

A régi magyar irodalom jobb megértéséért, valóságosabb értelmezéséért az utolsó másfél évtized kutatása csaknem többet tett, mint irodalomtörténetírásunk egész addigi multja együttvéve. Új irodalomtörténetírásunk nem is elsősorban az adatok feltárásával, — bár ezen a téren is gazdag eredményekkel dicsekedhetik — hanem inkább, új műtértelemezéssel, módszertani újságával mélyítette el, tette hozzáférhetőbbé az előbb még homályos képet. Ez az új multszemlélet nagyjából egységes alapokon nyugszik, hiszen megalkotói jórészt egyazon irodalomtörténeti iskolának, Horváth Jánosénak köréhez tartoznak. Modern iro-

dalomtörténetírásunk szemlélete — noha közelről érintette és gazdagította az ú. n. szellemtörténeti módszer, de lényegében már akkor — *magyarságtudományi* célkitűzésű volt, mielőtt ez a terminus egyáltalában felvetődött volna. — *Ön-érvéség*, mondotta Horváth János, jeles módszertani értekezésében. — A maga irodalomtörténeti rendszerét fejtette itt ki, de az ő rendszerének stíluspárjai egyaránt felfedezhetők modern történet-tudományunk minden részletterületén; az egységes ábrázolásra törekvő história-írásban éppúgy, mint a művészet-, a zene-, a művelődés- és az egyháztörténet irodalmában.

Schulek Tibor nem tartozik modern történelmi iskolánk tagjai közé, így korántsem az adott aktualitást fenti szavainak, hogy könyve kapasan kifejtsük az új iskola történetírói magatartásformáit. Az ő munkarendszere inkább a régi filológiai iskola szabályait követi. Sok éves, kimerítő szorgalmú és rengeteg részleteredményben gazdag kutatása során e módszer legtöbb értékét hasznosította Schulek Tibor; különösen Bornemisza Péter életének feltárásakor, de ugyanakkor nem tudta függetleníteni magát némely filológiai életrajzok hibáitól sem. A feltárt adatok és levéltári dokumentumok rendbeszedésekor keveset törődik a történelmi lényeg, a kor, az emberi szellem magyarázatával. Röviden: nem ment át az újabb történelmi módszerek nevelő, szemléletalkító befolyásán. Egyedül ennek kell tulajdonítanunk, hogy kitűnő életrajzi magyarázatainak is vannak hiányai. Aki Bornemisza műveit olvassa, lehetetlen, hogy fel ne ismerje a magyar protestantizmus egyik legnagyobb alakjának írásaiban a humanista neveltetés emlékeit. Schulek Tibor nem látta világosan a humanizmustól a reformáció felé irányuló fejlődés szálait, ezért alig van szava a fiatal Bornemisza páduai és velencei tartózkodásáról. Pedig a tizenhatodik századdal foglalkozó historikusnak ott kínálnak a legszebb tudományos feladatok, midőn a reneszánsz magyarrá válását és ebben a magyarrá válásban a nemzeti nyelvű protestantizmus szerepét vizsgálja. A reneszánsz megmagyarosodásában pedig Bornemisza-nak van ta-

lán minden reformátorunk között a legnagyobb szerepe. Hogy csak egy szimbólikus jelentőségű, nagy példára hivatkozzunk: Bornemisza nevelője volt annak a Balassa Bálintnak, aki magas művészi fokon valósítja meg a reneszánsz gyökerű, de nemzeti nyelvű magyar költészetet. A részletes bírálat igen messze vezetne, s kifogásaink azt a látszatot keltenék, mintha megfeledeznénk Schulek monográfiájának nagy, anyagközlő jelentőségéről. Pedig az összegyűjtött és feldolgozott levéltári adatok és a nehezen hozzáférhető Bornemisza munkáiból közzétett idézetek már önmagukban is olyan forrásértékkel bírnak a további feldolgozás számára, hogyha egyéb jelentősége nem is lenne könyvének, már ezért is példaadónak kellene neveznünk újabb tudományos irodalmunkban.

A könyv életrajzi része gancsotlanul pontos és minden részletre tekintettel lévő. Kevésbé kifogástalanok azok a lapok, midőn Bornemisza-ban a tizenhatodik századi embert és műveiben a kitűnően értelmezett reformátor mellett az írótt kellett volna bemutatnia. Bornemisza írói nagyságát Schulek inkább emlegeti, mint érezteti; a tizenhatodik századi ember összetett egyéniségének elemzésére pedig kísérletet is alig tesz.

Munkája azonban a hiányok ellenére is olyan teljesítmény, melyhez fogható alig találunk újabb monográfiáink között. Könyvének anyaga nagyon hozzá fog járulni ahhoz, hogy történetírásunk tovább haladjon a tizenhatodik századi történelmünk és irodalmunk tökéletesebb megértésének útján.

Tolnai Gábor

JOÓ TIBOR: A MAGYAR NEMZET-ESZME. (Budapest, 1939. Franklin kiadás.)

Talán a romantika óta nem kutatta olyan szenvedéllyel saját lényegének és hivatásának mibenlétét a magyar nemzet, mint éppen napjainkban. Ennek az ön-elemzési érdeklődésnek egyik nagy-igényű, de valószínűleg még sok vitára alkalmat adó megnyilvánulása Joó Tibor könyve.

Történetfilozófus lévén, két oldalról közelíti meg a kérdést. Filozófiai síkon a nemzet fogalmának egyetemes és örök

értelmét keresi, történetileg a magyar nemzeteszmet fejtegeti és méri össze a bölcséleti úton kielemezett általános érvényű ideával. A feladat, így fogalmazva meg, óriási és nem csoda, ha a filozófiai és történeti nemzetfogalom egyeztetése nem marad ment az ellentmondásoktól. Bár a tárgyalás során a történeti részt előrebocsátja, a figyelmes olvasó mindjárt észreveszi, hogy már kezdetben is a filozófus szemével lát és látat. Szerinte a nemzet szellemi valóság, öntudat, egy hivatás felismerése és vállalása, nem függ össze a természeti világgal, sőt éppen annak legyőzése, az örökkévaló, történelemfölötti eszme igájába hajtása. Ha pedig ez így van, akkor a nyugati, modern nemzeteszme, amelyik a származás, nyelv, állam, haza, kultúra és sors tényezőinek együttműködésében látja a nemzet lényegét, teljesen hamis. A magyar nemzeteszme is, a középkorban kialakult formájában, Joó Tibor szerint, az előbbi meghatározásnak felelt meg: a kiválasztottság és a hivatás tudatára alapult és származási, nyelvi, kulturális elfogultságoktól mentesen egyedül a hivatáshoz való hűség volt az ismérve az igazi nemzettagnak, aki Attila hunjainak megtért szimbólikus leszármazójaként a keresztyénséget védte és a Pax Christianat, azaz a Pax Hungaricat tartotta fenn a Duna völgyében.

Külső megjelenésében valóban ez volt az eredeti magyar nemzeteszme és igaza van Joó Tibornak, mikor határozottan és rábeszélően állítja, hogy az adott történelmi körülmények közt egyedül ez volt képes maradandó és értékes alkotások létrehozására. Szerinte a nyugati nemzeteszme, amelyik előbb a nyelv, majd a származás hangsúlyozásával a filozófiailag és történetileg is helyes, egyedül a hivatás és életforma vállalására alapított nemzeti egységet megbontotta, okozta a magyar nemzet életében a sorozatos belső tragédiákat. Ez az elmélet nagyon meggyőző, ha — a premisszákat elfogadom. Az a merev tagadás azonban, melyet Joó Tibor a nemzet fogalmának meghatározásánál az eszme egvedüli fontosságának hangsúlyozása közben a történeti tényezőkkel szemben tanúsít, megüresíti és foghatatlanul eláltalánosítja

a nemzeteszme fogalmát s végül is téves következtetésekre vezet.

A kiválasztottság tudata és a hivatás vállalása minden nemzetre vonatkozólag egyaránt jellemző. Sőt tartalmilag is majdnem azonos, mert a kiválasztottság tudatából fakadó uralmi törekvés és a Pax Christiana fenntartásának hivatása Európa minden akkori államalkotó népénél közös nemzeteszme volt. Ez a nemzeteszme, de nem a magyar nemzeteszme. A nemzetet nem jellemezheti ugyanaz, ami a többiekét, melyektől meg akarjuk különböztetni. Itt lép előtérbe a Joó Tibor által erőszakosan elhanyagolt történelmi tényező, a hagyomány és annak viselője, a nép. Nemcsak elképzelhetetlen nép nélkül a nemzet, mely Joó Tibor szerint is „a nép arisztokráciája“, hanem egyenesen elválaszthatatlan, szerves kapcsolatban vannak. Sőt: a nemzet nem egyéb, mint a nép és a hivatás, az örök idea viszonya. Fizikai kiterjedésében jelenti mindazok összességét, akik akár öntudatosan, mint vezetők, akár öntudatlanul, mint vezetett katonák és munkások a hivatást szolgálják, eszmei kiterjedésében pedig nemcsak a szorosan vett kiválasztottsági és hivatási ideát, hanem az egész szellemi néphagyományt, a faji, nyelvi, kulturális, politikai kollektív egyéniségnek (bárminegyre is nonsens ez a kifejezés az idealista filozófus számára!) sajátos színezetét, tehát nemcsak a „mit“, hanem a „hogyan“ is. Ez a corpus mysticum pedig teljes egészében, s nem kizárólag tisztán eszmei részében, jelent objektív valóságán túl értéket is. Joó Tibor sem merné állítani, hogy a magyar nemzet idegen eredetű, de az ő mértéke szerint is teljesen hasonult tagjait egyedül a Pax Hungarica vagy a hun származás, esetleg a királyi családok az alattvalókra szerencsét hozó karizmája vonzotta volna körünkbe. Sőt, igen sokat, a legtöbbet a magyar életforma, természet és, egyéb, egészen anyagi indokok hódítottak meg s vezettek valószínűleg jobbára öntudatlan fejlődés útján az eszme vállalásának lehetőségéhez. Bizonyítja ezt az, hogy aki igazi nemzettaggá lett, az előbb utóbb néptaggá is vált s a néptag aránytalanul könnyeb-

Könyvek és írók

ben válhatott nemzettaggá, mint az idegen népiségű.

.. Ne tévesszen meg senkit a középkori magyar nemzet népileg látszólag indifferens képe. Az akkori nemzetet jelentő nemesség nemcsak nemzet volt, hanem valóságos népnemzet. A magyar nyelv tudása az óriási többségnél magától értetődő adottság volt, ezért a periférikus kivételekkel szemben nem is jelentett elentétet, az egyház latin nyelve összekötött mindenkit, de nem sérthetett senkit. Ez a titka a nyelvi türelemnek, akkor, mikor a krónikás érezhető megvetéssel beszél „a fenevadak módjára ordító németekről és a fecskeként csácsogó olaszokról“. A magyar életforma is, melynek magja a középkoron át mindig az ősi török maradt, úgyszólván kötelező volt a nemzettagokra, a származás mítosza pedig éppen a nemzeteszme egyik sarkalatos tétele volt és a sűrű összeházasodások valósággá is tették. Az állam azonos volt a királlyal, azután a koronával, a hivatás pedig kezdetben kizárólag ennek a birtoka volt. Hogyan lehet tehát azt mondani, hogy a középkori magyar nemzeteszmeben az *akkori értelmezés szerinti* származás, nyelv, kultúra, állam nem játszottak lényeges szerepet? Az a nép pedig, amelyik vérével és munkájával segítette a nemességet a hivatás elvégzéséhez, faji, nyelvi és kulturális szálak ezrével volt elválaszthatatlanul kizárólag ehhez a nemességhez kötve. A középkori megfogalmazás kétségtelenül az államnemzetet hangsúlyozta, mert a népnemzet amúgy is, természetesen a kornak megfelelő társadalmi tagozottságban, élő valóság volt.

Mindenek ellenére *gyakorlatilag* igaza van Joó Tibornak, mikor a sajátos magyar nemzeteszme és a Pax Hungarica megbomlását a nyugati fogalmazású nemzeteszmeeknek tulajdonítja. De ezt nem az eszme tartalma, hanem színezete tette. Ez a nemzeteszme már akkor élt határainkon belül, mikor a magyar nemzeteszme kialakult, amint azt Joó Tibor kitűnő idézetei bizonyítják. Hatása azonban azért nem volt jelentékeny, mert társadalmi és mennyiségi szempontból a magyarság magasan felette állott az idegen jövevényeknek s kétségtelenül

azért sem, mert a magyarság följénye tudatában és természeténél fogva türelmes volt, a nyugati nemzeteszme pedig már akkor türelmetlenek. Amíg a középkori keresztyén univerzális felelősség legalább frázisokban életben volt, könnyű volt a bevándorolt idegeneknek, még nemzeti sajátosságaik épségbentartásával is, a magyar keresztyén hivatást szolgálni, a nélkül, hogy ezzel magukat minden következményeivel együtt azonosították volna. Elveztek a „magyar békét“ és harcoltak azok ellen, akik a békével együtt az ő anyagi jólétüket is veszélyeztették. Mikor azonban a rettenetes vérveszteségek során az eddig pozitív, előnyöket hozó magyar hivatás negatívvá, áldozatot követelővé változott és a szabadságot kezdte eszményének tekinteni a nemzet, a Joó Tibor (politikai) nemzete lassan, de megállíthatatlanul kezdett visszaolvadni a népnemzetre. Akik az idegenek közül kitarottak mellette, mára azok is a népnemzet tagjaivá váltak. A nyugati színezetű nemzeteszme mindig ott lappangott bennük s aki nem volt hajlandó a magyar nép tagjává lenni, az kivált a magyar nemzetből is, vagy ami még rosszabb, látszat szerint csatlakozott és segített hígítani a hagyományt, ami végül is a nemzeteszme ma is érezhető zavaraira vezetett. Nem lehet tehát nemzettag az, aki nem vállalja a néptagság minden következményét. Abban van mélységesen igaza Joó Tibornak, hogy ez kegyelmi ajándék, előfeltételeiben is. Nemzettagságra az van elválasztva, aki a feltett szándékon kívül a néptagságra is el van választva. Az csak természetes, hogy nyelv, származás, kultúra, vallás, gondolkodási struktúra is az elválasztottság ismérvei közé tartoznak, ha akadályok, annál inkább.

Nem lehet a magyar nemzeteszmet függővé tenni attól, hogy az elpártolt fajtestvérek hajlandók-e újra szárnyai alá bocsátkozni. A türelmetlenség kétségtelenül nem a mi természetünk, ezt olyan nemzettagok hozták be hozzánk, akik nem voltak egyúttal néptagok is, ez Joó Tibor kárhoztatott „nyugati nemzeteszmeje“. Ha a magyarság az örök nemzeteszmet ismét a saját egyéniségének tartalmával töltheti meg, és ezen van a hangsúly, akkor együttélésünknek a

mi részünkről nem lesz akadály. De a politikai nemzet feltámasztásának reményében a népnemzet feltámasztását elhanyagolni, egyenlő lenne a magyarság halálával.

A fenti kritikai megjegyzések természetesen csak a nemzet genezisének, eszmei és fizikai kiterjedésének kérdésére vonatkoznak. Ami a könyv legbelsőbb mondanivalóját illeti, abban nem lehetnek kétségek és ellentétek: akár az égből jött ideában, akár az eszme és a néphagyomány találkozásában látjuk a magyar nemzeteszme eredetét és természetét, egy bizonyos, a magyar nemzeteszmet az különbözteti meg a többitől, hogy maga elé a legszigorúbb mértéket állítja, míg másokkal — ne szégyeljük a szóhasználatot — szabadelvű és megértő. Ezért egyik legigazibb és legidősebb könyvünk Joó Tibor íróilag is kitűnő munkája.

Ernyei Gáspár

PASSUTH LASZLÓ: ESQISTEN SIRATJA MEXIKÓT. (Athenaeum-kiadás.)

Az újkor hajnalán elpusztult indián kultúrák vérködös, ifjúsági irodalom-ízű legendája hosszú ideig csak mint kisebb igényű tollak könnyű misztikuma és kaland-lehetősége csábította az írókat. A világháború sebeitől vérzőlelkű Gerhardt Hauptmann volt az, aki ünnepi hangú verses drámájában jelképes távlatot adott a „fehér istenek“ üdvözítő és romboló útjának.

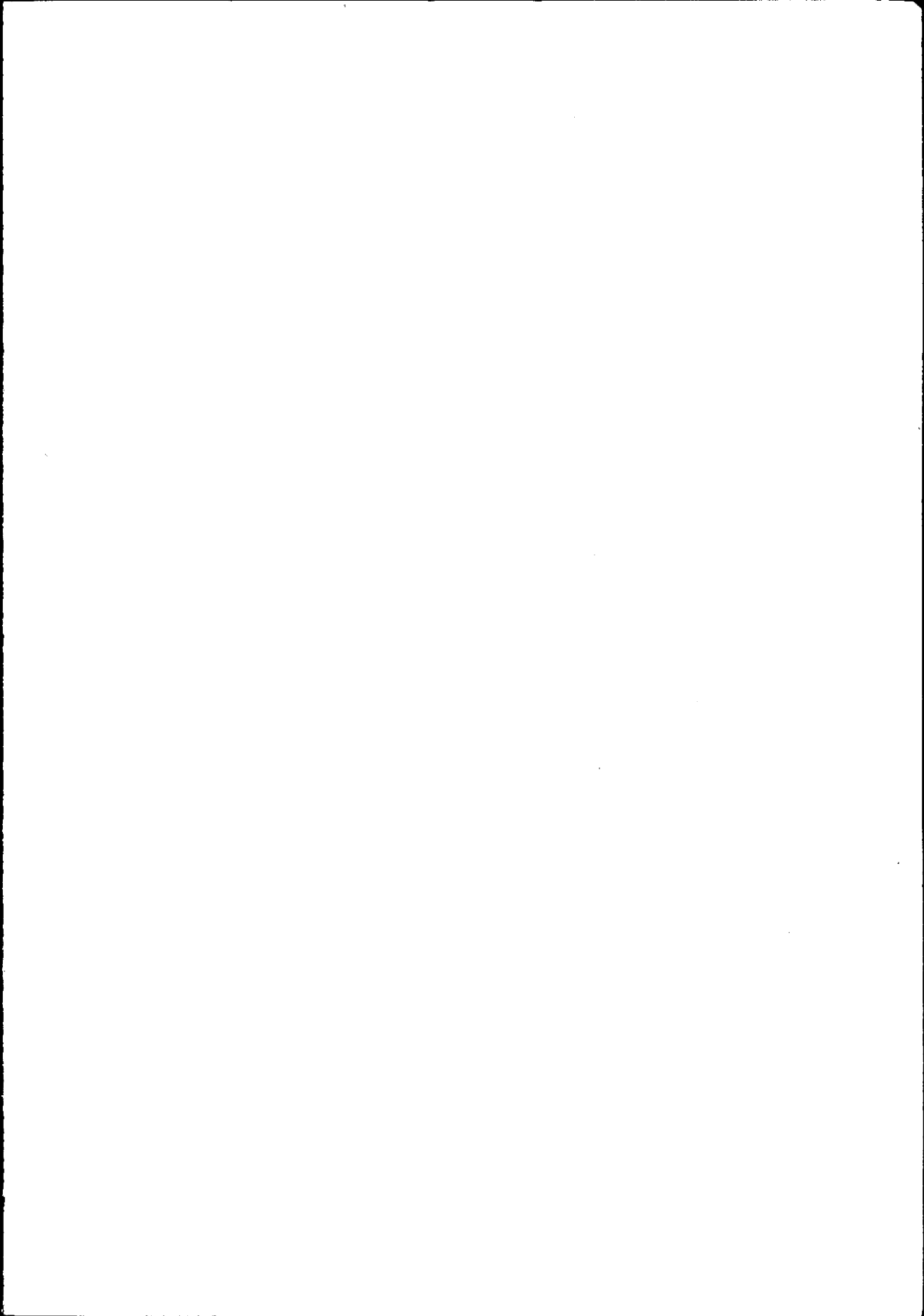
Passuth regénye, melynek középpontjában Cortez véres emléké személye áll, első célkitűzése szerint se nem misztikum, se nem kaland. Lépést tartva a kor filozófiájával, mely a kultúrák összetételét és alaki elemeinek belső gyökereit akarja meghatározni, a lehető és megidézett történeti valóság szellemében igyekszik életretámasztani a tizenhatodik század elejének európai és a mexikóiak időtlenül lebegő civilizációját. A regény egyik legnagyobb vonzóereje úgyis az az

éles választóvonal, mely megakadályozza, hogy spanyol és maya lelkek egybefolyjanak. Az aztékek különös, természet és lélekmitosz által elburkolt egyéniségében mindig marad valami feloldatlan zárttság, a nyugati pszichológia átlóival már nem metszhető terület. Ezért kelti a regény néha azt a benyomást, mintha Cortez és embereinek jelleme biztosabb kézzel lenne megrajzolva. A kiválasztó emlékezet bizonyára tovább fogja őrizni magában Montezumát, a Haragos Urat, aki eltévedt a vallásos hiedelmekben, Guatemozint, a konok és nem európai hős hadvezért, vagy Tecuichpót, a virágszerű királynőt, mint a hódítók kitűnően megrajzolt arcait.

Mert a regény bizonyos szempontból helyre is igazítja a köztudatban túlsötét színekkel élő cortezi kalandot. Mint humanisztikus műveltségű, Caesar tettei által ihletett mélyen keresztény férfi jelenik meg a regényben. Nem mentes az élet romboló démonaitól, de elsősorban nem a sárga aranyt, hanem a hősök még lobogóbb aranyát, a dicsőséget keresi.

Passuth képzelete nem támasz nélkül bolyongott az ismeretlen anyagban. Az irodalmivá tevés érdeme, a szép fogalmazás és nemes szerkesztés az övé. Cortez jelentései, az egykorú Diaz krónikája és a majdnem egykorú Sahagun atya sokszáz oldalas maya „szociográfiája“ gazdagon kínálták az adatokat külön-külön, vagy együtt Prescott terjedelmes és kritikus történeti művében. Mindehhez azonban át kellett élni azt az esőből, naptűzésből kibomló tropikus világot, isten-szülő embereket és embergyilkos isteneket, akiket elsüllyedt célokkal dobott ki magából a piramisokkal telt szimmetrikus városok színpadán ritka finom szövésű kosztümökben lejátszódó mexikói kultúra. A stílus belső hévtől hajtott lendülete erről az átélésről tanúskodik.

Vajda Endre

SYLVESTER

PROTESTÁNS SZEMLE

12 TARTALOM :

Reményik Sándor: **János Evangéliuma** (vers) ● Makkai László: **Protestáns Napok Budapesten** ● Csabai István: **Protestáns kiállítások** ● Harsányi András: **A magyar református lelkészképzés reformjához** ● Mikecs László: **Református magyarok Ó-Romániában** ● Vajda Endre: **Emlékezések és önéletrajzok 1939 magyar irodalmában** ● Oroszlán Zoltán: **Az V. nemzeti képzőművészeti kiállítás Kassán** ● Ifj. Gyökössy Endre: **Hallgatózz csak, énekelget** (vers) ● **Jelek és magyarázatok** ● **Könyvek és írók**

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
FŐSZERKESZTŐ: MAKKAJ SÁNDOR FELELŐS SZERKESZTŐ: KERECSENYI DEZSŐ
FŐMUNKATÁRSÁK: PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE, TÚRÓCZY ZOLTÁN

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

GESZTELYI NAGY LASZLÓ: Bernát Gyula: Az új Magyarország agrárpolitikája	580
HALASZ GÁBOR: Sfk Sándor: Pázmány	582
BARCZAN ENDRE: Biczó Ferenc: A magyar nyelv és irodalom korszerű tanítása	583
VAJDA ENDRE: Szentimrei Jenő: Ferenc tekintetes úr	584

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, könyveket, folyóirat-cserepéldányokat a felelős szerkesztő címére (Budapest, VII., Lövölde-tér 2. II. 1.) kell küldeni. Az előfizetés, megrendelés és szétküldés ügyeiben a kiadóhivatal (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.) illetékes.

A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk. Kéziratokat a szerkesztőség nem őrizz meg és nem küld vissza.

Minden közleményért írója felelős.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).

Felelős kiadó: Szabolcska László.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.

A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.

Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁGUNK MOST
DECEMBER 10-ÉN DÉLUTÁN FÉL HAT ÓRAI KEZDETTEL
A DEÁK-TÉRI EVANGÉLIKUS TEMPLOMBAN

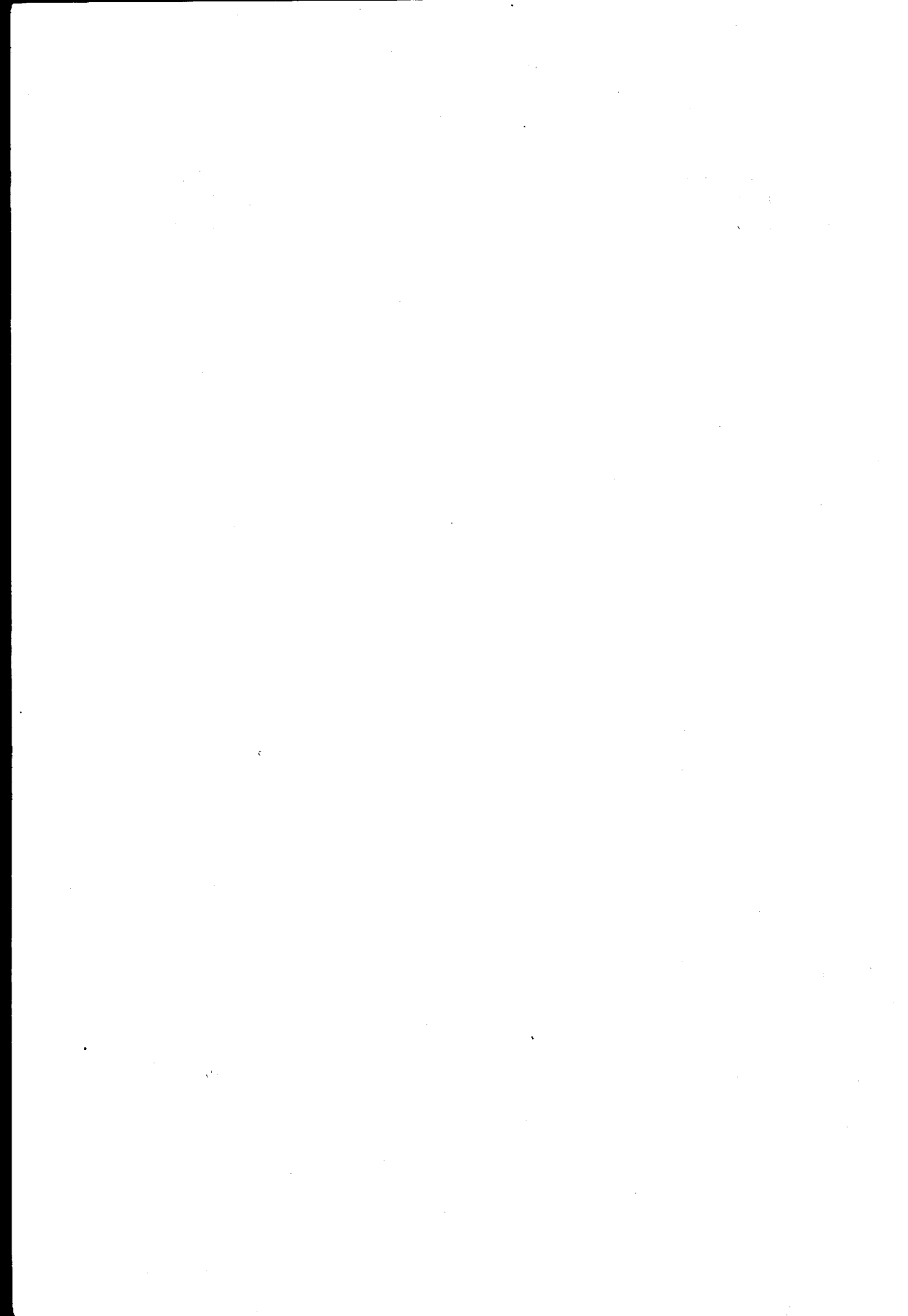
EGYHÁZZENEI ÉS IRODALMI DÉLUTÁNT

rendez a következő

M Ū S O R R A L :

1. Bach Johann Sebastian (1685—1750):
Fantázia és fuga, a-moll.
Orgonán előadja: *Zalánfy Aladár*.
2. Költeményeiből előad: *ifj. Gyökössy Endre*
író.
3. a) Ingegneri: Óh áldott Jézus.
b) Pierre de la Rue: Óh üdvözítő áldozat.
c) Praetorius Mihály: Isten dicsőítése.
Énekli a *Lutheránia-Vegyeskar*, vezényel:
Kapi-Králik Jenő
4. Előadást tart *D. Dr. Ravasz László* püspök.
5. a) Kapi-Králik Jenő: Adventi ének.
b) Arcadelt: Karácsonyi dal.
c) Bach J. Sebestyén: Mennyből jövök most
hozzátok. (Részlet a Magnificatból.)
Énekli a *Lutheránia-Vegyeskar*, vezényel:
Kapi-Králik Jenő
6. Buxtehude Dietrich (1637—1707):
Preludium és fuga, g-dúr.
Orgonán előadja: *Zalánfy Aladár*.

*Belépődíj nincsen, de a műsor megváltása készkiadások
megtérítésére 50 fillérrel kötelező.*

Választmányi és közgyűlés

Folyó év december hó 14-én, esütörtökön d. u. 6 órai kezdettel a Református Theologia (Bp. IX., Ráday-u. 28.) Ráday könyvtártermében választmányi és ezt követőleg alapszabályt módosító közgyűlést tartunk. Társaságunk tagjainak és különösen a választmányi tagoknak minél nagyobb számban való pontos megjelenését kérjük.

Tárgysorozat:

1. Elnöki megnyitó.
2. Főtitkári jelentés.
3. Szerkesztői jelentés.
4. Pénztári jelentés és az 1940. évi költségvetés.
5. Alapszabálymódosítás:
  - a) tiszteletbeli elnöki állás szervezése,
  - b) tiszteleti tagságok szervezése,
  - c) szakosztályok kiegészítése,
  - d) választmányi tagok száma 70-ről 120 tagra való kiegészítése.
6. Esetleges indítványok.
7. Folyó ügyek.

Budapest, 1939. december hó.

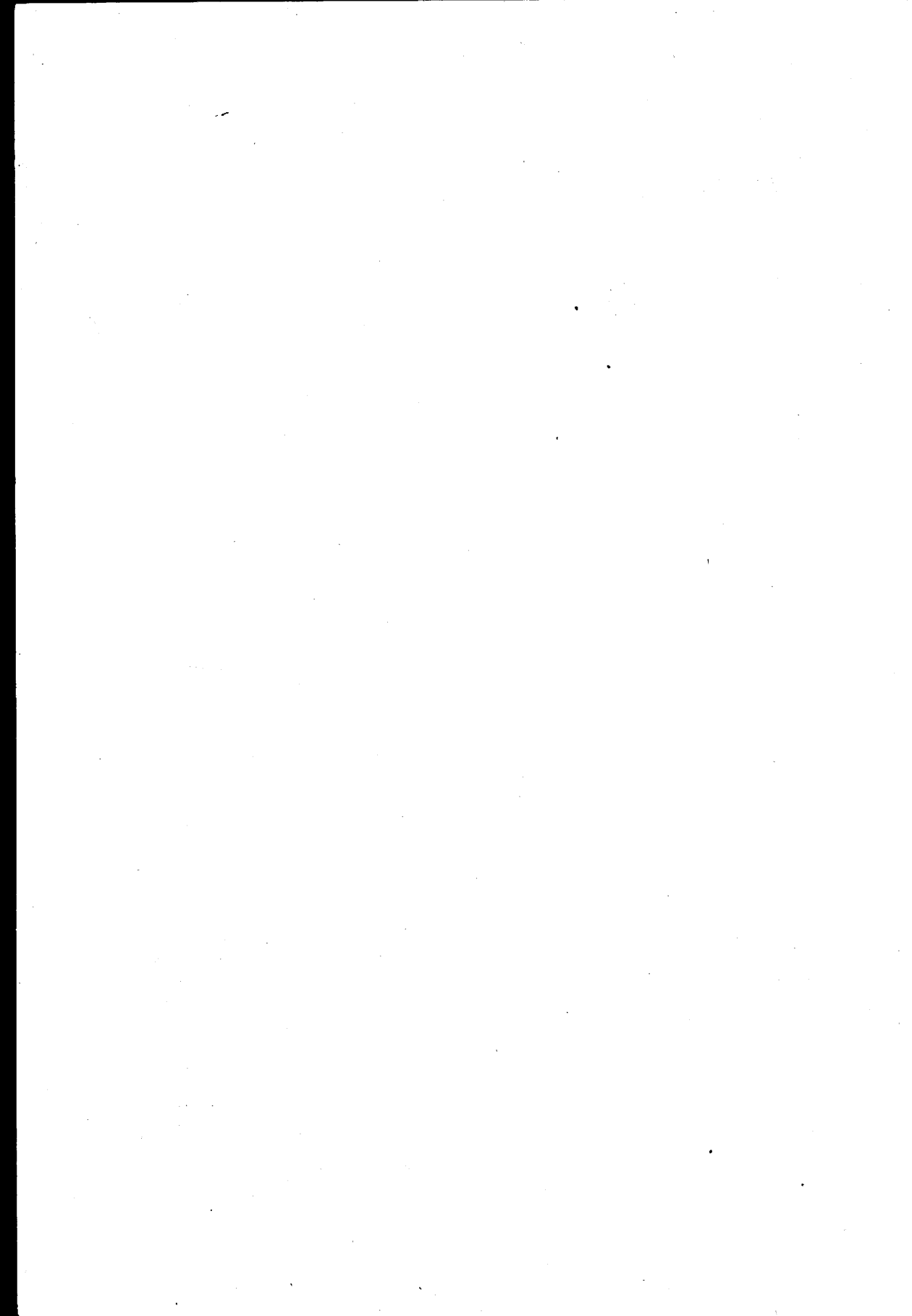
az E L N Ö K S É G.

OO

Mivel az Alapszabályok 19-ik §-a értelmében alapszabálymódosító közgyűlés határozatképességéhez a tagok kétharmad részének jelenléte szükséges, s ennyi megjelenésére semmiképen nem számíthatunk, már most meghirdetjük a fenti tárgysorozattal választmányi és alapszabály módosító m á s o d i k k ö z g y ű l é s ű n k e t 1939. december hó 28-ára, esütörtökön d. u. 6 órára, ugyanesak Bp., IX., Ráday-u. 28. sz. alá, amely gyűlésünkön a fenti tárgysorozatot tárgyaljuk le.

Tiszteletteljes köszöntéssel:

az E L N Ö K S É G.

János Evangéliuma

Ravasz Lászlónak

Összehajolnak Máté, Márk, Lukács,
És összedugják tündöklő fejük
Bölcső körül, mint a háromkirályok,
Rájok a Gyermekek glóriája süt.
A gyermeké, ki rejtelmesen bár
S természetfölöttin fogantatott:
De fogantatott mégis, született
S emberi lényként, tehetetlenül,
Babusgatásra várón ott piheg.
A gyermek, a nő örök anya-álma
Szív-alatti sötétből kicsirázott
Rongyba, pólyába s egy istálló-lámpa
Sugárkörébe. Bús állati pára
Lebeg körötte: a föld gőz-köre.
A dícsfény e bús köddel küszködik.
Angyal-ének, csillagfény, pásztorok
S induló végtelen karácsonyok,
Vad világban végtelen örömök
Lobognak, zengnek, — mégis köd a köd.
S mindez oly nyomorún emberi
S még az angyalok Jóakarata
Még az is emberi és mostoha.

De János messze áll és egyedül.
Nem tud gyermekről és nem tud anyáról,
Nem születésről, nem fogantatásról,
Csillag, csecsemő, angyalok kara,
Jászol, jászol-szag, József, Mária,
Rongy és pólya, királyok, pásztorok,
Induló végtelen karácsonyok:
Nem érdeklik, vagy mint rostán a szem
Kihull az ő külön történetéből
Kihull mindez és mindez idegen,
Apró, földízú, emberi dolog.
Nagyobb, nagyobb, ó nagyobb a Titok!

János evangelista, negyedik
Külön áll, világ végén valahol,
Vagy világ kezdetén, vad szikla-völgyben
S a fénytelen örvény fölé hajol.
És megfeszül a lénye mint az íjj,
Feszül némán a mélységek fölé,
Míg lényéből a szikla-szó kipattan
S körülrobajlik a zord katlanokban

*Visszhangosan, eget-földet-verőn,
Hogy megrendül a Mindenség szive:*

*Kezdetben vala az Ige.
S az Ige testté lőn.*

Kolozsvár, 1939. október 13.

Reményik Sándor

Protestáns napok Budapesten

I. Isten útjai miközöttünk.

Október 28. és 31. között az Országos Bethlen Gábor Szövetség négynapos magyar protestáns találkozót rendezett Budapesten. Szemébe olvashatnók a borúlátóknak és cinikusoknak, hogy a magyar protestantizmus minden ellenkező jósolgatások és melegen tartott káröröm ellenére, kedvezőtlen időjárás és történelemjárás ellenére igenis tud tömegeket is megmozgatni, erőt és egységet mutatni. De az öröm, ami ezekre a napokra visszagondolva, lelkünket eltölti, egészen másra vonatkozik.

A magyar protestantizmus, hagyományai és örök célkitűzései alapján s az evangéliumi parancs szerint is „kicsiny sereg“, minőség. Ha tud tömegeket mozgatni, annál jobb, de a hangsúly mindig a lélek szaván és nem az együttmenetelő lábak robaján van.

Kétségtelen az is, hogy az ilyen tömegünnepnek megvannak a maga áldásai. De bele kell nyugodnunk, hogy mi mindig kisebbség voltunk és vagyunk, ez a sorsunk, de ez a hivatásunk is; a kisebbség nem érvelhet tömegfelvonulással,

A kisebbséget nem a túlerőhöz való tartozás tudata, hanem a közös szenvedések emléke tartja össze s nem a hangosabb szó, hanem az egyedüli igazság jogán érvényesülhet. Szenvedés és igazság pedig az Isten kegyelmi ajándékai.

Ezt láttuk igazi örömmel az elmúlt ünnepnapok alatt is. Ma sincs nagyobb összekovácsoló erő számunkra, mint a gályarabok emléke, az igaz ügyért elszenvedett üldöztetések, a nehéz négy évszázad kötelező és lélekmelegítő hagyományai. Ezekért a szenvedésekért pedig csak hálásak lehetünk Istennek, mert ezek igazságunk legnyomósabb bizonyítékai a világ felé is. „Azt bünteti, kit szeret“, — ez a világ szerinti fonák igazság minden időben a magyar protestantizmus legfőbb vizsgáztalása marad.

A másik nagy ajándék, az igazság, az Ige, a Kijelentés szintén bőven adatott ezekben a napokban. Az Iparcsarnokban tartott nagy istentisztelet, protestáns templomaink szószékeiről el-

hangzott igehirdetések, az evangélikációs összejövetelek, az október 31-iki emlékünnepély olyan gazdag és eléggé ki nem használható alkalmak voltak az egyetlen lényeges dolog újra meg újra való kinyilatkoztatásának, hogy magában ez méltó jutalma lehetett azoknak, akik a szervezés és összehívás nagy munkáját magukra vállalták. Hallottuk az ígét a kiválasztás vigasztaló kegyelméről s arról, hogy méltatlan voltunk ellenére is lehajlik hozzánk az Isten, hogy megszabadítson és megdicsőítsen. Ez tartotta meg Luthert és Kálvint, ez hitvalló őseinket s ez minket is. „Krisztus a magyar bűnért is meghalt, kell tehát, hogy a magyar feltámadásnak is Ura legyen!”

Egyetlen nagy gyülekezetté forrott össze ezekben a napokban a magyar protestantizmus s a rádión keresztül eljutott ennek a testvéri találkozásnak hangja azokhoz is, akik csak gondolataikban lehettek velünk együtt.

Seregszemle volt ez az alkalom, de nem földi értelemben. Az egyház nem állam, érdekszövetség vagy kulturális társaság, hanem időhöz és térhez nem kötött, világ kezdetétől a világ végezetéig az egész emberi nemzetségből a Szentlélek által toborzott lelkek serege, melynek hitünk szerint kiválasztott tagjai vagyunk mi is, magyar protestánsok. Mikor nemzetünkért hozott áldozatainkat és ezeknek eredményeit emlegetjük, mikor a magyar kultúra protestáns oroszánrészét bemutatjuk, mikor tömegeink létezését bizonyítjuk, nem a magunk erejével hivalkodunk, hanem a Szentlélek munkáját dicsérezzük. Mert ami „protestáns érdem vagy kultúra“ ezen kívül van, az zengő érc és pengő cimbalom, értéktelen máz, hiú önámítás.

Összejöveteleken, kiállításokon, a végzett munkáról szóló beszámolókon csodálattal szemlélhettük Isten útjait miközöttünk, a méltatlanoknak, a kicsinyeknek bőven adott ajándékait és megtartó kegyelmét. Csak ezért és csak így beszélhetünk büszkén a protestáns napokról.

II. *A magyar protestantizmus útja.*

Nem szabad elfelejtenünk, hogy ezt a találkozót „világiak“ rendezték. Vették maguknak azt a veszedelmes bátorságot, hogy az „elkülönzés“ vádját vonják fejükre, mikor a kisebbségi egyházak mellett kiállanak. Mostanában sokat beszélünk a keresztyénység és ezen belül a magyar protestantizmus válságáról. Ha ez a válság meg is van, ezek a napok azt látszanak bizonyítani, hogy a kibontakozás jó irányban halad. Nem is olyan rég még elképzelhetetlen lett volna egy ilyen „világi“ oldalról kiinduló kezdeményezés és kilátástalan kísérlet ilyen tömeg megmozdítása. Úgy látszik, mind többen és többen vannak olyanok, akik szerint „érdemes“ protestánsnak lenni. De miért?

Bármilyen hihetetlennek hangzik, előfordul olvétve, hogy a protestantizmus nemeslevél-félének számít ma is. érvényesülést jelenthet. De talán nem vagyunk túlságosan derülátók, ha ezt

a részét a kérdésnek, mint elhanyagolható mennyiséget, mellőzük. Itt ezerekről és ezerekről van szó, akik ilyen szempontból nem jöhetnek számításba.

A magyar protestantizmus sajátos történeti életünk következtében mindig jelentett bizonyos politikumot is. A magyar protestantizmus túlnyomó részében a legtörzsökösebb magyarság, gyakori sajnálatos mozdulatlanságában is nagy erő. Bizonyos politikai fogalmak, szabadság, függetlenség, szabadelvűség, önkéntelen kapcsolatba kerültek a történeti magyar protestantizmussal s most, mikor ezek a fogalmak is válságba kerültek, „átértékelődnek“, sokan tekintenek a protestantizmus felé, mint e politikai elvek igazi, elévülhetetlen lényegének letéteményese felé. Érdekes volt megfigyelni beszédekben, hczzászólásokban s különösen sajtóvisszhangokban ennek a politikai protestantizmusnak visszavisszatérő kísérteteit. Mert „sajnos“, ezek már csak kísértetek. Az idők is változtak, a magyar protestáns társadalom is. Hiú reménység azok részéről, akik azért állottak most sorainkba, hogy tömegeinkből protestáns politikát esiholhatnak ki. Egyrészt, mert a mai magyar protestáns társadalomra kétszeresen áll az, hogy ahány fej, annyi vélemény, másrészt pedig, mert egyházaink most belső, lelki ébredésükkel vannak elfoglalva, hál' Istennek. Ezért látszik kilátástalannak egy protestáns napilap létrehozása is, hiszen még most sincs kialakult vélemény arra nézve, hogy kik, miből és miért adjanak ki egy ilyen sajtószervert. Sajnos, a protestáns napok alkalmából tartott értekezlet sem tudott ebből a szempontból megnyugtató határozatot hozni. De talán korai is lenne még. A protestáns ifjúság körében érőben van már egy közéleti állásfoglalás, mely azonban nem a pártirodáknak, hanem a bibliakörökben született meg s ha beváltja a hozzá fűzött ígéreteket, talán kialakul újra, most már az igazi, evangéliumi szellemű magyar közélet.

Élő és ható tényező ma is a humanista protestantizmus. Ez kötötte össze az egyházat a kultúra, a felvilágosodás és az általános emberszeretet eszméivel. Épen ezekben a napokban is hallhattuk azt, hogy a protestantizmus a felvilágosodás, a kulturális haladás előharcosa volt s ez mai hivatása is. Ezt a felfogást lát-szik támogatni a magyar kultúrélet protestáns túlsúlya is. Az ébredő egyház élesen szembefordul ezzel az irányzattal, nem mintha a kultúra ellen lenne kifogása, hanem mert ez a meghatározás mérhetetlenül lekicsinyíti és emberivé teszi az egyház hivatását. Amint a hitvalló egyháztag megtalálja a helyes magatartást a politikában, meg fogja találni a kultúrában is. A keresztyén szolgálata parancsa érvényes a kultúra területén is és örömmel láttuk, hogy felnövekvő ifjúságunk széles rétegei sejteni kezdik már az igazi kultúra mibenlétét.

A megöldökölendő „ó-embernek“ típusai nemcsak közöttünk, hanem bennünk is élnek. A hitvalló egyház évtizedek óta vívja már harcát az evangélium feltételmentes érvényesítéséért. Tudjuk, hogy a protestáns napokon nemcsak a vezetőegyházak, az

ünnepi szónokok közt voltak az evangéliumnak missziós munkásai, hanem a jelenlevő s az országban mindenütt szétszórt névtelenek között is. Ezeknek hitvalló ereje lesz az eszköz arra, hogy a politikai és humanista protestantizmus valóban evangéliumi kereszténységgé váljék és a hagyományok edényei megteljenek az Ige életadó itálával.

Hálásak lehetünk a Protestáns Napok rendezőinek azért az alkalomért, amelyik összehozta a falut és a várost, a világit és a lelkeszt, a politikust, a humanistát és a hitvallót és meg vagyunk győződve, hogy minél gyakoribbá válnak ezek az áldott alkalmak, az Evangélium annál gyorsabban meg fogja találni az utat, hogy egész magyar protestáns társadalmunkat az egy lélek erejével töltsen meg.

Makkai László

Protestáns kiállítások

A magyar protestáns kiállítások feladata az volt — mint ezt a katalógus előszavából megtudjuk —, hogy minden elkülönítő szándéktól mentesen bizonytságot tegyenek a hazai protestánsoknak a magyar kultúrába való szerves beletartozásáról. Ez a szempont különösen a történeti rész rendezője számára szabott szűk keretet. Régi ötvösműveinknek, kézimunkáinknak, szépművészeti emlékeinknek alkotóiról legtöbb esetben semmit sem tudunk, tehát azt sem, hogy vajjon protestánsok voltak-e. Itt a kiválasztás a protestáns tulajdonos szerint történt, noha még ez az elv sem vonul végig a kiállításon teljes következetességgel, hisz a buzgó katolikus II. Rákóczi Ferenc ezüstös és zománcos szép üvegkanaláját is itt látjuk. Az egykor protestáns tulajdonban levő műtárgyak bemutatása nem szolgál figyelemre méltóbb tanulsággal, tekintve, hogy senki sem vonja kétségbe, hogy a 17. századi úrasszonyok szerették az ékszereket, mégha protestánsok voltak is. Az Augsburgban vagy Nürnbergben készült ezüstpohár és Párizs Pápai remekművi zsebórája csak a jobbmódú protestáns rétegek anyagi kultúrájára vet világot, de nem fedi fel a protestáns egyházak művészetét formáló szerepét. A kiállítás elvnlkülségének a rovására írandó, hogy a látogató csak egyes szép műtárgyak emlékét viszi magával, a nélkül, hogy azok együttese valamilyen tanulsággal ajándékozná meg. Pedig milyen hasznos lett volna, ha egy szép sorozatban magunk előtt láttuk volna például az úrvacsorakelyhek fejlődését, az 1556-os példánytól kezdve, melyen a reformáció hatása a kupa idomtalanul túlméretezett, de a borosztás által indokoltá tett formájában jelentkezik, a Brózer István által az öreg Rákóczi megbízásából erdélyi zománcos és aranydomborművecskével díszített kelyhen keresztül Borda Jánosnak a modern kiállításon látható, éppen egyszerűsége által nemesvonalú szép kelyhéig. A kiállítás értékét nagyban emelte volna,

ha egyházaink tulajdonában levő kegszerek válogatott példányait bemutatták volna, de nemcsak ezekben, hanem még a szomszédos Kálvin-téri templom keresztelő felszerelésében, Szentpéteri remekében sem gyönyörködhettünk. A kiállítás néhány kivételtől eltekintve, csak a Nemzeti Múzeum anyagában levő tárgyaknak különböző termekből egy helyre való csoportosítására szorítkozott. A protestáns festőknek a Szépművészetiben történt kiállítása több okulást nyújtott a nézőknek. Az írókról tudja mindenki, hogy milyen vallásúak, de nem a képzőművészekről s ezért a kiállítás hasznos munkát végzett már azáltal is, hogy megmutatta azokat a festőket, akikre mi, protestánsok büszkék lehetünk. A képek nagyrésze itt is a Múzeum anyagából, de főleg a közönség számára hozzá nem férhető művekből került ki, amikhez járult néhány új szerzemény is, úgyhogy a kiállítás mindenki számára tudott valami újat és érdekeset nyújtani. Korunk protestáns művészeinek kiállítása főleg ízléses rendezéséért érdemel dicséretet. A nagytermen Lux Elek készülő Luther-szobrának egyméteres feje uralkodik. A keces táncosnőről, porcellán szobrocskáiról ismert művész tőle szokatlanul monumentális formanyelven szólt meg. Stílusán itt fiatalabb pályatársának, szobrászatunk legerőteljesebb ígéretének, Borberek Kovács Zoltán robusztus plasztikájának a hatása is érezhető. Az Iparművészeti Múzeumban felsorakozó néprajzi anyagnál hasznosnak találtuk volna, ha a leginkább művészettermő magyar protestáns vidékeknek, a Kálotaszegnek és Torockónak a művészetét is bemutatták volna, ami egyúttal az egész protestáns magyarság vagy helyesebben az egész magyarság megbonthatatlan szellemi egysége mellett is tanúságot tett volna. Összegezve a látottakat, megállapíthatjuk, hogy a kiállítások hasznosak voltak, de csak a kezdetet jelenthetik. Mind követelőbb szükségét érezzük egy nagyszabású protestáns egyházművészeti kiállítás megrendezésének, mely egyfelől bemutatná a múlt s a hagyomány kincsesházát, másrészt a modern kiállítási elvek által lehetővé tett módon, szinte egy ideális protestáns templom belső terévé alakítaná át a kiállítási helyiséget, miáltal utat mutatna az egyre vajudó modern magyar protestáns egyházművészetnek.

Csabai István

A magyar református lelkészképzés reformjához

Régóta szó van már a magyar református lelkészképzés megreformálásáról. Nem egy alkalommal hangoztatták és meg is okolták szükségességét; egyes irányelveket meg is állapítottak már. Ezek folytatásaként, külföldi tapasztalatokat is felhasználva szeretnénk néhány megfontolást előadni.

A lelkészképzés tartama hat évben állapíttassék meg. Ebből az első négy az akadémiai évek csoportja legyen (a debreceni egyetem hittudományi fakultásának, illetőleg a teológia-akadémiáknak keretein belül), a fennmaradó két év pedig a gyakorlaté az azok kereteit a Lelkészképzőintézetek adják meg.

Az akadémiai és gyakorlati évek munkabeosztását illetően az előzők elsősorban a tudományokéi legyenek. Az akadémiai tudományos képzésnél azonban sohasem szabad elfelejteni azt, hogy ezt a tudományos képzést olyan ifjúnak adják, aki lekipásztornak készül; az ő számára pedig a tudományok rangsorában az első helyet a *Kereszt tudománya* foglalja el. Nála minden tudomány csak eszköz egyetlen feladat minél hathatósabb betöltésére, s a feladatot: az Ige hirdetése. Az ő képzésében a tudományok csak szellemi fegyverek lehetnek, a vizsgák ezek erejének próbái, a cél, az ok, a központ az Ige lévén, aminek minden lekipásztor egyformán és elsősorban aláztos és áldozatos hirdetője. Csak ebben az esetben evangéliumi értelemben vett lekipásztor ő, *minister verbi divini*. A lelkészképzés pedig azzal áll vagy esik, hogy ilyenek képzését tűzi-e ki céljául. Mindezzel nem a tudományok értékét és fontosságát becsüljük alá, csak a lelkészképzésben a megfelelő helyre tesszük. A következők bizonyítani kívánják, hogy a tudományoknak egy lelkész felkészültségében nem kis szerepük lévén, nem kis szerepet kell elfoglalniuk képzésében sem.

Az akadémiai évek folyamán a studens a második és negyedik végén álljon vizsgára. Mindkettő a tudományoké. A két vizsga: *alapvizsga* és *szakvizsga*, utóbbi az előbbihez hasonlóan a tanév végén legyen és sikeres letétele után a studens csupán „*kápláni gyakorlatra bocsátható*“ legyen, azaz ne kapjon segédlelkési oklevelet, mint a mai kápláni vizsgát tevők.

E két vizsgán a studens azt bizonyítja be, hogy jártas a teológiai tudományok területén, ismeri azok lényegét, módszereit, fejlődését, legújabb eredményeit és a megoldásra váró problémákat. Ismeri a szentírási könyveket eredeti szövegükben és használni is tudja azokat. Annak bizonyosságául, hogy a teológiai tudományok módszereit önállóan alkalmazni is tudja, minden tudományszakból egy-egy dolgozatot készít. A két vizsgára ezeket úgy kell beosztani, hogy egyből-egyből a studens közelebbi érdeklődési köre szerint nagyobbterjedelmű házidolgozat, a többi-

ből egy-egy kérdést röviden megválaszoló zárthelyi írásbeli dolgozat készítenő.

Hogy ezeket a dolgozatokat el tudja készíteni, többször kötelező alkalmat kell adni a studensnek tanulmányok önálló összeállítására. Erre szolgáljanak a szemináriumi gyakorlatok, ahol minden studenssel egyéneként foglalkozzék a tanár a téma kiválasztásától a formábaöntésig haladva vele. A studens minden szemináriumot legalább egy féléven át látogat és ott dolgozatot készít. Hogy ez tanári részről teljesíthető legyen, szükséges, hogy a katedra-vezető professzor segítséget kapjon és az egyénekenkénti foglalkozásra mozgósíttassanak más arra alkalmas erők is, elsősorban az illető szak magántanárai és doktorai. (V. ö. a budapesti egyetem bölcsészettudományi karának proszemináriumi rendszerét.)

A két vizsgán a studensnek be kell még bizonyítania azt is, hogy ismeri mindazon vallásos jelenségeket, melyek egyrészt megélezték a keresztyénséget, másrészt amelyek ma rajta kívül a földön található. A filozófia és pedagógia keretein belül pedig megmutatja, hogy nem ismeretlenek előtte azok a szellemi áramlatok, amelyek a világot az évezredek folyamán irányították.

Mindkét vizsgán nagy súly esik a nyelvekre is. Nemcsak a bibliai héberre és görögre, hanem a *latinra* és a *modern nyelvekre* is. A studensnek csekély szótárhasználattal folyékonyan kell fordítania latin szöveget. Akár külön kollégiumot is meg kell hirdetni latinból. (A gyakorlatszerű előadásokat tarthatják az egyháztörténet-professzor szemináriumi segítői.) E nyelv tudásának szükségessége nyilvánvaló: skolasztikusok, reformátorok (Institutio!), hitvallások, zsinati kánonok, stb. szövegei gyakran kézbe kerülhetnek; a magyar egyháztörténelem — (felekezeti különbség nélkül) — forrásanyagának nagyrésze latinul áll előttünk és annak sem szabad pl. megtörténnie, hogy a református lelkész bárki is „meg tudja fogni“ azáltal, hogy az a hivatalos római katolikus szentírás-verzió, a *Vulgata* latinnyelvű szövegében járatlannak bizonyul. Természetes, hogy a szóbanforgó latin ismeret elsősorban nem a klasszikus, hanem az egyházi, középkori és újkori latinságra vonatkozik.

A modern nyelvvel kapcsolatban nem kell hosszasan érvelgetni, hogy mennyire fontos manapság legalább egynek szóbanírásban való tudása. Mert sajnós valóság az, hogy szemináriumok vezető professzorai csak ritka esetben adhatnak studenseik kezébe idegennyelvű teológiai szakmunkát szemináriumi dolgozatuk forrásaiul. Ismeretes az is, hogy értékes ösztöndíjakkal külföldre menő végzett teológusok tanulmányi helyükre általában minimális nyelvtudással érkeznek ki. Az ideális az lenne, ha a teológus ifjú el tudna — legalább is valamennyire — sajátítani a német nyelven kívül egy nyugateurópai (franciát, hollandot vagy angolt), sőt esetleg egy szomszédállam nyelvét is. Nemzeti-ségi vidéken élő paróchus lelkész ennek nem egyszer hasznát veheti nem maga, de egyháza szempontjából.

A négy akadémiai év után következő kettő a gyakorlaté. Ekkorra a studens már elhagyta az egyetemet vagy akadémiát; további tanulmányait kizárólag a *Lelkészképzőintézet* kereteiben végzi. A Lelkészképzőintézet azonban az előző négy év folyamán is összeköttetésben kell hogy legyen a studenssel. Főleg az egyetemre járóknál ellenőrizheti a tanulmányok zavartalan menetét; segítséget nyújthat a nyelvtanulásban és az internátusban lakók számára külön előadásokat is tarthat (v. ö. a budapesti Eötvös-kollégium rendjét); szigorú felügyelettel végzi a studensek ének- és zenetanulását oly mértékben, hogyha nem kívánjuk is meg a teológustól azt az énekelni és orgonálni tudást, amit egy tanítójelölttől, mégis elvárható, hogy a jövődő lelkipásztor az ismertebb zsoltárokat és dicséreteket el tudja vezetni és kísérni; végül a Lelkészképzőintézet felügyeleti körébe tartoznának a *Szónoklati gyakorlatok* is, azzal a változással, hogy a studens I. éves korától, legalább havonként alkalmat kapjon egy beszéd és a hozzátartozó liturgikus részek elmondására. Így persze nem lehet szó arról, hogy e gyakorlatoknak egyetlen felügyelő professzoruk legyen, a csoportokba osztásnak azonban — a professzorok, magántanárok, egyéb előadók és segédek mind lelkészek lévén — semmiféle technikai akadály nem lehet.

A két utolsó évet abszolváló studens tanulmányi helye kettős. Mindkét tanév első részét, karácsonyig, a Lelkészképzőintézet tanfolyamán tölti el. A tanfolyam munkabeosztásában az irányító cél a gyülekezeti élet vezetésére való nevelés. Nagy figyelem fordítandó tehát a homilétika, liturgika és valláspedagógia gyakorlati részére. Sűrű időközökben szerkesszen a studens beszédeket és mondja is el azokat; az istentiszteleti liturgikus részeket úgy gyakorolja be, hogy ha majd odakerül, mindent odaillő, alázatos méltósággal tudjon végezni; végül pedig elemi- és középiskolákban hospitáljon és tanítson. Tanítóink komoly pedagógiai tanulmányok után veszik kezükbe osztályok vallástanítását, ú. n. vallásoktató lelkészeink viszont az akadémiai vagy egyetemi elméleti valláspedagógiai előadásokon kívül semmiféle módszeres képzésben nem részesülnek. A vallástanításhoz, ha már iskolai tanrend heti néhány órájába tantárgyként van beleszorítva, nem elég az, ha valaki lelkész, azaz *a priori* tudja, hogy mit kell tanítania, hanem szükséges, hogy tudja, hogyan kell tanítania. Ehhez pedig módszeres képzettség kell. A kollégiumok iskoláiban vagy az egyház által fenntartott más iskolákban készen állanak a studens számára a kívánt alkalmak és lehetőségek.

A tanfolyamok munkarendjén szerepeljen azután minden olyan lelkipásztori munkában való irányadás, amely nem templomi, de nem is adminisztratív vonatkozású: bibliakörök, fiú- és leánykörök vezetése, konfirmációi oktatás, vallásos esték rendezése, stb. Ezek mind olyanok, amelyből a studens az akadémiai évek folyamán csak bizonyos elméleti direktívákat kapott.

A tanfolyamokon kapják a studensek a gyakorlati egyházi jogi képzést. (Az egyházjog történeti része az akadémiai évek

folyamán már eléje került.) Itt meg kell tanulnia mindazt, ami saját egyházunk igazgatását, a különböző egyházi szervek működését és érintkezését illeti, de éppúgy az államhatalommal és más egyházakkal való érintkezések és kapcsolatok szabályait is. Felesleges részleteznünk azokat a hátrányokat, amelyek onnan származnak, ha a református lelkész nem ismeri pl. a római katolikus házasságjogot vagy a szekták jogi helyzetét. Saját egyházunk igazgatását illetően azután a legrészletesebben kell ismernie a helyi gyülekezet adminisztrációját. Ne lehessen olyan a gyülekezeti étellel összefüggő kérdés, aminek megoldásához a lelképásztor bizonytalanul fog hozzá.

Ez őszi kurzusok fontos tárgyának tekintenők a történelmet, elsősorban az egyháztörténelmet. Ez az egyháztörténelmi ismeretátadás azonban nem elsőrenden tudományos képzést kíván nyújtani, hanem a gyülekezeti lelkész szolgálata eredményesebben való betöltésének eszközeit. Ezt tartva szem előtt, a studens kapjon a történelmi tényeknek legszigorúbban megfelelő tiszta képet az őskeresztyén egyházzal, a szerzetességről, az egyház elrómaiásodásáról és magáról a római egyházzal (külön kiemelve pl. a mise kialakulásának fázisait); tisztán álljon előtte, hogy mi a református keresztyén felfogás a szentekről és a római egyház nagy doktorairól, továbbá, hogy mik voltak a reformáció igazi okai (egyházi, politikai és szellemi téren egyaránt), hogyan fejlődött ki a reformáció, hogyan alakultak később az egyházak, milyen volt egymáshoz való viszonyuk (az únió kérdése), nem feledkezve meg pl. olyanokról, mint a modern pápai bullák és enciklikák.

A magyar egyháztörténetből nagyon fontos részletek ezek: mi az, amit a reformáció előtti magyar szellem megjelenési formáiból magunkénak vallunk mi reformátusok és miért valljuk azt magunkénak; a reformáció után: a reformáció mely irányához, miért, mikor és hogyan csatlakozott a magyarság; a mai magyar reformátusság atyái mikor lettek kálviniak; a magyar protestantizmus multban és jelenben milyen helyen áll az egyetemes protestantizmus keretében; az únióknak melyek voltak magyarországi megnyilvánulásai. Behatóan meg kell ismernie a studensnek a református (részben más protestáns) egyháztörténetünk nagyjait. A kiválasztási elv ez lehet: 1. akik általánosan ismertek; 2. az áhítatos szövegeket írók (idevéve a bibliafordítókat és énekírókat is); 3. olyanok, akiknek más, főleg a római egyházzal valamiféle kapcsolatuk volt (nagy vitatkozók, konvertiták, gályarabok). A cél itt kettős; egyik az, hogy a lelképásztor gyülekezetének elébe tudja állítani egyházunk multjának áldozatos munkájú, törhetetlen hitű, nem egyszer szinte „megszállott” alakjait és ezzel erősíteni, lelkesíteni, ha kell, vigasztalni tudja őket. A másik pedig az, hogy készen álljon mindig minden történelmi jellegű támadás kivédésére. Éppen ezért különösen fel kell hívni a studensek figyelmét azokra a részletekre, amelyek akár a római

atyánkfiaival, akár a szektáriusokkal való ú. n. „vallási viták“ során előkerülhetnek.

Az egyháztörténelemhez hasonlóan, bár nem ilyen részletességgel, kapjon a studens valamilyen rekapitulációt egyetemes magyar történelemből és irodalomtörténetből is. Magyar történelemből azok a részletek emelendők ki, melyeket az ú. n. „hivatalos római katolikus történetírás“ másképen ad elő, mint mi, vagy amiket másképen értékel. Figyelmeztetni kell viszont a studenst arra is, hogy az átértékelés kritikájában túl messze ne menjen és tudja megbecsülni és haszonnal forgatni azokat a munkákat is, amelyeket nem református, illetve protestáns szemszögből nézve írtak.

Az őszi kurzusoknak végül olyan ismereteket is közölni kell, amelyek első pillanatra ugyan profánoknak látszanak, de szükségességüket mégsem lehet kétségbevonni. Ilyen a közegészség-tan, a falu- és városismeret, bizonyos elemi mezőgazdasági ismeretek azok számára, akik városi származásúak, közigazgatási jogi ismeretek, elsősorban abból a célból, hogy a lelkész segíteni tudjon gyülekezete tagjainak ügyes-bajos dolgában. Egy falusi lelkész számára elengedhetetlen, hogy kiismerje magát mindazon állami hivatal labirintusában, amelyben gyülekezete tagjainak gyakorta kérni- vagy elintéznivalója lehet. Gondoljunk arra, mennyire fontos pl., hogy a lelkész ismerje egy végrendelet kiállításának törvényes formáját a végrendeleti záradék pontos szövegével.

Ezeket a kérdéseket illetőleg egyetlen megjegyzést kell eleve figyelmen kívül hagyni; azt, hogy felesleges egy tanfolyam keretein belül ilyenekkel foglalkozni, mert a segédlelkész vagy lelkész, ha odakerül, „majd megtanulja“. Csak annyit hadd mondjunk erre, hogy ebben az esetben az a mondás, hogy „maga kárán tanul az ember“, eképen változik: „*gyülekezete kárán tanul a lelképásztor*“. Ennek pedig soha nem szabad megtörténnie és megakadályozására mindent el kell követni.

E két kurzus folyamán tehát részletesen vagy legalább is érintve elő kell kerülni minden olyan kérdésnek és problémának, amely a gyülekezeti lelképásztornak szolgálata során útjába akadhat. A kapott tanácsok és irányelvek pedig olyanok legyenek, hogy a lelkész majdan minden körülmények között a helyes álláspontot tudja elfoglalni, helyes magatartást tudjon tanusítani és a helyes irányban tudjon cselekedni. Ezért kell az üdvhadsereg vagy oxfordi csoportmozgalom lényegét és céljait éppúgy ismernie, mint a gyülekezeti lapelőállítással kapcsolatos nyomda-technikai részleteket.

A két őszi tanfolyam után vizsga nincsen. Mindkét évben a studensek azonnal kimennek gyülekezetekbe. Mind, kivétel nélkül. A bejegyzett káplán fogalma egyszer s mindenkorra ismeretlen legyen. A gyülekezetekbe gyakorló káplánként való kimenettel alól felmentést ne lehessen kérni s kapni semmiféle címen. Ez is éppoly része a teológiai stúdiumnak, mint a vallástörténet

vagy héber exegézis, sőt fontosabb, a legfontosabb. És vajjon van-e felmentés a vallástörténeti előadások látogatása vagy a héber-exegézis-kollokviumok alól? Aki lelkészi oklevelet kíván nyerni, annak e két utolsó év munkálkodását is végig kell csinálni. Más tanulmányok (tanári-, doktori oklevél szerzése) csak a hat év után végezhető, külföldre pedig vagy a hat év után menjen a studens vagy az első négy év alatt. Itt jegyezzük meg azt is, hogy a két őszi kurzus folyamán, ha már máskor nem is (bár az ideális az lenne), az internátusi együttlakás feltétlenül szükséges.

A két utolsó év alatt gyülekezetben működő gyakorló káplán nem rendes segédlelkész, hanem studens. Az Ige palástos hirdetésére fel lehet jogosítva, de azt ellenőrzéssel gyakorolja. Fizetése, mint olyan ne legyen. Teljes ellátáson kívül valamilyen összegű havi zsebpénzt kapjon csupán és ez az összeg minden gyakorló káplánnál egyforma, akár kisebb, akár nagyobb gyülekezetben működik.

A gyakorló káplán kötelessége ahhoz az elvhez igazodjék, hogy amennyire káplán, annyira studens is, sőt inkább studens. Vagyis amennyi munka, annyi tanulás is, sőt minél több tanulás. A két évi kinnlét közül egyik lehetőleg városi, másik falusi gyülekezetben töltsendő el; ügyelni kell lehetőség szerint arra is, hogy a studens egyik évben olyan helyen legyen, ahol a reformátusság többségben, a másikban, ahol kisebbségben van.

Itt jegyezzük meg, hogy a jövőd lelkésznek látóköre kiszélesítése céljából nemcsak külföldi tanulmányútra van szüksége. A külföldi tapasztalatok hatalmas értékét korántsem becsülve le, hangsúlyozni kell a magyar lelkész saját hazája és saját népe megismerésének fontosságát. A Felvidék és Alföld életkörülményei között óriási különbség van és más a Tiszántúl magyarja, mint a Dunántúl. Nagy és pontosan működő szervezetet kell kiépíteni — kezdve az akadémiai évek *mindenkire kiterjedő* teológus-cseréjén — hogy a lekipásztor az egyes vidékek magyarjain keresztül megismerje és összetettségében egységes képet nyerjen az egész országról és a magyar lélekről. S ha már itt tartunk, hadi említsük meg azt is, mennyire fontos lenne négy teológiai főiskolánk professzorainak és studenseinek szoros együttműködése és egymást megismerése a multban nem egyszer felmerülő idegenkedés és ellentétek helyett. Ennek pedig a lelkészképzés alapelveinek egységes lefektetése és egységes végrehajtása hatalmas biztosítéka lenne!

A két utolsó tanév végén, azaz június-júliusban a gyakorló káplánok térjenek vissza a Lelkészképzőintézetbe egy-egy rövid, egy-két hetes beszámolóra. Beszéljék itt meg vezetőikkel és egymással gyülekezeti forgolódásuk tapasztalatait. Ez a beszámoló idő, mint a lelkészképző kurzus része, éppúgy kötelező *mindenkire* nézve, mint annak bármely más szakasza. Természetes az is, hogy a gyülekezeti forgolódás tartama alatt állandó összeköttetés legyen a gyakorló káplán és a Lelkészképzőintézet tanárai között.

A hatodik év után, a rákövetkező ősszel áll a studens utolsó, ú. n. *lelkészképesítő* vizsgájára. Ezen a két utolsó év anyagáról számol be a fentebb vázolt tárgykörök szerint. Házi dolgozatot erre a vizgára nem kell készíteni, zárthelyi írásbeli sem látszik szükségesnek.

E lelkészképesítő vizsga sikeres letétele azután választhatóságra jogosít. A vizsga minősítésénél helyesnek tartanók a két utolsó év gyülekezeti forgolódásának figyelembevételét is, nemcsak a vizsgán adott feleleteket.

A két utolsó évben különös és kizárólagos feladatokat kell vállalnia a Lelkészképzőintézetnek. Ezt tehát megfelelően meg kell szervezni. Főképp Debrecenre áll ez, ahol a studens akadémiai éveit állami egyetemen tölti el. A Lelkészképzőintézetnek önálló tanári kart kell kapnia, amely magába foglalja vagy foglalhatja természetesen az akadémiai vagy egyetemi professzorokat, de kívülük szükség van még olyan erőkre is, akik nem csupán ismereteket közölnek, hanem bizonyos mértékben nevelnek is és segítik a studenseket egyéni munkájukban. Külön erők alkalmazása szükséges azután még a speciális tárgyakból való előadások tartására is (közegészségtan, gazdasági ismeretek, stb.).

Az egész lelkészképzésnek tudás szempontjából azon az alapelven kell nyugodnia, hogy *a református lelkipásztor állásának nem az ért, ha többet tud a feltétlenül szükségesnél, hanem éppen az, ha nem tud többet annál*. Ha pedig bárki azt kockáztatná meg, hogy „nem szabad olyan túlzott követeléseket felállítani azzal a szegény diákkal szemben“, arra kizárólag az a válasz adható, hogy az az ifjú, akit a szolgálatra való elhívása hozott a teológiára, az nem fog túlzott követelményt látni abban a törekvésben, amely egy nemes harcra a legjobb fegyverzettel kívánja ellátni, aki pedig úgy gondolja, hogy életbiztosítási kötvényt lehet kötni ezen a „pályán“, annak úgysis sürgősen le kell maradnia.

A magyar református lelkészképzés reformjának irányelveit keresve, egy szempontot nem szabad sohasem elfelejteni. Azt nevezetesen, hogy *a magyar református lelkipásztor minél magasabb képzettsége nem csupán a magyar református egyház, hanem az egyetemes magyarság ügye is, hiszen a magyar református lelkipásztor népünk színmagyar részének lelki tisztasága felett van hivatva őrt állani*.

Ez elmondott, részletesnek és rendszeresnek korántsem mondható megfontolásokat ennek a szempontnak figyelemmel tartásával igyekeztük tenni. Nagy munka kell még ahhoz, hogy a magyar református lelkészképzés teljes reformjának rendjét az illetékesek kidolgozzák. A fenti sorok nem kívántak mást szolgáltatni, mint néhány fontosnak vélt szempont kiemelését. Talán lesz ezekből néhány, amelyet a végleges kidolgozásnál figyelembe lehet venni.

Harsányi András

Református magyarok Ó-Romániában

Részlet egy romániai útirajzból.

Dunatorkolattól s tengerparttól Bukarestig legmegrendítőbbek voltak találkozásaink a regáti magyarral. Ha el akarnók osztalni róla a tájékozatlanságot s könnyíteni — mert leginkább erre gondolunk — a románok számlájának terhét, Etelközig kéne visszamennünk, hol magyar telepek maradtak hátra, kezdetei a moldvai csángóságnak. Az újabb időkben a Kárpátokon nemesak a kultúránk áramlott ki, az emberünk is kivetődött. Úgy gondoltuk, hogy várfal a nagy körbefutó hegylánc, csak ki átkel rajta, lepődik meg régi forgalma sűrű emlékein. Székelyek nem egyszer menekültek ki a hegyeken a katonafogdosások elől. Politikai üldözöttek jó búvóhelyet találtak a türelmes Duna-fejedelemségben. Ki rossz fát tett a tűzre, az is elvegyülhetett a Regát rendetlenségében. Lelketlen székely szekeresek régebben rendszeresen loptak ki magukkal Romániába 10—15 éves fiúkat és lányokat. Munkába helyezték őket s a bérüket a kifuvározás fejében maguknak követelték. Iparosok, mesteremberek és orvosok, mérnökök jól kereshettek a mult század végén a fejlődni induló királyságban, hol hiányzott a magukfajta ember. Eldorádó híre terjedt el lassan a Kárpátokon kívüli országnak s csak fokozódott a kivándorlás. Allítólág olyan nagymérvű volt az az idők folyamán (3—4 millióról beszélnek!), hogy alig van olyan regáti falu, melyben ne volna magyar eredetű román. Román, mert a kivándorlók nagyrészen asszimilálódtak, csak kevesen maradtak meg az együttélő bukovinaiakon és csángókon kívül magyaroknak a világháború idejére. A háború után veszedelmesen feléledt újra a kivándorlási láz. Részben a régi szokás hajtotta az embereket egy most már még sokkal gazdagabb országrész, az új Románia fejlődő központja felé. Sokakat a mohó pénzvágy űzött ki, de nem egyszer lépre mentek, mert otthon Erdélyben még anyagi sorsuk is jobb volt. Legsiralmasabbak ezek a rajtaveszettek: összetörten gyűjtik az útiköltséget, hogy hazamehessenek. Jórészben azonban gazdasági okok, a szükség akasztotta az emberek nyakába, már a multban is (nagy irodalma van ennek), a bizonytalan sorsot. Leginkább a régen szegény, magukra hagyott székelyek vették kezükbe a vándorbotot. A főirány Bukarest volt, melynek malterszaga s új életritmusa sok pénzigérettel csalogatta a szegény embereket.

300.000-en vannak körülbelül a Kárpátokon kívülre vetődött magyarok. Ebből 100.000 a száma a moldvaiaknak és bukovinaiaknak, őket falvakban lekötve lehet találni. A többiek, 200.000-en, Konstancától Orsováig hullámszerűen a regáti városokban. Ha valahol statisztikát csinálsz róluk, a következő évben már

csak felét találod meg az összeírtaknak. Ha találkozni akarsz velük, leginkább külvárosok lebujai, kocsmák és bordélyházak közé kell menned. Nem szólhatsz addig nekik, míg nem láttál a szívük mögé: honnan s mért kergette őket a sors, tönkrementek-e, vagy pénzre vágytak, haragos, üldözö családtagok elöl menekültek-e, vagy kalandorok, az állam szórta-e ki őket, mint tisztviselőket, a renegátságnak milyen fokán mentek már keresztül. Sokszor rádtámadnak, hogy mi közöd hozzájuk. Az ilyenektől mentsen meg az Uristen, ezek rugaskodtak el a legjobban tőlünk. Pedig ugyanannak a fajnak tagjai, mint az erdélyiek. Akik fajokban gondolkodnak csak s nem tekintenek környezetre, nevelődésre, kultúrmielőre, okosodhatnak ebből.

Politikailag s társadalmilag nem szabad megszervezni a magyarságot a Kárpátokon kívül. Szervezés csak az egyháznak van megengedve, de szinte egyedül csak a református egyház végzi ezt a munkát. Nem újkeletű a dolog. Rákóczi menekült hívei már 1700 elején megalapították a bukaresti protestáns egyházat. Közben ezt eltulajdonították a németek, de 1815-ben magyar református egyház alakult ott s ez máig is fennáll. 1860-ban misszionárius ment Oláhországba: Czelder Márton. Nagy nyilvánosság s bő retorika kísérte az „első magyar református misszionárius” munkáját. Rövid évek alatt templomok, egyházak nőttek ki a keze alól. Ma külön egyházmegyében tíz egyház van a Kárpátokon kívül, ezek javarésztét ő alapította.

Czelder után mind több munkást hívott a missziói terület. Voltak ugyan bajok is: állásuktól „ítéletesen megfosztatott” emberek is vállaltak sokszor a Regátban egyházvezetést s a papja sem volt különb, mint némely Erdélyből bűn miatt megugrott híve. De ma már külön típust, szint, értéket jelentenek reformátusságunkban a regáti papok. Van még ugyan ma is köztük egykét haszontalan. Egyiket a faluhoz finnyás felesége kényszerítette a regáti városba. Némelyik egy-két gazdag hívére, vagy megtérített zsidójára támaszkodik. Azok jól ellátják pénzzel, hozzájuk jár társaságba, füttyül a szegényekre. A javarésze azonban derék a regáti lelkészeknek. Fiatalságukban keményítik meg a szívüket egy pár évre, hogy látni tudják a pusztulást s ha lehet, késleltetni egy kicsit. Theologus korukban feláldozták nyaraikat s — rengeteg a filia — nyomába vetették magukat az elkallódott híveknek. Megszólították, ha magyarképű embert láttak az utcán: itt és itt gyülekezünk össze vasárnap délelőtt, mondd meg az ismerőseidnek is. Összejöttek tízen, húszan s ennyi emberen idővel még egyház épülhet. Ha hitetlen vagy, megtérsz, olyan hittel és lelkesedéssel látod dolgozni ezeket a papokat. Ha nincs pénzünk — s lehet-e vajjon? — munkát vállalnak, beállnak zsákot hordani a kikötőbe, még új magyarra is akadhatnak ott, még egy új lelket is megmenthetnek. A lélek a fontos nekik s nem a forma, a templom. Konstancában egy mészraktár eldugott kis helyiségében volt, kint viisinet kiabált az utcai árús, de bent egy-két asszony, gyerek s rekedt férfi épp olyan buzgósággal énekelte a Tebened

bíztunk-ot, mint otthon, Kisbaconban vagy Kecsetkiszfaludban. Ha már templomra is jut, úgy tervezik, hogy az iskola is elférjen benne, a pap is, meg egy-két lakó is, hogy biztosítva legyen egy kis jövedelem. Ha kell, a keresztet is felteszik rá, mert sokszor pogányoknak gondolják őket a románok kereszt nélkül. „Se oltár, se kép benne, kit imádnak?” — kérdezte Suzzo Gergely fejedelem ezelőtt jó száz évvel, mikor Sükei tiszteletes templomot épített Bukarestben. S a fejedelem oltárt s melléje 6 gyertyát rendelt a templomba. Ha az iskolába padokat csináltatnak, gondolnak a teaestékre is, meg más összejövetelekre is: gyerek mellett a felnőtt, tankönyv mellett a teáscsésze is elférjen benne. Gyakorlat mellett szellemben is sokoldalúak a regáti papok. Ha valahol, itt az idegen világban kell nekik igazán egyszerre orvosnak, ügyvédnek, tanácsadónak lenniük. A kérés, különösen ha magyar, nem szabad visszautasítaniok, akármilyen felekezeti is. Egymásra acsarkodás helyett azon munkálkodnak, ami a lelket megvilágosítja, élteti. Ez a missziói tudat még Kínába is vitt regáti magyar papot. Kevesen mehettek olyan hittel, mint ő, senki nem kényszerítette s nem kérte. Az erdélyi reformátusok hitük, papjaik s egyházuk nagyságát látják ebben. A legmegkapóbb az egyik bukaresti lelkész volt. Csontos sovány arcából majd kibukott fekete szeme. A hét egy napján nem eszik, kivert, elszéledt fajtájának a kínjait akarja ezzel magára erőszakolni. Olyan sötéten beszélt a mai magyarságról, hogy megijedt az ember, mégis, még a regáti sorsban is, királyi fajnak tartja. Paptársainak éltető lelke, a kivetődött magyaroknak legjobb ismerője. A szegény csángókat is felhozta. Mi menthetné meg őket? — kérdeztem. Magyar pap munkája, — felelte. A szerencsétlenek már századok óta hiába kérnek Rómától magyar papot. Agitátorokat kéne közéjük küldeni, hogy térítsék át őket reformátusnak, akkor teljesülhetne régi vágyuk. A keserűség s nem az ellenségeskedés — nem alkalmas ő erre magyar kérdésekben — mondatta vele ezt.

S a hívek? Körülbelül 100.000 a református, ebből össze van írva 30.000, egyházi adót fizet 3000 s templomba jár 1000. Hallatlan nagy teljesítmény a körülményekhez képest. Van köztük vagy 200 nagytőkés, nagyiparos. Vagy 1000 intellektuel, orvosok, nem egy igen nagy hírrel, mérnökök, ügyvédek. Vagy 1000 önálló, jó módú, jónevű iparos. Jórészüik a háború előtt jött ki, lassan külön regáti magyar család-dinasztiákat alakítanak. Ha ők nem volnának, éhenhalnának az egyházak. Persze nem közöttük munkálkodik a pap elsősorban, hanem a tízezrekre menő cselédek, portások, kifutószolgák, alkalmi munkások közt. De ezek legtöbbször a papot elutasítják maguktól, az egyházat kerülik, csak akkor keresik fel, ha pénzre van szükségük. A segélyeket majdnem teljesen olyanok erőszakolják ki, kik a templom tájára se néztek. Van adat s szomorúság bőven a felsorolásra. Részeg, danoló magyar az utcán gyakori látvány. A kocsmák, az öntudatbódítás jó eszköz a sorsfeledésre. Egy presbitterrel bejártuk az egyik dunai kikötőváros „magyar negyedét”. Ez kocsmák közé beszorított, vil-

lamosvégállomás és szemetesdombok után következő munkáskülvárostart jelent ottani viszonylatban. Vasárnap délután volt, az örcgek — s ez még a jobbik eset — kártyáztak az udvarokon. Kisbaconra s Kecsetkisaludra már nem rezzen meg a szívük, csak a hajót várták, a búzaberakodást s a pénzt. Az utcán gyerekek hancuroztak garmadában. Nem kímélik a szegény, sokat nélkülözők, ha egyszer birtokába jutnak, se a pénzt, se a bort, se az asszonyt. De hogy nevelődnek a gyerekek? Használ-e valamit, hogy a bukaresti egyház pár százat küld ki közülük Erdélybe nyaralni s néhányat tanulni? A tömeget a román iskola nyeli el s az román tudományra tanítja. Erkölesre meg az utca, hol részeg lányok csimpaszkodtak belénk, zsákmányreménnyel. A presbiter, kinek a félkezét a gépszíj levágta, kártérítésből henyel s a papja egyházi munkára fogta, megvolt elégedve sorsával s a magyar negyeddal. Én látok-e sötéten? — kérdeztem magamtól, éppen ellenkezőleg gondolkodva a látottakon. Bukarestben, az erről hirhedt Cismigiú-parkban verődnek össze vasárnap délutánokon a magyarok. Ha leülsz egy padra, a szíved gyönyörűségbe ringatja a sok színes székel szoknya. Csak a riadt, tanács-talan, sápadt arcok rémítenek meg. Mit küszködhet mögöttük a lélek! Hány süti le a szemét a falubeli legény előtt, kivel még tiszta arceal, tiszta szívvel s tiszta testtel ült szemben a falusi templomban!

Milyen eredményt érhet el a református egyház a Regátban? A pusztulás képét nem tudja megváltoztatni. A bukaresti templomot most lerombolják, mert királyi park készül a helyén. Furcsa egy kicsit a templomrombolás, a kártérítésből jó, ha telekre telik, a regáti papok azonban mindenre el vannak készülve. Volt már rá példa nem egyszer, hogy elkallódtak a hívek s elpusztult a templom. Így volt a moldvai Szászku-ton, hol már csak a harang van meg a régi egyházból. A románok nem akarnak tőle megvál-ni, mert jégeső s dögvész ellen jól meg szokta őket védeni. E világban, hol olyan nagyon rájár a magyarokra a rúd, megkeményedett a papok szíve. A büntetés értelmét átlátják: a hazáját, Erdélyt, elhagyta népnek idegenben kevesebb a joga, becsülete. Örömiük csak egyben van: ha fogy a hívek létszáma. Ez leg-többször azt jelenti, hogy visszamentek Erdélybe. Ezt tanácsolni, az otthon melegére, nyugalomára emlékeztetni a riadt embereket rakpartoktól kocsmáig s lebujokig minden-en túl a legnagyobb feladata a regáti református egyházaknak. S ha csak száz ember is fogadja meg a tanácsot a sok ezerből, az idegroncsoló munka nem volt hiábavaló. Ma minden magyarra szükségünk van.

Mikecs László

Emlékezések és önéletrajzok 1939 magyar irodalmában

Minden korszaknak, évtizednek, sőt évnek megvannak a divatos irodalmi műfajai. Ha valamely írásnak tekintélyes közönségikere van, a vállalkozók egész serege igyekszik hasznot húzni a kedvező konjunkktúrából, egész addig, míg a műfaj lejárta önmagát — legalább is egy bizonyos időre — új formák számára engedi át a teret. Az így egy áramlat sodrában keletkezett műveket észrevehető egyöntetűség jellemzi. A könnyű irodalom önmagát csiszoló hajlama, mely a költészettől egyre inkább az iparművészet nem nagyigényű, de bevált és megbízható módszerei felé fordul.

A legutóbbi év magyar irodalmából első pillanatra mintha az emlékező önabrázolás emelkedne ki, összegyűlve a közös műfaj szigetén. Irodalmunk arányaihoz mérten és az eddigi évenkénti termeléshez képest szokatlan mennyiségben jelentek meg önéletrajzok és emlékezések. Azonban ne tévesszen meg az irodalmi divatok mechanizmusa: a találkozás csak véletlen. Mindegyik könyv szervesen nyúlik vissza írója legbelsőbb problémáiba. Legtöbbjük mögött régi készülődések és kezdeményezések indítékai állanak. Van olyan, mely már folytatólagos kötete egy megindult önéletrajzi sorozatnak. Ilyen Herczeg Ferentől *A gótikus ház*¹ mely ott folytatja az író életét, ahol 1933-ban a *Várhegy* abbahagyta, vagy Remenyik Zsigmond *Vész és kalandja*,² mely trilógiává egészíti ki az előző két év folyamán megjelent *Büntudatot* és *Sarjadó füvet*. Móricz Zsigmond *Életem regényét*³ 60-adik éve sugalmazta: két emberöltő visszatekintő távolsága. A *Hús esztendő Pozsonyban*,⁴ Jankovics Marcell írása, egy történelmileg befejezett folyamat, a cseh megszállás éveit regisztrálja. És Babits kötete: *Keresztülkasul az életemen*,⁵ különböző időkből származó intim és lírikus emlékezések és reflexiók gyűjteménye, melyet kordivattól függetlenül kötött szerzőjük esokorba.

Nemesak keletkezésük apropója, minden tulajdonságuk elkülöníti egymástól ezeket a könyveket. Az életnek más-más korát választják emlékezésük anyagául. Határozott arcélt ad az anyag beállítása is. Némelyik szerző szinte eltakarja arcát és nem pályázik másra, mint nagy események hiteles tanújának szerepére, másik elmegy az én-feltárás végső határáig. A műfaj is változa-

¹ Herczeg Ferenc emlékezései: *A gótikus ház*. Singer és Wolfner kiadása.

² Remenyik Zsigmond: *Vész és kaland*. Athenaeum kiadása.

³ Móricz Zsigmond: *Életem regénye*. Athenaeum kiadása.

⁴ Jankovics Marcell: *Hús esztendő Pozsonyban*. Franklin Társulat kiadása.

⁵ Babits Mihály: *Keresztülkasul az életemen*. Nyugat kiadása.

tos: regény, novella, anekdóta, tanulmány, riport és líra hangnemei cserélődnek az egyes kötetekben. De legfőbb ok, mely a sablont lehetetlenné teszi, az írók külön egyénisége. Irodalmunk belső területeinek bőségét mutatja, hogy ilyen különböző életeket tud magába fogadni. Azt mondják, a túlságosan centralizált magyar irodalom egyik veszélye, hogy mindenki ismer személyesen mindenkit. Ezek az emlékezések néha világnyi távolságból beszélnek az olvasóhoz. Egyetlen közösségük a magyar élet, melyet, mint rejtett sugalmazót, lehetetlen fel nem fedezni mögöttük.

A magyarság szempontja nem irodalom kívüli járulék, mint a mult századvég szemléletében, mely — Babits emlékezései szerint — csak a „népi és nemzeti tartalmat“ vizsgálta a művekben. Minden becsületes önéletrajz őszintén számol azzal, hogy életét nem légüres térben, hanem közösségen belül éli le. Sajátságosan az életművet egyre erősebb szálak fűzik a közösséghez. Amikor az író a mult tárnáiból előbányássza valamikori énjét, az embert, aki élt és hatni akart, a nemzet életének egy darabját örökíti meg. Hogy végső ponton az emberiség munkása volt? Természetesen. Eppen úgy, mint a legnagyobb magyar, akin keresztül mint politikai tett érvényesült a minden művészen keresztül tendencia: megmenteni egy nemzetet az emberiség számára. Az aristotelesi meghatározás értelmében az ember feltétlenül politikus lény, és amikor az életükre visszaemlékező írók mellé a politikus Széchenyit idéztük fel, erre a kapcsolatra tettünk hangsúlyt csupán. Széchenyit különben nem szeszélyesen válogattuk ki a politikusok közül: Babits tanulmányt szentelt neki kötetében, tanúskodva mellette, hogy az nem csak olvasmány volt számára, de életének része is.

A magyar életnek kétségtelenül szélesebb és gazdagabb keresztmetszetét adná, ha boncolnánk az előző években megjelent munkákat is. Új rétegeket és korszakokat mutatnának be a Kasák, Németh László, Veres Péter, Berzeviczy, Kuncz Aladár memoárjai. De pár évtized távlatában folytatólagosan is kiegészül a kép. Megjelennek a most még töredékes írások befejező kötetei. A kedvező idő talán megengedi, hogy kibontakozzék Szabó Dezső *Életeinek* sora, melynek gyermekkori emlékeit csodálatos mesélőkedvvel hozzák már évek óta a *Füzetek* gyérülve megjelenő közleményei. Hiteles emlékekkel fog megelevenedni a háború előtti és utáni Párizsban ihletést kapó, a magyarság számára annyira jelentős irodalmi élet; a magyar vidék kohója, a világháború, vagy a kisebbségi sors, melyről nem lehet eleget írni.

A legutóbbi évben megjelent művek kétségtelenül hatalmas karéjakat vágnak ki a magyar sorsból. Ha együttvéve töredékes képet is adnak, mint egységes hangulat, őrt áll mögöttük bizakodva vagy borongva 1939 történelmi éve.

Legrégibb multba Móricz könyve nyúlik vissza, kronológia, egyéni élet és faji gyökerek hármas jogán. Életének első tíz évét mondja el, mely 1879 és 89 között húzódik. De igazi régisége nem ebben áll. Idegen népek multjába elmerülő képek, exotikus orszá-

gokban feltárt életformák hoznak annyi meglepetést, mint Móricz visszaemlékezései, szüleiről, őseiről, rokonairól és arról a három faluról, ahol gyermekkorát töltötte. Néhány éve méltán keltett feltűnést Illyés Gyula könyve a *Puszták népéről*. A szinte jobbágyi sorban élő, soha meg nem mutatott sorsú dunántúli magyar gazdasági eseléség élete tárult fel benne. A könyv hajtóereje a hiteles emlékezés kényszere volt. Móricz ugyanezt csinálja meg három szatmári faluban. Hatalmas keretet is ad hozzá: egy eszmélés regényét. Itt, ebben a világban eltöltött tíz év csakugyan elég ahhoz, hogy valaki mindent megismerjen az életből, ami az élet nagy alapsémáit illeti. Ezért érezheti élete regényét teljes megnyugvással befejezettnek. Móricz könyvének tárgya: ember és világ. Egy könyvében sem érezte ennyire szükségesnek az elemző magyarázatot és az önálló látás lépten-nyomon hivatkozásra készítő kényszerét. Könyve egyszerre vallomás és hitvallás, társadalomtudományi értekezés és családregény.

Két tömb van összeforrasztva benne: szüleinek találkozása és létért való küzdelme az egyik, az író első élményeinek sora a másik. Az elsőt a másodikon keresztül látjuk: a könyv nagyarányú genezis, az eredet könyve, analitikus feltárása egy élet előzményeinek és gaugini „Honnan jövünk?” Ez az utolsó adatáig megbízható és ábrázolásában végletekig reális könyv állandóan a csoda határán jár. A csodához nem kell semmi misztifikáció. Nem szándékoltan burkol el egyes dolgokat vagy von be rejtélyesen áttetsző fátyollal: csodássá éppen azáltal válik, hogy elmond mindent legutolsó gyökeréig. Ha valaki irodalmi analógiát keresne hozzá, azt mondhatná: a műalkotás titkainak határán jár. De ebben a könyvben nem szárnypróbálgatások elemzése a csoda. Erre még csak nem is utal a sorok közt sem. Egyszerűen arról van szó, hogy létrejön egy házasság, mely emberi józan számítás szerint nem jöhetett volna létre, és ebből születik egy gyermek. Az író a villamosszikkra hasonlatát használja. Két ellentétes pólust egyszerre csak sugárzó ív köt össze. Ennek az ívnek a fényénél bontakozik ki a mű dinamikus belső világa.

Móricz többi könyvében gondoskodott róla, hogy tűző nap-sugarak világítsák meg a részleteket. Ennek fényét az elemi tűz vakítása és a kibontakozó világ megvilágítása adja meg. Hiába keresné valaki benne a tájak zenei hatásait, a naplementéket és fénycsikkelkal sávolt egeket, úgy ahogy Szatmár élhet a vándorló emlékezetében. Móricz komoran plasztikus művészete az emberek felé fordult. Szüleinek szobrai mintázza meg — életnagyságban, vagy azon is túl. De még a szobrászénál is keményebb eszközök-höz folyamodik, amikor a falu életét összetartó vaspántokat kovácsolja. A könyv legnyomasztóbb lapjai arról a vaskeményesgről és áttörhetetlenségről szólnak, mely a falu életét jelenti. Avatatlan olvasó részére megméri a tárgyak súlyát, hatóerejét. Tudja, erre szükség van, hogy az ismeretlen tájékozódni tudjon a más-összetételű közegben. Az olvasónak összeszorul a melle: hogy lehetett ezek közül a szorító bordák közül kijutni? Mindehhez hozzá-

járult még a legsötétebb, az elemi csapásoknál súlyosabb nyomor, mely az első évek boldog szívetét elsüllyesztette. Szüleit, az életért való küzdelemben, egy helyen a kozmosz hőseinek nevezi. Csakugyan azok voltak. A légnyomáscsökkenésen lehet felmérni ezt, mikor hirtelen éveket előreugorva magyarázatul későbbi élete eseményeit ékeli a lapok közé. De ez már csak összehasonlító anyag: gyermekkorában mindent megélt már a szerelemtől Tisza Kálmán Magyarorszáig.

Az idő szálát 1890-ben Herczeg Ferenc veszi fel és a világháborúig sodorja. Tisza Kálmán Magyarországa a felszínen, a gótikus házban, kovácsolta vagy foldozta a magyar életet. A könyv zárópontja, a világháború, csakugyan korszakot zárt le. Herczeg számára ez, amint hangulati finomsággal sejteti, az ifjúság elszállását jelenti. Rugalmas ifjúságét, melyet társadalmi biztonság; irodalmi siker, kedves baráti kör, gondtalan boldogságú utazások és házasságban beteljesült szerelem alkottak. Távolról sem volt felelőtlen élet, szépsége és könnyűsége mellett sem. A könnyűség is talán a távoli utókor illúziója. Aki egy élet súlyát az egzisztenciális szorongatottságban keresi, találhat Herczegnél vízözönt, mely otthonát majdnem elsöpri, tengeri vihart, mely hajóját majdnem sziklához vágja, közéleti gondot, mely megviseli, hogy utána pihenésre van szüksége. Aki végső megelégedést keres benne, olyat, mely rácsáfolna a Prédikátor könyvére, üres kézzel távozhat. „Ennyi az élet?” — kérdezi lírikus bevezetése végén a szerző, és a melankólia halvány fűstsávja emelkedik fel, mely belefoszlik a könyv feltároló lapjaiba, s az olvasó egy nagyon folyékonyan megírt könyv olvasásán kapja magát és gyakran őszinte mulatságot szerez neki a szerző. Tíz jó anekdotáért érdemes egy könyvet elolvasni, és a *Gótikus házban* sokkal több is van belőle. De talál mást is. Víg és komoly utazásokat, egy korszak magyar embereit. Herczeg bevallja, hogy útitársai sokkal jobban érdekelték, mint az útikalandok. Az eseményeket elég szűkszavúan intézi el. Helyette portrékat fest. Ezekben az anekdotázó hang a vezérmotívum, mely irodalmunknak sokkal régebbi hagyománya, mint a századvég. Herczeg emlékezései műfaj szempontjából legközelebb a *Pályám emlékezetéhez* állanak. Kazinczy útitársmegörökítő kedvét örökölte, amikor ismerőseit felvázolja. Nem célja jellemük rúgóit feltárni, de amit elmond róluk, mindig érdekes. Nézeteivel nem húzódik meg: bíráló szava is van olyan tényekre, melyekről szólni már politikai állásfoglalást jelent. De általában nem elemez, azt rábízva az olvasóra. Erre az eljárásra jellemző, ahogy álmait közli, minden kommentár nélkül, nyugodtan átengedve azokat az analitikusoknak. Éppen ilyen tárgyilagos műveivel szemben is: beszámol keletkezésükről és útjukról, a nélkül, hogy a tartózkodás választófalát áttörné.

Hallgatni azonban Jankovics hallgat igazán magáról. Húsz kisebbségi sorsban és sorban eltöltött esztendő tanújaként jelentkezik. Az első személy gondos megőrzése az események hitelét szolgálja, melyeknek, a latin költő szavaival, nagy része volt az

emlékező. A könyv néha a riport igényével hat: elmondani olyasmit, amit az újságok elmulasztottak megírni. De a riport itt magas igényűvé és magas színvonalúvá válik. Írója egyrészt polgár volt, mint mindenki, de másrészt költő is, aki írt a sors belelővő kénySZere nélkül is, nemcsak mint becsületes magyar, aki szolgálni akar az ügynek, hanem mint a műszák papja is. A sorok mögött meghúzódó lirizmus mellett a kötet végén verses óda búcsúzik Pozsonytól, melynek húsz legsúlyosabb esztendejét élte át. Könyvének politikai célja: megőrizni az adatokat, hogy mit tett az idegen elnyomatás egy néppel. Nevekre és élőkire hivatkozik, tényekre, melyeket kevesen ismernek, vagy talán senki. Gazdag irodalmat is közöl. Tanulságosan utal a külföldi propaganda nálunk gyakran ismeretlen könyveire. Idegen olvasó viszont élvezettel olvasná az analógiák sorozatát, melyet az európai történelemből idéz, hogy az eseményeket aláfesse. Boncolja a tankönyveket is, mint legfontosabb szellemi eszközöket, melyeket az idegen hatóságok az elmagyartalanítás érdekében használtak. Leírja azokat a beszélgetéseket, melyeket külföldiekkel folytatott, sokszor eredményesen, mert nem egyszer olyan anyaggal látta el őket, mely jó szolgálatot tett a magyar ügynek. De van művének irodalmi célja is: megírni egy város levegőjét. Impresszionista írók vállalkoztak erre a feladatra valamikor. És Jankovics joggal kérdezi: lehet-e a levegőt megírni, mikor a levegő láthatatlan? Ebben a kérdésben a költő bújik el, testvére újra a latin költőnek, aki a dolgok könnyeiről énekel.

Ha Jankovics a háború utáni pusztulást mint az események mögé meghúzódó szemlélő akarta ábrázolni, Reményik a leggyőnőbb vallomással írja meg egy lélek kallódását. A jelennek dögvése adja meg a keretet a kalandhoz, mint egykor Boccaccio novelláihoz. Regény vagy útleírás: a műfajmegjelölés nem sejteti azt a gyötrődő mélységet, mely a mű lapjairól árad. A trilógia két első kötetének fojtott légkörét kell ismerni ahhoz, hogy megértse valaki azt a fiatal embert, aki a világháború utáni évek egyikében silány felszereléssel nekiindult, hogy új világot fedezzen fel maga számára, ahol nem kötik olyan társadalom törvényei, melyben nem tud szabadon lélekezni. A lélek, melyet igényekkel támadtak meg az életbőlesek és reformátorok, kénytelen-kelletlen vág neki az útnak, melyet talán soha meg nem tesz, ha nem sürgetik és követelik hajdani hősködéseinek végrehajtását. A megbolygatott és széthullott világ apokaliptikus panorámája vonul el előtte, míg nyomorból nyomorba jutva, átvergődik Dél-Amerika államain. Sokszor bizony együtt kell üvöltenie a farkasokkal, mint maga írja: vastag bőrt növesztetni arcán, hogy engedelmeskedni tudjon az élet parancsoló kénySZereinek, a mindennapi kenyér gondjának. Sokszor nem riadt vissza családtól, lopástól, mások megkárosításától, hogy felszínen maradjon. Hiszen környezete is ezt csinálta és minden pillanatban éreznie kellett kiszolgáltatottságát. Mert útja nem volt síma és kényelmes. Nyomorult és meg nem fizetett munka, hulladékon tengődés, kiebru-

daltség, szabadban hálás voltak azok, amiket a világ nyújtott neki. És amíg bűneit bevallja, vallomást tesz a jobb, igazabb világról, melyet nem tud elfelejteni akkor sem, mikor „a züllés forgatja fogatlan szájában“. Knut Hamsun *Éhsége* a testvérkönyve a *Vész és kaland*nak, de a Remenyiké talán annyiban gazdagabb, hogy a belső megtisztulás útján vezet végig a kegyetlen életiskolában. Azonkívül a zord emberiség-alkony hangulat, Európa gyanús útjainak néhányszavas ábrázolása, és a délamerikai országok hulladékából támadt élete. Zajos trópusok, dzsungellé váló erdőekkel és színestollú, rikácsoló madarakkal, kallódó embersöpredék: ez a talaj, mely kiérlelte Remenyikéből a humánusmot és tolat adott kezébe, hogy végrehajtó körútjainak vagy más robotjának pihenő óráiban írjon.

Az eddig említett könyvek sajátosan mind egy töredék élet-darabot dolgoztak fel. Babits ad egyedül teljes *curriculum vitae*-t. Úgy adja, ahogy a költők írják meg önéletrajzukat. Néhány szimbolikus vázlat és a kép teljes. Az élet felépül, megindul, azután jön egy vihar, mely óriási pusztításokat végez benne. A háború után élete már csak eltűnések sorozata. Amint verseiben is megénekelte magányosságát. A többi tanulmány is élete két szétdarabolt fele körül mozog. Szavakról, álmokról, városokról szólnak, arcképeket adnak, pillanatokat énekelnek meg. Alcázott líra. Némelyiknél érezni, hogy talán költemény lett volna belőle, ha elkapja az ihlet percét. Maga is bevallja: ódákat tervezett nemzete sorsáról, vagy nagy essayket. Lírai vallomás lett. De a lírai vallomások néha tárgyukról is sokat mondanak. Ha a *mai* Vörösmartyról ír, akkor költő arcképét is új megvilágításba helyezi, nemcsak egy írástudó arcképlátásának változásait mutatja meg. Széchenyi-tanulmányára már történt utalás. Esztergomról szólva nem csak helyi élményeket rögzít meg: a város rétegeinek művészi keresztmetszetét adja. És így tovább... mindenhol az írástudó beszél, aki magas kilátójából látja az emberiség sorsát, kémlelve az ismeretlen homályt. Hebehurgya kritikus azt hinné, elefántesonttornyai intimitásokat kap. Ha elolvassa, látja, hogy nemzetében élő költő beszél.

Ha az olvasó testvérhangot akar hallani, Móricz könyvének végét lapozza fel. Az önmagát gyermekekben folytató létről beszél ott Móricz és felteszi a kérdést, vajjon a szülőé, a fajé a gyermek? Az emberiségé, felel rá. És a magyar sorsot élő írók vallomásai után visszalapozhatunk emlékeztetőül Csokonaiig, aki élete leglíraibb pillanataiban is ember és polgár akart lenni.

Vajda Endre

Az V. nemzeti képzőművészeti kiállítás Kassán

Az 1933. óta Kormányzónk böles elhatározásából életrehívott nemzeti kiállítások első lusztrumát lezáró V. kiállítást október 29-én nyitották meg Kassán. Nem ok nélkül került teljesen szokatlan módon ez az ország fővárosában rendezni szokott művészeti beszámoló ez évben Kassára. A magyar művészet ünnepelte vele a húsz év előtt minden emberi és isteni igazság ellenére elszakított Felvidéknek és Kárpátaljának visszatérését a megcsontított hazához. De meg azok a nagyértékű díjakkal jutalmazandó pályázatok, melyeket Főméltóságú Urunknak és a magyar hadseregnek a felszabaduló országrészekbe történt ünnepélyes és felejthetetlen bevonulásának művészeti megörökítésére tűztek ki, igen ötletesen hívták életre azt a gondolatot, hogy e pályázatokra beérkező műveknek bemutatása az ősi magyar művészeti hagyománnyal dicsekedő ősi magyar városban, Kassán történjék. De ugyanekkor helyesnek látszott az is, hogy az anyaország és a visszatért Felvidék és Kárpátalja művészete e kiállítás keretében mutatkozzanak be egymásnak, tanúságot téve arról, hogy az elmult húsz év kényszerű távollétében mily úton haladtak s' hova jutottak a képírásban, a szobrászatban.

Az ilyen kiállítások tulajdonképpen seregszemlék, melyen illik felvonulni nagyoknak és kicsinyeknek, hogy a nyilvánosság ítélete alá bocsátott művészi anyagban a néző megkapja hazánk művészeti életének keresztmetszetét, mely művészi termésünk átlagának magasságát, javuló vagy rosszabbodó minőségét mutatja. Ebből a szempontból a kiállítás csakugyan sikerültnek mondható, hiszen majdnem öt és félszáz alkotást mutat be csaknem 170 művész. De amíg az anyaország kiváló és sokat emlegetett művészei közül sokan elmaradtak, — amit a fent elmondottak alapján alig tudunk megérteni, — addig a Felvidéknek és Kárpátaljának számottevő művészei szinte teljes számban megjelentek ezen a förténelmi jelentőségű és súlyú bemutatkozáson és tanúságot tettek fejlett, belső ihletből fakadó és komoly művészeti tanulmányokkal fejlesztett művészi képességeikről. Ezért örvendetes számunkra ez a kiállítás, mert megállapíthattuk, hogy a magyar művészet nemzetközi hírnevet és sikereket elért hadserege olyan értékekkel gyarapodott, akikre a jövőben biztosan építhetünk, akiktől még sokat, nagyon sokat várhatunk.

Egyéb megfelelő helyiség híján a kiállítás irányítói a MAV-palota első emeletén 48 összefüggő, kisebb-nagyobb hivatali helyiséget jelöltek ki a kiállítás színhelyéül, alkalmat adván a kiállítás rendezőjének, Csánky Dénesnek, a Szépművészeti Múzeum főigazgatójának, a rendezői munka briliáns megoldására. Ő ugyanis igen ügyesen használta fel a sok kisebb-nagyobb hely nyújtotta

előnyt és a művészeket, akik nagyobb gyűjteménnyel szerepelnek a kiállításon, külön-külön állította ki. Így minden művész vagy egyedül, vagy csak kevesedmagával került egy-egy terembe, ami törekvéseik megértéséhez, munkáik zavartalan élvezéséhez sokban hozzájárult. De emellett a rendezés nem ragaszkodott ahhoz sem, hogy az egy utat követő, egy irányban haladó művészek munkáit egymásra következő termekben mutassa be, hanem váltogatja a különféle stílust követő, különböző irányokban dolgozó művészeket. Így a kiállítás bejárása egy percre sem lesz unalmas, az érdeklődést állandóan leköti és az anyag folytonosan változó stílus-képével a mai eleven és sokoldalú magyar művészeti életet a néző lelkében mélyen és felejthetetlenül bevési.

A kiállításon ez alkalommal, reánk nézve kissé meglepően, a festészet képviseli a magasabb szintet. Igaz, hogy a meg nem jelent művészek között szobrászatunknak sokkal jelentősebb képviselői maradtak távol, mint képírásunknak. De azért *Medgyessy Ferenc* remek, erőtől duzzadó bika-szobra, továbbá *Sidló, Lux Elek, Damkó, Borberek Kovács, Antal, Erdey Dezső, Boldogfalvi Farkas Sándor* művei szobortermésünk értékét bizonyítják. Festőink olyan nagy számmal és olyan becsületes és elmélyedő felkészültséggel jelentkeztek, hogy lehetetlenség lenne minden arra érdemesnek még csak a nevét is felsorolni. Így hát csak kapásból említjük meg *Edvi Illés Aladár, Csók István, Garay János, Boldizsár István, Glatz Oszkár, Iványi-Grünwald Béla, Márton Ferenc, Gaál Ferenc, Szüle Péter, Kóbor Henrik, Kontuly Béla, Vidovszky Béla, Szőnyi István, Szlányi Lajos, Koszta József, Aba Novák Vilmos* neveit, akik szép gyűjteményeikkel művészetüknek fokozatos elmélyüléséről és érdeket keltő témaválasztásukról tettek tanúságot.

Külön kell szólnunk a fentebb már kiemelt felvidéki és kárpátaljai festőkről. Képeikben maradéktalanul számot adnak törekvéseikről, becsületesen megalapozott tudásukról. Tárgyaikat kiváltképpen lakóhelyük természeti szépségei szolgáltatták: a Kárpátok vidékének különleges kedvességét, a napsütésnek a hegyi levegőben erősebben ható élességét s az ott élő nép jellegzetes típusait örökítik meg első sorban. Képeiken a külföldi modern mesterek lelkiismeretes tanulmányozása alapján kifejlesztett festői irányuk kifejezésére törekednek, több-kevesebb egyéniséggel. Közülük *Jasszusch Antal, Halász-Hradil Elemér, Bukovinszky Gyula* — az ezévi Vízkereszt napján történt munkácsi galád cseh támadás megörökítése színben is, fogalmazásban is igen sikerült műnek mondható, — *Kieselbach Géza, Koczka András, Soltész Zoltán, Ruttkay György, Erdélyi Béla, Váli László* stb. művei keltették fel bennünk a hitet, hogy velük jövődő tárlatainkon is sokszor fogunk még találkozni, és reméljük, hogy a viszontlátás ép olyan kellemes lesz, mint volt ez alkalommal a megismerkedés.

A grafikai rész is igen nivós látnivalót nyújtott és itt első-sorban *Haranghy Jenő, Hessky Iván, Emőd Aurél, Kákay-Szabó György, Komjáti Gyula* nevét tartjuk megemlítenőnek.

Ifj. Gyökössi Endre: Hallgatózz csak, énekelget

Egészében szép és jelentős tárlat a *Kassai V. nemzeti kiállítás*, és hisszük, hogy a sok bajjal küzdő, a létfenntartás legelembb szükségleteiért is erős harcot folytató magyar művészet stílustörekvéseiben megtisztulva, tudásában folyton izmosodva egy szebb jövőnek nézhet elébe.

Oroszlán Zoltán

Hallgatózz csak, énekelget

*Fenn jártam a hegygerincen —
sose hittem, hogy megérem,
ide hallgass, elmesélem,
nem is mese, — rettenet!
Hogyha akkor rámkialtasz,
elhibázom nevemet.*

*Benzinfüstös felhők jöttek —
fogvacogva föltekintek:
véres ám a melle mindnek
s golyó-verte sebeken,
le, a zörgő, csúf avarra
vér csepereg sebesen.*

*Nézem, hát a vér nyomában
napos szemmel, sebes vállal
a rőt lombon átallábal
egy ismerős idegen;
megáll éppen velem szembe
s bekopog a szívemen.*

*Kopogtat és tovább lépdél —
hallom ám, hogy énekelget:
„Veszek minden nehéz terhet,
ócska holmit, hiteket,
veszett reményt, békességet,
mit az idő kivetett.“*

*Nagy rohanvást utólérem,
vállra veszi nehéz terhem;
odaadtam, amit lettem
elfeketült szívemen...
Hallgatózz csak, énekelget
az ismerős idegen.*

Ifj. Gyökössy Endre

JELEK ÉS MAGYARÁZATOK

HÚSZ ÉVVEL EZELŐTT vonult be Horthy Miklós a nemzeti hadsereg élén Budapestre. A nyugtalanság, a vak terror és emberi gonoszság poklából szabadította meg az a novemberi nap az országot s a legnagyobb hálával gondolunk ma vissza erre a tetre, hiszen ennek áldott következménye az, hogy a mai nyugtalanságnak egy egyenes gerincű, nyugodt, talpraállt nemzet nézhet szemébe. Európa ma újra a rossz szellemek zsákmánya lett, körülötünk sok ország lángban áll és egyik napról a másikra államok semmisülnek meg, kis népek fölött meghúzzák a halálharangot. Annál inkább emlékeznünk kell erre a huszadik évfordulóra, hogy az ünnep jelentőségének teljes tudatában köszönhessük meg békénket Kormányzónknak. (—)

DARÁNYI KÁLMÁN halála érezhető ürességet hagyott maga után a magyar életben. Nemcsak azért, mert nagy névnek méltó örököse volt, nemcsak azért, mert egy még alkotóképes és sokat ígérő politikus távozott el benne, hanem mert annak a kihalófélben levő közéleti nemzedéknek volt a tagja, amelyik politikai iskolázottságát még a klasszikus magyar politikusok közvetlen hatása alatt szerezte meg. Nem véletlen az, hogy ez az iskola és maga Darányi is protestáns, közelebbről református volt. A magyar református szellem összes hibáival, de minden nemzetmegtartó és építő erényeivel sűrítődött ebben a két-három nemzedékben s ha ma talán inkább életművük kritikáját halljuk is, el fog jönni az idő, mikor alkotásaikat is méltányolni tudják. Darányi Kálmán emberi, személyes viszonylatban is vonzó, feledhetetlen képviselője volt ennek az igazán magyar és értékeiben, jellemében jellegzetesen kálvinista típusnak. A magyar protestantizmus nemcsak az embert, az egyházi ügyekben forgolódo hűséges sáfárt, hanem — talán hosszú ideig — az utolsó protestáns magyar miniszterelnököt is gyászolja benne. (—)

SORS ÉS FELELŐSSÉG. A minap az egyik tudományos társaság vitaestjének a tárgya az emberi egyén és a sors viszonya volt. Mi a sors, mi a szerepe az egyén életében és milyen hatalma van vele szemben az egyénnek? A mélyen izgalmas probléma megvitatásában sokan vettek részt, sokféle szempontból vizsgálták és többféle vélemény alakult ki. Csak két dologban egyezett meg a vita valamennyi résztvevője. Az egyik az, hogy a sors fölött is van egy hatalom: az isteni rend; a másik pedig az, hogy az egyén is ellenállhat a sorsnak valamivel: ethozzával. Az egész vita azt a szilárd meggyőződést mutatta, hogy bármi kemény és megtörhetetlen tendenciát mutassanak is e világ eseményei és dolgai, s bármennyire alá van is vetve hatalmuknak a gyenge ember e világ életében: szembeszállhat velük bensejében és megtagadhatja hatalmuk elismerését lelkében. Felette megnyugtató,

hogy ezekben a valóban sorsszerű időkben vannak még bátor lelkék, akik nem lapulnak meg és nem adják meg magukat. Akik érzik és tudják, hogy a világ hatalmai, a sors forgó kereke az erkölcsei személyiségen nem vehetnek erőt. Az ember pedig nem életében, hanem élete fölött, személyiségében teljesedik ki. Az embernek különvéleménye lehet a világgal és a sorssal szemben Isten szövetségében. És ez a fontos! A Lélek mindnyájunkat megkérdez, egyetértünk-e a világgal? És a felelet elől nem térhetünk ki azzal, hogy kicsinyek vagyunk, szavunk semmit sem ér, úgysem tehetünk semmit sem. A felelősséget nem háríthatjuk el ezzel. Mindegy, meg tudjuk-e akadályozni a sorsot e világban, mert a kérdés nem ebből a világból jön, felelősségünk nem e világgal szemben való. S ha egyszer szembe tudunk fordulni a sorssal önmagunkban, ha szembeszegjük vele ethosunkat és ítélünk felette, akkor „foroghatja kerekét a végzet“ (Dante), igazi énünknek nem árthat már, azon elvesztette hatalmát, bármint is összetöri belőlünk azt, ami hatalmába esik. Aki elhárítja a felelősséget, aki azt siránkozza, hogy ugyan mit tehet ő a sorsszerű események erejével szemben, aki gyengesége mögé bújják: a legnagyobb bünt követi el: elveszi magától emberi méltóságának a koronáját. Úgy kell éreznünk, gondolkodnunk és élnünk, mintha a sors rajtunk fordulna meg. Mert hátha mégis úgy van?! (J. T.)

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

BERNÁT GYULA: AZ ÚJ MAGYARORSZAG AGRÁRPOLITIKAJA 1867-től 1914 ig.

Ha valaki Bernát Gyula eddigi szakirodalmi munkásságát áttekinti, megállapíthatja, hogy kedves témája a magyar történelem mult századának az a korszaka, amely tehetségekben, eseményekben, új életkialakulásokban, törekvésekben, eszmetermelésben, nagy lángelmék munkálkodásában a legtermékenyebb volt. Ebből a korszakból írta „A magyar jobbágyfelszabadítás eszmeáramlatai“, a „Magyar reformkorszak törekvései a mezőgazdasági termelés fellendítésére“, „A váci káptalan uradalom 1841. évi örökváltságszerződése“ és idesorozható az „Abszolutizmus földterherrendezése Magyarországon“ című könyve. Ennek a szintézisnek egyenes folytatása a kezeink között levő könyv. Dolgozatai így egységes, nagyszabású munkát adnak, amelyekben 1790-től a háború

kitöréséig dolgozta fel a magyar agrártörténetet.

Ebben a munkában főképp a háborút megelőző évtized agrárpolitikájával foglalkozik az elfogulatlan tudós szemléletével, de hű képét igyekszik adni a kiegyezéstől eltelt idő agrárpolitikájáról is. Munkájának értéke az, hogy nemcsak felsorolja és ismerteti az azóta eltelt idő alatt megjelent agrárpolitikai törvényalkotásokat, hanem azoknak rúgóit, indokait is igyekszik megvilágítani és ezáltal bevilágít annak a kornak a szellemébe, olyan mozzanatokra is rámutat, amelyek nélkül annak a kornak agrárkérdéseit megérteni nehezen lehet.

Munkájának első részében az 1848 ban kialakult agrárjog átalakulásával foglalkozik a szerző. Elénk tárja az akkori birtokforgalom jogi korlátozásait, majd beszél a mezőgazdasági közigazgatásról, amely akkor elég primitív volt. Az

Könyvek és írók

1850—1867 körüli birtokviszonyokra igen bőséges és értékes adatokat tartalmaz a könyv, s ez különösen most időzerű, amikor a törvényhozás foglalkozik a magyar földkérdés megosztásával. Érdekes itt megemlíteni azokat a társadalmi mozgalmakat, amelyek a mezőgazdasági érdekképviselő kialakulásához vezettek és a mai szervezetnek előkészítői voltak. A mezőgazdasági szakoktatásról szólva már érdekes múlt-ra tud visszatekinteni, hiszen köztudomású, hogy e téren Thessedik munkásságával és a keszthelyi Georgikkal megelőztük Európa minden államát. A talajjavítások, tagosítások és telepítések munkájáról szól azután, amely mozgalmakra jellemző, hogy 1850-ben még igen sok terméketlen föld van aránylag Magyarországon. Majd a mezőgazdasági hitel kérdését fejtegeti és a mezőgazdaság eladósodásáról számol be. Jól tudjuk azt a folyamatot, ismerjük az eredményeit: ekkor vesztette el a középbirtokosság birtokainak nagy részét s vonult be helyette a zsidóság a földbirtokokba. Az eladósodásnak egyik oka volt az, hogy az abszolút kormány kb. 62 millió forintra tehető pénzkészletet megsemmisített. A munkabérek alakulásáról is tesz említést és megállapítja, hogy ebben az időben „valamennyi osztrák tartomány közül” Magyarországon volt a legmagasabb a munkabér.

Könyvének második részében a birtokjog különféle formájáról számol be. A telekkönyvről, a birtok forgalmi korlátozásairól, a birtok minimumról, hitbizományról, az ingatlan átöröklése tekintetében divatos szokásokról. Majd foglalkozik a földműves kormányzat munkájával, amely 1882-ben gróf Széchenyi Pál miniszterre kinevezésével nyer erőteljesebb kifejezést, bár még ebben az időben sem volt önálló földművelésügyi minisztérium. Megemlékezik a háború előtti mezőgazdasági igazgatásnak alaptörvényéről, az 1894. évi XII. törvényekről, amely a mezőrendőrségről és a mezőgazdálkodásról szól, amely nagyrészt ma is érvényben van. A kiegyezés utáni időben indul meg a termőterületek számbavétele, a földek felmérése, a birtokrendezés, az úgynevezett tagosítás.

Majd az 1895. évi VIII. t.-c.-ről szól, amely a mezőgazdasági statisztika alapja. Ebben az időben indul meg Kvassay Jenő munkája nyomán Európa egyik legalaposabb vízszabályozási munkája, amelyet Darányi Ignác támogatott. Darányi Ignác alatt rendeződik bortörvényünk; létesülnek a gyümölcs és kertgazdaság fejlesztése érdekében a gyümölcsfaiskolák és mezőgazdasági szakiskolák, amelyek különösen a kiscsanak boldogulását vitték előre nagy lendülettel. Darányi rendezte a gazda és cseléd közötti viszonyt, munkaadó és munkás közötti viszonyt; ő csinálta a munkásközvetítést, munkásbiztosítást és fejlesztette a szakoktatást. Megemlékezik e könyv Darányi telepítési elgondolásairól, majd a kivándorlásról és a rutén akcióról. Ebben a korban az értékesítési politika is foglalkoztatja már az érdekelt gazdaközönseget. Nagyon sokszor a rossz értékesítés, az aszálykárók és vízkárok miatt, nagyarányú nyomor és szegénység jelentkezik ebben a korban. Ebben az időben születik meg az Altruista bank, az O. K. H., amelyek a kisemberek hitelügyét támogatják. Majd megjelenik az 1908. évi V. törvények az állattenyésztés fejlesztéséről. Ekkor kerül sor a közlegelők rendezésére is. Ezekkel egyidőben jönnek az új adónevek, amelyek új és új adókkal sújtják a gazdatársadalmat, úgy, hogy a termelés fejlesztésével, fokozottabb hitelszükségletek igénybevételével növekedő jövedelmet fokozottabb arányba veszi igénybe az állam. Megindul a vámpolitikai akció a magyar termelés védelmére.

A könyvnek harmadik része, a háborút közvetlenül megelőző korban, már szinte szemünk előtt játszódik le. Ez időre esik gróf Károlyi Sándor és Darányi Ignác működése. Az OMGE-ban és a Magyar Gazdaszövetségben tömörült agrár-csoport tevékenysége éppen a két kiváló agrárvezér támogatásával ez időben élénkül meg, akik a szerveken keresztül éles harcban álltak a mindinkább erősödő szabadelvű és merkantil szellemmel. Ez időre esik a szövetségi szervezkedés, amelyben gróf Károlyi Sándor, György Endre, Horváth János, Hajós József, Bernát István, majd később Balogh Ele-

mér vitték a zászlót. Ennek az eredménye a Hangya munkája, amely az áruzsora letérésében volt segítségére a kisgazdatársadalomnak. E korszakban már hatalmas agrármegmozdulások észlelhetők és a legjobbjaink már korszerű agrárprogramon megvalósításán dolgoznak. A Magyar Gazdaszövetség akkor éli virágkorát, amelynek munkája nyomán a gazdakörök és szövetkezetek ezrei állnak sorompóba a falu megmentése érdekében.

A munka negyedik részében az állam agrárpolitikai alkotásait ismerteti Bernát Gyula, amelynek nagyrésze Darányi Ignác nevéhez fűződik. Ilyenek a telepítés, parcellázás, munkaházak építése, földbélő társulatok alakítása, idegenek birtokvásárlásának megakadályozása, stb. Az állatállomány tervszerűen és céltudatosan fejlődik, az állategészségügyünk világhírű lesz. A mezőgazdasági oktatási intézmények száma szaporodik. Az agráriusoknak sokat kell harcolniuk a tőzsde ellen, a mezőgazdaságot sújtó adó, vám és kereskedelmi politika ellen. Ebben a korban indul meg a sok szociális alkotás a kisemberek érdekében.

A könyvnek ötödik részében, az utolsó fejezetben foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy az agrármozgalmat a közvélemény miként ítéli meg. Cáfolja a reakció vádját és összegyűjti az ebben a korban már szép eredményekről és alkotásokról beszámoló munkásságot.

A könyvet széleskörű forrásanyag zárja be, amely bő tájékozást nyújt azok számára, akik az itt érintett kérdések egyik-másikával mélyebben kívánnak foglalkozni. *Gesztelyi Nagy László*

SÍK SÁNDOR: PÁZMANY. (Szent István-társulat.)

Pázmánnyal összefoglalólag eddig csak történészek foglalkoztak, kiknek előadásában a hatalmas életmű természetesen háttérbeszorította magát a művet, bármilyen tekintélyes nagyságú volt ez. A méretek, a filozófiai munkák, vitairatok, prédikációk, levelezés őserdeje inkább elriasztotta, mint bátorította a kutatót, aki szívesen maradt egy-egy részletkérdésnél, így elsősorban a pázmányi nyelv vizsgálatánál. Annál örvende-

tesebb, hogy most a feladatra tökéletesen felkészült, a munkákat aprólékosan ismerő, szellemüket megértő, ízüket érzetelni tudó irodalomtörténész ajándékozott meg bennünket a teljes monográfiával. Műve tulajdonképpen nagyszabású esszé, a tárgyába szenvedélyes szeretettel elmélyedt kritikus kommentárja, az eredeti sokoldalúsághoz méltó gazdag elemzés. Fáradhatatlanul új és új látószögből közelíti meg Pázmány bonyolult írói és emberi egyéniségét; könyvének legfőbb értéke ez a rétegről-rétegre haladó, finom boncoló munka. Nagyszerű pedagógiai érzéke a megfigyelések tömegét világos rendbe kényszeríti; a hittudós, a misszionárius, a vitairó, az érsek, a politikus, az ember, a szónok, a nyelvművész egymásután vonulnak fel jellegzetes lélektani és művészi tulajdonságaikkal, a sokféle arc mégis egységes benyomásával.

Sík Sándor hozzáértését dicséri, hogy ez az egység nem jelent egyetlen formulára hozást. Tudja, hogy a barokk kor-szellemnek éppenúgy meg kell adni a magáét, mint az utánozhatatlan és másra vissza nem vezethető egyéniségnek, a műfaji hagyományoknak, mint a termő tehetségnek, az egyetemes vallássságnak, mint a magyar ösztönöknek; tudja és szerencsésen meg is valósítja rajzában. Az uralkodó értelem emberében megkeresi a lappangó szenvedélyt, az erkölcsi tartalmú prédikációban a lírát, a robusztus erejű stílusban a hangulatosságot, a „belső életet“. Pázmány vitázó fölénye mögött felkutatja a tápláló, öntudatos hitet, a harcosban az elmélyültet, a jezsuitában a bensőséges, magyaros-józan moralistát. Ez az árnyalt lelki szöttek teszi előadását protestáns szempontból is kifogásolhatatlanná; elég Pázmány és Bethlen szembenállásának finom lélektani indokolására utalnunk, „Ellentét, amelynek feszítő erejét éppen az ellentétes erők rokonsága adja meg. Az egy apától való, de különböző jellemű testvérek ellentéte ez. Két kard csap itt össze, két különböző módon faragott, de ugyanabból a nemes anyagból készült testvérpengé.“ A hatalmas bibliás műveltség is, amelyet a bíborosérsek mondanivalójában és

Könyvek és írók

nyelvhasználatában lépten-nyomon kimutat, közös élménye, közös ihletője volt a küzdő feleknek, katolikusoknak és protestánsoknak.

Nyelvi megfigyeléseiben vannak szerencsések és kevésbé szerencsések. Nagyon igaza van, amikor a láttatást, a szemléltető erőt érzi Pázmány leglényegesebb stílusjegyének, kevésbé tudnám helyeselni a körmondat verselemeiről mondottakat. Nem helyeselné — azt hiszem — maga a nagy szónok sem, aki akár a cicerói tanulmányok, akár a középkori próza hagyománya, akár a barokk periodusszerkesztés szellemében egyformán tiltakoznék a versritmussal gyanúsítás ellen, amikor a prózának megvan a maga prózaritmusa, az érzelmi áradás és a logikai tagoltság belső játéka, a változatos felsorolás és az ismétlődő mondatképlet egymásnak feszülése. A szinominák halmozásának „műhely-gyönyörűségét” pedig, amely Sík szerint Pázmány művészetén kívül ismeretlen a régi magyar prózában, kár lenne megtagadni Bornemisziától, akinek — oldalszámra idézhetnénk — egyik legfőbb jellegzetessége.

Véglegesen tisztázottnak tekinthető Sík szellemes fejtegetésével Pázmány ú. n. *népiessége*. Az élőbeszéd nyelve az övé, annyiban, hogy mindenkivel meg tudja értetni magát, valóban népies; a klaszicitás népiessége ez, a legmagasabb stílusformák általánossá tétele, a legnagyobbaknak megadatott egyszerűség.

Hallás Gábor

BICZÓ FERENC: A MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM KORSZERŰ TANÍTÁSA. (Kaposvár, 1939.)

A kaposvári leánygimnázium magyar óráinak műhelynaplóját adja kezünkbe a szerző. Nem általános érvényű pedagógiai elveket akar ránk kényszeríteni, hanem a valóságos élet friss eseményeivel, jól sikerült ötletekkel, vígasztal, bátorít és segít. Bevezetésképpen néhány alapvető pedagógiai kérdést érint, az elmélet és gyakorlat viszonyáról mond néhány érdekes szót, majd az Utasítások célkitűzése szerint Helyes előadás, Stílus, Olvasmány és Irodalomismeret című fejezetekben tárgyalja a magyar tanítás prob-

lémait. Úgy látja, hogy a természettudományok előtérbe nyomulásával a magyar órák elvesztették régi varázsukat, minden eszközt fel kell tehát használnunk az ifjúság visszahódítására: friss módszereket, jó felszerelést, gazdag könyvtárat, képeket, szobrokat, esetleg irodalmi előadótermet is. Szerző maga részéről mindent el is követett az ifjúság visszahódítása érdekében. Egész pedagógiai multja nem egyéb, mint futás a kék madár, a legjobb magyar óra után, de, amint könyve végén alázatosan megvallja, a csodálatos madár mindig elröppent előle, amikor már azt hitte, hogy biztosan tartja a kezében. A legjobb magyar órát megvalósítani akaró kartársaknak akar most biztatással szolgálni s szeretné megmenteni az utókor számára egy-egy szép óráját, hiszen úgy is olyan tragikus a tanári sors, akár a színészé: az alkotóval együtt elmúlik az alkotás is. Búcsúzásul az új tanári nemzedék felé veti reménykedő tekintetét.

Hadd válaszoljak hát, mint ennek az új tanári nemzedéknek egyik tagja. Nem kritikaként írom az alábbiakat, hanem olyanféle lélekkel szeretném feltárni magunkat, mint amilyennel Biczó Ferenc beavatott műhelytitkaiba.

1. A szellemtudományok valóban visszamaradtak az utóbbi időben a természettudományokkal szemben. A szellemtudományoknak, közelebről a magyar irodalomnak nem is tudjuk addig visszahódítani a diákságot (azaz minden kísérlet csak ügyes zsonglőrködésnek számít), amíg ki nem kutatjuk a magyar irodalomtudomány pontos törvényszerűségeit. Erre nézve kaptunk már programot a Minervában, Horváth János tollából, még 1923-ban, újabban Karacsony Sándor Magyar Nyelvtan társaslélektani alapon című művének bevezetésében 1938-ban, de részletes kifejtésüket máig nélkülözzük. Amíg ez meg nem történik, hiányozni fog a magyar irodalom korszerű tanításának első föltétele: az anyagában pontosan körülhatárolt irodalom, értékelésében magyar ízlésre valló irodalomtörténet és tudomány. Akkor majd valószínűleg más hangsúlyt kap a szerző által többször idézett Herczeg Ferenc stb. s valószínűleg nem kell,

sőt nem is lehet az érdekességnek, mint célnak alárendelni a tudományos szempontokat.

2. Ez az igazi magyar irodalom nem tanítható igazán addig, amíg a sajátosan magyar filozófián felépült magyar pedagógia s a magyar gyermeklélek ismeretével komolyan számoló módszertan meg nem születik. Nagyon igaza van Biczó Ferencnek akkor, amikor nem sok bizalma van a pedagógiai könyvekhez, hiszen pedagógiai irodalmunk nagy része, beleértve a magyar tanítás módszertanait is, legnagyobb részt németből fordított. Ez a tény azonban egyáltalán nem engedi meg, hogy lemondva az egyetemes igazságok igényéről, ötletekkel akarjunk operálni ezentúl. Egy ilyen magyar pedagógia megjelenése során az is nyilvánvalóvá fog válni, hogy a módszerkultusz a dekadencia jele, s hogy a tanár életének célkitűzése nem a legjobb óra, hanem az igazságban felnevelkedett generációk.

3. Lehet, hogy sok mindenben nem értünk egyet a szerzővel. Akárhogyan is vélekedjünk azonban, semmi sem zavarhatja meg bennünk a hála érzését folyton újra kezdő lelkesedéséért s lelkének őszinte kitarulkozásáért.

Barczán Endre

SZENTIMREI JENŐ: FERENC TEKINTETES ÚR. (Athenaeum-kiadás.)

Az életregényekben nem történik semmi, csak a hős élete, mely a legkritikább esetben hajlandó felvenni a regény belső feszültséggel telített formáját, ezt a drámához annyira közelálló műfajt. Különösen a dramatizált életrajzokban érzik ezt a hiányt a nézők. A papíron szétterülő próza számára azonban még mindig megmarad az előadás művészeté-

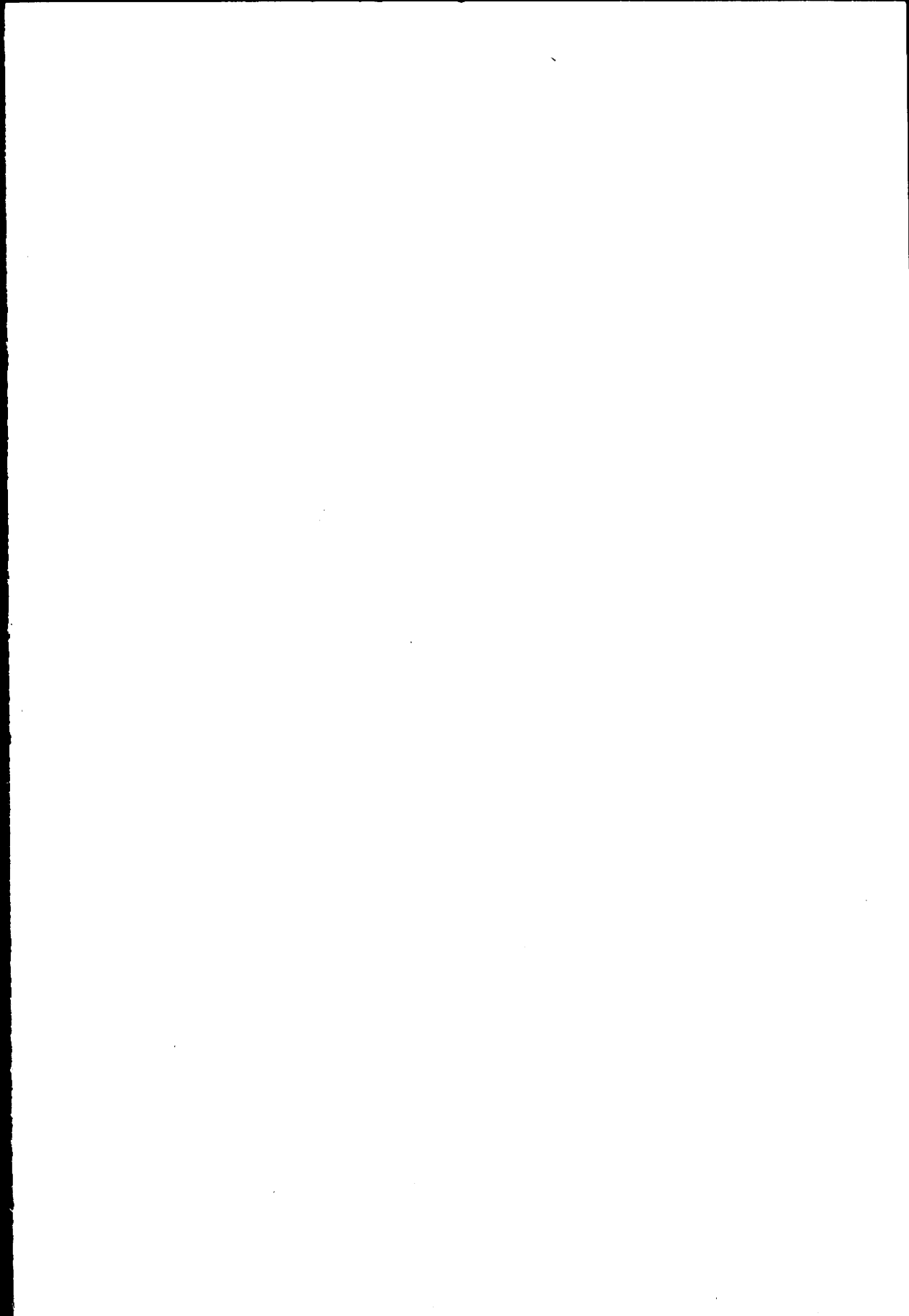
nek számos eszköze, mely lebilincselő olvasmánnyá teheti.

Kölcsey Ferenc életregénye azért nem igazi regény, mert több egymást követő regény kapcsolódik benne össze, sokszor hézagot kitöltő novellák segítségével. Ez a fejezetek utáni lankadás az egyetlen, melyet a hiányok listájára írunk Szentimrei Jenő munkájában. Egyébként irodalomtörténésznek és olvasónak egyaránt kellemes órákat szerezhet. Az irodalomtörténész annak örvendhet, hogy szavakká oldja a benne megfogalmazatlan Kölcsey-élményt, tehát megszabadít egy csomó szavak nélkül élő elgondolást a kifejezés terhelétől, vagy legalább is kritikája számára boncolásképes anyaggá tesz, az élet intimitásaiban járhatlan olvasó számára pedig érdekes az út, melyet egyik legnagyobb költőnk lelkében megtehet.

Kölcsey gyötrődő és fájdalmas lényre erős hangsúlyozást kap a regényes életrajzban. De az író érdeme, hogy a szenvedő emberarc mögött nem vész el a műveivel vajúdó költő, hanem a kettő mindig egy és ugyanaz marad: emelkedett lélek, aki saját kínjainak tüzeiben megtisztulva imádságot adott nemzetének. A belső megtisztulás kiteljesedése adja a könyv szerkezetét: hogy jut el a valamikori gátlásokkal telt rajongó a szellemi értékek végső biztonságából táplálkozó lélekmagassághoz.

Gazdag a mű korrajza is: mindenütt nyilvánvaló az író törekvése, hogy bemutatassa azokat a jelentős kortársakat, kikhez Kölcseynek köze volt. És az egész könyvet átítatja a régi Partium történelemmel telt zamata, mely a kor kellemesen archaizált latinságával keverve, mint frissítő stíluselem él a könyvben.

Vajda Endre

SYLVESTER